דוד בן־גוריון

נצח ישראל

David Ben-Gurion

THE ETERNITY OF ISRAEL (NETZACH YISRAEL)

Copyright © 1963 by David Ben-Gurion
All Rights Reserved

כל הזכויות שמורות
זכויות בעברית
© תשפ״ו 2026, דוד בן־גוריון, המכון למורשת בן־גוריון

נדפס לראשונה כסלו תשכ״ד, נובמבר 1963

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו״ל.

סידור, עימוד, הפקה במפעלי כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע״מ
רח׳ אגוז 6, פארק תעשיות חמן, חבל מודיעין 7319900

מסת״ב ISBN 978-965-585-046-8

התוכן

הקדמה להוצאה המחודשת	5
ייחוד וייעוד	7
ייעודי הרוח והחלוציות בישראל	33
ישראל בעמים	61
נצח ישראל	102
דרומה	143
ישראל והתפוצה	153
ביטחוננו ומעמדנו	181
לקראת עולם חדש	244
מבצע דורנו ומשימתו	277
ראשונים	354

הקדמה להוצאה המחודשת

הספר 'נצח ישראל' יצא לאור לראשונה בסתיו 1963, חודשים אחדים לאחר פרישתו הסופית של בן־גוריון מראשות הממשלה. הספר הוא מאסף של ההקדמות שכתב בן־גוריון לשנתוני הממשלה. ההקדמות הן מאמרים פרוגרמתיים רחבים שכתב ראש הממשלה לאזרחי המדינה בשנות החמישים ובראשית שנות הששים – בשנים שבהן כיהן בתפקיד ראש הממשלה.

מאז שנת תש"י (1949–1950) פרסמה ממשלת ישראל בכל שנה את 'שנתון הממשלה'. השנתון היה כרך עב כרס שהכיל נתונים על הממשלה ועל המדינה. ההיסטוריון עדי שרצר, שחקר את השנתונים, הסביר כי הם דומים במידה רבה ל'בריטניה, מדריך רשמי' (Britain: An Official Handbook) שמוציאה ממשלת בריטניה מדי שנה. אלא שהגרסה הישראלית כללה בצד נתונים עדכניים לצרכים מעשיים גם טקסטים שתיארו את פעולות משרדי הממשלה וכן נתונים כלליים על התיישבות, עלייה וכדומה. על פי שרצר, השנתונים עוצבו ככלים לחינוך ממלכתי למבוגרים והיו חלק מהמאמץ הכללי לעיצובה של האזרחות הישראלית – אזרחות מיודעת, מחויבת ופעילה.

בן־גוריון היה כמובן ממובילי מגמה זו. לכן נענה בשמחה לבקשת מערכת השנתון הראשון לכתוב לו הקדמה. ההקדמה הראשונה, ששמה 'נִצַּח הַנְּשָׁמָה' ושאינה מופיעה בכרך זה, קבעה את הטון להמשך. בהקדמה זו קרא בן־גוריון להמשיך את מפעל הנטיעות בישראל. כמו 'נִצַּח הַנְּשָׁמָה' גם מאמרי השנתון שכלולים בספר זה ראשיתם במחשבה של בן־גוריון על פעולה נחוצה בישראל – מה צריך לעשות עכשיו והם כוללים ניתוח של העבר וההווה במגמה לעצב את העתיד. אם כך, ההקדמות השתלבו במגמה החינוכית הכללית של השנתונים.

בן־גוריון ראה בכתיבת ההקדמות הזדמנות להתוויית סדר יום ישראלי בפנייה ישירה לאזרחים ולאזרחיות. הוא הציג בהן את הצורך הדחוף של מדינת ישראל ושל החברה הישראלית באותה עת וסימן דרכים רצויות לפעולה: הצבא ככור היתוך (ייחוד וייעוד), חינוך ציוני־חלוצי שבסיסו בתנ"ך (נצח ישראל), רתימת המדע ליישוב הנגב (דרומה), חיזוק הקשר עם יהדות התפוצות מתוך חתירה למדינה למופת (ישראל והתפוצה), "ביצור פנימי" כדי לחזק את עוצמתה של ישראל בדרך לשלום (לפני מערכת סיני ולאחריה). את הקריאה לפעולה שילב בן־גוריון בהקשר הרחב, שכלל סקירה של המציאות הישראלית, היהודית וגם העולמית. אלה הם מאמרים ארוכים ביותר, וכאמור – מעמיקים.

למרות סדר היום הדחוק והעמוס שלו כראש הממשלה ושר הביטחון פינה בן־גוריון זמן לכתיבת ההקדמות והקדיש להן תשומת לב רבה. הוא ארג אותן ברשת של הקשר רחב וטענות מורכבות. הוא לא הגביל את עצמו בבחירת הנושאים, ואף לא בהיקף המאמרים. רוב המאמרים מתחילים בסקירה היסטורית שחוזרת לא פעם עד תקופת המקרא, וכוללת אירועים ותהליכים מראשית ההיסטוריה ועד הימים שבהם נכתב המאמר: למן ארם, אשור ומלכות יוון, דרך עליית האסלאם והמהפכות הצרפתית והרוסית, ועד ראשית הציונות ומערכת סיני. ברוב ההקדמות נערכות השוואות בין חברות שונות ומובאות הוכחות שמבוססות על דוגמאות רבות. בן־גוריון

גייס לטובת טיעוניו את מיטב הפילוסופים: מן המערב (״בכתבי אפלטון, אריסטו ופלוטינוס אנו מוצאים ערגה עמוקה לטוב ולצדק.״), מן המזרח (״סידהארטא גאוטאמה הידוע בשם הבודהה (הניעור, או הנאור), שנתן לעמי אסיה המזרחית מהודו ועד יפן תורת חיים נאורה ומוסרית...״) וכן מנהיגים ואנשי שם אחרים.

הספר נקרא בשם המאמר הארוך ביותר – נצח ישראל – ההקדמה לשנתון הממשלה תשי״ד (1953). מאמר זה מפורט ומקיף ואפשר למצוא בו התייחסות לנושאים מרכזיים חינוך ממלכתי, קשר בין מוסדות המדינה השונים, תלותה של ישראל במעצמות ועוד.

בהקדמות דן בן־גוריון בנושאים רבים שהיו אז וממשיכים להיות גם היום במוקד ההוויה הישראלית. אפשר למצוא בהן את התשובות של בן־גוריון לשאלות שמעסיקות את הישראלים והישראליות היום, תשובות שרלוונטיות גם לשיח בימינו. לדוגמה, כך כתב על מקומה של הרבנות הראשית במדינת ישראל: ״בלי שמשרד הרבנות יקבל על עצמו עול המדינה וחוקיה בלי ערעור - אין הוא יכול מבחינה מוסרית לחייב אזרחים שמלכתחילה אינם מודים בשיפוט רבני בכללו.״ על ההקשר של שלום וביטחון כתב: ״שאיפה נאמנה לשלום עם כל שכנינו, [...] מדיניות זו עצמה היא גורם חשוב בביטחוננו.״ וכמובן לשאלת הממלכתיות: ״מדינת ישראל לא תיכון אלא כמדינה דמוקרטית; אפס, היא גם לא תיכון אם לא תתגבר [...] על משבר הממלכתיות הנעוץ בריבוי סיעות, על סכנת המרחקים התרבותיים, הכלכליים והחברתיים שבין העדות, ולא תבטיח בפועל חופש המצפון לאדוקים ולחופשים גם יחד.״

היום קשה להבין מדוע חשב בן־גוריון שטקסטים ארוכים ומורכבים כל כך הם דרך נכונה ואפקטיבית לתקשר עם אזרחי המדינה. אבל קשה להתעלם מכך שכל המאמרים פונים ישירות לקוראיהם ומכוונים אותם להבנה ולעשייה. הנמענים הם אזרחי ואזרחיות המדינה, אליהם דיבר בן־גוריון באופן ישיר ומהם ציפה לצלוח את המאמרים המקיפים. נוכל ללמוד מכך על מאפייני האזרח האידיאלי לדעת בן־גוריון: ידיעת עברית ברמה גבוהה, העמקה, חשיבה מורכבת, הגיונית ורציונלית ויותר מכל – נכונות לפעולה. בן־גוריון ראה בהקדשת זמן ובעשייה מאומצת בסיס הכרחי לאזרחות משמעותית ופעילה, שעל פי תפישתו הממלכתית נחוצה לעצם קיומה של מדינת ישראל.

אותה אזרחות פעילה, המבוססת על הבנה מעמיקה, נחוצה לישראל גם היום. מאמרי הספר יכולים להיות בסיס היסטורי להבניה מחודשת של האזרחות הישראלית.

צוות המכון למורשת בן־גוריון

ייחוד וייעוד

(מתוך הרצאה על חינוך הצבא והעם לפני הפיקוד הגבוה של צבא־הגנה לישראל)

לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם.
כִּי־אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל־הָעַמִּים. כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם.
(דברים ז, 7-8)

מִמִּזְרָח אָבִיא זַרְעֶךָ, וּמִמַּעֲרָב אֲקַבְּצֶךָּ. אֹמַר לַצָּפוֹן –
תֵּנִי, וּלְתֵימָן – אַל תִּכְלָאִי, הָבִיאִי בָנַי מֵרָחוֹק,
וּבְנוֹתַי – מִקְצֵה הָאָרֶץ.
(ישעיהו מג, 5-6)

לצבא יש תפקידי ארגון, הנהלת משק, ציוד ואספקה. אלה מוטלים על חילות מיוחדים או על אגפים מסוימים במטה. אך יש תפקיד **כללי** בצבא, המוטל על כל מפקד צבאי, מכל הדרגות, מהנמוכה עד הגבוהה ביותר, ועל כל סוגי הצבא בלי יוצא מן הכלל, ביבשה, בים ובאוויר, והוא התפקיד **החינוכי**. בחלקו הוא חינוכי־טכני: אימון החייל להשתמש בכלי מגן והתקפה; בחלקו הוא חינוכי־אישי, גופני ונפשי: חינוך החייל לסדר, לניקיון, לדייקנות, לסבילות, לאחריות, לחיסכון, להתמצאות, למשמעת, לחברות, לפעולה מתואמת, לאומץ לב, לאי־רתיעה בפני שום סכנה. תפקיד חינוכי זה משותף לכל הצבאות בעולם.

לצבא־הגנה לישראל יש **תפקיד חינוכי מיוחד**, שאין בו צורך או אין לו מקום בצבאות אחרים. צבא־הגנה לישראל אינו יכול להסתפק בחינוך הניתן לכל צבא – ובחינוך מעולה ומתוקן הכתוב מדבר, והוא זקוק לחינוך נוסף ומיוחד מפני **הייחוד ההיסטורי** של אומתו ומפני **ייעודה של התקופה** בה אנו חיים.

בייחוד ההיסטורי אני מתכוון למאבק הרעיוני־מוסרי, בו עומד עמנו עם כל שכניו מאז היותו לעם ועד היום הזה, ולחזון אחרית הימים הפועם בלב האומה לדורותיה.

בייעוד התקופה אני מתכוון לקיבוץ גלויות, זו העובדה המרכזית של ימינו אלה, שלא הייתה כמוה מעולם בתולדות העמים ואף לא בתולדות עמנו, ואשר ממנה תוצאות לכל עתידות עמנו, לביטחוננו ולמעמדנו, הלאומי והבין־לאומי, ואולי, במידה לא מעטה, גם לעתידות החברה האנושית.

בתולדות העמים עד ימינו אלה ועד בכלל קיים מאבק מדיני בין האומות, ומאבק זה מתגלגל מזמן לזמן בהתמודדות פיזית בין מדינות, כלומר במאבק צבאי.

כעמים אחרים היה גם העם היהודי נתון במאבק מדיני עם שכניו, ולא אחת עמד במערכה צבאית. כך היה הדבר בימי השופטים, כך היה בתקופת המלכים בימי בית ראשון, כך היה הדבר בימי בית שני; אחרי עשרות דורות ויובלות חזרנו בימינו אלה להיות עם עצמאי, ועוד לפני

שקמה המדינה הוכרזה עלינו מלחמה, ומדינת ישראל נוסדה ונבנתה תוך סערת מלחמה, וגם לאחר שנסתיימה – לפי שעה – המערכה הצבאית, המאבק המדיני בעינו עומד, ואין יודע כמה זמן יימשך, ואם שוב לא יתגלגל למאבק צבאי.

תנאי קודם ליכולת עמידתנו במאבק, בין מדיני ובין צבאי, הוא ראיית עצמנו ומצבנו, ראיית הנסיבות והתנאים של קיומנו, ראיית גורמי היסוד והקבע הפועלים לאורך ימים, וגורמי המקום והזמן, המשתנים בלי הרף, המַתנים קיומנו ומסגרת פעולתנו ההיסטורית.

ולא נראה מצבנו לאמיתו, לא יובנו הרבה חזיונות עיקריים בהיסטוריה שלנו, לא רק בעבר אלא גם בהווה ובעתיד, ולא נהיה מוכנים ומצוידים – והציוד המכריע הוא ציוד נפשי – לא למאבק המדיני ולא למאבק הצבאי, אם לא נשיג ולא נכיר על בוריו המאבק המוסרי והרעיוני המתחולל בהיסטוריה האנושית, ולא נראה מקומנו במאבק זה.

לשם ראיית המאבק האידיאי והבנת ערכו בהתרוצצות ההיסטורית אין הכרח לברר ולהכריע בוויכוח הפילוסופי אם מאבק אידיאי נובע מתוך ניגודים כלכליים, חברתיים ומדיניים או שהוא מחולל אותם, או אם הניגודים הכלכליים והרעיוניים כרוכים זה בזה ואין להפריד בין הדבקים. אין כל ערך מעשי ו"נפקא מינה" לוויכוח מופשט זה, כשם שאין ערך מעשי לבירור אם התרנגולת קדמה לביצה או שהביצה קדמה לתרנגולת. ברור שאי אפשר לזו בלא זו ואין כל אפשרות לגדל תרנגולות בלי דגירת ביצים, ואין כל דרך להשיג ביצים אלא על ידי גידול תרנגולות. ראינו בהיסטוריה אידיאות ששינו משטרים – פוליטיים וכלכליים, וראינו משטרים שחידשו אידיאות והשליטו אותן. אנשים נלחמים על דעותיהם לא פחות מאשר על שלטונם ורכושם, ומזמן שהאדם עמד על דעתו לא חדל המאבק האידיאי, ובתולדות עמנו הוא תופס מקום יותר נרחב אולי מאשר בתולדות כל עם ועם. כמעט שלא היה אף מאבק אחד בתולדותינו, מדיני או צבאי, שלא כרוך במאבק אידיאי.

אנו עומדים עכשיו בסכסוך לא רק עם שכנינו הערבים, אלא במידה ידועה עם רוב העולם האנושי, כפי שהוא מאורגן באומות המאוחדות, בגלל ירושלים. ורק עיוור לא יראה שמקורות הסכסוך הזה אינם פוליטיים, כלכליים או צבאיים בלבד, אלא גם אידיאיים.

כאשר הסורים, העירקים והמצרים תומכים בהתלהבות, כביכול, בבינאום ירושלים הרי נימוקיהם ברורים: מוטב שמסגד עומאר יימצא תחת שלטון נוצרי מאשר יימצא חלק גדול של ירושלים תחת שלטון יהודי. אבל קשה להסביר בנימוקים פוליטיים בלבד עמדתן של כמה אומות באמריקה הדרומית, אשר בדרך כלל עמדו לימיננו באו"ם במאבקנו המדיני, ובשאלת ירושלים הפכו נגדנו. אין להסביר בנימוקים מדיניים עמדת צרפת, אשר היה לה עניין מדיני וצבאי רב לעזור לנו, וגם עזרה לנו לא מעט, לא רק בעצרת האו"ם, אלא בדברים הרבה יותר ממשיים ויעילים. והוא הדין צ'כוסלובקיה. ואף על פי כן יצאו אומות אלה נגדנו בשאלת ירושלים. ואין להתעלם מהעובדה שיש גם מאבק אידיאי בעולם.

בשאלת ירושלים ראינו צירוף משונה ותמוה מאוד. מצד אחד עמד, לא כל העולם הנוצרי, אבל הגוש האוניברסלי הגדול ביותר בעולם הנוצרי, הגוש הקתולי. מהצד השני עמד הגוש המוסלמי. מהצד השלישי – הגוש הקומוניסטי.

אין ספק, שלכל אחד מהגושים הללו היו נימוקים משלו. אבל אין ספק שהיה גם צד שווה, אם כי לא משותף, לשלושת הגושים האלה. מה שמאַחד כל גוש הוא לא רק אינטרס מדיני, אלא

גם אידיאה. יש אידיאה באיסלאם, יש אידיאה בקתוליות. יש אידיאה בקומוניזם. ושוב לא מעניין לגבי הבנת בעייתנו, אם האידיאה קובעת את המדיניות או המדיניות קובעת את האידיאה, שתיהן יחד נובעות ממקור אחד. התעלמות מהאידיאה היא התעלמות מאחד הגורמים והגילויים המרכזיים בהיסטוריה האנושית.

האומה היהודית אינה יחידה לאומית ופוליטית בלבד; היא מגלמת בתוכה רצון מוסרי, ונושאת חזון היסטורי מאז הופיעה על הבמה ההיסטורית ורצונה וחזונה של האומה העברית אינם מזדהים עם אחת משלוש האידיאות הגדולות שנצטרפו בעצרת האו"ם בבעיית ירושלים – לא עם האידיאה הנוצרית־הקתולית, לא עם האידיאה המוסלמית ולא עם האידיאה הקומוניסטית ואף לא עם האידיאות העולמיות האחרות שנאבקו על שלטון עולמי בדברי ימי האנושות מימי קדם ועד ימינו אלה.

אי אפשר להבין ההיסטוריה היהודית, מלחמת קיומו של העם היהודי, עמידתו של העם בכל התקופות ובכל הארצות, גם בהיותו עם מעורה בארצו ועומד פחות או יותר ברשות עצמו, וגם בהיותו עם מפוזר נודד בגולה, אם לא נראה **הייחוד האידיאי** של האומה היהודית והמאבק קשה־העורף, לא רק מאבק פיזי, כלכלי, מדיני וצבאי, אלא גם מאבק רוחני, מוסרי, רעיוני, שבו עמד ועומד העם היהודי כל הימים, מאז ועד היום, ויעמוד בו עד עת קץ, עד בוא חזון אחרית הימים.

מאבק זה התחיל בתקופה הקדומה ביותר בתולדותינו, מאז נשתמרו תעודות והוכחות היסטוריות, פחות או יותר ברורות.

עובדה פיזית אחת קבועה בהיסטוריה שלנו, וממנה תוצאות להרבה תופעות בתולדותינו בימים ההם ובזמן הזה: היינו תמיד ונשארנו עד היום **אומה קטנה בכמותה**. ואין ספק שגורלנו הוא להיות גם בעתיד אומה קטנה, קטנה ביחס לשכניה וקטנה ביחס לאומות שבהן היא נתקלת בעולם. לעובדה פיזית־מתמטית זו יש תוצאות רבות לגורלנו, לשלילה ולחיוב.

בימי קדם היו שכנינו הגדולים מצרים ובבל. שתי אומות אלה עלו על היהודים לא רק במספרן, בעושרן, בכוחן הצבאי ובהיקף שלטונן – אלא גם בכמה מיתרונות הרוח וכיבושי המדע.

המושג שיש לנו על מצרים מספרי בראשית ושמות הוא חד־צדדי. לפי גירסא דינקותא שלנו הייתה מצרים בית־העבדים שבו העבידו אבותינו בפרך ויציאת מצרים מקובלת בישראל עד היום הזה כיציאה מעבדות לחירות. אולם מצרים הקדומה הייתה מהאומות המעטות בעולם שיצרו תרבות מקורית וגבוהה, בערך. עוד לפני כחמשת אלפים שנה, בימי פרעה סנפרו, הגיעה ארץ זו לדרגה תרבותית רמה, והניחה יסוד לכמה מענפי המדע: חשבון, הנדסה, כימיה, רפואה, ובמשך אלפי שנים יצרה ספרות מגוונת ועשירה, במקצועות הדת, ההיסטוריה, המוסר, המדע, השיר והסיפור, שאומנם רק מעט מזעיר נשתמר ונתגלה עד היום, אבל השיור המועט מעיד על פעולה רוחנית רבה ועל מקוריות תרבותית. באחד הסיפורים האלה, על שני אחים, יש המוטיב של יוסף ואשת פוטיפר, ושירי־האהבה מזכירים את שיר השירים אשר לשלמה, וכן יש המנונים הדומים במידת־מה לתהילים שלנו. המצרים היו גם אדריכלים גדולים, כפי שיש לראות מהפירמידות, וגם הצטיינו באמנות הפיסול והציור.

והוא הדין בבבל. זו עלתה על מצרים בספרותה העשירה. נשתיירו ונשתמרו בידינו האֶפּוֹס הגדול של גילגמש (שתורגם לעברית על ידי ש׳ טשרניחובסקי), סיפורי הבריאה, שירת עישתר, קינות, תפילות, ספרי מוסר וחוכמה, המנונים, כתובות ורשימות היסטוריות. בבל פיתחה מדעי התכונה,

הרפואה וההנדסה ושכללה, לפני כל שאר העמים, תורת המשפטים. לשון בבל הייתה במשך זמן רב הלשון הדיפלומטית הבין־לאומית בכל ארצות התנ״ך, הנקראות בימינו בשם המזרח הקרוב.

המאבק של האומה היהודית עם שני השכנים האדירים האלה היה לא רק מאבק מדיני וצבאי אלא גם תרבותי־רוחני. פעולתם של נביאי ישראל הייתה מכוּונת בשורה הראשונה נגד ההשפעה הרוחנית של העמים השכנים על תפיסתו הדתית והמוסרית של עם ישראל והליכות חייו החברתיים. הוויכוח על אוריינטציות, שכאילו נתחדש בימינו, הוא ויכוח עתיק בדברי ימינו. בספר ירמיהו אנו מוצאים ביטוי מובהק לוויכוח זה:

שרי החיילים וּבראשם יוחנן בן־קרח, ויזניה בן־הושעיה הייתה להם אוריינטציה על מצרים נגד בבל, אולם לירמיהו הייתה אוריינטציה על ישראל ועל אלוהי ישראל והוּא אמר לשרי החיילים בזעם נביאי: ״אִם אַתֶּם שׂוֹם תְּשִׂמוּן פְּנֵיכֶם לָבֹא מִצְרַיִם וּבָאתֶם לָגוּר שָׁם וְהָיְתָה הַחֶרֶב אֲשֶׁר אַתֶּם יְרֵאִים מִמֶּנָּה, שָׁם תַּשִּׂיג אֶתְכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם, וְהָרָעָב אֲשֶׁר אַתֶּם דֹּאֲגִים מִמֶּנּוּ – שָׁם יִדְבַּק אַחֲרֵיכֶם מִצְרַיִם, וְשָׁם תָּמֻתוּ״ (ירמיהו מב 15–16); ״אִם־שׁוֹב תֵּשְׁבוּ, בָּאָרֶץ הַזֹּאת־וּבָנִיתִי אֶתְכֶם וְלֹא אֶהֱרֹס, וְנָטַעְתִּי אֶתְכֶם וְלֹא אֶתּוֹשׁ: כִּי נִחַמְתִּי אֶל־הָרָעָה, אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לָכֶם. יא אַל־תִּירְאוּ, מִפְּנֵי מֶלֶךְ בָּבֶל, אֲשֶׁר־אַתֶּם יְרֵאִים, מִפָּנָיו; אַל־תִּירְאוּ מִמֶּנּוּ, נְאֻם־יְהוָה־כִּי־אִתְּכֶם אֲנִי, לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם וּלְהַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדוֹ״ (ירמיהו מב 10–11).

אין ספק, שוויכוח זה לא נתחדש גם בימי ירמיהו; אלא נמשך הרבה זמן, וכל תולדות ישראל בימי בית ראשון היו מלאות התחבטויות בין ההשפעות הזרות השונות מצד שכני ישראל מצד אחד, ובין רוח האומה שנתגלם בנביאי ישראל, ואין זה מקרה שבדברי הנביאים נשתלבו סקירות והשקפות מדיניות על יחסי העמים בארצות השכנות עם משאות חברתיים ומוסריים וחזונות אחרית הימים. האומה הקטנה המוקפת שכנים אדירים שליטי עולם (״העולם״ שהיה ידוע לעמנו בימים ההם) נמצאה כל הזמן תחת לחץ כפול: מדיני וצבאי מצד אחד, ותרבותי־רוחני מצד שני. השכנים רבי־הכוח לא רק הטילו אימה אלא גם משכו וקסמו בתרבותם הרמה, וקסם זה הוא המקור למאבק **הפנימי** שהתחולל בחיי האומה מראשית ימיה ועד גלוּת בבל; ומגלות בבל עד היום הזה. הדים עמומים ממאבק פנימי זה הגיעו אלינו בהתנגשות שבין נביאי השקר ונביאי האמת. דברי נביאי השקר לא נשתמרו ואין אנו יודעים תוכנם ומגמתם, אולם כל מה שנשאר בידינו מנביאי האמת מעיד על מאמצי רוח גדולים לעמוד לא רק נגד השלטון הזר, אלא גם נגד ההשפעה הרוחנית הזרה של שכנים אדירים על אומה קטנה וחלשה מבחינה מדינית וצבאית, אבל מחוננה במידה יוצאת מן הכלל בתקיפוּת רוחנית ובעצמיות מוּסרית.

העם הישראלי, שאנחנו יורשיו, לא היה העם היחיד בארץ ובסביבותיה, שעמד תחת לחץ כפול זה. בארץ־ישראל שכנו כמה עמים שמיים שלשונם הייתה עברית – כפי שיש לראות ברורות מרשימות הכנענים (הפניקיים) ומכתובת מישע מלך מוֹאָב, אולם מכל העמים האלה לא נותר שריד, כי לא יכלו לעמוד זמן רב בפני הלחץ התרבותי של שכניהם הגדולים והאדירים ונבלעו בתוכם, בלי השאיר עקבות.

העם היהודי נאבק ויכול, והוא מופיע שוב בפינת־תבל סגולת־ארצות, שֶׁבּה דָּרך לראשונה על במת ההיסטוריה לפני כארבעת אלפים שנה. כל הסביבה האֶתנית, המדינית והתרבותית בחבל זה של העולם הקדמון, התנ״כי, השתנתה תכלית שינוי. ניתק לחלוטין קו התפתחותם של עמי הקדם:

לשונם, דתם, תרבותם, מסרתם ושמם נכחדו לגמרי מעל פני האדמה, ורק עם ישראל, אם כי נעקר עקירה פיזית מאדמת מכורתו לפני קרוב לאלפיים שנה, הוא העם האחד הממשיך מסורת הקדומים בלשונו ובתרבותו, כאילו לא חל כל הפסק וניתוק במהלך תולדותיו.

כאילו – אולם ברור שאין העם היהודי בימינו כעם היהודי בימי בית ראשון או אפילו בית שני. כל העולם נשתנה מאז, ואין זה אלא טבעי שנשתנה גם העם היהודי, ואין בדעתנו ואין ברצוננו לשוב לשלב שבו נפסק קיומה של מלכות יהודה על ידי בבל, או שלטון בר־כוכבא על ידי הרומאים. בגלות בבל עצמה, ובכל מה שקרה מאז ועד היום הזה, ספג עמנו תורות, מידות, הרגלים חדשים, מתוך השפעת העמים שבהם נתקל בדרכו ובתוקף השינויים שחלו בתנאי החיים של החברה האנושית. התפיסה היהודית הקדומה הייתה אינטואיטיבית ותיאוקרטית. בימי הביניים, מימי סעדיה גאון ואילך, נעשו ניסיונות על ידי חכמי ישראל, למזג מחשבת היהדות התיאוקרטית עם התפיסה הפילוסופית היוונית ששלטה בקרב המשכילים בימים ההם, ובתקופה החדשה, מימי שפינוזה ואילך, גברה והתעמקה בתוכנו, כמו בכל עמי התרבות המודרניים, התפיסה המדעית הניסיונית. בקידום המדע בשלושת היובלות האחרונים תפסו היהודים מקום נכבד וניכר, אולי למעלה ממספרם היחסי בקרב העמים, והיו שותפים מלאים למהפכה המחשבתית העמוקה, שהתחוללה בתפיסת העולם המוחשי ובחשיפת סודות הטבע. אולם כל החליפות והתמורות בחומר וברוח בתנאים המדיניים והחברתיים שנתרחשו במשך אלפי שנות קיומנו, לא עקרו ולא ערערו הכוח החיוני המופלא שקיים את עמנו בכל תהפוכות הזמן ולא שמו לאל ייחודו הלאומי, שלא כלרבים מבני לווייתו ההיסטוריים בארצות שונות. צפון באומה זו ויטמין נפלא השומר על **קיומה ועצמאותה** ונותן לה כוח לעמוד בפני כל השפעות זרות הסותרות מהותה הלאומית והמוסרית.

ברור שלא כל יהודי בודד חונן בסגולת פלאים זו. ובמשך הדורות **נשרו** רבים: יחידים, קהילות, שבטים וקיבוצים שלמים. בכל דור ודור ובכל ארץ וארץ, גם במולדת האומה, היו יהודים שלא יכלו לעמוד בפני הלחץ הזר, הפיזי או הרוחני, ונשמדו או השתמדו. אבל הלוז של האומה עמד במבחן, שׂרה, נאבק – ויכול. תולדות עמנו הן תולדות מאבק־איתנים זה. והוא טרם נפסק, גם לאחר הקמת מדינת ישראל.

אנו יודעים מעט מאוד על תולדות עמנו בתקופת השלטון הפרסי, משיבת ציון בימי זרובבל, עזרא ונחמיה ועד הופעת אלכסנדר מוקדון. זו הייתה אולי התקופה היחידה בחיי העם היהודי בארצו שלא עמד תחת לחץ חזק מן החוץ ולא היה צריך להיאָבק על קיומו המדיני והתרבותי, כי המשטר הפרסי היה בנוי בדרך כלל על סבלנות ואוטונומיה, והניח לכל עם להתנהג על פי דרכו ואמונתו ולקיים מידה רבה של הנהלה עצמית פנימית.

ואם כי, כפי שיש לדון ממגילת אסתר ומרמז היסטורי של סופר יווני (היקאטייאוס מאבדאֶרה) היו גם מקרים של רדיפות ולחץ – הרי בדרך כלל יש להניח שהתקופה הפרסית שנמשכה למעלה ממאתיים שנה, הייתה תקופה של קוֹנסוֹלידציה פנימית ביהדות, ודמותו הרוחנית של העם היהודי עוצבה ויוצבה בתקופה זו אולי יותר מאשר בכל זמן אחר, אם כי היהודים לא יכלו כמובן גם אז להימלט לגמרי מהשפעה פרסית, שנקלטה בלא יודעים ביהדות.

עם כיבוש המזרח (ובתוכו מלכות פרס) על ידי אלכסנדר מוקדון (בשנת 331 לפני ספירת הנוצרים) מתחילה התקופה היוונית – שבה אנו עדים למאבק נואש בין היהדות ובין התרבות העשירה שלא היה מָשלה בהיסטוריה האנושית עד אז, ואשר יותר מכל תרבות אחרת השפיעה על

החברה האנושית מאז ועד היום הזה והנחילה לעולם אוצרות רוח בשירה, בספרות, בפילוסופיה, במדע, בפיסול, בציור ובשאר ענפי האמנות, שהם שיאי היצירה האנושית בכל הדורות.

המאבק בין החשמונאים ובין השלטונות היווניים לא היה רק מאבק מדיני וצבאי של עם נדכא הלוחם בשליטים ומדכאים זרים. זה היה בעיקרו מאבק תרבותי, אחד המאבקים הדרמטיים ביותר בהיסטוריה האנושית. בין שתי אומות מקוריות, שונות בתכלית זו מזו בתנאי חייהן החומריים, בכוחן המדיני, בתפיסת עולמן, אבל דומות זו לזו בגדלותן הרוחנית, אם כי כל אחת לפי דרכה המיוחד. האומה היהודית הייתה קטנה, דלה, מצומצמת בתחומים צרים של חלק מארצה הקדומה ונהנית רק משלטון עצמי פנימי, והאומה היוונית – חולשת על כל העולם, על חלקי אירופה, אסיה ואפריקה הידועים אז, ולשונה ותרבותה נפוצות בין כל עמי הקדם מקצה ים התיכון המערבי ועד הודו באסיה וגדות הנילוס באפריקה. היוונים כבשו לא רק בחרבם, אלא גם בתרבותם העשירה והעליונה, וכשהשלטון היווני של יורשי אלכסנדר התבצר במצרים ובסוריה, ואלכסנדריה ואנטיוכיה נעשו למרכזי תרבות יווניים, אי אפשר היה שיהודה הקטנה והדלה לא תושפע אף היא מתרבות עליונה זו, ולו גם בצורה הפגומה של התקופה ההלניסטית. והמתייוונים אשר קמו בישראל לא היו רק "מלחכי פינכא" המחניפים לשליטים הזרים; הופעת יוון בהיסטוריה העולמית לא הייתה כהופעת רומא בזמן יותר מאוחר – הופעת כוח צבאי וממלכתי בלבד – אלא הופעה תרבותית רבת־אונים אשר פתחה תקופה חדשה בתולדות הרוח, והעשירה יותר מכל עם אחר אוצר התרבות האנושית.

בספרותנו נשארו רק דברי אלה שהתנגדו ונלחמו במתייוונים, והתמונה המתקבלת מדבריהם אינה לגמרי אובייקטיבית ושלמה. אין ספק, שפגישה זו העשירה והעלתה את הרוח היהודית והניחה רישומים לא מעטים בספרות העברית, שנוצרה בארץ לאחר הופעתו של אלכסנדר הגדול והולידה ספרות יהודית־הלניסטית מגוונת ועשירה: ספרות היסטורית, פיוטית, פרשנית ופילוסופית. אולם אף מתרבות אדירה זו של העם היווני נבצר להטמיע את האומה היהודית כאשר הטמיעה הרבה אומות במזרח. העם היהודי עמד במאבק זה וניצח. לא זו בלבד ששמר על ייחודו ועצמיותו, אלא גם הגביר והעמיק אותם. לא **כל** העם היהודי ניצח. אין אנו יודעים כמה יהודים אָבדו במאבק זה – אם בהשמדה פיזית ואם בטמיעה. אולם העם בכללו ניצח – ותקופת החשמונאים תעמוד לעולם כאחד המבחנים המדיניים, הצבאיים והרוחניים המופלאים ביותר בתולדותינו, שבהם גברו המעטים על המרובים, העניים על העשירים – רק הודות לכוחות הרוחניים האדירים שפעמו בבחירי העם ובהמוניו, אם כי לא בחוגים השליטים, המיוחסים ורבי־הכהונה.

המבחן הקשה והממושך ביותר במאבקה של האומה העברית בא עם צמיחת הנצרות. תרבות מצרים ובבל, ואחר כך תרבות יוון (ורומא) היו נטע זר ליהדות. לא כן הנצרות. על ברכי היהדות, בתוכה ומתוכה קמה. בן האדם שבו נתלתה הדת החדשה, היה יהודי תמים החי בתוך עמו, ותפיסתו הדתית והמוסרית לא חרגה ממסגרת התפיסה היהודית שבימיו; אפילו ההדגשה המיוחדת של ישו לא הייתה שונה במהותה מהדברים שרווחו בכיתות השונות שרבו בישראל בתקופה שלפני החורבן. כיהודי בן זמנו סירב ישו "לקחת לחם הבנים ולהשליכו לפני הכלבים", וכשנתבקש לתת עזרה לאישה כנענית ענה: "לא שולחתי כי אם לצאן אובדות לבית ישראל".

הכיוון האנטי־יהודי ניתן לדת החדשה על ידי שאול התרסי, והוא שהיה המפיץ הראשי, ואולי גם המחולל העיקרי של "הברית החדשה" – בניגוד לברית העתיקה, לברית העברית. שאול התרסי,

בנו של אזרח רומאי שגר בחוץ־לארץ, אף הוא נתחנך על ברכי היהדות והיה תלמידו של רבן גמליאל, וככל שאר התלמידים היה פרוש קנאי; אולם הוא היה יהודי מהתפוצות וספג לתוכו משהו מהתרבות היוונית. בתחילה היה ממתנגדיה הקנאיים של הכת הנוצרית שנתארגנה בירושלים, אך מאז "נגלה אליו האור" בדרכו לדמשק והפך להיות אחד ממאמיניו של ישו כבן אלוהים, נתן מפנה חדש לכת החדשה, ובניגוד לתלמידיו הארצישראליים של ישו, שראו עצמם כיהודים לכל דבר, ראה שאול התרסי, שנקרא פאולוס, עיקר שליחותו לגויים והפך את הכת החדשה לדת ולכנסייה, העומדת בסתירה לכל יסודות היהדות כאומה, כדת, כחזון.

בעוד אשר נאמר בשם ישו: "אַל תַּחְשְׁבוּ שֶׁבָּאתִי לְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה אוֹ אֶת הַנְּבִיאִים; לֹא בָּאתִי לְבַטֵּל כִּי אִם לְקַיֵּם. אָמֵן. אוֹמֵר אֲנִי לָכֶם, עַד אֲשֶׁר יַעַבְרוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ אַף יוֹד אַחַת אוֹ תָּג אֶחָד לֹא יַעַבְרוּ מִן הַתּוֹרָה בְּטֶרֶם יִתְקַיֵּם הַכֹּל". (הבשורה על־פי מתי, 17–18), הרי שאול־פאולוס שקד על עקירת התורה ומצוותיה ועל ביטול היהדות כיחידה לאומית הנושאת נפשה לחזון אחרית הימים. שאול היה אולי גדול המתבוללים שקמו בעם ישראל. הוא שלל המצוות המעשיות שהיוו, בעצם, כל היסוד של היהדות, והעמיד, בניגוד לתורת ישראל, כל הדת אך ורק על אמונה שבלב. הוא הכיר רק ביחיד ולא באומה, וניסה לעקור אמונת העם היהודי ותקוותו בגאולה ארצית ולאומית. במקום חזון אחרית הימים של נביאי ישראל הצופה לעתיד ומשלב גאולת האומה בגאולת העולם, קוממיות ישראל בשלטון השלום והצדק בכל העמים – העמיד שאול התרסי את הנצרות על האמונה בגאולה שמימית על ידי המשיח שכבר בא.

צמיחת הנצרות והתפשטותה חלו בתקופת התערערותה של שארית עצמאות ישראל במלחמות העזות והנואשות שנלחמו היהודים נגד מדכאיהם הרומאים מימי יהודה הגלילי וצדוק ועד שמעון בר־כוכבא ורבי עקיבא, מלחמות שנסתיימו בכישלון היהודים ובאובדן עצמאותם. זעזועים עמוקים, רוחניים, חברתיים ומדיניים, שלא היו כמותם עד אז, עברו על האומה. הלוחמים הקנאים והעזים נפלו בקרבות או נלקחו בשבי. חירות העם נהרסה עד היסוד. בית המקדש נשרף. המולדת נחרבה ברובה. ירושלים נעקרה ואף שמה שונה. נדמה היה שיהודה נפלה ללא קום והעם היהודי אָבד זכרו. נשארה רק האמונה היהודית – והנה גם זו הועמדה בניסיון מר. לא רק על ידי גזירות חיצוניות; הקיסר אדריאנוס שהכריע את בר־כוכבא, אסר על המילה, על שמירת שבת ועל תלמוד תורה בבתי ספר, וגזירות אלה הוצאו לפועל באכזריות רבה, וגדולי ישראל מסרו נפשם על לימוד התורה והוצאו להורג ("עשרה הרוגי מלכות"), ביניהם רבי עקיבא שהיה הרוח החיה במלחמת בר־כוכבא. אולם ההתנקשות המסוכנת ביהדות באה מבפנים, מתורת הנצרות שצמחה בתחילה בלב היהדות ומתוכה, והתיימרה להישען על דברי הנביאים ועל אמונות ודעות ותקוות שנשתרשו ביהדות בימי בית שני, ובייחוד על האמונה במשיח ובתחיית המתים. תלמידיו הראשונים של ישו התנהגו זמן רב כיהודים בכל דבר וקיימו כל מצוות התורה ומנהגי היהדות, אולם כפרו בתקווה הלאומית של עם ישראל ובגאולה העתידה לבוא, כי לדעתם כבר בא המשיח. משיכת כמה מיהודי התפוצות, שידיעתם ביהדות וקשריהם עם העם היהודי היו רופפים, וקבלת הדת החדשה על ידי יוונים ובני עמים אחרים מעובדי אלילים, ובייחוד פעולתו "השליחית" של שאול התרסי – החריפו הניגודים בין היהדות ובין הדת החדשה.

היהודים־הנוצרים לא השתתפו במאבק הלאומי של היהודים נגד רומא. הם גם מודיעים בפירוש לשלטונות רומא, שאין להם כל קשר ויחס ליהודים המורדים במלכות, ושאול התרסי ציווה על

תלמידיו להיכנע לרשות ולקבל דינה. כבר נאמר גם בשם ישו "תְּנוּ לַקֵּיסָר אֶת אֲשֶׁר לַקֵּיסָר וְלֵאלֹהִים אֶת אֲשֶׁר לֵאלֹהִים" (הבשורה על־פי מתי, כב, 21), אולם שאול התרסי הרחיק לכת. כל אדם, לימד שאול באחת מאיגרותיו, חייב להיכנע לרשות הממונה עליו, כי אין שלטון שלא על־פי האלוהים, כי כל השלטונות הקיימים נקבעו על־ידי אלוהים, ולכן כל המתקומם נגד השלטון מתקומם נגד פקודת אלוהים (איגרת אל הרומיים, יג, 1–2).

האבדות והכישלונות האיומים שהיו ליהודים בימי פולמוס אספסינוס וטיטוס ואחר כך בימי אדריאנוס והאכזבות המרות שבאו בעקבותיהם – הכשירו הקרקע לתורות אלה של הנצרות, ורבים בקרב היהדות הארצישראלית ועוד יותר בקרב יהודי התפוצה בקיסרות רומא נתפסו לדת החדשה. במשך הזמן, פחות ממאתיים שנה אחרי נפילת בר־כוכבא, נעשתה הדת הנוצרית לדת השלטת בקיסרות רומא, והוטלה בכוח על כל עמי העולם הרומאי־היווני באירופה, בקדמת אסיה ובצפון אפריקה. רק העם היהודי עמד במרדו, לא בלי אבדות רבות וממושכות, ושמר על ייחודו.

העם אשר בישר לראשונה חזון־גאולה אוניברסלי, חזון שלום וחירות וצדק לכל עמי תבל, והעמיד תורתו על כלל גדול אחד: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" – לא הלך שולל אחרי הדת החדשה שלבשה מחלצות אוניברסליות והטיפה שאין להתייצב בפני הבא להרע לך, וכשבא השלטון לידיה דיכאה ורדפה כל מי שלא נכנע לה.

הנצרות השלטת שהדבירה תחתיה כל העולם הכפוף לרומא וליורשיה, לא סלחה לעם היהודי על עקשנותו, ובשם דת האהבה נרדפו היהודים באכזריות, וקהילות רבות ושלמות מסרו נפשם על קידוש השם. העם היהודי לא נכנע ועמד יחיד במשך מאות שנים במאבק ההיסטורי ויוכל, ויש כוחות בנצרות שעד היום אינם יכולים לסלוח לנו על מרדותנו זו.

כחמש מאות שנה אחרי נפילת בר־כוכבא נכבשה ארץ־ישראל על ידי הערבים. פולש זה, שלא כרוב הכובשים שבאו לפניו, לא היה כוח צבאי בלבד – אלא בא מזוין ברעיון חדש ובתורה חדשה – תורת מוחמד. תורה זו לא נוצרה בארץ ולא צמחה בתוך היהדות, אם כי גם לא בלי השפעה בולטת וניכרת של היהדות, שנביא האיסלאם בא איתה במגע מסחרי וגם רוחני. כיבושי מוחמד ותלמידיו היו יותר מהירים ומופלאים מכיבושי הנצרות. התפשטות תורת מוחמד בקרב שבטי ערב במאה השביעית לספירה האירופית, וזמן קצר אחר כך ברחבי אסיה ואפריקה, הייתה יחידה במינה בהיקפה העצום, במהירותה המפתיעה ובהשפעתה התרבותית והלשונית המעמיקה. רובו של אגן הים התיכון נהפך בזמן קצר בערך לאימפריה ערבית־מוסלמית, ולשון ערב נעשתה לשפה המדוברת בקרב עמי ארם, אשור, וכל צפון אפריקה ובחצי־האי הספרדי. כל עמי המזרח התיכון וצפון אפריקה קיבלו עליהם הדת החדשה, מי ברצון ומי באונס. העם היחיד שעמד בפני הנחשול האדיר – היה העם היהודי.

בחצי־האי הערבי ישבו יהודים מימים קדומים. בקרב יהודי תימן רווחת מסורת, שהתיישבותם בתימן החלה בימי שלמה המלך. אבל אין ספק, שעוד בתקופת בית שני באו סוחרים יהודים לקצות ערב, בצפונה ובדרומה. הורדוס המלך שלח גדוד יהודי בן חמש מאות איש לערב הדרומית לסייע ללגיונות של קיסר אוגוסטוס בכיבוש דרום ערב. יהודים באו לערב גם מבבל ומפרס. בחפירות שבבית שערים (על יד חיפה) נחשף בית קברות עתיק שבו נמצא קבר של משפחה יהודית מחמיאר שבערב מהמאה השנייה או השלישית לספירה האירופית. בסוף המאה הרביעית התייהד מלך תימן אבּוּ כַּרִב אסעד והפיץ דת ישראל במדינתו. ידוע גורלו הטרגי של המלך היהודי ד'ו נוֹאַס, שמלך בחמיאר בסוף הרבע הראשון של המאה השישית והוכרע על ידי הצבאות הנוצרים של חבש.

יהודים רבים, שנרדפו על ידי החבשים הנוצרים, נמלטו לצפון ערב, רובם התיישבו בעיר יתריב (מדינה) וסביבותיה. בימי מוחמד (570–632) נמצאו בחצי־האי ערב הרבה יהודים, ורבים מהם היו עובדי אדמה ומגדלי צאן ובקר. נביא האיסלאם היה נפגש איתם במסעיו המסחריים ושמע מהם על סיפורי התורה ועל אבות האומה ועל אחדות האלוהים וקדושת ירושלים. בתקופה הראשונה של שליחותו הנבואית הורה מוחמד למאמיניו, שבשעת התפילה יפנו כלפי ירושלים. בכך רצה לקנות לב היהודים לשליחותו הנבואית, ורק לאחר שהיהודים סירבו לקבל תורתו – חזר בו וציווה לכוון הפנים בשעת התפילה כלפי מכה, עיר מולדתו, והאציל לתורה החדשה צביון ערבי לאומי. שנאתו ליהודים גברה, והוא יצא נגדם בחרבו ודרש מהם לקבל תורתו. היהודים לא נכנעו – אם כי עמידתם בפני הכוח החדש עלתה להם ביוקר – יהודי ערב – חוץ מאחיהם שבתימן – גורשו או הוכו לפי חרב. גם שרידי היישוב היהודי בארץ־ישראל, בייחוד היישוב הכפרי, לא עצרו כוח לעמוד בפני הכובשים החדשים, מקצתם נטמעו בקרב הכובשים ומקצתם יצאו את הארץ. אולם האומה היהודית בכללה עמדה, אם כי הרדיפות נתחדשו מזמן לזמן, ועוד במאה השתים־עשרה, למעלה מחמש מאות וחמישים שנה אחרי מוחמד, נצטרך הרמב״ם לשלוח איגרת ליהודי תימן לחזק ליבם לעמוד בפני הגזירות והרדיפות הקשות ומעשי האונס של האיסלאם.

נחשול אידיאי חדש נגד קיומה של האומה העברית ונגד ייחודה הלאומי ועצמאותה המוסרית צף עם המהפכות הגדולות בימינו: המהפכה הצרפתית בסוף המאה השמונה־עשרה והרוסית בתחילת המאה העשרים.

המהפכה הצרפתית, שנישאה בחזון החירות, השוויון והאחווה, לא הצטמצמה בתחומי ארצה, אלא הכתה גלים חזקים בכל ארצות אירופה, ערערה מוסדות העריצות המלכותית והמשטר הפיאודלי, וגם נתנה דחיפה ראשונה לשחרור היהודים (אֶמנציפציה) ולשיווי זכויותיהם בארצות המערב. אולם אין זה מקרה שמהפכה זו תבעה מהיהודים מחיקת צלמם הלאומי. רבים מקרב יהודי המערב קיבלו תביעה זו בחפץ לב, וכך קמה תנועת ההתבוללות שעמדה לגרוף כל העם היהודי. ״נדמה כי זקן העמים הזה, שנלחם על קיומו זה אלפי שנים ועמד בפני סערות ההיסטוריה בכל העולם, לא יכול לעמוד בפני נחשול המאה התשע־עשרה, אלא נכנע וכפר במהותו והוריד עצמו למדרגת כת דתית, שחלקיה נכנסים בגופי עמים אחרים״ (דובנוב), ולא מעטים היו חללי ההתבוללות, לא רק במערב, אלא גם במזרח.

אולם רצונו ההיסטורי של העם היהודי התגבר גם על נחשול אדירים זה, והאמנציפציה לא הביאה לידי טמיעה, אלא לביטוי חדש של ייחודו הלאומי ושל כיסופיו המשיחיים. היהדות פשטה ברובה צורתה התיאוקרטית ולבשה צורה חילונית, אולם זיקתה למקורות ההיסטוריים ולמולדת הקדומים שלה נתגברה, ולשונה הלאומית העתיקה התנערה לחיים חדשים ונוצרה ספרות עברית חילונית וקמה תנועת חיבת־ציון וציונות. האמנציפציה הבאה מן החוץ הפכה להיות אוטואמנציפציה – תנועת השתחררות מכבלי התלות הזרה וחיי הנֵכר, והונחו יסודות ראשונים לחידוש העצמאות הלאומית במולדת העתיקה.

כמהפכה הצרפתית כן המהפכה הרוסית לא הצטמצמה בתחומי ארצה, אלא הכתה ומוסיפה להכות גלים בעולם כולו, והעמידה מחדש את העם היהודי בפני מאבק אידיאי ומבחן היסטורי – לא פחות חמור מכל אלה שהיו לפניו.

בשנת 1917 ניתנה הצהרת בלפור. בפעם הראשונה לאחר החורבן הוכרו היהודים על ידי

מעצמה עולמית כאומה מיוחדת והובטחה להם הזכות לשוב לארצם. חבר האומות שהוקם בסוף מלחמת העולם הראשונה נתן תוקף בין־לאומי להצהרת בלפור, והכיר בנציגות העם היהודי כגוף מאושר במשפט העמים.

באותה שנה, 1917, הגיעה המהפכה הרוסית לשלטון – והמשטר החדש שהבטיח גאולה לעולם הנחית מהלומה אנושה לעם היהודי: יהדות רוסיה הקיבוץ היהודי הגדול והפורה ביותר בעולם, נותקה בחוזק יד מהעם היהודי וממולדתו המתחדשת.

המהפכה הרוסית בישרה שוויון לאומי לכל עמי רוסיה ושבטיה, וגם קיימה הבטחתה לפי דרכה: במסגרת המשטר החדש ניתנה אוטונומיה ארצית לכל האומות, הגזעים והשבטים, שישבו באימפריה של הצארים הרוסים. ברית המועצות התכוננה כפדרציה של אומות שוות־זכויות כל אחת בשטח הלאומי האוטונומי שבתוכו היא יושבת. ככל הסידורים בברית המועצות כפופה אוטונומיה זו לדיקטטורה המוחלטת של המפלגה הבולשביסטית, אשר מרכזה הוא במוסקבה, והשלטון המרכזי על כל התושבים ועל כל העמים קובע כל הסדר הכלכלי, האזרחי, התרבותי והמדיני בכל קצות הרפובליקה הענקית; אולם במסגרת הדיקטטורה הבולשביסטית – הושוו הזכויות של כל העמים, הגדולים והקטנים, והתרבות והלשון והמשק של כל עם ושבט, במידה שהם עומדים ברשות עצמם, הריהם מתפתחים בהתאם לצורכי עם ושבט.

רק גוף לאומי אחד בברית המועצות, הגוף היהודי, נידון למעשה לכליה לאומית־רוחנית, לא מפני יחס שלילי מיוחד ליהודים מצד השלטון הבולשביסטי, אלא מפני המציאות האובייקטיבית של עם מפוזר, ללא מולדת, שהשלטון הזה לא הביא בחשבון. העמים האחרים בברית המועצות המרוכזים בשטחם קיבלו במסגרת הדיקטטורה הבולשביסטית אוטונומיה לאומית ארצית, ולשונם, תרבותם, חינוכם, משקם, עומדים במידה רבה ברשותם. מטפחים בית הספר, העיתונות, הספרות בלשונם. המסורת הלאומית של כל עם לא רק שאינה מופרעת אלא להפך מעודדת ונעזרת כאשר לא היה מעולם ברוסיה הצארית. אולם לשון העם היהודי, חינוכו, ספרותו, קשריו עם עברו הלאומי – שותקו, גודעו וחונקו. כן הוחרמו קשריהם של יהודי ברית המועצות עם העם היהודי ועם מולדת האומה. מזקן התרבות בקרב כל עמי ברית המועצות נגזלה ירושתו ההיסטורית, נגנז הספר העברי. נסגרו כל בתי הספר העבריים. אֵלֶם ויתום ושכול לאומי נגזר על קיבוץ יהודי בן מיליונים, שעמד במשך דורות בראש היצירה הלאומית של עמו.

מאז פולמוס בר־כוכבא־אדריאנוס לא קיבל העם היהודי מהלומה כבדה כזו. שיתוקה וניתוקה של היהדות הרוסית פגעו לא רק במיליונים היהודים תושבי ברית המועצות – אלא הלמו קשה בכל העם היהודי באשר הוא. כדי שיהיה לנו מושג כלשהו מהאֲבדה האיומה והעצומה שאָבדה לעם היהודי מאז 1917 – עלינו לשאול את עצמנו מה היינו מפסידים אילו הדבר שקרה ברוסיה בשנת 1917 היה מתרחש בשנת 1880: אילו נותקה ושותקה יהדות רוסיה אז היינו מאבדים עליית בי"ל, הספרות העברית החדשה: מנדלי, אחד־העם, ביאליק ובני לווייתם, את התנועה הציונית ותנועת הפועלים היהודית, העלייה השנייה, מייסדי הקבוצה ו"השומר", בוני ההתיישבות העובדת ומייסדי תל־אביב, את כל האישים שעמדו בראש התנועה הציונית והיישוב במשך ארבעים שנה וכל האמצעים שנתנה יהדות רוסיה לבניין הארץ. היינו גם מפסידים את תנועת הפועלים היהודית באמריקה וכל היצירה של היהודים יוצאי רוסיה בכל הארצות.

הכישלונות והכיבושים של הבולשביסטים בשנים הראשונות לתפיסת השלטון בידיהם – כישלונות בשטח הבין־לאומי וכיבושים וניצחונות בשטח הרוסי, הביאו לידי תמורות עמוקות

בכיוונו ובמגמתו של המשטר החדש. מתפיסת השלטון בכוח עברו **להחזקת** השלטון בכוח; ומשטר הדיקטטורה נהפך מהוראת שעה לשיטת־קבע.

התורה החדשה על "סוציאליזם בארץ אחת" הפכה למעשה לשאיפה לאומית המעמידה את האינטרסים של הארץ האחת במקום הסוציאליזם הבין־לאומי. במקום הסתמכות על מעמד הפועלים בעולם, ככוח משחרר בכל אומה ומדינה, באה ההסתמכות היחידה על ברית המועצות וכוחה הצבאי. מתנועת הפועלים בכל ארץ שמחוץ לרוסיה נדרשה לא הגשמה סוציאלית בארצה לפי צרכיה ונסיבותיה ההיסטוריים של הארץ, כפי שהורתה תורת קארל מרקס, אלא נאמנות מוחלטת לצרכיה הפנימיים והבין־לאומיים של ברית המועצות, כפי שהם מתפרשים מזמן לזמן על ידי ראשי המפלגה השלטת.

מובן, שאותה המשמעת המוחלטת נדרשת מכל אזרחי ברית המועצות, מכל המוני הפועלים, האיכרים והאינטליגנציה, וחובת המשמעת חלה לא רק בשאלות חברתיות ומדיניות, אלא גם בשאלות מדעיות ותרבותיות, בשאלות ספרות, אמנות, היסטוריה, לשון, חיי משפחה ונוהג אישי.

מאז ייסוד הכנסייה הקתולית ברומא והקמת השלטון האוניברסלי של האפיפיורים – לא הופיע בעולם כוח שדרש לעצמו סמכות עולמית ואבסולוטית כזו שתובעים לעצמם ראשי המפלגה הבולשביסטית, ודרישה זו, הנשענת למעשה על כוחה הצבאי העצום של ברית המועצות – דוגלת להלכה ברעיון הסוציאליזם המהפכני ומכריזה על שאיפתה לתיקון העולם ולגאולת האנושות.

אין ספק, שראשי המפלגה השלטת מאמינים שכל מה שטוב לארצם טוב ממילא לשאר הארצות, וכי ארצם מביאה גאולה לעולם; אבל דווקא באמונה זו אין כל חידוש, לא בהיסטוריה הרוסית ולא בהיסטוריה העולמית...

האומה העברית אשר לא נכנעה מעולם לכוחות פיזיים עליונים ושמרה על חירותה המוסרית והאינטלקטואלית גם כשלא עצרה כוח לשמור על עצמאותה המדינית והכלכלית, הועמדה יותר מכל עם בעולם בפני מבחן חמור ואכזרי. לא היה עם, שחזון גאולת העולם מילאה בחייו, בתולדותיו, בהתפתחותו הרוחנית, תפקיד יותר רב ומתמיד – מזה שהוא מילא בתולדות העם היהודי. שום עם אחר לא נשא נפשו לשלום בעמים ולאחדות המין האנושי, יותר מן העם היהודי המפוזר בעולם. גדולי העם היהודי בדורות האחרונים היו אלה, שהעמיקו רעיונות המהפכה החברתית והעניקו להם בסיס מדעי מתוך ניתוח הסתירות של המשטר הקיים. מיטב הנוער היהודי בכל הארצות עמדו בראש מלחמות השחרור בכל הארצות. ויותר מכולם – הנוער היהודי ברוסיה הצארית. כמעט כל יהדות רוסיה היה ליבה עם אלה ששקדו לשבור עריצות הצארים הרוסים, ולוחמים יהודים עמדו בשורות הראשונות של המהפכה הרוסית.

בלהוֹת הפרעות, שריחפו עשרות שנים על יהדות רוסיה, חלפו רק עם ניצחון הבולשביסטים. מיליוני היהודים ברוסיה ידעו שתחת שלטון זה לא ייתכנו פוגרומים ביהודים. הנביא, המחוקק והמצביא של המהפכה הבולשביסטית, לנין, היו לו כמה חברים ותלמידים יהודים, וגם לאחר שכמעט כל בני הלוויה היהודים של לנין חוסלו אחד אחד, לא ראה איש בכך פעולה אנטי־יהודית. זיכרון הצרות והרדיפות והעלבונות, שסבלו היהודים בימי הצארים, לא מש מקרב יהודי רוסיה ויהודי העולם זמן רב. גם רבים מאלה שלא יכלו ליישב הסיסמאות הסוציאליסטיות של המפלגה הבולשביסטית עם המעשה כפי שהגשימוהו שליטיה – לא רצו להתעלם מהשינוי שחל במצב החוקי של היהודים לאחר מיגורו של המשטר הצארי.

המשטר החדש ביטל כל שרידי ההפליה של הצארים נגד היהודים. זכויותיו של היהודי **היחיד** הושוו במלואן לזכויותיו של הבלתי יהודי. אולם הקיבוץ היהודי נפגע פגיעה אנושה על ידי המשטר הבולשביסטי ותביעותיו הטוטאליות, באשר הוא פגע בנפש היהדות. ונפגע לא רק הקיבוץ היהודי בברית המועצות – אלא העם היהודי בעולם כולו.

פרפוריה של היהדות הרוסית במשך שלושים שנה ומעלה של המשטר החדש הוכיחו, שגם מכבש פלדה זה של הדיקטטורה הבולשביסטית לא יכול לגמרי לעם היהודי – ואם כי רבים ומעולים מקרב יהודי רוסיה נתנו בכל לב את ידם למשטר החדש וגם קיבלו על עצמם תביעתו הטוטאלית, אם מתוך רצון ואם מתוך הכרח, לא דעך זיק העצמיות הרוחנית אפילו בתוך המוני היהודים הרוסים, ולא ניתק קשרם הנפשי העמוק עם העם היהודי ועם המולדת העברית.

לא חסרו גילויי התבזות והתבטלות ועבדות רוחנית בקרב רבים מחסידיה היהודים של תנועת המהפכה הרוסית עוד זמן רב לפני הופעת המפלגה הבולשביסטית. ידוע הדבר, שעוד בימי הצארים נתנו מהפכנים יהודים ברכתם לפרעות ביהודים, באשר ראו בפוגרום אנטי־יהודי התקוממות האיכר הרוסי נגד בעלי הרכוש, והדם היהודי היה בעיניהם שמן סיכה לגלגלי המהפכה הרוסית.

יוזמי הרדיפות על הלשון העברית והתנועה הציונית היו חברי המחלקה היהודית של המפלגה הבולשביסטית (יֶבְסֶקְצְיָה), ששנאתם לציון וללשון העברית קדמה לאדיקותם הקומוניסטית; הייתה נחוצה התערבותו האישית של לנין למען התר קיום התיאטרון העברי "הבימה" במוסקבה; וכאשר הסתדרות העובדים ביקשה להשתתף בשנת 1923 בתערוכה החקלאית העולמית שנערכה במוסקבה – היו אנשי היבסקציה אלה שהתנגדו לבואה, אלא שהשלטונות לא קיבלו דעת יועציהם היהודים.

אולם אותה היהדות הרוסית נתנה לארץ, גם לאחר השתלטותו המוחלטת של המשטר הבולשביסטי ברוסיה, ממיטב הנוער החלוצי, ומפעלי נוער זה בארץ מעידים על היכולת הגנוזה ביהדות הרוסית ועל הרצונות הפועמים בחביונה, וכל הלחץ הזר, הגופני והמוסרי, אין בכוחו להצמיתם ולכלותם.

עם הקמת מדינת ישראל כאילו הוכתר המאבק הממושך של העם העברי בניצחון סופי. אולם אין זאת אלא אשליה מטעה ומסוכנת, לא רק באשר לא נגמרה מלאכת הבניין, וקיבוץ הגלויות הוא רק בראשיתו, ולא זו בלבד שהמאבק של העם היהודי על עצמאותו **המדינית** והכלכלית טרם נסתיים – אלא שהמאבק הרעיוני, המאבק על עצמאותנו המוסרית, עוד החריף. חומרת מאבק זה איננה בהתגוששות הרעיונית והמוסרית שבין כוח עולמי, או בין כוחות עולמיים, ובין האומה העברית. הכוח והמספר אינם מכריעים לעולם במאבק רעיוני, והעם העברי "המעט מכל העמים", אין לו כל יסוד לחשוש לתוצאות ההתנגשות בתחום המוסרי־הרעיוני, גם אם יעמדו נגדו תקיפי עולם ומעצמות אדירות. העם היהודי הנאמן לעצמו, לא יקבל מרות מוסרית ורעיונית של כוח זר "עולמי", ולא ירכין ראשו בשאלות חברה, מדע, רוח ותרבות, ובערכי חירות, שוויון, צדק ושלום – בפני אלה שמינו עצמם בכוח שלטונם ובכוחם הצבאי או תוקפם הכלכלי לשופטים רמים על האנושות.

חומרתו של המאבק על עצמאות רוחנית היא בהתרוצצות **הפנימית**. באומה קטנה כאומתנו ישנם תמיד חוגים הנמשכים אחרי הברק והקסם של כוחות אדירים, שיכולתם המדינית, הכלכלית והצבאית עצומה, והשפעתם בעולם רבה; והמשיכה אינה רק משום טובת הנאה פרטית, אם כי אין לזלזל גם בגורם פרוזאי זה, אלא קוסמת **היכולת הרבה, המרחב**, העוצמה, **הנגידות** של שליטי עולם. לתכונה זו של התבטלות והתרפסות בפני הפריץ קראו בהיסטוריה החדשה שלנו בשם

"מה יפית", ויהודי "מה יפית" נמצאים בכל אותם החוגים של העם היהודי שאין להם כבוד עצמי ואמונה מספיקה בעמם. בחוגי הימין הם נקראים בשם "מועצה למען היהדות", ובראשם עומדים אֵילי־הכסף היהודים באמריקה, ובחוגי השמאל או המהפכה הם נקראים בשם יבסקציה ובראשם עומדים סופרים ש"קול אדוניהם" מדבר תמיד מתוך גרונם.

לאחר הקמת מדינת ישראל אין מתנכרים ומתבוללים גלויים ובולטים אלה מסוכנים ביותר, כי כרגע יש משען נאמן ובטוח להמוני ישראל באשר הם – קוממיות ישראל במולדתו. אולם גם בתוך מדינת ישראל ישנם רבים, שהקרע בין האדם ובין היהודי שחצה את הנפש היהודית בגולה, לא נתאחה, והתורה האומללה והעלובה של חכמי הגלות "היה יהודי באוהלך ואדם בצאתך" – יש לה מהלכים גם בארץ העברים בצורות חדשות. ההשתחררות מגלות גשמית קלה בימינו – מספיקה עלייה לארץ. אך לא בנקל משתחררים מגלות נפשית, מוסרית; זו לא ניתנת על ידי תמורה חיצונית, על ידי מעבר מארץ לארץ, אלא באה מבפנים, מתוך מאמץ נפשי, מחשבתי ומוסרי רב, שלא כל אחד מוכשר לו.

"היה אדם באוהלך ואדם בצאתך" במדינת ישראל פירושה: אנו קובעים העניינים היהודיים – עלייה, התיישבות. אולם עניינים אנושיים – בעיות החברה והמדיניות הבין־לאומית – מי אנו ומה כוחנו שנעסוק בהן **ברשות עצמנו?** בשאלות אלה עלינו לקבל דינם של הגדולים והתקיפים, היודעים הכול, המוסמכים לכול, הקובעים הכול. יש מחנה גדול ואדיר אי־שם, נושא הגאולה האנושית – ואין לנו אלא לענות אמן על כל מה שמפקד המחנה הגדול והנורא הזה אומר לנו לעשות ולחשוב ולדבר. ואם הוא אומר לנו היום ההפך הגמור ממה שאמר אתמול – אסוּר לנו להרהר אחרי מידותיו: הוא יודע מה שהוא עושה, רק הוא היחיד יודע מה שהוא עושה.

נאמני העצמאות היהודית מסרבים להיזקק לפסק דין זר. הם יודעים התחומים המצומצמים והיכולת המוגבלת של העם היהודי, ומבינים להתייחס בכבוד ובהערכה למעצמות אדירות, האחראיות על גורלם של עשרות ומאות מיליונים אנשים, ושהשפעתן המרובה חורגת מתחומי ארצן ומתפשטת על פני חלקי עולם שלמים. אולם יש ממלכה אחת שבה האומה היהודית רואה עצמה שווה בכול, גם מבחינת היכולת וההשפעה לגבי האנושות כולה והדורות הבאים, וזוהי ממלכת הרוח והחזון. בממלכה זו אין הכמות וגודל הצבא מכריעים. ירושלים ואתונה הטביעו חותמן על תרבות חלק גדול של האנושות לא בכוחן המספרי ולא בעוצמתן המדינית והכלכלית.

בקביעת דרך חדשה לעולם לקראת חירות, שלום, צדק ושוויון, לקראת גאולה ותיקון עולם וקיום מיטב תקוות האדם בימינו ובכל הדורות – אין מונופולין דווקא למעצמות הגדולות ולעמים רבי־השלטון. השימוש בכוח מצד מדינות אדירות, גם כשהוא בא לשם מטרות רצויות בראשיתו, נהפך לפי טבע הדברים מאמצעי למטרה. כל הכובשים הגדולים: הפרסים, היוונים, הרומאים, הערבים, המונגולים, הספרדים, הצרפתים, הבריטים, הרוסים, התיימרו מאז ומעולם להאציל ברכת תרבותם העליונה לעמים הכבושים, ולא תמיד הייתה זו אמתלה ריקה. רבים מהכובשים האלה אומנם העניקו לעמי החסות שלהם משטר מתוקן יותר ותרבות גבוהה יותר. אולם אין ההיסטוריה יודעת אף מקרה אחד שכיבוש "גומל חסדים" לא נהפך בסופו של דבר לדיכוי ושיעבוד. השלטון בכוח אלימות, שלטון שאינו נשען על הרצון החופשי של ה"נשלטים" יש לו היגיון פנימי משלו, ואין מפניו מנוס: החזקת השלטון לא תיתכן בלי אמצעי כפייה ודיכוי והצורך והרצון להחזיק בשלטון משעבד לעצמו כל שאר הצרכים.

מאידך גיסא – אין כושר ההתקדמות וההתעלות החברתית והמוסרית מותנה דווקא בכוח

הגשמי ובעוצמה הצבאית של העמים. לאו דווקא מעצמות אדירות – אלא עמים קטנים מסוגלים להיות מורי דרך לאנושות בהתקדמות מדעית, חברתית ורוחנית, כפי שהוכיחה ההיסטוריה בימי קדם, בימי הביניים ובימינו אלה. ניסיון חייו הארוך של העם היהודי אינו נותן לו כל יסוד להתבטל בפני אדירי עולם ותקיפיו.

העם היהודי שלאחר אלפי שנות נדודים ותלאות בכל קצווי תבל הגיע לראשית תקומתו הממלכתית במכורתו, לא יוותר על חזונו ההיסטורי ומורשתו הרוחנית הגדולה, לשלב גאולתו הלאומית בגאולה הכללית של כל עמי תבל, לא ירוקן עצמאותו הלאומית מתכניה האנושיים האוניברסליים, ולא ישתעבד לזרים, לגדולים ולתקיפים, בקביעת עתידו ודרכו לחזון אחרית הימים. במדינת ישראל אין כל מחיצה בין היהודי ובין האדם שבתוכנו, ושום תלות מחשבתית ומוסרית אינה מתיישבת עם קוממיות ישראל. **העצמאות אינה ניתנת לחלוקה**. אין עצמאות בעניינים יהודיים ותלות בעניינים אנושיים עולמיים. העניין היהודי כולל עולם ומלואו, ואין שום דבר אנושי זר לו. עצמאות ישראל פירושה: ראיית המרכז, השורש, המוצא, בתוכנו אנו, וקביעת דרכנו בהווה ובעתיד, ביחסי פנים וביחסי חוץ, בשאלות ההווה ובשאלות העתיד – מתוך חירות גמורה ומלאה, לפי רצוננו, צרכינו, נסיבות חיינו, מאווייננו וחזוננו, ללא כל תלות בשום מרות חיצונית, זרה, גדולה או קטנה.

עצמאות רוחנית אינה שוללת זיקה כל־אנושית, כשם שעצמאות מדינית אינה סותרת זיקה בין־לאומית, ועצמאות כלכלית אינה מחייבת אוטרקיה משקית. זיקת גומלין בין מדינות, ארצות ואומות היא עובדה ניצחת והכרח היסטורי. כל עם יונק מעמים אחרים, מירושת דורות, מכיבושי הרוח האנושי שבכל התקופות ובכל הארצות. זיקה הדדית היא חוק קוסמי, נצחי. אין דבר בעולם, קטן או גדול, מן האלקטרון הבלתי נראה ובלתי נתפס עד הגרמים העצומים במרחבי היקום, שאין לו זיקה לבני מינו ולשאינם בני מינו. כל ההוויה היא שלשלת אחת אינסופית של זיקות הדדיות. ובעולם הרוח לא פחות מאשר בעולם החומר. המחשבה, השירה, האמנות, הספרות של דורות ועמים משפיעות זו על זו ויונקות זו מזו, ופחות מאשר בכל הדורות הקודמים ייתכן הדבר בימינו, שעם לבדד ישכון.

עם הקמת עצמאותנו המדינית נהיינו יותר לאזרחי העולם מאשר היינו קודם, אם כי כעם מפוזר ונפוץ בכל קצווי תבל ונודדים מארץ לארץ ומגוי אל גוי הייתה לנו תמיד הרגשה עולמית יותר מאשר לכמה עמים אחרים. עצמאותנו הממלכתית העמידה אזרחותנו העולמית על בסיס איתן ותקין. לא מחוסר אחיזה ארצית וממלכתית – אלא מתוך קיום ארצי וממלכתי אנו מעורים בכל בעיות האנושות ועֵרים לצרכיה והתלבטויותיה, כי אנו שותפים שווי־זכויות לבעיות וצרכים והתלבטויות אלו. אמצעי התחבורה החדישים ביבשה, בים ובאוויר, וקשרי הרדיו, ביטלו מרחקים והסירו מחיצות. התפוצה היהודית אף היא משמשת גורם אדיר לזיקתנו האוניברסלית. בצבא־הגנה לישראל נלחמו יהודים יוצאי חמישים וחמש ארצות מחמשת חלקי תבל. ביודעים ובלא יודעים אנו יונקים דרך צינורות אלה מכל העמים שהיהודים נחיתים בתוכם. וכשם שנאכל בשר ארגנטיני וחיטה רוסית, ונחרוש בטרקטור אמריקני, ונתיך פלדה בלגית, ונשתמש בבנזין מקסיקני, ונתלבש באריג בריטי, ונרהט בתינו בעצים קנדיים – כך נקרא הספרות של כל העמים, ונבקש חוכמה בכל אשר תימצא. נריק אוצרות הרוח, המחשבה, המדע והשירה של כל העמים וכל הדורות ללשוננו, למען תהיה ירושתה הרוחנית של האנושות כולה לנחלתנו הלאומית. אי אפשר לקרוא

ספר הספרים שלנו מבלי להקשיב להדי קדומים של עמי התרבות הגדולים אשר הקיפו את עמנו – מצרים, אשור, בבל, ארם, פרס ויוון; ועם ההשתאות הגאה שלנו על יכולתו המופלאה של עמנו לעמוד נגד הלחץ האדיר של תרבויות עשירות וגדולות כתרבות יוון בתקופת החשמונאים – יש שאנו מצטערים על אי־יכולתם של גדולי עמנו בעבר להבחין בין הסיגים והפסולת של התרבות ההלניסטית בתקופת הירידה של יורשי אלכסנדר ובין נכסי הרוח הגדולים והמפוארים של הגֶנְיוּס היווני בימי גדולתו – בתקופת השיבה מבבל ובימי אנשי הכנסת הגדולה.

הרבה דברים היו אולי שונים בתולדותינו אנו ובתולדות העולם התרבותי, אילו באותה התקופה שתורגמו ספרי הקודש שלנו ליוונית, היו חכמינו יודעי יוונית מתרגמים לעברית את ספרי סופוקלס, תוקידידס, אפלטון ושאר חכמי יוון הגדולים, והיו לומדים מהיוונים והרומאים סדרי צבא והליכות מדינה.

לאחר מסענו הארוך על במת ההיסטוריה העולמית במשך ארבעת אלפים שנה דרך כל ארצות תבל חזרנו לנקודת מוצאנו ויסדנו מלכות ישראל בשלישית ולא ננער מעל עצמנו הניסיון הבין־לאומי הרב והעשיר שצברנו; לא נסתגר בקליפתנו – אלא נפתח חלונות לכל פינות התרבות בעולם וננחיל לעצמנו כל כיבושי הרוח והדעת של זמננו. מכל מלמדינו נשכיל, אבל נשמור על עצמאותנו. לא נתבדל ולא נתבודד; נקיים זיקתנו לעולם הגדול; זיקה, אבל לא קבלת מרות חיצונית, לא השתעבדות באיזו צורה שהיא. העצמאות מקורה בלב, בנפש, ברצון העם, ורק מתוך עצמאות פנימית מגיעים לידי עצמאות חיצונית ומקיימים אותה. הצורה המסוכנת ביותר של השתעבדות היא השתעבדות הרוח, המחשבה.

אבן הבוחן לעצמאות רוחנית, מוסרית היא חירות השיפוט והמצפון. רק אם אנו שופטים וקובעים בעצמנו מה טוב ומה רע, מה טוב לנו ומה רע לנו, אנו בני־חורין ועומדים ברשות עצמנו. כל מי שמקבל על עצמו מראש את השיפוט של כוח זר, ויתר על חירותו הפנימית ועל עצמאותו האישית.

מהותו ותוכנו של המאבק הרוחני של העם היהודי מאז היה לעם ועד ימינו אלה, זה הסירוב לקבל שיפוט זר, בניגוד למצפונו, גם כשמאחורי השיפוט הזר עמדו כוחות פיזיים עליונים.

העם היהודי כפר בעליונות גופנית, בעליונות הכוח הפיזי. כפירה בעליונות הכוח הפיזי אין פירושה שלילת ערכו של הכוח הפיזי. היינו פוסלים ההיסטוריה היהודית מימי יהושע בן־נון, ועד צה״ל ועד בכלל, אילו חיינו מבטלים ערכו של השימוש בכוח הפיזי. שלילת הכוח הפיזי היא שלילת העולם הזה, היא שלילת החיים. שלילה זו הייתה תמיד זרה לרוחו של העם היהודי, ובכך אחד ההבדלים היסודיים שבין תורת היהדות ובין תורת הנצרות.

הגניוס היהודי, מימי הנביאים ועד איינשטיין, לא הכיר בשניות של חומר ורוח, שניות שנתפסו לה כמה מהוגי אומות העולם, מהיוונים והפרסים ועד דיקרט ותלמידיו. האינטואיציה היהודית, גם הדתית וגם המדעית, עמדה מאז ומעולם על אחדות היקום וההוויה, למרות גילוייהם והופעותיהם המרובים. אף על פי שטובי העם העברי, נביאיו, חכמיו ומוריו, מאז ועד היום, ראו ייעודו העליון של ישראל בממלכת הרוח, לא זלזלו בגוף ובצורכי הגוף, כי אין נפש בלי גוף, ואין ייעוד אנושי אוניברסלי בלי קיום ממלכתי לאומי. בהקמת המדינה היהודית מילא ניצחון הנשק היהודי על הנשק הערבי תפקיד גדול ומכריע. שורשו של ניצחון זה ומקורו הוא בעליונות המוסרית והרוחנית של האומה העברית, ואת הניצחון לנשק היהודי הנחיל הרוח היהודי. האמונה והאדיקות בעליונות

הרוח ליוו העם היהודי במסעו ההיסטורי הארוך ממעמד הר סיני ועד מלחמת ישראל בימינו. אמונה זו הייתה נחלת כל אותם אישי ישראל אשר עיצבו דמות האומה העברית מראשיתה ועד היום הזה, אשר יצרו וטיפחו תורתה, שירתה, משׂאה הנבואי, ספרותה, משפטיה וחוקיה, חזונה לאחרית הימים ואמונתה המשיחית, אשר נאבקו על ייחודה וייעודה הלאומי והעולמי, אשר ניהלו מלחמות עצמאותה המדינית והרוחנית, ואשר קידשו השם בטבח קהילות ישראל בימי מסעי הצלב, במדורות האינקוויזיציה, בפרעות חמלגיצקי ובטבח הנאצי, ואשר יצרו, בנו וטיפחו מפעל ההתיישבות שהביא למדינת ישראל.

אדיקות העם היהודי בעליונות הרוח הייתה קשורה באמונתו **ביקר האדם**. האדם, לפי אמונתו של העם היהודי, נברא **בצלם אלוהים**. לא ייתכן ביטוי יותר עמוק, נעלה ונוקב לגדלותו, לערכו וליקרו של האדם מביטוי זה; מושג אלוהים ביהדות מסמל תכלית הטוב, היופי, הצדק והאמת. וחיי אדם בעיני העם היהודי היו יקרים וקדושים. בני אדם שנבראו בצלם אלוהים הם שווי־זכויות והם מטרה לעצמם ולא אמצעי. הצלם מחייב. ואין פלא שחכמי עם זה העמידו התורה על כלל אחד גדול: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". אהבה לרֵע אינה חלה על האזרח היהודי בלבד: "כְּאֶזְרָח מִכֶּם יִהְיֶה לָכֶם הַגֵּר הַגָּר אִתְּכֶם, וְאָהַבְתָּ לוֹ כָּמוֹךָ, כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא יט, 34). כבר בתקופה קדומה שלטה ביהדות תפיסה אוניברסלית, כול־אנושית, והדי תפיסה זו מגיעים אלינו מתפילת שלמה המלך בחנוכת בית המקדש. לאחר שהמלך התפלל על עמו, הוסיף תפילה כל־אנושית: "וְגַם אֶל הַנָּכְרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הוּא. וּבָא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה לְמַעַן שְׁמֶךָ – – – וּבָא וְהִתְפַּלֵּל אֶל־הַבַּיִת הַזֶּה. אַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שִׁבְתֶּךָ וְעָשִׂיתָ כְּכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנָּכְרִי" (מלכים א ח, 41–43). ספר שלם בתנ"ך, יונה, מוקדש לרעיון, שרחמי ה' נתונים במידה שווה לכל העמים, לעמים האליליים כמו לעם ישראל. כאשר הנביא מתרעם על אלוהיו למה חנן העיר נינווה, אמר לו אלוהים: "אַתָּה חַסְתָּ עַל הַקִּיקָיוֹן אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתּוֹ, שֶׁבִּן־לַיְלָה הָיָה וּבֶן־לַיְלָה אָבָד. וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוֵה הָעִיר הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר יֶשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אָדָם. אֲשֶׁר לֹא־יָדַע בֵּין־יְמִינוֹ לִשְׂמֹאלוֹ, וּבְהֵמָה רַבָּה?" (יונה ד, 10–11)

הדבר השלישי שהיה כרוך באמונת העם היהודי בעליונות הרוח – היה חזונו לאחרית הימים, שממנו צמחה האמונה המשיחית וכיסופי הגאולה הלאומית והאוניברסלית.

עם ישראל נתייחד עוד בתקופה קדומה בתפיסה היסטורית מקורית שלא היה דומה לה בכל עמי המזרח והמערב, לא בקרב עמי מצרים ובבל, הודו וסין, ולא בקרב יוון ורומא ויורשיהם באירופה עד זמננו החדש. עמנו לא צפה כשאר העמים הקדומים לאחור, לתור הזהב האגדי בעבר, שחלף ללא שוב, אלא הפנה מבטו לעתיד, לאחרית הימים, שבהם תימָלא הארץ דעה כמים לים מכסים, העמים יכתתו חרבותם לאתים, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

לא געגועים מחוסרי אונים ליפעת עבר נעלָמה, אלא ציפייה דרוכה לחזון עתיד מתוקן, חזון של שלטון הצדק והשלום בקרב כל עמי תבל – זו הייתה הפילוסופיה ההיסטורית שהנחילו נביאי ישראל לעמם, ועל ידי עמם – לטובי האומות שבכל הארצות. ציפייה ואמונה זו בעתיד עמדה לעמנו בימי המצוקות והתלאות שבדרכו ההיסטורית הארוכה, והיא שהביאה אותו עד הלום, עד ראשית גאולתו הלאומית, שיש בה גם ניצוצות ראשונים לגאולה אנושית כללית.

עם זה הנאמן לעצמו לא יזדקק לדרכים שיטילו עליו תקיפים וחזקים – רק באשר הם תקיפים וחזקים. הוא יבוֹר לעצמו הדרך לחיים מתוקנים ולשלטון הצדק.

במשך תקופה ארוכה ראה העם היהודי את עצמו כעם הנבחר, והיה לו יסוד מספיק לראיה זו. כל זמן שאבן הבוחן היחידה של העם היהודי הייתה ההכרה הדתית־מוסרית. יהודי בן זמננו לא יתעלם עוד מחלקם הגדול והרב של העמים האחרים, בימים קדומים ובזמנים החדשים, בתרבות האנושית הענפה והמסועפת – במחשבה, בשירה, במדע, באמנות, בטכניקה, בתגליות גיאוגרפיות ובקדמה חברתית. נדע לכבד את המעשים הגדולים והיצירות המבורכות של כל העמים, אולם לא נתבטל ולא נשתעבד ולא נכיר בשום מרות רוחנית, רעיונית ומוסרית זרה, כשם שלא נדרוש לעצמנו מרות לגבי אחרים. לאור מצפוננו אנו נדרוך בשבילנו המיוחד.

בימינו הועמד העם היהודי מחדש בפני מפעל בראשית: הפריית ארץ שוממה וקיבוץ גלויות, ומפעל זה לא יבוצע אלא אם כל נכסי התרבות האנושית וערכיה החיוביים יהיו רכושו המלא של העם היהודי, וכל דבר אנושי לא יהיה זר לו. ואין צורך לעם היהודי לראות עצמו כטוב שבעמים, אבל אין לו כל יסוד לראות עצמו כנחות דרגא, כי אינו נופל ביכולתו ובסגולותיו מאיזה עם שהוא. עליו ללמוד הרבה מהעמים המתוקנים בשטח העשייה המשקית, הסידור הממלכתי, המחקר המדעי והכושר הטכנולוגי; ההבחנה בין טוב ורע ישאב מתוך הגניוס המוסרי שהבהיק בעם היהודי מאז היותו, ולא הוּעם ולא דהה; הדרך הנאמנה לחירות, לצדק ולאחווה הוא יסול בעצמו, מתוך עצמאות רעיונית ומוסרית מוחלטת – ללא שיעבוד וללא חיקוי.

מתוך שליטה במכשירי המדע והטכניקה הפיזיים והחברתיים ומתוך מתח חלוצי של מגשימי חזון – לאומי ואנושי – יעצב העם העברי במולדתו המתחדשת דמות אומה למופת, שלא תבייש מורשת נביאיה, חכמיה ומדריכיה מאז ועד היום.

קיום עצמאות מוסרית ומחשבתית זו של העם היהודי מחייב מאמץ נפשי מתמיד לא פחות מקיום עצמאותנו המדינית והכלכלית, כי בעצמאותנו הרוחנית מתנקשים לא פחות מאשר בעצמאותנו החומרית, והכוחות העומדים נגדנו במאבק האידיאי הם עצומים ורבים לאין ערוך מאלה שעומדים נגדנו במערכות אחרות. אבל לא ניבהל: מאבק רעיוני לא הוכרע מעולם בחיל ובכוח אלא ברוח, ורוח ישראל לא ישקר. עדים על כך ארבעת אלפי שנות תולדותינו.

הקו המנחה בחינוכו של הצבא, הנוער והעם הוא ייחודנו הלאומי, גם מבחינה מדינית וכלכלית וגם מבחינה מוסרית ורעיונית. הייחוד הלאומי הוא מטרה ואמצעי כאחד. מטרה – באשר הייחוד הוא זכות טבעית והיסטורית, אמצעי – באשר הוא חובה למילוי הייעוד. זוהי זכותו הטבעית וההיסטורית של כל עם לעמוד ברשות עצמו, ללכת בדרכו ולעצב את חייו ודמותו בהתאם לסגולותיו, לצרכיו, לרצונו ולתנאיו המיוחדים. ואין עם רשאי לוותר על זכות זו, כי העם הוא גם **נתבע** ומוטל עליו ייעוד. ורק מתוך חירות פנימית ונאמנות לעצמו יש לאל ידו לקיים ייעודו ולבצע המשימות שההיסטוריה מטילה עליו.

הייעוד של העם היהודי בתקופתנו, הייעוד **המייחד** של תקופתנו זו בתולדות העם, הוא – שיבת השבות, קיבוץ גלויות.

אנו עומדים לאחר שתי עלילות מהפכניות ומופלאות בתולדותינו: חידושה של מדינת ישראל וניצחונות צבא־הגנה לישראל. אולם בעלילות אלה לא נתמצה התוכן המהפכני של התקופה החדשה, ואין הן משמשות אלא פתיחה והכשרה לעיקר. והעיקר הוא – שיבת השבות.

אין זו הפעם הראשונה שהיהודים חוזרים לארצם ומחדשים קוממיותם הממלכתית. היה כדבר הזה לפני כאלפיים וחמש מאות שנה בימי זרובבל, עזרא ונחמיה כשגולי ציון חזרו מבבל תחת מלכי פרס והניחו יסוד לבית שני.

אולם שונה וגדול וקשה קיבוץ גלויות שבימינו משיבת־ציון ראשונה. בימים ההם הייתה קיימת כמעט גלות אחת – גלות בבל, וגלות זו הייתה צעירה. רק כשבעים שנה עברו מיום שהוגלתה מאדמת המולדת, והייתה קרובה לארץ, ורבים מהגולים היו קשורים בקשרי משפחה עם השרידים בארץ. ומספר שבי הגולה לא היה רב – רק כחלק העשירי מאלה שעלו לארץ בשנתיים אלה. בספר עזרא נשתמרה סטטיסטיקה מפורטת, וכנראה מדויקת, מעולי בבל ומכל רכושם, סוסיהם, פרדיהם, חמוריהם וגמליהם. וכה נאמר שם:

כָּל־הַקָּהָל כְּאֶחָד – אַרְבַּע רִבּוֹא, אַלְפַּיִם שְׁלֹשׁ־מֵאוֹת שִׁשִּׁים. מִלְּבַד עַבְדֵיהֶם וְאַמְהֹתֵיהֶם – אֵלֶּה שִׁבְעַת אֲלָפִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁבְעָה, וְלָהֶם מְשֹׁרְרִים וּמְשֹׁרְרוֹת מָאתָיִם. סוּסֵיהֶם שְׁבַע מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁשָּׁה, פִּרְדֵיהֶם מָאתַיִם אַרְבָּעִים, וַחֲמֹשָׁה. גְּמַלֵּיהֶם אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה, חֲמֹרִים שֵׁשֶׁת אֲלָפִים שְׁבַע מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים

(עזרא ב, 64-67)

לא כן התפוצה בדורותינו. התפוצה היהודית בכללה אף היא עתיקת יומין, וקדמה לחורבן בית שני ואף לחורבן בית ראשון. עוד במאה השביעית לפני הספירה האירופית אנו מוצאים יהודים במצרים, ייתכן שהוגלו שמה לאחר שהמלך יאשיהו נפל במלחמתו נגד פרעה נכה. בכל אופן ברור, כי היהודים שירדו למצרים בימי ירמיהו, כבר מצאו יישובים יהודים בערי תחפנס, נוף, מגדול ופתרוס שבמצרים, ביב, בשער הנגב של מצרים, הייתה מושבה צבאית יהודית במאה השישית לפסה"נ, ואליה נצטרפו יוחנן בן קָרֵחַ "וְשָׂרֵי הַחֲיָלִים וּשְׁאֵרִית יְהוּדָה" אשר לא רצו לשמוע בקול ירמיהו וירדו מצרימה.

עם חורבן מלכות יהודה קם מרכז יהודי גדול בבבל, שרק בחלקו חזר לארץ לאחר הצהרת כורש מלך פרס, אשר העביר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר: "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהָיו עִמּוֹ וְיַעַל לִירוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וְיִבֶן אֶת־בֵּית ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". לקריאה זו נענו רק כחמישים אלף איש, וגלות בבל לא נתחסלה אלא הוסיפה להתקיים עד ימינו אלה.

מצרים ובבל לא היו הגלויות היחידות בימי קדם. בימי הבית השני רחבה התפוצה ונתפשטה בהרבה ארצות. בסוריה ובאסיה הקטנה היו יהודים עוד לפני תקופת החשמונאים, ובכתובות של דלפי, ביוון, מסופר על שחרור עבדים יהודים בתקופת מרד החשמונאים (170–150 לפסה"נ). ועוד כמה זמן לפני זה מתאונן יואל הנביא על צור וצידון וגלילות פלשת על אשר מכרו "בְּנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יְרוּשָׁלַיִם מְכַרְתֶּם לִבְנֵי **הַיְוָנִים** לְמַעַן הַרְחִיקָם מֵעַל גְּבוּלָם" (יואל ד, 6).

גם בדברי ישעיהו יש פסוק על פזורי ישראל מעבר לים:

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֲדֹנָי שֵׁנִית יָדוֹ לִקְנוֹת אֶת־שְׁאָר עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשָּׁאֵר מֵאַשּׁוּר וּמִמִּצְרַיִם וּמִפַּתְרוֹס וּמִכּוּשׁ וּמֵעֵילָם וּמִשִּׁנְעָר וּמֵחֲמָת וּמֵאִיֵּי הַיָּם.

(ישעיהו יא, 11)

הגיאוגרף היווני סטרבון, שחי בימי הורדוס הראשון, מספר ש"העם היהודי הגיע לכל עיר ומדינה, ואין זה קל למצוא מקום בעולם הנושב שלא קלט מבני אומה זו או שלא נתפס על ידם". ופילון

האַלכסנדרוני שנולד תשעים שנה לפני חורבן בית שני, אומר בספרו נגד פלאקוס: "הלוא ארץ אחת לא תכיל כל היהודים מפני מספרם הרב, ולכן יתורו להם מחיה ברוב הערים העשירות אשר באירופה ובאסיה, באיי הים וביבשה. לעיר מחצבתם הם חושבים את העיר הקדושה, בה עומד על תילו בית המקדש לאל עליון. ואת הארצות שבהן התיישבו אבותיהם ואבות אבותיהם מדורי דורות המה מחבבים כמולדתם, שהרי בהן נולדו וגדלו".

התפוצה היהודית גדלה לאחר חורבן בית שני בכל חלקי העולם הישן, והגיעה לכל הארצות באירופה, באסיה ובאַפריקה. ועם התגלות העולם החדש – אמריקה ואוסטרליה – נפוצה גם שם, ולאחר הטבח האיום של יהדות אירופה על ידי הנאצים בימינו, עבר מרכז הכובד המספרי של תפוצות ישראל לארצות הברית.

אין עם בעולם אשר נפוץ בכל הארצות כאשר נפוצו היהודים. נתקיימה בנו התוכחה המרה והזועמת שבתורה:

> וֶהֱפִיצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד־קְצֵה הָאָרֶץ – – – וּבַגּוֹיִם הָהֵם לֹא תַרְגִּיעַ, וְלֹא־יִהְיֶה מָנוֹחַ לְכַף־רַגְלֶךָ, וְנָתַן ה' לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ. וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלָאִים לְךָ מִנֶּגֶד, וּפָחַדְתָּ לַיְלָה וְיוֹמָם, וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ – – – מִפַּחַד לְבָבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחָד וּמִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה.
>
> (דברים כח, 64-67)

כל הניסיונות לשוב למולדת – וניסיונות אלה לא נפסקו מאז הלך עמנו בגולה – היו מצומצמים ומוגבלים, ולרוב גם נידונים לכישלון כל זמן שזרים שלטו בארץ. והנה 1813, שנה לאחר אובדן עצמאות ישראל האחרונה בימי בר־כוכבא ורבי עקיבא, קמה מדינת ישראל מחדש, ושערי המולדת נפתחו לרווחה לכל הנפוצים.

קשה, וכמעט אין אפשרות, למצוא התחלת הדברים. מי ימנה ראשית העלייה שהביאה לייסוד המדינה? עם ייסוד מקווה־ישראל ופתח־תקווה הונחו היסודות הראשונים להתיישבותנו החקלאית המחודשת, אולם העלייה היהודית קדמה לניסיונות יישוביים אלה, ובין בני הארץ ישנם בני הדור החמישי ויותר שנולדו בארץ. לפני מלחמת העולם הראשונה לא הגיע היישוב היהודי למאת אלף, בשעת המלחמה נתמעט במידה ניכרת, ובסופה נמצאו בארץ פחות משישים אלף יהודים. עד מלחמת העולם השנייה גדל מספרם פי עשרה, ובשעת הקמת המדינה במאי 1948, הגענו לשש מאות וחמישים אלף יהודים בערך. אולם בשנתיים אלה עלו לארץ למעלה מארבע מאות אלף יהודים, ונשתנה לא רק הקצב והמספר – אלא חל שינוי יסודי במהותה ובאופייה של העלייה. גושים ארציים שלמים נעקרים כמעט בבת אחת מהגולה החורגת ונישאים למולדת המשוחררת: מבולגריה ומתימן, מיוגוסלביה וממרוקו, מגרמניה ומאַלג'יר, מאוסטריה ומטוניס, מתורכיה וממצרים, ומכמה ארצות אחרות.

קיבוץ גלויות הגדול ביותר נתקיים בצבא־הגנה לישראל. בימי המלחמה היו בצה"ל מתנדבים שהגיעו מעשרים ואחת ארצות באירופה, מארבע־עשרה ארצות באמריקה הצפונית והדרומית, מעשר ארצות אפריקה הצפונית, המרכזית והדרומית, מחמש ארצות באסיה (בורמה, הודו, סין, תימן ותורכיה) ומשתי הארצות בירכתי תבל – מאוסטרליה וניו זילנד. מסופקני אם היה אי־פעם צבא קוסמופוליטי כזה. מספר מתנדבי חוץ בצה"ל היה רק בשורה ראשונה ורמז לבאות.

עם הפסקת הקרבות פרצה העלייה הגדולה – והחלה "יציאת מצרים" חדשה, לא ממצרים אחת אלא מכמה וכמה מצרים: בחודש אחד עולים עכשיו יותר יהודים מאשר עלו במשך שנה בתקופת המנדט. עצם כמותה של עלייה זו אומרת דרשני. בקנה מידה אמריקני הרי זה כמות של 40 מיליון לשנה. בקנה מידה רוסי זוהי עלייה של 53 מיליון לשנה. ספק אם הייתה פעם תנודת עמים עצומה כזו – אם נביא בחשבון ממדיה של מדינתנו הקטנה.

שיבת השבות היא העובדה והמשימה המרכזית של ימינו. בלעדיה לא תיכון עצמאותנו ומדינתנו לא תקום. זכינו השנה למיליון הראשון בארצנו – מבחינה ידועה זהו המאורע הגדול ביותר בתולדותינו מאז ניצחון המכבים, אבל אין זו אלא התחלה. בלי המשך רב־מידות ומהיר קצב אין כל ביטחון ואין טעם להתחלה זו.

איש אינו יכול להגיד מראש אם כל תפוצות ישראל יתכנסו או לא. אפשר לחלק תפוצות ישראל בימינו לשתיים: תפוצה שאינה רואה עצמה בגלות ואינה עומדת לעלות לארץ, ותפוצה שאינה יכולה ואינה רוצה להישאר באשר היא, כי חייה מרודים ועלובים ובלתי בטוחים, והם מתפרצים לעלות. הקו המבדיל בין שתי התפוצות אינו קבוע ועומד ללא שינויים, תפוצה שרואה עצמה בתקופה מסוימת מובטחת, מרוצה ומעורה – נהפך גורלה והיא מוצאת עצמה בגלות מרודה, כאשר קרה ליהדות גרמניה, וברגע זה לא חשוב הדבר אם השאננות של תפוצות גדולות בימינו מוצדקת או לא, לאורך ימים. לגבי רצון העלייה קובעת לא הפרוגנוזה של האידיאולוג, אלא ההרגשה של רוב אישי הקיבוץ היהודי. אין הרגשה זו תלויה אפילו בכך אם אדם הוא ציוני, בלתי ציוני או אנטי־ציוני. ביהדות אמריקה לכל זרמיה קבועה ההרגשה, שאין לה צורך בעלייה. ברור הדבר, שגם מארצות כגון אלה תיתכן וישנה עלייה, המונעת בכוח חלוצי וציוני, אבל זוהי עלייה **אישית**, עלייה של יחידים, אף על פי שגם מספר היחידים יכול להגיע למאות ולאלפים.

המשימה הגדולה והדוחקת המוטלת עלינו בשעה זו היא כינוס התפוצות שאין **להן ברירה**, שאינן יכולות ואינן רוצות להישאר בגלות, ואם רק יש להן זכות יציאה – הריהן עולות ותעלינה לארץ בהמוניהן. התפוצה היהודית בארצות מזרח אירופה ובארצות האיסלאם – רוצה ומוכרחה לעלות; יהדות זו בחלקה כלואה, ושערי היציאה סגורים בפניה. אולם כל אלה שהרשות בידם לצאת – מן ההכרח שיבואו לארץ, גם אם אין המדינה מוכנה עדיין לקלוט אותם. רובם הגדול של יהודים אלה חסרי כול, גם חסרי רכוש והון אשר נלקח מהם, וגם עשוקי חינוך ותרבות שלא ניתנו להם. הם נאלצים לעלות בלא אמצעים, בלא מקצוע, בלא השכלה, בלא הכשרה, בלא לשון, בלא ידיעת הארץ וערכי האומה. מתוך תחושה משיחית, הם נוהרים באלפיהם וברבבותיהם למדינת ישראל, והמאמצים הנדרשים לקליטתם הם גדולים וקשים ממאמצי המלחמה.

המשימה העליונה של קיבוץ הגלויות מותנית בשני מפעלים התובעים מאמץ עליון של האומה: מפעל התיישבותי ומפעל חינוכי.

אין תקנה **לשבות העם** בלי תקנה **לשבות הארץ**. הפרחת השממה, כיבוש איתני הטבע ביבשה, בים ובאוויר, מלאכת שיכון עצומה, מפעלי השקייה וכוח רחבי מידות, בניין משק מסועף ונושא עצמו בחקלאות ובחרושת – הם התנאים החומריים לקליטת העלייה. אבל הקליטה החומרית, המשקית בלבד, לא תסכון. משימת הדור לא תבוצע רק במפעל שיכון ותעסוקה, התיישבות ועבודה למאות אלפי עולים. לא על הלחם לבדו יחיה עם, הגלויות המתחסלות ומתכנסות בישראל אינן

מהוות עדיין עם, אלא ערב־רב ואבק אדם, ללא לשון, ללא חינוך, ללא שורשים וללא יניקה במסורת ובחזון של האומה.

העם היהודי הוא אחד העמים המעטים בעולם, המקיים זה למעלה מאלפיים וחמש מאות שנה חינוך כללי, ואשר גם באובדן עצמאותו ומולדתו ובנדודיו בנכר שמר על חינוך בניו כעל בבת עינו.

אולם חלק גדול של העולים באים אלינו ללא ידיעת אלפא־ביתא, ללא סימן של חינוך יהודי או אנושי. שנים גרמו לכך: הזמן והמקום. הם ילידי תקופת חורבן והרס בעולם, תקופת מלחמות העולם וירידה חומרית ורוחנית הכרוכה בהזדעזעות מוסדות תבל, והם יוצאי ארצות חשוכות, נידחות, מדוכאות ועשוקות.

הקליטה **הרוחנית** של עלייה זו, מיזוגה ועיצובה, הפיכת אבק אדם זה לאומה תרבותית, יוצרת, עצמאית ונושאת חזון – היא מלאכה לא קלה, וקשייה אינם קטנים מקשיי הקליטה המשקית. נדרש מאמץ אדיר, מוסרי וחינוכי, מאמץ מלווה אהבה עמוקה וטהורה לאיחוד נידחים אלה, להנחיל להם את נכסי האומה וערכיה, לנטוע גלויות מרוחקות ועשוקות אלה בתוך חברתנו, תרבותנו, לשוננו ויצירתנו, לא כגומלי חסדים – אלא כשותפי גורל.

גם החיל שעשינו אנחנו, ותיקי היישוב, החיל החומרי והרוחני, לא רק בעצם ידינו עשינוהו, אלא גם קיבלנו מורשת יקרה מאבות אבותינו ועמדנו על שכמי הדורות שקדמו לנו. נחלתנו זו היא נחלת העם היהודי כולו, ורק כנחלת העם כולו תתקיים. בתוך העולים עשוקי חינוך גנוזות כל אותן הסגולות והאפשרויות אשר עשו את בוני היישוב עד עכשיו למה שהם, ואין דבר שעשינו אנו עד עכשיו – בתחום הכלכלי, המדיני, הצבאי והרוחני – אשר ייבצר במשך הזמן גם מאת העולים האלה, אם רק יקבלו מאיתנו העזרה והטיפול שאָנוּ קיבלנו בזמננו מהורינו ומקיבוצינו.

מפעל חינוך זה, שבו תלוי גורל המדינה לא פחות מגורל העולים, לא ייעשה בבתי הספר בלבד. בלי ספק, שהדור הצעיר אשר ייוולד פה או יגדל בתוכנו מתוך העלייה החדשה יתערה ויתמזג לא פחות מילדי הוותיקים. אולם אין אנו רשאים ויכולים לחכות עד שיגדל דור חדש. מפעל החינוך והמיזוג מן ההכרח שיחול על כל העולים לגיליהם השונים. התמורה העמוקה והמהירה שאפשר לחולל בילד, כמובן שאין לבצע אותה באותו הקצב ובאותה הקלות בעולה בוגר. אולם יש לנו מלבד בית הספר מכשיר חינוכי אדיר אונים – וזהו **הצבא**.

על צה"ל הוטלה המשימה החינוית ביותר של דורנו: לשמור על ביטחונה של מדינת ישראל, וראויה היא משימה זו, שטובי צעירינו ימסרו לה כל כישרונם, מרצם וזמנם. אולם אין זו המשימה היחידה של צבאנו. שׂומה על צבאנו להיות גם כוח חלוצי, מחנך, בונה עם וגואל שממה. אם לא נהיה לעם מאוחד ולא ניישב השממה – **לא ייכון ביטחוננו**. בעיית ביטחוננו שונה מבעיית הביטחון של כל עם אחר בעולם, לא רק מפני שאנחנו מועטים מול. מרובים, אלא מפני שאנחנו עדיין לא מהווים עם ועדיין אין לנו ארץ. ארץ שוממה חרבה וריקה בתשעים אחוז משטחה – אינה ארץ, ואוכלוסין שאינם יודעים איש את שפת רעהו ואין הם מעורים בתרבות האומה ובידיעת הארץ ואינם צמודים ודבוקים בחישוקי תרבות משותפת וחזון לאומי – אינם עם המסוגל לעמוד ביום צרה בפני אויביו וצוררין. לא מתוך אהבת "מותרות" תבענו חוק שירות ביטחון שאין דומה לו בארצות אחרות, חוק המחייב כל נער ונערה בני שמונה־עשרה בהכשרה חקלאית. כשהוכנס חוק שירות הביטחון לכנסת לפני שנה (כ׳ באב תש"ט) הוסבר שצבאנו מן ההכרח שיהא קטן, כי מספרנו

מוּעט, וכוח האדם שלנו דרוש למפעלי פיתוח, לקליטת עולים, ליצירה משקית ותרבותית. שהם תפקידי היסוד של מדינתנו, ולכן בעיית הבעיות של צבאנו היא **איכותו העליונה**. כל הידיעות הטכניות והמקצועיות שיש לכל צבא מתוקן בעולם, כל הסגולות הפיזיות והנפשיות הדרושות לכל חייל, כל השכלולים הארגוניים המעלים היכולת הקולקטיבית של כוחות הביטחון – כל אלה דרושים לנו לא פחות מאשר למדינה אחרת. אך אלה בלבד לא יספיקו לנו, כי בתוקף מצבנו המיוחד, הגיאוגרפי וההיסטורי, מן ההכרח שצבאנו יוסיף על כל אלה נופך חשוב משלו, וזהו **הנופך החלוצי**. רק בהעלאת יתרוננו המוסרי והאינטלקטואלי לשיא יכולתו, ימלא צבאנו ייעודו בקיום ביטחון המדינה.

ובאותה ההסברה לחוק שירות הביטחון הודגש הדבר, שאין לראות הכושר החלוצי כמונופולין של שבטים "מיוחסים" בתוכנו. "חלוציות אינה נחלת יחידי סגולה ועילויים. היא גנוזה בנפש כל אדם ואדם. בכל איש ואיש חבויים כוחות וסגולות ואוצרות רוחניים, שרק מעטים מהם באים לידי גילוי. הלחץ של צרכים היסטוריים ופעולת חינוך מכוּונת, היודעת למצוא מסילות ללב אדם ולגנזי נשמתו, מסוגלים להערות, לגלות ולהפעיל בכל איש ואיש המעיינות המפכים בו בסתר ולהעלות כל אדם לדרגה הגבוהה ביותר של גבורה וחלוציות. כל מפקד צבאי מוכשר יודע סוד זה, ובידו להפוך צבאו המורכב מבני בשר ודם פשוטים לצבא גיבורים. החוש ההיסטורי שהדריך אותנו בארץ, פילס נתיב למעיינות החלוציים, שהיו גנוזים בנוער היהודי בעיירות ליטא, פולין, גליציה, רומניה ואמריקה. העלייה שתבוא בשנים הקרובות, תהיה בחלקה הגדול עלייה של ארצות המזרח, ארצות האיסלאם, ארצות אסיה ואפריקה. בארצות אלה לא היה לקיבוצים היהודים במשך הדורות האחרונים אמצעים ואפשרויות לינוק מאוצרות התרבות האנושיים והיהודיים, אפילו באותה המידה שניתן ליהודים באירופה.

"אך אין יסוד להנחה, שיהודי צפון אפריקה, או תורכיה, מצרים, פרס או עדן, שונים במהותם ויסודם מיהודי ליטא, גליציה ואמריקה. גם בהם גנוזים מעיינות עשירים של יכולת חלוצית, מעיינות של גבורה ויצירה. אם נשקיע גם פה חלק מן המאמצים שהשקענו בנוער היהודי בארצות אירופה – נקבל גם פה תוצאות מבורכות".

ועל צבא־הגנה לישראל הוטל להיות בית היוצר לחלוצי האומה והמכשיר התרבותי למיזוג הגלויות, איחודן ועלייתן התרבותית. הלהג הטפל של המקטרגים על הצבא, שהוא מטבע הדברים מכשיר לטמטום, קריריזם, בטלה, התהדרות וכו' – אל ידריך מנוחתנו. מסגרת הצבא כמו מסגרות אחרות – אופיין ומהותן תלויים בתוכן ששמים בתוכה, ועלינו שומה למלא מסגרת זו תכנים חלוציים ותרבותיים, שיש בהם כדי בניין עם ויצירת מולדת.

על צבאנו להקנות לנוער הנתון להדרכתו – החל מגדודי הנוער ומעלה – ערכי יסוד של ניקיון פיזי ומוסרי, ידיעת הלשון והארץ, זריזות גופנית ורוחנית, אהבת מולדת ונאמנות חברית, עוז רוח ויוזמה יוצרת, משמעת וסדר, כושר עבודה ויצר חלוצי – נוסף על הערכים הצבאיים והמקצועיים הדרושים לצורכי ביטחון במובן המצומצם.

צבא־הגנה לישראל מונה רק כשנתיים, אולם צבא רך זה אינו אלא נצר מגזע צבאי עתיק יומין, אחד הצבאות העתיקים ביותר בעולם. ההיסטוריה הצבאית היהודית ימיה כימי העם היהודי, ומונה כארבעת אלפים שנה. אברם העברי עשה מלחמה עם אַמְרָפֶל מלך שנער, אַרְיוֹךְ מלך אֶלָסָר, כְּדָרְלָעֹמֶר מלך עילם וְתִדְעָל מלך גויים, להציל את קרוביו אשר נפלו בשבי במלחמת תשעת

המלכים בעמק השדים (בראשית יד). מלחמתו הראשונה של **העם היהודי** באה מיד אחרי יציאת מצרים – זו הייתה המלחמה עם האויב המסורתי של ישראל, עם עמלק, ובראש המלחמה עמד המצביא הראשון בישראל – יהושע בן־נון, והמלחמה ניטשה ברפידים, באותה הסביבה שבו נערך הקרב האחרון של צבא־הגנה לישראל בימינו, הקרב על שחרור הנגב מידי המצרים בסוף 1948.

אחרי המלחמה ברפידים נלחמו צבאות ישראל בכנענים ובאמורי, במואב ובאדום, בפלשת ובארם, במצרים, באשור, בבבל ובערב. ביוון וברומא. וההיסטוריה הצבאית לא נסתיימה עם חורבן הבית ולא עם תבוסת בר־כוכבא. במאה השביעית אחרי הספירה הנוצרית עוד נלחם צבא יהודי בברית עם פרס תחת המפקד בנימין מטבריה נגד הצבא הביזנטי, ובסוף המאה האחת־עשרה, בשנת 1100, נלחמה חיפה היהודית בנוסעי הצלב, ורק לאחר שהצי הוונציאני צר על חיפה מהים וצבאו של טנקרד סגר על חיפה מהיבשה, נפלה חיפה היהודית אחרי קרב נואש של שבועיים.

הצבא היהודי היה תמיד, מלבד במקרים מועטים, **צבא עממי**. הלוחמים היהודים בימי יהושע בן־נון היו אלה אשר ישבו הארץ ובנו אותה. עם לוחם כבש הארץ – ולא חיילים שכירים העושים מלחמה בעד בצע. החטא החמור ביותר בצבא ישראל היה לקחת "מן החרם" ולשים את שלל האויב בכליהם של אנשי הצבא. שוד צבאי זה נחשב להפרת הברית ולמעשה נבלה, ועל חטא זה בא על עונשו עכן בן כרמי משבט יהודה מידי יהושע בן־נון בכל חומר הדין – עונש מוות והחרמת רכושו, והמקום שבו נעשתה הנבלה נקרא עמק עכור "עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע ז). צבאו של יהושע בן־נון היה בעצם צבא של מתיישבים. כאשר עתניאל בן קנז אחי כלב לכד את דביר והיא בארץ הנגב, "הסיתה" עכסה, אשתו של עתניאל, בתו של כלב, את בעלה לשאול מאת אביה גולות מים – "כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי... וַיִּתֶּן־לָהּ כָּלֵב אֵת גֻּלּוֹת עִלִּית וְאֵת גֻּלּוֹת תַּחְתִּית". זה היה אולי ה"נח"ל" הראשון בצבא ישראל שניסה לסדר השקייה בנגב.

לא לחינם הוזהרו היהודים לשמור על עץ השדה – גם בימי מלחמה ואפילו בשעת מצור. "כִּי־תָצוּר אֶל־עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ – לֹא־תַשְׁחִית אֶת־עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן, כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל, וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת, כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה, לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר" (דברים כ, 19).

גם חוקי הגיוס שקבע משה רבנו מוכיחים שצבא ישראל היה צבא עממי. "וְהָיָה כְּקָרָבְכֶם אֶל־הַמִּלְחָמָה... וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל־הָעָם לֵאמֹר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת־חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ – יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ, פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ. וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ – יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ, פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יְחַלְּלֶנּוּ. וּמִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ, פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה" (דברים כ, 2–7). ומפני שזה היה צבא עממי, וכל העם היה לוחם לא רצו שישתתפו במלחמה מוגי הלב, וגם זה היה אחד מחוקי הגיוס של משה רבנו: "וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל־הָעָם וְאָמְרוּ: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב – יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ, וְלֹא יִמַּס אֶת־לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ" (שם, 8).

על חוקי גיוס אלה של היהודים הקדומים אמר בסוף הבית השני אחד מגדולי החכמים, רבן יוחנן בן זכאי: "בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות: הירא ורך הלבב כשהוא חוזר יאמרו: שמא בנה בית, שמא נטע כרם, שמא ארש אישה. וכולם היו צריכים להביא עדותם, חוץ מן הירא ורך־הלבב, שעדיו עימו: שמע קול הגפת־תריסין – ונבעת, קול צהלות סוסים – ומרתת, קול תקיעת קרנים ונבהל, ראה שימוט סייפים – ומים יורדים בין ברכיו"...

פיטורין אלה מן הצבא לא באו מתוך הקלת ראש בתפקיד האחראי המוטל על הצבא, אלא להפך, כדי לחזק המורל שלו ולשחרר מאלמנטים שאינם יכולים להתמכר לגמרי לשליחות

הצבאית, אם מתוך קשרי משפחה חדשים או מתוך ענייני משק בלתי מסודרים, או מתוך חולשה נפשית אורגנית, שאין להתגבר עליה. לאחר שנוקה העם הלוחם מאלמנטים לא רצויים אלה, היו מקיימים בצבא משמעת חמורה, ואוחזים באמצעים חריפים נגד בורחים משדה הקרב, כי "תחילת נפילה – ניסה", ומשום כך היו מעמידין לפני העם ולאחוריו "זקיפין מזוינים בכשילים של ברזל בידיהם, וכל המבקש לחזור הרשות בידם לקפח את שוקיו".

פיטורים מצבא העם מטעמים משקיים או משפחתיים היו נעשים רק במלחמת רשות, אבל במלחמת חובה, כשעם ישראל היה מותקף, היו "הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", כי חובת ההגנה של העם מהתקפת חוץ הייתה חלה על כל איש ואישה בלא יוצא מן הכלל.

עד תקופת המלכים לא היה צבא סדיר בישראל. שאול היה הראשון אשר הקים צבא־קבע של שלושת אלפים איש "וַיִּהְיוּ עִם־שָׁאוּל אַלְפַּיִם בְּמִכְמָשׂ וּבְהַר בֵּית־אֵל. וְאֶלֶף הָיוּ עִם־יוֹנָתָן בְּגִבְעַת בִּנְיָמִין, וְיֶתֶר הָעָם שִׁלַּח אִישׁ לְאָהָלָיו" (שמואל א יג, 2). שלמה המלך הקים גם צבא פרשים – שנים־עשר אלף איש.

לשיא שכלולו בימי בית ראשון הגיע הצבא בימי גדול מלכי יהודה – המלך עוזיה (עזריה) בן אמציה, שמלך באמצע המאה השמינית לפסה"נ – בן זמנו של ירבעם השני בן יואש. שני המלכים האלה הרחיבו גבולות ישראל כאשר לא היה עוד מאז פילוג הממלכה אחרי מות שלמה. ירבעם הרחיב גבול ישראל בצפון והשיב את דמשק וחמת לישראל, ועוזיהו מלך יהודה הרחיב גבול ממלכתו בדרום. הוא נלחם בפלשתים בגת, ביבנה ובאשדוד במערב ארץ־ישראל, ובערבים היושבים בגור־בעל והמעונים במזרח הארץ. הוא לא רק הרחיב הגבולות אלא גם פיתח הארץ, בנה ערים חדשות בשטחים אשר כבש, הרחיב השטח החקלאי, סידר השקייה בארץ החרבה בדרום וטיפח גידול צאן ובקר ומטעי הר. "וַיִּבֶן מִגְדָּלִים בַּמִּדְבָּר וַיַּחְצֹב בֹּרוֹת רַבִּים כִּי מִקְנֶה־רַב הָיָה לוֹ וּבַשְּׁפֵלָה וּבַמִּישׁוֹר. אִכָּרִים וְכֹרְמִים בֶּהָרִים וּבַכַּרְמֶל, כִּי אֹהֵב אֲדָמָה הָיָה" (דברי־הימים ב כו, 10). אחד ממפעליו הראשיים היה בניין אילת. עוד שלמה המלך העריך חשיבותו הרבה של מפרץ ים סוף בשביל המשק והמעמד של ממלכתו. הוא פיתח וניצל מכרות הנחושת שבערבה והקים בית חרושת להתכת הנחושת בעציון גבר, אשר על יד אילת (בית חרושת זה נתגלה לפני שנים אחדות בחפירות של הארכיאולוג היהודי האמריקני נלסון גליק).

שלמה גם העריך חשיבות הים והספנות. "וָאֳנִי עָשָׂה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בְּעֶצְיוֹן־גֶּבֶר אֲשֶׁר אֶת־אֵלוֹת, עַל־שְׂפַת יַם־סוּף־־בְּאֶרֶץ אֱדוֹם" (מלכים א ט 26). אולם בישראל לא היו אז מלחים יורדי ים, ושלמה נאלץ להיעזר בשייטים הכנענים של בעל בריתו, חירם מלך צור. אולם אילת לא נשארה זמן רב בידי היהודים. בימי יורם בן יהושפט "פָּשַׁע אֱדוֹם מִתַּחַת יַד־יְהוּדָה וַיַּמְלִיכוּ עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ" (מלכים ב ח 20), ואילת שבה להיות עיר אדומית, רק לאחר שהמלך אמציה בן יואש "הִכָּה אֶת אֱדוֹם בְּגֵי מֶלַח עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים וְתָפַשׂ אֶת־הַסֶּלַע בַּמִּלְחָמָה" (מלכים ב יד 7), עלה בידי בנו עוזיהו להגיע עד קצה הערבה בדרום, והוא בנה את אילת והשיבה ליהודה.

יחד עם מפעלי ההתיישבות והפיתוח והרחבת הגבולות שם מלך גדול זה ליבו לביצור בירת ממלכתו. "וַיִּבֶן עֻזִּיָּהוּ מִגְדָּלִים בִּירוּשָׁלַיִם עַל שַׁעַר־הַפִּנָּה וְעַל־שַׁעַר הַגַּיְא וְעַל־הַמִּקְצוֹעַ וַיְחַזְּקֵם" (דברי־הימים ב כו, 9). אולם מפעלו המרכזי של מלך זה – היה שכלול צבאו מבחינת הארגון והזיון. לא היה לפניו מלך בישראל אשר הגדיל לעשות כמוהו בחיזוק כוחות הביטחון ובהגברת יכולתם הקרבית. תחת אשר בימי שאול לא נמצא חרש בכל ארץ־ישראל "כִּי אָמְרוּ פְּלִשְׁתִּים פֶּן

יַעֲשׂוּ הָעִבְרִים חֶרֶב אוֹ חֲנִית – – – וְהָיָה בְּיוֹם מִלְחֶמֶת, וְלֹא נִמְצָא חֶרֶב וַחֲנִית בְּיַד כָּל הָעָם אֲשֶׁר אֶת־שָׁאוּל וְאֶת־יְהוֹנָתָן" (שמואל א יג, 19, 22), דאג המלך עוזיהו שלצבאו יהיו כל מיני הנשק שהיו ידועים אז למצרים ולאשור ולארם ולכל העמים מסביב, וגם שכלל כלי נשק חדשים והקים הארטילריה העברית הראשונה בדברי ימי ישראל: "וַיַּעַשׂ בִּירוּשָׁלַיִם חִשְׁבֹנוֹת מַחֲשֶׁבֶת חוֹשֵׁב, לִהְיוֹת עַל־הַמִּגְדָּלִים וְעַל־הַפִּנּוֹת לִירוֹא בַּחִצִּים וּבָאֲבָנִים גְּדֹלוֹת – וַיֵּצֵא שְׁמוֹ עַד לְמֶרָחוֹק כִּי־הִפְלִיא לְהֵעָזֵר עַד כִּי־חָזָק" (דברי־הימים ב, כו, 15).

סופר דברי־הימים נותן מספר צבאו של עוזיהו "שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וְשִׁבְעַת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת עוֹשֵׂי מִלְחָמָה בְּכֹחַ חַיִל לַעְזֹר לַמֶּלֶךְ עַל הָאוֹיֵב" (דברי־הימים ב, כו 13): ייתכן שמספר זה הוא מופרז, ויותר נראה המספר השני שניתן באותו מקום "כֹּל מִסְפַּר רָאשֵׁי הָאָבוֹת לְגִבּוֹרֵי חָיִל אַלְפַּיִם וְשֵׁשׁ מֵאוֹת" (דברי־הימים ב, כו 12), אולם ממעשי תוקפו ומהתפשטותו של עוזיהו בארץ הפלשתים במערב, בתחום הערבים במזרח ובאדום בדרום – ברור שהיה לו צבא גדול, וכוחו של הצבא לא היה רק בכמותו אלא גם בציודו המשוכלל "וַיָּכֶן לָהֶם עֻזִּיָּהוּ לְכָל־הַצָּבָא מָגִנִּים וּרְמָחִים וְכוֹבָעִים וְשִׁרְיֹנוֹת וּקְשָׁתוֹת לְאַבְנֵי קְלָעִים" (דברי־הימים ב, כו 14) – אלה הם כל מיני הנשק להתקפה ולהגנה שהיו מצויים בתקופה ההיא וזמן רב אחר כך.

גדלותו היחידה במינה של עוזיהו המלך היא בכך, שהוא ידע למזג ולאַחד מפעלי יישוב ופיתוח והשקייה עם פעולות צבאיות ומלחמתיות, ואין זה פלא שהוא זכה לכך, שתולדות חייו המלאות ("וְיֶתֶר דִּבְרֵי עֻזִּיָּהוּ הָרִאשֹׁנִים וְהָאַחֲרֹנִים", דברי־הימים ב, כו 22) ייכתבו על ידי ישעיהו בן אמוץ הנביא. אולם ספר זה ככל ספרי מלכי יהודה וישראל, לא הגיע לידינו.

המקרה הקלאסי בתולדותינו של הצמדת העבודה וההגנה נתארע בשיבת־ציון הראשונה בימי עזרא ונחמיה. השבים הראשונים מבבל מצאו "חוֹמַת יְרוּשָׁלַם מְפֹרָצֶת וּשְׁעָרֶיהָ נִצְּתוּ בָאֵשׁ" (נחמיה א, ד), וניגשו לבנות את חומת הבירה ושעריה בהנהגת נחמיה בן חכליה.

אך כששמעו שונאי ישראל "סַנְבַלַּט וְטוֹבִיָּה וְהָעַרְבִים וְהָעַמֹּנִים וְהָאַשְׁדּוֹדִים כִּי עָלְתָה אֲרוּכָה לְחֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם כִּי הֵחֵלּוּ הַפְּרָצִים לְהִסָּתֵם – וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד וַיִּקְשְׁרוּ כֻלָּם יַחְדָּו לָבוֹא לְהִלָּחֶם בִּירוּשָׁלָיִם" (נחמיה, ד 1–2) . ואז ציווה נחמיה להמשיך בבניין "וְהַבּוֹנִים אִישׁ חַרְבּוֹ אֲסוּרִים עַל־מָתְנָיו וּבוֹנִים" (נחמיה, ד 12). וכך מספר נחמיה בזיכרונותיו: "וַיְהִי מִן־הַיּוֹם הַהוּא – חֶצְי נְעָרַי עֹשִׂים בַּמְּלָאכָה וְחֶצְיָם מַחֲזִיקִים וְהָרְמָחִים הַמָּגִנִּים וְהַקְּשָׁתוֹת וְהַשִּׁרְיֹנִים – – – הַבּוֹנִים בַּחוֹמָה וְהַנֹּשְׂאִים בַּסֶּבֶל עֹשִׂים; בְּאַחַת יָדוֹ עֹשֶׂה בַּמְּלָאכָה וְאַחַת מַחֲזֶקֶת הַשָּׁלַח – וְהָיוּ־לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה. וְאֵין אֲנִי וְאַחַי וּנְעָרַי וַאֲנְשֵׁי הַמִּשְׁמָר אֲשֶׁר אַחֲרַי – אֵין־אֲנַחְנוּ פֹּשְׁטִים בְּגָדֵינוּ" (נחמיה, ד 10–17).

על דורנו אנו הוטלה מחדש המעמסה הכפולה של שבי ציון הראשונים – ובקנה־מידה גדול פי כמה. לא חומת ירושלים בלבד – אלא שממת הארץ שומה עליו לבנות ולהפריח. ורבבות ומאות אלפים של שבי גולה עלינו ללמד קשת ומלאכה – למען יקום עם שידע לחונן הריסות ארצו ולהגן עליה מפני צר ואויב.

והמסגרת של צבא־הגנה לישראל לא תוכל להיות רק מסגרת צבאית בלבד, אלא תשמש גם מסגרת חינוך וקליטה, וגם מסגרת להתיישבות ולבניין. במסגרת הצבא ירכשו העולים הצעירים דעת הלשון והארץ, ובמסגרת הצבא יתאמן הנוער לבנות השממה ולהקים יישובי ספָר ומפעלי כיבוש בערבה, במבואות ירושלים, בשפלה ובהר, ובחיל הים ובחיל האוויר ילמדו להשתלט על איתני הטבע בים ובאוויר.

לא כל העולים יאחזו במסגרת הצבא, והיישוב האזרחי אינו פטור אף הוא מהמשימה המרכזית של דורנו – קליטת העולים, החומרית והרוחנית. כל המסגרות היישוביות, בכפר ובעיר: קיבוצים, מושבים, מושבות, קואופרטיבים, חברות מסחריות, הסתדרויות פועלים, ארגוני בעלי מלאכה, התאחדויות איכרים ובעלי תעשייה, איגודי מקצועות חופשיים, עיריות ומועצות מקומיות, וכל איש ואישה ביישוב: פועל, פקיד, רופא, מורה, סופר, קבלן. בעל־בית וחרושתן, סוחר ומנהל משק – נתבעים להושיט יד־אחים נאמנה לקליטת העולים: להדרכתם, לחינוכם, לסידורם ולהשתרשותם בארץ. מאמצים אלה ידרשו מאיתנו לא שנה ולא שנתיים, אלא לאורך ימים וללא לאות, במתיחות גוברת. זהו הייעוד העליון של תקופתנו.

בכור ההיתוך של אחווה יהודית ומשמעת צבאית יצורף בליל־האדם הזורם מגלויות־הנכר, יזוקק ויטוהר מסיגיו הזרים הנפסדים, יימחקו המחיצות העדתיות ותחושל אחדות נאמנה של אומה מחדשת נעוריה, יונקת מעבר עתיק־יומין, גדול־עלילה ורב מאבקים, נבנית ומתעלה בעבודה חלוצית ובת־חורין, נאזרת ברוח גבורה, עוז ותעצומות וצמודה לחזון אחרית הימים שהגיעה תקופת ביצועו.

ייעודי הרוח והחלוציות בישראל

וְרוּחִי עֹמֶדֶת בְּתוֹכְכֶם אַל תִּירָאוּ

(חגי ב, 5)

כִּי יִפָּלֵא בְּעֵינֵי שְׁאֵרִית הָעָם הַזֶּה בַּיָּמִים הָהֵם

(זכריה ח, 6)

בראשית התיישבותנו החדשה בארץ היו חלוצי העבודה וההתיישבות החקלאית המעצבים דמות היישוב. כך היה הדבר בימים הראשונים, בימי מייסדי פתח־תקווה ואנשי ביל"ו, כך היה הדבר גם בימי העלייה השנייה; הסופרים המעטים שעלו אז לארץ הזדהו כמעט לגמרי עם מפעל העבודה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשפרחו התקוות הגדולות בימי הצהרת בלפור והתחילה עלייה מורחבת, נעשו ניסיונות ללכד היישוב בחטיבה אחת. עד אז היו לנו, בעצם, שני יישובים: היישוב החקלאי במושבות, והיישוב העירוני – ביפו ובחיפה מזה, והיישוב הישן בערים הקדושות ירושלים, חברון, טבריה וצפת – מזה. אחרי המלחמה נעשה ניסיון ללכד כל החלקים האלה, והניסיון הצליח במידה ידועה.

עם ריבוי העלייה באה התפצלות פנימית – מעמדית וגם אידיאולוגית. נוצר מעמד פועלים עירוני, קם מעמד בינוני, רבו הסופרים בארץ, נוסדו מוסדות חינוך גבוהים ומכוני מדע, ארץ־ישראל הייתה למרכז הספרות העברית וגדולי הספרות העברית התיישבו כאן.

עם הקמת המדינה הועמדנו על סף תקופה חדשה, לא רק בתולדות היישוב, אלא גם בהיסטוריה היהודית בכללה.

ממשלת ישראל הקימה משרד לחינוך ולתרבות, ומטרתו היא לא להסתפק במוסדות החינוך והיקפם, כפי שהיו קיימים, אלא להרחיבם ולהעלות ערכי הרוח והתרבות במדינה. הממשלה הקימה מועצה מדעית לטיפוח המחקר המדעי – הצרוף והשימושי – במדעי הטבע, במטרה להקים בארץ מרכז מדעי ולרכז אנשי רוח ומדע מכל התפוצות.

אפס, עיצוב דמות האומה – הדמות הרוחנית והמוסרית – לא ייעשה על ידי הממשלה, אם כי אין אנשי הממשלה אולי זרים לגמרי לשאלות הרוח. מתוך הכרח המציאות, יהיו דאגותיה העיקריות של הממשלה מרוכזות בשטחים הכלכליים והמדיניים: בקליטת עלייה, בשיכון, בהתיישבות, בחוקי עבודה, במיסים, בשירותים, בביטחון, ביחסים עם השכנים, עם האו"ם, עם מעצמות עולמיות; אמצעיה של המדינה לצורכי הרוח: לחינוך, תרבות, אמנות, ספרות ומדע – יהיו מוגבלים ומצומצמים, ועובדי הרוח למיניהם אשר במדינה, עליהם מוטל הייעוד החלוצי – להעלות קרנה הרוחני של המדינה.

מדינת ישראל תיבחן לא בעושר, לא בצבא ולא בטכניקה, אלא בדמותה המוסרית ובערכיה האנושיים. אנחנו צריכים אומנם, לעשות עוד מאמץ גדול וממושך, למען נהיה, לכל הפחות, ככל

הגויים. ולהיות "ככל הגויים", כלומר עם נורמלי, בריא, בן חורין, עצמאי – זה לא דבר של מה בכך. עם הקמת המדינה הבטחנו התנאי העיקרי למילוי שאיפה זו. אולם, מותר לכל אחד מאיתנו להיות "שוביניסט" כדי להאמין שלא די להיות סתם ככל הגויים. מותר לנו לשאוף לקיים דברי הנביא "וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם". שום עם, עד כמה שאנו מכירים ההיסטוריה, לא סבל כל כך, לא נאבק כל כך, ולא שילם מחיר רב כל כך, משך מאות שנים, על ייחודו, כעם היהודי. אין ספק, שיש סיבה עמוקה ומקור לא־אכזב לתופעה היסטורית זו.

אנחנו מהעמים המעטים בעולם, אשר הטבענו חותמנו על חלק גדול של התרבות האנושית: על התרבות של העמים הנוצרים והמוסלמים. משך הרבה דורות היינו העם היחידי שהאמין בחזון אחרית הימים. לא ייתכן, אפוא, שחזון אשר בו האמינו, לו ציפו, קיוו וחיכו דורות רבים, יכזיב דווקא עכשיו עם קום הפלא הגדול: מדינת ישראל.

רצה הגורל שמדינת ישראל תקום מתוך סערת מלחמה, ועם ישראל המשוחרר יתגלה לעולם קודם כול לא בכושר היצירה והרוח, אלא בכושר מלחמתו ובכוחו הצבאי. בחודשים הראשונים לעצמאותנו חייבים היינו לרכז כל מרצנו במטרה העיקרית: להדוף אויבינו. בדיעבד, גם זו לטובה. טוב שנדע, ותדע ההיסטוריה, וידע העולם, שלא קיבלנו עצמאותנו במתנה, מידי אחרים, אלא שילמנו בעדה מחיר עליון, מחיר דם בנינו היקרים ביותר, והקימונו מדינתנו בידינו אנו ממש.

ועוד הרבה שנים נצטרך לתת ממיטב אמצעינו ומאמצינו למען קיים ביטחונה של המדינה. ברם הביטחון הוא רק תנאי לקיומנו ולעצמאותנו. למדינת ישראל יש ייעוד מיוחד. כל מדינה חייבת לדאוג לשלומם, לרווחתם ולהתקדמותם של תושביה. גם מדינתנו מצווָה על כך, אבל אין זה העיקר. מגמתה העליונה של מדינת ישראל היא גאולת עם ישראל, קיבוץ גלויות.

אפילו בתוך שעת החירום, בשמונת החודשים הראשונים לקיום המדינה, כשהיינו צריכים להתגונן בפני צבאותיהן של חמש מדינות ערב ולהקים, בתוך התוהו ובוהו שהנחילה לנו ממשלת המנדט, סדר ומשטר, שירותים וממשלה – אפילו בתקופה מסוערת זו לא פסק זרם העלייה, אלא להפך, הורחב והוגדל.

עם הפסקת הקרבות הוטל עלינו להסיע לארץ המונים גדולים, לשכנם ולהשרישם במשק, בחקלאות, בחרושת, במלאכה, לבנות ערים וכפרים חדשים לקליטת מאות אלפים ואולי מיליונים יהודים. כדי שהמונים אלה ייקלטו בארץ, הושם עלינו להגשים מפעל התיישבות גם בכפר וגם בעיר, שהוא גדול בהרבה מכל מפעל ההתיישבות שהקימונו משך שבעים השנים האחרונות. נצטרך לשקוד בממדים רחבים ובקצב מהיר על ייעור הרים, הפרחת חולות, התקנת השקייה, השבחת קרקעות, בניין בתים למשק, לדירה, לבתי ספר, לבתי חרושת, לבתי־חולים, למעבדות. נצטרך להקים תחבורה ענפה מקומית, ארצית, בין־לאומית – ביבשה, בים, באוויר; לארגן אקספורט ואימפורט רבי־מידות, לבנות רכבות, לסלול דרכים, ועוד ועוד.

אולם אין זה אלא צד אחד של המטבע. אין אנו מביאים לארץ עדרים של בעלי חיים, שדי להעבידם, להאכילם ולשכנם, אלא המוני אנשים יהודים, שלא על הלחם לבדו יחיו. אנו מעלים לארץ עם יחיד במינו, מפוזר בכל קצווי תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ושבטים שונים בישראל. ומוטל עלינו להתיך מחדש כל הציבור הרב והמנומר הזה, לצקת אותו בדפוס של אומה מחודשת. עלינו לעקור המחיצות הגיאוגרפיות, התרבותיות, החברתיות והלשוניות המפרידות בין החלקים השונים ולהנחיל להם לשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת,

נאמנות אחת, חוקים חדשים ומשפטים חדשים. עלינו להנחילם רוח, תרבות, ספרות, מדע, אמנות. עלינו להכניסם למסגרות חברתיות ומדיניות חדשות, להנחיל להם זיקה לעברנו ולחזוננו לעתיד; עלינו לחנכם לחיי עם עצמאי, לחיים ממלכתיים, לשלטון עצמי, לחירות, לאחדות יהודית, לאחווה אנושית, לעזרה הדדית, לאחריות קולקטיביות; ובו בזמן עלינו לדאוג לביטחונם, לביטחון המדינה וחירותה ומקומה בעולם. מלאכה זו עלינו לעשותה בתקופה מסוערת ומסוכסכת, כששלום העולם תלוי בשערה ואנו מוקפים צוררים ויריבים.

כיצד תיעשה המלאכה הגדולה והקשה הזאת? איך נרים המשא הכבד הזה, המשקי, הכלכלי, המדיני, התרבותי, הארגוני – ואנחנו מעטים. העם היהודי הוא עם קטן. בקושי צברנו מעט נכסים בארץ, אך הם לא יספיקו לעלייה הגדולה. ואנחנו עם עשוק, עשוק היסטוריה. אין לנו שום ירושה חומרית; ועלינו לעשות בזמן קצר, ובכוחה של מדינה קטנה, מלאכה שלא עשינו מעולם, מלאכה שלא עשה אולי שום עם אחר. המלאכה הזאת תיעשה רק בתנאי אחד – אם נצליח לגייס גיוס מלוא היתרון האחד שיש לנו: היתרון המוסרי והאינטלקטואלי של העם היהודי.

ההיסטוריה עשקה מעם ישראל הרבה דברים: לא ירשנו ארץ גדולה ורחבה, לא חיינו עם רב־מספר, ולא ניתנה לנו עוצמה מדינית. רק בימינו אלה, אחרי שבעים שנות מאמצים חלוציים, הגענו לראשית עצמאותנו בחלק מארצנו הקטנה. אולם דבר אחד העניקה לנו ההיסטוריה מראשית היותנו – כוח מוסרי גדול, שאולי אין דוגמתו בתולדות עמים אחרים, ובכוח זה עמדנו עוד בימי קדם נגד מדינות אדירות שעלו עלינו לא רק במספרן, בכוחן החומרי והצבאי, אלא מבחינות רבות, גם בתרבותן. אין עוד דוגמה בהיסטוריה לעם שגורש מאדמתו ונתפזר בין העמים, ואף על פי כן הצליח לקיים ייחודו ועצמאותו משך אלפים בשנה. נטוע בנו כוח מוסרי עליון, שלא נמצא בקרב הרבה עמים, וכוח זה הביאנו עד הלום. היו עמים שלא נפלו מאיתנו בכוחם האינטלקטואלי. היו גם עמים שעלו עלינו בכמה מענפי התרבות והיצירה האמנותית והמחשבתית. תרבות העם היהודי, כשישב בארצו, הייתה חד־צדדית. כוחנו היה גדול, בדת, במוסר, בשירה. אבל כמעט שלא היה לנו חלק במחשבה הפילוסופית, במדע, ברוב האמוניות, בארכיטקטורה, בסלילת דרכים. מבחינה זו, אולי צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפיזרם בין האומות. חיינו בתוך עמי אירופה ואמריקה הנחילו לנו גם נכסים שחסרו לנו. בנדודינו בעולם ירשנו גם התרבות החדישה וגם השתתפנו ביצירתה. עכשיו אין אנו נופלים בכוחנו הרוחני משום אומה אחרת. חלק היהודים בכל כיבושי המדע בדורות האחרונים אינו קטן מחלקם של הטובים שבעמים.

רק מתוך גיוס מלא של כוחנו המוסרי ויכולתנו האינטלקטואלית נוכל להתגבר על הקשיים העצומים העומדים לפנינו בהגשמת ייעודי מדינתנו. פירושו של דבר, שמדינה זאת לא תוכל לעמוד רק על המנגנון הממלכתי, על חברי ממשלה, על נבחרי הכנסת. ניזקק לכל הדברים האלה, אבל באלה בלבד לא נוכל לעשות המלאכה שלפנינו. שומה עלינו להפעיל כל המרץ החלוצי הגנוז בתוכנו ולגייס כל היתרונות שיש ללב ולמוח היהודי; והכוונה אינה רק לאנשי סגולה מעטים אשר חוננו בכישרונות מיוחדים ובתכונות בלתי רגילות. בתוך כל איש ואישה גנוזים כוחות אדירים ויש רק לדעת להגיע למקורם, לגלותם ולהפעילם. בהקמת תנועה חלוצית בקרב העם גילינו כישרון זה. הנוער שחולל אחת המהפכות הפוריות ביותר בתולדות האדם והקים מפעלי בראשית – לא היה נוער של עילויים וילדי־פלא, אלא נערים ונערות רגילים. העצמאות אשר ניסינו להקים בסערת

מלחמה, אי אפשר לה שתסתיים בשטח המדיני בלבד. המהפכה הזאת שהתחוללה בבוא עצמאותנו לא תמלא ייעודה, אם תהיה מהפכה מדינית וצבאית בלבד. המהפכה המכרעת – היא לפנינו. עלינו להפוך הארץ, העם, כל סדרי חיינו.

מהפכה זו תובעת מכל אחד מאיתנו לעשות מחדש חשבון חייו. דרכי חיינו הקודמים, הרגלי מחשבתנו, יחסינו הפנימיים והחיצונים, המידות, השיטות והממדים הישנים, לא יִספנו עוד.

תביעה זו חלה על כל המקצועות: עובדי המדינה, מורים, עורכי דין, רופאים, קציני צבא, מהנדסים, אנשי מדע, ספרות ואמנות, ובראש וראשונה על כל אלה שפועם בהם רוח חלוצי, בין שהם חלוצי עבודה או חלוצי התיישבות, או חלוצי הרוח.

אתחיל בצבא.

אין עוד עם כעם ישראל, שהסתירה בין שאיפתו הנאמנה לשלום ובין חוסר ביטחונו חריפה כל כך. עוד לפני צאתה לאוויר העולם הועמדה המדינה במבחן דם ואש, ויצאנו מן המבחן בכבוד ובניצחון. ניצחונות אלו אסור שיביאונו לזחיחות הדעת, ואל נהיה שיכורי ניצחון. חתמנו על הסכמי שביתת נשק עם כל שכנינו, ואנו חותרים לקראת שלום יציב. אך יש לחשוש, שבמקרה הטוב ביותר לא יהיה שלום זה אלא שלום מזוין. כל עוד מותרת מלחמה בין עמים – נשקפת לישראל סכנת התקפה ופלישה חדשה, שמטרתה, לא רק מיגור עצמאותנו הלאומית אלא גם השמדתנו הפיזית, ונתבעת מאיתנו כוננות מתמדת.

מהרגע שנראתה באופק סכנת המלחמה שבאה עלינו, היה ברור, שבכוחות ההגנה, באמצעיה ובדרכיה בלבד לא נעמוד. ואם חלילה צפויה לנו בעתיד מלחמה שנייה, לא נעמוד בכוחות, באמצעים ובסידורים שעמדו לנו במלחמה הקודמת.

קודם כול יש לעקור מתוכנו טעות נפסדת, אם היא קיימת, שבצבא בלבד נקיים ביטחון המדינה.

גורם ראשון ועליון לביטחוננו הוא עלייה רבה בממדים גדולים ובקצב מהיר. אין שום מאמץ מלחמתי וביטחוני שידמה, מבחינה זו, להגברת העלייה. העלייה היא לא רק מצווה ציונית ודרך לייעודה העליון של המדינה – קיבוץ גלויות; היא האמצעי היעיל ביותר לביטחון המדינה, ואין דבר העולה עליה מבחינה זו בחשיבותו ובדחיפותו. שום שיקולים כלכליים ומשקיים אינם רשאים להאט קצב העלייה, וכשם שלא התחשבנו בשום שיקול משקי בהתגוננותנו מפני צבאות ערב בעבר, כך אסור לו לשיקול כלכלי לצמצם היקף העלייה.

גורם־ביטחון לא בהרבה פחות חשוב ודחוף היא ההתיישבות, והחלוקה המאוזנת של האוכלוסין בשטחי המדינה השונים. שתי עובדות חותכות ומדאיגות הן הסכנה הגדולה לביטחוננו: א. רק כ־10% של העם היהודי יושב במדינה, ורק כ־10% של שטח המדינה מעובד על ידינו; ב. הריכוז המופרז של האוכלוסין בכרך אחד או בשניים־שלושה כרכים גדולים סכנה רבה בו לביטחוננו, ועלינו לנהל מדיניות התיישבות, שתאכלס את כל חלקי הארץ, עד כמה שאפשר, במידה שווה. העברת עולים לחקלאות והקמת רשת יישובים במזרח, בדרום, ובסביבות ירושלים, הן לא רק צורך ביולוגי ומשקי, אלא הכרח ביטחוני.

התיישבות זו, שתבצר הביטחון, לא תיעשה בלי תנופה חלוצית גדולה. אולם, אין המדינה רשאית לסמוך על היוזמה החלוצית בלבד. עליה להגיש מלוא עזרתה להתיישבות בכוח החוק, בכוח אמצעיה הכספיים, ובתכנון. המדינה צריכה לכוון ההתיישבות וליצור על הגבולות ובשטחי התורפה רשת של יישובי מגן וביצרון, שתשמש קו ראשון בהגנת המדינה.

אסור להסיח דעת ממצבנו הגיאוגרפי היחיד במינו. במקרה של סכסוך עם שכנינו, אין לנו

קשר עם העולם דרך היבשה. עובדה חמורה זו מחייבת שורה של מסקנות: א. שהחקלאות והדיג שלנו יספקו לאוכלוסי המדינה מזונותיהם: ירקות, פירות, חלב, לחם, דגים ובשר; ב. ייצור עצמי של מכשירי התגוננות, שלא נהיה לגמרי תלויים בחוץ; ג. טיפוח הספנות הישראלית והרחבת קשרי תחבורה עצמיים בים לכל קצווי תבל. עלינו לשים לב במיוחד לריבוי אוניות מסחר בעלות מהירות גדולה, ולחינוך הדור הצעיר להיות יורדי־ים; ד. טיפוח דרכי התחבורה האוויריות, הפנימיות והבין־לאומיות, רכישת מטוסי משא והובלה, אימון צוותי קרקע ואוויר במספר רב, שיפור רשת רדאר והרחבתה.

בגיוס הכללי שהיה לנו במלחמה הזאת נתברר עד להכאיב, כמה גדול הוא אחוז הלקויים בבריאות פגומה בקרב הנוער שלנו. והעלייה הבאה עכשיו לארץ היא במצב גרוע בהרבה מבחינה זו. ההבראה הגופנית של העם, השבחת התזונה של הילדים, בריאות הנוער והעם – הם אחד הצרכים החיוניים של הביטחון.

לבסוף – אין לפסוח על גורם אחד עיקרי בשטח הביטחון – מדיניות חוץ של שלום: שאיפה נאמנה לשלום עם כל שכנינו, עם כל מדינות העולם, חתירה אקטיבית ליחסי ידידות עם כל המדינות הגדולות והקטנות במזרח ובמערב, הימנעות מכל נרגנות מלחמה מאיזה צד שתבוא ובאיזו צורה שתתגלה, עזרה מתמדת לכל צעד המכוון לשלום בעולם ובמזרח הקרוב ולהדיפת כל ניסיון של תוקפנות – מדיניות זו עצמה היא גורם חשוב בביטחוננו. גם שכנינו תלויים לא מעט בדעת הקהל בעולם, ובמידה שהעולם כולו יכיר שאיפותיה האמיתיות של מדינת ישראל, בה במידה יגדל ביטחוננו. אולם, כל עוד ישנה אפשרות של מלחמה בעולם, לא יקום ביטחוננו בלי צבא.

כשהוכרזה עלינו המלחמה, עוד בטרם היינו עצמאיים, וידינו היו כבולות על ידי שלטון זר ועוין, ובאנו לגייס כוח האדם להגנה, לא הייתה לנו ברירה. אין בודקים בשעת הסכנה. לא יכולנו אז לשים לב לכמה דברים חשובים וחיוניים, שהם תנאי יסודי לצבא מתוקן. אז ראינו לפנינו רק מטרה אחת ויחידה – להדוף האויב ולנצחו. עמדו לנו נאמנותו וגבורתו של הנוער העברי, והניסיון שרכשנו בהגנה וביחידות הצבא במלחמת העולם השנייה. כעת יש לנו הפוגה ממושכת פחות או יותר, וניתנת לנו האפשרות לבנות צבאנו מתוך מחשבה תחילה, בלי לחץ דוחק של אויב בשער. ואנו נתבעים לארגן צבאנו מתוך תכנון שקול, הבנוי על שני יסודות עיקריים: א. הניסיון והמדע הצבאי בעולם בשלביו העליונים; ב. הצרכים והתנאים המיוחדים של **מדינת ישראל ועם ישראל**.

עלינו לעקור ולהרוס ההנחה המוטעית שירשנו מארצות ירודות ומפגרות, כי צבא על פי עצם הווייתו הוא דבר־מה מטמטם, משפיל ומנוון. אומנם, יש צבאות כאלה בעולם, אך הם פרי משטר נחשל וירוד של מדינה, המקימה גם צבא ירוד. צבא באומה מתוקנת יכול להיות, וצבאנו חייב להיות, גורם מחנך, מעלה ומבריא. הצבא לא יעשה שליחותו במדינת ישראל, לא כלפי חוץ ולא כלפי פנים, אם השירות הצבאי לא יהיה מכוון לקראת העלאת מעמדו הגופני, התרבותי והמוסרי של הנוער. צורכי הביטחון שלנו, וגם צורכי בניין אומתנו, לא יבואו על סיפוקם, **אם הצבא לא ייהפך לבית יוצר של נוער חלוצי לוחם**, בריא בגופו ובנפשו, יוזם, עז רוח וכשר פעולה, קל תנועה וחרוץ עבודה, שלא יירתע מכל קושי ומכל סכנה ויהיה נאמן לייעודי המדינה והאומה. אסור לשכוח, שטרם היינו לעם נורמלי. הוותיקים בתוכנו, שנתערו במולדת, בתרבות, בחיי העצמאות העברית עוד לפני קום המדינה, עלולים להתעלם מן העובדה

החמורה, שהם אינם אלא אחוז מִצער בעם היהודי, ורוב בני עמנו מבחינה יהודית אינו עדיין אלא אבק אדם, בלי שפה, בלי מסורת, בלי שורשים, בלי זיקה לחיים ממלכתיים, בלי הרגלי חברה עצמאית. אנו עומדים עכשיו רק בראשית עלייה עממית ונתקלים בחבלי קליטה קשים, לא כלכליים בלבד, אלא גם חברתיים ותרבותיים. עלינו לאחות הקרעים שנתהוו בגלות, לקרב לבבות שנתרחקו מרחקי זמן ומקום, להתיך גלויות ועדות מרוחקות בתרבויותיהן, ולעצב מחדש אומה אחידה.

אסור לנו להתעלם, שגם פה במדינה פועלים עדיין כוחות מפרידים ומפורדים. ההתפצלות המפלגתית והאידיאולוגית אצלנו אינה נופלת מזו של העמים הירודים והמקולקלים ביותר. והאטומספירה המלובנת של ריב המפלגות והסיעות אינה מסייעת לאיחוי מהיר של קרעי הגולה. ומלבד בית הספר, שגם הוא לא נקי עדיין מהתפצלות זו, רק הצבא יכול וצריך לשמש גורם מלכד ומעלה בעיצוב דמותו החדשה של העם ובקליטתו הנאמנה בתרבות ובחברה החדשה הנוצרת במדינת ישראל. תפקיד חינוכי זה בצבא הוא לא צורך לאומי פנימי בלבד, אלא גם תנאי הכרחי לביטחוננו. צבא שכירים, שאיננו מעורה בעצמאות העם ובחזון עתידו, לא יעמוד במבחן, כשיצטרך להילחם מעטים נגד רבים.

לא רק אנשי רוח מובהקים, אלא גם גאוני מלחמה כחניבעל ונפוליון הכירו בערכו הצבאי המכריע של מותר־הרוח באדם. ולנו דרוש היתרון הרוחני יותר מאשר לכל צבא אחר בעולם, כי אנו מעטים.

החייל שלנו צריך להיות קודם כול אזרח מדינתנו במובן הנעלה של מילה זו, אזרח המושרש במולדת, בעבר האומה, בתרבותה ובלשונה, במאמצי יצירתה ובחזון עתידה. מן ההכרח שהצבא יושתת על האחווה הלוחמת; הצבא בימינו הוא המסגרת היחידה במדינה, שבו נעלמות כל המחיצות העדתיות, המפלגתיות, המעמדיות והאחרות. כל חייל שווה לחברו במעמדו, בזכויותיו, במזונותיו, בשיכונו, במדיו. אחווה זו אסור שתהיה פורמלית וחיצונית בלבד, אלא יש למלא אותה תוכן חיובי תרבותי, אחווה של ייעוד ותפקיד, של התעלות חברית ותרבותית.

בגיוס ההמוני שבימי המלחמה, נפגשו בפעם הראשונה בארץ נערים ונערות מכל שכבות העם ומכל העדות, יוצאי משקים ובתי חרושת, ויוצאי שכונות העוני ושכבות ירודות ודלות. אז נתגלתה כל התהום, לא תהום אידיאולוגית ופוליטית, שמנפחים אצלנו בריב המפלגות, אלא תהום שבהווי, בין השכבה המנהלת של היישוב לכל מפלגותיה, ובין הנוער שנעשקו ממנו בילדותו כל אפשרויות של חינוך ותרבות וגדל בבערות, אי־ניקיון, חוסר מידות, ללא ערכי יסוד יהודיים ואנושיים.

גם הנוער הזה גילה במלחמה גבורה ויכולת מוסרית שהייתה גנוזה בתוכו, אך הצבא לא נתן לו אז מה שהיה חייב לתת במידה מספיקה. בשעה שקיומו כולו היה תלוי על כף המאזניים, לא יכולנו להיפנות במידה מספיקה לפעולה חינוכית ותרבותית בצבא. מכאן ולהבא אין כל הצדקה להזנחה כזו, כשאנו באים לסדר צבאנו מחדש במחשבה תחילה.

חוק שירות הביטחון שנתקבל בכנסת מכוון להנחיל לצבאנו שתי תכונות יסוד הדרושות לביטחוננו: **כושר צבאי וכושר חלוצי.** השנה הראשונה בשירות מוקדשת בעיקר לחינוך חלוצי במסגרת צבאית: אחרי אימוּן צבאי ראשוני של כמה שבועות – מחודש וחצי עד שלושה חודשים – יישלחו השנתונים בני 18 ומעלה, בני הארץ ועולים, נערים ונערות, להכשרה חקלאית, מלוָה פעולה תרבותית מאומצת, מכוונת להקנות הלשון העברית לנוער שלא ביקר בבית ספר, או שהוצא ממנו

מחמת עוניו ודחקו, ולטפח בדור הצעיר חושים לעבודה משותפת, לעזרת גומלין, לאחריות, לסדר ולמשמעת, להכרת הארץ, לחיי טבע, לשירות לוחם ויוצר.

ההכשרה החקלאית שתינתן לכל הנוער, שתי מטרות לה: צבאית והתיישבותית. לפי דעת מומחים צבאיים וביניהם מומחים חשובים מחו״ל, לא יקום צבא יעיל בארץ זו, שהיא ארץ של עלייה, אם הנוער, ובייחוד העולים, לא יקבלו קודם כול חינוך חקלאי שישריש אותם בחיי המולדת, ירגיל אותם לעבודה פיזית, יקנה להם הלשון, הרגלי תרבות וסדר ומשמעת לפני שייכנסו לצבא סדיר. הכשרה בחקלאות תאפשר הקמת יישובי ספָר, שבלעדיהם לא ייכון הביטחון במדינה. יישובי גבול אלה ישמשו חומת מגן ראשונה במדינת ישראל, לא חומת אבנים, אלא חומה חיה. המדינה איננה יכולה לגזור על חלק מאזרחיה, שילכו ויתיישבו על הקרקע ודווקא על הגבולות. אין אדם נעשה חלוץ על פי צו מגבוה. את כל החינוך בארץ, בבית הספר ומחוצה לו, בספרות ובעיתונות, יש לכוון לכך שיגדל לנו דור חלוצי, הרואה ייעודו הגדול לבנות נשמות הארץ, להשתלט על איתני הטבע ביבשה, בים ובאוויר וליצור במולדת משק וחברה ותרבות, שישמשו אבן שואבת לבני־ישראל בכל התפוצות, ודוגמה ומופת לכל העולם.

זה שלושה דורות נתגלתה בארץ תופעה יחידה במינה, שאנו קוראים לה בשם **חלוציות**. שממנה בא לנו כל החיל שעשינו בארץ מזמן ייסוד פתח־תקווה ועד הקמת המדינה והניצחונות הצבאיים על אויבינו. **חלוציות** אינה נחלת יחידי סגולה ועילויים, היא גנוזה בנפש כל אדם ואדם. בכל איש ואיש חבויים כוחות וסגולות ואוצרות רוחניים, שרק מעטים מהם באים לידי גילוי. הלחץ של צרכים היסטוריים ופעולת חינוך מכוונת היודעת למצוא מסילות ללב אדם ולגנזי נשמתו, מסוגלים להערות, לגלות ולהפעיל בכל איש ואיש המעיינות המפכים בו בסתר ולהעלות כל אדם לדרגה הגבוהה ביותר של גבורה וחלוציות. כל מפקד צבאי מוכשר יודע סוד זה ובידו להפוך צבאו המורכב מבני בשר ודם פשוטים לצבא גיבורים. החוש ההיסטורי שהדריך אותנו בארץ פילס נתיב למעיינות החלוציים, שהיו גנוזים בנוער היהודי בעיירות ליטא, פולין, גליציה, רומניה ואמריקה. העלייה הבאה אלינו בשנים אלה היא בחלקה הגדול עלייה של ארצות המזרח, ארצות האיסלאם, ארצות אסיה ואפריקה. בארצות אלו לא היו לקיבוצים הייחודיים במשך הדורות האחרונים אמצעים ואפשרויות לינוק בשפע מאוצרות התרבות האנושית והיהודית, אפילו באותה מידה שניתן הדבר ליהודים באירופה.

אך אין יסוד להנחה שיהודי צפון אפריקה, או תורכיה, מצרים, פרס או עדן – שונים במהותם ויסודם מיהודי ליטא, גליציה ואמריקה. גם בהם גנוזים מעיינות עשירים של יכולת חלוצית, מעיינות של גבורה ויצירה. אם נשקיע גם פה חלק מן המאמצים שהשקענו בנוער היהודי בארצות אירופה – נקבל גם פה אותן התוצאות המבורכות. מה שקרה בארץ בשנים האחרונות מפליא כל העולם, אבל פלא זה קם לא ביום היווסד המדינה, גם לא נולד עם העלייה השנייה ולא עם מייסדי פתח־תקווה. הוא חוליה בשרשרת גבורה ארוכה הנמשכת אלפי שנים. הוא נתגלה בקהילה הקדושה בוורמיזא, בקידוש השם של תלמידי רבי עקיבא, בלוחמי מצדה. בלי כוח מופלא זה, לא היה עמנו עומד ולא היה מגיע עד הלום. ולא דלל ולא ידלול הכוח המופלא הזה דווקא עכשיו, כאשר באו הגדולות והנצורות אשר להן ציפה העם דורות על דורות. בעמנו גנוזים כוחות אדירים, והם יבקעו ויזנקו החוצה בנגוע בהם יד אוהבת. מעיין הגבורה והברכה לא ייסתם, והנוער שלנו לא יכזיב.

שנת ההכשרה החקלאית בצבא מכוונת לסייע לפעולה החינוכית, שתיתן לנו דור חלוצי בונה ומגן. הכשרה חקלאית צבאית היא יחידה במינה, ואין דוגמתה בשום צבא בעולם, אך לנו היא צו ביטחוננו וקיומנו. הכשרה זו משותפת גם לנערים וגם לנערות. יישובי הספָר, שעלינו להקים מתוך העפלה חלוצית של הנוער, לא יהיו יישובי קסרקטין של חיילים, אלא יישובי משק ככל שאר היישובים שלנו, שבהם יחיה האדם חייו, יקים ויקיים משפחתו ויגדל בנים. להקמת יישובים אלה דרושים לנו במידה שווה חלוצים וחלוצות. ותושבי היישובים הללו, העלולים להיות הנתקפים הראשונים בכל פלישה של צבא סדיר, או של כנופיות בלתי סדירות, מן הדין שידעו כולם, גם הגברים וגם הנשים, לאחוז בנשק ולהשתמש בו. משום זה יקדם אימון צבאי ראשוני זה להכשרה החקלאית שתינתן לכל נער ונערה.

עלינו לאמן חייל, שיוכל לפעול גם ביחידות וגם בצוותא. החייל אינו צריך להיות, ואסור שיהיה, רק בורג פסיבי ומחוסר כושר פעולה עצמאית בתוך מכונה צבאית גדולה. גם במלחמתנו הראשונה מילאה הפעולה הפרטיזנית תפקיד חשוב.

צעירינו שבאו בעיקר מן ה"הגנה" היה להם כושר מיוחד לפעולות פרטיזניות. גם במלחמה בעתיד – אם תפרוץ – לא נימנע מפעולות כאלו. היוזמה האישית של כל חייל, כושר התמצאותו בכל מקום, בהר ובשפלה, בעמק ובגיא, בשטח פנוי וסגור, בשדה ובשכונה עירונית, ובכל שעה משעות היום והלילה, בחום ובקור, בסגריר ובמזג אוויר יפה; הכרת הארץ וסביבתה, כושר תגובה מהירה לכל קושי ומכשול בלתי צפוי, עצמאות פיזית ורוחנית – סגולות אישיות אלה הן תנאי הכרחי לכושרנו הצבאי. גם בעתיד יפעלו חוליות קטנות, לפעמים יחידים, גם ביבשה, גם בים וגם באוויר, וכל חייל צריך להתחנך כך שיראה עצמו מפקד על עצמו בכל שעת הצורך. אך בחינוך ואימון אישי לא די לנו.

יכולתו של הצבא בימינו עומדת בעיקר על כושר פעולה קיבוצית, מתואמת, של יחידות צבא גדולות: בגדודים, בחטיבות, בדיביזיות; ולא רק של החילות, אלא גם בצירוף משולב של חילות יבשה, אוויר וים.

היסוד לחינוך הצבאי מוכרח להיות גם יוזמה אישית וגם משמעת ופעולה קיבוצית. בלי משמעת ייהפך הצבא לאספסוף מזוין שיש בו סכנה לא רק לביטחון המדינה מבחוץ, אלא גם לקיום המדינה בפנים. האינדיבידואליזם היהודי אינו מקבל בנקל עול משמעת לא מחוץ לצבא ולא בצבא, ועלינו להתגבר על ליקוי זה בתכונתנו. משמעת אין פירושה שלילת החירות האישית. המשמעת מקורה באחריות גומלין, בשותפות גורל ובזיקה נאמנה לכלל, למדינה ולאומה. התכונה החלוצית ויסוד המשמעת הם שני עמודי התווך, שעליהם יעמוד צבאנו, למען יעשה בשלמות התפקידים המוטלים עליו לביטחון המדינה ושלומה.

ההגנה, הפלמ"ח והיחידות העבריות בצבא הבריטי הנחילו לצבא־הגנה לישראל שורה של מפקדים נאמנים, נועזים ובעלי ניסיון.

כל מה שנדרש ממפקד צבא אידיאלי בארצות המתוקנות ביותר, נדרש גם ממפקד בצבא־הגנה לישראל. אך ממנו נתבע עוד משהו חשוב – עליו להיות **לאיש מופת ודמות מחנכת**. לא די למפקד בידיעות טכניות, מקצועיות ובכושר אדמיניסטרטיבי וקרבי, בנאמנות ומסירות, בגבורה פיזית ומוסרית – שבלעדיהם כמובן לא יצלח שום מפקד. החומר האנושי, שממנו נבנה וייבנה צבאנו, והתנאים ההיסטוריים המיוחדים שבהם אנו נתונים, מחייבים **שמפקד בצבא־הגנה לישראל יהיה מחונן בשאר־רוח** וישמש בחייו, בהליכותיו ובהתנהגותו **מופת חי** לחייליו. על המפקד מוטלת אחריות עליונה, אחריות כפולה, אחריות לביטחון המדינה ואחריות לחייליו וכבודם. מפקד אמיתי

מחנך לא כל כך בפקודות ובהסברה, אלא גם בדוגמת חייו, בדמותו האנושית, המגלמת בתוכה ערכים מוסריים וחזון חיים, שכדאי לחיות ולמות למענם. על המפקד לרכוש אהבת חייליו ואמונם. אי אפשר לצבא בלי פקודה ובלי משמעת, כשם שאי אפשר לאדם בלי לחם חוקו, אך הגבורה הדרושה לצבא, כישרון חירוף נפש ונאמנות בלי סוף לחיים ולמוות, מקורם ברוח האדם, ורק מפקד המסוגל בעצם הווייתו, בדמותו המוסרית המעוררת אמון, כבוד והערצה, להערות בקרב כל חייל שלו המקורות הגנוזים של מסירות וגבורה – רק מפקד כזה יצלח לתעודתו. מלחמת שחרורנו וכן גם עמידת מגינינו בשנים הקודמות, לפני היות המדינה, הוכיחו, שיש בתוכנו החומר האנושי היקר הזה, שממנו יוצאים חיילים ומפקדים למופת.

מפקדים ראויים לשמם אינם גומרים בעצם לעולם חוק לימודיהם ואימוניהם, כי הם חייבים ללמוד ולהשתלם כל חייהם. לימוד זה יבוא בחלקו בבתי ספר צבאיים מכל השלבים והדרגות שנצטרך להקים במדינה, ובחלקו על ידי שליחתם של כמה מבין הקצינים המוכשרים ביותר להשתלמות בבתי ספר גבוהים וקורסים מיוחדים בארצות חוץ.

שירות חובה של שנתיים לא יספיק לכל צורכי הצבא והביטחון; מן ההכרח, שמלבד אלה שהתחייבו בשירות לפי החוק, יימצאו מתנדבים מקרב טובי הטוראים והמפקדים, שימשיכו בעבודת הצבא, ביבשה. באוויר ובים – משלוש עד חמש שנים ואף יותר. ביטחון המדינה מחייב המעולים והנאמנים ביותר מתוך הנוער, העולים על חבריהם מבחינה מוסרית ואינטלקטואלית, שיתנדבו לשירות קבע לצבא־הגנה לישראל, ויראו בעבודה זו שליחות חלוצית עליונה. ונחוץ שגם העם וגם הממשלה יראו עבודתם באור זה.

מגמת החינוך הצבאי בישראל היא להכשיר העם כולו להיות בשעת הכרח עם לוחם, לתת לנוער הישראלי ולעולה הכשרה חלוצית וצבאית, לקיים תמיד במגויס כוח מחץ מספיק להדוף התקפות פתע ולהחניק מעמד עד שיגויסו כל הרזרבות, ולעצב במסגרת הצבא דמות אומה מלוכדת, אחידה, שוחרת שלום, בוטחת בכוחה ותופסת מקומה הראוי לה בחברת העמים.

ההגנה וההתיישבות היו משולבות זו בזו מאז קום היישוב החדש לפני שבעים שנה.

המפעל הקבוצתי שימש משך ארבעים שנה נקודת מוקד של התקומה היהודית, בארץ ובגולה. במפעל זה התרכזו המאוויים ההיסטוריים שנשא בליבו העם היהודי לגאולה שלמה. מפעל זה שימש מורה דרך לאלפים ולרבבות מבני דורנו למולדת וחינך אותם לעבודה, לחקלאות, לתרבות עברית, לטיפוח האישיות היוצרת, להעלאת האישה, לחיי חירות, שוויון ועצמאות. כגורם מחנך בעם שלח המפעל הקבוצתי אורו למרחקים, לכל תפוצות הגולה, הקרין פני הנוער בעיירות ובכרכים, העשיר והפרה אותו בערכי חיים חדשים, יהודיים ואנושיים, והקים בהרבה ארצות – רוסיה, ארצות הברית, ליטא, פולין, גרמניה, גליציה, רומניה, אנגליה, דרום אפריקה, תוניס, אמריקה הדרומית ועוד – דור חדש, נועז, יוצר, חלוצי. מפעל זה שינה פני הציונות הכללית ופילס נתיבות חדשות ונאמנות לבניין המולדת ולעיצוב האומה. הוא שינה נוף הארץ – גם הנוף הפיזי וגם הנוף הרוחני. ואל נחשוש להגיד זאת ברמה ובתקיפות ובאמונה שלמה – מפעל זה שימש וישמש בשורת חיים חדשה לא רק לעם היהודי אלא לאנושות כולה.

איני יודע אם מייסדי הקבוצה הראשונים ראו מראש כל מה שפעולתם הצנועה והפשוטה על גדות הירדן עשויה לתת לארץ, לעם היהודי, לנוער, לעולם. מסופקני אם הם אפילו חשבו אז, לפני ארבעים שנה, על כך. הם עשו מה שמטרת חייהם ציוותה עליהם: להידבק באהבה לאדמת המולדת, לחיות חיי עובדים ישרים, ישרים עם עצמם וישרים עם חבריהם. הם לא חקרו

הרבה על המשמעות הגדולה הצפונה במעשה הפשוט, כביכול, והטבעי שהם עשו. רק עכשיו, ארבעים שנה לאחר התחלה מצערה ועצומה זו, אנו רואים ביתר בהירות מה גדולה הברכה שהייתה צפונה בזרע ההוא שנטמן בנפשות אנשים ובאדמת המולדת. ואולי גם עכשיו אנו רואים רק אפס קצֵהָ.

בכוח החזון והאמונה נתקיים העם בגולה – אבל בכוח אלה בלבד לא נגאל ולא יכול להיגאל. רק עם הצטרפות **הרצון החלוצי, רצון ההגשמה**, הרצון המפעיל כוחות האדם ויכולתו להגשים מאווייו וכיסופיו – נפתחה הדרך הממשית לגאולה. רצון זה התלקח מזמן לזמן, התעורר ודעך; ורק בשבעים השנים האחרונות גבר והלך, התמיד וגאה והאדיר – וראשית החזון קמה ונהייתה.

בזכות שני הכוחות הנפשיים האלה – אמונה בחזון והרצון החלוצי – הקימונו הקבוצה ובנינו המדינה. ביודעים ובלא יודעים פעמו שני הכוחות האלה ביוצרי הקבוצה ובבוני ההתיישבות העובדת. ייתכן, שלאנשי הקבוצה לא הייתה מלכתחילה שום תיאוריה כללית על פתרון שאלות החברה וקשיי התיישבות עם גולה בארץ נשמה. אולם בליבם פעם חזון ורצון לחיי עבודת ישרים, לחיי אחווה וחירות. הם האמינו באמת הפשוטה והעמוקה, שאדם לאדם אינו אויב וצר – אלא שותף ועוזר, ושחיי החברה צריכים להיבנות לא על תחרות וניצול אלא על עזרה הדדית ושיתוף פעולה.

צו המעשה הוא נשמת היהדות. תורת ישראל לא הושתתה על עקרונות מופשטים בלתי מחייבים או על אמונה שבלב **בלבד**, אלא על מערכת חוקים של עשה ולא־תעשה, – למען יחיה בה האדם.

האהבה הגדולה המופלגת שנצטוותה עליה הנצרות – לא חייבה אותה למעשים, ומשום כך נעשתה פלסתר. היהדות מיוסדת על **מצוות**: על חובת מעשים. ויוצרי הקבוצה כבוני המדינה ינקו ממקורות החזון היהודי המלווה צווי־עשייה. תורת המעשה היא תורת החלוציות.

עם הקמת המדינה יש רבים הסבורים שעכשיו – כשיש בידינו כלי אדיר־פעלים ורב־יכולת כזה – אין לנו עוד צורך במאמצים החלוציים שהושקעו בקבוצה ובמושב, בשתי הצורות העיקריות של ההתיישבות העובדת החלוצית. מעכשיו תעשה הכול המדינה, בכוח מנגנונה, חוקיה, תקציבה, פקודותיה, שלטונה. ואכן גדול ונכבד הכלי הזה – מאין כמוהו. לא ישוו אליו לא ההסתדרות הציונית ולא הסתדרות העובדים: שני הכלים הגדולים אשר מהם בא לנו כמעט כל המעשה שנעשה בארץ במשך חמישים השנים האחרונות, מחוץ למה שעשו היוזמה הפרטית וההון הפרטי – ולא מעט עשו גם הם. יכולתה ואפשרויותיה של המדינה עולות על יכולתם ואפשרויותיהם של כל המכשירים והכלים הציבוריים אשר היו לנו עד היום הזה. מה שעשתה המדינה בזמן קצר בשטח הקרקע, לא עשו חובבי־ציון, הקרן הקיימת, הברון, פיק"א וההון הפרטי, – במשך. שבעים שנה. צבא־הגנה לישראל גאל בזמן קצר פי עשרה ויותר מהשטח שנגאל לפניו במשך שלושה דורות. גם בשטח העלייה עשתה המדינה בשנה אחת יותר מאשר עשינו קודם לכן בעשר שנים, או גם בחמש־עשרה שנה.

אולם אין טעות מזיקה ומסוכנת מההנחה, שעם הקמת המדינה עברה שעתה של החלוציות. ההפך הוא הנכון. רק בתוך המדינה יש שכר וסיכוי רב למפעל החלוצי. יש דברים שייעשו בכוח המדינה ובכוחה בלבד: פתיחת שערי הארץ לרווחה לכל יהודי הרוצה לחזור למולדת, מתן חינוך יסוד לכל ילד וילדה בישראל, שירותי בריאות וכדומה. אולם גם העלייה והחינוך והקליטה לא ייעשו בלי התאזרות חלוצית ובלי צורות חיים חלוציות.

"באין חזון ייפרע עם" – ודווקא מפני גודל המשימה היומיומית ועמסו הרב, עלינו להגביר אור החזון ולהאציל מרוחו על כל המעשה, אשר אנו עושים. רק עם מצפן החזון בידינו נמצא דרכנו בתוך הגלים הסוערים של תקופתנו המסוכסכת. והקבוצה הייתה לא רק דרך – אלא גם חזון. החזון הזה יקום אם תקום שותפות מלאה, נאמנה ומתמדת בין המדינה ובין הכוחות החלוציים, כי רק בכוח המדינה אפשר להפוך חזון הקבוצה למציאות כוללת ושלטת, ורק מתוך גילוי ועירוי היכולת החלוצית של הנוער והתנדבותו הנאמנה לכל תפקידי המדינה ומשימותיה – תבצע המדינה ייעודה ההיסטורי בהגשמת חזון אחרית הימים.

פעולתה של מדינת ישראל לא תודרך על ידי שיקולים משקיים ומדיניים בלבד. לא נהיה נאמנים לעצמנו אם נתעלם מהמורשה המוסרית הגדולה שהנחילו לנו נביאינו וגדולי החכמים והמורים שבימינו. במפעל העבודה ההולך ומוקם בישראל, ובשורה הראשונה במפעל ההתיישבות העובדת, גלום חזון חברתי ואנושי של אחווה אנושית, צדק חברתי וחירות האדם היוצר. ועל המדינה לטפח ערכים אלה בכוחה המוסרי והחומרי. לא על חשבון בניין הארץ וקליטת העלייה – אין דילמה כזו, כי ערכים אלה אינם פוגעים באפשרויות הבניין והקליטה, אלא להפך. אבל הטיפוח של הערכים מחויב לא רק בגלל שהם מסייעים לבניין המשק וקליטת העלייה – אלא גם לשמם, כמטרה לעצמם, באשר הם ערכי המוסר הנבואי, באשר הם דרך וחזון לאחרית הימים, ובאשר הם יעצבו דמות אומה הראויה למסורתה המפוארת בעבר ולכיסופי הגאולה בעתיד.

בשטח ההתיישבות נעשו גדולות עד עכשיו, גם בכמות וגם באיכות. הוכח דבר, שרבים מטובי העם לא האמינו לו, שהיהודי מסוגל להיות עובד אדמה משובח, תרבותי. הוכח שהוא יודע לאחד חקלאות ותעשייה, עבודת כפיים ועבודת רוח, ושבהיותו עובד הוא יודע גם להילחם.

אבל אנו עומדים עדיין בראשית מפעלנו ההתיישבותי. יותר ממחצית השטח של המדינה בדרום שומם כולו, ובחלק שומם זה גנוזים אולי האוצרות העשירים ביותר המצויים בארץ. אוצר אחד גלוי וידוע – ואף התחלנו לנצלו במקצת – זהו אוצר ים המלח. אבל עוד רבים הם האוצרות "שְׂפוּנֵי טְמוּנֵי חוֹל" ועלינו לגלותם ולהפעילם. מפעל הנגב – אולי המפעל הקשה והגדול ביותר בכל מפעלינו בארץ – דורש רוח תנופה ויוזמה נועזת ורצון אדירים חלוצי כאשר לא דרש שום מפעל שנעשה עד היום הזה.

וקורא לנו הים; יש גם חקלאות ימית – כי הים הוא אחד המקורות העשירים ביותר של מזון וחומר גולמי, זבלי שלטון באיתני הטבע, בים ובאוויר – לא יהיה לנו ביטחון ולא תקום עצמאותנו.

לקראת העתיד שנפתח לפנינו עם קום המדינה אנו זקוקים להתיישבות הכוללת בתוכה גם חקלאות וגם חרושת, גם דיג וגם ספנות, גם תחבורה יבשתית וגם תחבורה אווירית, גם אזרחים וגם אנשי צבא, התיישבות המטפחת בתוכה גם יגיע כפיים וגם כיבושי המדע וערכי התרבות. ולא יבצר הדבר מאיתנו – אם הנוער יעז ויעפיל ויאדיר המעשים שלמד מקודמיו ולא יירתע מתנופה חלוצית אשר לא הסכנו לה עד עתה – וידגול בעוז רוח לעשות החזון למציאות.

אנו עומדים עדיין בשלבים הראשונים של המפעל הקשה והקוסם. צעדנו הראשון היה – הקרקע. גמולי אדמה מאות בשנים, מנותקים מחיק הטבע – דבקנו מחדש בשובנו למולדת ברגבי עפרה, ובני עיר היו לעובדי אדמה ובוני כפרים.

הצעד השני היה לקראת הים. במאורעות 1936 ניסה ה"פירר" הערבי בארץ להצמית היישוב

היהודי בחרב, באש וברעב. נמל יפו, שלא ניתנה בו דריסת רגל לספן ולעובד עברי, אם כי הנמל כולו התפרנס מהובלת נוסעים ומשאות יהודיים, הושבת על ידי המופתי, למען הרעיב היישוב ולמען החניק העלייה. אולם מזימת הצורר לא באה, ולא עוד אלא שהפכה מקור יוזמה והעפלה ימית ליישוב שאינו יודע רתיעה וכניעה: בן־יום הונח יסוד לנמל עברי, וקמו לנו יורדי־ים, דייגים ופורשי מכמורת, תופשׂי משוט וחובלים יהודים המרחיבים ממלכת היצירה והעבודה העברית על מרחבי ימים.

גם ההרפתקה הימית של חלוצי ישראל עודה בראשיתה, ועוד נתכנו עלילות לכובשי הים בישראל.

שלטון אדם ביבשה ובים הוא עתיק יומין, וימיו כימי התרבות האנושית. כעם מנושל ממולדת במשך אלפיים שנה נעקרנו משני המקורות הראשיים האלה של חיי עם – אדמה וים.

מאמצינו החלוציים להכות מחדש שורש באדמה ולסלול דרכנו בים – הכשירו עצמאותנו הממלכתית. בלי הכפרים היהודיים שבנינו במשך שבעים שנה לא הייתה קמה מדינת ישראל, ובלי יורדי־ים יהודים לא היו נמלי הארץ נשארים בידינו. עתידה של מדינתנו ומילוי ייעודה המרכזי – קיבוץ גלויות – תלויים במידה ובקצב שניישב שטחי המדינה השוממים, ובאילו כוחות אדם, מדע וטכניקה נִרדה בַּימי ארצנו במערב ובדרום.

הממד השלישי – האוויר – נכבש על ידי האדם רק בדורנו אנו. הניסיונות הראשונים, הנועזים והצנועים כאחד, של חלוצי האוויר בארצנו, דב הוז, בן־יעקב וחבריהם, נבלמו ונכבלו על ידי השלטון הזר. ההגנה הבלתי ליגאלית בנתה בתי מלאכה לנשק ומחסני תחמושת במחבואים, אולם אי אפשר היה להפעיל אווירונים במחתרת, וגאולת האוויר וכיבושו לא היו אפשריים בלי עצמאות יהודית.

וכאן נכלאנו במעגל קסמים: האויבים המקיפים ארצנו מכל צד גייסו כל כוחותיהם ביבשה, בים ובאוויר להצמית מדינת ישראל בטרם קמה, וביום הכרזת העצמאות פלשו צבאות ערב לארצנו ומפציצי האויב הופיעו בשמי תל־אביב.

ה"פרימוסים" שנרכשו בימי המנדט – עשו בחודשי המאורעות שלפני הכרזת המלחמה שליחות גדולה: הם הספיקו מזון לנקודות נצורות (גוש עציון, יחיעם, הנגב), הוציאו פצועים ממקומות נידחים שאין בהם עזרה רפואית מספיקה, ובמקרים אחדים שימשו גם מפציצים נגד כנופיות מקומיות. אולם, "פרימוסים" אלה לא יכלו לעמוד בפני מטוסי הקרב של האויב, ועדיין זכורה לרבים השאלה המדאיגה והחמורה שנישאה על שפתי כול בימים ההם: היכן המטוסים שלנו? ימים ושבועות השתוללו מטוסי האויב בשמי הארץ, התעללו ביישובינו, פגעו בנשים וילדים – אולם לא עבר זמן רב וחיל האוויר הישראלי הופיע, ומיד גילה עליונותו, המקצועית והמומחית, גם בתקופה הראשונה, כשנפל בכמותו מכוח האויב. שליטתנו באוויר הלכה וגדלה, ובקרבות בדרום ובנגב מילא חיל האוויר הישראלי תפקיד מכריע: מראשית הפעולה החריב את בסיס האוויר של האויב והשתלט על שמי הנגב.

לפני מלחמת העולם השנייה ובשעתה, ניטשה מחלוקת גדולה על ייעודו האסטרטגי של חיל האוויר. נמצאו חסידי כוח אוויר נלהבים שדימו להוכיח כי בכוח חיל האוויר בלבד אפשר לנצח במלחמה. לעומתם טענו חסידי שני החילות הוותיקים – חיל היבשה וחיל הים, כי החיל האווירי אינו מסוגל למלא אלא תפקידים טקטיים ומסייעים: תפקידי סיור וחיפוי והטרדה.

מלחמת העולם השנייה וכן גם מלחמתנו אנו, נדמה לי, הוכיחו כי שני הקצוות טעו. אי אפשר לשבור רצון האויב וכוח מלחמתו על ידי הפצצה בלבד, גם אם היא נעשית בכוחות אדירים

וממושכים, כאשר נעשה הדבר תחילה בהפצצת אנגליה – ואחר כך בהפצצת גרמניה. אולם גם במלחמת העולם השנייה וגם במלחמתנו הוברר ללא כל ספק שבלי כוח אוויר עליון אין אפשרות לנצח. לא היינו מגרשים הפולש המצרי ולא היינו משחררים הדרום והנגב – בלי עליונות של חיל האוויר שלנו על כוח האוויר המצרי.

ואם מדינת ישראל קיימת עכשיו וגבולותיה משתרעים מדן ועד אילת – יש בכך לחיל האוויר חלק לא קטן. לא היינו מקיימים בידינו כמה נקודות בצפון, במזרח ובדרום בלי ה"פרימוסים" לפני הכרזת המדינה, – ולא היינו באים עד הלום בלי חיל האוויר שנתארגן, ונצטייד בעיקרו תוך כדי המלחמה.

ועוד עובדה מרכזית אחת יש לציין: חלוצי האוויר וחילו בזמן הראשון היו בני הארץ, וחלקם של הטייסים הארצישראליים במבצעים ובניצחונות וגם בקורבנות של חיל האוויר הוא לא קטן. אולם לא היינו מקימים ולא היינו מקיימים חיל האוויר, שנעשה בזמן קצר לאחד הכוחות המכריעים במלחמת הקוממיות שלנו בלי מתנדבי חוץ, בעלי מקצוע ובעלי ניסיון, שרכשו ידיעתם וניסיונם במלחמת העולם השנייה בצבאות בעלות־הברית.

מתנדבים מ־50 ארצות שירתו בצבא־הגנה לישראל, בכל החילות: ביבשה, בים ובאוויר; מעולם לא נתגלתה אחדות ישראל בצורה מוחשית ומובהקת כזו, ומעולם לא היה, כמדומני, גוף יהודי שגילם בתוכו קיבוץ גלויות מלא כזה שבצבא־הגנה לישראל. בכל החילות עשו המתנדבים מחוץ־לארץ שליחותם באמונה ובהצלחה, אם כי רבים לא ידעו הלשון העברית ולא היו ציונים. אולם בשום חיל לא מילאו מתנדבי חוץ־לארץ תפקיד כל כך חשוב, אחראי ורב־ברכה, כבחיל האוויר הישראלי, באשר חיל זה דרש יותר מומחיות, מקצועיות וניסיון מכל ענף אחר בצבאנו, ובקרב יהודי דרום אפריקה, אנגליה, אמריקה, קנדה ועוד נמצאו המומחים ורבי־הניסיון אשר התנדבו בגופם במלחמת השחרור של ישראל בארצו.

אולם כיבוש האוויר אינו רק עניין ביטחוני בלבד. משק בריא, רמת חיים גבוהה, תרבות עשירה; עצמאות רוחנית, מדינית וכלכלית לא ייתכנו בלי שליטה באוויר, כאשר לא ייתכנו בלי שליטה ביבשה ובים.

כעם השואף לשלום, לחירות ולצדק, אנו שוללים כל שליטה אחרת – מלבד שליטה באיתני הטבע, ולשם שליטה זו עלינו לטפח בנוער ובעם ביתר שאת את עוז הרוח, בריאות הגוף, כושר המעשה וחקר האמת והסגולות הנפשיות והמוסריות של חלוצים ומעפילים – אשר רק בהם ישגב עם.

עלינו לעצב דמות המשטר בארץ – בשטח התחוקה והמשפט.

אנחנו היהודים ידענו שתי מערכות חוקים: מערכת החוק העברי שנשאר לנו מורשה מימים קדומים – ומערכת החוקים של העמים הזרים שבתוכם ישבנו. המשפט העברי צמח על קרקע המולדת וינק מתוך מציאותה ורוחה של האומה העברית בהתהוותה, אולם גידולו החופשי נפסק עם אובדן עצמאות היהודים תחת שלטון רומא. אומנם המשפט היהודי לא חדל להתפתח, אולם הייתה זו התפתחות בחלל ריק, כי נעשינו משועבדים לחוק זר. חוק זה, גם אם לא היה עוין ומכוון נגדנו, לא הלם צרכינו. ויותר מבכל שטחי חיינו האחרים אנו עומדים בשטח המשפט כאילו לפני לוח חלק. אין אנו יכולים לקיים לאורך ימים מערכת החוקים שהנחילה לנו ממשלת המנדט. חוקים אלה לא היו מכוונים למציאות ולהתפתחות שאנו מצווים עליהן במדינת ישראל. אין אנו אומה חדשה שיצאה לפתע לאור העולם. אנו אומה עתיקת יומין המחדשת

נעוריה. כשם שאנו מושרשים באדמת המולדת, כך אנו מושרשים בקרקע עברנו. לא נהיה אשר נהיה בלי יניקה מתמדת ממקורות הווייתנו העתיקה ובלי היצמדות לשורשי עברנו. אולם כשם שלא נצא עכשיו למלחמה בנשק של צבאות יהושע בן־נון או החשמונאים – כך לא נסדר חיינו הממלכתיים עכשיו רק בחוקי שאול המלך או בפקודות נחמיה בן חכליה, הגם שלא כולם נתיישנו גם בימינו. המהפכה הלאומית שהתחוללה בימינו מחייבת אותנו למערכת חוקים ומשפטים אשר ימזגו בתוכם התביעות המוסריות של נצח ישראל, הצרכים הממלכתיים של תקופתנו והייעוד ההיסטורי של חזון אחרית־הימים. מדינת ישראל אינה דומה לשאר המדינות בעולם ואין היא רשאית להסתפק בצורכי השעה. מדינה זו לא הוקמה רק בזכות תושביה הקיימים ולמענם. אין היא אך ורק מטרה לעצמה, אלא גם אמצעי לייעוד היסטורי של האומה העברית כולה, ומערכת חוקיה צריכה לשמש ייעודה של המדינה לא פחות משהיא צריכה לשמש קיומה של המדינה. ייעוד זה אפשר להגדירו בשני פסוקים קצרים: א. קיבוץ גלויות: ב. "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ".

קיבוץ הגלויות הוא ייעודנו הלאומי. כל מערכת החוקים במדינת ישראל צריכה להיות ערוכה לקראת קליטת העלייה בחיי הכלכלה והמשק, התרבות והחברה, לקראת מזיגת שבטי ישראל השבים לחטיבה לאומית ותרבותית אחידה, לקראת הבראתנו הגופנית והמוסרית על אדמת המולדת, וטיהור חיינו מהסיגים והפסולת שדבקו בנו בחיי התלות והנכר בגולה. למדינתנו לא תספיק מערכת חוקים, שמטרתם העיקרית היא **שמירת הקיים**. הקימונו **מדינה דינמית** שפניה ליצירה וחידוש, בנייה והרחבה, כיבושים ושינויים. משפט המפגר אחרי התפתחות החיים, שאינו אלא סיכום הניסיון והלקח של העבר, לא יסכון לנו. אנו זקוקים למשפט שיקדם פני העיתים, שיהא רואה הנולד, שיעצב המתהווה והמתחדש ויפנה דרך לשינוי פני המציאות. המהפכה שבהקמת המדינה אינה אלא הקדמה למהפכה הכפולה, מהפכת אדם ומהפכת טבע, שתחול בגורל העם, שיתכנס מפיזוריו ויתערה במולדתו. החוק במדינת ישראל שומה עליו לחנך למהפכה כפולה זו ולפלס מעגלותיה.

מרדנו בכל המשטרים, הדתות, החוקים והמשפטים שתקיפי עולם ניסו להטיל עלינו. שמרנו על ייחודנו וייעודנו, הלאומי והמוסרי, ובאלה תיבחן מדינת ישראל, היא תיבחן בדמות המוסרית שתשווה לאזרחיה, בערכים האנושיים שיקבעו יחסיה הפנימיים והחיצונים, בנאמנותה, הלכה למעשה, לצו העליון של היהדות: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". בשלוש מילים אלה נתגבשה התורה האנושית הנצחית של היהדות, וכל ספרות המוסר שבעולם לא יכלה לומר יותר מאשר נאמר בשלוש מילים אלו. מדינת ישראל תהיה ראויה לשמה רק אם משטרה החברתי והמשקי, המדיני והמשפטי, יהיה מיוסד על שלוש מילים נצחיות אלו.

""וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" – זה יותר ממצוות החוק. עיקרון חוקי אפשר לפרשו פירוש פסיבי ושלילי: לא לקפח, לא לגזול, לא לעשוק, לא לפגוע. התורה היהודית לא הסתפקה באלה – לא די בהימנעות מפגיעה בזכויות הזולת. יחסי אדם צריכים להיות בנויים על שותפות גורל, על עזרה הדדית, על זיקת גומלין, על חברות של שווים, על אהבת הבריות. רק על יסוד הצו "ואהבת לרעך כמוך" תיכון מדינת ישראל הנאמנה לייעוד האנושי הגדול של היהדות. רק בצו זה יימצא המפתח לחוקי ישראל ומשפטיה.

לכונן מדינת ישראל על צו עליון זה של היהדות – אין זה מתפקידם של עורכי הדין והמחוקקים בלבד. לא רק על ידי מחוקקיה תעוצב דמותה של מדינת ישראל; בוני המדינה ומגיניה, אנשי הרוח בעם, חוזיו ומדריכיו, עושי המלאכה בשדה ובחרושת, בחינוך ובתרבות – כל אלה יעצבו דמות

האומה; ופני המדינה כפני האומה. ואולם הציבור שעשה החוק והמשפט למלאכת חייו – ציבור עורכי הדין – יש עליו אחריות מיוחדת בעיצוב דמותה של המדינה, ורק עם הקמת מדינת ישראל ניתנה זכות זו לעורכי הדין היהודים.

כל עוד היו חיינו נתונים לשלטון זר היה תפקידו של עורך דין יהודי – במקרה הטוב ביותר – לעמוד בפני המדינה הזרה, להגן על אסירי מלכות מפני חוקים ושופטים זרים, להגן על ביליס, על דרייפוס, להוכיח שהחוק לגבי היהודי אינו צודק, או שעיקוף החוק היה בו הכרח – לא ביצורו של החוק אלא ערעורו, באשר החוק הוא עוין, מתנכל, מפלה, מקפח. לעורך הדין היהודי, שפעל כיהודי, לא ניתן לעצב החוק והמשפט – להפך, במילוי שליחותו הקשה כיהודי, היה חייב לעמוד נגד המדינה וחוקיה. עם הקמת מדינת ישראל נשתנה הדבר מיסודו. על עורכי הדין שומה עכשיו, יותר מאשר כל חֶבר אנשים אחר במדינה, לטעת בקרב ציבורנו, נטוּל עצמאות משך אלפי שנים, **כבוד ויקר למדינה ולחוק**, לעושי דבר המדינה וחוקיה, לשופטיה ושוטריה.

החיים תחת שלטון זר, לעיתים קרובות תחת שלטון עוין, ערערו בתוכנו ההכרה המשפטית. בראשית מלחמת הקוממיות היינו עדים לתופעה מחפירה ומעציבה – שוד המוני. לא פושעים מוּעדים שמלאכתם בכך, אלא אנשי יישוב הגונים מכל החוגים, בכפר ובעיר, אזרחים וחיילים, לקחו חלק בשוד, וכמעט שלא ראו עוון במעשה מביש זה. אילו אמר מישהו לפני כך שציבורנו מסוגל לעשות מעשה כזה – היינו אומרים שזוהי עלילה. אך הדבר נעשה – וברוב עם, ולאו דווקא על ידי הגרועים שבעם... עובדה זו מוכיחה שעלינו לשקוד לא רק על ביטחון המדינה כי אם גם על ביטחון החוק וכבודו. ואם כי כל אזרח נתבע לשמור על החוק, והמשטר החוקי במדינה ייכון רק על ההכרה המשפטית של כלל האזרחים, הרי בשורה הראשונה מוטלת הגנת החוק על עורך הדין, כשם שהגנת המדינה מוטלת על הצבא.

עורך הדין במדינת ישראל צריך להיות לא קורא תגר נגד החוק המקפח במדינה הזרה, אלא מבצר שלטון החוק ומחדיר הוקרת החוק בהכרת הציבור. יחסו של הציבור לחוק ייבחן אולי יותר מכול, ביחסו של הציבור לשוטר. היגלה הציבור שלנו כלפי השוטר סירוב, השתמטות, איבה, פחד – או הוקרה, ציות, אמון ורצון טוב. מובן, הדבר תלוי גם בשוטר. יש יסוד להאמין שהמדינה מצליחה לחנך ולארגן משטרה שאינה נופלת בנאמנותה ויעילותה מהמשטרה אשר במדינות המתוקנות ביותר. וגם הציבור צריך להתחנך ולראות בשוטר – ידיד, עוזר, שליח הכלל ומבצע החוק. עליו לחנך העם ולראות בחוק לא גזירה אלא ביטוי לרצון העם, צו שנעשה לטובת הכלל, שאינו מגביל חירות היחיד אלא מגן על חירות הזולת, כלומר על חירותו של כל אחד ואחד, ואינו מטיל חובה על היחיד אלא מתוך דאגה לצורכי הציבור, כלומר לצורכי כל פרט ופרט. תוקפו של החוק הוא לא בעונשים הכרוכים בהפרתו, אלא בכבוד שהציבור רוחש לחוק וברצון הכלל לקיימו ולשמרו. העם לא רק יכבד אלא גם יאהב החוק – אם החוק יהיה נובע מהמקור העברי הנאמן ״וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ״, אם המשטר הממלכתי והמשפטי והחברתי יהיה בנוי על זיקת גומלין ועזרה הדדית של כל האזרחים – כיהודים כלא־יהודים – ואם הכול ידעו שבמדינת ישראל אדם לאדם אינו זאב אלא חבר ועוזר.

רמתם המוסרית והאינטלקטואלית של עורכי הדין בישראל תהיה גורם חשוב בעיצוב המשטר המשפטי וההכרה המשפטית בתוכנו. מקצוע עורך הדין שונה ממקצוע המהנדס, הרופא, המורה וכדומה. עורך הדין אינו כבול למלאכה אחת – ידו בכול ויד כול בו. הוא בא במגע עם כל חוגי הציבור ועם כל ענייני החברה, המשק, המדינה והמוסר; והליכותיו של עורך הדין, שיחו

והתנהגותו, יחסו ומעמדו, כושרו המשפטי והמוסרי – קובעים לא במעט דמותו המשפטית והמוסרית של הציבור.

עובדי המדינה יעצבו למעשה דמות המשטר. לא החוק אלא הביצוע הוא הקובע.

המדינה בימינו עברה כבר מזמן את השלב הפרימיטיבי שבו היו למדינה שני תפקידי יסוד בלבד: משפט וביטחון, כאשר הגדירו זאת בני־ישראל בוויכוח הקונסטיטוציוני המפורסם עם שמואל הנביא: "וּשְׁפָטָנוּ מַלְכֵּנוּ וְיָצָא לְפָנֵינוּ וְנִלְחַם אֶת מִלְחֲמֹתֵנוּ". המדינה המודרנית הרחיבה ומרחיבה משנה לשנה תחומי פעולתה, ועל משפט וביטחון היא מוסיפה שירותים ציבוריים: חינוך, בריאות, פיתוח, מסחר ותעשייה, העלאת רמת החיים של האוכלוסין וכדומה.

מדינת ישראל עמוסה בכל התפקידים של מדינה מודרנית – אולם עליה מוטל עול נוסף, גדול ומרכזי, המהווה את השליחות המיוחדת, ההיסטורית של מדינה זו ומפלה אותה מכל המדינות בעולם: **קיבוץ הגלויות**.

ופחות מכל מדינה אחרת בעולם תוכל מדינת ישראל לפעול בכוח החוק והמנגנון הממשלתי בלבד. גם במדינות אחרות – המדובר במדינות מתוקנות העומדות על דמוקרטיה וחירות – מן ההכרח שהחוק יישען על רצון העם, והמנגנון הממשלתי יהיה עושה דברו של הציבור. בתוך עם בן חורין אין כופים חוקים על הציבור – אלא העם עצמו עושה את חוקיו ונשמע להם, באשר הוא נשמע לרצון עצמו, לרצונו הקיבוצי, ואין המנגנון הממלכתי שולט בעם – אלא משרת אותו וממלא צרכיו באמונה.

מידת הכבוד לחוק היא סימן מובהק לרמת התרבות והחירות של עם. כל מה שעם הוא יותר תרבותי ובן חורין מחברו – גדול בתוכו שלטון החוק והכבוד שכל איש מאישי העם רוחש לחוק המדינה. והוא הדין ביחס למנגנון הממלכתי, ל"משרתי" המדינה. כל מה שהמדינה מתוקנת יותר – גדולה יותר הנאמנות של פקידיה וגדול האמון והכבוד של העם ל"משרתיו" הציבוריים. באשר גם החוק וגם המנגנון עושים רצונו של העם ומטפלים בצרכיו הקולקטיביים.

הייעוד ההיסטורי המיוחד של מדינת ישראל לא סגי לו בחוק מתוקן ובפקידות נאמנה.

המשימה הגדולה והקשה של קיבוץ גלויות וכל מה שכרוך בה – פיתוח הארץ, משיכת הון, העלאת פריון העבודה, טיפוח מפעלי תרבות וביטחון – לא תיתכן בלי התנדבות כללית של כל חוגי העם ובלי יוזמה חלוצית בכל שטחי הפעולה של המדינה, החל מביטחון וגמור בהתיישבות; וההתנדבות והיוזמה נדרשות לא רק מבני הארץ אלא מכל העם היהודי שבתפוצות.

ואף על פי כן, לא נגרע מערכם החיוני של החוק והמנגנון הממלכתי גם במדינת ישראל.

רצונו ודרכו של העם במדינה יתגבשו במתן החוקים וביצועם, ודבר המדינה ייעשה בשורה הראשונה על ידי עובדיה, כי המשימה ההיסטורית הגדולה שהוטלה על המדינה מחייבת את עובדיה.

פקידות ציבורית הייתה לנו גם בכל ימי גלותנו: היו פרנסים נבחרים ולא נבחרים. גם להסתדרות הציונית הייתה בחמישים השנים האחרונות, ועוד יש לה גם עכשיו, פקידות רבת־פעלים שאין להתבייש בה. הייתה פקידות ביישוב, בהסתדרות, במוסדות ציבוריים ופרטיים, שעשתה, בדרך כלל, מלאכתה באמונה. עכשיו יש לנו ענף חדש ורב־ערך: פקידות של מדינת ישראל.

כל התכונות והסגולות שנדרשו לפקידות בכל מקום ובכל זמן – כושר פעולה, חריצות, נאמנות – יידרשו גם לפקידות מדינה, אך אלה בלבד לא יספיקו.

גורלנו ההיסטורי הטיל על מדינת ישראל עול כבד שאין דוגמתו בשום מדינה בעולם, עול משולש כבד מנשוא – ביטחון, קליטת עלייה והתיישבות רבה, אשר רק מתוך מאמצים עליונים נוכל לעמוד בו.

שלוש משימות אלה הן אולי למעלה מיכולתנו – אבל בהן מותנים קיומנו, חירותנו וגידולנו, ועלינו לבצען, אם אנו בוחרים בחיים ובגאולה. בביצוע זה ייבחן דורנו. מה שאין לעשות בשגרה – אפשר לעשות בתנופה חלוצית. וכל אחד מאיתנו במדינה ובעם – נתבע ליוזמה חלוצית והתנדבות מתמדת למען נהיה ראויים לשעה הגדולה בתולדות עמנו.

תביעה זו מכוונת בראש וראשונה לעושי דברה הראשונים של המדינה, לעובדיה, הצבאיים והאזרחיים. מעולם לא נמסר לעובדי הציבור פיקדון יקר וגדול כזה – לא בקהילה בגולה, לא בהסתדרות הציונית, לא במוסדות היישוב והסתדרות העובדים – כאשר נמסר לידי עובדי המדינה. הנכס הגדול והיקר הזה שנקרא בשם מדינת ישראל, מחייב את עובדיו. מאלה נדרש יותר מאשר נדרש עד עכשיו מעובדי הציבור. בידיהם הופקדו ביטחון המדינה, המפתח לקליטת העולים, פיתוח הארץ ובניינה, שירותי החינוך, הבריאות, הביטוח וכיוצא באלה. בהם גם תלוי כבוד המדינה ויקרה. מה גדולה ועצומה האחריות!

נודה על האמת: לא ידענו עד עכשיו מלאכה זו, כי לא עשינו אותה זה מאות בשנים; עלינו לעשות עבודה חדשה וליצור כמעט יש מאין. הרכוש הנפשי, הניסיון המעשי והנכסים האינטלקטואליים שהבאנו איתנו מעבודתנו ביישוב, בממשלה זרה ואף במוסדות לאומיים – אינם מספיקים. עלינו להתעלות על עצמנו – מתוך התאמצות חלוצית, מתוך עירוי היכולת הגנוזה החבויה במעמקי נפשנו ומתוך הפעלה מקסימלית של סגולות רוחנו המוסריות והאינטלקטואליות. מה שעשינו עד כה, לפני קום המדינה, לא מספיק ולא יספיק. אנחנו עם קטן ודל, עמוס צרכים רבים וגדולים. באמצעים מועטים עלינו לבצע מפעלים אדירים. שומה עלינו מאמץ מתמיד, להתקדם במעלה ההר ולהגיע לפסגה, לשיא. ולאחר שנגיע לשיא נדע ונבין שאין קבוע ועומד, אלא מה שהיה אתמול שיא – אינו היום אלא שלב לשיא חדש, יותר גבוה. על כל אחד מאיתנו, בין שהוא עובד בשירות צבאי או בשירות אזרחי, להעלות בלי הרף ובלי ליאות את כושר פעולתו, פריון עבודתו, רמת ידיעותיו, מידת חריצותו, ולשפר טיב מלאכתו ואיכותה.

זוהי אולי תביעה קשה וחמורה. אך אין זו תביעה שהממשלה כנותן עבודה תובעת מעובדיה, אלא ההיסטוריה העברית היא התובעת זאת מדורנו, הדור שזכה להיות אחרון לשעבוד וראשון לגאולה.

ולא די שהעובד ישרת באמונה את המדינה – ויעשה מלאכתו מתוך יעילות רבה, חריצות מתמדת, נאמנות שלמה ומאמץ חלוצי. גם מתוך עבודה מסורה כלפי המדינה אין להתעלם לעולם מהדבר היקר ביותר שעליו עומדת המדינה – **האזרח, האדם החי**. עובד המדינה, מן ההכרח שייפגש יום־יום בעבודתו עם אנשים חיים, אשר את צורכיהם מספקת המדינה. עובד זה נפגש איתם עוד בחו״ל – כשיהודי מבקש רישיון עלייה ושואל על אפשרויות קיום ודרכי החיים במולדת. הוא נפגש איתו בנמל, כשהעולה מגיע לחופי הארץ. הוא נפגש איתו במכס ובמחנה; הוא נפגש איתו בקלט ובמחנה האימונים. כשהעולה הצעיר מתגייס לצבא־הגנה לישראל. הוא נפגש איתו בלשכת העבודה, במשרדי הבריאות, כשהוא מחפש עבודה, עזרה רפואית, אפשרות התיישבות ועזרה אחרת מאת המדינה. והאדם החי הפונה לעובד המדינה אינו רואה המדינה כולה – הוא רואה את שליחה ועל פיו הוא דן אותה. עובד המדינה לא יצא ידי חובתו בנאמנות

למדינה אם לא יפגוש האדם החי הפונה אליו כלשליח המדינה – באהדה, באהבה, מתוך השתתפות מלאה והבנה אינטואיטיבית בכאבו, במחסורו, במצוקתו, במרי שיחו וגם בחסרונותיו ובליקוייו.

מדינת ישראל נבנית על ידי עם דווי, פצוע, מדולדל ומשוסע וקרוע לגזרים – אין לנו עם אחר. וכל יהודי נוטה להרבות בתביעות מזולתו, והוא סבור שהמדינה היא כל יכולה ועליה לספק כל צרכיו ומיד, בלי לדעת ובלי להתעניין אם יש או אין בידה האמצעים והיכולת. ויש שהוא בא בטענות מופרזות ומופרכות, וגם כאלה שאין להן שחר, וכך עושים רבים, והטיפול בתובעים ובטוענים יש שהוא יָגע ומייגע, כאוב ומכאיב.

אולם עובד המדינה לא יהיה נאמן לשליחותו אם יראה באיש הפונה לעזרתו והדרכתו רק אחד המספרים שבכרטיסייה המסודרת שלו – ולא אדם חי, על צרותיו וסבלו וצרכיו החיוניים, ולא יפגוש אותו ברעננות נפשית כאילו זהו המקרה היחיד שעליו לטפל בו, ומתוך הבנה מעמיקה במצבו ובמצב רוחו, גם כשהוא בא בתביעות בלתי מוצדקות ובלתי מעשיות. עובד המדינה לא יעשה מלאכתו – **בלי אהבת אדם ואהבת ישראל** כאחת.

הוטל עלינו לאסוף אבק־אדם שהיה מפוזר בנכר, בסביבה עוינת וזרה, וללכד אותם לחטיבה לאומית, תרבותית וחברתית, ולהשריש אותה במולדת, לא רק במסגרת חוק ומדינה – – אלא גם במסגרת אחווה יהודית ואנושית. ושליחי המעשה הזה המוטל על המדינה – עליהם להצטייד ביעילות מלאה, בנאמנות שלמה ובאהבה רבה, למען תצלח שליחותם.

ועובדי המדינה שדברים אלה נדרשים מהם – הם לא רק העובדים המקבלים שכרם מאוצר המדינה והמשרתים במשרדים השונים של הממשלה, – **אלא כל עובדי המדינה, כל העובדים במדינה**, זאת אומרת, העובדים בשדה ובבית החרושת, בנמל ובשדה התעופה, בצבא ובמשק האזרחי, במשרד ובבית הספר, במסחר ובמלאכה; בשירות ממלכתי ציבורי או פרטי, עבודת יד ועבודת רוח, במישרין ובעקיפין – כל אלה הם מניחי היסוד של מדינת ישראל, מעצבי דמות האומה המשוחררת ומבצעי שליחותה ההיסטורית.

התביעות שהמהפכה הלאומית בחיינו מציגה למחנכי הדור, לסופר ולמורה, הן עוד יותר גדולות.

שלושה דורות של חלוצים רבי־פעלים ונאזרי גבורה, ממייסדי פתח־תקווה ומגיניה ועד בוני מדינת ישראל ולוחמיה, הביאו אותנו עד הלום. לא בכוח עצמם בלבד עשו חלוצינו מעשה אדירים זה, אלא בכוח השליחות הנאמנה של דורות. מעפילי התקופה שאבו ממעיין הפלאים המפכה בהיסטוריה היהודית, מעיין קדומים של סבל וחזון, אשר היו מנת גורלו של עם ישראל מאז ומעולם. בסבל ובחזון חושלה רוח עמנו, לעמוד בפני כל תלאה ולחתור לקראת הגאולה, גם אם הררי קשיים ומכשולים נערמו על דרכה. על מעיין פלאים זה, סוד קיומו ונצחו של עם ישראל, שמר **הספר העברי**. ספק אם יש עוד אומה בעולם שגורלה היה כרוך במידה כה רבה ובזמן כה ארוך בגורל **הספר**. **שמרנו אלפי שנים על הספר והספר שמר עלינו**. עם אובדן עצמאותנו נעקר גם הספר העברי ממקור חיותו, צומצמו אופקיו, דולדל תוכנו והוא נתכווץ בקרן זווית צרה שנשארה לפליטה לרוח עמנו. והנה קם הפלא. נתחדשה קוממיות ישראל.

המדינה הצעירה – אם כי שורשיה עמוקים ועתיקי יומין – צפויים לה עוד מבחנים חמורים, והמשימות המוטלות עליה לקיום השלום, לקיבוץ גלויות ולהפריית השממה – מחייבות מאמץ עליון.

אך דווקא מפני שרבים הקשיים וגדולה המעמסה והדרך במעלה ההר קשה ומסוכנת – אל

נתעלם אף רגע ממקור הרוח והחזון ממנו שאבנו ונשאב כוחנו גם בעומדנו בשער מול אויבי חוץ, גם בהעפילנו לקיים יציאת גולה וגם כשאנו מנסים להסתער על התרבות ולהניב השממה.

עם שמתערה מחדש במולדתו ומשגיב קוממיותו, שומה עליו להאדיר כוח ולהגביר **חיל**, וכל המעשה שעשינו בשבעים השנים של העפלה חלוצית ובשנים הראשונות של קוממיות – היה לאצור ולהגביר כוח יהודי, ולבנות חיל ישראל. מחרשות וטרקטורים, מעדרים ודחפורים, מכונות וסדנאות, רובים ומקלעים, מטוסים ואוניות, שדות ובתי חרושת, כלי רכב ומעבדות, רפתות ואסמים, מתקנים ומקלטים. גדרי־תיל וחפירות הגנה, כבישים ונטיעות – בלעדיהם לא נעמוד ולא נתקיים, ועלינו לשקוד על ריבּוּיָם ושכלולם בלי הרף ובלי לאות. אבל אלה יעמדו לנו – רק אם יעמוד **בנו**, בליבנו ובנפשנו, **הרוח**, אותו דבר מופלא וסמוי מן העין, אשר רק אם הוא פועם בתוכנו וכל עוד הוא בתוכנו, אנו מסוגלים לחיי יצירה והעפלה וגבורה, חיים שנועדו לנו בדורנו זה, ועלינו להורישם לדורות הבאים.

לא הסופר העברי לבדו מחשל ויחשל רוח זו. אם רוח זו לא תהיה נחלת הכלל, נחלת העם והנוער, – לשווא יעמלו סופרים. אולם הסופר העברי נועד לתת ארשת נאמנה לרוח זו ובכוח ניבו הגואל והמפרה להאדירה ולהשגיבה, סופרי ישראל יהיו נאמנים לייעודם – לא בהיותם ״סופרי המדינה״ הכפופים לשלטון ונשמעים להזמנות ולהוראות, אלא בהיותם סופרי קוממיות ישראל, הנאמנים רק למצפון ולחזון שבליבם, אשר מתוך חירות עליונה יאמרו דברם לעם. אז ישוב הספר העברי ויעצב דמות האומה, דמות אומה עתיקה המחדשת נעוריה, המקיימת ייחודה הלאומי ורואה עצמה כאזרח העולם, שכל דבר אנושי אינו זר לו, אומה מושרשת בעבר־קדומים ונושאת נפשה לחזון אחרית הימים. הספר העברי יאחה העבר והעתיד, ימזג ערכי היהדות והאנושות, ישבץ האדם היהודי בעולם ומלואו וישיב על ראש ישראל הגאול כתר הרוח, מותר־האדם.

והספר והסופר לא יעשו שליחותם בלי המורה והמחנך. שום גוף מקצועי בארץ אינו יכול להתברך שהוא לבדו מגלם וממצה כל צורכי האומה. אבל אם יש ביישוב גוף אחד שיש לו זכות זו יותר מאשר לגופים האחרים, הרי זה ציבור המורים שבידיו הופקד הדור הצעיר, זאת אומרת, האומה העתידה. אומנם אנו יודעים שאין המורה ובית הספר הגורם היחיד בחינוך הדור הצעיר. המשפחה והעיתונות, הספרות, התנועות, מוסדות המדינה ומפעליה, המאורעות בארץ ובעולם – אף הם יש להם חלק לא קטן בחינוך הדור הצעיר, ולפעמים החלק המכריע. אולם בית ספר מתוקן, ההולם צורכי הדור והעם, ומורים היודעים ייעודם ומוכשרים לקיימו, מן הדין שהם יהיו בראשי המעצבים דמותו של הדור החדש. משימת הגורל אשר הוטלה על דורנו, משימה בת שלושה סעיפים – ביטחון, עלייה והתיישבות – לא תיתכן בלי תנופה חינוכית גדולה. ביטחון מדינת ישראל אינו תלוי באמצעים חומריים בלבד, אלא בכושרו של העם כולו לעמוד בשער, בשעת הצורך, להילחם ולנצח. הכשרה זו של העם כולו היא משימה ארגונית, כלכלית וטכנית, אבל בעיקרה זוהי משימה חינוכית. אפילו ארגונו של הצבא במובן המצומצם, הצבא המגויס, הוא ביסודו מפעל חינוכי. הצבא מוכרח להיות בית ספר של הנוער המתבגר, בית היוצר של אחדות האומה וגבורתה ותרבותה ודבר זה לא ייעשה בלי גיוס כל היכולת המחנכת של העם ושל מוריו ומחנכיו.

העלייה ודאי שהיא, קודם כול, עניין של שיכון ותעסוקה, והיא כרוכה במאמצים וקשיים חומריים. אך גם העלייה לא תיקלט בלי מאמץ חינוכי גדול.

למען קליטת העלייה נחוץ מאמץ חינוכי גם בקרב תושבי הארץ וגם בקרב העולים. אחד העסקנים הנאמנים של העלייה אמר בצדק: כולנו אוהבים את העלייה, אבל רק מעטים בתוכנו אוהבים את העולים. כי זאת האמת המרה: זולת מוסדות העלייה, של הסוכנות היהודית, ושל ממשלת ישראל, לא נענה עד עכשיו היישוב לצורכי העולים במידה מספיקה. יוצא מכלל זה חוג אחד – המושבים. מעטים מאוד הלכו למרכזי עולים. פחות מאשר הלכו למחנות בגרמניה אחרי מלחמת העולם השנייה. והיישוב שזכה בזכות גדולה זו לקבל מאות אלפים מאחיו העולים, יש לחנכו ולהשריש בו ההכרה כי קליטת העלייה וקיבוץ גלויות הינם הייעוד העליון של דורנו, ואולי המאורע הגדול ביותר בכל ההיסטוריה היהודית, וכי גורל קיבוץ גלויות תלוי במאמץ של כל אחד ואחד מאיתנו. ובקרב העולים דרושה פעולה להקניית הלשון, ידיעת הארץ והידיעה על חבלי העלייה. ילמדו מה עשו העולים שקדמו להם בעצם ידיהם, איך נפתלו עם שממה, עם משטר עוין בימי תורכיה ועם הקשיים בימי השלטון המנדטורי, ומה יצרו. יש לומר להם שאם כי הם זכו לעלות למדינת ישראל, גם הם יצטרכו לעמול, אולי פחות מהקודמים, וגם הם יכולים ליצור מה שיצרו אנשי פתח־תקווה ורחובות, אנשי סג׳רה ועין חרוד, אנשי נהלל וכפר ויתקין; ושהם לא רק תובעים אלא גם נתבעים, כמו כל אחד מאיתנו.

גם ההתיישבות לא תיכון בלי מאמץ חינוכי. יש לחנך הנוער שלנו, ילדינו מכל הגילים, שלא ישלימו עם חרפת ההרים הקירחים, והחולות הערירים; צריכה להיות התחרות בין ילד לילד, בין בית ספר לבית ספר, מי ייטע שטח גדול יותר, מי יהיה מוכשר יותר להשתתף השתתפות פורה ביותר בבניין הארץ. בלי חינוך חלוצי לא תיבנה הארץ העזובה והשוממה.

כיוון שנעשינו, עם הקמת המדינה, אחראים לגורל עצמנו, הרי כל המושגים אשר ירשנו על חינוך, מהותו ותפקידו מוכרחים להשתנות. עמנו הוא אחד העמים המעטים שבעולם המקיים חינוך כללי זה אלפיים וחמש מאות שנה. אולם במשך כאלפיים שנה קיימנו חינוך בתנאי נכר ותלות. בימי קדם, בימים הגדולים של ייסוד המלוכה בישראל, ראו אבותינו הדמות האידיאלית של איש הסגולה, הנועד לעמוד בראש העם, באדם שמיזג בתוכו תכונותיו של דוד בן ישי: יודע־נגן, גיבור־חיל, איש־מלחמה, נבון־דבר ואיש־תואר. החינוך היהודי בגולה לא יכול עוד לטפח דמות רבת־תכנים וגונים מעין זו. המציאות הגלותית דלדלה תוכנו של החינוך היהודי, קיצצה בשורשיו החיוניים והעמידתו על קרע נפשי: קרע בין היהודי ובין האדם, קרע בין החומר ובין הרוח, קרע בין האדם ובין הטבע, קרע בין הציבור היהודי ובין המדינה והשלטון. החינוך נצטמק ונסתגר בפינה אחת. אומנם, גם פינה זו עשתה גדולות, והיא אשר עמדה לנו בתנאים שלא עמד בהם שום עם אחר. אך עם שיבתנו לארץ התחילו כמה קרעים להתאחות, ועם כיבוש קוממיותנו הממלכתית ניתנה לנו האפשרות לחינוך שלם, מקיף, כולל, לא רק חינוך לספר. במדינתנו צריך להעלות ערכו של הספר, אבל עלינו לחנך הדור הצעיר גם לטבע, לרוח, לחברה, למדינה, לעולם.

עד עכשיו היינו בנים חורגים בכל מקום. עצמאותנו הממלכתית הפכה אותנו לאזרחי העולם, אזרחים שווי זכויות. אנו בראשית בניין מדינתנו. ועלינו לפתח פיתוח מלא ואינטגרלי כל הסגולות הגופניות והרוחניות של הילד. הספר הניתן עכשיו בידי הנוער שלנו יהיה **ספר החיים** בכל שפעת גילוייהם, בעיותיהם, תביעותיהם ואפשרויותיהם, **ספר עולם ומלואו**. זהו ספר של כוח אנושי, של חירות האדם, של העבודה היוצרת; ספר החברה המעצבת גורלה במו־ידיה, ספר העם העצמאי הפועל ברשות עצמו בכל תחומי החיים, הטבע וההיסטוריה, ספר המכשיר את הדור הצעיר להעשיר ולהרחיב בלי־הרף כל נכסי הרוח והחומר של האומה.

החינוך במדינת ישראל צריך לתת לנו דור אשר יעמוד בשלוש המשימות האלה שבהן תלוי עתידנו: ביטחון, עלייה, התיישבות. אך לא נסתפק רק באלה. ההיסטוריה של עמנו היא יחידה במינה. אומה זו שחונכה על ייעוד היסטורי ועל חזון אחרית הימים. החינוך שלה חייב להיות מכוון לא רק לצורכי השעה, אלא לעתיד. לא נהיה נאמנים להיסטוריה הגדולה של אומתנו אם לא ניתן לנוער שלנו את החזון הגדול של נביאינו. אנו נושאים נפשנו למחר ההיסטורי, לא רק מפני הטעם הפשוט והמובן מאליו שיום אתמול חלף ללא שוב, ואין אדם יכול לחיות בימים שעברו, אלא מפני שאנו שוללים לחלוטין המציאות הקיימת בארץ, בעם ובעולם. אנו אנשי ריב ומלחמה עם גורלנו ההיסטורי שהיה נחלתנו עד עכשיו: אנו מסרבים להיכנע לו, ולא עוד אלא ברצוננו להשתלט עליו ולעצבו ברוח החזון הפועם בקרבנו. אין אנו משלימים עם גורל הפיזור והנכר של עמנו גם עכשיו, לאחר שזכינו לקוממיות ישראל בארצו. הסכנה הצפויה לעמנו בגולה היא לא רק מרדיפות ומהפליות בלבד, אלא גם ממיתת נשיקה ומהתרת החישוקים שהחזיקו וקיימו אחדות ישראל בנכר זה מאות בשנים. אין אנו משלימים עם גורל ארצנו השוממה. אף אין אנו רשאים להשלים עם משטר התחרות, האלימות ופחד המלחמה השורר בעולם. לא נשכון לבטח כל עוד יישא גוי אל גוי חרב ואיש ישתלט על רעהו. אם כי לא נדם אף פעם לגמרי קול האמת והצדק, והשפעתם בתולדות העמים לא חדלה, ניצח עד עכשיו בהיסטוריה עֶקרון הרֶשע – כל דאלים גבר. ולא נדע שליו, לא אנו ולא אומות העולם, כל עוד יהיו יחסי עמים בנויים על תחרות ואלימות, ולא על זיקה ועזרה הדדית. מכשירי ההרס האיומים שכיבושי המדע בימינו נתנו בידי אדם, עלולים לפוצץ כל התרבות האנושית, ואולי את כדור הארץ עצמו, אם לא תימצא בעוד מועד דרך בטוחה לשלום ולאחדות בקרב העמים ולחירות ושוויון לכל אדם.

אין אנו מתנשאים אף רגע לחשוב שאנו לבדנו, רק ברצוננו אנו, נעצב דמות עתיד חדש, אשר ישנה פני הארץ, העם והעולם. אין אנו אלא אחד הגורמים המצערים במערכת הכוחות האדירים הפועלים בעולם. לא רק בהכרעות בין־לאומיות, אלא גם בקביעת גורל עמנו אנו תלויים בנסיבות ובתנאים שאין לנו שליטה עליהם. אפילו בביתנו פנימה אין אנו פטורים לגמרי מזיקה לגורמים בין־לאומיים. ואף על פי כן אין אנו רוצים ואין אנו רשאים לנער מעלינו האחריות הכבדה לבאות. אנו מעטים וחלשים מבחינת המספר והמשקל החומרי, אבל אין הכמות לבדה הכוח המכריע תמיד בחיי אדם ובתולדות עמים. סלילת אורח חיים חדש במעגלי ההיסטוריה אינה זכותם המיוחדת של עמים רבי־מספר. לא תמיד היו עמים עתירי־אוכלוסים מורי דרך לאנושות. גם בימים אלה עומדים בראש האומות לאו דווקא העמים המרובים ביותר באוכלוסים, לא סין והודו, אלא אמריקה ורוסיה נוהגות בעולם. בתולדות התרבות האנושית מילאו שני עמים קטנים, יהודה ויוון, תפקיד גדול מכל העמים הגדולים שבימיהם ואחריהם, ועקבות השפעתם לא נימחו עד היום הזה. סגולות הרוח, סגולות נפשיות, מוסריות ושכליות, קובעות בהיסטוריה לא פחות מסגולות החומר, המשקל והמספר. סגולות הרוח מכריעות בשינוי פני ההיסטוריה ובפילוס נתיבות חדשות בהליכות אנוש. ואם נגרע חלקנו לגבי עמים אחרים מבחינת הכמות, לא נפלינו לרעה מאחרים מבחינת האיכות.

אומה קטנה הנאבקת על קיומה בראשית צעדי עצמאותה, שומה עליה להכיר המציאות המוגבלת והכובלת, ולשקול בכל רגע ורגע את האפשר והנמנע, אך אין היא רשאית להיכנע למציאות ולהשלים עימה. ואם עוז רוחה וכושרה היוצר והלוחם לא בגדו בה – לא תירתע גם מגדולות ונצורות, אף אם הן נראות כרחוקות, קשות ומסוכנות. לא בגזירת גורל עיוור אנו נסחפים בזרם

הזמן בלי דעת לאן. יש לנו מחוז חפץ היסטורי, ואנו חותרים לקראתו כשמצפן החזון מכוון דרכנו, וה"לאן" משולב ב"מאין". אין "יש" בטבע נהפך ל"אין", ואין נכס היסטורי הולך לאיבוד. עברנו הוא לא רק מאחורינו אלא בנו, בתוכנו: אנו צועדים לקראת הבאות לא כלוחות חלקים או כאבק־אדם ללא צורה וללא דמות. אנו מתקרבים לעתיד הנכסף לא בידיים ריקות: מורשה גדולה ועתיקה בת אלפי שנים מובלת איתנו שי לבאות. בכל אחת מהתחנות המרובות של נדודינו בגויים נחלנו משהו, שרישומו יוכר בנו לאורך ימים. בכל מגע שלנו עם תרבות העמים, שביניהם התגוררנו מעט או הרבה, הוספנו נופך לאוצרנו הרוחני. אולם לא בנדודים אלה עוצבה דמותנו. בזו ארץ המכורה נולדה, גדלה ונתגבשה האומה העברית, וכאן העמידה נכס הנצחים שלה, שפֵּרנס את רוחה מאז ועד היום – את ספר־הספרים. מפעלה וחינוכה של האומה העברית ייכונו בעתיד על שני אלה: הארץ והספר, ארץ הצבי וספר התנ"ך.

השתתפנו ביצירת התרבות המודרנית ולא נוותר על מלוא חלקנו בכל אוצרות הרוח, החוכמה והאמנות מכל הדורות ומכל הארצות. לא נחסוך כל מאמץ נפשי, שכלי וגופני למען ננחל הישגי הטכנולוגיה והמדע הטבעוני, הביולוגי והחברתי ונאדיר כושר יכולתנו בעבודתנו החקלאית, החרשתית והימית, ובכל ענפי האמנות ומלאכת המחשבת. אך סדן פעולתנו ההיסטורית ומַצפנה הם השניים – הארץ והספר. על סדן הארץ נבנה משק וכלכלה לכל קיבוצי הגלויות. מתוך טיפוח עפר אדמתה, מקורות מימיה, שלל ימיה, מכרות הרריה ואבניה, אוצרותיה הטבעיים, הכמוסים והגלויים, נבנה חקלאות וחרושת ותחבורה ימית ואווירית, אשר יפרנסו את כל שבי הגולה, ובמאור המוסרי והסוציאלי הגנוז בניב הנצחי של הספר, ובייעודי השלום, הצדק והחסד של הנביאים, בבשורת צלם האלוהים שבאדם ובצו "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" – נחנך דורות ונעצב דמות חברתנו ומשטרנו.

ואולם עלינו להודות: לצורך המעשה הגדול הזה שעלינו לעשות – אין אנו יודעים דיינו לא את הארץ ולא את הספר. מעטות הארצות ומעטים הספרים אשר זכו לטיפול מרובה וממושך ורב־צדדים בידי חוקרים ומפרשים ותיירים, כאשר זכו לו ארץ הצבי וספר־הספרים. והחיבורים שנכתבו על הארץ ועל התנ"ך בימים קדומים, בימי הביניים ובזמן החדש כמעט לא ייספרו מרוב. כותבי יוונית ולטינית וערבית בימים קדומים, וכותבי אנגלית, גרמנית, צרפתית, רוסית, הולנדית; ועוד בדורות האחרונים, הנחילו לנו רבבות ספרים ומאמרים על טבע הארץ, מראיה, אקלימה, יישובה, גבולותיה ומלחמותיה. היסטוריונים, תיאולוגים, חוקרי טבע, תיירים, מצביאים, מיישבים, אנשי מסחר, קונסולים וחופרי עתיקות מבני כל האומות התרבותיות, גייסו כוחם בתיאור הארץ, ואחרי כל האור הרב ששפכו על פינות שונות, עוד רבה התעלומה. גם החוקרים היהודים המעטים, שנצטרפו למחקר הארץ בתקופה מאוחרת, לא מילאו עדיין החלל הרב. הסיבה ברורה: רק עם היושב בארצו ושליט בה יכול להכיר ולדעת אותה על בוריה. סיירים וחוקרים זרים שישבו בארץ ישיבת ארעי תרמו לא מעט לידיעה חלקית של הארץ, אולם רק ישוב המעורה באדמתו, הנאחז בכל אחת מפינותיה, השורר במרחביה, הריה, עמקיה, וימיה, עובדהּ ושומרהּ – רק הוא מסוגל להגיע עד חקר טבעה, קורותיה וצפונותיה.

ויותר מאשר נכתב על הארץ נכתב על הספר. למעלה מאלפיים ומאתיים שנה מופיעים בלי הפסק תרגומים, פירושים, מדרשים, מחקרים, ביאורים לתנ"ך, משל בני ברית ושאינם בני ברית, ואפשר לומר בלי חשש גוזמה, שאין ספר אחר בעולם שזכה לטיפול כזה מצד מתרגמים ומפרשים וחוקרים. בפרשנות התנ"כית, לא קטן חלקם של למדני ישראל. ואף על פי כן עדיין רחוקים אנו

מידיעת התנ"ך, מובנו, תורתו, תולדותיו והשתלשלותו. ואין הסיבה נעוצה רק בקשיים הטבועים במהותו של הספר. כמו הארץ, כן הספר אינו נפתח אלא לאלה המעורים באדמת מטעו ובלשונו החיה; וכמעט כל המפרשים, מבני ברית ומשאינם בני ברית, לא נתמלאו בהם שני תנאים אלה: לא היו מעורים בארץ אשר על ברכיה נולד הספר, ולשון הספר לא הייתה חיה בפיהם. והספר הוא הלשון. אף אחד ממפרשי התנ"ך, כיהודים כגויים, אי אפשר לו לפרש פרקי יהושע כפי שעשו זאת עלילות צבא־הגנה לישראל. וביישובינו החקלאיים על גדות הירדן, בעמק ובנגב, נובטים גרעינים ראשונים שישמשו הסבר חי לכמה מפרשיות הושע, מיכה וישעיהו. רק העם שייאחז מחדש בארצו ויתערה בנוף המבהיק מכל עמוד של ספר הספרים, ולשון הספר תהיה לשונו הטבעית, שבה יהגה ויחלום, ביודעים ובלא יודעים, רק עם זה יפתח לפניו הספר את סגור ליבו ונפשו הפנימית, ונשמת הספר ונשמת העם יהיו לאחת.

המחקר היהודי של הארץ והספר עודו בראשיתו. מחקר זה לא ייעשה בלי עזרת המדע לכל ענפיו: מדעי הטבע והרוח, היסטוריה, בלשנות, תורת הצמחים, המחצבים, המים, הים, האוויר, וכיוצא באלה. במחקרים אלה תופס מקום מיוחד חישוף העתיקות החבויות בתוך האדמה. אסירי תודה אנו לארכיאולוגים מאומות העולם שפתחו ראשונה במחקר זה של עתיקות ארצנו: האנגלים, הצרפתים, האמריקנים, הגרמנים שגילו כמה מקדמוניות ירושלים, גזר, שומרון, מגידו, לכיש ועוד, והעשירו אוצר לשוננו בכתבות מישע מלך מואב, גזר, השילוח, לכיש ועוד, אם כי ידענו שמאחורי חקירות אלו עמדו לא רק כוונות מדעיות צרופות. הארכיאולוגיה היהודית היא הענף הצעיר במחקר עתיקות הארץ; וכל עוד הייתה ארצנו נתונה לשלטון זר, היו תחומי פעולתו מוגבלים ומצומצמים. עצמאות ישראל וכיבושי צבא־הגנה לישראל פתחו אופקים חדשים גם לפני מחקר זה. חלק גדול מארצנו הוא עכשיו ברשות האומה העברית, והתילים המרובים במדינת ישראל מחכים למעדר החוקר העברי שיגלה צפונות העבר ויפיץ אור על פרקי היסטוריה שנטמנו בעפר המולדת. בלי חשיפת הצפונות האלה יישארו הרבה פרקים בספר הספרים שלנו סתומים וכמוסים, ותולדות ארצנו תהיינה לקויות. גם המדע הארכיאולוגי, כשאר ענפי המדע, יעשה שליחותו אם לא יישאר נחלת יחידי סגולה ומומחים בלבד, אלא ייהפך לנחלת כל יישוב חדש בארץ, בנגב או בשפלה, בגליל או בשומרון. כל עובד אדמה וכל עושה במלאכה יכול וצריך לתרום לפיתוח ענפי המדע הקרובים למלאכתו, והוא יעשה זאת, אם כולנו, אנשי המדע ואנשי המדינה, נדאג להנחיל הישגי המדע לרבים. כל מתיישב יוכל להעשיר הארכיאולוגיה היהודית – אם המומחים והממשלה יעשו יד אחת להרחיב ידיעת עתיקות הארץ בקרב העם, והנוער יחונך להכרה ולהוקרה של שכיות־העבר הפזורות פה ושם על פני שטח האדמה או מתחתיה.

מדינת ישראל היא הצעירה במדינות העולם, והיא מוקמת על ידי אחת האומות העתיקות ביותר, שתולדותיה נמשכות זה ארבעת אלפים שנה. פניה מועדות לעתיד והיא עמוסה מורשת עבר גדולה ויקרה, ועליה לדעת ברורות לאין ומאין. רק מתוך ידיעה זו תוכשר לקיים ייעודה האנושי ולקיים ייחודה היהודי; כושר פעולתה בשטחי הכלכלה והביטחון תלוי ביכולתה המדעית והטכנולוגית, אולם מגמת דרכה ועצמאותה תלויות בנאמנותה לערכי הנצח המוסריים, הצרורים בספר־הספרים. רק עם כיבוש עצמאותנו הממלכתית הוכשרו התנאים לפעולות מחקר מקיפות, שיחשפו מלוא האור הזורח בספר־ הספרים ויגלו הברכה הגנוזה באדמת המולדת. ובמדינת ישראל תפרה חוכמת־ישראל – חוכמת הטבע וההיסטוריה כאחת.

לחוכמת־ישראל במאה וחמישים השנים האחרונות הייתה משמעות מיוחדת ומוגבלת: חקר תולדות היהדות וספרותה. אין לקבל את הזלזול שנהגו כמה חוגים וסופרים עברים מימי חיבת־ציון ואילך בענף צעיר זה של מחקר היהדות שבראשו עמדו בעיקר גדולי היהדות הגרמנית – צונץ, גייגר, שטיינשניידר, גרץ, דויד קופמן, ואחרים. העובדה שרוב החוקרים האלה נטו להתבוללות, אינה מקטינה ערך המפעל הגדול והמפרה שחכמים אלה הורישו למחקר היהדות. לא רק מפעלו האדיר של ה׳ גרץ, האדריכל הראשון של ההיסטוריה היהודית, החדור כולו גאון לאומי ואמונה בנצח ישראל, אלא גם יצירותיהם של שאר גדולי חוכמת־ישראל אשר לא האמינו, כגרץ, בעתידו של העם היהודי, הם נכס יקר באוצרנו הלאומי, ויש לתרגמן רובן ככולן לעברית למען הבטיח להן השארת־הנפש בתרבות האומה.

אולם במדינת ישראל אנו נושאים ליבנו לחוכמת־ישראל אחרת, ב״חוכמת־ישראל״ שנולדה בגלות היה ישראל **מושא החוכמה**: תולדות ישראל, ספרותו, פיוטיו היו הנושא. ה״חוכמה״ נצטמצמה במחקר עברו של ישראל כעם וכדת. במדינת ישראל הפך ישראל **לנושא החוכמה** והחוכמה מקפת עולם ומלואו. חוכמת־ישראל החדשה מן ההכרח שתכלול כל חוכמת הטבע, היקום וההיסטוריה. לא ייפקד גם מקומו של מחקר עברנו ותרבותנו – להפך, בסביבה החופשית של המולדת יתחבר מחקר זה למקורו וינָק משורשיו – אולם הוא יהיה רק אחד הענפים המרובים של חוכמת־ישראל זו, שכל גילויי הטבע וההיסטוריה האנושית ורוח האדם יהיו ענייניה.

עמנו המשוחרר והעצמאי חייב לפענח תעלומות הטבע ולהשתלט על איתניו ועל **כל** אוצרות הרוח האנושי מימי קדם ועד היום: תרבות מצרים ובבל, סין והודו, פרס וערב, יוון ורומא, ימי הביניים והזמן החדש. כל תחומי היצירה האנושית והמדעית, הדתית, הספרותית, האמנותית, הפילוסופית, צריכים להיות נחלת הלשון העברית. מהפכה מדעית, שלא שיערנו היקפה ותוצאותיה לפני עשר שנים, מתחוללת בימינו, ואחריתה מי ישורנה. האדם מתקרב לגילוי צפוני האטום והסודות הטמירים ביותר של מבנה היקום. השימוש המלחמתי שנעשה עד עכשיו בכיבושים המדעיים האלה, יש בו כדי להטעותנו. גילוי סודות האטום אינו חייב לגרור אחריו רק חורבן; הוא מבטיח רווחה ויצירה מוגברת בממדים לא משוערים. דוגמה קטנה דיה לתת לנו מושג על עוצם המהפכה הגנוזה בניצול הכוח האטומי; קילוגרם פחם ששורפים אותו כרגיל, נותן אנרגיה של 8.5 קילוואט־שעה, ואילו אותו קילוגרם פחם, אם יהפכוהו לאנרגיה על ידי פיצוץ האטום – ייתן 25 מיליארד קילוואט־שעה. קשה לנו לתאר בדמיוננו כיצד ישונו תנאי החיים בעולם אם נוכל לרתום כוח האטום לצרכיה החיוביים של החברה האנושית. והנה אנשי מדע יהודים באיטליה ובסקנדינביה, באנגליה ובאמריקה, ואיינשטיין בראשם, היו שותפים לכיבוש המדעי האדיר הזה. אולם, כדרך כל עבודת אנשי המדע היהודים בגולה, הִפרו כיבושים אלה אך ורק שדות זרים. אין כל סיבה, מדוע לא תשיג ידם של אנשי מדע יהודים בישראל להנחיל לעמם ולמולדתם כיבושי טבע אלה ופריים המבורך, ומדוע לא נהיה שותפים שווי זכויות ועצמאיים במהפכה הטכנית והמדעית המתחוללת בימינו. הגניוס היהודי בנכר, בדמותו של איינשטיין, קבע והוכיח זהות החומר והאנרגיה, ולא ייבצר מהגניוס היהודי במולדתו להסיק מזהות זו כל המסקנות המעשיות והשימושיות, ולהעמיד לרשות פעולתנו המשקית והתרבותית את האיתנים המופלאים אשר יגבירו ללא שיעור יכולתו היוצרת של האדם. רק בכוח השכלול העליון של חינוכנו, ארגוננו ומשקנו, נתגבר על הקשיים העצומים שההיסטוריה והגיאוגרפיה שמו על דרכנו. שומה עלינו להקים משק חקלאי וחרושתי, תחבורה ושירותים ציבוריים על יסוד הכיבושים העליונים במדע הצרוף והשימושי. עלינו להעלות את יעילות עבודתנו ופריונה עד

השיא האפשרי – אחרת לא נעמוד. לא נוכל להתחרות בעמים אחרים במספר, בעושר, בכוח, בצבא. אולם נוכל להתחרות בהם בעליונות הרוח – ברמת התרבות והמדע והטכניקה, שתהיה לא נחלת יחידים, אנשי סגולה, מומחים ובעלי מקצוע, אלא נחלת הכלל, נחלת כל עובד בשדה ובסדנה, במשרד ובבית ספר, בשדה תעופה ובנמל, ביבשה ובים, על פני האדמה ובמרומי האוויר. בלי עליונות הרוח מסוג זה לא נפרה השממה, לא נקיים ביטחוננו, לא נשמור על מקומנו בעולם, ולא נהיה נאמנים לייעודנו ההיסטורי.

האוניברסיטה העברית בירושלים היא אולי הראשונה שהקים לעצמו עם בטרם הוקמה מדינתו. ואין זה מקרה. בראשית התחדשותנו הממלכתית היה החזון.

בהקמת המדינה היהודית מחדש בימינו אלה – רואים רבים ניצחון נשק היהודי על הנשק הערבי. ודאי שקשה להגזים בערך התפקיד שמילא צבא־הגנה לישראל במהפכה הגדולה שהתחוללה בימינו האחרונים בתולדותינו. אולם זוהי ראייה שטחית וחיצונית המבחינה רק בתוצאות הגלויות ולא במקורן ובשורשיהם הנעלמים. בהקמת המדינה היהודית ניצח הרוח היהודי, ניצחה העליונות והמוסריות והרוחניות של האומה העברית, ניצח החזון והייעוד של ישראל סבא.

הגניוס היהודי, מימי הנביאים ועד איינשטיין, לא הכיר בשניות של חומר ורוח שנתפסו לה כמה מחוגי אומות העולם, מהיוונים והפרסים ועד דיקרט ותלמידיו. האינטואיציה היהודית, בין זו הדתית ובין זו המדעית, עמדה מאז ומעולם על אחדות ההוויה והיקום, למרות גילוייהם והופעותיהם המרובים. ומשום כך ראה העם היהודי בחידוש הבסיס הארצי והמדיני לקיומו – לא רק צורך לאומי לקיום בריא ונורמלי, אלא גם תנאי מוקדם לקיום ייעודו המשיחי, כי אין נפש בלי גוף, אין תורה בלי קמח, אין ייעוד אנושי אוניברסלי בלי קיום ממלכתי לאומי.

תקומת ישראל לא הצטמצמה ולא תצטמצם בהקמת כלים ארציים ממלכתיים לאומה העברית, אלא תמצא תיקונה העליון והמלא בגילוי רוחה הנצחי ובמילוי ייעודה ההיסטורי בגאולה האנושית. ואין זה מקרה, שעוד טרם הספקנו לחדש מדינת ישראל – הקימונו האוניברסיטה העברית.

"עם הספר" המחדש בימינו אלה עצמאותו הלאומית ייתבע עוד זמן רב לרכז מיטב מאמציו בבניין הארץ, בטיפוח משקו, ביטחונו ומעמדו הבין־לאומי.

אפס, ביטחון וכלכלה הם רק אמצעים – ולא מטרה, אנו בונים מדינת ישראל מתוך חזון נבואי וכיסופים משיחיים – להיות גם למופת ולמורה־דרך לאנושות. ונאמנים עלינו דברי הנביא: "וְנָתַתִּיךָ לְאוֹר גּוֹיִם לִהְיוֹת יְשׁוּעָתִי עַד קְצֵה הָאָרֶץ".

ליכולתנו החומרית הוצבו על ידי ההיסטוריה תחומים צרים ומוגבלים שלא נוכל לעבור אותם בשום פנים, אם כי אין הם דווקא התחומים הקיימים, כל אנו עומדים עכשיו רק בראשית הדרך. אולם כמעט שאין גבול ליכולתנו הרוחנית, באשר זו אינה תלויה במספר, בשטח, בצבא ובהון בלבד. ההיסטוריה הקדומה הוכיחה שאין אנו נופלים ביכולתנו הרוחנית משום אומה ולשון שבעולם – ונתכחש לעצמנו אם לא נעלה רוח הגאון היהודי למרום שיאו האפשרי.

טיפוח האיכות העליונה נדרש מאיתנו בכל פינות חיינו, בכל מקצועות עבודתנו, בכל ענפי משקנו, בכל שירותי המדינה והציבור, בכל יחסי החברה והיחיד. בכל הליכותנו, מעשינו וצעדינו: בחקלאות, בחרושת, בבניין, בחינוך, בספרות, באמנות. ולא פחות מכולם – במדע הרפואה.

מדע זה הוא כמדומה המקצוע המדעי הקדום ביותר בישראל – ואולי גם בעולם. היו זמנים – בכל תקופת ימי הביניים – שזה נהפך כמעט למקצוע יהודי. בכל הארצות היה מקצוע

זה צמוד למעשי כשפים, ואין ביטחון כי ההיצמדות הזאת כבר נפסקה לחלוטין בימינו. אבל דווקא בתולדות ישראל הבחינו הבחנה חמורה בין מעשי כשפים, שהיו אסורים, ובין מעשי רופא, שעשה מה שעשה בכוח הטבע ובידיעת סיבת המחלות ומהותן וסגולות הרפואות השונות, במידה שידיעתו זו הגיעה. ההיסטוריונים הקדומים שלנו אשר חיברו ספר דברי־הימים ידעו להבחין, כשהם מספרים על מחלתו של אסא המלך בשנת שלושים ותשע למלכותו – שבחוליו לא דרש באלוהים כי אם ברופאים; ואחד מגדולי חכמי ישראל ומליציו בימי הבית השני – שמעון בן סירא, משבח ומפאר ייעודו של הרופא והרוקח – שבימים ההם וגם הרבה מאות שנים אחרי כך היו זהים במלאכתם.

"רְעֵה רוֹפֵא לִפְנֵי צָרְכּוֹ, כִּי גַם אוֹתוֹ חָלַק אֵל. – דַעַת רוֹפֵא תָרִים רֹאשׁוֹ, וְלִפְנֵי נְדִיבִים יִתְיַצָב. אֵל מֵאֶרֶץ מוֹצִיא סַמִים, וְגֶבֶר מֵבִין אַל יִמְאַס בָּם. – בָּהֶם רוֹפֵא יָנִיחַ מַכְאוֹב וּבָהֶם רוֹקֵחַ עוֹשֶׂה מִרְקָחַת: לְמַעַן לֹא יִשְׁבּוֹת מַעֲשֵׂהוּ, וְתוּשִׁיָה מִבְּנֵי אָדָם"

(חכמת בן סירא לח, 1-8)

וירמיהו הנביא הגדול ורב־התמרורים כשראה שבר בת עמו, קרא בנהמת ליבו: "הַצֳרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רֹפֵא אֵין שָׁם כִּי מַדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַת בַּת עַמִּי?" (ירמיהו ח, 22) כל כך גדל כבוד הרופא וכל כך גדלה האמונה ביכולת הריפוי בימים ההם, מאות שנים לפני היפוקרטס. והיחס לרופא וחשיבות מלאכתו מצאו להם ביטוי נהדר בדיני ישראל, כפי שניסח אותם רבי יוסף קארו ב"שולחן ערוך":

נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצווה היא, ובכלל פיקוח נפש הוא; ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים ואפילו יש לו מי שירפאנו, שלא מן הכול אדם זוכה להתרפאות. ומיהו לא יתעסק ברפואה, אלא אם כן הוא בקי, ולא יהא שם גדול ממנו, שאם לא כן הרי זה שופך דמים. הרופא אסור לו ליטול שכר החוכמה והלימוד, אבל שכר הטורח והבטלה מותר. (יורה דעה, של"ו)

דברים אלה אינם נופלים מדברי השבועה המפורסמת המיוחסת להיפוקרטס הגדול, והם מוכיחים מה רבה החשיבות שהיהודים ייחסו תמיד לבריאות, ליקר החיים – ולחכמי הרפואה.

המהפכה המתחוללת עכשיו בחיי המוני ישראל שנעקרים סוף סוף מארצות גלותם המרודה ומתכנסים במולדת המשוחררת, מחייבת מאמץ גדול בשטח בריאות העם. הגלות הייתה כרוכה לא רק בדיכוי מדיני וחומרי, בעושק זכויות ומחיקת הצלם היהודי – אלא גם בדלדול גופני והתשת הכוחות הפיזיים של המוני ישראל. המעשים המוטלים על שבי הגולה – בניין הארץ והגנתה, דורשים קודם כול בריאות ואיתנות גופנית. בגיוס רבבות נוער לצבא־הגנה לישראל התגלתה תמונה מבהילה על מצב הבריאות הרעוע של חלקים גדולים של הנוער שלנו, יליד הארץ וגם העולה. העלייה שבאה לארץ אחרי תום המלחמה אינה עולה בחסינותה הגופנית על זו שקדמה למלחמה, אלא להפך. לא רק הביטחון שלנו לא יקום אם לא נדע לגדל דור עברי איתן וחסון בגופו – וכמובן לא רק בגופו, אלא גם העבודה הקשה והרבה שעלינו לעשות בהפרחת השממה לא תיתכן על ידי תשושי גוף. המלחמה בשממה דורשת מתיחות חלוצית ואיתנות גופנית. ומדע הרפואה ונושאיה במדינת ישראל אינם יכולים להצטמצם בבעיות של ריפוי חולים, אלא עליהם למצוא הדרכים לחיזוק הבריאות והאדרת כוחות הגוף והנפש של הנוער והעם. אנו נוכל לעמוד

רק אם לא ניפול לכל הפחות מאחרים גם באיכותנו הגופנית. הבראה והחסנה גופנית של קיבוצי הגלויות והדור הנולד בישראל – זהו הייעוד של חוכמת הרפואה היהודית בדורנו. ולא של חוכמת הרפואה בלבד.

קשה להפריד בימינו בין מדע למדע, וכל החוכמות יונקות זו מזו. לתגליות הכימיות והבקטריולוגיות של לא־רופא כפַּסְטֶר היו אולי תוצאות יותר גדולות לרפואה מכל ההמצאות והתגליות הרפואיות שנעשו עד ימיו ואחריו על ידי רופאים מומחים. כל עובדי המדע – החינוך ואנשי המדינה וראשי הצבא בישראל מצווים על מצוות הבראת העם וחיסונו הגופני – אולם על רופאי ישראל לעמוד בראש הפעולה ולהדריכה, ועל ממשלת ישראל לתת להם כל העידוד והעזרה הדרושה לכך.

ועוד דבר אחד נדרש מרופאי ישראל בארצם המשוחררת: גאולת הספרות הרפואית העברית מכל הדורות, שמונחת בקרן זווית במוזיאונים ובספריות בנכר.

אין הספרות העברית במקצוע זה יכולה אולי להתחרות בקדמותה עם הספרות המצרית, אם כי אין כל ספק שעוד בתקופת הבית הראשון הייתה חוכמת הרפואה נפוצה בישראל, וייתכן שספרות הרפואה העברית קדמה לספרות יוון. משנה עתיקה מספרת שהמלך חזקיהו גנז ספר הרפואה והודו לו החכמים, כי יותר מדי סמך הציבור על ספרים אלה. אולם קיימים מאות כתבי יד עבריים בכל מקצועות הרפואה והתרופות והסמים, שרק מעט מזעיר נתפרסם עד היום, כתבי היד שנתחברו מלפני 1400 או 1300 שנה ואילך.

ודאי איש לא ילמד היום חוכמת הרפואה מספרי אסף הרופא, שבתי דונולו, יצחק בן שלמה הישראלי או הרמב״ם – אם להזכיר רק שמות ארבעת הראשונים והגדולים – כשם שלא ילמדו זאת מספרי היפוקרטס וגלינוס, וכשם שלא ילמדו ביולוגיה מספרי אריסטו ותיאופרסטוס.

אבל אין רופא עברי ואין משכיל עברי פטור מידיעת השתלשלות התורה הרפואית בישראל – ומה עשו חכמי ישראל בתקופות שונות למען הפצת חוכמת הרפואה והאדרתה.

כל זמן שעם ישראל היה כולו בגלות גלתה גם חוכמת ישראל. עם קום מדינתנו, הגיעה שעתה של חוכמת ישראל שבכל הדורות להיגאל.

ממשלת ישראל החליטה לצלם כל כתבי היד העבריים הנפוצים במוזיאונים ובספריות שבכל העולם ולרכז אותם בירושלים – למען יהיו לעיני חכמי ישראל בארצם.

צילומם ואיסופם של כתבי היד העברים – זהו רק צעד ראשון בגאולת חוכמת ישראל. עיבוד החומר העשיר הזה ופרסומו – זה עניינם של מכוני המדע ועובדיהם. ונדמה לי שזוהי חובת הכבוד של רופאי ישראל לגאול ולפרסם כתבי היד העברים בכל מקצועות הרפואה, מאסף הרופא ועד התקופה האחרונה.

יש לציין בהוקרה העבודה החשובה שעושה החכם זיסמן מונטנר, שהחל בפרסומם של הכתבים הרפואיים של הרמב״ם ושל שבתי דונולו. אולם אין זו עבודה לאיש אחד – ולו גם המוכשר והמסור ביותר. על כלל הרופאים לעשות מלאכה זו, ועל ממשלת ישראל לתת להם העזרה הדרושה לכך.

על רופאינו להעלות קרן החוכמה הרפואית בישראל ורמתה המדעית לשיא הרצוי והאפשרי, לקדם בריאות העם, ולהגביר חוסנו הגופני והרוחני, ולהציב שם ויד לחכמי הרפואה העברים מכל הדורות על ידי פרסום כתביהם בהארה מדעית־היסטורית.

אילו נדרשתי למצות כל מהותה של ההיסטוריה היהודית במילים אחדות, הייתי אומר שלוש מילים: **איכות מול כמות**. תמיד בכל הדורות, מימי יהושע בן־נון ועד מלחמת צבא־הגנה לישראל, עמדנו מעטים כנגד רבים: גם אם נצליח – ואני מאמין כי נצליח – להעלות עוד מיליוני יהודים, נהיה מעטים בפני רבים. ורק אם נהיה נאמנים לייעוד ההיסטוריה היהודית ונאמנים לחזונה – נעמוד בסגולותינו המוסריות והאינטלקטואליות אין העם היהודי הקטן והמופלא הזה נופל מהגדולות שבאומות, וחינוכנו צריך לטפח ולהגביר סגולות אלה עד שיא יכולתן. רק בכוחן נעמוד בעולם של תחרות ושנאה ועושק, ובכוחן לא ייבצר מאיתנו להראות דרך חדשה לעולם, דרך של שלום וצדק וחירות ואחווה אנושית, לא על ידי הטפה והסברה, אלא על ידי היותנו למופת בחיינו, במשטרנו, בהליכותינו. כי שומה על מדינת ישראל להיות מדינה למופת, וזו תקום בשיתוף הכוחות של חלוצי העבודה ואנשי הרוח.

ישראל בעמים

וּמִי כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ?
(דברי הימים א יז, 21)

כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ: רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי – –
לֹא תִירָא מֵהֶם.
(דברים ז, 17-18)

לא רבים מבין אלה שחגגו בארבעה־עשר במאי 1948 הכרזת המדינה – ואלה היו כמעט כל יהודי העולם – הרהרו אותה שעה על הבעיות החמורות הכרוכות בהכרזת העצמאות, ועל הקשיים העצומים הצפויים למדינה הצעירה. אך בעוד צהלת ההמונים נשמעה ברחובות – בקעו ברחבי הארץ רעמי התותחים והפצצות המטוסים של צבאות האויבים שפלשו באותו לילה לארץ. עם תום המלחמה, כעבור שמונה חודשים, לא חוסלו הדאגות החמורות של המדינה הרכה, אלא נתעוררו מחדש: המלחמה נגמרה, אבל השלום לא בא עד היום הזה. החלה "יציאת מצרים" מכל הגלויות המרודות באירופה, באסיה ובאפריקה. מאות אלפי עולים חסרי כול נהרו לישראל המשוחררת, ובמשך שלוש שנים הוכפל מספר האוכלוסין של המדינה הצעירה, וצמחו קשיים עצומים בקליטה, בשיכון, במיזוג הגלויות, בהנחת היסודות לחיי מדינה מתוקנים, ורבים ראו, לתימהונם, כי המדינה לא באה להקל על חייהם, אלא להפך: היא מטילה עליהם מעמסות נוספות, ולאט לאט החלו להבין האחריות הכבדה הכרוכה בעצמאות היהודית והעול הגדול שנטל על עצמו העם שנשתחרר.

להיות עם אחראי לגורלו, זהו אידיאל יקר שציפה לו העם היהודי בכיסופין משיחיים במשך עשרות יובלות, אבל זהו גם אידיאל שעולה ביוקר רב, במאמץ מתמיד ובקורבנות מחים. אין מדינה נוצרת על ידי הכרזה בלבד, היא מוקמת יום יום מחדש בעמל בלתי פוסק, בעבודה של שנים או גם של דורות. עם שאינו מוכשר ומוכן לשאת באחריות הכבדה של עמידה ברשות עצמו, לא יקיים העצמאות גם לאחר שהשיגה. דבר זה חל על כל מדינה, הוא חל ביתר שאת על מדינת ישראל. תנאי קיומה של מדינת ישראל, משימותיה הפנימיות והחיצוניות, מעמדה בעולם, ביטחונה ויחסיה עם שכניה נכרכו מראש בקשיים שאין דומה להם בארץ אחרת.

מעטות המדינות שביטחונן ניתן כמעט מאליו, על ידי גורמים גיאוגרפיים. בין המדינות המעטות האלה הייתה זמן רב אנגליה: מצבה כאי נפרד מאירופה הכביד באופן יוצא מן הכלל על כל אויב, ולמעשה לא ידעה אנגליה פלישה וכיבוש זר זה כאלף שנים, אבל גם חוסן ביטחונה של אנגליה לא היה לנצח עם הופעת מטוס הקרב כאחד ממכשירי המלחמה העיקריים, גם בטרם היות פצצה אטומית, אפשר היה לפגוע בערי אנגליה כבכל הערים ביבשת אירופה, כאשר נעשה הדבר במלחמת העולם השנייה, והים כשהוא לבדו אינו מגן עוד על איי בריטניה.

ארצות הברית של אמריקה הייתה בטוחה כמעט מיום היווסדה מכל התקפת אויב. שני

אוקיינוסים שמרו עליה, במזרח ובמערב; שכניה מדרום ומצפון היו חלשים לעומתה, ולא היה כל חשש להתגרות צבאית מצידם. בימינו אלה נתערער אף ביטחונה המוחלט של אמריקה; במלחמת העולם השניה, יפן לא חששה להתקיף הצי האמריקני בנמל הפנינים, ושוב אין אמריקה בטוחה מהתקפת פצצה אטומית יותר מכל ארץ אחרת.

מדינת ישראל לא נתברכה מעולם לא בימי בית ראשון ולא בימי בית שני, בתנאים מעין אלה, ששמרו על ביטחונן של אנגליה ואמריקה מאות בשנים. ישראל היה תמיד עם קטן, והיו לו שכנים קטנים וגדולים, חלשים וחזקים, והשכנים החזקים עלו בכל פעם על ישראל בגודלם, בכוחם, בעושרם ובחוסנם הצבאי; מעמדה הגיאוגרפי של ארץ־ישראל , על צומת שלוש יבשות, חָלַק אומנם חשיבות רבה לארץ ועשה אותה במובן ידוע לארץ תלפיות, אבל מבחינת הביטחון לא הוסיף על כושר התגוננותה אלא להפך, גרע ממנו באופן ממשי וניכר. גבולות ישראל לא היו קבועים ויציבים, והלכו ונשתנו בלי הרף, החל מימי השופטים וגמור בימי בר־כוכבא, וגם בימי ההתרחבות וההתפשטות הרבה ביותר, לא היה בגבולות ישראל כשהם לעצמם כל מבטח לקיומה של המדינה. מצבה של מדינת ישראל המחודשת בימינו אלה לא הוטב לעומת עברה הקדום.

המעמד הגיאוגרפי הפיזי של הארץ כמעט לא נשתנה, אם כי בסביבתה הגיאופוליטית חלו שינויים גדולים וחיוניים. התנ״ך נשאר עד היום אוצר בלום לידיעת הארץ ותולדותיה – המדיניות, החברתיות, התרבותיות, הצבאיות והבין־לאומיות; ובמידה שהבנת המצב בימינו זקוקה לאור העבר (והיא זקוקה לו במידה רבה), אין כספרי התנ״ך המסוגלים לזרוע אור על כמה בעיות של חיינו ומקורותיהן הכמוסים ביותר, ולא תיתכן השכלה מדינית וצבאית ישראלית מניחה הדעת בלי ידיעה מעמיקה בתנ״ך. אולם אין לחפש בעבר מורה דרך מזומן להווה.

הגיאוגרפיה משתנה רק מעט או כמעט לא לגמרי, אבל ההיסטוריה מתחדשת בלי הרף, ואין סיטואציה היסטורית דומה לחברתה; הניסיון ההיסטורי, חקר המצבים והתמורות בעבר, הוא עזר חשוב והכרחי בהתמצאותנו בתנאים החדשים, אבל הניסיון עלול ליהפך לרועץ ולסכנה חמורה אם הולכים אחריו כסומא בארובה ודנים גזירה שווה מכנית מהעבר, ואין מבחינים בחליפות ובתמורות המתמידות, ואין רואים בבהירות המציאות החדשה שבה יש לפעול; יש הכרח לעמוד על הייחוד שבכל סיטואציה היסטורית, ויש להסיק מכל מעמד מיוחד המסקנות ההולמות אותו ורק אותו.

לא הרי כיבוש יהושע בן־נון, או שיבת ציון בימי זרובבל, עזרא ונחמיה, כהרי תקומת ישראל בימינו.

כיבוש יהושע בן־נון בא בזמן שעמי ארץ־ישראל ושכנותיה היו שרויים באנרכיה פנימית, ומאות שנים נאבקו היהודים עם שכניהם, עד שנכונה מלכות ישראל המאוחדת תחת שאול ודוד, וגם זו לא האריכה ימים, ונתפלגה אחרי מותו של שלמה המלך; ועל קיום שני הפלגים איימו כל הזמן ארם מצפון ואדום ומואב מדרום, ויותר מכולן מצרים ובבל. ההתחרות המתמדת בין שתי האימפריות האלה, זו שבדרום וזו שבמזרח, עזרה לא במעט במשך תקופה די ארוכה לקיום עצמאות ישראל. המאבק הפנימי בין ה״אוריינטציות״ על מצרים, אשור ובבל מילא חללה של ההיסטוריה המדינית בימי מלכי יהודה וישראל, עד שסוף סוף גבר הכובש מן ארם־נהריים, וישראל ויהודה נפלו בזו אחר זו. מצרים, אשר רבים ביהודה סמכו עליה שתצילם מן הכובשים האשורים והבבלים, נתגלתה באמת כ״מִשְׁעֶנֶת הַקָּנֶה הָרָצוּץ... אֲשֶׁר יִסָּמֵךְ אִישׁ עָלָיו וּבָא בְכַפּוֹ וּנְקָבָהּ כֵּן פַּרְעֹה

מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְכָל הַבֹּטְחִים עָלָיו" (מלכים ב יח, 21). בימי הבית השני, לא היינו עצמאיים וריבוניים אלא תקופה קצרה של החשמונאים הראשונים עד מות אלכסנדר ינאי המלך ואשתו שלומציון. במאתיים השנים הראשונות אחרי השיבה מבבל הייתה ארץ־ישראל אחת מ"שבע ועשרים ומאה מדינה" של מלכי פרס, ונהנתה רק מאוטונומיה דתית פנימית. גם בימי אלכסנדר מוקדון ויורשיו הראשונים הייתה הארץ כפופה לאימפריה ההלניסטית החדשה. בעקבות מלחמתם של המקבים נשתחררה יהודה, למעשה, רק בימי שמעון החשמונאי.

"בשנת שבעים ומאה הוסר עול הגויים מישראל, ויחל עם ישראל לכתוב בספרים ובשטרות בשנה אחת לשמעון הכהן הגדול ושר הצבא ונשיא היהודים" (ספר מקבים א', פרק יג, 41–42). שנת 170 למניין שטרות היא שנת 142 לפסה"נ. רק אז הושלמה חירותה המדינית של יהודה, ונתקיימה בסך הכול במשך שלושה דורות של החשמונאים הראשונים – כשבעים שנה: בימי שמעון החשמונאי, בנו יוחנן, שקרא לעצמו גם בשם יוחנן הורקנוס, נכדו יהודה אריסטובולוס הראשון שהחזיר תואר המלך לישראל, אחיו אלכסנדר ינאי ואשתו שלומציון המלכה. אחרי מות המלכה הגדולה פרצה מלחמת אחים בין שני בניה, ואיתה בא הכיבוש הרומי ששם קץ, הרבה שנים לפני חורבן בית שני, לעצמאות המדינית של ישראל.

תקופת החשמונאים עמדה בתחילתה בצילו של העולם ההלניסטי, ובסופה תחת שלטונה של רומא. 133 שנה לפני חורבן בית שני, נכנס פומפיוס הרומי בראש צבאותיו לירושלים, ומאז שלטה רומי למעשה ביהודה. מריבות פנימיות החישו קצה של חירות העם היהודי בימי בית שני.

הצד השווה שבין שתי התקופות הקדומות בישראל היה – שמרכז הכובד של העולם, שבו פעל העם היהודי, היה באזור הים התיכון: מצרים, בבל, פרס, יוון ורומא. סין והודו, שני מרכזי תרבות ותיקים ורבי־ערך בעולם העתיק, וגם בימינו, היו רחוקים ומרוחקים מישראל ושכניה; מרכזי התרבות הגדולים שהשפיעו על עמי הים התיכון ושכניהם היו במשך אלפי שנה מצרים, בבל (אשור), פרס, יוון ורומא. כל אלה השפיעו במישרים ובעקיפין על העם היהודי, ועם כולן עמדה ישראל במאבק מתמיד, צבאי או תרבותי. הצד השווה השני – היות ישראל מוקפת עמים שונים, שהניגודים ביניהם לא פסקו עד שרומא הכניעה את רובם, וישראל יכלה זמן רב לנצל הניגודים האלה לשם ביטחונה, ולהתחבר פעם עם צד אחד ופעם עם צד שני. כך עשו דויד ושלמה והמלכים המאוחרים, וכך ניסו לעשות החשמונאים, עד שהברית עם הרומאים נהפכה למלכודת של כיבוש זר.

בשתי התקופות הקדומות באו היהודים לארץ מהמזרח, וכמעט שלא ניתן להם לגשת לים. מגעם העיקרי היה עם העמים ששכנו סביבם ביבשה מדרום, מצפון וממזרח. עד תקופת רומא לא היה לישראל כמעט כל מגע עם עמי המערב ואיי הים, ועמים אלה, מחוץ ליוון, גם לא היו חשובים אז בתולדות העמים.

מאז חורבן בית שני נפוץ ישראל בכל קצווי תבל, וכמעט שאין למצוא ארץ אחת בעולם שאין בה פזורי ישראל. שיבת ישראל לארצו בימינו החלה בארצות המערב באירופה, בתוך עמי התרבות הגדולים של ההיסטוריה החדשה. מרכז העולם הועתק בינתיים מים התיכון לגדות האטלנטיק. בראשית שיבת־ציון בימינו נמצא רוב היהודים באירופה, ובעיקר בחלקה המזרחי, בקרב העמים הסלבים והגרמנים, ומיעוטם בקרב העמים הלטינים והצפוניים.

בקרב רובה של יהדות זו נשתמרה מורשת התרבות היהודית מימי קדם, התרבות המושתתת על

ספרי התנ״ך, ולתוכה נספגה גם התרבות המערבית החדשה, המיוסדת על כיבושי המדע המודרני ונחלתו התרבותית של העולם היווני הרומי.

חזון שיבת־ציון חי בקרב כל קיבוצי היהדות המפוזרת, ומזמן לזמן נדלק ניצוץ משיחי ונעשו ניסיונות להגשים החזון, עיתים בדרך הטבע, על ידי עלייה לארץ ובניין יישובים, עיתים שלא בדרך הטבע, בכוח הנס והאמונה המיסטית. דוגמאות בולטות לשני הדרכים הוא פועלם של שני אישים גדולים ביהדות הספרדית: דון יוסף הנשיא הדוכס מנכסוס, ושבתי צבי מאיזמיר.

אם כי הניסיונות משני הסוגים גם יחד נסתיימו בכישלון, אין לקפח זכותם ההיסטורית ואין לשלול חלקם בתקומת ישראל בזמננו. הם הם ששמרו על גחלת התקווה בלב העם היהודי, ובלי התמדה של תקווה זו לא היה קורה מה שקרה בימינו.

מתקופת בר־כוכבא ואובדנה האחרון של עצמאות ישראל ועד הקמת המדינה היהודית בימינו עברו 1813 שנה; רובו של הזמן הזה היו היהודים מנותקים בגופם מהמולדת ופזורים בנכר בין הגויים. ואין בכל תולדות המין האנושי מקרה דומה שעם המנותק מארצו קרוב לאלפיים שנה – יחזור אליה ויחדש בה קוממיותו הממלכתית. אלמלא נשא העם היהודי בכל נדודיו חזון התקומה וקיים בליבו ובנפשו הקשר עם ארץ מכורתו, על אף הניתוק הפיזי, לא היה בא אותו דבר יחיד במינו שבא בימינו. והדבר לא בא – כל זמן שהחזון נתפרנס מתוחלת **פסיבית** בלבד.

רצון הביצוע האקטיבי נתעורר עם ראשית **העלייה החלוצית** לפני שבעים וחמש שנים, שהניחה היסוד להתיישבות חקלאית; בעלייה זו נסתמן המפנה המהפכני ברוח העם, המפנה מתוחלת פסיבית וציפייה מיסטית לגאולה בעתיד ערפלי, למעשה אקטיבי ומאמץ ממושך לפלס בדרך הטבע נתיב לגאולה לאלתר.

מאות בשנים נכנע העם היהודי לגורלו, לגורל עם מפוזר התלוי בחסד זרים וכמעט שנכרתה האמונה מלב העם **בכוחו ויכולתו**. בעלייה החלוצית באה לידי גילוי התעוררות **האמונה ביכולתו היוצרת ובכוחו של האדם** היהודי להשתלט על גורלו ולשנות גורל עמו.

התלקחות זו של האמונה בכוח וברצון היהודי לאחר מאות שנות גלות ונכר היא אחד הפלאים הגדולים בהיסטוריה המופלאת של העם היהודי.

אמונה מחודשת זו בכוח האדם והעם היהודי **וביכולתו היוצרת והלוחמת** ינקה משלושה מקורות: מהשפעתו המחודשת של התנ״ך, מהמהפכות הלאומיות והחברתיות באירופה, מהמגע היוצר עם אדמת המולדת.

ההשכלה במאה ה־19 השיבה לנוער היהודי את התנ״ך בזוהרו הקדום. מַשַׁק כנפי נעוריה של האומה בקע מחדש בלב הנוער העברי צמא האור והישע, ואהבת ציון מרעננת הכתה גלים ועוררה מאוויים נרדמים. המולדת העתיקה נתגלתה לבנים החורגים בארצות נכר בכל קסמיה; לעיני רוחם של הסופרים והמשכילים העברים נגלו כאילו מחדש מראות קדומים רוויי בשורה: נדודי שבטי ישראל במדבר, חבלי התאחזותם בארץ היעודה, נפתוליהם עם שכניהם ועם עצמם, עלילות הגבורה של שופטיהם ומלכיהם, הופעתה הכבירה של הנבואה העברית הנושאת משאיה הגדולים והנצחיים על גוי ואדם, המבשרת חזון אחרית הימים, והספוגה להט אמונה בייעוד הגדול של העם היהודי.

ליבם של טובי הנוער היהודי נצמד מחדש למכורת האומה, ונתעורר הרצון לחדש ימינו כקדם. המהפכות הלאומיות והחברתיות באירופה הדביקו טובי העם היהודי בהכרת ערך האדם והעם

הלוחם על שחרורו, הדגימו עלילות גבורה של נדכאים ומשועבדים, הציתו בלבבות אש המרד ותוחלת התקומה, גילו כוחם וערכם של העובדים ואנשי האדמה וסימנו דרך חדשה לגאולה הנכספת: **שיבה לעבודה ולאדמה** במולדת.

החלה העלייה החלוצית – מבשריה ומגלמיה של האמונה בכוח וברצון היוצר של האדם והעם היהודי. יהודים נועזים ובוטחים בעצמם נצמדו מחדש בקרקע המולדת, וכפרים עבריים הוקמו על אדמת ביצות וחולות וטרשים עזובים ושוממים; לשון הנביאים שנדמה ושותקה כאילו לנצח, נשמעה מחדש בשדמות יהודה והגליל מפי עוללים ויונקים, ובתולדות העם והארץ נפתחה תקופה חדשה, תקופה של יהודים המעצבים גורל חייהם וגורל אומתם בעצם כוחם בעבודתם, ביגיעם הגופני והרוחני, והם גם עושים במלאכה וגם מחזיקים בשלח, ומשיבים מלחמה שערה כשהם נתקפים על ידי אויב.

זרע המדינה נזרע בייסוד פתח־תקווה, ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה, גדרה והיישובים שבאו אחריהם. והמייסדים הראשונים טעמו טעם התלאות הקשות הבאות על בוני מדינה ראשונים: מלחמה קשה בפגעי הטבע, בפראי המדבר, בשכנים עוינים, בקדחת ממארת, בחוסר מים, במחסור ובמצוק ובסכנות בלתי פוסקות לחיים ולרכוש.

אַדני העצמאות העברית הוטבעו בכפרים ובערים העבריים שנבנו על ידי חלוצי שיבת ציון השלישית. אולם עד קום המדינה היו המייסדים הראשונים פטורים **מהאחריות העליונה הכרוכה בעצמאות ממלכתית**. היה קיים שלטון זר, והשלטון היה טוב ורע בסירוגין, ידיד ועוין, אבל עליו, על השלטון הזר, הייתה האחריות העליונה לנעשה בארץ. בימי השלטון התורכי לא הייתה ארץ־ישראל יחידה מדינית בפני עצמה, ולא הייתה גם מוקפת מדינות עצמאיות. ארץ־ישראל בתקופת התורכים הייתה רק אחד החבלים של הקיסרות העות׳מאנית, שכללה בתוכה כל ארצות ערב, והערבים והיהודים היו נתונים לשלטון העליון של התורכים.

ובימי השלטון הבריטי היו גבולות הארץ – מוגנים על ידי הצבא הבריטי. היישוב העברי אומנם התארגן כמדינה בתוך מדינה, אבל האוטונומיה היהודית הצטמצמה בעניינים פנימיים בלבד. ביטחון הארץ והגנתה היו בידי ממשלת המנדט; ואם כי אנגליה שלטה בארץ מטעם חבר הלאומים, הרי מבחינה כלכלית וכספית הייתה הארץ חלק של הקיסרות הבריטית, והשקעת ההון הסמויה של אנגליה – החזקת צבא גדול בארץ – שימשה מקור לא אכזב למשק היהודי המתרחב. מידות העלייה והגידול של היישוב היו תלויים במדיניות השלטון המנדטורי. עם תום המנדט והקמת המדינה – עברו כל ה״מכשלות״ הללו לישראל העצמאית.

ביום 14 במאי 1948 קיבל על עצמו עם ישראל הצעיר, חסר הניסיון הממלכתי, האחריות המלאה לביטחונה ולקידומה ולבניינה של המדינה החדשה, לגורל פזורי ישראל שאינם רוצים ואינם יכולים להישאר בגולה, לעיצוב היחסים של עם ישראל עם העולם הסובב אותו מקרוב ומרחוק, ולא עוד אלא שעל מדינת ישראל הוטלה האחריות לכבודם ולמעמדם, ובמידה רבה גם לשמירת קיומם וזכויותיהם, של כל היהודים בעולם.

מעולם לא נפלה על מדינה חדשה וקטנה אחריות כה כבדה וגדולה בתנאים כה חמורים וקשים.

תנאים חמורים וקשים אלה אינם מקריים וזמניים, אלא נעוצים במעמדה הגיאוגרפי של הארץ ובמקומה בהיסטוריה האנושית; בנסיבות התקופה ההיסטורית שבה קמה המדינה; במצבו של העם היהודי ובקורותיו בימינו; בסביבת העמים שבתוכם מדינת ישראל חיה ופועלת; ולבסוף במשימות המיוחדות שהוטלו על מדינה זו, המשימות המשמשות בבת אחת גם זכות וגם תנאי לקיומה.

בשלושה דברים ארצנו נפלית: במבנה פניה, במעמדה הגיאוגרפי ובתולדותיה. המבנה הפנימי של מולדתנו אין דומה לו בכל כדור הארץ. לאורך הארץ מצפון לדרום, מהרי הלבנון והחרמון ועד ים סוף, משתרע בקע עמוק בשם בקעת הירדן והערבה, ומרכזו הוא ים המלח, כארבע מאות מטר מתחת לפני הים, וזהו המקום העמוק ביותר על פני כדור הארץ. בקעה עמוקה זו, הגבעות וההרים אשר משני עבריה וחוף ים התיכון לאורך הגבול המערבי הקנו לארץ קטנה זו שפע של אקלימים, נופים וסגולות שאין למצוא בשום ארץ אחרת בשטח כה מצומצם. ולא לחינם דרש אחד מחכמינו: "תבל זו, שהיא **מתובלת** בכול. שכל הארצות יש בזו מה שאין בזו, אבל ארץ־ישראל אינה חסרה כלום".

עמדתה של הארץ בצומת שלוש יבשות: אסיה, אירופה ואפריקה, הפכה ארץ קטנה זו לארץ מעבר ולשדה מערכה לכל כובשי תבל. מזמן שהאדם נפוץ בעולם והחל נודד מארץ לארץ – הייתה ארצנו תחנה חשובה ובסיס אסטרטגי לכל הכובשים הקדומים והחדשים, שבאו מצפונה של אפריקה או מלב אסיה המערבית והמרכזית או מארצות אירופה. לארצנו פלשו כובשים מדרום ומצפון, ממזרח וממערב, מכל הגזעים האנושיים ובכל התקופות ההיסטוריות, מימי קדם ועד ימינו אלה, החל בעילם, מצרים ואשור בראשית התרבות האנושית, ועד נפוליון ואלנבי בתקופה החדשה. ואם כי בינתיים נתגלו יבשות חדשות וגדולות, ומרכז הכובד של המדיניות והתרבות האנושית הועתק לאזורים אחרים – אין איש יכול להגיד בוודאות שמסע הכובשים הזרים דרך ארצנו נסתיים ועבר זמנו. העובדות הגיאוגרפיות הן עקשניות, והחור קורא לעכבר.

ארצנו תופסת גם מקום מיוחד בתולדות הרוח והתרבות האנושית. מחוץ ליוון אין אף ארץ קטנה אחרת שמילאה תפקיד כה גדול בהיסטוריה האנושית והטביעה חותמה על תרבותה של מרבית המין האנושי כאשר עשתה זאת ארצנו. ספר הספרים שנוצר על ידי עם ישראל בארץ זו הוא הספר הנפוץ ביותר בעולם, והשפיע יותר מכל ספר אחר על רוח האדם בקרב כל העמים באירופה ובאמריקה ובאוסטרליה ובקרב חלק גדול של עמי אסיה ואפריקה. הדתות של רוב המין האנושי מקורן בארץ זו, ועמים רבים יש להם זיקה רוחנית ונפשית לארץ ולמאורעות שנתחוללו בתוכה בשלושת אלפי השנים האחרונות, ולכל מעשה הנעשה בארץ זו יש הד כביר בעולם הרחב, כאשר אין למעשים הנעשים בארצות הרבה יותר גדולות בשטח ומרובות באוכלוסין. **זוהי ארץ תלפיות**, במובן החיובי והשלילי גם יחד.

אף תקומת ישראל בימינו – אינה דומה לתקומת כמה וכמה מדינות אחרות בהיסטוריה החדשה של העולם. זה לא היה מאורע שנצטמצם בתחומי העם שחולל אותו ובתחומי הארץ שבה נתארע. לא במקרה נידון הדבר תחילה על הבמה העליונה של האנושות בימינו – בעצרת האומות המאוחדות; ואם כי תקומת ישראל הוכרעה ונחרצה **למעשה** על ידי מאמצנו וכוחנו הצבאי וניצחוננו בשדה הקרב, הרי להלכה היא הוסכמה והוחלטה על ידי אומות העולם, ובכללן שתי המעצמות האדירות בימינו, ארצות הברית וברית המועצות.

המאורע של תקומת ישראל היה מאורע **עולמי**. לחלקי אנושות גדולים יש זיקה נפשית לארץ זו. כרוכים בה גם אינטרסים אסטרטגיים ומדיניים בין־לאומיים; גם היות העם היהודי עם מפוזר בכל ארצות תבל, שיווה למאורע זה ערך בין־לאומי מיוחד. תקומת ישראל, למרות שטחה המוגבל, כרוך בה שינוי חשוב במאזן הכוחות בכל המזרח התיכון, וכל שינוי כזה יש לו חשיבות מיוחדת בתקופה זו של החרפת הניגודים והתחרויות הבין־לאומיים בעולם.

תקומת ישראל חלה באחת התקופות הדינמיות המסוערות והמסוכסכות ביותר בתולדות המין האנושי, ההיסטוריה לעולם אינה קופאת על שמריה, אולם קצב התמורות והמהפכות לא היה **כמעט** מעולם כה מזורז ומואץ כמאז מלחמת העולם הראשונה. בארבעים השנים האחרונות חלו בעולם תמורות עמוקות שהפכו פני האנושות, הורידו עליונים והעלו תחתונים, ניפצו הרס מעצמות כבירות והעלו על במת ההיסטוריה כוחות חדשים, עצומים אדירים, ועדיין אנו רחוקים מ"קץ הפלאות", ועוד נתכנו לעולם בדורנו ובדור הבא תמורות ומהפכות שאין לראות ממדיהן ותוכנן המדיני החברתי.

כאן יצוינו רק שני סימנים מובהקים של תקופתנו זו:

א. שקיעת ההגמוניה האירופית ועליית יבשת אסיה

מימי אלכסנדר מוקדון חלשה אירופה על העולם, כפי שהיה ידוע בתקופות ההן; ואם כי מרכז השלטון עבר מאז ועד היום מיד ליד וממדינה למדינה, הרי נשארה אירופה, עד מלחמת העולם הראשונה, המנהיגה של כל היבשות בעולם והשלטת בפועל על רוב ארצות תבל שמחוץ ליבשת אמריקה. גם ארצות אמריקה היו זמן רב מושבות של אירופה וחלק מתרבותה ומשקה וכוחה העולמי. מאז מלחמת העולם הראשונה ירדה אירופה מגדולתה, והירידה הולכת ונמשכת ולא הגיעה עדיין לקיצה. השקיעה היא גם מדינית, גם כלכלית, וגם תרבותית. ועם שקיעתה של אירופה באה עלייתה של אסיה.

אסיה היא היבשת הגדולה ביותר בעולם, לא רק בשטחה אלא גם במספר אוכלוסייתה. יבשת זו הייתה לפני אלפי שנים מולדת התרבות האנושית. ביבשת זו נולדו המדעים והאמנויות שהונחו ביסוד תרבותנו החדשה. ביבשת זו שוכנים שני העמים מרובי האוכלוסין בעולם – עמי סין והודו, המונים כמעט מחצית המין האנושי. עמים אלה גדולים לא רק במספרם אלא גם בתרבותם העתיקה והמקורית – שנתקיימה במשך אלפי שנים ללא הפסק וניתוק עד היום. כמה מעמי אסיה המערבית, בארצות התנ"ך, תרמו אף הם תרומתם הגדולה לאוצר הרוח האנושי לפני כמה אלפי שנים – אבל רובם נכחדו ועברו מן העולם: אלה הם עמי עילם, אשור, בבל, ארם וכנען. עם הופעת היוונים, שירשו וספגו הישגי הרוח הראשוניים של שכניהם המזרחיים והעלו אותם לשלב עליון בכוח יצירתם הגאונית בכל תחומי המדע, המחשבה, השירה, האמנות, המלאכה והצבא, שקעה שמשה של אסיה; והתרבות האירופית המאוחרת שנבנתה על מורשת הרוח והדת של **היהודים**, על החוכמה והאמנות והפילוסופיה של **היוונים** ועל הליכות המדינה והמשפט של **הרומאים** – השתלטה על העולם. ואם כי השפעתה של תרבות זו לא פחתה גם עכשיו, אלא להפך, היא הולכת ומתפשטת בכל פינות העולם, הרי הנושא המרכזי של התרבות הזאת – אירופה, נתערער כוחו המדיני והכלכלי, והיבשת הגדולה באסיה מתעוררת לחיים חדשים, פורקת מעליה עול אירופה, ושואפת לתפוס המקום הראוי לה במערכת המדיניות, המשק והתרבות בימינו. רק מעטים מתושבי אסיה עודם נתונים גם עכשיו לשלטון זר. עמים גדולים וקטנים ביבשת העצומה ובאיי האוקיינוס ההודי נשתחררו בימינו אלה, ושוב הופיעו שני העמים הגדולים והעתיקים – סין והודו – כעמים עצמאיים, ומשקלם במאזני האנושות עולה ומתגבר, ועשוי לעלות עוד יותר בימים יבואו.

מולדת העם היהודי היא בקצה המערבי של יבשת אסיה. באלפיים השנים הראשונות של קיומו היה העם היהודי נטוע כמעט כולו ביבשת אסיה ובמצרים הקרובה לה, בקרב עמי ארצות התנ"ך, שמהם באו ליוונים ידיעותיהם הראשונות במדע, באמנות, במלאכה ובשימוש בכתב.

העם היהודי בראשית ימיו היה מעורה אף הוא בתרבות קדם זו, וגם נאבק בה, כי הוא טיפח תרבות עברית מקורית ואורח חיים חדש שעשו אותו לעם עולם. באלפיים השנים האחרונות של קיומו היה העם העברי נפוץ בעיקר במערב: בארצות אירופה, באמריקה ובאוסטרליה. כאן ספג העם היהודי התרבות האירופית וגם השתתף בטיפוחה, ויש לו יד בכל כיבושי המדע, האמנות, הטכניקה של זמננו, אך באותו הזמן הצליח עמנו לשמור גם על נחלתו הרוחנית, המקורית והקדומה.

לאחר אלפיים שנות פזורים ונדודים חוזר עם זה למולדתו הקדומה במערב אסיה, בונה אותה ונבנה בתוכה כעם חופשי העומד ברשות עצמו. מאורע מופלא זה חל בתקופה שמרכז הכובד עובר מאירופה לאסיה, ועם ישראל נעשה שוב גורם עצמאי, אומנם קטן בכמותו ובשטח ארצו, אבל לא בלתי חשוב באיכותו וביכולתו הפוטנציאלית ביבשת הגדולה, כאילו הטילה עליו ההשגחה ההיסטורית לשמש גשר חי בין עמי אסיה ואירופה.

פחות מכל עם אחר יכול עם ישראל להתעלם מעליית אסיה ועמיה. היהודים אינם צריכים ואינם רשאים להתנער ממורשתם האירופית – בשטח המדעי והטכנולוגי, כשם שלא יתנכרו למורשתם הרוחנית הקדומה; אבל שומה על העם היהודי המתנחל שוב במולדתו העתיקה, להכיר כל אוצרות הרוח והתרבות של עמי אסיה – ערב, פרס ויפן, ובראש וראשונה עמי הודו וסין.

בספרי היסטוריה כלליים, ובייחוד באלה המוקדשים לתולדות הספרות וההגות האנושית, נעדר לרוב מקומן של יפן, סין והודו. ליקוי זה הוא פרי יהירות אירופית, נחלת יוון ורומא, שעבר זמנן. עם ישראל כעם קטן אין לו צורך ויכולת להתחרות בעמים הגדולים של תקופתנו בכוח, בעושר ובחיל, אבל אסור לו לפגר אחרי העמים העצומים ביותר – בממלכת הרוח. עמנו מצווה להקנות לעצמו כל אוצרות הרוח של המין האנושי. סגולות הרוח הדגולות, שעשו את עם ישראל בתקופת התנ״ך לאחד ממורי המין האנושי, סגולות אלו נדכאו וכמעט נחנקו בדלת אמות של הגטו הגלותי, אבל כוחן לא הכזיב, ועם הינטענו מחדש באדמת המולדת כעם בן חורין יבקע המעיין הסתום; ואל נזלזל בירושה הרוחנית הגדולה של עמי הודו, סין ויפן, לא רק בגלל משקלם המדיני והכמותי של עמים אלה, אלא לגופם, ולקשרי רוח באסיה החדשה נתכנו עלילות פוריות לא פחות מאשר באירופה הישנה.

ב. התחרות על הגמוניה עולמית בין שתי המעצמות האדירות

ארצות הברית וברית המועצות, בימינו אלה זוהי נקודת המוקד של המדיניות הבין־לאומית. אין עמי אמריקה ורוסיה הגדולים בעולם; ארצות הברית מונה כ־155 מיליון איש, ורוסיה על כל שבטיה המרובים כ־200 מיליון. בהודו לבדה יש יותר אוכלוסין מאשר בשתי הארצות האלה גם יחד, וסין – מרובת אוכלוסין גם מהודו. ושוב אנו רואים כאן עובדה רבת־משמעות, שלא הכמות בלבד קובעת. נסיבות היסטוריות וגיאוגרפיות העמידו בימינו את שתי האומות האלה, המתחרות זו בזו, בראש **הנהגת** העולם. זהו פרי תהליך איטי שהגיע לגמר בישולו בלהבות מלחמת העולם השנייה, אבל הוא צמח וגדל בסתר במשך עשרות בשנים. עוד לפני מאה ועשרים שנה הבחין הסופר הצרפתי אלכסיס טוקוויל, מסתכל מדיני בעל עין חדה, בתהליך נעלם זה, וחזה בבהירות מפליאה תוצאותיו המכריעות: כשטוקוויל כתב ספרו השנון והמבריק על הדמוקרטיה האמריקנית, מנתה אמריקה רק 15 מיליון תושבים, ורוסיה הייתה ארץ לא ידועה לרוב תושבי אירופה ואמריקה. ובספר שהופיע בשנת 1835 כתב טוקוויל דברי נבואה אלה:

> יש עכשיו בעולם שני עמים גדולים, אשר אם כי יצאו מנקודות שונות הם, כמדומה, מתקרבים למחוז־חפץ אחד: אלה הם הרוסים והאמריקנים. שניהם גדלו בלא רואים, ובעוד שמבטי האנושות היו מופנים למקום אחר, קפצו שניהם פתאום בראש האומות... נראה שכל שאר העמים הגיעו כמעט לקצה הגבול, שתחם להם הטבע, אולם שני אלה הולכים וגדלים. כל האחרים נפסק גידולם או הם מתקדמים בקושי רב, ורק שני אלה צועדים קדימה בקלות ובמהירות לקראת מטרה, שאין העין רואה עדיין קיצה. האמריקני נלחם במכשולי הטבע, הרוסי – באנשים, כיבושי אמריקה נעשים בכוח המחרשה, כיבושי הרוסים – בחרב. האמריקני סומך על האינטרס האישי למען הגיע למטרתו: הוא נותן חופש גמור לעוצמה הבלתי מכוונת של העם ולשכלו הישר. הרוסי מרכז בידי איש אחד כל השלטון במדינה. מכשיר הפעולה הראשי של האמריקני הוא החופש, של הרוסי – השעבוד. נקודת מוצאן של השניים היא שונה, דרכיהם נפרדות. אולם כל אחד מהם נראה כאילו נבחר על ידי ההשגחה לחלוש באחד הימים על גורלו של חצי כדור הארץ.

כמעט שלא יאומן, כי דברים אלה נאמרו לפני כמאה ושלושים שנה, אבל הם נכונים היום כביום אמירתם. התמודדות שני הענקים האלה על במת ההיסטוריה האנושית בימינו והתנגשות שני העקרונות שעליהם בנויים חיי העמים האלה – חירות דמוקרטית וכפייה טוטלית – מטילות בתקופה זו צילן על כל העמים בכל הארצות.

אין זה נכון להגיד שהעולם מחולק לשניים: גוש סובייטי מצד אחד, וגוש אמריקני מצד שני. רק הגוש הסובייטי הוא אחיד, מלוכד וכפוף למרות עליונה אחת, השוכנת בקרמלין, (מכלל זה, ייתכן, שיש להוציא סין הקומוניסטית, אשר קשריה עם ברית המועצות הן יותר בגדר של קשרי ידידות מאשר קשרי תלות). בגוף מלוכד זה יש מרות עליונה ואחידה הגוזרת לא רק על ענייני משק, ביטחון ומדיניות חוץ ופנים, אלא גם על תרבות, מדע, אמנות, ספרות, ומחשבה והליכות יום־יום. גוש זה מתפשט מגרמניה המזרחית, צ׳כיה, הונגריה ובולגריה במערב עד גדות הפסיפיק במזרח הרחוק, ומהווה גוש רצוף, הגדול ביותר בעולם.

העולם שמחוץ לגוש זה אינו מהווה יחידה מלוכדת מאיזו בחינה שהיא: מדינית, כלכלית או תרבותית. כל ארץ עומדת פחות או יותר ברשות עצמה, יש לה משטר מדיני כלכלי וחברתי משלה, השונה במעט או ברב מהמשטר בארצות אחרות; יש כאן מדינות פרימיטיביות החיות עדיין במשטר תיאוקרטי מלכותי כתימן וסעודיה, או במשטר פיאודלי ופיאודלי למחצה כרוב ארצות המזרח התיכון; יש ארצות קפיטליסטיות דמוקרטיות מובהקות כאמריקה הצפונית וכמה מארצות אמריקה הלטינית, יש ארצות של דיקטטורה ויש ארצות מתקדמות וסוציאליסטיות כארצות הסקנדינביות. חלק מארצות אלה קשורות זו לזו, למטרות הגנה הדדית, והן ארצות הברית האטלנטית, ובראשן ארצות הברית; וחלק מהארצות עומדות מחוץ לכל בריתות, ויש רק צד שווה אחד ביניהן, שאינן מקבלות על עצמן המרות הסובייטית.

אבל גם המדינות שאינן קשורות לשום צד, כמדינת ישראל, אינן יכולות להתעלם מהתמודדות איתנים זו, העלולה להפוך למלחמת עולם שלישית, שתעלה בלי ספק בחומרתה, בחריפותה ובסכנותיה על כל מה שידע אדם עד היום הזה.

במתיחות עולמית זו נולדה מדינת ישראל. שתי המעצמות האדירות העומדות במרכז

המתיחות סמכו ידיהן על הקמת ישראל, וכל אחת נימוקיה איתה. אולם שיתוף הפעולה של ארצות הברית וברית המועצות בעצרת האומות המאוחדות בדיון על חיסול המנדט הבריטי וחלוקת הארץ לשתי מדינות, לא הפיג במאומה המתיחות השוררת ביניהן בכל שאר השאלות המדיניות, ואף לא בשאלות העלולות להתעורר במדינת ישראל וסביבה; ומרגע צאתה לאוויר העולם הועמדה מדינת ישראל לא רק בפני פעולות איבה ויחסי איבה של כל שכניה הערבים, אלא גם בפני בעיית הבעיות של המין האנושי בימינו: סכנת מלחמת עולם שלישית וכל הכרוך בסכנה זו – בטרם פרוץ המלחמה.

ולרקע המציאות הבין־לאומית שבתקופת היווסד מדינת ישראל יש להוסיף רקע המציאות היהודית בעולם.

בתולדות העם היהודי לפני היווסד המדינה קרו שני אסונות, אשר גם עמנו למוד הייסורים לא ידע כמותם מעולם: ניתוק יהדות רוסיה והשמדת מרביתה של יהדות אירופה.

במאת השנים האחרונות הועתק מרכזה של היהדות למזרח אירופה. היהדות המערבית, בעיקר היהדות בספרד, שעמדה בראש היצירה היהודית בימי הביניים, נעקרה ונידלדלה. ברוסיה המתרחבת ומתפשטת מזרחה ומערבה נתרכז רוב בניין ורוב מניין של העם היהודי; עם ירידת ארצות האיסלאם ודלדולם המדיני והתרבותי – דלל גם מקור היצירה היהודית בארצות אלה, ויהדות רוסיה נעשתה למנהיגה ולבית היוצר של העם היהודי. ביהדות רוסיה (ובמידה ידועה גם ביהדות גליציה) קמה ההשכלה העברית, צמחה תנועת חיבת־ציון ופולסו נתיבות ראשונות לעלייה חלוצית, והנוער היהודי המהפכני גילה גבורתו במלחמה נועזת נגד עריצות ודיכוי. כל הרנסנס היהודי מהמאה ה־19 ועד היום הוא בחלקו המכריע מעשה ידיה של יהדות רוסיה. מכוחה של יהדות זו צמח המרכז היהודי הגדול בימינו, המרכז היהודי באמריקה; יהודי רוסיה בעיקר בנו היישוב החדש בארץ, שהכשיר תקומתה של מדינת ישראל; הם טיפחו הספרות העברית והיהודית שהוציאו המוני ישראל מהגטו הרוחני; בתוכם גדלה תנועת הפועלים היהודית שהרימה קרנם של המוני העם. ומשענה המרכזי של התנועה הציונית היה ביהדות הרוסית. כל זה עשו יהודי רוסיה בהיותם מדוכאים על ידי המשטר הצארי, משוללי זכויות וכלואים בתחום מושב; מה גדול ורב היה כוח היצירה הגנוז ביהדות זו, אם גם במשטר של דיכוי והשפלה הייתה מסוגלת להאציל ברכות תנובה כאלה לעמה.

בפברואר 1917, עם מיגור המשטר הצארי ופרוץ המהפכה הדמוקרטית ברוסיה, נדמה היה כי הגיעה גם שעת שחרורה של יהדות רוסיה, וזו התכוננה במלוא יכולתה לתפקיד הגדול הצפוי לה בתקופה החדשה שנפתחה לעם היהודי. אולם התקוות המזהירות לא האריכו ימים. באוקטובר 1917 באה המהפכה הבולשביסטית, ויהדות רוסיה נותקה בחוזק יד מהעם היהודי; הוחרמה התנועה הציונית ומנהיגיה הוגלו ונאסרו; נגזר על לימוד השפה העברית ועל ספר עברי; נחרבו חיי הקהילה; לאט לאט גם שותקה הספרות היידיש; נפסל כל מגע חופשי עם יהדות העולם, ונסגרה גם הדרך לעלייה לארץ והשבט היהודי הגדול והדגול ביותר באירופה ובעולם, נדון להתנוונות, לאילמות ולעקירה מהגוף היהודי בעולם.

עבר חצי יובל שנים ושואה איומה ונוראה, אשר לעומתה יחווירו כל הזוועות המחרידות בדברי ימי העמים, נחתה על יהדות אירופה; התליינים הנאצים ועוזריהם רצחו שישה מיליון יהודים, אנשים ונשים, זקנים וטף, שני־שלישים מיהדות אירופה נשמדו. מעולם לא ראתה ההיסטוריה האנושית רצח עם בממדים כאלה, נגדעה יהדות אירופה, ורק פה ושם שרדה שארית קטנה לפליטה.

על יהדות זו שבאירופה עמדה תוחלת התקומה של העם היהודי. מתוכה יצאו בוני המולדת, חלוציה, מגיניה, לוחמיה. היא קיוותה וציפתה ונפשה כלתה למדינה יהודית, והיא היא שהתכוננה והייתה ראויה ומוכשרה לבנות המדינה בגופה ובנפשה, באונה ובהונה, בהמוניה ובראשיה. והמדינה אומנם קמה, אבל יהדות זו כבר נמחתה מעל פני האדמה, נשארו רק אודים בודדים מוצלים מאש... לעם ישראל ניתנה מדינתו – אפס המדינה לא מצאה עוד את עמה: העם שנזקק למדינה ושהמדינה נזקקה לו, נרצח. השארית שנשארה לפליטה באירופה, כלואה עדיין ברובה הגדול ואין יודע עד מתי...

בהיווסד המדינה היו בארץ כשש מאות וחמישים אלף יהודים – **כשישה אחוזים מהיהודים שנשארו אז בעולם**. ועל קומץ זה הוטל לעמוד בפני כל עמי ערב שמסביב: מצרים, עבר הירדן, עיראק, סוריה, לבנון, סעודיה, אשר נזעקו להילחם בישראל. ניצחונות צבא־הגנה לישראל הם כבר נחלת ההיסטוריה, אבל בניצחונות מופלאים אלה לא נפתרה בעיית ביטחונה של מדינת ישראל ולא בנקל ולא במהרה תיפתר. ודווקא מפני שהבעיה חמורה מאין כמוה, יש לראותה ראייה אכזרית בכל היקפה.

כאמור, אף בימי בית ראשון ובית שני הייתה בעיית ביטחון מדינת ישראל לא קלה; גם אז הייתה הארץ קטנה (אם כי גבולותיה נשתנו מזמן לזמן), עמנו היה קטן, ומסביב היו עמים רבים, ביניהם עמים גדולים וחזקים ותאבי כיבושים. אבל עמים אלה היו שונים זה מזה, בלשונם, בתרבותם, בדתם, והניגודים ביניהם היו מאפשרים גם לשכנים הקטנים להתקיים ולעמוד ברשות עצמם. אף פעם לא הייתה ארץ־ישראל בימים ההם מוקפת מכל עבריה אומה אחת ויחידה.

מיום שנהרסה העצמאות היהודית בפעם האחרונה בימי בר־כוכבא, השתלטו על ארצנו כובשים רבים בזה אחר זה: רומאים, ביזנטים, פרסים, ערבים, סלג׳וקים, צלבנים, מונגולים, מצרים, תורכים ואנגלים. בכל התקופה הארוכה הזאת על גלגוליה המדיניים לא הייתה ארץ־ישראל מעולם מדינה נפרדת ועצמאית, אלא אחד החבלים בתוך יחידה גדולה יותר. רק עם התפוררות הקיסרות העות׳מאנית בסוף מלחמת העולם הראשונה קמה ארץ־ישראל מחדש כיחידה מדינית נפרדת, אך לא עצמאית, תחת שלטון המנדט הבריטי, אשר בה ניתן להקים "בית לאומי לעם היהודי", כפי שהובטח בהצהרת בלפור. עם אישור המנדט על ידי מועצת חבר הלאומים ביולי 1922 נחלקה הארץ למעשה ולהלכה לשתיים: המערב נשאר כשטח "הבית הלאומי", והמזרח, מעבר לירדן, נמסר (תחת שלטון המנדט) לאמיר עבדאללה, בנו של חוסיין ממֶכּה.

בשנת 1813, שנה אחרי תבוסת בר־כוכבא, נתחדשה מדינת ישראל בחלק המערבי של הארץ. בשטחה אין מדינה זו קטנה מהמדינה העברית ברוב ימי הבית הראשון או השני, וחומר בעיית הביטחון במדינת ישראל אינו נעוץ בגבולותיה השונים מגבולות ישראל בתקופות הקדומות, אלא בשינויים רבי־המשמעות שנתחוללו סביב ארצנו כחמש מאות שנים אחרי בר־כוכבא. במאה השביעית לספירת הנוצרים נתחוללה בסביבות הארץ מהפכה רוחנית, אשר שינתה פני המזרח התיכון, מרכז אסיה וכל ארצות צפון אפריקה; ומהפכה זו מחמירה עכשיו ובעתיד בעיית הביטחון של מדינת ישראל כאשר לא הייתה מעולם, לא בימי בית ראשון ולא בימי בית שני.

מהפכה זו התחוללה בערבות הנרחבות והמדבריות של חצי האי ערב. במדבר ענקי זה נדדו במשך אלפי שנים שבטים ערבים פרימיטיביים, שהעולם הרחב כמעט לא ידע כלום אודותם, וקולם לא נשמע על במת ההיסטוריה האנושית עד המאה השביעית לספה"נ. שבטים אלה לא היו אפילו מאוחדים כאומה אחת, ולא היו נתונים לשלטון אחד. הופעתו של מוחמד ברבע הראשון

של המאה השביעית הפכה סדרי בראשית. נביא האיסלאם ליכד השבטים המפורדים והפך אותם לאומה מאוחדת, נתן להם אמונה חדשה והפיח בהם רוח גבורה ומאווי כיבוש. אחרי מות הנביא בשנת 632 יצאו יורשי מוחמד מחצי האי ערב למסע כיבוש בעולם והקימו בזמן קצר אימפריה ערבית עצומה. ייסוד אימפריה גדולה על ידי עמים כובשים אינו דבר חדש בהיסטוריה. קדמו לערבים בייסוד קיסרויות ענקיות הפרסים, היוונים, הרומאים והמונגולים. הכובשים הערבים לא הסתפקו בשלטון אלא הטילו על עמים רבים דתם החדשה. גם בזה לא היה חידוש. קדמו להם הבודהיסטים באסיה המזרחית והנוצרים באסיה המערבית ובקיסרות רומא. אולם הערבים ביצעו מהפכה שלפניהם ולאחריהם לא הייתה כמותה: הם עקרו לשונם של העמים המרובים אשר כבשו באסיה ובאפריקה והנחילו להם **לשונם הערבית**. לא כל העמים שקיבלו דת האיסלאם קיבלו גם לשון נביא האיסלאם. הפרסים, התורכים והמונגולים וכן עמי הודו ואינדונזיה שנתאסלמו שמרו על לשונם הלאומית, אולם שפת הנביא כבשה כל העמים במזרח התיכון, בארץ־ישראל, בלבנון, בסוריה, בארם־נהריים ובכל ארצות צפון אפריקה ממצרים ועד מרוקו, וערבית היא כיום לשונם המדוברת של כל העמים מדרום תורכיה לאורך חוף הים התיכון המזרחי והדרומי עד האוקיינוס האטלנטי, המונים כשבעים מיליון נפש. עמים אלה אין ביניהם כל שותפות של דם וגזע ועבר היסטורי, אבל שותפות הדת והלשון הופכת אותם ליחידה תרבותית ועלולה להפוך אותם לגוף מדיני מאוחד.

שטח עצום זה, שבו שולטת הלשון הערבית ודת האיסלאם, **חלקו** במזרח התיכון, ובו שוכנות שש מדינות עצמאיות: לבנון, סוריה, עבר הירדן, עיראק, סעודיה ותימן. השטח הרצוף שהמדינות האלה תופסות הוא 1,356,000 מיל מרובע,[1] ומספר תושביו הוא קרוב ל־20 מיליון. בהשוואה למדינת ישראל שטחו גדול פי 170, אוכלוסייתו פי 13, לפי יישוב ישראל בראשית 1952 או פי 28 בזמן ייסוד המדינה.

חלקו השני של שטח ענקי זה הוא צפון אפריקה, והוא מקיף ארצות אלה: מצרים, סודאן, לוב, טוניס, אלג׳יריה ומרוקו. השטח של הארצות האלה הוא 3 ממ״ר ומספר אוכלוסיהן הוא 45.5 מיליון. רק שתיים מארצות אלה הן עצמאיות – מצרים ולוב; סודאן כפופה בפועל לאנגליה. להלכה יש בה שלטון משותף של מצרים ואנגליה, והיא משמשת סלע מחלוקת בין שני ה״שותפים״. לוב הוכרזה רק לפני שנה עצמאית; טוניס ואלג׳יר כפופות עדיין לצרפת, אבל הן מתמרדות; מרוקו כפופה ברובה לצרפת ומקצתה לספרד. אך גם פה יש התמרדות תקיפה נגד השלטון הזר.

אם נצרף מצרים לבדה (בלי סודאן) לארצות הערביות במזרח התיכון – יתקבל שטח של 1,719,000[2] מיל מרובע (פי 215 משטחה של מדינת ישראל). ויישוב של קרוב ל־40 מיליון, פי 57 מאשר במדינת ישראל בשעת ייסודה, או פי 21 מאשר בישראל בתחילת 1952.

בארגון האומות המאוחדות יושבות עכשיו שש מדינות ערביות: סוריה, לבנון, עיראק, סעודיה, תימן, מצרים. ואם כי הן מחולקות בתוכן בכמה עניינים חיוניים ובלתי חיוניים, הרי הן מהוות כלפי חוץ גוש אחד מלוכד, וששת הקולות שלהן הן מטבע עובר לסוחר, בכל המובנים.

מדינת ישראל לפנים לא הייתה מעולם מוקפת מכל עבריה גוש אחיד מסוג זה; גוש זה עלול לגדול בעתיד; יש להניח שגם טוניס, אלג׳יר ומרוקו יעמדו ברשות עצמן במוקדם או במאוחר, ויהיו חברות בארגון האו״ם.

---

1 הערת עורכת: מיל אחד הוא 1.609 ק״מ. גודל השטח המדובר הוא 2,196,754.56 קמ״ר.

2 הערת עורכת: גודל השטח המדובר הוא 2,766,462.336 קמ״ר

המדינות הנוצריות בעולם אינן מהוות לגבי שום דבר גוף מאוחד, אבל אין הדבר כך לגבי המדינות המוסלמיות: כאן רגש האחדות הדתית עדיין חזק למדי, אם כי לא בכל המדינות במידה שווה. תורכיה, למשל, רואה עצמה כחברה וכשותפת לארצות אירופה המערבית, אבל רוב מדינות האיסלאם משתפות פעולה בכמה שטחים מדיניים. הארצות המוסלמיות הבלתי ערביות הראשיות הן: פקיסטן, פרס, אפגניסטן, אינדונזיה (מבלי להביא בחשבון את תורכיה), התופסות שטח של יותר מ־1,800,000 מיל מרובע ומספר תושביהן למעלה מ־185,000,000 נפש. מדינות אלה משתפות פעולה עם "החֶבֶר הערבי" באו"ם ותומכות בו בכל עניין שאינו חיוני לגבי עצמן. שיתוף פעולה זה כולל, לרוב, היחס לישראל.

זוהי היקפה של הבעיה הביטחונית והמדינית שארצות ערב מציגות למדינת ישראל הצעירה.

מצבה של המדינה כלפי שכנותיה ושאר המדינות בעולם אינו ממצה קשייה המיוחדים של ישראל.

כל מדינה מורכבת מארץ ומעם. ואף מדינת ישראל כך, אלא שאין מדינה זו זהה עם הארץ ואין היא זהה עם העם. כבר צוין שבשעת **ייסוד המדינה ישבו בארץ רק כשישה אחוזים מהעם היהודי** שנשתייר אחרי הרצח הנאצי. כאן יש להוסיף, שמדינת ישראל נתייסדה רק בחלקה של ארץ־ישראל, וגם מי שמפקפק בקיום גבולות "היסטוריים", קבועים וקפואים ונתונים מבראשית, אינו יכול להטיל ספק באנומליה של גבולות המדינה. אך בגבולות אלה – וישראל התחייבה בחוזי שביתת הנשק עם שכנותיה לשמור על גבולות אלה כל עוד לא תותקף שוב, וישראל עומדת בהתחייבויותיה – אין המדינה והארץ זהות. **בהיווסד המדינה היו רק כשבעה אחוזים של אדמת המדינה מעובדים**, חצי השטח הזה על ידי יהודים, וחציו על ידי ערבים. המלחמה הורישה לישראל שממה חדשה שנעשתה בידי אדם – נוסף על השממה הנושנה שנעשתה בידי שמיים. יותר ממחציתה של ארץ־ישראל המערבית – המחצית הדרומית, הייתה ריקה ושוממה גם בימי המנדט הבריטי ומאות ואלפי שנים לפני כך, אבל המלחמה הֶשמה והחריבה מאות יישובים בכל רחבי הארץ, ובקום המדינה – היו קיימים רק היישובים היהודיים שנוסדו בשבעים השנים האחרונות, ומספר לא רב של יישובים לא יהודיים. המדינה הצעירה נחלה בעצם ארץ חרבה ונשמה, שיש לבנותה כמעט מחדש, בלא שיהיו בידי המדינה האמצעים הדרושים לכך, לא האמצעים הכספיים, לא האמצעים הטכניים (חומר, מכשירים, כלים ומכונות), ולא **כוח־האדם**. כל שלושת אלה היו צריכים **לבוא מן החוץ**. ומובן מאליו שאינם יכולים לבוא ביום אחד או בשנה אחת ואפילו לא **בדור אחד**. פירוש הדבר, שהכוחות שמהם תיבנה המדינה – העם, המשק, התרבות והביטחון – אינם נתונים בתוך תחומי המדינה אלא נמצאים **בחוץ**, ותלויים במסגרות הלאומיות והבין־לאומיות של ה"חוץ" הזה. מכל הדברים שבהם תלויה קיומה, בניינה, ביטחונה ועתידה של המדינה אשר, כאמור, יש להשיגם אך ורק בחוץ – החשוב והחיוני בכולם הוא כמובן **העם**. איש לא העלה על דעתו כי שש מאות אלף יהודים יקימו מדינה, יבנו אותה וישמרו על שלומה וביטחונה. מדינת ישראל הוקמה למען יהודי הגולה, אשר ישובו. זכות קיומה ותנאי קיומה של מדינת ישראל היא קיבוץ גלויות, כלומר, עליית העם. העלייה הניחה יסוד למדינה והקימה אותה – ורק מהעלייה עתידה המדינה להיבנות, ורק בכוחה היא עשויה להתגבר על כל קשייה. אבל העלייה עצמה נתונה בקשיים, שאין להתגבר עליהם בלי מאמצים נואשים.

עד שנת 1914 היה כל יהודי חופשי לעזוב ארץ מגוריו. בכל ימי גלותו ובכל ארצות גלותו היה העם היהודי תלוי בחסדי זרים; לא בכל הארצות ולא בכל התקופות היה מעמד היהודים שווה. יש שרווח

להם וזכויותיהם נתקיימו, ויש שנדכאו והופלו לרעה. הזכות היחידה שהייתה שמורה ליהודים בכל הזמנים ובכל הארצות הייתה הברירה לצאת מארץ מגוריהם. בתקופת קום המדינה נגזלה אף זכות זו מיהודים בכמה ארצות.

כבר צוין גורל היהדות הרוסית שנותקה בחוזק יד מכל קשר עם שאר חלקי העם היהודי ומקשריה עם הארץ. למעשה הוטל הסגר חמור על יהודי רוסיה. כיבושי ברית המועצות במלחמת העולם השנייה ולאחריה הרחיבו שטח ההסגר. יהדות ליטא, לטביה, גליציה המזרחית, בסרביה ואחר כך הונגריה אף היא נותקה ונכלאה. ניטל חופש היציאה גם מיהודי פולין, רומניה, צ׳כוסלובקיה, בולגריה, אם כי מדינות אלה, גם לאחר ריתוקן למשטר הסובייטי, הרשו עליית יהודים לארץ, אף לאחר שאסרו בדרך כלל יציאת תושביהן מארצן.

אבל זה אינו השינוי היחיד שחל בתנאי העלייה היהודית לארץ.

בימי המנדט הביאה העלייה לארץ לא רק כוח אדם, אלא גם האמצעים הכספיים והכישרונות הטכניים והמדעיים הדרושים לבניין הארץ. בארצות שמהן באה העלייה היו ליהודים גם אפשרויות של חינוך והשכלה, יהודיים וכלליים, וגם יכולת חומרית וכספית. זרם העולים היה מלווה בזרם הון וכושר מקצועי ואינטלקטואלי. העולים היו מוכשרים לבנות הריסות הארץ באונם, בהונם ובידיעותיהם הטכניות והמקצועיות. רק במידה מועטה נזקקה העלייה בימים ההם לעזרה כספית מצד העם בכללו. מלחמת העולם השנייה והתמורות המדיניות והסוציאליות שבאו בעקבותיה הפכו קערת העלייה על פיה.

בארצות מזרח אירופה הכפופות לברית המועצות, גם באלה שהרשו ליהודים לעלות, ״הולאם״ הרכוש היהודי והוחרם יחד עם הרכוש של כל התושבים, והעלייה מארצות אלה היא בהכרח עלייה מחוסרת אמצעים.

לאחר השמדת שני שלישי יהדות אירופה וההסגר שהושם על יהדות ברית המועצות וכמה מהארצות הכפופות לה, נעשו ארצות האיסלאם למרכזי העלייה הראשיים. ארצות אלו מצטיינות בשתיים: בעוני חומרי ובעוני רוחני, ורובם של העולים מגלויות ערב הם גם מחוסרי אמצעים חומריים וגם משוללי חינוך, יהודי ואנושי.

לכך יש להוסיף העובדה הכללית, שמחוץ לארצות מעטות, הוקפאה תנועת ההון גם בארצות החירות הדמוקרטית, והאמצעים הכספיים הדרושים למימון העלייה ובניין המדינה יש להשיג כמעט בארץ אחת בלבד: בארצות הברית של אמריקה. בארץ זו נמצא הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בימינו, גדול במספר, עצום ביכולת כספית, מקצועית ומדעית, ורב־השפעה בתחום המדיני. קיבוץ זה אינו רואה עצמו מועמד לעלייה; אם כי בקרב טובי הנוער שבתוכו, ולו רק בחוג מצומצם, פועם רצון חלוצי.

מבחינת אפשרויות העלייה של אנשים, הון וכושר מקצועי אפשר לחלק ארצות הגולה לחמישה סוגים:

1. ברית המועצות שאסרה על יציאת היהודים וגם הלאימה רכושם בתוך הלאמת רכוש כללית. בארץ זו יושב רובה הגדול של שארית יהדות אירופה – כשני מיליון איש. מארץ זו לא תיתכן בשעה זו לא עליית אנשים ולא עליית הון.
2. ארצות שמשטרן החברתי דומה למשטר הסובייטי, אבל הן מרשות מידה מסוימת של עלייה, והן הונגריה, רומניה, פולין, צ׳כיה, בולגריה. מספר היהודים בארצות אלה הגיע בשעת ייסוד המדינה ל־729,000. מהם עלו, עד תחילת 1952, 214,026 יהודים. מארצות אלה ייתכן זרם עולים אבל לא ייתכן **זרם הון**, כי ההון היהודי שוב אינו קיים שם.

3. ארצות האיסלאם: עיראק, סוריה, לבנון, תימן, מצרים, טריפולי, מרוקו, טוניס, תורכיה, פרס, אפגניסטן, שהן מקורות העלייה העיקריים בתקופה זו; ארצות אלה מעניקות לארץ ברכת העולים, אבל עולים אלה ברובם המכריע נטולים גם הון וגם השכלה יהודית וכללית, ולמען התערותם הפרודוקטיבית בארץ יש הכרח באמצעים כספיים וביכולת מקצועית ממרכזי היהדות החופשית והעשירה. בשעת קום המדינה ישבו בארצות אלה 889,700 יהודים, מהם עלו עד תחילת 1952 329,561.
4. ארצות מערב אירופה, דרום אמריקה ודרום אפריקה. ליהודי ארצות אלה יש גם ההון, גם ההשכלה וגם הכושר המעשי הדרושים לבניין המדינה וביטחונה, אבל העלייה מארצות אלה בתקופה זו מצומצמת ומעוטה. ויש קשיים חוקיים בהעברת הון מארצות אלה לישראל. זכות העלייה בארצות אלה היא ללא כל הגבלה – אבל רק יהודים מעטים משתמשים עכשיו בזכות זו. בארצות אלה יושבים (1951) 1,746,230 יהודים. מזה 953,200 באירופה, 627,030 באמריקה הדרומית, 110,000 באפריקה הדרומית, באוסטרליה ובניו זילנד – 56,000. עד תחילת 1952 עלו לארץ 39,805 מכל הארצות האלה.
5. ארצות הברית של אמריקה. גם תנועת ההון וגם תנועת אנשים חופשית בהחלט בארץ זו, ופה שוכנת כמעט מחציתה של יהדות העולם; מכאן בא ויבוא למדינה מן החוץ רוב ההון שהושקע עד עכשיו ועוד יושקע בבניין המדינה: הון ציבורי (מגביות ומלווה עצמאות), הון פרטי, הון ממשלתי (מלוות מבנק ליצוא ויבוא והענקות הממשלה האמריקנית).

כאן, לרבות קנדה, יושבים 5,201,000 יהודים, ומראשית ייסוד המדינה עד תחילת 1952 עלו מהם ארצה – 1,682.

גם לאחר השואה והחורבן מידי הנאצים יש עכשיו ביכולתו **הכוללת** של העם היהודי לבנות המדינה, לפתחה ולבצרה למען תעמוד בשליחותה ההיסטורית ותוכל לכל קשייה, אבל יכולת זו היא מפורדת **ומפוצלת** ובכמה ארצות – כבולה, ושלושת הדברים הדרושים למדינה: אנשים, הון וכושר המעשה שוב אינם צמודים, כאשר היו בתקופת המנדט, אלא מרכזי העלייה לחוד, ומרכזי ההון וכושר המעשה לחוד.

העלייה הייתה בכל הזמנים פרי המצוקה היהודית, גם עליית ביל"ו וגם העלייה השנייה והעליות שבאו אחריה. למצוקה נלווה גם חזון; בלי חזון לא הייתה המצוקה נהפכת לכוח משחרר וגואל כאשר נעשתה העלייה לארץ, אבל החזון כשהוא לבדו לא היה בכוחו מעולם להעלות **המונים**. אפילו במולדת הרנסנס היהודי – ביהדות רוסיה, כשהייתה עדיין חופשית גם לעלות וגם להעלות הונה, הייתה העלייה מצומצמת לחוגים של יחידי סגולה חלוציים. אפילו מנהיגי הציונות ברוסיה הצארית, ביניהם בעלי יכולת רבה, לא זזו ממקומם ולא העבירו הונם לארץ, כשעדיין הייתה הברירה בידם לעשות כך. ואין יהודי אמריקה טובים מיהודי רוסיה הצארית; גם יהודי בבל לא שעו בשעתם להצהרת כורש ולא שבו עם זרובבל, עזרא ונחמיה אלא כארבעים ושניים אלף, ורק עם "הסרת הטבעת" על ידי ממשלת עיראק בימינו – שבה גלות בבל מקץ אלפיים וחמש מאות שנה למולדתה הקדומה...

בימי כורש ניתן ליהודים לשוב מבבל "בְּכֹלֵי כֶסֶף בָּזָהָב בָּרְכוּשׁ וּבַבְּהֵמָה וּבַמִּגְדָּנוֹת" (עזרא א, 6), וכורש הוציא פקודה לאמר: "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ – וְיַעַל לִירוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וְיִבֶן אֶת בֵּית ה' – וְכָל הַנִּשְׁאָר מִכָּל הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר הוּא גָר שָׁם יְנַשְּׂאוּהוּ אַנְשֵׁי מְקֹמוֹ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב

וּבָרְכוּשׁ וּבְבְהֵמָה" (שם, 3-4). נחמיה מסר לנו בדיוק מספר העבדים והאימהות והמשוררים והמשוררות והסוסים והפרדים והגמלים והחמורים וזהב הדרכמונים וכסף המנים שהביאו איתם שבי הגולה.

בימינו אלה לא הורשו יהודי עיראק לקחת רכושם, ורובם הגדול בא בעוני ובחוסר כול. והוא הדין ביהודי תימן, ומרוקו, ותוניס, ואלג'יר, ומצרים, וטריפולי, ותורכיה, ורומניה, ופולין, ועוד ועוד...

מרכזי העלייה נפרדו ממרכזי ההון, ואין זיקה פנימית בין שני הזרמים, פירוד זה כמובן אינו מקל על המדינה ביצוע שתי משימותיה המרכזיות: קיבוץ גלויות ובניין הארץ.

מאמציה של מדינת ישראל נתבעים לא רק לקליטת עלייה ופיתוח המשק. היא נדרשת להשקיע כוחות ואמצעים כבירים לקיים ביטחונה הצבאי והמדיני, לשמור על ריבונותה כלפי חוץ ולבצר חירותה הדמוקרטית ועצמאותה הרוחנית בפנים.

חמישה ייעודים ראשיים אלה של ישראל גוזרים על דרכה במדיניות חוץ ופנים, קובעים כיוון יחסיה הבין־לאומיים ומעמיקים זיקתה לעם ישראל בעולם.

בשלושה מעגלים פועלת המדינה.

א. **במעגל גלובלי**, המקיף כל כדור הארץ. אין ישראל יכולה להצטמצם רק במסגרת ארגון האומות המאוחדות, כי כמה מדינות בעולם אינן משתתפות באו"ם, ואין ארץ בעולם, קרובה או רחוקה, שאין למדינת ישראל בה עניין, ולו רק מפני פזורי ישראל שבתוכה.

ב. **מעגל המזרח התיכון** שבתוכו שוכנת ישראל. מעגל זה כולל ארצות החבר הערבי, תורכיה, פרס. מעגל זה צופן בתוכו סכנות חמורות וגם סיכויים רבי־משמעות לעתידה של ישראל.

ג. **מעגל העם היהודי ברחבי הגולה** – במעגל זה תלוי יותר מכול עתידה של ישראל. זיקת מדינת ישראל לעם היהודי היא לא זיקת צרכים ותועלת, אלא זיקת ייעוד וגורל.

חרדה לשלום בין עמים, לזכויות אדם באשר הוא אדם ולחופש קשרים עם התפוצה היהודית – חרדה משולשת זו מונחת ביסוד מדיניותה הבין־לאומית של ישראל. ומשום כך אדיר חפצה – לקיים יחסים תקינים עם כל המדינות, עם ממשלותיהן ועם עמיהן, מבלי לבדוק בציציות של משטרן הפנימי, ולתת יד לכל ניסיון ולכל צעד שיש בו להפיג המתיחות שבין המעצמות הגדולות ולחזק השלום בעולם.

ישראל אינה אדישה למאבק האידיאולוגי הנלווה לתחרות המדינית והצבאית שבין האומות. זיקת ישראל לערכי החירות האנושית, חירות המחשבה והרוח, חופש הבחירה והביקורת, חופש היצירה והעבודה – טבועה במהותה ובמורשתה הרוחנית של האומה היהודית, והיא שנתנה ליהודים הכוח המוסרי לעמוד נגד ניסיונות של כפייה ואונס, גם כשעמדו מאחריהם כוחות פיזיים עליונים. כאומה היחידה בעולם שאין לה בנות לוויה של שותפי גזע, דת ולשון, ועומדת אלפי שנים בבדידותה המזהירה והטרגית, ונוסף לכך היא מפוזרה בין כל הגויים והארצות, חרדים היהודים יותר מכל עם אחר למשטר של חירות, שבו יוכל כל אדם לחיות, לפעול ולהתנהג לפי דרכו והכרתו, מבלי לפגוע בחירות זולתו. משטר טוטליטרי מאיזה סוג שהוא הוא סם־מוות לקיום היהודים בפזוריהם, ושאיפות טוטליטריות בין־לאומיות מעמידות בסכנה את קיומה של מדינת ישראל.

זיקת עולם לצדק חברתי ובין־לאומי אף היא נחרתה במעמקי נפש האומה; להט נביאינו הופנה

נגד כל חמס, עושק, דיכוי ואלימות ביחסי אדם וביחסי עמים. ישעיהו הנביא היה מהמבשרים הראשונים של המהפכה החברתית, "כִּי הֵשַׁח יִשְׁבֵי מָרוֹם קִרְיָה נִשְׂגָּבָה יַשְׁפִּילֶנָּה יַשְׁפִּילָהּ עַד אֶרֶץ, יַגִּיעֶנָּה עַד עָפָר; תִּרְמְסֶנָּה רָגֶל, רַגְלֵי עָנִי, פַּעֲמֵי דַלִּים... כִּי כַאֲשֶׁר מִשְׁפָּטֶיךָ לָאָרֶץ צֶדֶק לָמְדוּ יֹשְׁבֵי תֵּבֵל" (ישעיהו כו, 5–9). ונעים זמירות ישראל מתנה תהילות הגיבור וסגולותיו: "חֲגוֹר חַרְבְּךָ עַל יָרֵךְ גִּבּוֹר... צְלַח רְכַב עַל דְּבַר אֱמֶת וְעַנְוָה צֶדֶק... אָהַבְתָּ צֶדֶק וַתִּשְׂנָא רֶשַׁע עַל כֵּן מְשָׁחֲךָ אֱלֹהִים..." (תהילים מה, 4–8).

מדינת ישראל לא תהיה נאמנה למורשת הנבואה העברית ולחזון הישע לאחרית הימים אם לא תלווה בהוקרה ובחרדת אמת כל ניסיון באשר הוא לקדם יחסי צדק וחסד בין אנשים ובין עמים ולבנות החברה האנושית על אושיות שוויון ועזרה הדדית במקום תחרות וניצול. מי כיהודי סבל מתעלולי רשע ושלטון זדון?

אולם ניסיונה ההיסטורי הרב של אומתנו לימד אותה שלא באלימות יִכּוֹן צדק, וישועת עמים לא תבוא על ידי כפייה מן החוץ, אלא מתוכם פנימה; ואין מדינת ישראל מאמינה שיש למדינה תקיפה הזכות להטיל רצונה על מדינה חלשה, גם לא באמתלה של ביצוע תיקונים פנימיים.

הצורך האנושי העליון של זמננו הוא שלום בין עמים, ושלום זה לא ייכון אם המדינות התקיפות והגדולות לא יימנעו מהתערבות בענייניהן הפנימיים של המדינות הקטנות והחלשות; כנוּת שוחרי השלום תיבחן בימינו בדבר אחד: אם יקיימו יחסי שלום אמיתיים גם עם מדינות שמשטרן הפנימי שונה מהמשטר הקיים בתוכן ונערץ בעיניהן.

ממשלת ישראל רואה חובה לעצמה משום כך לטפח יחסי ידידוּת ועזרת גומלין עם כל מדינה שוחרת שלום, מבלי לבדוק במשטרה הפנימי, ולתמוך בכל צעד המחזק את השלום, מבטיח זכויות האדם ושוויון העמים בעולם ומגביר סמכותו וכושר פעולתו של או"ם.

אין מדינת ישראל יכולה ורשאית להתיימר שמשקלה במאזני המדיניות הבין־לאומית יש בו כדי להכריע או אפילו להשפיע במידה ניכרת. אבל אין רצונה ויכולתה כמות מבוטלת, וערכה הממשי אינו נמדד רק במספר תושביה וגודל שטחה. גם במדיניות הבין־לאומית פועלים כוחות "בלתי נשקלים" וישראל בלי ספק ניחנה במידה הגונה של כוחות אלה, ואף על פי כן אסור לה להפריז בחשיבוּת עצמה.

ראיית המציאות הבין־לאומית כמו שהיא – ואין זאת אומרת השלמה עם מציאות זו! – היא חובה ראשונה בקביעת הקו המדיני של כל ממשלה, גדולה או קטנה, וממשלת ישראל אינה יכולה להתעלם מהעובדה שהמציאות הבין־לאומית אינה כפי שהייתה רוצה שתהיה. ובין שקל הדבר ובין שאיננו, עליה להתאים המדיניות לתנאי המציאוּת הממשית מבלי לסטות מהמגמה היסודית הטבועה בייעודי המדינה כלפי פנים וכלפי חוץ.

בדרכה הקצרה על במת העולם נתקלה מדינת ישראל בשלושה סוגים של מדינות:

א. מדינות המסרבות עד היום לקיים כל קשר עם ישראל, אם מפני שאינן משלימות עדיין עם קיום מדינתנו או מפני טעמים אחרים. לסוג זה שייכות כל מדינות החבר הערבי, כמה מדינות מוסלמיות (פקיסטן, אפגניסטן), חבש ועוד.

ב. מדינות המאפשרות קשר אך ורק עם ממשלותיהן, אבל לא עם עמיהן. לסוג זה שייכות ברית המועצות וארצות "הדמוקרטיה העממית". צמצום הקשרים בארצות אלה לצינורות ממשלתיים אינו חל דווקא על הקשרים עם ישראל, אלא – על היחסים עם כל הארצות שמחוץ לחוג "הדמוקרטיה העממית" באשר הצמצום טבוע במשטרה הסובייטי.

ג. מדינות שישראל מקיימת איתן קשרים גם בצינורות ממשלתיים וגם בצינורות דעת הקהל החופשית. ההבדל בין הסוג השלישי והסוג השני אינו כמעט פחות חשוב, מההבדל שבין סוג ב לסוג א.

לכל אומה יש חשיבות רבה ומכרעת בחופש קשריה עם אומות אחרות, עם נבחרי האומה, עם עיתונותה, עם מוסדותיה הציבוריים, עם מכוני השכלה, מדע וחינוך, עם תנועת הפועלים וחוגים כלכליים אחרים, וכדומה.

חשיבות מיוחדת וחיונית נודעת לישראל לקשרים אלה. **העם היהודי**, גם לאחר ייסוד המדינה, נמצא ברובו הגדול והמכריע, ברוב מניינו ורוב בניינו, ברחבי הגולה, והקשר של ישראל עם התפוצות וחופש פעולתה של התפוצה היהודית היא שאלת גורל למדינת ישראל. ורק בארצות של ציבוריות חופשית, שאין בה כפייה טוטליטרית של ממשלה דיקטטורית, שמור החופש הזה לתפוצה היהודית.

אין ישראל מזלזלת בערך הקשרים המוגבלים שיש לה דרך צינורות ממשלתיים בלבד עם ארצות "הדמוקרטיה העממית" וברית המועצות, ולמען השלום בעולם וכן למען צרכיה המיוחדים חרדה ממשלת ישראל לאמץ עד כמה שאפשר קשרי הידידות עם ממשלות אלה. אבל אין להתעלם ממשמעותה העצומה של העובדה שרק בארצות המקיימות חירות דמוקרטית וחופש העיתונות יכולה ישראל לעמוד בקשר גומלין גם עם ממשלות וגם עם עמים.

חשיבותה של העובדה הזאת היא כפולה: רק בארצות אלה יש לנו גישה חופשית ליהדות, ורק בארצות אלה אפשר להסביר לדעת הקהל הכללית עמדת ישראל, צרכיה, מפעלה ושאיפותיה. לשני דברים אלה גם יחד יש ערך מכריע לגבי צורכי היסוד של ישראל: עלייה, פיתוח וביטחון.

כבר צוין לעיל שמדינת ישראל הוקמה בארץ שוממה ושרק שישה אחוזים מהעם היהודי ישבו בארץ בקום המדינה. כל מה שדרוש לקיומה, ביטחונה וגידולה של מדינה זו – אנשים, כספים, חומרים וכלים – מן ההכרח שיביאו מן החוץ. מי ששולל "יבוא" זה מהחוץ שולל קיומה של מדינת ישראל. ראינו כבר ש"יבוא" העולים מארצות "הדמוקרטיה העממית" היה לא קטן. מאז קום המדינה ועד ראשית 1952 עלו 214,026 איש (מתוך אוכלוסין יהודים של 729,000), זאת אומרת שמארצות אלו (בולגריה, הונגריה, צ'כיה, פולין ורומניה) עלו בתקופה הנזכרת למעלה מ־29% של כל יישובן היהודי. מכל התפוצות עלו בתקופה זו 684,275 יהודים. חלקן של ארצות "הדמוקרטיה העממית" בעלייה הוא אפוא למעלה מ־31%, ומדינת ישראל יודעת להעריך עובדה חשובה זו, ולא תחסוך כל עמל למען אַפְשֵׁר המשכה של עלייה זו, ולא עוד אלא שפנתה רשמית גם לממשלת ברית המועצות ביום 8.12.1951 לאמור: "כפי שידוע לממשלת ברית המועצות מהווה שיבת היהודים למולדתם ההיסטורית הייעוד המרכזי של מדינת ישראל. ממשלת ישראל יודעת שרק בקיום השלום בעולם ויחסים תקינים בין המדינות השונות – נצליח לפתח ארצנו ולקלוט כל היהודים הרוצים לשוב. בקשר לכך פונה ממשלת ישראל לברית המועצות לאפשר ליהודים בברית המועצות הרוצים בכך לעלות לישראל. ממשלת ישראל מאמינה שמשאלה זו עומדת בהתאמה גמורה עם המדיניות של ברית המועצות הבנויה על שוויון לאומי וזכות הגדרה עצמית של כל עם".

לפנייה זו לא נתקבלה לפי שעה כל תשובה; אך הדלת לא נסגרה, ואין להתייאש מהתקווה לראות שוב יהדות רוסיה משתתפת עם יתר שבטי ישראל בבניין המולדת. לפי שעה נמשכת עדיין

העלייה מאחדות של ארצות "הדמוקרטיה העממית", ואין ערוך לתרומת העלייה של היהדות בארצות אלה.

ביטחון המדינה זקוק לא רק לכוח אדם, אלא גם לאימון, לציוד, לזיון ולאספקה, ולמען כל אלה יש הכרח בעזרה מן החוץ; אין לנו עדיין בתי ספר עליונים ומשוכללים לאימון צבאי, ויש לשלוח טובי חיילינו וקצינינו לבתי ספר מתאימים בחוץ־לארץ למען יצטיידו בניסיון, בידיעה, בהתמחות. לכוחות הביטחון דרוש ציוד, וארצנו הקטנה והדלה עדיין אינה מסוגלת לייצר בעצמה כל הציוד הדרוש לביטחונה. היא עוד לא יכולה לייצר מטוסים בעלי ארבעה מנועים ולא אוניות מלחמה ולא טנקים ועוד כמה מכשירים חיוניים, ויש להשיג דברים אלה בחוץ. לצבא וליישוב האזרחי נחוץ מזון שעדיין אינו מוצא בכמות מספקת מאדמתנו. פיתוח הארץ דורש חומרי גולם – עצים, ברזל, צינורות, ארג וחומרים אחרים, דרושות מכונות לחקלאות ולתעשייה, דרושים כלי רכב, אוניות, קרונות, וקטרים, וכל אלה יש להשיג רק בחוץ. ואין זו רק שאלה של מטבע חוץ. כמובן שבלי מטבע חוץ אי אפשר להשיג כלום, ומטבע חוץ אין מדינת ישראל יכולה לקבל מארצות "הדמוקרטיה העממית", אבל גם אם יש מטבע חוץ – הרי השגת הסחורות הנדרשות תלויות ברצונן הטוב של הממשלות, וקודם כול לגבי כל "הסחורות" הדרושות לביטחון.

ממשלת ישראל פנתה ופונה לעזרה לכל הממשלות העומדות איתה בקשרים. משום מדינה לא השיגה ישראל כל מבוקשה, ואין טעם להתרעם על כל העולם. לכל מדינה יש נימוקים משלה. אבל יש הבדל בין ארץ וארץ. יש ארצות שאינן נענות לצורכי ישראל, ואינן עונות אפילו לפניותיה. הן נמנעות אפילו לתת תשובה שלילית. וכשדבר זה נעשה בארץ של "דמוקרטיה עממית" – הרי נחרץ העניין. כל תשובה שלילית או חוסר תשובה – היא תשובה **סופית**, כי יש רק צינור אחד לקשרים – צינור הפקידות השלטת.

לא כן בארצות החירות הדמוקרטית; גם פה לא נענית ממשלת ישראל בכל אחת מפניותיה, אבל בארצות אלה אפשר ליצור אקלים של יחסי ידידות ואמון הדדי בקרב דעת הקהל, ותשובה שלילית – ולא תמיד מתקבלת תשובה שלילית – אינה אף פעם תשובה סופית, כי יש אפשרות להסביר, לבאר, לערער גם בפני הממשלה וגם בפני נבחרי העם, ויש יהדות חופשית ובעלת השפעה בארצות אלה, ויש ערך לדעתה ולתביעתה.

ומשום כך, חופש הגישה לדעת הקהל הכללית וליהדות בארצות החירות הדמוקרטית, הוא אחד הגורמים המרכזיים המתנה ביטחונה של ישראל ויכולתה לקלוט עולים ולבנות הארץ.

המתנכר לגורם זה – מתנכר לצרכיה החיוניים של מדינת ישראל.

החרדה לשלום בעולם והדאגה לחופש העלייה מכל הארצות מחייבות את ממשלת ישראל לשקוד על ידידות עם כל המדינות בעולם, בלי לבדוק במשטרן הפנימי; וישראל אינה שוכחת העמדה של ברית המועצות בעצרת האו"ם ביום ההיסטורי של 29 בנובמבר 1947, כשם שאינה שוכחת העמדה הדומה שנקטו אז גם ארצות הברית. היא גם לא שוכחת את העזרה שקיבלה מצ'כוסלובקיה במלחמת השחרור או את יחסה של ממשלת פולין לעליית יהודיה, שנתגלתה בהם בלי ספק אהדה כנה ונאמנה למפעל ישראל בארצו. אבל אין להתעלם מהעובדה היסודית שרק בארצות החירות הדמוקרטית, ובראשן אמריקה, מצאה ועשויה למצוא מדינת ישראל עזרתם של העמים והקיבוצים היהודיים שבהן, ולעובדה זו אין ערוך.

לממשלת ישראל היו הישגים גדולים ורבי־תוצאות בארצות הברית וגם בכמה ארצות דמוקרטיות אחרות בשטח העזרה לישראל; עזרה זו באה לא רק מהיהדות האמריקנית, אלא גם מהעם האמריקני וממשלתו.

אין להסיק מכאן הנחה מוטעית, שאמריקה כאילו מזדהה עם מדינת ישראל, או שמדינת ישראל מזדהה עם ארצות הברית. אין מדינה אחת **מזדהה** עם חברתה. אין **זהות** אינטרסים בין שתי מדינות, ובוודאי שאין זהות בין מעצמה עולמית אדירה ועשירה בעולם החדש ובין אומה קטנה וצעירה בפינה מרוחקת במזרח התיכון; אמריקה לא התחייבה ולא תתחייב לעמוד מאחרי ישראל בכל מה שתעשה או תבקש. יש לארצות הברית שיקולים משלה, והם שונים מהשיקולים של ישראל, ויש גם שהם סותרים אלה לאלה; וגם למדינת ישראל יש שיקולים משלה, ואם כי אינם מוכרחים לסתור שיקולי אמריקה, אין הם מוכרחים להזדהות איתם.

שום כוח חיצוני, ויהא התקיף, החזק והעשיר ביותר, לא יקבע צורכי ישראל וערכיה. מדיניות החוץ של ישראל נקבעת אך ורק על ידי ערכי יסוד וצורכי היסוד של האומה היהודית.

על מדינת ישראל הצעירה להתרחק מכל שמץ של רהב ויהירות. אין דבר נלעג מהתרברבות של רש. לא רק אדם אלא גם עם חייב לדעת סוד "הצנע לכת". אבל אין גם יסוד לישראל להתבטל מפני אחרים. יש עמים גדולים וחזקים מישראל לאין שיעור, אפס מבחינה מוסרית ותרבותית אין ישראל רשאית להכיר בעליונותו של איזה עם שהוא: ישראל נתבעת לשמור על חירות הכרעתה ושיפוטה כעל בבת עיניה.

אבל אם כי אין **זהות**, ולא תיתכן **זהות** בין שתי מדינות, – יש **שותפות** ותיתכן **שותפות**: לא רק שותפות מדינית וכלכלית, אלא גם שותפות בזיקה לערכי החירות והדמוקרטיה והשלום; ועל בסיס זיקה זו שומה על ישראל להדק קשריה עם כל הארצות המקיימות אף הן אותה זיקה.

היו לישראל הצעירה לא רק הישגים חשובים בשטח הבין־לאומי, היו לה גם אכזבות מרות, ועוד יהיו. יש כוחות עוינים לישראל גם מחוץ לחבר מדינות ערב, ויש נטייה לפייס מי שצריך ומי שלא צריך לפייס, ונדרש מישראל מאמץ בין־לאומי שקול, מחושב, רואה המציאות ורואה הנולד, ודרושה מידה גדולה של הבנת הזולת; יש להכיר ולהעריך צורכי הזולת וערכי הזולת, גם אם אינם עולים בקנה אחד עם אלה שלנו. אבל כל עוד יש עמים פתוחים להסברה חופשית, לוויכוח ולבירור גלוי ופומבי, – יש סיכוי שדברנו יישמע ויובן, באשר הוא צודק וישר ואין בו פגיעה בזולת.

כל אומה שרויה עכשיו בדאגה; כל מדינה חוששת לשלומה. הכול מרגישים שחרב המלחמה תלויה על ראש האנושות, והחרב חדה כאשר לא הייתה מעולם, והטרגיות המזעזעת במצב זה היא שבעצם רוצים כל העמים בשלום, ורודפי השלום הנאמנים ביותר – והנאמנים הם לאו דווקא המכריזים על כך יומם ולילה – שומה עליהם להזדיין במלוא יכולתם ולמעלה מיכולתם.

אין כל הכרח שתפרוץ מלחמה עולמית. אך אין איש יכול לערוב שלא תפרוץ – ומכאן החרדה הכללית.

חרדה כללית זו אינה ממצה דאגתה המוגברת של מדינת ישראל, שכן נוסף לסכנת מלחמת עולם עומדת ישראל בפני מזימות איבה מצד שכניה.

כוננות צבאית יעילה, ודריכות כנה לקראת שלום אמת ושיתוף פעולה עם שכניה הערבים, אלה הם שני הציוויים המוחלטים המעצבים מדיניותה של ישראל במזרח התיכון.

אין איש יכול לראות בוודאות התפתחות הנולד. אין דבר נעשה בטבע ובהיסטוריה באקראי,

ובכול שולטים חוקים ולא יעבורו, אם כי אין להוכיח זאת בראיות בלתי מופרכות. אין דבר נברא יש מאין, ואין מאורע מתחדש יש מאין; היום יורש אתמולו ומוליד מחרו. ההיסטוריה, כטבע, היא שלשלת בלתי פוסקת של מאורעות המשולבים ותלויים זה בזה. ואף על פי כן אין לראות מראש העתידות בוודאות. אין אנו יודעים במלוא היקפן ההתרחשויות של אתמול, ונעלמים מאיתנו אפילו כמה דברים שמתהווים היום. ויש גורמים סמויים מן העין, ומשום כך עלולים להתרחש דברים בלתי צפויים. הישענותנו על הנגלה והידוע לא מספיקה, כי לא הכול נגלה וידוע לנו. וגם במחשבת האדם ובראייתו הנולד יש חובה של הצנע לכת. השכל מצווה על ענווה.

אבל המחר איננו לוח שחור וחלק לגמרי. במציאות הידועה לנו יש נקודות משען רבות למען שער את הבאות, וראיית הנולד אינה לגמרי מן הנמנע, אם כי אינה מלאה ומדויקת וַדאית, ויש להסתפק בראיית הסיכויים.

היחסים המסובכים שבין ישראל ובין שכנותיה נעשים עוד יותר מסובכים בעקבות המתיחות בעולם. מחוסר אחדות בקרב המעצמות הראשיות אין ביכולתו של ארגון או״ם לגזור על השלום בין ישראל ובין ערב, אם כי רוב האומות המאוחדות גם במזרח וגם במערב מעוניינות בשלום זה. אין ספק שיש גם בקרב הערבים גורמים רציניים הרוצים בשלום, אם כי קולם נשמע רק לעיתים רחוקות. ישראל מוכנה בכל לב לשלום, ואף על פי כן אין שלום.

כמה מהכוחות השליטים בארצות ערב עדיין לא השלימו עם קיומנו. עדיין הם רואים בנו גורם זר, מרגיז, שאין לו, בעצם, מקום בפינה זו של העולם. ועדיין חי בהם הרצון והסיכוי שייפטרו מאיתנו באיזה אופן שהוא. אם לא לאלתר – הרי לאחר זמן, קרוב או רחוק. הם מתכוננים ל״סיבוב שני״ ומחזקים כוחם הצבאי בלי הרף.

לרבים מהם קשה להשלים עם התבוסה שנחלו במלחמה נגדנו. הם מרובים – ואנחנו מועטים, וסבורים הם שהייתה כאן איזו טעות. ניצחוננו היה מקרי, ובסיבוב שני יתקנו השגיאה.

לא כולם תולים תקוותם במלחמה שנייה, אבל יש להם אשליה אחרת להיפטר מאיתנו: הם סבורים שצפויה לנו מפולת והתפוררות כלכלית, כי ניפול תחת הנטל של מעמסת העלייה והביטחון. ויש גם לא מעטים השרויים בפחד אמיתי, אם כי מחוסר שחר, מפני גידולנו והתרחבותנו, כאילו אנו מתכוננים לרשת סוריה ועיראק וארצות ערב אחרות.

ומכל הטעמים האלה הם מצטיידים, מגדילים צבאם, מתכוננים.

היש סכנת מלחמה קרובה ?

אם כי אין לדבר בוודאות על המחר, מותר להזהיר מפני בהלה יתרה. עם כל השטנה והשנאה המשותפת לכל ארצות ערב – הרי רחוקות הן מאחדות פנימית וחיצונית; יש ניגודים בין גוש לגוש, ויש ניגודים חריפים גם בפנים, וכושר הפעולה הלקוי לא במהרה יתוקן, אף על פי שאין להניח כי הערבים אינם מסוגלים לתיקונים ולהתקדמות פנימית. ייתכן שפה ושם יקום הרפתקן שינסה לעשות לאל חוזי שביתת הנשק, אך אין לזלזל לגמרי בערכם של החוזים המבוטחים – על ידי או״ם ובמידה ידועה בהצהרת שלוש המעצמות (אמריקה, אנגליה וצרפת). ויש להניח שעוד זמן לא מעט נעמוד בפני מצב שאינו לא שלום ולא מלחמה.

הגורם שבלי ספק יגרום לפורענויות קלות או חמורות, הוא גורם הפליטים. כאן יש למעלה משש מאות אלף אנשים מיואשים, מאוכזבים, שהפסידו הכול ולא קיבלו כלום, שמנהיגיהם ו״משחרריהם״ רימום ועכשיו עזבום לנפשם, לעָניים, לסבלם, אבל חרונם ומרירותם מופנים לא כלפי אלה שגרמו לאסונם, אנשי המופתי ושליטי ארצות ערב, אלא נגד היהודים. הם שולחים ידיהם בשוד ובגנבה וברצח, הם עוסקים בהברחה ובמסחר שחור של סמים משכרים, והם

מסוגלים לכל מעשה נואש ומטורף, וכל הרפתקן ערבי עלול להשתמש בהם ולנצל אותם למען הצק לישראל.

כל זמן שהפליטים לא ייושבו בארצות ערב ולא תיכרת ברית שלום בינינו ובין שכנינו – יהוו הפליטים גורם מטריד, מרגיז ופתח לסכסוכים.

שתיים מקרב המדינות השכנות, מצרים ולבנון, אין להן כל יסוד אובייקטיבי לריב עם ישראל; וגם השתתפותן בפלישה הייתה במידה רבה מקרית; הלבנון חציו נוצרי, והמרונים ברובם רואים בעין יפה הקמת מדינת ישראל. החלק המוסלמי בלבנון אינו רוצח ואינו מעוניין להקניט יותר מדי האוכלוסין הנוצרים, ואלמלא החשש לליגה הערבית היה הלבנון מקדים לעשות שלום עם ישראל. יש גורמים מדיניים וכלכליים חשובים המזקיקים את הלבנון ליחסי ידידות ושכנות טובה לישראל.

גם מצרים אין לה כל סיבה אובייקטיבית להסתבך ולהסתכסך עם ישראל. בין שתי המדינות משתרע מדבר רחב וגדול, מדבר סיני, ואין מקום לסכסוכי גבולות. מבחינה כלכלית ומדינית אין כל ניגודים בין שתי הארצות. להפך, נוכח הקשיים המדיניים והחברתיים שבהן מתחבטת מצרים היא הייתה יכולה להיעזר לא במעט בישראל, ושלום עם ישראל היה מחזק מעמדה של מצרים. התפתחותה התרבותית והכלכלית של מצרים וגם מעמדה הבין־לאומי היו רק מרוויחים משיתוף פעולה עם ישראל. יחסי ישראל ומצרים הם עתיקי יומין. בעצם זוהי המדינה הראשונה שנתקלנו בה במסענו הארוך על במת ההיסטוריה במשך ארבעת אלפים שנה. הפגישה הראשונה שלנו עם מצרים בימי יוסף – הייתה של עזרה הדדית. אך לא כל המצרים ידעו את יוסף. פלישת מצרים לארצנו עם קום מדינת ישראל הייתה בלי ספק אחד מהמשגים הפזיזים והאוויליים וחסרי האחריות ביותר שעשו שליטי מצרים לפני ארבע שנים.

גם יחסינו עם הלבנון בימים הקדומים היו יחסי ידידות ועזרה הדדית. מדינת הלבנון תופסת עכשיו רוב ערי הכנענים (הפיניקיים) – צור, צידון, ארוַד, גבל, ביירות ועוד. העיר המרכזית הכי קרובה לישראל הייתה צור, "הַיֹּשֶׁבֶת עַל מְבוֹאֹת יָם, רֹכֶלֶת הָעַמִּים אֶל אִיִּים רַבִּים... כְּלִילַת יֹפִי" (יחזקאל כז, 3). לדוד המלך וכן לבנו, שלמה, היו קשרי ידידות אמיצים עם חירם מלך צור, "כִּי אֹהֵב הָיָה חִירָם לְדָוִד כָּל הַיָּמִים" (מלכים א ה, 15) ואהבה זו נמשכה גם אחרי מותו, "וַיְהִי חִירוֹם נֹתֵן לִשְׁלֹמֹה עֲצֵי אֲרָזִים וַעֲצֵי בְרוֹשִׁים כָּל חֶפְצוֹ... וַיְהִי שָׁלֹם בֵּין חִירָם וּבֵין שְׁלֹמֹה וַיִּכְרְתוּ בְרִית שְׁנֵיהֶם" (מלכים א ה, 24–26). ואין כל סיבה מדוע לא יחודשו יחסים אלה, בין ישראל ובין הלבנון.

אולם המדיניות הערבית היא אי־רציונלית. גורמים אישיים וכנופייתיים, פחד מהיריב, ממלאים תפקיד גדול, לעיתים מכריע, במדינות אלה. ואין שום ערובה שמצרים או הלבנון יפעלו לפי תביעת צורכיהן המדיניים ומעמדן בעולם.

עלינו להיות נכונים לתקופה ממושכת של חוסר שלום, ולבצר בינתיים מצבנו. הזמן פועל בכמה דברים לטובתנו. הניתוק מארצות ערב מקשה במידה ידועה מצבנו הכלכלי, אבל מאידך הוא מאפשר לנו לפתח משקנו ללא כל זיקה ותלות בארצות השכנות. בתקופת המעבר (מעבר – מבחינת שלום ומלחמה) עלינו להשקיע כל כוחנו בהתבצרותנו, בגידולנו, בחיזוק כוחנו הפנימי. כל שנה, כל חודש נותנים תוקף לעובדות החיוביות שיצרנו: הגבולות המורחבים שלנו, וגידול ירושלים היהודית והתערותה המעשית במדינה כוחם יפה מכוח המלצה פורמלית בלתי מבוצעת של או"ם. גם בבעיית הפליטים הזמן פועל לא נגדנו. אם לפני שנתיים עוד

נשמעו קולות רציניים על שיבת הפליטים, כולם או חלקם, הרי במרוצת הזמן חודרת ההכרה לכל החוגים האחראים באו״ם, שהפתרון הממשי היחיד של בעיית הפליטים הוא יישובם בארצות ערב; פתרון זה – אַל נשלה עצמנו – ביצועו אינו קרוב, אבל חשובה לנו ההכרה הבין־לאומית בשאלה זו.

גם במעגל הגלובלי וגם במעגל של המזרח התיכון אין אנו יכולים להישען על כוחנו בלבד. בלי כוח – נירמס, גם בשבתנו במדינה עצמאית, כאשר נרמסנו תמיד, בהיותנו בגולה.

מגילת או״ם, אין לזלזל בערכה וביקרה, וכן הצהרת שלוש המעצמות – אמריקה, אנגליה וצרפת, על שמירת הסטטוס קוו בין ישראל ובין שכניה – אף לה יש ערך כלשהו. אבל קיומה של ישראל ייהפך לאשליה מסוכנת ומופרכת אם יישען על מגילת או״ם בלבד או על הצהרות של מעצמות זרות. ישראל קמה בכוחה היא, והיא תתקיים אם תישען קודם כול על עצמה ועל כוח עצמה, כוח גדל והולך. עדיין יש בתוכנו אנשים בעלי הרגלי מחשבה גלותית הכופרים בערכו ובחשיבותו המוסרית והמעשית של הכוח ואינם מאמינים בכוח יהודי. הם נוהגים לצטט פסוק מפורש האומר: ״לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם בְּרוּחִי״ (זכריה ד, 6), ושוכחים שאפילו משה רבנו האמין כי אלוהים הוציא עמו ישראל ממצרים ״בְּמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים״ (דברים ד, 34). כל עוד לא קוים חזון הנביאים – והוא יקוים! – ״לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה״ (ישעיהו ב, 4) – וכל עם ישב לבטח בתוך משפחת העמים המאוחדים בעולם – שומה על ישראל לבנות בלי הרף כוחה ולשקוד על ביטחונה באמצעיה היא, כי בנפשה הדבר. אבל טועים ומטעים גם אלה הרואים בכוח חזות הכול. יש גבולות לכוחנו וליכולתנו, ואם אין ספק שכוחנו הוא גורם – וגורם חשוב ויקר – הרי יש בעולם כוחות גדולים משלנו, ואף הם משמשים גורם, ובמאזני הכוח כשהוא לבדו לא נכריע הכף ההיסטורית.

הישענותנו על עצמנו פירושה שני דברים: הישענות על **כוחנו ועל צדקתנו**. אחד משני אלה כשהוא לבדו לא יעמוד לנו. כל ימינו האמנו במצפון אנושי ובכוח הצדק. הגלות הכזיבה אמונה זו פעמים אין ספור, כל עוד היינו תלויים בחסדי זרים בלבד, וברגש הצדק של השליטים אשר חלשו על גורלנו. עכשיו אנו נשענים על עצמנו, אבל אל נמהר לזרוק מאחורי גווֹנו אמונתנו בכוחות המוסריים, לאחר שהיינו לכוח בלתי מבוטל. כוחנו היום גדול משהיה בימי מלחמת הקוממיות והוא הולך וגדל, ועלינו לטפח אותו בלי לאוּת. אבל אל נשכח אף לרגע שיש כוחות גדולים יותר, וביניהם – כוחות העוינים אותנו, ולא רק במזרח התיכון. מאורעות שנתרחשו בעיר הנצח שלנו לפני כאלפיים שנה, זכרם עודנו חי בלב מיליוני אנשים בעולם, ואין סולחים לנו עד היום שדחינו משיחם, והם מאמינים שנגזר עלינו להיות נודדים בגויים לעולם ועד, ואינם משלימים עם העובדה שאחרי מאות שנות נדודים חזרנו לארצנו, חידשנו קוממיותנו וירושלים שוב הייתה לבירת ישראל. ויש כוחות אחרים בעולם שאינם רואים בעין יפה עצמאותנו הרוחנית, כי הם אינם מודים בזכותה של שום אומה לחרוץ גורלה בעצמה, כפי ראות עיניה, ולסדר חייה לפי צרכיה ומאווייה. הם תובעים קבלת מרות עליונה אחת, מרות **מוחלטת** גם בענייני כלכלה וחברה ומדינה בענייני רוּח, מחשבה ומדע, ומי כעם ישראל – עם ״סורר ומורה״ מאז ומעולם?

אולם ביחסי העמים פועלים לא רק כוחות ואינטרסים חומריים. אם אין עדיין המצפון והצדק שליטים בעולם, אין זאת אומרת שאינם קיימים. הם פועלים ומורגשים בכל שלב היסטורי, ובימינו לא פחות מאשר בכל זמן, למרות המתיחות בעולם. התקדמותנו במשך שבעים וחמש השנים האחרונות – מייסוד הכפר העברי הראשון על גדות הירקון ועד הקמת המדינה ולאחריה –

נעזרה לא במעט באהדה וביחס הטוב, שמפעלנו בארץ עורר בקרב טובי האומות. ולא נתכחש לתמיכה המוסרית, המדינית, ולאחר קום המדינה, גם העזרה הכספית, שקיבלנו מעמים שונים. ועזרה ואהדה זו באה מפני שהעמים הכירו בצדקת מפעלנו וברכתו האנושית, ואנו רוכשים ידידים באשר הם יודעים כי ישראל משמשת מבצר לקידמה חברתית, לחירות מדינית ולרצון שלום במזרח הקרוב. אהדה בין־לאומית זו תידרש לנו בעתיד כמו בעבר, אם לא יותר. גם כוחנו מושך ידידים, כשם שהוא בולם אויבים, אבל אסור שנשכח אף לרגע שאנו "המעט מכל העמים", כלומר יחידים ובודדים, שלא כעמים דוברי אנגלית, העמים הסלביים, דוברי ספרדית, העמים הקתולים, המוסלמים, או העמים הסקנדינביים. אין עם צמוד לנו בלשון, בדת, בגזע. אנו "גוי אחד בארץ", ולא גוי גדול, ורק אם נבנה על השניים, על הכוח ועל הצדק, נעמוד. השניים מן ההכרח שיהיו משולבים וכרוכים זה בזה בחיינו, כאשר שילב אותם נעים זמירות ישראל, באומרו: "לְךָ זְרוֹעַ עִם גְּבוּרָה תָּעֹז יָדְךָ תָּרוּם יְמִינֶךָ" ומיד הוסיף: " צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ, חֶסֶד וֶאֱמֶת יְקַדְּמוּ פָּנֶיךָ" (תהלים פט, 14–15). צירוף קדום זה מחייב אותנו גם היום, והיום אולי יותר מאשר בכל זמן אחר. ורק משום שידענו לטפח שניהם, הגענו למדינה, ורק אם נמשיך לטפח שניהם, תתבצר המדינה ותעמוד בפני כל אויביה, כל עוד יהיו לה אויבים.

עתידה של ישראל תלוי במידה רבה ביחסיה עם אומות העולם ובמעמדה במזרח התיכון. בשני המעגלים האלה תעמיד ישראל בשורה הראשונה **דבר חיזוק השלום**. ולגבי שלום לא תבחין בין ארצות שמשטרן קרוב לה או מקובל עליה ובין ארצות שמשטרן לא רצוי או מעורר ספקות. יחס האיבה של שליטי ערב לא יערער בקרב ישראל הרצון לשלום אמת בינה ובין שכנותיה. ישראל לא יכלה להתעלם מהמציאות כמות שהיא, אבל יש לעם ישראל ניסיון היסטורי רב וממושך, והוא יודע שמציאות משתנה, ואין לעשות חשבון הרגע בלבד.

אם מדינות ערב אינן משלימות עדיין עם קיומה של ישראל – אין ישראל חייבת להשלים עם המצב הקיים במזרח התיכון. יש מגמות יסוד בהיסטוריה, שבמוקדם או במאוחר יגלו ויפעילו כוחן. השלום בין ישראל ובין ארצות ערב יחיש בואו אם מצד אחד, ישראל תתבצר ביצרון כלכלי ומדיני, וייעקר מלב אויביה כל סיכוי שמדינה זו תיפול תחת משאה, ויורחקו סלעי המחלוקת העומדים בינה ובין שכניה, ומצד שני תחול ליברליזציה ודמוקרטיזציה בארצות ערב. גם דבר זה יבוא במוקדם או במאוחר. לא לעולם קיפאון.

לשני העמים השמיים, לעם העברי ולעם הערבי, יש ייעוד משותף בחלק זה של העולם. היהודים לא יזוזו מכאן, וגם הערבים לא יחליפו מקומם. ההיסטוריה הטילה על שני עמים אלה לחיות בשכנות: זוהי לא רק שכנות גיאוגרפית. יש קרבה רבה בלשון, בתרבות ובהיסטוריה. שיתוף פעולה בין העם העברי בארצו ובין ערב העצמאית הוא הכרח היסטורי, והוא יקום. הוא דרוש לעמי ערב לא פחות מאשר לישראל. שיתוף פעולה זה ייתכן רק על יסוד של שוויון וכבוד הדדי ועזרת גומלין. שיתוף ישראל וערב יהפוך המזרח התיכון לאחד המרכזים התרבותיים בעולם, כאשר היה לפנים, בתקופת התנ"ך. לכל אחד משני העמים יש משהו לתת לחברו מבלי לגרוע כלום מעצמו. הפריה הדדית זו תהיה לברכה לשניהם, למזרח התיכון ולעולם כולו.

ישראל חייבת לראות צורכי השעה בכל הבהירות האכזרית, מבלי להתעלם מצורכי הדורות. המצב הקיים על כל סכנותיו החמורות (ויש להסיק ממנו כל המסקנות המוכרחות) אינו צריך להגביל אופקי הראייה שלנו. יש הכרח היסטורי בברית יהודית־ערבית, וכשיוכשרו התנאים היא תבוא, אבל לא תבוא מאליה – אלא אם יהיה רצון דרוך לקראתה. עם כל הסתירה המדמה שיש

בדבר, חייבת ישראל גם בכוננות צבאית יעילה וגם בדריכות נפשית לקראת שלום אמת ושיתוף פעולה עם עמי ערב.

המעגל העולמי והמעגל במזרח התיכון דורשים מאמצים דרוכים ומתמידים, צבאיים ומוסריים מצד ישראל. אבל גורל ישראל תלוי כולו במעגל השלישי – במעגל העם היהודי ברחבי הגולה. מדינת ישראל היא חלק של המזרח התיכון רק מבחינה גיאוגרפית, שהיא בעיקרה בחינה סטטית. מבחינה יותר מכרעת, מבחינה דינמית, מבחינת התהוותה וגידולה, הרי מדינת ישראל היא חלק של העם היהודי בעולם.

מהעם היהודי תשאב מדינת ישראל כל הכוחות והאמצעים הדרושים לבניין **האומה** הישראלית ולפיתוח הארץ. בכוח היהדות בעולם תיבנה ותבנה. שותפות גורל וייעוד מקשרת בקשר בל יינתק את מדינת ישראל לעם היהודי. קיימת זיקת עולם, זיקת חיים ומוות, בין מדינת ישראל ובין העם כולו.

מדינת ישראל היא מדינה ככל המדינות: ריבונית בתוך תחומיה ומוגבלת בתחומיה. סמכותה הריבונית חלה על כל תושביה, אבל היא חלה על תושביה בלבד, ורק אזרחי המדינה קובעים דרכה, בוחרים ממשלתה, וחוקי המדינה מחייבים רק היושבים בתוכה, וכל תושביה, בין שהם יהודים ובין שאינם יהודים, שווים בזכויותיהם.

היהודים החיים במדינות אחרות הם אזרחי אותן המדינות; כפופים הם לחוקים ולמדיניות של המדינות ההן, ואין למדינת ישראל כל סמכות לדבר בשמם או לכוון מעשיהם. מבחינת היחס והזיקה של יהודי חוץ־לארץ למדינות שבהן הם יושבים, אין הבדל ביניהם לבין האזרחים הלא־יהודיים, כשם שאין הבדל במדינת ישראל בין יהודי לבין לא־יהודי. אולם פרט לארצות טוטליטריות, אין המסגרת הממלכתית ממצה כל התכנים והיחסים האנושיים. רק מדינה טוטליטרית אינה מכירה בערך האוטונומי של האדם, ושלטונה בתושביה הוא שלטון ללא מצרים; היא גוזרת על המחשבה, על האמונה, על הטעם, על האמנות, על כל הליכות האדם, הפרטיות והציבוריות, והיהודים כשאר התושבים בארצות אלה משוללים כל אפשרות של ביטוי עצמי חופשי, והם למעשה מנותקים בעל כורחם מן העם היהודי, עברו ועתידו.

בארצות הבנויות על חירות האדם ועל בחירתו החופשית אין הזיקה למדינה סותרת זיקת התושב לערכים, ליחסים ולגופים שאין למדינה שליטה עליהם, והם רשות היחיד. ליהודים בארצות אלה ניתן להיות אזרחים שווי זכויות וחובות ככל שאר האזרחים, והם יכולים להגדיר יהדותם וקשריהם היהודיים לפי רצונם החופשי, לא רק עם הקיבוץ היהודי בארצם, אלא גם עם העם היהודי בעולם. זיקת היהודי לעמו אינה פוגמת ואינה נפגמת על ידי זיקתו למדינתו, והיהודים המתכחשים לעמם – ויהודים כאלה היו בכל הארצות ובכל הדורות – עושים זאת לא מפני שהם אזרחים יותר נאמנים, אלא מפני שהם אנשים פחות הגונים, ואין להם הכבוד העצמי והכוח הפנימי להשתחרר מרגש של נחיתות הנדבק באנשים ירודים השייכים לעם קטן וחלש.

מדינת ישראל הרואה עצמה כיצירתו של העם היהודי ונועדה לגאולתו, רואה את היהודים בעולם כולו כעם אחד, לא רק בעבר אלא בהווה ובעתיד. ושורש האחדות והרציפות של העם היהודי, למרות פיזוריו בגויים, נטוע לא רק במורשת העבר הכללית, אלא בשותפות גורל היסטורית. ובאחדותו ורציפותו ההיסטורית של העם הייחודי אין כל סתירה לזיקה הממלכתית של אזרחי ישראל בחוץ־לארץ למדינות שבהן הם יושבים, כל זמן שהם יושבים בהן.

מדינת ישראל היא פרי חזון גאולתו של העם היהודי במשך דורות. אין זאת המדינה היחידה

שקמה בעקבות חזון לאומי, בעקבות מאמציה של תנועת שחרור לאומית. במאה התשע־עשרה ובמאה העשרים קמו לתחייה הרבה מדינות באירופה ובאסיה כתוצאה של חזון תקומה אשר החיה ושחרר עמים משועבדים. ואף על פי כן תקומת מדינת ישראל היא יחידה במינה בהיסטוריה.

מאחורי כל חזון תקומה לאומית עמדה **מציאות של עם יושב בארצו**, אם כי משועבד לשלטון זר. ותנועת השחרור ינקה ממציאות זאת, ולהגשמת שאיפתה לא חסר אלא פריקת עול השלטון הזר. בהשתחררה מהעול הזר, קמה השאיפה הלאומית בשלמותה. לא כן חזון תקומת עם ישראל. החזון הזה התפרנס רק מתוכו ומעצמו, מנפשו של העם, וכל המציאות הממשית עמדה נגדו. העם היה מפוזר ומפורד בכל קצווי תבל. הארץ הייתה תחת שלטון זר – שלטון רומאי, ביזנטי, פרסי, ערבי, סלג׳וקי, פראנקי, ממלוקי, תורכי, בריטי; ולא עוד אלא שגם הארץ הייתה מיושבת על ידי זרים, והאדמה הייתה הרוסה ועזובה. חזון הגאולה היהודית ינק רק מתוך כוחות נפשו של העם.

עם תקומת המדינה לא הוגשם עדיין חזון הגאולה, כי העם היהודי ברובו המכריע עודנו מפוזר בגויים, והמדינה היהודית עדיין איננה ביצוע הגאולה היהודית. היא רק המכשיר והאמצעי העיקרי לגאולתו.

עם הקמת המדינה ניתן לחזון הגאולה היהודית המצע והבסיס המעשי, המציאותי להתגשמותו, ומשום כך הייתה המדינה לכוח המלכד והמאחד של העם היהודי בתפוצות, כאשר לא ליכד ואיחד אותם שום דבר אחר.

יוצר ההסתדרות הציונית, ד״ר הרצל, נתן הגדרה קולעת וממצה לציונות, כפי שהוא הבין אותה, הגדרה שמרבית עסקני התנועה הציונית שכחו ועזבו. הוא אמר: ״הציונות היא העם היהודי בדרך״. כלומר: העם היהודי בדרך לשוב לארצו. אֵמרה עמוקה ונאמנה זאת נשתבשה אחר כך ונהפכה למימרה חסרת שחר, שההסתדרות הציונית היא מדינה בדרך. אין מדינה בדרך. או שיש מדינה או שאינה. כשאמר נפוליון על צבאו שזוהי צרפת בדרך, היה לדברו תוכן. לכל מקום שהלך צבאו – שם הייתה צרפת. אבל המדינה היהודית יכלה לבוא רק מתוך ״העם היהודי בדרך״. מדינת ישראל לא יכלה כמובן, לקום יש מאין. התרקמות המדינה והתהוותה במשך שנים היו לא בתוך ההסתדרות הציונית, אלא בצמיחת היישוב, בגידולו ובהתעצמותו. את מדינת ישראל הקימו העולים, העולים שבכל הדורות, וגם להבא תיבנה המדינה ותגדל ותיעצם על ידי העולים. רק העלייה, ״העם היהודי בדרך״, כפי שהגדיר הרצל, היא הכוח הבונה והמגשים של החזון הציוני. זוהי אמת ציונית וראשונית. בלי העלייה לא היה נוצר היישוב. בלי העלייה לא הייתה מוקמת המדינה. בלי העלייה המדינה לא תעמוד.

ההסתדרות הציונית לא הייתה ולא יכלה להיות הסתדרות של עולים. ההסתדרות הציונית לא חייבה חבריה לעלייה, ואיננה מחייבת גם עכשיו. כמובן היה מותר לציוני לעלות ארצה, והיו ציונים לא מעטים שהשתמשו בהיתר הזה. אבל הם לא עלו בתוקף חברותם להסתדרות הציונית, ועלו לארץ לא רק חברי ההסתדרות הציונית בלבד. העלייה לארץ קדמה להסתדרות הציונית, והיא־היא שהולידה אותה. העולים מכל הדורות, וילידי הארץ, הניחו היסוד הממשי למדינת ישראל. יוצאי חומות ירושלים מלפני יותר משבעים שנה; סלומון וחבריו, והחלוצים הראשונים מהונגריה, שטאמפר, ראב וחבריהם, שבנו את הכפר העברי הראשון, פתח־תקווה; בני ביל״ו מרוסיה והחלוצים הראשונים מרומניה שבנו בשנות ה־80 במאה התשע־עשרה את ראשון־לציון, גדרה, זכרון־יעקב וראש־פינה, רחובות, חדרה ומטולה – אלה היו מייסדי היישוב החדש, ובכך מניחי היסוד הראשון

למדינת ישראל. 700,000 העולים שהגיעו ארצה לאחר ייסוד המדינה, הם־הם שיחד עם היישוב הוותיק בנו המדינה במשך ארבע השנים האלה והפכו פני הארץ.

אבל אמת ראשונית ויסודית זאת אינה ממצה כל האמת. העולים לבדם, בלי עזרת העם, לא היו יכולים לעלות, לבנות היישוב, להקים המדינה ולקיים אותה בעבר ולהבא. העלייה לארץ אינה דומה להגירה לאמריקה או לארץ הגירה אחרת. בלי עזרת העם, בלי העזרה הכלכלית, הפוליטית והמוסרית, לא הייתה העלייה היהודית לארץ אפשרית ולא תהיה אפשרית עוד זמן לא מעט. כי ארץ־ישראל לא הייתה ארץ ריקה, אם כי אדמתה הייתה עזובה והרוסה. היה בה יישוב, לא מתמול שלשום, אלא מזה מאות שנים, היישוב הבלתי־יהודי לא ראה בעין יפה את העולים היהודים, ומזמן לזמן גם עמד נגדם בכוח. הארץ לא הייתה הפקר גם מבחינה פוליטית. היה בה שלטון זר, שלטון תורכי, במשך ארבע־מאות שנה, ושלטון בריטי במשך שלושים שנה. גם התורכים וגם הבריטים לא היו שונאים לעם היהודי, אבל השלטון לא תמיד ראה בעין יפה עלייה יהודית, והיו קיימים איסורי עלייה, גם בזמן התורכים וגם בזמן הבריטים.

אבל לא רק היישוב והשלטון הזר הפריעו; הארץ עצמה, במצבה הקיים, בהריסתה ובדלדולה ובשיממונה, לא הייתה מסוגלת לקלוט עלייה. בכוח עצמו לא יכול היה העולה היהודי, לא בדורות קודמים ולא בדורנו אנו, להתגבר על המכשולים והמפריעים החיצונים, לא על המכשולים מצד השלטון ולא על הקשיים מצד דלות הארץ, ונדרשה עזרה מתמדת, גם כלכלית, גם פוליטית וגם מוסרית, של חובבי־ציון ו"הנדיב הידוע" בתקופה הראשונה, ושל התנועה הציונית והעם ביובל האחרון.

העזרה לעלייה היהודית לפני הולדת ההסתדרות הציונית הייתה ספורדית, מקרית ונטולת בסיס רחב, רעיוני ומדיני, עד שקמה ההסתדרות הציונית על ידי הרצל, חוזה הציונות הממלכתית. מגמתו ורצונו של הרצל היו לארגן ולגייס העם היהודי כולו לביצוע החזון הציוני. אפס לא היה בכוח הרעיון הציוני המופשט, גם בלוויית הקסם האישי העצום של הרצל, לגייס ולארגן כל העם, ובמקום "עם יהודי בדרך" קמה ההסתדרות הציונית. כבר צוין שזו לא הייתה הסתדרות של עולים או של מועמדים לעלייה. זו הייתה **חולשתה המוסרית** של ההסתדרות הציונית, אבל זה היה גם **יתרונה המעשי**. זאת הייתה הסתדרות שמטרתה הייתה להפעיל העם בכל התפוצות למען הגשמת הציונות, לגייס העם לפעולה חינוכית, מדינית וכלכלית, אשר בלעדיה הייתה העלייה לארץ נכשלת, כמו שנכשלו כל הניסיונות בדורות הקודמים לשוב לארץ ולבנותה. רק הצירוף והשותפות שנוצרו ביובל השנים האחרון בין חלוצי העלייה וההגשמה ובין התנועה הציונית, רק אלה אפשרו והכשירו צמיחתו המתמדת של היישוב, התעצמותו התרבותית והמדינית, התגברותו הכלכלית והמשקית ויכולתו לעמוד בפני כל ההפרעות וההתקפות, בפני כל הקשיים הטבועים במצבה המדולדל של הארץ ובהרגלי היהודים יוצאי הגלויות השונות, תושבי ערים, בלולי לשון ונטולי מסורת לאומית ממלכתית.

התנועה הציונית דגלה בשאיפה שלא היה לה, לכאורה, כל בסיס מציאותי, לא בארץ ולא בעם. ומשום כך נתקלה בהתנגדות חזקה מצד חוגים רבי־השפעה ביהדות; מצד האדוקים הקיצונים שהאמינו אומנם בגאולה, אבל רק בגאולה שלא כדרך הטבע; מצד רובה של תנועת הפועלים היהודית, שראתה תיקון מצב היהודים רק במהפכה העולמית; מצד החוגים המתבוללים שכפרו בעצם מציאותו של העם היהודי, ויותר מכול, מצד ההמונים האדישים, שלא האמינו בממשותו ובכושר התגשמותו של חזון הגאולה. תקומת מדינת ישראל זהו הניצחון הגדול ביותר שנחלה המחשבה הציונית בעם היהודי.

וחלקה של התנועה בניצחון זה הוא לא קטן. בלי מאמציה החינוכיים, הארגוניים, המדיניים והכספיים לא היה היישוב הקיים, ולא היו העולים שנוספו עליו, מגיעים עד הלום. דווקא מפני שההסתדרות הציונית לא הייתה הסתדרות של עולים ולא מועמדים לעלייה – יכלה להפעיל סביבה חלקים גדולים של העם, ולפעמים גם רובו של העם, ואת היהדות כולה בכמה וכמה ארצות.

זכות מוסרית שמורה לה להסתדרות הציונית לראות בתקומת מדינת ישראל גמול נאמן למאמציה, מאבקיה ומפעליה והוכחה ניצחת לאמיתות תפיסתה. אולם ההסתדרות הציונית תעשה משגה פטלי ותתכחש לאמיתה הרעיונית אם תראה במדינת ישראל נכס התנועה הציונית בלבד, ולא נכס העם היהודי כולו.

הקמת מדינת ישראל הוא לא כיבוש ציוני בלבד – זהו מאורע גדול ומרכזי בתולדות העם היהודי, אחד מארבעת המאורעות העיקריים בתולדות ישראל מימי האבות ועד ימינו. מהרגע הראשון של קום המדינה עומד כל העם היהודי, מחוץ למרשיעי ברית מעטים מימין ומשמאל, סביב המדינה ורוצים בשלומה, בביטחונה והתעצמותה, וגם מושיטים יד נאמנה לבניינה ולפיתוחה. הסתדרות ציונית שתעמיד עצמה כמחיצה בין עצמה ובין העם היהודי תתכחש למקורה ולנפשה.

העלייה לארץ אינה באה משורות ההסתדרות הציונית בלבד, וגם העזרה המדינית והכספית למדינה אינה מצטמצמת בחוגי הציונות המאורגנת. המדינה הצליחה ללכד ולאחד העם היהודי כאשר לא הצליח עד עכשיו שום גורם אחר בחיי היהודים. אהבת העם ועזרתו למדינה אינה יכולה להיות נתונה אלא למדינה, **ואהבת העם ועזרתו הוא נכס יקר וחיוני שיש לשמור עליו כעל בבת עינינו**, וקודם כול חייבת לשמור עליו התנועה הציונית. אך כשם שאין ההסתדרות הציונית רשאית לראות במדינה נכס מפלגתי הסתדרותי שלה, אלא נכס העם כולו, כך אין מדינת ישראל בתקופה זו יכולה לראות בעצמה כביצוע חזון הגאולה של העם היהודי.

בתנועת שחרור לאומית של עמים אחרים שישבו על אדמתם תחת שלטון זר היה בהשגת העצמאות הממלכתית ביצוע מלוא שאיפתם הלאומית. לא כן בישראל. בכינון עצמאותנו במולדת לא הגענו לקצה הדרך בשאיפת גאולתנו – אלא לראשיתה; גם אחרי ביצוע המפעלים האדירים של עלייה והתיישבות בארבע השנים הראשונות לקיום המדינה, שעלו על כל מה שנעשה במשך שבעים השנים שקדמו לקום המדינה, עוד לא הגענו אלא לבניין עשרים אחוז של אדמת המדינה ולריכוז של פחות מחמישה־עשר אחוז מהעם היהודי. ועוד קשה ורבה הדרך אשר לפנינו, – ועדיין ייעוד קיבוץ הגלויות עומד, כמקודם, במרכז משימותינו הראשיות.

העולים אשר יעלו ארצה הם יהיו הבונים הישירים של המדינה ומגשימי הייעוד הגדול של קיבוץ גלויות. אך גם להבא, גם לאחר קום המדינה, לא ייתכנו קיבוץ גלויות ובניין המולדת בלי שותפות העם היהודי כולו.

אותם המפריעים והמכשולים שעמדו בדרך העולים מקודם לפני קום המדינה, נשארו גם עכשיו, אם כי פשטו צורה ולבשו צורה אחרת, וכמה מהם חמורים ומסוכנים הרבה יותר מאלה שידענו לפני קום המדינה.

עכשיו אין שלטון זר, אנו עצמאיים בארצנו, אבל יש כוחות עולמיים העוינים אותנו ועדיין אינם משלימים עם תקומת ישראל ועצמאותו בארץ היסטורית זו, והמערכה הצפויה לנו בזירה העולמית דורשת גיוס כל כוחותיו המדיניים של העם היהודי.

היישוב הבלתי־יהודי בארץ שוב אינו משמש מכשול ומעצור להתיישבותנו ולגידולנו. הכרזת עצמאותנו ומלחמת השחרור שינו הרכב האוכלוסין בארץ באורח יסודי ומהפכני. ובתוך תחומי המדינה אנו עצמאיים, בטוחים וחופשים ושום כוח לא יעמוד לנו כצר. אולם במקום היישוב הבלתי יהודי בתוך הארץ, יש לנו עכשיו **מעבר לגבולות** שכנים רבים ועצומים שעודם רואים עצמם במצב מלחמה איתנו, ואינם מסתירים כלל מזימותיהם לתקוף אותנו שנית ולמחות אותנו מעל פני האדמה. עוד זמן רב תידרש לנו העזרה המוסרית והחומרית של העם היהודי לחיזוק ביטחוננו ושלומנו.

אומנם אין להשוות יכולתה של מדינת ישראל ליכולתו של היישוב לפני העצמאות. אדמת המדינה כולה היא ברשותנו; תקציבה של המדינה בשנה אחת עולה על כל תקציביה של ההסתדרות הציונית במשך יובל שנים. אבל המדינה בכוחותיה בלבד לא תעצור כוח לקלוט עלייה המונית בקצב ובממדים שנעשו אפשריים והכרחיים עכשיו.

אין איש יכול להגיד בימינו אם קיבוץ הגלויות, הייעוד העליון של המדינה, פירושו ריכוז כל העם בארצו או רובו של העם היהודי או של כמה וכמה חלקים ממנו. ישנם רק עמים ספורים המרוכזים כולם או כמעט כולם בארצם, אלה הם עמים שאף פעם לא נותקו מעל אדמתם. התפוצה היהודית אין דומה לה בהיסטוריה האנושית ואין היא הופעה חדשה. התפוצה קדמה לגלות, לא רק לגלות השנייה אלא גם לגלות הראשונה.

עוד לפני גלות בבל הייתה תפוצה יהודית במצרים, ובמאה השישית לפני הספירה הנוצרית, לפני 2500 שנה, לפני תקופת זרובבל, עזרא ונחמיה נמצאה עדה יהודית צבאית בדרומה של מצרים. בשיבת־ציון הראשונה לא חזרו כל הגולים; רק חלק מגולי בבל שב בימי זרובבל, עזרא ונחמיה; ולפני חורבן הבית השני כבר נמצאה תפוצה עצומה באימפריה הרומית אשר מנתה משלושה עד חמישה מיליון יהודים. באלכסנדריה של מצרים בלבד ישבו לפני החורבן כמיליון יהודים, יותר יהודים מאשר ישבו אז בירושלים. תפוצת ישראל מעולם לא הייתה כה מפוזרת ורחבה כאשר היא במאות השנים האחרונות.

עם השמדת שני שלישים של יהדות אירופה על ידי הנאצים עבר מרכז הכובד הכמותי של העם היהודי מהעולם הישן לעולם החדש, מאירופה ואסיה לאמריקה. עם כל הירושה התרבותית והמדינית שהעולם החדש ירש מהעולם הישן – המדע, הספרות, האמנות, המסורת הנוצרית, הרי קמה ביבשת אמריקה ובאוסטרליה חברת־עמים חדשה, שבכמה תכונות יסוד היא שונה מחברת העמים שבאירופה ובאסיה, ולא מן ההכרח שכל התנאים והנסיבות, שהיו קיימים בעולם הישן לגבי היהודים, יהיו קיימים גם בעולם החדש.

האידיאולוגיה הציונית – לא החזון הציוני שימיו כימי היהדות, אלא האידיאולוגיה הציונית המדינית – נתגבשה בקרב יהודי אירופה במאה ה־19, והיא ינקה לא במעט מהגילויים האנטישמיים ומהתנועות הלאומיות והמדיניות בקרב עמי אירופה. כל ניסיון להעתיק באופן אוטומטי, על פי גזירה שווה פורמלית, יחסי אירופה לאמריקה, עלול להתבדות. העולם החדש נבנה כולו על ידי מהגרים במאות השנים האחרונות שבאו מארצות שונות ונתמזגו יחד במידה רבה, ומעמד היהודים באמריקה אינו דומה למעמד היהודים באנגליה או בצרפת, אם כי גם ארצות אלה זיכו היהודים בשוויון זכויות; כל היחסים והתנאים הפוליטיים באמריקה אינם דומים לאלה שבארצות אירופה, ואין להעביר באופן מכני אידיאולוגיה פוליטית שנולדה במציאות אירופית במאה ה־19 למציאות האמריקנית במאה ה־20. מה שקרה באירופה יכול לקרות באמריקה, אבל לא מוכרח לקרות, והציונות אינה יכולה להיות בנויה על ספקולציה מסופקת ולא רצויה זו.

כמו לפני הקמת המדינה כן גם עכשיו, המצוקה והחזון הם גורמי העלייה, אבל עם קום המדינה נוצר גורם חדש שעלול במשך הזמן לרשת מקומו של גורם המצוקה, וזהו **הכוח המושך של המדינה**. אם המדינה תתבצר, תתייצב ותיצור תרבות חיים גבוהה ועשירה אשר לא תיפול מרמת התרבות של איזו ארץ אחרת שהיא, גם מבחינה חומרית וגם מבחינה מוסרית ורוחנית – ודבר זה אינו נבצר מאיתנו – ייתכן שגם יהודים בארצות שאין בהן מצוקה ולחץ ימצאו בישראל כל הרווחה והחירות שיש בארצות מגוריהם, ונוסף לכך ימצאו כאן ערכים ונכסים יקרים שאין ליהודים בשום ארץ אחרת – עצמאות יהודית בכל גילוייה העשירים, בתחום הכלכלה, המדיניות, התרבות, המדע, האמנות והמעמד הבין־לאומי, אבל לשם כך – לקיבוץ גלויות ולטיפוח עצמאותה החומרית, המדינית והתרבותית של מדינת ישראל – הכרחית כמקודם השותפות היוצרת בין המדינה ובין העם היהודי.

מדינת ישראל הייתה עכשיו לחלק אורגני של ההוויה והחוויה היהודית בכל התפוצות. מדינת ישראל כבר העשירה חיי העם היהודי וחיי כל יהודי באשר הוא, ואין לתאר עכשיו המציאות היהודית בתפוצות בלי מדינת ישראל, ללא הידלדלות והתערערות פנימית של היהודים. אבל אין גם לתאר קיומה, גידולה ומילוי ייעודה של מדינת ישראל בלי השתתפות עם ישראל כולו. בין שני אלה קיימת זיקת גומלין מוכרחת, אורגנית, היסטורית, חיונית, אם כי ללא דוגמה ותקדים ביחסי עמים ומדינות, ואף על פי שהם שונים זה מזה בתכונות היסוד שלהם.

העם היהודי אינו מושג מופשט, אינו רק שם עצם קיבוצי להמוני יחידים ובודדים המפוזרים בארצות שונות. העם היהודי הוא יחידה קיבוצית שאין כל ספק בממשותה, ברצונה ובגורלה המשותף. אבל על פי טבע הדברים אין ליחידה זו מסגרת מגובשת, מחייבת, מאורגנת וכשרת פעולה, כי עם זה מפוזר ומפורד בכל הארצות החיות בתנאים שונים ומתנגדים, ואפילו הקיבוץ היהודי שבכל ארץ וארץ אינו נתון במסגרת כוללת ויחידה. כל יהודי כפוף כלא־יהודי לחוקים ולמדיניות של ארצו, אבל קשריו עם בני עמו נתונים לרצונו החופשי ולנטייתו האישית של כל אחד ואחד.

בפני קושי זה עמד חוזה הציונות המדינית כשרצה לגייס העם היהודי למען ריכוזו המחודש במולדת וכינון עצמאותו הממלכתית, ומתוך כך יצר ההסתדרות הציונית, הסתדרות הבנויה על הצטרפות של רשות ועל פעולה מתנדבת, ללא מסגרת של כפייה וחובה ממלכתית.

בהסתדרות הציונית נתבטא הרצון הקולקטיבי וההיסטורי של העם היהודי בשאיפתו לגאולה, ובמשך יובל שנים עמדה ההסתדרות הציונית בראש תנועת העם היהודי לשוב למולדתו ונשאה באחריות מרכזית לכינון מדינת ישראל, לעיתים לבדה, לעיתים בשיתוף חוגים וגופים יהודיים אחרים.

התנועה הציונית לאחר קום המדינה שונה בהכרח בכמה בחינות עיקריות מהתנועה הציונית שלפני קום המדינה. נשתנה תוכן פעולתה של התנועה הציונית כלפי פנים וכלפי חוץ.

מה היה תוכנה של התנועה הציונית לפני קום המדינה ?

קודם כול היה זה **מאבק רעיוני בתוך העם היהודי**. התנועה הציונית דגלה בשאיפה שלא הייתה מקובלת על דעת רוב היהודים, אם כי היו לה שורשים עמוקים בעברו של העם היהודי, בספרותו ובאמונתו. רבים ראו בשאיפה הציונית דבר מזיק, פסול, מסכן קיום היהודים, מחלל דת ישראל, רעיון בטלני בלתי מעשי, אוטופיסטי, ריאקציוני. האדוקים הקיצונים ראו בציונות פגיעה קשה בדת וכפירה באמונת המשיח. הם דווקא האמינו בגאולה, אבל בגאולה בידי שמיים,

ולא בדרך הטבע, כפי שהטיפה לה הציונות. המתבוללים ראו בציונות סכנה לזכויות היהודים, להכרת שוויונם האזרחי ולמעמדם שרכשו להם או שאפו להשיג בארצות מגוריהם. אם שואפים למולדת יהודית, סימן שאין היהודים אזרחים נאמנים בארצם. הסוציאליסטים ראו בציונות שאיפה ריאקציונית, המסיחה דעת ההמונים מהמלחמה הפוליטית או המעמדית להטבת מצבם ולהשוואת זכויותיהם. גם אלה האמינו בגאולת העם היהודי, אבל גאולה זו צריכה לבוא על ידי מהפכה סוציאלית עולמית: כשיתוקן העולם במלכות הסוציאליזם – יתוקן מצבם של היהודים ממילא. הנאורים ואנשי המעשה התנגדו לציונות באשר היא חלום שווא ואוטופיה ריקה. הייתכן שהיהודים ישובו לארץ קדומים פראית, הרוסה, מיושבת ערבים, נתונה לשלטון תורכי? הייתכן שבני עיר יהיו לעובדי אדמה, ואנשי אירופה יתיישבו בארץ אסיאתית? התוגר לא ייתן, הערבים לא יסכימו וכו׳ וכו׳.

בן ימינו, קשה לו לתאר לעצמו המציאות היהודית לפני 40–50 שנה, ולהעריך האינרציה הרוחנית והרעיונית שבה נאבק הרעיון הציוני, ועד כמה עמד בניגוד להלך הרוחות ששררו אז ברחוב היהודי, גם במערב וגם במזרח. התנועה הציונית נאבקה בכוחות התרבותיים ובהרגלי המחשבה ששלטו בעם היהודי מימין ומשמאל, בקרב החרדים והחופשיים, בקרב העשירים והעניים; ואם כי בתוך התנועה הציונית היו חילוקי דעות פנימיים, חשובים ולא חשובים, עמוקים ושטחיים, הרי כלפי חוץ עמדה כל התנועה הציונית על אגפיה, סיעותיה וזרמיה בפני קיר אטום של דעות קדומות והתנגדות נפשית ומחשבתית. ומאבק רעיוני זה, מאבק פורה ומפרה כלפי פנים, בתוך העם היהודי, מילא חללה של התנועה הציונית כל הימים.

והיה מאבק שני, מאבק פוליטי, מאבק כלפי חוץ. אין צורך לחזור לתקופה התורכית בראשית ימיה של הציונות הקונגרסיסטית. לצורכי הבירור הנוכחי אפשר להסתפק בתקופת המנדט. הציונות לא הייתה רק השקפת עולם, תפיסה פילוסופית או דתית, שאינה תלויה בזמן ובמקום ובתנאי המציאות. אומנם לציונים רבים הייתה הציונות בעיקר – השקפת עולם יהודית, בניגוד להשקפת העולם של המתבוללים. אבל לתנועה הציונית היה אובייקט ארצי, ממשי – ארץ־ישראל. וארץ זו הייתה נתונה בתנאי מציאות מסוימים, מדיניים, יישוביים, כלכליים, תרבותיים, והתנועה הציונית שאפה לשנות ולהפוך אותם כדי להגיע למחוז חפצה. היא עסקה בעבודה יישובית, ונאלצה לעמוד גם במערכה מדינית, כי ארץ־ישראל לא הייתה חלל ריק, שכל הרוצה עושה בתוכה כאדם העושה בתוך שלו. הארץ הייתה נתונה במשטר מנדטורי, משטר יחיד במינו, שנתחדש רק לאחר מלחמת העולם הראשונה. והמנדט בארץ־ישראל היה נתון בתנאים מיוחדים, ללא דמיון בשום ארץ מנדטורית אחרת. בעלת המנדט, אנגליה, לא שלטה בארץ כאשר שלטה ברודזיה או בציילון[3], מבלי שתהיה אחראית למוסד בין־לאומי ומבלי שיהיו מוטלות עליה התחייבויות מסוימות כלפי היישוב בארץ. המנדט נתן מעמד מוּכּר להסתדרות הציונית, כָּלַל התחייבויות מפורשות כלפי הבית הלאומי, עלייה והתיישבות יהודית, כלל גם התחייבויות ידועות כלפי הערבים. ובמרובע זה שהכיל המנדט – יהודים, ערבים, אנגליה וחבר הלאומים, היה להסתדרות הציונית מקום להתגדר בו. על ההסתדרות הוטל לעמוד במערכה בלתי פוסקת, גם כשאנגליה הייתה נוטה פחות או יותר למלא הבטחותיה לעם היהודי, כפי שהיהודים הבינו אותן וגם, ובייחוד, כאשר סטתה בלא יודעים או ביודעים מהבטחות אלה. והמאבק עם ממשלת המנדט – בתנאים שונים ומשתנים, בצורות מתחלפות, מילא חללה של התנועה הציונית במשך

3 הערת עורכת: ציילון כיום נקראת סרי לנקה.

שלושים שנה. וחלק גדול של הוויכוחים הפנימיים, חילוקי הדעות וריב המפלגות בהסתדרות הציונית נסבו על דרכי מאבק זה, תוכנו וצורתו.

הקונגרסים הציוניים, ישיבות הוועד הפועל, העיתונות הציונית – עיקר תוכנם היה הוויכוח הפוליטי על היחסים עם ממשלת המנדט, על שיתוף פעולה איתה, על התנגדות לכמה ממעשיה, ועל צורת ההתנגדות וכיוצא באלה.

התנועה הציונית עסקה גם בעבודה יישובית וחינוכית בארץ, אבל פעולה זו הטרידה את המחשבה הציונית פחות מאשר הוויכוח והמאבק הפוליטי, המאבק הרעיוני בתוך העם והמאבק המדיני כלפי ממשלת המנדט וחבר הלאומים – זה היה תוכנה של הציונות עד קום המדינה. עם קום המדינה נשתנה הדבר תכלית שינוי, אם כי ציונים רבים מוסיפים בכוח ההרגל והאינרציה לחיות במסגרות מחשבתיות שנתרוקנו מתוכנן.

קמה מדינת ישראל. עובדה מהפכנית וגורלית זו לא חדרה אולי די עמוק למחשבה הציונית, וספק אם התנועה הסיקה את כל המסקנות הנובעות ממהפכה עמוקה זו לגבי המעש והרעיון הציוני. עסקנים ותיקים שהיו רגילים להשתתף במאבק הכפול – הפנימי והחיצוני, ממשיכים במלאכה הזאת גם עכשיו, ואינם מרגישים שהממשלה שלחמו ומוסיפים להילחם בה שוב אינה אותה הממשלה, והעם היהודי אשר כל כך הסתערו על כיבושו ולא הצליחו – אינו אותו העם היהודי, והמעשים שעשתה התנועה הציונית לפני קום המדינה – אינם הולמים עוד המציאות החדשה.

מה נשתנה?

מטעמים שונים ומרובים התנגדו יהודים למדינה יהודית: מטעמי דת, פרוגרס, סוציאליזם, מעשיות, נוחות, דאגה לזכויות בתפוצות וכדומה. היו גם ציונים כ"השומר הצעיר" וציונים אחרים, שפסלו רעיון המדינה, מתוך זיקה ל"כוחות מחר", מתוך "ריאליזם" פוליטי או מתוך עקרונות פציפיסטיים. התנגדות זו נמוגה ונעלמה עם היות המדינה מציאות. לא רק בחוגים ציוניים, אלא גם בכל רחבי העם, מחוץ לסיעות חסרות ערך של מתכחשים ומתנכרים מימין ומשמאל, נתקבלה המדינה בהתלהבות ובגאון. פרט לדת ישראל לא היה זה אלפי שנים כוח מאחד ומלכד כל שדרות העם ובכל רחבי הגולה ככוחה של מדינת ישראל. זהו הניצחון הגדול ביותר, שנחל הרעיון הציוני בקרב העם היהודי. וכל ציוני יש לו זכות ויסוד להתגאות בניצחון זה ולשמוח עליו, ולקבל ברצון ובסיפוק העובדה שאין הציונים עוד כיתה מיסיונרית ולוחמת בעם, אלא העם כולו מלוכד סביב המפעל המרכזי וההיסטורי של התנועה הציונית – מדינת ישראל. מה שלא עשה הרצל בהופעתו לפני כיובל שנים – עשתה עתה המדינה: עם ישראל כולו מלוכד ומאוחד באהבה ובדאגה למדינה. מה שלא עלה בידי הרעיון – עלה בידי המעשה. עכשיו נתברר שהתנגדות היהודים למדינה הייתה טעות מעיקרה, ורק מקוצר רוח ומחוסר חזון ומהיעדר אמונה נדמה היה **כאילו** העם היהודי אינו רוצה במדינה יהודית. יותר משהתנגדו למדינה – לא היה בהם כוח להאמין בבואה. היו לנו "משיחי שקר", אם כי ספק אם שם זה הולם את כל אלה שהעזו בהזדמנויות שונות לבשר הגאולה. אבל היו לנו תקוות וכיסופים שהכזיבו ונכשלו, והעם פחד מאכזבה חדשה ומכישלון חדש, אם כי במעמקי נפשו כָּמַה וערג לקראת חידוש קוממיותו ועצמאותו במולדת הקדומים. פחדו מאכזבה וכישלון לא רק אלה, שנקראו בשם אנטי־ציונים או לא־ציונים, אלא גם ציונים מובהקים, ותיקים, גם אלה נרתעו מדגילה במדינה, וגם אלה שכל ציונותם הייתה רק דגילה במדינה. ברגע שקמה המדינה – נמוגו כל הספקות, החששות, הערעורים, ההיסוסים, והלהט הפנימי השמור אלפי שנים

בחביון האומה, פרץ החוצה ומדינת ישראל נהפכה מיד לנקודת המוקד המרכזית והמלכדת של חיי העם היהודי בימינו.

התנועה הציונית חייבת לראות השינויים ולהבין שהתנועה הציונית והעם היהודי ומדינת ישראל מהווים עכשיו אחדות מלוכדת שאין להפריד ביניהם. המדינה, העם וההסתדרות הציונית הם אומנם יחידות בפני עצמן. המדינה היא מדינה, העם הוא עדיין עם מפוזר וחי בתפוצות, ואין הוא זהה עם המדינה, ואין המדינה זהה עימו בפועל; וההסתדרות הציונית אינה לא מדינה ולא עם, ואינה יכולה לבוא בשום פנים במקום המדינה או במקום העם. אבל בין השלושה קיימת זיקה הדדית, מוכרחת, רצויה, זיקה של שותפות היסטורית, ואין לתאר עוד אף אחד מהשלושה בלי השניים האחרים, ואין להעמיד אחד מול השני או מול השניים, אלא להגביר השותפות והזיקה בין השלושה, מתוך אהבה, אמון ופעולת גומלין.

שנים לא מעטות היו בוני היישוב בודדים, מתי מעט, כמעט גלמודים. עברו שנים עד שהוקם יישוב חדש. לא הייתה לנו אפילו הצהרת בלפור, וחיינו, עבדנו ופעלנו תחת משטר תורכי מושחת ופרוע, כשהארץ הייתה מופקרת לאנרכיה פנימית, ונתקיים קומץ יהודי קטן בתוך ים זרים, וגם ביישובים היהודיים רבו הפועלים הזרים. כל רכישה של אדמה עלתה בצרות צרורות ונמשכה שנים רבות. כל ניסיון של התרחבות נתקל בקשיים פנימיים, בהפרעות מצד השכנים, בהתנגדות מצד השלטון. העלייה לארץ באה טיפין־טיפין. שערי הארץ היו סגורים, האדמה הייתה נחלת זרים, ושלטון נוכרי, תורכי ואנגלי, הצר צעדי התיישבותנו.

ותהי המהפכה. כל אדמת המדינה היא ברשותנו. על שערי הארץ ממונה שלטון יהודי, ומאות אלפים מכל הגלויות הדוויות והמרודות שבים קוממיות ארצה. מאות יישובים חדשים נוסדים בקדחתנות יוצרת. סדרי הארץ משתנים, והצרכים גדלים בקצב ובממד אשר לא הסכנו להם, וכל מושגינו ומידותינו הקודמים נתיישנו, נתערערו, ואם לא נתקין מידות חדשות ההולמות התביעות, הצרכים, הקשיים והאפשרויות החדשים – נחטיא המטרה.

במשך עשרות שנים צברנו פרוטות פרוטות למען רכוש פיסת אדמה. עכשיו עומדים לרשותנו מיליונים דונמים, והם שוממים וריקים. דבר בלתי צפוי נתרחש עם קום המדינה. נאלצנו להילחם על עצמאותנו ועל קיומנו. עם ראשית המלחמה ברחו התושבים הערבים, והארץ כמעט שנתרוקנה מבעליה הקודמים. הציונות שלפני המדינה לא הייתה מסוגלת אפילו להעלות על דעתה מצב כזה, וַדאי שלא הייתה מוכשרת לפעול לפי תביעתו.

עם היווסד המדינה הוכרז: אין זו מדינתם של שש מאות אלף היהודים היושבים בתוכה: מדינה זו נועדה לכל **העם**, ושערי הארץ פתוחים לכל יהודי הרוצה לעלות, ומספר התושבים שנכנסו למדינה מאז היווסדה, זה רק ארבע שנים, גדול ממספר אלה שהיו בה לפני קום המדינה ובשעת היווסדה.

יש לתנועה הציונית עבר עשיר ונהדר במאבקה הרעיוני בקרב העם, במערכותיה המדיניות על הבמה הבין־לאומית, כלפי ממשלת המנדט, חבר הלאומים, או״ם, – בפעולתה המבורכת בארץ בטיפוח היישוב ופיתוחו. חמישים שנה פעלה התנועה הציונית בשלושת הממדים האלה, והיה שכר לפועלה. והנה באה סערה היסטורית, ובסערה זו קמה מדינת ישראל, וסדרי בראשית בתנועה הציונית ובעם היהודי נשתנו ונהפכו על פניהם. לא מאבק פנימי בעם, לא מערכה מדינית נגד ממשלת המנדט, לא עלייה בסרטיפיקטים ורכישת קרקע בדונמים, אלא קיבוץ גלויות כאשר לא ידעה עדיין ההיסטוריה היהודית גם בימי יציאת מצרים וגם בימי השיבה מבבל ; שחרור כל אדמת

המדינה ובניין הארץ בקצב ובממדים שאין דוגמתם בשום ארץ אחרת, וחומרת הביטחון העלולה להחריד לב אריה.

הרגלי המחשבה, דרכי הפעולה, המידות והממדים של הציונות מתמול שלשום לא יסכנו עוד. בחיתולי תינוק אין מכסים מערומי אנשים בוגרים.

הגיעו ימים גדולים וקשים. בוצעו עלילות כבירות, ועלילות גדולות מהן מצפות לנו מחר. התגברנו על סכנות חמורות, וסכנות איומות מאלה צפויות לנו. אבל גדל כוחנו – מעתה תישען תנועתנו על שניים: על המדינה ועל העם. המדינה עצמה נעשתה למכשיר הראשי והעיקרי המגשים את החזון הציוני והמלכד ומאחד את העם היהודי. כשם שאין אדם מקנא בבנו ובתלמידו כך אין יסוד לתנועה הציונית לקנא במדינת ישראל, להפך: ערכה, כוחה ויכולתה של מדינת ישראל הם הניצחון הגדול ביותר של המחשבה והתפיסה הציונית. שומה על התנועה הציונית להכיר באהבה וברצון בראשונותה ועליונותה של המדינה ברשת מכשירי הגאולה של העם היהודי.

אבל יתרונה של המדינה הוא גם מקור הגבלתה וצמצומה. סמכותה הריבונית של המדינה מוגבלת בתוך תחומיה וחלה על אזרחיה בלבד; למעלה מ־80% של העם היהודי נמצאים עדיין – ומי יודע עד מתי – מחוץ לתחומי המדינה. מדינת ישראל אינה יכולה להתערב בחייהם הפנימיים של הקיבוצים היהודיים בתפוצות, לתת להם הוראות או להציג להם תביעות. עם כל הייחוד המציין את מדינת ישראל בדרך תקומתה ובתפקידים המוטלים עליה, חייבת מדינת ישראל לפעול ככל מדינה אחרת, ויכולתה של המדינה מחוץ לגבולותיה מצומצמת. ודווקא ההסתדרות הציונית, הבנויה על הצטרפות של רשות ועל התנדבות חופשית, יש לה האפשרות והיכולת לעשות מה שאין בכוחה ובסמכותה של המדינה, וזהו היתרון של ההסתדרות הציונית על המדינה.

משום כך לא עבר זמנה של ההסתדרות גם לאחר קום המדינה, אלא להפך – אחריותה וייעודה גדלו עכשיו לאין ערוך. המדינה והתנועה הציונית משלימות זו את זו, זקוקות זו לזו, ובכוחות משותפים הן יכולות וצריכות להפעיל העם היהודי בהגשמת חזון גאולתו.

התנועה הציונית שואבת כוחה וסמכותה לא מן המדינה, אלא מן האמת ההיסטורית הגדולה שעליה היא מתבססת ושבה היא מאמינה – אמת ייחודו וייעודו ההיסטורי של העם היהודי וחזון נביאיו לגאולה לאומית אנושית. שומה על התנועה הציונית לכבוש עמדה בתוך תפוצות ישראל בכוח חזונה, נאמנותה וכושר פעולתה.

זיקת המדינה לעם ברחבי הגולה, אין פירושה שהעם היהודי בדמותו ובצלמו שבגולה יעצב דמות המדינה וצלמה. המדינה לא הייתה קמה אלמלא שקדו בוני היישוב וחלוציו לשנות מן היסוד מבנה החיים ואושיותיהם הכלכליות, החברתיות והתרבותיות של היהודים בארץ. העם היהודי בגולה נגמל מהטבע, מהאדמה ומהעבודה ברוב ענפי המלאכה האנושית. באונס נעשו כמעט כולם תושבי עיר ומתפרנסים משיירי המקצועות, אשר משום מה לא התפשטו בקרב בני עם הרוב, או מפרנסות טיפוסיות של המעמד הבינוני. עם עומד ברשות עצמו לא ייתכן אלא אם יאחז בקרקע המולדת, יעבוד אותה בעצם ידיו ויעסוק בכל משלח יד הדרוש לקיום עצמאי של האומה. בקרב 155 מיליון של תושבי אמריקה, החיים רובם על עבודת האדמה והחרושת, יכולים להתפרנס גם חמישה מיליון יהודים העוסקים בעיקר במסחר, בפקידות וב"מקצועות חופשיים", או גם במלאכות מסוימות במקצוע החייטות. עם עצמאי היושב בארצו לא ייכון על בסיס כלכלי־חברתי כזה, ובהקמת היישוב

החדש הונחה מראשיתו מהפכה חברתית: היהודים שבו להיות **עם עובד** ברובו הגדול, עובד בשדה, במלאכה, במכרות, ברכבות, בחרושת, בנמל, בספנות, בנתיבות אוויר, ככל עם העומד ברשות עצמו. שומה על מדינת ישראל להעמיק ולחזק תמורה כלכלית־חברתית זו. על עם ישראל להוציא מזונו מאדמתו, לפתח תעשיות יסוד ולהקים תחבורה מסועפת ביבשה, בים ובאוויר, שישחררוהו מתלות כלכלית בארצות חוץ.

מהפכה חברתית זו המתחוללת בישראל היא מהפכת אדם, מהפכה המעלה ערכי עבודה, משק, חברה, עצמאות, תרבות, מוסר, חיל, כוח ורוח שהיו זרים או פגומים בקרב יהודי הגולה.

מהפכת **אדם** עמוקה זו צמודה למהפכת **טבע**, שהוטלה על עם ישראל בארצו, מהפכה המשנה נופה של הארץ, חושפת גנזיה ואוצרותיה הכמוסים, מקוממת הריסותיה, מעלה תנובתה ופריונה, מפריחה שממותיה ומגלה הודה והדרה.

חורבן עצמאותנו, הרחקת עמנו ממולדתו והמלחמות הבלתי פוסקות שעברו על ארצנו מאז יצאנו בגולה, השמו את הארץ, דלדלו יישובה והשחיתו בה כל חלקה טובה. מישורי החוף הפורים והעשירים נתכסו הררי חול, שזרם לארץ מהים. הגשמים והרוחות סחפו אדמת ההרים וחשפו מערומי הסלעים, לאחר שנעקרו ונחרבו היערות והכרמים בידי פראי אדם וחיות שדה. עמקים מבורכים ורבי־תנובה בימי קדם הפכו לאדמת ביצה ממארת, וערבות הנגב שמרביתן עמדו בשוממותן משנת ימי בראשית, הפסידו גם שארית הברכה אשר האצילו להן בימי קדם יושביהן החרוצים.

מאות בשנים נמשך תהליך ההרס והעזובה – עד ששבו, בדורות האחרונים, בוניה־בניה הוותיקים של הארץ.

שלטון זר ובעלים נוכרים הצרו ידיהם של מחונני המולדת ומקימי הריסותיה, ורק עם הקמת המדינה הוסרו הכבלים הזרים – ולדור מעפיל וחלוצי בישראל נפתחו אפשרויות של מעשי בראשית אדירים, כאשר הן מזדמנות רק לעיתים נדירות בתולדות האנושות.

אולם התמורות העמוקות שנתחוללו בישראל לפני היות המדינה וביתר שאת לאחר תקומתה, – אינן מצטמצמות בשטח המשק, החברה והטבע. מהפכה זו בולטת לעין כול, והיא הולכת וגדלה מעידן לעידן. תקומת ישראל חוללה גם תמורה **רוחנית ותרבותית** רבת תוצאות, שבחלקה היא עדיין סמויה מן העין אבל תולדותיה יתבלטו יותר ויותר בהמשך הזמן, ובעקבות מהפכה זו משתנה באופן יסודי **ראיית עצמו** של ישראל, ראייתו את העולם וראיית העולם את ישראל.

הנדודים והפיזור במשך אלפי שנה לא יכלו לעקור קיומו של העם היהודי ולמחוק צלמו המיוחד. אבל הם עיקמו וסילפו דמותו. התלות בזרים נטלה מאיתנו חירות המחשבה והרוח, טבעה בנו ביודעים ובלא יודעים השתעבדות פנימית, הצרה אופקי ראייתנו. עם נתון לחסד זרים קשה לו לראות עצמו ואחרים באור נכון.

עם חידוש עצמאותנו הממלכתית, מתעצבת מחדש דמותנו הפנימית והחיצונית. אנו מתקרבים יותר ויותר למקור ולשורש ההיסטורי של אומתנו ולמורשתה הרוחנית מתקופת התנ"ך, ובאותו זמן – אנו נעשים יותר ויותר לאזרחים חופשים של העולם הגדול, ומתערים במורשה האנושית האוניברסלית של כל הדורות ושל כל העמים.

כמו בעמים אחרים, הייתה בנו יד הזמן. ושום עם בימינו אינו יכול ואינו צריך להיות מה שהיה לפני אלף, אלפיים או שלושת אלפים שנה. תקומת ישראל העצמאית אינה מכוונת להחזרת עטרת העבר ליושנה, להפך, פניה של מדינת ישראל מופנים לעתיד, אבל עתיד זה יונק גם ממקור חיותה

וראשונותה של האומה, וסופג לתוכו כל האור של מורשת העבר. אלא שהעבר הוא קניינו, ואין אנו קניין העבר. העבר שוכן בתוכנו ואין אנו שוכנים בתוכו.

בדרך כלל זורע העבר אור על ההווה, וההיסטוריה מסבירה המתרחש בימינו על ידי המאורעות שקדמו לו. אך יש גם אשר ההווה מפיץ אור על העבר. ותקומת מדינת ישראל היא דוגמה מובהקת לכך.

שום בר־דעת אינו יכול לפקפק עוד עכשיו שהיינו עם גם במשך כל תקופת הגלות, אכן עם sui generi. לא היינו דומים לעמים אחרים, ואף עכשיו אין אנו דומים, ולא נהיה דומים גם בעתיד. עמדנו בייחודנו – ונעמוד בו. אבל אולי רק היהודים היו סבורים שכל שאר העמים דומים זה לזה. ומשום כך חילקו העולם בפשטות נאיבית לשניים: היהודים והגויים. אך ספק הוא אם יש עם אחד בעולם שאינו רואה עצמו שונה מכל שאר העמים, ובצדק. השוני הוא עובדה אוניברסלית ועולמית; ההבדל הוא רק בטיב השוני, בחשיבותו ובאיתנותו.

השוני והייחוד של העם היהודי, סגולות רוחו המבורכת ויצירתו התרבותית, הדתית והמוסרית, בתקופה שבין יציאת מצרים ובין השיבה מבבל, כלומר בתקופה שבין משה רבנו ובין עזרא, עשה את עם ישראל לעם עולם, וקבע אחת העובדות הגדולות והמכריעות בתולדות הרוח של האדם אשר רישומו ניכר עד היום בחלק גדול של המין האנושי.

שוני זה, שיסודו בכושר רוחני ומוסרי יחיד במינו, עמד לעם ישראל גם באובדן עצמאותו. אך לא הרי השוני של העם היהודי בארצו כשוני של העם היהודי בצאתו לגולה. הגלות שינתה דמותו ומעמדו של העם היהודי לא רק מבחינה מדינית וארצית אלא גם מבחינה רוחנית ותרבותית.

הגולה צמצמה האופק של העם, כבלה רוחו. מעיין היצירה לא פסק ולא דלל, אבל זרמו נסגר בדלת אמות של הגטו.

גם בשבתנו על אדמתנו בימי קדם היה הגניוס היהודי, שהוריש לאנושות נחלה רוחנית עשירה ומפרה, חד־צדדי ומוגבל. לא עסקנו במדע ובהגות פילוסופית, לא פיתחנו אמנות הציור והפיסול, וכוחנו בטכניקה, בהליכות המדינה והצבא לא היה רב, אם כי מעולם לא נמנינו עם שוללי החיים ומבטלי העולם הזה כחכמי הודו וראשוני הנוצרים; הגלות צמצמה עוד יותר עולמנו הרוחני והתרבותי, וגם ראיית עברנו נתעקמה.

רבי יוחנן בן זכאי, שביקש מהכובש הרומאי יבנה וחכמיה, הציל אולי על ידי כך קיומו של עם ישראל וחישל רוחו לעמוד בתלאות ובצרות, שליוו אותו בנדודיו הרבים והממושכים. אולם הגדול שבין תלמידי תלמידיו של רבי יוחנן בן זכאי, רבי עקיבא בן יוסף, זו הדמות הגדולה ביותר שקמה ביהדות לאחר החורבן, לא מצא סיפוק ביבנה וחכמיה, ונתן יד למרד בר־כוכבא למען חדש קוממיות ישראל ומדינתו החופשית, ורק לאחר שגם ניסיון נואש זה נכשל, נעשה העם היהודי ל"עם הספר." החלל הגדול שנוצר עם אובדן העצמאות, הריסת המולדת ושלמות החיים של עם עומד ברשות עצמו, ניסו למלא בפירושים ובפירושי פירושים לתנ"ך. הספר שנולד על רקע היסטורי של עצמאות ומולדת וסביבה בין־לאומית מסוימת – העם שוב לא היה מסוגל לראותו ולהבינו כנתינתו המקורית.

גורל הספר היה כגורל העם: הספר הגדול והנצחי, המספר באמנות מופלאה תולדותיו של עם צעיר וגאוני בהתהוותו, במאבקו הפנימי ובנפתולי רוחו, בהתנגשויותיו הקשות עם כוחות חיצוניים והשפעות זרות, המגלם מאווייו והגיגיו וחזונו של העם הזה באספקלריה של גדולי נביאיו ומשורריו, המבשר לאנושות אמיתות דתיות ומוסריות שלא יכהה אורן לנצח, וכולל דברי חוכמה והגות והשתפכות הנפש שמעטים כמוהם בספרות העולם לעומק הביטוי, לעוז הניב ולרחשי

הנפש העמוקים. גם הוא, הספר, נעקר מאדמת מטעו וחיותו, ונחבש יחד עם עמו בגטו חומרי ורוחני. גם שיר־השירים, המנון אדיר ועז ביטוי זה לטבע ולאהבה, נהפך לשיחה אלגורית בין כנסת ישראל והקב״ה: דוד המלך, אביר הלוחמים והכובשים במלכי יהודה, נצטייר בעיני בעל האגדה כמי שעוסק יומם ולילה בהלכות שפיר ושליה;[4] ולא רק חכמי האגדה והמדרש, אלא גם פילון האלכסנדרוני, חניך התרבות והפילוסופיה היוונית, חיבר מדרשי אגדה ביוונית צחה ונתן לתורה פירושים אלגוריים שמעולם לא עלו על דעת הקדמונים.

עם אובדן חירותו הממלכתית הועמד העם היהודי בשתי רשויות מנוגדות – מצד אחד רשות המורשה היהודית, מצד שני – רשות העם הזר, על משקו, כלכלתו, תרבותו, חוקיו וכוח משיכתו והתנגדותו.

הכפיפות לשתי רשויות אלו וההתרוצצות הנפשית, הרוחנית והחומרית הכרוכה בה – זוהי תמצית ההיסטוריה היהודית בגולה; לא תמיד, לא בכל זמן ולא בכל ארץ קיים ניגוד מוכרח בין שתי הרשויות. היו תקופות בימי הביניים ויש ארצות גם בימינו אנו, שמצד המדינה והעם שבתוכם יושבים היהודים אין כל מניעה והפרעה ליהודים לחיות כרצונם ולטפח ערכיהם המיוחדים; אבל הצד השווה שבכל הזמנים ובכל הארצות – וזהו היסוד הקיים הבלתי משתנה של חיי הגלות – שהיהודי (כל עוד הוא נשאר במידת־מה יהודי) נתון לשתי רשויות שונות, ויש קרע מוכרח בנפשו ובחייו בהיקלעו בין הרשות היהודית ובין הרשות הבלתי־יהודית.

הרשות היהודית מצומצמת בפינה רוחנית קטנה ויונקת בעיקר מהעבר. הרשות הזרה, שאין לה כמעט כל הגבלה, יונקת מההווה ומופנה לעתיד, והרי היא אופפת ביודעים ובלא־יודעים כל חייו הממשיים של היהודי וקובעת מעמדו, חינוכו, תרבותו, פרנסתו והליכותיו יום־יום. וחיץ זה שבין שתי הרשויות מעצב דמות היהודים בגולה, דמותם בעיני עצמם ודמותם בעיני הגויים. והיהודי מתנדנד בין גטו ובין התבוללות, בין ביטול ובין התבטלות, בין בריחה מהעולם ובין בריחה מעצמו. יש שהוא מתכנס כולו בתוכו ומפרנס נפשו משיירי המורשה היהודית שנעקרה ממקור חיותה. ויש להתפלא על החיוניות וכוח היצירה המופלאים הגנוזים בעם עולם זה, שאפילו בתנאים אלה אין יצירתו פוסקת לגמרי, אם כי יצירה זו היא לרוב תלושה מהמציאות ומרחפת בחלל ריק ללא אחיזה ממשית בתביעות ובצרכים של החיים המתחדשים בלי הרף. ויש שהוא, להפך, עוזב את קינו הגלמוד והנידח ומידפק על שערי העם הזר ומבקש להיקלט בתוך תרבותו ולהיבנות ממנה. במקרה הראשון הוא מבטל העולם ומלואו, ומשתעשע בהרגשת עליונות של עם נבחר, אשר אומנם מר ורע לו בהווה ובעולם הזה, אבל לעומת זאת הריהו עתיד לנחול כל טוב בעולם הבא. במקרה השני – הוא מתבטל בפני אחרים, מטשטש צביונו המיוחד, נדחק לרשות שאינה שלו, מסתגל, ונהפך לאחר. כשהוא מצליח הוא נקלט ונטמע, כשאינו מצליח – הוא נפלט ונעלב ומאבד כל עולמו.

התחבטות זו בין שתי הרשויות לא פסקה מעולם בתולדות ישראל בגולה ולא תיפסק כל עוד ישבו יהודים בנכר ולא ירצו או לא יוכלו להתבולל כליל, וגם לא ירצו או לא יוכלו לשוב למולדתם העצמאית.

התחבטות זו בין שתי רשויות שיבשה ראיית העולם בקרב היהודים, וגם ראיית היהודים בקרב העמים.

4 עוסק בהוראת דינים ובשפיר ובשליה – של ולדות, כדי לטהר אישה לבעלה.

הקטגוריה האנטי־יהודית בכל הדורות ניסתה להוכיח שהיהודים שונים מכל העמים לרעה, "אֵין שָׁוֶה לְהַנִּיחָם", ואם יש בהם משהו טוב – הריהו לקוח מזרים. וקטגוריה זו לא במאה התשע־עשרה התחילה ולא בימי הביניים, אלא קדמה לחורבן בית שני, וכבר בספרותם של המצרים, היוונים והרומאים מלפני אלפיים שנה ויותר; וגם האפולוגיה היהודית לא בימינו התחילה ולא לפני דור, אלא כבר בימי הבית השני נעשתה באיגרת אריסטיאס, בסיבילות היהודיות, בכתבי פילון האלכסנדרוני, יוסף פלוויוס ושאר הסופרים היהודים בתקופה ההלניסטית; וכל אלה והבאים אחריהם ניסו להוכיח שכל הטוב מקורו ביהדות, וחכמת יוון אין בה פרי אלא פרחים.

העולם נראה לנו בגולה מתוך פחד, זרות, קנאה, ביטול או התבטלות, כי לא היה לנו בו חלק שווה כשווים. ספק אם היינו מסוגלים להבין עמים אחרים, באשר היינו מסורבלים בתסביך נחיתות מדכאת או בהרגשת עליונות ערטילאית. במקרה הטוב ביותר היינו מחקים אחרים מתוך יראת כבוד, או שהיינו מגנים התנהגותם ודרכיהם, מתוך שלא הגענו למקומם. ופחות משהבינונו אותם – לא הבינו הם אותנו, כי בניסיונם הבין־לאומי לא היה כל קנה־מידה מקובל למוד אותנו, באשר היינו יוצאי דופן, ולא רק שונים.

משהיינו שוב לעם עצמאי בארצו, עם שווה זכויות במשפחת העמים החופשיים, אין לנו כל צורך להיות רגישים לקטגוריה האנטי־יהודית, ואין לנו הכרח לטפל באפולוגטיקה. כבני חורין נוכל, וגם שומה עלינו לראות עצמנו בעבר ובהווה, כמו שהננו, על כל פגימותינו, חסרונותינו וליקויינו, ולתקן כל מה שיש לתקן; ובמקום להראות יופיינו ועושרנו, שישנו ואיננו, לאחרים, נעשה מאמץ לטפח מורשתנו המבורכת ולהנחיל לעצמנו כל הערכים והנכסים האנושיים החיוביים, באשר אנו חלק מהאנושיות וכל דבר אנושי לא זר לנו, ונעצב חיינו, תרבותנו ודמותנו מתוך נאמנות למאור הגדול של עברנו ומתוך השתתפות מקסימלית בערכי היסוד הכלל־אנושיים המטופחים על ידי גדולי ההוגים והמורים של ימינו, ושיש לנו חלק לא קטן ביצירתם ובטיפוחם.

שני מושגים תרבותיים מקבילים הנקוטים בעולם ובעולמנו מדגימים ומבהירים כל האנומליה שהייתה קיימת בגולה בתפיסתנו התרבותית.

הכוונה למושגים "חוכמת יוון" ו"חוכמת ישראל." אין המדובר הפעם בהבדלים הניכרים והחשובים שבאופיים ובכישרונם של שני העמים הקטנים, אשר מילאו בזמנם תפקיד כה רב בתרבות העולמית, אלא בהבדלי התוכן העמוקים והמהותיים של עצם המושגים.

כשאנו אומרים "חוכמת יוון" אנו מתכוונים להגותם של חכמי יוון הגדולים אשר חיבקה עולם ומלואו. אנו מתכוונים לדעות של תָּאלֶס ותלמידיו על עקרונות הטבע, לתפיסתם של הֵרַקְלִיטוּס, פִּיתָגוֹרָס וּפַרְמֶנִידֶס על ההוויה הקוסמית ועל התהוותה, לתורת היפוקרטס על גורמי הטבע והאקלימים בבריאות האדם ותחלואיו, לדיאלוגים של אפלטון על הצדק, הקדושה, האומץ, האהבה, החינוך, המדינה, החוקים והמשטר והמושכלות העליונים (אידיאות, בלע"ז), לספרי אריסטו על היגיון, מדעים, מטפיזיקה, פיוט ואתיקה, לכתבי תֵּיאוֹפְרַסְטוּס על צמחים ומדעי הטבע, לחיבורים המתמטיים של אֶוקלידס, ארכימדס, אֲרִיסְטַרְכוּס מִסָּאמוֹס ועוד.

ברם, כשאנו אומרים "חוכמת ישראל" – אנו מתכוונים לספרות ולמחקרים המטפלים בעברו של ישראל, דתו וספרותו. אפילו אלה שכתבו עד עכשיו על הפילוסופיה היהודית - התכוונו רק לפילוסופיה התיאולוגית של חכמי ישראל ביחסה לאמונה היהודית. עד היום לא נתייחד מקום בספרים אלה לברוך שפינוזה, לפילוסוף הגדול ביותר שהוציא עם ישראל מתוכו במאה השבע־עשרה, אחד מהוגי הדעות העמוקים ביותר של האנושות כולה, אם כי פילוסוף זה טיפל גם בעברה ובבעיותיה של היהדות ובישר לפני שלוש־מאות שנה תקומתה של מדינת ישראל.

עם חידוש מדינת ישראל אנו עומדים שוב ברשות אחת ויחידה – ברשות **עצמנו**. הגדר של "עצמנו" לא באה לצמצם ולהעמיד חיץ בינינו ובין העולם אלא להפך. רק עם עמידתנו ברשות עצמנו אנו נהפכים מתוך חירות ושוויון לאזרחי העולם, לא רק במובן הפוליטי והכלכלי, אלא גם במובן הרוחני והתרבותי. בגלות היינו נתינים חורגים או פליטים חסרי מולדת הנזקקים לפספורט של "נַנְסֶן", שאינו מבחין בין עם לעם ובין מדינה למדינה. במדינת ישראל נעשינו אזרחי עולם בתוקף היותנו בני מולדת עצמאית שוות זכויות במשפחת העמים.

עמידתנו ברשות עצמנו מחזירה לנו עטרת הזהות והאחדות הפנימית, וזיקתנו לעולם ולתרבות העולם היא זיקת **שותפות** של שווים.

המחקר והחינוך בישראל מן ההכרח שיקיפו עולם ומלואו, מחקר האטום והכוכבים, החי והצומח, ספונות האדמה והימים, הרוחות ומזג האוויר וכל תעלומות הטבע בשמיים ממעל ובארץ מתחת, וכן גם עלילות אנוש מראשית הופעתו על במת החיים, מאבקיו, עליותיו וירידותיו, נפתוליו עם עצמו ועם בני מינו, ביחידות ובציבור, בכל התקופות בכל חלקי תבל. כל אלה ישמשו מטרה למאמצי הרוח החוקר בישראל. גם ספרות ישראל בארצו מן ההכרח שתכלול בתוכה כל אוצרות הרוח האנושי מימי קדם ועד היום, כל היצירות העתיקות של עמי מצרים ובבל, סין והודו, פרס וערב, יוון ורומא. וכל הנחלה הספרותית של ימי הביניים והתקופה החדשה בכל תחום היצירה המדעית, האמנותית, הפילוסופית, הדתית והפיוטית, נוסף על הספרים שנכתבו תחילה עברית או נכתבו על ידי יהודים ועל היהדות בלועזית.

זהו דבר שאין צורך להדגישו שבתוך המפעל התרבותי־הישראלי יתפוס מקום חשוב ומיוחד – **מחקר המולדת והאומה**. עתיקות הארץ, סגולותיה, מבנהּ הגיאולוגי והטופוגרפי, אוצרותיה הטבעיים, מימיה ואקלימה, ימיה וחופיה, הצמחים והחי אשר בתוכה, יישוביה הקדומים, החליפות והתמורות שחלו בהם בעקבות תנודת העמים, הכובשים והמלחמות מימי קדם ועד היום – בכל אלה עסקו במשך דורות חוקרים מכל עמי התרבות. הספרות העשירה רבת־הלשונות על ארץ־ישראל כמעט שאין כמוה לשפע לגבי שום ארץ אחרת שאינה עולה בשטחה על ארצנו, ולא נקפח זכות החוקרים מאומות העולם ומבני עמנו, שעשו רבות עד היום לשפוך אור על עברה וטבעה של ארצנו. אולם רק עם מלחמת השחרור ועצמאות ישראל נוצרה האפשרות המלאה למחקר הארץ העומדת ברשותנו. רק עם שחי בארצו, עומד ברשות עצמו, מזוין במכשירי התרבות והמדע של ימינו ונתבע לפתח כל גנזי מולדתו למען קיומו ועתידו, יהיה מסוגל לפענח תעלומת עברה וטבעה של הארץ המוצנעות עדיין במעבה האדמה, בתילים המרובים, בנקיקי הסלעים ובמערות המדבר, וידע לחשוף אוצרותיה הכמוסים בחיק האדמה ובמימי אגמיה וימיה. אלפי שנה קראנו בתורה על "אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל, וּמֵהָרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת." (דברים ח, 9), אבל רק אחרי שחרור הנגב על ידי צה"ל במלחמת הקוממיות גילינו בעליל מחצבי הנחושת ואבני הברזל. וגם הגענו למכרות העשירים של פוספטים ואוצרות אחרים, שלפי שעה לא נמצאו להם עדיין כל סימוכין בספר הספרים, המקור הנאמן ביותר לידיעת הארץ, מלבד הארץ עצמה; ואנו רק בראשית המלאכה.

מחקר המולדת קשור קשר אמיץ בהעפלה חלוצית ליישובה ולפיתוחה. המחקר גם מסייע להרחבת ההתיישבות וגם מסתייע על ידה; כל המאמץ המדעי של עם הוא חלק אינטגרלי ממפעל חייו הכלכלי, המדיני והחברתי.

והוא הדין ביחס **למחקר האומה**, בייחוד מחקר תולדות האומה ויצירתה התרבותית והרוחנית בארץ מכורתה, שבו טיפלו חוקרים יהודים ולא־יהודים במשך דורות. אצל חוקרי אומות העולם

נשתבש מחקר זה לרוב מפני המגמות הנוצריות והאנטי־יהודיות, אשר, ביודעים או בלא יודעים, השפיעו על רוב מסקנותיהם; אבל גם החוקרים היהודים לא היו חופשים לגמרי ממגמות והשפעות ומעצורים שדבר אין להם עם חקר האמת. הבנת התקופה היסודית והמכרעת בתולדות העם היהודי, שבה נתעצבה דמות עם־העולם ונוצרו כמעט כל היצירות הנצחיות הכלולות בספר הספרים, התקופה שבין יציאת מצרים והשיבה מבבל, מימי משה רבנו ועד עזרא, מחייבת גם קרבה נפשית ואינטואיציה היסטורית וגם חירות המחשבה ועצמאות הרוח והיעדר דעות קדומות ומגמות של קטרוג או סנגוריה; וקשה למצוא סגולות אלה בקרב חוקרים שלא מבני עמנו, ואף לא בקרב חוקרים יהודים כפופים לשתי רשויות, שלא טעמו טעם של יהודי בן־חורין בארצו העצמאית.

אלפיים שנה נכתבו פירושים ופירושי פירושים לספר יהושע; ואיש לא יזלזל בערכם, וכמה דברים סתומים ומקומות נעלמים נתבהרו ונזדהו. אבל הפירוש שניתן לספר זה בקרבות מלחמת הקוממיות והאור הרב הנשפך על עברנו בחידוש עצמאותנו – יחוורו לעומתם כל הפרשנים מבני ברית ומשאינם מבני ברית.

רק עם החי בארצו ועומד ברשותו יקרא בעין פקוחה ובהבנה אינטואיטיבית בספר הספרים, שנוצר באותה הארץ ועל ידי אותו העם. רק דור שחידש קוממיות במולדת הקדומים יבין לרוחו ולנפשו של קודמיו שפעלו, לחמו, כבשו, יצרו, עבדו, סבלו, הגו, שרו, אהבו וניבאו בתחומי אותה מולדת.

חקר האמת אינו סובל כל כבלים וסייגים – ורוח עמנו נכבל בגולה, ורק עם חידוש עצמאותנו הוא משתחרר מכל סוגי השעבודים, החיצוניים והפנימיים, אשר הצרו, צמצמו וגם עיקמו פעולתו.

המפעל האדיר של פיתוח המפעל התרבותי של ישראל בארצו, כמפעל של קיבוץ גלויות ובניין המולדת, לא ייעשה אך ורק בכוחות הפנימיים של המדינה הצעירה והמְצערה. כקליטת העלייה והרחבת החקלאות והחרושת והתחבורה, כן גם טיפוח "חוכמת ישראל" החדשה, במובנה הכולל והמצומצם, לא ייתכנו בלי השותפות הנאמנה והמתמידה של כל האומה העברית; מדינת ישראל לא נועדה לתושביה, אלא לעם ישראל כולו, גם לאלה שאין בדעתם להתיישב בתוכה. עצמאות ישראל זקפה קומת היהודים גם באותן הארצות שאין בהן רצון או נטייה לעלייה המונית. ניצחונות צה"ל וכיבושי ההתיישבות והחרושת ומפעלי הפיתוח הם נחלת כל יהודי בעולם, ורוח העצמאות והחירות המנשבת בישראל יש בה לרענן כל נפש יהודית באשר היא.

ובשדה המחקר המדעי, בין שזה מדע פיזי, ביולוגי, חברתי, מדיני או היסטורי, ובשדה היצירה התרבותית, בכל שטחי האמנות, הספרות, הדת והמוסר – עלינו לקיים זיקת שותפות נאמנה בין חוקרי הארץ ויוצריה ובין החוקרים והיוצרים היהודים בתפוצות, כי רק מתוך מאמץ משותף נוכל למשימה התרבותית והחינוכית הגדולה שההיסטוריה הטילה על דורנו.

אין אנו יכולים ורשאים לוותר על השתתפותו של שום קיבוץ יהודי באשר הוא, בעולם הישן ובעולם החדש; ואם בשטח החומרי והמדיני כך, בשטח הרוחני על אחת כמה וכמה. גודל הרוח ועוצמתו אינם מותנים בכמות, ומשה רבנו היה שקול כנגד שישים ריבוא. אבל הכמות יש שהיא נהפכת בדרגה ידועה לאיכות; ומחוץ לישראל אין כרגע קיבוץ יהודי שידמה ביכולתו החומרית, המדינית, הכספית וגם התרבותית והרוחנית לקיבוץ היהודי באמריקה. וכל עתידו של העם הייחודי וגורלה של מדינת ישראל תלויים בשותפות האמיצה והנאמנה שבין ישראל בארצנו ובין יהדות אמריקה. וזיקת אמריקה. וזיקת הגומלין של ישראל עם יהדות אמריקה לא תעמוד על שותפות כספית, מדינית בלבד, אלא גם על שותפות **חלוצית ותרבותית**. שותפות של

גוף ורוח מצידם של טובי הנוער ותלמידי החכמים ביהדות האמריקנית, שיבנו יחד איתנו מדינת ישראל ותרבות ישראל.

חלוצי ישראל מכל הארצות יפריחו יחד עם בני הארץ שממות המולדת, ולא ייעדר מקומו של הנוער היהודי באמריקה בקרב חלוצים אלה. במיוחד ניזקק לתלמידי חכמים ואנשי רוח ועובדי מדע ומומחים שבקרב יהודי אמריקה, למען האדיר חוכמת ישראל החדשה שעליה יתבסס כל מפעלנו המשקי, הצבאי והחינוכי. גם בענף המיוחד של חקר תולדות האומה והמולדת, שלו נתייחד עד עכשיו בגולה המונח "חוכמת ישראל" במובנה המצומצם, יש כר נרחב לפעולה וליוזמה משותפת בין חכמי ישראל וחכמי היהדות בתפוצות. "הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם יִוָּלֵד גּוֹי פַּעַם אֶחָת?" שאל הנביא. לא רבים שאלו עצמם שאלה זו ביום הכרזת המדינה.

מאז, בשנים מעטות אלה, חוללה המדינה הצעירה עלילות אדירות וביצעה מפעלים כבירים, בקצב ובממדים שאין להם דוגמה בתולדות ימינו. אבל – אַל אשליות! עוד מלאכת המדינה, מלאכתה בארץ, בעם, במזרח, בעולם, בראשיתה; לא מאחורינו, אלא לפנינו הם הקשיים והמאמצים, המבחנים והסכנות וכן גם המבצעים והכיבושים, הגדולות והנצורות אשר יבואו. ועוד רבה הדרך וקשה, "וְדֶרֶךְ הַקֹּדֶשׁ יִקָּרֵא לָהּ"[5].

5 הערת עורכת: הציטוט לקוח מישעיהו לה 8.

נצח ישראל

לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ, כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׂרִיתָ עִם
אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים – וַתּוּכָל.
(בראשית לב, 29)

אֲמָה זוֹ מְשׁוּלָה לְעָפָר וּמְשׁוּלָה לְכוֹכָבִים:
כְּשֶׁהֵם יוֹרְדִים – יוֹרְדִים עַד עָפָר,
וּכְשֶׁהֵם עוֹלִים – עוֹלִים עַד לַכּוֹכָבִים.
(תלמוד בבלי, מגילה טז, ע"א)

מאבקו של עם ישראל מאז היותו ועד ימינו על קיומו, אחדותו ועצמאותו, מאבק נועז וטרגי, יחיד במינו בהיסטוריה האנושית, של עם קטן, בודד, מפוזר, מנודה ושנוא בקרב עמים רבים, לא רצוי כמעט לכל האחרים – מאבק זה כאילו הוכתר בניצחון עם תקומת מדינת ישראל. בניגוד לכל היגיון של המציאות הממשית, ללא דוגמה בתולדות העמים, למורת רוחם של כוחות אדירים בעולם, מתוך התנגדות לוחמת, בְּנֶשֶׁק בַּיָּד, של כל הארצות השכנות הוקמה על ידי שבי ציון מדינה יהודית במקור מחצבתה של אומתנו. לפי חוקתה היסודית ומשאת נפשם של מייסדיה ובוניה פתחה המדינה שעריה לרווחה לכל יהודי, הרוצה להיפטר מחיי תלות בנכר ולהצטרף לבוני המולדת ולחיות חיי חירות וקוממיות עברית, והעם היהודי בכל רחבי התפוצות פתח אף הוא סגור ליבו באהבה וביקר למדינת ישראל; וזה דורות שלא ראינו אחדות יהודית כוללת, עמוקת שורשים ורבת גיל וגאון, כזו שנתגלתה במלוא אונה עם הקמת המדינה. הוויכוחים וחילוקי הדעות על הצורך והאפשרות או על הנזק והסכנה של "בית לאומי" ומדינה יהודית, אשר פילגו והסעירו למעלה משני דורות את בית ישראל – נשתתקו וחלפו. ציונים ולא ציונים, חרדים וחופשיים, שמרנים, ליברלים וסוציאליסטים נתאחדו בשמחתם ובגאוותם על מדינת ישראל. היישוב הקטן בארץ הפך לעם ריבוני, וכל יהודי בגולה שקצה נפשו בשעבוד ובנכר ורוצה לחיות חיים יהודיים עצמאיים – זרועות מדינת ישראל פשוטות לקראתו ברצון ובחסד; ועם דרוך רגל העולה על אדמת המולדת כדי להשתקע בה הריהו נעשה מיד וממילא אזרח מלא זכויות במדינתנו, כתושב הוותיק וכיליד הארץ.

קֻשְׁיֵי־העורף היהודי, שאינו יודע רתיעה וכניעה, כאילו חגג ניצחונו הגמור, וישראל־סבא הגיע, כביכול, למחוז חפצו ההיסטורי. קיבוץ גלויות אומנם רק החל, ומלאכת הבניין עודנה רבה – אבל הנודד הנצחי כבר יש לו חוף מבטחים, וכיסופי דורות ויובלות נתקיימו. קמה ריבונות יהודית במולדת, ומעכשיו הובטח קיומו העצמאי של העם בארצו, וחושלה אחדותו של העם בגולה.

קשה להפריז בערכן של שתי העובדות הגדולות ורבות המשמעות. למרות הקשיים, הפגעים והכישלונות, הוכיחו חמש שנות המדינה מה יכול לעשות עם בארצו – בעומדו ברשות עצמו.

לרבים בקרב העושים חסר המרחק הדרוש למען העריך גודל העלילות וכיבושי התנופה היוצרת שנעשו בחמש שנים אלה, ורוב אזרחי המדינה אינם יודעים נכונה ממדי המעשים האדירים שבוצעו בשנים מעטות ורבות מכשולים למען ביטחון, פיתוח, התיישבות, בנייה, חרושת, חינוך והעלאת האדם בישראל.

ידיעה לקויה של הישגי המדינה פוגמת בכושר הממלכתי של העם; אבל לא פחות מזיקה ההנחה הכוזבת, כאילו כבר ניצחנו במאבק ההיסטורי שלנו. **הניצחון אינו מושג אלא במערכה האחרונה**, ומדינת ישראל והעם היהודי עדיין לא עמדו במערכה הסופית. בתקומת המדינה לא השלמנו גאולת העם, לא הבטחנו עדיין קיומו ואחדותו של העם בגולה, ולא ביצענו אפילו אחדותה הפנימית של המדינה עצמה. המדינה זקפה קומת העם היהודי בעולם ומאפשרת חיי חירות ועצמאות לכל יהודי הרוצה בכך. אבל עם תקומת המדינה הוחרפה והוחמרה בעיית קיומנו ואחדותנו גם במדינה וגם בתפוצות.

דוגמה מובהקת לכך הוא דבר ביטחון המדינה. מצבה של המדינה מבחינת הביטחון קשה וחמור עכשיו פי כמה ממצבו של "היישוב" לפני קום המדינה. גם בהיות היישוב דל ומְצער ומסוגר ב"ארבע ארצות הקודש", וגם בהתפשטו במשך שבעים וחמש השנים האחרונות ברחבי הארץ עם חידוש התיישבותנו החקלאית, היה מוקף כל הימים קנאת שכנים ושנאתם, ומזמן לזמן היה נתקף ונפגע. אולם דווקא חוסר עצמאותו, דווקא היותו נתון לשלטון זר, שימש במידה מסוימת ערובה מתמדת, אם כי לא נאמנה ושלמה, לביטחונו ולקיומו. האחריות העליונה לשלום היישוב, גם בימי התורכים וגם בימי האנגלים, לא הייתה על תושבי הארץ, אלא על הממשלה, וממשלה זו לא הייתה ממשלת הארץ בלבד ולא נשענה רק על כוחות מקומיים. זו הייתה ממשלה של קיסרות גדולה. היישוב חייב היה לדאוג בעצמו, ולמעשה גם דאג לביטחונו, אבל דאגה זו הייתה מוגבלת ומכוונת נגד התקפות ארעיות ומקומיות. בארץ נמצא כוח עליון שהיה חייב לשקוד על שלום הארץ ויישובה. עם הקמת המדינה נעשה ה"יישוב" עם ריבוני, הנושא לבדו באחריות המלאה לביטחונו ולקיומו. לא ארגון האומות המאוחדות הקים וקיים את מדינת ישראל, אם כי הוא החליט עקרונית על הקמתה. לא הוא הגן עליה כשנתקפה מיד עם תקומתה, ואילולא הושיעה לנו זרועֵנו, לא זו בלבד שמדינת ישראל הייתה נהרסת, אלא כל היישוב היהודי היה נמחה מעל פני האדמה.

ואין מן הצורך להוכיח שעם ניצחוננו במלחמת הקוממיות לא נפתרה סופית בעיית ביטחוננו. היא חמורה כשהייתה ביום הכרזת עצמאותנו, אם לא החריפה מאז; הברית התוקפנית של שכנינו ניגפה אומנם לפני צבא־הגנה לישראל, אבל מזימות אויבינו לא פסקו. שכנינו מסרבים להשלים איתנו והם שוקדים בלי הרף על חיזוק כוחם הצבאי. הם אינם עושים זאת לשם הגנת ה"דמוקרטיה" או ה"סוציאליזם המהפכני", כפי שהיו אולי רוצים שני היריבים האדירים בעולם. לשליטי ערב זרה הדמוקרטיה לא פחות משרחוק מהם הקומוניזם. הפולמוס האידיאולוגי והפוליטי שבין ה"מזרח" וה"מערב" וכל הכרוך בו הוא מחוץ לאופק הבנתם, התעסקותם ומציאותם המדינית והחברתית של שכנינו. זהו ריב זר שהם מוכנים לנצל לטובתם עד כמה שאפשר, אבל נשק וצבא רצוי להם רק למטרה אחת ויחידה: להשמיד את ישראל.

ניצחוננו במלחמת הקוממיות – אין צורך לתנות גדולתו ומשמעותו ההיסטורית, אבל הוא לא **הכריע**, כי מכריעים רק במערכה האחרונה; ונתחייב בנפשנו אם נתיימר, שמערכה זו היא מאחורינו ולא לפנינו. וברור הדבר שאנו נתבעים עכשיו למאמצי ביטחון, וגם למאמצי שלום, יותר גדולים ומתוחים מאלה שנדרשו מאיתנו בארץ לפני קום המדינה ועם הקמתה.

וכשם שתקומת המדינה החמירה בעיית ביטחוננו והציגה לפנינו בעיות חוץ קשות ומסובכות שלא ידענו קודם, כן החריפה תקומת המדינה **הפיצולים והניגודים הפנימיים**, חידשה בעיות קשות ביחסי המדינה והעם והציגה באור חדש שאלת האחדות של העם היהודי. קשיים אלה יתבהרו אם נבדוק התמורות המרובות והעמוקות בחיי העם היהודי לפני קום המדינה.

במאת השנים שקדמו לתקומת ישראל נתחוללו בעם היהודי תמורות רבות תוצאות וכבדות גורל, עליות וירידות, כאשר לא ידענו בכל ימי הגולה. חלו שינויים מכריעים בגודלו של העם, במצבו המדיני והכלכלי, בפיזוריו בין הגויים, בדמותו הרוחנית, ביחסו לעצמו ולעולם. תמורות אלה מן ההכרח שיתנו אותותיהן לחסד או לשבט בגורל מדינת ישראל והעם כולו.

נסמן בקצרה התמורות העיקריות:

בשנת 1850 מנה העם היהודי בעולם פחות מחמישה מיליון נפש. כעבור חמישים שנה, בסוף המאה התשע־עשרה, עלה מספרו עד 10.5 מיליון. קרוב לוודאי שזהו המספר הגדול ביותר שאליו הגיע העם היהודי מאז היותו ועד הזמן ההוא. הריבוי הלך וגדל, וערב מלחמת העולם השנייה (1939) הגיע ל־16.5 מיליון בערך.

רוב בנינו ורוב מניינו של העם היהודי נמצא במאה התשע־עשרה **באירופה**.

עד המאה השבע־עשרה, ועד בכלל, היה העם היהודי בעיקרו עם מזרחי, אם נכלול גם ספרד הערבית בין ארצות המזרח. החל מהמאה השמונה־עשרה נשתנה המצב, וחלקם של יהודי אירופה עלה וגבר. בסוף המאה־השמונה עשרה מנו היהודים בכל העולם כשני מיליון וחצי, מהם ישבו כמיליון בארצות הקדם (קדמת אסיה וצפון אפריקה, לרבות תורכיה) וכמיליון וחצי בארצות אירופה; למעלה ממיליון ברוסיה, בפולין הרוסית ובגליציה, והשאר – במרכז אירופה ובמערבה.

מאז גדל מספר יהודי אירופה גם באופן מוחלט וגם באחוזים. היהדות המזרחית ריבויה היה איטי מחמת התמותה הגדולה של הילדים; לעומת זאת נתרבו היהודים באירופה במהירות גדולה הודות לשיפור תנאי הבריאות והמצב הכלכלי. בשנת 1880 הגיע אחוז היהדות האירופית לשיאו. היהודים מנו אז בעולם כולו כ־7,750,000 נפש, מהם ישבו באירופה כ־6,858,000 (היינו 88.5%), 620,000 (היינו 8%) בארצות הקדם והשאר – למעלה מרבע מיליון – בארצות שמעבר לים.[1] המספר המוחלט של היהודים באירופה הוסיף לעלות גם לאחר 1880, ובשנת 1935 הגיע ל־9.7 מיליון בערך, אבל האחוז היחסי ירד ל־58.2%, כי בינתיים צמחו מרכזים גדולים מעבר לים.

בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה החלה הגירה המונית יהודית מארצות אירופה, בעיקר ממזרח אירופה, וצמחו שני מרכזים ראשיים, אחד בארצות הברית של אמריקה הצפונית, גדול בכמותו ובכוחו הכלכלי והפוליטי, והשני קטן בהרבה בגודלו, אבל חשוב יותר באיכותו ובהשפעתו על גורל העם – היישוב החדש בארץ־ישראל.

משנת 1881 עד 1914 יצאו מארצות מזרח אירופה שלושה מיליון יהודים, ומשנת 1914 ועד מלחמת העולם השנייה – עוד מיליון אחד. עד 1930 זרמה ההגירה ההמונית בעיקר לאמריקה הצפונית. בחמישים שנים אלה (1880–1930) נכנסו לארצות הברית קרוב לשלושה מיליון מהגרים יהודים. עוד בתחילת 1800 מנתה היהדות בארצות הברית רק כאלפיים נפש, ובאמצע המאה

1 ראה רופין: "מלחמת היהודים על קיומם", עמ' 30.

התשע־עשרה לא היו יותר מ־50,000 יהודים באמריקה הצפונית. בסוף המאה עלה מספרם על מיליון, ובשנת 1939 – הגיע עד ל־4.8 מיליונים.

יישובים חדשים נוצרו גם בארצות אחרות של היבשת האמריקנית. הגדולות שבהן בארגנטינה ובקנדה. ההגירה היהודית הגיעה גם לדרום אפריקה, ומשנת 1850 עד 1935 גדל היישוב היהודי בארץ זו מ־500 נפש עד 100,000.

למרות הגירה המונית זו עדיין הייתה מרבית העם היהודי מרוכזת באירופה עד מלחמת העולם השנייה, ועד מלחמת העולם הראשונה הייתה יהדות זו מכל הבחינות מרכזו, מקור כוחו ומעצב דמותו של העם היהודי בעולם.

עד המאה התשע־עשרה היו כמעט כל חלקי היהדות – בארצות המזרח ובארצות אירופה, אדוקים במסורת ובדת. הזיקה הכללית לדיני ישראל ומנהגי הדת שימשה חיזוק והידוק נאמן לכל היהדות הפזורה. בלב היהודים הייתה חיה הרגשת הייחוד והייעוד היהודי, אם כי הרגשה זו לא בוטאה באידיאולוגיה לאומית מודרנית, אלא הייתה עטופה לבוש דתי בלבד. החינוך המסורתי שכל יהודי היה שוקד לתת לבניו – אם כי לא לבנותיו – הקנה לעם, ביודעים ובלא יודעים, הכרת אחדותם ורציפותם ההיסטורית. הלשון העברית, אם כי לא הייתה מדוברת, הייתה חיה בלב העם, כי הייתה שפת התפילה והספרות התורנית, שהתפתחה בלא הפסק ושימשה גם לשון המשא־ומתן בכתב בחיי הקהילות ולשון הקשר ה"בין־לאומי" של היהודים בארצות שונות. החגים הדתיים הספוגים זיכרונות לאומיים היו מעין תחליף לחיים משותפים במולדת. בארץ־ישראל ישבו רק כמה אלפים יהודים, אבל כל יהודי נשא את ארץ־ ישראל בנשמתו, וארץ האבות הרחוקה הייתה קרובה לליבו מהארץ שבה חי וגדל. בלב היהודים לא נתעוררה כלל השאלה מדוע ולמה הם יהודים. היות היהודים מרוכזים בערים והתעסקותם במשלחי יד ופרנסות מיוחדים חיזקו הדבק הפנימי והגבירו ההתקשרות והערבות ההדדית, כשם שהשפיעו בכיוון זה גם האפליה מטעם החוק ואיבת השכנים שהיו נחלת היהודים.

בעקבות האמנציפציה והתפשטות ההשכלה במאה התשע־עשרה נתערערה ופסקה בקרב חלקים רבים של יהדות אירופה הזיקה לאמונה המסורתית ולדינים המקובלים; תחילה במערב־ אירופה ואחר כך גם במזרחה. השכבות העליונות החלו להשתמש בלשון העם השליט, ונתגבר הרצון להידמות לגויים בלבוש, בנימוסים, בהשכלה. בארצות המערב גבר תהליך ההתבוללות, אולם המוני היהודים במזרח אירופה נשארו נאמנים להווי ולחינוך היהודי המסורתי.

במערב אירופה נתקל תהליך ההתבוללות בגלי שנאת ישראל, שנקראה בשם אנטישמיות, שם מטעה ומשובש שהומצא כנראה על ידי יהודים מתבוללים לשם "לשון נקייה". יהדות המערב נשארה קירחת מכאן ומכאן, ובחייה נוצר חלל ריק. בארצות מזרח אירופה ירשו הרעיון היהודי הלאומי, החיבה ללשון העברית והגעגועים למולדת ההיסטורית את מקום הדת שנתרופפה. על יד הספרות התורנית, שגידולה לא נפסק במשך כל הדורות ושהשתמשה בעברית בלולה בארמית התלמודית, החלה לצמוח ספרות עברית חילונית על טוהרת לשון התנ"ך. נוצר הסיפור העברי, נתחדשה פריחת השירה העברית, שקולה לא נשמעה כמעט אחרי תור הזהב בספרד של ימי הביניים, נכתבו וניתרגמו ספרי מדע והשכלה בעברית, ונוסדה עיתונות עברית שטיפלה בענייני יום־יום – גם של היהדות וגם של הגויים, בייחוד בעניינים מדיניים ובין־ לאומיים.

אם כי דווקא ביהדות המערבית המתבוללת התפתחה ופרחה "חוכמת ישראל", ובגולת גרמניה קמו גדולי המחקר בעברו, בספרותו ובדתו של עם ישראל כצונץ, גייגר, שטיינשניידר, גרץ ואחרים,

הרי ההגמוניה הרוחנית בחיי העם הייתה ליהדות מזרח אירופה, בעיקר ליהדות רוסיה, שכללה גם את פולין, ליטא, לטביה ואסטוניה. כאן נשתמר הווי יהודי מיוחד; היהודים, מחוץ למעטים, דיברו לא בלשון הגויים, אלא בניב יהודי מיוחד (יידיש). כאן נמצאו מרכזי התורה והלמדנות המסורתית; כאן פרחה הספרות התורנית; כאן נוצרה הספרות החדישה בעברית וביידיש (יידיש); וכאן נתעוררה תנועת חיבת־ציון וקמה תנועת הפועלים. מיהדות רוסיה וגליציה יצאה לעם היהודי גם השראה רוחנית־דתית וגם השראה עברית חילונית, ועם כינוס הקונגרס הציוני הראשון בסוף המאה התשע־עשרה שימשה יהדות זו בהמוניה מבצר ומעוז לתנועה הציונית ונושא ההגשמה של מפעלה הגואל בארץ־ישראל.

משני מקורות ינקה הציונות. המקור הראשון הוא עמוק, אי־רציונלי, מתמיד, בלתי תלוי בזמן ובמקום, וימיו כימי העם היהודי: **התקווה המשיחית**. תחילתו קשורה עם דברי ימי העברי הראשון, אשר נאמר לו: "וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ... אֵת כָּל אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם" (בראשית יז, 8). בהבטחה זו לרשת את הארץ ראה העם היהודי ברית עולם בינו ובין אלוהיו. בארץ זו התהלכו אבות האומה; אליה שבו בניהם בצאתם ממצרים; כאן נתאחדו שבטי ישראל לעם אחד; וכאן עוצבה דמות העם ההיסטורית. בארץ זו יצר העם יצירות עד, ונתגלתה בה אחת התופעות המופלאות והאדירות בהיסטוריה האנושית – הנבואה העברית, ובה נשמעה הבשורה על הגאולה שתבוא, גאולת עם ועולם. בשורה משיחית זו נעשתה למקור חיים ועוז ונחמה לעם היהודי בכל תלאותיו הקשות והאכזריות ובכל נדודיו המרובים והממושכים. העם גלה מארצו – וחזר אליה וגלה שוב. וגם בהינתקו בפעם השנייה מעל אדמת אבותיו היה מתפלל שלוש פעמים ביום[2]: "תְּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ וְשָׂא נֵס לְקַבֵּץ גָּלֻיוֹתֵינוּ, וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ, – הָשִׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרִאשׁוֹנָה וְיוֹעֲצֵינוּ כְּבַתְּחִלָּה, – וְלִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב... וּבְנֵה אוֹתָהּ בְּקָרוֹב בְּיָמֵינוּ בִּנְיַן עוֹלָם, וְכִסֵּא דָוִד עַבְדְּךָ מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין, – וְתֶחֱזֶינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים". האמונה בביאת המשיח נעשתה לאחד מעיקרי היהדות, וכל יהודי היה חוזר בכל יום על "אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ – עִם כָּל זֶה אֲחַכֶּה לוֹ בְּכָל יוֹם שֶׁיָּבוֹא"[3]. ארץ־האבות הייתה שבויה ושוממה, כובשים זרים השתלטו עליה בזה אחר זה, והיהודים היו מאות שנים ואלפי מילין מרוחקים ומנותקים ממנה, אבל מדינת ישראל הייתה נטועה ומושרשת בליבם ובנשמתם, ובכל אשר הלכו נשאו איתם מדינה זו.

המקור השני – המקור המחדש והמפעיל, פרי מחשבה מדינית מציאותית, ילידת נסיבות הזמן והמקום, נקבע עם התמורות שחלו בחיי עמי אירופה במאה התשע־עשרה ועם השפעת התמורות האלה בחיי היהודים.

מגילת השחרור על זכויות אדם ולאום, שהורישה המהפכה הצרפתית לאירופה; תנועות התחייה הלאומיות שנתעוררו בקרב כמה מעמי אירופה במגמה לעצמאות ולהתאחדות (איטליה, גרמניה, פולין, הבלקנים ועוד); אמצעי התחבורה והקשר החדשים שקירבו רחוקים והכשירו קפיצת הדרך; אוניות קיטור, מסילת ברזל, טלגרף, טלפון ועיתונות יומית; התעוררות המעמד העובד

2 הערת עורכת: בן־גוריון מצטט מתוך תפילת שמונה־עשרה חלקים מתוך ברכת קיבוץ גלויות, ברכת המשפט וברכת המינים.

3 הערת עורכת: זהו העיקר השנים־עשר מתוך י"ג עיקרי האמונה של הרמב"ם.

להילחם על משטר חברתי חדש; הנדידה ההמונית מאירופה לארצות שמעבר לים, כל אלה נתנו כיוון חדש למחשבה היהודית, זקפו הקומה היהודית גם בארצות האפליה וההגבלות החוקיות והאנטישמיות, הגבירו הרצון לחירות לאומית ולשוויון אנושי, וגילו האפשרויות הגואלות הגנוזות בנדידה היהודית.

התקווה המשיחית שעשרות דורות הייתה לבושה לבוש דתי והייתה מופנית לכוח שמעל הטבע, פשטה צורתה הדתית והפסיבית ולבשה צורה מדינית לאומית, והופנתה כלפי פנים, לכוח המאורגן ולרצון המגשים של היהודים עצמם.

המנהיגות הציונית באה ממערב אירופה, מתוך היהדות המתבוללת שנפגעה על ידי האנטישמיות, והבינה הליכות המדינות, אולם את כוחה העממי, הפנימי, שאבה הציונות מיהדות ארצות מזרח אירופה; המונים אלה היו מעורים בהווי יהודי ובתרבות יהודית מקורית. שלא כציוני מערב אירופה לא היה להם צורך לשוב ליהדות, שכן הם היו יהודים מלידה ומבטן, ויהדותם הייתה טבעית ובעלת שורשים עמוקים. כמעט כל מזונם הרוחני בא להם דרך הלשון והספרות העברית העתיקה והחדשה, התורנית והחילונית, ומהשפה היידיש המדוברת (יידיש), ושאיפתם ותוחלתם העיקרית הייתה – מולדת חופשית משלהם.

להמוני יהודים אלה לא היה קשר נפשי לארצות ולעמים שבתוכם ישבו. ארצות אלה היו בשבילם גלות, גלות מרודה ומציקה, וכל תקוותם הייתה לעזוב גולה זו, ובשנות השמונים של המאה התשע־עשרה התחילה ההגירה הגדולה מארצות מזרח אירופה.

עד שנות השלושים של המאה העשרים נהרו המוני המהגרים בעיקר לארצות הברית של אמריקה, אולם זרם קטן פנה עוד באמצע המאה התשע־עשרה לארץ־ישראל, כהמשך לניסיונות הבלתי פוסקים במשך כל הדורות לשיבת־ציון. במשך מאות בשנים כוונו עליות אלה ל״ארבע ארצות הקודש״, אולם במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה החלה לפעול בעלייה מגמה חדשה: שיבה לאדמה, התיישבות חקלאית.

בתחילת המאה התשע־עשרה נמצאו בארץ רק כעשרת אלפים יהודים. רק עשרות אחדות ישבו בפקיעין ובנקודות אחרות. כל היישוב העברי התרכז בירושלים, בחברון, בצפת ובטבריה. במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה כמעט לא גדל היישוב, ובשנת 1850 מנה רק 12,000 נפש, אשר כמעט כולם היו סגורים בארבע הערים. ביפו נמצאו אז רק 30 יהודים.

חולשת השלטון התורכי, אי־הסדרים והאנרכיה בחלקים רבים של הקיסרות העות׳מאנית, ובתוכם ארץ־ישראל, המלחמות הפנימיות בין הפלחים וההתקפות התכופות של בדואי המדבר, השחיתות והעריצות של המושלים המקומיים ועושק התקיפים מקרב בעלי האחוזות העשירים, הקנאות של כיתות מוסלמיות ומנהיגיהן – כל אלה הרסו עד היסוד ביטחון החיים והרכוש בארץ בכללה והגדילו במיוחד מצוקת היהודים וסבלם, וליישובים היהודיים המבודדים בארבע הערים הקדושות ובשאר הנקודות הבודדות הייתה דרושה גבורה נפשית רבה להחזיק מעמד.

עם התבצרות השלטון התורכי במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, עם התגבשות תנועת חיבת־ציון בארצות אירופה ועם פרוץ זרם הנדידה היהודית מארצות אלה, החל היישוב בארץ לגדול, להתפשט ולשנות צורתו. בשלושים השנים שבין 1850 ו־1880 הוכפל היישוב, והונח יסוד ראשון להתיישבות חקלאית מחודשת במולדת. בשנת 1856 רכש משה מונטיפיורי את הפרדס בסביבת יפו כדי להעסיק יהודים בעבודת אדמה. היה זה ניסיון ראשון ממין זה שנעשה בידי יהודים. בשנת 1869 ייסדה חברת ״כל ישראל חברים״ בית הספר החקלאי

הראשון, מקווה־ישראל, ובשנת 1878 ייסדו יוצאי ירושלים העתיקה ועולי גלות הונגריה את אם המושבות על גדות הירקון, פתח־תקווה. אחריהם באו חלוצי העלייה הראשונה מרוסיה ורומניה וייסדו בשנת 1882 את ראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פינה. בעשרים השנים האחרונות של המאה התשע־עשרה גדל היישוב יותר מפי שניים והגיע ל־55,000 נפש, ובייחוד זה גברה מגמת הגאולה בצביונה המודרני: עמידה על הקרקע, הנהלה עצמית, דיבור עברי. בסוף המאה התשע־עשרה כבר היו קיימים בארץ 13 יישובים חקלאיים חדשים, ונזרעו הגרעינים הראשונים למדינה היהודית, אולם עדיין חסר היה העיקר: **עבודה עברית**. חיסרון זה מילאו חלוצי העלייה השנייה, שבאו לארץ בשנים הראשונות של המאה העשרים, ועל ידיהם הוקם המסד הנאמן למדינה: כוח יהודי עצמאי – משקי, צבאי ותרבותי.

כחלוצי העלייה הראשונה באו גם חלוצי העלייה השנייה בעיקר מארצות מזרח אירופה: רוסיה, פולין, ליטא, גליציה ורומניה. גם בעלייה זו נתנו אותותיהן התמורות החדשות שחלו בחיי היהודים ובחיי העמים שבתוכם חיו. מלחמת רוסיה־יפן גילתה וחשפה חולשתה ושחיתותה הפנימית של הקיסרות הרוסית הענקית. במדינת ענק זו פרצה המהפכה הראשונה אשר בישרה ישועה ופדות – והכזיבה. הפוגרום בקישינב הוליד את מסת הזעם של גדול משוררינו על עיר ההריגה, והזעם הופנה הפעם לא נגד הפורעים אלא נגד קורבנותיהם שפלי הרוח ומוגי הלב. החלה להתארגן הגנה עצמית יהודית. תנועת הפועלים היהודית נלחמה בגבורה נגד הדיכוי הצארי. בשורת הציונות הסוציאליסטית שהשמיע לפני כיובל שנים משה הס, חברו של מרכס, החלה להכות גלים בנוער היהודי. התנועה הציונית שהוקמה לתפארת על ידי מחבר "מדינת היהודים" בשנת 1897 – ירדה פלאים אחרי מות מנהיגה בשנת 1904.

בימים ההם קמו בפינות שונות בארצות מזרח אירופה, בלי קשר פנימי ובלי דעת איש את אחיו, קבוצות צעירים ובודדים, אשר נואשו מהתנועה הציונית אשר לא התנועעה, ומהתנועה הסוציאליסטית אשר הכזיבה, ועלו ארצה כשצידתם היחידה לדרך הייתה האמונה העמוקה באחריותו וביכולתו של האדם היוצר והנועז, ומגמת חייהם – עבודה ושמירה, כדרך הנאמנה לגאולת המולדת והאומה. בהיסטוריה היהודית הופיע טיפוס אנושי חדש שנועד לגדולות ונצורות: נושא **חלוציות** אישית, מגשימה, שאינו מסתלק מכל משימה קטנה או גדולה, אינו נרתע מכל קושי וסכנה, **ותובע מעצמו** הכול בטרם שהוא תובע משהו מאחרים.

אנשי המעשה ביישוב ובעלי ההלכה בציונות ובסוציאליזם, אשר כפרו באפשרות ההליכה מן העיר אל הכפר ומהסֵפֶר והמסחר לעבודה – נתבדו. היוזמה החלוצית ניצחה – וקמה עבודה עברית בחקלאות, בבניין, בחרושת ובים, כאשר לא הייתה בעם היהודי בכל ארצות הגולה; נוצרו גרעיני חברת עובדים בנויה על חירות, שוויון ואחווה יצירה; חושל כוח יהודי מזוין במולדת, הראשון לאחר מלחמת חיפה היהודית נגד נוסעי הצלב בסוף המאה האחת־עשרה; נשתנו פני היישוב; והתנועה הציונית התעודדה אחרי אוזלת היד, שתקפה אותה אחרי מות הרצל, ונעשתה שוב לכוח מחנך ומדריך בעם.

במלחמת העולם הראשונה נחלה הציונות המדינית ניצחונה הבין־לאומי הראשון: בנובמבר 1917 ניתנה הצהרת בלפור, אולם באותה שנה גם ניחתה על יהדות רוסיה, מעוזה ומבצרה של הציונות ומקור השראתה של כל היהדות בעולם, מהלומה כבדה ואנושה, אשר ממנה לא נרפאה עד היום הזה: השלטון החדש ברוסיה גזר על הציונות, על השפה העברית ועל קשרי היהדות הרוסית עם העולם היהודי ועם ארץ־ישראל. המרכז היהודי הראשי והגדול בעולם שותק, הוחנק ונותק משאר חלקי העם. בשנים הראשונות למשטר הבולשביסטי, כל עוד לנין היה חי, עוד אפשר היה

לסופרים ומלומדים יהודים לצאת ולעלות לארץ, גם בפני סתם עולים לא נחסמה הדרך לגמרי; עוד הורשה לסופרים ולמשוררים עברים לפרסם ברוסיה מזמן לזמן יצירה עברית; עוד נתקיים תיאטרון עברי במוסקבה על חשבון הממשלה; וגם ניתן אישור רשמי לארגון "החלוץ" ברוסיה הסובייטית; אבל כל אלה לא האריכו ימים. אחרי מותו של לנין, בתחילת 1924, נאסר ונחנק כל סימן של פעילות ציונית עברית, ונותק כל קשר בין יהדות רוסיה ובין העולם היהודי שמעבר לברית המועצות.

האסון הזה שבא על היהדות הרוסית והעם היהודי כולו צומצם בהיקפו הודות ליציאת פולין, ליטא, לטביה ואסטוניה מרשות ברית המועצות אחרי מלחמת העולם הראשונה. בארצות אלה ישבו כמחצית יהודי רוסיה הצארית; ועד תחילת מלחמת העולם השנייה, עוד נשארה, למרות הכול, ההגמוניה הרוחנית ביהדות, – ההנהגה בתנועה הציונית והיוזמה החלוצית בבניין היישוב הארצישראלי – בידי יהודי מזרח אירופה שמחוץ לברית המועצות.

עם נחשול השמד והחורבן מידי היטלר ובני בריתו שטרף את עמנו באירופה במלחמת העולם השנייה – הקיץ הקץ על ההגמוניה של היהדות האירופית. מתשעה וחצי מיליון יהודים שישבו בארצות אירופה בשנת 1940, נשארו אחרי המלחמה פחות משלושה מיליונים. כשישה מיליונים נשמדו, ומתוך השארית נמצאו כשני מיליונים כלואים בברית המועצות. ניתוק יהדות רוסיה מהארץ ומשאר חלקי העם היהודי עמד בתוקפו; השלטון הקומוניסטי התפשט גם בפולין, ברומניה, בהונגריה, בבולגריה, בצ׳כוסלובקיה ובשליש גרמניה, שבהן נשארו למעלה מחצי מיליון יהודים. שערי היציאה לא נסגרו בארצות אלה, אבל גם בהן נגזר על התנועה הציונית, על הלשון העברית ועל חופש הפעולה הלאומית של היהודים וקשריהם עם שאר חלקי העם. הפרשה המפוארת עתירת היצירה והיוזמה של יהודי אירופה נסתיימה עם בוא השואה הנאצית, זו הטרגדיה הגדולה ביותר בחיי העם היהודי בגולה.

מרכז הכובד הכמותי של העם היהודי עבר לארצות הברית של אמריקה הצפונית. ביבשת אמריקה נמצאו אחרי מלחמת העולם השנייה כשישה מיליון יהודים, רובה של שארית ישראל אחרי השואה (53%). בארצות הברית בלבד נתרכזו כחמישה מיליונים ורבע.

מרכז שני, קטן הרבה יותר בכמותו, אבל ראשון במעלה בעיני העם היהודי, בגלל תפקידו בהיסטוריה היהודית הקדומה והחדשה – היה בארץ־ישראל.

עוד בשנות השלושים למאה העשרים נעשתה ארץ־ישראל לארץ הקליטה היהודית הראשונה בעולם. החל משנת 1932, עלו לארץ יותר יהודים מאשר לאיזו ארץ אחרת שהיא, ובשנים 1934, 1935, 1936 (בטרם קוצצה וצומצמה העלייה מטעמים מדיניים על ידי ממשלת המנדט) קלטה הארץ מרבית ההגירה היהודית בעולם. כרבע מיליון יהודים נכנסו לארץ בשנים 1931–1939. וערב הקמת המדינה מנה היישוב 650,000 נפש. אחרי ארצות הברית באמריקה וברית המועצות ברוסיה, היה זה המרכז היהודי הגדול ביותר בעולם. אבל לא בזכות כמותו זכה היישוב להיעשות ללב העם היהודי ולתוחלתו ההיסטורית. ביום הכרזת העצמאות ישבו בארץ לא יותר משישה אחוזים של יהודי העולם. מקומה של ארץ־ישראל באמונת העם היהודי ובהכרתו הלאומית, והמבנה המיוחד, העצמאי של היישוב בארץ: התערותו בקרקע, ניצחון העבודה העברית וחדירתה לכל ענפי המשק, התרבות והלשון העברית, הישענות היישוב על כוחו העצמי, הכרת שליחותו הלאומית – כל אלה הכשירו יישוב זה להפוך למדינת ישראל, למשוש העם, גאוותו ותוחלתו.

בפחות מחמש שנים מיום הכרזת העצמאות ועד תחילת 1953, קלטה המדינה הצעירה כשבע

מאות וארבעים אלף עולים מכל קצווי תבל. 18,989 עולים לא צוינה ארץ מוצאם, ואילו השאר מתחלקים לפי ארצות המוצא לחמישה סוגים: א. הארצות הכפופות לברית המועצות, ב. שאר ארצות אירופה, ג. ארצות האיסלאם, ד. אמריקה הצפונית, ה. כל שאר חלקי תבל.

מקום ראשון בעלייה תופסות ארצות האיסלאם: בבל, תימן ועדן, מרוקו, אלג׳יר, טוניס, לוב, מצרים, תורכיה, סוריה, לבנון ופרס. ארצות אלה מילאו במאות השנים האחרונות תפקיד פסיבי בתולדות העם, אם כי אחדות מהן עמדו בימי הביניים ובתקופה עוד יותר קדומה בראש היהדות, שימשו מרכזי תורה, חוכמה וספרות והנחילו לעם אוצרות רוח, הגות ושירה. מארצות אלה הגיעו לארץ עד ראשית 1953 — 377,251 עולים, זאת אומרת **רוב העלייה**, קצת יותר מ־52 אחוזים. לפי אומדן (אין מספרים מדויקים) מנו ארצות אלה ביום הקמת המדינה כ־890,000 יהודים. זאת אומרת שמכל מאה יהודים בארצות המזרח עלו ארצה 40. אחוז זה לא היה, כמובן, שווה בכל הארצות; מבבל ותימן עלו כמעט 100%.

נוסף על קשיי קליטה כלכלית, שנכרכו בעלייה זו, כמו בכל העליות מארצות אחרות, הטילה עליית יהודי המזרח על המדינה הצעירה משימות תרבותיות וחברתיות יחידות במינן, ש״היישוב״ לא נתנסה בהן עד עתה בממדים כאלה.

הגוש השני בגודלו היו יוצאי ארצות ״הדמוקרטיה העממית״ (פרט לברית המועצות): רומניה, פולין, בולגריה, צ׳כוסלובקיה והונגריה. מארצות אלה עלו עד תחילת 1953 — 299,325 נפש, קצת יותר מארבעים ואחד אחוז של כלל העלייה. מחוץ לבולגריה הייתה יד הטבח ההיטלרי בכל הארצות האלה, ואין לדעת בדיוק מהו האחוז של השארית אשר עלתה ארצה. אומדן מספר היהודים בארצות אלו ערב הקמת המדינה (רבים מהם נמצאו במחנות העקורים בגרמניה) הוא למעלה משבע מאות אלף. זאת אומרת שמכל מאה יהודים בארצות אלה עלו לארץ בערך 30. גם כאן לא היה אחוז העולים שווה בכל הארצות. מבולגריה עלו למעלה מ־84%, מפולין וצ׳כוסלובקיה הרוב הגדול. רק משתי הארצות רומניה והונגריה, שבהן נמצאו למעלה משלושה רבעים של יהודי הגוש הזה, היה אחוז העולים נמוך בערך. בעלייה זו לא היה הבדל חברתי ותרבותי ניכר מהעליות שלפני הקמת המדינה.

שני גושים אלה נתנו כתשעים וארבעה אחוזים של כל העלייה שבאה לארץ בחמש שנות המדינה, אם כי בתחומיהם ישבו רק 14% מהעם היהודי (בערך 1,600,000). מכל שאר הארצות (פרט לארץ־ישראל) שהכילו 80% של העם היהודי ערב הכרזת המדינה — בערך תשעה מיליון ורבע, עלו ארצה רק 43,326, היינו בערך שישה אחוזים של כל העלייה; רק 0.39% של יהודי אותן הארצות עלו. מארצות אירופה, שמחוץ לגוש הסובייטי, עלו 38,328 (כולל עליית יוגוסלביה); מאמריקה הצפונית (ארצות הברית וקנדה שבהן נמצאת מרבית העם היהודי) עלו 1,809 איש. משאר הארצות (אמריקה הדרומית, דרום אפריקה ואוסטרליה) עלו 3,139. כתשעה־עשר אלף עולים לא ידועה ארץ מוצאם.

בכל ההיסטוריה היהודית לא נתגלתה אחדות ישראל יותר מלאה ומושלמת מאשר בהכרזת המדינה בימינו. מעמד הר סיני היה זקוק לפי המסורת ל״כפיית הר כגיגית״, וכשבושש משה לרדת מן ההר — נקהל העם ואהרן בראשו ועשו עגל הזהב. לאחר שבאו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה לעשותו לנגיד על ישראל, וזקני העם משחו אותו למלך — פרץ מרד אבשלום. ולאחר שיואב ואבישי בני צרויה, ואתי הגתי דיכאו מרד משפחתי זה והשיבו המלוכה לדוד, התלקח מרד יותר חמור, מרד שבע בן בכרי, איש ימיני, שהביא בעקבותיו, לאחר מות שלמה,

לפילוג יהודה וישראל. עם עזרא ונחמיה עלו מעטים, כחמישים אלף (כולל כשבעת אלפים "עבדים ואימהות"), והשבים נתקלו בהתנגדותם של "עם הארץ" שלא הוגלה מארצו. בימי בית שני גדל הריב בין הצדוקים והפרושים, בין אחים חשמונאים לבין עצמם, ולפני החורבן – בין המתונים ובין הקנאים המורדים, וגם המורדים לחמו בינם לבין עצמם לא פחות מאשר לחמו ברומאים. על מריבות אלו אמרו חכמינו הקדמונים: מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלושה דברים שהיו בו: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמילות חסדים, מפני מה חרב? מפני שהייתה בו שנאת חינם, ללמדך **ששקולה שנאת חינם כנגד שלוש עבירות:** עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים" (תלמוד בבלי, יומא ט, ע"ב). המריבות והניגודים בישראל לא פסקו גם בתקופת הגלות.

היישוב היהודי בארץ ערב הקמת המדינה היה אולי היישוב המפורד והמפוצל ביותר בכל יישובי היהודים בעולם. בשום ארץ אי אפשר היה למצוא מכלול מנומר ומגוון של עדות, תרבויות, ארגונים ומפלגות, אמונות ודעות, אידיאולוגיות ואוריינטציות בין־לאומיות מתרוצצות, אינטרסים וניגודים חברתיים וכלכליים, כפי שהיה ביישוב הארצישראלי, יליד קיבוץ גלויות ומרכז לכל הפירודים והקרעים בישראל. עם קום הפלא של הכרזת הקוממיות כאילו נהרסו כל המחיצות, ועל מגילת העצמאות חתמו נציגי כל המפלגות בישראל מהקומוניסטים, שלחמו כל ימיהם במפעל הציוני כדבר ריאקציוני, בורגני, שוביניסטי וקונטר־ריבולוציוני, ועד אגודת ישראל, שראתה בכל ניסיון לקרב גאולת ישראל בדרך הטבע כפירה בעיקר וערעור יסודות האמונה והדת ומנהגי ישראל.

ולא רק שני קצוות אלה התגברו ביום הגדול ההוא על התנגדותם הממושכת והמרה למדינת ישראל. בחתימה על הכרזת העצמאות השתתפו נציגי "השומר הצעיר", אשר למעלה מעשרים שנה דגל במדינה דו־לאומית, כדרך היחידה להגשמת המטרה הציונית, ושלל בעקשנות דוגמטית רעיון של מדינה יהודית בחלק הארץ או בשלמותה, כדבר אוטופי, המסלף ערכי הציוניות והסוציאליזם, ומתנגד לפרוגרס, ול"כוחות המחר". חתמו על ההכרזה נציגי הרביזיוניסטים, שלחמו בשצף קצף נגד מדינה על בסיס של חלוקה. מכשול לחתימה על הכרזת העצמאות שימש רק הסעיף האחרון המדבר על "ביטחון בצור ישראל". היו משכילים קנאים שראו במילים אלה – כפירה באפיקורסות, וכנגדם היו חרדים קיצוניים שראו בחסרון התוספת "וְגוֹאֲלוֹ" אחרי המילים "צוּר יִשְׂרָאֵל" –כפירה בעיקר, ואף על פי כן חתמו כולם אחרי דין ודברים. ולא רק המפלגות בישראל, אלא עם ישראל בעולם כולו היה מאוחד באותו יום בשמחתו ובגאוותו על הקמת המדינה. וקשה להעריך מי משני הניסים היה גדול יותר – נס התחדשות הקוממיות או נס אחדות ישראל.

אולם שני הניסים הזדמנו יחד רק באותו יום הפלאות. המדינה הוקמה ובאותו יום התחיל מאבק צבאי מר וממושך על קיומה, מאבק שלא הוכרע עד היום ולא במהרה יסתיים; ומאבק זה, והמאמץ לקיבוץ גלויות ולהפרחת השממה זקוקים, לא פחות מהכרזת המדינה, למלוא כוחותיו והשתתפותו של עם ישראל המאוחד. אולם האחדות שהבהיקה ביום ההכרזה, חלפה ועברה במהרה, והפיצולים והפירודים הפנימיים במדינה לא פחתו מאלה שהיו ביישוב, אלא להפך, נתרבו – **והחריפו**. ולהחרפה גרמו דווקא שני המאורעות שפתחו תקופה חדשה בתולדות ישראל. א) הקמת מסגרת ממלכתית ו־ב) ראשית קיבוץ גלויות.

אין מדינה יכולה להתקיים בלי שלטון וכפייה והכרעת רוב (אם אינה מדינה טוטליטרית של שלטון יחיד). אבל אין גם מדינה יכולה להתקיים אך ורק בכוח השלטון והכפייה והכרעת

הרוב. חיותה וכוחה ושלמותה שואבת המדינה מהרצון הכללי של העם, מצרכיו ההיסטוריים המשותפים, מהאחריות ההדדית, מהאחדות הפנימית המגשרת על פני ניגודים וסתירות. דבר זה חל על כל מדינה, וזה חל במשנה תוקף על מדינת ישראל. אין זו מדינה של תושביה ולמען תושביה בלבד. אין זו מדינה של ארץ בנויה ומשק קיים. אין זו מדינה שקיומה מתקבל על דעת שכניה ואין עליה עוררים מצד כוחות אדירים. העם היושב בתוכה אינו אלא גרעין העם שלמענו הוקמה. רוב שטחיה שוממים וחרבים וטעונים פיתוח. משקה אינו אלא בראשיתו. כל שכניה זוממים להחריבה. כוחות אדירים בעולם רואים אותה בצרות עין, ומשימות הקליטה, הפיתוח והביטחון המוטלות על מדינה שכזאת, לא יבוצעו בכוח הכפייה של השלטון בלבד. בלי מאמץ מתוח ומתמיד של כלל תושביה ועזרת העם כולו, לא ייתכן קיבוץ גלויות, לא תבוצע הפרחת השממה, לא ייכון הביטחון. ומאמץ זה מותנה בליכודם של כוחות העם ובהפעלת רצונו הכללי.

האחדות המושלמת והמלאה שנתגלתה ביום הקמת המדינה היא בדרך הטבע הופעה חד־פעמית יחידה במינה ובזמנה, הופעת חסד של שעה היסטורית גדולה; אבל ייתכן – והכרחי – במדינה, **מינימום השלמות והאחדות** שישנו בכל מדינה מתוקנת, על אף ניגודים חברתיים ומדיניים המצויים בכל מקום. מינימום זה בולט בהיעדרו במדינת ישראל.

תקומת המדינה החריפה את הניגודים שהתקיימו ביישוב – באשר המדינה יצרה זיקת חובה הדדית ותלות כל איש בישראל במסגרת הכלל. ביישוב היו אדוקים וחופשים, ציונים דתיים ואדוקים אנטי־ציוניים, פועלים ומעבידים, נאמני החזון הציוני ומתנכריו, חסידי המערב והמזרח, משכילים ותורנים, אנשי תרבות ועשוקי חינוך, בני עדות מתקדמות ונחשלות, ילידי הארץ ועולים חדשים, בני עיר ובני כפר. יישוב מגוון זה לא היה נעדר לגמרי כלי ארגון משותפים וכלליים שהקיפו רוב היישוב, ולעיתים פעל היישוב כיחידה אחת ושלמה. אבל כלים ציבוריים אלה היו כולם רשות ולא חובה. מי שרצה קיבל עולם, מי שלא רצה העמיד עצמו מחוץ למחנה. הוועד הלאומי, ארגון ההגנה, ההסתדרות הציונית, הסתדרות העובדים, הקהילות, משרד הרבנות, הארגונים האחרים – כולם היו בנויים על חברות של רשות, הסכמה אישית ורצון חופשי. השלטון – היה שלטון זר, ולעיתים קרובות היה משמש גורם מלכד, מתוך התנגדות כל היישוב לדרכו ולמגמתו.

המדינה הכניסה את כל תושבי הארץ במסגרת של חובה וכפייה. הזיקה לכלל אינה עוד זיקה שברצון חופשי ובהסכמה בלבד, אלא זיקת חובה וכפייה; הציבורים השונים בעלי השקפות, נטיות, הרגלים ואינטרסים מתנגדים וסותרים זה לזה בימי היישוב, יכלו לפני המדינה לעשות הישר בעיניהם, ברוב הדברים, מבלי להרגיש ומבלי להבליט הניגודים שבינם ובין אחרים, ובל התנגשות פנימית; לאחר הקמת המדינה הוכנסו כולם לתוך כפיפה אחת, נהפכו ליחידה משולבת והדוקה, לרצונם ושלא לרצונם, ונעשו כפופים לכלל הממלכתי המטיל עליהם חוקיו וצוויו. זיקת הרשות הפכה לזיקת חובה, ואין עוד היחיד והציבור עושים הישר בעיניהם; וכך החריפו הניגודים וההתרוצצות.

קיבוץ הגלויות, שהכפיל בשנים מעטות את היישוב במדינה והעלה לארץ עדות הרחוקות זו מזו לא רק אלפי מילין אלא גם הרבה מאות שנים, הוסיף על השוני והחרפת הניגוד במדינה. גם בדורות הקודמים הביאה איתה כמעט כל עלייה חדשה סתירה וניגוד לעלייה הקודמת. היישוב "הישן" כפי שנקרא פעם, כלומר היישוב הוותיק, שהיה סגור בארבע הערים הקדושות והתפרנס בעיקר מחלוקה, ראה בחרדה ובהתנגדות ובשנאה את עליית בני דורם של יחיאל מיכל פינס

ואליעזר בן־יהודה. בניסיון להעסיק יהודים בעבודה ולדובבם ב"לשון הקודש" לצורכי חול – ראו אנשי היישוב הישן חילול הקודש וערעור אושיות חייהם ואמונתם. העלייה השנייה נתקלה בהתנגדות מרה ועוינת מצד רובם של בני המושבות הראשונות, והמלחמה על עבודה עברית פילגה את היישוב "החדש" לשני מחנות אויבים. העלייה ההמונית שבאה לאחר הקמת המדינה לא העלתה לארץ מגמות חברתיות ומדיניות חדשות הסותרות כיוונו הכללי של היישוב "הוותיק", אבל היא יצרה תהומות תרבותיות, פרצים חברתיים ופערים כלכליים בין חלקי היישוב והכבידה וסיבכה תהליך ההתמזגות, שלא היה קל ומהיר גם לפני קום המדינה, אם כי העלייה אז הייתה קטנה יותר ופחות מגוונת. המדינה הועמדה בפני בעיה קשה וחריפה של מיזוג גלויות שונות, הרחוקות זו מזו מרחק רב מאוד.

מיליון וחצי יהודים, שנמצאו בארץ בתחילת 1953, היו עם אחד במידה פחותה מחצי מיליון היהודים, שהיו בארץ בפרוץ מלחמת העולם השנייה, אם כי גם אז היה היישוב רחוק ממיזוג לאומי מלא.

ההיסטוריה של עמנו בגולה הוכיחה שבמהותו אין כל שבט – אם נציין בשם זה מרכז גיאוגרפי מסוים – נופל מחברו או עולה עליו ביכולתו התרבותית ובתכונותיו היסודיות. היה זמן שההגמוניה הרוחנית בעם הייתה ליהודי בבל, בתקופה יותר מאוחרת עברה ליהודי ספרד; בזמן מסוים שימשה יהדות מצרים מרכז רוחני של העם, בזמן מאוחר – יהדות אשכנז. בדורות האחרונים נעתק המרכז הרוחני לפולין ומשם לרוסיה. גאוני בבל, הוגי ספרד ומשורריה, פרשני צרפת וחוקרי איטליה, הפוסקים בארצות מרכז אירופה, חכמי גרמניה, למדני פולין וליטא – כל אלה ארגו במקומם ובזמנם מסכת התורה, ההגות והתרבות היהודית ותרמו את חלקם לאוצרות הרוח של העם היהודי. כסנהדרין שנדדה אחרי החורבן ממקום למקום בארץ, כן נדדה שכינת היצירה העברית מארץ לארץ. לכל שבט בישראל הייתה שעת זריחתו, גדולתו ושקיעתו, ורק נסיבות זמן ומקום, נסיבות מדיניות ותרבותיות, שלעם היהודי לא הייתה שליטה עליהן, קבעו איזה חלק של העם ובאיזו ארץ ישמש נושא ההגמוניה הרוחנית ביהדות.

במאות השנים האחרונות שקעו ארצות הקדם בבערות, בדלות, בעבדות, ופיגרו לאין ערוך אחרי ההתקדמות המהירה של עמי אירופה. וכמצב הגויים כן מצב היהודים. נסתלקה השכינה מעדות יהודי המזרח, והשפעתם בעם היהודי פחתה או חדלה לגמרי. במאות השנים האחרונות עמדה יהדות אירופה בראש העם, גם מבחינת הכמות וגם מבחינת האיכות. יהדות אירופה משמעה בעיקר יהדות מזרח אירופה; יהדות זו הייתה גם הכוח הבונה העיקרי של היישוב בארץ, שגדל במאה השנים האחרונות; מיהודי מזרח אירופה, בתוספת חשובה של יהודי גרמניה לאחר עליית היטלר לשלטון, הורכב רוב בניינו ורוב מניינו של היישוב, ועל ידיהם עוצבה דמותה הרוחנית, המדינית והחברתית של היהדות הארצישראלית החדשה. העלייה הספרדית הוותיקה מימי אבולעפיה ויוצאי צפון אפריקה כמעט שבטלה בשישים.

הזרם ההמוני של עדות המזרח לאחר הקמת המדינה שינה באופן יסודי ופתאומי הרכבו ואופיו של היישוב. המדינה הועמדה בפני בעיות הרות סכנה: א. בעיית "גזעים": נתבלט גזע "עליון" כביכול, גזע אשכנזי, העומד בפועל בראש כל העם, וגזע מזרחי נחות דרגה; ב. בעיית הפלגה, לשונית ועדתית, גם בקרב האשכנזים וגם בקרב עדות המזרח, כי למעשה אין יוצאי ארצות אירופה עכשיו מאוחדים בלשונם יותר מאשר יוצאי ארצות הקֶדֶם.

במידה ידועה התקיימה הפלגה הזאת גם לפני המדינה, אבל היישוב אז לא היה יחידה עומדת

ברשות עצמה וקובעת גורלה כחטיבה ריבונית. עכשיו נהפך דור הפלגה למדינה, ועליו הוטלה האחריות הגדולה והכבדה ביותר שהוטלה אי פעם על אחד הדורות בתולדותינו.

הפירוד העדתי אינו ממצה כל קשייה הפנימיים של מדינת ישראל; קיים בישראל פיצול מפלגתי מופרז וחולני, שאין דומה לו בשום מדינה בריאה ומתוקנת, ופיצול זה עומד בסתירה משוועת לצרכיה החיוניים של מדינת ישראל.

בהכרזת העצמאות התלכדו כל המפלגות בישראל. במועצת המדינה ובממשלה הזמנית, שעמדו בראש המדינה בתקופת מלחמת הקוממיות, נתקיימה עדיין מידה רבה של אחדות מדינית ואחריות כללית. כל הסיעות שחתמו על הכרזת העצמאות, מחוץ לקומוניסטים ולרביזיוניסטים, השתתפו בממשלה הזמנית. הסכנה הבלתי אמצעית והבולטת שארבה לקיום המדינה ולעצם קיומו של העם בישראל ממזימות התוקפים הערבים ליכדה את העם, אף על פי שגם בליכוד זה נתגלו פרצים חמורים, ודווקא בשטח הרגיש ביותר: בצבא. בעצם ימי המלחמה נעשו ניסיונות גלויים ומוסווים לקיים צבאות נפרדים, שאינם נתונים למרות היחידה של העם, ונדרשו מאמצים מתוחים, ממושכים וכאובים עד שהובטח צבא אחיד כפוף כולו למוסדות המוסמכים של המדינה בלבד

אולם מיד אחרי תום הקרבות, כשנערכו הבחירות הראשונות במדינה, שהיו למעשה הבחירות הראשונות בתולדות העם היהודי, וניגשו להקמת משטר פרלמנטרי דמוקרטי בישראל, נתגלתה ההתפצלות המופלגת. 21 רשימות הופיעו לבחירות, כשמספר כל הבוחרים היה חצי מיליון, ועמדו להיבחר 120 נציגי עם. 18 רשימות יהודיות, ו־3 ערביות. תשע מהרשימות לא זכו אפילו לציר אחד, אבל הפיצול המופרז נתן אותותיו גם בכנסת ובחיי המדינה הצעירה, שהועמדה בפני משימות כבדות ודחופות שלא ידעה שום מדינה אחרת בעולם. הכנסת הייתה מורכבת מארבע־עשרה סיעות נפרדות, בלי שתהיה אף לאחת מהן האפשרות להקים באחריותה המלאה ממשלה יציבה. ויותר מכל מדינה אחרת נזקקה מדינת ישראל ותיזקק עוד זמן רב ליציבות ממשלתית, **כי אחרת לא תתייצב המדינה**. שלוש המשימות הגדולות המוטלות על מדינה זו – ביטחון, קליטת עולים ומיזוגם ופיתוח הארץ, מחייבות מדיניות ארוכת טווח, ורק ממשלה יציבה, הנשענת על רוב בעל רצון מאוחד ודרך משותפת, מסוגלת לקיים ולבצע מדיניות זו.

ההתפצלות המופרזת נתגלתה גם בבחירות לכנסת השנייה, שנערכו לפני זמנן מחמת חוסר היציבות בממשלה, רק כשנתיים וחצי אחרי הבחירות הראשונות. הפעם אומנם נתמעט מספר הרשימות, ובמקום 21 הופיעו רק 17, מהן 14 רשימות יהודיות ו־3 ערביות. ובכנסת השנייה היו שוב 12 סיעות יהודיות (שלוש הסיעות הערביות נצטרפו לסיעה היהודית הגדולה בכנסת), ושוב אי אפשר היה לשום מפלגה להקים ממשלה יציבה. ההתפצלות המופרזת, לא זו בלבד שהיא מונעת יציבות ממשלתית, ונושאת בחובה סכנה מתמדת של משברים וכישלונות מדיניים, אלא שהיא מערערת בהכרח היסוד המוסרי של הנציגות הפרלמנטרית ומחבלת בחינוך האזרחי והממלכתי שעל הכנסת לתת לעם. פיצול זה עולה למדינה ביוקר, ואין כל ביטחון שהמדינה תוכל לאורך ימים לשלם המחיר...

סיעות קטנות – בין שהן בממשלה ובין שהן באופוזיציה, אי אפשר שיישאו כראוי באחריות ממלכתית וילמדו להעדיף ענייני הכלל על ענייני הסיעה. הסיעות הקטנות, גם כשהן משתתפות בקואליציה ממשלתית, יודעות שאין הן מכריעות, ואחריות המדינה אינה מוטלת עליהן, והן מתרגלות לשקול כל בעיה שמתעוררת בממשלה לפי התועלת או הנזק שהדבר עלול להביא

לאינטרס הסיעתי המיוחד שלהן. הסיעות הקטנות באופוזיציה, שאין להן כל סיכוי להוות ממשלה בעצמן ולהעמיד במבחן הביצוע את הפרוגרמות היפות שהן מציעות לקהל הבוחרים ואת התביעות המופרזות והבלתי מעשיות שהן מציגות לממשלה, לא רק שהן מתנוונות בעצמן, אלא שהן מהוות גורם חינוכי נפסד ומחבל במדינה, בייחוד במדינה כישראל שמרובים בה האזרחים ללא כל חינוך וניסיון ממלכתי. נזק הסיעות הקטנות באופוזיציה עולה על הנזק של הסיעות בקואליציה ממשלתית, מפני שהאחרונות לפי טבע הדברים מוכרחות להתלכד על יסוד תוכנית פעולה חיובית, מוסכמת ומוצהרת, הטעונה אישור הכנסת ועומדת כל הזמן תחת פיקוחה וביקורתה, ונתונה למשפט הציבור, בשעה שסיעות האופוזיציה, המתנגדות וסותרות זו לזו אולי יותר משהן מתנגדות לממשלה, – פועלות מתוך קנוניה אך ורק במטרה שלילית, ללא אחריות משותפת וללא כל קו חיובי משותף שעומד למשפט העם והכנסת.

הגניוס האנגלו־סקסי, שיצר את הדמוקרטיה הפרלמנטרית ומפעיל אותה בהצלחה ובכישרון, כאשר לא עשה זאת שום עם אחר, השתית החיים המדיניים על משטר דו־מפלגתי וקבע שיטת בחירות מחוזיות ורובניות, שבה כל נבחר הפרלמנט ידוע לבוחריו ואחראי במישרים בפניהם, בניגוד לשיטה של בחירות יחסיות הנקוטה ביבשת האירופית, המנתקת לחלוטין את הבוחר מהנבחר ומעמידה בין העם ובין הפרלמנט את מרכז המפלגה העורך רשימת המועמדים כרצונו. המשטר הדו־מפלגתי מטיל מלוא האחריות כלפי העם על מפלגת הרוב, ומחנך את מפלגת האופוזיציה הרוצה ליהפך למפלגה שלטת, לאחריות במעשיה ובדיבוריה, גם כשהיא במיעוט, ועל ידי כך משמש הפרלמנט גורם ממלכתי לכל עם.

הסברה שהבחירות צריכות לשקף כל הדעות במדינה, ודבר זה ייתכן אך ורק בשיטת בחירות יחסיות – אינה הולמת את האמת ומחטיאה את המטרה העיקרית של בחירות. גם בבחירות יחסיות לא באה לידי ביטוי כל דעה בעם. דבר זה ייתכן – וגם זה להלכה בלבד – אך ורק באספה כללית של כל העם, כאשר לכל אזרח ניתנת האפשרות להשמיע דעתו במישרים. במשטר של נציגות מן ההכרח שהבוחרים מטשטשים נטיותיהם האישיות בכמה וכמה שטחים, ומצביעים אך ורק לפי סיסמאות כלליות ביותר. הנציג הנבחר בבחירות יחסיות מביע דעתו האישית או דעת הסיעה, ולא דעת אלפי הבוחרים שהצביעו בעד הרשימה הכוללת ולא בעד איש מסוים ומוכר.

תכליתן האמיתית והמקרית של הבחירות במשטר של נציגות – ומחוץ לקנטונים מעטים בשווייץ, אין השתתפות ישירה של העם בשלטון בימינו, כאשר היה הדבר בדמוקרטיה היוונית – הוא להכריע בעיקר בין שתי אלטרנטיבות המוצעות לעם, ולהקים ממשלה יציבה ואופוזיציה אחראית. וזה ייתכן רק במשטר דו־מפלגתי ובבחירות מחוזיות ורובניות.

מדינות מתוקנות ויציבות, אף כשהן נוקטות בשיטות בחירות יחסיות ובמשטר רב־מפלגתי, אינן יודעות הפיצול הנפרז והנלעג הקיים בישראל. אלפיים שנים של חיי תלות בנכר, ללא אחריות ממלכתית, ללא חיי עצמאות – אינן נמחקות בבת־אחת על ידי הכרזת קוממיות. סוד כושרה ויציבותה של המדינה הוא לא במסגרתה החיצונית ובכוח הכפייה שעומד לרשותה, אלא בחושים הממלכתיים הנטועים בעם; באחריות הממלכתית המפעמת בלב האזרחים; בדבק הפנימי המלכד אותם, באמון ובכבוד הדדי שהפרט רוחש לכלל, והכלל – לפרט; בכישרון התיאום המחשבתי והמעשי הטבוע באומה – בקיצור בכושר הממלכתי של העם. כושר נעדר או נפגם בעם שחי מאות בשנים בנכר, ללא עצמאות, בתלות זרים. העם היהודי, שחי לרוב בסביבה עוינת, התרגל להתייחס למדינה ולחוקיה בחשד ובהתנגדות. הפיצול המפלגתי הוא רק אחד הגילויים – אם כי

אחד הגילויים המחבלים ביותר, של היעדר חושים והרגלים ממלכתיים בעם היהודי, ומדינת ישראל טרם התגברה על מכשלה זו.

מקור נוסף, ואולי עמוק יותר, לחוסר האחדות בישראל, הוא הפרץ שנבע החל מהמאה התשע־עשרה בחומת הדת, ובית ישראל נתחלק למחנה חרדים ואדוקים ולמחנה חופשים. כל העליות הקודמות לארץ עד שנת 1880 באו מחוגי האדוקים ותכליתן הייתה בעיקר דתית. גם ייסודה של אֵם המושבות הונח על ידי חלוצי היהדות החרדית מירושלים ומהונגריה, משנות 1880 ואילך גבר בעלייה היסוד הבלתי חרדי. החרדיות הקיצונית בדמות החסידות ואדוקי פרנקפורט אף נלחמה מלחמת תנופה בחיבת־ציון ובציונות, כי ראתה במפעל הציוני מעשה אפיקורסי המתנגד לאמונה במשיח ומחלל קדושת הארץ, על אף העובדה שעם הוגי חיבת־ציון והציונות נמנו רבנים ותלמידי חכמים מובהקים, וגם סיעת חרדים בשם "מזרחי" הוקמה בהסתדרות הציונית. היישוב החרדי הקיצוני בארץ התבדל והתרחק מהיישוב החדש ה"ציוני", גם מהחלק הדתי שבתוכו, ולא השתתף בארגון הכללי של היישוב; הוא החרים את כנסת ישראל, וגם לא הודה במשרד הרבנות, שהוקם לפי חוקת הכנסת שניתנה על ידי ממשלת המנדט. סיכויי המדינה קירבו במקצת הלבבות, ואגף אחד של החרדים הקיצונים המאורגן ב"אגודת ישראל" וב"פועלי אגודת ישראל" נתן ידו להקמת המדינה, חתם על הכרזת העצמאות וגם השתתף בממשלה הזמנית ולאחר מכן גם בממשלה הנבחרת. האגף הקיצוני, "נטורי קרתא", וחלקים מסוימים של אגודת ישראל בחוץ־לארץ לא השלימו עד היום עם הקמת המדינה.

פירוד הלבבות והדעות בענייני אמונה ודת מעמיד את שני הצדדים, האדוקים והחופשים, הרוצים בקיום המדינה, בפני החובה להבין איש את רעהו, להוקיר רגשותיו והכרתו של כל צד ולהתייחס זה לזה לא רק בסובלנות, אלא גם בכבוד ובאמון הדדי. נקל לכל צד לרצות שכולם יהיו כמוהו; ובמשטר טוטליטרי עושים זאת בעזרת אינקוויזיציה או דיקטטורה מוחלטת. ישראל היא מדינה דמוקרטית, ולא יתואר קיומה בלי משטר דמוקרטי הבנוי על חירותם והכרעתם החופשית של תושביה. יש אדוקים המאמינים בתום לב שיבוא יום והקב"ה יטהר לב העם וכל יהודי יהיה מאמין וחרד כמוהם. ויש חופשים שבטוחים כי הזמן יעשה מה שלא עשה השכל, ובימים יבואו כולם יהיו כמוהם. אין איש יודע מתי יקום פלא זה של אחדות הדעות בכבשונה של היהדות, והמדינה חייבת לפעול במציאות הקיימת, העלולה להאריך חרבה ימים, ושנים אלה דווקא הן המכריעות והקובעות בגורל העם ובעתיד המדינה. ויש לראות את חילוקי הדעות בשטח הרוחני, ודווקא כאן ההבדלים נוקבים עד התהום, כי הם נוגעים בשורש השורשים שמהם יונקים שני הצדדים. ושני הצדדים בטוחים שהם נאמנים למקורות היהדות ושורשיה, כפי שהם מבינים אותם, ואין בית דין עליון ובלתי משוחד שיכריע ביניהם, ואיש מהם לא יקבל הדין, גם אילו היה בית דין עיוני כזה, ועל שניהם לחיות יחד ולבנות יחד את העם ואת המדינה – מבלי שאחד יָכוֹף דעתו על חברו.

במגילת העצמאות שחתמו עליה גם נציגי ה"אגודה", "פועלי אגודת ישראל", "מזרחי" ו"הפועל המזרחי" הוצהר בין השאר על "חופש דת ומצפון". עיקרון זה התכוון להבטיח לכל יהודי חרד האפשרות המלאה לחיות לפי הכרתו הדתית, ולכל יהודי אחר לחיות לפי דרכו הוא. המדינה, בכל צירופי הממשלות, שקמו עד עכשיו, התחייבה לספק צורכי הדת הציבוריים של תושביה ולמנוע כל כפייה בענייני דת. סידור נבון והוגן זה מן הדין שהיה צריך להניח דעת כל הצדדים והוא גם הוסכם על ידיהם; אבל ניסוח עיקרון מופשט וביצועו למעשה הם שני דברים שונים, בייחוד

כשקיימת התרוצצות מגמות ושאיפות הסותרות זו את זו, ואין כבוד ואמון הדדי וסובלנות של עם מיוחד ומלוכד.

הממשלה הנבחרת הראשונה, שכללה בתוכה את "החזית הדתית" ("אגודת ישראל," "פועלי אגודת ישראל," "מזרחי," "הפועל המזרחי") קבעה בהסכמת "החזית" בתוך קווי היסוד של תוכניתה "שוויון מלא וגמור של האישה, שוויון בזכויות ובחובות, בחיי המדינה, החברה והמשק ובכל מערכת החוקים". הגשמת עיקרון זה נתקל למעשה בהתנגדות המפלגות הדתיות שהסכימו לו להלכה. גם הגשמת העיקרון היסודי של חופש המצפון, שאין איש דתי חולק עליו בגלוי, נתקל בפועל בהתנגדות כמוסה ועמוקה הטבועה בשאיפות ובמגמות של המפלגות הדתיות. עצם קיומה של מפלגה דתית נושא בחובו, ביודעים או בלא יודעים, רצון להשלטת חוקי הדת והמוסדות הרבניים במדינה. חופש הדת והמצפון שהמפלגה הדתית תובעת לעצמה, אין היא מוכנה או אינה מסוגלת להעניק גם לאחרים. אין זו העמדה של כל איש דתי. רוב החרדים ואנשי המסורת אין ליבם עם המפלגות הדתיות. **רוב היהדות החרדית בארץ נמצאת מחוץ למפלגות הדתיות.** הקו המפריד בין מפלגה דתית ומפלגה אחרת אינה האדיקות **האישית** של חבריה בדת. מחוץ למפלגות האלה נמצא ציבור חרדי העולה במספרן על חברי המפלגות הדתיות, כפי שמוכח מהבחירות לכנסת הראשונה והשנייה. בבחירות לכנסת הראשונה הופיעו מחוץ ל"חזית הדתית" עוד 3 רשימות דתיות. ארבעתן יחד קיבלו רק 13.4% מהקולות, לאחר ניכוי קולות הערבים. אין כל יסוד להניח שרק החלק השמיני בקרב הבוגרים היהודים בתחילת 1949 נמנו עם היהדות המסורתית. בבחירות לכנסת השנייה הופיעו חמש רשימות דתיות: ארבע המפלגות שהיו מקודם כלולות בחזית הדתית נתפרדו והופיעו כל אחד לחוד, ועליה נוספה רשימה בשם "אמוני ישראל"; בחירות אלה נתקיימו ביולי 1951, לאחר שזרם לארץ גל עלייה גדול, מרביתו מעדות המזרח, המשתייכות בחלקן הגדול ליהדות המסורתית. ושוב, לאחר ניכוי קולות הערבים, קיבלו כל חמש הרשימות הדתיות רק 12.9% מהקולות. אין כל ספק בדבר שאחוז היהדות המסורתית במדינה עלה וגדל במידה ניכרת בתקופה שבין הבחירות הראשונות לשניות. ואף על פי כן אחוז המפלגות הדתיות לא זו בלבד שלא עלה אלא אף ירד במקצת. אבל במצב ההתפצלות המדינית היתרה של ישראל – בכנסת השנייה נמצאות 12 סיעות יהודיות – יש משקל רב לכל סיעה קטנה. והסיעה הקטנה ביותר עלולה ליהפך ללשון המאזניים, והיא יודעת לנצל כוחה זה. אבל האמת ניתנה להיאמר. כי חומר הבעיה נעוץ לא רק בפיצול המפלגתי אלא בעצם הניגוד שבין שתי השקפות שונות על כבשונה של היהדות ובין שתי מגמות מנוגדות בעיצוב דמותם של העם היהודי ושל מדינת ישראל.

מצד אחד – אמונה בתורה מן השמיים ואדיקות בכל דיני השולחן־ערוך ובמנהגים המקובלים כהלכה למשה מסיני, והשאיפה הגלויה או הכמוסה להטיל חוקי התורה, כפי שהם מתפרשים על ידי "מועצת גדולי התורה" של ה"אגודה" או על ידי ראשי הרבנות של ה"מזרחי," על המדינה ועל כל אזרח בישראל בכוח החוק הממלכתי. מצד שני – אמונה בחופש המצפון ובחירותו של כל אדם לחשוב, לדבר ולפעול כרוחו, כל עוד אין הוא פוגע בזכות הזולת או במדינה. בין התובעים חופש מצפון ודת להלכה ולמעשה ומתנגדים לנטיות של המפלגות הדתיות להשליט בכוח המדינה מנהגי הדת והשיפוט הרבני, נמצאים לא רק חופשים בדעותיהם שרואים בהשלטה זו כפייה מצפונית, אלא גם רבים מאנשי מסורת ודת, המקיימים בעצמם כל דיני "שולחן ערוך" ונזהרים בכל המצוות המסורתיות, אבל הם רואים נזק מוסרי למדינה וסילוף רוח היהדות בהפיכת הדת לקרדום פוליטי ובניסיון להשליט מנהגי הדת בכוח המדינה. הם מתנגדים לארגון מפלגתי על יסוד הדת, ורואים

בארגון זה נזק רב לכבודה של הדת בעם; הם רואים פגם דתי וממלכתי בפוליטיזציה של הרבנות ובשילוב יחסים שבין אדם למקום במשא ומתן מדיני ובתמרון מפלגתי. רבים סבורים בפשטות, כפי שחכמינו הקדמונים הניחו, ש"השבת מסורה לכם, ואין אתם מסורים לשבת", והם רוצים שהמדינה תצטמצם בעניינים שבין אדם לחברו בלבד.

הוויכוח הדתי בישראל מסתבך לרגל אופייה המיוחד של הדת היהודית. בעיית הדת בישראל אינה דומה לבעיית הכנסייה והמדינה בארצות הנוצריות. הדת היהודית שונה ביסודה מהדת הנוצרית. היא אינה מסתפקת בעקרונות אמונה מופשטים, אלא מושתתת על מצוות עשה ולא תעשה, המקיפות כל חיי האדם מרגע היוולדו (ועוד קודם לכך) ועד פטירתו וקבורתו, מבלי להשאיר כל שטח ניטרלי מחוץ לזיקת הדת. מאידך גיסא הדת היהודית היא דת **לאומית**, ובה נספגו כל התכנים ההיסטוריים של עם ישראל מאז היותו ועד היום. ולא קל להפריד בין הצד הלאומי ובין הצד הדתי.

מיזוג היסוד הדתי והלאומי אינו חדש בתולדותינו, וימיו כימי ישראל. בספרותנו הקדומה ביותר מסומנים שני מקורות להתהוותו של עמנו: – מקור אחד – **המוצא המשותף** מזרע אברהם ומבני ישראל (או בני יעקב). המקור השני – הברית שנכרתה בין אלוהים ועבדו משה ובין העם: "ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב. לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹּה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים" (דברים ה, 2–3).

הפתרון הנוח של הפרדת הכנסייה מהמדינה, שנתקבל באמריקה לא מתוך נימוקים אנטי־דתיים, אלא, להפך, מתוך זיקה עמוקה לדת ומתוך רצון להבטיח לכל אזרח חופש דתי מלא, פתרון זה גם אילו היה מתקבל בישראל, לא היה פותר את הבעיה. חגי ישראל יש להם משמעות כפולה: גם רליגיוזית־קוסמית וגם היסטורית־לאומית. למנוחת שבת ניתנו בתורה שני נימוקים: נימוק סוציאלי: "לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ וְיִנָּפֵשׁ בֶּן אֲמָתְךָ וְהַגֵּר" (שמות כג, 12) ושוב: "וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל בְּהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ" (דברים ה, 14). וגם נימוק רליגיוזי־קוסמוגוני. "וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה... כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, **עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ**" (שמות כ, 22). ואין יהודי מחויב להיות דווקא אדוק – למען יראה הערך הרב שיש בקיום השבת ומועדי ישראל – כימי מנוחה וחגים היסטוריים המנחילים צביון יהודי ורציפות היסטורית לחיינו הציבוריים. וחגי הפסח, השבועות והסוכות אף הם יש להם משמעות היסטורית ומשמעות טבעית־רליגיוזית. פסח הוא חג האביב וחג יציאת מצרים; שבועות הוא חג מתן התורה וחג הביכורים, ונוסף לו גם נימוק סוציאלי: "וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת – וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ – אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ – וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם" (דברים טז, 11–12). וסוכות הוא חג האסיף – וזכר לנדודי המדבר אחרי יציאת מצרים: "לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא כג, 43). ואין זה רק עניין החגים. היצירה היהודית מימי משה רבנו ועד תקופת ספרד הייתה לבושה כולה לבוש דתי; וגם מי שאינו מקדש לבוש זה – אינו יכול לוותר על יצירה נצחית זו; הספרים שנוצרו ונתקדשו בישראל הורישו לעם היהודי ולאנושות כולה ערכים רליגיוזיים ומוסריים שאין ערוך להם, בישרו חזון לאומי ואוניברסלי לאחרית הימים, שיש בו כדי להאיר מחשכי חיי אנוש ולהדריך האדם והאנושות במעגלי צדק ושלום, חסד ואמת.

אנשי המפלגות הדתיות – מטעמי הכרה דתית ומנימוקים אחרים – אינם מסתפקים בצד

הלאומי והסוציאלי של שבתות ומועדי ישראל ואינם מקבלים ההערכה ההיסטורית של ספרי התנ"ך והספרות התלמודית, המדרשית וההלכתית; בעיניהם אין מוקדם ומאוחר בתורה ודברי פוסקים אחרונים ופירושי רבני זמננו הם הלכה למשה מסיני.

ויכוח נוקב זה לא היה לו תוכן ועוקץ פוליטי לפני הקמת המדינה. העם היהודי היה מחוסר שלטון, ובכוח ממשלה זרה לא היה קל להשליט דיני הדת על יהודים שאינם נזקקים לדינים אלה, ודווקא עם הקמת המדינה, ניתנה האפשרות להשליט על כל יהודי במדינה, מנהגי הדת ותורת ישראל, כפי שחברי המפלגות הדתיות מפרשים אותה. אומנם ניתנה התחייבות מפורשת, גם בהכרזת העצמאות וגם בתוכנית הפעולה המוסכמת של ממשלת ישראל, לכבד חופש המצפון ולהימנע מכל כפייה דתית, אבל הגורס מפלגה דתית – ומפלגה במדינה היא קודם כול מכשיר לשלטון – נתון ביודעים ובלא יודעים להשלטת הדת במדינה, והצהרות והתחייבויות שהוסכם עליהן סובלות כל מיני פירושים.

מועצת המדינה הזמנית חָלקה תוקף לכל חוקי ממשלת המנדט, מחוץ לחוקי "הספר הלבן." בחקיקה זו ניתן תוקף חוקי למשרד הרבנות, שהוקם על ידי הממשלה המנדטורית במסגרת כנסת ישראל, ולמשרד זה ניתנה סמכות שיפוט בענייני אישות. ממשלת המנדט הרשתה ליהודים הרוצים בכך להפקיע עצמם מסמכותו של משרד הרבנות וממסגרתה של כנסת ישראל.

במדינת ישראל יש מערערים על סידור זה משני הקצוות גם יחד: יש החולקים על מתן תוקף ממלכתי למשרד הרבנות והטלת עולו על אזרחים, שאינם מודים ברבנים ובסמכותם ואינם נזקקים לפסקי דינם, ויש חולקים על סיוג הרבנים בחוקי המדינה והזקקתם לסמכות ממלכתית. ויש גם כאלה שמקבלים ברצון שיפוט רבני מטעם המדינה, ולא עוד אלא שרוצים להרחיב שיפוט זה עד כמה שאפשר, ויחד עם זאת הם רוצים לפטור את משרד הרבנות מזיקתו למדינה ולמוסדותיה המחוקקים, ושואפים להעמיד את הרבנים מעל המדינה ומוסדותיה.

הסידור הקיים הוא פרי פשרה, שאין בה, כמובן, להניח כל הדעות, כדרכה של כל פשרה; פשרה זו נתקבלה לשם מניעת מלחמת דת, גם מלחמה לדת וגם מלחמה בדת, העלולה לפגוע קשה במיזוג הגלויות, העומד ברומה של המדינה. התמדת הפשרה מותנית במידת הסובלנות והכבוד ההדדי שבעלי השקפות מנוגדות בענייני דת ורוח מסוגלים לגלות מתוך אהבת ישראל משותפת. מעמד ממלכתי למשרד רבנות במדינה שהתחייבה על חופש מצפון ודת, ושיש בה גם מפלגות דתיות הנושאות נפשן לשלטון הדת, וגם אוהבי מסורת וחרדים השוללים שלטון הדת וגם ציבור רחב של חופשים בדעות, הוא שדה מוקשים שההליכה בו אינה מובטחת מפגעים וסכנות. מעמד זה ייתכן אם המעוניינים בקיומו יקבלו ברצון ובאמונה גם הסמכות וגם ההגבלות הכרוכות בה. כל זכות יש איתה חובה, וזכות ממלכתית מחייבת. משרד הרבנות שומה עליו לא לחרוג מתחומי הפעולה שקבעה לו המדינה, ואין עליו להתערב בעניינים שהחוק לא מסר לשיפוטו. בלי שמשרד הרבנות יקבל על עצמו עול המדינה וחוקיה בלי ערעור – אין הוא יכול מבחינה מוסרית לחייב אזרחים שמלכתחילה אינם מודים בשיפוט רבני בכללו.

המצפון האנושי, מצפון דתי או מוסרי, כוחו יפה מכוח החוק, אם אינו משמש מסווה או אמתלה לטובת הנאה פרטית, אלא פועל אך ורק לשם עיקרון מקודש שבהכרה או באמונה. אבל הפועל לפי מצפונו, בניגוד לחוקי המדינה, חייב לקבל על עצמו כל המסקנות והתוצאות של התנהגותו, לרבות עונשים כאמצעי ההגנה של המדינה על סמכותה ועל חוקיה. בכל אופן אין הוא זכאי לבקש מהמדינה להטיל רצונו על אחרים בניגוד למצפונם הם.

הנטיות המתגלות פה ושם במפלגות דתיות ובמשרד הרבנות עצמו להעמיד מוסד זה מעל

המדינה ולעשותו פוסק בשאלות החוק והמשפט של המדינה או בוויכוח המפלגתי, מערערות הבסיס של הפשרה המקובלת ועלולות להנחיל ניצחון לקצוות בשני המחנות, אשר מטעמים שונים ומנוגדים הם רוצים בהפרדה גמורה וכוללת של ענייני המדינה וענייני הדת; אחדים רוצים לתת חופש גמור לרבנים לפעול כרצונם בכל ענייני המדינה כלכל האזרחים, לרבות השתתפות בפולמוס המדיני הפנימי, ולתמוך בגלוי במפלגה זו או אחרת, וליתן הוראות כיצד להצביע ובמי לבחור; ואחרים רוצים לתת חופש גמור לכל אזרח, שאינו מכיר בסמכות הרבנים, לא להישפט בפניהם ולא לקבל פסקי דינם ולא להיזקק להם בשום עניין הנוגע לו. מעמד חופשי זה יש עכשיו ל"מועצת גדולי התורה" של "אגודת ישראל," שאינה משולבת במסגרת החוקים של המדינה, והשפעתה היא מוסרית בלבד, ודעתם נשמעת רק באותם החוגים המקבלים מרותם הרוחנית.

כישרון פשרה הוא תנאי חיוני לקיום של כל ציבור, ארגון ומדינה. גם מדינה מבוססת ויציבה זקוקה לכישרון הפשרה בעניינים שאינם מחייבים הכרעה דחופה וסופית. מדינת ישראל זקוקה לכישרון זה פי כמה, ואין היא חייבת למהר בהכרעות שיפגעו קשה בכושר מיזוג הגלויות ובטיפוח סגולות השיתוף הממלכתי. לא מכל הוויכוחים ולא מכל ההכרעות אפשר ורצוי להימנע. ושום כללים מופשטים אין ביכולתם להגדיר שטחי ההכרעה ושטחי הפשרה, אולם ברור שאין כל הכרח בזמננו להכריע בענייני דעות ואמונות, שעוד זמן רב נהיה מחולקים בהן; יש מוקדם ומאוחר בהיסטוריה, ויש להבחין בין עיקר וטפל, בין קבע וארעי, בין קיים וחולף. פולמוס ללא פשרה על מעמד הדת במדינה או ניסיונות של כפייה בענייני הדת עלולים לשמש חומר נפץ לאומי, ובמקרה הטוב ביותר, יעכבו תהליך ההתמזגות הפנימית – הצורך החיוני והתנאי המוקדם לקיום המדינה.

ההיסטוריה של אומות אחרות מוכיחה מה קשה וממושך תהליך ההתמזגות הלאומית. אמריקה הצפונית שיישובה הורכב מגלי הגירה מכל ארצות אירופה ומכמה ארצות אסיה, בתוספת הכושים שהובאו כעבדים מארצות אפריקה, דומה, מבחינת כור ההיתוך לישראל. ומאה ושמונים שנה אחרי מלחמת הקוממיות עדיין לא נסתיים תהליך ההתמזגות באמריקה. גם לכמה אומות באירופה, שהן כאילו מקשה היסטורית אחת, כגון צרפת, אנגליה, גרמניה, ספרד ואיטליה, נדרשו מאות שנים עד שהשבטים השונים בארצותיהן נתמזגו והיו לאומה אחידה.

למדינת ישראל לא ניתנה שהות של מאות השנים. גם משימת קיבוץ גלויות ובניין הארץ, ועוד יותר משימת הביטחון, **מחייבות אותנו לדחיקת הקץ**. ערב רב של שבטים שאין להם לשון משותפת ומסורת כללית וקשרי תרבות ומשק ויחסי־גומלין בחיים הציבוריים והמדיניים והם מתחנכים במשטר פרוע של סיעות מתרברבות ונטולות אחריות ממלכתית, ספק אם יצליחו לעמוד ביום פקודה, כאשר עמדנו במלחמת הקוממיות עם הכרזת העצמאות. ואיש אינו יודע מתי יבוא "יום פקודה" שני. שפעת הניגודים והפירודים שמורה לרעתנו. והפתרון אינו משטר של "שפה אחת ודברים אחדים" – משטר טוטליטרי אשר יָכוֹף על כל תושב במדינה דעות ודברים ומעשים וייטול ממנו חירות המחשבה וחופש הבחירה וזכות הביקורת וההתארגנות כרצונו. מדינת ישראל לא תיכון אלא כמדינה דמוקרטית; אפס, היא גם לא תיכון אם לא תתגבר בעוד מועד על מכשלת ההתפצלות וההתפוררות, על משבר הממלכתיות הנעוץ בריבוי סיעות, על סכנת המרחקים התרבותיים, הכלכליים וההחברתיים שבין העדות, ולא תבטיח בפועל חופש המצפון לאדוקים ולחופשים גם יחד. **אגב השרשת ערכי ישראל בחיי הפרט והכלל, לפי רוחו של כל אחד בתוכנו**.

לשם כך יש הכרח בחינוך ממלכתי, בתיקון המשטר הפרלמנטרי, במאמץ תרבותי ומשקי להעלאת העדות הנחשלות, בהתקנת מינימום לאומי, כלכלי ותרבותי ובחוקה שתבטיח לאדוקים, לאנשי מסורת ולחופשים לחיות לפי רוחם, ללא כפייה ופגיעה מצפונית, מתוך שמירת הצביון היהודי של המדינה ושל העם היהודי בתוכה.

עד עכשיו היה המכשיר היחיד לחינוך ממלכתי – ודבר זה אולי יהיה תמוה בעיני רבים – צבא־הגנה לישראל. מתוך ראיית צורכי הביטחון של מדינת ישראל הנתונה בתנאים חיצוניים ופנימיים יחידים במינם, הוטל על צה"ל לשמש לא רק מכשיר אימון צבאי, אלא גם בית ספר ממלכתי, להקנות לנוער שנכנס אליו ידיעת הלשון, הארץ, ההיסטוריה היהודית, יסודות חינוך כללי, ניקיון וסדר ואהבת המולדת. אולם חינוך זה שהיה לברכה רבה, ניתן רק למספר מצומצם של נוער, ליוצאי צבא בגיל של 18–20. החינוך היסודי של בני 6–14 היה מסור ל"זרמים" – כלומר למפלגות. ירושה זו ירשה המדינה מה"יישוב" ומההסתדרות הציונית. מסגרת היישוב וההסתדרות הציונית הייתה מסגרת של **רשות**, וגם החינוך היסודי היה חינוך של רשות. עם קבלת החינוך מה"יישוב" עשתה המדינה דבר גדול: קבעה חינוך **חובה** חינם מגיל 6 עד גיל 14; אולם עברו שלוש שנים וחצי עד שהממשלה יכלה להביא לכנסת התחייבות על חינוך ממלכתי, והכנסת אישרה הצהרה זאת בתחילת תשרי תשי"ב (8.10.1951). אין הרבה ימים שיתחרו בחשיבותם ובגודלם בהיסטוריה העברית כיום 14 במאי, 1948 – יום הכרזת המדינה, אולם ראוי יום הכרזת החינוך הממלכתי על ידי ממשלת ישראל להיחקק אף הוא בתולדותינו: הפקעת החינוך מרשות המפלגות והעמדתו ברשות המדינה – יש בו צעד מכריע לכינון המדינה ולליכוד העם.

ברור שהחינוך בכללו והחינוך היסודי בפרט, אינו המכשיר היחיד לעיצוב דמות הדור הצעיר. הרחוב, העיתונות, הקולנוע, ההווי המשפחתי וגורמים אחרים, משפיעים, אבל אין ספק שבית הספר בכללו והחינוך היסודי במיוחד, קובע במידה רבה, ואולי מכרעת, קלסתר פניו הרוחניים של הנוער ועל ידי כך – של העם.

בניין המדינה לא נסתיים עם הכרזתה; זהו תהליך ממושך, כי גם גוי, לפי עדותו הנאמנה של הנביא, לא ייוולד פעם אחת. ויש חשיבות משנה לרפורמה חינוכית זו – באשר זו נעשתה על ידי ממשלה מורכבת מהמפלגות ביישוב ובציונות, שהניחו אחרי מלחמת העולם הראשונה היסוד לחינוך "הזרמים" – מפלגת פועלי ארץ־ישראל ו"מזרחי".

שמואל יבנאלי, שליח תנועת הפועלים הארצישראלית, והרב י"ל הכהן מימון, שליח "מזרחי", ייסדו רשתות החינוך של העובדים ושל "מזרחי", והניחו בלי משים יסוד ל"משטר הזרמים". לשניהם לא הייתה זרה החרדה לליכוד היישוב ולאחדות העם, אבל היו להם נימוקים כבדי משקל בהקמת בתי הספר הנפרדים. תנועת הפועלים הארצישראלית היטיבה לראות בעבודה ציר הקיום והתקומה של האומה ומעוז עצמאותה וכוחה, ושקדה על העברת המוני העולים לחיי עבודה, ועד כמה שאפשר לעבודה חקלאית, ועל טיפוח הסגולות והתכונות החלוציות בנוער. בהכשרה חלוצית של הנוער למפעלי כיבוש והגנה – לכיבוש עבודה, אדמה, ים, ולחישול כוח יהודי, ראתה מנוף להגשמה ציונית. היא האמינה כי גאולה לאומית וגאולה אנושית כרוכות זו בזו, מדינה יהודית צריכה להיות מדינת חירות, שוויון וצדק, בנויה על עבודה חופשית, ותכליתה לצור במולדת עם עובד יהודי בן־חורין, ללא ניגודי מעמדות וללא מעמדות, ללא קיפוח ואפליה, ללא מנצלים ומנוצלים; ברשת בתי הספר של העובדים רצתה לחנך את בניה במגמת עבודה, חלוציות, שיתוף ושוויון.

"מזרחי" רצה למזג בחינוך הנוער ערכי המסורת וזיקה למצוות הדת עם התכנים הציוניים, ולהכשיר הנוער שהוא מחנך לבניין הארץ, להגשמה ציונית ולהמשכת המסורת התורנית והדתית. כך נוצרו שני ה"זרמים" המיוחדים, זרם העובדים וזרם ה"מזרחי".

מארת ההתפצלות פגעה גם בזרמים אלה. הזרם הדתי של "מזרחי" לא הניח דעתם של אנשי ה"אגודה", והוקם זרם דתי נוסף. זרם העובדים לא התפלג רשמית, ולהלכה עמד עד היום תחת מרות יחידה של הסתדרות העובדים הכללית, כפי שנקבע בראשית יסודו. אבל ההלכה הרשמית לא הלמה המעשה המציאותי. עם התפלגות תנועת הפועלים שפגעה בייחוד בהתיישבות העובדת – המעוז הראשי של זרם העובדים – נעשתה מרות ההסתדרות בזרם העובדים פלסתר ופיקציה. חלקים חשובים של התנועה הקיבוצית הועידו פניהם להשתלבות בעולם של "הסוציאליזם המהפכני", כלומר העולם הקומוניסטי, קיבלו כאידיאל עליון את המשטר הטוטליטרי המכונה בשם "דמוקרטיה עממית" וכיוונו חינוך ילדיהם ובתי הספר אשר ברשותם ובהשפעתם ל"השתלבות" זו. נוצר קרע עמוק ותהומי בתנועה הקיבוצית, וחברי אותו הקיבוץ, האמונים יחד כל חייהם על עבודה, על חקלאות, על ערכים חלוציים ועל חיי שיתוף ושוויון, לא יכלו עוד לשלוח בניהם לבית ספר של אותו הקיבוץ. תחת מחלצות "זרם העובדים", המאושר מטעם ההסתדרות הציונית, הוועד הלאומי ואחר כך גם מטעם מדינת ישראל, הוקמו כמה בתי ספר שחינכו ל"מולדת השנייה", אילפו את הילדים והנערים להערצה עיוורת לכל מה שנעשה, או מוצהר כנעשה, בברית המועצות, לפולחן השליט היחיד במעצמה אדירה זו, לקבל בלא שיקול וביקורת כל הוראה והנחיה היוצאות מפי "הגבורה" בקרמלין על יחסי עמים, מדיניות עולמית, בעיות חברה, משק, מדע, אמנות וספרות, גם אם הוראה של היום סותרת זו של אתמול, הסכינו להצדקת הדין על כל מעשה זוועה ורציחות מדיניות ועלילות שווא הנעשים ב"עולם המהפכה" – אם מעשים אלה אינם פוגעים בחברי ה"משתלבים" – לפי המימרה הידועה: המטרה מקדשת האמצעים.

להלכה הוכרו ארבעה "זרמים", אבל היגיון ההתפלגות וההתפצלות היה עלול להרבות מספר הזרמים ללא גבול.

זרם העלייה הגדול, שפרץ לאחר הקמת המדינה, העלה ארצה המונים שלא היו מסוגלים להבחין בין הזרמים ולעמוד על טיבם; התחיל "ציד נפשות" מחפיר מצד גבאי הזרמים, ולישרי הלב בקרב חסידי הזרמים הוברר הסכנה המוסרית והפגיעה בשלמות העם הכרוכה באנרכיה זו בשטח החינוך. הממשלה הקואליציונית של מפלגת פועלי ארץ־ישראל והמפלגות הדתיות הכריזה בתחילת תשי"ב על הצורך בחינוך ממלכתי, והקואליציה המורחבת שקמה אחר כך, שכללה גם ציונים כלליים ופרוגרסיביים, התקינה חוק חינוך ממלכתי שכוונתו לחנך עם אחיד בתרבותו ובהכרת רציפותו ההיסטורית, נאמן לשליחותו וחזונו. החינוך הממלכתי מקיים במלואם הערכים החיוביים שהונחו ביסוד שני הזרמים הראשונים, אבל הוא מבטל ואוסר כל זיקה מפלגתית ומדינית בסדרי החינוך ובהנהלתו, ומחייב כל בתי הספר למינימום חובה.

חינוך ממלכתי במדינה דמוקרטית כישראל אינו יכול להיות חינוך טוטליטרי. אין מדינת ישראל רואה באזרח – בורג במכונת המדינה, אלא אדם חי, בן־חורין, שיש לו דעות ונטיות ומגמות משלו, המותרות במדינה גם אם אין רוב מאחוריהן ואינן מקובלות על הכלל. המדינה אחראית ליסודות הכלליים של החינוך, אבל היא מכירה בזכות ההורים לגוון את החינוך בלי לפגוע במינימום המחייב כל בתי הספר והיא גם מבטיחה, לכל ההורים הרוצים בכך, חינוך דתי לילדיהם.

מטרתו של החינוך הממלכתי היא לחנך דור צעיר שיוכשר למזג הגלויות בעם אחיד מושרש בעברו וראוי לעתידו, מסוגל לבצע משימותיה ההיסטוריות של מדינת ישראל כפי שהוגדרו בהכרזת העצמאות: "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לכל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל".

על החינוך הממלכתי להקנות לכל ילד וילדה, נער ונערה במדינה **ערכי ישראל**. אין ההיסטוריה שלנו מתחילה מייסוד מדינת ישראל, מהקונגרס הציוני הראשון, מעריכת ה"שולחן־ערוך", מסידור המשנה או מחתימת ספר התנ"ך, מהשיבה מבבל, מייסוד המלוכה בישראל, מכיבושי יהושע בן־נון, אפילו לא ממעמד הר סיני ויציאת מצרים. כל אלה הם תחנות חשובות בדרכנו הארוכה, וקדמו להם מאורעות ועלילות, מבחנים ומסות מימי האבות ובניהם אחריהם, מאחורינו ארבעת אלפים שנה של מאבק ויצירה, שהטביעו חותמן על תולדות האנושות, ועיצבו את רוחנו, גורלנו וייעודנו. מכיוון שהתמורה שחלה בדורות האחרונים היא עצומה, וחידוש המדינה כשלעצמו הוא לא רק העלילה המרכזית בדורנו, אלא אחד המאורעות הגדולים ביותר בתולדותינו, מתרכזת מחשבתנו והתעניינותנו בנעשה בתוכנו בתקופה האחרונה. בדבר זה היה מן הברכה, אילו לא נעשה על חשבון ידיעת העבר הגדול והעשיר. מעטות האומות בעולם שיש להן היסטוריה רצופה במשך תקופה כה ארוכה ועבר כה עשיר בעלילות גבורה רוחנית, ביצירות מופת יחידות במינן ובאישים דגולים ומורי עולם כאשר יש לעם ישראל. עושר רב זה שמור עכשיו רק למעטים ויש לעשותו נחלת הכלל. החינוך במדינה יחטיא אם לא יפתח אוצרות גנוזים אלה לנוער כולו, ועל ידיו – לעם. התקופה הגדולה, העשירה והמזהירה ביותר בתולדות ישראל – תקופת התנ"ך, התקופה מימי משה ועד עזרא, זיווה הועם ותוארה נתעלם בגולה; עם גמול מולדת ועצמאות, שרוי בנכר ותלוי בזרים, אינו מסוגל לעמוד על מהותה האמיתית של תקופה שבה נעשינו לעם – ולעם הספר. רק עם תקומת ישראל נוצר הרקע הטבעי להבנת אותה התקופה. דברי ימי יהושע בן־נון, השופטים והמלכים, וגם משאיהם בני האלמוות של הנביאים יובנו עכשיו, בשבתנו קוממיות בארצנו, יותר מאשר באלפיים השנים האחרונות. אנו חיים שוב באותו האקלים בו נתחוללו העלילות, גם המדיניות וגם הנבואיות. לדור המעבר, שעזב חיי הגולה על מסורתה, הווייתה וסייגיה המידלדלים, ונקלע לארץ עתיקה־צעירה זו, לתוך המהפכה הגדולה המתחוללת עכשיו בכל מקצועות החיים, המדיניים, החברתיים, הרוחניים והכלכליים, צפויה סכנה של חלל ריק, בעקב הניתוק הפתאומי מהעבר הקרוב, ומתוך אי־יכולת להשתלב במהרה ברקמה החדשה. הלהג ה"כנעני" הוא אחד הגילויים של ריקנות זו.

בהכרח אנו מנתקים עצמנו מהעבר הקרוב. ניתוק זה הוא צורך עלייה, אבל הוא עלול ליהפך גם לירידה, אם לא ננחיל מיטב המורשה הרוחנית של כל הדורות לנוער, ובמיוחד המורשה האדירה של ימי קדם, מורשת התנ"ך, אם לא נהפוך הניתוק למקור התעלות והתעשרות נפשית רוחנית, ונמנע הפיכתו לגורם של התפרקות והתרוקנות. בהנחלת תמציתם ומבחרם של ערכי ישראל לנוער – נמזג הדורות והגלויות ונקים עם אחד.

לא נתעלם מהעובדה שתרבות ישראל בעבר, בייחוד בימי קדם, הייתה חד־צדדית. לא יתואר חינוך בישראל שאינו מושתת על התנ"ך, אבל לא נלך לחפש בספר הספרים תורת הפיזיקה, הכימיה, הגיאולוגיה ושאר המדעים. הרמב"ם חיבר את ספרו "משנה תורה" הוא "היד החזקה", ובו הסדיר התורה שבעל פה וכל ההלכה, כדי "שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה ואחר כך קורא בזה (בספרו של הרמב"ם) ויודע תורה שבעל־פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר

ביניהם". בחיבור ענקי זה כלל הרמב"ם גם את "תורת הגלגלים" – כלומר תורת התכונה, ו"תורת היסודות", כלומר תורת הפיזיקה, כפי שלמד אותן מ"חכמי יוון" בתרגום ערבי. אנו לא נלמד לבני דורנו תורת הפיזיקה והאסטרונומיה מפי הרמב"ם. עלינו להקנות לנוער, בצד ערכי ישראל, **הישגי המדע בימינו**. הבנת תהליכי הטבע ושליטה באיתניה, ידיעת קורות אדם ועולם, ותפיסת מניעיהן הפנימיים – הן הנשק העיקרי במלחמת קיומנו והמכשיר הנאמן לבניין המשק, לביסוס הביטחון ולטיפוח התרבות. ובית הספר היסודי יעניק לכל הנוער התחלות ראשוניות ביסודות המדע של זמננו אנו.

החינוך הממלכתי יקנה לדור הצעיר הכרת המולדת. לכל אורך הגלות קיים העם היהודי קשר נפשי עמוק לארץ, אבל הוא ידע רק את ארץ־ישראל של מעלה. למען הכשיר העם בציון לבנות המולדת ולהגן עליה מתוך אהבה ומסירות, לא מספיקה הזיקה לארץ־ישראל של מעלה, ארץ־ישראל שבספר ובזיכרון העם, אלא יש להכיר את הארץ כמות שהיא, על הריה ועמקיה, ערבותיה ומדבריה, חליפות נופה ושלל צבעיה, אגמיה וימיה, פריונה ודלדולה, יפעתה וקדרותה, עתיקותיה ואון עלומיה. יחידה במינה ומופלאה היא ארץ קטנה זו במבנה, בריבוי אקלימיה, בעושר גוניה, במעמדה הגיאוגרפי במרכז שלוש יבשות. לטבע המנומר של ארץ זו יש חלק לא קטן בעיצוב דמותו המיוחדת של עמנו ואופיו, וככל שנרבה להכיר הארץ – נכיר יותר את עצמנו ונגלה היכולת העצומה הגנוזה גם בה וגם בנו.

החינוך הממלכתי הנועד להכשיר עם לחידוש מולדתו הנשַמה יאמן כל נער ונערה **בעבודה גופנית**, בעבודת אדמה או במלאכה אחרת. אימון כללי בעבודה לא כייעוד מעמדי אלא כייעוד לאומי, לא כהכרח מר של מחוסרי ברירה אלא כתעודת כבוד וגאון של עם הרוצה בחיי קוממיות ובהשתתפות במעשה בראשית. העבודה תיקבע כערך יסודי ומחייב בחינוך הנוער.

לאימון בעבודה תילווה **הכשרה חלוצית** כחובה כללית בבית ספר יסודי. בשלושת הדורות של התיישבותנו החקלאית, הייתה זו התכונה החלוצית, שעקרה בן העיר העתיקה מירושלים ויליד הגולה מעיירתו ההונגרית ומשכה אותם לאדמה עזובה, נגועת קדחת על גדות הירקון, למען הקם יישוב חקלאי ראשון בסביבה פרועה ועוינת; הסגולה החלוצית שהביאה בן אודסה ל"עמק השושנים" לפני שבעים שנה כדי להרים "נס־ציונה" בדרום יהודה בבדידות ובעקשנות של שנים; תנופה חלוצית העלתה אנשי ביל"ו מרוסיה ומייסדי ראש־פינה וזכרון־יעקב מרומניה, ואנשי העלייה השנייה וממשיכיהם עד היום, והיא היא שליכדה בימינו אלה חבורת נערים ונערות דרוכי עוז וגבורה ויוזמה מהעיר ומהכפר המיושבים ותקעה אותם במדבר הנגב הרחוק והשומם והריק להקים בו שדה־בוקר. בזכות תכונה זו הצלחנו להפוך ילידי גולה לבני מולדת, תושבי ערים לעובדי אדמה, הולכי בטל ורועי רוח – לאנשי עמל ויצירה, והיא היא שחוללה את הפלא של חידוש קוממיותנו וגבורת צבא־הגנה לישראל. ורק בטיפוח חלוציות יוזמת, נועזת ויוצרת זו בקרב הנוער, כחלק אורגני של חינוכנו היסודי, נמשיך ונבצע מפעלנו הגואל שעודו בראשיתו.

בחינוך הנוער לא נוכל להתעלם מהייעודים האנושיים הגדולים שבישרו נביאינו, ייעודי הצדק והחסד, האחווה האנושית, אהבת הבריות; עלינו לנטוע בלב הילדים משחר ילדותם שאיפה לחברה מתוקנת שאין בה קיפוח ועוול וניצול, אלא שוויון וצדק, ואחוות יצירה וחירות וסובלנות הדדית.

חינוך ממלכתי המושתת על עקרונות אלה מעמיס על ציבור המורים אחריות כבדה ורבת־תפארת. למורים בישראל זכות יחידה במינה: הם חוללו פלא שאין דוגמתו בתולדות התרבות

האנושית – תחיית הלשון העברית. הרעיון שהגה אליעזר בן־יהודה וחבריו נהפך מאגדה יפה למציאות חיה הודות למאמץ החינוכי הנאמן של המורה העברי. ובהתקנת חינוך ממלכתי המיועד ללכד העם המפורד, המפוצל והשסוע ולהכשיר הנוער למילוי שליחותו ההיסטורית – צפויה שוב למורה העברי שליחות מבורכת.

ככל צעד מהפכני ומקדם ייתקל גם החינוך הממלכתי בהפרעות ובהתנגדות של נטורי־קרתא מימין ומשמאל הצמודים לדעות קדומות ולהרגלי מחשבה מאובנים. ותהיה זאת אופטימיות יתרה וקלה להניח, שיש כבר כל הכלים והצינורות וכוח האדם המספיק לתרגם לשפת המציאות את המגמות המונחות ביסודו של החינוך הממלכתי. אבל בהתקנת חינוך זה תעשה המדינה אחד הצעדים המכריעים לביצור אחדות ישראל ולעיצוב דמותו הרצויה של העם.

אין בכוחו של בית ספר כשהוא לבדו לאחות כל הקרעים ולתקן כל הפגימות בעם גלותי החוזר למולדתו, והמדינה אינה רשאית להתעלם מהסכנה הצפונה בהבדל הרב שבין רמת החיים הכלכלית והתרבותית הגבוהה בערך של היישוב הוותיק ברובו הגדול, לבין הרמה הנמוכה והירודה של העלייה החדשה ברובה הגדול. הסכנה מחמירה בגלל העובדה, שבעלי שתי רמות שונות הם לרוב בני עדות שונות; והמדינה והעם נתבעים למאמץ דחוף לסתום פרץ הרה אסון זה. עלינו לחתור, בכל המאמצים להגיע בזמן הקרוב ביותר לידי **מינימום לאומי** בשיכון, בהתיישבות, בתרבות. הדבר שנעשה במאמצים גדולים ובתוצאות חיוביות בצבא – **מתן מינימום של חינוך** יהודי וכללי, לכל המגויסים, שרובם באים מארצות ירודות ועשוקות חינוך, ובחלקם הגדול אינם יודעים קרוא וכתוב – יש לעשות להמוני העולים החדשים גם בתחומי התרבות וגם בתחומי הכלכלה. לא ביום אחד ייעשה הדבר. המעמסה הרובצת על המדינה היא כמעט לאין נשוא; אבל לא נוכל להחזיק מעמד זמן רב, אם יתמיד בתוכנו הבדל הרמות בין שני "גזעים" כביכול, מיוחס ונחות דרגה.

עוד רחוקה וקשה הדרך להבטחת **מינימום האחדות** הדרוש לישראל למען יוכשר העם לבנות מדינתו בתוך העולם והמשטר המסוכסך ורב־ הניגודים שבו אנו חיים, אבל לא נבצר הדבר מאיתנו, אם נעקור הפגימות היתרות במשטרנו במדינה, נתגבר על ההתפצלות המופרזת והחולנית, המערערת יציבות המדינה ומכבידה על מיזוג הגלויות, נתייחס בכבוד הדדי לדעות ואמונות מנוגדות, ונהיה נאמנים לחתימתנו על מגילת העצמאות.

תקומת המדינה שעוררה בעיות חדשות והחריפה ישנות – גייסה גם הכוחות והאמצעים הפנימיים הדרושים לפתרונן. אם נראה פגימות חיינו ראייה אכזרית, ללא כל הונאה עצמית, ולא נירתע מקשיים; אם אהבת ישראל תגבר בתוכנו על כל נטייה אחרת ונפעיל מלוא יכולתנו החלוצית – יכול נוכל.

המדינה עוררה והחריפה גם בעיות מחוץ לתחומיה. עוד לפני קום המדינה נִפלָה היישוב בארץ מכל יישובי היהודים בעולם: במבנהו, בהרכבו, במשקו, בתרבותו, במגמה המפעמת בתוכו, ונשא בחובו גרעיני המדינה; אותו חלק בעם היהודי, שנתרכז בהסתדרות הציונית, ראה כל השנים ביישוב אבן פינה ומסד בתוחלת הגאולה המתגשמת. יהודים שלא האמינו ברעיון הציוני היה להם היישוב כאחד מהיישובים החדשים שצמחו מתוך הנדידה היהודית בשבעים השנים האחרונות. ולא כל יהודי שרצה לעלות – יכול לעשות זאת; העלייה הייתה נתונה בסד חוקים על שלטון זר, ובתקופת המשטר המנדטורי שימשה יכולת קליטה כלכלית, שנקבעה על ידי הממשלה האנגלית, כמידת העלייה. מידה זו קוצצה אחר כך מנימוקים מדיניים,

ולא היה לאל ידו של היישוב להעלות כל מי שרצה. האמצעים הכספיים לבניין היישוב, המפעל הפוליטי להגנתו באו מתוך ההסתדרות הציונית, והסתדרות זו שימשה הגורם המכריע בהתפתחות היישוב.

זיקת כל יהודי בעולם לעם ישראל, במידה שזיקה זו הייתה קיימת, טיבה ומהותה היו שונים לפי טעמו של כל יהודי. זו הייתה זיקה דתית או זיקה לאומית ציונית, או שתיהן יחד, ולרבים הייתה זו זיקה מעומעמת ובלתי מוגדרת, לפעמים זיקת בית אבא והרגל; בשום מקרה לא עוררה זיקה זו בעיות מדיניות.

גם ביחס ליישוב הארצישראלי היו גישות שונות. היה יחס של **הזדהות** מצד כל אלה, שראו גורלם האישי קשור בקיומו ובעתידו של היישוב; זה היה יחס של המוני הציונים בארצות מזרח אירופה, שהחזון הציוני היה גם **חזון חייהם האישיים** והמשפחתיים, ומתוכם זרמה התנועה החלוצית והעלייה העממית. היה יחס של קשר לאומי־מדיני מצד כל אלה שנשאו הדגל הציוני, מבלי שחשבו לקשור עתידם האישי עם חיי היישוב. זה היה היחס של ציוני אמריקה. היה יחס של חיבה והערצה בלא גון מדיני ובלא אידיאולוגיה לאומית מובהקת מצד "לא ציונים", שנשאו בליבם האהבה המסורתית לארץ האבות. היו גם רבים שידעו מעט מאוד על היישוב ולא התעניינו בו. זו הייתה בעיניהם פינה רחוקה מהמרכזים היהודיים באירופה ובאמריקה, והמתרחש בארץ לא נגע ולא פגע בחיי המרכזים האלה. לא היה ליישוב מעמד בין־לאומי.

המעמד הבין־לאומי היחיד שהוכר במשטר המנדטורי בארץ – ניתן לסוכנות היהודית, כלומר להסתדרות הציונית העולמית. סוכנות זו ניהלה משא ומתן על העלייה, המעיין הראשי שממנו ינק גידולו של היישוב, הדריכה את העלייה, חינכה וטיפחה את התנועה החלוצית, רכשה קרקעות בארץ ויישבה אותם.

עם התרחבות העלייה לארץ בשנות השלושים, נעשה היישוב, באמצעות ציבור הפועלים שבתוכו, לכוח הראשי והמדריך בהסתדרות הציונית; ואנשי היישוב, ברובם שליחי תנועת הפועלים הארצישראלית, ניהלו כל הפעולה המדינית, היישובית והחינוכית של הציונות העולמית; אבל הם עשו זאת לא בשם היישוב ובכוחו, אלא מטעם ההסתדרות הציונית העולמית כנבחרי הקונגרס הציוני. כל שוקל שקל ציוני באשר הוא, בין שהוא בעצמו או קרוביו ובני עירו חשבו על עלייה לארץ, או דבר כזה לא עלה כלל על ליבם, היו בוחרים בנציגות הקונגרס וקובעים מדיניותה ודרכי פעולתה של ההסתדרות הציונית ("הסוכנות היהודית"). זו הייתה ההלכה. המעשה היה קצת שונה. היו ציבורים מסוימים בתוך ההסתדרות הציונית שהיו למעשה מכריעים בתנועה הציונית. עד שנת השלושים במאה העשרים, כשהיישוב היה עדיין קטן, והעלייה הייתה מְצערה, הייתה הציונות בארצות מזרח אירופה קובעת, בעוד שלפני מלחמת העולם הראשונה היו כל נשיאי ההסתדרות הציונית יהודי המערב – עמדו לאחר המלחמה בראש ההסתדרות הציונית יהודי מזרח אירופה. רוב השנים היה יהודי־רוסי, ד"ר חיים ויצמן, נשיא ההסתדרות הציונית; ארבע שנים שימש בנשיאות נחום סוקולוב, יהודי־פולני. עם ריבוי העלייה בשנות השלושים ועם התעצמותה של תנועת הפועלים – גדל משקלו של היישוב בתנועה הציונית. יישוב זה היה למעשה **יליד התנועה והציונות בארצות מזרח אירופה**. בהנהלה הציונית בירושלים שנעשתה עיקר, ישבו יוצאי רוסיה, פולין וגליציה.

יהדות מזרח אירופה (אם כי נעקרה מתוכה יהדות רוסיה) ויהדות גרמניה – אחרי עליית היטלר לשלטון – נעשו לכוח הראשי והעיקרי שבנה את היישוב – בעוליהם, בהונם ובכושרם הטכני והמדעי. יהדות אמריקה, ובמידה פחותה יהדות אנגליה ודרום אמריקה, סיפקו רוב האמצעים של

הקרנות – קרן הקיימת וקרן היסוד; אבל עולי אירופה הביאו לארץ גם כוחות חלוציים מחוסרי אמצעים, וגם כוחות עממיים מצוידים בהון, וגם כוחות רוחניים מקצועיים ומדעיים, ואלה בנו והרחיבו החקלאות, החרושת והבניין וקידמו את החינוך והספרות והאמנות.

נחשול הדמים הנאצי ופלא תקומת המדינה הפכו הקערה על פיה.

"היישוב" נהפך למדינה ריבונית. תושבי הארץ נעשו לאזרחי ישראל, בשעה שכל היהודים בעולם הם אזרחים או נתינים של מדינות לא־יהודיות. מדינת ישראל קשרה יחסים בין־לאומיים עם כל המדינות שהכירו בה, וביניהן המדינות המכילות המרבית הגדולה של היהודים בעולם. ישראל מופיעה בעצרת או"ם כחברה שוות זכויות; היא מחוקקת חוקיה; היא ניהלה מלחמה והקימה צבא; בידה מפתח העלייה – ושעריה נפתחו לרווחה לכל יהודי; ויש לה צירים בבירות זרות.

בפני ועדת פיל (הוועדה המלכותית הבריטית) בשנת 1936 דיבר ד"ר ויצמן על שישה מיליון יהודים בארצות אירופה שאין להם כל תקווה ועתיד אלא בארץ־ישראל; הכוונה הייתה ליהודי פולין, גרמניה, אוסטריה, רומניה, צ'כוסלובקיה, ליטא, לטביה, בולגריה, יוגוסלביה, הונגריה, יוון וכו'. ועדת פיל הציעה בראשונה הקמת מדינה יהודית על בסיס חלוקת הארץ. הצעה זו, שאושרה תחילה על ידי ממשלת המנדט – לא הוצאה לפועל, והוחלפה במשטר "הספר הלבן". כשפרצה מלחמת העולם השנייה היו שערי הארץ כמעט סגורים בפני המוני היהודים שרצו לעלות, ומדיניות הספר הלבן לא שונתה גם לאחר גמר המלחמה; בעיית ארץ־ישראל הובאה לפני ארגון האומות המאוחדות, שוב אושרה הצעה, הפעם הצעה של ועדת או"ם, להקים מדינה יהודית על בסיס חלוקת הארץ, ושוב לא הוצאה לפועל ההצעה המאושרת, עד שיהודי ארץ־ישראל בעצמם הכריזו על עצמאותם, הקימו המדינה והגנו עליה בכוחם המזוין בפני כל עמי ערב. לכל היהודים בעולם ניתנה אפשרות לעלות ארצה, ללא כל הגבלה.

בזמן שבין פרסום הצעת ועדת פיל על הקמת מדינה יהודית ובין תקומת המדינה ממש – ניטלה משני שלישים של יהדות אירופה כל ברירה: היא נשמדה בינתיים. יהדות זו הייתה מיועדת לבנות המדינה. לה היו הצורך והיכולת לכך. היו לה הכוחות הדרושים לבניינה ולהגנתה, אבל הם לא זכו, והמדינה לא זכתה. השארית שיכלה לפעול לפי רצונה החופשי עלתה ברובה לארץ. עלו גם הגלויות של ארצות הקדם. המחנה הציוני הגדול בארצות, שחורבן היטלר לא הגיע אליה, דחה ברירת העלייה, ובחר להישאר באשר הוא, על המוני שוקליו ובוחריו לקונגרסים הציונים ועל מנהיגיו ומדריכיו. כשנפתחו לרווחה שערי המולדת, ועלה הגל הראשון של קיבוץ גלויות, התברר שציוניות ועלייה אינן קשורות זו לזו כל עיקר. אין ציוניות מחייבת עלייה, ואין העלייה זורמת מטעמי אידיאולוגיה ציונית.

לקראת הקונגרס הראשון שנתכנס במדינת ישראל בשנת 1951, בעצם ימי העלייה ההמונית, הופצו בעולם 3,772,773 שקלים (בשנת 1949 – 1,879,875 ובשנת 1950 – 1,892,898). זה היה המספר העצום ביותר של שקלים שהופצו לפני איזה קונגרס ציוני שהוא, למרות העובדה שנשמדו באירופה שישה מיליון יהודים, ושארצות הגוש הסובייטי – פולין, רומניה, הונגריה ועוד לא הרשו גם לשארית הפליטה להשתתף בהסתדרות הציונית (חלק הארי של השארית הזאת כבר נתכנס בארץ והשתתף בשקילת השקל הציוני כתושבי ישראל).

אם ננכה השקלים הארצישראליים 1,548,372 – יצא שכל הגולה הפיצה 2,441,675 בשתי השנים. שבעים אחוזים מאלה הופצו בארצות הברית (1,548,372) ובקנדה (137,562).

משתי ארצות אלה עלו במשך חמש שנים 1809 עולים. אחוז העולים מארצות אלה בכל העלייה שלאחר קום המדינה היה 0.25%, אם כי בתוכן ישבו מרבית יהודי הגולה.

אם נקבע אחוז העולים לפי מספר היהודים בארצות הברית ובקנדה (כחמישה מיליון וחצי) יצא, שרק 0.03 אחוזים מיהודי שתי הארצות עלו לישראל במשך חמש שנים, או 0.006 אחוזים בכל שנה, זאת אומרת: מכל 14,972 יהודים שבארצות הברית ובקנדה עלה רק אחד לארץ בכל שנה. אם נמנה רק הציונים יצא שמכל 3867 ציונים שבשתי ארצות אלו עלה רק אחד לארץ, ולא ברור אם כל העולים היו ציונים.

הנס הגדול של תקומת המדינה היה מלווה בטרגדיה עמוקה שאין מָשלה[4]: המיליונים שמדינת ישראל הייתה תקוותם ונחמתם היחידה ושהיו מסוגלים לבנות המדינה באונם ובהונם ובכושרם החלוצי והמקצועי וציפו והתפללו לעלייה – נשמדו. ורוב העלייה באה מארצות שכמעט לא הייתה בהם תנועה ציונית ולא השתתפו בקונגרסים – זוהי היהדות בארצות האיסלאם. הציונים בהמוניהם הגדולים לא היה להם חלק ונחלה בעלייה זו.

שני המאורעות הגורליים שנפלו בשנות הארבעים למאה העשרים – חורבן יהדות אירופה ותקומת המדינה – שידדו מערכות העם היהודי בגולה ובארץ, עקרו שורשים וסדנים עתיקים רבי־ענף וברוכי פירות במקום אחד, והפריחו נטע גבורה ותפארת במקום שני; החריבו וסתמו מעיינות ישועה שמהם שתה העם היהודי לרוויה מאות שנים, והבקיעו מבוע קדומים שנסתם בשנות אלפיים, והוא הולך ומתגבר כמקור התוחלת הגדולה של העם לעתידו.

נשתנו גם בתכלית פני התנועה הציונית, ושוב אין פניה מועדות למחוז החפץ שנקבע בחמישים שנות קיומה הראשונים. המצפן של התנועה אינו מופנה עוד לנקודת המוקד ההיסטורית, **לשיבת־ציון**. הפרדת העלייה מהציונות יצרה חלל ריק ומסוכן, שאם לא יתמלא בתוכן חיובי חדש תתרוקן התנועה ותתנוון.

עלינו לראות מצבו של העם היהודי כפי שהוא עכשיו ולא כפי שהורגלנו לראותו בעבר, ותוכנית פעולתנו מעכשיו מן ההכרח שתכונן לצורכי העתיד, ולא תימשך לפי שִגרה נפסדת שניטל זכות קיומה על ידי התמורות שחלו בהרכבנו ובמצבנו. חרבו מרכזים ותיקים ונתעלו מרכזים חדשים; התפוצה התרחבה ונתעצמה בעולם החדש, והצטמקה ונדלדלה בעולם הישן. בין מרכזי היהדות השונים גדלו המרחקים, הוגבר השוני, הוקמו מחיצות.

בציונים מעטים אפשר לסמן הקווים העיקריים של המציאות היהודית החדשה, כפי שהיא מתגלה בראשית המחצית השנייה של המאה העשרים.

רוב העם היהודי הוא ביבשת אמריקה. העולם החדש מאכסן רוב בניינו ורוב מניינו של העם היהודי. אירופה ירדה מגדולתה, גם במובן היהודי וגם במובן הכללי. מיהדות אירופה נשארו שרידים קטנים, ולמעלה מ־80% של יהודי אירופה הם מעבר ל"מסך הברזל". העלייה חיסלה מספר גלויות באסיה ובאירופה, ויהדות העולם מתחלקת עכשיו לחמישה גושים:

1. היהדות הריבונית בארצה – כמיליון וחצי.
2. היהדות הכבולה בגוש הסובייטי – כשני מיליון וחצי
3. היהדות באמריקה ובקהילייה הבריטית – כשישה מיליון וחצי.
4. היהדות באירופה מחוץ לגוש הסובייטי – כשלוש מאות אלף.
5. היהדות בארצות האיסלאם – כשבעה או שמונה מאות אלף.

---

4 הערת עורכת: שאין דומה לה.

איך תקוים אחדות העם היהודי הזה? מהי משימתה וייעודה של התנועה הציונית במצב החדש?

עוד לפני חמש־עשרה שנה דיברו וכתבו כשמונה מיליונים יהודים בלשון מיוחדת משלהם, ביידיש (יידיש). לשון זו הולכת ודועכת. רוב דובריה הושמדו על ידי היטלר, ורק מעטים מבין השארית עדיין מקיימים לשון זו בדיבור ובקריאה. התפוצה בימינו אלה קיבלה ברוּבה המכריע לשון גויים שבתוכם היא יושבת ורוב זה הולך ונהפך במהרה לכלל כולו. אנגלית נעשתה לשונם של היהודים ביבשת האמריקנית הצפונית, של יהודי הקהילייה הבריטית, של יהודי הודו. שאר היהודים מדברים רוסית, ספרדית (באמריקה הלטינית), ערבית, צרפתית, הונגרית ועוד. הלשון העברית הפכה מלשון דתית וספרותית ללשון מדוברת וממלכתית בישראל, ומיליון וחצי יהודים נזקקים לה. הפילוג החריף בין הגוש הסובייטי ושאר חלקי העולם עדיין מקיים מחיצת אונס בין יהדות ברית המועצות ובין יהדות העולם; אולם אף מדינת ישראל בונה מחיצה חדשה, מחיצת רצון של תרבות והווי ממלכתי.

חיי היהודים במדינתם מן ההכרח שיהיו שונים בתכלית – בתרבותם, בכלכלתם, בהרגשתם העצמית, בראיית העולם, בראיית עצמם, ביחסם לאומות אחרות, בצביונם האנושי, בהליכותיהם – מחיי היהודים בכל שאר הארצות. ראינו כבר קשיי ההתמזגות של קיבוצי הגלויות במדינה, וכשיבוא גל שני של קיבוץ גלויות, אם מארצות האיסלאם או מהגוש הסובייטי – קשיים אלה לא יקטנו, אבל המדינה תדע להתגבר, אם לא בנקל ולא במהרה, על קרעי העדות ובליל התרבויות שבתוכה. בפנים המדינה יימחקו במשך הזמן ההבדלים בין יהודים ליהודים, העדות והשבטים יתמזגו במוקדם או במאוחר לחטיבה לאומית ותרבותית אחת. החינוך המשותף, הלשון העברית, השירות הכללי בצבא־הגנה לישראל, הבטחת מינימום לאומי בתנאי החיים הכלכליים, השתלבות כל העובדים מארצות ומעדות שונות ורחוקות להסתדרות עובדים אחת, "נישואי־תערובת" בין השבטים השונים, פעילות מדינית משותפת במפלגות לא עדתיות וכיוצא באלה – יקימו בארץ טיפוס חדש של יהודי, הממזג בתוכו התכונות והסגולות של כל שבטי ישראל. הניגודים והמרחקים יתמעטו ויצטמצמו בתחומי הבדלים טבעיים שבכל עם נורמלי, ועם כיבוש העצמאות הכלכלית ועליית רמת החיים יגדל בהדרגה גם השוויון הכלכלי, החברתי והתרבותי.

אולם לפי טבע הדברים אין כל אפשרות למחוק ההבדלים שבין היהודים היושבים קוממיות בארצם ובמדינתם ובין יהודים החיים כמיעוט בגולה, כפופים לחוקי עמים נוכרים, תלויים ברצונם ובחסדם ונבלעים בתרבותם. אין גם כל אפשרות למחוק **ההבדלים התרבותיים שבין מרכזי התפוצה השונים**. שארית יהודי אירופה, תנאי חייה שונים בהחלט מתנאי חייהם של יהודי יבשת אמריקה; וגם ביבשת זו גופא גדולים ההבדלים בין הצפון האנגלו־סקסי ובין הדרום הלטיני. היהדות המערבית (יהדות אירופה ואמריקה ודרום אפריקה), שונה בתכלית מן היהדות המזרחית של ארצות האיסלאם באסיה ובאפריקה. האם ניתן להתגבר על המחיצות והשוני העצום המפרידים בין מרכזי התפוצה בינם לבין עצמם, ובין כולם יחד – ובין העם בישראל?

בעיה מיוחדת מהווה יהדות ברית המועצות ו"הדמוקרטיות העממיות" – שלפי שעה אין לנו כל אמצעי פגישה ומגע משותף, ועד שישתנה מצבם המדיני, ויינתן להם אותו החופש היהודי שיש לשאר היהדות בגולה – אין לעת עתה כל דרך למנוע ההתנוונות וההתפוררות הצפויה לחלקי יהדות אלה.

גם בשאר הארצות אין חופש מוחלט ומלא ליהודים כיהודים, כי הסביבה הזרה פועלת בלי

משים וכובשת מאליה, בלי לחץ חיצוני ובלי כפייה מכוונת; אבל עובדה היא שהעם היהודי החזיק מעמד בתנאים גרועים יותר בעבר, עבר של מאות בשנים; ואם כי נשרו בכל דור אברים אברים, וחלקים גדולים ביהדות נשמדו והשתמדו – נשתמר העם היהודי בייחודו ובאחדותו למרות הפיזור והשוני שבארצות גלותו ונדודיו. בלי ספק עמדה לעמנו במידה רבה האדיקות בדת ובמנהגי אבות, אולם יש עכשיו לעם ישראל נכס כביר שלא היה לו בכל ימי גלותו, יש לו משען מוסרי נאמן ורב־אונים במדינת ישראל.

תקומת המדינה עוררה בכל היהודים, לרבות יהדות רוסיה, רגשות אהבה וגאווה, וחידשה והעמיקה הכרתם העצמית כעם אחד. גם יהודים שדחו ברירת העלייה, שהכרזת העצמאות העניקה להם – ראו במדינה נכס לאומי **משלהם**. יהודי באמריקה או באפריקה הדרומית כשהוא אומר ממשלתנו – הוא מתכוון ברוב המקרים לממשלת ישראל, והציבור היהודי בארצות שונות רואים בצירי ישראל – ציריהם הם. במידה רבה גרם לכך, בלי ספק, פלא התקומה. אבל פלא מתמיד וממושך חדל להיות פלא. ואין לשכוח אף רגע שלפי שעה אין בישראל אלא 13% מיהודי העולם. היאריך ימים יחס האהבה והיקר למדינה, המאחד בתקופה זו את העם, וכלום יספיק יחס זה לקיים היהדות בתפוצות בנסיבות החדשות שבהן היא נתונה?

בשעה זו יש להניח שבערך כמיליון או כמיליון וחצי יהודים בארצות שונות רואים עצמם מועמדים לעלייה בעתיד הקרוב. ורצון העלייה וסיכוי העלייה הוא גורם מחנך ומלכד. אבל אין להתעלם מהעובדה – אם היא נעימה או מרה, מבוססת מבחינה היסטורית או מוטעית – כי בערך שמונים אחוזים של יהודי התפוצה רואים עצמם קבועים במקומם; להם נראה שהגיעו אל המנוחה ואל הנחלה באשר הם, והם מעורים ומתערים בחיים המדיניים והרוחניים של מקומות מגוריהם, והם סופגים לתוכם, גם בלי אידיאולוגיה של התבוללות, תרבות הסביבה הבלתי יהודית ונספגים לתוכה ביודעים ובלא יודעים.

גם במרכזים אלה קיימת תנועה חלוצית ולו גם מצערה וחלשה, ויש צורך להגדילה ולהגבירה. יש עליית יחידים גם מאנגליה, מארצות הברית, מקנדה, מארגנטינה ומשאר הארצות מסוג זה. אבל עלייה חלוצית ובת־יחידים אינה גורעת מהיקף הבעיה: מספר היהודים בארצות ההן לא יקטן, גם אם מאות ואלפים יעלו כל שנה ארצה כחלוצים, כבעלי מקצוע, כמשקיעי הון וכדומה (ועדיין אנו רחוקים אף מעלייה זעירה זו). והשאלה מה יהא גורל היהדות בתפוצה, קשריה זו לזו וזיקתה לישראל, במקומה תעמוד. כל שנה שתחלוף, תחריף את הבעיה. הייחוד והאופי העצמי והשוני של ישראל יתגבש ויתעצם, ולעומתם – ספיגת התפוצות בסביבתם תגבר. התעמוד לנו התנועה הציונית? התצליח היא להתגבר על המחיצות, השוני והמרחקים ותשמש דבק מוסרי, רעיוני וארגוני בין חלקי העם ובמה?

עם הקמת המדינה הועמדה הציונות במבחן חמור, אולי במבחן עליון – ולא עמדה בו. כשניתנה הברירה לעלות או להישאר בגולה בחרו ההמונים הציונים ומנהיגיהם כאחד להישאר. הוברר והופגן שציונות זו, כפי שרווחה בימי הקמת המדינה, אין משמעותה עלייה, אינה מחייבת הזדהות אישית עם בוני ציון. כזו הייתה הציונות באמריקה, באנגליה, בדרום אפריקה וברוב ארצות מערב אירופה. יש לראות עובדה זו בבהירות, במלוא משמעותה ובמסקנות הנובעות ממנה. מאורעות היסטוריים אין לגנות ולפסול ולרגוז עליהם. יש להבינם ולהעריכם – וגם להסיק מהם מסקנות, בכדי לשנות ולתקן מה שטעון ומקבל שינוי ותיקון.

לא תמיד ולא בכל ארץ הייתה הציונות נפרדת מרצון העלייה. אילו היה הדבר כך לא הייתה קמה כלל תנועה ציונית ולא הייתה מאריכה ימים. מקורה, כוחה ונושאה של התנועה הציונית במשך חמישים שנה הייתה היהדות האירופית שנשאה נפשה לעלייה ונזקקה למדינה היהודית; ארץ־ישראל הייתה דרושה לגופה, לעצמה.

באמריקה היה כבר המרכז היהודי הגדול ביותר בכמותו עוד ערב מלחמת העולם השנייה, אבל התנועה הציונית צמחה, קמה והתפתחה באירופה, ונבנתה בעיקר מיהדות אירופה. מספר השוקלים[5] היה משקף גודלה והיקפה של התנועה הציונית. אם נבדוק מבחינה זו המצב, כפי שהיה קיים בקונגרס האחרון, שבו עוד היה כל העם היהודי קיים – וזה היה בקונגרס שנתכנס בז׳נבה, באוגוסט 1939, לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה – אנו מקבלים תמונה זו: לקונגרס זה הופצו 1,417,732 שקלים, מהם 375,740 שקלים בשנת 1938, 1,041,991 – בשנת 1939, בשנת הקונגרס; רק השקלים בשנת הקונגרס מעידים על מידת הזיקה להסתדרות הציונית, ולכן אפשר להתעלם מהשקלים של שנת 1938, ויש לבדוק כיצד נתחלקו השקלים משנת הקונגרס לפי הארצות השונות.

אם נחלק גם הפעם כל הארצות לחמישה גושים, כפי שעשינו לעיל (ארץ־ישראל, הגוש הסובייטי, אמריקה והקהילייה הבריטית, אירופה ״המערבית״, כלומר זו שמחוץ לגוש הסובייטי וארצות האיסלאם) נקבל תמונה זו:

א. בארץ נפוצו 167,562 שקלים, או 16% מכל השוקלים בעולם. השוקלים היו ברובם המכריע יוצאי ארצות מזרח אירופה.

ב. הארצות הכלולות עכשיו בגוש הסובייטי של היום, נתנו אז 426,565 שוקלים, קרוב ל־40.9% מכל השוקלים בעולם: (אסטוניה – 1,220, בוהמיה־מורביה – 9,840, בולגריה – 5,269, הונגריה – 21,562, לטביה – 19,525, ליטא – 21,775, סלובקיה – 11,775, פולין – 179,930, גליציה – 95,702, רומניה – 20,024 בוקובינה – 8,067, בסרביה – 16,734, טרנסילבניה – 15,188).

ג. באמריקה ובקהילייה הבריטית – 338,140 או 32.4% מכל השוקלים (בארצות הברית – 263,741, באנגליה – 23,513, בדרום אפריקה – 22,343, בקנדה – 15,220, בארגנטינה – 8,082, בניו זילנד – 355, בצ׳ילי – 800, בהודו – 503, באורוגוואי – 1,892, בקולומביה – 240, במקסיקו – 1,050, באוסטרליה – 401).

ד. במערב אירופה (כלומר בארצות שמחוץ לגוש הסובייטי היום) – 105,674, או 10.1% מכל השוקלים (בגרמניה – 51,268, באוסטריה – 13,993, בצרפת – 11,012, ביוגוסלביה – 10,055, בבלגיה – 6,266, בהולנד – 4,164, ביוון – 3,010, בהלווציה – 2,353, בדנמרק – 1,007, באיטליה – 265, בלוכסמבורג – 412, בנורבגיה – 223, בפינלנד – 314, בשבדיה – 972.

ה. בארצות האיסלאם – 4,018, או 0.38% מכל השוקלים (בעדן – 1,000, בתוניס – 901, במרוקו – 823, במצרים – 690, בתורכיה – 500 ובקפריסין – 104.

אירופה כולה (מחוץ לאנגליה ומחוץ ליהדות רוסיה) נתנה מרבית השוקלים בעולם – (532,239 = 51.1%), בשעה שהגוש האמריקני והקהילייה הבריטית נתנו רק 336,451 = 32.3%;

5 הערת עורכת: השוקלים הם רוכשי השקל הציוני, מס חבר סמלי שהונהג בתנועה הציונית, אשר הקנה ליהודים בני שמונה־עשרה ומעלה זכות בחירה לקונגרס הציוני, ושיקף את שיעור המעורבות הציונית בתפוצות.

באירופה (בלי ברית המועצות ואנגליה) ישבו אז רק כשישה מיליון ושלוש מאות יהודים, וביבשת אמריקה ובקהילייה הבריטית ישבו קרוב לשישה מיליון יהודים.

בארצות האיסלאם ישבו אז כשמונה מאות אלף, מהם שקלו רק 4,018.

הציונות הייתה בעיקרה תנועה של היהדות המערבית, כלומר של יהדות אירופה ואמריקה, אבל היה הבדל עצום יסודי בין הציונות האירופית ובין הציונות האמריקנית. ליהדות אירופה, בייחוד בחלקה המזרחי וכן בגרמניה ובאוסטריה, הייתה השאיפה לארץ־ישראל לא מופשטת, "אלטרואיסטית", לטובת הזולת, אלא שאיפה אישית. הם רצו בארץ־ישראל למען עצמם. מארצות אלו נהרה – במידה שמשטר המנדט הרשה – עלייה חלוצית ועממית, ואלמלא ההגבלות ושיקולי יכולת הקליטה – הייתה העלייה גדולה הרבה יותר; זו לא הייתה ציונות פילנטרופית שכוונתה לעזור לאחרים, אלא ציונות של אוטואמנציפציה, הממזגת גאולה אישית בגאולה לאומית. כשנשמע בפעם הראשונה בשנת 1937 השם המפורש של "מדינה יהודית" מפי ועדה מלכותית בריטית ואחר כך מפי הממשלה האנגלית – הייתה זו מעין בשורה משיחית ליהודי אירופה. הם רצו במדינה לא לעם אנונימי – אלא לעצמם. המדינה הייתה להם צורך אישי, והייתה להם גם היכולת המלאה לבנות המדינה, כי היו להם כוח האדם, ההון וכושר המעשה, התכונות החלוציות, נכסי הרוח והתרבות, הדרושים להקמת מדינה יהודית ולבניית משק ותרבות וצבא. אבל יהודים אלה לא זכו לראות בתקומת המדינה, וכשנפתחו השערים לרווחה – נתפרדו השתיים: העלייה והציונות. העולים לא היו ציונים והציונים לא היו עולים. רק במידה שנותרה שארית ליהודי מזרח אירופה ולא נסגרו בפניהם שערי היציאה – הייתה עדיין הציונות צמודה לעלייה. מארצות הקדם באה עלייה גדולה, אם כי לא היה בה כמעט סימן של תנועה ציונית. בתימן לא היה אף שוקל אחד, וכמעט כל יהדות תימן עלתה. בבבל לא הייתה תנועה ציונית (אם כי הייתה בה מחתרת חלוצית) ומתוכה עלו 124,000, למעלה מתשעים אחוז של כל יהודי עיראק. יהודים אלה ישבו בארץ זו מימי גלות בבל, והם לא חזרו אפילו בימי הצהרת כורש, וגם לא נעו ולא זעו בימי הצהרת בלפור שבאה כעבור 2500 שנה. הם עלו לארץ בהיווסד המדינה. מארצות צפון אפריקה היו לקונגרס האחרון שלפני המלחמה 1,724 שוקלים ולארץ עלו – 101,827.

בתורכיה הופצו לקונגרס של 1939 500 שקלים, ועלו 35,000. בפרס לא היה אף שוקל אחד בשנת 1939, ועלו 25,593 איש.

לעומתם עומד האחוז האפסי של העלייה מאמריקה, אפסי מבחינת מספר היהודים, אפסי גם מבחינת מספר הציונים.

הרצל אמר שהציונות זוהי "העם היהודי בדרך". אִמרה זו ביטאה תמצית מהותה של הציונות, כפי שצמחה והתפתחה באירופה. המציאות החדשה סתרה הנחה זו.

הסגולה לא לשכוח ולא ללמוד אינה מונופולין של הבורבונים. הרגלי מחשבה, אם כי נעקר יסודם ודלל מקורם, אינם אוהבים להניח מקומם למחשבות חדשות הנובעות מצרכים מתחדשים ומנסיבות משתנות. גם התנועה הציונית לא ניצלה מחוק אינרטי זה. אולם הבעיות שהמציאות היהודית והעולמית החדשה הציגה לפנינו בכל חומרתן מחייבת אותנו לבדיקת היסודות הרעיוניים והמעשיים של התנועה הציונית.

הציוניות המודרנית כפי שנוסחה על ידי פינסקר והרצל ופעלה משנת 1880 בצורת חיבת־ציון ומשנת 1897 בצורת ההסתדרות הציונית, הייתה עד תקומת המדינה, כפי שכבר צוין, מורכבת משני יסודות שונים.

היסוד הראשון – הוא הקשר המופלא והעמוק שנתקיים כל הדורות בלב העם היהודי לארץ אבותיו, והתקוות המשיחיות שפעמו בעם היהודי מימי הנביאים ועד היום. תקוות אלו פשטו צורה ולבשו צורה; מהותן לא נשתנתה ולא תשתנה. הן צמודות לבשורה שבישרו נביאי ישראל על גאולת ישראל וגאולת העולם. שיבת־ציון. תקומת מלכות ישראל, היא חלק מתקווה זו, אבל אינה ממצה אותה. "גאולה" היא דבר מה יותר עמוק ויותר כולל. בחזון אחרית הימים של הנביאים מדובר על חוטר מגזע ישי אשר תנחה עליו "רוּחַ ה', רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה, רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה, רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה'... וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו וְהָאֱמוּנָה – אֵזוֹר חֲלָצָיו" (ישעיהו י"א 2–3). והצדק לא יצומצם רק לבני ישראל אלא לכל הגויים, אשר יכתתו "חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב, וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיהו ב 4). משטר החסד והצדק יתפשט גם על כל בעלי החיים, "וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ וְעֵגֶל וּכְפִיר וּמְרִיא יַחְדָּו וְנַעַר קָטֹן נֹהֵג בָּם – לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים" (ישעיהו י"א 6, 9). ומשורר התהלים המתחנן על שיבת שבות יעקב ומתפלל לישע ולחסד ה' כי ידבר שלום אל עמו וישכון כבוד בארצנו – רואה כליל הגאולה בעולם של חסד ואמת וצדק ושלום, השופטים לא רק בקרב בני אדם, אלא בקוסמוס כולו: "חֶסֶד וֶאֱמֶת נִפְגָּשׁוּ, צֶדֶק וְשָׁלוֹם נָשָׁקוּ. אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף" (תהילים פה, 11–12). ובתנות איתן האזרחי, ממשוררי התהילים, גדולת בוראו ובקוראו בהתפעלות: "לְךָ זְרוֹעַ עִם גְּבוּרָה, תָּעֹז יָדְךָ תָּרוּם יְמִינֶךָ". הוא מוסיף מיד: "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ, חֶסֶד וֶאֱמֶת יְקַדְּמוּ פָּנֶיךָ" (תהלים פט, 14–15). ובאותו פרק הוא ממצה בשלוש מילים פשוטות ונשגבות את האמת המוסרית העליונה, הקוסמית: "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה". ניב קצר, מושלם ונעלה מזה אין למצוא בכל ספרות העולם. עם חתימת התנ"ך נפסקה הנבואה, אבל לא נסתלקה השכינה. העם נותק מעל אדמתו והלך בגולה, וחזונו המשיחי ליווה אותו בכל נדודיו, וקול אלוהים הוסיף לצלצל באוזניו, ותוחלתו בעתיד של קוממיות וצדק לא נתערערה ולא אפסה.

וקול אלוהי זה מדבר לאדם בימינו כאשר דיבר לפני שלושת אלפים שנה. יש סבורים שהקול בא מן השמיים ויש אומרים שהוא בא מן הלב. חשוב הקול, ולא הוויכוח על מקום מוצאו. וכל אדם מסוגל לשמוע קול זה לעיתים תכופות או רחוקות, בצלילים בהירים או מעומעמים, אם אוזנו נטויה לדבר האמת. וגם לחירשים ולאילמים מגיע הקול.

האדם עשוי בשר ודם, איברים איברים, שרירים ועצמות, עצבים ועורקים, גידים ותאים, ואפשר לבודקם, לראותם, למשש ולנתחם, להסתכל בצמיחתם, בגידולם, בפעולתם, בהתנוונותם ובכיליונם, אך אין זה כל האדם. אין אדם בלי אלה, אבל יש עוד משהו בלתי נראה, בלתי נתפס, והוא הוא מותר האדם. והמשהו המופלא אין לו מידה ומשקל וממד, אך הוא מצוי בלא רואים ופועל ומפעיל, ובאמצעותו אדם מבין ותופס והוגה ורואה עתידות ומתקשר עם דורות עברו ועם ימים יבואו וחודר לערפלי מרחקים ולסודות הטבע ויוצר דברי שירה וכל מלאכת מחשבת, וחוזה ומנחיל לעצמו ולזולתו ערכים ודעות וחזיונות ורעיונות ומשאות נפש, שלמענם אנשים נלחמים ונהרגים. למשהו בלתי נתפס ובלתי נראה זה קוראים "רוח".

וכשם שאין פרצופם וקולם של שני אנשים דומים בכול זה לזה, אם כי מבנם שווה, כך רוחו של כל אדם שונה מחברו, אם כי ביסודו יש בלי ספק מן השותף והכללי, ורוח של אדם אחד מתחבר ומשתלב ברוחו של אדם שני. ויש רוח של פרט ויש רוח של כלל, של אדם יחיד ושל חטיבה אנושית שלמה, של אומה. ואין אומה דומה לחברתה, אם כי ביסודות קיומן אין הבדל מהותי ביניהן, אבל יש משהו מיוחד בכל פרצוף אנושי, ויש משהו מיוחד בכל פרצוף לאומי ובכל רוח לאומי.

היוונים מימי הומרוס ועד אריסטו לא היו שונים במבנה גופם והרכבם מכל עם אחר, וארצם לא הייתה שונה באקלימה ובטבעה מאשר הייתה לפנים ולאחר כך. אבל היה "משהו" בעם יווני זה באותן מאות השנים, משהו שאין למששו ואין לשוקלו ואין לצלמו; ובתוקף משהו זה יצרו חכמי יוון יצירות אלמוות באפוס, בדרמה, בקומדיה, בשירה, בהגות, בפילוסופיה, במדע, באדריכלות, בפיסול, בציור, במוזיקה, כאשר לא יצר שום עם לפניהם ולאחריהם, ועד היום משתאה כל איש תרבות לנס זה שנקרא בשם הֶלֵס.

"משהו" גדול ומיוחד זה, בתוכן שונה ובמגמה אחרת, התגלה בעם היהודי מראשית צמיחתו בארץ קדומים זו. עם זה, ככל העמים, היה משובץ במסגרת העמים השכנים באזור העולם שקוראים להם עכשיו המזרח התיכון ושיש לקרוא להם בשם ארצות התנ"ך: עמי כנען, מצרים, אשור ובבל. ועם זה הושפע משכניו ככל העמים, כפי שמעידים ספרי התנ"ך, ואפילו משה רבנו בעצמו למד הנהגת העם מיתרו כהן מדין. ויש למצוא דמיון רב בין סיפורי המקרא על בריאת העולם ועל המבול ובין הסיפורים הבבלים והאשורים מסוג זה. והמנוני התהלים דומים בהרבה לפרקים מעין אלה, שנתגלו בשרידי ספרות המצרים הקדמונים, ורק לפני כעשרים שנה נמצאו כתבות אוגרית בראס־שמרה, המזכירות לנו בסגנונן ובתוכנן כמה מפרקי התנ"ך. **אבל כגודל הדמיון כן גודל השוני.**

והשוני הוא סוד הייחוד והגדולה והנצחיות של ספרי התנ"ך ושל עם ישראל. אין זה מקרה, שכל העמים השכנים של ישראל בתקופת התנ"ך נכחדו ועברו מן העולם, וזכרם לא נשאר אלא בחורבות ובתילים ובעמודי זיכרון ובפירמידות ובכתובות גנוזות; ואילו עם ישראל, למרות התלאות התכופות והאיומות שמצאו אותו בכל הדורות, עודנו חי וקיים ושומר על רציפותו ההיסטורית, ואחרי שנות אלפיים שב מפזוריו לארץ מחצבתו, חידש מדינתו והחיה בפיו לשונו העתיקה. והוא היה תמיד עם קטן, "הַמְעַט מִכָּל הָעַמִּים" (דברים ז, 7), ויריביו ואויביו היו מרובים וחזקים ואדירים, והוא לא חת מהם, ולא נכנע להם ולא השתעבד לכוחם החומרי ולעוצמתם הרוחנית, ובמסעו ההיסטורי הארוך ראה רבים מהם יורדים מעל במת החיים בלי זכר ושארית. אין זאת כי עמדה לו "רוחו" המיוחדת.

וברוחו הגה עם זה את החזון המשיחי, חזון הגאולה, לעצמו, לכלל האנושות, לעולם. חזון שאפס קצהו קם בימינו, אבל עודנו רחוק מהשלמות כשהיה; לחזון יש תכלית, אבל אין לו תכלה, זהו "סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" (בראשית כח, 12). כל מה שמתקרבים אליו, הוא מתרחק; כי נפתחים אופקים מורחבים, ומעל לראשנו מתגלים שיאים חדשים, גבוהים ורמים; וכל עלייה אינה אלא שלב לעלייה נוספת, והחתירה לקראת החזון לא תיפסק לעולם. חזון משיחי זה פעם ויפעם בנפש האומה, והוא עתיק וצעיר, ויש בו מהוד קדומים ומרעננות הנוער; ממנו שאב עמנו חיותו המופלאה, ועל ברכיו נולדה התנועה הציונית המודרנית. מה שקיבלה מהחזון המשיחי הוא נכס עולם שלא ייבול ולא יחלוף, לא ימוש ולא ישתנה.

אבל התנועה הציונית גם חידשה משלה: חידשה ארגון ציוני, מדיניות ציונית. חידוש זה ינק מהמציאות הקיימת, המשתנה והחולפת. הציונות של פינסקר והרצל לא הייתה אפשרית במאות הקודמות, כי לא היה קיים הרקע המציאותי, הרקע הבין־לאומי והיהודי, לצמיחתו. **הציונות המודרנית נתבססה על המציאות היהודית והכללית של אירופה במאה התשע־עשרה** – על מצב היהודים בארצות אלה, הליכות חייהם, מצוקתם, הווייתם הפנימית, חייהם הרוחניים, ועל המצב המדיני, הטכנולוגי, שאיפות השחרור הלאומיות והסוציאליות, יחסי העמים ויחסיהם ליהודים שבארצות אירופה.

מציאות יהודית וכללית זו של המאה התשע־עשרה – אינה קיימת עוד, כי נטרפה בשתי מלחמות העולם במחצית הראשונה של המאה העשרים, ונתערער הבסיס של האידיאולוגיה המדינית כפי שנוסחה על ידי פינסקר והרצל. העם היהודי חי עכשיו במציאות ארצית בין־לאומית שאין לה כל דמיון למציאות שבמאה התשע־עשרה. ציונים ותיקים יכולים להתמיד לחיות בעולם המחשבות והמעשים שעבר זמנו, כי חוויות אישיות יש להן כוח אינרציה עצום, אבל אין חוויות רגשיות ורעיוניות אלה הולמות עוד המציאות החדשה ואין בהן פתרון וזיקה לבעיות החדשות כפי שהן מוצגות במחצית השנייה של המאה העשרים. עם הסתלקות הציונות מהעלייה נוצר חלל ריק. נתרוקן העיקר מתוכנו. חוויות העבר אינן סותמות ריקנות ההווה, ואין תנועה מתמלאת מזכות אבות בלבד.

"העם היהודי בדרך" שהרצל חשב עליו ותלה בו מדיניותו ופעולתו הציונית, היה למעשה **העם היהודי באירופה**, שלא יכול ולא **רצה** להישאר באשר הוא, העם אשר נשא על כתפיו את התנועה הציונית והיה דרוך לקראת הגשמתה – ברצון העלייה. עם זה נחרב ונעקר. החורבן שהמיט היטלר על עם ישראל באירופה – שום שונא ישראל לפניו לא העז ולא הצליח לבצע. אבל יותר משפגע היטלר בעם היהודי אשר ידע ושנא, חיבל במדינה היהודית שלא ראה בואה. הוא השמיד את הנושא והכוח הבונה המרכזי והעיקרי של המדינה. המדינה קמה – ולא מצאה את העם שציפה לה. מאות שנים נישאה שאלה־תפילה בפי העם היהודי: התימצא מדינה לעם? איש לא העלה על ליבו השאלה המחרידה – היימצא עם למדינה כשתקום?... ושאלה זו היא בעצם שאלת־השאלות של מדינת ישראל אשר קמה בימינו – – –

הציונות חדלה להיות "העם היהודי בדרך", כפי שקבע בצדק הרצל בזמנו. מרבית העם היהודי החי בימינו אינו רואה עצמו "בדרך", כפי שראה הרצל, אלא, להפך, הוא רואה עצמו מעורה בארצות שבהן הוא יושב. ואין כל הבדל מבחינה זו בין ציוני, לא־ציוני, ואנטי־ציוני. בודדים ויחידים עולים לישראל גם מאמריקה – ובלי ספק יעלו גם להבא, אבל רוב בניינו ורוב מניינו של העם היהודי באמריקה הצפונית – וזהו המרכז הקובע עכשיו בעולם היהודי החופשי, אינו סבור שהוא עומד "בדרך" או יוצא "לדרך". גם ארבע מאות אלף יהודי אנגליה – המרכז היהודי הגדול ביותר באירופה המערבית – אינם רחוקים מדעתם ומהרגשתם של אחיהם מעבר לאוקיינוס. גם פה יש תנועה ציונית גדולה, בעלת שורשים עמוקים, היונקת גם מהספרות הבריטית (מילטון, ביירון, ג'ורג' אליוט), וגם מגדולי ישראל באנגליה: משה מונטיפיורי, ד'יזרעאלי, גולדסמיט, ומחבורת יוזמי הצהרת בלפור עם ויצמן בראשה. אבל אין ציבור יהודי זה – שהוא בעל מסורת ציונית עשירה – רואה עצמו "בדרך", אם כי אחוז חלוציו גדול מזה שבארצות הברית. והוא הדין ביהדות קנדה, ארגנטינה, ברזיל, אפריקה הדרומית ועוד. מתקיימים קשרים אמיצים עם ישראל, גדולה החיבה ורבה העזרה למדינה, – אבל אינם מתכוננים "לדרך".

כמה עסקנים ציונים, רובם מישראל, טוענים ליהודי אמריקה וליהודי שאר ארצות המערב, שגורל יהודי אירופה לא יפסח גם עליהם; סדנא דארעא חד הוא – מבחינה יהודית; והיהודים לא יוכלו להתקיים בשלום ובשלווה באמריקה ובאנגליה כאשר לא יכלו באירופה. הדיאגנוזה שקבעו פינסקר והרצל חלה על כל היהודים בעולם, ולאו דווקא על יהודי אירופה. אבל יש בטענה זו התעלמות מההבדלים הבולטים והמהותיים שבין המציאות המדינית והמסורת ההיסטורית של העמים באירופה ובין המציאות והמסורת שבעולם החדש, שנבנה כולו על ידי מהגרים; אמריקה הצפונית במיוחד מהווה אומה פלורליסטית, מורכבת מעמים שונים ומרובים,

שנתכנסו מכל חלקי תבל, ויש בה גם גזעים נבדלים בצבעם; ומה שקרה באירופה אינו מוכרח לקרות באמריקה, אם כי אין איש יכול להבטיח שלא יקרה בה בשום תנאי ואופן. אולם קובעת העובדה, **שיהדות אמריקה רואה עצמה מעורה ומושרשת בארצות הברית** והיא גאה על היותה אמריקנית, אף כי אינה מתכחשת ליהדותה; להפך, היא לוקחת חלק ניכר וראשי בכל פעולה יהודית עולמית. וכל זמן שהמציאות האמריקנית היא כאשר היא, וכל זמן שיהודי אמריקה חושבים ומרגישים כאשר הם חושבים ומרגישים – ובהרגשה זו אין כל הבדל בין ציוני ובין לא־ציוני – לא יועילו ההפחדות שיבואו מבחוץ, גם אם יישענו על פסוקים ציוניים קלאסיים ועל ציטטות מדברי פינסקר והרצל. יותר משתבריח "ההפחדה" הזאת יהודים מאמריקה – תבריח אותם מההסתדרות הציונית.

בראשית קום המדינה היו ציונים "מקסימליסטים", אשר טענו כי מדינת ישראל מורכבת לא רק מיהודים היושבים בתוכם אלא מכל היהודים בעולם, ואזרחות ישראל יש להעניק לכל יהודי, או לפחות לכל ציוני, וכל אלה יחד, תושבי ישראל ויהודי חו"ל, יהוו הריבונות של המדינה, יקבעו מדיניותה וחוקיה; והציונים מכל הארצות יהיו שותפים להנהלת המדינה ויהיו להם נציגים בפרלמנט הישראלי ובממשלה.

הטוענים כך סילפו ועיקמו הנחה נכונה, שעליה מבוסס ייעודה ההיסטורי של מדינת ישראל, והפכו אמת מדינית לקריקטורה. מדינת ישראל לא נועדה לתושביה בלבד, אלא לעם כולו. על כך מעיד חוק השבות. שערי הארץ פתוחים לכל יהודי, וכל עולה נהפך מיד עם עלייתו ארצה לאזרח מלא זכויות בארץ. יתר על כן; גורל המדינה וגורל העם בתפוצות קשורים זה בזה. המדינה לא תוכל לבנות מִשקה, תרבותה וביטחונה ולא תקיים קיבוץ גלויות בלי שיתופו של העם היהודי. מאידך גיסא, קיומה של המדינה הוא מקור של התעלות וגאון ומשען נאמן למעמדם המכובד של היהודים בקרב שכניהם. הישגי המדינה מעלים כבוד היהודים בעולם, וכישלון המדינה עלול לפגוע קשה במעמדם. אבל אין הנחות נכונות אלו מצדיקות מתן זכות אזרח והשתתפות בשלטון ישראלי לתושבי חוץ, ואזרחי ארצות אחרות, גם אם נניח שהארצות האחרות היו מרשות זאת. משטר כזה היה עושה ריבונותה של המדינה לאַל והופך תושביה למחוסרי זכויות. תושבי המדינה לא יוכלו לחייב את ה"אזרחים" הנעדרים, נתיני מדינות זרות, לשלם מיסים ולצאת לצבא ולפעול לפי חוקי ישראל, אבל ה"אזרחים" שבגולה יוכלו לפי שיטה זו לחייב בהצבעתם תושבי ישראל בחייהם האישיים, במדיניותם הפנימית והחיצונית, בשאלות של שלום ומלחמה. כלומר בשאלות של חיים ומוות למדינה ולתושביה. רעיון ה"שותפות" של הציונים ה"מקסימליסטים" לא מצא לו הד בתנועה הציונית; אבל ציונים רבים בחו"ל, ואולי מרביתם, סבורים שבעצם לא השתנה דבר בתנועה הציונית עם קום המדינה, וכאשר היו ציונים בחמישים השנים האחרונות ועשו מה שעשו – יהיו ויעשו גם להבא. העובדה שהם רוצים להישאר באשר הם, הם ובניהם, ולא לעלות לארץ, אינה חדשה. גם לפני קום המדינה לא היו סבורים שההמונים היהודים בארצות הברית והציונים שביניהם יצטרכו לעקור ולעבור ארצה. ולכן לא נשתנה כלום. זוהי התשובה שהרוב המכריע בתנועה הציונית נותנים לעצמם, ואינם רואים כל יסוד וצורך לתהות מחדש על מהות הציונות ולבחון דרכיה לאור שינויי התקופה החדשה. יש גם ביסוס אידיאולוגי להמשכת ה"קיים" בתנועה הציונית, והביסוס הוא פשוט וגם נכון: המדינה לא הגשימה עדיין את החזון הציוני. רק 13% מהעם היהודי יושבים בארץ. יש עוד להעלות יהודים מארצות הקדם, שחיים במצוקה לא קטנה מזו שחיו בה יהודי מזרח אירופה;

ייתכן שכמה מ"הדמוקרטיות העממיות" עם יישובים יהודים חשובים, כרומניה והונגריה, יפתחו שעריהן וירשו ליהודים לצאת. יש אולי גם סיכוי יותר רחוק, אבל סיכוי שאינו מן הנמנע, שאף ברית המועצות תישמע לתביעת מדינת ישראל, ותרשה ליהודי ברית המועצות, הרוצים בכך, לעלות ארצה. וגם עכשיו, בלי עלייה נוספת גדולה, דרושה עזרה כספית של העם היהודי לקליטת מאות האלפים שעלו עד עכשיו, לפיתוח הארץ ולהבטחת עצמאותה הכלכלית של ישראל. יש גם צורך בעזרה מדינית, בעצרת או"ם ובמדינות החברות לאו"ם, ובייחוד בארצות הברית של אמריקה, הגורם הראשי בכל העולם החופשי והכוח הכלכלי והכספי הגדול ביותר בעולם, בה נמצא המרכז היהודי הראשון בגודלו בימינו – והושטת עזרה זו היא כאילו ייעודה של התנועה הציונית.

דברים אלה ברובם נכונים בלא ספק. קליטת שלושת רבעי מיליון, שזרמו לארץ בשנים מעטות, היא למעלה מיכולתה של מדינה צעירה וקטנה שמנתה רק שש מאות וחמישים אלף. בניין ארץ נשמה וחרבה, השרויה במצור גם אחרי תום מלחמת הקוממיות, נזקק לעזרת העם היהודי; ומדינה חדשה שהוקמה בתנאי מלחמה ובארץ הרוסה וחרבה אינה יכולה להגיע לעצמאות כלכלית בקפיצה אחת, ולא בכוחות עצמה בלבד; ועזרת העם היהודי בכל הארצות שאזרחיהן היהודים הם בני־חורין ובעלי יכולת לעזור, נדרשת עוד לזמן בלתי מסוים. **אבל עזרה זו ניתנת על ידי היהודים** – כיהודים, ואין כל יתרון וייחוד בפעולה זו לציונים. לעזרת המדינה נתגייסו יהודים ללא הבדל, בין ציונים ולא־ציונים, וכל הפעולה נעשתה דרך צינורות יהודים כלליים; העושים והמעשים אינם דווקא ציונים. הפעולה היא פעולה יהודית כללית, ומשום כך היא מצליחה, ובמידה שתיעשה להבא תישאר שוב פעולה יהודית **כללית**, ותיעשה על ידי מכשירי פעולת של העדות והקהילות או מוסדות מיוחדים שהוקמו למטרה זו; והוא הדין בעזרה המדינית. במידה שיהדות אמריקה או יהדות ארץ אחרת יכולה לסייע בהשפעתה המדינית לישראל, נעשה הדבר בצינורות ובמכשירים יהודיים כלליים, ורק בהיעשותה במסגרת של כלל ישראל כוחה יפה.

מדינת ישראל מקבלת גם עזרה ממשלתית, בייחוד מארצות הברית. היא קיבלה הלוואה של 135 מיליון דולר מבנק אמריקני ליצוא ויבוא; היא מקבלת הענקה מממשלת ארצות הברית; ייתכן שתקבל גם סיוע צבאי. ממשלת ישראל מארגנת מלווה עממי גדול בארצות הברית בשם "מלווה העצמאות", לכך נדרש הרצון הטוב של הממשלה האמריקנית. פעולה זו מן ההכרח שתסודר במשא ומתן ישיר בין נציגי מדינת ישראל ובין הגופים המתאימים בממשלת ארצות הברית.

גם בקשרי ישראל עם מדינות חוץ וגם בקשריה עם הציבורים היהודיים בתפוצות לא ייתכן שיוקם חיץ בין המדינה ובין העם, ולא נדרש כל תיווך של "סוכנות יהודית", כאשר נדרש בטרם היות המדינה. ההתעלמות מהתמורות המהפכניות שחלו בישראל – אינה משנה וממעיטה ערך התמורות, ואינה מבטלת משמעותן היהודית והבין־לאומית.

הפעולה המדינית אשר ייחדה את ההסתדרות הציונית ("הסוכנות היהודית") לפני קום המדינה – המשא ומתן או המאבק עם ממשלת המנדט, עברה מן העולם. במקום ממשלת מנדט יש ממשלת ישראל, ואם גם השִגרה המחשבתית של ציונים רבים מסרבת להכיר בתמורה המהפכנית והגואלת הזאת – העובדה בעינה עומדת: יש מדינה יהודית ריבונית, והיא מופיעה כחבר שווה זכויות באו"ם, ויש לה שגרירים וצירים בבירות המדינות הידידותיות, והממשלה, שגריריה וציריה מנהלים מדיניות החוץ של מדינת ישראל.

למען חזק עמדתה וכבודה של ההסתדרות הציונית כלפי פנים וחוץ – העניקה מדינת ישראל

מעמד מיוחד להסתדרות הציונית בתוך מדינת ישראל, אף על פי שכל הפעולה בארץ, הנעשית על ידי ההסתדרות הציונית ("הסוכנות היהודית") הייתה יכולה להיעשות אולי ביעילות יתרה ובלי כפילות על ידי הממשלה עצמה.

המעמד החוקי שניתן להסתדרות הציונית וטיפול הסוכנות היהודית בירושלים בעלייה ובהתיישבות, אינם גורעים מהריבונות המלאה של המדינה, ואינם מכוונים לכך. בעיותיה הפנימיות של ישראל – פתרונן תלוי בעם הריבוני בארצו. מיזוג הגלויות, הבראת החיים המדיניים, סידור יחסי הדת והמדינה, עיצוב המשטר החברתי והכלכלי, קביעת המדיניות החיצונית – בכל אלה אין כל רשות חיצונית, ולו גם שוחרת טובת ישראל כהסתדרות הציונית, יכולה להתערב. שלמותו ואחדותו של העם בישראל, דמותו הרוחנית והחברתית, כושרו המשקי, הצבאי, החינוכי, תלויים בהתגברות הכוחות הפנימיים של העם בישראל.

אין אדם מתקנא בבנו ובתלמידו; אם התנועה הציונית רואה במדינת ישראל יציר כפיה – ויש הצדקה מרובה לראייה זו, – אין היא צריכה לראות בצער, בקנאה או באי־רצון התעצמותה של המדינה בכל הנעשה בתחומי המדינה ובקשריה עם מדינות חוץ. אם המדינה הצליחה לרכוש אהבת העם ועזרתו, זוהי הצלחת הרעיון הציוני, ואין לתנועה הציונית כל עניין לשמש מחיצה או טריז בין המדינה ובין העם.

אולם לאמיתו של דבר אין המדינה יכולה לידת התנועה הציונית בלבד. המדינה היא יצירה של האומה היהודית לדורותיה, ולא רק של ארגון שקם לפני חמישים או שבעים שנה.

בוני המדינה בפועל היו העולים, והעלייה לא התחילה עם פעולת ההתיישבות של ההסתדרות הציונית, אף לא עם זו של חובבי ציון ושל מייסדי מקווה ישראל ופתח־תקווה. כתקווה המשיחית כן העלייה לארץ לא פסקה בכל ימי הגולה, וכל שבטי ישראל וכל הדורות יש להם חלק בעלייה זו. התנועה הציונית הייתה שליחה הראשון והחשוב ביותר של ההיסטוריה היהודית ביובל האחרון, וחלקה במדינת ישראל הוא לא מעט, אבל אין המדינה אך ורק מפעלה המעשי ורכושה הרוחני של התנועה הציונית, בין שאנו מונים שנותיה מהקונגרס הציוני הראשון או מוועידת קטוביץ. **הכוחות ההיסטוריים המתמידים והקבועים**, שאינם בני חלוף, בבניין המדינה, שאנו עומדים רק בראשיתו, הם שניים: **הכיסופים המשיחיים** של העם היהודי **וחלוצי ההגשמה, העולים**, העושים מלאכת בניין הארץ בגופם. אבל תהיינה זכויותיה של ההסתדרות הציונית ביצירת המדינה אשר תהיינה – היצירה היא העיקר ולא זכות היוצרים.

אין התנועה הציונית יכולה להתקיים מכאן ולהבא בכוח מעשיה הקודמים בלבד בארץ. מעשים אלה נעשים עכשיו ביכולת יותר עצומה על ידי המדינה עצמה. בכל שנות פעולתה, עד הקמת המדינה, השקיעה ההסתדרות הציונית על ידי הקרן הקיימת וקרן היסוד 46,823,000 ל"י (קרן היסוד 25,523,000 ל"י, קרן קיימת 21,300,000 ל"י) בפיתוח היישוב בארץ. לגבי פעולת קרן היסוד זוהי תקופה של 27 שנים; הקרן הקיימת פועלת עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה. ואילו המדינה הוציאה במשך חמש שנות קיומה הראשונות 764 מיליון ל"י על שירותים ופיתוח. בחשבון זה לא הוכנסו הוצאות מלחמת הקוממיות. בממוצע הוציאה הממשלה בשנה אחת קרוב ל־155 מיליון ל"י. זאת אומרת – בשנה אחת הוציאה המדינה באמצעיה פי שלושה ויותר מאשר השקיעה ההסתדרות הציונית במשך כל זמן קיומה עד קום המדינה.

מאז קום המדינה גדלו אמצעיה של הסוכנות, אבל הסוכנות היא רק צינור להוצאת הכספים. מקור הכספים הוא לא בהסתדרות הציונית, אלא בציבורי היהודים בעולם, ובראש וראשונה ביהדות אמריקה. אוסף כספים למען הארץ כבר חדל זה כמה שנים, עוד לפני קום המדינה, מהיות עניינה

המיוחד של התנועה הציונית באמריקה, ונהפכה לפעולה יהודית כללית. לא הסניפים הציונים בערים, אלא הקהילות היהודיות – אם יש לקרוא בשם זה "הקופות" העירוניות לצורכיהם הכלליים של היהודים – הן המקור הראשי לעזרה הכספית, והמגבית היא "מגבית מאוחדת" לכל צורכי היהדות, אם כי חלק הארי נשלח לישראל.

התנועה הציונית תתקיים אם תמלא שליחות שאחרים לא יעשוה, ואם שליחות זו תטיל **חובה אישית** על כל חבר ההסתדרות הציונית. כושר השפעתה של התנועה הציונית אינו תלוי במדינה ואינו נתון בידיה. אין ביכולתה של המדינה להשליט את התנועה הציונית בתפוצות. "רק בכוח ערכיה ובחזונה מסוגלת תנועה לכבוש לבבות, להדריך המונים ולהתייצב בראש העם. והשאלה חוזרת למקומה: מה ייעודה ושליחותה של התנועה הציונית עכשיו, לאחר קום המדינה ולאחר התמורות שחלו בעם ישראל? לא חיבת המדינה – זוהי נחלת העם כולו, והיותה נחלת העם כולו הוא נכס יהודי יקר, חשוב גם למדינה וגם לעם.

כשם שהמדינה זקוקה לעם, זקוק העם למדינה. השאלה היא כיצד להבטיח אריכות ימיה של זיקה זו; ויתר על כן: כיצד להבטיח קיומו, אחדותו ורציפותו ההיסטורית של העם בגולה, כל עוד הוא בגולה ולגבי אלה שהם בגולה? מהו הדבק המסוגל לקיים הקשר בין התפוצות השונות, לתת תוכן לחיים יהודיים בכל תפוצה ותפוצה, ולשמור על הזיקה של התפוצה כולה לישראל?

לשאלה זו יש רק תשובה אחת ויחידה: **חינוך עברי לעם בגולה**. הנחלת הלשון העברית לדור הצעיר, לא ידיעת קרוא בלבד לשם תפילה, אמירת "קידוש" או לקריאת ההפטרה, כנהוג בכמה בתי כנסת באמריקה, אלא ידיעת הלשון כדי קריאה בספרות העתיקה והחדשה וכדי שיחה עם יהודי מישראל; הלשון העברית כקניין המשותף וכדבק המלכד של כל חלקי העם בעולם.

מלאכה זו נתבעת עכשיו מההסתדרות הציונית ומכל איש ציוני ואישה ציונית בגולה. זוהי שליחותה ההיסטורית בתקופה זו. וכדי שחינוך עברי ימלא ייעודו – יש הכרח להטיל אותו **כחובה אישית** על כל חבר וחברה בהסתדרות הציונית בתפוצות, כחובה לתת לבניהם ולבנותיהם חינוך עברי, ויש הכרח להטיל חובה זו על כל סניף עירוני לטפח החינוך העברי בקהילה ועל כל ארגון ארצי – לשקוד על חינוך עברי לכל הקיבוץ היהודי בארצו. לא חינוך עברי במקום קיבוץ גלויות, במקום פעולה מדינית וכלכלית למען המדינה; לא כתחליף לחינוך חלוצי, אלא לשם קיבוץ גלויות ולשם טיפוח הרוח החלוצי בנוער, אבל לא רק לשם שני אלה בלבד, אלא בראש וראשונה לשם קיום שלמותו ואחדותו היהודית של העם בתפוצות וקשריו עם המולדת המחודשת.

היש בכוח המדינה להביא לידי קיבוץ גלויות מלא ושלם, ועל ידי כך לחסל את הגולה ולפתור בדרך זו בעיית אחדותו של העם היהודי? רק ההיסטוריה תענה על שאלה גורלית זו בזמנה. ובינתיים עלינו למנוע התחסלות הגולה על ידי טמיעה והתבוללות.

התפוצה היהודית היא עובדה היסטורית, ולא עובדה חדשה, גם לא עובדת לוואי לחורבן בית שני. התפוצה קדמה לחורבן בית שני וגם לחורבן בית ראשון. הציונות בימינו הבהירה ללא צל של ספק שאין היא רואה העלייה לארץ כחובה ציונית או כחלק מהאידיאולוגיה הציונית, והיא עשתה זאת לא מרוע לב. המונים אינם עולים בלי לחץ. רק אישים מחונני תכונות חלוציות אינם זקוקים ללחץ חיצוני, למצוקה כלכלית או מדינית, בשביל שינוי חייהם ויציאתם מהגולה והזדהותם בכל חייהם **האישיים** עם מפעל חידוש המולדת ויצירת החברה העברית החדשה. מניעים פנימיים, צורך נפשי עמוק לחיות החיים בהתאם לחזון הפועם בנפש; רצון היצירה והכושר וההכרח הפנימי להשתתף במעשה־בראשית של חידוש אומה וארץ אבות; יציקת דפוסי חברה חדשה וטיפוח ערכי

רוח גואלים – אלה מפעילים אישים דגולים שנתברכו במתת החלוציות. אבל אין המונים עוקרים ממקומם בכוח תורה עיונית, גם אם יסודותיה נכוחים, בלי שיפעלו גם גורמי לחץ ומצוקה. ומשום כך לא נזקקו יהודי עיראק לאידיאולוגיה, למען עלותם ארצה, וליהודי אמריקה ולציוניה לא עמדה האידיאולוגיה.

ראינו התמורות שחלו בעולם ובמצב העם היהודי במאת השנים האחרונות. איש לא יכול היה לראות מראש תמורות אלה לפני מאה שנים, ואין איש יכול לדעת מה יקרה במאת השנים הבאות. אחת אנו יודעים: היינו עַם־עולם, ועַם־עולם עלינו להישאר; היינו עם שמילא שליחות היסטורית בעולם, ושליחות לא קטנה מזו שמורה לנו גם בעתיד. ההיסטוריה התאכזרה אלינו כאשר לא התאכזרה לשום עם, אבל גילינו כוח עמידה פנימי כאשר לא גילה שום עם אחר. דווקא בתקופה שתכפו עלינו התלאות הנוראות ביותר – התאוששנו וחידשנו קוממיותנו. לא נסתפק באודים המעטים שהצלנו מן השרפה. ולא נוותר על קיומה ועתידה של התפוצה, גם באשר היא דרושה למדינה ובאשר היא דרושה לעצמה.

והתנועה הציונית שניערה חוצנה מחובת העלייה, תתרוקן מתוכנה ותתנוון אם תתנער גם מרעיון היסוד שקדם לעלייה ולציונות: **מקיום העם היהודי ואחדותו**. המדינה וחיזוק המדינה הוא אחד האמצעים לקיום העם בגולה; אבל אמצעי זה כשהוא לבדו לא מספיק, כי תפוצה שלא תעלה ארצה עלולה להתבולל ולהיבלע בעמים, ויש רק אמצעי נוסף אחד למנוע טמיעה – **חינוך עברי**. רק חינוך זה ביכולתו לקיים אחדות העם היהודי. קשר בין חלקי התפוצה ישתמר רק על ידי חינוך עברי ליהדות בגולה. לא רחוק הזמן שכל יהודי הגולה ישתמשו בלשונות הגויים בלבד גם בינם לבין עצמם. הדת שהחזיקה את העם עד המאה התשע־עשרה – נתרופפה, ואינה אלא נחלת חלקים בעם, חלקים גדולים או קטנים. הדבק היחידי שיכול לאחד ולייחד היהודים ולחזק קשריהם הנפשיים עם המדינה – זוהי הלשון העברית.

בלשון זו נתון המפתח היחיד לכל חלקי היהדות בעולם ולכל דורות ישראל בעבר ובעתיד; בלי ידיעת הלשון העברית אין היהודי, אם הוא דתי – מבין מה שהוא מתפלל. אם אינו דתי – אין כל תוכן חיובי ליהדותו.

רק האפיקורסות השטחית מזלזלת בתפקיד העצום שמילאה בגולה ועדיין ממלאה דת ישראל גם עכשיו בקיום העם היהודי ובליכודו, וברור שכל יהודי בגולה קרוב ונאמן יותר לעם, וגם קשריו עם ישראל הדוקים יותר, במידה שאינו רחוק מאמונת הוריו; אולם גם הציוני האדוק ביותר, אם הוא מסוגל להסתכל בעיניים פקוחות במציאות של ימינו, לא יוכל להניח, שאפשר להחזיר כל המוני ישראל לאמונה התמימה והשלמה של הדורות הקודמים. ואין ציוני ואין יהודי רשאי לוותר על כל המוני ישראל שאינם שומרי דת.

חינוך עברי בלבד לא ימצה כל תכניה של הציונות, גם לאחר שהציונים פוטרים עצמם מחובת העלייה. על התנועה הציונית להתייצב בראש כל פעולה יהודית מקומית, ארצית ובין־לאומית, שיש בה חיזוק מעמדה של היהדות והגנת כבודה וזכותה. במיוחד שומה על התנועה הציונית ללכת בראש כל פעולה המכוונת לביצור מדינת ישראל, להגברת עצמאותה הכלכלית וביטחונה המדיני והצבאי, ולהחשת תהליך קיבוץ הגלויות.

על התנועה הציונית לאמץ המגע החי בין קיבוצי היהדות בגולה ובין ישראל, לטפח תיירות, השקעת הון, יציאת תלמידים ללימוד במוסדות חינוך ישראליים – ולתת עזרה נאמנה לטיפוח התנועה החלוצית ועליית בעלי מקצוע, אנשי מדע ומומחים. אבל בלי חינוך עברי שיוטל **כחובה אישית** על כל ציוני בחינוך בניו הוא, וכחובה ציבורית על כל סניף וארגון מקומי

וארצי של ההסתדרות הציונית בקידום החינוך העברי על ידי כל מוסדות הקהילה והארגונים היהודיים – אין ממש מוסרי־רעיוני וסיכוי היסטורי לציונות, לאחר שאינה מזדהית עוד עם העלייה לארץ.

חינוך עברי הוא לא רק תנאי מוקדם לקיום זיקת גומלין וקשר תרבותי בין הגולה ובין הארץ; החינוך העברי הוא הכרחי, למען קשר כל יהודי באשר הוא למקור היהדות, ולהנחילו המורשה התרבותית הגדולה והעשירה ביותר של העם העברי – **ספר הספרים במקורו**.

חינוך עברי – אינו לימוד הלשון בלבד. גדולה ועצומה חשיבותה של הלשון, ובזכותה אומרים חכמינו הקדמונים, נגאלו בני ישראל ממצרים, משום ש"לא שינו את לשונם והיו מדברים בלשון הקודש". אבל לשון אינה אלא מכשיר, מפתח לאוצרות התרבות היהודית. העיקר הוא – תוכן החינוך העברי, תוכן עברי שיקיים אחדות העם וישמור על זיקתו לעברה ולעתידה של האומה, ותוכן זה אצור בראש וראשונה בספר הספרים. בלי ידיעת התנ"ך אין חינוך עברי בישראל ובגולה. היהודי החרד ימצא בתנ"ך המקורות והמאורות של אמונתו. וגם יהודי שאינו חרד יגלה בתנ"ך מקור התהוות אומתו, עלילות מאבקה הרעיוני עם העולם האלילי, פרקי גבורה ותפארת, שגב הנבואה הישראלית, אוצרות יקרים של שירה וחוכמה, חזון והגות, שאין כמותם ללהט מוסרי, לטוהר הרגש, לעוז הביטוי. בספר זה יתלווה לאבות האומה שכאילו התהלכו בארץ כשייחים בדואים בימינו, אבל מהליכותיהם התמימות, ובייחוד מהליכות אברהם העברי הראשון לדורותיו, בוקעת גדלות נפש וחוכמה עליונה ותפארת אדם, השאובה מתוך מגע חי עם אלוהי החסד והאמת, שחי בליבם והאיר דרכם בחיים.

הוא ימצא במשא נביאי ישראל, נביאי האמת הטהורה והצדק המוחלט, סוד הגבורה הנפשית שעמדה לישראל בכל הדורות.

הוא ירגיש בכל דף של ספרי נצח אלה החתירה המוסרית והרעיונית לאחדות:: אחדות האדם, אחדות המין האנושי, אחדות ההוויה הקוסמית, אחדות החומר והרוח, אחדות הבורא והבריאה, החתירה, שלא פסקה מימי אברהם אבינו, משה רבנו, נביאי ישראל, חכמי ימי הביניים ועד ההוגים הגדולים בדורות האחרונים, כשפינוזה ואיינשטיין.

בספר זה יכיר ייחודו ההיסטורי של עמו – וייעודו האוניברסלי הכלל־אנושי, השלובים וכרוכים זה בזה. הוא ימצא בתנ"ך משהו יותר מהיסטוריה, משירה, מחוכמה, מהגות, מגילוי שכינה. בספר הספרים יתגלה לו משא העתיד, עתיד עמו ועתיד המין האנושי, חזון אחרית־הימים, חזון גאולה, שלום וצדק, שנישא בימי קדם בהרי ירושלים ועדיין הוא מבהיק ורענן ומרעיד לבבות כביום נתינתו, והוא נושא בשורת האמת גם לגאולת ישראל וגם לפתרון שתי הבעיות הגורליות של המין האנושי בימינו: בעיית ההון והעבודה בחברה, ובעיית המלחמה והשלום בקרב עמים. ספר זה האיר באור עליון מאבקו הטרגי והממושך של עמו ופיזר המחשכים של תועי עמים ומשום כך היה לספר הספרים של אומות העולם, ונפוץ בקצווי תבל, כאשר לא נפוץ בעולם שום ספר אחר, ותורגם לכל הלשונות והניבים של עמי תרבות ועמים פראים, והוא משמש עד היום מקור השראה דתית ומוסרית לאישי רוח דגולים ולהמוני עם פשוטים; אבל אין איש יכול להגיע לחקרו הנאמן ולהתייחד עם טוהר אמיתו ויקרת אורו וזיוו אלא במקורו, בלשון העברית.

חינוך עברי מושתת על התנ"ך ייתן בלב כל יהודי הכרת תוכן יהדותו, בין שהוא דתי ובין שאינו דתי; הוא ירים כבודו וערכו בעיני שכניו – רוב העם היהודי חי בקרב עמים המעריצים את התנ"ך. הוא יעלה כבוד עצמו כאדם וכיהודי, ויעמיק זיקתו הנפשית לישראל – מולדת התנ"ך בעבר ומולדת עצמאות עמו בהווה ובעתיד.

אין בחינוך עברי כל התורה הציונית, אבל בלי חינוך עברי, **כחובה אישית** וכחובה ציבורית, התורה הציונית נעשית פלסתר. בלי השלטת חינוך עברי בתפוצה – אין כל ערובה לקיום העם היהודי בגולה, ואין כל אמצעי לשמירת אחדותו וזיקתו לישראל.

הציונות היא חתירה נאמנה לקראת נצח ישראל, ונצח ישראל טבוע בשנים אלה: במדינת ישראל ובספר הספרים.

דרומה

בֶּן־אָדָם, שִׂים פָּנֶיךָ...
וְהַטֵּף אֶל־דָּרוֹם, וְהִנָּבֵא
אֶל יַעַר הַשָּׂדֶה נֶגֶב...

(יחזקאל כא, 2)

בדרום ובנגב עמדה עריסת אומתנו; הם אזורי התורפה המסוכנים של המדינה; הם גם תוחלתה הגדולה.

כשנצטווה אברהם אבינו ללכת מארצו וממולדתו ומבית אביו באור כשדים לארץ היעודה – הלך ונסע הנגבה, ולאחר שהרעב הוריד אותו מצרימה – שב ועלה הנגבה. זמן מה אהל אברהם באלוני ממרא אשר בחברון, כי האדמה הצחיחה בדרום לא נשאה את אברהם ואת לוט יחדיו, כי לשניהם היה מקנה רב – צאן ובקר, אבל אחרי הפיכת סדום, חזר אברהם "אַרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגָר בִּגְרָר" (בראשית כ, 1). שכניו של אברהם היו הפלשתים אשר התיישבו בדרום המערבי, ועם שכנים אלה כרת אבי האומה ברית לאחר מריבות על באר מים שחפר אברהם בארץ מעוטת גשמים זו, ואברהם קרא למקום באר שבע "כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם" (שם, כא, 31), וספר הספרים שלנו המצטיין בצמצום דרמטי, גם כשהוא מספר על מאורעות אדירים, מציין בפסוק אחד בן עשר מילים, שני מעשים של אברהם, שצירופם יחד מעורר השתאות עמוקה על התפיסה המופלאה של קדמונינו. בנשימה אחת מסופר על מעשה פרוזאי ויומיומי, כביכול, של נטיעת עץ – ועל הברקת הרעיון העליון שהונח בהשקפת העולם המקורית של היהדות – הרעיון של אל עליון. ואלו הן עשר המילים: – "וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם" (שם, שם, 33). רק הגניוס היהודי הקדמון השכיל והעז לצרף בפסוק אחד ובפשטות תמציתית כזו שני מעשים שונים ורבי־משמעות כאלה.

גם יצחק, בנו של אברהם, היה יושב בארץ הנגב, וכאן פגש ברבקה בבואה מארם־נהריים, ואף הוא נסתכסך עם שכניו הפלשתים בגלל חפירת בארות אשר הפלשתים סתמו אותן. "וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים. וַיָּרִיבוּ רֹעֵי גְרָר עִם רֹעֵי יִצְחָק לֵאמֹר: לָנוּ הַמָּיִם, וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק, כִּי הִתְעַשְּׂקוּ עִמּוֹ. וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֶרֶת, וַיָּרִיבוּ גַּם עָלֶיהָ, וַיִּקְרָא שִׁמָהּ שִׂטְנָה. וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֶרֶת, וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ, וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת וַיֹּאמֶר: כִּי עַתָּה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפָרִינוּ בָאָרֶץ. וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שָׁבַע" (שם, כו 19–22). ושוב המשיך פה יצחק במסורת העברית של אביו: "וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה', וַיֵּט שָׁם, אָהֳלוֹ, וַיִּכְרוּ שָׁם עַבְדֵי יִצְחָק בְּאֵר" (שם, שם, 25).

נטיית אוהל, כריית באר וקריאה בשם אל עליון – בנשימה אחת.

ברור הדבר למה הלכו האבות הראשונים של האומה הנגבה: זה היה חלק הארץ הפחות מיושב ומאוכלס, כבימינו אלה, והעולה הראשון מהארץ שנקראת בימינו עיראק ובימים ההם – חרן, מצא

בנגב מרחב חופשי וריק, כאשר לא מצא בכל שאר חלקי הארץ היעודה, וגם הוטל עליו לעסוק במקום מושבו החדש במעשי בראשית: חיפוש מים ונטיעת עצים, ושם, במרחב שומם זה, עמד על האחדות העליונה של ההוויה.

גם המרגלים ששלח משה לתור הארץ עלו תחילה בנגב, ומשם באו לחברון. השליט הכנעני הראשון אשר נתקלו בו בני־ישראל במסעיהם מהדרום לצפון היה מלך ערד היושב בנגב.

בתנ"ך אין הביטוי המשובש השגור בפי בני דורנו – "לרדת" לנגב. בתנ"ך "עלו" הנגבה.

כאז כן היום, הנגב הוא המרחב הגדול והריק של ישראל. מאז דרכו פה רגלי האבות עברו על הנגב הרבה חליפות ותמורות וערי הנגב החרבות הן עדות למאמצי דורות, מימות האבות ועד המאה השביעית, עד גמר התקופה הביזנטית, ליישב ולהפריח שממה זו. גם הסקירות הארכיאולוגיות שנעשו בשנים האחרונות גילו מספר רב של יישובים קדומים בכל רחבי הנגב. הכיבוש הערבי במאה השביעית עשה לאל מאמצי המיישבים העברים ובני־נביות, והיום אין עוד כמעט כל זכר לערי יהודה ושמעון, שני השבטים שהתנחלו בדרום ובנגב.

ספר יהושע (טו, 21–32) מונה הערים בנחלת שבט יהודה, אל גבול אדום בנגבה:

> קַבְצְאֵל וְעֵדֶר וְיָגוּר. וְקִינָה וְדִימוֹנָה וְעַדְעָדָה. וְקֶדֶשׁ וְחָצוֹר וְיִתְנָן. זִיף וָטֶלֶם, וּבְעָלוֹת. וְחָצוֹר חֲדַתָּה וּקְרִיּוֹת, חֶצְרוֹן הִיא חָצוֹר. אֱמָם וּשְׁמַע וּמוֹלָדָה. וַחֲצַר גַּדָּה וְחֶשְׁמוֹן וּבֵית פֶּלֶט. וַחֲצַר שׁוּעָל וּבְאֵר שָׁבַע וּבִזְיוֹתְיָה. בַּעֲלָה וְעִיִּים וָעֶצֶם. וְאֶלְתּוֹלַד וּכְסִיל וְחָרְמָה. וְצִקְלַג וּמַדְמַנָּה וְסַנְסַנָּה. וּלְבָאוֹת וְשִׁלְחִים וְעַיִן וְרִמּוֹן.

שמעון אשר התנחל בתוך נחלת בני יהודה ישב אף הוא בכמה מהערים שנזכרו לעיל (בְּאֵר שֶׁבַע, אֶל תּוֹלַד, מוֹלָדָה, חֲצַר שׁוּעָל, עֶצֶם, חָרְמָה, צִקְלַג, עַיִן, רִמּוֹן) אבל היו לשמעון גם ערים בנגב שבהן לא ישבו בני יהודה: בְּתוּל, בָּלָה, שֶׁבַע, בֵּית הַמַּרְכָּבוֹת, חֲצַר סוּסָה, שָׂרוּחֶן, עֶתֶר, עָשָׁן (שתי הערים האחרונות נזכרו גם בערי יהודה בשפלה – יהושע טו, 42).

התנ"ך מבחין בין ששת חבלי הנגב: נגב־ערד – זהו מדבר יהודה ממזרח לבאר שבע עד ים המלח; נגב יהודה – הנגב המרכזי; נגב הירחמיאלי ונגב הקיני – שניהם כנראה בדרום הנגב; נגב הכרתי – כנראה הנגב המערבי לצד פלשת; נגב כלב – ייתכן חלק מנגב יהודה.

הנביאים לא השלימו מעולם עם שממות הנגב. הנביא ישעיהו בן אמוץ התנבא:

> יְשִׂשׂוּם מִדְבָּר וְצִיָּה, וְתָגֵל עֲרָבָה וְתִפְרַח כַּחֲבַצָּלֶת... אָז יְדַלֵּג כָּאַיָּל פִּסֵּחַ, וְתָרֹן לְשׁוֹן אִלֵּם, כִּי נִבְקְעוּ בַמִּדְבָּר מַיִם, וּנְחָלִים בָּעֲרָבָה. וְהָיָה הַשָּׁרָב – לַאֲגַם, וְצִמָּאוֹן – לְמַבּוּעֵי מָיִם... וְהָיָה שָׁם מַסְלוּל וְדֶרֶךְ, וְדֶרֶךְ הַקֹּדֶשׁ יִקָּרֵא לָהּ... וְהָלְכוּ גְּאוּלִים
>
> (ישעיהו לה, 1-9)

כאן נתפרשו כל המפעלים העיקריים הדרושים לפיתוח הנגב, שלא עבר זמנם גם בימינו אלה. וירמיהו התנבא:

> כִּי כֹה אָמַר ה': כַּאֲשֶׁר הֵבֵאתִי אֶל הָעָם הַזֶּה אֵת כָּל הָרָעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת – כֵּן אָנֹכִי מֵבִיא עֲלֵיהֶם אֶת כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר עֲלֵיהֶם. וְנִקְנָה הַשָּׂדֶה בָּאָרֶץ הַזֹּאת, אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים: שְׁמָמָה הִיא מֵאֵין אָדָם וּבְהֵמָה... שָׂדוֹת בַּכֶּסֶף יִקְנוּ וְכָתוֹב בַּסֵּפֶר וְחָתוֹם וְהָעֵד עֵדִים

בְּאֶרֶץ בִּנְיָמִין וּבִסְבִיבֹתִ יְרוּשָׁלַיִם וּבְעָרֵי יְהוּדָה וּבְעָרֵי הָהָר וּבְעָרֵי הַשְּׁפֵלָה וּבְעָרֵי הַנֶּגֶב – כִּי אָשִׁיב אֶת שְׁבוּתָם, נְאֻם־ה'

(ירמיהו לב, 42-44)

בנגב נמצאו בימים הקדומים המכרות הראשונים אשר הגדילו סחר הארץ בימי מלכי יהודה הראשונים. עוד בספר התורה נשתבחה הארץ "אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהָרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת" (דברים ח, 9), וגם אחד מהנביאים האחרונים מדבר על "הָרֵי נְחֹשֶׁת" (זכריהו ו, 1). בהרי תמנע אשר בנגב הדרומי היו לשלמה המלך מכרות נחושת, אשר הותכה בכור המצרף שבנה מלך זה בעציון־גבר, כפי שנתגלה בימינו בחפירות של הארכיאולוג היהודי האמריקני נלסון גליק. כה רבה הנחושת בימי שלמה, עד כי סופר עליו: "וַיַּנַּח שְׁלֹמֹה אֶת כָּל הַכֵּלִים מֵרֹב מְאֹד מְאֹד, לֹא נֶחְקַר מִשְׁקַל הַנְּחֹשֶׁת" (מלכים א ז, 47), ועוד בדברי ימי דויד נאמר: "וְלַנְּחֹשֶׁת וְלַבַּרְזֶל אֵין מִשְׁקָל כִּי לָרֹב הָיָה" (דברי הימים א כב, 14). ואומנם נמצאו בימינו מחצבי ברזל ונחושת בנגב, אם כי אין ספק שבדורות הקדומים דולדלו כמה מהם.

לקדמונים היה ידוע גם שפע החֵמר (אספלט) המצוי בסביבות ים המלח – "וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בְּאֵרֹת חֵמָר" (בראשית יד, 10) ודרכי שימושו.

חשיבות יתרה נודעה לנגב עוד בימי קדם, – בגלל מפרץ ים סוף שבדרומו. זה היה המוצא הראשון של העם היהודי לים בימי מלכי יהודה. שלושה מלכים מבית דויד חתרו להגיע לקצה הדרומי של הנגב ולעשות את אילת לנמל יהודי בלשון ים סוף: שלמה, יהושפט ועוזיהו.

הדרך לאילת – הערבה, והעיר אשר על שפת ים סוף היו תחילה נחלת אדום, כפי שמסופר בתורה: "וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ בְנֵי־עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֶצְיֹון־גָּבֶר" (דברים ב, 8). בימי דויד נכבשה אדום. "וַיְהִי כָל אֱדֹום עֲבָדִים לְדָוִד" (שמואל ב ח, 14). יורשו של דויד, שלמה המלך, כיוון כל מאמציו להגדיל עושר ארצו בדרכי שלום, ומשום כך העריך חשיבותה הכלכלית של אילת "וְאֳנִי עָשָׂה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בְּעֶצְיֹון־גֶּבֶר אֲשֶׁר אֵת אֵלוֹת עַל שְׂפַת יַם־סוּף בְּאֶרֶץ אֱדֹום" (מלכים א ט, 26).

התפלגות המלוכה בימי רחבעם הביאה לאובדן אילת. אולם המלך הרביעי אחרי רחבעם, יהושפט בן אסא, השכיל לכרות ברית עם אחאב מלך ישראל, ועל ידי כך יכול היה לכבוש מחדש את אילת, ושוב ניסה לטפח הספנות העברית שהחל בה שלמה המלך. אחרי מות אחאב, מגדולי מלכי ישראל, הורעו היחסים בין יהושפט מלך יהודה ובין אחזיה בנו של אחאב. גם אחזיה רצה להשתתף בשיט בים סוף, אבל יהושפט דחה הצעת שותפות זו "אָז אָמַר אֲחַזְיָהוּ בֶן אַחְאָב אֶל יְהוֹשָׁפָט: יֵלְכוּ עֲבָדַי עִם עֲבָדֶיךָ בָּאֳנִיוֹת – וְלֹא אָבָה יְהוֹשָׁפָט" (מלכים א כב, 50). בגלל מריבה זו נחלשה יהודה ואילת נשמטה שוב מידי העברים; ושוב עברו ארבעה דורות עד שאמציה בן יואש מלך יהודה הכה את אדום בגיא־המלח ותפס את סלע (בירת אדום), ובנו עוזיהו (עזריה), בנה את אילת, וישיבה ליהודה (מלכים ב, יד, 22). עוזיהו, שהיה אחד מגדולי המדינאים שקמו ביהודה, קיים יחסי ידידות ושותפות עם מלך ישראל, ירבעם השני, אף הוא מגדולי מלכי ישראל, ושניהם הרחיבו גבולות ארצם: עוזיהו בן אמציה בדרום, וירבעם בן יואש בצפון.

עוזיה המלך היה מצביא גדול, כובש מצליח ומיישב ומפריח שממה. בימיו התעצם הצבא היהודי, טופחה ההתיישבות וההשקייה, נבנה הנמל באילת, ויחד עם הפריחה המדינית והכלכלית

צמחה להפליא גם התרבות הרוחנית והמוסרית. בימי עוזיהו קמו נביאי הספר הגדולים והראשונים: עמוס, הושע, ישעיהו, אשר הורישו לעם היהודי ולאנושות כולה תורת הצדק, החסד, האחווה, השוויון וחזון הגאולה היהודית והאנושית באחרית הימים. ולא בכדי זכה מלך זה לכתיבת תולדות חייו ומעשיו על ידי הנביא הגדול ישעיהו בן אמוץ, דבר אשר לא זכה לו שום מלך ביהודה ובישראל.

הודות לכיבושים ולמפעלי הפיתוח של עוזיהו בדרום ובנגב – נשארה אילת בידי היהודים במשך שלושה דורות – בימי עוזיהו, יותם ואחז מלכי יהודה.

גם יותם, בנו של עוזיהו, המשיך במפעל הפיתוח של אביו והרחיב גבולות ארצו במזרח: "וְעָרִים בָּנָה בְּהַר יְהוּדָה וּבֶחֳרָשִׁים בָּנָה בִּירָנִיּוֹת וּמִגְדָּלִים. וְהוּא נִלְחַם עִם מֶלֶךְ בְּנֵי־עַמּוֹן וַיֶּחֱזַק עֲלֵיהֶם" (דברי הימים ב כז, 4–5).

עם חורבן מלכות ישראל בימי המלך הושע בן אלה, נחלשה גם מלכות יהודה, ורצין מלך ארם השיב את אילת לאדום – "וַיְנַשֵּׁל אֶת הַיְהוּדִים מֵאֵילוֹת, וַאֲדֹמִים בָּאוּ אֵילַת וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (מלכים ב טז, 6).

בימינו, במרס 1949, נכנס צבא־הגנה לישראל לאילת וישיבה לישראל, ובמקום הגבול המסורתי מדן ועד באר שבע – נמתח גבול ישראל כמאתיים וחמישים קילומטר דרומה מבאר שבע, ובפעם הראשונה בתולדותינו שוכנת מדינת היהודים לשני ימים: ים סוף בדרום וים התיכון במערב. מבחינת התחבורה העולמית דומה הנגב לתעלת סואץ: הוא משמש מעבר לשני אזורי השיט העולמיים – דרך ים התיכון לאוקיינוס האטלנטי, ודרך ים סוף לאוקיינוס ההודי והשקט.

הנגב נתברך בעוד ים אחד, שאין לו ערך תחבורתי רב, כי הוא ים פנימי סגור – וזהו ים המלח. אבל ים זה הוא יחיד במינו בעולם, הוא שקוע בבקעה העמוקה ביותר בכדור הארץ – כארבע מאות מטר מתחת לפני הימים, והוא עשיר במלחים ובמינרלים מכל ים אחר בעולם. יש בו כשני ביליון טונות של אשלג, למעלה מעשרים ביליון טונות של מגנזיום כלורי, למעלה מעשרה ביליון של סודיום כלורי, כשישה ביליונים של קלציון כלורי, קרוב לביליון טונות מגנזיום ברומי ועוד. והוא שופע מעיינות רפואה שעדיין לא נחקרו כהלכה, אבל אין ספק שצפונה בהם ברכה רבה לבריאות ולהבראה.

מאז נגאלו מרחבי הנגב על ידי צבא־הגנה לישראל נסקר ונחקר הנגב מחדש, אם כי עדיין לא במידה מספיקה, ועדיין הסתום והנעלם מרובה על הגלוי והידוע. נתברר, כי הנחושת והברזל אינם המחצבים היחידים בנגב. נתגלו מקורות פוספט מרובים, שבחלקם הם מנוצלים, ומהם נתקבל החומר היקר למחקר אטומי: אורניום. נמצאו מחצבי גבס, שיש ושחם, מרבצי חול זכוכית מן המובחר, אבן ביטומן, קאולין ועוד. אבל עדיין אין להגיד שכבר נחשפו כל האוצרות הצפונים בחיק המדבר הגדול ובמעבה אדמתו. גם החי והצומח בנגב עדיין טעונים חקירה מפורטת, כן האקלים, כמות הטל, טיב הקרקע והמבנה הגיאולוגי.

ההתקדמות המופלאה של מדעי הטבע בשלוש מאות השנים האחרונות נתרכזה עד ימינו אלה בעיקר בארצות הצפון – באירופה ובאמריקה. בארצות אלה אין מחסור במים ובמקורות כוח: פחם, נפט, גז, אשדות. הגשמים באותן ארצות מצויים בשפע כמעט בכל חודשי השנה, ואוצרות פחם וברזל הכשירו המהפכה התעשייתית הגדולה שנתחוללה במאה התשע־עשרה.

כאחד מעמי התרבות המעטים שחזר למולדתו הקדומה בארץ סובטרופית וצחיחה ברובה, שומה עלינו להתרכז במחקרים שלא היה צורך חיוני לעמי הצפון. ובנגב ייבחן כושר המדע והמחקר היהודי. אולם במחקר בלבד לא סגי.

המשולש של הנגב תקוע בין שתי ארצות עוינות: מצרים ועמון. מעבר לגבול הדרומי־מערבי של הנגב משתרע מדבר סיני, ומעבר לגבול המזרחי – מדבר ערב. הערבים הפכו לא מעט ארצות פורחות ומאוכלסות למדבריות. השממה בארצות ערב אינה מפריעה לקיומם ולעצמאותם. מדינת ישראל הקטנה לא תוכל לסבול בתוכה לאורך ימים מדבר התופס למעלה ממחצית שטחה. אם המדינה לא תחסל את המדבר – עלול המדבר לחסל את המדינה. הרצועה הצרה שבין יפו וחיפה, ברוחב של 15–25 קילומטר, המכילה רובו של העם בישראל, לא תעמוד לאורך ימים בלי יישוב רב ומבוצר במרחבי הדרום והנגב.

עוז רוחם, יוזמתם היוצרת ויגיע כפיהם של חלוצי העם בשלושת הדורות האחרונים, שינו פני הארץ עוד בהיותה תחת שלטון זרים. מפלסי הדרך להקמת המדינה הֻפרו חולות וטרשים, ייבשו ביצות, חפרו בארות ונטעו כרמים ופרדסים, ייערו הרים, בנו כפרים וערים, פיתחו חרושת ומלאכה. אבל עבודתם נצטמצמה במחצית הצפונית של מערב הארץ – וגם כאן בעיקר במישורי החוף ובשני העמקים: עמק יזרעאל ועמק הירדן – שאדמתה פורייה בדרך כלל וגשמיה מצויים ומספיקים. המחצית הדרומית של הארץ עמדה בשיממונה מאות בשנים, מאז הכיבוש הערבי. גם התורכים וגם הבריטים לא ניסו להפריח שממה זו – לא היה להם צורך בכך, ועל הנגב רבצה קללת ירמיהו הנביא: ״עָרֵי נֶגֶב סֻגְּרוּ – וְאֵין פּוֹתֵחַ״ (ירמיהו יג, 19) . מאז 1939, עם פרסום הספר הלבן של ממשלת צ׳מברלין, נאסרה על היהודים כל דריסת רגל בנגב וברובו של הדרום.

השלטון הזר והבעלות הנוכרית על האדמה צמצמו שטחי התיישבותנו. בין גדולי המיישבים וגואלי האדמה לפני קום המדינה היו אישים מרחיקי ראות; ובניסיונותיהם ברכישת אדמה בתנאים הקשים של השלטון העות׳מאני ומשטר המנדט הייתה תוכניתיות רבה. בייחוד הצטיין בכך הנדיב הידוע – היהודי המופלא שמתוך היהדות המתבוללת בצרפת קם לחונן עפרות המולדת והקדיש כל חייו וחלק גדול מהונו העצום להתיישבות חקלאית. אולם המשטר הזר, לרוב עוין, והחוקים הבולמים עמדו כצר לתוכניות הארציות, וחלום ההתיישבות בעבר־הירדן, שרוטשילד עמל על הגשמתו, התנדף בתנאי המציאות המדינית, וכל דרום הארץ למעשה היה מחוץ לתחום ההתיישבות היהודית המחודשת. כך נצטמצם כל היישוב העברי ברצועה הצרה שבין יפו וחיפה, עם שלוחות מעטות לדרום ולצפון.

מלחמת הקוממיות העמידה לרשותנו כל אדמת המדינה, ממטולה בצפון ועד אילת בדרום. התחומים שתחמה עצרת האו״ם ב־29 בנובמבר 1947 הורחבו תחילה על ידי צבא־הגנה לישראל ועם מנוסת התושבים הערבים, שהחלה בראשית דצמבר 1947, כנראה לפי תוכנית שקבע המופתי הירושלמי כמה שנים קודם לכן; עם תום הקרבות בתחילת ינואר 1949 – הורחבו הגבולות שוב בלא־מלחמה; תחילה על ידי כניסת יחידות צה״ל לדרום הנגב ולאילת, לאחר שנחתם הסכם שביתת הנשק עם מצרים; ואחר כך במשא ומתן מדיני עם שליטי עבר־הירדן, כשהוסכם להעביר לרשות ישראל כל הרצועה שבה עוברת הרכבת מלוד לירושלים, וכן ואדי־ערה (הכביש מחדרה לעפולה) ואדמות ממזרח לכביש הזה.

כל אדמות הדרום ממערב לקו שביתת הנשק של מחוז חברון וכל הנגב, מבאר שבע ועד אילת, נגאלו כקניין המדינה הצעירה. הוסרו כל המכשולים החוקיים והמדיניים ליישובה של מרבית אדמת המדינה – ורוב שטחיה של ישראל המחודשת הם בדרום ובנגב, המכשול היחיד שעדיין עומד כצר להתפשטותנו ולהתיישבותנו בדרום – הוא פרי הטבע הזועם: השממה ומיעוט הגשמים.

על כושרו החלוצי, עוז רוחו ויוזמתו הכובשת והיוצרת של הנוער היהודי ועל יכולתם המדעית והטכנולוגית של אנשי המדע והמחקר בישראל – להתגבר על קשיי טבע אלה, ולפתח את הדרום והנגב להתיישבות רבת־עם בנויה על מרעה, חקלאות, מלאכה, מכרות וחרושת. דיג וספנות – מתוך ניצול האפשרויות החדשות של גילויי המדע ושכלול הטכניקה בימינו. **צו קיומה של מדינת ישראל**, גם צו כלכלי וגם צו ביטחוני, הוא **לְהַדְרִים**: להזרים מימי הארץ וגשמיה דרומה, להפנות הנוער החלוצי והעולים המתיישבים דרומה. לכוון תקציבי הפיתוח בעיקר דרומה, לעקור חלק גדול מבתי המלאכה והחרושת ולהעבירם דרומה, להעתיק כמה ממכוני המדע והמחקר העוסקים בידיעת הארץ, מבנה קרקעה, צמחיה, מזגה וספונות אדמתה – דרומה, ולרכז מחשבת אנשי המדע והמחקר הישראליים בחקר הכוחות הגלויים והגנוזים שבעזרתם נוכל להפרות ולהפריח אדמות הדרום והנגב.

בלי יישוב הדרום והנגב לא ייתכן ביטחון המדינה ולא נגיע לעצמאות כלכלית. יישוב זה לא ייתכן בלי שינוי סדרי בראשית, ואין דבר זה למעלה מיכולת המדע בימינו ומעֵבר ליוזמה החלוצית של צעירינו. **בכוח המדע והחלוציות** נעשה הפלא הזה.

כל מפעלנו בארץ הוא אחד מפלאי ההיסטוריה. לא פלא שלמעלה מהטבע. בניסים מסוג זה, אם ישנם, אין כלום מן הפלא. אם אפשר ליצור כדור הארץ ולהניעו בלי סוף סביב השמש – אפשר לצוות עליו או על השמש לעמוד דום. שכלו של האדם לא הגיע עד עכשיו – וספק אם יגיע אי־פעם – להבנת סוד היצירה ולפענוח חידת ההוויה, וההתהוות המתמדת. כל מה שהשכל והניסיון האנושי מכיר יותר ויותר העולם אשר מסביבו ובתוכו – יותר ויותר מתעמקת החידה, ופשר הסוד העולמי הולך ומתרחק ממנו. אולם ניסיונו של האדם הולך ומתעשר, כושרו הולך וגדל, שלטונו על סביבתו ועל עצמו הולך ורב והכלים אשר הוא יוצר להגברת יכולתו בראיית הטבע, בהבנתו ובהשתלטותו החלקית עליו – הולכים ומשתכללים, ומרחיבים האופק האנושי בלי הרף. והכלי המופלא, רב־היכולת והאונים ביותר המסייע לאדם להשתלט על הטבע – הוא האדם עצמו. היכולת הגנוזה ביצור מופלא זה אין מָשלה בכל הכלים והמכונות המסובכים והמפליאים לעשות, שיצר האדם. ורק בזכות ההבנה האינטואיטיבית ביכולתו הגנוזה של האדם והכושר והרצון להשתמש ביכולת זו – הכושר שאנו קוראים בשם חלוציות – נעשה המפעל שלנו בארץ, שלכאורה עמד בניגוד גמור לכל החוקים המקובלים והתפיסות השגורות בימי הקמת המפעל. מי האמין לפני עשרות שנים, כי יהודים בני עיר מאות בשנים, גמולי עבודה ואדמה במשך יובלות, יהיו לבוני ארץ? מי העלה על דעתו, שעם מפוזר ומפורד למעלה מאלפיים שנה יתכנס שוב למולדת עתיקה כבושה בידי זרים ויחדש בה קוממיותו הממלכתית? מי הניח, כי שפה מתה שנחנטה בספרי תפילה ושירים תהיה שוב שפת הדיבור של עם בלול לשון? או מי חלם, כי עם מדוכא ומושפל וחסר ישע במשך דורות – יגלה פתאום רוח גבורה וימגר צבא אויבים העולים עליו פי ארבעים?

האמונה הנועזת והנאיבית כאחת שגילו ראשוני החלוצים לפני שמונים שנה וכוח יוזמתם היוצרת ביסדם במולדת העתיקה והשבויה כפרים עבריים חדשים, התנופה החלוצית שהלכה וגברה מדור לדור בשלושת הדורות האחרונים עד שהגיעה לחידוש המדינה העברית ולניצחונות מפוארים במלחמת הקוממיות; המעשים הנועזים בהושבת רבבות עולים מארצות נחשלות, אשר אלפי שנים לא ידעו ריח השדה, במרחבים השוממים בדרום; התמורות התרבותיות, החברתיות והכלכליות שהתחוללו בחיי מאות אלפי עולים בשניים־שלושה דורות, תמורות שאין להן דוגמה, לא בחיי עמנו מאז היותו ולא בחיי כל עם אחד בימינו אלה – כל אלה הם פרי הפלא האנושי הגדול

שנתגלה בדברי ימינו החדשים ושאנו קוראים לו בשם חלוציות, שאינה אלא אמונה עמוקה של אדם בכוחו וביכולתו וצורך נפשי לוהט לשנות סדרי בראשית, וסדרי חייו הוא, למען חזון גואל.

בכוח הפלא החלוצי עמדנו בפני הרגלי חיינו הגלותיים ועקרנו אותם, בפני קשיים מדיניים והתגברנו עליהם; עמדנו בפני שטנת שכנים ואיבתם ויכולנו להם; עמדנו בפני דלדול הארץ וחורבנה – והקימונו הריסותיה.

הפעם, דווקא בתקופת ריבונותנו ושליטתנו החופשית על כל שטחי המדינה ואוצרותיה, הועמדנו בפני הקושי הגדול ביותר – מארת הטבע וגזרה על מרבית אדמת המדינה, עקרות ושיממון מאז ששת ימי בראשית. המדינה, העם, הנוער, אנשי המדע – הועמדו הפעם בפני המבחן העליון בתולדות התעצמותנו והתחדשותנו הממלכתית. רק במאמץ מלוכד של מדינה מתכננת ומבצעת, של עם מתנדב ומעפיל, של נוער עז רוח ונאפד גבורה יוצרת, של אנשי מדע חופשיים מכל שגרה ומסוגלים להתעמק בבעיות המיוחדות של ארץ זו – רק מתוך הסתערות כוללת של כל כוחות היצירה בישראל נוכל למשימה הגדולה והגורלית של פיתוח הדרום והנגב.

מים וכוח – הם שני הדברים המרכזיים שחסרונם מורגש בארצנו, גם בצפון, והם כאילו נעדרים לגמרי בדרום. ארצות אירופה המפותחות זכו בברכת שמיים מעל – גשמים, שזמנם כל השנה. רובן הגדול נתברכו גם בברכת תהום רובצת תחת – באוצרות כוח ספונים בחיק האדמה.

אולם רק מתוך שגרה נפשית ומחשבתית שמקורה בעבר נדמה לנו שמרחבי הנגב נידונו להישאר שוממים לעולמי עד. ישנם מקורות מים וכוח בשפע, שלא השתמשנו בהם עד היום, כי לא ידענו סוד שימושם, אבל מה שלא ידענו עד אתמול אין זאת אומרת שלא נדע גם מחר.

מי התהום, המעיינות, הנהרות והפלגים בארצנו – מוגבלים ומועטים. ואף אלה אין אנו מנצלים עדיין במלואם, מי הירדן זורמים לים המלח, ומי הירקון נופלים לים התיכון. חלק לא קטן ממימי ים כנרת מתנדפים; וגם הגשמים המרובים בצפון והמועטים בדרום שוטפים בחלקם הגדול ללא תועלת לים התיכון או לים המלח, מבלי להרעיף ברכתם המלאה על האדמה הצמאה. גם המים שברשותנו אנו מבזבזים לא מעט, בייחוד בחלק הצפוני של הארץ המבורך בגשמים או במי הירדן והכנרת. עדיין לא השכלנו לאגור כל הגשמים שלא יזרמו לים לשווא, ולנצל המים שברשותנו בחיסכון ובתועלת מקסימלית.

אולם הבעיה הגדולה של אספקת מים למרחבי הדרום והנגב – היא בכיוון מי ים מזוקקים מהמלחים. המשימה הגדולה שעל המדע העברי למלא הוא גילוי תהליך זול ומעשי לזיקוק מי הים, שאפשר יהיה להרוות בהם האדמות הצחיחות בנגב. בארצות הברית של אמריקה העשירה בנהרות אדירים ובאגמים רחבי ידיים נעשים זה שנים מחקרים וניסויים לזיקוק מי הים למען אפשר השקאת המדבריות שבמערב אמריקה. אנו זקוקים הרבה יותר מארצות הברית למקור חדש ולא אכזב של מי השקייה, ולא לבצר מאנשי המדע והטכנולוגים שלנו, אם יקדישו לכך מיטב מחקריהם ויקבלו לשם כך כל הסיוע האפשרי מצד המדינה, למצוא תהליך זול להמתקת מי הים. השקאת השממה במי ים מזוקקים תיראה היום לרבים כהזיה, אולם פחות מכל מדינה אחרת צריכה ישראל לחשוש ל"הזיות" העשויות לשנות סדרי בראשית בכוח החזון והמדע וכושר חלוצי. כל היש בארץ זו הוא פרי "הזיות" שנתממשו בכוח החוט המשולש של חזון, מדע וכושר חלוצי.

זיקוק מי הים בתהליך זול הוא לא רק צורך ישראלי חיוני אלא צורך עולמי. מאות מיליונים של תושבי היבשת הגדולה שבה אנו חיים סובלים מחוסר מזון, אולם לפי שעה רק חלק קטן של כדור הארץ מעובד. באסיה, באפריקה וגם באמריקה יש מדבריות עצומים אשר אם ימצאו להם מים להשקייה, הם עשויים להכפיל ולהשליש יבול כדור הארץ ולספק מזון בשפע לעשרות מיליונים

בני אדם. אם ישראל תצליח להמתיק מי הים – תביא ברכה גדולה לכל המין האנושי והדבר לא ייבצר מהמדע הישראלי. מקור המדע בשניים: בכושרו היוצר של המוח האנושי, ובצרכים החיוניים של החברה. אין המוח האנושי מתייגע בכל יכולתו אלא מתוך לחץ צורכי החברה. בלי לחץ זה הוא משקיע מרצו בעניינים אחרים. שני הגורמים המניעים את מדע המים מצויים בישראל במידה לא פחותה מאשר בכל ארץ אחרת. המוח היהודי אינו נופל בטיבו ממוחו של כל בן עם אחר. הצורך של מקורות מים נוספים הוא לא רק חיוני, אלא גורלי בשביל ישראל. ואסור לנו להירתע מהחידוש ומהקושי שברעיון ניצול מי הים לשם השקייה.

בעיית הכוח – חשיבותה גדולה אף מזו של בעיית המים. ניצול המים – בכל צורותיו, זקוק לכוח, אבל לא רק ניצול המים. ככל שתרבות האדם מתעשרת וצרכיו מתרבים – הולך וגדל הצורך בכוח ואנרגיה. האדם הפרימיטיבי היה צורך עד 3000 קלוריות – באוכלו מזונות שהכין לו הטבע. לאחר שאדם למד להשתמש באש ולבַיית בהמות וחיות מסוימות – נזקק לעשרת אלפים קלוריות ליום, כדי הפקת מזון גם לבעלי החיים שלו. שכלול הטכניקה וייצור מכונות הגדילו הצריכה היומית באנרגיה. אם ניקח בחשבון המכונות, המטוסים, הרכבות וכלי המאור ונחלק אותם לגולגולת נמצא שבארצות הברית צורך האדם בממוצע מאה ושישים אלף קלוריות אנרגיה ליום.

אם אנו רוצים לקיים בארץ רמה תרבותית גבוהה – ועלינו לשאוף לכך שהרמה התרבותית בישראל לא תהיה נמוכה מזו של כל ארץ אחרת – עלינו לדאוג ליצירת מקורות כוח שיספקו לנו כל האנרגיה הדרושה לאדם, לבהמה ולדומם, כלי תחבורה ביבשה, באוויר ובים, מכשירי מאור וקשר ומכונות לכל ענפי המשק, ולכל צורכי החינוך והתרבות.

ואנשי המדע שלנו נתבעים לא רק להמשיך בלימודים ובמחקרים שטיפלו בהם בחוץ־לארץ, אלא עליהם להשקיע מרצם המדעי והמחקרים באותן הבעיות שטבע ארצנו וצורכי קיומנו הציגו לפנינו במיוחד עם תקומת ישראל.

אנו עומדים ערב אחת המהפכות הגדולות ביותר בתולדות האדם ושלטונו בטבע;: אנו עומדים בפני תקופת האנרגיה האטומית. אם כי עדיין מקורות הכוח העיקריים בארצות המפותחות ביותר הם פחם, נפט וחשמל, הרי אין ספק שבעוד שנים מעטות ירתום האדם את הכוח המופלא והאדיר האצור באטום הבלתי נראה עדיין, לצורכי תעשייה, חקלאות ותחבורה, כשם שהוא כבר מנצל אותו לצורכי מלחמה. ואם כי ארצנו בדרך כלל דלה באוצרות טבעיים, ולא כל מה שספון בחיק אדמתנו ידוע לנו כבר במידה מלאה, הרי השימוש באנרגיה אטומית מותנה בראש ובראשונה בכושרו של המכשיר הביולוגי־פסיכולוגי, הנקרא מוח אנושי, ומכשיר זה העומד לרשותנו אינו נופל בטיבו וביכולתו מזה העומד לרשותם של העמים העשירים והמפותחים ביותר.

זמן קצר אחרי תום מלחמת הקוממיות הוקמה בישראל מועצה מדעית ונוסדה ועדה לאנרגיה אטומית, והיא מטפלת במלאכה זו לא בלי כישרון ולא בלי הצלחה. ועדה זו הגיעה לידי הסכם עם הממשלה הצרפתית והממשלה הבריטית על ייצור מים כבדים, שהוא אחד האלמנטים הדרושים לפיתוח אנרגיה אטומית. המייצרים הראשיים של מים כבדים עכשיו הם נורבגיה וארצות הברית, שיש להן חשמל זול. אנשי המדע הצעירים שלנו כבר גילו מאליהם סוד יצירת המים הכבדים, אם כי עדיין אנו רחוקים מייצורם בכמויות ניכרות. החומר העיקרי הדרוש ליצירת אנרגיה אטומית – הוא אורניום ותוריום. ואם כי אין האורניום מצוי בישראל בכמויות מרובות (במידה שהדבר ידוע לנו כיום) כבקונגו הבלגית או בארצות מספר אחרות העשירות באורניום – אין חומר יקר זה נעדר בארץ, ואנו מסוגלים להקים כורים אטומיים, כי יש לנו שני הנתונים הדרושים לכך – אורניום ומים כבדים, אם כי הפקתם וייצורם ידרשו מאיתנו מאמצים לא מעטים, ולא במהרה נגיע למחוז

חפצנו זה. אולם שומה עלינו לגייס כוח אדם – לחנך פיזיקאים וטכנולוגים באיכות הדרושה ובכמות המספיקה ולנצל החומרים הגולמיים הבאים בחשבון – למען נוכל להגיע בעשר השנים הקרובות לידי ייצור אנרגיה אטומית, אשר תפתח אופקים חדשים להתפתחותנו הכלכלית בכלל ולהפרחת הנגב בפרט.

בגילוי המהפכני של אלברט איינשטיין על זהות החומר והאנרגיה ובחשיפת המבנה המורכב של האטום ניתנו בידי אדם אוצרות כוח לא משוערים. כיבוש מופלא זה לא יישאר נחלת המעצמות הגדולות בלבד, והרחבת שיתוף הפעולה בין אנשי המדע במחקר האטומי בעולם הוא סימן טוב לדורנו, ומה שעשו לארצות הברית איינשטיין, אופנהיימר וטלר – שלושתם יהודים – לא ייבצר מאנשי המדע בישראל לעשות לעמם.

האנרגיה האטומית אינה מקור הכוח היחיד שעתיד להאדיר יכולתו של אדם במידה לא משוערת. מקור האנרגיה העצום והאדיר ביותר בעולמנו, המקור שממנו ניזון כל חי וצמח ורק שמץ מֵנהו מנוצל עד היום על ידי האדם – הוא השמש, המשפיע עלינו יום־יום כמויות אסטרונומיות של אנרגיה ההולכות לאיבוד. מומחים חישבו ומצאו, כי האנרגיה השמשית המגיעה לכדור הארץ במשך שלושה ימים שווה לכמות אנרגיה שאפשר להפיק משריפת כל אוצרות הפחם, הנפט, הגז הטבעי, הכבול וכל היערות שעל פני האדמה.

ודווקא הנגב הוא חבל הארץ המבורך ביותר באנרגיה זה, כי מעטים כאן ימי עננים וגשם, וכמעט כל ימות השנה מקרינה אלינו השמש בעוצמתה הכבירה. עד עכשיו נוצל משִפעת אנרגיה זו רק כטיפה מן הים – על ידי הצמחים שאנו מגדלים, שסוד גידולם אינו אלא ספיגת אנרגיה שמשית בתהליך שקוראים לו פוטוסינתזה. פחות מכול נהנה הנגב בימינו מספיגת קרני השמש על ידי צמחים, אולם ניתן להפוך אנרגיה זו לכוח מפעיל, דינמי וחשמלי; וגם לאחר שיִכלו כל אוצרות האורניום והתוריום מעל פני האדמה – תוסיף האנרגיה השמשית לזרום אלינו כמעט לאין קץ, ועל אנשי המדע והטכנולוגים לגלות המכשירים היעילים אשר יספגו, ולו רק מעט מן המעט, של אנרגיה אדירה זו ויפעילו אותה לצרכים הגדלים ומרובים של משקנו המסועף. אין זה מן הנמנע כי בכוח השמש נוכל לזקק מי ים ולהכשירם להשקיית השממה הרבה בדרום ובנגב.

השימוש בכוח אטומי, באנרגיה השמשית, הפעלת כוח חשמלי מהרוחות ומגלי הים, ניצול האוצרות הטבעיים המרובים בים המלח – אחד המרכזים העשירים ביותר במינרלים על פני כדור הארץ, בלימת השיטפונות הזורמים לשווא לימים ואיגומם לצורכי שתייה והשקיה וכל שאר מפעלי הפיתוח הנדרשים מאיתנו, גילוי מכרות מתכת, שחם, שיש, ודומיהם – הם עניין לפיזיקאים, לגיאולוגים, לכימאים, למהנדסים. אולם האנרגיה הספונה בטבע – בחיק האדמה, באשדות מים, באטום ובשמש לא תספיק לנו אם לא נדע להפעיל האנרגיה היקרה מהכול, האנרגיה המוסרית הרוחנית הספונה **באדם**, בנבכי הווייתו האלוהית, המסתורית שאין יודע פִשרה וסודה, אבל כל איש מכיר קיומה, כוחה, עוצמתה, פעולתה והשפעתה. אנרגיה מופלאה זו נתגלתה בנו כאשר לא נתגלתה אולי בשום קיבוץ אנושי אחר, גם בעוצמתה המוסרית וגם בעוצמתה האינטלקטואלית, ורק בכוח אנרגיה זו קם פלא קיומנו בגולה במשך אלפיים שנה ונתחולל פלא תקומתנו בימינו אלה, ונעשו בארץ הקטנה הזאת על ידי אבותינו בימי קדם ועל ידי צעירינו בדורנו אנו – מעשים שאין דומה להם בהיסטוריה האנושית.

לא הטבע, אשר לא נשתנה במשך מיליוני שנים, כי אם רוח האדם, העולה מעלה מעלה, שינה פני כדור הארץ. בכוח מחשבתו ובעוז נפשו משתלט האדם על הטבע, מגלה סודותיו ומשעבדו לצרכיו החומריים והרוחניים. ואין בכל ההיסטוריה האנושית גילוי יותר אדיר של כוחות נפש

לעמוד בפני קשיים, מכשולים, פורענויות, סכנות, – מזה שהופיע בתולדות העם היהודי מראשיתו בימי האבות ועד היום הזה.

לפני שמונה שנים נפתח פרק חדש בתולדות העם המופלא הזה. הקוממיות היהודית המחודשת העמידה את העם היהודי פנים אל פנים מול גורלו – בלי כל חציצה. מיד עם הכרזת עצמאותה הוטל על המדינה הצעירה לעמוד בפני התקפת חמש שכנותיה והיא יכלה להן. ואין קיום לישראל – בלי חיל וכוח, כל עוד המין האנושי מחולק לגושים יריבים וגוי אל גוי יישא חרב. אולם האמת העמוקה של עליונות הרוח, אשר עדה המובהק היא ההיסטוריה הארוכה ורבת־הניסיונות של העם היהודי – קיימת ועומדת, ועל אמת זו מושתתת אמונת העם היהודי בעתידו. והמבחן העליון של ישראל בדורנו הוא לא במאבקו עם כוחות עוינים מבחוץ, אלא בהשתלטותו בכוח המדע והחלוציות על שממת ארצו במרחבי הדרום והנגב.

ישראל והתפוצה

וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ.
שְׂאִי סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי, כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ לָךְ,
בָּנַיִךְ מֵרָחוֹק יָבֹאוּ, וּבְנוֹתַיִךְ עַל צַד תֵּאָמַנָה.
(ישעיהו ס, 3-4)

רְצִיפוּת ותמורות הן מנת חלקן של כל אומות העולם, כשם שהן גם מנת חלקו של כל אדם ואדם מימי ילדותו ועד זקנתו. יש אומות שרציפותן מרובה ומתמדת, ותמורותיהן מועטות, ויש להפך. חלקו של העם היהודי בתמורות וברציפות גם יחד גדול אולי משל כל עם אחר. העברי הראשון הוא במידה ידועה סמל העם היהודי מבחינה זו (וגם מבחינות רבות אחרות). הוא נבדל מכל בני משפחתו באמונתו: בהתיישבו בארץ היעודה אשר הובטחה לו ולזרעו שינה שמו מאברם לאברהם; הוא הראשון שהלך בגולה כי "כבד הרעב בארץ"; בשובו לארץ נתקל באיבת שכניו, ונחלץ לעזרת קרוביו ושכניו, ובהתגברו על אויביהם סירב ליהנות מהשלל והרכוש השדוד; והוא הראשון שתבע צדק ומשפט גם מאלוהיו וטען לפניו – "הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע?... חָלִלָה לָךְ, הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית יח, 23, 25) והוא נתנסה בניסיון עליון, בניסיון עקדת בנו יחידו אשר אהב, ועמד בו, בהתיישבו על גבול הנגב חפר באר וקרא למקום בשם באר שבע, ועשר המילים המספרות על מעשיו בבאר שבע אין דוגמתן לפשטות וליפעה ולמשמעות הנשגבה הזורחת מתוכן: – "וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל־עוֹלָם" (בראשית כא, 33). שני דברים כאילו רחוקים זה מזה מרחק עצום – וכה צמודים.

לפי המסורת גדל העם היהודי בנכר – בבית העבדים המצרי; ויציאת מצרים הייתה המאורע הגואל הראשון והמכריע בתולדות העם, אשר זכרו ורשמו לא הועם עד היום הזה, וקיום ה"סדר" בלבדו, בחמישה־עשר בניסן, ביום צאת ישראל ממצרים, מעיד על הרציפות של ה"אני" היהודי; אולם מה גדול ורב מספר התמורות והחליפות שחלו בעמנו מאז ועד היום הזה.

יוצאי מצרים ונודדי המדבר היו שונים מכובשי כנען ומיישביה. העם המפולג לשבטים מתבדלים בימי השופטים היה שונה מהעם שנתאחד תחת שלטון שלושת המלכים הראשונים; ולא הרי העם המאוחד תחת מלך אחד כהרי העם שנתפלג אחרי מות שלמה והקים מלכות יהודה ומלכות ישראל; יש הבדל רב בין העם בימי המלכים הראשונים ביהודה ובישראל ובין העם מתקופת עוזיה וירבעם בן־יואש – שני המלכים הגדולים, אשר בימיהם הופיעו נביאי הכתב: עמוס, הושע, ישעיהו, מיכה. בכל התקופות אשר מניתי, מיציאת מצרים ועד גלות בבל, לא היה העם היהודי דומה כלל וכלל לעם שחזר משבותו בימי זרובבל, עזרא ונחמיה ויסד הבית השני. כן יש הבדל רב בין תקופת שלטון פרס ובין תקופת שלטון היוונים והחשמונאים, תקופת ההורדוסים והרומאים שאחריה. ועדיין אנו עומדים לא בסוף התמורות הגדולות בתולדות האומה, אלא כמעט בראשיתן. לאחר חורבן בית שני באו שעבוד רומא, והמרידות הגדולות שנסתיימו בתבוסה ובערעור הגילויים האחרונים לעצמאות יהודית במולדת. יותר

מאלף ושמונה מאות שנה עברו עלינו נדודים בנכר; דורות של רדיפות וגזירות, שמד והשתמדות בארצות הנצרות והאיסלאם. באה וחזרה נדידה מארץ לארץ, ממשטר למשטר, מלשון ללשון; נגזרה עלינו הסתגלות מתחדשת מעידן לעידן לתנאי חיים, לאקלימים רוחניים ולמסגרות מדיניות וכלכליות חדשות ושונות בארצות הפזורה בכל חמשת חלקי תבל. היינו נתונים ללחץ בלתי פוסק, ללחץ מדיני, כלכלי ורוחני של כוחות עליונים; ובכל הגלגולים והתלאות הממושכים והמרובים, שטרם באו לקיצם – נשתמר ה"אני" הרצוף של עמנו, לא פחות משנשתמר ה"אני" הלאומי של עמים יציבים וצמודים כל ימיהם לארצם. מה היה טיבו של "אני" זה, וכיצד נשתמר בכל התמורות והחליפות הפנימיות והחיצוניות, שלא ידע כמותן שום עם אחר בתולדות האנושות?

אילו נשאל יהודי בר־אוריין לפני מאתיים שנה: – מה זה יהודי? היה עונה בפשטות ובביטחון פנימי: יהודי הוא מבני אברהם יצחק ויעקב, שומר מצוות ומייחל לבוא המשיח. ותשובה זו הייתה מניחה אז דעתו כמעט של כל יהודי באשר הוא. תשובה זו לא תניח עכשיו דעתם של חלק גדול בעמנו, ואולי של החלק הגדול.

המהפכה הצרפתית, ה"אמנציפציה", השתחררות המחשבה האנושית בדורות האחרונים מכבלי המסורת החלישו את האמונות המקובלות בקרב כל עמי אירופה ואמריקה וכן בקרב היהודים, והמסורת הדתית חדלה מהיות הכוח המלכד והשליט בקרב חטיבות רבות וגדולות של העם היהודי. גם הזיקה לאומה היהודית נתערערה, ומאז המאה התשע־עשרה רואים יהודים רבים עצמם כחלק מהעמים שבתוכם הם יושבים. ולא רבים היהודים בימינו המייחלים לבוא המשיח.

אילו היו לוחמי האמנציפציה היהודית בגרמניה ובצרפת נשאלים לפני מאה, מאה וחמישים שנה: מה הם היהודים? היו עונים: עדה דתית, היהודים הם גרמנים או צרפתים בני דת משה. רובם של יהודי רוסיה, פולין, גליציה, רומניה והבלקנים היו עונים לפני מאה שנה: היהודים הם עם־מיעוט בגלות, שונה לגמרי מהעם שבתוכו הם יושבים. ולפני חמישים שנה היו רבים מהם מוסיפים ואומרים: היהודים שואפים לשוב לציון, בלי לחכות למשיח או בלי להאמין בביאת המשיח. היהודים באמריקה עכשיו, גם אלה הקוראים לעצמם ציונים, לא יגידו שהם שואפים לשוב לציון. יהודי אמריקה, חוץ ממעטים יוצאים מן הכלל, רוצים להתערות בארץ מגוריהם החדשה, ככל שאר היחידות הלאומיות והדתיות שהגיעו לארץ זו לפני דור או כמה דורות. גם היהדות הדתית אינה מהווה עוד חטיבה אחת שלמה ומאוחדת בתוכה. נטורי־קרתא בארץ ובארצות הברית כמעט שאינם מודים ביהדותם של כל שאר היהודים שאינם מתנהגים וחושבים כמוהם. היהדות הדתית־הלאומית מבית מדרשו של "מזרחי" אינה מתבדלת משאר חלקי העם ומכירה שכל היהודים הם בני העם היהודי, אבל היא מתיימרת כי היא בלבדה מקיימת היהדות במקורה האמיתי. יהודים מסורתיים רבים, שלא מ"מזרחי", סבורים שקיום מפלגות דתיות בישראל פוגע קשה ביהדות וחוששים, כי הפיכת הדת לקרדום פוליטי יש בה סכנה גם לטהרת הדת וגם לאחדות העם. "אגודת ישראל" עומדת בין נטורי־קרתא ובין "מזרחי". ויש יהדות רפורמית מגוונים שונים; וגם היהדות החופשית מפולגת בתוכה, ולפני קום מדינת ישראל חל הפילוג לא רק בענייני דת ואמונה אלא גם ביחס לארץ־ישראל וליישובה.

והתהייה רבה: היהודים מה הם? עם ככל העמים, עם בעל ייחוד משלו, עדה דתית, רסיסי אומה מתפוררת? מה זאת יהדות ומהי ייחודה: – האם היא קפואה, מוגדרת ועומדת בכל הדורות ובכל הארצות, או משתנה מתוך מגע עם אחרים, לובשת צורה ופושטת צורה לפי נסיבות הזמן והמקום?

כיצד נשתמרה היהדות בגולה כשהיהודים פזורים מאות בשנים בין האומות, והתוסיף להשתמר גם להבא? ומה הביא לחידוש מדינת היהודים בזמננו? האם זו מדינה ככל המדינות או יש לה ייחוד וייעוד מְשֻׁלָּהּ? היש זיקת גומלין בין ישראל ובין התפוצות? מהו השוני ומהו הקשר שבין יהודים בישראל ויהודים בגולה?

אחד ההוגים והחוקרים המעמיקים בתולדות האמונה הישראלית, פרופ׳ יחזקאל קויפמן, קובע בספרו ״גולה ונכר״, כי ״הכלל הגדול של התולדה הוא, שכל עם, בהיותו נמצא בתנאי גלות נטמע בשכניו״. והוא שואל: במה יש אפוא לבאר את החיזיון, שהעם העברי היה דבק בצורות קיומו הלאומי ושחה בייחודו הלאומי נגד טבע המציאות החברתית?״ ותשובתו היא: ״העובדה הפסיכולוגית העממית שהעם היהודי ראה **בישותו הדתית** טעם פנימי ויחידי של מלחמת ייחודו, יש **לה** ערך מכריע לפתרון הפרובלימה שלנו. לא גורם חיצוני ולא חפץ קיום ביולוגי כביכול, **אלא הכוח המיוחד שהיה גנוז בתרבותו הדתית של ישראל – הוא שקבע לו מקום מיוחד בין העמים.** הדת, שלשמה נתבדל מן העמים ושאותה חשב העם ליסוד ייחוד – היא שהייתה יסוד ייחודו **באמת**״ (ההדגשות במקור).[1]

״האידיאה שפעלה בעמקי נפש האומה והכריחה אותה ללכת בשבילה המיוחד וטבעה בחותמה את כל גילויי חייה הייתה **אידיאה דתית**״. ופרופ׳ קויפמן מוסיף ומדגיש: ״**אידיאה דתית** – ולא הדת בתור משטר של חוקים ומצוות, כמו שרגילים לחשוב, ולפיכך הייתה הדת (במובנה האמונתי, כלומר האמונה באל אחד) – המקור היחידי לרצונם הלאומי״.[2]

ופרופ׳ קויפמן מחדד הסברתו וקובע, כי ״אין לחשוב את היהדות לדת לאומית לפי מהותה בגלל הסמלים הלאומיים שהיא אחוזה בהם – אם נבחן את השקפת היהדות המאוחרת, שהגר נעשה על ידי קבלת הדת היהודית ישראל מצד משמעותה האמיתית, נראה שבה נתבטא באמת שחרור גמור מכל זיקה אתנית״.

הנחות אלו של פרופ׳ קויפמן, שאין היהדות (במובנה האמונתי) דת לאומית, **ושהאידיאה הדתית** (כלומר **האמונה** באל אחד, ולא משטר של חוקים ומצוות) היא המקור **היחידי** לרצון הלאומי של היהודים – עומדות בסתירה משוועת גם למקרא, כלומר ליהדות הקדומה, וגם למשנה ולתלמוד, כלומר ליהדות המאוחרת.

״האידיאה הדתית״ לפי הגדרת פרופ׳ קויפמן לא הייתה צריכה כלל, לפי דעת הנביאים, להישאר נחלת העם היהודי בלבדו. צפניה התנבא: ״כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה, לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה׳, לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד״ (ג, 9) והנביא מסיים נבואתו בפרק זה גופו בייעוד לאומי: ״בָּעֵת הַהִיא אָבִיא אֶתְכֶם, וּבָעֵת קַבְּצִי אֶתְכֶם, כִּי אֶתֵּן אֶתְכֶם לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה בְּכֹל עַמֵּי הָאָרֶץ, בְּשׁוּבִי אֶת שְׁבוּתֵיכֶם לְעֵינֵיכֶם, אָמַר ה׳״ (שם, 20). האופי הלאומי של האמונה הישראלית מובלט בכל ספרי המקרא, החל מספר בראשית, בסיפורים על חיי אברהם אבינו.

״הפגישה״ הראשונה של אבי העם היהודי עם אלוהים הייתה כולה בעלת תוכן לאומי־ארצי. ואין חשיבות רבה בדבר אם הסיפור הוא היסטורי או לא. העיקר הוא שכך האמינו היהודים עוד בימי בית ראשון. ״וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָם: לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ, אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ. וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל״ (בראשית יב, 1) – ובבוא אברם לשכם ״וַיֵּרָא ה׳ אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר: לְזַרְעֲךָ

1 ״גולה ונכר״, כרך א, עמ׳ 199.
2 ״גולה ונכר״, כרך א, 206.

אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (שם, 7). וכשזקן אברם כרת איתו אלוהים ברית, שינה שמו לאברהם והבטיח לו: "וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים" (בראשית יז, 8). הגילוי הראשון של אלוהים היה קשור בארץ היעודה שהובטחה לזרעו של אברהם, ומיד אחר כך באה המצווה הראשונה "וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (שם, 11), ומצווה זו נשמרת עד היום הזה.

הגילוי השני, אולי המרכזי בסיפורי התורה, היה גילוי האלוהים למשה בסנה, בנהוג משה את הצאן במדבר חורב. הדבר הראשון שאמר אלוהים למשה במקום זה היה: "אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ, אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב" (שמות ג, 6), והשליחות הראשונה שהוטלה על משה בהתגלות זו הייתה גאולת ישראל מבית העבדים במצרים. ואלה הדברים ששמע משה מתוך הסנה הבוער: "רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם, וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו, כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו. וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִיא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה, אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ... וְעַתָּה לְכָה... וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם" (שם, 7–710).

שלושה מאורעות מרכזיים נתרחשו בראשית דברי ימינו, וזכרם והשפעתם לא פסו מקרבנו עד היום הזה: יציאת מצרים, מעמד הר סיני וכיבוש הארץ. למאורעות אלה קדמה בשורת הישועה והגאולה שנמסרה למשה מתוך הסנה הבוער.

בתקופה מאוחרת, מימי נביאי הכתב ועד ימינו אלה, נעשה חזון הגאולה או התקווה המשיחית – הרעיון המרכזי של היהדות, ועל כך עוד ידובר להלן, אולם עדות המקרא (ואין לנו עדות אחרת על ראשית האמונה היהודית) מוכיחה כמעט בכל ספריו ופרקיו שלא רק "האידיאה הדתית" במובנו של פרופ׳ קויפמן, אלא הזיקה לארץ היעודה ולמצוות ולחוקים היו חלק אורגני מהאמונה היהודית וממהותה של היהדות.

אילו הייתה נכונה הנחתו של פרופ׳ קויפמן, שהאמונה באל אחד בלא כל זיקה לאומית והיסטורית (קשרים עם העבר, עם מולדת הקדומים ועם תוחלת גאולה בעתיד) היא יסוד ייחודו הלאומי של העם העברי, אין להבין טעם ייחודה של היהדות, לאחר שאמונה באל אחד נתפשטה גם בקרב עמים אחרים, בעיקר על ידי האיסלאם, ובמידה רבה על ידי כיתות נוצריות שונות של בַּדְרַיַאנה, שנקרה ורַמנוג׳ה. כי פרופ׳ קויפמן מדגיש שלא המצוות הכופרות באלוהות ישו ואפילו בקרב אדוקי הוֵדָנְטָא בהודו לפי פירושיהם המעשיות ולא הזיקה הלאומית אלא "האידיאה הדתית" בלבד, כלומר האמונה באל אחד בניגוד לאמונת האלילים או ריבוי האלים, היא שייחדה את ישראל ושמרה על קיומו בגולה.

זכות גדולה היא לפרופ׳ קויפמן שסתר בכוח שכנוע רב בספרו המונומנטלי "תולדות האמונה הישראלית" את רוב הסברות של מבקרי המקרא מבית מדרשם של גרף־וולהויזן, וקבע, בצדק, את מקוריותה וקדמותה של האמונה הישראלית באל אחד.

אולם המונותיאיזם הישראלי, גם לדעתו של קויפמן, שונה מתפיסת הוֵודנטא, למשל, המגיע במשנתו של שנקרה לתורת אחדות צרופה קיצונית, והשוני הוא במהותו של האל העליון, האחד והיחיד. לפי תורת הוודנטא האל היחיד (ברהמא) הוא ישות מטפיזית בלבד, וגאולת אדם כרוכה בדעת אלוהים ובהכרתו. אולם האל היחיד של הוודנטא אינו מחייב למעשים טובים, והוא עומד מעבר לטוב ורע, ואילו האל העליון הישראלי הוא התגלמות הטוב, הצדק והחסד, ורק מי שדבק במידות אלו דבק באלוהים והוא איש דתי אמיתי.

בוויכוח של קויפמן עם אחד־העם, שלא הצדק בלבד, אלא החסד והרחמים הם יסודות מוסר היהדות, ודאי שהאמת עם קויפמן, אם כי תמוה הדבר שקויפמן מייחס מוסר החסד והרחמים

ליהדות המאוחרת, ולא ליהדות המקרא (״גולה ונכר״, כרך א, 203). ביחס לערכי חסד ורחמים אין הבדל בין המוסר הנבואי ובין מוסר היהדות המאוחרת, כפי שיוצא מדברי פרופ׳ קויפמן. אלוהי ישראל במקרא הוא, ״אֱרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד״ (במדבר יד, 16). מיכה המורשתי שואל: ״הִגִּיד לְךָ אָדָם מַה טּוֹב וּמָה ה׳ דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ?״ (ו, 8) והוא עונה: ״כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ״ (ו, 8). הושע מקטרג על ישראל כי ״אֵין אֱמֶת וְאֵין חֶסֶד וְאֵין דַּעַת אֱלֹהִים בָּאָרֶץ״ (ד, 1), וכשהוא בא לנחם את עמו הוא אומר: ״וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם; וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט, וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים״(ב, 21). ונביא החורבן, ירמיהו, מכריז בשם ה׳: ״אֲנִי ה׳ עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בָּאָרֶץ, כִּי בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי, נְאֻם ה״ (ט, 23). ומשוררי תהילים חוזרים בלי הרף על מידת החסד: ״רַחוּם וְחַנּוּן ה׳, אֶרֶךְ־אַפַּיִם וְרַב־חָסֶד״ (קג, 8): ״כִּי אַתָּה ה׳ טוֹב וְסַלָּח וְרַב־חֶסֶד לְכָל קֹרְאֶיךָ״ (פו, 5); ״כִּי אָמַרְתִּי עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה״ (פט, 3), וזכריה הנביא קורא לעמו: ״מִשְׁפַּט אֱמֶת שִׁפְטוּ, וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת אָחִיו״ (ז, 9).

ולכן תמוהה ביותר ההנחה של פרופ׳ קויפמן, כי ״לא המוסר אלא הדת לבדה שימשה יסוד לייחוד הגלותי של ישראל״ (״גולה ונכר״, כרך א, 206). ההפרדה בין מוסר ובין דת זרה לרוחה ולמהותה של האמונה הישראלית, גם המקראית וגם המאוחרת.

י׳ קויפמן הרואה ייחודו של העם היהודי במונותיאיזם לא יכול היה להתעלם לגמרי מהגורמים הלאומיים שפעלו בתולדות ישראל, והוא מודה כי ״אומנם בתודעתו של העם העברי תפסה ההכרה הגזעית הדתית מקום גדול״ ו״ישראל לא הייתה כנסייה דתית בלבד, אלא גם **אומה**, הוויה גזעית לאומית מיוחדת״ (שם, שם, 217). אבל גם בתוספת זו מחטיא החוקר של האמונה הישראלית את האמת ההיסטורית. קויפמן מתעלם כאילו לגמרי מהזיקה הנפשית העמוקה – שהיא, אגב חלק מדתו ומבריתו את אלוהים – למולדתו הקדומה, גם ביושבו בנכר; אין הוא עומד על קשרה של האומה ללשון העברית, ומה שמפליא ביותר, אין הוא מציין חשיבותו של **חזון הגאולה המשיחית** הממלאת חללה של ההיסטוריה היהודית, אשר עוררה בתקופות שונות סערות רוחניות ותנועות אדירות בישראל, ואשר הביאה בימינו לידי מהפכה בתולדות עמנו – לתקומת ישראל.

אנו עומדים עכשיו בשנה העשירית לחידוש מדינת היהודים. ראינו בימינו כמה עמים שיצאו משעבוד לחירות גם באירופה, גם באסיה וגם באפריקה. הודו, בורמה, ציילון ועוד השיגו עצמאותם כמעט בזמן אחד עם ישראל. גאנה הייתה למדינה עומדת ברשות עצמה השנה. עמי הודו, בורמה, ציילון וגאנה ישבו כל השנים בארצם, אלא שבזמנים שונים השתלטו עליהם כובשים זרים, וכשפורק העול חזר – נעשו עצמאים. לא כך ישראל. רוב היהודים היושבים עכשיו בארץ לא היו פה בשעת הקמת המדינה, ורוב היהודים שישבו פה בשעת הקמת המדינה – לא היו פה חמש־עשרה שנה לפני כן.

אין תקומת ישראל דומה גם לתקומת ארצות הברית, קנדה או אוסטרליה וארצות אמריקה הלטינית. אלה הן ארצות שנתגלו לפני כמה מאות שנים על ידי נוסעים־כובשים ספרדים, פורטוגלים, בריטים, והמטרופולין באירופה שלחו אליהן מהגרים ויישבו אותן, ולאחר שהמתיישבים הגיעו לשלב מסוים בהתפתחותם, במספרם ובכוחם, נקרעו מהמטרופולין, מתוך מרד או מתוך הסכם, ועמדו ברשות עצמם. ישראל אינה ארץ שנתגלתה מחדש.

מדינת ישראל הוקמה בארץ שישבו בה כובשים ערבים זה אלף ושלוש מאות שנה, והיא מוקפת ארצות ערביות מצפון, ממזרח ומדרום. הארץ עצמה הייתה מדולדלת והרוסה, ורמת חייה הייתה נמוכה מזו הקיימת בארצות שבהן ניחתו קיבוצי היהודים שהחלו בבניינה. עוד בשנת 1918, בסוף

מלחמת העולם הראשונה, מנתה הארץ פחות משישים אלף יהודים, כלומר פחות מעשרה אחוז של תושבי הארץ הבלתי־יהודים, ובארץ זו קמה בימינו מדינה עברית.

וקרה בארץ דבר שני, אף הוא יחיד במינו, ללא דוגמה בהיסטוריה. הלשון העברית, שכאילו נכרתה מפי העם אלפי שנים, קמה בימינו לתחייה והייתה לשפת הדיבור, המעשה והמדינה בישראל המחודשת. לא היה כדבר הזה בתולדות הלשונות. אנו מכירים המאמצים העקשניים שהמדינה האירית משקיעה זה עשרות שנים בהחייאת הלשון האירית, וכל המאמצים נדונו לכישלון חרוץ, אם כי העם האירי ישב כל הזמן בארצו. ועם זה, שלא נשתחרר עדיין משנאתו העמוקה לאנגליה, שדיכאה אותו זמן רב – מוסיף לדבר בלשון האנגלית.

וקרה דבר שלישי: בארץ שינו היהודים באופן יסודי אורח חייהם הכלכליים, בניגוד לנהוג ומקובל בעולם, בסתירה כביכול לחוק סוציולוגי, ונאחזו ביגיע כפיים ובעבודת אדמה; תושבי עיר נהפכו לבוני כפרים, ובני המעמד הבינוני – חנוונים. סוחרים – היו לפועלים, והגטו הכלכלי שהיה קיים בכל ארצות הגולה בלי יוצא מן הכלל – חלף ונמוג.

זוהי התמורה הגדולה, המופלאה והמהפכנית שהתחוללה בימינו בארץ, תמורה מדינית, תרבותית וכלכלית שאין לה דוגמה בהיסטוריה העולמית. מהפכה זו עדיין לא נסתיימה, אלא עומדת כמעט בראשיתה, ולכן יש חשיבות מעשית ולא רק עיונית בלבד לעמוד על גורמי המהפכה, מקורותיה ומבצעיה, ואין להתעלם מהעובדה רבת־התוצאות כי תוך כדי התרחשות מהפכה זו חלו שינויים גורליים בחיי העם היהודי בתפוצות.

בראשית המאה העשרים היו בעולם 10.5 מיליון יהודים. מהם ישבו בארץ כ־55,000 נפש, פחות מחצי אחוז. יותר משמונים אחוזים של העם – 8,673,000 יהודים, היו מרוכזים באירופה (82.6%); באירופה המזרחית ישבו 6,447,000 יהודים (61.4%), באירופה המערבית 2,226,000 (21.2%), ביבשת אמריקה ישבו קצת למעלה ממיליון יהודים (פחות מ־10%), מהם כמיליון בארצות הברית. כשבע מאות אלף (6.6%) ישבו בארצות אסיה ואפריקה.

לא רק מרביתה הגדולה של היהדות התרכזה באירופה – אלא גם **כל** היצירה היהודית, בספרות, במדע ובאמנות, **כל** התנועות לחידוש היהדות, לשחרורה ולהעשרתה נולדו באירופה. החסידות, האמנציפציה, ההשכלה, הספרות העברית והיהודית החדשה, "חוכמת ישראל", חיבת־ציון, תנועת הפועלים, המלחמה על זכויות והגנה עצמית, התנועה הציונית המדינית, הגילויים החלוציים הראשונים, ביל"ו, העלייה השנייה – **כולם** פרי יהדות אירופה הם.

למעשה היה העם היהודי במאות האחרונות עם אירופי, אולם עם זה כמעט שאיננו עוד.

יהדות רוסיה, שעד מלחמת העולם הראשונה מנתה למעלה מחמישה מיליון יהודים והייתה למעשה אם היהדות, קיבלה בסוף מלחמת העולם הראשונה מהלומה אנושה שממנה לא החלימה עד היום הזה. המשטר הבולשביסטי גזר על היהדות ברוסיה אֵלם תרבותי, נטל ממנה בתי הספר בעברית וביידיש, סגר כל עיתונות יהודית, החניק ורדף התנועה הציונית, הפסיק כל מגע עם היהדות העולמית וגזר על העלייה לארץ.

אסון הרבה יותר גדול ונורא, אסון שאין לו תקנה, ניתך על יהדות אירופה עם השתלטות הנאצים. תליינים אלה הכריעו את היהדות לטבח. שישה מיליונים יהודים נשרפו בתאי גזים או באמצעי השמדה אחרים בזדון מתוכנן; והקיץ הקץ על המרכז היהודי הגדול בעולם, שהיה גם מרכז התרבות, היצירה והתקומה של האומה העברית. פה ושם נשארו שרידים, והעדה היהודית הגדולה באירופה היא יהדות אנגליה, שקלטה כמה מפליטי החרב הנאצי, אולם ההגמוניה של יהדות אירופה חלפה ללא שוב.

לעומת זאת, צמח במחצית הראשונה של המאה העשרים בעולם החדש מרכז יהודי גדול, שכמוהו לא היה בכל התפוצות. מיליון היהודים שנמצא בארצות הברית בראשית המאה העשרים עלה למעלה מחמישה מיליונים בימינו אלה, וזה לא היה גידול כמותי בלבד. בארץ הבראשית של העולם החדש קם קיבוץ יהודי שמעולם לא היה כמוהו בגולה לעושר, להשפעה, לכוח, ליכולת מדינית ורוחנית. יהדות אמריקה שראתה עצמה במאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים כ"מושבה" רוחנית של יהדות אירופה, הפכה בימינו אלה למטרופולין מדיני, חומרי ותרבותי של יהדות הגולה. פה קמה תנועת פועלים עצומה, שאומנם היא הולכת ומצטמקת עכשיו עם מעבר הדור השני והשלישי של המהגרים למסחר ותעשייה ולמקצועות חופשיים. כאן קמה עיתונות יידית בעלת תפוצה שמעולם לא ידעה העיתונות היידית בארצות מזרח אירופה. כאן נוצרו מרכזים חשובים ל"חוכמת ישראל", ובתי ספר גבוהים למורים ולרבנים. היהודים נהנו פה כמעט כל הזמן מחופש ושוויון מלא; התרכזותם במחוזות בעלי ערך אסטרטגי מבחינת המדיניות הפנימית (הבחירות לקונגרס ולנשיאות) – הקנתה להם משקל מדיני למעלה ממספרם. הם גם תופסים מקום נכבד ורב־משקל בפיתוח המדע והמחקר, ומילאו וממשיכים למלא תפקיד מיוחד בפיתוח הטכניקה הגרעינית. ביהדות זו כמעט שאין אידיאולוגיה של התבוללות, וכמעט אין יהודי מתכחש ליהדותו, אבל ההתבוללות בפועל, ההתבוללות בלשון, בתרבות, בהווי, בחיי הכלכלה והמדינה הולכת ומתפשטת, ויהודי אמריקה, לרבות הציונים בתוכם, רואים עצמם כחלק מן העם האמריקני, המורכב אף הוא ממהגרים ובני מהגרים כמוהם.

כשקמה מדינת ישראל באמצע שנת 1948 – היו פזוריו, מעמדו, דמותו ותנאי חייו של העם היהודי שונים בתכלית מאלה שהיו קיימים בסוף המאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים, בראשית התנועה הציונית המדינית, ובשעת הנחת אבני היסוד הראשונות ליישוב יהודי עצמאי בארצו.

מה היו הכוחות שחידשו את מדינת היהודים? מה משמעותה של המדינה בהיסטוריה היהודית? אילו בעיות פתרה ואילו בעיות יצרה? מהו ייעודה בעם ישראל? מה בין היהודים בישראל ובין היהודים בגולה? מהי זיקת הגומלין שבינה ובין יהדות התפוצות, ומהו האור שהמדינה זורעת על העבר היהודי? מהי המדינה לעתיד?

ברור כי המייסדים והבונים הבלתי אמצעיים של מדינת ישראל היו **העולים** שבאו לארץ, חיו בה, בנו אותה בזיעת אפם וחוללו בחייהם־הם התמורה המשולשת: תמורת ארץ, לשון ואורח חיים. מייסדים ובונים אלה באו לפני ייסוד המדינה בעיקר מארצות אירופה, החל מהרבע האחרון של המאה התשע־עשרה ועד קרוב לקום המדינה; הם באו מהיהדות שבה גמלו רעיונות חיבת־ציון ואחר כך התנועה הציונית המדינית. יהדות זו כאמור לא ראתה עצמה כחלק אורגני מהעמים שבתוכם ישבו; ובארצות מזרח אירופה והבלקנים במיוחד הייתה עמוקה ומושרשת תחושת הגלות. עלייה זו הייתה טבועה בחותם אידיאי מובהק, ומשנות התשעים במאה התשע־עשרה, עוד לפני פרסום "מדינת היהודים" של הרצל ולפני כינוס הקונגרס הציוני הראשון בבזל, כונתה אידיאה זו בשם "ציוניות". תוכנה של האידיאה היה – **הרצון לשוב לציון ולכנס העם במולדתו**. לא כל הדוגלים ברעיון היו "עולים" למעשה, אבל כמעט כולם היו "עולים" בכוח, כי לא ראו בארץ מגוריהם אלא אכסניה זמנית. גם לא הייתה לדוגלים ברעיון זה יכולת מדינית וכלכלית לעלות. הארץ הייתה תחת שלטון עות'מאני, שאומנם מעולם לא הפלה את היהודים לרעה, אבל חשש להתרכזות היהודים בארץ־ישראל, וגם גזר על העלייה ועל רכישת קרקעות

בארץ. גם תחת שלטון המנדט הבריטי, שהבטיח לסייע להקמת בית לאומי יהודי בארץ־ישראל – הייתה העלייה מוגבלת.

הנדידה היהודית מארץ לארץ היא חיזיון מתמיד בתולדות התפוצה, אבל מעולם לא הייתה נדידה רבתי כזו שהחלה בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה. מיליוני יהודים עזבו את ארצות אירופה והלכו אל מעבר לימים, בעיקר לארצות הברית. מה הניע קילוח ראשון של נדידה רבתי זו ואחר כך זרמים גדולים ורבים – לבחור בארץ דלה, הרוסה, מאוכלסת ערבים עוינים, נתונה לאנרכיה ושלטון רפה ידיים, ניצבת במרכז אינטריגות בין־לאומיות ובין־דתיות, כפי שהייתה ארץ־ישראל במאה התשע־עשרה?

בלי ספק פעלה המצוקה, מצוקה מסוגים רבים ומאינטנסיביות משתנה, מצוקה כלכלית, מדינית ותרבותית. אבל אין בכוח מצוקה להפנות עולים לארץ, שבה הם נתקלים בקשיים עוד יותר גדולים – פגעי טבע ממאירים, מחסור כלכלי חריף, איבת שכנים מסוכנת, וזדון שלטון – מאשר אלה שידעו בארץ מגוריהם.

וכל מה שנתרחש בימינו – חידוש מדינת היהודים ועליית מאות אלפי יהודים שמעולם לא קראו את הס, פינסקר והרצל, ואולי גם לא שמעו שם הציוניות – אי אפשר להבין בלי לראות. חזון הגאולה המשיחית נטוע בלב העם היהודי, לא רק לאחר חורבן בית שני, אלא מימי נביאי הכתב הראשונים, ואולי עוד לפני יציאת מצרים. חזון זה ממלא חללה של ההיסטוריה היהודית, והוא חולל בארצות שונות ובזמנים שונים תנועות אדירות שהסעירו בזמנן את היהדות, כולה או מקצתה. הזיקה הנפשית העמוקה למולדת הקדומים של ישראל, לארץ היעודה, ללשון העברית ולספר הספרים, שממנו ניזונה מאות בשנים כל הספרות המאוחרת – הספרות הגנוזה, התלמודית, שירת ימי הביניים, התפילות – ההלכה שקבעה אורח החיים של העם כל עוד הייתה הדת שלטת בכל רחבי היהדות; ראיית כל ארץ מגורים מחוץ לארץ־ישראל כגלות, כאכסניה זמנית; – כל אלה פרנסו חזון הגאולה המשיחי אשר בישרו נביאי ישראל, ואלה היו המעיינות העמוקים והנאמנים שמהם שאבו פזורי ישראל בגולה מאות בשנים הכוח המוסרי והנפשי לעמוד בכל קשיי הנכר ולהתקיים עד בוא הישועה הלאומית.

מי שאינו רואה חזון הגאולה המשיחי במרכז הייחוד של האומה, אינו רואה אמיתה המרכזית של ההיסטוריה היהודית ואבן פינתה של האמונה הישראלית. אלוהי ישראל לא היה כאלוהי הוודנטא – ישות מטפיזית או כוח עליון מעבר לטוב ולרע, אלא ישות מוסרית, שבה גלומים הערכים העליונים של צדק, חסד, רחמים ואהבה, והאדם לפי תורת ישראל נברא בצלם אלוהים זה וכשם שאלוהי ישראל היה אלוהי אברהם, יצחק ויעקב – היה גם אלוהי העולם. הנביא עמוס שנלקח מאחרי הצאן להינבא לעמו ישראל, ואשר הוכיח את עמו מתוך אהבה רבה ואמר "רַק אֶתְכֶם יָדַעְתִּי מִכֹּל מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה, עַל כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֵת כָּל עֲוֹנֹתֵיכֶם" (עמוס ג, 2), בבחינת אשר יאהב ה' יוכיח, אמר כמו כן: "הֲלוֹא כִבְנֵי כֻשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נְאֻם ה', הֲלוֹא אֶת יִשְׂרָאֵל הֶעֱלֵיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְלִשְׁתִּיִּים מִכַּפְתּוֹר וַאֲרָם מִקִּיר" (עמוס ט, 7).

האמונה הישראלית באל עולם, באל חנון ורחום, עושה חסד, משפט וצדקה הייתה מאבדת טעמה וייחודה, אילו לא הייתה טבועה בחזון גאולה יהודי ואנושי. התמורות הרוחניות והמדיניות שחלו בעם היהודי במשך אלפי שנים – חלו גם בצביונו ובביטויו של חזון זה. לא בכל תוקפה נתלבש באותה צורה, כשם שהיהדות כולה פשטה צורה ולבשה צורה, אבל בכל התמורות נשתמר הגרעין הפנימי של החזון המשיחי.

בתודעת העם היהודי, בתודעתו הדתית, המוסרית והלאומית, נתמזגו ללא הפרד יסודית לאומיים מיוחדים ומייחדים, הסגורים בתחומי האומה העברית, ולסודות אנושיים קוסמיים, החורגים מכל מסגרת לאומית, ואפילו אנושית, כי הם חובקים עולם ומלואו.

הביטוי העליון של מזיגה זו היה חזון הגאולה המשיחי. משאת נפשם של נביאי עמנו ומוריו הייתה גאולה לאומית שלמה בארץ הבחירה, אבל החזון לא נצטמצם בתחומי העם היהודי, אלא הביא בשורת שלום וצדק ושוויון בין כל העמים, כלומר גאולה אנושית מלאה והשבתת כל זדון ועריצות בתבל כולה. נביאי ישראל לא בישרו מעולם שלטון ישראל על העולם, אם כי האמינו בייעודו, בייחודו ובעליונותו **הרוחנית** של ישראל ותבעו ממנו להיות עם סגולה, והתנבאו שכל שאר העמים ילמדו מדרכיו וילכו באורחותיו. בתודעה היהודית ובספרות ישראל נשתלבו שני הרעיונות שילוב מלא ומתמיד: היות עם ישראל עם סגולה, וחזון אחרית הימים, חזון הגאולה המשיחית לישראל ולעמים.

ישעיהו הנביא שקטרג על עמו באכזריות של אסיר האמת והתנבא על עקירת הזדון והעריצות בעולם והעלה יקר האדם, כל אדם, באומרו: ״וּפָקַדְתִּי עַל תֵּבֵל רָעָה, וְעַל רְשָׁעִים עֲוֹנָם, וְהִשְׁבַּתִּי גְּאוֹן זֵדִים, וְגַאֲוַת עָרִיצִים אַשְׁפִּיל. אוֹקִיר אֱנוֹשׁ מִפָּז, וְאָדָם מִכֶּתֶם אוֹפִיר״ (ישעיהו יג, 11–12), האמין בייעוד הגדול של עמו ואמר בשם אלוהיו: ״אֲנִי ה׳ קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק, וְאַחֲזֵק בְּיָדֶךָ, וְאֶצָּרְךָ, וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם,־לְאוֹר גּוֹיִם״ (מב, 6).

שני מוטיבים אלה – חזון גאולה ועם סגולה, חוזרים ונשנים בספרות המקראית, בספרים החיצונים, במשנה ובמדרש, בתפילה ובשירה. גדול הפילוסופים בישראל, שכפר במסורת הדתית והניח היסוד לביקורת המקרא, נודה והוחרם על ידי קהילתו באמסטרדם וכאילו נתרחק מעמו, ובמקרה אחד או שניים לא שלט ברוחו והטיח דברים לא הוגנים ולא צודקים כלפי גדולי עמו, הביע ב״מסכת התיאולוגית המדינית״ את ביטחונו המוחלט, לפני שלוש מאות שנה, כי יבוא יום והעם היהודי יקים שוב מדינתו ואלוהים יבחר בו מחדש, אם כי שפינוזה הבין את הבחירה רק כנושאת יתרון מדיני־חומרי בלבד. גם חוזי המדינה היהודית במאה התשע־עשרה, משה הס ותיאודור הרצל, האמינו כי מדינה זו תהיה מדינה למופת. ובניגוד לדעת שפינוזה – מופת לא במובן החומרי והמדיני, אלא במובן החברתי והמוסרי.

קדמונינו לא דיברו על מדינה למופת, כי המושג המודרני ״מדינה״ היה זר לגמרי לעברים הקדמונים. המונח ״מדינה״ במקרא ובמשנה פירושו ״פרובינציה״ במובן של State בארצות הברית, או חבל ארץ או עיר גדולה. גם ממלכה בתנ״ך פירושה שלטון מלך או בית המלך. נביאי ישראל נשאו דבריהם רק על עמים וגויים או על ארצות, ולא על ״מדינות״. המושג המודרני של מדינה מוצאו מיוון: פוליס, פוליטיאה – ביוונית, מכוּוָנים לא לעם, אלא למסגרת הממלכתית. ההבדל הוא לא מילולי אלא תוכני ועקרוני.

הנביאים לא היו מבינים כלל משמעות האמרה ״מדינה למופת״. האידיאל שלהם היה עם סגולה. הם ראו לפניהם את האדם, חֶבר האנשים, לא את המשטר אלא את הציבור. **העם** צריך לשמש מופת ולהיות לסגולה. אין אנו מוצאים בדברי הנביאים כל ניסיון לתאר מדינה אידיאלית. בחזון אחרית הימים, וזהו החזון המשיחי, מדובר על עמים וגויים בלבד.

וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הֶהָרִים... וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ: לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה', – וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו... וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת; לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה (ישעיהו ב, 1-4)

גדול הוגי יוון ניסה לתאר **מדינה** אידיאלית. לתיאור זה מוקדש הגדול בספרי אפלטון "המשטר" (פוליטיאה). ספר זה, השופע רעיונות ומחשבות ברוב שטחי הפילוסופיה והחינוך, העמיד במרכזו חקר הצדק באדם ובמדינה. והרעיון העליון בספר אַלמוות זה הוא, כי הרע לא ייסוף מהמדינות ומהמין האנושי, בלתי אם הפילוסופים יהיו שולטים במדינה או השליטים יהיו פילוסופים, ושתיהן, השררה המדינית והפילוסופית, תהיינה לדבר אחד.

פילוסופוס בפיו של אפלטון הוא אדם מושלם בחוכמה, בבינה, בדעת ובמידות טובות של צדק, אמת, ענווה, אהבת הטוב ובריחה משררה. אומנם אפלטון עמד על כך שייעודו של המדינאי הוא לעשות האזרחים לטובים, אבל סימנה המובהק של המדינה האידיאלית, המדינה למופת, בעיני גדול חכמי יוון הוא שלטונו של אדם המעלה: האידיאל המדיני הוא **משטר** מעולה, הנקבע בכוחו ובחוכמתו של השליט־הפילוסופוס.

לא כזה היה האידיאל של נביאי ישראל. לא בשלטון איש המעלה יתגשם אידיאל הטוב, הצדק והחסד – אלא בהיות **העם**, העם כולו, לעם סגולה. לא יחידי סגולה יביאו את הגאולה, אלא צדקת העם. "פִּתְחוּ שְׁעָרִים – וְיָבֹא גוֹי־צַדִּיק, שֹׁמֵר אֱמֻנִים" (ישעיהו כו, 2).

אומנם, אף בן־אמוץ ראה בחזונו הופעת איש המעלה, מעין השליט־הפילוסוף. "וְיָצָא חֹטֶר מִגֵּזַע יִשָׁי... וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה', רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה, רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה'... וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים, וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעַנְוֵי־אָרֶץ... וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו, וְהָאֱמוּנָה – אֵזוֹר חֲלָצָיו" (ישעיהו יא, 1-5), אבל לא בכוחו ובכישרונו האישי של השופט ישתנה העולם לטובה, אלא כל הטבע יחזור למוטב: "וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ, וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ" (שם, 6). ביחסי בני אדם יכלה העושק, הזדון והחמס, "לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים" (שם, 9). החוכמה, הבינה והצדק לא יהיו נחלת יחיד או יחידים, אלא נחלת הכלל, נחלת כל אחד ואחד. כל הארץ תימלא דעה. נקודת המוצא של נביאי ישראל הוא יקר האדם, אורח חייו, התנהגותו, יחסו אל בני מינו, יושרו וצדקתו, כל מה שהנביאים כינו בניב קצר וכולל אחד: יראת ה'.

מתקופת הנביאים עברו כאלפיים וחמש מאות שנה, וממותו של אפלטון – קרוב לאלפיים ושלוש מאות שנה. אנו חיים עכשיו בעולם אחר, שונה בתכלית מהעולם הקדום של נביאי ישראל ושל הוגיה וחכמיה של יוון הקלאסית, שונה בתנאי חייו הכלכליים והחברתיים, החומריים והרוחניים. מורשת הנביאים וגם תרבות יוון השאירו עקבות בל יימחו, וביודעים ובלא יודעים אנו ניזונים מפירותיהם ומקַרנה, אבל העבר המפואר והגדול ביהודה וביוון עבר לבלי שוב. דורנו והדורות הבאים יעצבו חייהם בתנאים ובנסיבות שלא עלו על דעת הקדמונים. יש כיום ברשותנו מכשירי דעת ומדע, אוצרות ידיעות וחוכמה, אמצעי פעולה וייצור ותנועה וכוח שלא שיערום הקדמונים.

התפתחות המדע בשלוש מאות השנים האחרונות, והגילויים המהפכניים במדעי הפיזיקה של מחצית המאה העשרים שינו אורחות חיינו ופתחו אופקים וסיכויים להעשרת חיי אדם ושינוי סדרי הכלכלה והחברה שאי אפשר היה להעלות על הדעת עוד לפני תקופה קצרה.

אולם **ערכי האדם** לא נשתנו עם תמורות החברה והכלכלה והרחבת דעת האדם והישגי המדע והטכניקה. ערכי אמת וצדק, חסד ושלום, שוויון ואהבת הבריות, שירה ואמנות – קיימים ועומדים, והביטוי שניתן להם על ידי גדולי הרוח בדורות קדומים – קשה להתעלות עליו, ואפילו לא קל להידמות לו. אולם הפיכת ערכים מופשטים אלה לנכסים אנושיים וחברתיים בימינו לא תיעשה עוד כאשר יכולה הייתה להיעשות בימי עוזיהו ויאשיהו, או בימי סוֹלוֹן ופֶּרִיקְלֶס. יש חדש תחת השמש. אין דבר קופא על שמריו, לא בטבע ולא בהיסטוריה, לא בעולם החומר ולא בעולם הרוח, לא בחברה ולא במדינה.

בלי מורשת העבר, המורשה הגדולה של נביאי ישראל, ייעקרו חיינו ממקור חיותם, וייווצר סביבנו ובתוכנו חלל ריק; אבל מורשה זו נספגת ומתמזגת בתוך כיבושי רוח חדשים ומתחדשים, וזרם החיים והתמורות ההיסטוריות אינו פוסק לעולם. במסענו הארוך על במת העולם למדנו מהרבה עמים, ואם כי קשר בל יינתק מרתק אותנו לעבר הקדום של עמנו ולירושתו הגדולה בתקופת הנביאים ובדורות מאוחרים, הרי אנו בני זמננו; וכשם שאנו חוליה בשלשלת הדורות של עמנו, אנו חברים גם במשפחת העמים וחלק מן המין האנושי בימינו, ועלינו למצות בחיינו, במפעלנו, בתרבותנו, בחברה שאנו רוצים ליצור במולדת המחודשת – את כל הטוב, הפורה, האמיתי, היפה והמפרה שיש למצוא גם בירושת העבר וגם בכיבושי הרוח האנושי של זמננו והזמנים שיבואו.

בחזון הגאולה המשיחי נארג קשר אורגני בין הגאולה היהודית הלאומית ובין הגאולה האנושית הכללית. הכורח הפנימי של מיזוג זה בולט בימינו אלה, בדורנו זה, יותר מאשר בכל תקופה אחרת בתולדות אדם, קיימת תלות הדדית בין עמים, ואף האומה האדירה ביותר אינה מסוגלת להבטיח קיומה, ביטחונה ושלומה בלא זיקה לעמים אחרים. ואם כי העולם בתקופתנו זו מפולג ומסוכסך הריהו למעשה עולם אחד ואחיד; למרות הסכסוכים המרובים והחריפים, אחדותו ואחידותו הולכת וגוברת עם הישגי המדע, הטכניקה ואמצעי הקשר החדישים המקצרים מרחקים ומקפיצים את הדרך. ולא תיתכן גאולת עמנו, לא יובטח שלומו וביטחונו, בלי גאולת העולם כולו, בלי הבטחת שלום בין־לאומי כולל, בלי השלטת שלום ושוויון בין עמים. אולם גאולתנו לא תבוא מתוך גאולת העולם ולא נזכה מן ההפקר. **מתוכנו** תבוא הגאולה. החזון המשיחי שהאיר דרכנו אלפי שנים חינך והכשיר אותנו להיות לאור גויים, יתר על. כן: הטיל עלינו וחייב אותנו להיות עם סגולה ולבנות מדינה למופת. בכוח ייעוד זה הטבוע בנו הצלחנו לחולל בימינו הפלא הגדול של חידוש קוממיותנו – אֲתְחַלְתָּא דִגְאוּלָה; בלי תוחלת הגאולה המשיחית והזיקה הנפשית העמוקה למולדת הקדומים לא הייתה מדינת ישראל נבנית וקמה. ונשאלת השאלה: מדוע נבנתה ישראל דווקא בימינו? כלום היו המקורות העתיקים סתומים קרוב לאלפיים שנים – ומה הכוח שפתח אותם בדורנו זה? העליות הספורדיות מארצות שונות, ביקורי ה"משולחים" מהארץ בארצות הגולה; התנועות המשיחיות שהסעירו מזמן לזמן את היהדות, מאחרי החורבן ועד המאה השמונה־עשרה – כל אלה היו ביטוי חי, פעיל וממשי לערגה לארץ המכורה ולתוחלת הפועמת בלב העם לגאולה וישועה. עד בוא האמנציפציה במאה התשע־עשרה ידעו כל היהודים באשר הם, כי מקומות מגוריהם אינם אלא גלות זמנית, ולא עלה כלל על ליבם הרעיון שהם חלק מהעם שבתוכו הם יושבים, כשם שרעיון זה היה רחוק גם מהעמים שהיהודים התגוררו בתוכם; הרגשת זרות ונכר זו נשארה קיימת ביהדות מזרח אירופה כל עוד הייתה חיה וחופשית להביע רחשי ליבה. יהדות רוסיה, פולין, רומניה והבלקנים ידעו כל הזמן שהם עם־מיעוט נטוע בארץ זרה. האמונה היהודית, התקווה המשיחית והרגשת העליונות

המוסרית עמדו ליהודים להתגבר על התלאות, הרדיפות והבוז שהיו מנת חלקם ברוב הארצות וברוב הדורות. בכושר העמידה בפני לחץ חיצוני ללא רתיעה מעינויים, בוז ורדיפות היה משום גבורה מוסרית גדולה, אבל רק משום גבורה **פסיבית**; זו הייתה גבורה מלווה, למעשה, כניעה לגורל והרגשה של אוזלת יד וחוסר אונים. הגאולה הצפויה והנכספת הייתה צריכה לבוא על ידי כוחות שלמעלה מהטבע.

האמנציפציה וההשכלה שחררה חלקי יהדות מכבלי המסורת הקפואה ורעננה אצל מעטים תפיסתם המורשתית (הרב אלקלעי והרב קלישר); ההתרחשויות המהפכניות במאה התשע־עשרה; התנועות הלאומיות והתרבותיות שהסעירו את עמי אירופה; תנועות התחייה הלאומית שנתעוררו בקרב כמה מעמי אירופה להתאחדות ולעצמאות (באיטליה, גרמניה, פולין, ארצות הבלקנים); התעוררות המעמד העובד להילחם על משטר חברתי חדש; הנדידה ההמונית מאירופה אל מעבר לים; הספרות העברית החדשה שהרעיפה על הקורא העברי את רוח התנ"ך בזוהרו הקדום, ובלב הנוער העברי נשמע מחדש משק כנפיה של נעורי האומה; – כל אלה פילסו במאה התשע־עשרה נתיב חדש לחזון הגאולה המשיחית, זקפו קומת היהודים, הגבירו בתוכם הכרת ערכם ומעמדם – לא בעתיד הרחוק או בעולם הבא, אלא פה ולאלתר, וגילו האפשרויות הגנוזות בנדידה היהודית, לא נדידה מגלות לגלות, אלא מנכר למולדת. נתעוררה האמונה **האקטיבית** ביכולתו ובכוחו של האדם היהודי לשנות גורלו בעצם ידיו, להשתחרר בכוחות עצמו מאזיקי הגלות, לדחוק את הקץ ולקרב את הגאולה באמצעים טבעיים, במאמץ התיישבותי מכונן; מתוך נבכי האומה זינק רצון רדום, אבל רב־יכולת: רצון **חלוצי**, כושר מעשה יוצר ומהפכני המזקיק כל כוחות האדם להנשמת החזון, בלי להירתע מפני כל קושי, מכשול וסכנה והמפעיל כל הכוחות הגופניים והרוחניים לביצוע שליחות היסטורית וחותר בכל קורטוב של מרץ לקראת המטרה הגואלת. אמונה יוצרת ואקטיבית זו הייתה בתחילה נחלת בודדים, אבל דוגמת החיים של המגשימים הראשונים הייתה למופת למאות, ואחר כך לרבבות. ותנופה חלוצית זו הפכה את חיבת־ציון והתנועה הציונית מטחנות רוח, שטחנו מילים ומליצות, **למעשים** גואלים.

אולם בלי הדרכת רעיון חברתי, שאף הוא בעיקרו יליד המאה התשע־עשרה, הייתה התנופה החלוצית מאבדת דרכה ומוציאה כוחה לריק; וזה היה הרעיון הפשוט והמפרה כי העבודה היא המסד העיקרי של חיי אומה בריאים ועצמאיים. היהודים בתפוצות לא זו בלבד שהיו חיים בנכר ותלויים בחסד זרים, אלא שמבנה חייהם הכלכליים־החברתיים היה שונה ממבנה **כל** עם עצמאי החי בארצו ועומד ברשות עצמו: היהודים היו גמולי אדמה ועבודה בכל ענפי המשק הראשוניים, שבהם תלוי קיומו של עם. בלי שיבה לאדמה ולעבודה בהמונים, בלי תמורה יסודית במבנה הכלכלי החברתי של היישוב היהודי בארץ, לא היינו מגיעים לעולם למדינה יהודית, כי לא תיתכן מדינה שרוב עמה אינו עובד האדמה ואינו עושה כל העבודות הגופניות והרוחניות הדרושות לקיומו.

כשנתמזגה תוחלת הגאולה המשיחית, שפיעמה בלב עמנו בכל הדורות, עם התנופה החלוצית שנתחדשה במאה התשע־עשרה והפנתה תחילה קילוח דק ואחר כך זרם גדל והולך של הנדידה היהודית לארץ המכורה, (ונדידה זו נקראה בצדק – עלייה), והעלייה הופרתה ברעיון העבודה, ובני עיירות וכרכים בגולה נעשו עובדי אדמה, בוני כבישים, מייבשי ביצות ופועלי חרושת במולדת – הונחו היסודות הממשיים לחידוש קוממיותה הממלכתית של ישראל ולראשית הגשמת חזון הגאולה, היהודית והאנושית. ואף על פי שמייסדי המדינה ובוניה בפועל היו רק העולים – הרי

יצירת ישראל העצמאית **בכוח** הוא מפעלה של האומה העברית כולה, לא רק זו החיה בימינו, אלא של כל הדורות בתולדותינו, כי רק בכוח אמונת הדורות וחזונם וגבורתם הנפשית עשו העושים בימינו.

חיזיון רגיל היה בהיסטוריה שמונחים ושמות שנתרוקנו מתוכנם שומרים בעקשנות רבה על קיומם, ולאחר שנשפך היין מהקנקן ממלאים אותו במים, אבל מתוך שִגרה והרגלי מסורת, לא ממהרים להסיר ממנו כתובתו הקודמת שאינה הולמת עוד תוכנו החדש, המימי. דבר זה קרה למונח ציונות בימינו.

המונח "ציונות" הוטבע לפני קום ההסתדרות הציונית, ומשמעותו הייתה ברורה: שאיפה לציון. התנועה שנתארגנה לפי היוזמה רבת־התנופה ונועזת החזון של הרצל התכוונה ושאפה לכנס פזורי ישראל במולדתו הקדומה. זו הייתה תורת הס, פינסקר והרצל וקודמיהם (אם כי פינסקר והרצל לא פירשו לכתחילה, לא פינסקר ב"אוטואמנציפציה", ולא הרצל ב"מדינת היהודים", כי מחוז שיבת היהודים ועצמאותם הוא דווקא בארץ־ישראל). לא כל חובבי־ציון, ואחר כך לא כל חברי ההסתדרות הציונית, היו מועמדים לעלייה מיד ובגופם; אבל האידיאולוגיה שפיעמה בתנועה הציונית תוכנה היה כי היהודים הם נטע זר בארצות מושבותיהם בגולה, ולא יבואו אל המנוחה עד שישובו לנחלתם ההיסטורית. יהודי מזרח אירופה ובארצות הבלקנים לא ראו עצמם מעולם חלק מהעם שבתוכו ישבו. גם חלק ניכר מהיהדות הגרמנית ובודדים ביהדות הצרפתית והאיטלקית עקרו עצמם בכוח הרעיון הציוני מסביבתם הבלתי־יהודית וראו עצמם כחלק אורגני של העם היהודי אשר עתידו החופשי והעצמאי הוא בארץ־ישראל. מתוך תנועה זו יצאו **העולים**, שבנו את "היישוב" ולבסוף הקימו את המדינה. יהדות אירופית זו חלקה נותר – וחלקה נשמד; והמרכז היהודי הראשי בזמננו בגולה – כלומר, הקיבוץ היהודי בארצות הברית – אינו מודה שהוא חי בגולה. אמריקה היא מולדתו ואין בדעתו לעוזבה; אבל ציוני אמריקה נפגעים כשמעמידים אותם בשורה אחת עם כל היהודים שוחרי טובת המדינה. והם עומדים בעקשנות מעוררת כבוד (ואולי גם תמיהה) על זכותם המיוחדת כ"ציונים" – אם כי הם אינם מסתירים שאין בדעתם וברצונם לשוב לציון. הם רואים עצמם כחלק אינטגרלי של העם האמריקני. ואין כל עניין לריב על שמות. אם מישהו אין לו כל זיקה לתוכן הרעיוני והמעשי של המונח ציוני, כפי שהכרנו אותו עד קום המדינה, ונפשו בכל זאת חשקה בשם זה – מי ימנע בעדו להיקרא בשם "ציוני"?

בימינו אלה הורגלנו לשמות ולמונחים ולמסגרות שתוכנם ואופיים הוא ההפך הגמור מההוראה המקובלת של השם והמונח. ואין טעם ותועלת לריב על שמות ומונחים.

אילו הייתה מדינת ישראל בנויה על תילה וייעודה ההיסטורי היה מוגשם, לא היה כל טעם לדון מי הם אלה שבנו והקימו את המדינה. אבל אנו עומדים עדיין בראשית, והדרך לפנינו היא רבה וארוכה, ואם השמות נעשו הפקר בימינו, הרי אסור לנו לוותר על הבהרת התכנים של ייעודי הגאולה ועל ראיית הכוחות שבנו ויבנו המדינה – שהיא בימינו הנושאת היחידה והמכשיר של חזון הגאולה בהתגשמותו ויש לעמוד בכל תוקף על האמת האלמנטרית שרק העולים בנו ויבנו את הארץ.

נתאר לעצמנו לרגע, כי לא רבבות ומאות אלפים יהודים נמנים עם ההסתדרות הציונית, אלא כל העם היהודי בלי יוצא מן הכלל מאורגן בתוך הסתדרות זו; והלוא לכך שאפה התנועה הציונית מראשיתה. ונתאר לעצמנו כי אף אחד מהציונים (זאת אומרת – אף אחד מהיהודים) לא היה עולה ארצה (הרי לפי ההלכה המקובלת והמוכרזת בתנועה הציונית אין ציונות מחייבת עלייה אישית).

אבל כל יהודי היה משלם שֶׁקֶל (זוהי החובה האישית היחידה המוטלת על ציוני), וגם בוחר או נבחר לקונגרסים ציונים, ונואם נאומים ציונים, ברוסית או באנגלית או אפילו בעברית – כיצד הייתה קמה אז מדינת ישראל?

וננסה לרגע לתאר לעצמנו ההפך: השם ציוני אינו קיים כלל, כשם שלא היה קיים בימי הבית הראשון והשני, ולא היה ידוע ליוצאי מצרים וכובשי כנען וגם לא לשבי ציון בימי זרובבל, עזרא ונחמיה, ואפילו לא למייסדי פתח־תקווה, ראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פינה. אין הסתדרות ציונית, ואין חובת שקל, ואין מנהיגים ציונים – אלא המוני ישראל, ו"סתם" יהודים היו עולים ארצה לרבבות ולמאות אלפים; מארגנים כוח צבאי; בונים משק עצמאי; מחיים הלשון והתרבות העברית וכובשים קוממיותם הממלכתית בדרכי שלום או בדרכי מלחמה – האם לא הייתה קמה מדינת היהודים, כאשר קמה בימי יהושע בן־נון ואחרי גלות בבל – בלי שוקלים ובלי "ציונים"?

ברור שתיאור דמיוני זה הוא במידה רבה מלאכותי ומופשט. למעשה עלו הרבה ציונים לפני ייסוד המדינה, אם כי לאחר קום ישראל עלו בעיקר "סתם" יהודים. והאמת תסולף אם לא תוכר העזרה הרבה שנתנו תחילה בעיקר ציונים, ואחר כך, בייחוד לאחר קום המדינה – כלל היהודים, לבניין הארץ; אבל רק אדם החי בעולם המֻלל והמליצה אינו מבחין בחלקו של האדם החי בארץ, עובד ויוצר בה, נושא בעולהּ, מגן עליה בשעת הצורך ובונה ומקיים אותה יום־יום, ובין היהודי החי בגולה, אוהב את ישראל מרחוק ותורם קצת מזמנו, מכספו, מכישרון דיבורו או מהשפעתו המדינית לעזרת ישראל. **בוני הארץ והמדינה הם רק אלה שיושבים וחיים בתוכה**, ויוסיפו לבנות הארץ והמדינה רק אלה שיבואו לשבת בתוכה – כלומר העולים. מי שמתעלם מאמת יסודית זאת – מתעלם לא רק מעברה הקצר של המדינה – בכך אין כל אסון ונזק – אלא מעתידה, ועתיד זה עדיין אינו כאילו מונח בקופסה.

אין ציוני מחויב להתעסק בפילוסופיה של היסטוריה ולעמוד על הגורמים שפעלו בעבר והביאו לנס המדינה. היתרון שיש לכל הסברה על העבר, אפילו המשובשת והבטלה ביותר, הוא שבין כך ובין כך אין לשנות את העבר, ומשום כך הוא סובל כל הסברה. אבל החרד לשלום המדינה, **לעתידה** ולייעודה אינו רשאי ואינו יכול להניח, שכבר הגענו אל המנוחה והנחלה והגשמנו גאולת ישראל. גם ההתחלה שאנו עומדים בה עדיין לא נתבצרה ונתבססה כראוי וכדי הכושר לעמוד בפני כל רוח מצויה ולא מצויה. ואין ביצרון למדינה, וייעודה לא יתמלא וחזון הגאולה לא יקום – אלא בעלייה.

כל תנועה והסתדרות, ויהי שמה אשר יהיה, אשר מחקה בתורתה את העיקר – את העלייה – אינה אלא סלף רעיון הגאולה, גם אם היא מוסיפה לעזור למדינת ישראל.

כל היהדות, פרט לקבוצות מועטות מימין ומשמאל, עוזרת עכשיו למדינה, גאה על ניצחונותיה והישגיה וחרדה לשלומה. העם היהודי באשר הוא, מכיר בהכרה ברורה או מתוך תחושה אינטואיבית, כי עתידו של העם היהודי מותנה מעכשיו בקיומה ובגידולה של מדינת ישראל.

המדינה זקפה קומתו של האדם היהודי באשר הוא. היא גאלה בשנים ספורות מאות אלפי יהודים מגלויות מרודות ומנוָנות והפכה אותם ליהודים גאים, יוצרים, בוני ארץ ומגיניה. היא נסכה תקווה חדשה בלב היהדות הכבולה והאילמת בגוש הסובייטי. היא גילתה כושר מעשה מופלא של האדם היהודי בכל שטחי היצירה האנושית וחידשה הגבורה העברית. היא הקנתה לכל יהודי בגולה, הנהנה מחופש תנועה בארץ מגוריו, האפשרות הבטוחה לחיות במולדתו העצמאית אם הוא רוצה בכך, ועל ידי כך הובטחה בכוח, אם כי עוד לא בפועל, הקוממיות

הממלכתית של כל העם היהודי. בזירה הבין־לאומית הופיעה אומה יהודית בת־חורין ושוות־זכויות במשפחת העמים. ולא ייפלא הדבר שכל חלקי העם בתפוצות, הקוראים לעצמם ציונים או לא־ציונים, אדוקים וחופשים, אזרחי ארצות רווחה וחופש ותושבי ארצות עוני ושעבוד, קידמו את קום המדינה באהבה ובגאון, והמדינה הייתה לעמוד תיכון שעליו נשענת עכשיו אחדות היהדות בגולה.

וכשם שעתיד היהדות בגולה תלוי מעכשיו בקיום ישראל, כך תלוי עתיד המדינה, עצם קיומה, ביטחונה ושלומה, וביתר שאת, מילוי ייעודה ההיסטורי – ביהדות העולמית.

המנוח שמעון רבידוביץ, אחד מחכמי ישראל המובהקים בזמננו שנקטף בלא עת, הפליג באחדותו ואחידותו של העם היהודי וכפר לחלוטין בהבדל שבין יהודים במדינת ישראל ובין יהודי הגולה. יש יהדות אחת, אחידה, ודין כל יישוב יהודי באשר הוא כדינה של ישראל; ומטעם זה קיטרג רבידוביץ ז"ל קשה על השם ישראל שנטלה לעצמה המדינה היהודית. ישראל הוא שמו של העם היהודי, ואין לדעתו כל הפרש ושוני בין יהודי ליהודי, בין ישראל ובין הגולה. כאן יש לנו דוגמה בולטת של אהבה מעוורת ומקלקלת את השורה.

תקומתה של מדינת היהודים היא בלי ספק פרי אחדות העם היהודי, אחדות הנשענת על מורשה היסטורית משותפת, על שותפות גורל ועל תוחלת משיחית, שביודעים או בלא יודעים מרתקת העם היהודי בכל הדורות ובכל הארצות; אבל עיוורון של אהבה, כעיוורון של שנאה, יכול להתעלם מהשוני העקרוני והעמוק שבחיי העם בישראל ובחיי היהדות בגולה.

לא כל היישובים היהודיים בגולה דומים זה לזה. לכל קיבוץ יהודי בדורות הקודמים ובדורנו אנו יש קלסתר פנים משלו המושפע ברב או במעט מהעם אשר בתוכו הוא יושב. יש הבדלים כמותיים ואיכותיים בין יישובי היהודים, הבדלים במצבם החומרי והרוחני, במעמדם המדיני והחברתי. שני המרכזים הגדולים של התפוצה בימינו הם בארצות הברית ובברית המועצות. בשתי ארצות אלו מרוכזים כתשעה מיליונים יהודים, למעלה משמונים אחוז של כל יהודי הגולה. יהדות אמריקה היא צעירה. בראשית המאה התשע־עשרה היו בארצות הברית רק כאלפיים יהודים. יהדות רוסיה היא עתיקה ביחס. בסוף המאה השמונה־עשרה היו בעולם כשניים וחצי מיליון יהודים. מהם ישבו ברוסיה (לרבות פולין הרוסית) 800,000, אולם בסוף המאה התשע־עשרה נפקדו ברוסיה קרוב לחמישה מיליונים ומאתיים אלף יהודים – כמחצית היהודים בעולם כולו בזמן ההוא. מספר היהודים בברית המועצות מגיע עכשיו לשלושה מיליונים ואולי יותר. בארצות הברית יושבים כיום קרוב לשישה מיליונים יהודים. אבל ההבדל אינו כמותי בלבד, אף לא ההבדל הטבוע במשטרים השונים של שתי ארצות אלו. ארצות הברית, למרות המבנה הפדרלי, היא מבחינה לשונית ותרבותית מדינה אחידה, והלשון האנגלית היא לשון המדינה והתרבות האמריקנית. ברית המועצות היא להלכה ההפך מזה: זוהי ברית עמים שכאילו עומדים ברשות עצמם כל אחד, וכל עם חופשי לטפח לשונו ותרבותו, וההגדרה העצמית קבועה ומובטחת בחוקה הכתובה של ברית המועצות. אולם במידה שהגדרה עצמית זו קיימת – אין היא חלה על יהודים, כי המשטר ברוסיה גזר כליה רוחנית על היהדות. ואין ליהודים בתי ספר ועיתונים וספרים בלשונם, ו"המדע" הסובייטי מפיץ בקרב העם ידיעות כוזבות, נלוזות ומשמיצות על מהות היהדות, על התנ"ך, על האמונה הישראלית, על מדינת ישראל, ואין שום מלומד יהודי או לא־יהודי רשאי לסתור "מדע" כוזב ומסולף זה, כי גם המדע בברית המועצות כפוף לדבר השליט.

לעומת זאת היהדות הצעירה והגדלה בארצות הברית מקיימת, כרצונה, מוסדות חינוך, חקר

ומדע יהודיים, ואין כל הגבלות על לימוד עברית או יידיש; וקיים קשר אמיץ בין ישראל ובין יהדות אמריקה, וחלקה של יהדות זו בעזרה לבניין הארץ הוא גדול לאין ערוך.

וכשם שיש הבדלים חיוניים בין שני הקיבוצים הגדולים בתפוצה, כך יש הבדלים ניכרים ובולטים בין היישובים הבינוניים והקטנים בכל שאר ארצות הגולה. אינו דומה מצב היהדות במרוקו למצב היהדות בצרפת, מצב היהדות באנגליה למצב היהדות בפרס. כאן עוני, לחץ, מצוקה, גטו, וכאן שוויון זכויות, רווחה חומרית, "אמנציפציה", הידבקות בתרבות השלטת.

אולם **יש צד שווה בכל יישובי היהודים בגולה**, גם בגולה העשירה, החופשית, הדמוקרטית, וגם בגולה המרודה, הדלה, המדוכאת, הטוטליטרית. הצד השווה הזה מתגלה בארבע עובדות יסוד, בלתי משתנות ולא נתונות לשינוי בגולה, שבהן נבדלים חיי היהודים בתפוצות מחיי היהודים בישראל; עובדות אלה הופכות את התפוצות כולן, בלי יוצא מן הכלל, לגלות, בין שהיהודים באותה ארץ מכירים בכך ובין שלא מכירים.

(א) היות היהודים **מיעוט** כפוף לרצון הרוב ותלוי בחסדו. הרוב יכול להתייחס למיעוט היהודי כשווה זכויות, והוא יכול לקפח זכויותיו. המיעוט היהודי חסר אונים להכריע במצבו וברצונו. מעמדו של המיעט היהודי אינו מוכרע על ידי עצמו ואינו מותנה ביכולתו וברצונו בלבד.

(ב) המבנה הכלכלי־חברתי של היהודים בגולה שונה ממבנה העמים שבתוכם הם יושבים.

רובו של כל עם הם איכרים, פועלים ועובדים. מעמדם של האיכרים והעובדים אינו דומה בכל עם. יש שהם ירודים, עניים ומשועבדים, ויש להפך; אבל בכל עם הם הרוב והמסד העיקרי, שעליו מושתת העם כולו. לא כן ביהודי התפוצה. מספר עובדי האדמה היהודים הוא קטן לאין ערוך מהמספר היחסי של עמי הרוב, והם מרוכזים בעיקר במשלחי־יד מועטים. כמעט כל היהודים הם תושבי ערים. בארצות ירודות עובדה זו מגדילה את עוני היהודי ודחקו, בארצות עשירות – להפך, מעלה באופן יחסי רמתם התרבותית והחומרית על זו של עם הרוב, אבל גם פה וגם שם היא מרחיקה אותם ממקורות החיות הראשוניים של כל עם, ונוטלת מתחת לרגליהם קרקע מוצק ואיתן, בכל המובנים של מילים אלה. ביהדות אמריקה מספר הפועלים מתמעט והולך, ודור המהגרים השני והשלישי עוברים למעמד הבינוני, חודרים לכל ענפי התעשייה והמסחר והמקצועות החופשיים, ורמתם החומרית הממוצעת גבוהה מזו של רוב העם האמריקני. **איך יתייחס העם האמריקני לתופעה זו – ימים יגידו.**

(ג) היהודים בגולה הרוצים לקיים יהדותם – נתונים לשתי רשויות שונות או גם מתנגדות זו לזו. כאזרח וכתושב יונק היהודי מתחומי עם זר, גם בחייו החומריים וגם בחייו התרבותיים. יום־יום ובאשר ילך הוא אפוף אטמוספרה לא־יהודית, מושכת, מטמיעה ולעיתים גם עוינת. הסביבה הבלתי־יהודית כוחה רב. איתה השלטון, המשק, החוק, המדיניות, הלשון והתרבות השלטת. היא משפיעה ביודעים ובלא יודעים. הרצון היהודי והחיים היהודיים מתכווצים בפינה מוצנעת וצנועה, מובדלת ומחוסרת שורשים במציאות הבלתי־יהודית המקיפה והתקיפה. כל היניקה היהודית היא אך ורק מהעבר ומהמורשה היהודית. ונוצרה **שניות** מתמידה בחיי היהודים; נפתח קרע בין הָרשות היהודית ובין הרשות האזרחית, ובכמה ארצות גם סתירה בין שתי הרשויות. וכיוון שתרבות עם אינה יצירה לשונית בלבד, אף לא אוצר זיכרונות עבר, גם לא מנהגי דת או "אידיאה דתית", אלא מכלול החוויה האנושית והחברתית של הכלל, חוויה ספוגה טבע, מורשה, משטרי כלכלה, חוקים, מאבקים חברתיים וציבוריים – הרי לא תיתכן כלל תרבות יהודית בגולה, כפי שסבר שמעון רבידוביץ; לכל היותר ייתכן גטו תרבותי, ולו גם גטו במובן

החיובי; גטו זה לובש צורה דתית, חברתית ורוחנית, אבל אין זה אלא גטו, כלומר פינה מצומצמת ומובדלת שאין לה שורשים ומרכזי יניקה במרחבי המציאות של סביבת עם הרוב, זו האופפת את היהודים בגולה ברצון ושלא ברצון, מדעת ושלא מדעת, ואין מפלט ממנה, כל זמן שחיים בתוכה. אפילו היהודים הדתיים אינם יכולים לקיים בגולה מסורתם הדתית כהלכה ובשלמותה. דת ישראל, בניגוד לכל דת אחרת, הוא נֶטע ארצישראלי מובהק, קשור בקיומו לארץ מוצאו. חלק גדול ממצוות הדת לא ניתן לקיים בנכר, אלא בארץ, ועצם הישיבה בחוץ־לארץ כשאין אונס בכך – הוא עברה דתית חמורה, ו"כָּל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ" (תלמוד בבלי, כתובות ק"י, ע"ב).

(ד) בגולה לא תיתכן מסגרת כלל־יהודית. ואין הדבר תלוי במשטר השורר בארץ; ואין הבדל אם זה משטר טוב או רע, מדכא או חופשי, טוטליטרי או שוחר חירות. היהודים כפופים למסגרת הריבונית של הכלל האזרחי, למסגרת המדינה, ועל מסגרת זו אין ליהודים כיהודים כל שליטה באשר הם מיעוט.

היהודים בגולה, כיהודים, הם אבק אדם, המנסה להידבק אחד בחברו אולי יותר משעושים זאת בני עמים אחרים באותם התנאים; כי היהודים הם בני עם קשה עורף, והזיקה למורשה היהודית, אם זו מורשת דת, לשון, מולדת, מורשת אחווה יהודית או מורשת חזון הגאולה, היא עמוקה וחזקה מאין כמוה, ובכל ארץ שיש רשות לכך – היהודים יוצרים לעצמם מסגרות וארגונים חופשיים לפעילות יהודית ולביטוי יהודי עצמי. אבל אין למסגרות אלו לא כוח מחייב ולא היקף כולל, ולא תוכן חיוני.

רק בישראל הריבונית נוצרה האפשרות המלאה לעצב חיי העם לפי צרכיו וערכיו, מתוך נאמנות לייחודו ולרוחו, למורשתו ההיסטורית, לחזון עתידו. בישראל נפלה ונהרסה המחיצה בין היהודי ובין האדם; המדינה הבטיחה לעמה שלמותו היהודית האנושית. הָרְשׁוּת היהודית הריבונית חופפת כל צורכי האדם, מעשיו ומאווייו. חיינו בישראל נעשו שוב כבימי התנ"ך הוויה וחוויה אחידה ושלמה, המקפת במסגרת עברית כוללת ומחייבת כל תוכני החיים: של אדם ועם, כל עלילותיו, צרכיו, שאיפותיו, בעיותיו ותקוותו. בישראל נוצר לא רק ספר עברי – אלא שדה עברי, כביש עברי, בית חרושת עברי, מכרות עבריים, מעבדה עברית, מחקר ומדע עברי העוסק בעולם ומלואו ולא רק ב"חוכמת ישראל". פה נשתנה אורח חיינו, ומבחינה כלכלית־חברתית אנו דומים כאן לכל עם עצמאי היושב בארצו, כי אנו עושים כל העבודה הגופנית והרוחנית הדרושה לעם.

בישראל קם כוח וצבא עברי, והספרות והשירה והאמנות העברית שואבות שוב מכל מעיינות הטבע והחיים בכפר ובעיר, בים ובאוויר, שאנו שליטים עליהם. הָרְשׁוּת האחת השלמה הופכת כל דבר אנושי – ליהודי, וכל דבר יהודי לאנושי. רק פה, בהיותנו אזרחים בני חורין במדינה יהודית נהפכנו לאזרחי עולם שווי־זכויות.

אילו היו אורח החיים, מעמדם, התנהגותם, מסגרת חייהם של היהודים בארץ דומים לאלה שבתפוצות, לא הייתה הארץ נעשית אבן שואבת ליהדות בגולה וכוח מעלה ומלכד, ולא הייתה נבנית ומכנסת מאות אלפים מכל קצווי תבל. והשוני בין ישראל והגולה מן ההכרח ילך ויגדל – עם התעצמות המדינה. וההבדל לא יהיה מדיני ולשוני בלבד. בייסוד מדינת היהודים הייתה משום קפיצת דרך היסטורית, גם במקום וגם בזמן; משום ניתוק גמור מההוויה הגלותית שנמשכה כאלפיים שנים, אשר עם כל התמורות שחלו בה בדורות שונים ובארצות שונות התמידו בה ארבע עובדות היסוד האופייניות לכל יישובי היהודים בגולה.

בישראל היהודים הם גוי ככל הגויים, עם זאת הם יהודים בכל רמ"ח איבריהם ונימי נפשם, כאשר לא יוכל להיות שום יהודי בחוץ־לארץ; ואין הבדל בנידון זה בין יהודי חרד, מסורתי, חופשי ולא־דתי. העבר היהודי הקדום נעשה פתאום קרוב, אינטימי, ממשי, מושלם, כפי שהוא משתקף בספר הספרים; והעבר היהודי הקרוב – נעשה רחוק, משונה, דוחה. אפילו עולים חדשים, הבאים מארצות שלא התחנכו על אידיאולוגיה ציונית, ואין להם כל זיקה לכל הספרות הקלאסית הציונית, מרגישים בבואם לארץ ובְּהִתְעָרֵם בתוכה כאילו הגיעו ימות המשיח. יש שחוששים לדילוג על פני ההיסטוריה, אבל כל מהפכה יש בה מדילוג זה; ומעטות המהפכות בתולדות עם כזו שנתחוללה בארץ בשלושת הדורות האחרונים, והגיעה לשיאה – אך לא לסיומה – בייסוד המדינה. זו לא הייתה מהפכה של שינוי המשטר, של תפיסת שלטון על ידי "כוחות המחר" – אלא מהפכה אישית של כל אדם בישראל, מהפכה באורח החיים, במשלח היד, בלשון הדיבור, בדפוסי החיים, ביציאה משעבוד לחירות, בעמידה איתנה על קרקע המולדת, כל מה שכלול במושג העברי שאין לו אח בלשון אחרת – **גאולה**. אין זו "שלילת הגלות" שתפסה מקום באידיאולוגיה של כמה ציונים מובהקים שהוסיפו בעצמם לחיות בגולה, אלא **ביטול** הגלות ועזיבתה ויצירת חירות לאומית בפועל.

ואף על פי כן, גורל המדינה כרוך בגורל היהדות העולמית, ולהפך. מדינת ישראל אינה אלא התחלת הגאולה, וקיומה וייעודה לא יובטחו בלי המשכת קיבוץ גלויות. היהדות בגולה, וקודם כול בשני המרכזים הגדולים, כבר שקועה למעשה בתהליך מדאיג של התבוללות, אם כי הרגשתה היהודית לא נמחקה. בלי זיקת גומלין בין ישראל ובין התפוצות ספק אם ישראל תעמוד, ואם היהדות בגולה לא תמות מיתת נשיקה או מיתת חנק. וישראל אינה ולא תוכל להיות רק ככל שאר המדינות – לא רק מפני המורשה הנבואית, אלא גם מטעמים גיאופוליטיים. "לא ככל הגויים – בית ישראל" היא לא דוגמה דתית או מוסרית, אלא הכרח היסטורי או גזירת הגורל.

לתקומת ישראל אין דרך כבושה וסלולה בתולדות שחרור העמים, כי אין היא דומה בתוכנה, במהותה, בנסיבותיה, בגורמיה, ובתנאי התגשמותה לתקומה הלאומית של אחד העמים האחרים שיצאו בימינו או בעבר משעבוד לחירות.

חזון גאולה משיחית של עם מפוזר בעולם הקים את מדינת ישראל. אולם המדינה לא הגשימה עדיין את החזון; ועתידה של המדינה תלוי בקיום שני יעדים שנקבעו בהכרזת העצמאות ואושרו בשני חוקים, אשר אינם נקראים אומנם בשם חוקי יסוד, אבל יש לראות בהם החוקים העליונים של מדינת ישראל, וכל עוד לא יבוצעו בשלמותם אין לראות מלאכתה של המדינה כנגמרת.

החוק הראשון הוא **חוק השבות** הרצוף ייעוד של קיבוץ גלויות. חוק זה קובע שלא המדינה מקנה ליהודים בעולם הזכות להתיישב בארץ, אלא זכות זו טבועה בהם באשר הם יהודים, והיא עומדת וקיימת עוד לפני קום המדינה. בישראל אין כל עדיפות לאזרח יהודי לעומת אזרח לא־יהודי. בהכרזת העצמאות נקבע כי "מדינת ישראל תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין". בהכרזה זו נקבע גם כי "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות – ותהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל".

אין חוק השבות שייך לסוגי חוקי ההגירה הקובעים בארצות שונות באילו תנאים מקבלת המדינה מהגרים מן החוץ ואילו סוגים. חוק השבות הוא חוק ההתמדה והרציפות ההיסטורית של

זיקת עמנו לארץ, והוא קובע העיקרון הממלכתי אשר בכוחו נתחדשה מדינת היהודים ובכוחו תעמוד ותגדל ותמלא ייעודה הלאומי הגואל.

בשנים הספורות של קיום המדינה נתכנסו בארץ גלויות שלמות מאסיה, אפריקה ואירופה; אבל עדיין אנו עומדים בראשית תהליך קיבוץ הגלויות, אין איש בימינו יודע להגיד מה יהיו היקפו ותחומיו האפשריים של קיבוץ הגלויות. יש קיבוצים יהודיים הרוצים לעלות ואין להם הרשות לכך. יש קיבוצים שיש להם חופש גמור לעלות ואינם רוצים. אולם אין אף קיבוץ אחד שאינו מעלה יהודים לארץ, אם מעטים ואם רבים. לשני הגורמים שפעלו בתהליך העלייה לפני קום המדינה – המצוקה וחזון הגאולה, נוסף עכשיו כוחה המושך של ישראל, כוחם המושך של החירות והריבונות העברית, של התנופה היוצרת בישראל ושל החברה והתרבות החדשה שמתרקמת פה. רק העתיד יגלה כמה מחלקי העם ירצו ויוכלו להתכנס שוב במולדת.

החוק השני קובע את כיוונה החברתי של המדינה והדמות שהעם בישראל רוצה לשוות למדינתו, והוא כלול בחוק החינוך הממלכתי. סעיף ב של חוק זה אומר: "מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע; על אהבת המולדת ונאמנות למדינת ישראל ולעם ישראל; על אימון בעבודה חקלאית ומלאכה; על הגשמה חלוצית; על שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות".

חוק זה מַתווה הקווים הראשיים של זיקתנו למורשת ישראל, לעם היהודי בעולם, לתרבות האנושית ולהיותנו עם סגולה ומדינה למופת. מחוז חפצנו ההיסטורי הוא חברה חדשה הבנויה על חירות, שוויון, עזרה הדדית ואהבת הבריות, זאת אומרת חברה שאין בה ניצול, אפליה, שעבוד, שלטון איש באיש, כפיית המצפון, עריצות.

ברור שהמדינה רחוקה עדיין משתי המטרות שהותוו בחוקים אלה. תוספת מיליון יהודים מאז קום המדינה, כשרק שש מאות וחמישים אלף יהודים נמצאו ביום קוּמָה, היא עלילה גדולה ומפוארת, אבל אין בה כדי קיבוץ גלויות; ודאי שאין העם בישראל יכול להתפאר שהוא עם סגולה ואור לגויים, אם כי בתקופת העצמאות הקצרה התקדמנו באופן יחסי אולי יותר מכל מדינה אחרת. ואין להתעלם מהליקויים שבמשטר ומהגילויים השליליים בפינות שונות של העם. אבל התנאים שבהם נתונה היהדות בעולם והסגולות הטבועות בעם היהודי, ערבים לכך ששני ייעודים אלה אינם חזון בדים; וקיימת זיקה פנימית בין שני הייעודים, וכל אחד מתנה ומגביר סיכויי הביצוע של משנהו.

ישראל היא המדינה היחידה בעולם שאין לה קרובי דת, לשון, מוצא, תרבות, כמו שיש לעמים הסקנדינביים, לעמים דוברי אנגלית, לעמי ערב, לעמים הבודהיסטים, הקתולים ועוד. אנו הננו "עַם לְבָדָד יִשְׁכֹּן" (במדבר מג, 9). השכנים הקרובים לנו ביותר, גם קרבה גיאוגרפית, וגם קרבת גזע ולשון, הם אויבינו המרים ביותר; ולא במהרה ישלימו עם קיומנו וגידולנו. **בעל הברית הנאמן היחיד של ישראל הוא העם היהודי.** עוד יש קיבוצים יהודיים בגולה הנתונים במצוקה, ואם תינתן להם האפשרות – יעלו ויצטרפו לבוני ישראל. אולם רוב היהדות בגולה חי עכשיו בארצות רווחה וחופש, ומדינת ישראל זקוקה לשותפותם, לא רק לעזרתם החומרית והמדינית, אלא גם להצטרפותם לבוני המדינה בגופם ובנפשם. לא רק באשר יש להם ההון ההכרחי לקליטת עולים חסרי כול ולפיתוח הארץ, אלא בעיקר באשר יש להם הרכוש הרוחני, כושר המעשה, רמת התרבות, הדעת והמדע שהם תנאי הכרחי לבניין מדינה תקינה, משוכללת המסוגלת להיות אור לגויים.

רק השראה והקרנה מוסרית, תרבותית ומדינית שתצא מישראל לרחבי הגולה תהיה אבן שואבת שתמשוך טובי הנוער היהודי מכל הארצות למפעל התקומה והגאולה המבוצע בישראל.

מלחמת הקוממיות ומערכת סיני עוררו גאוות יהודי העולם והעלו קרן ישראל בעם היהודי ובעולם כולו. אבל ישראל לא נועדה להיות ספרטה עברית, ולא בגבורתה הצבאית תיקר בעיני העם היהודי ובעיני העולם.

גם מעמדנו הבין־לאומי, כישרוננו לרכוש אוהבים, ידידים ומוקירים באומות העולם, תלוי במאור שבמפעלנו. במספר אנשינו, בשטח ארצנו, בצבא, בכמות הנשק, באוצרות הטבע, לא נוכל לעולם להתחרות עם יריבינו. מאז ומעולם היינו עם קטן, ועם קטן נישאר גם להבא. גם ארצנו מְצערה ואוצרותיה הטבעיים דלים ומעטים. אולם מקומנו בהיסטוריה האנושית וחשיבות ארצנו בעולם, אין למדוד במידה כמותית. מעטים העמים שהטביעו חותמם על דמות חלק גדול של האנושות – כעם ישראל, ומעטות הארצות שהועמדו במידה כזו במרכז ההיסטוריה האנושית – כארץ־ישראל . בהצבעת 33 המדינות בעצרת האו״ם בנובמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית מילאה תפקיד לא קטן הרגשת המעוות ההיסטורי שנעשה לישראל, ומוסר הכליות של אומות העולם על השואה האיומה שפקדה אותנו במלחמת העולם השנייה. אולם במידה שישראל רכשה לה אהדת עמים רבים ודעת קהל בעולם הרי זה רק בזכות המאור המוסרי והחברתי של התנופה החלוצית היוצרת שנתגלתה בישראל, כאשר לא נתגלתה בימינו בשום עם אחר. ואם כי אנו עם קטן שטחנו מצער ויכולתנו מוגבלת – יש לאֵל ידינו להושיט עזרה חשובה לעמים נחשלים באסיה ובאפריקה, ואנו עושים זאת, אם כי לפי שעה במידה צנועה. ויכולתנו זו פותחת לפנינו אופקים נרחבים ביחסינו עם עמי שתי היבשות האלה, ויכולת זו גם תבקיע חומת השנאה של שליטי ערב.

לא מעטים הצללים, ומהם גם צללים כבדים, המעיבים טוהר חיינו ומכתימים את שמנו, ונתחייב בנפשנו אם נתעלם מהם או ננהג בהם קלות ראש. הגלות, העוני והדלות של גלויות מרודות, חוסר מסורת ממלכתית, התפלגות יתרה, מפלגתיות מופרזת, התערערות המסורת בטרם נשתרשו ערכים מחדשים, חבלי קליטה, השפעת ספרות ועיתונות קלוקלת מבחוץ ומבפנים, ריבוי פשעים בקרב נוער שנתרוקן מכל תוכן רוחני וחברתי ומוסרי, שיטה נפסדת של בחירות יחסיות המסלפת המשטר הדמוקרטי, המטפחת התפוררות מופרזת וחוסר אחריות של סיעות קטנות, ונוטלת למעשה מן האזרח הזכות להכריע ולדעת מי מייצג אותו בכנסת – כל אלה הם ליקויים קשים ומרים בישראל הצעירה. ואפשר להוסיף על רשימה זו כהנה וכהנה. אולם אם גם נמצה מלוא הצללים שבחיינו – לא יעיבו את האור האדיר הבוקע ממפעלנו, אם כי אנו עדיין רחוקים ממחוז חפצנו גם בשטח קיבוץ גלויות וגם בשאיפה להיות עם סגולה. עצם כושר העמידה של מדינה צעירה וקטנה מול אויביה המרובים, הקרובים והרחוקים, וכושר המעשה הדינמי אשר גילתה בקליטת עולים, בהפרחת שממה, בבניין כפרים ובתי חרושת, מעבדות ומוסדות מדע, בחינוך כללי לכל ילדי ישראל ועוד – מוכיחים על הסגולות המבורכות הגנוזות בעמנו.

בחיינו נתבלטו שלושה כוחות הנושאים בחובם ניצנים של עם סגולה: ההתיישבות העובדת, צבא־הגנה לישראל, חֶבר אנשי רוח במדע, מחקר, ספרות ואמנות, שאינו נופל בכמותו היחסית ובאיכותו הגבוהה מזה של כל עם אחר בעולם.

ההתיישבות העובדת פילסה נתיבות מקוריות לחברה חדשה בנויה על חירות, שוויון, עזרה הדדית, שעדיין אין דוגמתה בשום ארץ אחרת בעולם, לא במזרח ולא במערב. ולא רק

בחקלאות בלבד – אלא גם בחרושת, בספנות, בבניין; ועוד נתכנו עלילות גדולות להתיישבות עובדת זו.

צה"ל אינו מכשיר ביטחוני נאמן ויעיל בלבד, כבכל ארץ אחרת, אלא גם מסגרת חינוכית ברוכה המעלה את האדם, הורסת המחיצות העדתיות והשבטיות ומקנה לנוער בישראל ביטחון עצמי, אחריות לכלל, חזון תקומה.

ואם כי בשנים המעטות של קוממיותנו הממלכתית היינו נאלצים להשקיע אמצעים כבירים בראש וראשונה לצורכי ביטחון, לקליטת עולים ולבניין המשק, ועוד הרבה שנים נצטרך לעשות זאת, הצלחנו באותו זמן להקים מוסדות מחקר ומדע וטיפחנו ספרות ואמנות העומדים על רמה גבוהה כבאחת הארצות העשירות והמפותחות ביותר.

ההיסטוריה לא פינקה אותנו בכוח, בעושר, בשטחים רחבים וברוב עם, אבל היא העניקה לנו תכונה מוסרית ואינטלקטואלית בלתי מצויה, והיא מזכה ומחייבת אותנו להיות אור לגויים. חזון הגאולה המשיחי שקיים את עמנו באפלת הגולה – יקוֵם בישראל, באשר גורל העם היהודי תלוי בו; ונצח ישראל לא ישקר, כי אמיתו גלומה בתקומת ישראל ובמפעלה הגואל.

ככל אשר מדינת ישראל תתקרב למחוז חפצה, ככל אשר עמה יגדל ויתרבה, כלכלתה תבריא ותתבצר, תרבותה תשגה, מפעליה הקונסטרוקטיביים יתרחבו, תושביה יכו שורש בחיי מולדת ויתמזגו, יגדל השוני בין היהודים בארץ ובין היהודים בגולה, יתרבה ההבדל המהותי בין מכלול גילויי החיים בישראל ומסגרתם הממלכתית ובין כפיפות היהודים לסביבה הזרה בארצות הגולה. כפיפות הכרוכה בסכנת טמיעה והתבוללות מדעת ושלא מדעת.

בייסוד המדינה עשינו קפיצת דרך בחלל ובזמן. עקרנו את עצמנו ונשתחררנו מחיי עם גלותי מפוזר בנכר, ונשתלבנו בעבר היהודי הקדום מתקופת התנ"ך, מימי יהושע בן־נון, דוד המלך, עוזיה וירבעם בן יואש מלכי יהודה וישראל, ובאותו זמן נשתלבנו כעם עצמאי בהיסטוריה החדשה של האנושות, בתקופה הדינמית ביותר בתולדות המין האנושי.

יהודים בודדים היו פעילים גם בגולה בזירה הבין־לאומית, כנציגי עמים זרים, אבל העם היהודי חדל מהיות גורם בין־לאומי עד שקמה מדינת ישראל. ההשתלבות הצפויה ליהדות בגולה היא טמיעה בחיי עמים זרים. וההיסטוריה של היהדות בימינו סובבת על שני קטבים מנוגדים, קוטב עצמאות וליכוד ממלכתי ומעמד אוניברסלי בישראל, וקוטב פזורה, תלות והסתגלות לזרים בגולה. אולם קיום ייעודיה המשיחיים של ישראל – קיבוץ גלויות ואור לגויים ושמירת היהדות מהתבוללות בגולה, לא ייתכנו בלי זיקת גומלין אמיצה ומתחזקת בין מדינת היהודים ובין התפוצה. הפתרון הפשוט והנאמן לבעיה דיאלקטית זו היא עלייה רבתי, כינוס היהדות במולדת. אולם אין אנו רשאים להשלות נפשנו כי כל היהדות תתרכז וכי קיבוץ הגלויות המצופה והאפשרי יבוצע במהרה. אין יודע כמה זמן עוד יהיה העם בישראל רק אחוז מועט מן העם היהודי כולו, וכמה שנים תידרש עזרתה ושותפותה של היהדות בגולה לביצרון המדינה, שותפות בדרך של עלייה אישית וקליטת העלייה.

מחפשי פתרונות קלים מנסים לטשטש ההבדל שבין ישראל ויהדות הגולה. על ידי טשטוש זה נראה להם שיגבירו הקרבה והזיקה ההדדית בין שני גושי העם, והם רואים נזק, כביכול, בהבחנה שבין בוני הארץ בגופם ובין המסייעים לבניין בממונם, בנאומיהם, בעסקנותם במרכזי הגולה. טשטוש זה חותר תחת המטרה שלה מתכוון הטשטוש. המאמץ החינוכי הדרוש גם בישראל וגם בחוץ־לארץ להעמיק התודעה היהודית והרגשת שותפות הגורל שבין המדינה והתפוצות לא ייכון על טיח תפל המוחק את הניגוד הקוטבי שבין תוכני החיים במולדת ובגולה, אלא דווקא על הבלטת

הניגוד בכל אכזריותו האמיתית ועל הבהרת משמעותו הגורלית של חזון הגאולה המשיחי גם לעם היהודי וגם לעולם כולו.

יש לראות קודם כול האמת הברורה כי לא ההסתדרות הציונית, שאינה מחייבת חבריה אפילו להימנע מהתבוללות ומהשתלבות בתרבות עם זר, אלא מדינת ישראל היא בימינו אלה המכשיר ההיסטורי לגאולת העם בארצו ולשמירת היהדות בגולה. עד קום המדינה מילאה ההסתדרות הציונית תפקיד חינוכי מהפכני בעם היהודי. גם אז לא היו כל הציונים מועמדים לעלייה. רעיון שיבת ציון ומדינת היהודים – לא פינסקר ולא הרצל המציאו אותו. זה היה חזון ותוחלת שימיהם כימי הגולה, וקודמים לחורבן בית שני. הציונות המדינית ניסתה לבסס הרעיון העתיק והמושרש בעם על צרכים ממשיים של היהדות האירופית במאה התשע־עשרה ולחפש אמצעי פעולה מעשיים להגשמתו. על ליבם של פינסקר והרצל לא עלתה כלל המחשבה להטיל על נושאי הרעיון חובת עלייה אישית, ולא היה צורך בכך.

הארץ הייתה בידי שליטים זרים, ושערי הארץ לא היו פתוחים לעלייה יהודית. פינסקר והרצל לא יכלו כלל להעלות על דעתם החשש שלא יהיו עולים למדינת היהודים. דאגתם היחידה הייתה למצוא ארץ מתאימה לריכוז העלייה היהודית; ולאחר שהגיעו לידי מסקנה שארץ־ישראל היא הארץ היעודה, הייתה מחשבתם ופעולתם מכוונת ליצירת **אפשרויות** לעלייה יהודית. הם הניחו כדבר מובן מאליו, שתמיד יימצאו די עולים אם רק תהיה אפשרות לעלייה, ובייחוד אם תקום מדינה יהודית. הנחתם זו הייתה נכונה והגיונית בתקופה שבה פעלו, וגם לאחר מותם, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. הבעיה היהודית כפי שנראתה, בצדק, בעיני פינסקר והרצל הייתה בעיה של עם שאין לו ארץ ומדינה. הם לא יכלו כלל לחשוב על **אפשרות של מדינה יהודית שאין לה עם**. באותו זמן, כאשר עדיין הייתה קיימת יהדות אירופה, לא היה כל יסוד להניח דבר תמוה ומחריד כזה. ומטרתם הייתה הקמת מדינה לעם היהודי – והמדינה כשתקום תקלוט מיליוני היהודים המרגישים עצמם בנכר ובגלות בארצות מגוריהם.

בשביל נושאי הרעיון הציוני בימים ההם היה בדגילה בעצם הרעיון משום מהפכה, שכן לרעיון זה קמו הרבה שוללים קנאים בעם היהודי, וההתנגדות באה משני צדדים שונים, סותרים זה את זה. מצד אחד התנגדו לתנועה הציונית "שלומי אמוני ישראל" נושאי היהדות המסורתית, לא מפני ששללו תקוות הגאולה ושיבת־ציון. להפך, הם נשאו בליבם כיסופי הגאולה לא פחות מהציונים הנלהבים ביותר, והתפללו שלוש פעמים ביום לשיבת־ציון; אבל הם האמינו בעומק ליבם, ומאחורי אמונה זו עמדו מסורת של מאות בשנים ומאמרי חז"ל מקודשים, כי הגאולה תבוא שלא כדרך הטבע אלא במעשה ניסים, ובכל ניסיון להחיש הגאולה באמצעים טבעיים ראו חילול השם וכפירה בעיקר, כנטורי־קרתא בימינו. מצד שני נלחמו בציונות "אמוני האמנציפציה", שכפרו בעצם הצורך של גאולה לאומית. לדעתם נגאל היהודי בחודלו מהיות יהודי, או לפחות בחודלו מהיות יהודי לאומי. וברעיון הציוני ראו סכנה למעמד היהודים בארצות מגוריהם וערעור תקוות האמנציפציה. ומשום כך היה בעצם הדגילה ברעיון הציוני כפי שנוסח על ידי קלישר, פינסקר והרצל משום מעשה חיובי רב. ההסתדרות הציונית ניהלה לא רק מאבק רעיוני בתוך העם היהודי למימוש הגאולה במולדת, אלא עמדה גם במערכה מדינית בין־לאומית, בייחוד בתקופת המנדט הבריטי. בימים ההם היה מספר המועמדים לעלייה גדול פי כמה ממספרם של אלה שהורשו לעלות, והתנהלה מערכה מדינית נגד ממשלת המנדט שהצֵרה צעדי העולים. בימי המנדט שימשה ההסתדרות הציונית מעין "מדינה בתוך מדינה", כפי שציינה הוועדה המלכותית בראשותו של לורד פיל, והיה אז צורך ב"מדינה בתוך מדינה", שכן המדינה האמיתית, השלטת, הייתה זרה

ומעכבת העלייה, ולא רצתה לעשות מלאכת ההתיישבות היהודית, והיה דרוש תחליף של ממשלה יהודית לעשות מלאכה זו.

המחזיקים עכשיו בקרנות ההסתדרות הציונית אינם רואים שתי עובדות יסודיות ששינו את תהליכי הגשמת הגאולה: א) היהדות האירופית שראתה עצמה כנטע זר בארצות מגוריה – אינה עוד; רובם של חברי ההסתדרות הציונית בימינו משתלבים או שואפים להשתלב בארץ מגוריהם, ואינם מודים שהם חיים בגולה. ב) תקומת מדינה יהודית אשר פתחה שערי המולדת לכל יהודי, בשעה שהעלייה והציונות נתפרדו זו מזו. "הציונים" אינם עולים, והעולים אינם "ציונים". הוויכוח הרעיוני בין ציונים ולא־ציונים נפסק. כמעט כל היהודים, הקוראים לעצמם ציונים ולא־ציונים, מושיטים באהבה עזרתם למדינת ישראל. במקום תחליף של ממשלה יהודית באה מדינה יהודית ריבונית. אומנם לא נסתיימה המערכה המדינית; להפך, היא הוחמרה והחריפה, ומהותה נשתנתה שינוי יסודי, ישראל מוקפת אויבים, וכוחות אדירים בעולם מסייעים בידי אויבים אלה. במערכה זו עומדת בשורה הראשונה מדינת ישראל, וכל העם היהודי עומד לימינה. ובמערכה זו תנצח רק בשלושה אלה: בכוח הצבא הישראלי, בעלייה רבתי ובמאור המוסרי והחברתי של מפעלה.

במערכה המדינית בימי המנדט – המען היה ממשלת המנדט. המערכה המדינית עכשיו – מענה ארגון האומות המאוחדות. ישראל היא חברה באו"ם, ובאו"ם יש מדינות עוינות, יש מדינות אדישות ויש – שוחרות ידידות ואהדה לישראל. לגבי מדינות אלה לא יסכון עוד מען יהודי אחד, כפי שהייתה הסוכנות היהודית לגבי ממשלת המנדט. רק לקיבוצי היהודים בארצות השונות, אם הארצות הן דמוקרטיות ויש בתוכן דעת קהל חופשית, יש להם אפשרות, כאזרחי המדינה, להשפיע על עמדת ממשלתם באו"ם כשנידונה בעיית ישראל; ויש רק כוח אחד שיוכל ללכד ולהפעיל קיבוצי היהדות בארצות שונות – מדינת ישראל.

יש להעמיק בקרב אזרחי ישראל הכרת האחריות הגדולה שהטילה עליהם ההיסטוריה, לא רק לגורל המדינה אלא לגורל היהדות כולה. ויש לחנך היהודים בגולה, המוכשרים ורוצים להיות שותפי אמת בבניין ישראל, להבין, כי דבר זה ניתן לעשות רק בישראל, ותנאי קודם לכך הוא – עלייה. בניו יורק ובמיאמי, בלונדון ובפריז אי אפשר להשתתף בבניין ישראל; ואם כי אין למעט בערך העזרה, מוסרית, מדינית או חומרית, המושטת לישראל מהגולה, אין לערבב עזרה בהשתתפות אישית, כי אין בערבוב זה אלא חילול השם וסילוף האמת. בלי יהודים בארץ – לא תועיל כל עזרה; **הארץ תיבנה על ידי תושביה בלבד.**

ובהתייצבנו בפני הבעיה הגורלית של חיזוק זיקת הגומלין בין מדינת ישראל ויהדות הגולה עלינו להזדיין בעוז רוח לראות האמת כמות שהיא, גם בארץ וגם בגולה, ללא כל המתקה וטשטוש, גם לא משום דרכי שלום ופיוס. יש לראות בבהירות אכזרית הסכנות האורבות לקיום המדינה, ואסור להעלים עין מסכנת ההתבוללות הצפויה ליהדות הגולה. ותהא זו אופטימיות מופרזת להניח שבכוח המדינה לבדה לקיים היהדות בגולה, או בכוח היהדות ובעזרתה בלבד להגביר ביטחונה של המדינה. על חיי המדינה והיהדות ישפיעו גם גורמים עולמיים שאין לנו כל שליטה עליהם, אבל כאן יש לדון רק על הדברים התלויים בישראל וביהדות העולם, וזיקת הגומלין בין השתיים היא המפתח הנאמן לחיזוק המדינה ולשמירת היהדות שבגולה.

יש להעמיק התודעה היהודית בנוער הישראלי ולהנחיל נכסי הרוח של היהדות לתפוצות; לדור הגדל בארץ אין להוכיח הצורך במולדת ובמדינה יהודית. הוא יליד המולדת ובונָה, הוא מגן

המדינה ומעוזה. אבל יש להשרישו בעבר העם היהודי ובמורשתו הרוחנית מכל הדורות, להגביר בו זיקתו המוסרית ליהדות העולמית מתוך הכרת מצבה וצרכיה, סבלה, יצירתה, מגבלותיה והסכנות האורבות לקיומה, להעמידו על שותפות הגורל והרציפות ההיסטורית המאחדת כל יהודי העולם לדורותיהם ולארצותיהם מאז היותנו לעם ועד היום הזה.

ונשאלת השאלה מהי "תודעה יהודית"? רק עיור יתעלם מהתמורות המרובות שחלו במשך הדורות ובארצות שונות בתודעה היהודית. אין ספק שבמרכז ההשקפה של מורי העם היהודי ונביאיו בתקופת המקרא עמדה "האידיאה הדתית" לפי תפיסת פרופ׳ קויפמן, כלומר האמונה בכוח עליון, נצחי, ללא דמות, יוצר הכול, רב חסד ואמת; אבל לא זו בלבד, אלא גם חזון אחרית הימים, החזון המשיחי של גאולה ופדות לישראל ולעמים בהימלא הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים ושלום ישלוט בקרב כל הגויים, וגוי אל גוי לא יישא חרב.

ההייתה תודעה זו נחלת כל העם בימים ההם? דברי הנביאים ותוכחתם אינם מאשרים תשובתו החיובית של פרופ׳ קויפמן בנדון זה, אם כי יש יסוד מספיק להניח שתודעה זו לא הייתה נחלת מועטים בלבד. בימי הבית השני התרוצצו בעם תודעה צדוקית ופרושית: תודעה מתייוונת של יהדות אלכסנדריה ותודעה יהודית אקסקלוסיבית ברוב היהדות הארצישראלית, שנתגבשה לאט לאט בתודעה של ההלכה, וספגה לתוכה השפעות זרות.

גם ההלכה לא קפאה על שמריה, ולפי דברי האמורא הגדול, שמפני גדולתו קראו אותו סתם רב, כשם שמורו, רבי יהודה הנשיא, נקרא סתם רבי, לא היה משה רבנו מבין תורתו של רבי עקיבא אילו היה שומע אותה. וכה מסופר בשם רב: "בשעה שעלה משה למרום מצא לקב"ה שיושב וקושר קשרים לאותיות. אמר לפניו: ריבונו של עולם – מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי־תילים של הלכות. אמר (משה) לפניו: ריבונו של עולם: הראהו לי. אמר לו: חזור לאחוריך. הלך (משה) וישב בסוף שמונה שורות (בישיבה של רבי עקיבא), **ולא היה יודע מה הם אומרים, תשש כוחו.** כיוון שהגיעו (תלמידי רבי עקיבא) לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מניין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני... נתיישבה דעתו. חזר (משה) ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו: ריבונו של עולם; – לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני..." (תלמוד בבלי, מנחות כט, ע"ב).

מי שיסיק מכאן, שאין קשר בין תורת משה ובין תורת עקיבא בן יוסף יחטיא האמת. הדברים נשתלשלו, נתרחבו ונתפרשו מתוך התורה הקדומה לפי צורכי הזמן החדש כפי שהבינו צרכים אלה הדורות הבאים, והחידושים שחידש רבי עקיבא והבאים אחריו מבלי שמשה היה יודע מה הם אומרים – נתלו בהלכה למשה מסיני.

ויש בימינו לא מעטים אשר יגידו בפשטות: התודעה היהודית היא הזיקה להלכה. אבל אמירה זו מקובלת רק על חלק לא רב של העם היהודי בדורנו; אף האדוק שבאנשי האגודה ו"מזרחי" לא יָהין להוציא מכלל ישראל רוב העם היהודי שאינו נזקק להלכה.

וגם בין מורי ההלכה היו כאלה שהיו סבורים שהעיקר בתורת ישראל הם הצווים המוסריים. רבי שמלאי, בן הדור השני לאמוראים היה אומר: "תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה, בא דוד והעמידן על אחת־עשרה, דכתיב: "מִזְמוֹר לְדָוִד. ה׳ מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ, מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ? הוֹלֵךְ תָּמִים, וּפֹעֵל צֶדֶק, וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ, לֹא רָגַל עַל לְשֹׁנוֹ, לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה, וְחֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קְרֹבוֹ. נִבְזֶה בְּעֵינָיו נִמְאָס, וְאֶת יִרְאֵי ה׳ יְכַבֵּד, נִשְׁבַּע לְהָרַע וְלֹא יָמִיר: כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ, וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח – עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם" (תהלים טו). בא ישעיהו והעמידן על שש, דכתיב: "הֹלֵךְ צְדָקוֹת,

וְדֹבֵר מֵישָׁרִים, מֹאֵס בְּבֶצַע מַעֲשַׁקּוֹת, נֹעֵר כַּפָּיו מִתְּמֹךְ בַּשֹּׁחַד, אֹטֵם אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ דָּמִים, וְעֹצֵם עֵינָיו מֵרְאוֹת בְּרָע" (ישעיהו לג, 15). בא מיכה והעמידן על שלוש, דכתיב: "הִגִּיד לְךָ אָדָם מַה טּוֹב, וּמָה ה' דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ, כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ" (מיכה ו, 8). בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: "וְצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה" (חבקוק ב, 4).

אפס, גם זו תהיה טעות היסטורית, אפילו מצד אלה שאינם נזקקים בחייהם להלכה, להוציא את ההלכה מכלל התודעה היהודית, כי היא חלק בלתי נפרד מהמורשה היהודית בת אלפי שנים. אבל זוהי עובדה שאין היא מדריכה עוד מעשיהם של מיליוני יהודים בזמננו, לא בגולה ולא בארץ.

תודעה יהודית שיש בכוחה לאחד וללכד כל חלקי היהדות, גם בארץ וגם בגולה, על אף חילוקי הדעות בענייני אמונה ולאום ושאפשר להקנות אותה, לא בלי מאמצים חינוכיים מכוונים, גם לנוער הישראלי וגם לנוער בתפוצות, מן ההכרח שתהא יונקת מהמקורות הקדומים של העם היהודי שעשו אותו לעם עולם ומשתלבת במיטב השאיפות של העם היהודי וטובי האנושות בימינו, ותהיה צמודה לייעודה של מדינת ישראל. תקומת ישראל החזירה לכל העם היהודי את מכורתו ההיסטורית, אם בפועל ואם בכוח. גם היהודי הדבק בארץ מגוריו האמריקנית נתעשר אחרי קום המדינה בשלשלת יוחסין ובגאות מוצאו. אין הוא עוד אסופי שנתגלגל לעולם החדש בלי תעודת זהות היסטורית. תקומת ישראל השיבה לעם היהודי לשונו העתיקה. היא גילתה שהמאבק של עמנו במשך דורות, שהיה גם מאבק מדיני ומלחמת קיום וגם מאבק רעיוני, דתי ומוסרי, לא עלה בתוהו. התקומה הוכיחה כי חזון הגאולה המשיחי שפעם בלב העם היהודי בכל הדורות לא היה לגמרי חזון בדים, אם כי רק אפס קצהו נתקיים בימינו.

המסקנה היא ברורה: אחדות העם היהודי, המושרשת בתודעה יהודית של כל העם, יש לקיים בימינו בשלוש דרכים אלה:

(א) חינוך עברי. לשון משותפת בין חלקי היהדות בעולם ובין ישראל היא תנאי מוקדם לתודעה ישראלית משותפת. חינוך עברי הוא לא רק הקניית לשון, אלא הנחלת מבחר היצירה העברית לכל דורותיה, ובראש וראשונה ספר הספרים, זה שיא היצירה העברית וגאונה, המעיין הראשי והראשון של אמונת ישראל ותורתו המוסרית, שממנו ינקה כל היצירה היהודית של הדורות הבאים ובו ראו תעודת הזהות הגאה של האומה העברית, המלווה אותה בכל נדודיה, והוא הספר הנצחי הנפוץ ביותר בעולם.

המקנאים, כביכול, קנאת ההלכה ורואים בה היסוד היחיד לזהותה ולרציפותה של האומה העברית כופרים בערכו העצמי של ספר הספרים, גם מבחינה יהודית וגם מבחינה אנושית; מבחינה יהודית שלדידם קיבל התנ"ך תוקפו רק על ידי ההלכה; ומבחינה אנושית – שלדידם "אנטיגונה" של סופוקלס, ההיסטוריה של תוקידידס, הפילוסופיה של אפלטון ותורת המידות של קאנט עולים עליו.

תפיסה זו היא שרירותית. ההלכה שפסקה על עשרים וארבעה הספרים שהם "כתבי קודש" – נתקבלה רק אחרי חורבן בית שני. עוד יוסף בן מתתיהו (פלביוס) שחי בימי החורבן מונה רק 22 ספרי מקרא (נגד אפיון א', 8), ועוד בימי רבי עקיבא היו ספקות אם להכניס את שיר השירים וספר קהלת לתוך כתבי הקודש. חלק "המצוות" במובן ההלכה בספרי המקרא הוא מִצער, ורובם הם דברי היסטוריה, חוכמה, שירה ומוסר נבואי. הרבה ספרי הלכה נתחברו ונערכו אחרי חתימת המקרא – ואף אחד מהם לא זכה לתואר כתבי הקודש כאשר זכו לו ספרי המקרא, ובתוכם אלה שאין בהם שמץ של הלכה; ואשר לבחינה האנושית – אין עוד ספר

בעולם שהשפיע ונפוץ במידה כזו כספרי התנ"ך. האמירה של חסידי ההלכה המפוקפקים כי העם היהודי לא תרם לתרבות האנושית מתכחש להיסטוריה של רוב המין האנושי, כלומר של עמי הנצרות והאיסלאם. בספרי התנ"ך אין למצוא ניתוחים פסיכולוגיים ומדיניים כבתולדות המלחמה הפלופונסית של תוקידידס, וודאי שאין למצוא בהם התורות המתמטיות של אוקלידס וארכימדס או התורות הביולוגיות של אריסטו ותֵיאוֹפְרַסְטוּס. אין התנ"ך אנציקלופדיה מדעית או חברתית, ואילו הייתה כזאת הייתה מזמן מאבדת ערכה, ואיש לא היה לומד תורה מפיה, כשם שאיש לא ילמד פיזיקה מפרקי "המדע" שב"משנה תורה" של הרמב"ם; אבל ההיסטוריה של התנ"ך היא היסטוריה של עם שהטביע לנצח חותמו על התרבות האנושית; הדיאלוגים שבאיוב עולים על כל דיאלוג של אפלטון בלהטם המוסרי, בעיזוזם הפיוטי ובעומק התבטאותם הנפשית. מוסר ההשכל של אנטיגונה ושאר הטרגדיות של סופוקלס הוא שלטון הגורל העיוור (מוֹירָה), שאין בו יושר וצדק וחסד ורחמים. הגזירה שנגזרה על חיי אנטיגונה ואהובה, על אדיפוס המלך ועל אביו ואימו – אין בה כל טעם והיגיון מוסרי. ותורת המידות של קאנט אינה עולה על הכלל הגדול של התורה "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ", ואין זה אלא סלף שרירותי להעמיד "כלל גדול" זה בשורה אחת עם מצוות כלאים ושעטנז. הטוען מתוך קנאה להלכה ש"המוסר הוא קטגוריה אתאיסטית" – מוציא לעז על הנביא הגדול אשר הרעים נגד המתחסדים "הֲכָזֶה יִהְיֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ, יוֹם עַנּוֹת אָדָם נַפְשׁוֹ, הֲלָכֹף כְּאַגְמֹן רֹאשׁוֹ, וְשַׂק וָאֵפֶר יַצִּיעַ, הֲלָזֶה תִּקְרָא – צוֹם, וְיוֹם רָצוֹן לה'? הֲלוֹא זֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ; פַּתֵּחַ חַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע, הַתֵּר אֲגֻדּוֹת מוֹטָה, וְשַׁלַּח רְצוּצִים חָפְשִׁים, וְכָל מוֹטָה תְּנַתֵּקוּ, הֲלוֹא פָרֹס לָרָעֵב לַחְמֶךָ וַעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בָיִת, כִּי תִרְאֶה עָרֹם – וְכִסִּיתוֹ, וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם" (ישעיהו נח, 5–7), ומתכחש לכל הנבואה היהודית ולספרי התהילים.

התנ"ך הוא עד היום היצירה העליונה והיקרה ביותר של העם היהודי, גם מבחינה לאומית היסטורית וגם מבחינה אנושית: מוסרית, תרבותית ודתית. בספר הספרים ימצא כל יהודי, אדוק או חופשי, מוצאו, שורשיו ההיסטוריים והמוסריים, – וערכי אדם עלי אדמות, שאין נעלים מהם בשום ספר אחר.

אולם כושר היצירה העברי לא דלל עם חתימת התנ"ך, ובספרות ישראל המובחרת מאחרי התנ"ך ועד ימינו אלה ימצא כל יהודי ביטוי לגניוס היהודי ומקור להכרת עצמו.

הלשון העברית בימינו אינה עוד לשון חנוטה, משומרת בספרים ישנים וגווילים בלים, אלא לשון חיה, מתפתחת, מתעשרת, לשונה של מדינה חברה במשפחת העמים, שנאצרים ונוצרים בה כל נכסי הרוח של האנושות. תחליפי לשון יהודית משותפת, יידיש ולדינו, שאיחדו את רוב היהדות לפני מלחמת העולם הראשונה, דועכים וגוועים. יהודי הגולה נצמדים יותר ויותר ללשון הארץ שבה הם יושבים – אנגלית, ספרדית, רוסית, צרפתית ועוד, ואין קושי מיוחד בימינו שהיהודים שוב יהיו בכל ארץ דו־לשוניים, וילמדו יחד עם לשון ארץ מגוריהם גם לשון עמם, ויקיימו קשר וגשר תרבותי בינם לבין ישראל ובינם לבין יהודי שאר הארצות, ובין דורנו זה ובין כל הדורות הקודמים.

(ב) העמקת חזון הגאולה המשיחי, שעמד במרכז ההיסטוריה היהודית ומיצה כל המאור האנושי שבתורת ישראל, החזון שהפנה את עיני העם היהודי לעתיד, יצק בו עוז וגבורה לעמוד בכל הניסיונות הקשים שפקדו אותו בדרכו הארוכה והממושכה בגולה, ובישר לו ישועה לאומית, קיבוץ גלויות וקוממיות במולדת הקדומים. ככל תורת ישראל, שהייתה לאומית לא רק במסגרתה החיצונית אלא גם בתכונתה המהותית, והייתה באותו זמן גם אוניברסלית וכלל־

אנושית בייעודה, היה גם החזון המשיחי יהודי ואוניברסלי כאחד. מעולם לא הובטח לישראל שלטון על גויים – אלא "בְּרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם" (ישעיהו מב, 6), ובימינו יותר מבכל תקופה אחרת יובן ליהודים, כי גאולת ישראל משולבת בגאולת העולם, וכי תקוות העולם להינצל מסכנת חורבן ואבדון כללי היא במשטר צדק ושלום, חסד ואמת ויקר האדם הנברא בצלם, כאשר הורו נביאי ישראל.

לא תורת "התעודה" של שכורי "האמנציפציה" הכרוכה במחיקת הצלם הלאומי מהיהדות, ולא תורת הלאומנות הרואה רק את עצמה, שאיפותיה ומאווייה, אלא ייעוד יהודי לאומי משולב בייעוד אנושי אוניברסלי – זהו אחד הקווים הגאוניים של הנבואה היהודית ורוב ספרי התנ"ך. ספר הספרים לא היה ספר לימוד למדעי הטבע, וכמה דברים שנאמרו בתנ"ך לשעתם אין להם אלא ערך היסטורי בימינו. אבל ערכי אדם, ערכי פדות וגאולה לעמים ולתבל כולה, נישאו בספר זה בעוז ובלהט ובעוצמה ובאמונה פנימית ומידבקת כאשר לא נעשה הדבר בשום ספר אחר, וייעוד הגאולה העברית והאנושית הפועם בספר אלמוות זה לא היה אף פעם יותר אקטואלי מאשר הוא בימינו אלה. אלוהי ישראל היה גם אלוהי העולם, וגם אלוהי ההיסטוריה, והמתנה הרוחנית הגדולה ביותר שהאמונה הישראלית העניקה לעם היהודי ולעולם – היא אמונת הגאולה, אמונה שמצאה לה ביטויה הממצה והקצר ביותר בשלוש מילים אלה: "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה" (תהלים פט, 3).

המדינה היהודית ששילבה בבת־אחת את עם ישראל בעברו הרחוק ובהיסטוריה האנושית החדשה, מיועדת לגלות ולהפעיל התכונות הגנוזות בעם היהודי להיות לאור גויים ולפלס נתיב לסדר עולם חדש שלא יכזיב חזון הגאולה המשיחית. על היהדות בגולה להיות בעלת ברית נאמנה של ישראל לא רק בביצרון המדינה, שלומה וביטחונה, אלא גם במילוי ייעודה המשיחי להיות לעם סגולה ולקידום העולם לקראת משטר השלום והצדק שחזו נביאי ישראל.

(ג) ואחרון אחרון: הגברת הזיקה האישית של יהדות הגולה למדינת ישראל בכל הצורות: ביקורים, השקעות הון, שליחת ילדים, נוער ותלמידי אוניברסיטאות להתחנך בארץ לתקופה פחות או יותר ממושכת, ועל הכול – הכשרה חלוצית של טובי הנוער ואנשי המדע להצטרף לבוני הארץ ומגיניה ולהשתתף אישית במפעל היוצר והגואל המבוצע בארץ.

העתיד יוכיח אם אומנם שונה גורל היהודים בעולם החדש מזה שעלה בחלקם של יהודי אירופה. יש לפקפק אם ההיסטוריה היא מדע שעל פיו אפשר לחזות המאורעות מראש בוודאות גמורה. והפקפוק אינו קשור בסברה חסרת שחר שהתרחשות היסטורית היא פרי מקרה וקפריזה בלתי תלויה בדבר. יש להניח כי לכל מאורע היסטורי יש סיבות משלו, ואף על פי כן קשה לחזות מראש התפתחויות היסטוריות, באותה המידה שאפשר לראות מראש מאורעות אסטרונומיים, פיזיים וביולוגיים. במהלך ההיסטוריה משתזרים ומשתלבים המון גורמים, כוחות, רצונות, צרכים ומניעים **בצירופים** שאינם חוזרים לעולם, ואין מאורעות היסטוריים בזמנים ובמקומות שונים דומים זה לזה. **צירופי הנסיבות** הפועלים בהיסטוריה אינם נשנים. ולא היה חוקר, היסטוריון ואיש מדע לפני חמישים שנה שראה מראש החליפות והתמורות שנתחוללו באירופה, באמריקה, באסיה ובאפריקה תמונת העולם בימינו. ואם בעולם הטבע נדמה, כי לא מטרה מכוונת אלא סיבה דוחפת היא הגורם העיקרי או היחידי לשינויים ולהתפתחות, הרי בחיי אדם, בתולדות עם ואנושות פועלים בלא ספק רצונות מדריכים; ואם גם לגבי השכל העליון המקיף עולם ומלואו הכול צפוי –הרי **הרשות נתונה**. **שלטון הגזירה** או הגורל, כתפיסת היוונים הקדמונים, הוא זר לתפיסת היהדות ולתפיסת המדע כאחד; ויהדות התפוצה **יכלה** להתבולל, אבל לא נגזר עליה

מראש להתבולל, ותקומת ישראל היא האמצעי היעיל והנאמן ביותר לשמירת קיומה אם קשריה אל ישראל יתחזקו.

חינוך עברי, חזון הגאולה המשיחי, היהודי והאנושי, וזיקה גוברת לישראל – זהו החוט המשולש שיש בכוחו לרתק ולאחד כל חלקי היהדות לפלגותיה ולפזוריה, ואם ירצו נאמני האומה בישראל ובגולה – לא ינותק החוט לעולם.

כ"ט באב, תשי"ז (26 באוגוסט, 1957)

ביטחוננו ומעמדנו

לפני מערכת סיני ולאחריה

וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עַבְדִּי
יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ...
אַל תִּירָא, כִּי עִמְּךָ אָנִי, ...
הֵן יֵבשׁוּ וְיִכָּלְמוּ כֹּל הַנֶּחֱרִים בָּךְ.

(ישעיהו מא, 8-11)

וְרָאוּ גוֹיִם צִדְקֶךָ, וְכָל מְלָכִים כְּבוֹדֶךָ.

(ישעיהו סב, 2)

ההיסטוריה מעוותת אורחותיה, ומאורעות ומצבים שליליים יש שהם מולידים תוצאות חיוביות, וכן גם להפך. וראיה מובהקת לכך בתולדות שיבת־ציון.

איבת מנהיגי הערבים ושליטיהם והתנגדותם המרה לשיבת־ציון היא עובדה מצערת, שעד היום לא ניתן להתגבר עליה, וגם בעתיד הקרוב לא נראה סיכוי ממשי לתיקונה. רצונה של התנועה הציונית ושל היישוב היהודי לפני הקמת המדינה ומאמציהם של נציגי ישראל עם התחדשות עצמאותנו לקיים יחסי ידידות ושיתוף פעולה עם הארצות השכנות עלו עד היום בתוהו.

בקרב האינטליגנציה הערבית היו רק מעטים שרצו ביחסי שלום עם שכניהם היהודים, אבל הדעה המכרעת בקרב המנהיגות הערבית הייתה התנגדות ללא פשרה לקיומה של ישראל. סימאות השלום של הקומוניסטים הישראליים הן כרגיל סימאות מרמה קומוניסטיות להטעות דעת הקהל בישראל. אין אף קומוניסט ערבי בארצות ערב – והתנועה הקומוניסטית בכמה מארצות ערב גדולה ורבת־השפעה מזו שבישראל – שקורא לשלום עם ישראל.

ועד כמה שהדבר נראה תמוה – הרי למעשה הביאה התנגדות זו עד היום ברכה לא מעטה לחיזוק היישוב לפני קום המדינה, ולהרחבת המדינה ולהתעצמותה לאחר קומה.

ספק אם עבודה עברית, שכל התנאים האובייקטיביים היו נגדה, הייתה מנצחת אילמלא המאורעות בשנים 1921, 1929, 1936. תל־אביב הפכה להיות עיר עברית רק לאחר טבח החלוצים ביפו בשנת 1921. נמל תל־אביב הוקם בשנת 1936 אך ורק הודות לשביתת הנמל ביפו שנערכה על ידי המופתי במטרה להחניק את היישוב באמצעים כלכליים, נוסף על הטרור. כשנפסקה השביתה הכללית הערבית שנמשכה שישה חדשים – רצו "אנשי המעשה" לחזור לנמל יפו, שלא היה בו אף פועל וספן יהודי אחד, וגם עמדו לבקש מהממשלה המנדטורית שתסלול כביש מתל־אביב לנמל יפו, כדי להקל על השימוש בנמל, ורק "עקשני החזון הבלתי־מעשיים" בהנהלת הסוכנות מנעו צעד פטלי זה.

הכוח המזוין היהודי הגדול ביותר שאורגן עוד בימי שלטון המנדט – משטרת היישובים, נוצר בגלל הטרור הערבי בשנים 1936–1939, ואף "התייהדותו" המתגברת של נמל חיפה עוד בתקופת המנדט הוחשה הודות להתנגדות הערבים.

מעשה האיבה החריף ביותר וברוך התוצאות מאין כמוהו – הייתה התקפת שליטי ערב על מדינת ישראל ביום קומה. אחרי קרבות שנמשכו, בשלוש הפסקות, 61 יום הכריע צבא־הגנה לישראל הצעיר את כל צבאות ערב והרחיב את תחומי המדינה.

לפי החלטת עצרת או"ם ביום 29 בנובמבר ניתנו למדינה היהודית 14,920 קילומטר מרובע. ברשותנו יש עכשיו 20,662 קילומטר מרובע. כחמשת אלפים קילומטר (4,912) נכבשו ושוחררו על ידי צבא־הגנה לישראל בפרוזדור ירושלים, בגליל המערבי והתיכון, בדרום יהודה ובנגב הצפוני וכחמש מאות קילומטר מרובע (467) נוספו לנו בדרכי שלום, בהסכמי שביתת הנשק עם עבר־הירדן.

אולם לא רק שטח נוסף לנו הודות להתקפה הערבית. יש להביא בחשבון לא רק גודל השטח, אלא גם ערכו וטיב מעמדו. ירושלים החדשה והפרוזדור לירושלים, הערים יפו, לוד ורמלה והגליל המערבי – ערכם אינו רק בגודל שטחם אלא בחשיבותם ההיסטורית וברציפותם הגיאוגרפית. במערבה של ארץ־ישראל נשארו רק 6,940 קילומטר מרובע מחוץ לישראל: רצועת עזה, ששטחה הוא 258 קילומטר מרובע, והשטח שצורף לעבר־הירדן – 6,682 קילומטר מרובע.

הפלישה הערבית לא השאירה בליבנו רגשות שנאה, לאחר הקרבות היינו מוכנים לעשות שלום עם שכנינו. אולם שליטי ערב לא השלימו עם קיומה של ישראל, וכיוון שלא יכלו לנו בכוחם הצבאי ניסו למוטט אותנו באמצעים כלכליים וארגנו נגדנו חרם והסגר. אין ספק, שחרם זה גרם לנו הפסד כלכלי לא קטן, אולם נדמה לי, שהפסדו יצא בשכרו.

ספק אם היינו מיישבים את השממה לאחר מלחמת הקוממיות, אילו היינו יכולים להשיג תוצרת חקלאית זולה משכנינו. אפשר להגיד, כי במצב של שלום עם שכנינו היינו מרבים לפתח את התעשייה שלנו. אם גם נניח כל שכנינו היו קונים תוצרתנו היקרה, היינו אז נהפכים לעם עירוני כאשר היינו בגולה, והיינו בונים קרת־חדשה (קרתגו) יהודית, שהייתה מכזיבה כל תקוות התקומה וסיכוייה.

אין להסיק מדברים אלה, כי יחסי איבה מצד ארצות ערב רצויים לישראל. שלום אמת ובר־קיימא ושיתוף פעולה כלכלי, תרבותי ומדיני עם הארצות השכנות – הוא הייעוד העליון של מדיניות החוץ הישראלית, ואין להסיח הדעת ממטרה מדינית עליונה זו, גם כשישראל נאלצת מזמן לזמן לעמוד בשער נגד התקפות מסתננים ופידאיון או גם בקרבות עם צבאות האויבים. אבל יכולתה ואמיתותה של תנועת שחרור לאומית נבחנת בכך שהיא יודעת להפוך גם מצוקה, מכשול ופורענות למקור של התגברות ויצירה ותנופה חלוצית וכיבושים; זאת עשתה התנועה החלוצית לפני קום המדינה, וכך פעלה גם ממשלת ישראל לאחר קומה. אולם אין להתעלם מסכנה חבויה, גם אם יודעים להתגבר עליה מזמן לזמן; הניצחון המופלא של צבא־הגנה לישראל על צבאות ערב בשנה הראשונה לקיום המדינה והרחבת גבולותינו – לא סנוורו את עינינו ולא הזיחו דעתנו, וכל הימים ידענו, כי צפוי לנו "סיבוב שני".

לקח התבוסה הצבאית שנחלו צבאות ערב לא נעלם לגמרי מעיני שליטי ערב, והמסקנות שהסיקו ממפלתם במלחמת הקוממיות היו שלוש:

יש לנסות למוטט את ישראל באמצעים כלכליים – בחרם ובהסגר;
יש למנוע עלייה והתיישבות חדשה על ידי ארגון טרור, רציחות וחבלות – על הגבולות ובכל מקום אפשרי; ולסגור השערים בארצות היציאה, עד כמה שיד שליטי ערב מגיעה;
יש להתכונן לסיבוב שני בנשק עדיף ובפיקוד אחיד.

ארגון האומות המאוחדות המצווה לשמור על השלום והביטחון של חבריו ושל העולם כולו, ולנקוט אמצעים קולקטיביים למניעת איומים לשלום ולדיכוי כל מעשה תוקפנות ופגיעות אחרות בשלום, לא עשה חובתו כאשר מדינות ערב התקיפו את ישראל מיד לאחר היווסדה; הוא גם לא נקף אצבע כל השנים, כאשר שליטי ערב הפרו מגילת או״ם והתחייבויותיהם הבין־לאומיות לפי הסכמי שביתת הנשק והוסיפו לבצע פעולות איבה נגד ישראל.

הסכמי שביתת־הנשק שנעשו עם ארבע השכנות הערביות (עם מצרים ביום 24.2.1949; עם לבנון ביום 23.3.1949; עם ירדן ביום 3.4.1949 ועם סוריה ביום 20.7.1949), מכוונים כצעד ראשון והכנה לקראת שלום קבע.

הסעיף הראשון של ארבעת הסכמי שביתת־הנשק מתחיל במילים אלה: ״בכוונה לסייע להחזרת שלום של קבע בארץ־ישראל – נקבעים העקרונות הבאים״. ובסעיף ראשון ושני מנוסחים העקרונות לאמור:

> שום צד מהצדדים לא יאיים, לא יתכנן ולא יבצע פעולה תוקפנית באמצעות כוחותיו המזוינים – ביבשה, בים או באוויר – נגד האוכלוסייה או הכוחות המזוינים של הצד השני. שום חלק מכוחותיו של כל אחד משני הצדדים ביבשה, בים או באוויר, אם צבאיים ואם צבאיים למחצה, לרבות כוחות בלתי סדירים, לא יעשו מעשי מלחמה או מעשי איבה כלשהם נגד כוחותיו הצבאיים או הצבאיים למחצה של הצד השני, או נגד האזרחים בשטח הנתון לשליטתו של אותו צד (סעיף א-ב).
> לאחר שהסכם זה יעמוד בתוקפו שנה אחת ממועד חתימתו, יוכל כל אחד משני הצדדים לדרוש מהמזכיר הכללי של האומות המאוחדות לכנס ועידה של נציגי שני הצדדים על מנת לשקול מחדש, לתקן או לבטל כל תנאי הסכם זה (פרט לסעיף א ו־ב). השתתפות בוועידה זו תהיה חובה על שני הצדדים.

סעיפים אלה כלולים בכל ארבעת ההסכמים. מלבדם יש בכל הסכם סעיפים נוספים, החלים באופן מיוחד על היחסים עם מצרים, עם ירדן, עם סוריה, או עם לבנון.

המדינה הראשונה שהפרה הסכם שביתת־הנשק הייתה ממלכת ירדן ההאשמית, כפי שהיא מכונה רשמית בהסכם. בהסכם עם מדינה זו הותנה בסעיף 8, כי: –

> א. ועדה מיוחדת, מורכבת משני נציגים של כל צד, ושתתמנה על ידי הממשלות הנוגעות בדבר, תוקם לשם ניסוח התוכניות וההסדרים המוסכמים שתכליתם להרחיב את היקף ההסכם הזה ולשפר את דרכי ביצועו.
> ב. הוועדה המיוחדת תאורגן מיד לאחר כניסת הסכם זה לתוקפו ותשים לב לניסוחם של תוכניות וסדרים מוסכמים לגבי אותם עניינים שכל צד יגיש לה; עניינים אלה יכללו, על כל פנים, את הסעיפים דלקמן **שעליהם כבר הושגה הסכמה עקרונית:**

חופש תנועה בדרכים חיוניות, בכללן דרך בית לחם ודרך לטרון־ירושלים; חידוש עבודתם הסדירה של המוסדות התרבותיים וההומניטריים שעל הר הצופים וגישה חופשית אליהם והשימוש בבית הקברות שעל הר הזיתים; חידוש עבודתה של תחנת השאיבה בלטרון; אספקת חשמל לעיר העתיקה וחידוש התנועה בקו מסילת הברזל לירושלים.

הממשלה הירדנית סירבה לקיים סעיף 8. היא מיאנה להקים הוועדה המיוחדת, ועד היום הזה היא מונעת גישה חופשית אל המקומות הקדושים ואל מוסדות התרבות בהר הצופים, מונעת השימוש בבית הקברות שעל הר הזיתים, ואינה נותנת לחדש עבודתם הסדירה של בנייני האוניברסיטה שבהר הצופים ועבודתה של תחנת השאיבה בלטרון, שהרסה, בניגוד לתנאי ההפוגה, עוד באמצע 1948.

אולם ממשלת ירדן לא הייתה יחידה בהפרת הסכמי שביתת־הנשק.

הליגה הערבית שהוקמה בהשראה בריטית עוד לפני קום מדינת ישראל, והכוללת כל הארצות השכנות שהשתתפו בפלישה לישראל ביום ייסודה, ארגנה חרם כלכלי נגד ישראל ונגד כל חברה בין־לאומית העומדת בקשרי מסחר וכלכלה עם ישראל. ארצות ערב הצהירו גלויות שמטרתן היא הכחדת ישראל, וכל השנים הפרו עקרונות מגילת ארגון האומות המאוחדות שהן חברות בו, בלי שמוסדות הארגון ינסו להניען מתעלולים אלה, ועל ידי כך התעלמו אותם מוסדות מן ההתחייבויות המוטלות עליהם לפי מגילת האו״ם.

סעיף ראשון במגילת האו״ם קובע מטרות האו״ם, והן: –

״לקיים שלום וביטחון בין־לאומיים ולנקוט לתכלית זו אמצעים משותפים ויעילים כדי למנוע ולהרחיק כל איום על השלום ולהשבית כל מעשה תוקפנות או כל צורה אחרת של הפרת השלום, ולהביא בדרכי שלום ולפי עקרונות הצדק והמשפט הבין־לאומי, להסדרם או ליישובם של סכסוכים בין־לאומיים או של מצבים העלולים לגרור הפרת השלום״.

״לטפח יחסי ידידות בין האומות, יחסים שיסודם בכיבוד העיקרון של זכות שווה והגדרה עצמית לעמים, ולנקוט שאר האמצעים שיש בהם לחזק את שלום העולם.

״להגיע לידי שיתוף בין־לאומי בפתרון בעיות בין־לאומיות בתחום הכלכלה, החברה, התרבות ותקנת הבריות״.

סעיף שני של המגילה מחייב את הארגון וחבריו לשקוד על המטרות האמורות בסעיף ראשון ולכוון מעשיהם לפי עקרונות אלה:

הארגון מושתת על עקרון השוויון הריבוני של כל חבריו –

כל חברי הארגון יהיו מיישבים את סכסוכיהם בדרכי שלום, ובאופן שהשלום והביטחון הבין־לאומיים והצדק לא יבואו לידי סכנה

״ל חברי הארגון יהיו נמנעים ביחסיהם הבין־לאומיים מאיום בכוח הזרוע או מהשתמש בו, אם כנגד שלמותה הטריטוריאלית או עצמאותה המדינית של איזו מדינה ואם בכל דרך אחרת שאינה מתיישבת עם המטרות של האומות המאוחדות.

מכל הארצות השכנות שחתמו על הסכמי שביתת־הנשק עם ישראל ושקיבלו על עצמן, כחברות או״ם, ההתחייבויות הכלולות במגילת או״ם – הגדילה לעשות מצרים בהפרת המשפט הבין־לאומי, בסתירת עקרונות האו״ם ובפגיעה בהסכם שביתת־הנשק עם ישראל.

אמנת קושטא משנת 1888, שמצרים חתומה עליה, קובעת בסעיף ראשון: ״התעלה הימית של סואץ תהיה תמיד חופשית ופתוחה, בזמן מלחמה כמו בזמן שלום, לכל אוניית סוחר או מלחמה, ללא הבדל דגל, ועל כך מסכימים הצדדים החותמים לא לגרום לשום פגיעה בשימוש החופשי של התעלה, בזמן מלחמה כמו בזמן שלום״. סעיף 10 של האמנה מאשר זכותה של מצרים להבטיח הגנת מצרים והשמירה על הסדר הציבורי, אבל סעיף 11 מוסיף מיד כי האמצעים שיינקטו במקרים אלה לא יפריעו לשימושה החופשי של התעלה.

בניגוד משווע לאמנה זו חסמה הממשלה המצרית הדרך לשיט ישראל בתעלה זו. ממשלת ישראל הגישה עצומותיה למועצת הביטחון. מצרים טענה, שהיא עושה זאת על יסוד מצב המלחמה השורר בינה ובין ישראל (לפי אמנת קושטא קיים, כאמור, חופש שיט גם בימי מלחמה). מועצת הביטחון בשנת 1951 פסלה טענתה של מצרים, וקבעה שמצב המלחמה אינו מתיישב עם הסכם שביתת־הנשק, ואין מצרים רשאית למנוע חופש השיט של ישראל בתעלה. מצרים המרתה פי מועצת הביטחון, אם כי סעיף 25 של מגילת האו״ם קובע במפורש, שחברי או״ם חייבים לקיים החלטותיה של מועצת הביטחון. מוסדות או״ם לא עשו דבר במשך כל השנים להטיל מרות המשפט הבין־לאומי והחלטת מועצת הביטחון על מצרים.

ב־13 באוקטובר 1956 אסרה שוב מועצת הביטחון פה אחד כל אפליה, גלויה או מסווית, נגד איזו מדינה שהיא, בתעלת סואץ, אך מיד הכריזה מצרים, כי אוניה ישראלית לא תורשה לעבור את התעלה, ושוב לא עשו מוסדות או״ם דבר לתקן המעוות.

בשנת 1950 תפסה מצרים את טירן וסנפיר, שני איים שוממים בקצהו הדרומי של מצר אילת, מול שארם־אל־שיך, שמעולם לא היו שייכים לה. ובאיגרת לממשלת ארצות הברית הצהירה ממשלת מצרים, שכיבוש האיים אינו מכוון בשום פנים להפריע לשיט במי המצָרים העוברים בין שני האיים ובין חוף מצרים בסיני, והוא יישאר חופשי בהתאם לנוהג הבין־לאומי ולעקרונות המוכרים של משפט העמים. אולם לאחר השתלטותו של נאצר הוצב כוח מצרי חזק בשארם־אל־שיך להפריע לשיט הישראלי במצרים, ולא ארצות הברית, שקיבלה התחייבות מפורשת בנידון זה מממשלת מצרים, ולא מוסדות או״ם המצווים על שמירת עקרונות או״ם, לא עשו דבר למנוע הפרת החוק הבין־לאומי ולהבטיח לישראל חופש שיט במצָרי אילת.

כשנתחוללה ההפיכה במצרים בשנת 1952 וקבוצת קצינים בראשותו של מוחמד נאגיב הדיחה את המלך פארוק מכיסאו וגירשה אותו ממצרים – עמד ראש ממשלת ישראל בכנסת (ביום 18.8.1952) על השלילה והחיוב, הסיכוי והסיכון שבהפיכות אלה, האופייניות לרוב הארצות במזרח התיכון, וציין כי –

> מחוץ לשתי מדינות יציבות וחסונות במזרח התיכון, ישראל ותורכיה, הרי כל ארצות המזרח התיכון נתונות בתוך מערבולת של מהומות, הפיכות, אנדרלמוסיה מדינית, רציחות פוליטיות, הסרת כתרי מלכים והתחרות מתמדת של הרפתקנים ורודנים על השלטון. באווירה מסוכסכת, מטורפת ומחושמלת זו עלול כל זיק שיתלקח באיזו פינה שהיא, להדליק תבערה שאין לראות תוצאותיה ותחומי התפשטותה, **ונתחייב בנפשנו אם לא נהיה דרוכים ונכונים לכל אפשרות.**

"ייתכן שבהתפתחות מסוערת זו יש גם מגמות חיוביות של הבראה וקדמה. **ובמקום שישנן – אנו רואים אותן בעין יפה.** הדברים שנתארעו במצרים בשבועות האחרונים יש לקדם בברכה. ואפשר לקבל עדותו של מוחמד נאגיב, ראש ההפיכה הצבאית במצרים, בשעה זו, שהוא ורוב חבריו בצבא התנגדו לפלישה לארץ, והאחראי הראשי למלחמה בנו היה מלך מצרים לשעבר, פארוק המודח.

ייתכן שנימוקי התנגדותו של נאגיב לפלישה היו צבאיים בלבד, אבל אין ספק שלא הייתה אז ואין גם עכשיו כל סיבה ויסוד לריב בין מצרים ובין ישראל. בין שתי המדינות משתרע מדבר רחב וגדול, ואין כל מקום לסכסוכי גבולות, ולא הייתה ואין שום עילה לניגוד מדיני, כלכלי או טריטוריאלי, בין שתי השכנות.

"מדינת ישראל רוצה לראות מצרים חופשית, עצמאית, מתקדמת, ואין אנו נוטרים לה איבה בגלל מה שעשתה לאבותינו בימי פרעה, ואפילו לא בגלל מה שעשתה לנו לפני ארבע שנים. רצוננו הטוב כלפי מצרים – למרות התנהגותה האווילית של ממשלת פארוק כלפינו – הוכחנו בכל החודשים שבהם הייתה מצרים מסובכת בריב קשה עם מעצמה עולמית גדולה, ולא עלה על ליבנו לנצל קשיים אלה של מצרים למען התקיף אותה או למען התנקם בה, כאשר היא עשתה לנו עם קום מדינתנו.

אולם לא נוכל להתעלם מן העובדה שגם מצרים זו אינה מגלה כל סימן של רצון טוב לתקן החטא הכבד שנעשה על ידי פארוק המודח ואין איש מאיתנו יכול להגיד בבטחה לאן פני מצרים זאת מועדות: לשלום או למלחמה.

מוחמד נאגיב לא האריך לעמוד בראש ההפיכה. קצין צעיר ממנו, גמאל עבד אל נאצר, הדיח אותו והשתלט בעזרת קצינים צעירים, השתלטות גמורה על מצרים, ובקונטרס שרודן צעיר זה פרסם בשם "הפילוסופיה של המהפכה" סיפר בגילוי לב על השאפתנות המתרברבת שלו. הוא קבע לעצמו שלושה יעדים: 1. לשלוט בכל עמי ערב; 2. לעמוד בראש כל עמי האיסלאם; 3. להיות המנהיג של כל יבשת אפריקה. התיקונים הפנימיים הדרושים לעם המצרי נגוע התחלואה, הנבער מדעת, הירוד בחומר וברוח כאחד, והמשימות החיוביות שבשמן כאילו נעשתה ההפיכה: הבראת העם, חינוכו, הרמת מצב הפלח, פיתוח הארץ – נסוגו כנראה לעתיד הרחוק, ובמקומן באו אמביציות פוליטיות חיצוניות. תיקונים קונסטרוקטיביים להעלאת העם דורשים שקידה, התמדה, מאמצים ממושכים, התנגדות לבעלי האחוזה הגדולים, תביעות מהעם גופא; אולם בטבעה של רודנות שהיא בהולה על ניצחונות קלים ומהירים, ולשליטים החדשים של מצרים היה נדמה שיותר קל לנחול ניצחונות משכרים בשדה מדיניות החוץ, מאשר לתקן המצב האומלל והמביש מבפנים.

וכדי לזכות בהגמוניה בקרב עמי ערב הגיעו כנראה רודני מצרים לכלל דעה, שהאמצעי הקל ביותר הוא פגיעה בישראל, וכנופיות ה"פידאיון" שאורגנו תחילה להילחם באנגליה בתעלת סואץ, כוונו לאחר יציאת האנגלים ממצרים, לישראל.

המתחילים בפגיעות אלה היו הירדנים. בשנים הראשונות לאחר חתימת הסכמי שביתת־הנשק היו חבורות של מחבלים ורוצחים חוצים הגבול המזרחי של ישראל ומתנקשים בתושבי ישראל שנקרו להם במארב. התנקשויות אלו רבו משנת 1951 ואילך. בשנת 1951 נפצעו ונהרגו 137 אזרחי ישראל על ידי חבורות רוצחים אלה, ומהם על ידי כנופיות שבאו ממדינת ירדן בלבד – 111. בשנת

1952 עלה מספר הנפגעים ל־162, מהם על ידי כנופיות ירדן בלבד – 114. בשנת 1953 הגיע מספר הנפגעים ל־162, מהם על ידי כנופיות ירדן בלבד – 124. בשנת 1954, כשהתבצר שלטונו של גמאל עבד אל נאצר, החלה מצרים להתחרות בירדן במעשי רצח אלה, ומספר הנפגעים הגיע עד 180, מהם 117 על ידי ירדנים, 50 על ידי מצרים. בשנת 1955 עברה "הבכורה" למצרים. מ־256 הנפגעים בישראל על ידי כנופיות שמעבר לגבול היו רק 37 פרי התנקשותם של יוצאי ירדן, ו־192 מעשי ידי חבורות מצריות שאורגנו על ידי הרודן המצרי, ה"פידאיון". חבורות פידאיון אלה נשלחו על ידי הכת הצבאית במצרים גם לירדן ולבנון, לתקוף משם את ישראל, אם כי השלטונות בארצות אלה לא תמיד ראו פעולה מצרית זו בעין יפה.

המצרים נתמחו גם במיקוש דרכי התחבורה של ישראל, ובשנת 1955 בלבד קרו 49 אסונות ממיקושים אלה.

מלחמת גרילה זו לא הסבה אליה דעת הקהל בעולם במידה הראויה מטעם פשוט: הרציחות והמיקושים לא באו בהמון ובבת־אחת; ורצח בודד של אזרח ישראל, שתיים או שלוש פעמים בשבוע, לא שימש סנסציה בשביל העיתונות העולמית ולא הופיע בכותרות העיתונים היומיים.

נציגי מצרים בעצרת או"ם ובמועצת הביטחון (מחמוד פאוזי ביום 16 ביוני 1951, עבד אלחמיד גאליב ביום 16 בדצמבר 1954, עזמי ביי ביום 13 במארס 1955) – הצהירו במפורש, כי מצרים מוסיפה לראות מצב מלחמה בינה ובין ישראל, למרות ההוראה המפורשת של מועצת הביטחון בשנת 1951, כי אין הסכם שביתת־הנשק מתיישב עם מצב מלחמה.

גם סוריה לא טמנה ידה בצלחת. במאי 1951 עברה יחידה צבאית סורית את הגבול מצפון לכנרת וניסתה לכבוש שטח ישראלי בתל־מוטילה, ובקרב שניטש בינה ובין צבא־הגנה לישראל נפלו ארבעים חיילים ישראליים. היחידה הסורית סבלה אבדות יותר גדולות והוכרחה לסגת אל מעבר לגבול. אולם ההתקפות הסוריות לא תמו. מזמן לזמן הותקפו מגבול סוריה העובדים בייבוש החולה ובערוץ הירדן, ונערכו התנקשויות מתוכננות מהקצה הצפוני של ים כנרת על דייגי ישראל בכנרת, אם כי ים זה כולו, לרבות 10 מטרים של החוף המזרחי והצפוני, על הגבול הסורי, הוא בתחום ישראל.

ממשלת ישראל גילתה זמן רב אורך רוח למראה התנקשויות אלה בחיי אזרחיה, ובמידת האפשרות רצתה למנוע התלקחות מסוכנת במזרח התיכון. אולם התוקפנות המצרית (וגם הסורית) לא רפתה. במחצית השנייה של 1955 ניסתה יחידה מצרית לתפוס שטח ישראלי בניצנה, וסוריה, בעלת בריתה של מצרים, ניסתה אף היא לעשות מעשה כזה בצפון ים כנרת. ממשלת ישראל נאלצה לנקוט אמצעי התגוננות פעילה והרסה בסיסי המתקיפים בעזה, בחאן יוניס, בצפון הכנרת וגירשה בכוח את היחידה המצרית מניצנה.

לנוכח החמרת המצב על הגבולות הכריזה הממשלה שהוקמה לאחר הבחירות לכנסת השלישית והתייצבה בכנסת ביום 2 בנובמבר 1955 את הדברים הבאים: –

> ממשלת ישראל מוכנה כמקודם לשמור באמונה על הסכמי שביתת־הנשק לכל פרטיהם ודקדוקיהם, כלשונם וכרוחם. אבל חובה זו מוטלת גם על הצד השני הסכם שיופר על ידי הצד השני לא יחייב גם אותנו. **אם קווי שביתת־הנשק ייפתחו מעבר לגבול למחבלים ולמרצחים – לא ייסגרו עוד בפני מתגוננים ועומדים בשער.** אם זכותנו תיפגע על ידי מעשי אלימות ביבשה או בים – נשמור על חופש פעולתנו להגן על זכותנו באופן היעיל ביותר.

ב־5 בדצמבר, 1955, הוזמן ראש משקיפי או״ם, גנרל ברנס, אל ראש הממשלה, ונדרש לברר עם שליטי מצרים:

א. אם הם נכונים לתת פקודה על הפסקת אש מוחלטת, כאשר עשינו אנחנו; ב. אם הם מוכנים לקיים חוזה שביתת־הנשק במלואו, על כל סעיפיו, כאשר אנו מתחייבים לעשות; ג. אם הם מקבלים הצעות המזכיר הכללי של או״ם, אשר הוגשו לנו ולהם בשניים בנובמבר על שמירת הסכמי שביתת־הנשק.

הגנרל ברנס נסע למצרים, וב־11 בדצמבר חזר להודיע לראש ממשלת ישראל, כי המצרים לא נתנו לו התחייבות על הפסקת אש, לא הבטיחו לקיים הסכם שביתת־הנשק ולא קיבלו על עצמם לבצע הצעות המזכיר הכללי של או״ם.

ממשלת ישראל החליטה לנקוט באמצעים מרתיעים, למען הגנת חיי אזרחי ישראל והבטחת גבולות ישראל. מכלל האמצעים הוצא כל מעשה העלול לפגוע **באזרחים** מעבר לגבול. ישראל סירבה להיגרר אחרי מעשים פרובוקציוניים של שכניה, ולפגוע בחיי אזרחים שלווים בארצות השכנות. בכל מקרה של פגיעה בשלום אזרחי ישראל או בגבולותינו פנתה תחילה למשקיפי או״ם, שינסו לתקן המעוות, וכשלא הצליחו הללו בכך, מחוסר רצון או מחוסר אונים, הופעלו כוחות הביטחון הישראליים נגד קיני התוקפנים שמעבר לגבול – מתוך הוראה חמורה שלא לפגוע באזרחים.

התגוננות פעילה זו חיזקה הביטחון של יישובי הספָר, אולם בעיית הביטחון ביסודה לא פתרה. בעיה זו הוחמרה מאין כמוה לאחר ה״עִסקה״ הצ׳כית־מצרית במחצית השנייה של 1955, שסיפקה כמות עצומה של נשק חדיש ומעוּלה בשביל חילות היבשה, הים והאוויר של הרודן המצרי. נתערער בבת־אחת מאזן הכוחות בין ישראל ובין שכנותיה באופן חמוּר לרעת ישראל.

כשנתכנסו הנציגים הראשיים של ארבע המעצמות הגדולות: ארצות הברית, ברית המועצות, צרפת ובריטניה, בסוף חודש אוקטובר 1955 בז׳נבה, נפגש ראש הממשלה ושר החוץ דאז, מ׳ שרת, עם ארבעת נציגי המעצמות, ובתוכם עם שר החוץ הסובייטי, מר מולוטוב. בשיחה עם מר מולוטוב עמד על האחריות הכבדה שלקחה על עצמה ברית המועצות בהפרת שיווי המשקל הצבאי בין מצרים וישראל על ידי העסקה הצ׳כית, שבלי ספק לא נעשתה בלי הסכמת מוסקבה, ועל הסתירה המשוועת שבין הפגת המתיחות הבין־לאומית שבה דוגלת ברית המועצות בזירה הבין־לאומית ובין שפע הנשק התוקפני שניתן לממשלה המצרית, המקיימת, בניגוד להוראות מועצת הביטחון ומתוך הפרת עקרונות או״ם, מצב מלחמה נגד ישראל. ברית המועצות אינה יכולה שלא לדעת, כי ממשלה, המכריזה בגלוי על מצב מלחמה בינה ובין שכנתה, רוכשת נשק לשם אותה מלחמה. שר החוץ הסובייטי הקשיב לדברי נציג ישראל, אבל לא נתן כל תשובה מתקבלת על הדעת.

ביום 9 בנובמבר, 1955, נשא ראש הממשלה הבריטית דאז, סיר אנטוני אידן, נאום בגילדהול, שעורר דאגה רבה בישראל. ראש הממשלה הבריטי קָבל על הממשלה הסובייטית על ה״עסקה״ הצ׳כית העשויה ״להזריק אלמנט חדש של סכנה במזרח התיכון ולשלוח נשק מלחמתי, טנקים, מטוסים ואפילו צוללות לצד אחד בלבד״. הוא טען, כי ״אי אפשר ליישב פעולה סובייטית זו עם הצהרות השלום והרצון לחסל המלחמה הקרה ברוח החדשה של ז׳נבה״, וקבע כי זוהי ״יומרה פנטסטית להגדיר אקט פוליטי מכוון זה כעסקה מסחרית תמימה״, אולם באותו זמן לימד סר אנטוני אידן זכות על מצרים וטען, כי האחריות מוטלת בעיקר על המספקים נשק ולא על המקבלים, כאילו רוכשי הנשק קנו אותו לנוי בלבד. ואם כי ראש ממשלת בריטניה התאונן על ברית המועצות שהיא

מספקת נשק "לצד אחד בלבד", לא היה אף רמז קל בדבריו שבריטניה תשנה דרכה עד כה לספק נשק לצד אחד בלבד.

סר אנטוני אידן הביע דאגה מהגברת המתיחות במזרח התיכון, ובייחוד מזו שבין מצרים וישראל, וקבע כי "האיבה בין ישראל ושכנותיה הערביות היא ללא השלמה, והזמן, במקרה זה, לא הופיע כנושא מרפא". הוא לא ראה צורך לציין, כי ישראל שהייתה הנתקפת בשנת 1948 לא נטרה איבה לשכנותיה אחרי תום הקרבות והושיטה יד לשלום, אולם הוסיף כי על ישראל לוותר על חלק משטחה למען פשרה, כי מדינות ערב אדוקות, לדבריו, בהחלטת האו"ם מ־29 בנובמבר 1947, והוא קבע כי "אין זה מן הצדק להתנכר להחלטות האומות המאוחדות", אולם היות וישראל אדוקה, לפי דבריו, בגבולות של הסכמי שביתת־הנשק משנת 1949 – יש לפשר בין שני הגבולות, לקצץ משטח ישראל "המיותר" ולמסור אותו למדינות שכנות.

כאשר נשאל ראש הממשלה בכנסת על ידי חבר הכנסת אזניה אם נאומו של אידן הגיע לתשומת ליבו ואם הממשלה מוכנה לקבל תיווכה של הממשלה הבריטית על פי התנאים שקבע סר אנטוני אידן בנאומו ביום 9 בנובמבר, ואם אין ראש הממשלה סבור כי נאום זה עלול לעורר את תוקפנות הערבים, וכי על ממשלת ישראל להבהיר לעולם את עמדתה הברורה והמוסמכת, ענה ראש הממשלה בכנסת ביום 15 בנובמבר 1955 כי "ההגדרה שנתן סר אנטוני אידן "עסקה מסחרית תמימה" אפשר לייחס ביתר תוקף ואמת לפשרה "תמימה" זו עצמה שמציע סר אנטוני. ראש הממשלה הבריטית מתעלם בהצעתו המפשרת כביכול, משורה של עובדות יסוד, היסטוריות ומדיניות, אשר אין להעלות כלל על הדעת שלא היו ידועות לו, לאיש שעמד בראש משרד החוץ הבריטי במשך הרבה שנים:

א. ההיסטוריה אינה מתחילה בעצרת האומות המאוחדות ביום 29 בנובמבר 1947. העם העברי יזכור לעולם, ויזכיר בהוקרה ובתודה, שעוד 30 שנה לפני עצרת או"ם הנזכרת לעיל, הכירה הממשלה הבריטית, בהנהגתם של לוויד ג'ורג ובלפור ובהשתתפותו הפעילה של נשיא ארצות הברית, וודרו וילסון, בקשר ההיסטורי של העם העברי לארץ־ישראל, וקשר זה לא נולד בעקב ההכרה, אלא להפך; הקשר היה קיים כל הדורות, ואנו יושבים בארצנו בזכות ולא בחסד, ומדינת ישראל הייתה קיימת בארץ זו בתקופה כשההיסטוריה האנושית לא ידעה כלל מציאותה של אמריקה ועל קיומה של בריטניה, וירושלים הייתה בירת ישראל, כאשר עדיין לא היה סימן בעולם ללונדון, מוסקבה ופריז.

ב. הממשלה הבריטית הייתה היחידה בין ממשלות לא־ערביות שהכריזה בעצרת האו"ם עוד ביום 26 בספטמבר 1947, שלא תבצע החלטות או"ם בשאלת ארץ־ישראל. והיא קיימה הכרזה זו, ועל ידי כך עוררה, במישרין או בעקיפין, התנגדות מדינות ערב להחלטות האו"ם בנשק ביד. היא סירבה למסור לוועדת האומות המאוחדות הנהלת ענייני ארץ־ישראל בשעת המעבר, והפקירה את הארץ לתוהו ובוהו; ורק כינון ממשלת ישראל ביום 14 במאי 1948, שמונה שעות לפני עזיבת הבריטים, הציל את היישוב מכיליון ואת הארץ כולה מחורבן.

ג. מדינות ערב – מצרים, סוריה, עיראק, לבנון, עבר־הירדן וסעודיה – שסר אנטוני אידן מעיד על אדיקותן בהחלטות או"ם מיום 29 בנובמבר 1947, לא הסתפקו בהכרזות פומביות על שלילתן והתנגדותן לאותן ההחלטות, אלא פלשו עם צבאותיהן לארץ,

מיד לאחר יציאת הממשלה המנדטורית, ויצאו למלחמת השמד על מדינת ישראל, שעל הקמתה מחדש, החליטו יותר משני־שלישים של חברי או"ם. בריטניה ושאר מדינות של או"ם לא נקפו אצבע להציל המדינה הצעירה ועמה הקטן (שמנה אז רק 650,000 איש), ולא עוד אלא שקצינים בריטיים, שעמדו בראש הלגיון הערבי, ונשק בריטי במצרים, בעיראק ובשאר מדינות ערב, מילאו תפקיד ניכר ועיקרי בהפגזת ירושלים, והיו מחריבים אותה, אלמלא הגבורה העילאית של תושבי ירושלים היהודית ומסירות נפשם של בנינו ובנותינו שהדפו בהצלחה, אם כי לא בלי קורבנות שאין להם תגמול, התקפות הפולשים.

פלישת צבאות ערב עשתה לאל כל החלטות או"ם בעניין ארץ־ישראל, ולא יקומו לתחייה כשם שלא יוחזרו לחיים אלפי המתגוננים היהודים שמסרו נפשם על הצלת עמם וחירותם המחודשת.

ד. עצרת או"ם לא החליטה אף פעם לעשות מה שסר אנטוני אידן הציע בנאומו – להגדיל שטחן של הארצות השכנות (מצרים, עבר־הירדן, סוריה, לבנון) על חשבון ארץ־ישראל. זוהי הצעה פנטסטית שלא עלתה על דעת שום איש בעצרת או"ם. לפי החלטת או"ם אין לתת לארצות השכנות אף אמה אחת של אדמת ארץ־ישראל, ותוכן הצעתו של סר אנטוני אידן הוא למעשה ריסוק מדינת ישראל ומתן פרס לתוקפנים הערבים משנת 1948.

המדינה היחידה במזרח התיכון הזכאית לגמול על ההתקפה הפושעת של מדינות ערב בשנת 1948 – היא מדינת ישראל. היא הותקפה על ידי שכניה. מצרים, עבר־הירדן, עיראק, סוריה, לבנון וסעודיה – היו התוקפות, ומדינות אלה עדיין ממשיכות במלחמתן נגד ישראל באמצעים אחרים – בחרם, בהסגר, ובגיוס חבורות מחבלים ומרצחים הנשלחות מזמן לזמן לתחומי ישראל. עובדה זו של התקפה על ישראל מצד מדינות ערב, היא עדיין שמורה בזיכרון דורנו בכל ארצות העולם.

הדבר העומד בניגוד להחלטות או"ם הוא מציאות צבא מצרי ברצועת עזה. הדבר השני העומד בניגוד להחלטות או"ם הוא סיפוח חלק ניכר של מערב ארץ־ישראל על ידי ממשלת עבר־הירדן – ירושלים העתיקה, חברון, שכם, ועוד, והממשלה הבריטית, נדמה לי רק היא, הכירה בסיפוח זה באפריל 1950 מתוך התעלמות גמורה מהחלטות או"ם. אם סר אנטוני אידן אינו רואה את הסכמי שביתת־הנשק משנת 1949 כמחייבים את כל הצדדים, ואם נכונים דבריו כי אין זה מן הצדק להתנכר להחלטות או"ם – על מצרים לזוז מיד מרצועת עזה, ועל עבר־הירדן לפנות כל מערב ארץ־ישראל.

בהציגי את הממשלה החדשה של ממשלת ישראל ביום 2 בנובמבר לפני כשבועיים הודעתי כי אין אנו חומדים אף שעל של אדמה זרה. אפס לא ניתן, כל עוד אנו חיים, לגזול מאיתנו אף שעל אחד של אדמתנו!

זוהי מדיניותה השקולה והנחרצת של ממשלת ישראל, ומפני כך אין אנו רואים בהצעתו של סר אנטוני אידן דרך ליישוב הסכסוך במזרח התיכון, אלא גורם להחרפתו.

הצעתי לפגישה בלתי אמצעית עם כל אחד משליטי ערב לשם הסדר כללי בלי תנאים מוקדמים, אשר הכרזתי לפני שבועיים בכנסת, במקומה עומדת. יש מקום לתיקוני

> גבולות מקומיים הרצויים ומועילים לשני הצדדים, מתוך הסכם הדדי, אבל הצעתו של ראש ממשלת בריטניה על הצרת גבולות ישראל, פירושה מתן פרס לתוקפנים, וממשלת ישראל לא תנהל שום משא ומתן על בסיס זה.

נאומו של אידן בוודאי לא סייע להפגת המתיחות שגברה אחרי העִסקה הצ׳כית. התכונה המצרית נגד ישראל גם לא נעשתה בהסתר. שליטי מצרים מצידם לא העלימו כלל מזימותיהם התוקפניות. ב־4 ביוני, 1955, הכריז רדיו קהיר, הכפוף כמובן לגמרי לפקודת הרודן הצבאי, כי ״המהפכה המצרית נולדה על אדמת פלסטין. מצרים מוכשרה להיכנס למערכה בהתאם לרצון הערבים ולמלא את המשימה עד הסוף ולהביס את האויב. מצרים הקימה צבא חזק שמאחוריו עומדים 22 מיליון אזרחים להחזרת פלסטין, לעקירתה מן השורש של הציונות הנפשעת. בסיבוב השני יוכלו הערבים לנקום את כבודם, להחזיר את ארצם ולטהר את פלסטין״.

ב־7 ביוני, 1955, הכריז אותו רדיו קהיר, כי ״האחראים במדינות ערב חייבים לדעת, שאם לא יילחמו בישראל – ישראל תילחם בהם. אם לא ישימו קץ לישראל, תשים ישראל קץ להם. לא נוכל שלא להיות במצב מלחמה נגד ישראל, ודבר זה מחייב אותנו לגייס כל אפשרויות הערבים לחיסולה הסופי״.

ב־16 באוקטובר 1955 הודיע נאצר בעצמו לעורך ״ניו יורק פוסט״, בסגנון הידוע לנו מימי היטלר, כי ״אינו לוחם בישראל בלבד, אלא גם ביהדות הבין־לאומית ובהון היהודי״. עבד־אללה טעימה, מזכיר ״ארגון השחרור״ במצרים – הארגון שהוקם על ידי נאצר כמפלגת השלטון במקרה שייערכו בחירות במצרים – הודיע למשלחת של מורי אל־אזהר בקהיר את הדברים האלה: ״אנו נמצאים כיום בסכסוך צבאי עם אויב. האויב הוא ישראל והציונות; זהו האויב הראשון שיש לחסלו״.

אפשר היה להתייחס לדברי רהב ואיום אלה בביטול של לגלוג, אולם שפע הנשק הסובייטי שזרם למצרים הקנה לאיומים אלה משמעות ממשית ומסוכנת. המצרים קיבלו מהסובייטים מטוסי קרב ומפציצים של סילון, טנקים ותותחים בכמות ובאיכות שעלו לאין שיעור על אלה שהיו אז לישראל. ברור שנשק זה לא נמסר למצרים לשם נוי או לשם הטבת מצבם הירוד של המוני העם המצרי, אלא למטרה צבאית ברורה, ששליט מצרים לא ראה כל צורך להעלים אותה מדעת הקהל בארצו ובעולם: מלחמה בישראל.

כל השנים, לאחר תום הקרבות של מלחמת הקוממיות ב־7 באוקטובר 1949, היו לצבאות ערב כולם, ואף למצרים בלבדה, יתרון כמותי רב לעומת ישראל בכל החילות שלה – גם ביבשה, גם באוויר וגם בים, נוסף על יתרונם הכמותי העצום בכוח אדם. במספר התותחים, הטנקים, המטוסים וכלי השיט לא השתווינו אף פעם אל שכנינו, לא אל כולם יחד ואף לא אל מצרים לבדה. אולם מחוץ לזיון הימי, שבו הייתה למצרים גם עליונות איכותית, לא נפל הזיון שלנו באיכותו עד אמצע שנת 1955 מהזיון של ארצות ערב, ויכולנו לסמוך בלב שקט על היתרון הרוחני והמוסרי של האדם הלוחם הישראלי, אם כי בכמות היה קטן פי כמה מזה של שכנינו. צבא־הגנה לישראל היה גם הצבא המעולה ביותר מבחינת ארגונו, מסירותו ושאר־רוחו בכל ארצות המזרח התיכון. רוחו של הצבא הוא נכס יקר לאין ערוך, ומבחינה זו יעברו עוד הרבה שנים עד שצבאות שכנינו יישוו לצבא־הגנה לישראל. אולם גם הצבא הטוב ביותר אינו יכול להילחם ולהתגונן בידיים ריקות. והנשק בימינו הולך ומשתכלל משנה לשנה; נוצר נשק חדש שלא היה קיים כלל לפני שנים

מועטות. ההתקדמות המהירה חלה על כל סוגי הנשק הקל והכבד, ויותר מכול על מטוסי הקרב והמפציצים והקליעים המודרכים, בלי לדבר על נשק אטומי, שנמצא רק בידי המעצמות האדירות ביותר בעולם. התקדמות מתמדת זו מקנה לציוד הצבאי ערך קובע ומכריע, שלא היה לו מעולם בכל המלחמות עד ימינו.

ואין לשכוח אף לרגע שבעיית הביטחון של ישראל אינה דומה לבעיות הביטחון של כל מדינה אחרת. אין זו בעיית גבולות, ריבונות – אלא בעיית קיום פיזי, פשוטו כמשמעו. ולא רק בעיית קיום העם בישראל, אלא קיום היהדות בעולם. שליש היהדות בגולה הנמצא בגוש הסובייטי כלוא, משותק ומנותק בעל כורחו מהעם היהודי בשאר חלקי תבל, ונידון על ידי המשטר הקומוניסטי להתבוללות מאונס. תקוותו היחידה היא עלייה לישראל ביום מן הימים. כעשרה אחוזים מיהדות הגולה חיים בארצות ערב – בתוך דיכאון חומרי, מדיני ורוחני, למעלה ממשת המיליונים של יהודים החיים בארצות הרווחה והחופש – הכרתם הייחודית ותוכן חייהם היהודיים ניזונים בעיקר ממדינת ישראל, יצירתה והשראתה. ואין כל גוזמה והפרזה בהנחה שקיום מדינת ישראל מַתנה ומזין קיום היהדות בעולם, ובעיית ביטחונה של ישראל היא, משום כך, בעיית קיום היהדות כולה.

וכשם שבעיית הביטחון של ישראל שונה מזו של ארצות אחרות, כן אמצעי הביטחון שלנו היקפם רב מזה שבכל מדינה אחרת ואינו תלוי בצבאו בלבד.

ביטחון ישראל לא ייתכן בלי עלייה. במצרים בלבד יש למעלה מעשרים ושלושה מיליוני תושבים. בישראל רק כשני מיליונים. העלייה היא לא רק גאולת היהודים מכיליון פיזי או רוחני בגלות, וייעודה ההיסטורי העליון של מדינת ישראל, אלא גם צורך ביטחוני ראשון במעלה. ועלייה אינה אך ורק הסעת יהודים מצפון אפריקה או מארץ אחרת לחופי ישראל ונמליה אלא השרשת העולים בעבודה, בקרקע המולדת, במשק העצמאי, בלשון העברית, בערכי האומה ומורשתה הרוחנית, באחריות ממלכתית, בערבות ובאחווה יהודית כללית, בהרגשת גאון וביטחון לאומי, ברצון וביכולת להיות בוני המולדת, מגיניה ומעצבי דמותה.

ביטחון פירושו התיישבות ואיכלוס השטחים הריקים בצפון ובדרום; פיזור האוכלוסין והקמת תעשיות בכל רחבי הארץ, פיתוח החקלאות בכל השטחים הניתנים לכך, ובניין משק מתרחב שיפרנס את העם וישחררו מכל תלות ועזרה חומרית חיצונית – הם צו קיומנו. הגליל העליון ומרחבי הדרום והנגב הם מקומות התורפה של המדינה, ושום כוח צבאי לא יקיים אותם בידינו, אם לא ניישבם בהקדם ככל האפשר ובצפיפות המקסימלית.

ביטחון – זהו כיבוש הים והאוויר והיותנו למעצמה ימית חשובה. בהיסטוריה הקדומה, בימי הביניים וגם בתקופה המודרנית, ראינו כיצד עמים קטנים השוכנים לחוף ימים נהפכו למעצמות ימיות גדולות על ידי פיתוח השיט והדיג; הדוגמה ההיסטורית הראשונה ניתנה על ידי בני ארצנו ודוברי עברית כמונו – תושבי צור וצידון. יחזקאל הנביא השאיר לנו תיאור עתיר צבעים ורב־רושם מגדלותה ועוצמתה של צור "הַיֹּשֶׁבֶת עַל מְבוֹאֹת יָם רֹכֶלֶת הָעַמִּים אֶל אִיִּים רַבִּים" (יחזקאל כז, 3).

ההתיישבות אינה צמודה ליבשה. יש גם התיישבות ימית. ויתרונה הגדול הוא, שאין כל שטח וגבול מצמצם ומגביל אותה. כל יַמי העולם, הקרובים והרחוקים, פתוחים לפניה. הפניית חלק גדול של הנוער בערי החוף – נהריה; עכו, חיפה, יפו, אשדוד, אשקלון ואילת, – לדיג ימי ולספנות הוא צורך לאומי, מדיני, כלכלי וביטחוני ממדרגה ראשונה. אנו נצורים לאורך כל גבולותינו

היבשתיים בדרום, במזרח ובצפון. מי יודע אם מצור זה יוסר בקרוב. פרט לאוויר, הדרך היחידה הפתוחה לפנינו לעולם הרחב היא דרך הים, ולאושרנו נתברכנו בשני ימים – בים התיכון ובים סוף, הראשון מחבר אותנו עם אירופה, אפריקה הצפונית והמערבית ואמריקה, והשני עם אסיה, אפריקה המזרחית ואוסטרליה. כוחנו בים עשוי להיות מכריע ביום פקודה.

ביטחון – זוהי עצמאות כלכלית. מדינה קטנה וצעירה הקולטת עלייה רבתי והעמוסה עול ביטחון כבד מן ההכרח שתיזקק לזמן לא מעט לעזרה חיצונית; אבל כמו בשטחים אחרים אנו מצווים על מאמצים בלתי רגילים להחיש התעצמותנו הכלכלית – על ידי הגברת פריון עבודתנו, ייעול משקנו, ריבוי גדל והולך של יצואנו, טיפוח התיירות, ובראש וראשונה על ידי העברת העולים והדור הצעיר הגדל בארץ לעבודה יצרנית יעילה בעזרת חינוך מקצועי משוכלל ומסועף.

ביטחון – זהו טיפוח מחקר וכושר מדעי ברמה עליונה בכל מקצועות הפיזיקה, הכימיה, הביולוגיה והטכנולוגיה. טיפוח המדע בישראל אינו מותר רוחני או צורך של מועטים, אלא תנאי חיוני לבניין משקנו, להגברת עצמאותנו, להעלאת תרבותנו והווייתנו הרוחנית ולחיסון ביטחוננו.

לעולם לא נגיע לעליונות כמותית לא בכוח אדם, לא בציוד ולא באמצעים חומריים. אבל ניתנה לנו עליונות רוחנית, ועלינו להעלותה עד שיא יכולתנו האינטלקטואלית והמוסרית, כי יש לאל ידנו להימנות עם עמי התרבות הראשונים בעולם. גם מעמדנו הבין־לאומי, גם דמותנו הלאומית, גם כושר משיכת עולים מארצות הרווחה והחופש, גם אפשרויות פיתוח משקנו בכפר ובעיר, ביבשה ובים, גם עוצם ביטחוננו ייקבעו במידה רבה, ואולי מכרעת, על ידי יכולתנו ועליונותנו המדעית והטכנולוגית. המדע בימינו הוא מפתח לא רק להשכלה, אלא גם לכלכלה מפותחת, גם לבריאות הגוף והרוח וגם לחוסן צבאי. הצעירים המוכשרים שלנו הפונים ללימודי משפטים, במקום לימודי טבע וטכנולוגיה, מבזבזים רכוש אנושי של העם שאין ערוך לו.

ביטחון – זוהי הכשרה מקצועית משוכללת לנוער בחקלאות, במלאכה, בחרושת, בבניין ובספנות, שתסגל אותם לעבוד בחריצות וביעילות ולהוציא מתחת ידם תוצרת מעולה בטיבה המוכשרה לעמוד בהתחרות בשווקים הבין־לאומיים.

ולבסוף – ביטחון זוהי היחלצות הנוער והתנדבות העם למשימות קשות ומסוכנות בהתיישבות, בביטחון, במיזוג הגלויות. כל מפעלנו בארץ לא היה קם אלמלא תכונה מופלאה זו של העפלה והתנדבות חלוצית שנתגלתה בשלושת הדורות האחרונים לפני הקמת המדינה, במלחמת הקוממיות ולאחריה, ביישוב הגבולות, במפעלי נח"ל, בהליכת נוער המושבים ליישובי העולים, במבצעי הגבורה של צבא־הגנה לישראל. משימת דורנו בביטחון, בהפרחת השממה, בקליטת עולים ומיזוגם, בהעלאת האדם בישראל, בביצור עצמאותנו הכלכלית והמדינית לא תבוצע בכוח הכפייה הממלכתית וגזירת החוק, אלא מתוך התנדבות חלוצית ושיתוף פעולה נאמן בין מוסדות המדינה ובין כל חוגי העם החרדים לעתיד המדינה ועם ישראל בארץ ובעולם.

אולם לא ייתכן ביטחון המדינה בלי צבא־הגנה לישראל. ולמען יעשה מלאכתו בהצלחה יש לתת בידו הכלים הדרושים, המעולים והמשובחים, המשתכללים משנה לשנה. כשם שלא נוכל להשתוות אל שכנינו בכמות כוח האדם, לא נוכל – מטעמים כלכליים ומדיניים – להשתוות אליהם **בכמות** זיון הצבאות, כי לפניהם פתוחים כל שערי הנשק במזרח ובמערב, והם גם מקבלים כלי המלאכה, במידה רבה, חינם אין־כסף.

אולם שומה עלינו לאזן נשקנו מבחינת **האיכות**. צבאנו יכול לעמוד בפני צבא גדול יותר שיש בידו ציוד רב יותר, אבל רק **בתנאי שיימצא בידו ציוד שאינו נופל בטיבו מציודו של האויב**.

"העִסקה הצ'כית־מצרית" שינתה והחמירה בבת־אחת **מצב ביטחונה** של ישראל. המאזן השלילי של ציוד צבאנו מבחינת הכמות, שהיה קיים כל השנים לאחר מלחמת הקוממיות, נהפך במידה מסוכנת למאזן שלילי גם מבחינת האיכות.

הצהרת שלוש המעצמות (ארצות הברית, בריטניה וצרפת) שניתנה בשנת 1950 על שמירת מאזן הכוחות בין ישראל וארצות ערב נתגלתה כפיסת נייר ריקה מתוכן. רדיו קהיר יכול היה להתפאר בסוף 1955, כי "יום השמדת ישראל הולך ומתקרב. כך החלטנו וזוהי אמונתנו. לא יקום שלום בגבולות, כי אנו דורשים נקם, ונקם פירושו – מוות לישראל". שר החוץ המצרי ניסה להסביר לדעת הקהל האמריקנית, כי הכרזת הרדיו בקהיר אינה הכרזה רשמית, אבל שכח כנראה, כי במצרים רודה כת צבאית, והרדיו במצרים אינו מכריז דבר בלי דעת השלטון ורצונו.

ואף על פי כן סירבה בריטניה למכור נשק לישראל, אם כי הוסיפה לשלוח נשק לירדן ועיראק; וגם ארצות הברית, שסייעה כל השנים לישראל סיוע חומרי רב, עמדה בעקשנות על סירובה מיום קום המדינה לספק נשק לישראל, אם כי הכירה בסכנה המרחפת על ישראל מצד מצרים. במקום מתן נשק אמריקני או מכירתו לישראל הסכימה מחלקת המדינה האמריקנית לייעץ לקנדה ולצרפת למכור מספר קטן של מטוסי סילון לישראל. קנדה היססה זמן רב לקבל עצתה של אמריקה, אם מפני שראתה עלבון לעצמה בכך שארצות הברית, המסרבת בעצמה להמציא נשק לישראל (אם כי היא מוסיפה לשלוח נשק לעיראק ולסעודיה), מייעצת לה לעשות זאת, ואם מנימוקים אחרים. ממשלת אדגר פור בצרפת הייתה הראשונה שהחליטה על מכירת 24 מטוסי סילון (מדגם מייסטר) לישראל. הממשלה הבריטית מכרה טנקים כבדים לרודן המצרי, אולם סירבה למכור אותם גם לישראל, על אף היות בריטניה שותפת להצהרה המשולשת משנת 1950 על מאזן הכוחות במזרח התיכון.

בינתיים נמשך זרם הנשק הסובייטי למצרים. ידענו שלא בנקל ולא במהרה יצליח הצבא המצרי להשתלט על נשק חדיש ומשוכלל זה, אבל בלי שנצליח גם אנו להצטייד בנשק חדיש בעוד זמן – תלך הסכנה ותגדל, כי נוסף לנשק הצ'כי הגיעו גם מאמנים סובייטיים למצרים וקצינים מצרים נשלחו לארצות הגוש הסובייטי להתאמן בכלים החדשים.

החרפת המתיחות במזרח התיכון הניעה את המזכיר הכללי של או"ם לבוא בסוף ינואר 1956 לקהיר ולירושלים. המזכיר הכללי ניסה להשיג מרודן מצרים התחייבות מחודשת לקיום הסכם שביתת־הנשק והפסקת האש, אולם גמאל עבד־אל־נאצר נמנע מלתת לו ההבטחה המבוקשת, הסתננויות מחבלים ורוצחים מרצועת עזה נמשכו, ובחודשי פברואר ומארס 1956 היו לנו 38 נפגעים על ידי פידאיון שבאו משטח הכיבוש המצרי. באפריל 1956 גברה המלחמה הזעירה מצד מצרים, ומאות פידאיון חדרו לגבולותינו והגיעו עד סביבות תל־אביב ורצחו ילדים בבית הכנסת בשפריר.

דעת הקהל החופשית בעולם נתעוררה ועמדה על חומרת המצב, ובתשעה באפריל פרסם הבית הלבן הצהרה בשם הנשיא ושר המדינה "שהם רואים המצב במזרח התיכון במלוא רצינותו, וכי ארצות הברית תשמור על התחייבותה להתנגד לכל התקפה באזור, בהתאם לאחריותה לפי מגילת האו"ם ובגדר מעמדה הקונסטיטוציוני. היא גם תסייע ותעזור לכל אומה העלולה להיות קורבן להתקפה".

אולם ממשלת ישראל אסור היה לה לשכוח כי מגילת האו״ם הייתה קיימת גם ב־15 במאי 1948, ואף חברה אחת של או״ם, אף לא ארצות הברית וברית המועצות, שהצביעו בעצרת בעד הקמת המדינה היהודית, לא באו לעזרת ישראל הנתקפת, וממשלת ישראל ראתה משום כך המשימה המרכזית והחיונית באותה שעה בהשגת נשק מגן לישראל שלא ייפול באיכותו מנשק ההתקפה שהוסיף לזרום למצרים.

מאמצים אלה שלא פסקו מראשית העסקה הצ׳כית־המצרית הצליחו סוף סוף בראשית המחצית השנייה של 1956, בימי ממשלתו של המנהיג הסוציאליסטי הצרפתי גי־מולה ושר הביטחון שלו מהמפלגה הרדיקלית, בורג׳ס־מונורי.

נפתח פתח רחב לרכישת נשק חדיש ומעולה – מטוסים, טנקים, תותחים ועוד. אם כי בתנאים בלתי רגילים, כאילו בתנאי מחתרת. אוניות הנשק היו מגיעות בחשכת הלילה ל״אי־שם״ על חוף ים התיכון שלנו ונפרקו בזריזות מאומצת על ידי נאמני צבא־הגנה לישראל במשך שעה קלה; האוניות חזרו מיד עם חשכה לארץ מוצאן, והנשק היה מוסע מיד, בלי כל דחייה, למחוז חפצו במחנות צבא־הגנה לישראל, בלי שאיש בארץ או בעולם הרחב, פרט לקצינים והמלחים הצרפתיים, **שהביאוהו** והקצינים והחיילים הישראליים שקיבלוהו, ידע על המעשה הזה, עד שכל הנשק המוזמן הגיע לתעודתו. ב־15 באוקטובר 1956 יכול היה ראש הממשלה ושר הביטחון למסור על מבצע חשאי וגואל זה לכנסת, וב״דברי הכנסת״ נתפרסם שירו של נתן א׳ [אלתרמן] על עלילה זו, שפרסומו נאסר חודשים אחדים (המשורר היה נוכח באחד הלילות בבוא אוניית הנשק ופריקתה).

עוֹד יְסֻפַּר לַחֲרָדָה וּלְפֶלֶא אֵיךְ נִצְּבוּ תּוֹלְדוֹת הָעָם בֵּין יָם אֵילַת וְיָם תִּיכוֹן
עַל כְּבֵרַת־אֶרֶץ רְאשׁוֹנָה וְאַחֲרוֹנָה כְּמוֹ עַל צוּק יִשְׂרְאֵלִי בְּיַם עֲרָב,
וּקְהַל אוֹיְבִים אֲשֶׁר אַךְ תְּמוֹל הֻכָּה וְשָׁב לִמְאוּרָתוֹ עֲלֵי גָּחוֹן
שׁוֹפֵעַ מֵחָדָשׁ כְּלֵי־אֵשׁ בַּל יְדָעָם, נָכוֹן לִזְנֹק בְּכָל מַשְׁטֵמוֹתָיו וּמְכוֹנוֹתָיו...

בְּבוֹא הַיּוֹם, בְּקוּם שָׁלוֹם עַל אֶרֶץ, בִּשְׁקֹט מְזֻרָח, אֵי־מִי יִשְׁאַל בְּקוֹל:
מָתַי נֶחְתַּךְ דִּין יְהוּדִים שֵׁנִית – אַחַר מִשְׁפַּט תַּשַּׁ״ח – לִפְרֹץ חַיִּים אֶת הָעִגּוּל?
וְזֶה יָשִׁיב בְּכֹה, וְזֶה בְּכֹה. וַאֲחָדִים לְפֶתַע יִזְכְּרוּ חוֹף יָם נָגוֹל
וְרַחַשׁ מַיִם וּדְמָיוֹת צְלָלִים וּפְלַג־יָרֵחַ שֶׁל רֹאשִׁית אֱלוּל...

אוּלַי זֶה לַיְלָה שֶׁהָיָה. אוֹ לֵיל חֲלוֹם. בַּחֲלוֹמוֹ – בַּרְזֶל, הַרְבֵּה בַּרְזֶל, בַּרְזֶל חָדָשׁ נוֹשֵׂא קָנִים
מָאֳרָכִים, רוֹעֵם עַל שַׁרְשֹׁרוֹת פְּלָדִים,
מַגִּיעַ מֵרָחוֹק, עוֹלֶה עַל חוֹף, וּבְעוֹד כֻּלּוֹ דְּמְיוֹן כְּבָר הוּא כֻּלּוֹ מַמָּשׁ,
וְעִם נְגִיעָתוֹ הָרִאשׁוֹנָה בָּאֲדָמָה הוּא נֶהְפָּךְ לְכֹחַ יְהוּדִי...

הוּא שֶׁמַּעִיד, אִם בַּחֲלוֹם אוֹ בְּהָקִיץ, כִּי לֹא יָנוּם שׁוֹמֵר וְלֹא יִישַׁן
וְחַיָּלִים נוֹשְׂאֵי־סַבָּל, חֲשׁוּפֵי־גּוּף עַד מֹתֶן, בְּלִי חָשָׁךְ,
נוֹשְׂאִים, נוֹשְׂאִים אֶת הַיְשׁוּעָה עַל גַּבּוֹתָם, כּוֹרְעִים לָעֹל, וְהַמְּכוֹנוֹת בְּרַעֲשָׁן,
עוֹבְרוֹת, עוֹבְרוֹת, וּגְזַר דִּבְרֵי יָמֵינוּ לְחַיִּים וּלְעָצְמָה נָחְתַם...

אוּלַי זֶה לֵיל חֲלוֹם, אַךְ בְּהָקִיץ וּבְפֹעַל נְמוֹגָה בּוֹ אֵימָתוֹ שֶׁל הַהֶפְרֵשׁ
אֲשֶׁר בֵּינֵינוּ לְבֵין כֹּחַ הָאָבְדָן... בַּרְזֶל שׁוֹטֵף וּבָא וְכִלְיוֹת אֶרֶץ רוֹעֲדוֹת...
טוֹב כִּי יֵדַע יוֹמָהּ שֶׁל יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא קוֹלֵט מִלֵּיל עָצְמַת חַיִּים וְעָצְמַת אֵשׁ...
יֵדַע אֶת זֹאת גּוּפָהּ שֶׁל יִשְׂרָאֵל... וְגַם רוּחָהּ תּוֹסִיף עוֹד נֹפֶךְ שֶׁל פְּלָדוֹת...

אוּלַי זֶה לַיְלָה שֶׁהָיָה. אוֹ לַיְלָה שֶׁיִּהְיֶה. בּוֹ אַפְלוּלִית חוֹלוֹת וְרַחַשׁ יָם
וַחֲרִיקַת בַּרְזֶל וְשִׁיחַ־סוֹד וְרוּחַ־מַיִם מְלוּחָה
וּכְמִין תְּחוּשַׁת מְפֻנֶּה מֻפְלָא וּכְמִין תְּהִיָּה: אִלּוּ יָדַע הָעָם
מָה הַתּוֹדָה אֲשֶׁר חַיָּב הוּא נָצַח לַמַּעֲטִים אֲשֶׁר הָגוּ אֶת הַמְּלָאכָה.

הנשק שהגיע בלילות חשכה לישראל שינה יכולת העמידה של צבא־הגנה לישראל, אבל למצרים עוד הייתה עדיפות עצומה בנשק כלפי ישראל, גם באוויר וגם ביבשה. היו לה משחתות וצוללות שלא היו לישראל, והטנקים הכבדים – בריטיים, צ׳כיים וסובייטיים. מטוסי סילון ומפציצים מצריים עלו בכמותם ובאיכותם על מה שהיה לישראל גם אחרי קבלת הנשק מצרפת, ושליטי מצרים הוסיפו להשמיע הצהרות מלחמה על ישראל.

בנאום לכבוד פינוי תעלת סואץ על ידי הבריטים ביום 19 ביוני הצהיר גמאל עבד אל־נאצר: ״אנו חייבים להיות חזקים כדי לרכוש ביד חזקה זכויותיו של העם הפלשתינאי״, ולאחר ששר הביטחון המצרי, עבדאל חכים עמר, איש סודו של נאצר, נתמנה למפקד עליון של צבאות מצרים, סוריה וסעודיה, אמר באלכסנדריה ב־11 ביוני 1956: ״סכנת ישראל אינה קיימת עוד. הצבא המצרי יש לו די כוח למחוק את ישראל ממפת הארץ״. ושוקרי אל־כוותלי, נשיא סוריה הצהיר: ״המצב הנוכחי דורש גיוס כל הכוח הערבי לחסל את המדינה שקמה בסביבתנו. ישראל היא כמו סרטן, ואינה מסתפקת להיות ניזונה רק בכוח האדם של עצמה, אלא היא נעזרת גם על ידי הציונות העולמית״, וראש ממשלת סוריה, צברי אל־דעסלי, הכריז בפרלמנט בדמשק ב־28 ביוני 1956: ״מדיניות החוץ שלנו מיוסדת על מלחמה באימפריאליזם, בציונות ובישראל, על אי־הכרה בגניבת פלשתינה, על התנגדות לשלום עם ישראל ועל חיזוק ההסגר נגדה״, וחוסיין מלך ירדן טלגרף ביום 28 ביולי 1956 לרודן מצרים: ״אנו צופים לעתיד כשדגל הערבים יתנופף על ארצנו הגדולה״.

המשבר שפרץ ב־26 ביולי 1956 לרגל הלאמת תעלת סואץ, כאשר מצרים עמדה בריב קשה עם המדינות שהיה להן חלק בחברת התעלה – הביא לידי הרגעה זמנית על גבולות מצרים, אבל יום אחרי ישיבת מועצת הביטחון (ב־13 באוקטובר 1956) לאחר שנסתיים בה עניין הסואץ, חידשה מצרים פעולת בריוניה ורוצחיה,״ וב־14 באוקטובר 1956 נתפסה בסביבות שדה־בוקר קבוצת פידאיון שנשלחה לישראל על ידי מפקדים מצרים משטח סיני. גברו ההתקפות גם מעבר הגבול הירדני. מסתננים מירדן פוצצו בית בן שתי קומות בעזריאל ליד כפר יעבץ. ליד קוביבה נרצח נהג טרקטור מתוך מארב. בדרום ירושלים נרצח תושב ישראלי על ידי לגיונרים. על יד עין חצבה בערבה הותקפה מכונית אזרחית ושניים מנוסעיה נרצחו. במבשרת ירושלים הוטמנו רימונים ונורו פועלים יהודים; במעלה החמישה נזרק רימון לבית הילדים; בדרך לאילת הותקף אוטובוס וארבעה ישראלים נרצחו ותשעה נפצעו. באזור דוויימה נרצחו שישה חיילים ישראליים ושניים נפצעו. בעין עופרים נרצחו שלושה שומרים, דרוזים ישראליים, על ידי כנופיה ירדנית. לגיונרים ירו

בכינוס הארכיאולוגי ברמת רחל, הרגו ארבעה ופצעו שישה־עשר איש. אישה מוסקת זיתים במושב עמינדב, נרצחה בשעת עבודתה על ידי ירדנים.

ממשלת ישראל תבעה מנציגי או״ם לנקוט צעדים יעילים לשים קץ להתקפות רצח אלה, אבל התביעות עלו בתוהו, נתגלתה אוזלת ידם של שליחי או״ם להבטיח השלום על הגבולות – וישראל נאלצה לפעול בעצמה לשם הגנה עצמית.

לפי מגילת או״ם יש לכל חבר בארגון זכות הגנה עצמית. סעיף 51 של המגילה אומר:

> ״שום דבר במגילה זו אין בו כדי לפגוע בזכות הטבעית של הגנה עצמית אינדיבידואלית או קולקטיבית, אם התקפה מזוינת נעשית נגד חבר בארגון האו״ם, עד שמועצת הביטחון נוקטת באמצעים הדרושים לשמור על השלום והביטחון הבין־לאומי״.

מועצת הביטחון מ־13 באוקטובר 1956 חזרה ואישרה חופש השיט בתעלה ללא אפליה, מוסרית או גלויה, אולם הרודן המצרי הודיע שוב, כי אונייה ישראלית לא תורשה לעבור בתעלה.

אולם פגיעת הרודן המצרי בשיט הישראלי לא הצטמצמה בחסימת הסואץ, מניעת שיט חופשי מאילת ולאילת שהחלה עוד בימי המלך פארוק ונמשכה ונתחזקה בימי שלטון עבד אל־נאצר – הייתה פגיעה יותר קשה בזכויותיה ובענייניה של ישראל מחסימת התעלה. בשביל משקה ועתידה של ישראל וקשריה עם עמי אסיה ואפריקה חופש השיט בים סוף ובמצָרי אילת הוא הרבה יותר חשוב וחיוני, אפילו מחופש השיט בתעלה.

נמל אילת היה הנמל העברי הראשון בימי מלכי יהודה, ועד אמצע המאה השישית לספירה האירופית הייתה קיימת עצמאות עברית באי יטבת אשר בדרום מצר אילת, הנקרא בימינו בשם טירן. אי זה שומר על המעבר מים סוף לאילת. אי זה עמד מאות שנים בשוממותו, ורק בסוף 1950 תפסו אותו המצרים והציבו בו חיל מצב להפריע לשיט היהודי במצר, וגם בחוף המערבי שמול האי, במקום שנקרא שארם־אל־שייך, הציבו כוח מזוין בתותחים כבדים המסוגלים לפגוע בכל אונייה העוברת במעבר הצר.

נמל אילת מאבד כמעט לגמרי ערכו הכלכלי – אם לא מובטח למעשה השיט מאילת ולאילת דרך המצָרים לים סוף ומים סוף.

הסקירה שנמסרה לכנסת על ידי ראש הממשלה ושר הביטחון ב־15 באוקטובר 1956 נסתיימה במילים אלה:

> ״אנו רוצים וזכאים לפעול, לעבוד וליצור במולדתנו בשלווה ובבטחה, כי פנינו לשלום; אבל אסור לנו לעצום עינינו מההתפתחויות המדאיגות באזור – עלינו לעמוד על המשמר בעיניים פקוחות, ברצון טוב, בראיית הנולד, בעוז החלטה ובכושר צבאי מוגבר. **נדרש מאיתנו מאמץ ביטחוני עליון.** הוא כפוי עלינו על ידי גורמים חיצונים וכוחות אויבים. **אנו עומדים אולי לפני הכרעות ומאורעות גורליים.** נעמוד הכן מלוכדים, וצור ישראל לא יכזיב״.

ימים אחדים לאחר שנמסרה סקירה זו בכנסת נתקיימו בחירות חדשות לבית הנבחרים הירדני. בהשפעת שוחד מצרי נבחר רוב פרו־נאצרי, ומיד, ב־23 באוקטובר, נכרתה ברית צבאית משולשת בין מצרים, סוריה וירדן, והצבאות של שלוש הארצות הוצבו תחת פיקוד מצרי. שליטי שלוש

הארצות לא השאירו כל ספק בלב איש נגד מי מכוונת הברית הצבאית המשולשת. נשיא סוריה, שוקרי אל־קוותלי הודיע שהמצב הנוכחי דורש "גיוס כל הכוח הערבי לחסל את המדינה שקמה בסביבתנו".

דיה סקירה קלה על מפת ישראל המשונה כדי לראות באיזו סכנת מוות נמצאה לאחר כריתת ברית צבאית משולשת זו, שמטרתה הראשית לא נשמרה כלל בסוד. שלוש הארצות האלה מקיפות את מדינתנו הקטנה משלושה עברים. הצבא הירדני עלול בהתקפת פתע לבתר את שטחנו לשניים, כי במרכז הרצועה הצרה של ישראל אין רוחבה עולה על 15 או 20 קילומטרים. חילות האוויר של סוריה ומצרים עלולים במשך רגעים ספורים להגיע למרכזי האוכלוסין בישראל ולהפציץ אותם, ולמנוע על ידי כך גיוס המילואים, שעליהם נשען כל ביטחוננו, כי אין אנו מחזיקים צבא סדיר גדול. התקפה משולבת של שלוש הארצות השכנות תחת פיקוד מצרי אחיד, שיכולה לבוא בכל רגע לפתע פתאום – עלולה להשאיר אותנו חסרי מגן, ואין פלא שאחרי חתימת הברית המשולשת ראה מפקד הלגיון בירדן, עלי אבו־נוואר, שהועמד תחת פיקוד מצרי עליון, אפשרות וצורך להודיע בפומבי: "הגיע הזמן שהערבים יכולים לבחור בשעה הנאותה לפתוח בהתקפה לחיסולה של ישראל".

הגיעה עת לעשות. מאז תום הקרבות במלחמת הקוממיות לא הייתה ישראל נתונה בסכנת חיים כבימים ההם של המחצית השנייה של אוקטובר 1956. והסכנה מצד פידאיונים לא הייתה לעובדים בודדים בשדה או לעוברי אורח או לילדים בבית ספר, כפי שידענו במשך שנים, אלא סכנה לקיומו של כל העם בישראל.

בהסכמת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת הוציא שר הביטחון צו לגיוס המילואים בתוקף סעיף 8 של חוק שירות הביטחון. ההתייצבות הייתה מהירה ומלאה ובנפש חפצה. גם רבים שלא נדרשו להתייצב מטעמים משקיים, חינוכיים ומינהליים, התייצבו בלי קריאה וביקשו להתגייס. כל הארץ חשבה שעומדים בפני פעולה במזרח – בירדן, כי בימים ההם נכנסו צבאות עיראק וסוריה למזרח הירדן, וממשלת ישראל הודיעה לפני כן, כי במקרה של כניסת צבאות מהארצות השכנות לירדן תשמור ישראל לעצמה חופש פעולה.

על גיוס המילואים נודע כמובן גם לחוץ־לארץ, ונשיא ארצות הברית שלח לראש ממשלת ישראל שתי איגרות בזו אחרי זו המביעות דאגה על גיוס המילואים. ראש הממשלה בתשובתו הזכיר לנשיא את המאמץ שעשה (הנשיא) בשנה האחרונה למען השבת השלום בין מצרים וישראל והתמיכה הנאמנה שמאמץ זה מצא בממשלת ישראל, אבל שליט מצרים הכשיל הניסיון מתוך שאיפת התפשטות והשתלטות על כל ארצות ערב ומתוך מזימתו הברורה להכחיד את ישראל. למטרה זו נכרתה הברית הצבאית עם ירדן וסוריה. ראש הממשלה סיים מכתבו במילים אלה: "עם הקמת פיקוד משותף של מצרים, סוריה וירדן, עם הגברה מכרעת של השפעת מצרים בירדן, עם חדירותיהן המחודשות של כנופיות מצריות לישראל, תהא זו מעילה בחובתה הראשית מצד ממשלתי, אם לא תנקוט כל האמצעים האפשריים להבטיח, כי המדיניות המוצהרת של שליטי ערב לחסל את ישראל – תיעשה לאל".

בישיבת הממשלה ב־28 באוקטובר 1956 הגיש ראש הממשלה ושר הביטחון הצעה למלא ידי צבא־הגנה לישראל לבצע פעולה נרחבת בכל שטח מדבר סיני וברצועת עזה, שמטרתה תהיה הריסת בסיסי הפידאיון והצבא המצרי בשטחים אלה ותפיסת חוף מצָרי אילת להבטיח חופש השיט מאילת ולאילת דרך ים סוף והאוקיינוס ההודי. פשיטה זו מחייבת כוח גדול, שכן למצרים יש כוחות צבאיים גדולים וגם שדות תעופה צבאיים בסיני וברצועת עזה. הפשיטה צריכה להתחיל

אור ל־30 באוקטובר ולהצטמצם בשטחי סיני מבלי לחצות תעלת סואץ, ומבלי לפגוע באדמת מצרים. כוחותינו המגויסים יופנו בעיקר כלפי סיני, אם כי יש צורך להחזיק כמה חטיבות לאורך גבולות ירדן וסוריה הקשורות עכשיו בברית צבאית עם מצרים, במקרה שגם הם ייכנסו לפעולה לפי פקודת המצביא העליון המצרי. כוחותינו בגזרה זו מיועדים לבלום כוח האויב במקרה שיצא במלחמה נגדנו, אולם מצידנו ייעשה הכול שהשקט בגבולות אלה לא יופר. הפשיטה ביוזמתנו אנו תצטמצם בסיני ורצועת עזה בלבד.

כשנשאל ראש הממשלה מה יהיה גורל סיני אם הפשיטה שלנו תצליח להשמיד שם כל כוחות האויב – אמר:

> "ינני יודע מה יהיה גורל סיני. אנחנו מעוניינים קודם כול בחוף אילת ובמְצרים. אני יכול לתאר לעצמי שיהיו כוחות כאלה שיכריחו אותנו לעזוב – יש אמריקה, יש רוסיה, יש או"ם, יש נהרו, יש אסיה ואפריקה, ואני חושש מאמריקה יותר מכולם. אמריקה תכריח אותנו לצאת. העיקר הוא חופש השיט. יש לנו אומנם יחס אמוציונלי ליטבת, אבל אני מוכן לוותר על זאת. לא זה העיקר, העיקר הוא שגם אם לא נהיה שם יהיה לנו חופש שיט.

אחד השרים שאל מה יהיה גורל רצועת עזה. ראש הממשלה ענה: "רצועת עזה היא מטרה 'מטרידה' (הוא השתמש פה במלה אנגלית: embarassing) זה עומס בשבילנו".

הדיון בישיבה זו היה בעצם רק פורמלי, כי יום לפני כן מסר ראש הממשלה את ההצעה ואת תוכנית הפשיטה לכל חברי הממשלה לסיעותיהם ורק שניים מחברי הממשלה התנגדו להצעה; אבל גם הם הודיעו שאם יוחלט בחיוב יישאו במלוא האחריות של הפעולה, שנודעה לאחר מעשה בשם "מבצע סיני". למחרת ישיבת הממשלה הזמין ראש הממשלה את ראשי מפלגות האופוזיציה (פרט למק"י) ומסר להם על התוכניות ועל החלטת הממשלה וגם אלה אישרו ההצעה ברצון.

באותו יום, 29 באוקטובר, בערב, החלה הפשיטה והיא בוצעה לפי התוכנית בהצלחה יחידה במינה.

כשלוש דיביזיות מצריות עמדו נגד כוח הפשיטה של צבא־הגנה לישראל. אחת ברצועת עזה, השנייה בשטח אל־עריש ואבו־עגילה, והשלישית הייתה מורכבת מיחידות מפוזרות לכל רוחבו ואורכו של חצי־האי סיני: בראס־אל־נקב, בכונתילה, בתמד, בקוצימה, בג'בל לבנה, בנחל, בא־טור, בראס־נאצרני ובשארם־אל־שייך. בימי הקרבות הגיעו תגבורות מצריות, למעלה משתי חטיבות. צבא אדיר זה היה מצויד במאות טנקים סובייטים ובריטיים, במכונות משוריינות מובחרות למאות, בתותחים כבדים מכל המינים, ולעזרתו עמד חיל אוויר מצויד בסילוני וומפייר ומטיאור בריטיים ומיגים ואילים סובייטיים. הופעל גם חיל הים המצרי, ומשחתת מצרית הגיעה עד נמל חיפה ונלכדה על ידי חיל הים הישראלי.

בליל הפעולה הראשון נכבשו כונתילה, ראס־אל־נקב, אשר מול אילת, וקוצימה. למחר, ב־30 לאוקטובר, נכבשו תמד, **אל־בסוף ואל־אופרד** בלב סיני. ב־31 באוקטובר נכבשה ביר־חסנה ללא התנגדות, ואחרי קרבות עזים נכבשה אבו־עגילה. ב־1 בנובמבר נכבשו כל המוצבים במבואות רפיח, אל־גפגפה (בכביש ניצנה־איסמעיליה) והמוצב הראשון במבואות אל־עריש. ב־2 בנובמבר נכבשה אל־עריש אחרי התנגדות מרה, וכעבור שלוש שעות נפלה עזה לידינו ללא התנגדות. עמידה אמיצה ביותר באותו יום גילתה חאן־יונס.

ב־3 בנובמבר נכבשו כמה נקודות חשובות על החוף המערבי של מפרץ אילת – דהב וראס נאצראני. כל חצי־האי סיני היה למעשה בידינו באותו יום, חוץ ממפרץ קטן במצָרי אילת, שממול האי יטבת (טירן). מקום זה ביצרו המצרים באופן יוצא מן הכלל והיה מצויד גם בשדה תעופה צבאי. משלט מצרי אחרון זה בסיני נפל לידינו ב־5 בנובמבר, בשעות הבוקר. אבדותינו היו מעטות ביחס לגודל המבצע. 171 חללים, וטייס אחד פצוע נפל בשבי. אנחנו לקחנו בשבי כששת אלפים אנשי צבא – חיילים, קצינים ומפקדים בכירים; שלל רב, כולל נשק כבד, תחמושת ורכב בריטי וסובייטי נפל בידי צבא־הגנה לישראל. עם כל ידיעתנו הקודמת על הזרם האדיר של נשק מכל המינים שהגיע לרודן המצרי במשך השנה, לא היה לנו מושג נאמן מהשפע הרב והאיכות המשובחת של הזיון והציוד המצרי, שבחלקו הרב נפל לידינו.

אולם כל הזיון והציוד המשוכלל לא עמד לצבא המצרי והוא לא יכל לעמוד בפני גבורת צבא־הגנה לישראל, אשר רשם במשך ימים מעטים אחד הדפים המזהירים ביותר בהיסטוריה הצבאית העולמית. מומחה צבאי אמריקני, בריגדיר־גנרל מרשל, הגדיר מבצע סיני כקרב המפואר ביותר בתולדות העמים. בגבורה זו היה חלק שווה לכל יחידות צבא־הגנה לישראל: חיל האוויר, גיס השריון, הצנחנים, חיל הרגלים וכל השירותים הצבאיים. חיל הים הישראלי חגג ניצחונו בלכידת המשחתת המצרית במפרץ חיפה.

בסיום סקירתו על מבצע סיני בכנסת ב־7 בנובמבר אמר ראש הממשלה ושר הביטחון:

> ייתכן שצפוי לנו בעתיד מאבק מדיני קשה, ואולי משהו חמור מזה. נתנסינו בניסיונות קשים בעבר ולא נרתענו. לא ניתפס לרהב הנקלה של שליטי ערב, אבל גם לא נתבטל בפני תקיפי עולם כשאין הצדק איתם. במאמצינו להשכנת שלום באזור זה אנו מצפים לתמיכת כל אנשי רצון טוב ואוהבי שלום שבקרב כל העמים.
> נפגוש הימים הבאים בעוז, בתבונה, בהכרת צדקנו וכוחנו, בלי שנתעלם מזיקתנו הטבעית והמוכרחת למשפחת העמים בעולם.

והמאבק לא איחר לבוא. מאבק מדיני שלא היה כמוהו מאז קמה המדינה. המאבק הוכבד לרגל התערבותן הצבאית של אנגליה וצרפת. למחרת הפשיטה הישראלית הגישו ממשלות אנגליה וצרפת דרישה למצרים ולישראל שיתרחקו כל אחת עשרה מילים מהתעלה, ויתנו לכוחותיהן לתפוס גדות התעלה, כאילו להפריד בין הניצים. ישראל שגם לכתחילה לא התכוונה לחצות את התעלה, הסכימה לדרישה זו מיד. מצרים סירבה. וב־31 באוקטובר, אחרי מתן אזהרה נוספת, החלו כוחות האוויר האנגלו־צרפתיים להפציץ שדות התעופה שמעבר לתעלה ואת פורט־סעיד. מיד נתכנסה מועצת הביטחון ואמריקה הציעה החלטת גינוי חריפה נגד אנגליה, צרפת וישראל. אנגליה וצרפת הטילו וטו על החלטה זו. אולם הרוב במועצה כינס מיד עצרת חירום, וב־2 בנובמבר החליטה העצרת לדרוש מכל הצדדים הפסקת אש, כן נדרשו כל חברות או״ם להפסיק משלוח נשק לאזור.

אנגליה וצרפת נדרשו להוציא צבאותיהם מטריטוריה מצרית, וישראל נתבעה להחזיר מיד כוחותיה אל מאחורי קווי שביתת הנשק, שנקבעו בהסכם שביתת הנשק מ־24 בפברואר 1949. עצרת החירום החליטה להמשיך בישיבותיה עד שהחלטותיה יתקיימו.

ב־3 בנובמבר הודיעה ממשלת ישראל שהיא מסכימה להפסקת האש, אבל עצרת החירום לא הסתפקה בכך.

שגריר ישראל, מר אבא אבן, הסביר בעצרת את הרקע והמניעים של הפשיטה הישראלית, ודבריו עוררו הד אוהד בכל רחבי ארצות הברית לישראל, גם בקרב היהודים וגם בקרב לא־יהודים. העיתונות האמריקנית הבחינה בין הפעולה הישראלית ובין הפעולה האנגלו־צרפתית לזכותה של ישראל. האהדה הכללית נתגברה במיוחד בהתקבל הידיעות על המבצעים המזהירים של הצבא הישראלי בסיני.

ב־5 בנובמבר שלח המרשל בולגאנין, ראש ממשלת ברית המועצות בימים ההם, מכתב חריף לראש ממשלת ישראל בסגנון שלא היה מקובל אף בחליפת מכתבים של ברית המועצות עם המדינות הקטנות והנידחות ביותר במחנה "הקפיטליסטי".

אדון ראש הממשלה –

הממשלה הסובייטית כבר הביעה גינויה המוחלט לתוקפנות המזוינת של ישראל וכן של אנגליה וצרפת נגד מצרים, המהווה הפרה ישירה וגלויה של תקנות או"ם ועקרונותיה. הרוב המכריע של מדינות העולם גינה אף הוא במושב מיוחד דחוף של העצרת את מעשה התוקפנות, שבוצע כלפי מדינת מצרים, וקרא את ממשלות ישראל, אנגליה וצרפת להפסיק בלי דיחוי הפעולות הצבאיות ולהוציא מן הטריטוריה המצרית את הצבאות שפלשו לשם. כל האנושות שוחרת השלום מוקיעה בהתמרמרות הפעולות הנפשעות של התוקפנים, שהתנקשו בשלמותה הטריטוריאלית, בריבונותה ובעצמאותה של מדינת מצרים. בלי להתחשב בכך, ממשיכה ממשלת ישראל, בפועלה במכשיר בידי כוחות אימפריאליסטיים חיצוניים, בהרפתקה חסרת ההיגיון, כשהיא מתגרה בכל עמי המזרח המנהלים מלחמה נגד הקולוניאליזם, בעד חירותם ועצמאותם, ובכל העמים שוחרי השלום בעולם.

פעולות כאלה של ממשלת ישראל מראות בעליל, מה ערכן של ההצהרות הכוזבות על אהבת השלום של ישראל ועל שאיפתה לדו־קיום של שלום עם מדינות ערב השונות. בהצהרותיה אלה שאפה ממשלת ישראל למעשה רק להרדים ערנות העמים האחרים, בהכינה התקפה בוגדנית על שכנותיה לפי רצון זר ובפועלה לפי הוראות מן החוץ.

ממשלת ישראל משחקת בצורה נפשעת וחסרת אחריות בגורל העולם, בגורל עמה היא. היא זורעת איבה כזאת למדינת ישראל בין עמי המזרח, שאינה יכולה לא להשאיר רישומה על עתיד ישראל ושמעמידה בסימן שאלה את עצם קיומה של ישראל בתור מדינה.

בהיותה מעוניינת באופן חיוני בשמירת השלום ובהבטחת שלום במזרח התיכון, נוקטת הממשלה הסובייטית ברגע זה אמצעים על מנת להפסיק המלחמה ולרסן התוקפנים.

אנחנו מציעים שממשלת ישראל תשקול בדעתה כל עוד לא מאוחר ותפסיק פעולותיה הצבאיות נגד מצרים. אנחנו פונים אליכם, אל העמלים במדינת ישראל, אל כל העם של ישראל: הפסיקו התוקפנות, עצרו שפיכת הדמים, הוציאו את צבאותיכם מהטריטוריה המצרית.

בשים לב למצב שנוצר החליטה הממשלה הסובייטית להציע לשגרירה בתל־אביב לעזוב את ישראל ולצאת ללא דיחוי למוסקבה. אנחנו מקווים, כי ממשלת ישראל תבין ותעריך באורח הנכון את התראתנו זו.

(חתום) **נ' בולגאנין.**

מכתבי איום – אבל בסגנון נימוסי – נשלחו על ידי המרשל בולגאנין גם לראשי אנגליה וצרפת, ובהם נאמר כי ברית המועצות תשתמש בקליעים מודרכים נגד פריז ולונדון אם צבאות אנגליה וצרפת לא יפונו מאדמת מצרים. בעצרת או״ם השתלט פחד היסטרי מפני התפרצות מלחמת עולם שלישית, והגוש האסיאתי־האפריקני בהנהגת הודו התייצב במלוא עוצמתו מאחורי הרודן המצרי. שני היריבים העולמיים האדירים התחרו בעצרת על רכישת הגוש האסיאתי־האפריקני, שמרבית חבריו סירבו להיכנס לבירורו של גוף הסכסוך בין ישראל ומצרים ולכל מה שקדם למסע סיני. ב־7 בנובמבר הזמין פקיד בכיר במחלקת המדינה – ראש המחלקה ג׳ון פוסטר דאלס היה אז חולה – את ציר ישראל בוושינגטון (השגריר שלנו נמצא אז בעצרת) ואמר לו: עומדים על סף מלחמת עולם. סירובה של ישראל לקיים החלטות העצרת מסכן שלום העולם. עמדת ישראל תביא בהכרח לתוצאות חמורות, כגון הפסקת כל עזרה ממשלתית ופרטית לישראל, סנקציות של או״ם וייתכן – גם גירוש מארגון האו״ם.

באותו יום שלח נשיא ארצות הברית מכתב לראש ממשלת ישראל, כתוב בסגנון נימוסי ואפילו ידידותי, אבל דורש בתוקף חזרה לקוי שביתת הנשק.

במכתב נאמר:

ראש הממשלה היקר –

כידוע לך, עצרת או״ם קבעה סידור של הפסקת אש במצרים, ומצרים, צרפת, הממלכה המאוחדת וישראל הסכימו לכך. יישלח למצרים כוח של או״ם בהתאם להחלטה בעניין זה מצד העצרת. גוף זה תבע שכל הכוחות הזרים האחרים יעזבו הטריטוריה המצרית, ובייחוד שכוחות ישראל יחזרו לקוי שביתת הנשק. ההחלטה על הפסקת האש ועל החזרת הכוחות הוגשה על ידי ארצות הברית וקיבלה אישור הרוב המכריע בעצרת. הודעות המיוחסות לממשלתך, כי אין ישראל מתכוונת לחזור מטריטוריה מצרית, כפי שנדרש על ידי או״ם, הובאו לתשומת ליבי.

עלי להגיד בגילוי לב, אדוני ראש הממשלה, כי ארצות הברית מתייחסת להודעות אלה – במקרה שהן נכונות – בדאגה עמוקה. כל החלטה ממין זה מצד ממשלת ישראל עלולה לחתור תחת המאמצים הדחופים הנעשים על ידי או״ם להשיב השלום במזרח התיכון, ועתידה להביא לידי הוקעת ישראל כמפירה העקרונות וההוראות של או״ם.

אנו אמונה כי עדיפות ראשונה במעלה נודעת להחזרת השלום ולהוצאת הכוחות הזרים ממצרים, חוץ מכוחות האו״ם. אחרי זה יינקטו צעדים חדשים ונמרצים במסגרת האו״ם לפתור בעיות היסוד שגרמו לקושי הנוכחי; ארצות הברית הציעה לעצרת האו״ם שתי הצעות המכוונות לבצע המטרות האחרונות, והיא מקווה שהצעות אלה יבוצעו כשרק תחלוף שעת החירום הנוכחית.

איני צריך להבטיח לך האינטרס העמוק שיש לארצות הברית בארצך, גם לא להזכיר היסודות השונים במדיניותנו המכוונים לעזור לישראל בכמה וכמה דרכים. בקשר עם דברים אלה אני פונה אליך שתקבל את החלטות עצרת או״ם הדנות במשבר הנוכחי ותודיע מיד על החלטתך. יהיה זה מצער מאוד לכל בני ארצי, אם מדיניות ישראל בעניין חמור כזה הנוגע לכל העולם, תפגע באיזה אופן שהוא בשיתוף הפעולה הידידותי שבין שתי ארצותינו.

באיחולים הטובים ביותר ובכנות,

(חתום) **דווייט ד׳ איזנהאור.**

מסיבה טכנית נתקבל המכתב האמריקני רק ב־8 בנובמבר. באותו יום נתקיימו שתי ישיבות של הממשלה ונידונו התשובות לשתי האיגרות של המרשל בולגאנין והנשיא אייזנהאור. כן הזמין ראש הממשלה ראשי כל סיעות האופוזיציה (פרט למק"י) ומסר להם על המתרחש בעצרת ובבירות העולם ועל הקו שנקטה הממשלה בתשובה לשתי האיגרות, ובאותו יום נשלחה איגרת התשובה לבולגאנין:

אדון יושב־ראש מועצת השרים –

קיבלתי איגרתך מיום 5 לחודש זה. קראתי אותה בעיון רב, ועליי לציין בצער, כי כמה טענות מיוסדות על אינפורמציה לא נכונה ולא מלאה שהגיעה אליך.

זה למעלה משנתיים ששליט מצרים ארגן כוח מיוחד בשם 'פידאיון', המיועד לחדור בהיחבא לתחומי ארצנו ולרצוח תושבים: עובדים בשדה, עוברים בדרכים ויושבים בבתיהם. תחילה פעלו חבורות אלה רק מתוך שטחים מוחזקים בידי מצרים, כגון רצועת עזה. בזמן האחרון ארגן חבורות רוצחים אלה בירדן, בלבנון ובסוריה, וחיי איכרינו על הגבולות מוּקעים יום יום להתנקשויות רצחניות אלה. בימי משבר סואץ נפסקה פעולתן של החבורות האלה, אבל זה כשלושה שבועות הוגברה שוב פעולתן.

בפקודה מיום 15 בפברואר, 1956, של מפקד הדיביזיה השלישית המצרית בסיני, מייג'ור־גנרל אחמד סלם (כפי ההעתק הפוטוסטאטי המצורף כאן) נאמר בין השאר: 'על כל מפקד להכין עצמו ופקודיו למערכה הבלתי נמנעת עם ישראל, במגמה להגשים את מטרתנו הנעלה, דהיינו: חיסולה של ישראל והשמדתה בזמן הקצר ביותר ובקרבות הברוטאליים והאכזריים ביותר'.

שליט מצרים ארגן, בניגוד למגילת או"ם, חרם כלכלי על ישראל, הוא הטיל הסגר על חופש השיט שלנו בסואץ ובמצָרי אילת, וזה חמש שנים הוא מפר החלטת מועצת הביטחון על חופש מעבר לאוניות ישראליות בסואץ. לאחר שמועצת הביטחון אסרה שוב ב־13 באוקטובר שנה זו כל אפליה גלויה ומוסווית בחופש השיט בסואץ – הודיע שליט מצרים שהאפליה נגד ישראל תימשך. לפני כשבועיים כרת השליט המצרי ברית צבאית עם ירדן וסוריה המכוונה נגד ישראל.

לכן, הפעולה שעשינו בסוף אוקטובר הייתה הכרח של הגנה עצמית, ולא פעולה לפי רצון זר, כפי שהוגד לך. בהיענותנו לקריאת עצרת האו"ם – הפסקנו האש, וזה כמה ימים שאין כל סכסוך מזוין בינינו ובין מצרים. אתמול הודעתי בכנסת בשם ממשלת ישראל, כי אנו מוכנים להיכנס מיד למשא ומתן ישיר עם מצרים לשם שלום יציב ושיתוף פעולה, בלי כל תנאים מוקדמים ובלי כל כפייה. אנו מקוים שכל המדינות השוחרות שלום, ובייחוד אלה המקיימות יחסי ידידוּת עם מצרים, ישתמשו במלוא השפעתן במצרים להביא לידי שיחות שלום בלי כל השהיות נוספות.

ולבסוף, אני חייב להביע השתוממותי וצערי על האיום נגד שלומה וקיומה של ישראל, הכלול באיגרתך. מדיניות החוץ שלנו מוּכתבת על ידי צורכינו החיוניים ועל ידי שאיפתנו לשלום, ושום גורם זר אינו קובע אותה ולא יקבע אותה. כמדינה ריבונית אנו קובעים בעצמנו דרכנו, ואנו שותפים לכלל העמים שוחרי השלום בעולם בשאיפה ליחסי שלום וצדק באזורנו ובעולם כולו.

(חתום) **דוד גן־גוריון.**

ולאייזנהאור:

אדוני הנשיא –
רק היום אחרי הצהריים קיבלתי שִדרך, שנתאחר לרגל קלקול באמצעי הקשר בין מחלקת החוץ שלך לבין שגרירות ארצות הברית בישראל.
הצהרתך כי כוח או"ם נשלח למצרים בהתאם להחלטה בעניין זה בעצרת או"ם – קיבלנו ברצון, לא אני ולא שום דובר מוסמך של ממשלת ישראל לא הגיד שאנו מתכוונים לספח את מדבר סיני. בשים לב להחלטת או"ם בדבר החזרת הכוחות הזרים ממצרים והקמת כוח בין־לאומי – הרי אנו נחזיר ברצון כוחותינו כשרק ייעשו הסידורים הנאותים עם או"ם בדבר כניסת כוח בין־לאומי לאזור תעלת סואץ.
אם כי חלק חשוב של מטרתנו בוצע כתוצאה ממבצע סיני, ונהרסו כנופיות הפידאיון והבסיסים הצבאיים שתכננו והדריכו פעולתם, הרי עלינו לחזור על תביעתנו הדחופה לאו"ם, לדרוש ממצרים, אשר טענה כל הזמן שהיא נמצאת במצב מלחמה עם ישראל, להסתלק מעמדה זו, לחסל המדיניות של חרם והסגר ולהפסיק לשלוח לשטחי ישראל חבורות רוצחים, ובהתאם להתחייבותה לפי מגילת או"ם, עליה לגשת למשא ומתן ישיר על שלום עם ישראל.
בשם ממשלתי אני רוצה להביע לך הוקרתנו על עמידתך על האינטרס העמוק שיש לארצות הברית בישראל ועל מדיניותה לתמוך בארצנו. אני יודע כי דבריך יצאו מליבך ואני רוצה להבטיחך, כי תמצא תמיד את ישראל מוכנה לתרום תרומתה הצנועה בצידה של ארצות הברית במאמציה לחיזוק הצדק והשלום בעולם.
בהוקרה ובאיחולים טובים,
(חתום) **דוד בן־גוריון**.

ברוח זה כתבה גם שרת החוץ תשובה למזכיר הכללי של או"ם שהעביר לה החלטות העצרת על תביעתה לחזור לקווי שביתת הנשק.

ב־9 בנובמבר נתכנסה ועדת החוץ והביטחון של הכנסת וקיימה דיון מקיף על המצב המדיני, והוועדה כולה, לרבות נציגי האופוזיציה, פרט ל"חירות" (מק"י אינה משתתפת בוועדה זו) אישרה תשובת הממשלה לנשיא ארצות הברית ותשובת שרת החוץ למזכיר הכללי של או"ם. נציג "חירות" ערער על תשובת הממשלה במליאת הכנסת ב־14 בנובמבר – וערעורו נדחה ברוב של 66 נגד 13.

מרשל בולגנין לא הסתפק במכתבו הראשון ובתשובה ממשלת ישראל, וב־15 בנובמבר שלח מכתב שני לראש ממשלת ישראל לאמור:

אדון ראש הממשלה,
מכתבך מ־8 בנובמבר קיבלתי. מלבד זאת נמצאים אצלנו הנוסחים של ההודעות הרשמיות של מנהיגי ממשלת ישראל, שנעשו בימים האחרונים, המאפשרים לדון על עמדת ישראל בקשר למצב אשר נוצר בזמן הזה באזור המזרח הקרוב והתיכון. עמדת הממשלה הסובייטית בשאלת המצב באזור זה נוסחה במכתבי אליך ב־5 בנובמבר. במידה ובמכתב התשובה שלך הנך מגסה להגן על פעולות שיוזמו על ידי ישראל נגד מצרים, הנני נאלץ להשיב בקיצור על נימוקיך. במכתבך הנך טוען כאילו פלישת הכוחות

המזוינים של ישראל לטריטוריה של מצרים נבעה מהכרח להגנה עצמית, בהסתמך אגב כך על נוכחותה של איזו שהיא סכנה לישראל מצד הטריטוריה המצרית. למעשה, כפי שעל כך מדברת שורה של החלטות מועצת הביטחון, לא מדינות ערב אלא בפירוש ישראל הייתה האשמה בהתקפות מזוינות מרובות על הטריטוריה של ארצות ערב השכנות. מועצת הביטחון הביעה חרדתה העמוקה מסיבת אי־מילוי התחייבויותיה של ממשלת ישראל לפי הסכמי שביתת הנשק וקראה לממשלת ישראל למלא להבא התחייבויות אלה באיום של שימוש בסנקציות מתאימות ביחס לישראל לפי מגילת האו"ם. אף טענותיך כשלעצמן, כאילו ישראל יזמה התנפלות מזוינת על מצרים, עד כמה שמצד מצרים איימה, כביכול, סכנה, מראות כי ממשלת ישראל אינה רוצה להתחשב בדרישות מגילת או"ם האוסרת למדינות חברות או"ם שימוש בכוח והדורשת הסדר סכסוכים ביניהן אך ורק באמצעי שלום. הממשלה הסובייטית אינה יכולה להתעלם מהעובדה, כי ממשלת ישראל לא זו בלבד שלא הלכה בעקבות קריאת העצרת הכללית של האו"ם בדבר הפסקת אש מיידית ועל הוצאת הצבאות שפלשו למצרים, אלא אף הודיעה בגלוי על התנכלויותיה (.....) האַנקסיוניסטיות ביחס למצרים, על תוכניות כיבוש של צירוף לישראל אזור עזה, חצי־האי סיני והאיים טיראן וסנפיר במפרץ עקבה. בנאומך בפרלמנט הישראלי מ־7 בנובמבר גם כן הודעת על 'אי־קיומם' של הסכמי שביתת הנשק שנחתמו על ידי ישראל עם מדינות ערב. ראוי לתשומת לב, כי אפילו בהיותה נאלצת לקבל החלטה על הוצאת צבאה מהטריטוריה המצרית, ממשלת ישראל מנסה בכל זאת להתנות מילוי דרישות אלה בהשגת הסכמים משביעי רצון עם האו"ם ביחס כניסת כוחות בין־לאומיים באזור תעלת סואץ שהנה כידוע חלק בלתי נפרד של המדינה המצרית הריבונית. כל זה נמצא בסתירת גלויה לטענה הכלולה במכתבך כאילו מדיניות ממשלת ישראל מוכתבת על ידי 'הצימאון לשלום' ו'צרכיה החיוניים של ישראל'. הממשלה הסובייטית משוכנעת לכן שמדיניותה הנוכחית של ישראל, המכוונת לליבוי שנאה אל הערבים ודיכוים מהווה למעשה סכנה לעניין השלום הכללי ונושאת כליה (.....) לישראל. למעשה, כפי שהוכיחו המאורעות האחרונים, מדיניות כזו עונה רק לאינטרסים של כוחות זרים השואפים להקים מחדש סדרים קולוניאליים באזור זה, אבל לפי שכנוענו העמוק זרה לאינטרסים של כל העמים של המזרח הקרוב והתיכון, בלי יוצא מהכלל. הממשלה הסובייטית הזהירה את ממשלת ישראל ביחס לתוצאות המסוכנות לישראל במקרה פתיחת פעולות צבאיות תוקפניות נגד מדינות ערב. אנו מצטערים שלא שמעתם לכך. כתוצאה מהתוקפנות שישראל החלה בה נגד מצרים נהרסו ערים מצריות ונקודות מאוכלסות, נהרגו והפכו לנכים אלפי אנשים חפים, נגרם נזק לתחבורה, למסחר ולכלכלת מצרים. אבל מה השיגה ישראל? רק עיוור לא יראה כי התוקפנות לא הביאה לישראל כל טובה. התוקפנות נגד מצרים, ללא ספק, קלקלה עמדותיה הבין־לאומיות של ישראל, עוררה שנאה עמוקה של עמי ערב ועמים אחרים במזרח, הרעה יחסי ישראל עם מדינות רבות, הובילה להתהוותם של קשיים כלכליים חדשים וקשיים אחרים בארץ. הממשלה הסובייטית מקבלת לידיעה כי ממשלת ישראל הפסיקה את האש ולאחר מכן הודיעה על ההוצאה העתידה של צבאות ישראל מהטריטוריה המצרית. מובן מאליו, כי הכוחות המזוינים של ישראל חייבים להיות מוצאים מהטריטוריה של מצרים ללא

שהייה. עם זאת, למטרות ייצוב המצב באזור המזרח הקרוב וחיסול תוצאות התוקפנות נגד מצרים, סבורה הממשלה הסובייטית להכרחי נקיטת אמצעים אשר יוציאו מכלל אפשרות פרובוקציות חדשות של ישראל נגד המדינות השכנות ויבטיחו שלום יציב ושקט במזרח הקרוב. הצדק תובע כמו כן, כי למצרים כקורבן תוקפנות ללא פרובוקציה יפוצה על ידי ישראל, וכן על ידי אנגליה וצרפת, הנזק שנגרם בקשר להרס ערים מצריות ונקודות מאוכלסות, בקשר להפסקת פעילות תעלת סואץ והריסת מתקניה. אגב כך חייבת ישראל להחזיר למצרים הרכוש שהוצא מהטריטוריה המצרית על ידי הכוחות המזוינים של ישראל שפלשו לתוכה. הכוחות הבין־לאומיים המזוינים של האו"ם, אשר ההסכמה להקמתם ניתנה על ידי הממשלה המצרית כנובעת מהחלטות או"ם, חייבים להיות מוצבים משני צידי קו התחום בין ישראל ומצרים שנקבע בהסכם שביתת הנשק. הייתי רוצה, אדון ראש הממשלה, להביע התקווה כי ממשלת ישראל תסיק המסקנות המתאימות מהלקחים של המאורעות האחרונים הנובעים לישראל בקשר להשתתפותה בתוקפנות נגד מצרים.

(חתום) **בולגאנין**

להוד מעלתו מר בן־גוריון ראש ממשלת ישראל.

ראש הממשלה ענה לו ביום 17 בנובמבר כלהלן:

אדון ראש מועצת השרים –

קיבלתי איגרתך מיום 15.11.1956. טענותיך באיגרת זו מחייבות אותי להעמידך מחדש על מצב הדברים האמיתי ביחסי ישראל־מצרים, אשר הביאו למשבר הנוכחי.

עובדת היסוד הראשונית במצב היא שעם קום ישראל ב־14 במאי 1948 – פלשו צבאות מצרים ויחד איתם צבאות יתר מדינות ערב לארצנו במטרה להשמיד אותנו. ניסיון פושע זה נכשל, אם כי היינו מעטים, כי צבאנו הצעיר ידע שהוא נלחם על עצם קיומנו ועל צדק היסטורי, בשעה שהצבאות המצריים נאנסו על ידי מושליהם להילחם על דבר שלא נגע כלל לליבם. בגמר הקרבות נחתמו הסכמי שביתות הנשק בינינו לבין מצרים, לבנון, ירדן וסוריה, אולם מצרים לא כיבדה התחייבותה בהסכם שביתת הנשק והמשיכה לקיים מצב מלחמה ולנהל פעולות איבה נגד ישראל עד היום הזה. שליטי מצרים, שנתחלפו בינתיים, מכריזים בלי הרף על רצונם להכחיד את ישראל כשרק יהיה בידם הנשק הדרוש והכוח הצבאי המספיק.

תמה אני על התעלמותך משורשים אלה של המתיחות באזורנו. והריני לקבוע עובדות הידועות לכל העולם, ושבלי ספק הן ידועות לכל פקידיך העוסקים בענייני המזרח התיכון.

והעובדות הן:

1. כשהחליטה עצרת האומות המאוחדות בנובמבר 1947, על הקמת מדינה יהודית, הודיעה מצרים בראש יתר מדינות ערב שלא תכיר בהחלטה זו ותילחם נגדה בכוח;
2. בעקבות הודעה ממרה זו פלשה מצרים בליל 15.5.1948 למדינת ישראל יחד עם צבאות יתר מדינות ערב להכחיד את ישראל;

3. בדיוני מועצת הביטחון שנערכו לאחר פלישה נפשעת זו, גינו נציגי ברית המועצות ואוקראינה (יחד עם נציגי שאר המדינות) את פעולת מצרים ויתר מדינות ערב, על שהתקיפו את ישראל. בישיבה ה־309 של מועצת הביטחון ביום 29.5.1948 הכריז נציג ברית המועצות, מר גרומיקו, כי 'מה שקורה בארץ־ישראל אפשר להגדיר אך ורק כמבצע צבאי שאורגן על ידי מספר מדינות נגד המדינה היהודית החדשה' וכי 'המדינות שצבאותיהן פלשו התנכרו להחלטת מועצת הביטחון'.
4. בישיבה ה־336 של מועצת הביטחון ביום 14 ביולי 1948, הצהיר נציג ברית המועצות, מר גרומיקו, כי הערבים שלחו צבאותיהם לפלוש לטריטוריה הארצישראלית ולא התביישו כלל להודיע לכל העולם כי תוכניתם היא למנוע הקמת מדינה יהודית ומדינה ערבית בלתי תלויה בארץ־ישראל.
5. בהסכם שביתת הנשק בין ישראל ומצרים שנחתם ביום 24.2.1949 נאמר במפורש כי מטרת ההסכם הוא 'לסייע להחזרת שלום של קבע לארץ־ישראל ושההסכם צריך 'להקל על המעבר מן ההפוגה הקיימת לשלום של קבע בארץ־ישראל".
6. למרות חתימתה של מצרים על הסכם זה טענו שליטי הארץ הזאת שהיא נמצאת במצב של מלחמה עם ישראל.
7. הכרזה זו של מצרים עומדת בניגוד לא רק להסכם שביתת־הנשק אלא למגילת האו"ם, המחייבת כל חברות או"ם לחיות בשלום עם כל חברות או"ם כשכנים טובים ולפתור כל סכסוכים בין־לאומיים בדרכי שלום.
8. מועצת הביטחון בכינוסה ביום 1.9.1951 שללה במפורש זכות כל מדינה החתומה על הסכם שביתת הנשק לטעון שהיא עדיין צד לוחם. מצרים המרתה גם החלטה זו והוסיפה לטעון שהיא במצב מלחמה עם ישראל.
9. כאחד מאמצעי המלחמה של מצרים נגד ישראל ארגנה ממשלתה חרם כלכלי על ישראל ובאמצעי הפחדה ניסתה להשפיע על גופים כלכליים בארצות שונות לנתק כל קשר כלכלי עם ישראל.
10. בניגוד לאמנת קושטא משנת 1888 על חופש השיט לכל האומות בתעלת סואץ בימי שלום ובימי מלחמה ומתוך הפרת החלטת מועצת הביטחון ביום 1.9.1951 על איסור מניעת חופש שיט ישראלי בתעלת סואץ, הוסיפה מצרים לקיים הסגר ימי נגד מדינת ישראל בתעלה.
11. ביום 13 באוקטובר שנה זו קיבלה מועצת הביטחון החלטה פה אחד שאסור לעשות אפליה גלויה או מוסווית נגד שום מדינה בשיט בתעלת סואץ, ומיד הודיעה שוב ממשלת מצרים כי לא ירשו לאוניות ישראליות לעבור בתעלה.
12. ממשלת מצרים לא הצטמצמה בהסגר ימי נגד ישראל בתעלת סואץ, אלא אף הרחיבה ההסגר במשך כל השנים על מצרי ים סוף ולא הרשתה לאוניות ישראל לשוט בים סוף מנמל אילת ואליו – בניגוד לחוק הבין־לאומי.
13. במלחמתה נגד ישראל – מתוך הפרה מתמדת של הסכם שביתת הנשק – לא הסתפקה מצרים בחרם כלכלי ובהסגר ימי המכוונים לתמוטה כלכלית של מדינתנו, אלא זה שנתיים ארגנה חבורות רוצחים ומחבלים מיוחדות, המכונות בשם פידאיון, שנשלחו בהיחבא מרצועת עזה וממדבר סיני ליישובים ולכבישים שלנו ורצחו

אזרחים עובדים בשדה, עוברי אורח, ילדים בבתי ספר, וחיבלו בצינורות ההשקייה ובמתקנים משקיים ביישובים.
בידינו נמצאות תעודות ציון לשבח לרוצחים אלה מטעם קציני מצריים סדירים, וכן נפלו בידינו תיקי סיורים ופעולות הפידאיון שהיו כפופים ליחידות סדירות של הצבא המצרי ברצועת עזה וסיני. כן יש בידינו תעודות המוכיחות זיקה אדמיניסטרטיבית של כנופיות הפידאיון ליחידות צבא מצריות למשיכת נשק וציוד.

14. למכתבי אליך מיום 8.11.1956 צירפתי עדות פוטוסטטית לקשר, אשר משום מה התעלמת ממנה באיגרתך השנייה אליי, ואם תרצה אמציא לך פוטוסטטים נוספים, המעידים על הקשר בין קבוצת מרצחים ומחבלים אלה ובין מפקדי הצבא המצרי.
15. שליטי מצרים חזרו והכריזו כל שמונת השנים האלה, וההכרזות נעשות תקיפות ותכופות בייחוד בשתי השנים האחרונות, כי מתקרב הזמן שבו יחסל צבא מצרים את ישראל בכוח. האומנם לא הגיעו לאוזניך הכרזות אלה מעולם.
16. בזמן האחרון חתמה מצרים על הסכמים צבאיים תוקפניים עם סוריה וירדן, אשר מטרתן המוצהרת היא השמדת ישראל.
17. בימי משבר סואץ, כשמועצת הביטחון דנה על בעיית התעלה, הופסקו פעולות הפידאיון, אבל מיד אחרי גמר דיוני מועצת הביטחון ביום 13.10.1956 הגבירה מצרים הפעולה הרצחנית של הפידאיון, ומאות רוצחים מאומנים אלה נשלחו על ידי הפיקוד הצבאי המצרי לארצות ערב אחרות – לירדן, לסוריה וללבנון, לפעולה משם נגד תושבי ישראל ויישובי הגבול שלנו לאורך כל הגבולות שלנו בצפון, במזרח ובדרום, וכמעט יום יום נרצחו אזרחים ישראליים שלווים העובדים בשדה, בתוכם נשים וילדים, אנשי מדע שנתכנסו למחקר ארכיאולוגי, נוסעים בדרכים – על ידי חבורות המרצחים של הרודן הצבאי המצרי, וברצועת עזה ולאורך גבולותינו על יד מדבר סיני הוצבו כוחות צבאיים מצריים אדירים, מצוידים בנשק תוקפני בכמות עצומה – להטיל אימים על ישראל ולחסל אותה בהזדמנות ראשונה.

הייתה זו חובה קדושה של ממשלתנו לנקוט באמצעי התגוננות – וזכות זו הובטחה לכל מדינה בסעיף 51 של מגילת או"ם – להבטיח חיי תושביה ולהגן על קיומה.
האם נמצא אפילו מומחה אחד במשרד החוץ או במשרד הביטחון של ממשלתך שאינו יודע כל העובדות אשר מניתי לעיל? עובדות אלה ידועות לכל העולם.
אתה כותב במכתבך כי בנאומי בפרלמנט הישראלי ביום 7 בנובמבר הודעתי 'על אי־קיומם של הסכמי שביתת הנשק שנחתמו על ידי ישראל עם מדינות ערב'. אני מצטער לציין כי קיבלת בנידון זה דו"ח מסולף. אם תבקש ממזכירך את הטקסט הנכון של נאומי תמצא שאמרתי באותו נאום בכנסת: כי ישראל תשמור מצידה על הסכמי שביתת הנשק עם ארצות ערב – גם אם לא תהיינה מוכנות לשלום של קבע – כל עוד הללו ישמרו מצידן הן על הסכמי שביתת הנשק. מה שאמרתי בכנסת הוא: כל הסכם שביתת הנשק עם מצרים, ורק עם מצרים, ולא עם כל מדינות ערב – מת ונקבר ולא ישוב לתחייה, לאחר שרודן מצרים התעלל בהסכם זה שנים שלמות, הפר עקרונות ומגמתו, הפר החלטות מועצת הביטחון ומגילת האו"ם, ועל ידי הצהרותיו החוזרות ונשנות כי מצב מלחמה

קיים בין ישראל ובין מצרים, סילוף המהות והמטרה של הסכם שביתת הנשק, כי בסעיף הראשון – סעיף המפתח – של ההסכם נקבע כי הוא נחתם בכוונה להחזרת שלום של קבע. בנאומי ההוא הוספתי כי 'שליט מצרים ניצל ההסכם כמסך עשן להעלים התקפות רצח נגד תושבי ישראל וכמסווה להסגר אכזרי על ישראל ביבשה, בים ובאוויר, גמאל עבד אל־נאצר לא הסתפק בחבורות הפידאיון שארגן בשטחים הנמצאים תחת שלטונו, אלא כונן והפעיל כנופיות אלה גם בשאר ארצות ערב נגד ישראל. הסכם שביתת הנשק נהפך באופן זה לפיקציה מזיקה ומסוכנת שרק סייעה למזימות ההרס של הרודן המצרי. כל חזרה להסכם שביתת נשק זה – פירושה חזרה לרצח, להסגר ולהרס נגד ישראל המכוון להריסתה הסופית'.

ובאשר להחלטת העצרת האחרונה, הודענו כי הפסקנו האש, ואנו נכונים לפנות כוחותינו ממצרים, כשייעשו סידורים מניחים את הדעת עם האו"ם בקשר לכוח הבין־לאומי הנזכר בהחלטת עצרת או"ם. הודעתנו זו שרירה וקיימת.

עליי להוסיף כי הציוד והזיון הרב והעצום של המצרים אשר הושמד על ידי כוחותינו במדבר סיני, הוכיח בעליל מה היו כוונותיו והכנותיו של הרודן המצרי.

הבריחה והסגרת־עצמם ההמונית של חיילי מצרים – פלחים שנעקרו מבתיהם במצרים ונשלחו על ידי השליט המצרי למדבר רחוק זר שלא ברצונם – הוכיח שחיילים אלה לא היו מוכנים להילחם מלחמתו של הרודן בקהיר. בראש הבורחים היו קציני הצבא.

ואם כי מארצות רחוקות מאוד נתקבלו ידיעות על מתנדבים שיבואו לעזור לשליט מצרים – לא נמצא אף מתנדב ערבי אחד בכל ארצות ערב שבא להילחם מלחמתו של שליט מצרים, אם כי נציגי מדינות ערב, שענייני עמם רחוקים מליבם, חתמו על ברית צבאית עם שליט מצרים.

עליי לציין כי הוטעית בידיעות לא נכונות באומרך כי 'כתוצאה מתוקפנות ישראל נהרסו ערים מצריות ונקודות מאוכלסות, נגרם נזק לתחבורה ולכלכלת מצרים'. לא הרסנו שום עיר מצרית, ולא נפגעה על ידינו שום נקודה מאוכלסת, כי צבאנו לא עבר את התעלה, ולא היה לנו כל חלק בפעולות הצבאיות בסביבת התעלה ממזרחה וממערבה; לצבאנו ניתנו הוראות חמורות לא לפגוע באזרחים, וצו וזה נשמר, התחבורה שסבלה כל השנים הייתה התחבורה הישראלית – באוויר, ביבשה ובים, על ידי הסגר בלתי־חוקי של מצרים. צבאנו לא היה מעורב בפעולות שבקרבת תעלת סואץ, ואין לנו כל חלק בסתימת התעלה. ואם יש מקום לתביעת פיצויים – מגיעים לנו פיצויים על הפלישה המצרית לארצנו, על הרג אלפי בנינו ובנותינו בתוקפנות זו, על החרם הכלכלי ועל ההסגר הימי שנעשו בניגוד למגילת האו"ם ובניגוד להחלטות מועצת הביטחון, על מאות ישראלים, יהודים וערבים, שנרצחו על ידי פידאיון ועל מעשי חבלה קשים במשקינו, שנזקם מגיע למיליונים. לצערנו הרב, לא חייבה עצרת האו"ם או מועצת הביטחון את מצרים לפצות אותנו על הנזקים העצומים בנפש וברכוש, שגרמה לנו הממשלה המצרית במעשי האיבה שלה, ואם יקום השלום בינינו ובין מצרים אנו מוכנים לסלוח כל פשעי העבר של שליטי מצרים.

ואני חוזר בסיום דבריי על הודעתי, כי ישראל מוכנה להסדר הסכסוך בינה ובין מצרים (וכן עם שאר מדינות ערב) בדרכי שלום בהתאם למגילת או"ם. עליי לציין בצער כי

כמה ביטויים באיגרתך לגבי ישראל אינם עלולים להתפרש על ידי שליטי ערב כעידוד להשכנת השלום באזורנו.
אני בטוח כי אם תינתן תמיכת ברית המועצות למשא ומתן ישיר של שלום בין ישראל ובין שכנותיה – תהא זו תרומה חשובה וממשית לחיזוק השלום במזרח התיכון ובעולם כולו.
(חתום) ד' **בן־גוריון**
להוד מעלתו
ראש מועצת השרים בברית המועצות

המאבק של ישראל בימים ההם לא היה עם ברית המועצות בלבד, אלא עם כל ארגון האומות המאוחדות, בראש ובראשונה עם ממשלת ארצות הברית. במשך המאבק, שנמשך עד תחילת מארס, ניתנה האפשרות לישראל להסביר לדעת הקהל בעולם מה הניע אותה למסע סיני – דבר שלא יכלה, כמובן מאליו, לעשות לפני המסע. גבורת צבא־הגנה לישראל במערכה זו, הרבה יותר מניצחונותינו במלחמת הקוממיות, העמידה את ישראל על מפת העולם, הבליטה את ייחודה של ישראל במזרח התיכון והסבה תשומת לב העמים לבעיית הביטחון של ישראל. לא רק בארצות הברית שבאמריקה, אלא גם באירופה, באסיה ובאפריקה החלו סוף סוף להבין מצבה המיוחד של ישראל ומידת איפה ואיפה שבה נהגה או"ם כלפי מדינה צעירה זו. אופייניים מבחינה זו הם דברי פול הנרי ספאק, מי שהיה שר החוץ הבלגי והנשיא הראשון של עצרת או"ם ועכשיו המזכיר של ברית נאט"ו. הדברים נתפרסמו ברבעון האמריקני החשוב Foreign Affairs, המוקדש לענייני חוץ. במאמר המוקדש לאו"ם כותב מר ספאק כי: –

במסגרת הנוכחית של או"ם, אשר אינה מה שמייסדיה קיוו שתהיה, הכול מותר חוץ ממלחמה גלויה. אפשר להפר אמנות, לבטל התחייבות; כל מדינה רשאית לאיים על שכניה ולבצע כל תועבה, כל עוד אין פורצת מה שקוראים מלחמה. עמדת מצרים בחודשים האחרונים היא דוגמה קובעת. כל עוד מצרים סגרה הדרך בתעלת סואץ לאוניות ישראל, שלחה חבורות רוצחים לתחום ישראל, הפרה אמנת קושטא, גילה ארגון או"ם אוזלת יד ולא התערב. אולם כאשר ישראל שלחה מתוך ייאוש צבאותיה למדבר סיני, יש ביטחון שיגנו אותה. באותו זמן, כל אלה שישבו בחיבוק ידיים למראה הדיכוי האכזרי של המרד ההונגרי, אין בפיהם די מילים קשות לנזוף בישראל. סוג זה של צדק, מוסיף המדינאי הבלגי, אינו אלא קריקטורה. פירוש זה של עקרונות מביא למעשה למתן פרס לכל מדינה המעיזה לבצע כל מעשה נפשע ביותר, רק אם היא מתחכמת להימנע לא ממעשי אלימות אלא ממלחמה גלויה.

דברי מר ספאק היו רק ביטוי אחד להתפשטות ההכרה בדעת הקהל העולמית על צדקת מאבקה של ישראל נגד התעללותה של מצרים במשפט הבין־לאומי, בעקרונות האו"ם ובהתחייבויותיה כלפי ישראל בהסכם שביתת הנשק.

המאבק המדיני, שהחל עוד לפני שנסתיים מסע סיני, נמשך ארבעה חודשים, מתחילת נובמבר 1956 עד תחילת מארס 1957, ובמאבק זה היו שלושה שלבים. השלב הראשון נמשך עד 11

בפברואר, ובו עמד כמעט כל העולם נגדנו ללא תזוזה ממשית. המזכיר הכללי של או״ם נקט עמדה נוקשה כלפי ישראל, שלא נקט כלפי שום מדינה ממדינות ערב, כאשר אלה סירבו לקבל החלטות העצרת או אפילו לקיים פסק דינה של מועצת הביטחון. הוא סירב בעקשנות לדון בתביעות ישראל, גם אלה שהוכרו בעצרת האו״ם, עד שצבאות ישראל ייסוגו מאחורי קווי שביתת הנשק.

ישראל הצעירה והקטנה הועמדה, אפוא, בריב קשה עם שני גורמים עולמיים, שישראל מוקירה אותם לא פחות מכל מדינה אחרת, והם: ארגון האומות המאוחדות וארצות הברית של אמריקה. והריב מקורו בשאלה מוסרית נוקבת ביחסי עמים: אם ארגון האומות המאוחדות ינהג בתמיכת ארצות הברית באיפה ואיפה, איפה אחת כלפי מצרים הרודנית, ואיפה אחרת כלפי ישראל הדמוקרטית? אם למבקשי נפשנו יורשה לשלוח לישראל רוצחים ומחבלים, ולישראל לא יינתן לעמוד על נפשה? אם ארגון האומות המאוחדות, בעזרת ארצות הברית, יטיל עלינו עונשים מפני שאין אנו משלימים עם המוסר הכפול של הרודן המצרי, הדורש מאחרים לקיים כל מה שהוא לטובתו, ומתכחש לכל הסכם דו־צדדי ולהתחייבות בין־לאומית לטובת הזולת? הייתנו האומות המאוחדות וארצות הברית גושפנקא למשטר אפליה משווע וזדוני ביחסי עמים?

אולם גם בוויכוח טרגי זה לא נתפסה ממשלת ישראל לגישה טוטליטרית בהערכת הזולת. היא ראתה את הצללים והחולשות של ארגון האו״ם, אבל גם העריכה החזון המקופל בהווייתו. וב־ריב הקשה והטרגי עם ממשלת ארצות הברית, לא שכחה שעם גדול זה הושיט לנו יד עוזרת נאמנה לפני קום המדינה ולאחריה, ומה שלא פחות חשוב: עם זה ביצע בקנה מידה עצום ובמשך כמה מאות שנים מעשה חלוצי אדיר של הפרחת שממה וקליטת עשרות מיליונים עולים ומיזוגם וגם נלחמה מלחמת אחים עקובת דמים למעלה מארבע שנים, למען שחרור עבדים, והקימה הדמוקרטיה הגדולה והאיתנה ביותר בעולם. ובוויכוח שהתנהל בין ממשלת ישראל ובין הממשלה האמריקנית נעשה מאמץ לא לסגור הדלת להמשכת הבירורים ויש לציין שגם הממשל האמריקני גילה לא מעט מרצון טוב זה במשך כל הזמן; אולם הלחץ האמריקני על ישראל לקיים החלטת עצרת האו״ם בדבר נסיגה נמשך בכל תוקף, ולחץ זה הופעל לא רק על ידי נציגי ארצות הברית באו״ם, אלא גם על ידי הנשיא האמריקאי בעצמו בשורה של מכתבים לראש ממשלת ישראל.

ב־2 בפברואר קיבלה עצרת האו״ם שוב שתי החלטות: בהחלטה הראשונה מובעת תרעומת על אי־ציות ישראל להשלים הפינוי מאחורי קווי שביתת הנשק, למרות דרישות חוזרות ונשנות מצד העצרת, וישראל נתבעת להשלים הפינוי בלי דיחוי נוסף. בהחלטה שנייה מכירה העצרת בין השאר, כי הפינוי הישראלי מן ההכרח שתבוא אחריו פעולה להבטיח התקדמות לקראת יצירת סידורי שלום.

בתשובה למכתב נשיא ארצות הברית מיום 3 בפברואר 1957, כתב ראש הממשלה:

ירושלים, 8.2.1957

נשיא יקר –

אני מודה לך על איגרתך מיום 3 בפברואר. אני אסיר תודה בכנות על התעניינותך האישית, והריני כולי שותף לרצונך להמשיך ולהעמיק יחסי הידידות בין ארצות הברית ובין ישראל. ממשלת ישראל חרדה כמוך להשכנת שלום ושלווה במזרח התיכון. מתוך היענותנו לפנייתך מיום 7 בנובמבר החילונו בפינוי צבאנו ממדבר סיני. צבאותינו פינו בסיני שטח של יותר מ־50,000 קילומטר, פרט לרצועה צרה בחוף המערבי של מפרץ

אילת, להבטיח חופש השיט במפרץ. הודענו לאו"ם, שאין בכוונתנו להחזיק ברצועה זו, ונפנה אותה כשרק יתקבלו ערובות יעילות להמשכת חופש השיט – –

עליי לציין בצער, כי בנדון זה נהגו האומות המאוחדות באיפה ואיפה ביחס למצרים ולישראל. במשך שמונה שנים פעלה מצרים בניגוד להסכם שביתת הנשק והמגילה, ונקטה במדיניות של לוחמוּת נגד ישראל. היא הפרה החלטה מפורשת של מועצת הביטחון, בשללה מאיתנו מעבר חופשי בתעלת סואץ, ולא עמדה בדיבורה ביחס לחופש השיט במפרץ אילת. אני מתכוון להתחייבות החגיגית שנתנה מצרים לשגריר האמריקני בקהיר ב־28 בינואר 1950. כל אלה שבידם הכוח והסמכות להתערב, לא עשו הצעדים הדרושים למניעת הפרות חמוּרות אלה של התחייבויות בין־לאומיות.

אנו מוכנים להחזיר צבאנו משארם־אל־שייך אם יובטח המשך השיט החופשי בְּמִצרים. כמו כן, מוכנים אנו לפנות כוחותינו מרצועת עזה בלי דיחוי ולהניח שם רק מינהל אזרחי ומשטרה, מתוך זיקה מתאימה לאו"ם. רק סידורים כאלה יבטיחו השלום והיציבות באזור, יתנו בידי האוכלוסין המקומיים חלק ממשי בְּמִנהל, ידריכום לקראת קיום כלכלי עצמי ויגבירו הסיכוי של הבטחת עתיד טוב יותר לפליטים באווירה חופשית מהסתה מצרית.

כלום אין אנו זכאים, לפי מגילת האומות המאוחדות, ככל מדינה אחרת, לביטחון מהתקפות? בכל הכבוד הראוי עליי לשאול אותך, אדוני הנשיא, מדוע לא נקטה ממשלת ארצות הברית וממשלות אחרות שתמכו בהצעות של או"ם בעצרת בפעולה יעילה לתת לנו ביטחון כזה ?

במכתבך התייחסת לאפשרות של 'אמצעים' מצד האו"ם נגד ישראל, באשר לא קיימה במלואה החלטת העצרת. 'אמצעים' כאלה לא ננקטו נגד מצרים, כאשר במשך שנים הפרה החלטות מועצת הביטחון וסעיפי המגילה ועדיין מוסיפה לעשות כך. בזמן שדעת הקהל ברוב הארצות החופשיות בעולם התחילה להכיר בצדקת עמדתנו – הייתכן הדבר שארצות הברית תיתן יד לאפליה כזו ו'אמצעי' האו"ם ינקטו להחזיר אותנו בעל כורחנו למצב שיפקיר אותנו לרצח ולהסגר?

אדוני הנשיא, בתורה שאנו קיבלנו זה למעלה משלושת אלפים שנה בהר סיני ואשר נעשתה לנחלת האנושות, ניתן הצו שלא תהיה אפליה בין אדם לאדם ובין עם לעם. במשך אלפי שנות רדיפות לא איבד עמנו אמונתו בניצחון הסופי של צדק, שלום ואחווה אנושית. ואין להעלות על הדעת שעכשיו, לאחר שנתחדשה עצמאותנו במולדת הקדומים שלנו, ניכנע לאפליה. עמנו לא יסכים לכך לעולם – ותהיינה התוצאות אשר תהיינה – –

אין זו כלל שאלה משפטית. הדבר פוגע ביסודות המוסר הבין־לאומי, הִינְהג האו"ם באיפה אחת כלפי מצרים ובאיפה אחרת כלפי ישראל?

יותר מכל אדם אחר החי בימינו, אתה אדוני הנשיא, יש ביכולתך לסייע לשים קץ לכל מעשי האיבה ולבצר השלום בין שכנינו ובינינו.

תרשה לי בסיום דבריי להביע לך תודתי על התעניינותך הידידותית בבריאותי, שאני מעריכה מעומק ליבי.

שלך בכנות,

(חתום) **ד. בן־גוריון**

הפעולה העצומה שנעשתה על ידי שגרירותנו בוושינגטון ומשלחתנו בעצרת האו"ם נתנו אותותיהם בדעת הקהל האמריקנית. העיתונות, חוגי הקונגרס ואנשי רוח גילו הבנה רבה לעמדת ישראל ולצדקת מאבקה והלחץ של דעת הקהל הביא לידי מפנה מסוים במדיניות האמריקנית, שבה החל השלב השני של מאבקנו.

ביום 11 בפברואר 1957 פרסם מזכיר המדינה האמריקני, מר ג'ון פוסטר דאלס, על דעת הנשיא אייזנהואר, תזכיר שהוגש לשגריר ישראל בוושינגטון, ובו נאמר, בין השאר:

עצרת האו"ם דרשה במיוחד ובתוקף וכמעט פה אחד נסיגה מהירה של הכוחות המזוינים של בריטניה, צרפת וישראל. בריטניה וצרפת צייתו בלי תנאי. כוחות ישראל נסוגו במידה רחבה, אבל עודם מחזיקים בשטח מצרי בשארם־אל־שייך. כמו כן, הם מחזיקים ברצועת עזה, שלפי הסכם שביתת הנשק שטח זה צריך להיות מוחזק על ידי מצרים.

אנו מכירים ששטח זה היה מקור של הסתננות מזוינת ומעשי תגמול מפה ומשם, בניגוד להסכם שביתת הנשק, והוא משמש מקור של סכנה אפשרית גדולה מפני נוכחותם של קרוב למאתיים אלף פליטים בשטח זה. ולכן אנו מאמינים שעצרת האו"ם והמזכיר הכללי ידאגו לכך, כי כוח או"ם ייכנס לאזור זה במילוי שליחותם ויתייצבו על הגבול בין ישראל והרצועה. ואשר למפרץ אילת והגישה אליו, מאמינה ארצות הברית שהמפרץ הוא נתיב מים בין־לאומי ואין לשום אומה הזכות למנוע בכוח מעבר חופשי ובתום לב במפרץ ובמְצרים שבמעבר. אנו מתכוונים לא רק לשימוש מסחרי, אלא גם למשלחות דתיות ועולי רגל, שיש לכבד אותם במלואם.

ארצות הברית מזכירה, כי ב־28 בינואר, 1950, הודיע משרד החוץ המצרי לארצות הברית, כי הכיבוש המצרי של טירן וסנפיר מכוון רק להגנת האיים מנזק או פגיעה אפשריים, וכי 'כיבוש זה אינו מכוון בשום אופן להפריע באיזה אופן שהוא מעבר בתום־לב דרך מצרי המים המפרידים בין שני האיים ובין החוף המצרי בסיני, ומכיוון שכך, הרי מעבר זה, למעשה היחיד, יישאר חופשי כמו בעבר בהתאם לנוהג הבין־לאומי ולעקרונות המוכרים במשפט הבין־לאומי'.

אם לא תיפול הכרעה מתנגדת, למשל על ידי בית המשפט הבין־לאומי, הרי מוכנה ארצות הברית להשתמש בעצמה, ביחס לאוניות בדגל ארצות הברית, בזכות של מעבר חופשי ובתום־לב ולהצטרף לאחרים, למען הבטיח הכרה כללית של זכות זו

מובן מאליו שהנאה מזכות מעבר חופשי ובתום־לב על ידי ישראל תהא תלויה בנסיגה מוקדמת בהתאם להחלטת האו"ם. אין לארצות הברית כל יסוד להניח שאיזו מדינה חופשית תפריע בתנאים אלה למעבר חופשי ובתום־לב.

ממשלת ארצות הברית מוכנה להצהיר פומבית שתשתמש בהשפעתה יחד עם חברות אחרות של או"ם, שאחרי הנסיגה יבוצעו שאר החלטות של או"ם (החלטת או"ם מ־2 בפברואר, שכוח או"ם ייכנס לחוף המְצָרים מיד לאחר נסיגת כוחות ישראל).

אנו מאמינים, כי דעתנו ומטרתנו בנידון זה היא נחלת אומות אחרות, ועתידה השלֵו של ישראל יובטח באופן הטוב ביותר על הישענותנו על הצהרה זו, יותר מאשר על כיבוש מתוך הפרת פסק הדין של רוב מכריע בקהיליית העולם.

ממשלת ישראל דנה בכל הרצינות במסמך חשוב זה והביעה הערכתה למאמצי נשיא ארצות הברית ומזכיר המדינה בחיפוש פתרון לשתי הבעיות של השיט במצָרי אילת ורצועת עזה, וקידמה בברכה הצהרת ארצות הברית על אופיו של המפרץ כנתיב מים בין־לאומי מתוך הזכרת התחייבות ממשלת מצרים בנדון זה משנת 1950, אולם תזכירו של מר דאלס לא הניח את דעתה של ממשלת ישראל, באשר הותנה שקודם כול ניסוג אל מאחורי קווי שביתת הנשק ברצועת עזה ונפנה את חוף מצר אילת.

שגריר ישראל בארצות הברית, מר אבא אבן, נקרא לירושלים להתייעצות עם הממשלה, וביום 18 בפברואר שלח ראש הממשלה מכתב למר דאלס לאמור: –

> בשעה אחרונה זו לפני שתים־עשרה, ולמען מנוע אי־הבנה גורלית בין שני עמינו, אני פונה אליך אישית להביא לידי דחיית הדיונים בעצרת לזמן מה ולסדר שוועדה מבאי־כוח מדינות אחדות החופשיות מכל פנייה, תבוא בלי דיחוי לישראל, ואם יהיה צורך, גם למצרים, במטרה לנסות להגיע לסידור מוסכם של הבעיות השנויות במחלוקת בשארם־אל־שייך וברצועת עזה.
>
> אני מעריך כראוי את עמדתך וזו של הנשיא. באותו זמן אני מבקש בכל הרצינות שתחוש את הרגשות העמוקים של עמנו כולו, כי הנסיגה בנסיבות הקיימות עלולה להיות הרת אסון. אם האומות המאוחדות, הנתמכות על ידי ארצות הברית, אומרות להכריח אותנו לעשות כך על ידי הטלת סנקציות – ייעשה עוול היסטורי, ופגיעה גורלית תפקוד את היסודות המוסריים של הארגון הבין־לאומי. מעשה זה מצד האו"ם משמעותו המוּסרית היא – נקיטת איפה ואיפה. קבלת הדין מצד ישראל – אנו מרגישים – כרוכה בתוצאות חמוּרות מאוד. עליי לחזור ולציין כי זוהי מצרים הממשיכה במדיניות תוקפנית נגד ישראל מאז 15 במאי 1948, והיא מצהירה גלויות שבדעתה להתמיד במדיניות זו.
>
> לאור הבירורים שנתקיימו בינך ובין שגרירנו אבן בשבוע שעבר, תקוותי חזקה כי הצעד שאני מציע עשוי להביא לידי פתרון צודק ומוסכם.

במקום דאלס, ענה הנשיא ביום 20 בפברואר לראש הממשלה באיגרת שבה הודיע בין השאר כי הערב ישדר לעם האמריקני בעניין זה.

באותו שדר עמד הנשיא אייזנהואר על 13 נקודות אלה: –

1. לארצות הברית אין כל אמביציה או שאיפה באזור המזרח התיכון, אלא שכל ארץ תקיים עצמאותה ותחיה בשלום עם עצמה ועם שכנותיה;
2. ארצות הברית מכירה שהפעולה הצבאית נגד מצרים הייתה תוצאה של פרובוקציה חמוּרה, חוזרת והולכת, אולם היא גם מכירה שהשימוש בכוח צבאי לפתור בעיות בין־לאומיות אינו מתיישב עם העקרונות והמטרות של האומות המאוחדות;
3. ישראל פינתה רוב שטחי מצרים הכבושים, אבל כוחותיה עדיין עומדים מעבר לקווי שביתת הנשק, ואנו מתקרבים לרגע הגורלי, שבו עלינו להכיר באחת משתי אלה: או שאין האו"ם מסוגל להשיב את השלום על כנו באזור זה, או שהאו"ם חייב לחדש את מאמציו בכוח מוגבר להביא לידי פינוי כוחות ישראל;
4. אם ישראל תפנה – מוטל על או"ם להבטיח, כי במזרח התיכון תתקיים מידה יותר גדולה של צדק והקפדה על החוק הבין־לאומי, מאשר היה הדבר לפני מאורעות אוקטובר־נובמבר;

5. ארצות הברית הייתה מהיוזמות של החלטות או״ם ורצתה להבטיח על ידי כך לישראל, כי תיהנה מזכויותיה לפי הסכמי שביתת הנשק והמשפט הבין־לאומי;
6. אין לארצות הברית ואין לאו״ם הסמכות להטיל על הצדדים שינוי ניכר שנחתם ברצונן הטוב של ישראל ומצרים;
7. אולם ארצות הברית, כחברה לאו״ם, תדאג לסידורים כאלה של כוח שיבטיחו, כי רצועת עזה לא תשמש עוד מקור של הסתננות מזוינת ומעשי תגמול;
8. ארצות הברית תדרוש שיתוף של או״ם במִנהל הרצועה, בהסכמת מצרים;
9. באשר למפרץ אילת, דעת ארצות הברית היא, כי המפרץ מהווה נתיב מים בין־לאומי, וכי אין לשום מדינה הזכות למנוע מעבר חופשי בתום־לב, וכי כוח או״ם צריך להישאר במצרים כדי למנוע מעשי איבה.
10. שלום וצדק הם שני צדדים של אותו מטבע. וייתכן כי משפחת העמים בעולם חטאה שלא שמה לב במידה מספקת לאמת זאת. ארצות הברית מצידה תחפש בתוקף רב פתרון לבעיות האזור בהתאם לצדק ולמשפט העמים.
11. על ארגון האומות המאוחדות להפעיל לחץ על ישראל, למען תקיים החלטת הפינוי.
12. על ידי קבלת ששת העקרונות שהוחלט עליהם במועצת הביטחון, באוקטובר, 1956, בעניין סואץ, התחייבה מצרים על חופש השיט בתעלה ללא אפליה;
13. בל נניח, שאם ישראל תפנה, תמנע מצרים את השיט הישראלי בתעלת סואץ ובמפרץ אילת. אם לדאבוננו מצרים תפר אחר כך הסכם שביתת הנשק וההתחייבות הבין־לאומית – יוטל על חברת העמים לטפל בדבר בתוקף״.

בתשובתו מיום 21 בפברואר, הודיע ראש הממשלה לנשיא, כי השגריר אבן חוזר לארצות הברית למחרת וימסור לממשלה האמריקנית העמדה השקולה של ממשלת ישראל, ״חבריי ואנוכי מעריכים את ההתעניינות האישית של אדוני הנשיא, ושל המזכיר מר דאלס, ואני רוצה להבטיחך, כי רצוננו העז הוא לשתף פעולה עד קצה האפשרות בחיפוש פתרון רצוי. דברי הידידות שלך יקרים בעינינו, ולאור המשקל המוסרי והמדיני הרב הכרוך בבעיה – אנו מקווים שתהא אפשרות להבהרה נוספת, אשר אנו בטוחים תביא לידי מוצא מהקיפאון״.

על השגריר אבן הוטל לעשות מאמץ בוושינגטון ובעצרת ולהפריד בין סידור עניין השיט במפרץ אילת ובין סידור רצועת עזה. להבטיח לעת עתה ענייני השיט, עוד בטרם נסוג מרצועת עזה, כי בעניין השיט ממשלת ארצות הברית תמימת דעה איתנו; ואם אחר כך לא יסודר הסכסוך בגלל רצועת עזה – יוכלו אז להטיל עלינו סנקציות. אולם הוברר בניו יורק ובוושינגטון, שאין להפריד בין שתי הבעיות, שוב הועמדנו בפני קיפאון מוחלט.

בוויכוח שנתקיים בכנסת על חליפת המכתבים בין נשיא ארצות הברית וממשלת ישראל הבהיר ראש הממשלה ביום 25.2.1957, כי:

> הצבת צבא־הגנה לישראל על חוף המצָרים לא הייתה ואינה מטרה בשבילנו. היא רק אמצעי להבטחת חופש השיט, והממשלה והכנסת אמרו במפורש, כי מיד לאחר השגת ערובות בטוחות לחופש השיט יעזוב צבאנו את מצר אילת. – הדבר שעליו אנו נלחמים איננו החזקת רצועת מדבר שוממה, אם כי יפה, אלא מוצא חופשי לים סוף ולאוקיינוס ההודי. במוצא זה קשור עתידו של הנגב. מצב חופשי ופתוח זה יהפוך את אילת לנמל

> בעל חשיבות בין־לאומית ועלול לשנות מעמדה הגיאופוליטי של ישראל, ולא נהסס אף רגע אחד להוציא את צבאנו, ברגע שלפי הכרתנו יהיה לנו ביטחון בשיט שלנו במְצרים ובים סוף, כי זוהי המטרה. אילו היינו משיגים הכרת האו״ם או הכרת המעצמות הגדולות בזכותנו להגן בכוח על השיט שלנו במְצרים ובים סוף אם ייפגע בכוח, היינו רואים בכך הערובה הבטוחה ביותר לחופש השיט שלנו, בכל אופן, לתקופה ארוכה למדי. אם או״ם יכיר בכך שזכות ההגנה העצמית המובטחת לכל האומות בסעיף 51 של מגילת האו״ם תחול גם על הזכות שלנו להשתמש בכוח אם השיט שלנו יפגע במצרים או בים סוף – יהיה בכך הישג גדול.

אולם העצרת והממשלה האמריקנית לא רצו לזוז מעמדתן, כי תנאי קודם להבטחת חופש השיט היא נסיגת הכוחות הישראליים משארם־אל־שייך ומרצועת עזה. בעצרת עלו שתי הצעות: אחת של המדינות הערביות על סנקציות כלכליות, מדיניות וצבאיות נגד ישראל, ואחת של ארצות הברית – אולטימטום לישראל לפנות כוחותיה במשך שלושה או חמישה ימים, ואם במשך זמן זה לא תציית – יינקטו אמצעים נגדה, אם כי בינתיים נעשתה פעולה ישראלית נמרצת רבת־היקף – ולא לגמרי בלי הצלחה – בכמה בירות באירופה, באמריקה ושאר היבשות להבטיח התנגדות המדינות להטלת סנקציות, כמה מדינות הבטיחו להתנגד לסנקציות וכמה הבטיחו להימנע מהצבעה על סנקציות.

בינתיים נדחתה העצרת לכמה ימים על פי הצעה אמריקנית, למען הגיע לידי הסדר מוסכם עם ישראל, ובימים האחרונים של פברואר נכנסו קנדה וצרפת בעובי הקורה, ובזה נפתח השלב השלישי, הסופי של המאבק. צרפת וקנדה תמכו כל הזמן בישראל, מאז התכנסה עצרת החירום, נציגיהן אמרו לנו אז: אין כל סיכוי ואפשרות, כי בעצרת או״ם תתקבל ברוב של שני שלישים החלטה, שכוח או״ם יישאר בעזה ובשארם־אל־שייך עד שיקום שלום בין ישראל ומצרים; גם אם אמריקה תרצה לא תשיג רוב של שני שלישים בשאלה זו (ובעצרת או״ם יש תוקף רק להחלטה של שני שלישים), כי הגוש הסובייטי והגוש האפרו־אסיאתי עומדים ללא כל פשרה ויתור לצידו של הרודן המצרי. ולכן הציעו קנדה וצרפת להבטיח זכויות ישראל לא על ידי או״ם – כי אין אפשרות כזו, אלא **בתוך** או״ם, כלומר:

על חופש שיט במצָרי אילת, על חופש שיט ישראלי וגם על השיט עצמו, כלומר על כך שהן בעצמן ישלחו אוניות לאילת;

על זכות ההתגוננות של ישראל בתוקף סעיף 51 של מגילת או״ם, במקרה שמישהו יפריע בכוח לשיט ישראלי במְצָרים. ודבר דומה לזה יכריזו לגבי המשטר בעזה: כוח או״ם יישאר ברצועה עד לסידור של שלום.

מצד שתי ממשלות אלו לא היה כל לחץ על ישראל לקבל דעתן. זו הייתה רק הצעה ועצה ידידותית, והיינו חופשים לקבל עצתם ולדחותה. אבל ברור היה, שזוהי האפשרות האחרונה והמעשית לסידור שתי הבעיות לטובתנו באו״ם ובדעת הקהל האוהדת בעולם.

בתחילת מרס קיבלה הממשלה הצעה זו ושרת החוץ הודיעה בעצרת שישראל תפנה רצועת עזה ושארם־אל־שייך מתוך הנחה שיובטח חופש השיט במצָרי אילת, כוח או״ם יישאר גם בשארם־אל־שייך וגם ברצועה, והוא ימלא התפקידים שנזכרו בתזכיר של המזכיר הכללי,

וישראל תשמור לעצמה הזכות להגן על חופש השיט במקרה שחופש זה יופרע על ידי מישהו בכוח; ואם ייווצרו ברצועה תנאים אשר יגלו סימנים של חזרת הקלקלות שנתקיימו לפני הכיבוש הישראלי תשמור ישראל על זכותה לפעול למען הגנת זכויותיה. כפי המותנה מראש נשמעו אחרי הודעת שרת החוץ הצהרות של ארצות הברית, צרפת, ארגנטינה, קוסטה ריקה, פנמה, הולנד, נורבגיה, בלגיה, אוסטרליה, ניו זילנד, שבדיה, בריטניה, קנדה, פורטוגל, איטליה, דנמרק ועוד. כל ההצהרות חיזקו הודעת שרת החוץ, אולם בהצהרת נציג ארצות הברית, מר הנרי קבוט לודג׳, הייתה בכמה נקודות נסיגה מההסדר המותנה מראש, אם כי עמד על כך כי ארצות הברית מקווה ששלטון האו״ם ברצועה יישאר עד לסידור סופי בין הצדדים, ואשר למפרץ עמד על כך שזה נתיב מים בין־לאומי ואין לשום אומה הזכות למנוע שיט חופשי ובתום־לב במפרץ ובמְצרים המוליכים אליו, וארצות הברית בעצמה תשתמש בזכות השיט ותצרף מדינות אחרות להבטיח הכרה כללית בזכות זו. כוח או״ם ישב במצרים לפי קביעת הוועדה המייעצת של המזכיר הכללי.

נאום זה עורר דאגה בלב כל השומעים, לא רק של המשלחת הישראלית אלא גם של ידידינו באו״ם. הממשלה לא הסתירה דאגה זו מהממשלה האמריקנית, והפינוי נתעכב עד שביום 2 במארס נתפרסמה איגרת נשיא ארצות הברית לראש ממשלת ישראל האומרת:

ראש הממשלה היקר,

שמחתי מאוד על החלטת ממשלתך לסגת במהירות ונסיגה מלאה אל מאחורי קווי שביתת הנשק, כפי שקבעה שרת החוץ שלך בנאומה אתמול בעצרת הכללית. הנני מביע את התקווה, כי ביצוע הנסיגה יתקדם במהירות המקסימלית. יודע אני כי החלטה זו לא הייתה קלה, אולם אני מאמין, כי לא תהיה לישראל שום סיבה להצטער אחרי שתפעל בהתאם להרגשה התקיפה של העדה העולמית, כפי שבאה לידי ביטוי בהחלטות שונות של או״ם ביחס לנסיגה.

תמיד הייתה ההשקפה של ממשלה זו כי אחרי הנסיגה יש לעשות מאמץ מאוחד על ידי כל האומות כדי ליצור באזור תנאים שיהיו יציבים יותר, יותר שקטים, ועשויים יותר להוליך לרווחה כללית מאשר אלה ששררו לפני כן.

העצרת הכללית של או״ם כבר קיבלה החלטה שצריכה להוליך לעתיד טוב יותר. התקוות והציפיות המתבססות על כך באו לידי ביטוי על ידי שרת החוץ שלך ועל ידי אחרים. סבורני שיש יסוד לתקוות ולציפיות הללו, וברצוני שתדע כי ארצות ברית, כידידת כל המדינות באזור וכחברה לויאלית של או״ם, תשתדל שתקוות כאלה לא יהיו תקוות שווא.

הנני ראש הממשלה היקר,

בכנות,

דוויט אייזנהאואר.

נציג צרפת באו״ם, מר ז׳ורז׳ פיקו, הצהיר כי משלחת צרפת שמעה בסיפוק את הצהרת משלחת ישראל. ממשלת צרפת סבורה שמפרץ אילת, גם מפני רוחבו וגם מפני שחופיו שייכים לארבע מדינות, מהווה נתיב מים בין־לאומי, ולכן היא מאמינה כי בהתאם למשפט הבין־לאומי מן הדין שיובטח חופש השיט במפרץ ודרך המצָרים המובילים אליו. בנסיבות אלו אין לשום מדינה הזכות למנוע מעבר חופשי ובתום־לב מכל אונייה של כל אומה ושל כל סוג.

ממשלת צרפת יש בדעתה להשתמש ביעילות בזכות השיט החופשי במפרץ אילת ובמצרי טירן. היא מאמינה כי כל הפרעה למעבר חופשי היא עבירה על המשפט הבין־לאומי ותיתן משום כך אפשרות לנקוט אמצעים המורשים בסעיף 51 של מגילת האו״ם. בהקשר זה מדגישה ממשלת צרפת שלפי דעתה אין שום מדינה חופית במפרץ אילת נמצאת במצב של לוחמות עם כל מדינה חופית אחרת, ובהקשר זה מצבה של ישראל הוא בהתאם גמור למשפט הבין־לאומי.

יתר על כן: ממשלת צרפת סבורה כי החלטה ב שנתקבלה בעצרת האו״ם ביום 2 בפברואר 1957, כמו כן הדו״ח של מזכיר האו״ם מיום 22 בפברואר 1957, מטילה שליחות על כוחות או״ם לתפוס מיד עם נסיגת צבאות ישראל, את העמדות התפוסות עכשיו על ידי צבאות אלה לאורך מפרץ אילת ולהישאר שם עד שהסדר בין שני הצדדים או הסכם בין־לאומי הקובע את שיטת השיט במים חופשים אלה ימנע כל סיכון לנקיטת אמצעי לוחמות.

ממשלת צרפת סבורה, כפי שהציע מזכיר האו״ם בדו״ח שלו, שכוחות או״ם יקבלו לידם תפקידי המְנהל המבוצעים עכשיו על ידי כוחות ישראל)ברצועת עזה).

נציג בריטניה חלק על דעתו של קרישנה מנון, נציג הודו בעצרת, כי המצָרים הם מים פנימיים כמו הפיורדים בנורבגיה או נהר הדסון בארצות הברית. מצרים אלה, ציין בא־כוח אנגליה, חוצים ארבע מדינות, ולכל העמים יש חופש שיט בתוכו. ואשר לרצועת עזה דעת הממשלה האנגלית היא שבה צריך להיות מְנהל ושלטון בין־לאומי, ולכן ההנחות והציפיות של ממשלת ישראל ביחס לרצועת עזה מתקבלות על הדעת. ברוח צרפת ובריטניה דיברו גם אוסטרליה, ניו זילנד, קנדה, בלגיה, הולנד ועוד.

במוסרו על החלטת הממשלה והדיון בעצרת, עמד ראש־הממשלה בכנסת ביום 5.3.1957 על השלילה והחיוב שבה, וציין כי למרות כל ההצהרות אין ביטחון מוחלט שהמצרים לא יחזרו לרצועה או לא יוחזרו לרצועה, או לא יוחזרו כמְנהל אזרחי או ככוח כיבוש צבאי בהישענם, כביכול על הסכם שביתת הנשק, שלדעת ממשלת ישראל אינו קיים, לאחר שמצרים תובעת לעצמה זכות צד לוחם. אבל הוא הדגיש שרצועת עזה בכל משטר ובכל מְנהל היא מקור פורענות, כל עוד לא ייושבו הפליטים בארץ אחרת. ״מי שמדבר על רצועת עזה מבלי לראות כל הסבך והסכנות הכרוכים בהרכב האוכלוסייה חי בגן עדן של שוטים. ואשר למצָרים, ציין ראש הממשלה אין החלטה מפורשת של העצרת שכוח או״ם חייב להישאר עד הסדר שלום, ורק הוועדה המייעצת שעל יד המזכיר הכללי של או״ם, שכל הצעה על נסיגת כוחות או״ם מהמצָרים צריכה תחילה לבוא לפניה, כפי שהתחייב המזכיר הכללי בתזכיר שפורסם ביום 26 בפברואר, 1957, – יכולה להחליט שבלי הוראה מפורשת של האו״ם אין להזיז את כוח האו״ם ולהחליפו בכוח מצרי. לעומת זאת יש הכרות כל המדינות הימיות הראשיות, פרט לברית המועצות, כי המפרץ והמצָרים הם נתיב מים בין־לאומי ויש בהם חופש שיט לכל העמים, וכולן רשמו לפניהן הודעתנו שאם זכותנו לשיט חופשי תופר בכוח – יש זכות לישראל להגן על השיט בכוח לפי סעיף 51 של המגילה, וכמה מדינות גם הכריזו שהן מכירות בזכותנו זו״.

גם בכנסת וגם בממשלה היו חברים שהתנגדו לפינוי רצועת עזה ושארם־אל־שייך, אבל הם התעלמו משתי מסקנות שהיו כרוכות בדחיית הצעת קנדה וצרפת:

1. אילו נשאר צבאנו בשארם־אל־שייך היינו יכולים להגן על זכותנו לחופש שיט, אבל השיט עצמו, במצב של נידוי כללי של ישראל מצד כל האומות, לא היה קיים, כי שום אוניות של אומה

זרה לא היו באות לאילת, והנפט שהתכוננו להזרים מאילת לחיפה לא היה מגיע לנמל הדרומי שלנו.

2. היינו מסכנים אפשרות ציודו של צבא־הגנה לישראל בעתיד לאחר שהיינו דוחים הצעת הסידור של שתי המעצמות הידידותיות היחידות שהיו מוכנות – והן היו יחידות בנידון זה – לספק לצבא־הגנה לישראל הציוד החיוני בשעת סכנה. כארץ מנודה על ידי או״ם היו עלולים כל מקורות הציוד הצבאי להיסגר בפנינו.

ואשר לרצועת עזה הועמדנו בפני הברירה: קליטת מאות אלפים עולים – או קבלת העול של שלוש מאות אלף תושבי הרצועה, שמאתיים אלף מהם פליטים, בניגוד לרצונם של שלוש מאות אלף הערבים ובניגוד לרצונו של כל העולם, המזרחי והמערבי, העוין והידידותי.

אילו לא הייתה ממשלת ישראל מעזה לקבל הכרעה גורלית מתוך ראיית הצרכים העליונים של המדינה בטווח רחוק, גם בידיעה שהחלטתה אינה פופולארית – לא הייתה ראויה לשאת באחריות ההיסטורית הכבדה שהעם הטיל עליה.

בסוף סקירתו על מסע סיני והמאבק המדיני שלאחריו שמסר ראש הממשלה בכנסת ביום 2 באפריל, 1957, אמר: ״לא פחות מאשר אני גאה יחד עם כל יהודי על מסע סיני, אני גאה על אומץ הלב האזרחי שגילתה הממשלה הזאת ב־1 במארס לקבל החלטה בלתי פופולארית, אבל החלטה נבונה, מועילה ונאמנה, אשר תעמוד בהיסטוריה היהודית כאחת התחנות המכריעות בהתעצמות המתמדת של מדינת ישראל מאז היווסדה ועד היום הזה״.

עברו כשלוש שנים מאז מערכת סיני והמאבק המדיני שבא בעקבותיו. היו חברים נאמנים שחששו כי מערכה זו תקומם נגדנו את עמי אסיה ואפריקה, ובחודשים הראשונים לאחר המערכה כאילו נתקיים חששם. היו כאלה שטענו שהמאבק המדיני וסיומו עשו לאל את ניצחוננו הצבאי. היו גם כאלה שראו שחורות ביחסי ישראל ויהדות הגולה בעקבות הסכסוך הקשה שעמדה בו ישראל עם הממשלה האמריקנית ושאר המדינות שהתנגדו בחריפות למבצע סיני.

שלוש שנים אלו הוכיחו בעליל כי שלושת החששות לא היו מבוססים ושלושתם נתבדו. ישראל היא עכשיו אחת המדינות המכובדות והנערצות ביותר בקרב רבים מעמי אסיה ואפריקה. וליחס חדש זה יש חלק לא קטן במערכת סיני ולגבורת צבא־הגנה לישראל במערכה זו. הסיכויים, הן הביטחוניים והן הכלכליים, שהיוזמים תלו במסע סיני נתקיימו. מאז תום מלחמת הקוממיות לא היה שקט יחסי כזה על הגבולות כלאחר מערכת סיני, והביטחון הפנימי של העם ואמונתו בצבאו לא היו מעולם כה עמוקים ומוצדקים כבמבצע סיני ואחריו. לא רק רכשנו חופש שיט במְצרים ובים סוף – אלא גם **הפעלנו** שיט ישראלי ובין־לאומי לאילת ומאילת. וזה כשלוש שנים זורם נפט מאילת לחיפה, וצינור הנפט הצר שהונח מיד אחרי המערכה יוחלף בקרוב בצינור רחב פי שניים. נסלל כביש מאילת לבאר שבע, ואילת נעשתה בפועל לנמל בין־לאומי. הברית המשולשת בין מצרים, ירדן וסוריה נהפכה לפיסת נייר ריקה. אומנם נאצר הצליח בעזרת קצינים סורים להשתלט על סוריה, אבל חלומו להתייצב בראש אימפריה פאן־ערבית התנדף כעשן, והמעמד של רודן מצרים בקרב עמי ערב ובעולם כולו נתערער. עיראק המהפכנית בהנהגתו של קאסם מאיימת גם על הסיפוח הסורי, ורוב ארצות ערב באפריקה הצפונית ובמזרח התיכון מתייחסות לשליט המצרי בחשד ובאיבה וגם בזלזול. ובקרב היהדות – לא הייתה אף עלילה אחת מאז קום המדינה שהעמיקה את אהבת העם לישראל וגאוותו על ישראל כמבצע סיני.

אשליה אחת הולידה מערכת סיני שיש להורסה בלי רחמים, אם כי היא נעימה, אבל מטעה ומסוכנת, והיא – כאילו מבצע סיני פתר לגמרי בעיית ביטחוננו. מבצע זה שיפר, בלי ספק, במידה ניכרת את מצב ביטחוננו, גם השוטף, היום־יומי, וגם הגדול, הממלכתי; מבצע זה הגדיל את הביטחון על הגבולות והרתיע לזמן לא מעט את שליטי ערב מהתגרות בישראל, אבל הבעיה ביסודה לא נפתרה. ספק אם בכלל יש בכוחה של מלחמה לפתור בעיות היסטוריות, אם כי יש מלחמות בלתי נמנעות הדרושות לחסל סכנה בלתי אמצעית גדלה והולכת, כמלחמה נגד היטלר בקנה מידה עולמי וכמערכת סיני במזרח התיכון. גם הפילוג במחנה הערבי, הריב בין נאצר ובין שליט עיראק, הסכסוך המצרי־תוניסי, הניגוד בין מצרים וירדן אינם מקילים כלל, בניגוד למה שרבים חושבים על בעיית ביטחונה של ישראל. היריבים בעולם הערבי, השואפים כל אחד להגמוניה פאן־ערבית ושומרים על עצמאות כל ארץ ערבית, מתחרים ביניהם – אם מתוך כנות או מתוך העמדת פנים – בשנאת ישראל. וגם אם יש פה ושם נטייה להכיר בישראל או להשלים איתה, אין ערבי בשום ארץ, גם לא בלבנון, מעז להעלות זאת על דל שפתותיו. השופרות של הרודן המצרי – הרדיו והעיתונות הכפופה כולה לממשל הדיקטטורי, מתריעים על הסכנה הציונית וההון היהודי הבין־לאומי השליט בעולם – נוסח מצרי של תורת היטלר, ועל החובה לחסל את ישראל. בהפגנות עממיות גדולות הנערכות מזמן לזמן במצרים ליום יציאת הבריטים או ליום הלאמת התעלה או ליום השתלטות הכת הצבאית – מכריז גמאל עבד אל נאצר בעצמו על התכונה המתגברת של צבאו המפואר אשר ניצח את ישראל בסיני – זוהי הגרסה הרשמית במצרים על "האמת" של מערכת סיני – לשים קץ לישראל ולציונות בעלת בריתם של האימפריאליזם והקומוניזם, (בזמן האחרון נאצר לוחם כאילו בקומוניזם, אם כי הוא מקבל ביד רחבה אתנֵי הנשק הקומוניסטי ונזקק לעזרת ברית המועצות). מזמן לזמן שומעים "זמירות" אלה גם מפי קאסם העיראקי, אולם לא נאומי האיום של שליטי ערב מדאיגים – אלא התכונה הבלתי פוסקת, זרם הנשק המגיע לצבאות סוריה ועיראק, בעיקר מארצות הגוש הסובייטי, אבל גם מארצות המערב; במרכז פעולתם של הרודנים הצבאיים האלה עומדים לא מאמצי פיתוח ובניין כבישראל, אלא תגבורת הכוח הצבאי. מאות מדריכים באים מארצות הגוש הסובייטי למצרים, לסוריה ולעיראק ומאות קצינים מארצות אלה נשלחים לברית המועצות, לצ׳כוסלובקיה ושאר הגרורות הסובייטיות להשתלם בשימוש כלי הנשק החדישים ביבשה, באוויר ובים.

פניית ממשלת ישראל בקיץ 1958 לשגרירה של ברית המועצות, הדוגלת בשלום ועומדת בראש "תנועת השלום" הקומוניסטית והפרו־קומוניסטית בעולם, להזמין את נציגי מצרים וישראל לשיחות שלום נשארה ללא תשובה; הממשלה האמריקנית יזמה בעצמה בשנים האחרונות ניסיון להביא לידי שיחות שלום בין ירושלים וקהיר, והיוזמה באה מהסמכות העליונה בארצות הברית, והיא נכשלה, כי נתקלה בהתנגדות עקשנית, בתחילה מוסווית ולבסוף גלויה, מצד הרודן המצרי, אם כי בירושלים נתקבלה היוזמה ברצון טוב ובהערכה ובהוקרה נאמנה.

המתיחות העולמית בין המזרח והמערב והאיבה הגלויה מצד הרוב הגדול של הגוש הסובייטי לישראל מתוך רצון לקנות לב שליטי ערב ולהרחיק לב יהדות רוסיה מישראל, אף הן אינן מסייעות לקירוב הלבבות ולסיכויי השלום בין ישראל ועמי ערב.

עוד מראשית ייסוד המדינה (ועוד לפני כן) הועמדה ברית יהודית־ערבית ושיתוף פעולה מדיני, כלכלי ותרבותי בין העם היהודי ובין עמי ערב – כמטרה הראשונה, העיקרית והעליונה במדיניות

חוץ הישראלית. ברית זו היא הכרח היסטורי וחיוני לשני הצדדים; הצורך הגדול והאמיתי של עמי ערב הוא לא נשק קל וכבד, שעתיד בכל מלחמה עם ישראל ליפול בחלקו הגדול בידי צבא־הגנה לישראל, כאשר קרה הדבר במערכת סיני – אלא פיתוח, חינוך, תברואה והעלאת הפלח והפועל הערבי משפל מדרגתו. ישראל מסוגלת לתרום לתהליך מבריא זה אולי יותר מכל גורם זר במזרח או במערב. הצורך הגדול וההיסטורי של ישראל הוא מאבק קונסטרוקטיבי עם טבע הארץ, הפרחת השממה, ניצול אוצרות הטבע הספונים בחיקי האדמה והים לשם קליטת עלייה נוספת ומיזוגה, והקמת חברה חדשה בנויה על שותפות ואחוה אנושית. לשם כך היא זקוקה לשלום ולעזרת גומלין עם שכניה. אולם בימינו אלה נתונות כמעט כל ארצות ערב – מלבד אולי לבנון ותוניס – לשלטון רודני, או של דיקטטור צבאי או של דינסטיה מתקופת ימי הביניים המקיימת עדיין במדינה סחר עבדים, ועיני שליטים אלה מופנות לא לצורכי ההמונים אלא לביצור שלטונם ולתחרות הדדית על הרחבת ספירת השפעתם ושלטונם. תחרות זו יונקת לא מעט מהתחרות של שני הגושים העולמיים – הקומוניסטי והדמוקרטי, אבל ביסודה מונח המצב הפנימי של עמי ערב, מורשת עשרות דורות של שעבוד ועוני ופירוד ושפל חומרי ורוחני. מורשת עלובה ומשפילה זו לא תעמוד לעד, ומן ההכרח שתפנה מקומה לשאיפה המתגברת בכל המין האנושי להתעלות תרבותית וכלכלית, ליתר חירות ועצמאות, להאדרת הכבוד והגאון האנושי. אולם תמורה זו, ההכרחית והבלתי נמנעת, היא תהליך איטי וממושך, ובינתיים ישראל נתונה למצור, ללחץ ולאיום מוגבר מצד כל שכניה, ולחץ זה נעזר באיבה של העולם הקומוניסטי, שאף היא תחלוף בזמן מן הזמנים, אבל אין בכוחה של ישראל לקבוע מתי יגיע הזמן הזה. מאז ייסוד המדינה עומדת ישראל בפני מערכה משולבת – צבאית ומדינית, המתנהלת בשני מעגלים: במעגל הקטן של אזורנו, הכולל את ארצות התנ"ך (ישראל, מצרים, בבל, ארם וכנען), ובמעגל הגדול הכולל את כל כדור הארץ, וזהו השינוי הגיאופוליטי היסודי שבין מצבה של ארצנו בימי הבית הראשון והשני ובין מצבה בימי הבית השלישי. בימי הבית הראשון חיה ארצנו באזור מצומצם של ארצות התנ"ך הנ"ל. המזרח התיכון במובן המצומצם (שאינו כולל אפילו את פרס ותורכיה) זה היה היקפו ומגעו של עם ישראל בימי הבית הראשון. בימי הבית השני הורחב המעגל הזה וכלל בזה אחר זה את הקיסרות הפרסית, העולם ההלניסטי והאימפריה הרומאית. אבל עוד שטחים נרחבים וגדולים באירופה, אסיה ואפריקה (אמריקה עדיין לא הייתה ידועה אז) עמדו מחוץ למגעו של ישראל בארצו ובפיזוריו. בימי הבית השלישי – העולם, כדור הארץ, נתכווץ הודות לאמצעי החיבור המהירים ביבשה, בים, באוויר ובגלי האתר. גם הפזורה היהודית נפוצה עכשיו בכל חלקי העולם, והמעגל הגדול שבו פועלת ישראל – כולל כל חמש היבשות ואיי הימים בכל כדור הארץ.

אילו עמדנו רק במעגל הראשון ולא היה כל מגע עם המעגל הגדול, או אילו לא היה המעגל הגדול מתערב בענייני המעגל הקטן, כי אז היה הגורם הצבאי בלבדו מכריע. הערבים האמינו שכוחם הצבאי יכריע, כאשר קמה מדינת ישראל, והם הפרו החלטות או"ם ולא התחשבו כלל מה יאמרו הגויים. אולם חשבונם הצבאי של הערבים היה מוטעה, ובקרבות הייתה ידם על התחתונה, אם כי מספרם אז עלה על מספר תושבי ישראל פי ארבעים. אבל ישראל לא יכלה להתעלם מהמעגל הגדול משני נימוקים: 1. בתוך מעגל זה נמצא רובו הגדול של העם היהודי ומתוכו אנו שואבים כוח האדם ואמצעים חומריים ותרבותיים וסעד מוסרי ומדיני; 2. הכוחות שבמעגל זה לא יקבלו בנקל כל ההכרעות של הצבא הישראלי, **אם הכרעות אלה יתנגדו לאינטרסים האמיתיים או המדומים שלהם**; ויש נימוק נוסף קובע לא פחות: צבא־הגנה לישראל תלוי באפשרות ציודו

ופירושו של דבר – בכוננותו המלחמתית – **ברצון הטוב של מייצרי הנשק**, שרק מעטים מהם מוכנים להעמידו לרשות ישראל.

במלחמת הקוממיות גדלה עדיפותנו הצבאית, למרות מספרנו הקטן, לאחר שהספקנו להצטייד בנשק שהוכן ונרכש לפני קום המדינה והצלחנו לאמן צבאנו תוך כדי הקרבות וההפוגות שביניהם, נוסף על האימון שהורישה לנו ההגנה והיחידות היהודיות בצבא הבריטי. את הציוד לצבא שטרם הוקם השגנו אז גם בגוש המזרחי, בצ׳כוסלובקיה, וגם בגוש המערבי, בצרפת ועוד. ציוד זה לא נפל אז בטיבו מהציוד של צבאות ערב, והעליונות האנושית של צבא־הגנה לישראל ניצחה במערכה הצבאית. אולם במערכה המדינית במעגל הגדול – היה כוחנו קטן, ועצרת האו״ם, לאחר שעשתה מעשה עקרוני רב בישיבתה מיום 29.11.1947 – בהחליטה על עצם הקמת מדינה יהודית, אם כי תחומי ההחלטה היו לרעתנו – גילתה חולשה מתמדת לרעת ישראל. כאשר צבאות ערב פלשו לישראל, לא ניתנה פקודה כבימי מערכת סיני שעל הפולשים לסגת אחור בלי תנאים, אלא נשלח מתווך מטעם או״ם, הרוזן ברנדוט, שהציע לשנות ביסודה, לרעת ישראל, ההחלטה הגרועה מיום 29 בנובמבר. הוא אומנם הציע לתת כל הגליל ליהודים, גם החלק התיכון והמערבי, שהעצרת, בדצמבר, הועידה למדינה הערבית; אבל תחת זאת הציע למסור כל הנגב וחלק גדול של הדרום מקו אשדוד פלוג׳ה, שבו עמד הצבא המצרי עד אוקטובר 1948 – לירדן, יחד עם כל הגדה המערבית. וכן הציע לכונן את שדה התעופה בלוד וחיפה כבין־לאומיים, וירושלים שלפי ההחלטה מסוף נובמבר הייתה צריכה להיות ״גוף נפרד״, הוצעה לפי תוכנית ברנדוט לממשלת ירדן.

כידוע, נקראה אז עצרת מיוחדת של או״ם באירופה, ולא בניו יורק, לדון בתוכנית ברנדוט, אבל ההכרעה נפלה לא בעצרת האו״ם, אלא בשדה הקרב: במערכות האחרונות נגד מצרים בשבוע השלישי של אוקטובר 1948, בשבוע האחרון של דצמבר ובשבוע הראשון של ינואר, 1949, גירשנו את המצרים מקו אשדוד פלוג׳ה, שחררנו את באר שבע וכל הדרום והנגב, וכמו כן גירשנו, בסוף אוקטובר, את קאוקג׳י מן הגליל המרכזי. הניצחון הצבאי הכריע אז את הכף, לא מעט בגלל העובדה, שהערבים נעשו, שלא במתכוון, בני בריתנו, שכן גם הם היו מעוניינים בעובדה שנוצרה בניגוד להחלטת עצרת או״ם מיום 29.11.1947. זו, כידוע, החליטה גם על הקמת מדינה ערבית בגדה המערבית של ארץ־ישראל. הפלישה הערבית וניצחונות צבא־הגנה לישראל בעשרת הימים (כיבוש לוד ורמלה) ובאוקטובר ובדצמבר וינואר (גירוש המצרים וקאוקג׳י) – שמו לאל ההחלטה על מדינה ערבית (שהערבים התנגדו להקמתה רק בחלק מארץ־ישראל), והשטח במשולש המרכזי ובכיס החברוני נפל בידי הממשלה ההאשמית שבמזרח הירדן. מאחורי ממשלת ירדן התייצבה אנגליה, והעצרת לא יכלה ולא עצרה כוח ורצון להתנגד גם ליהודים וגם לערבים.

כשנתקבלה שוב בעצרת או״ם, בדצמבר 1949, בעיקר על ידי לחץ הוותיקן והמדינות הקתוליות באו״ם החלטה על בינאום ירושלים, החליטה ממשלת ישראל להעביר מיד את הכנסת והממשלה לירושלים, ועיר דויד (רק בחלקה החדש, המערבי) נהפכה שוב לבירת ישראל הלכה למעשה, בניגוד להחלטת העצרת, ושוב בנידון זה היה לנו בעל ברית שלא במתכוון – מדינת ירדן, שהשתלטה על ירושלים העתיקה, שבה בעצם מרוכזים כמעט כל המקומות הקדושים ליהודים, לנוצרים ולמוסלמים; ואם כי בזמן הראשון סירבו נציגי הממשלות הזרות להיפגש עם נציגי ממשלת ישראל בירושלים – התרגלו לאט לאט לעובדה הקיימת, ואין עכשיו אף שגריר זר אחד שאינו בא לפגישה עם ממשלת ישראל בירושלים, ואחדים מהם גם קבעו משכנם בירושלים.

אולם גם אז היה ברור שכוחנו הצבאי בלבדו לא יכריע, אם **כל הכוחות** במעגל הגדול יעמדו נגדנו. ובמערכת סיני ראינו שאפילו מעצמות אדירות כאנגליה וצרפת לא יכלו לעמוד אפילו שבוע ימים בפני הלחץ של העצרת (אם כי במועצת הביטחון הייתה בידם זכות הווטו), כאשר כל המדינות האחרות, גם במזרח וגם במערב, היו מאוחדות בדעותיהן נגדן. ודווקא ישראל הקטנה הייתה זו אשר עמדה ארבעה חודשים, מתחילת נובמבר, 1956, עד תחילת מארס, 1957, בפני הלחץ העצום של ברית המועצות וארצות הברית וכל שאר חברות או״ם, והמשיכה במאבק המדיני עד שהובטח לה במידה רבה, אם כי לא בשלמות מוחלטת, היעד הראשי שלמענו נכנסה ישראל למערכה זו. וישראל נאבקה בעקשנות ובהתמדה, כי היא נלחמה על **עניין חיוני** למען קיומה ועתידה, ועל עניין **צודק**, שהעולם הנאור והחופשי לא יכול היה שלא להכיר בצדקתו: על חופש השיט במְצָרי אילת ובים סוף.

ואם הכרזת המדינה במאי 1948 ומלחמת הקוממיות פתחה תקופה חדשה בתולדות הארץ והעם, ושינתה באופן יסודי את ההיסטוריה היהודית, הרי מערכת סיני פתחה פרק חדש במעמדה הבין־לאומי וביטחונה של ישראל. ויש לעמוד תחילה על התמורות שחלו בעולם הגדול ובאזורנו – היינו בשני המעגלים שבהם אנו פועלים – מאז קמה המדינה. והתמורות הן גם שליליות וגם חיוביות, ורק בראותנו ראייה בהירה כל התמורות נוכל לכוון פעולתנו המדינית והביטחונית באפיק הרצוי.

בעצרת האו״ם, שהחליטה בנובמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית, ישבו 56 אומות, מהן הצביעו 33 בעד הקמת המדינה, ובתוכן ארצות הברית וברית המועצות. 13 מדינות הצביעו נגד: שש המדינות הערביות חברות או״ם באותה תקופה, ארבע מדינות מוסלמיות בלתי ערביות: אפגניסטן, פקיסטן, פרס ותורכיה, ושלוש מדינות לא־מוסלמיות: מאסיה – הודו, מאמריקה – קובה, מאירופה – יוון. עשר מדינות נמנעו, בתוכן אנגליה. מאז גדל מספר חברות או״ם, והוא מגיע עכשיו לשמונים ושתיים. קמו מדינות חדשות, באסיה ובאפריקה, ומספרן הולך וגדל ועוד יגדל. בין החברות החדשות של או״ם יש חמש מדינות ערביות: לוב, מרוקו, תוניס, סודן, וירדן, ששטחן קרוב לחמישה מיליונים קילומטר מרובע ותושביהן למעלה מ־26 מיליון. הוקמה ונצטרפה לאו״ם מדינה מוסלמית לא־ערבית גדולה: אינדונזיה, המונה למעלה מ־78 מיליון תושבים. באפריקה נתעצמו מאז מלבד מרוקו, תוניס, לוב וסודן – גם גאנה וגיניאה, ועומדות בתור להשתחרר ניגריה – הארץ הגדולה ביותר באוכלוסייה ביבשת אפריקה, המונח כ־35 מיליון תושבים שרובם מוסלמים: טנגניקה, סומלי, קניה, ועוד. אלה שנתעצמו ועומדים להתעצם מהווים גורם בין־לאומי אדיר שכוחו ילך ויגדל.

לפני מבצע סיני נכרתה, כאמור לעיל, ברית צבאית בין מצרים, ירדן וסוריה. ברית זו נתערערה על ידי מבצע סיני, אולם לעומת זאת הוקם איחוד מצרי־סורי, ורודן מצרים מאיים על ישראל גם מדרום וגם מצפון.

בחלק גדול של המדינות החדשות, וכמעט בכל המדינות הסובבות אותנו, וגם בפקיסטן, בורמה, אינדונזיה ועוד קיימת דיקטטורה של כת צבאית)בבורמה – מתוך החלטת הפרלמנט החופשי).

״המלחמה הקרה״, כלומר הניגוד המדיני והאידיאולוגי והתחרות הכלכלית והבין־לאומית בין העולם הדמוקרטי במערב אירופה ובאמריקה ובין המשטר הטוטליטרי בארצות הקומוניסטיות נמשכת ומחריפה, למרות הניסיונות הכנים או המדומים הנעשים מזמן לזמן להפגתה. קשה להניח שהמלחמה הקרה ״תתחמם״ – כי שני הצדדים יש בכוחם להשמיד זה את זה, ושניהם יודעים זאת,

ומותר להאמין שמלחמה גלובלית אטומית, העלולה להשמיד כל המין האנושי או רובו הגדול – לא תפרוץ, אם כי עדיין לא ברור לאן מועדות פני הכוח העולמי הכביר שנתעצם אחרי מלחמת העולם השנייה: סין הקומוניסטית. בארץ זו חי כמעט רבע המין האנושי, והשטח שברשותו מבחינה יחסית הוא קטן, ומסביבו יש שטחים עצומים ריקים למחצה, והם חלק של ברית המועצות, התופסת החלק השישי של כדור הארץ. התתמיד סין בידידותה ובריתה עם שכנתה הרוסית, או בבוא היום תנסה להתפשט על פני השטחים הפנויים של בעלת בריתה ותניע את ברית המועצות להתחבר עם העולם המערבי? שאלה זו עטופה עדיין בערפל העתיד.

מה שניתן לראות בשעה זו ובעתיד הקרוב הוא ש"המלחמה הקרה", יותר משיש בה סכנה של התנגשות צבאית בין המערב הדמוקרטי ובין המזרח הקומוניסטי, היא מלחמה על נפש עמי אסיה ואפריקה, שהם, לאמיתו של דבר, הבעיה הגדולה והחריפה של תקופתנו. שורש הבעיה הוא – הפער העצום, החומרי והתרבותי, שבין עמי אירופה (כולל רוסיה הסובייטית) ואמריקה מצד אחד ובין עמי אסיה ואפריקה (פרט ליפן) מצד שני. מצד אחד – התפתחות גבוהה, יכולת טכנולוגית עצומה וגדלה, רווחה ועושר **רב יחסי** ומצד שני – ברוב עמי אסיה ואפריקה – רעב, בערות ותחלואה. עמים אלה מהווים הרוב המכריע של המין האנושי. משני ביליונים וחצי בני אדם החיים עכשיו בעולם יושבים למעלה מהחצי – כביליון וחצי – באסיה, ולמעלה ממאתיים ועשרים מיליון באפריקה. רק שתי ארצות באסיה, ושתיהן בקצות היבשת, הן מפותחות, אם כי לא עשירות, כארצות אירופה ואמריקה, והן: יפן בקצה המזרחי של אסיה וישראל – בקצה המערבי. רוב עמי אסיה נשתחררו רק אחרי מלחמת העולם השנייה, ורמתם החברתית, הכלכלית והתרבותית נמוכה ביותר, ובכמה ארצות, כגון הודו ומצרים, מתקיימים ההמונים המרובים החיים בכפרים בשפל המדרגה, על סף הרעב.

מידת צריכת האנרגיה בארצות השונות היא קנה מידה מאלף על ההבדלים העצומים ברמת החיים שבין עמי אירופה ואמריקה ובין רוב עמי אסיה ואפריקה. בשנת 1950 הייתה **צריכת האנרגיה** של כל המין האנושי שווה לאנרגיה הנוצרת משריפת 2.7 ביליון טונה פחם לשנה. בממוצע זה יוצא קרוב לטונה לאיש לשנה. אולם הממוצע אינו נותן תמונה נאמנה מהצריכה הממשית בחלקי תבל שונים. הצריכה הממוצעת לאיש לשנה בארצות הברית היא שמונה טונות, באירופה 2.5 טונות. באסיה רק כעשירית הטונה, רק ביפן זה מתקרב לקצת יותר מטונה אחת לאיש לשנה.

ישראל שוכנת בקצה המערבי של אסיה, ומעמדה הגיאוגרפי עושה אותה לגשר בין שלוש היבשות: אסיה, אירופה, אפריקה. היא שוכנת במזרח התיכון, אבל באזור זה יושבים לא רק עמים ערבים אלא גם תורכים ופרסים, שאומנם דתם היא מוסלמית, ומאז העצרת בנובמבר 1947, שבה התנגדו להקמת מדינה יהודית מתוך סולידריות מוסלמית, חלו בתוכם שינויים רבים. שאפתנותו האימפריאליסטית של הרודן המצרי והישענותו על ברית המועצות, הגבירו בשתי ארצות אלה הרגשות אנטי־ערביות. התורכים והפרסים רואים גם בנאצר וגם בברית המועצות סכנה לקיומם החופשי, והם יודעים להעריך את גבורתה, יכולתה היוצרת ועצמאותה וקשריה העולמיים של ישראל. דעת הקהל שוכחת לרוב כי רוב תושבי המזרח התיכון הם לא ערבים. מספר התורכים, הפרסים והישראלים עולה על מספר הערבים – במצרים, סוריה, ירדן, לבנון ועיראק.

אולם ישראל אינה נמנית רק עם עמי המזרח התיכון, אלא גם עם עמי הים התיכון. שכניה ביבשה הם מצרים, ירדן, סוריה ולבנון, אבל שכניה בים התיכון הם תורכיה, יוון, איטליה, צרפת,

ובים הדרומי, – בים סוף – חבש וסודן. סודן רובה מוסלמית ודוברת ערבית אם כי הדרום הוא פאגאני ואין לו כל זיקה לאיסלאם וללשון הערבים. מדינה זו שומרת על עצמאותה ויש לה יסוד לפחד משכנתה הצפונית – ממצרים של נאצר. חבש רואה עצמה כנצר שלמה המלך ומלכת שבא, ודגלה הוא דגל גור אריה יהודה, והעם החבשי רוחש חיבה לעם ישראל.

אולם אליבא דאמת אין ישראל עם מזרח תיכוני או ים תיכוני, אלא עם **עולם** ומרותק לעם היהודי המפוזר בכל רחבי עולם. הזיקה לפזורה היהודית בעולם היא הזיקה המכרעת והקובעת בישראל. למעלה מתשע מאות אלף היהודים שעלו ארצה בעשור הראשון לקיום ישראל – באו ממאה ושתיים ארצות מכל היבשות ומכל איי הים. המרחקים הגיאוגרפיים בימינו אינם ממלאים תפקיד מכריע כבימי קדם, אפילו לא כבימי המאה התשע־עשרה. הטלגרף, הטלפון, המטוס והרדיו, קירבו מרחקים ועשו את כדור הארץ ליחידה משולבת, ואין עכשיו ארץ בעולם שאינה זקוקה, פחות או יותר, לשאר הארצות. בישראל הזיקה היא **לכל** הארצות, ולא רק מפני קשריה עם תפוצות היהדות.

הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בימינו, המונה למעלה משישה מיליונים יהודים נמצא ביבשת אמריקה, הצפונית והדרומית. בארצות הברית של אמריקה הצפונית בלבדה נמצאים כחמישה מיליונים ומאתיים אלף יהודים. כשבע מאות אלף יהודים יושבים בארצות אמריקה הלטינית (מהם כשלוש מאות ושישים אלף בארגנטינה), וכרבע מיליון יהודים בקנדה. באירופה (כולל רוסיה האסיאתית) יושבים כארבעה מיליונים וארבע מאות אלף, מהם כשלושה מיליון וחצי בגוש הסובייטי (בברית המועצות בלבד כשלושה מיליונים). קרוב למיליון יושבים באירופה המערבית. המרכזים הגדולים פה הם באנגליה (450,000) ובצרפת (325,000). בארצות אסיה (מחוץ לישראל) יושבים כמאה תשעים ושניים אלף; הקיבוץ היהודי הגדול ביותר באסיה (מחוץ לישראל), לאחר עליית יהודי בבל ותימן, הוא עכשיו בפרס – כשמונים אלף יהודים. ביבשת אפריקה יושבים עוד כשש מאות אלף יהודים: בדרום אפריקה –כ־110,000, במרוקו 200,000, באלג׳יר כ־140,000, בתוניס כ־85,000 ובמצרים כ־30,000, באוסטרליה ובניו זילנד יושבים כ־66,000 יהודים.

פיזור זה של היהדות בכל רחבי תבל מזקיק את מדינת ישראל לכל הארצות, בין שיש לה ובין שאין לה קשרים דיפלומטיים איתן.

ולא רק הפזורה. העם בישראל גופו מלוקט מעולי כל הארצות, ואין עם בעולם, גם לא ארצות הברית, המורכב מיוצאי כל כך הרבה ארצות מכל היבשות כעם בישראל. על פי הרכבו אין העם בישראל אירופי, אסיאתי, אפריקני או אמריקני בלבד. הוא כולל בתוכו בני כל היבשות והאיים, – ואין כעם ישראל, למרות מספרו המצער, המסוגל, הודות לכך, להבין ולהכיר כל העמים בעולם, עמי אירופה ואמריקה, אסיה ואפריקה.

בשבעים השנים שלפני ייסוד המדינה היו העולים בעיקר יוצאי אירופה. מזמן ייסוד המדינה עד סוף 1958 עלו 922,274, מהם 394,831 יוצאי אירופה (42.8%), יוצאי אסיה 264,640 (28.7%), יוצאי אפריקה 200,006 (24.7%), יוצאי יבשת אמריקה 10,295 (1.2%).

ועַם זה בישראל שהתלקט מכל הארצות – זקוק לידידותן של כל הארצות או רובן, למען התגבר על האיבה של שכניו הקרובים המתנכלים לקיומו. בכוחנו הצבאי אנו יכולים אומנם להתגונן, אבל בכוח הצבאי שלנו לא נכריח עמי ערב לעשות שלום איתנו ולשתף איתנו פעולה מתוך שוויון וזיקת גומלין לטובת שני הצדדים. אין ספק שנבקיע סוף סוף חומת השנאה המקפת אותנו בארצות השוכנות על גבולנו, אבל לא נבקיע אותה בהתקפה

חזיתית אלא בעקיפין, בהידוק הקשרים עם הפריפריה במזרח התיכון, שיש בה עמים מוסלמים ונוצרים לא ערבים, וברכישת כבוד ואהדה וידידות בקרב עמי אסיה ואפריקה, שעליהם נשען הגוש הערבי באו״ם ומחוצה לו במדיניות העוינת לישראל. רכישת ידידות עמי אסיה ואפריקה היא מטרה לעצמה ואמצעי למטרה. שאיפתנו לשלום ולשיתוף פעולה עם עמי ערב מוליכה אותנו לעמים הבלתי ערבים באסיה ובאפריקה, ועל נפש עמים אלה נלחמים מאז תום מלחמת העולם השנייה המזרח והמערב, הגוש הסובייטי, ארצות הברית באמריקה וארצות מערב אירופה.

סין נכבשה לקומוניזם בכוח, אולם הודו, השנייה בגודל האוכלוסין ביבשת אסיה ובעולם כולו, מקיימת משטר דמוקרטי. והמאבק שאנו עדים לו בין מזרח ומערב הוא מאבק מדיני, צבאי, כלכלי וטכנולוגי וגם מאבק אידיאי. כביליון ורבע תושבי אסיה ואפריקה לא הגדירו עצמם, ורובם של עמים אלה מפחדים **מכל** המעצמות הגדולות, גם מסין ומברית המועצות וגם ממעצמות המערב. ואם כי ישראל היא כמעט כמות מבוטלת במאבק המדיני־הצבאי והכלכלי־הטכנולוגי, שבין שני הגושים המתחרים, הרי במאבק האידיאי עשויה ומסוגלת ישראל למלא תפקיד לא מבוטל, הודות למורשתה ההיסטורית ולסגולותיה האינטלקטואליות והרוחניות ויוזמתה היוצרת והחלוצית.

ישראל היא ארץ דמוקרטית, ואין היא יכולה להתקיים כלל בלי משטר דמוקרטי. בלי ערך האדם וחירותו, אחריותו והכרת שליחותו, בלי יוזמתו החופשית והחלוצית, לא הייתה הארץ נבנית והמדינה לא הייתה קמה ולא הייתה מתקיימת. אין זאת אומרת שאין פגימות בדמוקרטיה הישראלית. יש ויש. אולם זהו יתרונה של דמוקרטיה שהיא מסוגלת לתקן המעוות במוקדם או במאוחר.

אף על פי שישראל רואה בחירות האדם ובמשטר הדמוקרטי ערך אנושי ומדיני יסודי, וזה מעמיד אותה בשורת הארצות הדמוקרטיות, אין ישראל פוסלת שום ארץ שיש לה משטר אחר, והיא שואפת לקיים יחסים תקינים וידידותיים עם כל הארצות השוחרות שלום, והיא מאמינה שייתכן שיתוף פעולה על בסיס הדדי ושוויון בין כל הארצות בלי יוצא מן הכלל. ייתכנו לא רק יחסים תקינים בין ארצות בעלות משטר שונה אלא גם ידידות, ודוגמה בולטת לכך היחסים שבין פולין וישראל.

אולם ישראל אינה רואה בדמוקרטיה המדינית חזות הכול. עוד לפני הקמת המדינה יצרנו בארץ צורות חיים ודפוסים חברתיים חדשים ומקוריים שאין דוגמתם בשום ארץ אחרת. ההתיישבות העובדת שלנו על כל צורותיה (קיבוץ, מושב עובדים, מושב שיתופי), הקואופרציה המסועפת בכל ענפי הכלכלה: בבניין, בסלילה, בתחבורה, באשראי, במכירה, בקנייה, בשיכון; מוסדות העזרה ההדדית כקופת חולים, משען ועוד. כמו כן הוקמו עוד לפני המדינה מוסדות חינוך ומחקר גבוהים בירושלים, בחיפה וברחובות שנתעלו בכמותם ובאיכותם לאחר קום המדינה, והם עומדים בשורה אחת עם מוסדות חינוך ומחקר בארצות העשירות והמתקדמות ביותר. המדינה גילתה יכולת להכשיר בזמן קצר עולים שבאו מארצות מדולדלות ומשועבדות – להיות כוח יוצר ומגן שאינו נופל בערכו וביעילותו מעולי הארצות התרבותיות ביותר. בתנופה בלתי מצויה מבוצעת בארץ זו יצירה משקית חדשה ומסועפת בחקלאות ובחרושת, בספנות ובתחבורה יבשתית ואווירית, ומוקמים מפעלי שיכון אדירים למאות אלפים משתכנים מהעולים ומהוותיקים; ושפה אשר לפני יובל שנים נחשבה לשפה מתה, חנוטה בספרי קודש ותפילה – נעשתה לשפה חיה, לשפת דיבור,

לימוד וספרות, המלכדת קיבוצי גלויות הרחוקות זו מזו מרחקי זמן ומקום – וממזגת אותם לאומה אחידה.

רבים מעמי אסיה ואפריקה, שמעולם לא נתקלו ביהודים, כעמים הבודהיסטיים באסיה והעמים הכושים באפריקה, אולי לא היו יודעים כלל על הנעשה בארץ קטנה זו, אלמלא מבצעי צבא־הגנה לישראל ממלחמת הקוממיות ועד מבצע סיני. דווקא מערכה אחרונה זו, אשר כאילו קוממה נגדנו את כל העולם, גם הקומוניסטי וגם הדמוקרטי, גם באירופה ובאמריקה וגם באסיה ובאפריקה, דווקא מערכה זו הוליכה שמע ישראל לארצות קרובות ורחוקות, ומנהיגי עמים תרבותיים ופרימיטיביים שאלו עצמם: כיצד אומה קטנה זו עמדה ועומדת למעלה מעשר שנים נגד אויביה המרובים ממנה פי כמה, והמקבלים זיון מהמערב ובמידה עוד יותר גדולה מהגוש הקומוניסטי – מה פשר החידה המופלאה הזאת? והם מצאו התשובה הנכונה: העליונות הרוחנית, הרוח החלוצית והיוזמה היוצרת הפועמת בעם זה ובבניו הלוחמים והמגינים. רבים מהם באו לישראל לראות גילויי העליונות הזאת וביטוייה הממשיים, והם הופתעו, נפעמו ונתפעלו, כי מצאו כאן יותר מאשר שיערו מראש. מהודו ומבורמה, מיפן ומציילון, מקמבודיה, מגאנה ומליבריה, מחבש ומאוגנדה, מסודן הצרפתית ומחוף השנהב, מתורכיה ומקפריסין, מניגריה ומרודזיה – באו הנה שליחי הנוער בארצות אלה ללמוד דרכי הקואופרציה וההתיישבות, חינוך בוגרים ואימוני נח"ל, וכאילו מתחילה להתקיים בימינו נבואת ישעיהו "וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים – וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ: לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו" (ישעיה ב, 2).

משונה ותמוה, אבל טבעי הדבר שמבקרים זרים יודעים להעריך הרבה יותר נכונה את פלא ההתחדשות וכושר היצירה וגבורת הרוח וההשראה החלוצית המתגלים במפעל המוקם בישראל, מהרוב הגדול של תושבי ישראל עצמם, הללו שקועים כל אחד בדאגות יום יום, הרואה רק מה שנעשה או לא נעשה בפינתו הצרה, וקורא יום יום בעיתונים לא על רבבות ומאות אלפים הילדים שנאספו מכל קצווי תבל ולומדים בבית ספר ממלכתי אחד ורוכשים יסודות תרבות לאומית ואנושית בשפתם העברית, ולא על רבבות ומאות אלפים פועלים העובדים יום יום בחריצות בשדה ובחרושת ובונים את הארץ, ולא על רבבות הנוער המתאמנים ומתחנכים מתוך שוויון גמור בצבא־הגנה לישראל, ולא על מאות ואלפים המורים והפרופסורים והחוקרים והסופרים והאמנים היוצרים את התרבות העברית, אלא קוראים על סנסציות של מעילות ופורצים ומתפרעים וגילוי בתי בושת, על השמצות וקטטות מפלגתיות ושערוריות אחרות. משום כך אין התושב הישראלי ברובו הגדול מסוגל להקיף בסקירה ממצה את המפעל היחיד במינו המתרקם בארץ בשטח העלייה, הפיתוח, הפרחת השממה והתרבות, העלאת האדם, אימון הצבא וציודו, מבצעים חלוציים ביישובי הספָר והנגב, הפיכת אבק אדם שנצטבר מכל קצווי תבל לאומה בת חורין ועצמאית המתערה שוב במולדתה. רק האיש הזר, הבא מרחוק ורואה ביעף את המפעל ברחבי הארץ ומשווה את הנעשה פה לנעשה בארצו – יודע להעריך נכונה – כאשר יעריך נכונה היסטוריון שיכתוב תקופתנו זו בעוד 50 שנה – את המפעל האדיר והמופלא הנוצר בארץ ללא דוגמה ואח בארץ אחרת – והוא עומד ומתפעל ומעריץ; ובני אסיה ואפריקה שהתעצמו ועומדים להתעצם יודעים שיש להם ממה וממי ללמוד – ללא פחד של השתלטות, והם שולחים הנה את טובי צעיריהם וגם מזמינים את מומחינו, מדריכינו ומפקדינו ללמדם להתגבר על הבעיות הקשות שהועמדו בפניהן, לאחר השגת עצמאותם.

לפי שעה סללנו רק משעול צר למספר מדינות באפריקה ואסיה. הודו בהנהגתו של המדינאי

הדגוּל נֶהרוּ מסרבת לקיים עם ישראל יחסים תקינים, אם כי מר נהרו הבטיח כמה פעמים לנציגינו לעשות כך. אולם האינטליגנציה ההודית מעריכה ומוקירה את ישראל, וטובי בניה באים הנה מזמן לזמן ללמוד וללמד – ללמוד דרכי התיישבות, קואופרציה וחינוך וללמד פילוסופיה הודית. מעשר המדינות העצמאיות כיום ביבשת אפריקה, חמש הן מדינות ערביות: מרוקו, טוניס, לוב, מצרים וסודן. עם כל שאר מדינות אפריקה, שהן בעיקר נוצריות – גיניאה היא מוסלמית – אנו מקיימים יחסים תקינים וידידותיים, ומדריכינו ומומחינו בשטחים רבים מסייעים בכישרון ובמסירות חלוצית לפיתוח הארצות האלה, וכן מפתחים בכמה מהן מפעלים כלכליים משותפים, וחברות ישראליות פועלות שם.

אין ישראל יכולה כמובן להתחרות עכשיו, וספק אם תוכל גם בעתיד, בידע הטכנולוגי של מעצמות אדירות המוציאות הון תועפות על מעבדות ומחקרים. וודאי שלעולם לא תוכל להתחרות ביכולתן הצבאית והחומרית. אולם בממלכת הרוח אין הכמות מכרעת, אם כי אין היא מבוטלת, וגם עמים קטנים שחוננו בסגולות הדרושות יכולים לתרום לאוצר הערכים האנושיים ולהעלאת המין האנושי. ירושלים ואתונה בימי קדם, שהיו למעשה עיירות לא גדולות, הנחילו לעולם מורשה בת אלמוות שהעשירה את המין האנושי והטביעה חותם בל יימחה על תרבות הדורות שעברו ועל זו שבימינו. ישראל והיהדות מוסיפות לעשות כך גם עכשיו.

המפעלים והגורמים בישראל המושכים אלינו את טובי הנוער מעמי אסיה ואפריקה הם:

א. גבורת צבא־הגנה לישראל. כבר צוין למעלה הרושם של מבצע סיני בעולם, שעורר בכל מקום הוקרה והערצה לצבא הישראלי ולעמו. הנח"ל בצבאנו משמש להרבה ארצות מקור השראה.

ב. הדבר השני שאינו דרמתי כל כך, אבל יש לו משמעות יותר איתנה ובת־קיימא היא ההתיישבות העובדת, גם הקיבוץ וגם המושב. עמי אסיה ואפריקה אינם נגררים אחר הקומוניזם הטוטליטרי, וגם הקפיטליזם האמריקני אינו הולם את מצבם ושאיפותיהם, והם רואים ביצירות החברתיות החדשות שהולכות ונוצרות בישראל, ללא כפייה, אלא מתוך יוזמה חופשית וחלוצית, מיזוג של חירות האדם ומניעת ניצול ואפליה וביצוע מקסימום של שותפות חברתית וכלכלית. הם מאמינים שיש לאל ידם להקים בארצם התיישבות מושבית המושתתת על משק אינדיבידואלי, עבודה עצמית ומידה רבה של עזרה הדדית פנימית וקואופרציה בקנייה ובמכירה. הממשלה הבורמזית שלחה לישראל עשרות משפחות קצינים לעבוד שנה בקיבוצים ובמושבים, במטרה להקים במרחבים השוממים של בורמה מעין חבל לכיש – יישוב חבל גדול וריק במרכז הארץ ועל גבולה אשר גם יבצר ביטחון המדינה מפני כנופיות עוינות וגם ייצוק דפוסי חברה חדשים מיוסדים על עבודה עצמית ועזרה הדדית.

ג. הסתדרות העובדים, שמבנֶהָ ותפקידיה שונים מכל ארגוני הפועלים בעולם, והיא הוקמה מלכתחילה לא רק כארגון מקצועי או קואופרטיבי, אלא כברית בוני מולדת ומחדשי אומה. בני אסיה ואפריקה, המתחילים אף הם בבניין חייהם מחדש ברשות עצמם, סבורים, בצדק, שיש להם ללמוד ממנה כיצד להפוך עמם הפרימיטיבי לעם עובד תרבותי.

ד. הישגי המדע הישראלי, הצרוף והשימושי, בשטחי הפיזיקה, הגיאולוגיה, המדיצינה, החקלאות והחברה. כמה עמים באסיה ובאפריקה, שנשתחררו בזמן האחרון, עזובתם רבה, והן סבורות, בצדק, שלהצלת העם היהודי בישראל עזרו בהרבה אנשי המדע ושילובם במפעל ההתיישבותי.

ה. כושר הבנייה והיוזמה של העם בישראל, המתמיד בעבודתו ובפיתוח ארצו על אף היותו נתון במצור. העמים האלה רוצים לשתף אותנו בשיקום ארצם, וכבר הוקמו כמה מפעלים משותפים בשטח הבנייה, הספנות והתרבות, והולכות ונרקמות תוכניות נוספות.

ו. בארצות אסיה ואפריקה אין בעיה של קליטת עולים, אבל מפעל קליטת העלייה מארצות רבות ברמה תרבותית שונה זו מזו ומיזוגם לעם אחד, מעורר השתאות, ויש בו לקח מאלף למנהיגי הארצות, שעמיהן אף הם נבדלים בתוכם, לפי שבטיהם, בלשונם ותרבותם ובמנהגיהם. והם שואפים להפוך ארצם, שאינה בעצם אלא שם גיאוגרפי, ליחידה לאומית בעלת תרבות משותפת.

ז. רושם גדול עושה על עמים אלה גם היציבות של ישראל, המוקפת אויבים מכל עבריה ביבשה, והיא דומה לאי רוגע ושלֵו בתוך ים סוער של הפיכות, רציחות פוליטיות, השתלטות כיתות צבאיות, דיכוי חופש הפרט, חתירות הדדיות. עוצמה מוסרית זו של אומה קטנה זו בולטת ומבהיקה ביתר עוז על רקע הסביבה האזורית הפרועה שבה היא חיה שנצטבר מכל קצווי תבל לאומה בת־חורין ועצמאית המתערה שוב במולדתה. עבדים.

אנו עומדים עתה רק בראשית התרקמות יחסינו עם ארצות אסיה ואפריקה, ואסור לנו לשכוח אף לרגע האזהרה הנבונה: "אַל יִתְהַלֵּל חֹגֵר כְּמַפְתֵּחַ" (מלכים א כ, 11). אנו מתהלכים במעלה הר תלול, זרוע מוקשים ופחים, ועדיין אנו רחוקים מהפסגה הנכספת, כי לעת עתה אנו מוקפים לאורך כל גבולותינו ביבשה – אלף ושמונים קילומטר – חומת שנאה והתנכלות. ואויבינו מנסים לזרוע בקרב עמי אסיה ואפריקה אי־אמון לישראל המשמשת, כביכול, ראש גשר לאימפריאליזם. אולם אמת המעשים והיצירה טופחת על פני משטינינו, אם כי להשטנה זו נתנה יד כל העיתונות הסובייטית וזו של רוב גרורותיה (מחוץ לפולין), בעיתון מצויר בקהיר "אחר סאעה" נדפסה תמונת הקבינט האמריקני והנשיא אייזנהואר בראשו – הכפוף לשלטון יהודי סודי שבראשן עומדים הסנטור ליהמן, המדען רוברט אופנהיימר, חבר בית המשפט העליון פליכס פרנקפורטר, אדמירל ריקובר (ממציא הצוללת האטומית) ועוד. ומסופר, כי "זקני ציון" אלה כבר השתלטו על אירופה ואמריקה והם חורשים מזימות להשתלט על אסיה ואפריקה, ומקל החובלים בידם היא ישראל. בוועידת נוער שנתכנסה בקהיר בפברואר שנה זו (1959) ביוזמת הרודן המצרי וברית המועצות נתקבלה החלטה האומרת, כי "ישראל היא עושק תוקפני ציוני־אימפריאליסטי, והמשך קיומה של ישראל כמוהו כתוקפנות, והוועידה תומכת בזכות העם הערבי לשחרר את פלסטין ולחסל את העושק התוקפני". אולם בוועידה של עמי אפריקה, שנתכנסה באקרה (בירת גאנה) לא הצליחה מצרים בניסיונה להטיל החלטה אנטי־ישראלית, אם כי באותה ועידה השתתפו חמש מדינות ערביות אפריקניות. גם בעצרת האו"ם אין הרודן המצרי בטוח עוד בתמיכתם של כל עמי אסיה ואפריקה, כאשר היה הדבר בוועידת בנדונג ובעצרת החירום שנקראה בימי מערכת סיני. אפילו כמה מדינות מוסלמיות באסיה עמדו על סכנתו ונזקו של הרודן המצרי והן משתפות פעולה עם ישראל. כרגע יש לישראל נציגויות בשש ארצות אסיה וחמש נציגויות בארצות אפריקה, ומתקיימים יחסי ידידות ועזרה עם כמה מדינות שמטעמים שונים לא התקשרו עם נציגים רשמיים.

נמל אילת והשיט במְצָרים בים סוף ובאוקיינוס ההודי ממלאים תפקיד מדיני וכלכלי רב־סיכויים ביחסינו עם ארצות אסיה ואפריקה המזרחית. עד עכשיו תופסת אירופה המקום הראשון ביצוא הישראלי, אמריקה – המקום השני, אסיה – המקום השלישי, ואפריקה – הרביעי, אבל אין ספק, כי שתי היבשות האחרונות עתידות למלא מקום גדול יותר בסחר החוץ שלנו. אולם אין לשקול חשיבות היחסים עם עמי אסיה ואפריקה מבחינה כלכלית־מסחרית בלבד. זו היא זכות היסטורית גדולה ומשום כך גם חובה – שניתנה לישראל לעזור לעמים נחשלים ופרימיטיביים

להתעלות, להתפתח ולהתקדם, ועל ידי כך לעזור לפתרון הבעיה החמורה ביותר של המאה העשרים – הבעיה המרכזית של האנושות בימינו – בעיית הפער המסוכן שבין אסיה ואפריקה מצד אחד ואירופה ואמריקה (**ואוסטרליה**) מצד שני, כי רק סתימת הפער הזה מסוגלת להביא לידי אחווה ושותפות בין־לאומית אמיתית, שארגון האומות המאוחדות הציג אותה בראש מאווייו, ולעת עתה אינה אלא משאלה חסודה. ושותפות בין־לאומית אמיתית לא תיתכן כל עוד קיים מרחק עצום בין רמת החיים, הבריאות וההשכלה של עמים שונים.

אין גם ספק שמשקלם של עמי אסיה ואפריקה בזירה הבין־לאומית ילך ויגדל, אם מפני רוב אוכלוסיהם וגם מפני רוב מדינותיהם. באסיה שמחוץ לברית המועצות כבר נשתחררו כל המדינות משלטון זר, וגם באפריקה אנו עדים לתהליך מהיר ובלתי נמנע של שחרור העמים השחורים. האחוזות הצרפתיות באפריקה נעשו כבר רפובליקות אוטונומיות בתוך "העדה" (Communauté), והמושבות הבריטיות והאחרות (של בלגיה, פורטוגל) אין ספק שבמוקדם או במאוחר ישיגו אף הן את עצמאותן. המדינה הגדולה ביותר ביבשת השחורה, ניגריה, המונה כ־35 מיליון תושבים, תהיה עצמאית בשנה הבאה, אם כי היא כבר אוטונומית גם עכשיו במידה רבה, ויש ערך רב ליחסים הידידותיים בין ישראל ובין ראשי הפדרציה הניגרית.

ועם כל החשיבות הגדלה והולכת של יבשת אסיה ואפריקה אין מדיניות החוץ של ישראל יכולה להפחית במלוא הנימה במאמצי קשריה עם אירופה ואמריקה. בשתי יבשות אלה יש לישראל עניין **מיוחד וגורלי** משלושה טעמים: 1. בשתיהן שוכנת רובה המכריע של הפזורה היהודית – למעלה מעשרה מיליון. 2. שתיהן יהיו עוד זמן רב מרכז התרבות והמחקר, ומתלמדים אזרחיים וצבאיים מישראל ירכשו שם השכלתם הגבוהה שעדיין אין להשיגה בארץ בשלמות, ואנשי המחקר הישראליים יהיו זקוקים לקשרי תרבות עם אנשי מחקר באירופה ובאמריקה. 3. הציוד לצבא־הגנה לישראל, שעדיין אין ליצרו בארץ – וזהו הציוד העיקרי גם לחילות היבשה, גם לחיל האוויר וגם לחיל הים – תוכל ישראל להשיג רק בארצות הידידותיות של יבשות אלה, כי באסיה ובאפריקה אין מייצרים עדיין נשק ועוד זמן רב לא ייצרו אותו שם.

גם לאחר הגדולות שנעשו בישראל באחת־עשרה השנים לקיומה – עדיין חסרה המדינה הצעירה הרבה דברים חיוניים: טרם שוכנו כל העולים כראוי, ולא לכולם הובטחה תעסוקה קבועה; אין עדיין חינוך תיכוני וגבוה חינם; הפער בין היצוא והיבוא, על אף ההתקדמות הכלכלית הבלתי פוסקת והגדלה של הייצוּר, עדיין גדול ומדאיג; וצבא־הגנה לישראל עדיין אינו מצויד במידה מספיקה באיכות ובכמות. ובזה לא נמנו כל החסרונות והליקויים הפנימיים. אבל המחסור הגדול, הקובע והעיקרי בישראל – הוא מחסור ביהודים. אין אומנם ארץ בעולם שיישובה גדל פי שלושה במשך עשר שנים, כאשר נעשה הדבר בישראל, אולם עדיין אין לנו בארץ אלא כ־15% של העם היהודי, ומספר היהודים בארץ עוד לא הגיע לשני מיליונים. ודיבור על המיליון השלישי יש בו במקצת מעין לעג לרש. והמחסור ביהודים הוא כמותי **ואיכותי** כאחד. הממשלה הנבחרת הראשונה בראשית שנת 1949 הציגה בראש משימותיה **הכפלת האוכלוסין במשך ארבע שנים**. משימה זו נתמלאה עוד לפני הזמן הנועד. מי שירצה עכשיו להכריז על משימה זו, ולא בארבע וגם לא בעשר השנים הבאות, יתקשה קודם כול למצוא תשובה מציאותית וסבירה לשאלה: מאין יבואו עוד שני מיליון יהודים, בתקופה הבאה?

ביבשת אפריקה ואסיה נשארו עוד כשמונה מאות אלף יהודים אשר בחלקם הגדול – אפשר להניח – יעלו ארצה בשנים הבאות, אבל המקסימום שיש לצפות מארצות אלה הוא כחצי מיליון

יהודים. אילו שערי רוסיה וארצות הגוש הסובייטי היו נפתחים, היו בלי ספק נוהרים ארצה מאות אלפים. אבל המפתח לשער הסגור הוא לא בידי העם היהודי. יש לצפות לעלייה **חלוצית** מארצות הרווחה והחופש באירופה ובאמריקה – עלייה זו באה גם עכשיו באלפים מעטים לשנה, ועדיין מדינת ישראל לא נתפנתה ברצינות ובמלוא יכולתה לטיפוחה והרחבתה. לפי האמנה שבין הממשלה ובין הסוכנות היהודית נשארה פעולה זו בידי הסוכנות. המאמצים שהסוכנות עושה בשטח זה – והיא עושה מאמצים נאמנים – הם לא ברוכים ביותר, וזוהי משימה שהמדינה צריכה לקחת על עצמה, כי רק היא תוכל להפעיל גם בתפוצות וגם בארץ את הכוחות הדרושים להאדרת עלייה זו וקליטתה. אבל בירור סוגיה זו אינו מעניינו של פרק זה.

דבר אחד ברור ללא ספק: זיקת ישראל ליהדות הגולה וזיקת יהדות הגולה לישראל מחייבות טיפול יתר של מדיניות חוץ ישראלית בארצות אירופה ואמריקה; ויש נימוקים ממלכתיים, המחייבים טיפול גם אילו לא נמצא רוב מניינו ורוב בניינו של העם היהודי בארצות אלו. והנימוקים הממלכתיים הצרופים אינם קלי־ערך, ויש בתוכם גם כאלה העלולים לקבוע גורל המדינה, ביטחונה וקיומה.

הוויכוח בימי השילומים היה במידה רבה ויכוח אם גרמניה של ימינו ברובו לארצות אירופה ואמריקה, וההון הדרוש ואשר יידרש עוד הרבה שנים לפיתוח הארץ, יבוא משתי יבשות אלה. במשך הזמן יגדל חלקן של יבשות אסיה ואפריקה בסחר החוץ הישראלי, אבל חשיבותן של אירופה ואמריקה לא תפחת, וההון הדרוש לישראל יבוא בעיקרו מאירופה ומאמריקה, לאו דווקא מיהודים בלבד, אלא גם מממשלות ומבעלי עסקים לא־יהודים. לא ידועה אף ארץ אחת שנתפתחה רק מההון שנצבר בתוכה. ארצות הברית של אמריקה הצפונית נזקקה להון זר עד מלחמת העולם הראשונה, היינו כמאה וארבעים שנה אחרי מלחמת הקוממיות שלה. וישראל, הקולטת עולים בלי הון, ודאי לא תתמלא מחוליתה, ומשיכת הון ליצירת מפעלי פיתוח בישראל מן ההכרח שתהווה אחד המרכזים של הפעילות הישראלית הבין־לאומית.

אולם ישראל נזקקת לאירופה ולאמריקה בעניין החיוני ביותר לשלומה ולביטחונה – וזהו ציודו של צבא־הגנה לישראל. כבר צוין לעיל, כי ביטחון אינו רק צבא – אלא עלייה, התיישבות, חינוך ועוד. אולם בלי צבא אין ביטחון, וצבא עומד על שני דברים: רוח האדם הלוחם וכושרו – וכלי המלחמה אשר בידו. וכלים אלה שונים מכל הכלים האחרים שבעולם. מעטות הארצות המייצרות אותם. ארצות אסיה ואפריקה וכן ארצות אמריקה הדרומית אינן מייצרות, ואף הארצות המייצרות – לא כולן מוכרות אפילו בכסף מלא. הגוש הסובייטי, המזרים ציוד רב ועצום לארצות ערב, היודע היטב לשם מה נועד ציוד זה – מסרב לספק, אף בכסף מלא, נשק לישראל. אולם תיתכן גם מדינה ידידותית ביותר בין מייצרי הנשק העיקריים בעולם, אשר מטעמים שונים מסרבת לספק נשק, חינם או בכסף מלא, לישראל. וארץ כזו היא ארצות הברית.

זמן רב, גם בימי בווין וגם בימי אידן, הייתה בריטניה מתייחסת בחוסר אהדה לישראל, ואם כי היא חתמה על הצהרת השלושה (ארצות הברית, צרפת, בריטניה) בשנת 1950, לשמור על מאזן הכוחות בין ישראל ובין ארצות ערב, סירבה **זמן רב** למכור לישראל נשק, שהייתה נותנת חינם לירדן ולעיראק, ומוכרת למצרים.

אחרי ההפיכה בעיראק ביולי, 1958, הבין משרד החוץ הבריטי, שהערבים במזרח התיכון הם משענת קנה רצוץ, וכי נאצר מהווה סכנה חמורה לעולם החופשי ולחירותן של כל שאר ארצות ערב. מאז חל שיפור ניכר ביחסי בריטניה־ישראל, גם בריטניה למדה להעריך את משטרה, מפעלה

וערכה הבין־לאומי של ישראל, ושיפור זה בא לידי גילוי בכמה דברים. נשתנה לטובה גם היחס לצורכי הציוד של צבא־הגנה לישראל. אחרי העסקה הצ׳כית הייתה גם קנדה מוכנה למכור לישראל מטוסי סילון (אומנם, אחרי הרבה היסוסים), אחד מסוגי הציוד החיוניים ביותר, כי בכוח האוויר, יותר מאשר בכל כוח צבאי אחר, תלוי כישרון ההתגוננות היעילה והמהירה. ישראל החזירה את מטוסי הסילון הקנדיים, הואיל וידידתה הנאמנה באירופה, צרפת, תחילה תחת ממשלתו של אדגר פור, ובמיוחד בימי ממשלתו של גי מולה, סיפקה לישראל את הכוח האווירי הדרוש, ולא היה כדאי להשתמש בשני דגמים שונים המחייבים חלקי חילוף ואמצעי אחזקה שונים, שיש בהם רק כדי להכביד על חיל האוויר.

צורכי הציוד של צבא־הגנה לישראל הצריכו את משרד הביטחון הישראלי לבוא בדברים עם הממשלה הגרמנית – גם לשם רכישת נשק וגם לשם מכירת נשק. ולא היה דבר שנוי במחלוקת חמורה בישראל כיחסים עם גרמניה, והדבר טבעי. בדורנו נשמדו על ידי גרמניה הנאצית שישה מיליון יהודים, ואילו גרמניה זו הייתה מנצחת במלחמה ומשתלטת בעולם, אין ספק שהייתה משמידה את כל העם היהודי.

ההיסטוריה היהודית יודעת לספר על כמה וכמה מעשי שוד ופרעות וטבח שנעשו ליהודים בזמנים שונים ובארצות שונות. אבל מה שעשתה גרמניה הנאצית לא קרה עוד גם בהיסטוריה היהודית לא בכמותו ולא בתכנונו ולא באכזריותו. ומעשים כאלה אין לשכוח ואין לסלוח, ובוודאי לא יכול לשכוח ולסלוח הדור שלנו, שאחיו ואחיותיו והוריו וילדיו נשרפו ונחנקו בחדרי הגזים באושוויץ, בטרבלינקה, בדכאו, בברגן בלזן ועוד. ספק אם היה פעם מעשה זוועה אכזרי ורב־היקף כזה בהיסטוריה האנושית. כשממשלת ישראל עוררה בפעם הראשונה בכנסת בינואר 1952 תביעת השילומים מגרמניה המערבית – המזרחית אינה רוצה עד היום לשמוע כל תביעה על החזרת השוד של הנשרפים והנרצחים על ידי הנאצים שבתוכה – נתחוללו ויכוחים סוערים ומשולהבים, ולא רק דמגוגים המסוגלים לספסר בדמי מיליונים ואשר ניסו לסקל את הכנסת בשעת הוויכוח, אלא גם אנשים כנים טענו, שכל מגע עם גרמניה המערבית הוא פסול, והשילומים מגרמניה הם בגדר מוקצה מחמת מאוס או גרוע מזה. רוב הכנסת ורוב העם בישראל ובעולם לא קיבל עמדה זו: הוא תבע את קבלת השילומים וחייב משא ומתן עם גרמניה של אדנאואר, אשר הכירה באחריותו המוסרית של כל העם הגרמני לפשעי הנאצים וראתה חובה לעצמה לפצות את הסובלים שנשארו בחיים.

רוב האנשים הם דבֵקים ונוקשים ברגשות עברם, ואינם מסוגלים לראות התמורות המתחוללות בעולם ולהכיר ביחסים והצרכים החדשים, ואינם מבינים שאם אין לתקן את העבר, יש לדאוג לעתיד שהאסונות הקודמים, לא יחודשו, והדאגה לעתיד אפשרית רק אם רואים המציאות המתחדשת לא בעיניים של אתמול ושלשום – אלא בראיית זרם השינויים.

הוויכוח בימי השילומים היה במידה רבה ויכוח אם גרמניה של ימינו היא אותה גרמניה הנאצית, ואם אין הבדל בין אדנאואר ובין היטלר, ואחרים הרחיקו לכת ואמרו שבעצם לא היה הבדל בין גרמניה הקיסרית ובין גרמניה הנאצית. העם הגרמני היה תמיד ויישאר תמיד עם נאצי.

ושוב נתעורר הוויכוח, כשמשרד הביטחון ראה צורך לבוא בדברים עם גרמניה המערבית בדבר ציוד צבאי שאפשר היה להשיגו רק בגרמניה במקום הטענה שאסור לנהל כל משא ומתן עם גרמניה – באה אז הטענה של ״אישיות רמת מעלה״ אסור לבוא בדברים עם גרמניה, אבל עם נציגים מדרגה לא כל כך גבוהה – מותר.

והוויכוח השלישי נתעורר כשעיתון גרמני, "דר שפיגל", פרסם ביולי שנה זו על מכירת נשק מישראל למשרד הביטחון של מערב גרמניה. הדבר הוחלט בממשלה באמצע דצמבר 1958, והחוזה נחתם בסוף מארס 1959, ובישיבה המשותפת של ועדת הכספים וועדת חוץ וביטחון של הכנסת, שבה דנים על תקציב משרד הביטחון נמסר על "עסקה" זו. אולם המחלוקת פרצה רק לאחר שהשבועון הגרמני פרסם את הדבר, ודבריו הועתקו בעיתון ערב ישראלי. שלושה ימים נמשך הוויכוח בעניין זה בכנסת – והרוב בכנסת אישר פעולת הממשלה, אם כי הרוב היה מורכב (וזה אולי מקרה ראשון בכנסת) – חלקו מהקואליציה וחלקו מהאופוזיציה.

לא היה ויכוח בכנסת שעורר הדים חזקים בעולם, לא רק בעולם היהודי, אלא גם בעיתונות העולמית, כמעט בכל הארצות, כוויכוח על מכירת נשק מצד ישראל למדינה הידועה זה דורות כמדינה הצבאית par excellence, ומחוץ לעיתונות הסובייטית שחזרה על דברי הקומוניסטים הישראליים שניסו להתייצב בראש המתנגדים, אם כי היו להם מתחרים גם מימין וגם משמאל – הכירה כל העיתונות העולמית והיהודית – פרט ליוצאים מן הכלל מעטים – בצדקתו ובבגרותו הממלכתית של הרוב בכנסת.

אין בידי בן־תמותה להחיות ששת המיליונים אשר נשרפו ונחנקו ונקברו חיים על ידי הנאצים. אולם ששת המיליונים האחים והאחיות שהלכו למות השאירו לנו צוואה קדושה: למנוע שואה כזו מהעם היהודי בעתיד, ולמנוע זאת על ידי היות העם היהודי עם עצמאי בארצו, המסוגל לעמוד בכוחו בפני כל צר ואויב. ואין זו הצוואה של השואה הנאצית בלבד, אלא הלקח שבוני הארץ בשלושת הדורות שלפני קום המדינה הסיקו מכל ההיסטוריה היהודית בגולה, שהייתה היסטוריה כמעט מתמדת של שואות גדולות וקטנות טביחות של מסעי הצלב, גירושים מאנגליה, ואחר כך מספרד ומפורטוגל, פרעות של בוגדן חמלניצקי, של הצאר הרוסי, של פטלורה, של היטלר. כל אלה לימדו את חלוצי התקומה לא לבכות, לא לקונן, לא להסתפק באמירת "שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ", אלא להיחלץ לחידוש המולדת, לבנות בה כפרים ייחודיים, לצבור כוח יהודי, להזדיין, להגביר עלייה, לא לעמוד כעני בפתח, גם לא לומר מתוך ייאוש "תָּמוֹת נַפְשִׁי עִם פְּלִשְׁתִּים", אלא להקים מדינה ולהיות עם ריבוני שווה זכויות במשפחת העמים.

ייתכן שאילו קמה המדינה היהודית ביום שהרצל כתב ביומנו: "היום ייסדתי את מדינת היהודים" – זה היה בהתכנס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל באוגוסט, 1897, לא היה צורך כה חיוני בצבא יהודי, כי בסוף המאה התשע־עשרה היה כל העם היהודי בחיים, כל השערים היו פתוחים, והיהדות שהייתה אז בעיקר עם אירופי, הייתה נוהרת בהמוניה למדינתה ואירופה כולה, שהייתה אז מושלת בכיפה העולמית, הייתה רואה את המדינה היהודית בעין טובה, ומסביב למדינה היהודית לא הייתה אף מדינה עוינת אחת – כי בימים ההם (1897) לא הייתה קיימת אף מדינה ערבית אחת, וכל המזרח התיכון, לרבות מצרים, היה חלק של הקיסרות העות'מאנית. אולם המדינה לא נוסדה בסוף המאה התשע־עשרה – אלא לאחר מלחמת העולם השנייה, ב־14 במאי, 1948, כשנשתנתה באופן יסודי תמונת העם היהודי, תמונת המזרח התיכון ותמונת העולם כולו. שני שלישים מיהדות אירופה נשמדו על ידי הנאצים, ושליש נותק בחוזק יד מהעם היהודי ונגזר עליו אֶלם לאומי אחרי המהפכה הבולשביסטית ברוסיה הסובייטית.

רוב עמנו יושב עכשיו ביבשת אמריקה, ורק שארית הפליטה של הטבח הנאצי ויהדות ארצות האיסלאם – תימן, בבל ואפריקה הצפונית, פרס ותורכיה – הגיעו בהמוניהם לארץ. כל ארצות ערב במזרח התיכון התעצמו, מקצתן אחרי מלחמת העולם הראשונה, וברובן אחרי מלחמת

העולם השנייה, וכולן כאחת התייצבו כצר למדינה היהודית. קיסרויות אוסטריה־הונגריה, איטליה וגרמניה נהרסו ולא נשאר להן זכר, ואירופה כולה המושלת בכיפה ירדה מגדולתה. בריטניה, צרפת וגרמניה אחרי מלחמת העולם השנייה לא היו עוד ושוב לא יהיו מה שהיו לפני מלחמת העולם הראשונה. אנגליה, שהייתה מעצמה עולמית ראשונה במעלה במאה התשע־עשרה ועד סוף מלחמת העולם השנייה – נהפכה למעצמה ממדרגה שנייה, הפסידה כל אחוזותיה באסיה והולכת ומפסידה לאט לאט מושבותיה באפריקה, כי כל אלה נהפכו או נהפכות או ייהפכו למדינות עצמאיות.

צרפת הייתה בימי נפוליון המעצמה הראשונה באירופה והתנשאה להשתלט על כל העולם, ובמלחמת העולם הראשונה עמד מצביאה בראש כל חילות בעלי הברית שנלחמו בגרמניה ובעלות בריתה. במלחמת העולם השנייה ירדה מגדולתה כמעצמה עולמית, הפסידה כל מושבותיה באסיה, שנהפכו למדינות עצמאיות, ומושבותיה באפריקה הולכות ונהפכות למדינות אוטונומיות.

גרמניה הייתה בתחילת המאה העשרים האדירה ביותר באירופה ונאבקה על המקום הראשון בעולם. לאחר מיגורו של היטלר במלחמת העולם השנייה ירדה למדרגה של אחת המדינות הבינוניות באירופה, אם כי גילתה לאחר המלחמה כוח התחדשות מפליא ומשקלה הכלכלי והפוליטי עולה, אבל תקופת ההגמוניה שלה באירופה עברה ללא שוב, ועכשיו אין היא אלא אחת החברות המרובות בנאט״ו, שאומנם היא תופסת בה מקום חשוב.

בראש העולם בימינו התייצבו שתי מעצמות אדירות: ארצות הברית וברית המועצות.

ארצות הברית הייתה במשך 160 שנה אחרי מלחמת השחרור שלה מתבודדת במועדיה ושומרת על צוואת וושינגטון, לבל תסתבך בבריתות ובל תתערב עם זרים. מסורת זו עוד מוסיפה לחיות בקרב כמה חוגים שמרניים של העם האמריקני. עד מלחמת העולם השנייה לא נזקקה אמריקה לשום ברית ולשום התקשרות חיצונית לשם ביטחונה ושלמותה. שני האוקיינוסים ממזרח וממערב ועמים חלשים וידידותיים מצפון ומדרום הבטיחו את שלומה וביטחונה. בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה נשתנה המצב. האוקיינוסים חדלו מהיות מחסה ומבטח, כי נוצרו פצצות אטומיות ומימניות וטילים בין־יבשתיים שיכולים להחריב את אמריקה מעבר לאוקיינוס. ואחרי מלחמת העולם השנייה יזמה אמריקה ברית נאט״ו הכוללת את קנדה וכל ארצות מערב אירופה (פרט לשבדיה) ותורכיה. אמריקה זקוקה עכשיו לעזרת אירופה, כשם שאירופה זקוקה לעזרת אמריקה. גם ברית המועצות אינה סומכת על כוחה בלבד. היא הקימה ברית ורשה הכוללת כל הארצות הקומוניסטיות (או כפי שהן קוראות עצמן: ״דמוקרטיות עממיות״) במזרח אירופה.

מדינת ישראל הקטנה אינה שייכת לשום ברית ולשום גוש – בניגוד לרצונה. יש אומנם דוקטרינרים הרואים את בדידותה של ישראל כברכה. אם יש בכך משום ״ברכה״ הרי זו ״ברכה״ מאונס. המתברכים בבדידותנו דוגלים בשם ניטרליות; גם נהרו דוגל בנייטרליות כביכול, אבל הוא חבר בקומונוולט הבריטי. אין הוא ניטרלי אפילו ביחס לישראל ולערבים, כי יש לו קשרים אמיצים ויחסים תקינים עם ארצות ערב, אבל הוא נמנע בעקשנות מקשירת קשרים דיפלומטיים עם ישראל, ובביקוריו התכופים במזרח התיכון פסח, בכל פעם שלא במקרה, על ישראל. ישראל מאז קומה נקטה מדיניות – ומדיניות זו נכללה בקווי היסוד של כל הממשלות בישראל מאז הבחירות לכנסת הראשונה, – האומרת, כי ״ישראל לא תיתן יד לשום מזימה וברית תוקפנית המכוונת נגד איזו מדינה שהיא ותסייע במידת יכולתה להפגת המתיחות הבין־

לאומית". וכל הממשלות בישראל היו נאמנות למדיניות זו, ויש להניח שיהיו נאמנות גם להבא, לא רק מתוך נאמנות למורשת השלום של נביאי ישראל, אלא גם מתוך זיקה ליהדות העולם הנפוצה בכל הארצות; מתוך חרדה לכל קיבוץ יהודי אין ישראל יכולה ורשאית לתת יד לשום מזימה תוקפנית נגד איזו מדינה שהיא שיש בה יהודים, ויהודים ישנם בגוש המזרחי ובגוש המערבי.

אבל מדוע אסור לישראל מה שמותר לפולין, לצ'כוסלובקיה, לבלגיה, לתורכיה, לדנמרק, לצרפת – להשתתף בברית התגוננות עם אומות ידידותיות? בלי ספק הייתה ישראל מסכימה לניטרליזציה של כל אזור המזרח התיכון, הייתה מסכימה לאסור כל מלחמה בתוכו ועליו מאיזה צד שהוא, והייתה נותנת יד למתן ערובות יעילות לשלמות הטריטוריאלית של כל הארצות האלה, כשם שישראל הייתה מסכימה לכרות ברית שלום עם כל שכנותיה לשם שיתוף פעולה כלכלי, מדיני ותרבותי. אבל שני הדברים אינם יכולים להתבצע על ידי רצונה של ישראל בלבד; וכל האחרים, שבהם תלוי הדבר, מסרבים. בינתיים מוסיפה ברית המועצות לזיין את מצרים וסוריה (אם כי מצרים כאילו נלחמת בקומוניזם שבתוכה) ואת עיראק, ואמריקה מוסיפה לזיין את ירדן וסעודיה, וגם אנגליה שולחת נשק לירדן ועיראק. אומנם מגילת האו"ם מבטיחה לכל חבריה שלום וביטחון, אולם ברית המועצות אינה סומכת כנראה על מגילת האו"ם והיא יוצרת פצצות מימן וטילים בין־יבשתיים, שלפי דברי חרושצ'וב, אין דוגמתם בעולם, והיא שוקדת על ברית ורשה. גם ארצות הברית אינה סומכת על המגילה בלבד, והיא פיתחה הראשונה פצצות אטומיות ומימניות וגם יוצרת טילים מודרכים ועוד, מקיימת ברית נאט"ו ושוקדת על הקמת בריתות גם בחלקים אחרים של העולם. היכולה ישראל הקטנה והבודדת לסמוך על מגילת או"ם, שהייתה קיימת גם בימי פלישת צבאות ערב לתוכה ביום קומה, והמגילה לא הפריעה, ועצרת או"ם אפילו לא דרשה נסיגת הפולשים לארצות שמהן באו – ובימים ההם לא גילתה ברית המועצות איבה מיוחדת לישראל, וודאי לא אמריקה?

ודאי שאיש לא ידרוש מישראל ניטרליות מוסרית. אין ישראל יכולה ומחויבת להעריץ משטר השולל מיהודים זכות חינוך עברי וזכות עלייה ואפילו זכות של זיקה נפשית גלויה לעם היהודי ולמולדת הקדומים של העם ;ואין ישראל גם יכולה ומחויבת לא להבחין בין משטר המקיים חירות האדם וכבודו, ובין משטר השולל זאת. בישראל מתירים לקומוניסטים ישראליים לספר שקרים על ארצות הברית ועל ברית המועצות, ולא ייתכן שידרשו ממנה לאסור על לא־קומוניסטים לספר האמת על ארצות הברית וברית המועצות.

הודו אינה ניטרלית לגבי מה שנעשה בדרום אפריקה, כי בארץ זו חיים אלפי הודים. ואין אנו יכולים להיות ניטרליים ביחסנו הנפשי, הרעיוני לגבי הנעשה באיזו מדינה שהיא בעולם, כי אנו עם־עולם. לממשלת טוניסיה או לבנון אין זה נוגע כלל מה נעשה במדינות אחרות. מעניינים אותן רק היחסים שבין אותה מדינה לבינן מבחינת קשרי מסחר, או מבחינת האינטרסים הפנימיים שלהן. אבל מה שנעשה בתוך המדינה, משטרה, לא נוגע להן. לא כן אנחנו. אם אחת המדינות מיוסדת על משטר טוטליטרי – פירוש הדבר שהיישוב היהודי בתוכה משולל זכות אדם, ואין אנו ניטרליים לגבי זה, אם כי אותם היהודים אינם נתיני ישראל, ואין ממשלת ישראל מייצגת יהודים הגרים מחוץ לגבולותיה. אנו מבחינים בין מדינה למדינה לא רק משום מצבם של היהודים באותה מדינה, אלא גם מתוך צרכים ממלכתיים של מדינת ישראל, מתוך יחסי המדינות לישראל. אם מדינה טוטליטרית קובעת יחס שלילי לעניין חיוני של ישראל, אין לנו עוד כל אפשרות לנסות ולשנות את יחסה על ידי הסברת ענייננו לדעת הקהל שבאותה ארץ. אי אפשר לפרסם מכתב בעיתוני

אותה הארץ נגד החלטת הממשלה. אי אפשר לעורר ויכוח בפרלמנט. אי אפשר לפנות לאישים בעלי השפעה. כולם כפופים לשליט, והחלטתו היא סופית. בארץ, שיש בה חופש הדיבור, הוויכוח והביקורת, אפשר לערער בפני דעת הקהל בכל הצינורות שדעת הקהל באה בארץ זו לידי ביטוי. אולם יחד עם ההבחנה המחויבת בין משטרים שונים אין ישראל מתנה יחסיה עם ארצות שונות באופיו של המשטר הפנימי.

ישראל נקטה בעמדה של טיפוח יחסי ידידות ועזרת גומלין עם כל מדינה שוחרת שלום, בלי לבדוק במשטרה הפנימי ומבלי לפגוע באינטרסים של אומה אחרת. אבל איזה עיקרון מוסרי או טעם מעשי אוסר על ישראל לבקש ידידים ובעלי ברית שרוצים כמוה בשלום בכל העולם ובהפגת המתיחות הבין־לאומית, ואשר יגבירו ביטחונה של ישראל וירתיעו אויביה במזרח התיכון להתנכל לקיומה ?

ביום 3 במאי, 1957, בא לירושלים שליחו של נשיא ארצות הברית, מר ריצ׳רדס, והגיש לממשלת ישראל החלטת הקונגרס האמריקני מיום 9 במארס 1957, האומרת: —

א. הנשיא מוסמך לעזור לכל מדינה או קבוצת מדינות באזור המזרח התיכון ולשתף פעולה איתה, אם היא רוצה בכך, לפיתוח עוצמתה הכלכלית לשם שמירת עצמאותה המדינית;

ב. הנשיא מוסמך להגיש לכל מדינה או קבוצת מדינות באזור זה, אם היא רוצה בכך, עזרה צבאית;

ג. ארצות הברית רואה את קיום העצמאות והשלמות של האומות במזרח התיכון כדבר חיוני לאינטרס הלאומי שלה ולשלום העולם;

ד. ולמטרה זו, אם הנשיא רואה צורך בכך, הרי ארצות הברית מוכנה להשתמש בכוחה המזוין ולעזור לכל מדינה או לקבוצת מדינות הדורשות עזרה נגד התקפה מזוינת מצד כל ארץ הכפופה לקומוניזם הבין־לאומי, בתנאי ששימוש זה יהלום את התחייבויות ארצות הברית הנובעות מחוזים ואת החוקה של ארצות הברית.

ממשלת ישראל הודיעה בתשובה לממשלת ארצות הברית, כי: —

א. ישראל מאשרת מחדש, כי בניהול יחסיה הבין־לאומיים משמשים נר לרגליה העקרונות והמטרות של מגילת האו״ם, היינו חיזוק השלום בעולם, פיתוח יחסי ידידות בין העמים, יישוב סכסוכים בין־לאומיים בדרכי שלום והשגת שיתוף פעולה בין־לאומי בשטח הכלכלי, החברתי וההומניטרי.

ב. בהתאם להתחייבויותיה על פי מגילת או״ם מתנגדת ישראל לתוקפנות מכל צד שהוא לגבי שלמותה הטריטוריאלית ועצמאותה המדינית של כל מדינה שהיא. אין לישראל כל כוונה תוקפנית נגד כל עם אחר בכל מקום שהוא, והיא מכירה בחשיבות שבשמירת העצמאות והשלמות הטריטוריאלית של ארצות המזרח התיכון;

ג. ישראל מכירה, כי יש לעשות כל מאמץ כדי להגיע לשלום בר־קיימא הן במזרח התיכון והן ברחבי תבל, ולמטרה זו תשתף פעולה עם ארצות הברית ועם ממשלות ידידותיות אחרות;

ד. ישראל מכירה, כי לשם קידום היציבות, הרווחה והשלום במזרח התיכון חיוני הוא לעודד פיתוח כלכלי המיועד לחיזוק העצמאות הלאומית;
ה. ממשלת ישראל מביעה את הערכתה לממשלה ולעם בארצות הברית על העניין שגילו ועל העזרה שהושיטו במשך שנים רבות לפיתוחה של מדינת ישראל.

בתשובה להצהרה הישראלית פרסמה הממשלה האמריקנית ההודעה הבאה:

ארצות הברית רשמה לפניה את הצהרת ממשלת ישראל מיום 21 במאי, 1957 שבה מביעה ממשלה זו את תמיכתה במטרות של מדיניות המזרח התיכון, אשר הותוותה על ידי הנשיא אייזנהואר ואושרה בהחלטה משותפת של הקונגרס מיום 9 במארס, 1957".
הדוקטרינה המוגדרת בהחלטה זו נידונה עם ממשלת ישראל על ידי השגריר ג'יימס פ' ריצ'רדס, עוזר מיוחד לנשיא, בשעת ביקורו בישראל. ארצות הברית תומכת ומחזיקה בעקרונות ובמטרות שהותוו בהצהרה הישראלית ביחס למדיניות האמריקנית, שלפי הדוקטרינה.

כפי שהדגיש ראש הממשלה בכנסת ביום 3.6.1957: "אין ישראל מוקיעה שום מדינה אחרת, אם כי המשטר הדמוקרטי וחירות האדם בישראל הם יסוד מוסד במדינתנו, אבל אין אנו רואים כל תועלת וזכות להתערב במשטרה הפנימי של איזו מדינה שהיא. ברצוננו רק ליצור תנאים בין־לאומיים שיחזקו את ביטחוננו ויסייעו לנו לקיים הייעוד העליון של ישראל – קליטת עולים".
כמו כן מצהירה ממשלת ישראל ברורות, "שהיא מתנגדת לכל התקפה מאיזה צד שהוא ואין לה כל מגמה תוקפנית נגד שום אומה או מדינה באיזו ארץ שהיא".
בשיחות ובמשא ומתן עם מר ריצ'רדס ועם שליחי מחלקת החוץ האמריקנית בוושינגטון, היה ברור, כי הצהרת הקונגרס האמריקני (שנקראה בשם דוקטרינה של אייזנהאור) היא הצהרה חד־צדדית, ואמריקה לא התחייבה באופן מוחלט בפני שום אומה להגיש לה עזרה צבאית בכוחה הצבאי. היא רק אמרה, כי היא מסמיכה את הנשיא, בתנאים מסוימים, להגיש עזרה. הוא מוסמך, אבל לא חייב. מה אמרה, אפוא, חליפת ההודעות בין ממשלת ישראל ובין הממשלה האמריקנית? היא אמרה: פחות בדידות למדינת ישראל. אחד המדינאים הסובייטים הביע ביטחונו, כי שליחו של הנשיא מר ריצ'רדס לא יבוא לישראל, כי ברגע שיבוא לישראל – לא תצטרף אליו אף מדינה ערבית אחת. והוא טעה בשתיים: השליח בא לישראל – ומדינות ערב, שאליהן פנה לא הרחיקו אותו. הן הרחיקו לכת מישראל – כי מסרו הצהרות נגד הקומוניזם העולמי, מה שישראל לא עשתה, כי כל מגעה עם מדינות אחרות מכוונים לא נגד מי שהוא. וחילוף ההודעות בין ישראל ובין אמריקה לא הביא איתו התחייבות לעזור לישראל אם תיתקף, אלא סייעה במידה ידועה להרתעה מהתקפה.

שליטי ערב קבעו לעצמם שני עקרונות ביחס לישראל, וגם כשהם מסוכסכים בינם לבין עצמם, הם נוהגים כולם לפי עקרונות אלה:
1. סירוב לעשות שלום עם ישראל, והמשכה במצב של לוחמות, ולשם כך החרמת ישראל, שימת מצור עליה ביבשה ובים והרחקת לב עמים אחרים מעל ישראל, לעשותה בודדה בעולם;

2. תכונה צבאית מתמדת שתאפשר ביום מן הימים לנצח את צבא־הגנה לישראל ולהכחיד את ישראל ולמחותה מעל מפת הארץ.

ואם כי מדיניות עוינת ושלילית זו לא הביאה עד היום לערבים כל תועלת וכל תוצאה חיובית מבחינתם הם, ויש אולי מדינאים בודדים פה ושם המכירים בליבם שזוהי מדיניות עקרה וגם מזיקה לערבים עצמם – הרי אין כל יסוד להניח כי שליטי ערב יגיעו מתוך רצונם הם ובזמן הקרוב לידי שינוי מדיניות זו, אפילו לא אלה שחדלו להאמין ביעילותה.

ועל ישראל לשקוד משום כך על שני מאמצים שיעשו לאל המדיניות העוינת של שליטי ערב:

1. לקיים כוח צבאי בעל כושר וציוד שיש בו כדי **להרתיע** את שליטי ערב מכל יוזמה תוקפנית נגד ישראל. הרתעת האויב ומניעת מלחמה, חשובה ועדיפה מניצחון במלחמה על האויב, כי אין בכוחה של מלחמה לפתור בעיות היסטוריות (אלא אם המטרה היא להשמיד לגמרי את העם היריב. זוהי אולי כוונת שליטי ערב, אבל אין זו יכולה בשום אופן להיות כוונת ישראל), וכל מלחמה, גם זו שמנצחים בה, עולה ביוקר רב, לא רק במובן הכספי והכלכלי (אם כי אין לזלזל בה בהפסד זה), אלא בעיקר בקורבנות האדם, שאין ערוך להם, גם אם הקורבנות הם מעטים, ולא בכל הקרבות אפשר להצליח למעט בקורבנות, כאשר עשינו במערכת סיני.
2. לטפח יחסי ידידות עם מקסימום של עמים ומדינות בכל היבשות, גם באירופה ואמריקה וגם באסיה ואפריקה. ידידות זו חשובה ודרושה כשהיא לעצמה לגבי מעמדה הבין־לאומי של ישראל, אבל היא גם עשויה להביא לידי ערעור חומת האיבה הערבית והריסתו, ובסופו של דבר תכשיר ברית שלום ושיתוף פעולה בין ישראל וערב.

מערכת סיני הייתה במישרין ובעקיפין גורם חשוב לרקימת יחסי ידידות עם כמה עמים חדשים, שלא היה לנו מקודם כל מגע איתם, ולחיזוק הידידות שהייתה לנו עם עמי אמריקה וכמה מעמי אירופה עוד לפני מערכת סיני.

עם ישראל הוא העם האחד, או אחד העמים המעטים בעולם, הבודד במועדיו. וכאמור, אין ישראל שייכת לשום ברית או גוש. כל מי שמסוגל לראות ולהבין את המציאות הבין־לאומית בתקופתנו והתנאים הגיאופוליטיים שבהם נתונה ישראל יציין זאת בצער ובחרדה; כל העמים האחרים קשורים זה לזה בקשרי דת, לשון, מסורת ובריתות מדיניות וצבאיות, ואין הם אצים לטפח ידידות עם עַם בודד – אלא עם כל החוג שעם זה משתייך אליו. וגם מבחינה זו עלינו להעריך מחדש יחסינו עם גרמניה.

כבר צוין לעיל, שגרמניה של היום אינה גרמניה של קיסר וילהלם ולא גרמניה של היטלר. ולא רק מפני משטרה השונה אלא מפני השינוי היסודי של המציאות הבין־לאומית והתנאים הגיאופוליטיים שבהם נתונה גרמניה של היום. גרמניה המערבית היא חברה בנאט״ו, וברית המועצות המזיינת את גרמניה המזרחית מתנגדת לזיונה של גרמניה המערבית, כשם שהיא מתנגדת לזיונן של שאר ארצות המערב. גרמניה יחד עם בריטניה וצרפת ירדו, כאמור לעיל, מגדולתן שבסוף המאה התשע־עשרה, וכוחות אדירים חדשים עומדים בראש גושים מלוכדים במזרח ובמערב. אולם גרמניה המערבית תופסת מקום חשוב בקרב נאט״ו, ולא רק זאת: הולכת ומתהדקת האחדות האירופית של מדינות מערב אירופה, וצרפת, שארצה נפגעה קשה שלוש

פעמים מידי גרמניה הקיסרית וההיטלרית – בשנים 1870, 1914–1918 ו־1940–1945 – מתקרבת יותר ויותר לגרמניה, והמדינאי הצרפתי הדגול, הגנרל דה גול, שאיש לא יחשוד בו כי רגשותיו הצרפתיים הם פגומים וחלשים, נסע להיפגש עם אדנאואר בבון, בירת גרמניה המערבית, כדי לחזק קשרי הידידות בין צרפת וגרמניה, אם כי שתיהן חברות בנאט״ו, בברית הגדולה של מערב אירופה וארצות הברית.

קשה להגיד כי הצרפתים אוהבים את הגרמנים, וכי הגרמנים אוהבים את הצרפתים. עוד יותר קשה להניח, כי צרפת בכלל, ובייחוד צרפת של דה גול, שכחה מה שגרמניה הקיסרית והנאצית עוללה לה במלחמת 1870, במלחמות העולם, הראשונה והשנייה. אבל שתי מדינות אלה מתקשרות זו לזו יותר ויותר, ולאו דווקא מפני שהן אוהבות אחת את חברתה, אלא מפני שהן זקוקות זו לזו. זיקה הדדית – זהו היסוד הממשי לידידות מדינית. אין שתי מדינות, וגם הידידותיות ביותר, מזדהות זו עם זו, אבל צרפת יודעת שאין היא פועלת בחלל ריק וכי ימי נפוליון הראשון עברו ולא ישובו. ואם כי צרפת היא חברה חשובה ונכבדה בברית נאט״ו היא רואה צורך בהידוק הקשרים עם מדינות אחרות משכנותיה הקרובות, כמו גרמניה ואיטליה, שאף הן חברות בנאט״ו. והיא רוצה בכך למען יוכלו היא וגרמניה ואיטליה להיות שוות, בכוחן ובהשפעתן בתוך נאט״ו, לארצות האנגלו־סקסיות. והקשרים מתהדקים קודם כול עם גרמניה המערבית, ומתקיים שיתוף פעולה הדוק ביניהם בשטחים כלכליים וצבאיים. גרמניה הולכת ונעשית לגורם רב־משקל באזורה, ואזור זה כולל את צרפת. וגרמניה זקוקה לצרפת, לא פחות משצרפת לגרמניה. ואם אנו מצווים על טיפוח יחסינו עם צרפת – ועל כך אין עוררים בישראל, חוץ ממק״י – אנו מצווים על טיפוח יחסים עם ידידי צרפת, עם איטליה, במידה שזה תלוי בנו, ולא פחות מזה עם גרמניה. בשאלת יחסים בין־לאומיים יש לשאול השאלה הפשוטה: מה טוב לישראל? ומה שטוב לישראל – טוב לעם היהודי כולו. ומשום כך, קיבלה כל היהדות ברצון, אולי מלבד אחדים יוצאים מן הכלל, את עמדת הממשלה והכנסת בשאלת מכירת נשק לגרמניה, כאשר קיבלה זאת כל דעת הקהל בעולם החופשי. וכל שטוב לישראל – נכלל בגדר הצוואה של חללי השואה.

טוב לישראל שיהיו לנו מקורות נוספים לציודו של צבא־הגנה לישראל ולא נהיה תלויים רק בארץ אחת – אם כי זו הארץ הידידותית ביותר, כי גם ארץ זו משתפת פעולה עם גרמניה בעניינים כלכליים, מדיניים וביטחוניים.

ציודו של צבא־הגנה לישראל, על פי טבע הדברים, אינו יכול להיות מעשה חד־פעמי. ציוד צבאי בימינו מתיישן מהר, ובייחוד הציוד החשוב והמכריע: ציוד אוויר וְיָמי אחר. וכל דגם חדש מורכב ויקר מקודמו, ואם אנו רוצים – וזוהי גזירת ביטחוננו וקיומנו, שצבא־הגנה לישראל יהיה **כוח מרתיע** – זהו תפקידו העיקרי בימי שלום – עלינו להבטיח אפשרות ציודו וחידושו בעוד שנים אחדות, ולאחר שנים אחדות, כי האויבים המתנכלים לקיומנו מובטחים בקבלת ציוד מעולה ומחודש בכל עת ועידן.

אין איש בישראל שלא היה רוצה בכל ליבו שנרכוש ידידותה של ברית המועצות, של צ׳כוסלובקיה, של הונגריה, של רומניה, לפחות כידידות הקיימת בין ישראל ובין פולין. אבל דבר זה אינו תלוי בנו, ובתקופה הקרובה כמעט שאין סיכוי לכך. אין לעת עתה כל אפשרות שנצייד את צבאנו בציוד סובייטי, כמו שעושים הצבא המצרי, הסורי והעיראקי וגם התימני, וישראל תתחייב בנפשה אם לא תדאג מבעוד זמן ליחסים טובים עם כל המדינות, שיש ביכולתן וברצונן לצייד את צבא־הגנה לישראל.

יש אומרים – נשק מותר לקבל גם מהשטן. זוהי מליצה בטלנית העלולה לעלות לנו ביוקר רב. השטן לא ייתן לנו נשק. מדינה ועַם שהם שטן – לא יסכימו לצייד את צבאנו. ציוד צבאי אינו מרכולת רגילה, שאפשר להשיג בכל חנות אם רק הפרוטה מצויה בכיס. בלי ידידות ואמון – ושניהם כאחד – אין לרכוש נשק, וידידות ואמון יש לטפח בהתמדה, ולאו דווקא מתוך הערצה עיוורת.

אין ספק, שגם בגרמניה המערבית כמו בגרמניה המזרחית, יש עוד נאצים ואנטישמיים. ואיש אינו יכול להגיד, שאין אויבים לישראל ולעם היהודי בארצות אחרות – אפילו בארצות הברית ובצרפת. אבל רק מי שחי כולו בעבר ואינו מבין התמורות שחלו בעולם, מסוגל לחשוב שגרמניה ההיטלרית עלולה לקום לתחייה ולא מפני שהמשטר בגרמניה נשתנה – גם זה דבר לא בלתי חשוב – אלא מפני שכל התנאים הגיאופוליטיים באירופה ובעולם נשתנו, ולא תוכל עוד גרמניה, כאשר לא תוכל עוד בריטניה, להתייצב או לנסות להתייצב בראש העולם ולעשות כטוב בעיניהם. גם שתי המעצמות האדירות העומדות בראש שני הגושים המתחרים – הדמוקרטי והקומוניסטי – זקוקות בעולם החדש שלאחר מלחמת העולם השנייה – לתמיכת עמים אחרים, ותלויים במידה רבה בדעת הקהל העולמית. והשאיפה לרכוש דעת הקהל העולמית היא בעצם מונחת ביסוד "המלחמה הקרה".

ברית המועצות כבשה חלק של גרמניה, החלק המזרחי, והייתה רוצה כמובן שגרמניה כולה תיהפך לגרורה סובייטית. וזוהי זכותם של שליטי ברית המועצות. אבל ברור שהרוב הגדול של העם הגרמני בוחר להישאר במחנה הדמוקרטי, ולישראל לא אחת היא אם גרמניה – המערבית בכל אופן – תהיה לצרינו או לנו. גרמניה ככוח עוין לישראל – ודבר זה ייתכן גם בלי נאצים; בהודו אין נאצים, וממשלת הודו אינה מגלה אהדה יתרה לישראל – עלולה להעמיד בסכנה גם ידידותם של שאר עמי אירופה המערבית וגם עלולה להשפיע לרעה על ארצות הברית. גרמניה המערבית היא כוח עולה, אם כי לעולם שוב לא תהיה כוח עולמי כאשר הייתה בתחילת המאה העשרים.

וצוואת קורבנות הנאצים היא שעל ישראל להיות חזקה, משגשגת ובטוחה בקיומה ובשלומה. דבר זה מזקיק אותנו למקסימום של ידידים בעולם, ולשכלול ציודו של צבא־הגנה לישראל מזמן לזמן.

בכל פעולתנו בארץ מונחות שתי שאיפות יסוד: להיות ככל הגויים ולהיות שונים מכל הגויים. שתי שאיפות אלו כאילו מתנגדות זו לזו, אבל לאמיתו של דבר הן משלימות ומתנות זו את זו. אנו רוצים להיות עם חופשי, עומד ברשות עצמו, שווה זכויות במשפחת העמים, ואנו שואפים להיות שונים מכל העמים בעליונותנו הרוחנית ובצורת חברתנו המעולה המושתתת על חירות, שותפות ואחווה יהודית ואנושית. ואין שאיפה זו פרי הרגשה של עם נבחר – אלא צו קיומנו, באשר אנו מועטים, ומצבנו שונה ממצבם של כל שאר העמים, עמנו ברובו הגדול עודנו מפוזר בנכר, ורק בעליונות רוחנית נכבוש לבבות וידידים ונמשוך מיטב הנוער העברי להיחלץ ולהתיישב בארץ.

יש מדינות הרוכשות ידידים בקלות, באשר הן עצומות ואדירות, שליטות על שטחים רחבים ועשירים ומונות אוכלוסין של כמה עשרות או גם מאות מיליונים; יש ארצות שרוכשות ידידים בכוח שותפות הדת והלשון. לנו אין ולא יהיה כוח עצום, אין עושר מופלג, אין שטח רחב ידיים, אין שותפי דת ולשון. מהו, אפוא, הבסיס לרכישת ידידים לישראל ?

גורם אחד הוא הפזורה היהודית, הקיבוץ היהודי בארצות הברית משמש קשר וגשר בין ישראל ובין אמריקה. אבל ישנן ארצות שבהן אין היהודים גורם ניכר, ויש גם ארצות שכמעט אין בתוכן יהודים, ויש ארצות שמציאות יהודים בהן גורמת להשטנה על ישראל, כדי להמאיס על יהודים אלה את מדינת היהודים ולעקור ביתר קלות את יהדותם.

אויב משותף עלול בשעה מסוימת למלא תפקיד מקרב לבבות בין שתי מדינות, אבל גורם שלילי זה נתון לתמורות וחליפות, ואין לבנות עליו מדיניות קבועה וארוכת טווח. הבסיס השריר, הנאמן והבר־קיימא שעליו נוכל להשתית פעולתנו לרכישת ידידים ובעלי ברית הוא המאור של מפעלנו היוצר, המשחרר, הגואל: היותנו מופת לעמים אחרים; כישרוננו לסייע לעמים נחשלים בהדרכה מדעית, תרבותית, טכנית, בלי כל חשש ונטייה של השתלטות מצידנו, אנו רוכשים ונרכוש ידידים על יסוד שותפות של ערכים ואינטרסים הכרוכים בערכים אלה; ובמידה שהצלחנו לרכוש עד עכשיו אהדה ורצון טוב בעולם והצלחנו במידה לא מועטה, ואין הרבה מדינות מכובדות ואהודות בעולם כישראל – עשינו זאת כמעט בכוח המאור התרבותי, הרוחני והחברתי של מפעלנו. כל מפעל בישראל שיש בו אור לגויים הוא שלוחה נאמנה של מדינתנו הקטנה לאסוף קרני אהדה, ידידות ורצון טוב לישראל.

החזון המשיחי הפועם זה אלפי שנים בלב העם היהודי, חזון גאולה לאומית ואנושית, והיותנו לברית עם ולאור גויים, הוא אשר הביא אותנו עד הלום, ורק מתוך נאמנותנו לייעודנו היהודי והאנושי – נבטיח עתידנו במולדת ומעמדנו בקרב העמים.

וכעם כצבא. על צבא־הגנה לישראל להיות ככל הצבאות במשטרו, באימונו ובציודו, ועליו לעלות על שאר הצבאות בעליונותו האנושית, ברוח החלוצית הפועמת בתוכו, בהכרת הייעוד והשליחות המוטלים עליו גם בימי שלום וגם בימי מלחמה. בלי הרגשת שליחות חלוצית ושאר רוח – לא ימלא צבא־הגנה לישראל תפקידו, כי רק באלה ניצח עד עכשיו ובאלה רכש אהבתו וגאוותו של העם בישראל וכבודו בעולם.

יש תפיסת עולם הרואה במלחמה מטרה כשלעצמה, ייעוד של האדם העליון, תפארת הכוח והגבורה של גזע נעלה. זו הייתה הפילוסופיה הנאצית בגילוייה הרבים והשונים בהיסטוריה מימי קין ועד היטלר ותלמידיו במזרח התיכון.

פילוסופיה זו, היא תועבת היהדות. משאת רוחם הגדולה של נביאי ישראל, דובריה ומבטאיה העליונים של היהדות, הייתה – שלום עולמי ואחווה אנושית. "לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב, וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיה ב, 4). ייעוד האדם הוא עבודה ויצירה מתוך שותפות ועזרת גומלין בין אדם לאדם ובין עם לעם. אולם גם טובי עמנו ידעו להיזקק למלחמה בלית ברירה, וגדול נביאי ישראל, משה רבנו, היה המצביא במלחמה הראשונה בתולדות עמנו מיד עם צאתו ממצרים. ואם ניאלץ להילחם – על צבא־הגנה לישראל להיות מוכשר תמיד לנצח. בכל מקרה שתיכפה עלינו מלחמה – עלינו לגייס מלוא יכולתנו הגופנית והרוחנית, הכלכלית והטכנית, ללא רתיעה וללא היסוס, ורק רצון אחד ישלוט בנו, ורק כושר אחד יכוון אותנו: הרצון והכושר לנצח. אבל לעולם לא נראה במלחמה מטרה, אלא הכרח מר, ובניצחון – רק אמצעי לחזון חיים, חזון קוממיות, חירות, שלום וביטחון לעם ישראל ולכל עמי תבל.

צבא־הגנה לישראל צריך להיות חזק תמיד – לשם הרתעה ומניעת האויב מהתגרות בנו. כוח ההרתעה של צבא־הגנה לישראל הוא הערובה הנאמנה ביותר לשלום באזור, כל עוד לא נכרתה ברית שלום־אמת בינינו ובין שכנינו.

כאשר הוגש לכנסת, לפני עשר שנים, בשנת 1949, חוק שירות הביטחון שעל יסודו אורגן צבא־

הגנה לישראל, כפי שהוא קיים עד היום, נמצאו חברי כנסת שחששו לקיום צבא קבע, באשר צבא טבוע כביכול בטבע של קרייריזם, בטלה, התהדרות, נחשלות, שמרנות, פשיזם ועוד פגעים מסוג זה רחמנא ליצלן. ראש הממשלה ושר הביטחון שהציע את החוק לא היה שותף לתפיסה זו. ייתכן צבא מקולקל וייתכן צבא משובח. הצבא נוצר בצלם עמו.

בסכמו את הוויכוח בכנסת ביום 5.9.1949 על חוק שירות הביטחון אמר שר הביטחון: "אני מאמין שאם נגייס הנוער שלנו לאימונים ולעבודה חקלאית, ונחנך אותם לאהבת המולדת, לעוז רוח, לכושר קרבי, להתיישבות לאומית – ונקרא לזה צבא־הגנה לישראל, יהיה הצבא הזה לבית היוצר של אומה חלוצית, לוחמת ויוצרת, זקופת גו, עטורת גבורה ואמונת חזון. גם לעמים מתוקנים אחרים יש צבאות שאין להתבייש בהם, אינני יודע כל סיבה, מדוע לא יהיה צבאנו מן הטובים שבכל הצבאות, אם לא הטוב שבהם. אם נרצה – לא ייבצר מאיתנו הדבר; יקום צבא שיהיה לגאון ולתפארת, למעוז מבטחים למדינת ישראל המחודשת". תקווה זו שהובעה לפני עשר שנים נתקיימה במידה לא מעטה.

עד עכשיו צבא־הגנה לישראל לא הכזיב. הצבא היה לבית הספר הגדול והיעיל ביותר בישראל, ועשרות אלפים צעירים קיבלו בתוכו חינוך יסודי ותיכוני. הוא היה כור המצרף והמיזוג לעלייה; בשורותיו נהרסו מחיצות עדות ושבטים, ובסגל הפיקוד נמצאים קצינים מכל ארצות הגולה ומכל העדות. צבא־הגנה לישראל חופשי ממארת הפיצול והפילוג, שירש העם בישראל מעברו הגלותי. בצבא־הגנה לישראל נפגשים ילידי הארץ ויוצאי ארצות הגולה על יסוד של שוויון גמור. העולים שבאו הנה מארצות שבהן היו היהודים מושפלים, מדוכאים ונעלבים – בניהם המשרתים בצבא־הגנה לישראל, נהפכים ליהודים גאים המכבדים עצמם, בוטחים ויודעים ערכם האנושי והיהודי.

צבא־הגנה לישראל חינך אלפי צעירים להתיישבות חלוצית והקים יישובים חלוציים על הגבולות בגליל, על יד רצועת עזה, בפרוזדור ירושלים, בחבל לכיש, בדרום ובנגב. צבא־הגנה לישראל הוא הגוף היחיד בעם שאין חולקים עליו. וכשם שמדינת ישראל מלכדת כל היהדות בגולה בעבותות אהבה וגאון, כך מלכד צבא־הגנה לישראל את העם בישראל לכל מפלגותיו וקרעיו ופלגיו. שליחי צבא־הגנה לישראל, שביקרו במרכזי היהדות מעבר לים – העלו את ההכרה העצמית והגאווה היהודית של הקיבוצים היהודיים בארצות ביקוריהם, ובשנים האחרונות הולך צבא־הגנה לישראל ונעשה יותר ויותר גורם משפיע ורב־תוצאות בהעלאת קרן ישראל בקרב עמי אסיה ואפריקה; קצינים זרים באים לארץ ללמוד בצבא־הגנה לישראל תורת הניצחון והחינוך החלוצי, ודוגמת נח"ל מצאה לה מהלכים בארצות אחרות.

ישראל היא הארץ היחידה בכל רחבי האזור שבה הצבא אינו גורם פוליטי פנימי, אם כי כל חייל רשאי להשתייך לכל גוף וארגון חוקי במדינה. אבל הצבא ככוח ביטחון רואה עצמו רק כזרוע הביצוע של המוסדות הנבחרים של האומה, ורק הם קובעים מה יעשה ומה לא יעשה הצבא. בנידון זה דומה צבאנו לצבאות של העמים המתוקנים והדמוקרטיים בעולם.

אולם כשם שעם ישראל לא די לו שיהיה ככל העמים, והוא נתבע לטפח עליונותו הרוחנית, כך אין צבא־הגנה לישראל יוצא ידי חובתו בהיותו מעוז הביטחון של המדינה בלבד, אלא שומה עליו להיות למופת לעם ברוחו החלוצית ובאחוותו היהודית והאנושית.

הרעיון שהונח ביסוד נח"ל חייב להיות בסיס חינוכי חלוצי של הצבא כולו. השירות לעם אינו זמני – אלא שליחות חיים, בתוך הצבא ומחוץ לצבא.

כלפי חוץ על צבא־הגנה לישראל להיות כוח מרתיע, כלפי פנים על צבא־הגנה לישראל להיות

כוח מרקיע. על צבא־הגנה לישראל להרתיע את אויבינו בגבורתו ובכושר לחימתו המנצחת. ועל צבא־הגנה לישראל להרקיע את עמנו במופת האישי ובשאר רוחו החלוצית.

דמותה הרוחנית של ישראל ואיתנותה הפנימית, יהוו בעתיד הגורם הראשי בביטחוננו ובמעמדנו הבין־לאומי. הצבא שימש ויוסיף לשמש גורם חינוכי רב־אונים בעם, אבל הוא אינו אלא עצם מעצמיו ובשר מבשרו של העם. וכשם שצבא־הגנה לישראל הוא גורם מחנך בעם, כך העם מטביע חותמו על הצבא. גם חייל סדיר נושם יום־יום האווירה הכללית השוררת בישראל. העיתון, "קול ישראל", ומגעים עם קרובים ומכרים – מכניסים גם את הצבא המרוכז במחנות מיוחדים לתוך תוכה של ההוויה והחוויה הישראלית הכללית. אולם הצבא הסדיר הוא רק חלק קטן מכוח ביטחוננו. עוצמת התגוננותנו תלויה בעיקר בחיל המילואים שאינם במדים, והמהווים חלק בלתי נפרד בכל המובנים מהציבור האזרחי. והלך הרוח בעם, מידת התלכדותו או התפצלותו, ערותו או אדישותו מן ההכרח שיתנו אותותיהם ברוח אנשי המילואים. הנשק הסודי של צבא־הגנה לישראל – יתרונו המוסרי, שאר רוחו, דריכותו וכושרו המדורבן – ישמור על עוצמתו ויגבירה, אם העם כולו יהיה נחון בסגולות אלו. ועקירת המחיצות העדתיות בעם, סתימת הפער הכלכלי והתרבותי בין חוגים ועדות, חיסול הפיצולים המרובים בשטח הפוליטי, הגברת הליכוד והאחריות בעם, העלאת הרמה החינוכית ועירוי הרוח החלוצית בקרב הנוער – הם צורך ביטחוני חיוני לא פחות מציוד יעיל וחדיש לצבא־הגנה לישראל. והוא גם תנאי הכרחי להעלאת מעמדנו הבין־לאומי ולרכישת ידידים בעולם.

המטרה העליונה שלנו במדיניות חוץ היא להבקיע חומת השנאה וההתנכלות מצד שכנינו הקרובים ולהביא לידי שיתוף פעולה בין ישראל ועמי ערב **בשדה הכלכלה, התרבות והמדיניות**, מתוך מגמה להגברת השלום בעולם ולהפרחת האזור כולו. המזרח התיכון אינו אזור ערבי בלבד, להפך, רוב תושביו אינם ערבים; התורכים, הפרסים והיהודים – גם להביא בחשבון את הכורדים ושאר המיעוטים הבלתי ערביים בארצות ערב – עולים במספרם על הערבים, וייתכן כי דרך הקשרים עם עמי האזור החיצון במזרח התיכון נגיע ליחסי ידידות עם עמי האזור הפנימי, שהם שכנינו על גבולות ישראל. אבל עם כל הערך העליון שיש לסיכויי השלום עם עמי ערב – אין להמעיט ולהפחית במשהו המאמצים לרכישת הידידות והאמון של עמי אירופה, אמריקה, אסיה ואפריקה. סיכויי השלום בין ישראל ועמי ערב מותנים במידה רבה בעוצמה הצבאית של ישראל – עוצמה שיש בה כדי להרתיע – ובמעמדה המכובד של ישראל בזירה הבין־לאומית. כי רק אם שליטי ערב ייווכחו שאין להכחיד את ישראל לא באמצעים צבאיים ולא באמצעי חרם והסגר ובידוד, תגמול בקרבם ההבנה בצורך ובברכה של ברית שלום ושיתוף הפעולה עם ישראל.

והדרך הנאמנה ביותר להגברת כוחנו המרתיע, שהוא תנאי ביטחוני ראשוני, ולהרחבת רשת ידידינו בעולם, שתפלס נתיב לשלום יהודי־ערבי הוא – **ביצרונה הפנימי של ישראל**: – התעצמות כלכלית ותרבותית, קליטת עולים ומיזוגם, חיסול הפירודים והפיצולים שירשנו מעברנו הגלותי, חינוך העם לאחריות ממלכתית, וחתירה בלתי פוסקת ובלתי נלאה להיות עם סגולה.

בשאר רוח ובגבורה מוסרית וגופנית נקיים ביטחוננו ושלומנו ונעלה מעמדנו בזירה הבין־לאומית ונגיע לשלום בר־קיימא עם שכנינו.

לקראת עולם חדש

יִשְׂמְחוּ וִירַנְּנוּ לְאֻמִּים,
כִּי תִשְׁפֹּט עַמִּים מִישֹׁר
וּלְאֻמִּים בָּאָרֶץ תַּנְחֵם סֶלָה.
יוֹדוּךָ עַמִּים אֱלֹהִים,
יוֹדוּךָ עַמִּים כֻּלָּם.

(תהילים סז, 5-6)

אנו עומדים על סף תקופה בתולדות אדם, שלא הייתה כמוה בכל ההיסטוריה האנושית. אומות שהיו כפופות עשרות ומאות שנים לשלטון זר, אומות גדולות וקטנות, בעלות תרבות עתיקה ועשוקות חינוך, פורקות מעליהן עול זרים ועומדות ברשות עצמן. ולא רחוק היום שכל עמי תבל בלא הבדל צבע, גזע ותרבות – יהיו חברים שווי זכויות, עצמאיים וריבוניים במשפחת המין האנושי.

ובאותו זמן גדֵלה והולכת התלות ההדדית שבין עמים, תלות בין עמים קטנים וחלשים ובין מעצמות אדירות וחזקות. אין כמעט אומה בעולם, ואפילו גדולה, מפותחה, עשירה ורבת־כוח ביותר, שאינה זקוקה לעמים אחרים ואינה תלויה בשותפותם ובתמיכתם.

עדיין רבים ולפעמים גם חריפים ההבדלים והניגודים בין ארצות וגושי מדינות; עוד פחד המלחמה לא פג, ופחד שאולי לא ידעה האנושות מעולם, כל זה לפני זמן קצר בערך, פחות מעשרים שנה, תיכן האדם כלי־משחית. הרסניים, שיש ביכולתם להביא לחורבן האנושות כולה או רובה. ואף על פי כן – וגם משום כך – הולכת ומבשילה יותר ויותר הכרת הצורך וההכרת של קיום השלום ואחדות המין האנושי. מתחשלת ההכרה על שותפות הגורל של כל העמים, הגדולים והקטנים, וביודעין ושלא ביודעין חותר האדם לקראת אחדות אנושית, מדינית ותרבותית.

העמים הדלים ועשוקי התרבות אינם מוכנים ומסוגלים עוד להשלים עם מעמדם העלוב והמסכן. והעמים העשירים והמפותחים מתחילים להבין יותר ויותר, כי לא ייתכן לקיים לאורך ימים הפער המפלה בין עמים ששבעים ורעבים, בין מדינות עתירות נכסים, חומריים ורוחניים, ובין ארצות נעדרות השכלה, דלות וחסרות כול.

ההגמוניה האירופית התפשטה בארבע־חמש מאות השנים האחרונות כמעט על פני כל כדור הארץ. הגמוניה זו התבססה לא רק על כוח צבאי, גודל ציים, שכלול הזיון, מספר החילות, אלא גם על עושר חומרי, תעשייה מפותחת ומתרחבת, עוצמה כספית, כושר טכנולוגי ועליונות תרבותית. התחדשות והתקדמות המדע ששינו ביסודה את תמונת היקום – מורשת יוון וימי הביניים – ונתנו בידי האדם שלטון גדל והולך על איתני הטבע – אף הן בעיקרן הינן פרי כיבושי המדע באירופה בארבע מאות השנים האחרונות.

ההגירה האירופית לעולם החדש, שגדלה במאה התשע־עשרה ונמשכת עד היום, הפכה שתי

היבשות – אמריקה ואוסטרליה, שהיו מיושבות אלפי שנים גזעים צבעוניים, למרכזי הגזע הלבן והתרבות האירופית.

כל יבשת אמריקה לאחר גילויה על ידי קולומבוס בשנת 1492, ואחריה יבשת אוסטרליה שנתגלתה כעבור שלוש מאות שנה, רוב שטחי אסיה וכמעט כל אפריקה היו כפופים לקיסרויות אחדות באירופה: – ספרד, פורטוגל, בריטניה, רוסיה, צרפת, הולנד, תורכיה ובלגיה.

בסוף המאה החמש־עשרה חדרו קוזקים רוסיים תחת הנהגת יֶרמאק לסיביר, ומאז החלה רוסיה להתפשט באסיה הצפונית והמרכזית; תורכיה שכבשה בשנת 1453 את קושטא מידי הביזנטים ירשה אחוזות הערבים בצפון אפריקה, בקדמת אסיה ובדרום מזרח אירופה. יבשת אפריקה מחוץ לחלקה הצפוני, הייתה עד לפני כמה מאות שנים ארץ לא נודעת. היוונים והרומאים, כאנשי צור וצידון, אשר ייסדו מושבות בצפון אפריקה, לא חצו מעולם מדבר סהרה דרומה. הפורטוגזים היו הראשונים אשר הגיעו בשליש האחרון של המאה החמש־עשרה עד אפריקה הדרומית, וואסקו דה־גאמא הפליג בשנת 1497 עד קצה אפריקה הדרומית, כף התקווה הטובה, ומשם פנה מזרחה והגיע עד הודו. היקף החוף האפריקני נודע רק בסוף המאה התשע־עשרה, והשטחים שבפנים אפריקה המרכזית משני עברי קו המשווה נחקרו רק במאה העשרים.

ההולנדים היו הראשונים שהתיישבו בסוף המאה השמונה־עשרה בערבות אפריקה הדרומית, שהיא עכשיו ברית אפריקה הדרומית, ונתונה במשבר חמור בגלל שיטת "הפרדת הגזעים" והשלטון המוחלט של "הלבנים" (בשטח של 1,223,409 קמ"ר, 14,418,000 תושבים, מהם כחמישה־עשר אחוז לבנים ושמונים וחמישה אחוז שחורים וצבעוניים).

במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה נתרחב הכיבוש האירופי באפריקה. הצרפתים התאחזו בשנת 1830 באלג׳יר, השלימו כיבושה בשנת 1847 והרחיבו שלטונם עד קצה מדבר סהרה בדרום, וצרפתים רבים התיישבו באלג׳יר שהוכרזה כשטח צרפתי.

בסוף המאה השמונה־עשרה גברה בארצות הברית התנועה לשחרור העבדים השחורים שהובאו מאפריקה, ונוסדה "חברת התיישבות אמריקנית" שהעמידה לעצמה מטרה להחזיר עבדים משוחררים לאפריקה, וחוף ליבריה (שנקראה מקודם בשם כף מיסורדו על ידי פדרו די־סינטרא, פורטוגזי, שהגיע למקום זה בשנת 1461) – נבחר למקום התיישבות העבדים המשוחררים. במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה גדלה הגירת השחורים מאמריקה לליבריה, ובשנת 1847 הוכרזה ליבריה כרפובליקה עצמאית. הנשיא טוֹבמן שנבחר לשמונה שנים בשנת 1944, ונבחר שנית בשנת 1951 ובשלישית בשנת 1955, עשה רבות לפיתוחה הכלכלי והתרבותי של ליבריה, ולמיזוג ה"עולים" מארצות הברית עם ילידי המקום.

אנגליה, צרפת, גרמניה, ובעקבותיהן איטליה, פורטוגל, ספרד ובלגיה כבשו לאט לאט כל אפריקה המזרחית, המערבית והפנימית. בשנת 1882 השתלטה בריטניה למעשה על מצרים, שעמדה להלכה תחת חסות עות׳מאנית. בנובמבר 1884 נועדה בברלין ועידת המעצמות האירופיות לסדר חלוקת אפריקה. השתתפו בוועידה: גרמניה, אוסטריה־הונגריה, בלגיה, דנמרק, ספרד, ארצות הברית, רוסיה, צרפת, אנגליה, איטליה, הולנד, פורטוגל, שבדיה ונורבגיה (לשתי ארצות אלה עוד היה אז מלך משותף – המלך השבדי) ותורכיה.

יבשת אפריקה המשתרעת על שטח של 30,289,000 קילומטר מרובע, נתחלקה. כמעט כולה בין ארצות אירופה. לצרפת היו קצת פחות מעשרה מיליון קמ"ר, לבריטניה – למעלה מחמישה מיליון קמ"ר, לגרמניה – למעלה משני מיליונים, לבלגיה – קצת פחות, לפורטוגל – כשני מיליונים, לאיטליה – כחצי מיליון, לתורכיה – כמיליון, לספרד – כמאתיים אלף. למצרים – שהייתה

להלכה ארץ חסות עות׳מאנית, אבל למעשה שלטו בה הבריטים משנת 1882 ואילך, היו כארבעה מיליונים קמ״ר. ביבשת אפריקה נשארו רק שלוש מדינות עצמאיות: אתיופיה,[1] שקיימה עצמאותה מאז ומעולם, ליבריה[2] ובריתדרום אפריקה.

שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הכריזה איטליה מלחמה על תורכיה וכבשה בצפון אפריקה את טריפולי וקירנייקה[3] והסבה את שמם ללוב (ליביה).[4]

במלחמת העולם הראשונה הפסידה גרמניה כל מושבותיה באפריקה. טוגולנד[5] נמסרה בתורת מנדט לצרפת והקמרונים נתחלקו בין צרפת[6] ובין אנגליה.[7] המנדט על אפריקה המזרחית בשם טנגנייקה[8] נמסר לאנגליה, ובלגיה קיבלה מנדט על רואנדי־אורונד.[9]

בשנת 1936 כבשה איטליה הפשיסטית מתוך התנגדות מילולית של חבר הלאומים את אתיופיה והפכה אותה למושבה איטלקית. בעקבות שינויים אלה נעשתה חלוקה חדשה של אפריקה: בידי צרפת היו כ־10,700,000 קמ״ר, בידי אנגליה – כעשרה מיליון ומאתיים אלף קמ״ר (כולל סודן), בידי איטליה למעלה משניים וחצי מיליון קמ״ר, בידי בלגיה כ־2.4 מיליון קמ״ר, בידי פורטוגל כשני מיליונים, בידי מצרים, שאנגליה הכירה להלכה בעצמאותה, פחות מ־900,000 קמ״ר ובידי ספרד כ־358,000 קמ״ר. ביבשת אפריקה נשארו רק שתי מדינות עצמאיות: ליבריה ובריתדרום אפריקה. תורכיה וגרמניה גורשו כליל מהיבשה האפריקנית.

השלטון האירופי התפשט גם ביבשת אסיה. הפורטוגזים היו הראשונים שתקעו יתד בהודו בתקופה המודרנית בתחילת המאה השש־עשרה. אחריהם באו ההולנדים שהתבצרו ברבע הראשון של המאה השבע־עשרה באיים האינדונזיים, ומשם חדרו להודו. בעקבותיהם באו הבריטים והצרפתים. המאבק בין צרפת ואנגליה בהודו נמשך למעלה ממאה וחמישים שנה – וידה של אנגליה הייתה על העליונה. שלטונה של אנגליה החל להתפשט ברחבי הודו, ואחרי שלוש מלחמות עם בורמה (משנת 1842 עד 1885) נספחה גם בורמה להודו הבריטית, ועד לפני 13 שנה החזיקה אנגליה בתת־היבשת ההודית, שכללה גם האי ציילון. הרוסים התפשטו בצפון אסיה הריקה ברובה, ובמרכזה, המיושבת עמים מוסלמים, ושלטונם הקיף חלק שישי של אדמת כדור הארץ, – מהים הצפוני והים השחור במערב ועד האוקיינוס השקט במזרח וגבולם היה גרמניה במערב ויפן במזרח. ההולנדים השתלטו על האיים האינדונזיים באוקיינוס ההודי, וצרפת – על הודו־סין (אנאם, לאוס, קמבודיה ועוד).

הראשונים שפרקו מעליהם עול זר – בעצם, עולם של בני עמם – היו המתיישבים בשלוש־עשרה המושבות באמריקה הצפונית. בשנת 1776 פרצה מלחמת השחרור של 13 המושבות. בשנת 1783 הכירה בריטניה בעצמאות מושבותיה אלה, והוקמה ברית פדרלית עצמאית שהתפשטה לאט לאט מהאוקיינוס האטלנטי עד האוקיינוס השקט, וכך נולדה ארצות הברית של אמריקה הצפונית, שהייתה למדינה האדירה והעשירה בזמננו. מושבות ספרד ופורטוגל באמריקה התיכונה והדרומית

---

1 שטחה – 1,184,320 קמ״ר ואוכלוסייתה – כ־21 מיליון.
2 שטחה – 111,370 קמ״ר, יישובה – 1,250,000 – בשנת 1957.
3 שטחה 1,759,540 קמ״ר.
4 יישובה בשנת 1958 מנה 1,153,000 נפש.
5 57,000 קמ״ר.
6 432,000 קמ״ר.
7 88,220 קמ״ר.
8 937,061 קמ״ר.
9 54,172 קמ״ר.

השתחררו בעשרים השנים שבין 1810 ו־1830, אולם שלא כארצות הברית נשארו רפובליקות נפרדות זו מזו עד היום הזה. רק ברזיל הייתה כמה עשרות שנים קיסרות, לאחר שצבאות נפוליון כבשו בשנת 1807 את פורטוגל, ובית המלוכה ברח לברזיל, ולמעשה הפכה כאילו פורטוגל למושבה של ברזיל. ב־1822 הכריזה ברזיל על עצמה כקיסרות נפרדת תחת פדרו הראשון, בנו של מלך פורטוגל, אבל העולם החדש לא ראה בעין יפה קיום המלכות. בשנת 1889 שולח קיסר ברזיל מארצו – וכל אמריקה הייתה רפובליקנית.

בשנת 1926 הכירה אנגליה בעצמאותן המלאה של אחוזותיה המאוכלסות ביוצאי בריטניה והולנד: קנדה, אוסטרליה, ניו זילנד, ברית אפריקה הדרומית, אירלנד וניו פאונדלנד. בוועידה קיסרית שנתכנסה בשנת 1926 הוכרזו כל האחוזות הללו כ"קהיליות עצמאיות בתוך הקיסרות הבריטית, שוות במעמדן, בלתי כפופות זו לזו בענייניהן הפנימיים והחיצונים, אם כי מאוחדות בנאמנות משותפת לכתר ומצורפות מתוך חירות כחברות בקהיליית העמים הבריטית".

פירוש הדבר, שכולן נעשו מדינות עצמאיות גם בשטח הבין־לאומי (פרט לניו פאונדלנד) והייתה להן נציגות נפרדת בחבר הלאומים ובמדינות שונות. בשנת 1949 נפרדה אירלנד מקהיליית העמים הבריטית, וניו פאונדלנד נעשתה מרצונה הטוב, חבל במדינת קנדה.

במלחמת העולם הראשונה הפסידה תורכיה כל אחוזותיה הערביות במזרח התיכון: רובו של חצי־האי ערב, הכולל את סעודיה[10]" ותימן[11] נעשה עצמאי. על עיראק,[12] סוריה,[13] לבנון,[14] ארץ־ישראל וירדן[15] הוטלו מנדטים. על עיראק וארץ־ישראל – מנדט בריטי, על סוריה ולבנון מנדט צרפתי. ב־1930 בא במקום המנדט הבריטי בעיראק שלטון עצמאי בברית עם אנגליה; המנדטים הצרפתיים בסוריה ובלבנון בטלו במלחמת העולם השנייה, ושתי הארצות נעשו מדינות עצמאיות. המנדט על ארץ־ישראל בוטל בשנת 1948 על פי הוראת האומות המאוחדות, הארץ נתחלקה, ובארבעה־עשר במאי 1948 חודשה מדינת ישראל. בשנת 1958 מנתה סוריה – 4,283,000 תושבים; לבנון – 1,550,000; עיראק – 6,590,000; ירדן, לאחר סיפוח חלק מהגדה המערבית – 1,580,000.

בקצה אסיה המזרחית שוכנת יפן שהייתה כל השנים סגורה וחסומה בפני כל השפעה וחדירה זרה, פרט להשפעה סינית, ובאמצעות סין – גם להשפעה הודית (בודהיסטית). בשנת 1854 הכריח המפקד האמריקני פרי (Perry) בכוח עשר אוניות קיטור מזוינות בתותחים את יפן הפיאודלית והמסוגרת לפתוח שעריה לאמריקנים ולסחר האמריקני. אחרי ארצות הברית באו – רוסיה, הולנד ובריטניה. נעשה עוד ניסיון אחד על ידי פיאודל יפני לפגוע באוניות זרות, אולם, בעקב ההפצצה של אוניות צרפתיות, בריטיות, הולנדיות ואמריקניות וצבא זר שחנה בקיוטו בשנת 1865, נאלצה יפן לפתוח ארצה לזרים. אבל מפלה צבאית זו, הפכה ליפן לברכה. היפנים החלו בהתמדה ובכישרון מופלא ללמוד דרכי אירופה ואמריקה, בפחות מארבעים שנה הגיעה יפן לרמה האינטלקטואלית והטכנולוגית של העמים – המפותחים ביותר בעולם, ובמלחמה

10 1,600,000 קמ"ר, 6,036,000 תושבים.
11 195,000 קמ"ר, 4,500,000 תושבים.
12 444,442 קמ"ר.
13 184,479 קמ"ר.
14 10,400 קמ"ר.
15 117,310 קמ"ר.

ב־1905 ניצחה יפן את המעצמה האדירה והגדולה באירופה – את רוסיה. הוכח כי עמי אסיה אינם נופלים בטבעם ובכושרם מעמי אירופה ואמריקה. לעובדה זו הייתה השפעה עצומה על כל עמי אסיה.

התקופה שבין מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העולם השנייה הייתה תקופת זעזועים ומאבקים לעצמאות בכל ארצות אסיה הכפופות לשלטון אירופים. במלחמת העולם השנייה הסתערה יפן, בברית עם היטלר ומוסוליני, לכבוש רובה של אסיה בסיסמה: אסיה לבני אסיה. היא גם הצליחה להשתלט על כל ארצות אסיה הדרומית והמזרחית עד גבול הודו, אולם לבסוף ניגפה בפני עוצמתה הימית והאווירית של ארצות הברית, – ונכנעה ללא תנאים, לאחר שנפלו על שתי עריה – הירושימה ונגסקי – הפצצות האטומיות הראשונות שהופעלו על ידי אדם.

בשנת 1947 העניקה בריטניה עצמאות לגדולה שבאחוזותיה – הודו. אולם תת־יבשת זו, שהייתה יחידה מדינית אחת בימי השלטון הבריטי – היא תפסה אז שטח של 4,208,192 קמ״ר – נאלצה להתפלג עם יציאתה לרשות עצמה. כמה מאות שנים לפני בוא האירופים נכבשה הודו על ידי המונגולים־המוסלמים, ורבים מתושבי הודו נאלצו להתאסלם. בעשרות השנים האחרונות של השלטון הבריטי התעוררה תנועה גדולה תחת הנהגת המנהיג המוסלמי גינאח לייסד מדינה מוסלמית נפרדת, ובהגיע תור העצמאות נאלצו מנהיגי הודו – גאנדי ונהרו – להסכים לחלוקת הארץ, והוקמה מדינה מוסלמית בשם פקיסטן, חלקה במערבה וחלקה במזרחה של הודו. בשנת 1958 מנתה הודו 391,390,000 תושבים (בתוכם כארבעים מיליון מוסלמים) ופקיסטן מנתה 85,635,000 תושבים, כמעט כולם מוסלמים, לאחר שמיליוני מוסלמים נמלטו לפקיסטן, ומיליונים הודים מפקיסטן להודו.

נתעצמה גם בורמה, ארץ בודהיסטית על גבולה המזרחי של הודו, ששטחה 677,950 קילומטר מרובע ויישובה בשנת 1958 מנה כעשרים מיליון וחצי תושבים; כמו כן נתעצם אז האי ציילון, מדרומה של הודו – שטחו 65,610 קמ״ר ומספר תושביו כתשעה מיליון ורבע. הודו, פקיסטן וציילון נשארו ברצונן הטוב חברות בקהילייה הבריטית, גם לאחר שהפכו לרפובליקות עצמאיות לגמרי. בורמה לא נצטרפה לקהילייה.

הולנד, שהייתה כבושה בידי גרמניה הנאצית בשנות 1940–1945, הפסידה אחוזותיה בהודו המזרחית (אינדונזיה), שנפלו בידי יפן. לאחר תבוסת יפן על ידי ארצות הברית קמה באיי אינדונזיה ממשלה מקומית, ואחרי מאבק של ארבע שנים הכירה הולנד בדצמבר 1949 בשלטון העצמאי של אינדונזיה, אולם עדיין נמשך הריב על גיניאה החדשה[16] של הולנד. זהו האי השני בגודלו בעולם. חלקו של האי – שטח פפואה ושטח המנדט – עומד ברשות אוסטרליה.[17]

תושבי גיניאה החדשה שונים בלשונם, בגזעם ובאמונתם מתושבי אינדונזיה. 80% של תושבי אינדונזיה הם מוסלמים, השאר הם נוצרים, בודהיסטים, הינדואיסטים, טאואיסטים וקונפוציאנים. תושבי גיניאה הם עובדי רוחות, פרט למיעוט הלבן שהוא נוצרי.

גם הודו־סין הצרפתית נפלה בידי יפן בסוף מלחמת העולם השנייה. כשיפן נכשלה ונאלצה לעזוב הארצות שכבשה במזרח אסיה החלו עמי הודו־סין להילחם על עצמאותם; סין הקומוניסטית

16 שטחה – 416,000 קמ״ר, יישובה – 700,000.

17 החלק האוסטרלי שטחו – 470,000 קמ״ר ויישובו – 1,620,000.

הגישה עזרה לוויאֶטמין, שבראשה עמד הו־צ׳י־מין. כוחות ויאטמין כבשו את דיאֶן־ביאֶן־פו אחרי קרבות עזים ולכדו 10,000 שבויים צרפתיים, וראש ממשלת צרפת, מנדס פרנס, סיים המלחמה. עמי הודו־סין נתעצמו בשנת 1956 וקמו ארבע מדינות ריבוניות: קמבודיה,[18] לאוס,[19] ויאטנם הדרומית,[20] וויאטנם הצפונית;[21] זו האחרונה הצטרפה למחנה הקומוניסטי יחד עם קוריאה הצפונית. מדינת נפאל,[22] בצפונה של הודו, על גבול טיבט, נשארה כל השנים מדינה עצמאית, אולם ממחצית המאה התשע־עשרה עד מחצית המאה העשרים הועמדה תחת שלטון עריצות משפחתית של ראש הממשלה, שמשרתו עברה בירושה לבניו, ומלך נפאל היה למעשה אסיר־בית ונטול כל סמכות. לאחר השתחררות הודו פרצה תנועה בנפאל לשינוי המשטר, הושם לאט לאט קץ לעריצות משפחת ראש הממשלה, ובבחירות האחרונות קיבלה המפלגה הסוציאליסטית בראשות פ״ב קויראלה, השלטון בידיה.

ברית המועצות שמרה על כל כיבושי הצארים באסיה. גם בריטניה עדיין שומרת על חסותה בכמה ארצות במפרץ הפרסי ובקצה חצי־האי ערב, ועל שלטונה בצפון בורניאו,[23] בסאראוואק,[24] בעיר סינגפור,[25] ובעיר הונג־קונג.[26]

הולנד עודנה שלטת בגיניאה החדשה,[27] ופורטוגל בשטחים אחדים של הודו;[28] כל שאר השטחים העצומים של היבשת הגדולה ביותר בעולם, המכילה יותר ממחצית המין האנושי – למעלה מביליון וחצי תושבים – עומדים ברשות עצמם.

אחרי שחרור עמי אסיה בא תורם של עמי אפריקה. כאמור, היו בסוף מלחמת העולם השנייה ארבע מדינות עצמאיות ביבשת זו: ברית אפריקה הדרומית, שבה שליט המיעוט הבורי (יוצאי הולנד) על רוב של שחורים; אתיופיה, המדינה העצמאית העתיקה ביותר באפריקה (פרט לזמן קצר של הכיבוש האיטלקי בשנת 1936), ליבריה ומצרים. מצרים קיבלה לידיה אחת המעברות הבין־לאומיות החשובות ביותר בעולם – את תעלת סואץ, המקשרת את הים התיכון עם ים סוף והאוקיינוס ההודי.

בסוף המאה החמש־עשרה נתגלתה לאירופים הדרך להודו במעבר כף התקווה הטובה בדרום אפריקה. אולם צרפת היושבת לא רק על חוף האוקיינוס האטלנטי, אלא גם על חוף הים התיכון – חיפשה דרך יותר קצרה ממזרח הים התיכון להודו, ובמאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה עיינה באפשרות של מעבר ימי מים התיכון לים סוף. זו הייתה אחת המטרות של נפוליון כאשר נשלח לכבוש את מצרים בשנת 1789. המהנדס שבא איתו למטרה זו, לה פר, קיבל ההנחה, שהייתה נפוצה אז, כי מי ים סוף גבוהים ממי ים התיכון בשלושים רגל, ולכן הגיש לשולחיו מסקנה שלילית. כעבור חמישים וחמש שנים (בשנת 1853) הוכיח מהנדס צרפתי אחר (לינאן דה בלפון), כי ההבדל

18 שטחה 172,511 קמ״ר ואוכלוסייתה 4,740,000.
19 שטחה 236,800 קמ״ר ואוכלוסייתה 1,690,000.
20 שטחה 170,806 קמ״ר, אוכלוסייתה 12,900,000.
21 155,228 קמ״ר, אוכלוסייתה 15,200,000.
22 שטחה 140,798 קמ״ר ויישובה קרוב לתשעה מיליון.
23 שטחה 76,112 קמ״ר, 409,000 תושבים.
24 שטחה 123,025 קמ״ר, 655,000 תושבים.
25 יש לה עצמאות פנימית, ומספר תושביה הוא 1,515,000.
26 יישובה – 2,748,000.
27 שטחה 416,000 קמ״ר, יישובה – 700,000.
28 גוֹאָה, דאמאו ודיו – שטחים 4,914 קמ״ר, ויישובם – 648,000.

בגובה המים של שני הימים הוא זעיר, ואז הופיע האיש הדגול שתכנן וביצע המפעל הגדול של תעלת סואץ – פרדיננד דִי־לֶסֶפְּס. הוא שימש חמש שנים כקונסול צרפת באלכסנדריה, קרא הדו״ח של לה פר והיה ידידו של לינאן דה בלפון. והרעיון של חפירת תעלה לחבר ים התיכון וים סוף שבה את ליבו. כשידידו סעיד עלה לשלטון במצרים – הציע לו תוכנית התעלה, וקיבל ממנו רישיון לייסד חברה כללית לתעלה ימית של סואץ, ונקבע שהתעלה והנמלים שעל ידה יהיו פתוחים תמיד לכל אוניות סוחר בלי הבדל עם ומדינה, בתנאי שישולמו דמי המעבר. התעלה תהיה ברשות החברה 99 שנה, אחרי כן תעבור לרשות ממשלת מצרים. אנגליה ניסתה למנוע חפירת התעלה, והצליחה לעכב הסכמת השולטן התורכי, שהיה אז השליט העליון על מצרים, אולם במארס 1866 נתן השולטן הסכמתו, לאחר שהעבודה כבר התחילה.

בשנת 1869 נסתיימה חפירת התעלה, וביום 17 בנובמבר באותה השנה, החלו אוניות לעבור בתעלה, על אף המכשולים שאנגליה שמה מזמן לזמן. היא גם סירבה לקנות חלקה במניות החברה שלספס הועיד לה, ברצונו לשתף כל מדינות אירופה במפעל זה. לאחר מעשה השלימה אנגליה עם לספס והעניקה לו כל הכבוד הראוי לו.

לספס שאף לכך, שהתעלה תהיה ניטרלית ופתוחה לכול תמיד, וביום 29 באוקטובר 1888 נתכנסו נציגי צרפת, אנגליה, גרמניה, אוסטריה־הונגריה, איטליה, רוסיה, ספרד, תורכיה והולנד בקושטא וחתמו על אמנה כי התעלה ״תהיה לעולם פתוחה וחופשית, בימי מלחמה כבימי שלום לכל אוניות סוחר או אוניות מלחמה, בלי הבדל דגל״.

בניגוד לאמנה זו, ניסתה מצרים למנוע מעבר אוניות ישראליות; ישראל הגישה עצומותיה למועצת הביטחון של או״ם בשנת 1951. מצרים טענה שהיא עושה כך על יסוד מצב המלחמה השורר בינה ובין ישראל, אולם מועצת הביטחון פסלה טענה זו וקבעה שמצב מלחמה אינו מתיישב עם הסכם שביתת הנשק, ולפי אמנת קושטא קיים חופש שיט בתעלה גם בימי מלחמה. מצרים המרתה פי מועצת הביטחון.

ב־13 בדצמבר 1956 אסרה שוב מועצת הביטחון פה אחד כל הפליה גלויה או מוסווית, נגד איזו מדינה שהיא בתעלת סואץ, אבל ממשלת נאצר הכריזה שלא תישמע גם להחלטה זו, ומוסדות או״ם לא עשו דבר במשך כל השנים להטיל מרות המשפט הבין־לאומי והחלטת מועצת הביטחון על מצרים.

מיד לאחר גמר מלחמת העולם השנייה התעצמה גם לוב.[29] גם סודן,[30] שהייתה עשרות שנים אחוזה משותפת של בריטניה ומצרים, יצאה לרשות עצמה. בשנת 1956 העניקה צרפת עצמאות לטוניס[31] ולמרוקו.[32] סודן, לוב, טוניס ומרוקו הצטרפו לליגה הערבית שנוסדה בשנת 1945 בעידודו של שר החוץ הבריטי דאז אנטוני אידן (בייסוד הליגה השתתפו הארצות הערביות במזרח התיכון: מצרים, סעודיה, תימן, ירדן, סוריה, לבנון ועיראק).

בשנת 1957 העניקה אנגליה עצמאות לגאנה (נקראה מקודם ״חוף הזהב״).[33] השנה הכריזה גאנה על עצמה כרפובליקה, אבל היא נשארה בקהילייה (Commonwealth) הבריטית – כהודו וכפקיסטן. בשנת 1958 זכתה גם גיניאה הצרפתית לעצמאות – כשהנשיא דה־גול ערך

---

29 שטחה 1,759,540 קמ״ר ויישובה 1,158,000 נפש.
30 שטחה 2,505,823 קמ״ר ויישובה – 11,037,000.
31 שטחה 125,180 קמ״ר, יישובה – 3,852,000.
32 שטחה 443,680 קמ״ר ויישובה – 10,330,000.
33 שטחה 237,873 קמ״ר ויישובה – 4,836,000.

משאל עם בצרפת ובמושבות, ובין השאר הייתה גם השאלה אם המושבה רוצה להישאר באחדות הצרפתית. גיניאה[34] הייתה המושבה היחידה באפריקה הצרפתית שענתה על שאלה זו בשלילה. נשיא גאנה, ד"ר אנקרומה, ונשיא גיניאה, סקו־טורה, ניסו להקים פדרציה בין שתי הארצות, אבל הדבר לא הצליח. הלשון השלטת בגיניאה, כמו בכל שאר מושבות צרפת – היא צרפתית, אם כי בכל ארץ יש לשבטים המקומיים ניבים משלהם, שאינם מובנים לכל תושבי הארץ. בגאנה, כמו בשאר מושבות בריטניה, שלטת השפה האנגלית, אם כי גם פה קיימים ניבים שבטיים כמו בכל ארצות אפריקה.

בתחילת 1960 זכו הקמרונים לעצמאות. ארץ זו שהייתה נחלת גרמניה לפני מלחמת העולם הראשונה – נתחלקה אחר כך בין צרפת ובריטניה. הראשונה קיבלה שטח של 432,000 קמ"ר,[35] ובריטניה – 88,270 קמ"ר מאוכלסים במיליון וחצי נפשות. באפריל 1960 התעצמה גם טוגו[36] שאף היא הייתה תחילה מושבה גרמנית. זו הייתה רק התחלה. בשנת 1960 קורא דרור להרבה ארצות אפריקה: 11 מושבות צרפתיות, המושבה הבלגית, קונגו, הארץ הגדולה בשטחה באפריקה אחרי סודן, סומאלי הבריטית והאיטלקית. ב־1 באוקטובר השנה משתחררת הארץ המאוכלסת ביותר בכל אפריקה – הפדרציה הניגרית של בריטניה, ובסוף נובמבר שנה זו תזכה לעצמאות האחרונה מבין ארצות הקהילייה הצרפתית – מאוריטניה. המושבות הצרפתיות שכבר הוענקה להן עצמאות הן: סנגל,[37] וסודן הצרפתית,[38] שתי ארצות אלה היו מאוחדות בפדרציה שנקראה מאלי, אולם סנגל פרשה מהפדרציה. נשיא צרפת ניסה לאחות את הקרע, אבל אין סיכוי רב להחזרת הקשר הפדרטיבי. ב־26 ביוני שנה זו הוקמה הרפובליקה המלגשית באי שנקרא מקודם בשם מדגסקר.[39] אי זה אינו בעצם חלק של אפריקה וקרוב יותר בלשונו ומוצא תושביו לאיי האוקיינוס ההודי. בחודש אוגוסט שנה זו העניקה צרפת עצמאות לדאהומיי,[40] לניג'ר,[41] לוולטה עלית,[42] לחוף השנהב,[43] לרפובליקה המרכז־אפריקנית,[44] לצ'אד,[45] לקונגו הצרפתית"[46] ולגאבון[47].

כמעט כל הארצות האלה, פרט לגיניאה הצרפתית, הן חברות בקהילייה הצרפתית (Communauté) אם כי הן עומדות לגמרי ברשות עצמן ועומדות להתקבל כחברות באו"ם.

מאוריטניה,[48] שצרפת החליטה להעניק לה עצמאות בסוף נובמבר שנה זו כבר הועמדה בפני טענת בעלות של מרוקו, אבל קשה להניח שעצרת או"ם תקבל טענה זו.

---

34 שטחה 237,873 קמ"ר ויישובה – קרוב לשני מיליונים וחצי.
35 יישובה בשנת 1958 מנה 3,187,000 נפש.
36 שטחה 57,000 קמ"ר ויישובה 1,100,000.
37 שטחה 117,161 קמ"ר ויישובה 2,300,000.
38 שטחה 1,204,021 קמ"ר ויישובה 3,700,000.
39 שטחו 590,000 קמ"ר ויישובו למעלה מחמישה מיליונים.
40 שטחה 115,762 קמ"ר ויישובה 1,725,000.
41 שטחה 1,188,794 קמ"ר ויישובה קרוב לשני מיליונים וחצי.
42 שטחה 274,122 קמ"ר ויישובה 3,736,000.
43 שטחו 322,463 קמ"ר ויישובו למעלה משלושה מיליונים.
44 שטחה 617,000 קמ"ר, יישובה 1,161,000.
45 שטחה 1,284,000 קמ"ר, יישובה 2,600,000.
46 שטחה 342,000 קמ"ר, יישובה 780,000.
47 שטחה 267,000 קמ"ר, יישובה 417,000 נפש.
48 שטחה 1,085,805 קמ"ר, יישובה 640,000.

ב־30 ביוני קיבלה קונגו הבלגית עצמאותה, אולם עם הכרזת העצמאות גברה האנרכיה בארץ זו ואו״ם נאלצה לשלוח אליה חילות מכמה מדינות אפריקניות ואירופיות. מחוזות אחדים ובתוכם המחוז העשיר ביותר – קטנגה, רוצים לפרוש ולייסד מדינה עצמאית או להפוך את קונגו הבלגית לשעבר למדינה פדרלית. ראש הממשלה הבלגית הודה בפרלמנט בבריסל, כי בלגיה עשתה שגיאות במושבה גדולה זו.[49] ראש הממשלה לומומבה שעומד על שלטונו המלא בכל ארצות קונגו נתמך על ידי ברית המועצות, והנשיא קאסאובו נוטה לפדרציה. ולעת עתה לא ידוע גורל מדינה חדשה זו. המזכיר הכללי של או״ם, מר דאג המרשלד, המנסה להשליט סדר וביטחון חיים במדינה זו נתקל בהתנגדות נמרצת מצד ברית המועצות, התומכת בלומומבה. סכסוך קונגו עלול להתפשט ולהכניס ריב בקרב עמי אפריקה ולהגביר המתיחות בין שני הגושים העולמיים.

האי קפריסין, שנכבש על ידי התורכים בשנת 1571, נמסר בשנת 1878, בימי ממשלת ד׳ישראלי, לאנגליה, אם כי נשאר רשמית תחת שלטון תורכי. כשנצטרפה תורכיה לגרמניה במלחמת העולם הראשונה בנובמבר 1914, סופח האי רשמית לבריטניה הגדולה. בשנת 1931 פרצו מהומות באי, ורוב תושבי האי, שהם יוונים, דרשו איחוד עם יוון. המיעוט התורכי באי התנגד לכך. אחרי מלחמת העולם השנייה התגבר המאבק לאיחוד עם יוון; לאחר משא ומתן ארוך ומייגע בין נציגי היוונים והתורכים של קפריסין ובין אנגליה, יוון ותורכיה, הוסכם על עצמאות קפריסין ב־16 באוגוסט 1960. (שטחה של קפריסין הוא 9,251 קמ״ר, ויישובה 549,000; הרוב – שמונים אחוזים – יוונים, וכעשרים אחוזים תורכים).

באחד באוקטובר משתחררת הארץ המאוכלסת ביותר בכל אפריקה – ניגריה, שכבר הקימו בה האנגלים משטר פדרלי, המורכב משלוש ארצות: ניגריה המערבית,[50] שבה עיר הבירה לאגוס – וניגריה המזרחית.[51]: בשתי הניגריות האלה היישוב הוא כמעט כולו נוצרי. ניגריה הצפונית,[52] כמעט כולה מוסלמית.[53] שתי ארצות סומאלי: הבריטית[54] והאיטלקית[55] נתאחדו וזכו לעצמאות ב־1 ביולי שנה זו. מדינה זו כולה מוסלמית.

באופן זה יתווספו השנה 17 מדינות חדשות באפריקה. באפריל 1961 תקבל סיירה ליאון הבריטית את עצמאותה.[56]

בריטניה טרם קבעה תאריך סופי לעצמאותן של טנגנייקה,[57] קניה[58] ואוגנדה.[59] בשלוש ארצות אלה יש שאיפה לפדרציה, אבל עד בוא יום עצמאותן אין יודע כיצד יתפתחו הדברים. המאורעות בקונגו (הבלגית לשעבר) הכניסו כאמור מבוכה גדולה בכל אפריקה, ולא רק בה.

---

49 שטחה 2,344,039 קמ״ר ויישובה קרוב ל־14 מיליונים.
50 שטחה 117,594 קמ״ר ויישובה למעלה משבעה מיליונים.
51 שטחה 76,364 קמ״ר ויישובה קרוב לשמונה מיליונים.
52 שטחה 684,490 קמ״ר ויישובה למעלה משמונה־עשר מיליון תושבים.
53 ניגריה כולה תופסת שטח של 878,447 קמ״ר ויישובה (בשנת 1958) 33,052,000.
54 שטחה 176,120 קמ״ר ויישובה 650,000.
55 שטחה 461,541 קמ״ר, יישובה 1,330,000.
56 שטחה 72,326 קמ״ר, יישובה 2,260,000.
57 שטחה 937,061 קמ״ר, יישובה קרוב לתשעה מיליונים.
58 שטחה 582,646 קמ״ר, יישובה 6,351,000.
59 שטחה 243,410 קמ״ר, יישובה 6,356,000.

לאנגליה יש עוד מושבות בדרום אפריקה: – בסוטולנד,[60] בצ׳ואנאלנד[61] והפדרציה של ניאסאלנד,[62] רודזיה הצפונית,[63] רודזיה הדרומית.[64] השלטון בפדרציה נמצא בידי הלבנים, אם כי ברודזיה הדרומית יש רק 180,000 אירופים, ברודזיה הצפונית – 40,000, ובניאסאלנד רק 4,000. בפדרציה נמשך עוד המאבק של האפריקנים נגד המיעוט הלבן השליט, אם כי לפדרציה זו אין ריבונות מלאה, והיא כפופה לממשלה בלונדון. בצורה יותר קשה ואכזרית מתנהל מאבק זה בברית אפריקה הדרומית.

הארץ הקולוניאלית היחידה באירופה שעדיין לא החלה אפילו בצעדים הראשונים לשחרור מושבותיה, היא פורטוגל, השלטת על אנגולה[65] באפריקה המערבית, – ומוזאמביק[66] במזרח אפריקה.

עובדת היותה של אירופה חולשת במאות השנים האחרונות על כל היבשות והאיים על פני כדור הארץ, פרט ליפן, סין, פרס ואתיופיה (כי יש לראות תושבי שתי היבשות של העולם החדש: אמריקה ואוסטרליה כתפוסות ומיושבות בעיקר על ידי יוצאי אירופה) – הייתה בלי ספק, פרי העליונות התרבותית והכלכלית של עמי אירופה שגברה בתקופה זו. יוזמה ועוז לגילוי ארצות חדשות ויישובן, התקדמות כלכלית שנתגלתה במהפכה התעשייתית, קידום מדעי הטבע הצרופים והשימושיים ושכלולים טכנולוגיים העמידו את עמי אירופה, אמריקה ואוסטרליה בתקופה המודרנית בראש האנושות, והארצות החדשות לא במהרה ולא בקלות ידביקו עמים אלה ברמתם התרבותית והכלכלית.

אבל העליונות האירופית אינה פרי הכושר הבלעדי הטבוע בעמים אלה ובצאצאיהם באמריקה ובאוסטרליה; והפער התרבותי הנוכחי שביניהם ובין עמי אסיה ואפריקה אינו חוק טבעי שאין לשנותו. בדורות האחרונים ראינו כיצד העם היפני, שלא היה לו כל מגע עם עמי אירופה ואמריקה עד המחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, והיה רחוק מכל ההישגים המדעיים והטכנולוגיים של המערב כרחוק מזרח ממערב, רכש לעצמו במשך כמה עשרות שנים את כל כיבושי התרבות האירופית, ואינו נופל בהשכלתו, בחינוכו המדעי וביכולתו הטכנולוגית מהעם המפותח ביותר בארצות המערב. בצדק אמר פרופ׳ בלאקט בוועידת רחובות לקידום הארצות החדשות, שאילו הגיע אמש ממארס לכדור הארץ בתקופה שבין 3000 ובין 500 שנה לפני הספירה היה אומר שעמי המזרח התיכון הם היצורים העליונים עלי אדמות, ואילו הגיע לאדמה בתקופה שבין 500 שנה ובין 1500 לאחר הספירה היה אומר כך על הסינים וההודים.

בפינה צפונית־מזרחית של יבשת אפריקה, בעמק הנילוס, נעשו לפני יותר מחמשת אלפים שנה כיבושים ראשונים של רוח האדם במדע ובאמנות, בהבנת הטבע ובשליטה על איתניה. כאשר אירופה כולה עדיין הייתה שקועה בבערות פרימיטיבית – נוצרה תרבות עשירה במזרח התיכון ובסין; חכמי מצרים ובבל גילו תגליות והמצאות חשובות באסטרונומיה, ברפואה, בכימיה, בגיאומטריה ובחקלאות מתוכננת. כל האמונות החיות עד היום בקרב מאות מיליוני

60 שטחה 30,344 קמ״ר, יישובה 658,000.
61 שטחה 712,249 קמ״ר, יישובה 334,000.
62 שטחה 117,489 קמ״ר, יישובה 2,710,000.
63 שטחה 746,256 קמ״ר, יישובה 2,300,000.
64 שטחה 389,362 קמ״ר, יישובה 2,770,000.
65 שטחה 1,246,700 קמ״ר ויישובה ארבעה מיליונים וחצי.
66 שטחה 783,030 קמ״ר, יישובה 6,234,000.

אנשים בכל ארצות תבל – מוצאן מאסיה; האמונה היהודית, ההינדית, הבודהית, הנוצרית, המוסלמית – כולן נולדו במזרח, ביבשת אסיה. משה העברי, קונג־צה ולאו־צה הסינים, בודהה ההודי, זרטוסטרא הפרסי, ישו הנוצרי, מוחמד הערבי – נערצים עד היום בכל ארצות תבל. התרבות האנושית טבועה עד היום בחותם המחוקקים, הנביאים, החכמים ואנשי הרוח שנולדו באסיה המערבית והמזרחית: בישראל, בסין, בהודו, בפרס, בערב. חכמי יוון, אשר לפני אלפיים וחמש מאות שנה עמדו בראש ההגות המדעית הפילוסופית, שאבו תורתם מעמי המזרח התיכון ומהודו. עד אמצע המאה השש־עשרה כמעט שלא ידעה סין כלל על קיום עמי אירופה ולא היה לה מה ללמוד מהם, והיא שימשה מרכז תרבותי וחינוכי לכל עמי המזרח הרחוק: יפן, קוריאה, סיאם, טיבט ובורמה.

גדולתה המדינית, הכלכלית והתרבותית של אירופה – היא פרי ארבע־ חמש מאות השנים האחרונות, מאז הקיף ואסקו דה־גאמא את חוף אפריקה הדרומית והגיע עד הודו, ומאז יצא קולומבוס מספרד בדרכו מערבה כדי להגיע להודו, ובלא יודעין, גילה, בדרכו, את העולם החדש – יבשת אמריקה.

אגן ים התיכון עמד תקופה ארוכה במרכז התרבות והקִדמה הרוחנית והכלכלית של האנושות, וישראל, יוון ורומא היוּ החוט המשולש של תרבות זו בימי קדם. עם יישוב אמריקה על ידי יוצאי אירופה, עבר מרכז הכובד מאגן הים התיכון לחופי האוקיינוס האטלנטי, ובני אירופה וצאצאיהם בעולם החדש השתלטו למעשה על כל כדור הארץ – בכוחם הצבאי, בעושרם הכלכלי וביתרונם המדעי והטכנולוגי. בזמן האחרון התייצבו בראש שליטי עולם שתי מעצמות אדירות המתחרות זו בזו על הגמוניה עולמית: ארצות הברית של אמריקה הצפונית, והאימפריה הרוסית, שלנין, בגאוניותו התכסיסית, קרא בשם – ברית המועצות.

בזכות שינוי השם, פטרה עצמה רוסיה הקומוניסטית ממתן עצמאות לעמים המוסלמים באסיה התיכונה ובקווקז (בשנת 1955 היו בברית המועצות כ־24,000,000 מוסלמים) והשבטים הבודהיסטים (כחצי מיליון) בסיביר. החוקה שנתן סטאלין בשנת 1936 לברית המועצות אומרת: "ברית המועצות היא מדינה פדרלית, מושתתת על בסיס ברית חופשית של רפובליקות סוציאליסטיות סובייטיות". סעיף 17 של חוקה זו קובע, כי "הזכות להיפרד מברית המועצות שמורה לכל רפובליקה בברית".

חוקה זו נשארה אות מתה. כל הארצות שכבשו הצארים במאה שלפני השלטון הקומוניסטי, פרט לפינלנד, נשארו כפופות כחברות בברית המועצות ל"דיקטטורה של הפרולטריון" שמרכזה בקרמלין. הגרוזינים שהשתחררו תחת הנהגת המפלגה הסוציאליסטית – נכבשו מחדש על ידי הצבא האדום עוד בימי לנין. מלחמת העולם השנייה שנפתחה בכניסת צבא היטלר לפולין ממערב וצבא סובייטי ממזרח, נתנה הזדמנות לסטאלין להרחיב את גבולות ברית המועצות על חשבון השכנים במערב ובמזרח. בשנים 1939–1945 סופחו לברית המועצות באירופה שטח של 365,000 קמ"ר, המאוכלס 22,266,000 תושבים.[67] באסיה –־שטח של 4, 215 קמ"ר עם ישוב של חצי מיליון תושבים (חלקו מאיי יפן, וחלקו מהרפובליקה טנו־טובא שהייתה עד 1911 שייכת לסין ובשנת 1921 יצאה לרשות עצמה. באוקטובר 1944 הכריזה המועצה העליונה של R.S.F.S.R. שטובא היא חבל אוטונומי של הפדרציה הרוסית).

67 אסטוניה – 1,134,000 תושבים, לטביה – 1,994,000, ליטא – 3,032,000, בחלק שנלקח מפינלנד – 54,000, בחלק שנלקח מפולין – 10,315,000, מרומניה – 3,700,000, מצ'כוסלובקיה – 850,000, מגרמניה – 1,187,000.

אחרי מלחמת העולם השנייה הודיע סטאלין לעולם מופתע כי הארצות הבלטיות הצטרפו "מרצונן הטוב" לברית המועצות.

ארצות הברית וברית המועצות היו בעלות ברית, למעשה, במלחמת העולם השנייה, והן מיגרו את העריץ הנאצי בכוחות משותפים יחד עם אנגליה, צרפת ובעלי ברית אחרים, שבתוכם נמצאו יחידות יהודיות מארץ־ישראל שמנו כשלושים אלף איש. אולם מיד אחרי הניצחון התגלה ניגוד בין המערב (ארצות הברית וארצות מערב אירופה) – ובין ברית המועצות, שהשליטה בכוח צבא הכיבוש שלה את המפלגה הקומוניסטית על פולין, רומניה, צ'כוסלובקיה, בולגריה, הונגריה, אלבניה וגרמניה המזרחית, בניגוד לרצון הרוב הגדול שבארצות אלה. נוצרו שני גושים – הגוש הקומוניסטי וגוש הארצות החופשיות. בארצות המערב היחסים בין שני הגושים החריפו והחלה "המלחמה הקרה". בראש "המלחמה הקרה" התייצבו שתי המעצמות האדירות – ארצות הברית הדוגלת בחופש דמוקרטי, וברית המועצות הדוגלת במשטר קומוניסטי, וכאילן נתקיימה הנבואה של הוגה מדיני גדול, אלכסיס דה־טוקוויל, מצרפת, שעוד לפני 125 שנה ניבא על ניגוד זה בספרו השנון על הדמוקרטיה האמריקנית.

בשנת 1835 כתב דה־טוקוויל, לאחר ששהה כמה זמן בארצות הברית, דברים אלה:

> יש עכשיו בעולם שני עמים גדולים, אשר אם כי יצאו מנקודות מבט שונות, הם כמדומה, מתקרבים למחוז חפץ אחד: אלה הם הרוסים והאמריקנים. שניהם גדלו בלא רואים. ובעוד היו מבטי האנושות מופנים למקום אחר, קפצו שני אלה פתאום בראש האומות – – – נראה שכל שאר העמים הגיעו כמעט כולם לקצה הגבול שתחם להם הטבע – – – אולם שני אלה הולכים וגדלים. כל האחרים נפסק גידולם או הם מתקדמים בקושי רב, ורק שני אלה צועדים קדימה בקלות ובמהירות לקראת מטרה, שאין העין רואה עדיין קצה. האמריקני נלחם במכשולי הטבע, הרוסי – באנשים. כיבושי אמריקה נעשים בכוח המחרשה, כיבושי הרוסים – בחרב. האמריקני סומך על האינטרס האישי למען הגיע למטרתו: הוא נותן חופש גמור לעוצמה הבלתי מכוונת של העם ולשכלו הישר, הרוסי מרכז בידי איש אחד את כל השלטון במדינה. מכשיר הפעולה הראשי של האמריקני הוא החופש; של הרוסי – השעבוד. נקודת מוצאם של השניים היא שונה, דרכיהם נפרדות. אולם כל אחד מהם נראה כאילו נבחר על ידי ההשגחה לחלוש באחד הימים על גורלו של חצי כדור הארץ.

בשעה שדה־טוקוויל כתב ספרו זה, מנתה אמריקה רק 15 מיליון תושבים, היא מונה עכשיו למעלה מ־175 מיליון נפש. ברית המועצות מונה עכשיו למעלה מ־208 מיליון נפש. במִפקד הראשון שנערך ברוסיה בפברואר 1897 נמנו 129,800,000 תושבים, כולל פינלנד. בימי פטר הגדול, בשנת 1723, נאמדו תושבי רוסיה ב־14 מיליון נפש. שטחה של ארצות הברית הוא קרוב לתשעה וחצי מיליון קמ"ר. שטחה של ברית המועצות הוא 22.4 מיליון קמ"ר. חלק גדול של שטח זה נוסף לרוסיה לאחר הופעת ספרו של דה־טוקוויל.

מפליאה ראיית הנולד של ההוגה המדיני הצרפתי. רוב דבריו על שתי המעצמות נתאמתו עד היום הזה. אולם הוא – כרוב בני דורו – לא החשיב כלל שתי היבשות הגדולות, אסיה ואפריקה, ועמיהן המרובים, ולא ראה אותן כגורם עצמאי, כי בזמנו היו אלה באמת רק אובייקט למדיניות

המעצמות באירופה, ולא מילאו כמעט שום תפקיד עצמאי בעולם ולא הייתה להם כמעט כל השפעה על מהלך ההיסטוריה בזמן ההוא.

בימינו, ועוד יותר בימים הבאים, תהא לעמי אסיה ואפריקה השפעה גדלה והולכת לא רק בארצותיהם הם – אלא על עיצוב דמותה של האנושות כולה. אולם הגדרת דה־טוקוויל על אופיין וחשיבותן של שתי המעצמות – נכונה במידה רבה, אם כי לא במדויק עד היום הזה, והתחרותן על הגמוניה עולמית עומדת כמעט במרכז ההיסטוריה של ימינו. אבל אין כיבושי אמריקה נעשים עכשיו במחרשה, ולא כיבושי הרוסים – בחרב.

עוצמתן הצבאית של שתי המעצמות האדירות היא כמעט שווה. גם ביכולתן הטכנולוגית אין הבדלים מהותיים, אם כי ארצות הברית היא עשירה יותר ורמת חיי עובדיה עולים בהרבה על אלה שבברית המועצות. שתיהן שליטות בנשק האיום וההרסני שפיתחה ארצות הברית לראשונה בימי מלחמת העולם השנייה: בפצצה האטומית, ש"השתכללה" אחרי המלחמה פי אלף, כי בינתיים פותחה בשתי הארצות (וגם באנגליה) פצצת מימן, שעוצמתה היא למעלה מפי אלף מעוצמת הפצצה האטומית שהוטלה על הירושימה בשנת 1945.

אין פלא שהעולם שרוי בדאגה מטרידה ומחרידה של סכנת מלחמת עולם חדשה, שבה יופעל הנשק האטומי העלול להשמיד מרבית האנושות ולמחות מעל פני האדמה הארצות המפותחות והמאוכלסות ביותר.

אין להתייחס בביטול גמור לחרדה זו, אם כי מבחינה הגיונית קשה להעלות על הדעת, שאחד הצדדים ב"מלחמה הקרה" יפתח במלחמה אטומית. שני הצדדים יודעים, כי היריב מסוגל להרוס ולהחריב את מתחרהו בהרפתקה הרסנית זו. במלחמה בין אמריקה וברית המועצות הניצחון הוא כמעט בלתי אפשרי והחורבן ההדדי הוא ודאי. כל אחת משתי המעצמות האדירות מסוגלת להחריב את יריבתה בזמן לא רב, וכל אחד משני הצדדים יודע דבר זה בלי צל של ספק. ולכן אין לראות סכנת מלחמה עולמית כממשית. ואף על פי כן, קשה להניח, כי "המלחמה הקרה" תיפסק, באשר זהו מאבק היסטורי על נפש עמי אסיה ואפריקה, שערכם, מעמדם, השפעתם ומשקלם הבין־לאומי הולכים וגדלים – והם כוללים הרוב הגדול של המין האנושי.

דה־טוקוויל ראה לפניו רק שני צדדים, והם נתגלמו בעיניו, לא בלי יסוד, באמריקה וברוסיה. כרגע שני הצדדים הם עמי מערב אירופה וארצות הברית מצד זה, והגוש הקומוניסטי, שבראשו עומדת רוסיה ובו מלוכדים עמי מזרח אירופה, מצד שני. הצד השלישי שלא היה קיים, כאילו, בימי דה־טוקוויל הולך וגדל. העמים שנשתעבדו במאות השנים האחרונות לאירופה משתחררים – רובם בהסכמת השליטים, ובראשם אנגליה וצרפת. תהליך ההשתחררות באסיה כמעט במלואו. גם סין הקומוניסטית המשתייכת, להלכה, לגוש הקומוניסטי, וכאילו קיבלה עד היום מרותה האידיאולוגית, ואולי גם מדיניותה של מוסקבה, יחד עם שאר המדינות הקומוניסטיות במזרח אירופה, אף היא נוטה לקבוע לה דרך ברשות עצמה, ואין ספק שכפיפותה לקרמלין, אם הייתה כזו עד עכשיו, תתרופף, ובמשך הזמן תיעלם לחלוטין.

סין[68] היא קטנה בשטחה מברית המועצות, אולם אוכלוסיית סין מרובה פי שלושה ויותר מאוכלוסיית ברית מועצות. בשנת 1958 מנתה סין (בלי פורמוזה) – 669,000,000 תושבים, וברית המועצות – 208,827,000, ויחד עם כל "בעלות בריתה" באירופה (אלבניה, בולגריה, גרמניה המזרחית, הונגריה, פולין, צ'כוסלובקיה ורומניה) – מונה הגוש הקומוניסטי באירופה

68 שטחה 9,240,000 קמ"ר, לעומת 22,403,000 של ברית המועצות.

– 305,686,000 נפש; ואם יוגוסלביה הקטנה בערך[69] יכלה להיפרד מהגוש הקומוניסטי, להמרות פי ברית המועצות ולפלס לעצמה דרך משלה, אין ספק שסין האדירה, המכילה כמעט רבע של המין האנושי (בשנת 1958 מנה כל כדור הארץ – 2,854,669,000 תושבים) לא תיגרר אחרי ברית המועצות ותלך בנתיבה היא, וייתכן כי לסין יצטרפו גם קוריאה הצפונית, ויאטנם הצפונית והרפובליקה ה"עממית" של מונגוליה המונות יחד – 24,740,000 נפש.

הסינים הם עם תרבותי עתיק. התנאים הטבעיים של ארץ סין: עמקים פורים, אקלים נוח, גשם מספיק, שפע מינרלים, מרחבים עצומים ונהרות והרים שאינם מפריעים התנועה החופשית בארץ, היו נוחים לטיפוח יישוב גדול ותרבותי. הספרות הקדומה של סין – אוסף שירים ופואמות בשם שיה קינג, נוצרה כאלף שנים לפני הספירה והיא מעידה על דרגה תרבותית לא נמוכה מלפני שלושת אלפים שנה ויותר. השושלת הסינית הראשונה – שאנג – שקיומה אינו אגדתי, שלטה בסין בימי אברהם, יצחק ויעקב, לפי דעת כמה חוקרים – משנת 1765 עד 1127 לפני הספירה ולפי דעת אחרים – משנת 1523 עד 1027. הפולחן העתיק היה של ט'יין (השמיים). המונח "אל" או "אלוהים" אינו בנמצא בשפה הסינית העתיקה; המיסיונרים הקתולים שבאו לסין במאה השבע־עשרה התחבטו במציאת מילה סינית בשביל מושג האל. שני המושגים היסודיים במחשבה הסינית הקדומה היו: יאנג ו־יִין. יאנג הוא הגורם הפעיל, היוצר, הגברי וכינוי לשמיים, יין – הכוח הסביל, הנפעל, הנשי, כינוי לארץ. הפולחן היה פולחן האבות, והמשפחה הייתה התא היסודי של העם.

כאלף ומאה או אלף שנים לפני הספירה קמה שושלת חדשה בסין, שושלת צ'ו ששלטה כתשע מאות שנה, עד שנת 249 לפני הספירה. שושלת זו האריכה ימים יותר מכל שושלת שהייתה לפניה או שבאה אחריה. בימיה הורחבו גבולות סין והגיעו עד הים במזרח ועד נהר יאנג־צה בדרום. השכנים ה"ברברים" במזרח, על גבול צ'שוואן התבוללו בסינים ובתרבותם. בתקופת הצ'ו הותקנה בסין השקייה מלאכותית לפיתוח החקלאות, הוקמו בתי ספר לנוער, נוסדה תעשייה, נוצרה ספרות עשירה ונתפרסמו ספרי היסטוריה. בתקופה זו קמו מורים, מחנכים, הוגים ואנשי רוח שהשפעתם בחיי סין נמשכה עד תחילת המאה העשרים: קונג־פו־צה (קונפוציוס), לאו־צה, מונג־צה (מנציוס), מו־טי, יאנג צ'ו ועוד.

המורה הגדול של סין, שהשפיע על הדורות הבאים יותר מכל איש אחר בסין, והשפעתו נתקיימה כאלפיים וחמש מאות שנה, היה קונג־פו־צה שחי במאה השישית לפני הספירה (מ־551 עד 479). הוא לא ייסד אמונה חדשה, גם לא יצר שיטה פילוסופית, ואף לא עשה גדולות בחייו בשטח הממלכתי, אבל היה שופע חוכמה מעשית ומטיף לחיי תבונה, השכלה והגינות אישית וציבורית, הקים תלמידים שהעמיקו תורתו וקנה לעצמו שם עולם בתוך עמו, אם מפני שהוא גילם באישיותו את התכונות היסודיות של העם הסיני או מפני שהוא עיצב ברוחו את דמות העם. האמרות שלו שנשתמרו עד היום – אין בהן עמקות ומקוריות יתרה, אבל יש בהן טוב טעם, בקשת צדק וגישה מעשית ומוסרית כאחת. הוא היה אומר כהלל אחריו: "אל תעשה לאחרים מה שאינך רוצה כי אחרים יעשו לך". כשנשאל על ידי תלמיד: מי הוא איש המעלה, ענה: "מי שעושה תחילה בעצמו מה שהוא מטיף לאחרים, ואחר כך הוא מטיף לאחרים רק מה שהוא בעצמו עושה". הוא אמר: "לימוד בלי חשיבה – אין בו תועלת. חשיבה בלי לימוד – יש בה סכנה". הוא התנגד לכל צורה של עריצות. מסופר עליו כי פעם שמע במקום מבודד אנקות

69 מנתה בשנת 1958 – 18,189,000 תושבים.

אישה. שאל אותה למה היא מתייפחת. האישה ענתה: חותני נטרף על ידי נמר, גם לבעלי קרה כדבר הזה והיום טרף נמר את בני. שאל אותה קונג־פו־צה: ולמה את מתגוררת במקום מסוכן כזה? ענתה האישה: מפני שפה אין שליט עריץ. קונג־פו־צה פנה לתלמידיו ואמר: בניי, תזכרו זאת – שליט עריץ אכזר מנמר.

בן־זמנו של קונג־פו־צה היה לאו־צה, שלו מייחסים החיבור המטפיזי־מיסטי הנקרא טאו־טה־קינג (״ספר הנתיב וניצחו״). טאו (נתיב, דרך) הוא המהות הפנימית, הנעלמה, הנצחית של ההוויה שאין להשיגו ואין להביעו באומר ודברים. הוא נתיב היקום, המניע של החיים ושל הטבע, הוא מעל לכול ובתוך הכול. הצו של טאו הוא – להיות ולא לעשות. כמים הזורמים מאליהם פועל האדם לפי טאו בלי פעולה, משכנע בלי הוכחות, מוכיח בלי דברים, משפיע בלי היות ניכר. המנהיג הטוב הוא זה, שהעם אינו יודע על קיומו, וכשמפעל מבוצע ומטרתו הושגה יאמר העם: אנו ביצענו ועשינו זאת.

במשך הזמן נהפכה הטאו לדת רצופה אמונות הבל, מנהגי פולחן ומעשי כישוף.

בתקופת שושלת צ׳ו התקיים משטר פיאודלי, ובסוף ימי השושלת נתרבו המלחמות הפנימיות, ושליט חבל צ׳ין הכניע כל יריביו, ובשנת 246 לפני הספירה עלה על כיסא המלוכה וקרא לעצמו שי־הוַאנג־טו, כלומר הקיסר הראשון. הוא הרס המשטר הפיאודלי, חיסל הנסיכויות הנפרדות וליכד את סין כיחידה ממלכתית אחידה. כאמצעי לליכוד – שרף כל הספרים שהופיעו עד ימיו, פרט לספרי הרפואה, החקלאות והרוקחות, שהניח בספרייה הקיסרית. בשנת 206 קמה שושלת חדשה, שושלת האן. אז בוטל האיסור על הספרים הישנים, המלומדים הוציאו ממחבואם הספרים שניצלו מהשריפה, ותורת קונג־פו־צה שוב נתפשטה בעם. אז נוצר הספר ההיסטורי המונומנטלי של סטו־מא־צ׳יין, דברי־הימים.

בתקופת האן המאוחרת כבשה סין שטחים רבים באסיה המרכזית ונקשרו קשרים עם הקיסרות הרומאית ביבשה ובים. על ידי מגע זה עם המערב חדרה תורת הבודהה לסין. המצאת הנייר (בשנת 105 לספירה) הביאה לפריחת הספרות, ואם כי שוב פרצו מריבות ומרידות פנימיות – הצליחו קיסרי האַן ללכד את ארצם במידה כזו – שהאחדות התרבותית וחזון הקיסרות האחידה לא נגוזו עוד, ועד היום קוראים לעצמם הסינים בשם בני האן.

במאה הרביעית הלך פא־היין להודו והביא איתו כתבי הקודש של הבודהיזם. תורת הבודהה נתפשטה בסין, ומסין חדרה ליפן. במשך הזמן קמו שושלות חדשות בזו אחר זו, אולם הפריחה התרבותית לא פסקה. כתיבת דברי הימים, ספרי פילוסופיה וציור נתרבו ונתעדנו. במאה התשיעית, אם לא לפני כן, כבר ידעו הסינים מלאכת הדפוס ובתקופת שושלת סינג (960–1279) נדפסו הקלסיקנים הסינים וספרי ההיסטוריה בהדר שלא היה כמוהו עד היום. ראש הממשלה ונג־אַן שהיה בימי שושלת סינג כתב פירושים חדשים ומקוריים לקלסיקנים הסינים וניסה להנהיג מעין משטר של מדינת סעד: חלוקת אדמות לאיכרים, מס הכנסה פרוגרסיבי, פיקוח על מחירים. הוא חי במאה האחת־עשרה (1021–1086).

בימי שושלת המנצ׳ו (1644–1911) גדל שטח הקיסרות, התפתח המדע, נתחברו אנציקלופדיות, מילונים, ספרי גיאוגרפיה וקובצי מדע. בתקופה זו גדל לחץ אירופה על סין, ובמאה התשע־עשרה פרצו המלחמות הראשונות בין סין ובין ארצות אירופה. יפן שסיגלה לעצמה במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה תרבות אירופה, הכריזה בשנת 1894 מלחמה על סין, פלשה לשנטונג ולמנצ׳וריה וכבשה וויי־היי־וויי ופורט ארתור. אולם ניצחון יפן על רוסיה בשנת 1905 עורר תנועת שחרור ומהפכה בסין. בראש התנועה התייצב המנהיג והמורה

של סין החדשה – סון־יאַט־סן (1862–1925); הוא הביא לידי ביטול הקיסרות והקמת הרפובליקה (1911), הקים את מפלגת קו־אומינטנג, ובשנת 1923 כרת ברית עם רוסיה הקומוניסטית למען שחרור סין מעול זרים, איחודה ומסירת השלטון לעם במשטר דמוקרטי. אחרי מותו התגברו הקומוניסטים הסינים ובחמש השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה השתלטו על כל יבשת סין וכוננו "רפובליקה עממית" בסין.

במשך אלפי שנים הייתה לעם הסיני הכרת עליונות על פני עמים אחרים, והכרה זו לא פגה בתקופות של פירוד פנימי ופלישות חיצוניות. הכרת עליונות זו נחל גם הקומוניזם הסיני, והוא עושה מאמצים – לא בלי הצלחה – להתקדם ולהגיע לשיא ההתקדמות הכלכלית והתרבותית האפשרית בימינו, ובחריצותם של הסינים, שאינה נופלת מזו של שום עם אחר בעולם, אין ספק שלא יעברו הרבה שנים והם ישיגו מטרה זו. בסוף המאה הקודמת עשתה זאת יפן והצליחה, ואין הסינים נופלים מהיפנים בשקידה ובכישרון. לפי קצב הריבוי הטבעי בסין בשנים האחרונות (23 – לאלף) – יעלו אוכלוסי סין בעוד עשרים שנה לביליון נפש.

סין זו מהווה סימן שאלה גדול, ששום איש זר, וספק אם גם מישהו מראשיה ומנהיגיה, יוכל לפענחו בשעה זו בוודאות. לפני אלפיים שנה לא ידעו הסינים כלל על קיום עולם מחוצה להם, וראו עצמם כעולם כולו. בימינו אין עם בעולם, ואפילו האדיר והמרובה באוכלוסין, – ומבחינת האוכלוסין סין היא ראשונה על פני כדור הארץ, – יכול להתעלם משאר העמים, כי התלות ההדדית של כל העמים הולכת וגדלה. אפילו סין מבינה שבימינו אלה אין אף היא יכולה לעשות ככל העולה על רוחה, כי יש בעולם גורמים כלכליים, תרבותיים וצבאיים הגדולים וחזקים ומרובים גם מסין, ואף היא תלויה בהם, כשם שאחרים תלויים בה, והיא דוגלת, בכל אופן בפומבי, בקשר עם ברית המועצות.

אבל אין ספק שסין מדאיגה את כל שכניה הקרובים באסיה, הגדולים והקטנים, ואפילו את הודו המונה אף היא קרוב לארבע מאות מיליון נפש (בשנת 1958 – מנתה הודו – 397,390,000 איש), וייתכן שהיא מדריכה במקצת גם מנוחתה של ברית המועצות עצמה. כי אוכלוסי סין מתרבים בקצב מהיר ובכמות עצומה, ולרוסיה יש בשכנותה של סין שטחים רחבי ידיים והם כמעט ריקים. ברור עכשיו שסין לא תצטרף לעמים הדמוקרטיים, אבל ייתכן מאוד שלא תלך גם בעקבות ברית המועצות. ואין ספק, שאף היא תשתתף על פי דרכה, ואולי לגמרי על דעת עצמה ב"מלחמה הקרה", ותחתור לא פחות משני הגושים המערביים (ביחס לסין – גם רוסיה היא במערב) לכבוש נפש עמי אסיה ואפריקה העומדים ברשות עצמם והעתידים בקרוב להתעצם.

לסין יש כמה יתרונות על פני ברית המועצות בנידון ההשפעה על ארצות אסיה ואפריקה: היא משתייכת לגוש בנדונג (הגוש האפרו־אסיאתי). ברית המועצות לא הוזמנה כלל להשתתף בוועידת בנדונג של 1955. הסינים אומנם אינם שחורים, אבל גם אינם לבנים, כרוסים, ולעובדה זו יש יתרון ידוע בעיני עמי אפריקה. סין כבר פתחה שגרירות בגיניאה עוד באוקטובר 1959, ואנשי מסחר ותעשייה ואמנות סיניים פועלים במרץ ובהצלחה רבה במדינה זו. שר החינוך הגיניאי חתם ביוני 1960, בפקין, על הסכם תרבותי בין שתי הארצות. סין משדרת, החל מאוגוסט 1959, לארצות אפריקה באנגלית, והיא משתתפת במימון המזכירות הקבועה של הוועידה האפרו־אסיאתית היושבת בקהיר. במזכירות זו פועל נציג סיני. סין מזמינה נציגים אפריקנים לבקר וללמוד בסין. באפריל 1960 הוקמה בפקין אגודה לידידות סינית־אפריקנית, והיא מטפלת באורחים הבאים מאפריקה.

אם נחלק העולם בין מוגדרים (בגוש הקומוניסטי מצד אחד ובברית נאט"ו מצד שני) ובלתי

מוגדרים, שאינם קשורים בבריתות לשום צד – נמצא שבברית ורשה הקומוניסטית (ברית המועצות ובעלות בריתה באירופה) – יש 305,586,000 נפש, ואם נוסיף את סין ושכנותיה הקומוניסטית (699,740,000 – הרי 999,326,000. בברית נאט"ו נמצאים: בארצות הברית ובקנדה 191,830,000 נפש ובארצות מערב אירופה – 236,541,000; יחד 428,371,000 נפש. נשארים "בלתי מוגדרים": באירופה – 65,258,000, באמריקה הלטינית – 198,170,000, באפריקה – 231,000,000, באסיה – 897,260,000 ובאוקיאניה (אוסטרליה, ניו זילנד ואיים אחרים) – 15,800,000, יחד – 1,407,488,000. מספרים אלה, כמובן, אינם משקפים נכונה מספר הקומוניסטים, הדמוקרטים המובהקים והניטרלים. בתוך ברית נאט"ו יש כמה מיליונים שנוטים לקומוניזם: בגוש הקומוניסטי מחוץ לברית המועצות – הרוב הגדול אינו קומוניסטי, ובין ה"ניטרליים" לא כולם ניטרליים באמת. הודו שהיא ניטרלית, משתייכת לקהילייה הבריטית. במצרים יש משטר רודני שכלפי פנים הוא אנטי־קומוניסטי ובזירה הבין־לאומית הוא תומך מתמיד בברית המועצות. גיניאה באפריקה[70] חיה במשטר הדומה למשטר קומוניסטי. בפקיסטן,[71] החברה בברית סאנטו הקשורה לארצות הברית – שורר למעשה משטר צבאי. ואין לראות בגושים המוגדרים והלא־מוגדרים, או הקוראים לעצמם ניטרלים, את דעותיהם והשקפותיהם של תושביהם, אלא את עמדת הכוחות השליטים בלבד.

עובדה זו מגבירה ביתר שאת את "המלחמה הקרה", כלומר המאבק האידיאולוגי, המדיני והפרופגנדיסטי על נפש העמים.

ההתחרות בין הגוש הקומוניסטי ובין המערב הדמוקרטי, ואף פעולתה העצמאית של סין בשטח הבין־לאומי, משבשות בלי ספק היחסים בין העמים ומגבירה המתיחות העולמית, גם אם אין גורסים אפשרות של מלחמת עולם אטומית, והן פותחות פתח לרודנים חסרי מצפון ועקרונות מדיניים וחברתיים לסכסך ולחתור תחת שכניהם ולסחוט מכל צד עזרה וסיוע לנרגנותם, כפי שאנו רואים דוגמה מובהקת לכך ברודן המצרי, הרודף קומוניסטים בארצו ומקבל סיוע צבאי וכספי מברית המועצות: הוא מצטרף למקהלה ה"אנטי־אימפריאליסטית" של הגוש הקומוניסטי ויודע באותו זמן לסחוט עזרה כספית מרובה גם מארצות הברית, המעצמה "הארכי־אימפריאליסטית" לפי ההגדרה של הקרמלין, ואינו מרפה מניסיונותיו להשתלט בכוח על שכניו, כאשר עשה בסוריה ומוסיף לחתור תחת המדינות הערביות העצמאיות, גם במזרח התיכון וגם בצפון אפריקה.

אולם לא התחרות הגושים כשהיא לעצמה היא הבעיה המרכזית בימינו – אלא הנסיבות המקנות להתחרות זו כושר התפוצצות מסוכנת: והנסיבות הן – הפער העצום הקיים בין המדינות הוותיקות, – העשירות, המפותחות, המבוגרות ובעלות הניסיון המדיני, הכלכלי, החברתי והתרבותי, – ובין המדינות החדשות באסיה ובאפריקה, – הדלות, עשוקות החינוך והנעדרות ניסיון ממלכתי וידע מדעי וטכנולוגי. זוהי המכשלה הגדולה של ימינו, שעה שכל העמים הולכים ונעשים עצמאיים, אבל העצמאות כשהיא לעצמה אינה פותרת בעיותיהם הכלכליות, החברתיות והחינוכיות, אלא מחריפה אותן, באשר היא מטילה על המדינות הצעירות עול קשה שאין אולי ביכולתן לשאתו בכוח עצמן ומעמידה בפניהן משימות דחופות, שאין להן האמצעים וכוח האדם המאומן לקיים אותן.

---

70 2,236,000 תושבים.

71 85,635,000 תושבים.

בנידון זה יש להבחין בין עמי אסיה ובין עמי אפריקה. עמי אסיה ברובם יש להם היסטוריה ומסורת תרבותית עתיקה, ובימי קדם וגם בימי הביניים עלו בהשכלתם ובתרבותם וביצירתם המדעית והפילוסופית על עמי אירופה (פרט ליוון בתקופה הקלאסית וההלניסטית). יפן בקצה מזרח אסיה אינה נופלת בידע ובטכנולוגיה שלה מעמי אירופה וארצות הברית, אם כי רמת חייה נמוכה בהרבה מזו של אמריקה ואף מזו של אירופה המערבית. אולם רמת החיים הנמוכה ביפן אינה גורעת מרמת הידע, הכושר, הטכנולוגיה והייצור, שאינה נופלת מזו של הארצות המפותחות ביותר.

סין, כאמור, היא ארץ תרבותית עתיקה, ובכמה דברים (כגון בהמצאת הדפוס ואבק השריפה) הקדימה את אירופה. היא עושה עכשיו מאמצים נמרצים להדביק את התפתחותה המדעית והטכנולוגית של ברית המועצות, וקצב התפתחותה מאז הקמת המשטר הקומוניסטי הוא הרבה יותר מהיר מאשר קצב התפתחות רוסיה תחת המשטר הקומוניסטי מאז 1917, ויש מנבאים שהיא תצליח להשתוות לרוסיה בעשר השנים הבאות.

הודו יצרה עוד באלף השלישי שלפני זמננו ספרות פיוטית, דתית ומטפיזית (ודות, בראהמאנות, אופאנישדות) ושירה אֶפית אדירה שערכה קיים עד היום הזה. את השפעתה של הודו בעולם בימי קדם ניתן להעמיד בשורה אחת עם ישראל ויוון. היא הוציאה מתוכה בתקופות שונות ועד ימינו אלה) אישים דגולים, הוגים מקוריים, מדינאים מחוננים (כמלך **אשוק** במאה השלישית לפני הספירה) וביניהם אחד האישים הגדולים ביותר בתולדות אדם, סידהארטא גאוטאמה הידוע בשם הבודהה (הניעור, או הנאור), שנתן לעמי אסיה המזרחית מהודו ועד יפן תורת חיים נאורה ומוּסרית, שאין בה כל אחיזה ב"התגלות אלוהית" ובדברים שמעל הטבע, אלא בנויה על היגיון אנושי, התבוננות מעמיקה בטבע האדם ובטבע העולם ושאיפה לחיים טהורים, צודקים ועטורי חסד ואמת.

הבודהה נולד בצפון הודו, בעיר קאפילא־וואסטו, שהיא עכשיו בממלכת נפאל, בין הודו ובין טיבט, במשפחה אצילה ועשירה; אך במלאות לו 29 שנים נתקל בפעם הראשונה בעוני, בסבל, בהתנוונות אנושית, שמחנכיו ניסו כל הימים להסתיר ממנו, ולא רצה עוד לחיות חיי רווחה ועושר. הוא עזב את אשתו וילדו הצעיר, ובאפלת הלילה עזב ארמונו ועיר מולדתו, החליף בגדיו החמודים ולבש בגדי נזיר, ובמשך שש שנים התהלך עם בראהמאנים ונזירים. בסוף השנה השישית לחיפושיו ולהתלבטויותיו ולשיחותיו עם חכמי הודו מכיתות שונות, עמד לילה אחד תחת עץ תאנה בהרהורים מעמיקים עד שגמלה בו ההכרה שהגיע לחקר האמת ולידיעת הדרך אשר יבור לו האדם. הוא היה אז בן 35. ארבעים וחמש שנה הטיף הבודהה את תורתו החדשה בכל רחבי הודו – תורת אהבת האדם והחי, תורת הצדק והחסד, תורת האמונה של האיש בעצמו ובאחריותו כלפי הזולת, ולא פחות מדבריו השפיעה אישיותו המקרינה אהבה וחסד וענווה וגדולה גם יחד.

הבודהה לא היה צנוע, כי הכיר בעליונותו האישית וברוממות האמת שעליו להביא לבני אדם, אבל היה מצניע לכת ולבוש אדרת צהובה וחי חיי נזיר, ואם כי האמין בתום לב בשליחותו הגדולה לא גבה ליבו ולא רמו עיניו, ולא דבק בו אבק יהירות והתנשאות, אף על פי שרבבות אנשים העריצו אותו, ועוד בחייו ניסו להעלותו לדרגת אל; אבל הוא דחה בתוקף ניסיונות אלה, והסביר לכול שאינו אלא איש בן תמותה ככל בני אדם אחרים.

תורת הבודהה הייתה מרידה בדת ההינדואיסטית ששלטה בימיו. דת זו הייתה מיוסדת על ספרי הוֶדָה (כתבי הקודש ההודים), שהיו מקובלים בבחינת תורה מן השמיים ולא יצירת אדם,

על סמכותה ומרותה של הכת הבראהמנית, שרק לה נתגלו האמיתיות הדתיות ולה בלבדה היו קשרים עם האלים, וסודות הדת היו נחלתה הבלעדית. במרכז הדת עמד פולחן קורבנות וזמירות מיסטיות לטובת הכוהנים (מכת הבראהמנים), והיא הכירה בשיטת הקסטות שפילגה את העם לארבעה מעמדות – וזה למטה מזה, וחיץ מפריד ביניהם, ומתחתם המוני "טמאים" האסורים במגע. הבודהה התנגד לכל אלה. הוא כפר בקדושת ספרי הוודה וסמכותם, לא הכיר בעליונות הבראהמנים, שלל פולחן הקורבנות, לא הודה בהבדלי הקסטות, וכל האנשים והנשים היו שווים בעיניו, וגם לא האמין בשום סמכות אלילית או אלוהית, אלא בהיגיון האנושי ובהבנת הטבע. הוא סירב להביע דעה על מה שלמעלה ועל מה שלמטה. הוא אמר: "אל תקבלו מה שאומרים לכם, מה שמקובל במסורה, אל תאמינו בדברים באשר הם כתובים בספרינו, או מפני שהם נשענים על אמונה מסורתית, אן מפני שהם יצאו מפי מוריכם. **היו נא מאור לעצמכם** – כל אלה החיים עכשיו או אחרי מותי, ויסמכו על עצמם בלבד ולא יישענו על זולתם – רק אלה עשויים להגיע לראש הפסגה". תורת הבודהה המקורית הייתה נקייה מכל פולחן וגם מכל מטפיזיקה. זו הייתה תורת חיים שיבור לו האדם, ללא ניסים, ללא מסורת, ללא סמכות מסתורית, ללא פולחן; הבודהה לימד את תלמידיו ארבע "אמיתיות אצילות":

1. על תלאות האדם; 2. סיבתן; 3. הרחקתן; 4. והדרך להרחקתן.

תלאות האדם אינן מקריות ואינן באות מן החוץ, אלא טבועות בהווייתו: חולי, זקנה, מוות, כיסופין למה שאין, הפרידה מדברים אהובים. מקור התלאות הוא ביצרי האדם, והדרך להרחקתן – הוא כיבוש היצר. הוא לימד האנשים לאמץ רצונם ולהגביר דעתם, למען התעלותם ולמען גילוי הסגולות הנעלות הגנוזות בתוכם. הוא האמין בחוק הסיבתיות, וראה בתבונת האדם וברצונו – המניע הפנימי להשתפר ולהשתחרר מהיצרים הרעים המרעילים חיי האדם.

הבודהיזם התפשט בכל ארצות המזרח הרחוק – בבורמה, בציילון, בסיאם (תאי), בקמבודיה, בטיבט, בנפאל, בסין וביפן, במשך הזמן נתפצל לכיתות שונות. הראשיות בין הכיתות האלה הן: הינאַיאנא (הנתיב הקטן) ומהאיאנא (הנתיב הגדול). הינאיאנא, קרוב יותר לבודהיזם הקדום, והוא שליט בארצות הדרום (ציילון, בורמה, סיאם); המאהאיאנא, שקלט במשך הזמן יסודות חדשים לגמרי, פשט בצפון – בנפאל, בסין וביפן. בהודו עצמה כמעט שלא נשאר זכר לבודהיזם, והוא נבלע בהינדואיזם המורכב מיסודות שונים ואינו נרתע גם מסתירות פנימיות ומסתגל בנקל לדעות חדשות. חומרנות ורוחניות צרופה, ריבוי אלים ומוניזם קיצוני, עבודת אלילים וכפירה באלוהות – כל אלה פרנסו זה בצד זה המחשבה ההודית, והוגי הודו פיתחו שיטות אלה כנחלים המשתפכים לים אחד. המחשבה ההודית בתקופה האחרונה, אף על פי שהיא מושפעת במידה רבה מ"ההשכלה" האירופית, מוסיפה ללכת בשבילה המיוחד, מתוך קשר עם הספרות ההודית העתיקה וזו של ימי הביניים – הוודות, האופנישידות, בהאגוואט־גיטא. במאת השנים האחרונה הקימה הודו שורה של אנשי־רוח גדולים – רמאקרישנא, וויווקאנאדה, ראבינדראנאט טאגורה, קרישנאמורטי, אורובינדו, ראדאקרישנאן והגדול בכולם – מהטמה גנדי, מאנשי־הרוח הגדולים ביותר במאה העשרים. הוא נלחם בעוז ובחריפות נגד השעבוד הבריטי, אבל בלי מעשי אלימות. והוא ניצח: בחמישה־עשר באוגוסט, 1947, הודו נעשתה עצמאית. חוסל בלי הפרעות שלטון הנסיכים המרובים – 136 נסיכויות, קטנות וגדולות אשר הגדולה שבכולן הייתה היידראבאד.[72] מיד לאחר שנתעצמה עמדה הודו בפני בעיה חמורה – קליטת חמישה

72 18 מיליון תושבים, 130,000 מילין מרובעים.

מיליונים פליטים מפקיסטן, שהוכרזה כמדינה מוסלמית. כתגובה על כך נתעוררה תנועה חזקה להכריז על הודו כעל הינדוסטן, כלומר, מדינה הינדואיסטית, אולם מאהאטמא גאנדי התנגד לכך בכל תוקף, ואחד הקנאים ההינדואיסטים רצח את גאנדי בסוף ינואר 1948 בניו דלהי. בשנת 1949 נתקבלה החוקה החדשה, שהכריזה את הודו לרפובליקה, אולם הודו הוסיפה להיות קשורה לבריטניה כחברה בקומונוולת הבריטי. הודו סיגלה לה השיטה הפדרלית של ארצות הברית והשיטה הפרלמנטרית וכן גם שיטת הבחירות של בריטניה. המחוזות השונים נקראו בשם מדינות כמו בארצות הברית, אולם לממשלה הפדרלית בהודו יש מרות יותר גדולה מזו של ממשלת ארצות הברית בכל מדינה; היא מוסמכת להתערב בענייניהן הפנימיים של המדינות וגם לסלק את הממשלה באחת המדינות, כאשר קרה הדבר במדינת קוראלה, שבה נבחרה ממשלה קומוניסטית.

הבעיות החמורות של הודו – הוא עוני ההמונים, בייחוד בכפר (בהודו – 560,000 כפרים, ובהם למעלה משמונים אחוז של תושביה), הבערות והתחלואה. ההכנסה הממוצעת בהודו לגולגולת בשנה היא 70 דולר. אריכות החיים הממוצעת בהודו היא מהקצרות ביותר בעולם: 32 שנה (של נשים רק 31 שנה, אם כי כמעט בכל הארצות הנשים מאריכות ימים יותר מהגברים). גם תמותת הילדים היא הגדולה בעולם: 185 – לאלף. הממשלה ההודית בראשותו של נהרו עושה מאמצים לתעש את הודו, לפתח תוכניות חומש, ולשם כך היא מקבלת עזרת ארצות הברית, גרמניה המערבית, ברית המועצות, אנגליה וצרפת. אינובה בהאווה, אחד מתלמידי גאנדי, הנעזר גם על ידי מי שהיה המנהיג במפלגה הסוציאליסטית בהודו ג׳ייפראקאש נאראיאן, חולל תנועת ״בודאן״ – מתת חינם של אדמות על ידי בעלי אחוזות גדולים לכפריים מעוטי קרקע. נהרו הכריז על ניטרליות ביחס לשני הגושים העולמיים, אולם ניטרליות זו לא הצילה את הודו מהתנגשויות חמורות עם סין. לפי טענת נהרו תפסה סין שטחים גדולים של הודו על הגבול המשותף, והסכסוך טרם סודר; כמו כן לא סודר הסכסוך בין הודו ובין פקיסטן בנוגע לקשמיר, שתושביה כמעט כולם מוסלמים.

בורמה,[73] שנכללה בקיסרות הודו הבריטית בשנת 1885, הייתה ממלכה עצמאית מימי קדם, ובמאה התשיעית התפשטה בה תורת הבודהה. בין מלכי בורמה הצטיינה ביותר המלכה שין סאובן אשר מלכה בשנים 1453–1472. סוחרי ונציה היו האירופים הראשונים שהגיעו לבורמה בשנת 1435. כל הסחר הימי של בורמה היה בידי הודים וערבים, כי לבורמה לא היו אוניות. בסוף הרבע הראשון של המאה התשע־עשרה הסתכסכה בורמה עם השלטון הבריטי בהודו, ואחרי המלחמה השלישית באותה המאה, בשנת 1885, סיפחה בריטניה את בורמה להודו. ב־1920 הוקמה אוניברסיטה ברנגון על ידי האנגלים. כל הפקידות הגבוהה הייתה בריטית, אולם אחרי 1923 חדרו בורמנים גם למשרות גבוהות. באותה שנה הוקם על ידי הבריטים בית מחוקקים בבורמה, שרוב חבריו היו נבחרים, אולם רק חצי התיקים, הבלתי חשובים ביותר, נמסרו לידי בורמנים. בשנת 1942 כבשה יפן את בורמה וארבעת אלפים בורמנים לחמו לצידה של יפן, באשר האמינו כי יפן באה לשחרר את ארצות אסיה. אורד וינגייט, הידוע בארץ בשם ״הידיד״, ואשר ארגן פה בימי המנדט הבריטי ״פלוגות הלילה״ היהודיות להילחם נגד הכנופיות הערביות, ניהל המלחמה נגד היפנים בבורמה ונהרג שם בהתנגשות אווירית ב־24 במארס, 1944. הגנרל הבורמני אונג סאן הבין כוונותיה האמיתיות של יפן והוא בא בדברים עם האנגלים,

73 שטחה של בורמה הוא 677,950 קמ״ר, ויישובה (בשנת 1958) 20,255,000.

ובמארס, 1945, ניהל צבאו נגד היפנים. אחרי המלחמה בא לידי הסכם עם אנגליה על עצמאות בורמה, ובעומדו בראש "הליגה האנטי־פשיסטית לחופש העם" נבחר לראש הממשלה ברוב עצום.

ביום 19 ביולי, 1947, נרצח אונג סאן עם ששת חבריו בישיבת הקבינט. מקומו של אונג סאן ירש ידידו או־נו שקשר קשרים אמיצים עם ישראל.

שלא כהודו, פקיסטן וציילון, שהצטרפו אחרי עצמאותן לחבר העמים הבריטי, נשארה בורמה מחוץ לחבר.

פרס הקרובה קרבת גזע ולשון להודו הארית – אף היא מארצות התרבות העתיקות באסיה. והיא הוציאה מתוכה כובשים ומלכים דגולים שהצטיינו לא רק בגבורתם ובחוכמתם המדינית אלא גם במידותיהם האצילות. כמו כורש הגדול, מייסד הקיסרות הפרסית (במחצית המאה השישית לפני הספירה), אשר ידע להתהלך בגודל נפש ובידידות עם העמים הנכבשים ושימש בכך דוגמה לאלכסנדר מוקדון. הוא ידע לא רק להתכבד, אלא גם להתחבב על העמים שסרו למשמעתו. הפרסים קראו לו אבא, היוונים שתחת שלטונו, ראו בו נגיד ומחוקק גדול, והיהודים כינו אותו בשם משיח ה'. הוא שהכריז על שיבת־ציון הראשונה לאחר שלכד את בבל. "וּבִשְׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס... וַיַּעֲבֵר־קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִכְתָּב לֵאמֹר: כֹּה אָמַר כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס, כָּל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָּקַד עָלַי לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ, ה' אֱלֹהָיו עִמּוֹ וְיַעַל" (דברי הימים ב לו, 23, גם עזרא א, 2).

הנביא הגדול שקם למלך פרס בימי קדם (חי באמצע המאה השביעית עד הרבע הראשון של המאה השישית לפני הספירה) היה זרטוסטרא. כתבי הקודש של פרס העתיקה שנכתבו בלשון אווֶסטה נשמדו ברובם. בין השיירים שנשתמרו עד ימינו ישנן מעין מזמורי תהילים, שבהם לימד זרטוסטרא המוסר הצרוף, שהעמיד אותו על שלושה דברים: מחשבות טובות, דיבורים טובים, מעשים טובים.

האל ורוּנה של ההודים האריים (ביוונית – אורנוס – שמיים) נהפך בתורת זרטוסטרא לאהורה, כלומר הריבון, או אהורה מזדה. "הריבון של הדעת הרבה", כלומר – אל עליון ובורא עולם. תוארי אהורה מזדה הם רוח טובה, צדק, חסד, אלמוות; ואם כי לעומת אהורה מזדה, שהיה אל האור והטוב, הועמד אהרימן, מעין השטן שבספר איוב, התגלמות החושך והרע, הרי היו בתורת זרטוסטרא נצנוצים של אמונה באל אחד, ייתכן מתוך השפעת היהדות שחדרה לפרס. בתקופה מאוחרת נהפכו באווסטה התארים של אהורה מזדה לאלים בפני עצמם, ותורת זרטוסטרא נשתבשה, כאשר נעשה הדבר בתורת הבודהה, שחי אף הוא באותה התקופה.

זרטוסטרא האמין בהשארת הנפש ובתחיית המתים, וקשה להכריע אם הוא קיבל אמונה זו מהיהודים או שהיהודים הושפעו בנידון זה מהפרסים.

בשנת 331 לפני הספירה כבש אלכסנדר מוקדון את מלכות פרס, בימי דריוש השלישי, אולם כל ניסיונותיו וניסיונות יורשו ליוון את פרס לא הצליחו, וכשמונים שנה אחרי כיבוש אלכסנדר, התקומם שבט פרסי, הפרתים, על שלטון יורשיו של אלכסנדר מבית הסיליבקידים. התנגדות זו של הפרתים לאנטיוכוס אפיפנס במאה השנייה (לפני הספירה) סייעה לעמידת החשמונאים נגד המושלים היוונים. המלכות הפרתית הייתה היחידה אשר עמדה בהצלחה כל השנים נגד התפשטות רומא במזרח. בראשית המאה השלישית לספירה קמה בפרס שושלת חדשה, שושלת הסַסַנים, ובימיה חזרה לקדמותה גדולת פרס. המלך ארדשיר מייסד השושלת הססנית, חידש

אמונת זרטוסטרא בכל זוהרה וכונן משטרו על יסודות הצדק. הוא אמר: "אין שלטון בלי צבא, אין צבא בלי הון, אין הון בלי חקלאות, אין חקלאות בלי צדק". בימי שהאפוּר הראשון, בנו של אַרדשיר, קם בפרס "נביא" חדש בשם מני, והטיף לאמונה חדשה שהייתה תערובת של נצרות ותורת זרטוסטרא. בשנת 615 לספירה לכד אחד ממלכי הססנים, בעזרת צבא יהודי של 30,000 איש, את ירושלים, שהייתה בידי הביזנטים. אולם כעבור חמישים שנה נפלה מלכות פרס בפני הסתערותם של יוצאי ערב נאזרי אמונת מוחמד. פרט לחלק קטן של העם הפרסי ששמר בעקשנות על אמונתו הקדומה – רובם נמצאים בימינו בהודו והם קרויים שם פרסים, – קיבל כל העם הפרסי אמונת האיסלאם בנוסח השיעי, אולם בניגוד לשאר עמי המזרח התיכון ואפריקה הצפונית – שמר על לשונו הפרסית. פרס הוציאה מתוכה משוררים גדולים בלשונה, פירדוסי מחבר האפוס הפרסי הגדול שאַהנאמה, שירי עומר כייאם, חאפיז ועוד. כייאם חיבר גם ספרים רבי־ערך באלגברה ואסטרונומיה, שהיו בזמנם ספרי מופת. גם חלק גדול של הספרות הערבית בתקופת הזוהר של האיסלאם הערבי הוא פרי חכמי פרס, כגון המלומד הגדול של ימי הביניים אבו־עלי בן סינא (הידוע בספרות האירופית בשם אבו־סנה), הפילוסוף התיאולוגי הגדול אלגאזאלי ועוד.

ספרי הרפואה והפילוסופיה של אבו־סנה תורגמו ללטינית, ומהמאה השתים־עשרה עד המאה השבע־עשרה שימשו ספרי מופת באירופה.

שכנותה של פרס לרוסיה האדירה העמידה לא פעם בסכנה את קיומה של עצמאות פרס, אולם היא הצליחה לקיים ריבונותה עד ימינו אלה, וכעת היא מתכוננת לחוג את מלאות אלפיים וחמש מאות שנה למלכות כורש הגדול. במידה ידועה יהיה זה גם חג יהודי, כי ישעיהו הנביא ניבא על כורש במילים אלה: "כֹּה אָמַר ה' לִמְשִׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ, אֲשֶׁר הֶחֱזַקְתִּי בִימִינוֹ, לְרַד לְפָנָיו גּוֹיִם וּמָתְנֵי מְלָכִים אֲפַתֵּחַ,־לִפְתֹּחַ לְפָנָיו דְּלָתַיִם וּשְׁעָרִים לֹא יִסָּגֵרוּ. אֲנִי לְפָנֶיךָ אֵלֵךְ, וַהֲדוּרִים אֲיַשֵּׁר" (ישעיהו מה, 1–2).

מבחינת ההשפעה על ההיסטוריה האנושית בשלוש היבשות של העולם הישן עולה על כל ארצות אסיה מדבר גדול בקצה אסיה הדרומית: מערבית, המדבר הערבי, אשר תושביו כמעט שלא מילאו כל תפקיד בהיסטוריה האנושית וגם לא ברחבי אסיה, עד המאה השביעית לספירה, עד שקם במכה נביא האיסלאם, מוחמד, שנולד בשנת 580 או שנים אחדות לפני כך. שבטי ערב היו עובדי אלילים, אולם בערב היו הרבה שבטים יהודים וגם מספר נוצרים, ומוחמד בנדודיו בין מכה ודמשק היה משוחח גם עם יהודים וגם עם נוצרים, ומהם קיבל רעיון האל האחד והיחיד; ובשנת הארבעים לחייו פיעמה בליבו הרגשת שליחות להביא לעמו ולעולם בשורת האל היחיד. תחילה הטיף תורתו החדשה לאשתו ולאחדים מקרוביו, אולם בני עירו לעגו לו ולתורתו, ובשנת 622 נמלט ליתריב (מֶדִינָה) [משנה זו מתחילה הספירה המוסלמית הנקראת על שם ה"היג'רה" (הגירה) – של מוחמד]. פה הטיף מוחמד בגלוי ובעוז את אמונתו החדשה, ובמשך אחת־עשרה שנה של חיי מוחמד אחרי ה"היג'רה", קיבל כל חצי־האי ערב, לרבות מכה, תורת מוחמד. שלא כנצרות לא הבחין האיסלאם בין אלוהים ובין הקיסר; האיסלאם נולד מלכתחילה כאמונה וכמדינה גם יחד. אמונה באל אחד ומדינת שליחו של האל. האיסלאם איחד את כל שבטי ערב על ידי שכנוע ועל ידי החרב. שלושת השבטים היהודים שישבו בערב סירבו לקבל את האיסלאם – שניים נאלצו לעזוב את ערב, והשבט השלישי הוגר לפי חרב. מותו של נביא האיסלאם לא החליש את התנופה הכובשת את האמונה החדשה, אלא להפך. שום דת לא נתפשטה במהירות ובתנופה אדירה כאיסלאם. בראשית המאה

השביעית היה המזרח התיכון מחולק בין הקיסרות הביזנטית ובין הקיסרות הפרסית. יורשיו של מוחמד: אבו בכר ועומר פתחו בכיבושים מחוץ לערב – כיבושים דתיים ומדיניים, שההיסטוריה האנושית לא ידעה כמוהם עד אז. לראשונה נכבשו ארץ־ישראל וסוריה ובשנת 636 הנחילו צבאות ערב מכה ניצחת לכוחות הביזנטיים על נהר הירמוך. בשנת 637 נכבשו עיראק ופרס ועמיהם נאלצו להתאסלם. ורק פרס הצליחה, כאמור לעיל, לשמור על לשונה. בשנת 640 ניגף הצבא הביזנטי במצרים לפני הכובשים הערבים; אחרי מצרים נכבשו קירינייקה וטריפוליטניה. בראשית המאה השמינית הייתה כל אפריקה הצפונית עד האוקיינוס האטלנטי בידי הערבים. בכל הארצות הנכבשות נאלצו העמים לקבל דת האיסלאם, והדבר המפליא ביותר הוא זה, שיחד עם הדת קיבלו עמי אפריקה הצפונית את הלשון הערבית, ולשונותיהם הלאומיות נשתכחו: בשנת 711 עברו הערבים ליבשת אירופה וכבשו כמעט את כל ארץ ספרד, והסתערו גם על צרפת, אבל פה ניגפו בשנת 732 על ידי קרל "הפטיש", (Charles Martel).

באסיה נתפשט הכיבוש המוסלמי מעבר לפרס והגיע עד אפגניסטן (תחילת המאה התשיעית). התושבים נאלצו לקבל את האמונה החדשה. משם חדר האיסלאם לקצות הודו. במאה השמינית חדר האיסלאם לאסיה המרכזית – ושבטים מונגוליים, ביניהם התורכים, קיבלו האיסלאם. בתקופה מאוחרת יותר הפכו התורכים המוסלמים, שנעו ממזרח למערב, להיות שליטי האיסלאם. באבור התורכי, מצאצאי תימור לנג, המושל באפגניסטן, כבש את הודו וקבע את בירתו בדלהי (בשנת 1515), והודו נשארה תחת שלטון מוסלמי עד הכיבוש הבריטי. מהודו התפשט האיסלאם החל מהמאה השש־עשרה לאינדונזיה, שהיא עכשיו המדינה המוסלמית מרובת האוכלוסים ביותר בעולם.

מאפריקה הצפונית התפשט האיסלאם דרומה – לסודן האנגלית והצרפתית, למאוריטניה, לסנגל, לצ׳אד, לגיניאה, לניז׳ר, לניגריה הצפונית, לארצות סומאלי ואריתריאה ולקצות אפריקה המזרחית.

באירופה המערבית התגברה הנצרות על האיסלאם, והמוסלמים גורשו כליל מספרד, אולם בקצה אירופה הדרומית נתבצרו המוסלמים התורכים באמצע המאה הארבע־עשרה. בשנת 1453 כבשו את קושטא מידי הביזנטים ועד היום היא בידם; השטח של תורכיה באירופה הוא 23,485 קמ״ר, ותושביו למעלה משני מיליון תושבים (בתוכם מיעוטים יהודים, יוונים וארמנים). בתורכיה כולה למעלה מ־25 מיליון תושבים.

עם השתחררות אפריקה – ילך וירבה מספר המדינות המוסלמיות ויחד עם ארצות צפון אפריקה, שבכולן שלטת הדת המוסלמית וגם הלשון הערבית, יעלה כוחו של האיסלאם בעולם.

אם לא נביא בחשבון את תושבי הארצות המוסלמיות במרכז אסיה, שהן חלק של ברית המועצות – הרי מספר הארצות המוסלמיות העומדות ברשות עצמן בשנת 1960 מגיע ל־29, והן מונות כשלוש מאות ושלושים ושישה מיליון נפש (מהם בערך 74 מיליון באפריקה, וקרוב ל־262 מיליון באסיה).

אם כי לא בכל **הארצות האלה קובעת הדת** מדיניות הממשלות (כגון בתורכיה, פרס, וברוב המדינות האפריקניות שהיו מקודם אחוזות צרפתיות), הרי הקשר בין ארצות האיסלאם הוא הרבה יותר חזק מהקשר בין ארצות הנצרות, אפילו ארצות הנצרות הקתולית.

באפריקה יש רק עמים מעטים שיש להם היסטוריה רצופה ומסורת קדומים. העמים בצפון אפריקה נותקו לגמרי מעברם ומלשונם – על ידי כיבוש האיסלאם והמרת לשונם הלאומית

בלשון הערבית. בדרום אפריקה השתכנו יוצאי הולנד, ובזמן של כמאתיים שנה כאילו נהפכו לאומה בפני עצמה, שאין לה כל זיקה נפשית לארץ מוצאה. הם התפשטו על פני שטח עצום התופס 1,223,400 קמ״ר, ורק 12 איש יושבים על כל קילומטר מרובע. כ־14% מהתושבים הם לבנים, ורק להם יש זכויות אזרח, וכשנים־עשר מיליון שחורים ממוצא אפריקני הם לגמרי משוללי זכויות. אולם כמעט כל העבודה במשק הלבנים נעשית על ידיהם, באופן שהמיעוט השליט תלוי בעצם קיומו הכלכלי ברוב המופלה. יש בארצות אפריקה השחורה הרבה תושבים הודים ומספר לא קטן של תושבים סורים ולבנונים, שכמעט כל המסחר הוא בידיהם. ארצות אפריקה השחורה הן יותר מושגים גיאוגרפיים, שתחומיהם נקבעו על ידי הכובשים האירופים, מאשר עמים שיש בהם סימנים לאומיים משותפים: לשון לאומית, עבר מדיני משותף, מסורת תרבותית.

בקרב עמי אפריקה נפוצות יותר משמונה מאות לשונות, והן מתחלקות לחמש משפחות עיקריות: בושמנית, באנטו, חמית, סודנית (סודאן בערבית – שחורים) ושמית. הלשונות השמיות הן ערבית בצפון אפריקה, ממצרים ועד מרוקו, ואמהרית ובנותיה טיגרי וטיגרניה, באתיופיה. לשונות חם קרובות במקצת ללשונות שֵם והן נפוצות בקצה הדרומי של צפון אפריקה. הלשונות הבושמניות או ההוטנטוטיות היו נפוצות בדרום אפריקה והן הולכות ונשכחות. על מספרם של הניבים והלשונות המדוברים בקרב השבטים השחורים אין ידיעות מדויקות. כל שבט יש לו ניב משלו, וגם בארצות קטנות מתהלכות כמה וכמה לשונות או ניבים שונים. בקניה, באוגנדה ובטנגאניקה ובשאר שטחים באפריקה המזרחית נפוצה, נוסף על הניבים השבטיים, השפה הסווהילית שאליה חדרו הרבה מילים ערביות.

המיעוט שלמד בבתי ספר באפריקה השחורה מדבר צרפתית – בארצות שהיו או שהן עדיין תחת שלטון צרפתי, וכמו כן בקונגו שהייתה בלגית, ואנגלית – בארצות של השלטון האנגלי. בכמה ארצות, משותפות לתושביהן רק שתי לשונות אירופיות אלה, והן נשארו הלשונות הרשמיות והמשותפות גם לאחר העצמאות. במושבות הפורטוגליות – אנגולה ומוזמביק ועוד – לשון הלימוד היא פורטוגזית. מספרם של תושבי המושבות הפורטוגליות הוא למעלה מאחד־עשר מיליון וחצי, כמעט פי אחד וחצי מתושבי פורטוגל עצמה. תושבי הארצות באפריקה השחורה, שבהן התהלכה בבתי הספר הלשון הצרפתית הם קרוב לחמישים ושניים מיליון, מהם היו או שהם גם עכשיו (רואנדה אורונדי, 4,700,000 תושבים) בשלטון בלגי, והיתר בשלטון צרפתי. לא נכללו כאן תושבי ארצות צפון אפריקה וסחרה. הארצות שעמדו או עומדות עדיין תחת שלטון בריטי מונות למעלה מחמישים ושמונה מיליון תושבים, שמהם למעלה מארבעים מיליון כבר נתעצמו (כולל ניגריה).

באופן זה יהיו שלוש לשונות שליטות באפריקה ושלושתן ממוצא לא אפריקני: ערבית, צרפתית ואנגלית. הלשון האפריקנית היחידה שתתחרה בהן במקצת במשך השנים תהיה סווהילית, וברפובליקה המאלגאשית – גם הלשון המקומית. מצב דומה לזה קיים במידה ידועה בארץ השנייה בגודלה באסיה – בהודו. אף שם מתהלכות עשרות לשונות מקומיות, ולשון המשכילים הכללית היא אנגלית.

כאמור לעיל, הייתה רק פינה אחת באפריקה הצפונית – עמק הנילוס, שמילאה בעבר הרחוק תפקיד תרבותי ראשון במעלה במשך אלפי שנים. אולם זה למעלה מאלפיים וחמש מאות שנה שמצרים נכבשה על ידי זרים (פרסים, יוונים, רומאים ואחרים), והכיבוש הערבי במאה השביעית מחה לחלוטין עברה ולשונה של מצרים, ותרבותה העצמית חלפה ועברה מן העולם.

עוד מעצמה חשובה הייתה בצפון אפריקה – קרת חדשה (קרתגה), שנבנתה על ידי יוצאי צור וצידון בשנת 850 לפני הספירה, בשטח שנקרא היום תוניס, ושפתה היה ניב עברי. מעצמה זו מילאה תפקיד מדיני וכלכלי חשוב בצפון אפריקה ובאגן ים התיכון, והיא הוציאה מתוכה אחד המצביאים הגדולים ביותר בתולדות האנושות – חניבעל (תוארו היה "שופט"), אשר הביס צבא רומא על ידי קאנא בשנת 216, ומסיבה בלתי ידועה הניח לעיר רומא ולא כבשה, אם כי לא נראתה כל מניעה צבאית לכך. כעבור זמן, כשרומא נתחזקה, והאוליגרכיה התגרנית של קרת חדשה, שלא ראתה בעין יפה עלייתו של חניבעל, מנעה ממנו כל עזרה, וצבאו של חניבעל ניגף על יד זאמה בשנת 202 לפני הספירה, נכבשה קרת חדשה ונחרבה על ידי הרומאים (בשנת 140).

האישיות הגדולה והיחידה, שרישומה והשפעתה בתולדות התרבות וההתעלות האנושית קיימים עד היום, אשר נולדה ביבשת אפריקה לפני יותר משלושת אלפים ושלוש מאות שנה הייתה זו של משה רבנו, ואף הוא היה רק דור שלישי במשפחת יורדי מצרים, שבאה בימי יוסף מארץ העברים, כלומר מארץ־ישראל.

היהדות שקדמה לכל שאר הדתות הגדולות – נשארה בתחומי העם היהודי, ורק עם פיזור היהודים בעולם הופיעה בארצות אירופה, אפריקה, אמריקה ואוסטרליה. הנצרות, שאף היא נולדה בארץ־ישראל נתפשטה בעיקר בקרב עמי אירופה וצאצאיהם באמריקה ואוסטרליה. באסיה אין אף מדינה נוצרית אחת שעומדת ברשות עצמה, פרט לפיליפינים. עד התיישבות ההולנדים בדרום אפריקה הייתה אתיופיה המדינה הנוצרית היחידה ביבשת אפריקה. מדינה זו דוגלת במסורת, שמלכיה הם צאצאי שלמה המלך ומלכת שבא. היא נכבשה לנצרות במאה הרביעית לספירה, והיא שהחריבה במאה השישית (בשנת 9) את המדינה היהודית שהייתה קיימת בתימן תחת מלכותו של יוסף דו־נווס.

רק עם חדירת עמי אירופה לאפריקה במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה – פשטה הנצרות בקרב האפריקנים השחורים (בקונגו, בניגריה, בגאנה, בקניה, באוגנדה, בטנגאניקה, במדגסקר ועוד).

היהדות הולידה, כידוע, את הנצרות ואחר כך את האיסלאם. שלוש אמונות אלה התפשטו בכל היבשות; ואם נוציא מן הכלל את ברית המועצות הדוגלת באתאיזם (אם כי מרובים בה המאמינים הנוצרים, המוסלמים והיהודים), נמצא שיש בעולם מדינה יהודית אחת (באסיה), המונה רק 2,000,000 איש, 21 מדינות מוסלמיות באסיה ובאפריקה המונות 317,000,000 תושבים, 62 מדינות נוצריות בכל היבשות המונות 923,765,000 תושבים. אולם באסיה בלבד (מחוץ לרוסיה האסיאתית) יש 13 מדינות, שאינן לא נוצריות ולא מוסלמיות, המונות 1,294,603,000 איש – יותר מכל המדינות הנוצריות והמוסלמיות גם יחד. בחשבון זה לא נכללו השטחים באסיה ובאפריקה שעדיין לא הועמדו ברשות עצמן, שבקרבם נפוצה בעיקר האמונה הנוצרית או המוסלמית. (בכל מדינה נוצרית, מוסלמית ויהודית גרים כמובן מספר לא קטן של בעלי אמונות אחרות. מספר היהודים, הנוצרים והמוסלמים במדינות של הסוג הרביעי קטן בערך). זאת אומרת שתורת היהדות גם בצורתה המקורית, וגם בגלגולה הנוצרי או המוסלמי, לא הגיעה כמעט למחצית המין האנושי המרוכז באסיה, מהודו ועד יפן.

במאה התשע־עשרה דרשו תיורים באפריקה מעברו הדרומי של מדבר סהרה עוז רוח וגדלות אישית שהייתה נחלת אנשי סגולה מעטים בלבד.

בימינו אפשר לכל אדם להגיע לכל פינה באפריקה במשך שעות אחדות בטיסה באוויר. בעזרת הרדיו יכול איש היושב בכל מקום באירופה, באמריקה ובאוסטרליה לשמוע כל הנאמר והנעשה ברחבי אסיה ואפריקה וכן להפך. דרכי התחבורה והקשר החדישות קיצרו מרחקים, קירבו רחוקים והפכו את כדור הארץ המפוצל והמחולק לארצות ולמדינות שונות מרוחקות זו מזו, לעולם אחד משולב ותלוי זה בזה; והשפיעו על עמים נחשלים, דלים וכאילו חסרי אונים, למרוד בשליטיהם הזרים ולכבוש להם עצמאות בכוח או בדרכי שלום. זהו סוד המהפכה המדינית הגדולה בהיסטוריה האנושית שאנו עומדים בתוכה. אולם מתן העצמאות לכל העמים, שלא נסתיים עדיין, אבל שסיומה המלא אינו מוטל בספק, לא חיסל ולא הפחית את הפער העצום בעושר, בתרבות, בבריאות ובאריכות ימים שבין שתי היבשות העתיקות – אסיה ואפריקה, ובין אירופה, אמריקה ואוסטרליה. והעמים שקיבלו בזמן האחרון ועומדים לקבל בזמן הקרוב עצמאותם – רואים את הפער הזה ומבינים, כי העצמאות בלבדה אינה פתרון לבעיותיהם, אלא מפתח לביצוע המשימות הקשות והדחופות להעלות בניהם משפל הבערות, העוני והתחלואה. אחדות הגורל של המין האנושי, ההולכת וגדלה בימינו בעקבות התקדמות דרכי התחבורה והקשר, הופכת סתימת הפער למשימה אנושית כללית ומטילה חובות על העמים העשירים, המפותחים והמתקדמים, לבוא במלוא יכולתם לעזרת העמים הדלים, הנחשלים ומעוטי היכולת. משימה זו גופא נהפכת למקור מחלוקת והתחרות בין הגושים, בין המזרח ובין המערב, בין הדמוקרטיה והסוציאליזם ובין הקומוניזם הטוטליטרי.

כל עמי אפריקה, אמריקה הלטינית, אוסטרליה, רוב עמי אסיה וכמה עמים באירופה – הם בלתי מוגדרים, והם כמחצית המין האנושי. מהמחצית השנייה למעלה משני שלישים חיים במשטר קומוניסטי, ופחות משליש במשטר דמוקרטי. מקצתו תחת שלטון סוציאליסטי, רובו תחת שלטון לא סוציאליסטי. עמי אירופה, אוסטרליה ורוב עמי אמריקה הלטינית, ומספרם קרוב לשלוש מאות מיליון, אף על פי שאינם מוגדרים – שייכים לפי מהותם לשוחרי חירות האדם וחיים במשטר דמוקרטי, פחות או יותר מתוקן. בכמה מארצות אירופה (הארצות הסקנדינביות, אוסטריה, איסלנד, שוויצריה) אוחזות מפלגות סוציאליסטיות בשלטון, לבדן או בקואליציה עם מפלגות אחרות. בכמה ארצות עומדות המפלגות הללו על סף השלטון. בכמה מארצות אסיה יש תנועה סוציאליסטית, אבל היא שלטת רק במדינה אחת: בנפאל. בכמה ארצות באסיה ובאפריקה – שולט הצבא: בתורכיה, פקיסטן, עיראק, מצרים, סודן ואינדונזיה. הדמוקרטיה בארץ השנייה בגודלה באסיה – בהודו – גורלה תלוי במידה רבה בשלטונו של איש אחד דגול: נהרו. משום כך, מובנת ההיאבקות על נפש עמי אסיה ואפריקה, אשר מחוסר מסורת דמוקרטית, ואצל רבים גם מחוסר כל מסורת ממלכתית, הם מיטלטלים בין שני הקטבים. אף על פי שרק מעטים מבין הבלתי־מוגדרים מגלים נטייה בולטת לקומוניזם, כגון גיניאה הצרפתית, הרי זיקתם לעזרה חומרית ותרבותית ולמקור העזרה – עלולה להכריע את הכף. יש גם שליטים ששאיפותיהם להתפשטות והשתלטות על שכניהם מזקיקות אותם לגוש הקומוניסטי, אשר מטעמי הגמוניה הוא רוצה לעזור להשתלטות רודנים על עמים עצמאיים, ודוגמה בולטת היא מצרים, ששלטון הכת הצבאית הרודפת בארצה את הקומוניסטים שלה – היא למעשה בעלת ברית נאמנה או כפויה לברית המועצות.

רוב העמים המשתחררים באסיה ובאפריקה עדיין זקוקים לצרכים אלמנטריים ביותר: תברואה, ראשית השכלה לנוער, הגדלת היבול החקלאי, למניעת רעב, אספקת מים נקיים לשתייה ומַתקני השקייה, פיתוח מינימלי של התעשייה, עקירת שחיתות הרווחת בכל הארצות

האלה וכינון מינהל ישר ומוכשר ובכל השטחים האלה הם נזקקים לעזרה חיצונית. רק מיעוט קטן מעמים אלה יש להם השקפה חברתית ומדינית מסוימת, וההתחרות האישית במיעוט זה עלולה לשבש דרכי משטר מתוקן, כפי שאנו רואים בקונגו (הבלגית) ובלאוס. עצמאות אפשר לקבל או לרכוש ברגע אחד, אבל התקנת חיים ממלכתיים מסודרים וסיפוק נאות של צורכי העם דורשים עמל דורות.

אחד המדינאים המחוננים ובהירי המחשבה במדינות הצעירות, ראש ממשלת נפאל (נפאל אומנם לא הייתה כפופה לשלטון זר, אבל זה רק עשר שנים שהשתחררה מעריצות פנימית) שהשתתף בוועידת רחובות למדע למען קידום המדינות החדשות, עמד על הסכנה הצפויה לחירות האדם ולסוציאליזם הדמוקרטי (ראש ממשלת נפאל הוא גם מנהיג המפלגה הסוציאליסטית השלטת בארצו), אם העמים החופשים והמפותחים ובעלי היכולת לא יגישו העזרה הדרושה למדינות החדשות.

הוא ציין שהדמוקרטיזציה חלה בארצו רק במקרה בזמן אחד עם התעצמות ארצות אסיה ואפריקה. אבל ארצו שותפת לנחשלות של המדינות החדשות, וגם היא עומדת בפני בעיה של רעב ומחלות. שטח ארצו הוא 140,798 קמ״ר ויישובה – 8,910,000 נפש. אין בארצו דרכים – והרי ההימלאיה מכבידים על התנועה ממקום למקום. רמת החיים נמוכה ביותר, והוא יודע כי העצמאות אינה תשובה לבעיות כלכליות, חינוכיות וחברתיות, אלא רק אחד האמצעים לפתרונן, והפתרון אינו קל. כמעט בכל המדינות החדשות פושה השחיתות, והפקידות אמונה על שעבוד, ודרוש זמן לא מעט, וגם לא קל הדבר, לאמן פקידים חדשים ישרים ומוכשרים. למדינות החדשות אין ידע וסגל טכנאים. רוב העם מתפרנס מחקלאות, אבל הוא משתמש בשיטות עבודה פרימיטיביות, והיבול נמוך. ברוב המדינות החדשות נתקבלה חוקה דמוקרטית, אבל לעמים אין מסורת דמוקרטית. הכפיפות לשלטון זר ועוין במשך שנים רבות גורמת ליחס של חשדנות גם לממשלה לאומית, אפילו היא נבחרת. יש נטייה בעם להשתמש לרעה בזכויות ובחירות. כן עדיין אינו מבין כי הזכויות כרוכות גם בחובות. גם האופוזיציה מגלה חוסר הבנה בטיבה של הדמוקרטיה והיא נוהגת בחוסר אחריות ובדמגוגיה זולה, ולא קל לשרש ולעקור הרגלים של שלטון שהיה משובש מאות שנים. יש גם מגבלות כספיות: היעדר הון למפעלי פיתוח; ונחוץ עזרה מן החוץ בהשקעות, במלוות ובהדרכה. לדבריו, עומדת הדמוקרטיה בארצות אסיה ואפריקה, במבחן קשה. ירושת העבר מגבירה הנטייה לדיקטטורה. בארצות הפרימיטיביות באפריקה קיים עוד שלטון ראשי השבטים. העם סבל הרבה זמן, ובצאתו לחירות ולרשות עצמו הוא מצפה לתוצאות מהירות להשבחת מצבו. משתי האלטרנטיבות (דמוקרטיה ודיקטטורה) – אחת מחייבת אלימות, ביטול חירות האדם ומשטר של עדר, החי על פי פקודת הרועה. השנייה אומרת שכנוע, בירור חופשי ומאמץ של העם מתוך רצון חופשי ובחירה עצמית. ראש ממשלת נפאל בטוח, שהדמוקרטיה עדיפה לפיתוח לאומי ולהעלאת האדם, אבל קצב הדמוקרטיה אסור לו שיהיה איטי מדי. יש לשתף העם בהכרעה ובביצוע, מתוך חירות, אבל המצב במדינות החדשות הוא כזה, שבלי עזרה חיצונית נאמנה לא יוכלו למשימה.

תנועת הפועלים בארצות המפותחות, קובע בצדק ראש ממשלת נפאל, יש לה עכשיו ייעוד אנושי גדול: להעמיד לרשות מנהיגי המדינות החדשות ועמיהם, שברובם הם נוטים לסוציאליזם דמוקרטי בדרגות שונות ושוללים הדרך הקומוניסטית, את הידע הטכנולוגי, הסגל הטכני והעזר הכספי הדרוש למען סיפוק הצרכים הדחופים ביותר: שיפור הבריאות, הגדלת היבולים, ניצול המים והאוצרות הטבעיים וחינוך הדור הצעיר.

על עזרה זו מצווֹת כל הארצות הדמוקרטיות אם הן רוצות לקיים בעולם חירות האדם וקִדמה דמוקרטית.

המאורעות בקונגו, שהייתה שייכת לבלגיה, הם אזהרה חמורה לעמים החופשים ועדוּת חותכת ומובהקת לתלות ההדדית של כל עמי תבל. לכאורה למי נוגע באירופה, באמריקה, באסיה או באוסטרליה – אם לומומבה או קאסאוובו יעמדו בראש המדינה החדשה שיצאה לפני חודשים אחדים מרשותה של בלגיה. אבל זוהי טעות מרה להניח, שכאן יש התנגשות רק בין שני אישים מוכשרים או לא מוכשרים, השואפים לשלוט במדינה החדשה; הריב הסמוי והממשי הוא בין ארגון האומות המאוחדות החייב לשקוד על שלום העולם ועל משפט העמים, ובין בריונות תקיפה החותרת להטיל בכוח פרוע ומופקר רצונה על העם בקונגו ועל ידי כך גם על כל שכניו ביבשת אפריקה.

יש שבטים בקונגו – שעוד לפני חמישים שנה היו אוכלי אדם, והעולם הרחב לא ידע ולא הרגיש. עכשיו נסער העולם בגלל ריב בין ראש ממשלה ובין נשיא מדינה באותה קונגו. בחמישים שנה אלה נתקרבו רחוקים והעולם המפוצל נעשה אחיד, אם כי עדיין לא מאוחד, וכל הנעשה באחת הארצות נוגע לכל העמים.

גם אנו פה, היהודים במולדתם, חייבים לשאול את עצמנו:

התוכל ישראל לסייע לקידומן ולפיתוחן של ארצות אסיה ואפריקה? זוהי שאלה מוּסרית ומדינית כאחת בשביל ישראל. ומשתי הבחינות האלה אין ספק שמוטל על ישראל לראות העזרה לארצות האלה כשליחות היסטורית גדולה הדרושה לישראל לא פחות משהיא מועילה לארצות הנעזרות.

ממשלת ישראל ראתה מיד לאחר קום המדינה את הקשר עם עמי אסיה (לפני התעצמות עמי אפריקה בשלוש השנים האחרונות) והעזרה המקסימלית לפיתוחם במידת יכולתה הכלכלית והטכנית הצנועה, כאחד היעדים העיקריים במדיניות החוץ שלה. בשלוש השנים האחרונות, לאחר התעצמותה של גאנה במארס 1957, צצות מדינות חדשות כמעט חודש חודש, ורוב העמים השחורים ביבשת אפריקה כבר עומדים ברשות עצמם, וכולם זקוקים ומצפים לעזרה טכנית וכלכלית – גם מדינה עתיקה כאתיופיה זקוקה אף היא לעזרה לא פחות מהמדינות החדשות. באופן יחסי עשתה ישראל לא מעט – לעזרתן של כמה ממדינות אלה.

אולם בשים לב למספר הגדול והגדל של המדינות הזקוקות לעזרה והאמצעים המרובים וכוח האדם הרב והמוכשר שעזרה זו מחייבת, עולה בלא משים הספק בלב אם יש ביכולתה של ישראל לסייע באופן ממשי. ישראל עצמה עודנה זקוקה עכשיו ותזדקק עוד מספר שנים לעזרת היהדות בעולם ולתמיכת הידידים שיש לה בעולם. אין לשום מדינה בעיית ביטחון כה חמורה כזו שיש לישראל. העם היהודי הוא לפי שעה רק עם בכוח ולא בפועל, העולים שכבר באו ארצה לאחר קום המדינה לא נתמזגו עדיין במידה מספקת, ולא כולם נשתרשו בכלכלה הישראלית ובתרבות העברית. האמצעים הדלים העומדים לרשותה של ישראל אינם מספיקים לצורכי הפיתוח המרובים והדחופים – בגליל, בדרום, בנגב, לביסוס ההתיישבות הצעירה ולהחשת העצמאות הכלכלית. במה וכיצד תוכל אפוא ישראל לסייע לארצות החדשות באסיה ובאפריקה?

התשובה הפשוטה והאמיתית היא – **במה שתעשה לעצמה בארצה היא.**

ישראל שוכנת על צומת שלוש היבשות העתיקות: אסיה, אפריקה ואירופה. היא ילידת אסיה

המערבית מלפני ארבעת אלפים שנה, כשהמזרח התיכון היה ערש ומרכז התרבות האנושית. באותה תקופה קדומה הורישה לאנושות כולה ספרי אלמוות, ומאז באה במגע עם הרבה עמים בכל היבשות. בימי הביניים היה העם היהודי מרוכז בעיקר באסיה הקדמית ובצפון אפריקה, והחל מהמאה השמונה־עשרה גדל מרכז היהדות באירופה. בשנת 1880 ישבו באירופה למעלה מ־88% של העם היהודי בעולם, ויהדות זו הניחה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה את היסודות למדינת ישראל. מאז הקמת המדינה נתכנסו בארץ כמיליון עולים, קצת פחות ממחציתם מאירופה ואמריקה והמחצית השנייה – מארצות אסיה ואפריקה. עולים אלה דיברו בשבעים לשונות, והיו הבדלים עצומים ברמת ההשכלה והליכות החיים של העולים בארצות מוצאם. החלק של ארץ־ישראל שנפל בנחלה למדינה העברית, ששמה ישראל, רובו הגדול הוא מדבר שממה, מקצתו מעשי ידי אדם (הכובשים הזרים, בעיקר הערבים) ומקצתו מידי שמיים. על מדינת ישראל הוטל למזג יוצאי ארצות מפותחות ותרבותיות ויוצאי ארצות נחשלות, עדות בעלות רמת חיים גבוהה ותרבות עשירה, ועדות נחשלות עניות. בישראל נפתרות, בזעיר אנפין, הבעיות העומדות בימינו בפני האנושות כולה: סתימת הפער הכלכלי והתרבותי בין שכבות עשירות וחברתיות ובין שכבות מדולדלות ונחשלות. ישראל מניבה אדמה דלה ומאדירה יבול חקלאותה למען פרנס ברווחה מינימלית ישוב גדל והולך. היא מגבשת וממזגת עדות רחוקות זו מזו בלשונן, בעברן, וברמתן התרבותית והכלכלית לאומה אחידה ויחידה הנהנית מרמת השכלה ואורח חיים של ארצות נאורות ומפותחות. היא הופכת שממה לארץ נושבת. היא עוקרת תחלואה שרבתה בקרב יוצאי ארצות ירודות, והעמידה את עמה בראש העמים המעטים בעולם בעלי אריכות ימים ממוצעת גדולה ביותר בעולם.

היא יוצרת דפוסי חיים חברתיים חדשים, מושתתים על עזרה הדדית ושותפות מתוך חירות, ללא קיפוח ואפליה. היא מאמנת צבא שייעודו הוא גם לקיים ביטחונה של המדינה וגם למזג גלויות וליישב השממה. היא מקיימת משטר דמוקרטי יציב המבטיח מקסימום של חירות האדם ומתקין שירותים ציבוריים של חינוך ותרבות על רמה משתפרת ועולה. היא מטפחת ערכי עבודה המעלים את האיש העובד לכוח מפרה ומקדם בחברה. היא מחנכת הנוער לשליחות חלוצית במיזוג גלויות, בהפרחת השממה, בהגברת ביטחון האומה ובבניין חברה חדשה. היא שוקדת על כיבושי המדע והמחקר המדעי, גם לשם האדרת המדע לשמו וגם לשם שימושו בשיפור הבריאות, בפיתוח המשק, בחיזוק הביטחון ובהפרחת השממה, והכול למען העלאת האדם.

כל אלה הם משימות הכרחיות המתנות עתידה, ביטחונה ושגשוגה של ישראל, ובמילוי משימות אלה למען עצמה, מסייעת ישראל ביודעים ובלא־יודעים לארצות החדשות. היא מסייעת במתן העזרה היעילה והמוחשית ביותר: **בהיותה לדוגמה ולמופת**. אם בשנים האחרונות נהרו לישראל טובי הצעירים מארצות אסיה ואפריקה, מפיליפינים ומיפן, מקמבודיה ומבורמה, מנפאל ומהודו, מניגריה ומגאנה, מליבריה ומחבש, מטנגאניקה ומקניה, מקונגו ומצ׳אד, מגיניאה ומחוף השנהב ועוד – ללמוד תורת הקואופרציה, דרכי ההתיישבות העובדת, סידורי צבא־הגנה לישראל ונח״ל, הקמת אזורי פיתוח, ארגון העובדים ופעולת מוסדות המדע, – אין זאת באשר ישראל היא עצומה, גדולה, עשירה ונדיבת יד, אלא באשר היא נראית למדינות החדשות הדוגמה הנאותה והמאלפת ביותר, המנסה ומצליחה במידה לא קטנה לפתור הבעיות המטרידות את הארצות החדשות והעתיקות באסיה ובאפריקה. המעשה הנעשה בישראל לשם סיפוק צרכיה הפנימיים בשטח החינוך, הביטחון, ההתיישבות, העבודה, הקואופרציה, המדע, מיזוג העדות,

התברואה והעלאת האדם, – זוהי התרומה החשובה, היעילה והמפרה ביותר, שיש בידי ישראל לתרום לקידום הארצות החדשות באסיה ובאפריקה. התמורות שחוללנו וממשיכים לחולל במבנה החברתי, הכלכלי והתרבותי של קיבוצי הגלויות ובנוף הארץ, במשקה ובכלכלתה – אלה הן התמורות הדרושות לרוב עמי אסיה ואפריקה. מהדוגמה הישראלית הם יכולים להיווכח כי התמורות המבורכות והרצויות ייתכנו; ומהמפעל המבוצע בישראל – ילמדו איך לחולל תמורות אלה בארצותיהם.

ההיסטוריה של עמנו; עברנו בארץ בימי קדם; פיזורנו בגויים והתערותנו בהתקדמות האנושית של המאות האחרונות ותרומתנו הבלתי־מבוטלת להתקדמות זו; התכנסותנו המחודשת במולדת עתיקה ומדולדלת, וגזרת הגורל וברכתו גם יחד, שהטילו עלינו לעשות המעשה הקשה והמהפכני אשר אנו עושים בארץ זה עשרות שנים, לא מתוך חיקוי למה שנעשה בארצות אחרות, אלא מתוך נתיב שאנו מפלסים, מתוך ראייה בהירה של התנאים המיוחדים שבהם אנו נתונים והמשימות שעלינו לבצע במעשי בראשית – כל אלה הכשירו אותנו לשמש במידה ידועה מופת חי לעמים החדשים. ולשם הפקת מלוא התועלת ממופת זה, למען עמי אסיה ואפריקה, עלינו להמשיך ולהגדיל קבלת נוער לומד מהארצות החדשות, – גם למוסדות החינוך הגבוה שלנו, גם לסמינרים מיוחדים וגם להתאמנות מעשית במפעלי ההתיישבות, הקואופרציה וחינוך הנוער שלנו בארץ.

אולם במידת יכולתנו, נצטרך גם לשלוח לארצות האלה מומחים ומדריכים, כאשר החילונו לעשות: לבורמה, לגאנה, לאתיופיה, לפרס, לניגריה ועוד, אבל תנאי הכרחי להצלחת השליחים האלה הוא – היותם חדורים **הכרה של שליחות חלוצית**, ולא רק מילוי תפקיד ששכרו בצידו. והכרת השליחות החלוצית צריכה להתבטא בשתיים אלה:

הרגשת אחווה אנושית, ללא יהירות וללא התבטלות, כלפי העמים ובני העמים, שבקרבם יעבדו השליחים;

מאמץ נאמן להעניק למארחים מיטב הידע והניסיון שלנו בארץ.

שליחים מסוג זה – ועד היום התברכנו בשליחים כאלה בכמה מארצות אסיה ואפריקה – יהיו לברכה גם לעמים שאותם ישרתו וגם לישראל שבשמה יפעלו. ישראל נכספת וזקוקה אולי יותר מכל עם בעולם להגברת האחווה והשותפות האמיתית בין העמים.

עדיין ישראל מוקפת מכל עבריה ביבשה שליטים עוינים, ובראשם הרודן המצרי, ושלום ישראל מובטח, כל עוד צבאה משמש כוח מרתיע כלפי שכניה. אולם הוצאות הביטחון הכבדות מאיטות וממעיטות התקדמות הפיתוח והחינוך בארץ, והדרך הבטוחה ביותר להגיע לידי שלום ושיתוף פעולה עם שכניה היא, לא על ידי הצהרות והטפה לשלום בקרב תושבי הארץ, כפי שעושים "רודפי שלום" תמימים, אלא על ידי רכישת מקסימום של ידידים באסיה ובאפריקה, אשר יבינו ערכה של ישראל ויכולתה בקידום עמים נחשלים, ויביאו ידיעה זו גם לשכני ישראל. רכישת ידידים באסיה ובאפריקה לא תמעיט מאמצינו לשיתוף פעולה וליחסי ידידות עם העמים באירופה ובאמריקה, גם במערב וגם במזרח. בשתי יבשות אלה יושבים למעלה מתשעים אחוז של עמנו בגולה. בארצות הברית בלבד למעלה מחמישה מיליונים, בברית המועצות כשלושה מיליונים ובשאר ארצות אירופה ואמריקה כשני מיליונים. עוד הרבה שנים יהיו אירופה ואמריקה מרכזי התרבות והמדע בעולם, וגם לקיום ביטחוננו ניזקק לארצות אלה. אבל קשרינו עם עמי אסיה ואפריקה לא יחלישו אלא יגבירו קשרינו עם עמי אירופה ואמריקה.

הצווים המוסריים שבתורתנו: "עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ", ו"וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" עולה בקנה אחד עם הצורך ההיסטורי של ישראל. היוזמה החלוצית היוצרת בארץ, אשר הפכה לחלום התקומה והגאולה היהודית של עם מפוזר ומפורד למציאות מתממשת והולכת, יוזמה זו תהיה לברכה בניסיונה ובדוגמתה לעמים חדשים, תקדם אותם, ותוציא אותם מאפלה לאורה, ומעוני ורעב לשפע ולשובע, והיא גם תעלה קרן ישראל בעולם, ועל ידי כך תקרב השלום עם שכניה.

אין להתעלם מן המאמצים הנואשים שמשקיעים שליטי ערב בארצות אסיה ואפריקה להבאיש ריחה של ישראל ולמנוע יחסי האחווה המתרקמים תוך שיתוף הפעולה של שליחי ישראל בעמים אלה ושליחי עמים אלה בישראל. למטרה זו מנצלים אויבינו את הכוחות החשוכים והקנאים באיסלאם מצד אחד, ועזרת המעצמות הקומוניסטיות מצד שני. דרכנו לעמי אסיה ואפריקה לא תהיה רפודה הצלחות קלות, מתמידות ומהירות, ועבודתנו בתוכם לא תהיה קלה. מראשית ימינו היינו נאלצים לנהל מאבק קשה ומר על דברים שניתנו לעמים אחרים בקלות יתרה ובלא כל מאמצים. ואולי זה הסוד של גדלותו המוסרית והרוחנית של עמנו וגם של חיוניותו המופלאה. היינו לעם שאינו יודע רתיעה. וכל עוד נשמור על סגולת קסם זו – נתגבר על המכשולים שנציגי "עולם המחר", כביכול, בשותפות עם "עולם האתמול", שמים על דרכנו. ייתכן, כי פה ושם ננחל אכזבה. ייתכן גם שפה ושם ניכשל. אולם כל עוד נראה בעין בהירה המשמעות האמיתית של המהפכה האנושית הגדולה המתחוללת לעינינו – מהפכה המוליכה לא רק לשחרור כל העמים, אלא לשותפותם הגדלה במשפחה האנושית המתלכדת והולכת, הצועדת לקראת שלום בר־קיימא בכל העולם, ונדע לתרום למהפכה זו במלוא כל הכוחות היוצרים והיוזמה החלוצית הגנוזים בתוכנו, לא ניסוג מדרכנו, ותקלות זמניות ומקומיות פה ושם לא ירתיעו אותנו.

שלושה ייעודים גדולים ונאמנים הועיד לנו ישעיהו בן אמוץ:

א. "אַל תִּירָא, כִּי אִתְּךָ אָנִי; מִמִּזְרָח אָבִיא זַרְעֶךָ
וּמִמַּעֲרָב אֲקַבְּצֶךָּ. אֹמַר לַצָּפוֹן – תֵּנִי, וּלְתֵימָן –
אַל תְּכַלָּאִי; הָבִיאִי בָנַי מֵרָחוֹק, וּבְנוֹתַי מִקְצֵה
הָאָרֶץ" (מג, 5-6);

ב. "אֲנִי ה' קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק, וְאַחֲזֵק בְּיָדֶךָ, וְאֶצָּרְךָ
וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם, לְאוֹר גּוֹיִם" (מב, 6);

ג. "וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים,
וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת,
לֹא־יִשָּׂא גוֹי אֶל־גּוֹי חֶרֶב וְלֹא־יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ב, 4).

לכאורה, אין קשר בין שלושת הייעודים האלה. ובעולם מפוצל, שכל חבל ארץ נפרד ונבדל ממשנהו, כאשר היה הדבר עד התקופה האחרונה, ספק אם אחד הייעודים האלה היה יכול להתקיים. עוד עכשיו אין אנו חיים בימי המשיח, גאולתנו אנו וגאולת האנושות עדיין צועדת לאיטה, וכיבושי המדע והטכנולוגיה המופלאים של המחצית הראשונה במאה העשרים אומנם הכשירו התחדשות פני האנושות, אבל הם גם טומנים בחובם סכנות חמורות. אולם נשמעים בעתיד המתקרב פעמי המשיח. שיבת־ציון בהמון, כזו שנתקיימה בשנים הראשונות לחידוש

מדינת ישראל – לא ידענו מעולם, אם כי עוד מיליונים מצפים לגאולה, ורבים מהם עדיין כלואים בארצות גלותם.

אנו רואים גילויים ראשונים של "שֹׁרֶשׁ יִשַׁי אֲשֶׁר עֹמֵד לְנֵס עַמִּים, אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ" (ישעיה יא, 10). נוער מרוב ארצות אירופה ואסיה, וגדולי מדע מאירופה ומאמריקה באים לארץ – לברר דרכי קידום עמים חדשים וללמוד מדוגמת התקומה בישראל.

יש צימאון רב בעולם לשלום אמת ולברית שלום בין כל העמים, ובמידה שעמים נחשלים ומשועבדים מתעצמים ועומדים ברשות עצמם ומגבירים הארגון של האומות המאוחדות – יגדל הלחץ על החשת השלום. התעצמות העמים באסיה ובאפריקה נהפכת אומנם אף היא לגורם המגביר את המתיחות הבין־גושית, אבל אלה הם חבלי גאולה. במסענו הארוך על הבימה ההיסטורית ידענו יותר סבל ורדיפות מכל עם אחר, ואמונתנו בעתידנו ובעתיד האנושות לא נתערערה, ולא התאכזבנו.

גם את "המלחמה הקרה" בין שתי המעצמות האדירות במזרח ובמערב עלינו לראות לא כמציאות קבע אלא כתופעה חולפת. חוק התמורה חל גם על ברית המועצות וגם על ארצות הברית, ולא לנצח יעמדו המעצמות האדירות בעולם זו נגד זו.

באמריקה עולה כוחם של העובדים בעיר ובכפר – כוח הפועלים והאיכרים ואנשי המדע. וברוסיה גוברת המגמה ליתר חירות ולהעלאת רמת החיים של הפרט. עם התרחבות החינוך התיכון והגבוה בארץ הזאת והידוק הקשרים בין אנשי המדע בכל הארצות – מן ההכרח שיתגבר הצימאון לחופש הפרט, חופש המחשבה, הדיבור והבחירה, ובסופו של דבר ינצח החופש.

בשום אופן אין מיעוט יכול לשלוט על רוב לאורך ימים, בייחוד כשאין הרוב קופא על שמריו, אלא אופקו מתרחב ודעתו מתרבה.

התעצמות עמי אסיה ואפריקה – היא גילוי אחד, גדול ורב־משמעות של השתחררות האדם, אבל זהו אינו הגילוי היחיד. גם הדיקטטורה של יחיד או של קבוצת יחידים לא תאריך ימים. העמים שהוטל עליהם מבפנים או מבחוץ שלטון מיעוט, ישתחררו משעבוד זה ויצאו מעבדות טוטליטרית לחירות דמוקרטית.

גם שלטון ההון לא יאריך ימים. ואם כי בדורנו משתכללת המכונה והיא מסוגלת כמעט לכל מלאכה, והאוטומטיזציה חודרת לרוב ענפי המשק, וכאילו גם לתוך המחקר, אין לשכוח שהיא יצירת האדם החושב והעושה ואין היא אלא כחומר ביד היוצר, והאדם היוצר בתבונת כפיים ובתבונת הרוח הוא שישלוט.

כשמזכירים בימינו אלה את ארגון האומות המאוחדות שמים את "המאוחדות" לא בלי צדק במירכאות כפולות. האומות שבתוך הארגון עדיין אינן מאוחדות, והארגון עצמו נעשה מזמן לזמן סלע מחלוקת בין אומות שונות, גדולות וקטנות. אולם אחדות האומות בעולם כולו הוא צורך חיוני, והאחדות בלי מירכאות תקום **כשכל האומות תהיינה בנות־חורין כלפי פנים וכלפי חוץ**. חירות פנימית וחיצונית זו היא גזירה היסטורית, וגם אם תתמהמה – בוא תבוא.

על ישראל להילחם על חירות פנימית וחיצונית זו, כי שלומה ועתידה תלויים באחדות העמים, באחדות המין האנושי, חירותו ושוויונו.

ישראל היא אומה קטנה ומעוטת אוכלוסין, ומשקלה הצבאי והחומרי בעולם הוא לא רב, אולם בחשבון ההיסטורי הארוך קובע הכוח הרוחני, ובממלכת הרוח לא הכמות קובעת אלא האיכות, לא שתיים־שלוש מעצמות אדירות יעצבו דמות העולם ויכריעו גורלו, אלא הצרכים ההיסטוריים של כלל העמים, ועם ביטול החלוקה בין עמים שליטים ורודים ובין עמים משועבדים ומקופחים, ועם

סתימת הפער בין העמים העשירים והמפותחים ובין העמים הדלים והנחשלים – לא תחזיק הרודנות מעמד שנים רבות. וגם סכנת המלחמות תחלוף; כליאת עמים ותושבים בארצות טוטליטריות נגד רצונם תיפסק, וגם אסירי ציון ישובו למולדתם; והעם העברי שבכל ארבעת אלפי שנות קיומו האמין בעליונות הרוח ובאהבה לרֵע ולגר, וגילה האפשרויות העצומות הגנוזות באדם היוצר, כשרצונו החלוצי מדריך הליכותיו, וחזונו המשיחי, חזון גאולה לאומית ואנושית, מאיר דרכו, יראה בקום שלושת הייעודים של הנביא הגדול, בנו של אמוץ; ותרומתו להקמת העולם החדש תביא גם לו שלום, ביטחון וכבוד בין־לאומי.

שדה־בוקר, 14.9.1960

מבצע דורנו ומשימתו

דּוֹר אַחֲרוֹן לְשִׁעְבּוּד וְרִאשׁוֹן לִגְאוּלָה אֲנַחְנוּ.
ח"נ ביאליק ("מתי מדבר")

א. דורנו

עוד לא הייתה בהיסטוריה היהודית תקופה מחרידה ומעודדת, טרגית והרואית, שופעת פורענויות וחורבן וגם ישע ותוחלת – כתקופה שבה אנו חיים עכשיו. המדובר בתקופת ארבעים–חמישים השנים האחרונות: מניתוק יהדות רוסיה, כליאתה ושיתוקה, דרך השמדת שישה מיליונים יהודים באירופה – עד כינוס מיליון העולים הראשון במדינת ישראל המחודשת. תקופה זו מחייבת אותנו לחשבון נפש נוקב וחמור, אכזרי וגלוי עיניים.

אנו מהעמים העתיקים ביותר בהיסטוריה. אנו עם עמוס זיכרונות גדולים ומרים, מימי עמידתנו ברשות עצמנו במולדת הקדומים, או גם לפניה, ומנדודינו הממושכים בכל ארצות תבל, שטרם נסתיימו, ומי יודע אם יסתיימו אי־פעם בכללם. לסבלנו, לקשי־עורפנו ולגבורתנו, נדמה, אין אח בהיסטוריה האנושית. מאז היותנו לעם עמדנו במאבק נואש וממושך על ייחודנו ועל ייעודנו, ללא מנוחה, ללא כניעה וללא ניצחון מכריע וסופי.

אין עוד עם שעמד בפני מבחנים וניסיונות אכזריים ותכופים כאשר הועמד בפניהם עמנו מאות בשנים. הוא עמד במבחן של רדיפות, עינויים, ביזויים וטביחות, ששום עם אחר לא היה עומד בפניהם זמן כה רב. הוא הועמד גם בפני מבחנים רוחניים של אמונות חדשות, שצמחו, במידה ידועה, בחיק היהדות ובהשפעתה, ולהן נכבשו כל העמים שבתוכם ישבו היהודים. אף אחד מהעמים האלה לא עצר כוח מוסרי ונפשי לעמוד בפני אמונות אלה שהיו זרות למסורתו ולעברו והם נכבשו להן מרצון או באונס. רק עמנו עמד במרדו, אם כי היה מיעוט חסר אונים, ולעיתים תכופות שילם מחיר יקר בעד עקשנותו ומרדנותו.

היסטוריה זו שלנו עלולה לנטוע בנו ביטחון עיוור שנעמוד בכל התנאים, וכי אין כל סכנה – חומרית או רוחנית – נשקפת בעתיד לקיומנו כיהודים. נגד אשליה מטעה ומסוכנת זו יש להזהיר את כל אלה הנאמנים עם קיום היהדות.

ביטחוננו בעתיד היהדות צמח והתפתח בעולם שחלף ועבר לבלי שוב, ועימו חלפו ועברו היסודות שעליהם נשען ביטחון זה.

*

בארבעים–חמישים השנים האחרונות נשתנתה ההיסטוריה האנושית תכלית שינוי, ונתארעו בשני דורות אלה דברים שלא היו מעולם, סדרי בראשית וטבע לא נשתנו, אבל שונו סדרי ההיסטוריה,

תנאי חייו של המין האנושי, יחסיו הפנימיים והחיצוניים, כושרו ויכולתו, מעמדו ותמונת עולמו, עולמו הרוחני והמדיני, ומה שאי אפשר היה לקרות קודם – ייתכן וייתכן מעכשיו, גם לאחרים וגם לנו.

ההיסטוריה היהודית, אם כי היא יחידה במינה, ואינה דומה לזו של שום עם אחר, אינה נוצרת אף היא בחלל ריק, היא משולבת בהיסטוריה האנושית וכפופה לחליפות ותמורות המתהוות בתוכה. בחמישים השנים האחרונות נשתנו פני היהדות, כשם שנשתנתה דמות המין האנושי כולו.

*

בחמישים השנים האלה התחוללו מלחמות עמים, שהתפשטו על פני כל כדור הארץ ופגעו במישרין או בעקיפין בכל המין האנושי, מה שלא קרה מעולם לפני המאה העשרים.

בתקופה זו קמו משטרים טוטליטריים, שאין דוגמתם בכל המשטרים העריצים שהיו קיימים מאז ומעולם, ומשטרים אלה עוד קיימים, מתפשטים, ועלולים להתפשט עוד יותר.

אמצעי קשר ותחבורה מודרניים קיצרו מרחקים שבין ארצות ויבשות וימים, וכל מאורע באחת הפינות שבעולם, ולו הרחוקה ביותר, מתפרסם מיד בכל רחבי תבל ועלול לזעזע כל החברה האנושית.

עוד לפני דור אחד או שניים נמצאו בכמה יערות־עד של אפריקה אוכלי אדם, ושמע הדבר לא הגיע כלל לשום ארץ אחרת, ואפילו לא ברחבי אפריקה עצמה. אבל אם בימינו הוצא להורג אחד ממנהיגי קונגו, פטריס לומומבה, נזדעזעו כל העמים, לא מהרצח כשהוא לעצמו, אלא מהסבך הפוליטי הכרוך בו, והדי המאורע עודם מהדהדים בעולם, והריב בין אישים ושבטים בקונגו נהפך לבעיה וסכנה כל־אנושית, כי השתלבות הארצות זו בזו, התלות ההדדית בין עמים קטנים וגדולים, חופשים ומשועבדים, הולכת וגוברת, ואין עוד עָם לְבַדָּד יִשְׁכֹּן (במדבר כג, 9).

אנו עדים בימינו אלה לתופעה המהפכנית הגדולה ביותר בהיסטוריה האנושית: יבשות, עמים ושבטים, שהיו כפופים עשרות ומאות שנים לשלטון זר, הולכים ומשתחררים.

לפני פחות ממאתיים שנה היו כמעט כל הארצות בארבע יבשות של העולם הישן והחדש: אסיה, אפריקה, אמריקה ואוסטרליה, כפופות לשלטון אימפריאליסטי של ארצות אירופה: בריטניה, רוסיה, צרפת, ספרד, פורטוגל, תורכיה, הולנד ובלגיה. גם באירופה גופא היו כמה עמים משועבדים לחזקים מבין שכניהם.

יבשת אמריקה הייתה הראשונה לפרוק מעליה עול זר, תחילה באמריקה הצפונית, כאשר קמה אחרי מלחמת הקוממיות האמריקנית ברית המדינות המאוחדות באמריקה; תחילה היו אלה שלוש־עשרה מושבות בריטיות, ובמשך הזמן התפשטו מהאוקיינוס האטלנטי עד לאוקיינוס השקט, והגיעו לאיי האוקיינוס; ועכשיו מונה הברית חמישים מדינות מאוחדות. מארצות הברית התפשטה תנועת ההתעצמות לשאר ארצות אמריקה בדרום ואייה במערב ובמזרח.

עוד בראשית המאה העשרים היו רוב עמי אסיה וכמעט כל עמי אפריקה כפופים לאימפריות אירופיות. במלחמת העולם הראשונה נשתחררו כמה מעמי אירופה, שנכבשו על ידי שכניהם התקיפים: פינלנד, פולין, הארצות הבלטיות (האחרונות נבלעו אחר כך שוב באימפריה הרוסית הקומוניסטית), עמי אוסטריה־הונגריה ועמי ערב המשועבדים לכובשים העות׳מאנים. באסיה נשתחרר תחילה הענק הסיני. אחרי מלחמת העולם השנייה נתפרקה האימפריה הבריטית באסיה; הודו, פקיסטן, בורמה וציילון יצאו לרשות עצמן בימי ממשלת הפועלים באנגליה, לאחר המלחמה.

כעבור כמה שנים נתפרקה האימפריה הצרפתית באסיה ההודו־סינית: ויאטנם, קמבודיה ולאוס נשתחררו אף הן. ולפני שנים אחדות פרצה רוח ההתעצמות ברחבי אפריקה. שנה שנה קמות מדינות חדשות ביבשת השחורה – ותהליך ההתעצמות של אפריקה עודנו נמשך.[1] המדינות החדשות הקמות באפריקה הן ספק עמים, ספק עֵרֶב שבטים, שאין להם שפה משותפת ומסורת לאומית מלכדת, וארצם אינה אלא שם גיאוגרפי, שנתייחד על ידי הכובש הזר, ללא כל דבק פנימי, דבק היסטורי ותרבותי, פרט ללשון של השליט הזר שעולו נפרק. קמות יחידות ריבוניות מסוג חדש, שההיסטוריה עד ימינו כמעט לא ידעה אותן והן הולכות ומתרבות, והשפעתן ורושמן בזירה הבין־לאומית מתגברים והולכים.

השתחררות עמי אסיה ואפריקה חושפת ומבליטה בעיה כאובה וחריפה, לא פחות אולי משלטון עם בעם, והיא, הפער הרחב שבין ארצות עשירות, מפותחות ותרבותיות באירופה ובאמריקה הצפונית, ובין ארצות עניות, נחשלות ועשוקות חינוך באסיה ובאפריקה.

"המלחמה הקרה" בין המערב הדמוקרטי ובין המזרח הקומוניסטי עדיין מאפילה במידה ידועה על הניגוד הבולט בין העמים ה"שבעים" ובין העמים ה"רעבים", אולם ניגוד זה הוא, לאמיתו של דבר, הבעיה הבין־לאומית הגדולה של ימינו, ובמידה רבה בעיה זו היא המזינה את המלחמה הקרה, כי שני צדדים נאבקים ביניהם על נפש האומות והמדינות הצעירות.

ארגון האומות המאוחדות, שהוקם לפני שש־עשרה שנה הולך וגדל והוא מונה כבר קרוב למאה חברים; מתרבים בו החברים מארצות אסיה ואפריקה, ומספרם. יגדל בשנים הקרובות. שם הארגון: "אומות מאוחדות" לא לגמרי הולם את אופיו האמיתי. האומות בארגון זה אינן מאוחדות, עקרונות מגילת או"ם אינם מחייבים את חברותיו, ואין בארגון הכוח, הסמכות והרצון להפעלת העקרונות. מדינת ישראל הרגישה בחולשה זו עוד ביום קומה. ארצות ערב הכריזו, שיילחמו בהחלטת עצרת האו"ם על הקמת מדינה יהודית, ושמונה שעות אחרי הכרזת המדינה, עם צאת השלטון הבריטי מן הארץ פלשו צבאות ערב לישראל; ואם כי שתי המעצמות האדירות, ארצות הברית של אמריקה וברית המועצות של רוסיה, היו בתוך הרוב שהחליט על הקמת המדינה היהודית, לא נמצאה אף מדינה אחת שנקפה אצבע למנוע פלישת הערבים. הפולשים אף לא נתבעו לסגת. אף מועצת הביטחון של האו"ם, שלפי המגילה, כל חברה של האו"ם חייבת לציית להחלטותיה, לא מיחתה עד היום בידי מצרים, שחסמה תעלת סואץ בפני אוניות ישראל מתוך ניגוד בולט להחלטת המועצה, שנתקבלה פעמיים, האומרת כי השיט בתעלה פתוח לכל העמים בלי הבדל.

בארגון האו"ם מתארגנים גושים מסוכסכים ועוינים זה לזה, ועם ריבוי חברי האו"ם – מתרבים הגושים, ויש שהם מחלקים ומפלגים עמים בתוך ארצם, כפי שרואים בוויאטנם, בקוריאה, בגרמניה. הוויכוחים והסכסוכים באו"ם אינם סובבים כל עיקר על תקנות או"ם ועקרונות המגילה שלו, שלהלכה היא מחייבת כל חברי הארגון, אלא על אינטרסים גושיים, שאיפות השתלטות, וספֵרות השפעה. הריב, מקורו גם בניגודים אידיאולוגיים, גם בניגודי אינטרסים ממלכתיים וגם בניגודי גזעים.

ואם כי התואר ארגון האומות המאוחדות אינו מתאים לתוכנו – מתרקמת בכל זאת מעין מרוּת אנושית עליונה, ולא קל למדינות בודדות, קטנות וגדולות, לעמוד בפניה ולמרוד בה, אבל מרוּת זו אינה קבועה, והיא רחוקה לעת עתה מלהיות אובייקטיבית, ויש בה לא מעט מן השרירות והמקריות

1 ראה לעיל "לקראת עולם חדש", עמ' 244 ואילך.

וגם מקיפוח החלש. בדרך כלל התנהגות או״ם אינה כפופה לעקרונות המוצהרים במגילה, וסמכותו תלויה לא מעט בצירופים מקריים וזמניים של הכוחות הפועלים בתוכו לפי נסיבות חולפות. ואף על פי כן עצם קיומו של ארגון האו״ם מוכיח על צורך בין־לאומי של השתלבות והתחשבות הדדית; ואם הקריאה לדו־קיום לא תהיה רק סיסמת תעמולה, והמלחמה הקרה תפוג ותבוא התקרבות של אמת בין המערב הדמוקרטי ובין המזרח הקומוניסטי – נתכנו עלילות גדולות לאו״ם לקידוב לבבות ולהשכנת שלום בין העמים.

*

התמורות הגדולות של דורנו אינן מתמצות אך ורק בשינויים במפת כדור הארץ ובחליפות ביחסי עמים. הכיבושים המופלאים של המדע השימושי והמהפכה המרחיקה לכת בתמונת הטבע והעולם שהוריש לנו המדע הצרוף מראשית המאה העשרים ועד היום – והמהפכה עדיין רחוקה מאוד מלהגיע אל קיצה – העמידו את האנושות על סף תקופה חדשה, ואין יודע אם סף רווחה וישע או סף חורבן וכיליון.

עקרונות המדע הפיזי שנחשבו כנכסי צאן ברזל באוצר המחשבה של שלוש מאות השנים האחרונות, מימי גליליאו וניוטון, נתערערו ונשתנו. תורת הקוונטים של פלאנק ותורת היחסות של איינשטיין בעשור הראשון של המאה העשרים, והשתלשלות מעמיקה של תורות אלה עד ימינו, שינו המושגים היסודיים של המדע – מושגי זמן, חלל, חומר ועוד, וגילו פנים חדשות בעולם הגדול והקטן – במַקרוקוסמוס ובמיקרוקוסמוס; השימוש הטכנולוגי בגילויי המדע הצרוף נתן בידי האדם מכשירי שלטון על איתני הטבע, שיש ביכולתם להגדיל לאין שיעור הרווחה, הבריאות, פריון העבודה, מהירות התחבורה והקשרים בין ארץ לארץ, ואולי גם בחלל מערכת השמש, ויש בכוחם גם להמיט אסונות ופורענויות, וגם כיליון גמור על האנושות, שאי אפשר היה להעלות על הדעת לפני יובל שנים.

תמורה גדלה והולכת נתחוללה במעמד אנשי המדע והטכנולוגיה –בחיי החברה והמדינה ובזירה הבין־לאומית. המדע משולב בימינו בכל צורכי החיים – במשק, בבריאות ובביטחון. המדע הצרוף וחיי המעשה הם עכשיו מקשה אחת. כיבושי המדע מתערים בצורכי יום־יום, יונקים מהם ומשפיעים עליהם. וערכם המעשי של אנשי המדע, אחריותם החברתית והמוסרית, הם בימינו גדולים כאשר לא היו מעולם.

במולדת המחשבה המדעית וראשית הפילוסופיה, ביוון הקדומה, רבצה תהום בין אנשי ההגות והמחשבה ובין אנשי העבודה והמלאכה (ארכימדס מסירקוסה היה יוצא מן הכלל). אף הגדול והמופלא בהוגי יוון, אפלטון, שהקדים את בני דורו בכמה רעיונות נועזים כמעט באלפי שנים, כגון בשוויון האישה – התייחס בבוז אריסטוקרטי לאנשי העבודה, גם לאלה שהיו בני־חורין. התיאוריה – ההתבוננות המחשבתית והפרכסיס – המעשה, היו שני עולמות נפרדים. המצב בימינו הוא ההפך הגמור מזה.

המחקר המדעי והישגיו אינם עוד עניין אינטלקטואלי מופשט בלבד, המספק בעיקר צורכי הרוח והמחקר של יחידי סגולה, אלא גורם מרכזי, אשר יחד עם יגיע הכפיים, הוא תנאי ראשי להתקדמותו של עם תרבותי. העובדים בשדה, בסדנה, במכרות, בים, בבניין – צריכים להיות שותפים בהבנת התהליכים הטבעיים והנחות היסוד המדעיות שעליהם מושתתת עבודתם. עבודתו של פועל נבון יש בידה לתרום לא מעט לתורתו של בעל מקצוע ולשכלול מכשירי מחקרו.

גילוי האמת המדעית היא מטרה לעצמה, וגם אמצעי למטרה: להגביר שלטון האדם בטבע למען התעלותו הרוחנית, החברתית והמוסרית של האדם, העם, **המין האנושי**.

בקרב כמה אנשי מדע של הדור החולף, אשר קיבלו עיקרי חינוכם ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה, שוררת דאגה רבה למראה התפתחות המדע בימינו. הם רואים מעין ריצת אמוק של המדע לקראת התנוונות. המדע מתפצל, מתפרט לקטנות, ואין מדען מבין את חברו. הפילוסופיה לעומת זאת, מתפשטת מכל תוכן ריאלי, ועלולים להגיע לידי כך שהמומחה המקצועי ידע הכול על לא כלום, והפילוסוף ידע לא כלום על הכול. גישה פסימיסטית זו אינה מוצדקת.

בהסתעפות המדע יש ברכה רבה – כי הספציאליזציה[2] פותחת אפשרות לחדירה מעמיקה לפרטי הפרטים של סודות המיקרוקוסמוס שאין כמעט גבול לקטנותו, ולהיקפים המתרחבים של המקרוקוסמוס שאין כמעט גבול לגודלו, והעולם החי עומד בין השניים. אולם דווקא ספציאליזציה הכרחית ומועילה זו מחייבת יצירת רקע רחב של דעת וחוכמה כוללת שתהיה נחלת כל אנשי המדע, ולא רק שלהם, אלא של העם כולו.

במידה שנרחיב דעתו של האדם העובד, במידה שנגדיל חדוות העבודה ופריונה, במידה שיסודות המדע יהיו נחלת העם כולו – בה במידה ישגה ויתעמק המחקר המדעי; ודווקא מפני שהמדע הוא עכשיו גורם ראשוני בבריאות העם, בביטחון המדינה ובבניין המשק – יש לאמץ ולהגביר הקשר ההדדי בין אנשי העבודה ובין אנשי המדע, ויש צורך להנחיל רקע מדעי יסודי לכל אדם.

אולם המדע, עם כל חשיבותו הרוחנית והחומרית, עומד לפי עצם מהותו וטבעו מעבר לטוב ורע. בכוח המדע אפשר לתפוס ולהסביר תופעות הטבע, ואפשר להגביר שלטונו של האדם על הטבע שמחוצה לו (ואולי גם שבתוכו), אבל אין ביכולת המדע ואין זה ייעודו לומר לאדם מה הדרך שיבור לו בחיים; ומלבד, אולי, חיפוש האמת, שהוא תנאי מוקדם למדע ומהווה ערך מוסרי נעלה, הרי ערכי המוסר האנושי, החברתי והבין־לאומי, אינם נובעים מהמדע ואינם מוכחים מתוכו. הישגי המדע עלולים להביא ברכה **למין האנושי** והם גם יכולים להביא חורבן עליו. עץ הדעת טוב ורע אינו צומח על קרקע המדע. המדע חותר לחשוף סודות הטבע, ובעזרתו יודע האדם **איך** לעשות מעשהו. אבל אין המדע מסוגל להגיד מה המעשה שעליו לעשות.

אולם אין מדע בלי אנשי מדע. ואיש המדע אינו מכונה חושבת והוֹגה אלא אישיות בעלת אחריות מוסרית גבוהה. המשבר שהפסימיסטים בדורנו תולים במדע – אינו משבר המדע. אם נוצרה פצצת מימן, שיש בידה להחריב את העולם התרבותי – אין זו אשמת המדע; זהו משבר המדיניות הבין־לאומית, שאינה בנויה על עקרונות המוסר של נביאי ישראל – עקרונות השלום, החירות, הצדק והאחווה האנושית. על אנשי המדע – ולא רק עליהם – למנוע הפרדת כיבושי המדע, כלומר הישגי התבונה האנושית, מעֶרכי המוסר, כלומר תביעות המצפון האנושי, החלק האלוהי שבאדם. עד היום לא נחשף סוד התבונה האנושית המסוגלת להכיר, בגבולות מסוימים ההולכים ומתרחבים, – מבנה הקוסמוס וצבאו. לא נחשף גם סוד המצפון האנושי המכשיר אדם למסור נפשו על ערכים היקרים לו מחייו. אבל שניהם קיימים, ואיש המדע לא יעשה שליחותו באמונה ולא יהיה ראוי לתפקידו, ופעולתו לא תהיה לברכה, אם יחד עם הגברת כושר המדע והרחבת הדעת הצרופה לא ישקוד על טיפוח הערכים המוסריים שיש להניח ביחסי

2 הערת עורכת: ההתמחות.

אדם וביחסי עמים. את עץ הדעת טוב ורע יש לנטוע בנפשו של כל איש, כשם שיש להנחיל לכל איש יסודות המדע.

*

נקפח את האמת אם נאמר שגדולת יוון הקדומה הצטמצמה בשטח התבונה והיופי בלבד. בכתבי אפלטון, אריסטו ופלוטינוס אנו מוצאים ערגה עמוקה לטוב ולצדק. ונקפח את האמת אם נאמר שגדולת היהדות העתיקה הייתה רק בבשורה הדתית והמוסרית של נביאי ישראל. ספרי המקרא שופעים יופי עילאי וחוכמה רבתי.

אולם נביאי ישראל עמדו על הסוד העליון של ההוויה, הסוד שאין למעלה ממנו, ואין לו ראשית ואין לו תכלית, הסוד שישעיהו ביטא אותו במשפטים קצרים וממצים: "אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד זוּלָתִי אֵין אֱלֹהִים... כֹּי אֶפֶס בִּלְעָדָי, אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד, יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ, עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע. אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָּל אֵלֶּה" (ישעיהו מה, 5–7).

וכשאיוב התבוסס בייסורים ושאל במרי שיחו: "... אֲדַבְּרָה, בְּמַר נַפְשִׁי. אֹמַר אֶל אֱלוֹהַּ: אַל תַּרְשִׁיעֵנִי; הוֹדִיעֵנִי – עַל מַה תְּרִיבֵנִי. הֲטוֹב לְךָ כִּי תַעֲשֹׁק?" (איוב י, 1–2) ענה לו אלוהים מן הסערה: "אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיָסְדִי אָרֶץ? הַגֵּד – אִם יָדַעְתָּ בִינָה? ... הַאַף תָּפֵר מִשְׁפָּטִי, תַּרְשִׁיעֵנִי לְמַעַן תִּצְדָּק?" ואז ענה לו איוב מתוך ייאוש והכנעה: "יָדַעְתִּי כִּי כֹל תּוּכָל, וְלֹא יִבָּצֵר מִמְּךָ מְזִמָּה" (שם, מב 2).

לנביאי ישראל ולתלמידיהם לא היה צורך ועניין במחקר פעולות הטבע וגילוייו המופלאים, כי הם ידעו התשובה העליונה והסופית והסתפקו בתשובה זו: "אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָּל אֵלֶּה" (ישעיה מה, 7).

אולם כשהתחדש רוח המחקר והתהייה בשלוש מאות השנים האחרונות השתתף הגאון היהודי, מימי שפינוזה ועד איינשטיין ותלמידיו, בהאדרת המדע לכל מקצועותיו, אם כי בעילום שמם היהודי: שפינוזה כתב **לטינית** ונחשב על אזרחי הולנד; איינשטיין, פול ארליך והרץ נולדו בגרמניה ונמנו עם חכמי גרמניה; פרויד נולד באוסטריה וספריו נכתבו בגרמנית; קרל. מרכס הטבילו אביו בעודו ילד והוא כתב בבוז ובשנאה על עמו היהודי; מיליקן ורוברט אופנהיימר נחשבו על אנשי המדע האמריקנים. רק בישראל יצאו אנשי המדע והחוקרים היהודים מאלמוניותם; זהו רק אחד הגילויים והתוצאות של תקומת עמנו בארצו.

*

המאורע היהודי הגדול בדורנו, ואולי בכל הדורות, הוא התחדשות המדינה העברית.

באותו הזמן בערך שקמה מדינת ישראל נתעצמו באסיה ארבע מעצמות: הודו, פקיסטן, בורמה וציילון. אולם תקומת ישראל אינה דומה לתקומת הארצות האלה ולא למדינות החדשות שקמו בשנים האחרונות ותקומנה בעתיד הקרוב באפריקה. הולדת המדינות החדשות באסיה ובאפריקה היא פרי פריקת השלטון הזר. עמי המדינות החדשות ישבו בארצם מאות בשנים, ורק לפני עשרות או מאות שנים שועבדו על ידי קיסרות אדירה באירופה. וכשנאלצה החולשת האירופית להסתלק – הועמדו העמים ברשות עצמם. לא כן ישראל. העם היהודי היה מנותק מארצו, פיזית, מאות שנים והיה מפוזר, וברובו הגדול הוא עדיין מפוזר, בכל רחבי תבל, והמדינה היהודית המחודשת – ובזאת היא יחידה במינה – היא פרי שיבת־ציון.

תורשה וסביבה הם שני הגורמים העיקריים בחיי אנוש וגם בחיי עם. התורשה בחיי אדם היא ביולוגית. זוהי העברת התכונות הטבעיות של האב והאם לבניהם ולבנותיהם. בחיי עם התורשה היא היסטורית: הורשת התרבות, הזיכרונות והחזון של דור אחד למשנהו. גם הסביבה יש לה משמעות יותר רחבה ומורכבת לגבי עם, מאשר בחיי איש, ויש שהיא מקיפה כל המציאות הבין־לאומית של התקופה; וככל שהמציאות הבין־לאומית משולבת יותר ורחבת היקף – ובימינו מציאות זו היקפה כהיקף כדור הארץ – כן מורכבת יותר הסביבה המשפיעה ומרובת סתירות פנימיות.

מעטים העמים בעולם ששני גורמים אלה פעלו בתוכם בכוח כה רב ומתוך התרוצצות כה טרגית כאשר פעלו בחיי העם היהודי. זהו העם היחיד במזרח התיכון הממשיך את מסורתו הלאומית זה ארבעת אלפים שנה. מצרים נטשה לשונה ותרבותה, עמי כנען – אפילו שמם נמחה מעל פני האדמה; עמי אשור ובבל זכרם נשאר רק בחרסים ובכתבות בתילי ערים. ארם – שרידי לשונו נשארו רק בתפילות של שבטים מעטים. רק העם היהודי שוב מדבר בארצו בלשון שדיברו אבותיו לפני אלפי שנים, וכל תרבותו המקורית והלאומית היא מורשת הספרות המקראית שנוצרה בימי בית ראשון ובמקצתה בימי בית שני. הסביבה של העם היהודי הייתה עוינת כמעט בכל הזמנים, ואם כי היהדות לא נשתחררה לגמרי מהשפעת הסביבה, לא בימי בית ראשון ושני, וְלַדאי לא בימי הנדודים בגולה, לא נכנע העם היהודי ללחץ הסביבה, לא ללחץ רוחני ולא ללחץ גופני.

אולם העם היהודי נתייחד בגורם נוסף: כל העמים בימי קדם ראו את תור הזהב בעבר, ואילו נביאי ישראל לימדו את עמם להפנות מבטיהם **לעתיד**, ונטעו בליבו **החזון** המשיחי, חזון הגאולה הלאומית והאנושית, הצפוי באחרית הימים.

מדינת היהודים בימינו היא יצירת שלושת הגורמים האלה, והיא אולי המדינה היחידה בעולם שאפשר להגיך עליה: בראשית היה החזון.

אם היה בימינו, ובמשך עשרות יובלות, עם, שלא היה לו כל סיכוי סביר, ולכאורה גם לא היכולת הפנימית להקים את מדינתו, הרי זה העם היהודי, המפוזר בכל העולם כמיעוט קטן בקרב עמים נוכרים, תלוי בחסדי זרים, מנותק מאדמה ומעבודה וגמול מכושר ממלכתי במשך דורות, זאת אומרת, משולל כל התנאים המוקדמים לכינון עצמאות ממלכתית.

גם מבחינה מציאותית לא קל היה לראות את ארץ־ישראל כמדינת היהודים בעתיד. זה למעלה מאלפיים שנה שלטו בארץ זו כובשים זרים – רומאים, ביזנטים, פרסים, ערבים, נוסעי הצלב, מונגולים, מצרים, תורכים ובריטים. אומנם רוב הכובשים לא השאירו עקבות רבים בארץ, אולם הכיבוש הערבי במאה השביעית שינה לא רק פני הארץ, אלא גם פני כל הארצות השכנות, מדרום תורכיה ועד קצה המערבי של אפריקה הצפונית, על חוף האוקיינוס האטלנטי. בכל השטח העצום הזה התפשטה דתו של מוחמד, שצמחה בחצי־האי ערב במאה השביעית, ועם הדת המוסלמית התפשטה גם הלשון הערבית והשכיחה כמעט לחלוטין לשונות ארם, בבל, מצרים, לוב, טוניס, אלג׳יר, מרוקו; שרידי היישוב הכפרי היהודי בארץ אחרי מלחמות הרומאים, נבלעו, תוך הכיבוש הערבי, בעם המוסלמי דובר הערבית.

לפני מאה שנה לא היה אף ילד יהודי אחד בעולם שלשון אימו הייתה עברית. בארץ לא היה אף כפר עברי אחד, היישוב היהודי הקטן והדל בארץ היה מרוכז בערים אחדות, פרט למשפחות בודדות בכפרי הגליל, והתפרנס רובו מן הצדקה ומיעוטו ממלאכה וממסחר. הארץ עצמה, רובה הייתה דלה וחרבה; תושביה הערבים: המוסלמים, הנוצרים והדרוזים, עיבדו השטחים הפוריים

המעטים בארץ – בעמק, בשפלה ובהר; רמת החיים הייתה ירודה מזו שבכל ארצות אירופה, שבהן ישב רובו הגדול של העם היהודי במאה התשע־עשרה. השלטון העות׳מאני, שרדה בארץ ארבע מאות שנה עד שגורש בשנת 1917 על ידי הבריטים, דאג רק לסחוט כל מה שאפשר מהיישוב המדולדל לטובת האוצר בקושטא והפקידים התורכיים המעטים בארץ.

מיליוני יהודים המפוזרים בכל קצווי תבל התפללו שלוש פעמים ביום: ״תְּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ וְשָׂא נֵס לְקַבֵּץ גָּלֻיּוֹתֵינוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ. – וְלִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב. וְתִשְׁכֹּן בְּתוֹכָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ. וּבְנֵה אוֹתָהּ בְּקָרוֹב בְּיָמֵינוּ בִּנְיַן עוֹלָם. וְכִסֵּא דָוִד עַבְדְּךָ מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין – וְתֶחֱזֶינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים״[3]. אבל רק מעטים ובודדים היו מוכנים לשוב בעצמם לציון. והיישוב היהודי הקטן בארץ לא נבדל לטובה מכל יישוב יהודי אחר בגולה, ויש שנפלה לרעה, באשר רובו התפרנס מן הצדקה.

הציפייה לחירות, לקיבוץ גלויות ולשיבת־ציון בכל הדורות לא הייתה רק פסיבית, ומצאה ביטויה לא רק בתפילה. מזמן לזמן קמו תנועות משיחיות שהסעירו את היהדות בכל רחבי הגולה והמוני ישראל היו מוכנים לעזוב מושבותיהם ולשוב לציון, אולם ה״משיחים״ טעו או הטעו, והעם עדיין לא ידע לסמוך על עצמו ולהפעיל את רצונו ומרצו בכיוון המעשי שיוליך למטרה.

מלחמות השחרור הלאומיות והחברתיות של עמי אירופה ופועליה במאה התשע־עשרה השאירו עקבותיהן בלב יהדות אירופה, שבאותה מאה הייתה רוב מניינה ורוב בניינה של יהדות העולם. החזון המשיחי, חזון אחרית הימים של נביאי ישראל, שליווה את העם היהודי בכל נדודיו יחד עם ספר הספרים, פשט צורתו המיסטית והפסיבית של ימי הביניים ולבש צורה חדשה, פעילה, צורה של מאמצי גאולה מכוּוָנים, בראש וראשונה על ידי שיבת־ציון והתיישבות חקלאית על אדמת המולדת.

בינתיים נשתנה העם היהודי בשמונים השנים האחרונות, ובעשרים השנים שלפנינו הגיע לשיא הפורענות והשואה – וגם לשיא הנחמה והישע.

השינויים שחלו בעם היהודי הם כמותיים ואיכותיים, שינוי מגורים ומעמד, ולא תהא זו הגזמה אם ייאמר שבימינו נוצר עם יהודי חדש שמעולם לא היה כמותו.

עד המאה השבע־עשרה ועד בכלל היה העם היהודי עם מזרחי בעיקרו, מרוכז ברובו הגדול באסיה ובצפון אפריקה. החל מהמאה השמונה־עשרה החל לגדול חלקם של יהודי אירופה. בסוף המאה השמונה־עשרה מנו היהודים בכל העולם כשניים וחצי מיליונים. מהם ישבו כמיליון בארצות אסיה ואפריקה, וכמיליון וחצי בארצות אירופה, מהם למעלה ממיליון באירופה המזרחית.

היהדות המזרחית ריבויה הטבעי היה קטן מאוד, מחמת התמותה הרבה של התינוקות, לעומת זאת גדל הריבוי הטבעי בקרב יהודי ארצות אירופה, שבהן נשתפרו תנאי הבריאות. בשנת 1880 הגיע אחוז יהדות אירופה לשיאו. היהודים בעולם מנו אז כשבעה מיליונים ושלושה רבעי מיליון, מהם ישבו באירופה 88.5%, היינו, 6,858,000 יהודים. באסיה ובאפריקה לא נמצאו אז יותר מ־620,000, היינו 8%, כרבע מיליון יהודים ישבו מעבר לאוקיינוס.

בשנת 1881 החלה הגירה יהודית גדולה מאירופה לאמריקה, ובמקצת לארץ־ישראל. עד שנת 1914, שנת פרוץ מלחמת העולם הראשונה, יצאו מאירופה לאמריקה שלושת מיליון יהודים, ומשנת 1914 ועד 1939 (ראשית מלחמת העולם השנייה) עוד מיליון אחד. למרות הגירה המונית זו

3 הערת עורכת: התפילה המוזכרת כוללת כמה ברכות: תחילתה בברכת קיבוץ גלויות, לאחריה ברכת ירושלים, ברכת המינים וברכת העבודה (מתוך ברכת שמונה־עשרה).

היה רובו של העם היהודי עד שנת 1939 מרוכז באירופה – בערך 9,000,000 מתוך 16,000,000. השואה הנאצית בימי מלחמת העולם השנייה השמידה שני שלישים של יהודי אירופה, ומרכז הכובד הכמותי של היהודים עבר ליבשת אמריקה, בעיקר לארצות הברית.

השמדת שני שלישים של יהדות אירופה הייתה שואת הזוועה האיומה והגדולה ביותר בהיסטוריה לא רק מבחינת ממדי הטבח בלבד. בשואה זו נחרבו ונעקרו מרכזי התרבות, החברה והחוכמה של יהדות העולם, נסתמו ויבשו מקורות החיות והתחייה של העם היהודי, קוצצו כנפי השכינה היהודית, דולדלו מעיינות היצירה ונשמדו אוצרות רוחניים וכוחות חלוציים שאין ערוך ליכולתם ואין תשלומים לאובדנם.

נשמדו ששת המיליונים שהיה ברצונם, ביכולתם, בכושרם, בהונם ובאוצרם הרוחני והחלוצי לבנות המדינה היהודית לגאון ולתפארת.

השואה לא רק הקטינה קומת העם היהודי בשליש, אלא פגעה בבבת־עינו הרוחנית ועיקמה דמותו ההיסטורית. המיליונים הנשמדים היו נושאי הלפיד של היהדות הנצחית, היוצרת, המתחדשת, נושאת חזון התקומה ואוצרת עוצמת התקומה. שש מאות ריבוא אלה הניחו היסודות הראשונים לחידוש הבית השלישי. הם ציפו וייחלו להקמת המדינה היהודית במולדתם העתיקה. הם הרגישו בכל חריפות הרגשתם היהודית את חרפת הגלות ואסונה, והם טיפחו החזון והרצון לבנות מחדש מולדתם העזובה וההרוסה ולעשותה למקור גאווה ואבן שואבת לכל בית ישראל באשר הוא.

*

היהודים שנהרו בהמונים גדולים מאז 1848 מאירופה לאמריקה – היוו אחרי מלחמת העולם השנייה מרבית העם היהודי בעולם. בארצות הברית קם מרכז יהודי גדול, עשיר, רב־השפעה מדינית, כאשר לא היה מעולם בגולה. מצב היהודים בארצות אמריקה הצפונית שונה בתכלית ממצב היהודים בארצות אירופה, גם בארצות שהכירו בשיווי־זכויות מוחלט ליהודים. רוב תושבי אמריקה, בדומה ליהודים, הם מהגרים בני דור אחד, שני דורות או קצת יותר; ההתבוללות באירופה המערבית הייתה כרוכה בהתכחשות ליהדות, ואילו באמריקה אין צורך בכך. האומה האמריקנית הורכבה מגלים גלים של מהגרים מארצות שונות ורבות באירופה, מכושים שנחטפו באפריקה ונמכרו לעבדים לבעלי האחוזות בדרום, או ממהגרים מארצות אסיה. אחרי ישיבה של חמש שנים באמריקה יכול כל מהגר להיות אזרח שווה זכויות. כאן מתקיימות מסגרות סגורות של עדות ושל דתות שונות, והסגירה גם על יהודים, אבל היא אינה אנטי־יהודית בלבד. יהודי אינו חייב להתכחש ליהדותו למען היות אמריקני גמור. יהודי רוסיה, גם אחרי שבתם ברוסיה מאות שנים לא חשבו את עצמם לרוסים, והוא הדין יהודי פולין, רומניה, תורכיה וארצות הבלקנים. הם ראו עצמם כעם אחר, וכך נראו בעיני העם השליט. לא כן באמריקה.

אין זאת אומרת שההתבוללות **בפועל** הייתה קטנה באמריקה מזו שבאירופה המערבית, אולם קיום ריכוזים יהודים עצומים בערים גדולות – ניו יורק, שיקגו, פילדלפיה, לוס אנג'לס ואחרות סייעו להמשכת הווי יהודי והכרה יהודית, אם כי אלה לבשו יותר ויותר צורה אמריקנית. גם זרם ההגירה היהודית לאמריקה, שלא פסק עד מלחמת העולם השנייה, חיזק ההכרה היהודית ביהדות ארצות הברית.

רובה הגדול של שארית יהדות אירופה – המרכז היהודי ברוסיה – נותק מהעם היהודי לאחר פרוץ המהפכה הבולשביסטית באוקטובר 1917, חודשים אחדים לאחר המהפכה הדמוקרטית,

שהעניקה ליהודים בפעם הראשונה שוויון זכויות בארץ זו. המשטר הבולשביסטי הביא בהדרגה, בייחוד אחרי מותו של לנין, לידי השתקה מאונס של כל ביטוי יהודי בברית המועצות: נסגרו העיתונים היהודים, בתי הספר, נאסרה השפה העברית, נפסק כל קשר בין יהודי רוסיה ובין היהדות העולמית, ואם כי בימיו של לנין הוכר התיאטרון העברי "הבימה" כאחד התיאטרונים הממלכתיים, וגם ניתן אישור רשמי לארגון "החלוץ", הרי נשתנה המצב מן הקצה אל הקצה אחרי מותו של לנין. גם העלייה לארץ נאסרה, למעשה, לגמרי. משנבלעו הארצות הבלטיות (ליטא, לטביה, אסטוניה) בברית המועצות ערב מלחמת העולם השנייה – נגזר אֵלם גם על יהדות ארצות אלה.

*

ראשוני העולים ויוצרי היישוב החדש בארץ בארבע מאות השנים האחרונות היו יהודי ספרד שגורשו מארצם בסוף המאה החמש־עשרה ורובם הגדול התיישב בקיסרות העות'מאנית. ארץ־ישראל נכבשה על ידי העות'מאנים בשנת 1516, וגולי ספרד יצרו שני מרכזים: בצפת ובירושלים. צפת נעשתה למרכז גדולי חכמי הקבלה. דון יוסף נשיא, ממקורביו של השולטן סוליימן המחוקק (1520–1566) קיבל ממנו רישיון לבנות את טבריה וליישב את סביבתה. ניסיון זה חודש במאה השמונה־עשרה (1742) על ידי ר' חיים אבולעפיה מאיזמיר. העלייה האשכנזית הניכרת הראשונה הייתה עליית החסידים בשנת 1777. בראשית המאה התשע־עשרה (1805) עלו לארץ תלמידי הגאון מווילנה. עלייה חלוצית החלה בעיקר בשנות השמונים של המאה. התשע־עשרה, זו הייתה בעיקרה עליית יהודי אירופה והם הניחו היסודות למדינה שקמה בשנת 1948. יהדות אסיה ואפריקה, שמילאה אחרי חורבן בית שני מקום ראשון בתולדות היהדות ובעיצוב ערכיה, וגם יהדות בבל, מצרים וספרד, שעמדה בראש היהדות בימי הביניים עד המאה החמש־עשרה והשש־עשרה – ירדו מגדולתן עם ירידת העולם הערבי והמוסלמי והשתעבדותו והתגוונותו במאות האחרונות.

*

שואת יהדות אירופה, התעלות יהדות אמריקה ותקומת מדינת היהודים – אלו הן התמורות הגדולות שהפכו בדורנו פני העם היהודי, גורלו, מעמדו ועתידו.

שלושת הגורמים בהיסטוריה היהודית: תורשה, סביבה והחזון המשיחי, שפעלו מאות שנים בנפרד, ולרוב מתוך סתירה והתנגשות הדדית, התלכדו בנקודת מוקד אחת של **יוזמה חלוצית**, שנתעוררה ביהדות אירופה במאה התשע־עשרה. ולאחר ששוע יהודי מבריטניה, ממוצא איטלקי, משה מונטיפיורי, קנה לראשונה פרדס בסביבות יפו, למען קרב יהודי הארץ לעבודת אדמה (1856), ולאחר שאגודה יהודית צרפתית בראשותו של כְּרֶמְיֵה ("חברת כל ישראל חברים") ייסדה בית הספר החקלאי הראשון במקווה־ישראל (1869) – באו חלוצי ירושלים והונגריה, יואל משה סלומון ויהושע שטאמפר וחבריו, והניחו היסוד לכפר העברי הראשון בשם רב־המשמעות והקולע: פתח־תקווה (1878); ולא עברו שנים מעטות וחלוצי יהדות רוסיה ורומניה ייסדו כפרים נוספים ביהודה, בשומרון ובגליל (ראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פינה, 1882) – ובאלה נסללה מסילה חדשה, נאמנה ויעילה לבניין מתרחב ומקורי, שכמוהו לא היה ולא יכול היה להיות בשום קיבוץ יהודי בגולה: יישוב מעורה באדמת המולדת, בונה משקו בזיעת אפו ובתבונתו, מגן על ביטחונו בכוח עצמו, מדבר בלשון עמו המקורית ומכשיר עצמו לעצמאות ממלכתית. בני עיר נעשו לעובדי

אדמה; גמולי עבודה הפכו להיות פועלים; בלולי־לשון החיו שפתם הלאומית שלא השתמשו בה בדיבור מאות בשנים; שבטי עם מפוזרים תלויים בחסדי זרים – יצרו גרעין של עם אחיד עומד ברשות עצמו.

ליחידים הבודדים שהתחילו במעשה הנועז הזה לפני למעלה משמונים שנה, נוספו לאט לאט עשרות, מאות, אלפים ורבבות, והפלא המדיני הגדול ביותר של המאה העשרים קם ויהי: מדינת היהודים נולדה מחדש במולדת העברית הקדומה.

ב. מבצעים

שעה קלה אחרי הכרזת העצמאות והקמת הממשלה הזמנית ביום 14 במאי, בשעה ארבע אחרי הצהריים, במוזיאון התל־אביבי (כי ירושלים הייתה במצור מכל עבריה), באה ההכרה במדינה מצד ארצות הברית של אמריקה, ולמחרת – גם זו של ברית המועצות. בפחות משנה הכירו במדינת ישראל כחמישים מדינות באירופה, אסיה, אפריקה ואוסטרליה.

אולם חשובה מהכרת העמים – הייתה הכרת היהדות, שהתלכדה מיד באהבה ובגאון סביב המדינה המחודשת. באורח פלא נשכחו כל הוויכוחים והניגודים שפילגו **במאות** השנים האחרונות את העם היהודי. חופשים ואדוקים, ציונים ולא־ציונים, לאומיים ומתבוללים, שמרנים ומהפכנים, סוציאליסטים וקומוניסטים נתנו ידם להקמת המדינה וקיבלו תקומתה בתרועת שמחה, **ישע** וניצחון. כשם שבארץ גופא נשכחו באותו היום הגדול כל חילוקי הדעות, ונציגי כל המפלגות והזרמים, מאגודת ישראל ועד הקומוניסטים, חתמו על מגילת העצמאות, כך נתלכד כל העם היהודי בתפוצות, במזרח ובמערב, בעולם הישן והחדש, סביב המדינה. מאז ניצחון החשמונאים לפני יותר מאלפיים ומאה שנה לא היה כחג הזה בעם היהודי.

כותב שורות אלה לא השתתף בתרועה, כי ליבו היה מלא דאגה וחרדה לבאות, ודאגתו וחרדתו לא היו לשווא. שמונה שעות אחרי הכרזת העצמאות פלשו צבאות ערב מהמדינות השכנות: מצרים, ירדן, עיראק, סוריה ולבנון, לישראל להכחיד את המדינה היהודית ואת עמה.

בהכרזת העצמאות קראו נציגי העם היהודי לערבים שבתוך הארץ ובמדינות השכנות לשלום ולשיתוף פעולה:

> אנו קוראים – נאמר במגילת העצמאות – לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.
>
> אנו מושיטים יד לשלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקדמת המזרח התיכון כולו.

קריאת שלום וידידות זו נפלה על אוזניים אטומות, והיד המושטה לשלום נאלצה מיד לאחוז בשלח: להתגונן בפני התקפת עמי ערב שעלו על ישראל בימים ההם פי ארבעים; והפלא של תקומת ישראל הביא בעקבותיו פלא שני: המדינה היהודית הצעירה שמנתה כ־700,000 תושבים ניצחה חמש מדינות ערב המונות 29 מיליון.

פלישה זו לישראל ביום היוולדה, בניגוד למגילת או״ם ולהחלטות עצרת או״ם, עשתה לאל החלטות החלוקה של ארץ־ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, ומחקה התחומים שהוצבו על ידי האו״ם לכל אחת משתי המדינות. המדינה הערבית לא קמה כלל. ארגון האו״ם גילה חוסר רצון ואוזלת יד למניעת התקפת השמד על ישראל מצד מדינות ערב. העצמאות של המדינה היהודית קמה ונתקיימה בעוז רוחם ובחירוף נפשם של מגיני ישראל – הבנים והבנות אשר עמדו מעטים מול רבים והביסו אויביהם. הם גם הרחיבו תחומי המדינה בחמשת אלפים שבע מאות וארבעים ושניים קילומטרים מרובעים. לפי החלטת או״ם נתחמו למדינת היהודים 14,920 קילומטר מרובע. לאחר תום המערכות וחתימת הסכמי שביתת הנשק עם מצרים, לבנון, עבר הירדן וסוריה הגיעו תחומי ישראל עד 20,662 קילומטר מרובע.

למעלה משתים־עשרה שנים עברו מאז תום הקרבות (7.1.1949) וחתימת הסכמי שביתת הנשק (מצרים – 24.2.1949, לבנון – 23,3.1949, עבר־הירדן – 3.4.1949, סוריה – 20.7.1949), וישראל עדיין נתונה במצור מכל עבריה ביבשה ושכניה עוד זוממים מלחמת השמד וכיליון. בימים אלה יש כבר 10 מדינות ערביות חברות באו״ם (מצרים, עיראק, סעודיה, תימן, לבנון, ירדן. סודן, מרוקו, טוניסיה, לוב) החייבות לפי מגילת או״ם לסדר כל יחסיהן עם שאר חברות או״ם בדרכי שלום, אולם ארגון או״ם לא נקף אצבע לכיבוד המגילה ואף לא דרש ממדינות ערב להשלים עם ישראל. הוא גם לא התנגד לחרם הכלכלי שהטילו ארצות ערב על ישראל, ואף על פי שמועצת הביטחון של או״ם, שקיום החלטותיה היא חובה על כל חברי או״ם, החליטה פעמיים פה אחד שתעלת סואץ פתוחה לשיט של כל האומות בלי יוצא מן הכלל, אין או״ם עושה כלום נגד מצרים המפירה החלטה זו ומונעת מעבר אוניות ישראל בתעלה, וגם מחרימה מזמן לזמן מטען הנועד לישראל, בעוברו בתעלה, ואין פוצה פה באו״ם.

אולם בעיות המדינה הצעירה אינן מצטמצמות באיומי השכנים הערבים לכלותה, אם כי הביטחון עומד כל השנים בראש דאגותיה המרובות והקשות של המדינה.

*

שמונה חודשים אחרי קום המדינה, ושבוע אחרי תום הקרבות, ביום 15.1.1949, ניסה ראש הממשלה הזמנית לעשות חשבון הנפש של המדינה הצעירה באספת אנשי רוח: מורים, סופרים, מדענים ובעלי מקצועות חופשיים.

> עוד הרבה שנים, נצטרך להקדיש ממיטב אמצעינו ומאמצינו למען קיים ביטחונה של המדינה. ברם, הביטחון הוא רק תנאי לקיומנו ולעצמאותנו. למדינת ישראל יש ייעוד מיוחד, כל מדינה חייבת לדאוג לשלומם, לרווחתם ולהתקדמותם של תושביה. מדינתנו מצווה גם על כך. אבל אין **זה** העיקר. העיקר הוא גאולת עם ישראל, קיבוץ גלויות.
>
> אפילו בתוך שעת החירום, בשמונת החודשים הראשונים לקיום המדינה, כשהיינו צריכים להתגונן בפני צבאותיהן של חמש מדינות ערב, ולהקים בתוך התוהו־ובוהו שהנחילה לנו ממשלת המנדט, סדר ומשטר, שירותים וממשלה, אפילו בתקופת מסוערת זו לא פסק זרם העלייה.
>
> עם הפסקת הקרבות הוטל עלינו להסיע לארץ המונים גדולים, לשכנם ולהשרישם במשק, בחקלאות, בחרושת, במלאכה; לבנות ערים וכפרים חדשים לקליטת מאות אלפי

היהודים שיבואו לארץ בארבע השנים הקרובות, כדי שהמונים אלה ייקלטו בארץ; הושם עלינו להגשים מפעל התיישבותי, גם בכפר וגם בעיר, שהוא גדול בהרבה מכל המפעל ההתיישבותי שהקימונו משך שבעים השנים האחרונות. נצטרך לשקוד בממדים רחבים ובקצב מהיר על ייעור הרים, הפרחת חולות, התקנת השקייה, השבחת קרקעות, בניין בתים למשק, לדירה, לבתי ספר, לבתי חרושת, לבתי חולים, למעבדות. נצטרך להקים תחבורה ענפה מקומית, ארצית, בין־לאומית – ביבשה, בים, באוויר, לארגן אקספורט ואימפורט רב־מידות, לבנות רכבות ולסלול דרכים, ועוד.

אולם אין זה אלא צד אחד של המטבע. אין אנו מביאים לארץ עדרים של בעלי חיים שמספיק להעבידם, להאכילם ולשכנם, אלא המוני יהודים שלא על הלחם לבדו יחיו. אנו מעלים לארץ עם יחיד במינו, מפוזר מכל קצווי תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ושבטים שונים. את כל הציבור – הרב והמנומר הזה **מוטל עלינו להתיך מחדש, לצקת אותו** בדפוס של אומה מחודשת, עלינו לעקור את המחיצות הגיאוגרפיות, התרבותיות והלשוניות המפרידות בין החלקים השונים, ולהנחיל להם לשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת, נאמנות אחת, חוקים חדשים ומשפטים חדשים. עלינו להנחילם רוח, תרבות, ספרות, מדע, אמנות. עלינו להכניסם למסגרות חברתיות ופוליטיות חדשות, להנחיל להם זיקה לעברנו וחזון לעתיד; עלינו לחנכם לחיי עם עצמאי, לחיים ממלכתיים, לשלטון עצמי, לחירות, לאחדות יהודית, לעזרה הדדית, לאחריות קולקטיבית, ובו בזמן עלינו לדאוג לביטחונם, לביטחון המדינה, חירותה **ומקומה בעולם**, ומלאכה זו עלינו לעשותה בתקופה מסובכת ומסוכסכת, כששלום העולם תלוי בשערה ואנו מוקפים צוררים ויריבים.

וזו השאלה העומדת לפנינו: כיצד תיעשה המלאכה הגדולה והקשה הזאת?

איך נרים את המשא הכבד הזה, המשקי, הכלכלי, הפוליטי, התרבותי, הארגוני – ואנחנו מעטים. כל העם היהודי הוא עם קטן. בקושי צברנו מעט נכסים בארץ, אך הם לא יספיקו לעלייה הגדולה; ואנחנו עם עשוק, עשוק ההיסטוריה, אין לנו שום ירושה חומרית; ועלינו לעשות בזמן קצר, ובכוחה של מדינה קטנה, מלאכה שלא עשינו מעולם, ומלאכה שלא נעשתה אולי על ידי שום עם אחר. המלאכה הזאת תיעשה רק בתנאי אחד: **אם נצליח לגייס גיוס מלא את היתרון האחד שיש לנו – היתרון המוסרי והאינטלקטואלי של העם היהודי.** – – –

רק מתוך גיוס מלא של כוחנו המוּסרי ויכולתנו האינטלקטואלית נוכל להתגבר על הקשיים העצומים העומדים לפנינו בהגשמת ייעודי מדינתנו. פירושו של דבר, שמדינה זאת לא תוכל לעמוד רק על המנגנון הממלכתי, על חברי ממשלה, על נבחרי הפרלמנט, ניזקק לכל הדברים האלה, אבל באלה בלבד לא נוכל לעשות את המלאכה שלפנינו.

שומה עלינו להפעיל את כל המרץ החלוצי הגנוז בתוכנו ולגייס את כל היתרונות שיש ללב ולמוח היהודי; והכוונה אינה רק לאנשי סגולה מעטים, אשר חוננו בכישרונות מיוחדים ובתכונות בלתי רגילות. בתוך כל איש ואישה גנוזים כוחות אדירים, ויש רק לדעת להגיע למקורם, לגלותם ולהפעילם. בהקמת תנועה חלוצית בקרב העם גילינו כישרון זה. הנוער שחולל אחת המהפכות הפוריות ביותר בתולדות אדם והקים מפעלי בראשית – לא היה של עילויים וילדי פלא, אלא נערים ונערות רגילים. העצמאות אשר

ניסינו להקים בסערת מלחמה, אי אפשר לה שתסתיים בשטח המדיני בלבד. המהפכה הזאת שהתחוללה בבוא עצמאותנו לא תמלא ייעודה, אם תהיה מהפכה מדינית וצבאית בלבד. **המהפכה המכרעת – היא לפנינו.** עלינו להפוך את הארץ, את העם, את כל סדרי חיינו.

אילו נדרשתי למצות כל מהותה של ההיסטוריה היהודית במילים אחדות, הייתי אומר שלוש מילים: **איכות מול כמות.** תמיד, בכל הדורות, מימי יהושע בן־נון ועד מלחמת צבא־הגנה לישראל, עמדנו מעטים כנגד רבים. גם אם נצליח, ואני מאמין כי נצליח, להעלות עוד מיליוני יהודים, נהיה מעטים מול רבים. ורק אם נהיה נאמנים לייעוד ההיסטוריה היהודית ונאמנים לחזונה – נעמוד. בסגולותיו המוּסריות והאינטלקטואליות אין העם היהודי הקטן והמופלא הזה נופל מהגדולות שבאומות, וחינוכנו צריך לטפח ולהגביר סגולות אלה עד שיא יכולתן. רק בכוחן נעמוד בעולם של תחרות ושנאה ועושק. **ובכוחן לא ייבצר מאיתנו להראות דרך חדשה לעולם,** דרך של שלום, צדק וחירות ואחווה אנושית – לא על ידי הטפה והסברה, אלא על ידי היותנו למופת בחיינו, במשטרנו, בהליכותינו, כי שומה על מדינת ישראל להיות מדינה למופת, וזו תקום בשיתוף הכוחות של חלוצי העבודה ואנשי הרוח.

נדמה שגם אחרי קרוב לשלוש־עשרה שנים – אין לשנות ואין לגרוע אף מילה אחת ממה שנאמר בתחזית של המדינה שמונה חדשים לאחר הקמתה. המעשים נעשו כפי שנחזו, הבעיות נתעוררו והחריפו כפי שנראו מראש, והדרך לפתרונן לא הטעתה, לא הכזיבה – אבל היא לא הגיעה עדיין למחוז־חפצה, והתוספת החשובה שיש להוסיף לאחר גמר שלוש־עשרה השנים של המדינה – **כי עוד הדרך רבה לפנינו והמנוחה והנחלה עוד מאיתנו והלאה.**

העם לא הכזיב – לא העם בארץ ולא העם בתפוצות. מאז, הגיעו למעלה ממיליון עולים משמונים ויותר ארצות מכל חמש היבשות. בימי עזרא ונחמיה שבו פחות מחמישים אלף עולים. מאז קום המדינה כבר שבו יותר מפי עשרים מאשר בימי עזרא ונחמיה.

זהו הפלא השלישי שחזה דורנו בשלוש־עשרה שנים אלה – אחרי חידוש המדינה וניצחון המעטים על המרובים.

לא מעטים היו החששנים שהיססו והתנגדו להכרזת המדינה. ההיגיון המציאותי כאילו היה לצידם. מספר הערבים בארץ־ישראל היה כפליים ממספר היהודים, והיה הגיוני, לכאורה, להניח שאם תוכרז המדינה בניגוד להיסוסים של מחלקת המדינה האמריקנית, למרות האיבה של הממשלה הבריטית ובייחוד לנוכח איומי ההשמד של מדינות ערב – צפוי חורבן ליישוב היהודי בארץ, שכל אמצעי ההתגוננות שבידיו היה רק אלה שיכולה להחזיק ולהפעיל ההגנה במחתרת: רובים, תת־מקלעים, רימונים וקצת מרגמות, בשעה שהיה ברור כי צבאות ערב שיפלשו לארץ מצוידים בתותחים, בטנקים ובמטוסי קרב, שאי אפשר היה לרכוש, להחזיק ולהפעיל במחתרת. וידידים טובים ונאמנים שלא מבני ברית וכמה עסקנים מבני ברית הזהירו מפני הצעד הנועז הזה העלול לסכן עצם קיומו של היישוב.

חששנות מעין זו נשמעה גם לגבי עלייה בלתי מוגבלת – שנקטה בה הממשלה הזמנית, וכן הממשלה הנבחרת שבאה אחריה במארס 1949. "אנשי מעשה" הזהירו מפני סכנת נחשול עלייה שעלול לערער ולהרוס המדינה הצעירה בעודה עומדת במלחמת חיים ומוות עם הפולשים הערבים; קולות אלה לא נשתתקו גם אחרי תום הקרבות, כשזרם העלייה הלך וגאה.

ואומנם הארץ הייתה שרויה במצב תוהו ובוהו. המעבר משלטון המנדט לעצמאות היה כרוך בקשיים כלכליים. בימי המנדט הייתה ארץ־ישראל חלק מגוש הסטרלינג; הצבא הבריטי הרב (עד 100,000 איש) שחנה בארץ היה משען רב למשק היהודי הצעיר, בהיות הצבא צרכן גדול, שהוא רק קונה ואינו מוכר. מבחינה כלכלית הייתה ישראל משולבת גם באזור המזרח התיכון, ושוקי מצרים, סוריה, לבנון היו פתוחים לפניה. עם ביטול המִמשל המנדטורי הייתה ישראל למעשה מנותקת מכל הארצות השכנות. המטבע הישראלי לא היה מקובל בעולם. התקפת המדינות הערביות חייבה גיוס כל הכוחות הצעירים בישראל, מה שפגע קשה גם בחקלאות וגם בתעשייה. ובתנאים אלה החל הזרם הגואה של העלייה.

בארבעה וחצי החודשים שלפני הקמת המדינה (מינואר עד 15 במאי 1948) עלו 18,922 איש; בממוצע 4,205 לחודש. מהכרזת המדינה ועד סוף 1948 עלו 91,106 איש, בממוצע 12,900 לחודש. עלייה כזאת לא הייתה מעולם. אולם זו הייתה רק התחלת הנחשול הגדל והולך.

בארבע השנים הראשונות לקום המדינה, מ־15 במאי 1948 עד 15 במאי 1952, הגיעו לארץ 697,654 עולים: מאירופה 336,387, מאסיה 237,251, מאפריקה 81,442, מאמריקה 6,209, מאוסטרליה 320, וכעשרים אלף לא סומן ארץ מוצאם. וכך הוכפל מספר התושבים היהודים בארבע השנים, כפי שחזתה הממשלה הנבחרת הראשונה בהתייצבה לפני הכנסת הראשונה ביום 8 במארס 1949.

ראשוני העולים היו ה"מעפילים" שנעצרו על ידי ממשלת המנדט במחנות קפריסין. ביום הכרזת המדינה נמצאו באי זה 24,000 עצורים. יחד עם המעפילים עלו ארצה שרידי מחנות הריכוז בגרמניה. במלאת שנה למדינה קלטה ישראל 203,581 עולים (עד סוף אפריל 1949). זו הייתה בעיקר עליות אירופה. העלאת מחנות העצורים בקפריסין וה"עקורים" בגרמניה וחיסול גולת בולגריה היו המאורעות העיקריים בשנה זו. עליהם נוספה גם עלייה מרומניה, צ׳כוסלובקיה, הונגריה ויוגוסלביה. הגוש הגדול ביותר היו יהודי פולין (56,057), רובם אלה שנעצרו במחנות בגרמניה. באו גם ראשוני העולים מאסיה (תורכיה, ארצות ערב, אפגניסטן) ומארצות צפון אפריקה.

בשנה השנייה לקיום המדינה הגיע אחוז העולים מארצות המזרח (אסיה ואפריקה) ליותר ממחצית כלל העולים. חוסלה גולת תימן והחל חיסול לוב וטריפולי. נמשכה עלייה גדולה מתורכיה וצפון אפריקה, והחלה עלייה ממצרים, מפרס ומבבל. העלייה מפולין ומרומניה גדלה, ובשתי השנים הראשונות הגיעו משתי ארצות אלה 125,162 יהודים. גם מברית המועצות עלו בשתי שנים אלה 3,107 איש, מצ׳כוסלובקיה 16,388 ומיוגוסלביה 6,903.

בשנה הראשונה לא היה קושי רב בשיכון העולים. הללו נתיישבו רובם (117,000 איש) בערים וכפרים נטושים: יפו, רמלה, לוד, טבריה, צפת, בית שאן, וגם מצאו עבודה במשק הקיים.

בשנה השנייה נסתתמו מקורות אלה. בשנת 1949 שוחררו מהצבא, אחרי תום הקרבות (ביום 7.1.1949), רבבות חיילים, שהיה צורך לסדרם בעבודה, והעולים החדשים לא בנקל השיגו עבודה. הוחמרה גם בעיית השיכון; נעשה מאמץ גדול ליישב מקסימום של עולים על הקרקע. בשנה הראשונה נתיישבו רק 662 משפחות במושבי עולים בכפרים נטושים, אולם בשנה השנייה נתיישבו כבר כ־5,700 משפחה במושבי עולים ובכפרי עבודה. לאחר שהכפרים הנטושים נושבו – הוחל בהקמת כפרים מתוכננים. ראשי המשפחה היו יוצאים למקום ההתיישבות, מקימים מחנות אוהלים ומתחילים בבניין בתים ובהכשרת הקרקע, וכעבור חודשים אחדים הצטרפו אליהם כל בני המשפחה. נקודות התיישבות אלה הוקמו בכל אזורי הארץ – בגליל, בשומרון, ביהודה ובדרום. כ־400 משפחות הצטרפו למושבי עובדים קיימים, וכשמונת אלפים עולים

נכנסו לקיבוצים וקבוצות. מחציתם מעדות המזרח. כ־20% לא נקלטו ועזבו את הקיבוצים בחודשים הראשונים.

היו קשיים גדולים בריכוז עולים של ארצות שונות בכפר אחד או אפילו בעיר אחת. לא הייתה שפה משותפת, וגם האכילה בצוותא לא הייתה כמעט אפשרית. יוצאי ארצות שונות הורגלו למאכלים ולתבשילים שונים, ומנהלי המטבחים שלא מבני אותה העדה הואשמו ביחס עוין לעולים שאינם מבני עדתם.

רוב העולים התיישבו בסביבת ערים – בשיכון ארעי, תחילה במחנות עולים. באוגוסט, 1949, הגיע מספר יושבי המחנות למאה אלף. הישיבה במחנה גרמה לדמורליזציה בקרב העולים, כי נתרגלו לאכול לחם חסד. היה גם קושי רב בחינוך ילדי העולים: חסרו מורים וחסרו בתי ספר. נוסף לבעיית הילדים הוחרפה גם בעיית המבוגרים. גם העולים הקשישים דרשו ונדרשו ללמוד עברית, והורחבה פעולת האולפנים להנחלת הלשון למבוגרים. דבר זה היה דחוף ביותר למען קליטת העולים בעלי המקצועות החופשיים: רופאים, מהנדסים, עורכי רדין, מנהלי חשבונות וכדומה.

החלה גם פעולת בניין אדירה, ובשתי השנים, ממאי 1950 עד מאי 1952, נבנו למעלה מעשרים אלף יחידות דיור לעולים.

כדי להכשיר את העולים לחיי עבודה אורגנו בבתי העולים קורסים ללימוד מקצועי – בניין, נגרות, מסגרות; תפירה, רקמה, משק בית ועוד.

כעשרה אחוזים של העולים לא היו מוכשרים לעבודה מחמת גילם, בריאותם ומסיבות סוציאליות אחרות. היו נכים, חולי שחפת, חולי לב, חולי נפש, חולי עצבים, קטועי איבר, עיוורים, זקנים, גלמודים ועוד. בסוף שנת 1949 הוקם המוסד "מלבן" על ידי הג'וינט, הסוכנות היהודית וממשלת ישראל לטיפול במקרים סוציאליים אלה.

בשתי השנים מ־15 במאי 1950 עד 15 במאי 1952 עלו ארצה 304,457 איש – רובם מאסיה ואפריקה. מאירופה באו בשתי שנים אלה רק – 117,701 איש, רובם מרומניה (81,364 נפש), מפולין באו רק 20,206 עולים; בתקופה זו חוסלה גולת בבל – הגולה העתיקה ביותר; יהודים אלה ישבו בבבל מאז חורבן בית ראשון. נוסף על 6,910 יהודי בבל שבאו עוד בשנת 50–1949, עלו בשתי השנים האלה 112,464 בבלים, והם היוו העדה הגדולה ביותר בקרב העלייה שלאחר קום המדינה. כשבעים אחוז מעלייה זו היו סוחרים זעירים וחסרי מקצוע, כחמישה־עשר אחוז היו בעלי מלאכה וחקלאים בכפרי עיראק וכורדיסטן, 10 אחוז היו פקידים ובעלי מקצועות חופשיים, וכחמישה אחוזים היו בעלי רכוש כלשהו.

עלייה זו הביאה איתה, יחסית, הרבה כוחות אינטלקטואליים, שהיו לעזר רב לקליטת בני עדתם האחרים. למעלה מחמש מאות בבלים היו מורים, ולאחר שלמדו עברית באולפן נכנסו לעבודת הוראה בקרב העולים במעברות. בשביל רוב עולי בבל היה המעבר לארץ כרוך במשברים נפשיים, אולם רובם הסתגלו מתוך רצון לעבודה, שלא היו רגילים לה כלל בארץ מוצאם.

הכפלת היישוב העברי בארבע השנים הראשונות לקיום המדינה גרמה למחסור חמור במצרכים, והיה הכרח להכריז על משטר של צנע, שפגע גם ביישוב הוותיק ועורר אי־שביעות רצון בחוגי המעמד הבינוני. היה מחסור במצרכים – והשוק השחור פרח. היו גם שביתות סוחרים וחנוונים – אם כי המצב הכלכלי בכללו הוטב בשנתיים שלאחר קום המדינה, למרות הקשיים המרובים שנגרמו על ידי נחשול העלייה העצום. הוטב מצב הפועלים, הוטב מצב החקלאות, החרושת והמסחר, לעומת זאת עדיין היה קשה מצבם של הרבה עולים. ביום 1.4.1952 התגוררו 245,000 עולים במעברות.

בארבע השנים הראשונות לקיום המדינה היו. שיאים בעלייה, שלא היו כמותם בשנים הבאות. כאשר התייצבה הממשלה הנבחרת הראשונה לפני הכנסת ביום 8.3.1949 הכריזה על הכפלת היישוב במשך ארבע שנים כמשימה המרכזית של המדינה והעם. רבים פקפקו, כאמור, באפשרות דבר זה. ובכל זאת נעשה הדבר בפחות מארבע שנים. מיום 15.5.1948 ועד סוף דצמבר 1951 הגיעו 684,275 עולים, והריבוי הטבעי אף הוא התקרב למאה אלף (97,208), כלומר, במשך 3 שנים ו־7 וחצי חודשים גדל היישוב היהודי ב־120%.

בתקופה קצרה וגדולה זו גם הוכפל מספר היישובים החקלאיים. בשבעים השנים של התיישבותנו שקדמו למדינה הוקמו פחות מ־300 יישובים והגענו לעיבוד של חצי מיליון דונם קרקע. בסוף 1951 עיבדנו 3.9 מיליון דונם (מהם חצי מיליון על ידי התושבים הערבים). מפעל חקלאי אדיר זה, בוצע על ידי יהודי תימן, מרוקו, בבל, תורכיה, טוניס, מצרים, פולין, רומניה ושאר ארצות מזרח אירופה והבלקנים יחד עם חלוצים שהגיעו מאנגליה, אמריקה, ארגנטינה, דרום אפריקה וארצות מערב אירופה.

בכל ימי שלטון המנדט, למעלה מ־30 שנה, ניטעו בארץ על ידי הממשלה, הקרן הקיימת ואנשים פרטיים – 12 מיליון עצים על שטח של 60,000 דונם בערך, ואילו בפחות מארבע שנות המדינה ניטעו על ידי הקרן הקיימת, צבא־הגנה לישראל, משרד החקלאות ופרטים – 25 מיליון עצים על שטח של 125,000 דונם בערך. בתקופה זו הוכפל גם שטח אדמת השלחין בארץ.

צבא־הגנה לישראל שהוקם בחיפזון תוך מלחמת הקוממיות התחיל להתארגן באופן שיטתי רק לאחר שנתקבל חוק שירות הביטחון בכנסת (בספטמבר 1949). בוויכוח על חוק זה שללו "בעלי ניסיון" שהיו אמונים אך ורק על מסורת ה"הגנה" בלבד, הבנויה כולה על התנדבות אישית, את הרעיון הנועז לעשות את הצבא לבית יוצר של נוער חלוצי לוחם. הם טענו שלצבא יש סטיכיה שלילית. הצבאיות מניחה מקום לקרייריזם, לבטלה, להתהדרות – כל אלה טבועים כאילו בטבע של הצבא, ומשום כך רצו בהשפעות מפלגתיות ובהתלכדויות רעיוניות בצבא. הכנסת קיבלה דעת שר הביטחון שאסור להפוך הצבא לזירת התגוששות של אידיאולוגיות מפלגתיות ותנועות חברתיות שונות, וכי יש לעשות את הצבא לבית יוצר לעם חלוצי לוחם, ולתת לצבא הכשרה חקלאית. חידוש נועז זה שנראה לרבים כדמיוני – נתקיים. קם חיל נח"ל (נוער חלוצי לוחם), שנעשה בשנים הראשונות ליסוד המדינה לכוח ראשי בהפרחת השממה וביישובי ספָר מסוכנים. הנח"ל שהוקם בתחילת 1950, הקים בשנתיים 15 יישובים, לרוב יישובי ספר, בדרום המערבי ובצפון המזרחי, על גבול מצרים ועל גבול סוריה.

בעקבות נח"ל נתארגן הגדנ"ע (גדודי נוער), ובדרום הנגב, במרחק 20 קילומטרים מצפון לאילת, הוקמה, בלב המדבר, חוות הגדנ"ע באר אורה.

גדלו והתפתחו בקצב מהיר החרושת והמלאכה. בסוף 1949 היה מספר המתפרנסים בחרושת ומלאכה – 80,000, בסוף 1951 הגיע ל־119,000. הוקמו תעשיות יסוד המחזקות ביטחונה ועצמאותה הכלכלית של המדינה. הוקמו בתי חרושת למכוניות, לצמיגים, לצינורות, לזבלים, לרפואות, לחומרי נפץ, למתכת, לעץ, לזכוכית, לכלי בית ועוד.

ב־28 החודשים הראשונים לחידוש המדינה הוקמו 2,250 מפעלי חרושת חדשים שהעסיקו 15,400 פועלים (מתכת, עץ, טקסטיל, מזון, הלבשה).

במארס 1950, הוקם מרכז להשקעות ועד סוף 1951 (21 חודש) אושרו 650 מפעלים חדשים שהונם המושקע מגיע ל־84,000,000 ל"י. מסוף 1948 עד סוף 1951 גדלה ההכנסה הלאומית מ־150,000,000 ל"י עד 440,000,000 ל"י. מספר המפרנסים עלה מ־200,000 ל־510,000.

מחקרים שנעשו על ידי כוחות מדע צבאיים ואזרחיים גילו בערבות הנגב אוצרות טבעיים בעלי ערך רב; נתגלו אוצרות עשירים של פוספטים, ומיד הוחל בניצולם. נמצאו מרבצי נחושת, מנגן, קאולין, גופרית. נתגלו גם עפרות ברזל.

העלייה הגדולה בארבע השנים הראשונות עוררה בעיית מיזוג הגלויות בכל חומרתה וקשייה. ב־13 ביולי 1949 הוכנס על ידי שר החינוך (ז׳ שזר) חוק חינוך חובה חינם שיחול בהדרגה משנת הלימודים תש״י ועד שנת הלימודים תשי״ב על כל ילד וילדה בגיל 5–13.

בשנות העלייה הגדולה שופרה גם הבריאות וצומצמה תמותת תינוקות, למרות משטר הצנע שנחשול העלייה הטיל על המדינה. בשנת 1949 הגיעה תמותת תינוקות ל־51. שבעה מכל אלף, ב־1950 ירדה עד 46.5 וב־1951 – עד 39.

המעשה של ארבע שנים ראשונות אלה במדינה אין שום מספר וכמות מבטאים אותו כראוי. בשנים אלה התחוללה תמורה עמוקה ויסודית בחיי מאות אלפי אנשים – מהפכה בטבע האדם היהודי, באורח חייו, בהרגשתו, בטבעו, בהרגליו, בכושר המעשה שלו. מהפכה זו התמידה גם בשנים הבאות, אבל לא במהרה ולא בקלות תבוא לגמר בישולה.

בשנת 1952 החלה האטה תלולה בעלייה. בשנה זו החמישית לקיום המדינה, עלו רק 23,375 יהודים. בשנת 1953 עלו פחות מהחצי של השנה הקודמת – רק 10,347, וזו הייתה שנת השפל. מ־1954 עד 1957 חלה שוב עלייה מתמדת, אם כי לא רבתי, בעלייה. ב־1954 באו 17,471; ב־1955 – 36,303; ב־1956 – 54,925; ב־1957 – (השנה שלאחר מערכת סיני) – 69,733. זו הייתה שנת השיא לאחר הנחשול הגדול של ארבע השנים הראשונות.

עד תחילת 1953 נקלטו העולים: 123,669 ביישובים נטושים; 133,706 בערים ובמושבות ותיקים; 105,117 הסתדרו אצל קרוביהם ובעזרתם, או באופן פרטי; 341 נקודות חקלאיות קלטו 11,260 עולים. במושבי עולים חדשים התיישבו – 40,230 איש; בכפרי עבודה – 13,492; בכפרים שיתופיים – 9,419; בקיבוצים – 27,874; בעליית הנוער נקלטו – 32,552; במעברות – נשארו יושבים 146,000; במחנות העלייה – 46,842; ובבתי עולים מוחזקים על ידי הסוכנות – 4,500. 2,641 עולים חזרו לגולה מתוך מחנות העולים.

בשנת 1958 החלה שוב האטה בעלייה. באותה שנה עלו 25,919 איש. ב־1959 – 22,987; ב־1960 – 23,487.

השנה – שנת 1961 – החל שוב גידול בעלייה, ובחודש יולי שנה זו הגיע לארץ העולה המיליון, וכן נכנסו בחודש זה 2,513 העולים הראשונים של המיליון השני. מיום הקמת המדינה עד סוף 1960 עלו 980,213 נפש. בשבעת החודשים הראשונים של שנת 1961 נוספו 22,300 עולים. ובכך הגיע מספר העולים בסוף יולי 1961 ל־1,002,513.

מיום קום המדינה עד סוף 1960 עזבו את הארץ לצמיתות (״ירדו״) 117,767 יהודים.[4] המספרים אינם מדויקים במאה אחוזים, כי רק משנת 1949 החלו העוזבים להצהיר על ״ירידתם״, וייתכן שלא כולם מסרו בשעת יציאתם הצהרה על ״ירידתם״. שיא הירידה הייתה בשנת 1952, בתקופת המחסור והצנע בארץ בעקב העלייה הרבה. מצהירים על ירידה היו 75,562 כל השנים האלה, וייתכן שבהבדל בין מספר המצהירים ובין היורדים לפי אומדן יש כמה נוסעים

4 בשנת 1948 – 1,40; 1949 – 7,207; 1950 – 9,463; 1951 – 10,057; 1952 – 13,000; 1953 – 12,500; 1954 – 1,000; 1955 – 6,000; 1956 – 11,000; 1957 – 11,000; 1958 – 11,520; 1959 – 9,500; 1960 – 8,500.

שמשתהים בחוץ־לארץ ויש בדעתם לשוב. לא־יהודים עזבו בתקופה זו 4,686; מהם הצהירו רק 3,806.

אם נשווה שלוש התקופות: העלייה בימי השלטון התורכי (משנת 1882 עד 1914) שמנתה בערך שישים או שבעים אלף עולים, העלייה בתקופת הכיבוש הבריטי (1918–1948) שמנתה 482,000, והעלייה בשלוש־עשרה שנים וחודשיים וחצי של קיום המדינה (1.5.1948 ו־31.7.1961) – 1,002,513, נמצא שבתקופה הקצרה של המדינה עלו פי שניים מאשר בשישים ושש השנים של התקופה התורכית והבריטית גם יחד.

אלה היו שלושת הפלאים של תקופה קצרה וגדולה זו: חידוש מדינת ישראל, ניצחון המעטים על המרובים ועליית מיליון העולים הראשון.

במפקד האוכלוסייה שנערך השנה (ביום 22.5.1961) נרשמו 2,170,280 כאוכלוסייה קבועה, מהם 1,932,309 (89.04%) יהודים ו־237,773 (10.93%) מיעוטים. בסוף ספטמבר 1949[5] היו בישראל 1,135,000 תושבים, מהם 965,000 (85.5%) יהודים, 170,000 (15%) מיעוטים. מספטמבר 1949 עד מאי 1961 גדלו האוכלוסין בישראל ביותר ממיליון נפש, מזה יהודים – 967,309 ולא־יהודים קרוב ל־68,000 (67,773).

*

גאות העלייה בארבע השנים הראשונות לקיום המדינה נתקלה תחילה בירידה ניכרת בתוצרת חקלאית, בייחוד בירקות, חלב, ביצים ובשר עוף. בריחת הערבים מהכפרים שבמרכז ובדרום (נוסף על הבריחה מהערים ירושלים, חיפה, טבריה, צפת, בית שאן, יפו, לוד, רמלה, מגדל אשקלון); גיוס רוב כוחות העבודה הצעירים במשקים החקלאיים הקיימים, תחילה להגנה (עד סוף מאי 1948) ואחר כך לצבא־הגנה לישראל; תקלות קשות במשק בעקבות פעולות מלחמתיות – כל אלה צמצמו השטחים המעובדים ופגעו קשה בייצור. עדרי צאן ובקר אבדו, שטחים מרובים שעובדו עד אז הוברו ונוטשו[6], ומשק ההדרים נפגע קשה. בעונת תש"ט שווקו רק 40% תיבות ההדרים ממה ששווקו בעונת תש"ח – החורף שלפני הקמת המדינה. במקום 95 מיליון תיבות שווקו רק 3.5 מיליון. נפגעו קשה מטעי הבננות בעמק, וככל שגאה בשנים הראשונות נחשול העלייה – גבר המחסור.

בשים לב לעובדות אלה, קבעה הממשלה הנבחרת הראשונה בקווי היסוד שאושרו בכנסת, כסעיף שני לקיבוץ גלויות – "הפניית העלייה לכפר ולהתיישבות חקלאית לכל צורותיה, הקמת משקי לימוד והדרכת העולים בעזרת ותיקי ההתיישבות בהקמת מפעלים התיישבותיים חדשים".

באדמה לא היה מחסור. עם הקמת המדינה בוטלו גזרות "הספר הלבן" שחסמו למעלה מ־90% של ארץ־ישראל המערבית בפני ההתיישבות היהודית. עכשיו נפתחו להתיישבות חדשה שטחים עצומים ברחבי הדרום והנגב וכן שטחי הכפרים הנטושים, שתושביהם הערבים ברחו מהם עוד לפני הכרזת המדינה, לפי הוראות ההנהגה הערבית העליונה והמופתי בראשה.

מיד עם קום המדינה גדל הצורך לקדם ההתיישבות החקלאית כדי: א. לייצר מזונות וחומרי

5 שנתון הממשלה תש"י – עמ' 213.

6 הערת עורכת: הפכו בור וננטשו.

גלם לאוכלוסייה ההולכת וגדלה בקצב מהיר; ב. לקלוט חלק של עלייה רבתי בעבודה יצרנית בחקלאות; ג. ליישב חבלי ארץ שוממים.

העולים החדשים, שלא כעולים שבאו לפני מלחמת העולם השנייה, כלומר לפני השמדת ששת מיליוני יהודי אירופה, לא קיבלו לפני עלייתם כל הכשרה חקלאית או כל חינוך חלוצי; כמעט כולם היו בגולה תושבי ערים ועיירות שעסקו במלאכה או במסחר. אולם המגע עם אדמת המולדת וההדרכה והיוזמה הממלכתית הפכו תושבי ערים, ללא כל הכשרה קודמת, לעובדי אדמה ולבוני יישובים חקלאיים.

העולים החדשים נענו למעלה מהמקווה לקריאה להתנחל על הקרקע. הצלחה זו יש לזקוף במידה מרובה על חשבון ותיקי ההתיישבות העובדת שנחלצו להדרכה ביישובי העולים החדשים, ובמיוחד לאהבת הארץ שהייתה נטועה בלב היהודים בכל הארצות ובכל הדורות.

בתקופה קצרה בערך הוקמו מאות יישובים חקלאיים חדשים – בגליל, בשומרון, בשרון ובדרום. המשק החקלאי נתגוון וטופחו צמחי תעשייה: טבק, סלק סוכר, פשתן ולבסוף גם כותנה. הפרדסים שנעזבו ונהרסו בימי המהומות ומלחמת הקוממיות שוקמו, ומטעי ההדר הורחבו. הורחבו בקצב מהיר גם מטעים אחרים (זיתים, גפנים, תאנים, בננות, אפרסקים ועצי פרי אחרים). שטח הירקות הוגדל, ושטח ההשקייה הוכפל והושלש.

המתיישבים החדשים היו ברובם עולים חדשים מארצות אסיה, אפריקה ואירופה, אבל הנוער הישראלי תרם אף הוא להרחבת ההתיישבות בהקימו בעיקר יישובים קיבוציים לעשרות. בשנת 1952 קמה תנועה "מהעיר אל הכפר" שחבריה היו רובם פועלים מסודרים בחרושת, והם הקימו עשרה יישובים משלהם, ורבים מהם נקלטו ביישובים ותיקים. גורם בולט בהרחבת ההתיישבות היה נח"ל, ובשנת 1949 – גם חיילים משוחררים אחרי תום מלחמת הקוממיות.

גידול הכותנה זכה להצלחה רבה הודות לעזרת חקלאי יהודי מקליפורניה, חניך הגימנסיה העברית בתל־אביב, מר סם המבורגר. עוד בימים קדומים, במאה הי"ד לפני הספירה, גדלה כותנה בארץ. גם בראשית המאה העשרים נעשו ניסיונות לגדל כותנה על ידי המתיישבים היהודים – ולא הצליחו. חוסר מים, ומזיקים שלא התגברו עליהם, הכשילו נטיעות אלה. אחרי הקמת המדינה נתחדשו הניסיונות לגידול כותנה, ובהדרכת סם המבורגר נזרעה בשנת 1953 כותנה על שטח של 200 דונם בארבעה מקומות שונים בארץ. הגידול עלה יפה וגם נמצאו אמצעים להדברת מזיקי הכותנה. שטח הכותנה התרחב משנה לשנה, ובשנת תשכ"א כבר נזרעו 165,000 דונם. היבול הוא בין הגדולים בעולם, וגם הטיב אינו נופל מזה של הכותנה הטובה ביותר בארצות אחרות.

עם האטת העלייה משנת 1952 ואילך הואט גם קצב ההתיישבות. אולם גדל חלקם של ילידי הארץ בהתיישבות החדשה.

העלייה הגדולה לא יכלה כמובן להיקלט כולה בחקלאות, ונעשו מאמצים ממושכים להרחבת התעשייה והמלאכה. מהמִלווֶה האמריקני בסך 100 מיליון דולר הוקצבו 20 מיליון דולר לצורכי התעשייה: לתעשיית המתכת – 4 מיליונים; לתעשיית חומרי הבניין – 3 מיליונים; לתעשיית המזון 28 מיליונים; לתעשיית הטקסטיל – 17 מיליונים; לחברת האשלג וחברת החשמל – 5 מיליונים; ולתעשיות ומלאכות שונות אחרות – 2.6 מיליונים. ניתנה עזרה ל־155 מפעלי תעשייה ול־89 בעלי מלאכה, רובם בתל־אביב ובירושלים, והשאר בכל רחבי הארץ.

בעשור הראשון גדל היישוב היהודי בארץ ביותר ממיליון איש, חלקם ריבוי טבעי, ורובם העלייה. ביום הכרזת המדינה מנה היישוב היהודי 649,633 נפש ובסוף שנת 1957 1,762,741. הריבוי הטבעי הגיע בתקופה זו ל־290,392; העלייה ל־896,355 (מהם 9,366 תיירים שהשתקעו

בארץ). אולם במשך זמן זה עזבו את הארץ כ־89,000 יהודים, כך שהגידול האמיתי היה 1,113,108 נפש. משבעים ותשע ארצות נהרו היהודים לישראל העצמאית.

משנת 1948 עד סוף 1957 הוקמו 478 יישובים חקלאיים חדשים והשטח המעובד הגיע קרוב לארבעה מיליון דונם. עד הקמת המדינה הושקה בארץ שטח של כרבע מיליון דונם, בסוף שנת 1957 הגיע השטח המושקה ל־1,100,000 דונם. מבין היישובים החדשים שהוקמו במדינה היו, עד סוף 1957, 93 קיבוצים, שהוקמו בעיקר על ידי נוער ישראלי וקלטו גם מאות חברים מחוץ־לארץ, אולם חשיבות מיוחדת נודעת לעובדה שרוב היישובים החקלאיים נבנו על ידי עולי אסיה ואפריקה, שלא קיבלו מעולם כל הכשרה חלוצית ופרט ליהודי כורדיסטן ומעטים אחרים לא עסקו מימיהם בעבודת האדמה. כמעט כל יישובי העולים הם מושבי עובדים.

נוף הארץ נשתנה בעשור זה תכלית שינוי גם על ידי צמיחת יישובים חקלאיים ועיירות פיתוח במרחבים שוממים בצפון ובדרום, וגם על ידי מפעל הייעור שנעשה בממדים עצומים. במפעל הייעור הוחל עוד בתקופת המנדט, על ידי הקרן הקיימת, אבל רק אחרי הקמת המדינה התרחב הייעור בתנופה אדירה. בשנת 1944 היו רק 53,000 דונם נטועים יער. בשנת תש״ט (1948/9) ניטעו 52,000 דונם יער, בחלקם על ידי הממשלה, פיק״א ואחרים, ורובם על ידי הקרן הקיימת. עד שנת תש״ך (1959/60) הגיע שטח היער הנטוע ל־299,500 דונם, מזה הממשלה — 109,040 דונם; הקרן הקיימת — 176,200 דונם; אחרים — 14,260.

עם התחסלות חברת פיק״א בשנת תשי״ז (1956) הועברו יערותיה בחלקם לקרן הקיימת, וחלקם למתיישבים על אדמות החברה.

בשנת 1957 הושלם ייבוש אגם החולה. יובשה הביצה הממארת הגדולה ביותר במדינה, ונוספו רבבות דונמים של אדמה פורייה להתיישבות נוספת. במרכז פיתוח החקלאות עמד המפעל של גילוי מקורות המים. בעשר השנים האלה נעשו למעלה מ־1,200 קידוחי מים, פותחו מפעלי מים מקומיים ואזוריים והושלם מפעל הירקון — נגב א׳. תפוקת המים גדלה מ־300 מיליון מטרים מעוקבים בתש״ט ל־1,025 מיליון מטרים מעוקבים בתשי״ז. הודות לכך גדל שטח השלחין מ־300,000 דונם בשנת תש״ט ל־1,340,000 דונם בשנת תש״ך.

*

בניגוד לארצות השכנות — מצרים, בבל וסוריה, לא הייתה ארץ־ישראל מעולם ארץ מושקית. הארץ אשר נראתה ליוצאי מצרים כארץ זבת חלב ודבש — לא הייתה ארץ זבת מים. בימים הקדומים שימשו המים בארצנו בעיקר לשתייה.

בספר דברים יא, 10–11 נאמר: ״כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ כְּגַן הַיָּרָק. וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת **לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם**״.

בארץ מפוזרות בארות עתיקות רבות, ששימשו בעיקר לצורכי בית וחצר וקצת להשקייה. בזמנים קדומים נבנו בריכות לאגירת מים הזורמים ממעיינות חורפיים, כגון בריכות שלמה בסביבת ירושלים. שרידי מפעלי המים הם ברובם המכריע מלפני תקופת כיבוש הערבים. בירושלים נתגלתה מנהרה (נְקָבָה) מימי חזקיה המלך שהעבירה מי הגיחון לתוך העיר ירושלים, ונמצאה כתובת עברית חקוקה בסלע בנקודת פגישת חוצבי המנהרה שבאו משני קצותיה.

ההתיישבות החקלאית היהודית בדורנו הבינה כי אכלוס צפוף של הארץ מותנה בחקלאות

אינטנסיבית, כלומר, חקלאות שלחין, ועוד לפני קום המדינה הותוו תוכניות השקייה בהתאם להנחיות של המומחה האמריקני ו׳ לאודרמילק בספרו ״רשמי עמק טנסי על הירדן״. מאז קום המדינה עמדה בעיית המים במרכז דאגתה של המדינה, לאחר דאגת הביטחון. בעשור הראשון למדינה פותחו מקורות מים שכושר התפוקה שלהם הוא כשמונה מאות מיליון מ״ק, פי שלושה וחצי מאשר במשך 70 השנים לפני המדינה. עלייה זו באה בשלושה צינורות:

א. גורמים פרטיים, בחפירת בארות להעלאת מי תהום, ויוזמה ציבורית מקומית – מושבות ועירים, וכן איגום מי גשמים.

ב. מפעלי מים אזוריים במקומות של תנאים טבעיים קשים; החשוב במפעלים אלה הוא קו הירקון לצפון הנגב.

ג. תכנון ארצי כולל של מפעלי המים הגדולים, הראשי בהם – הובלת מי הירדן לנגב. מפעל זה כולל מבצעים הנדסיים מורכבים של חפירת תעלות, הנחת צינורות, כינון תחנות שאיבה וכו׳, בריכות איגום שבהן ירוכזו המים ויובלו עד הנגב.

מפעל הירקון שבו הוחל בשנת 1952 אפשר התיישבות חקלאית בדרום ובנגב הצפוני.

מפעל הירדן עומד להסתיים בשנים 1963/4.

בראשית ההתיישבות העברית החדשה ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה היו מתקני המים במצב גרוע מאשר בזמנים קדומים. אנשי העלייה הראשונה, שהתיישבו על הקרקע באזור הים התיכון, חיקו תחילה את השיטות הערביות בחפירת בארות, אולם לאט לאט שכללו שיטות אלה. הבארות אפשרו נטיעת פרדסים. כל באר סיפקה בערך 20 מ״ק לשעה להשקאת שטח של 20–30 דונם פרדס.

לפני מלחמת העולם הראשונה הוקם מפעל מים מרכזי ראשון מהירקון שסיפק 300 מ״ק לשעה. אחרי המלחמה הביאה העלייה השלישית איתה מומחי מים, ועם הרחבת ההתיישבות הוחל בשכלול מתקני המים. שוכללה הטכניקה של בניין בארות באזור החוף, והבארות סיפקו פי שלושה ויותר מכמויות המים שסיפקו לפני המלחמה.

התקנת רשת החשמל ביוזמת פנחס רוטנברג ז״ל עזרה רבות לשכלול הבארות ושאיבת המים. בתקופה זו הוחל בניצול מי מעיינות בגוש חרוד ובשאיבה מנהרות, בעיקר מהירמוך ומהירדן, והגיעו גם לגילוי מים בשכבות הרריות. במקומות שלא הייתה בהם כל אפשרות לספק מים במסגרת הכפר בלבד (במשקי הירדן, בבקעת יבנאל, בכמה יישובים באזור החוף) אורגנה הספקת מים על בסיס אזורי. בשנת 1936 נוסדה חברת ״מקורות״ שעשתה גדולות בניצול המים הסמויים והגלויים שבארץ. הגורם המרכזי לפיתוח המים וניצולם באמצעים משוכללים הייתה ההתיישבות העובדת, שהתחלתה נעשתה עוד בימי העלייה השנייה (ייסוד דגניה בשנת 1911). חברת ״מקורות״ הוציאה חוברת בשם ״אוצרות המים בארץ־ישראל״, שבה הותוותה תוכנית להספקת מים כל־ארצית, ששללה את התפיסה הפסימית של ממשלת המנדט על אפשרויות פיתוח המים. המומחה האמריקני ו״ק לאודרמילק היה לעזר רב בפיתוח זה. מארצות הברית הובא מומחה מים, המהנדס הייס, שהתווה תוכנית מים כל־ארצית שתאמה תפיסת המיישבים והמתיישבים היהודים. גולת הכותרת של תוכנית זו הייתה ברעיון להזרים מי הצפון לנגב. הנגב, שהיה ארץ לא נודעת כמעט לעליות הראשונות, ורבים ראו בו מדבר שומם ללא תקווה ואפשרות של התיישבות, נעשה משנת 1934 ואילך לראש תקווה להתיישבות חלוצית.

בשנת 1943 הוקמו שלוש הנקודות הראשונות בנגב: בית אשל על יד באר שבע (נהרסה

בעקבות מלחמת הקוממיות, לאחר שעמדה בגבורה נגד הכוחות המצרים שנה שלמה), גבולות בנגב המערבי, ורביבים בהר הנגב, כשלושים ק״מ מדרום לבאר שבע. במוצאי יום כיפור תש״ז, בשנה וחצי לפני הקמת המדינה, הוקמו אחת־עשרה נקודות בצפון הנגב, והונחו קווי צינורות זמניים מן הירקון לאספקת מים חלקית.

אולם רק עם הקמת המדינה, לאחר שכל מקורות המים ושטחי האדמה הועמדו ברשות העם הריבוני בישראל, אפשר היה לפתח תוכניות המים במלוא היקפן.

פיתוח מקורות המים שנעשה בתקופת המנדט על ידי יהודים ומוסדות (פיק״א) הגיע עד מיליון מ״ק לשנה. הפיתוח עד 1930 הגיע עד שלושה מיליונים מ״ק לשנה. הפיתוח משנת 1931 ועד מלחמת העולם השנייה הגיע עד שמונה מיליונים מ״ק לשנה, הפיתוח במשך מלחמת העולם השנייה ועד הקמת המדינה 15 מיליון מ״ק. אולם במשך שבע השנים הראשונות של קיום המדינה פותחו מקורות מים שסיפקו 550–600 מיליון מ״ק, כלומר, פי שניים וחצי ויותר מכמות המים שסופקו משך שבעים שנות ההתיישבות לפני קום המדינה. בשנת 1956 כבר הקיפו מפעלי המים 100 מיליון מ״ק לשנה. דבר זה אפשר את הרחבת שטחי השלחין ב־150,000 דונם לשנה וגם הבטיח אספקה גדלה והולכת של מים לצורכי בית ותעשייה. עד לאמצע שנות השישים מקווים להגיע בקירוב לשני מיליארד מ״ק לשנה, שיספקו מי השקייה לשטח של שלושה מיליון דונם, מי שתייה לשלושה מיליון אוכלוסין ומים לתעשייה.

בעשור הראשון למדינה הושקעו במפעלי המים בערך 550 מיליון ל״י. בתחילת 1952 הוקמה חברת תה״ל (״תכנון המים לישראל״) העוסקת בתכנון מפעלי המים העיקריים ובפיקוח על ביצועם. היא גם מטפלת במפעלי הניקוז החשובים בארץ, במפעל הביוב של גוש דן (סביבת תל־אביב), בצינורות הנפט (מאילת) והגז. היא גם מבצעת מחקרים הידרולוגיים המשפרים ומרחיבים ידיעותינו על מאזן המים הארצי.

יחד עם האמצעים לניצול מלא של מי התהום נתגלה צורך לאגור מי הזרימה העילית, ותה״ל החל בחפירת אגמים, שתכליתם לאגור מי שיטפונות ולשמור על מלאי מים משנים גשומות לשנים שחונות. לפי הערכה יוכלו האגמים להוסיף כ־800 מיליון מ״ק מים להשקייה בשנה. עד עכשיו כבר נחפרו: אגם בית נטופה בגליל, אגם קישון באפיק הקישון ליד כפר ברוך, אגם משמר אילון, אגם נחל גרר, אגם נחל באר שבע, אגם שובל ואגם ירוחם, 30 קילומטר מדרום־מזרח לבאר שבע.

נעשים גם ניסיונות להמתקת מי הים לצורכי השקייה. בנידון זה פועל מכון הנגב שהוקם בבאר שבע, ונעשים ניסיונות גם לפי שיטת המהנדס זרחין בשותפות עם חברה אמריקנית. אם ניסיונות אלה יוכתרו בהצלחה, כלומר אם תימצא שיטת המתקת מי הים שעולה בזול וכדאית לחקלאות, תיפתר בכך אחת הבעיות העיקריות של האנושות בימינו: הפרחת המדבריות באסיה, באפריקה ובאמריקה, שיספקו די מזון לאוכלוסייה ההולכת וגדלה במהירות מדאיגה, בייחוד בארצות אסיה (בסין ובהודו), ועל ידי כך תיפתר הבעיה המשקית הראשונה במעלה של ישראל: מים ליישוב גדל, לחקלאות מתרחבת ולתעשייה מתפתחת.

החקלאות קלטה רק חלק קטן, אם כי חשוב, של גידול האוכלוסין – כרבע מיליון נפש. רוב העולים והמתבגרים מילידי הארץ נקלטו במלאכה וחרושת ובתחבורה – ביבשה, בים ובאוויר. התעשייה בלבד פרנסה בשנת 1960 162,060 עובדים (בשנת 1947 רק 76,100 עובדים) – כשש מאות אלף נפש. כמיליארד ל״י הושקעו בהרחבת התעשייה, והייצור התעשייתי גדל פי 3.2 מאז קום המדינה. הוקמו מפעלי תעשייה בענפים חדשים ובסיסיים: דשנים כימיים, צמיגים, מנועים,

מקררים חשמליים, הרכבת מכוניות, ייצור חלקי חילוף למטוסים, ותעשייה צבאית מתרחבת. התפוקה הממוצעת בחקלאות ובתעשייה גדלה ב־40–50 אחוזים.

תשע מאות אלף העולים שהגיעו עד סוף 1959 חייבו מפעל שיכון עצום. ומאז קמה המדינה נבנו 518,152 חדרים חדשים למגורים, שבחלקם הרב נמסרו לעולים, נוסף על עשרות אלפי חדרים נטושים ביפו, לוד, רמלה, בית שאן, אשקלון ובאר שבע. עד סוף מארס, 1957, השקיעה המדינה 1,322 מיליון לירות במפעל הבנייה. היא השקיעה 488 מיליון במפעלי תחבורה ביבשה, בים ובאוויר, והשקעה זו אפשרה את קליטתם של כארבעים אלף מפרנסים.

הצי הישראלי שמנה בראשית קיום המדינה 4 אוניות בתפוסה של 6,060 טונות הגיע בשנת 1960 ל־63 אוניות בתפוסה של 362,000 טונות, וצוות העובדים הגיע ל־2,296 שמהם 2,029 ישראליים. הולך וגדל גם הצי האווירי, ומכון הבדק, שהוקם על ידי מתנדבים אמריקניים במלחמת הקוממיות, הוא אחד הראשונים באגן ים התיכון.

השקעות המדינה בחינוך גדלות משנה לשנה עם ריבוי מספר התלמידים בגנים, בבתי ספר יסודיים, תיכוניים, מקצועיים, חקלאיים, בתי מדרש למורים ולגננות ובתי ספר גבוהים. בשנת תש״ט למדו בבתי ספר יסודיים 102,064 תלמידים יהודים; 6,780 תלמידים ערבים. בבתי ספר על יסודיים למדו אז 8,251 תלמידים. בבתי ספר גבוהים למדו 1,074 תלמידים. בשנת תשכ״א למדו בכל בתי הספר 598,167 תלמידים, מהם 50,636 ערבים. בגני ילדים למדו 74,995 יהודים ו־5,546 ערבים. בבתי ספר יסודיים – 361,707 יהודים; 33,739 ערבים. בבתי ספר מיוחדים למדו 841; בבתי ספר לנערים עובדים – 7,744; בבתי ספר תיכוניים 30,015 יהודים; 1,086 ערבים; בבתי ספר תיכוניים של ערב – 4,202 יהודים; בכיתות המשך 7,587; בבתי ספר מקצועיים 11,560; בבתי ספר חקלאיים 5,692 (מהם 47 ערבים), בבתי מדרש למורים ולגננות 6,159; בחינוך גבוה 11,850; במוסדות אחרים – 23,548. עד סוף 1960 הוציאה המדינה על חינוך 393,021,015 ל״י.

מכוני המחקר, ובראשם מכון ויצמן ברחובות, פעלו רבות להעלאת הרמה האקדמאית ולטיפוח המחקר המדעי בישראל, והמדע הישראלי זכה להכרה והוקרה בין־לאומית, וכמה כינוסים מדעיים בין־לאומיים נתכנסו ברחובות ובירושלים.[7]

---

7 על רמת המדע והיחס למדע בישראל יש לנו עדות מעניינת ממנהל התכנון של ביולוגיה מולקולרית בוושינגטון, ויליאם ו׳ קונסולציו, אשר סייר במשך שנה במוסדות המדע של ארצות אירופה מעברו המערבי של מסך הברזל וביקר גם בישראל. בסקירה על מסקנות ביקוריו בכתב העת האמריקני ״המדע״ (Science) כרך 133 (חוברת יוני, 1961) הוא כותב:

״זה ידוע היטב שבכל הארצות אשר ביקרתי המדע הוא מפותח ביותר באיי בריטניה, בישראל ובשבדיה. – ״השטח, האוכלוסין והמעמד הכלכלי של אומה קובעים רק במעט את איכות המדע באותה אומה. המדע בישראל – מדינה חדשה בערך, לא יותר הרבה גדולה מניו ג׳רזי, בעלת אוכלוסין של 2 מיליונים ובעיות כלכליות וחברתיות חמורות, המחכות עדיין לפתרונן – הוא בעל איכות עליונה ומפותח יותר מאשר באיזו ארץ של אירופה המערבית, פרט אולי לבריטניה הגדולה ושבדיה. הישראלים גייסו במקובץ את מרצם להעלות רמתה האינטלקטואלית של ארצם. המנהיגים המדעיים והמדיניים שלהם הם אחראיים ונענים לתביעות. זוהי ארץ שמוקירה מאוד – כושר אינטלקטואלי, ובה הציבור מוכן להטיל על עצמו מיסים גבוהים למען העלאת רמת החיים, החינוך הגבוה והמדע. עם זה משתמש באופן הטוב ביותר בכל הזדמנות נוחה מן החוץ. הם לא חוסכים כל מאמץ או הוצאה ושולחים הנוער הטוב שלהם לחוץ־לארץ להתאמן והם דואגים לשובו לארץ. ישראל היא הארץ היחידה שהייתה מוכשרה למשוך אליה אנשי מדע אמריקנים כתושבים קבועים. חלק מזה נעשה, כמובן, הודות לעובדה שכמה יהודים אמריקנים הזדהו עם הציונות, אולם חלק נכבד הוא גם הודות לתנאי העבודה הטובים בישראל. המסורת המדעית בישראל היא רק בת דור אחד. אולם ישראל קלטה ואימצה לעצמה המסורת המדעית המובחרת של המערב: כושר מדעי, כבוד לכושר, ביקורת עצמית ופרס למומחיות״.

על שירות הבריאות הוציאה המדינה עד סוף 1960 סכום של 211,261,660 ל"י. בשטח זה פעלו גם קופת חולים של הסתדרות העובדים ו"הדסה", וקופת חולים של ארגונים קטנים יותר. שירות זה וריבוי הרופאים בישראל (בסוף שנת 1960 – 5,225 רופאים) הביא להפחתה ניכרת בתמותת הילדים ולהגדלת אורך החיים הממוצע, שהוא מהארוכים ביותר בעולם.

*

העם הקטן שנמצא בארץ בראשית ייסוד המדינה לא היה עוצר כוח לבדו לעמוד במשימות הגדולות שהוטלו על המדינה הצעירה: קיום הביטחון, קליטת מאות אלפי עולים, פיתוח ענפי משק בחקלאות, בחרושת, בתעשייה, טיפוח חינוך ומדע. גם במלחמת הקוממיות לא עמדה ישראל לבדה. מחמישים ארצות ומעלה בתפוצות, בכל חמשת חלקי תבל – אירופה, אסיה, אמריקה, אפריקה ואוסטרליה, הגיעו מתנדבים מכל העדות והשבטים של העם היהודי המפוזר, מתנדבים לצבא־הגנה לישראל. כשמונה־עשר אחוז של צבאנו מורכבים ממתנדבים אלה. התנדבות הגולה תרמה תרומה חשובה לא רק מבחינה כמותית, אלא, בייחוד, איכותית; כמה מהשירותים המשוכללים והמכריעים כמעט שהיו נמנעים אלמלא בעלי המקצוע המומחים שהגיעו אלינו מכמה ארצות, ובראשן ארצות הברית, קנדה, דרום אפריקה, צרפת וצ׳כוסלובקיה. גדול ורב היה חלקם של מתנדבים אלה בבניין כוח האוויר הצעיר ובמבצעיו המרובים והמכריעים. גם בחיל הים, בחיל התותחנים והמרגמות הכבדות, והשריון ובשאר השירותים הצבאיים ניכר חלקם של מתנדבי חוץ־לארץ. כבר בהקמת צבא־ההגנה־ישראל ובניצחון המפואר נתגלם החזון ההיסטורי אשר החיה וקיים את העם היהודי בגולה ואשר למענו הוקמה המדינה – חזון קיבוץ הגלויות. מעשרים ואחת ארצות אירופה הגיעו אלינו מתנדבים: אנגליה, אוסטריה, איטליה, בלגיה, בולגריה, גרמניה, דנמרק, הולנד, הונגריה, יוגוסלביה, יוון, נורבגיה, ספרד, פולין, פינלנד, צ׳כוסלובקיה, צרפת, רומניה, רוסיה, שווייץ, שבדיה.

יהדות אמריקה הצפונית והדרומית שלחה מתנדבים מארבע־עשרה ארצות: אורוגוואי, ארצות הברית, אקוואדור, ארגנטינה, ברזיל, מקסיקו, ניקרגואה, פנמה, פרו, צ׳ילי, קובה, קוסטריקה, קולומביה, קנדה.

אפריקה שלחה מתנדבים מעשר ארצות: אלג׳יר, אפריקה הדרומית, חבש, טוניס, טריפולי, מצרים, מרוקו, קונגו, קניה, רודזיה.

יהדות אסיה שלחה מחמש ארצות: בורמה, הודו, סין, תימן ותורכיה.

באו מתנדבים גם מאוסטרליה ומניו זילנד.

גם במלאכת קליטת העלייה והיצירה של ישראל השתתפה היהדות, בכל הארצות שהמשטר הטוטליטרי לא מנע זאת, בלב שלם ובנפש חפצה. המגבית היהודית בארצות הברית, באפריקה הדרומית, באנגליה, באמריקה הדרומית, ובארצות מערב אירופה הכניסה מאז קום המדינה עד סוף 1960, 929,000,000 דולר, שנמסרו לסוכנות היהודית בירושלים, שלפי הסכם עם ממשלת ישראל הוטל עליה לנהל את פעולת העלייה וקליטתה ובמיוחד את ההתיישבות החקלאית.

בשלהי 1950 עמדה הממשלה על כך שנוכח גאות העלייה ומשימות הפיתוח שהוטלו עליה לא יספיקו הכנסות המדינה הפנימיות וכספי הסוכנות היהודית, והיא הזמינה בספטמבר, 1950, כינוס נציגי יהדות אמריקה, ובפניהם הובהרו שתי התמורות המתחוללות בארץ עם בוא ראשית העלייה

הגדולה: תמורת עם ותמורת ארץ. ציבורים גדולים שהתקיימו מאות בשנים בתנאי עושק, דיכוי, השפלה וניוון בנכר – נעשים בארץ לבני עם ריבוני, אזרחים גאים, יוצרים, המעצבים בעצם ידיהם גורל חבריהם וגורל עמם ומפריחים בזיעתם ובעבודתם את מולדתם הנשמה; ותמורת הארץ: ביצות ניקזות ונהפכות לשדות פורחים, הרים חשופים ניטעים יערות, אדמות עזובות מופרות ומוריקות, גנים, כרמים ופרדסים מכסים שטחים שוממים.

כינוס הפזורה היהודית והפרחת אדמת המולדת – זוהי ההרפתקה המבורכת הגדולה ביותר בתולדות עמנו, ואולי אחת ההרפתקאות הגדולות ביותר בתולדות עמנו, ואולי אחת ההרפתקאות הגדולות ביותר בתולדות האדם, בדומה לבניינה ואכלוסה של אמריקה. אולם לאמריקה ניתנה ארץ גדולה ועשירה וגם זמן רב, והחשוב ביותר – בטחה ושלווה מצד שכניה, בשעה שלישראל דוחק הזמן. היהודים בארצות המצוקה אינם יכולים לחכות, גם השממה בארצנו אינה יכולה לחכות הרבה זמן, ושכנינו הערבים מדרום, ממזרח ומצפון מוסיפים גם אחרי מלחמת הקוממיות וחתימת הסכמי שביתת הנשק להערים על עמנו סוד התקפת השמד ואומרים זה לזה בלי הרף: "לְכוּ וְנַכְחִידֵם מִגּוֹי וְלֹא יִזָּכֵר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד" (תהלים פג, 5). דאגת הביטחון שומה על ישראל לשאת בכוחות עצמה, אבל קיבוץ גלויות וקליטתם והשרשתם בעבודה ובמשק הארץ – זה למעלה מיכולתה של מדינת ישראל, אבל אין זה למעלה מיכולתו של העם היהודי. המגבית עושה גדולות – אבל אין ממשלת ישראל רוצה בנדבות, אלא מִלווה, מלווה עממי גדול לפיתוח הארץ אשר יוחזר למלווים במשך 14–15 שנה.

מומחים פיננסיים יעצו נגד מִלווה עממי. הם טענו כי המגבית בארצות הברית מצליחה באשר היא באה בחלקה הגדול על חשבון הפטור ממיסים. אולם מלווה יצטרך כל יהודי להוציא אך ורק מכיסו, וזה לא יצליח. הממשלה לא קיבלה חוות דעת זו – היא האמינה בעם היהודי, ואמונתה לא הכזיבה. במאי, 1951, פתח ראש הממשלה את מלווה העצמאות בארצות הברית, והוא הוכתר בהצלחה בלתי רגילה. עד סוף 1960 גייס המלווה קרוב ל־500 מיליון דולר בארצות הברית בלבד. לשום מלווה עממי לא הייתה הצלחה כזו בארצות הברית. לעזרה הרבה שבאה מיהדות אמריקה נוספה תמיכתה המתמדת של ממשלת ארצות הברית – גם בהלוואות וגם במענקים. כבר נזכר המלווה הראשון של 100 מיליון דולר שניתן עוד בימי הממשלה הזמנית, והכנסת הראשונה אישרה אותו לא בלי ביקורת חריפה מצד מפ"ם. ד"ר מ' סנה שהיה אז הדובר מצד מפלגה זו הזהיר את הכנסת שסיוע מצד אמריקה הוא רק צעד ראשון, צעד שני הוא שעבוד, צעד שלישי הוא הצטרפות לגוש ובסיסים צבאיים וצעד אחרון – מלחמת עולם ("דברי הכנסת" 17.3.1949). מאז ועד סוף 1960 קיבלה ישראל 447,000,000 דולר מממשלת אמריקה, מזה במענקים 261 מיליון דולר, ואף אחד מהדחלילים של דובר מפ"ם לא הופיע.

עזר כספי רב לפיתוח ישראל היו השילומים מגרמניה שעוררו סערה גדולה מאוד בכנסת, והפעם לא רק מצד מפ"ם אלא, בעיקר, מצד "חרות".

ביום 12 במארס, 1951, הגיש שר החוץ בשם ממשלת ישראל לארבע מעצמות הכיבוש בגרמניה (ארצות הברית, אנגליה, צרפת, ברית המועצות) איגרת בה הועלתה והונמקה תביעת ישראל לשילומים מגרמניה בסך מיליארד וחצי דולר (משני חלקי גרמניה: המערבית והמזרחית). "פשע בעל ממדים עצומים ואיומים כפי שביצעו הנאצים בהשמדת שליש העם היהודי אין לו כפרה בשום פיצוי חומרי", נאמר באיגרת. "כל הניתן להיעשות הוא להשיג שילומים ליורשי הקורבנות ושיקום לנותרים בחיים. העם הגרמני עודנו מוסיף ליהנות מפירות הטבח והבז שעוללו מנהיגיו הקודמים. עליו ייאמר: 'הֲרָצַחְתָּ, וְגַם־יָרָשְׁתָּ?'"

מברית המועצות לא באה כל תשובה לאיגרת הישראלית, אולם שלוש מעצמות המערב הביעו בתשובתן אהדה לדבר עצם תביעתה של ישראל, אם כי הסתייגו מגודל הסכום הנדרש; הן עמדו על הצורך במשא מתן ישיר בין ממשלת ישראל לבין ממשלת גרמניה המערבית למימוש תביעת השילומים.

ביום 21 בספטמבר 1951 מסר ראש ממשלת גרמניה המערבית, ד"ר אדנאואר, הצהרה במליאת הבונדסטאג (הפרלמנט המערב־גרמני) בבון, בה עמד על נכונות ממשלתו "להגיע לפתרון בעיית השילומים החומריים, באמצעות משא ומתן עם הנציגים של ממשלת ישראל אשר קלטה מספר כה רב של פליטים יהודיים חסרי בית" ועם הנציגים של העם היהודי.

ביום 26 באוקטובר נתכנסה בניו יורק ועידת הארגונים היהודיים בעניין תביעות כספיות מגרמניה ואישרה בשם העם היהודי כולן תביעות ישראל לשילומים.

ביום 26 בדצמבר פנה ד"ר אדנאואר ליושב ראש ועדת הארגונים היהודיים בהזמנה לנציגי ישראל ולנציגי העם היהודי למשא ומתן, כפי שהעלתה ממשלת ישראל באיגרתה מיום 12 במארס 1951.

בתחילת ינואר 1952 נפתח בכנסת ויכוח בשאלה זו שנמשך שלושה ימים. ויכוח סוער כזה לא ראתה הכנסת כל שנות קיומה. הציונים הכלליים (שמָנו אז, בכנסת השנייה, 23 חברים), מפ"ם (אז, לפני הפילוג, מנתה 15 חברים), חרות (8 צירים) ומק"י (5 צירים) התנגדו בתוקף ובלהט לכל מו"מ על שילומים. האגודה ופועלי האגודה (5 צירים) נמנעו.

מפלגת פועלי ארץ־ישראל (מנתה אז 50 צירים), הפועל המזרחי והמזרחי (10 צירים) והפרוגרסיבים (4 צירים) חייבו את השילומים

דובר הציונים הכלליים טען כי הפיצויים יהרסו המוסר והייחוד הרוחני של העם. אולם הקיצוניים בהתנגדותם היו צירי מפ"ם וחרות. י' חזן תקף נאומו של שר החוץ מיום 4.11.1951 על מדיניות החוץ שבה אמר כי "כמקודם תחתור הממשלה לקיום יחסי ידידות עם כל המדינות השומרות שלום ונוטות ידידות לישראל; אך ענייניה החיוניים ביותר מצווים עליה בראש וראשונה להדק קשריה עם אותן המדינות אשר קיבוצי היהדות שבהן חופשים לעזור לה בשליחותה ההיסטורית, ואשר ממשלותיהן מוכנות לסייע בידה לעמוד בניסיונות הקשים העוברים עליה כיום, ואשר נכונו לה עדיין בעתיד". הכנסת החליטה אז: "הכנסת רשמה לפניה את הודעת שר החוץ ועוברת לסדר היום".

בנאומו בכנסת על שאלת השילומים הודיע מר י' חזן: "ב־5 בנובמבר התקיים כאן הוויכוח הגורלי על מדיניות החוץ. משמעות הצעת הממשלה אז, וכן ההחלטה שנתקבלה על ידי רוב הכנסת, הייתה ויתור על עצמאותנו המדינית. זה כלפי חוץ. התוצאות הפנימיות הן קרע פוליטי עמוק בתוך היישוב, קרע פוליטי ההולך ומעמיק ומסכן את כל עתידנו. היום מתקיים המשך חמור שבעתיים, היום מציעה לנו הממשלה ויתור על עצמאותנו הרוחנית, מכירת הנפש לאחר שנמכר הגוף".

בא כוח "חרות", מר בגין, טען כי המשא ומתן עם גרמניה על שילומים הוא "תועבת התועבות בישראל, ולא הייתה כמותה מיום היותנו לגוי", ובעודו נואם הגיעו המונים, שמנהיג "חרות" דיבר לפניהם באותו יום, לרחבה שלפני הכנסת, זרקו אבנים לתוך הכנסת, פצעו והתנפלו במקלות ובאבנים על השוטרים שבאו להגן על חברי הכנסת; יותר ממאה שוטרים נפצעו, וההמון המוסת רמס אותם ברגליו כשהשוטרים נפלו שותתי דם על רצפת הרחוב, ורק הצבא שהוזעק להגנת בניין הכנסת הציל את המצב. כפי שפרסם עיתון "חרות" למחרת אמר מר בגין להמון בכיכר ציון:

"כאשר ירו בנו בתותח, אז נתתי פקודה: לא! היום אתן את הפקודה: כן! – זו תהיה מלחמה לחיים או למוות".

גם בכנסת החל מר בגין לאיים ויו"ר הכנסת מר י' סרלין נאלץ להפסיק את הישיבה. כשנתחדשה הישיבה הודיע היו"ר, שמר בגין חזר בו מביטוייו הפוגעים, והוא ימשיך בנאומו. בנאומו סיפר מר בגין שאמר להמון בכיכר ציון: "לכו, עמדו, הקיפו את הכנסת, כמו בימי רומא, כשנציב רומאי רצה להציב פסל בהיכל, נזעקו יהודים מכל קצווי הארץ, הקיפו את הבית" ולכנסת אמר: "יש דברים בחיים היקרים מן החיים עצמם, יש דברים בחיים שהם נוראים מן המוות עצמו. וזהו אחד הדברים האלה, עליו ניתן את נפשנו, עליו נהיה מוכנים למות. נעזוב את משפחותינו ונאמר שלום לילדינו, ולא יהיה משא ומתן עם גרמניה. – אני יודע שיש לכם כוח. יש לכם בתי סוהר, מחנות ריכוז, צבא, משטרה, בולשת, תותחים, מכונות ירייה. אין דבר. על עניין זה יתנפץ כל הכוח הזה כזכוכית עלי סלע. – אם יהיה צורך ניהרג יחד עימהם, ולא יהיו שילומים עם גרמניה".

גם מר ש' מיקוניס, נציג מק"י בכנסת, הודיע כי "המוני עם ישראל נסערים ומזועזעים מן המשא ומתן של הממשלה עם ממשלת הנאצים של בון".

בסוף הוויכוח הנסער שלא היה לו תקדים בתולדות הכנסת הציע חבר הכנסת גוברין בשם הקואליציה: "הכנסת, לאחר ששמעה את הודעת הממשלה על תביעת השילומים מגרמניה על הרכוש היהודי השדוד, מיפה את כוחה של הוועדה לענייני חוץ וביטחון לקבוע סופית את הפעולה בהתאם לנסיבות ולתנאים".

מר י' ספיר בשם הציונים הכלליים, מר ח' רובין בשם מפ"ם, הגברת רזיאל־נאור – בשם "חרות", מיקוניס בשם מק"י הציעו: "הכנסת דוחה הצעת משא ומתן בין ממשלת ישראל לבין גרמניה בעניין השילומים". בהצבעה שמית ביום 9.1.1952 נתקבלה הצעת הממשלה ברוב של 61 נגד 50. כשהודיע היו"ר תוצאות ההצבעה קרא נציג "חרות": "ואף על פי כן לא תקבלו את הכסף הזה. תראו!"

ועדת החוץ והביטחון החליטה שהרשות בידי הממשלה להכריע בשאלה זו, וביום 18 בפברואר 1952 החליטה הממשלה על משא ומתן עם נציגי גרמניה המערבית בעניין השילומים, ולאחר שהושג תיאום מלא בין ישראל ובין הארגונים היהודיים בדבר תביעותיהם ואופן הגשתם, נפתח המשא ומתן ביום 21 במארס 1952 בהאג, בירת הולנד. בהודעת הפתיחה ציינה משלחת ישראל, כי בעוד אשר התביעה שהועלתה באיגרת מיום 12 במארס, 1951, בסך מיליארד וחצי דולר התייחסה לגרמניה כולה, הרי "אותו החלק המופנה לרפובליקה הפדראלית הגרמנית (כלומר גרמניה המערבית) היא בסך מיליארד דולר". המשא ומתן נסתיים ב־10 בספטמבר 1952 בחתימת הסכם לפיו התחייבה מערב גרמניה לשלם לישראל, בסחורות, שילומים בסך 3 מיליארד מרק (715 מיליון דולר לערך) ועוד 450 מיליון מרק לזכות הוועדה לתביעות יהודיות מגרמניה. לפי ההסכם, משך ביצוע התשלומים 12 שנה. ההסכם אושר על ידי הפרלמנט של מערב גרמניה ב־18.3.1953. כעבור יומיים ניתן אישורו גם של הבית העליון (בּוּנְדֶסְרָאט), והחוזה נחתם בו ביום על ידי נשיא מערב גרמניה. ממשלת ישראל אישרה את החוזה ביום 22.9.1953.

עד סוף 1960 קיבלה ממשלת ישראל 541,000,000 דולר על חשבון השילומים.

*

אחד הגילויים הבולטים ורבי־התוצאות של התמורה שנתחוללה בישראל – זהו גידולה המתמיד של הסתדרות העובדים בתקופת המדינה. את שורשיה הטמירים של ההסתדרות מוצאים עוד בימי העלייה השנייה, לפני מלחמת העולם הראשונה, כשהוקם בשנת 1906 בגליל "החורש" ואחר כך קמו הסתדרויות חקלאיות ביהודה, בשומרון ובגליל. בירושלים נוסדה עוד לפני בוא העלייה השנייה אגודת פועלי הדפוס, וכן קמו ביפו, עם ראשית בניינה של תל־אביב ארגוני פועלים מקומיים. ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל הוקמה בחיפה בחנוכה בתרפ"א. זו קמה לא כדוגמת הארגונים המקצועיים בכל שאר הארצות. גם ביציקת דפוסי תנועת הפועלים לא היו אנשי העלייה השנייה כבולים לנוסח המקובל בארצות אחרות, אלא יצרו לפי חזונם וצורכי המציאות המתרקמת בתנאים בלתי רגילים בארץ הקמה לתחייה על ידי עם מתעורר לתחייה. פרופ׳ אלברט איינשטיין, שנכח בפתיחת הוועידה השנייה של ההסתדרות, בשנת תרפ"ג, אמר בנאום הברכה הקצר שלו: – "הולכים אתם בדרך לבניין הסתדרות בצורה חדשה, שכמותה לא הצליח לבנות שום ציבור עובדים בארץ אחרת, נוכחתי לדעת שעתידה של ארץ זו וכל העתיד של גזענו הוא בידיכם". ואומנם הייתה ההסתדרות "ללב של תנועת הגאולה של העם היהודי", כפי שהוגדר בדו"ח של הוועד הפועל לוועידה השנייה, "מרכז תנועת הדם של עורקי תחייתנו הלאומית והסוציאלית, מרכז שאליו נמשכים בנימים טמירים וכמוסים כל זרמי המרץ והחיים של גוף האומה המתנער, ומתוכו הם נפוצים ונקלטים לתוך הרקמה החדשה של בניין עתידנו בארץ – עשרות דורות של מאווי הגאולה וחבלי משיח וצימאון חיים ויצירה קמים וניעורים בתנועתנו, בתנועה זו שראשיתה – העלייה מהגולה, ואחריתה – בעבודה בארץ – מי ישורנה. האיש אשר לא ידע את קשרנו עם הסבל הגדול של עברנו, ועם החזון הגדול של התקומה וההתחדשות, התחייה והגאולה בדורנו – לא יבין ולא יכיר מהי תנועת הפועלים שלנו. והכרה זו חובה היא עלינו כי רק מתוכה נבין ונעריך את השליחות ההיסטורית הגדולה, המכרעת, שהוטלה על הפועל העברי בארץ־ישראל".

בוועידת היסוד של ההסתדרות בחיפה היו מיוצגים 4,433 פועלים מהכפר ומהעיר. כמה ממפעליה החשובים של ההסתדרות הוקמו כמה שנים לפני ייסוד ההסתדרות. קואופרטיבים יצרניים; בית חרושת למכונות והתכה בשם "עמל" נוסד בטבת תרע"ט, בית חרושת מכני לנגרות בשם "כרמל" נוסד בסיוון תרע"ט, שניהם בחיפה. "קופת חולים" ו"המשביר" נוסדו בימי מלחמת העולם השנייה. אולם התנופה הגדולה לקואופרציה בשטח האשראי והקנייה, המכירה, התחבורה ועוד, לפעולה תרבותית וחינוכית, לקליטת עולים ולהתיישבות – באה עם הקמת הסתדרות העובדים.

היישוב היהודי בימי ייסוד ההסתדרות מנה בסך הכול 65,000 נפש. ההסתדרות אז הקיפה רק 7% מהיישוב היהודי הקטן. מאז החל הגידול המתמיד, לא רק במספרים אבסולוטיים אלא גם באחוזים. בדצמבר 1926, שש שנים אחרי ייסודה, מנתה ההסתדרות 22,500 חברים. ביישוב כולו היו 156,000 נפש. אחוז חברי ההסתדרות עלה משבעה לארבעה־עשר. בדצמבר, 1932 (בבחירות לוועידה הרביעית) מנתה ההסתדרות 32,475 חברים. היישוב כולו מנה 192,000 איש. אחוז חברי ההסתדרות הגיע ל־17.6%. בדצמבר 1941, בבחירות לוועידה החמישית של ההסתדרות, הגיע מספר חבריה ל־118,500. מספר הנפשות ביישוב היה אז 479,000. אחוז חברי ההסתדרות הגיע ל־24.7%.

בבחירות לוועידה השביעית של ההסתדרות שהתקיימו בפברואר 1949, אחרי תום מלחמת הקוממיות, מנתה ההסתדרות 190,000 חבר, המדינה מנתה אז קצת יותר משבע מאות אלף יהודים.

אחוז חברי ההסתדרות הגיע ל־26%, מזמן היווסדה, בסוף 1920, עד תום מלחמת הקוממיות גדל היישוב היהודי בארץ פי עשרה וחצי; ההסתדרות גדלה פי 45. תהליך הפיכתו של היישוב בארץ ליישוב עובד התקדם בכמות ובאיכות, במספר ובמשקל. אולם גידול מתמיד ודינמי זה מחוויר לעומת הגידול המופלא בתקופת המדינה.

בסוף 1960 היו בישראל 1,911,300 יהודים, באותו זמן מנתה ההסתדרות 724,720 חברים, מהם 21,246 ערבים. אחוז חברי ההסתדרות באוכלוסייה היהודית בסוף 1960 היה 36.8%. בשתים־עשרה השנים בערך שלאחר הוועידה השביעית, שנתקיימה בפברואר 1949, נוספו 513,474 חברים להסתדרות, ליישוב היהודי בישראל נוספו בתקופה זו 1,100,677. אחוז הגידול של ההסתדרות מהגידול הכללי הוא 46.6%.

מספרים אלה מעידים על שתי עובדות רבות משמעות לגבי עתיד העם ודמותו: 1. רוב העם בישראל הוא עם עובד. 2. כל זרם עלייה מגדיל אחוז העובדים בעם.

*

בשלוש־עשרה שנים אלה חוללה ממשלת ישראל תמורה מבורכת בחיי המיעוטים במדינה: בכלכלה, בחינוך, בבריאות. בכל התחומים האלה שונה לטובה מצבם של ערביי ישראל ממצבם של הערבים במדינות הערביות השכנות, וללא כל השנאה למצב המיעוטים היהודיים בארצות אלה.

עוד במגילת העצמאות הוכרז כי "מדינת ישראל תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין". על יסוד הכרזה זו הושוותה האישה הערבית בישראל בכל זכויותיה לגבר; נאסר ריבוי נשים על יהודים ומוסלמים גם יחד. המצור ששמו הארצות השכנות – מצרים, ירדן, סוריה ולבנון – על ישראל, והמדיניות המוצהרת של שליטיהן להכחיד את ישראל, חייב ומחַייב את המדינה לנקוט באמצעי ביטחון מיוחדים על שטחי הגבול הנתונים תחת ממשל צבאי. מצב זה גם פטר את הערבים אזרחי ישראל ממילוי חובה אזרחית יסודית: הבנים והבנות הערבים פטורים משירות בצבא־הגנה לישראל, פרט לדרוזים והצ'רקסים אשר בתחילה שירתו מתוך התנדבות, ובשנת 1956 נתחייבו הבנים – ולא הבנות – חובת שירות, לפי דרישת כל ראשי העדה הדרוזית והצ'רקסית. יש גם כמה מתנדבים בצבא־הגנה לישראל מהעדות הנוצריות. פרט לשני הבדלים אלה, שלהם גורמת האיבה המוצהרת של שליטי הארצות השכנות, מובטח בישראל שוויון זכויות וחובות מלא לכל התושבים בלי הבדל דת ולאום, והמיעוט הערבי רשאי להשתמש בשפתו גם בבית הנבחרים הישראלי – בכנסת, אם כי כמה נבחרים ערבים בוחרים לדבר עברית.

בסוף שנת 1948 נמצאו בישראל כ־120,000 תושבים לא־יהודים. בעקבות הסכם שביתת הנשק עם ירדן נוספו תושבי "המשולש" במרכז הארץ, וכשלושים אלף ערבים, שהתגוררו בארצות השכנות ביום קום המדינה, הורשו להתיישב בישראל. ב־22.5.1961 הגיע מספר התושבים הלא־יהודים ל־237,773. בשנת 1948 עיבדו הערבים 2000 דונם בהשקייה. בשנת 1961 – 30,000; והשטח המעובד כולו הגיע ל־900,000 דונם. בשישים כפרים ומעלה הותקנו מפעלי השקייה. התפוקה הערבית בחקלאות גדלה פי שישה בעשר שנים.

תמורה גדולה יותר חלה בחינוך הדור הערבי הצעיר. בשנת 1948 למדו בבתי ספר יסודיים 7,417 תלמידים ערבים ובשנת 1960 – 33,739, נוסף על 9,000 הלומדים בבתי ספר נוצריים.

למעלה מאלף תלמידים לומדים בבתי ספר תיכוניים, מקצועיים וחקלאיים. 88 תלמידים לומדים באוניברסיטה העברית בירושלים ו־12 בטכניון בחיפה (שנת 1960).

התושב הערבי נהנה כמובן מכל שירותי הבריאות של המדינה כאזרחים יהודים, והתחלואה הכללית ותמותת הילדים בקרב ערבי ישראל היא הקטנה שבכל ארצות ערב השכנות.

מתרחבת הקואופרציה בכפר הערבי ומתהדק הקשר בינה ובין הקואופרציה היהודית. פועלים ערבים מתקבלים בזכויות וחובות שוות להסתדרות העובדים העברים בארץ.

הערבים והדרוזים מיוצגים בכנסת – גם בתוך רשימות יהודיות וגם כנבחרי רשימות ערביות. ויש לציין שהמיעוטים בישראל הם לפי שעה הערבים שוחרי השלום היחידים באזור, כי בארצות השכנות אפילו המפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות וחברי "תנועת השלום" הפרוקומוניסטית לא הרימו קולם מעולם למען שלום ישראלי־ערבי.

*

בהקמתו, בארגונו, באימונו ובציודו של צבא־הגנה לישראל יש לציין ארבעה שלבים:

1. פקודת הממשלה הזמנית מיום 26.5.1948 האומרת: "מוקם בזה צבא־ ההגנה־לישראל מורכב מחילות יבשה, מחיל ים ומחיל אוויר. במצב חירום יונהג גיוס חובה לצבא־הגנה לישראל על כל שירותיו. גיל חייבי הגיוס יהיה כפי שייקבע על ידי הממשלה הזמנית. אסור להקים או לקיים כל כוח מזוין מחוץ לצבא־הגנה לישראל". פקודה זו מן הצורך היה לבצע תוך המלחמה שפרצה בליל הכרזת המדינה, כשהמטרה הדחופה הייתה להביס את האויב ולגרש את הפולשים מהמדינה הצעירה. זה היה אחד המקרים הנדירים בהיסטוריה של העולם – אם בכלל יש לו אח בהיסטוריה – שהוכרזה מלחמה על מדינה ביום היוולדה וצבאה הולך וקם תוך סערת המלחמה.

אומנם, הצבא, כמדינה כולה, לא נולד יש מאין. להכרזת המדינה קדמו מפעלי התיישבות, יצירה משקית ותרבותית של שלושה דורות חלוצים, אולם המדינה אינה פרק בתולדות היישוב, אלא תקופה חדשה בתולדות העם היהודי באשר הוא, ובמידה ידועה פרק חדש בהיסטוריה של העולם. גם להקמת הצבא קדמה מסורת ה"הגנה" והגדודים היהודיים במלחמת העולם הראשונה והשנייה. בלי ניסיון חברי ההגנה על כל שלוחותיה (חי"ש, פו"ש, פלמ"ח) והמתנדבים היהודים במלחמת העולם השנייה, בייחוד הבריגדה ויחידת התותחנים, לא היה קל ביותר – אם בכלל אפשר היה – לארגן צבא תוך כדי התקפה של צבאות סדירים מחמש מדינות ותיקות. אבל גם מלחמת הקוממיות, זו שנפתחה בליל 15 במאי 1948, לא הייתה פרק חדש בתולדות ההגנה, אלא נקודת מפנה בתולדות ישראל לא פחות ממלחמות יהושע בן־נון, דוד המלך והחשמונאים. צבא־הגנה לישראל היה לא המשך ההגנה, אלא גילוי מחודש של הכושר הצבאי העברי, שנפסק עם תבוסת בר־כוכבא, וקם לתחייה הודות לרוח הגבורה שהייתה גנוזה בעם היהודי בכל שנות נדודיו בגולה.

ארגון ההגנה קם מתוך התנדבות חופשית ומתוך אחריות פנימית אישית וחרדה לגורל ביטחון היישוב, ולא קל היה לשים עליו עול השלטון האזרחי. לא היה שלטון יהודי ממשי – אלא רשות נבחרת שהכפיפות לו הייתה עניין שברשות. להלכה הייתה מרות ההנהלה הציונית והוועד הלאומי על ההגנה, אבל מרות זו הייתה למעשה במידה רבה פיקטיבית. המרות האמיתית הייתה למפקדה

פריטטית מורכבת חציה מנציגי הסתדרות העובדים וחציה מנציגי "האיחוד האזרחי", כלומר ראשי תל־אביב והתאחדות האיכרים. ראש המפקדה הארצית (רמ"א) היה מתמנה על ידי הסוכנות, והיה צריך לפעול לפי הוראותיה. למעשה הייתה המפקדה מנהלת על דעת עצמה את ההגנה, ורק בעניינים אחראים ביותר הייתה ההנהלה הציונית נותנת הוראות.

ולא קל היה לשנות הרגלים של הרבה שנים גם לאחר הקמת המדינה. בידי ההגנה שבמחתרת לא יכלו להימצא כלי הנשק הכבדים, שבלעדיהם לא היה צבא־הגנה לישראל יכול לנצח: תותחים, טנקים, מטוסי קרב, ספינות מלחמה. בימי ההגנה גם לא הייתה רשות אחת לאומית, שלה היו כפופים כל הכוחות, והיו מַחתָרות מִתחָרות; ולא קל היה גם לאחר הקמת המדינה להשליט אחדות ומרות בלעדית ומשמעת קפדנית. לא תמיד נתמלאו פקודות המטה בדיוקן ובזמנן. והמגמה לקיים רשויות צבאיות נפרדות אם מטעמים "מעמדיים" ואם מטעמים "פטריוטיים" כביכול, הוסיפה להתקיים בגלוי ובסתר כמה חודשים אחרי הקמת צבא־הגנה לישראל ולא קל היה לעוקרן, והייתה צפויה לנו סכנה חמורה של התגודדות פנימית בצבא בעוד האויב בשער, ונדרשו מאמצים נמרצים ונועזים לחסל כל שיירי התבדלות בצבא־הגנה לישראל. אין פלא שהיו גם כמה כישלונות במלחמת הקוממיות: בחזית הצפונית־מזרחית, בהתקפה על ג'נין, בלטרון ועוד. אולם תוך כדי המלחמה חוּשלה אחדותו של צבא־הגנה לישראל, ובגמר מלחמת הקוממיות בתחילת 1949, לא היה עוד סימן בתוך הצבא לכל התגודדות והתבדלות.

2. **השלב השני** – הארגון התקין, המסודר והשיטתי של צבא־הגנה לישראל, בא רק לאחר שהכנסת קיבלה בספטמבר 1949 את חוק שירות הביטחון, שהביא להקמת צבא תקין מורכב משירות חובה, החל על כל בן ובת בגיל 18, שירות קבע של מתנדבים, ומילואים של משוחררי הצבא עד גיל 49, וניתן תוקף לחובת הכשרה חקלאית לחיילים.

בשלב זה נתארגן ונשתכלל שירות המודיעין הצבאי, שנעשה לאחד השירותים המעוּלים בעולם במחקר המצב והיחסים, המגמות ויחסי הכוחות של ארצות המזרח התיכון; הועלתה במידה ניכרת רמת האימונים והמשמעת בצבא. נעשתה התחלה באימון המילואים, ואורגנו קורסי השתלמות לקצינים גבוהים, אלופים ואלופי־משנה. כן נשלחו קצינים מצטיינים להשתלם בבתי ספר צבאיים בצרפת, אנגליה וארצות הברית.

לצבאות ערב היה זיון מאיכות מעולה מזו שלנו (באוויר, בנשק כבד ובכוח הימי), ובכמות נפלנו מהם במידה מרובה. לצבאות ערב כבר היו מטוסי סילון – כשחיל האוויר הישראלי היה מצויד כמעט במטוסי בוכנה בלבד. סילונים היו לו מעטים, מטיפוס מטאור.

אחת הבעיות החמורות בשלב זה הייתה לקיים בקרב המגויסים שבאו מהעלייה החדשה את היתרון הרוחני שהנחיל לצבא־הגנה לישראל במלחמת הקוממיות עדיפות מכרעת על האויב והיה הגורם הראשי בניצחוננו. חלק גדול מקרב העולים החדשים באו לארץ ללא חינוך, ללא ידיעת הלשון העברית, ללא מסורת חלוצית, וללא הכרת המולדת וההיסטוריה העברית.

גם התעשייה בארץ, בשנים הראשונות שלאחר מלחמת הקוממיות, הייתה באיבה, ושירותים ומוצרים עיקריים לצבא בשטח האספקה והקשר, היה הצבא חייב לארגן ולייצר בכוח עצמו. המסורת הצבאית שירש צבא־הגנה לישראל הייתה בעיקרה מסורת הצבא הבריטי, שבו שירתו רבבות מתנדבים מישראל בימי מלחמת העולם השנייה, ובו רכשו ניסיונם הצבאי והמלחמתי בעמידה מול צבא מסודר, כי ההגנה, עם כל גבורתה ומסירותה, ניסיונה בימי המנדט היה בעיקר

נגד **כנופיות**. מסורת בריטית זו לא התאימה לצבא־הגנה לישראל. הצבא האנגלי היה בעיקר צבא משלוח, שתפקידו הראשי היה להגן לא על ארצו ולא להילחם בתוך גבולותיה (למעשה, מימי השתלטות ויליאם הכובש לא ידעה אנגליה מלחמה בתוך שעריה). הצבא האנגלי נועד להילחם ברחבי האימפריה או בארצות בעלות בריתה. וכל מחנות הצבא הבריטי בארץ־ישראל אף הם לא נועדו להגנת הארץ, אלא היו מיועדים לצבא משלוח, והצבא הבריטי נשען בעיקר על עבודת "ילידים" זולה. החיילים עצמם לא טיפלו בעבודות במחנה, הללו נעשו על ידי עבודה זולה של ילידים.

צבא־הגנה לישראל נאלץ להשתמש במחנות הצבאיים הבריטיים כפי שהם, כי האמצעים שלנו לא הרשו לנו להקים מחנות חדשים מותאמים לצרכים שלנו, אולם העבודה במחנה הוטלה על החיילים עצמם או על אזרחי ישראל, ששכרם היה גדול משכר חיילי שירות חובה ולפעמים גם משל חיילי־קבע; משום כך, נאלצנו לעשות קימוצים מקסימליים בכוח אדם בצבא, להקטין הצבא הסדיר, בייחוד צבא הקבע, עד המינימום האפשרי, מבלי לפגוע, כמובן, בכושר הלחימה של צבא־הגנה לישראל.

אולם שמירת המתקנים המפוזרים שירשנו מהבריטים הצריכו כוח אדם רב, צבאי או אזרחי, שאפשר היה לקמץ בהרבה, אילו יכולנו להקים בעצמנו מתקנים ומחנות צבאיים לפי צורכי צבא־הגנה לישראל וייעודי צבא־הגנה לישראל.

ההכרח שלנו להקטין הצבא הסדיר עד המינימום ההכרחי אילץ אותנו לשלוח כל המגויסים בעלי כושר קרבי – ליחידות לוחמות; המגויסים אשר כושר הקרב שלהם היה פגום לא הספיקו למלא כל **השירותים הצבאיים** ההכרחיים, ולכן הצטרכנו להשתמש בכוח אדם אזרחי אחר, וגם לייצר בעצמנו דברים, שבמדינה מפותחת הם נוצרים בתעשייה פרטית.

צבא־הגנה לישראל גם נאלץ לקחת על עצמו משימה חינוכית שבארצות מפותחות היא מוטלת על בתי הספר, כי חלק גדול של המגויסים מהעולים (וגם לא מעטים מילידי הארץ) – הגיעו לצבא בלי חינוך יסודי, וכמה מהם – ללא ידיעת קרוא וכתוב.

קשיים לא מעטים בארגון הצבא ובקיום כושר הלחימה שלגו נפתרו על ידי גיוס האישה לצבא. אלמלא מילאה החיילת תפקיד גדול בשירותים הצבאיים, ובשירותים שמן ההכרח יתמלאו על ידי חיילים ולא על ידי אזרחים, לא היינו מוכשרים להחזיק כוח סדיר מצומצם בכושר לחימה מספיק. ומצב זה לא ישתנה גם בשנים הבאות. גיוס האישה לצבא בישראל הוא הכרח חיוני כל עוד תרחף סכנת מלחמה.

התברר גם ששירות האישה בצבא, בין אם היא בוגרת גימנסיה או סמינריון למורות וגננות מילידות הארץ, ובין אם היא עולה חדשה מארצות אירופה או ארצות המזרח שלא קיבלו בגולה ולא בארץ חינוך תיכון או יסודי, מתעלה בצבא גם מבחינה אנושית וגם מבחינה יהודית. הצבא אינו מורכב ממלאכים, ויש דברים שאין עליהם אפוטרופסות, לא בחיים האזרחיים ולא בחיים הצבאיים, ויש גם בצבא מקרים לא רצויים, אם כי באחוז קטן יותר מאשר ביישוב האזרחי. בכלל, הוברר שהחיילת מתעלה בצבא גם מבחינה מוסרית, גם מבחינה תרבותית וגם מבחינה אנושית־כללית, מבחינת עליית כבודה, ביטחונה ותכונותיה האזרחיות. היא רוכשת ניסיון חיים שלא הייתה מקבלת בזמן קצר כזה בשום מקום אחר, והעיקר – היא ממלאה תפקיד חיוני בהעלאת כושר הלחימה של צבא־הגנה לישראל.

השמירה על עקרון האיכות הגבוהה – היא הנשק הסודי של ישראל במלחמת הקוממיות, וזה יהיה נשקו הסודי גם בבאות – חייבה את הצבא ליהפך לבית הספר הגדול ביותר בארץ: בית ספר

יסודי ותיכוני לנוער בן 18 ומעלה, שלא קיבלו חינוך זה לפני בואם לצבא, וכאלה היו רוב החיילים מהעלייה החדשה וגם לא מעטים מילידי הארץ.

בשנת תשי"א – 1950/1 היו בין מגויסי הצבא – 4.7% חסרי כל השכלה, בשנת תשי"ב – 7.3%; בשנת תשי"ג – 8.9%. אלה היו שנות גאות העלייה; אחוזים אלה אינם חושפים כל האמת. היו מגויסים של עדות מיוחדות שאחוז נעדרי כל השכלה ביניהם היו – 8.7%; 8.9%; 9%; 9.9%; 10.6%; 13.2%; 13.3%; 18.2%; 18.7%; 21.7%; 22.7%; 24.3%. הבדלים גדולים אלה בין בני עדות שונות היו לא רק פגיעה קשה בכושר הצבא, אלא יצרו מחיצות מסוכנות בין עדות שונות, שגם בחיים האזרחיים הם מהווים תקלה קשה, אבל בצבא הם סכנה חמורה. בלי הרגשת שוויון ממשי ואחווה לוחמת לא ייתכן צבא נאמן ומסור.

והצבא היה חייב להתחיל באימון של אלפי טירונים – בלימוד עברית במשך שישים שעות, כדי להנחילם מינימום בידיעת הלשון, וגם ללמדם ראשית הכתיבה. במשך שישים שעות אלו רכש הטירון 200 המילים העבריות הראשונות, אחר כך לימדו אותו, יחד עם אימון צבאי, במשך 200 שעה עוד 1,200 מילים.

לפעמים היו מוכרחים להפסיק כל אימון – והיחידה נהפכה לבית ספר. גם חדרי המעצר היו נהפכים לכיתות לימוד. מלבד עברית הקדישו 30 שעות ללימוד ידיעת הארץ, על פי ספר מיוחד שהוציא הצבא – "זאת ארצי". 40 שעות הוקדשו ללימוד תולדות העם היהודי. לומדים גם חשבון, שכולו טבוע בחיי צבא־הגנה לישראל. 40 שעות הוקדשו ללימוד היסטוריה כללית. כל הלימודים האלה הם על פי ספרים שהוציא צבא־הגנה לישראל. הוטלה חובה ללמוד לפחות 30–40 פרקים נבחרים מהתנ"ך. כל זה היה חובה על חייל שלא קיבל חינוך יסודי בבית ספר עברי – בארץ או בחוץ־לארץ.

הניסיון הוכיח, שאיכות החיילים עולה עם כל שנת ישיבה בארץ. בצבא נערכו בחינות פסיכו־טכניות והוכח, שמי שהגיע בשנה הראשונה ל־26%, הגיע בשנה שנייה ל־41% ובשלישית – ל־43%. בתחילה היו רק 10% מהחיילים כותבים מכתביהם עברית. השנה כותבים למעלה מ־90% מכתביהם עברית.

בשנים אלה עשה הצבא אולי יותר מכל מוסד אחר להעלאת הדור הצעיר מהעלייה החדשה וגם לליכוד האומה ולמיזוג הגלויות.

הצבא לא יכול לחכות עד שבני 18 מחוסרי חינוך יגויסו לצבא. הוא ראה שיש כמאה אלף נערים ונערות בגיל 14–18, שרק 20%, או לכל היותר 25% מהם, מקבלים חינוך על־יסודי–תיכוני, מקצועי או חקלאי. מכל היתר היו רבים שלא קיבלו כל חינוך יסודי, באשר הובאו לארץ כשהם כבר בני 14 והיו עזובים להשפעת הרחוב בשכונות עוני ופרברי העיר. הצבא הקים מעין תנועת נוער קדם־צבאית בשם גדנ"ע (גדודי נוער), שיחד עם לימוד ידיעת הארץ, סדר, ומחנאות קיבלו שיעורים באזרחות טובה וסודרו להם שיחות חינוכיות ותרבותיות.

היו קיימות תנועות מפלגתיות, שהקיפו בערך – 45,000 נערים ונערות מבני עשר ומעלה, החצי מזה אולי בגיל 14–16. הייתה בהם ברכה לא מבוטלת, כי יצאו מתוכם גרעיני התיישבות, אולם שכרם יצא בהפסדם, כי הם לא חונכו לשירות העם, המדינה, הכלל, אלא לשירות המפלגות, שקשה היה להבחין בהבדלים שביניהם, והכניסו ילדים ונערים בריב מפלגות טפל וחסר תוכן, שהנוער ודאי לא ידע לעמוד על טיבו וטעמו. והעיקר – תנועות הנוער של המפלגות טיפלו בראש וראשונה בנוער לומד, והנוער הדל, שיותר מכול היה זקוק לטיפול חינוכי, היה עזוב לנפשו, והם היו הרוב של הנוער, וממנו נבנה גם העם וגם הצבא.

תחילה טיפל גדנ״ע גם בנוער לומד, אולם שר הביטחון קבע, שהטיפול הקדם־צבאי והביטחוני, במידה שהוא דרוש, ייָמסר לבתי הספר עצמם בהשגחת משרד החינוך, והצבא יטפל בייחוד בנוער העובד, בנוער של המעברות, יישובי העולים ופרוורי הערים – שאינו לומד, לא בבתי ספר תיכוניים ולא במקצועיים או בחקלאיים. והכוונה הייתה להקנות לנוער זה – לא חינוך קדם־צבאי, אלא חינוך קדם־נח״ל, כלומר ערכי יסוד אנושיים ויהודיים, הכרת הארץ, סדר וניקיון, רגשי אחווה, כבוד יהודי; לטפח בהם את כישרון הסיור; שיט, תעופה, לנטוע בליבם אהבה למולדת, למדינה, לערכי האומה העברית, רוח גבורה וכושר חלוצי.

היה חשש מבוסס שהצבא המורכב מכל הגלויות – ורוב הגלויות שממנו באה העלייה הגדולה לאחר קום המדינה היו נעדרי חינוך יהודי והשכלה אנושית – יתחלק לשניים: הטוראים יהיו כולם בני עדות עשוקות חינוך, והמפקדים יהיו כולם בני עדות, שההיסטוריה לא התאכזבה להן כל כך מבחינה תרבותית.

ולכן עשו מאמצים גדולים להכשיר בני כל העדות לקצונה. מאמצים אלה הצליחו. בצבא לא רושמים עדת המגויס, אלא ארץ הלידה. גוש הקצינים הגדול ביותר הוא מבני הארץ, אבל יש גם קצינים מארבעים ושבע ארצות, נוסף על ישראל, 23 ארצות אירופיות, 11 ארצות אסיאתיות, 7 ארצות אפריקניות, 5 ארצות אמריקניות (גם מצפון וגם מדרום) וכן מאוסטרליה.

3. **שלב שלישי** – נפתח באוקטובר 1953.

כששר הביטחון החליט בליבו לפרוש מהממשלה – ביקש חופשה מהממשלה לחודשיים, והקדיש שבעה שבועות, מיום 24.8.1953 עד 17.10.1953, לבדיקה מפורטת ויסודית במצב הצבא וצורכי הביטחון. ביום 18.10.1953 נמסרה לממשלה סקירה מפורטת על התקדמות הצבא באימון, בחינוך ובציוד, וכן גם על כוננות הצבאות הערביים, והוצעה תוכנית צבאית לשלוש שנים; מגמתה הייתה לחשל העלייה החדשה ויישובי העולים במקרה של התקפת האויב; לאכלס שטחים ריקים שיש להם ערך אסטרטגי מיוחד, לפתח תעשיות וענפי משק אזרחיים, שיש להם ערך ביטחוני (ובראש וראשונה תעופה אזרחית, צי מסחרי, תעשיות בסיסיות וכימיות); – להגביר עליית נוער בגיל 16–18 מארצות מסוימות שיגדיל כוח האדם שיגן על ביטחון המדינה; יצירת תנאים לגיוס מהיר של המילואים על ידי סידור מחסנים ורכב למטרה זו; שינוי מבנה תקציב הביטחון שיאפשר **הגדלת הרכש** על חשבון **צמצום סעיפי תחזוקה**; שחרור הפיקוד הצבאי מכל דאגות משקיות ותקציביות וריכוזו באימון ותכנון, והעברת כל תפקידי משק, אספקה ותקציב לרשות אזרחית; הגברת יחידות לוחמות על ידי צמצום שירותים, והעברת מקסימום של שירותים למשרדים ולמפעלים אזרחיים, והיעזרות מקסימלית במשק האזרחי לאספקה, להובלה, לבניין, לייצור צבאי ולשאר שירותי הצבא; העדפת כוחות המחץ בחילות על חשבון שאר החילות, העדפת אימון משוכלל של פיקוד המילואים על אימון כמותי של חיל המילואים; שימת הדגש על העלאת האיכות, ולא רק בצבא אלא בכל הגילים מגיל 14 עד גיל 50 בעם כולו; שילוב האימון הצבאי בהשרשת החיילים בערכי התרבות של עם ישראל ובטשטוש המחיצות העדתיות; מיזוג ותיקים וחדשים בחיי החברה והמדינה; בייצור כלכלי של יישובי העולים והעלאת רמתם התרבותית; חיזוקה של ירושלים, ויישוב הפרוזדור; יצירת יישוב יהודי גדול בנצרת ובגליל הצפוני; ריבוי יישובים חדשים על הגבולות ובדרום.

התוכנית נתאשרה על ידי הממשלה. ואם כי בשנת 1954 נתרחשו כמה תקלות – הלך כוחו של צבא־הגנה לישראל וגדל גם ברוח וגם בחומר, גם בציוד וגם באימון; ומערכת סיני שהחלה בליל

29.10.1956 ונסתיימה בהצלחה מלאה ביום 5.11.1956 – הוכיחה את התעצמותו, כושרו ויכולתו של צבא־הגנה לישראל, לאחר שלוש שנים.

על מערכת סיני דובר בפרוטרוט בשנתון תש"ך, ועלילות צבא־הגנה לישראל חרותות מאז בהיסטוריה הצבאית של העולם; ובנידון זה אין לקפח העזרה הנאמנה שהוגשה במשך חודשים תמימים לצבא־הגנה לישראל על ידי ממשלת צרפת בהנהגתו של גי מולה הסוציאליסט ובורג'ס־מונורי מהמפלגה הרדיקל־סוציאליסטית.

4. **השלב הרביעי** מתחיל מאחרי מערכת סיני.

מערכת סיני הבטיחה לנו חופש שיט במצָרי אילת – ועל ידי כך מגע ימי ישיר עם יבשת אסיה ואפריקה המזרחית, שחסימת תעלת סואץ על ידי הרודן המצרי לאוניות ישראליות ניסתה לנתק. על ידי כך רכשה אילת בפועל את החשיבות שהייתה צפונה בה בכוח מאז הונח יסודה החדש בשנת 1949 – שלושת אלפים שנה אחרי היותה הנמל העברי הראשון בתקופת שלמה המלך.

אחרי מערכת סיני נסלל כביש באר שבע–אילת, ושני יַמי ארצנו נקשרו ברשת כבישים. באפריל 1957, הונח צינור הנפט הראשון (ברוחב של 8 אינטש) מאילת לבאר שבע. באוגוסט 1958, הונח צינור נפט מורחב (6 אינטש) מבאר שבע לחיפה, ובספטמבר 1960 הופעל צינור זה. הצינור הצר ישמש להובלת מים.

על השלב הרביעי בהתפתחות צבא־הגנה לישראל יסופר רק בשנים הבאות. פה ניתן רק לציין כי בתקופה זו נתחזק חיל הים במידה ניכרת הודות לשיפור היחסים שבין ישראל ובריטניה. מדינה זו שהתנגדה להחלטת או"ם ב־29 בנובמבר על הקמת מדינה יהודית בחלקה של הארץ, עמדה ביחסה הבלתי־ידידותי לישראל גם כמה שנים לאחר שהמדינה הוקמה בניגוד לרצונה.

אומנם, במאי 1950 השתתפה יחד עם ארצות הברית וצרפת ב"הצהרת שלוש המעצמות" בנוגע לזיון ולביטחון בארצות ערב ובישראל, שהייתה מכוונת למנוע מרוץ זיון בין מדינות ערב וישראל, והכירה בצורך שגם ישראל, כמדינות ערב, תחזיק כוחות מזוינים ברמה מסוימת, והכריזה על התעניינותן של שלוש המעצמות לקדם השלום והיציבות במדינות ערב ובישראל. שלוש המדינות התחייבו לפעול נגד כל פגיעה בגבולות או בתחומי שביתת הנשק של ישראל ושכנותיה.

למרות הצהרה זו המשיכה בריטניה כמה שנים לספק נשק למדינות ערב – ירדן, מצרים ועיראק, וסירבה למכור נשק לישראל.

בפעם הראשונה שינתה בריטניה קו זה – באוגוסט, 1955, כשמכרה לישראל שתי משחתות, ולאחר שיפוץ ואימון מלחי חיל הים של צבא־הגנה לישראל הגיעו ביוני, 1956, לידינו. לאוניות ניתן שם "יפו" ו"אילת".

במערכת סיני נפלה בידנו משחתת מצרית שניסתה להפגיז את חיפה, וניתן לה השם "חיפה".

אחרי המהפכה של קאסם בעיראק, כשהופל השלטון של נורי סעיד ובוטלה המלכות ההאשמית בעיראק – בא שינוי ניכר ביחסי בריטניה לישראל. באוגוסט 1958 מכרה אנגליה לישראל שתי צוללות ואימנה מלחים מחיל הים הישראלי להפעיל הצוללות, ובשנת 1959 הגיעו לישראל ונקראו בשם "תנין" ו"רהב".

אחת ההפליות הבולטות ביותר של בריטניה כלפי ישראל – הייתה הענקת טנקים כבדים מדגם

סנטוריון למדינות ערב, וסירובה למכור טנקים אלה לישראל. בתחילת 1959 חל שינוי גם בנידון זה, וצבא־הגנה לישראל רכש מספר סנטוריונים מבריטניה, שחיזקו במידה ניכרת חיל השריון הישראלי.

בכל השלבים של בניין הצבא לא פחתה הדאגה לטיפוח המתח החלוצי שנתגלם בגוף המייחד מקומו של צבא־הגנה לישראל בכל צבאות העולם: אימון וחינוך חיילים לעבודה ולהתיישבות חקלאית ולייסוד יישובי ספָר, הגוף ששמו נח"ל.

מראשית ימי התיישבותנו היו התיישבות חקלאית והגנה צמודות זו לזו. כבר מייסדי הכפר העברי הראשון בשנת 1878, יוצרי פתח־תקווה, נאלצו לאחוז ברובה ולהגן בעצמם על חייהם, על עבודתם ועל כפרם, בקפוץ עליהם רוגזם של אנשי המדבר ומשמרי השממה. לכלל מיזוג קבוע ומתמיד של עבודה חקלאית והגנה הגענו בימי העלייה השנייה עם היווסד "השומר". "השומר" לא היה ארגון מחתרת, אם כי לא היה לו מעמד חוקי ומוכר מטעם השלטון העות'מאני. הוא פעל בגלוי כארגון שומרים, וכמנהג הימים ההם נשא נשקו בגלוי, כאשר עשו גם הבדווים והפלחים הערבים.

המתנדבים בארץ־ישראל ללגיון העברי בימי מלחמת העולם הראשונה היו ברובם פועלים חקלאיים, ביניהם ותיק האיכרים ברחובות, משה סמילנסקי. את משאת נפשם של מתנדבי הגדוד הארצישראלי ביטא ש' יבנאלי ז"ל, אחד המתנדבים, באומרו: "עם יצירת המחנה העברי הלוחם ייווצר גם מחנה עברי עובד. אחרי הקריאה: לעלות להתנדב לצבא, תצא מאיתנו הקריאה: לעלות ולאחוז בפטיש ובמעדר, לסלול דרכים, לעבד הקרקעות – כל איש צבא יהודי במחנה העברי מגשים את רעיון המשיח".

מפעל הגבורה הראשון של ההגנה בשלהי מלחמת העולם הראשונה הייתה הגנת תל חי על ידי מתיישבי כפר גלעדי וחבריו של יוסף טרומפלדור; כשהארץ הייתה נתונה תחת שלטון בריטי – התפשטה ההגנה גם לערים, אבל לא במקרה עמדו בראשה אנשי ההתיישבות – כי כל יישוב חקלאי היה מטרה להתקפת האויב, והאויב בתקופה ההיא היו כנופיות ערביות ארצישראליות.

במלחמת העולם השנייה חושל כוח המחץ של ההגנה: אורגנו פלוגות המחץ, או, בקיצור, פלמ"ח. זה היה כוח שנועד לכתחילה לאימון חקלאי בחצי זמנו ולאימון צבאי בחצי זמנו השני. יחידות אלו היו עד הקמת צבא־הגנה לישראל כוח המחץ הראשי של ההגנה היהודית.

עם הקמת מאות יישובי עולים חדשים, שלא הביאו איתם מלכתחילה המטען החלוצי של העלייה השנייה והשלישית, וגם לא תכונת ההגנה העצמית, גבר הצורך לחשל רוחם ולקרב אותם ברוח או בסדרי המשק וכושר ההתגוננות ליישובים החקלאיים הוותיקים. והנוער של יישובים אלה נתבע למלא שליחות זו. לאחר הקמת המדינה נצמדה הכשרה חקלאית של הנוער לשירות צבאי.

תוך סערת הקרבות במלחמת הקוממיות הוקמה בצבא יחידה של נוער חלוצי לוחם (נח"ל), שנועד למזג חובת הצבא וחובת הכשרה ועבודה חקלאית, ובהינתן החוק הראשון על שירות הביטחון אחרי תום הקרבות, בשנת 1949, קבע החוק במפורש שיש להנחיל לצבא־הגנה לישראל (פרט ליחידות מסוימות) שתי תכונות יסוד הדרושות לביטחוננו: כושר צבאי וכושר חלוצי, והמגויסים יקבלו גם אימון צבאי וגם הכשרה חקלאית. משתי שנות שירות החובה תהיה שנה אחת מוקדשת להכשרה במשקים חקלאיים, על מנת שהמשתחררים מהצבא יהיו מסוגלים להקים יישובי ספָר.

ואומנם נח"ל הקים מאז 1951 ועד 1960 שלושים יישובים (מהם 23 קיבוצים, 5 מושבים, 2 יישובי עולים). מלבד זאת הקים הנח"ל חמש היאחזויות שטרם נהפכו ליישובי קבע.

*

בקיץ 1954 הוזעקו צעירי המושבים הוותיקים לנהלל. נאמר להם: ברשותנו שני דברים חשובים – מיליון וחצי יהודים בארץ, וכל אדמת המדינה. מיליון וחצי היהודים מרוכזים ברובם המכריע בנקודות עירוניות אחדות; והרוב המכריע של אדמת המדינה ריק ושומם, ובשני דברים אלה צפונה סכנה חמורה: גם למיליון וחצי היהודים וגם לאדמה. וקודם כול סכנה לביטחון. ואין סכנה גדולה מזו בימינו אלה. בדורנו זה יש אמצעי השמדה שאיש לא העלה על דעתו לפני דור אחר. והיות רוב העם מרוכז בשטח קטן ומצומצם – בתל־אביב וסביבותיה, מסכן כל המדינה וכל עתידנו. קל בימינו למחות בבת אחת את כל תל־אביב וסביבתה, ואם חלילה יקרה הדבר הזה – כל המדינה אבודה. התריס היחיד בפני סכנה זו הוא **פיזור האוכלוסין**.

אין בימינו ביטחון מוחלט בשום מקום בעולם. אבל יש ממדים שונים לסכנה. ככל שהיישובים קטנים יותר ומפוזרים – הסכנה קטנה יותר. ככל שהאוכלוסין מרוכזים יותר במקום אחד או במקומות מעטים – הסכנה גדולה יותר. ושיקולי ביטחון בלבד מצווים עלינו לפזר האוכלוסין של מדינתנו על פני שטח גדול וביישובים לא צפופים.

ויש סכנה לאדמה אשר בידנו כשהיא עומדת בשיממונה. עמי ערב החזיקו, ועודם מחזיקים, מאות בשנים מדבריות גדולים, ואין חשש שמישהו יוציא אותם מידיהם. לנו אסור להחזיק מדבר בשממתו לאורך ימים. אנו שבנו למולדת – ליישבה, לעבדה ולאכלסה.

אחרי הקמת המדינה קרו שני דברים גדולים: דבר אחד שלא היה כמותו בכל ההיסטוריה שלנו: הגל הראשון של קיבוץ גלויות. נגאלו יהודים מושפלים ומדוכאים מהגלויות המרודות ביותר וכן שארית הפליטה של מחנות הריכוז.

וקרה דבר שני – אף הוא דבר גדול ועצום: במשך שנים ספורות לאחר קום המדינה הקימונו כארבע מאות נקודות יישוב חדשות.

לכאורה – שתי עלילות כבירות שאין ערוך להן. אבל מצבנו החמור מחייב לראות גם שני הישגים אדירים אלה בעין פקוחה וביקורתית. העלייה שקדמה למדינה, או יותר נכון, שקדמה לשואה של יהודי אירופה, הביאה איתה כל נכסי הרוח והחומר הדרושים לבניין מדינה ולעיצוב אומה עשירת תרבות, מעורה במורשת עברנו הגדול וצמודה לחזון אחרית הימים. העלייה החדשה שבאה לאחר קום המדינה – הייתה ברובה הגדול משוללת אותו מטען רוחני וחומרי של העלייה שלפני מלחמת העולם השנייה. **המדינה** עשתה למען העולים כמעט כל אשר ביכולתה. **העם** כמעט שלא עשה כלום, חוץ מבודדים.

ההתיישבות החדשה היא בעיקר מפעל העלייה החדשה, זה מעיד על היכולת היוצרת הגנוזה בעלייה זו. אבל עדיין קיימת מחיצה בין היישוב הוותיק ובין העלייה החדשה. מחיצה זו נושאת בחובה סכנות חברתיות ומוסריות, גם בשטח הרגיש ביותר, בשטח הביטחון.

התמזגות הגלויות בזמן הקצר ביותר היא צו הגורל שלנו. דבר זה לא ייעשה בכוחות המדינה בלבד. לכך דרושה **התנדבות עם**, התנדבות מורים, רופאים, מהנדסים, סופרים, פועלים, מתיישבים, עובדי המדינה, התנדבות כל חוגי היישוב – מתוך הרגשת אחווה ושותפות גורל. לא ייתכן קיום שני עמים יהודיים, כביכול, השונים זה מזה בכל ההווי של חייהם. אנו שטים בסירה אחת בתוך

ים נסער, אם לא נהיה מסוגלים, כולנו במידה שווה, להחזיק במשוטים במלוא כוחנו, יש סכנה שהסירה תיטרף בגלים הזדוניים.

אסור לנו לעזוב פליטי בבל, רומניה, תימן ופולין לנפשם. מייסדי נהלל ודגניה ועין חרוד וטירת צבי ומשמר העמק וחפץ חיים הוכשרו למפעלם החלוצי על ידי חינוך של דורות. מהעולים החדשים שללה ההיסטוריה מורשה יקרה זו. אולם יישובי העולים מסוגלים להיות כמו דגניה ונהלל – אם בני דגניה ונהלל יתחברו איתם, לא כמדריכים ומורים מן החוץ, אלא כחברים בפנים.

ועוד דבר: **אנו נדרשים לפיתוח מקסימלי של היש**, זאת אומרת יישוב השממה. יש להוציא אלפים ורבבות מן העיר אל הכפר, מן העיר אל הנגב. זה לא קל, זה קשה מאוד, אבל זה אפשר רק בדרך אחת ויחידה: לא על ידי הטפה, **אלא על ידי מופת חי**. אם יקום נוער מנהלל ומכפר ויתקין ומכפר יחזקאל ומבאר טוביה, ומדגניה ומאפיקים ומשאר היישובים החלוציים, ויצאו יחד עם נוער עולה ליישב השממה – יקומו וילכו בעקבותיהם אלפים מבני העיר, מהנוער הלומד, מהנוער העובד ומהנוער העולה.

נוער המושבים נשמע לקריאה. בשנות 1954-6 יצאו מאות מצעירי מושבי העובדים הוותיקים וגם מעטים מצעירי הקיבוצים של איחוד הקבוצות והקיבוצים עם נשיהם וילדיהם הקטנים לגור בתוך מושבי העולים בדרום ובצפון לשם הדרכת אחיהם הרחוקים־הקרובים בהנהלת משק, בעזרה הדדית, בחינוך הנוער, באימון ביטחוני, ואחת מבנות המושבים הוותיקים, ורדה פרידמן מכפר ויתקין, מסרה נפשה על עזרת אחים זו. מסתנן ערבי מרצועת עזה זרק רימון יד בליל חתונה במושב פטיש שבו פעלה ורדה, הרימון פגע בה וחייה הצעירים נתקפחו.

צעירי המושבים והקיבוצים שהו שנתיים בתוך מושבי העולים – עבדו יחד עם העולים, התאמנו יחד, ועל ידי כך הפיחו רוח חדשה ביישובים. בייחוד גדלה השפעתם המוסרית והחינוכית בקרב הדור הצעיר של המתיישבים החדשים.

*

כעבור חודש וחצי – באמצע יולי 1954 – נתכנסה שוב מסיבת נוער, הפעם בבאר שבע, לדיון על התיישבות חדשה, **התיישבות אזורית**, בשטח הריק שעל הגבול המזרחי הצופה על הרי חברון, דרומית מבית גוברין, השטח שקוראים לו היום חבל לכיש. ההתיישבות האזורית לא תלך בדרך היישובים הקודמים, שהתאגדו ביניהם לפי קו מפלגתי או לפי צורת ההתיישבות, אלא תוקם רשת של יישובים, העומדים ברשות עצמם בחייהם הפרטיים ובבחירת צורת ההתיישבות, אבל קרובים זה לזה במפעלים משותפים, מפעלים תרבותיים ומשקיים, המבטיחים קיום תנאים הדרושים למיזוג גלויות ולעיצוב חברה חדשה.

התיישבות זו תהיה פטורה מכל הגדרה פוליטית ומפלגתית. המתיישב לא יידרש להראות הפספורט המפלגתי שלו. אחד הנגעים הקשים שדבקו בחלקים חשובים של ההתיישבות החלוצית הוא נגע הטוטאליטריות המפלגתית שהמציא "השומר הצעיר" בשם "קולקטיביות רעיונית". יש להבחין בין איגוד רעיוני מפלגתי ובין מפעל התיישבותי.

רוב המפלגות בארץ יש להן גופים חלוציים. עובדה זו מוכיחה שהגשמה חלוצית אינה מותנית בהשקפת עולם מדינית, ואינה צמודה להשתייכות מפלגתית. מאידך גיסא אין שום מפלגה המחייבת כל חבריה בהגשמה חלוצית. חלוציות והשתייכות מפלגתית הן שני דברים בלתי זהים ואין ביניהם כל זיקה פנימית.

וכחופש ההגדרה המדינית כך חופש ההגדרה בצורת ההתיישבות. בכל התיישבות אזורית יהיה מקום לקיבוצים, למושבי עובדים, למשקים שיתופיים, וגם לחוות עבודה; אולם יש צורך שצורות התיישבות שונות ישתפו פעולה תרבותית ומשקית לפי תכנון אזורי. הסתדרות העובדים משמשת דוגמה לשיתוף פעולה בקרב עובדים מסוגים שונים ורחוקים זה מזה. עובדים שכירים ועובדים עצמאיים, עוסקים בעמל כפיים ועובדי רוח. בהתיישבות אזורית יש מקום לשיתוף פעולה לכל צורות ההתיישבות.

כל ההתיישבות האזורית צריכה להיות מושתתת על מיזוג גלויות; מבני הארץ שגדלו במשקי ההתיישבות העובדת או שגמרו בית ספר תיכון – ומעולים חדשים מארצות שונות; מיזוג גלויות אמיתי יקום רק מתוך התמזגותם של ותיקי הארץ וילדיה עם עולים, במסגרת משקית ותרבותית בתוך האזור המשותף.

באזור ההתיישבותי יוקם מרכז עירוני לשירותי יישובי האזור שבו יימצאו בתי מלאכה, ספרייה גדולה, מעבדה, קולנוע, מפעלי תעשייה. במרכז האזור יוקם גם בית ספר תיכון משותף לכל יישובי האזור, וההשכלה התיכונית לא תהיה מונופולין של בעלי יכולת, אלא המדינה והאזור יתחייבו להבטיח על חשבונם השכלה תיכונית לתלמידים מחוסרי יכולת כספית, ולצעירים המצטיינים – גם השכלה גבוהה, בתנאי שישובו, אחרי שיסיימו לימודיהם באוניברסיטה או בטכניון, לפעול באזורם, או ילכו עם עולים חדשים להקים אזור התיישבות נוסף בשטח ריק ושומם.

המדינה והסוכנות נענו לקריאה זו וגם ביצעו התוכנית והקימו את חבל לכיש, לפי התוכנית של התיישבות אזורית, וכמעט לא ייאמן כי יסופר שדווקא שני עיתונים הדוגלים בחלוציות ומוצאים על ידי הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד, "על המשמר" ו"למרחב", יצאו בהתקפות ממושכות ומרות על ההתיישבות האזורית בדרום. בעיתון "על המשמר" מיום 1.10.1954 הופיע "מכתב גלוי לדוד בן־גוריון" מאת אליעזר הכהן ובו נאמר:

> בזמן האחרון נודע ברבים כי באת בקהל מחברי תוכניות של התיישבות – הנה השמעת רעיון חדש: התיישבות אזורית – מתריע אתה כנגד 'ההתיישבות המפלגתית', ואתה טוען להתלכדותם של המתיישבים בלא כל מחיצות מפלגתיות – טרם הצלחת לשכנע ולהוכיח כי אומנם יש ממשיות וחיוניות ברעיון זה – מה שניתן לשכלל ולהוסיף בשיטות בפריון העבודה וכן בהרחבת הייצור – הרי **המשק הקיים הוא המסגרת העיקרית לכך. פיתוח המשק הקיים** – זו הדרך הזולה והמהירה ביותר להגברת הייצור: – מדוע בחרתם בתור גולת הכותרת לתוכניתכם את גוש בית גוברין–ברור חיל? איזו דחיפות אסטרטגית והתיישבותית יש בריכוז עתודות בחלק תיכוני זה של הארץ? – רואה אני בעיני רוחי את היועצים החרוצים שהתשובה מוכנה בפיהם: נפחית מהמים בצפון הארץ, כדי לסתום פרצות בדרום, אך פתרון כזה – פירושו לקצץ בשורשי ההתיישבות הקיימת בצפון הארץ ובמרכזה, **שהיא תישאר שנים רבות** מרכז ייצור ומבצר עוז רוחני.

כעבור חודש, ביום 24.11.1954, הופיע שוב ב"על המשמר" מאמר מאת אלכסנדר פרג בשם "התיישבות אזורית – סילוף ואמת", שבו הנתקף היה רענן וייץ, שנטל על עצמו תכנון חבל לכיש. בעיתון "למרחב" מיום 1.12.1954 הופיע מאמר בשם "סיסמה ללא תוכן אמת", שבו הותקף שוב

ד׳ בן־גוריון (שאז היה איש פרטי, כי פרש מהממשלה והתיישב בנגב) בטענה כי כוונת ההתיישבות ה״אל־מפלגתית״ היא שלא תהיה לקיבוץ המאוחד ולקיבוץ הארצי דריסת רגל לגושי ההתיישבות החדשים. ״ואכן – נאמר במאמר – לא לחינם קיבלה העיתונות הבורגנית בהתלהבות גדולה את סיסמת בן־גוריון. היא חשה מיד את העזרה הנדיבה ״הבלתי מפלגתית״ שד׳ בן־גוריון מושיט לשאיפותיה לתאוות שלטונה, להחלשת כוח הפועלים במדינה. ספק אם מתיישבי נהלל וכפר יהושע, דגניה וגבע יקבלו הצעה חדשה של מנהיגם על התיישבות לא פועלית, לא עצמאית ולא הסתדרותית, כשיא התבונה ההתיישבותית וכדרך ׳לאיחוד שתי הארצות לארץ אחת ושני העמים לעם אחד׳״.

הזדרז ״על המשמר״ וגם הוא פרסם מאמר ביום 8.12.1954 בשם ״סיסמת התיישבות אי־פוליטית״ שבו נאמר: ״הצביעות שבסיסמת התיישבות אי־פוליטית מזדקרת ממש לעין – הח׳ בן־גוריון מציג את שדה־בוקר כמופת לדרך התיישבותית חדשה. אך זהו ניסיון נפסד של חוגר המתהלל כמפתח. הן טרם ראינו ואין להניח שנראה – מעשה ניסים שמפעל חלוצי יתקיים בלי עורף של תנועה חלוצית הקשורה בו.

המוסדות המיישבים היטיבו לעשות שלא שעו להתקפות אלו, ונבנו עשרים וחמישה כפרים חדשים בחבל לכיש, ועולים מעשרים ארצות שונות הפכו להיות בוני יישובים חקלאיים, ובמרכז החבל – קריית גת. בהתיישבות אזורית זו קמו מושבי עובדים, מושבים שיתופיים, קיבוצים (גם של השומר הצעיר וגם של הקיבוץ המאוחד), והיה זה אחד המפעלים המבורכים שהוקם בשנת 1955 ונעשה ״מרכז ייצור ומבצר עוז״ לא דווקא בצפון ובמרכז הארץ כפי שדרש מר אליעזר הכהן ב״על המשמר״, אלא הרחיב תחומי ההתיישבות דרומה והקים גשר לנגב; ובה בשנה הניחו שלושים עולים ממרוקו יסוד לעיירה פורחת בנגב בשם דימונה, המונה כבר עכשיו למעלה מחמשת אלפים תושבים, שאף לה התנגדו ״אנשי המעשה״, הכבולים לשגרה המחשבתית של ימי אתמול. בשנת תש״ך חגגה ההתיישבות האזורית בחבל לכיש חמש שנות קיומה ויש לציין בשמחה שגם השוללים התיישבות זו השתתפו בחגיגה, שבה נתגלה כוח היצירה ההתיישבותית של העלייה החדשה בשיתופה עם בני הארץ ממושבים ומקיבוצים.

לסיכום 13 השנים האחרונות יש לציין כי בשנת תשכ״א (1960/1) הגיע השטח המעובד בישראל (פרט ליערות ומרעה) ל־4,285,000 דונם ומזה השטח המושקה – 1.4 מיליון דונם. המיעוטים עיבדו 900,000 דונם. השטח הנטוע יער על ידי הקרן הקיימת, הממשלה ואחרים הגיע בסוף אוקטובר 1960 ל־299,500 דונם.

בסוף 1960 היו בישראל 827 יישובים כפריים, מהם 723 יהודיים, 104 לא־יהודיים. היישוב הכפרי הגיע בסוף שנת 1960 – ל־501,278 יהודים, 171,544 לא־יהודים.

מספר הקיבוצים בסוף 1960 היה 229, ומספר תושביהם 77,955 נפש.

מספר המושבים בסוף 1960 היה 366 (מהם 19 מושבים שיתופיים), ובהם 119,113 נפש.

מספר הקואופרטיבים בסוף 1960 היה 1,203 בהם 7,073 חברים, 6,651 שכירים ומתלמדים, בסך הכול 13,724 מפרנסים:[8] מהם היו 123 קואופרטיבים יצרניים, 27 קואופרטיבים בתחבורה.[9]

8 18 במתכת וחשמל, 16 בעץ, 11 בדפוס ובנייר, 6 בחומרי בניין, 5 בהלבשה וטקסטיל, 38 במאפיות, 7 במזון, 4 בסבון ותרופות, 10 שונות. – בהם 1,449 חברים, 1,945 שכירים ומתלמדים.

9 לנוסעים 4, למשאות 24; בהם 4,729 חברים, 4,029 שכירים ומתלמדים.

בשירותים 53.[10] ההון העצמי של הקואופרטיבים הגיע לסכום של 13,454,251 ל״י. שכר החברים לשנה – 42,801,467 ל״י, שכר העובדים והמתלמדים 22,242,117 ל״י.

מספר הנפשות בקואופרטיבים יש להעריך – 65,000–55,000 נפש.

המשק השיתופי בכפר ובעיר (כולל קיבוצים, מושבים וקואופרטיבים) מגיע למעלה מרבע מיליון נפש.

מספר המועסקים בשנת 1960 בכל ענפי המשק היה קרוב לשבע מאות אלף מפרנסים.[11] ההכנסה הלאומית ב־1960 הגיעה לסכום של 383 מיליון ל״י.[12]

הצי הישראלי גדל מאז 1950 ביותר מפי שלושה. בשנת 1960 היו בצי הישראלי 50 אוניות משא המובילות סחר ישראלי לכל קצווי תבל; 3 אוניות נוסעים חדישות, 8 מכליות נפט, 2 אוניות מעורבות לנוסעים ומסע. בסך הכול 63 אוניות. התפוסה הכללית של הצי הגיעה ל־322,000 טונות. צוות האוניות הישראליות הגיע בשנת 1960 ל־2,296 עובדים, מהם 2,029 ישראליים.

בתקופה זו גדל לא רק היישוב והמשק ונתרחב החינוך, והתפתחה הספרות והאמנות וטופח המדע, אלא גם התרבו קשרי ישראל בזירה הבין־לאומית.

*

ממשלת ישראל עומדת השנה בקשרים תקינים עם 25 ארצות באירופה, עם 22 מדינות ביבשת אמריקה, 15 באסיה, 20 באפריקה ועם מדינות אוסטרליה וניו זילנד – בסך הכול עם 84 מדינות מתוך תשעים ותשע חברות האו״ם.

קשרי הידידות נתהדקו בשנים האחרונות באופן מיוחד עם כמה מדינות חדשות באפריקה: ניגריה, קונגו (ברזוויל), ליבריה, וולטה עילית, חוף השנהב, מדגסקר ועוד. שיתוף פעולה אמיץ קיים עם מדינות עתיקות: פרס ותורכיה במזרח התיכון, חבש על חוף ים סוף.

השתפרו במידה ניכרת היחסים עם בריטניה, והנשיא דה־גול הכריז בשעת ביקורו של ראש ממשלת ישראל בפריז בחודש יוני 1961 כי ישראל היא ״ידידת צרפת ובעלת בריתה״. בריתות ידידות נחתמו השנה עם כמה מדינות באירופה, אסיה, אפריקה ואמריקה הלטינית. השנה ביקרו בארץ שלושה נשיאים, ארבעה ראשי ממשלות ושרים משמונה־עשרה ארצות אפריקניות. בשלוש השנים האחרונות השתלמו בארץ 1,086 צעירים מאסיה ואפריקה בחקלאות, בקואופרציה, בתנועת פועלים, בתנועת נוער ובמקצועות אחרים.

ראש ממשלת ניגריה המזרחית שביקר בארץ בחודש יוני 1961 הכריז כי אם ארצו תעשה בשלושים השנים הבאות חיל כזה שעשתה ישראל בשלוש־עשרה שנות קיומה – יהא זה מעשה פלא.

*

10 בהם 895 חברים, 677 שכירים ומתלמדים.

11 בחקלאות 121,110; בחרושת ומכרות 162,200; בבנייה ובעבודות ציבוריות 65,000; בחשמל, במים ובשירותים סניטריים 15,700; בהובלה, בתחבורה ובאחסנה 43,500; במסחר, בפיננסים ובביטוח 86,300; בשירותים 206,400.

12 מזה: חקלאות, ייעור ודיג 408,000,000 ל״י; תעשייה ומכרות – 805,000,000; בנייה – 241,000,000 ל״י; תחבורה וקשר 269,000,000 ל״י; מסחר ושירותים 684,000,000 ל״י; שירותים ציבוריים (מים וחשמל) 65,000,000; בנקאות כספים ושכר דירה – 303,000,000 ל״י; ממשל ומוסדות 779,000,000 ל״י; סך הכול 3,554,000,000 בניכוי 70,000,000 ל״י לתשלומים לגורמי ייצור בחו״ל – נשאר 3,383,000,000 ל״י.

שני חוקים חקקה הכנסת בשנים הראשונות לקום המדינה, חוק השבות וחוק החינוך הממלכתי – הראשון ביום 5.7.1950, השני ביום 12.8.1953 (חוק חינוך חובה נתקבל עוד לפני כן ב־12.9.1949) – שיותר מכל חוקת יסוד הם קובעים את ייעודה היחיד במינו ודמותה הנכספת של מדינת ישראל.

חוק השבות קובע ייחודה וייעודה ההיסטורי של מדינת ישראל – קיבוץ גלויות. ישראל היא בדרך כלל מדינה ככל שאר המדינות. וכל הסימנים הכלליים המצויים ביתר המדינות מצויים גם בישראל. אין שלטונה חורג מתחומי ארצה. היהודים בתפוצות, שהם אזרחי ארצות מגוריהם ורוצים להישאר שם, אין להם כל זיקה משפטית ואזרחית למדינת ישראל, ואין המדינה מייצגת אותם משום בחינה חוקית. אולם כשם שישראל שונה מכל המדינות בנסיבות תקומתה וגורמיהן, כך היא שונה מהן במגמת קיומה וייעודה: שעריה פתוחים לכל יהודי באשר הוא. אין זו מדינה יהודית אך ורק באשר רוב תושביה הם יהודים, אלא זוהי מדינה לעם היהודי, לכל יהודי הרוצה בה.

בהכרזת העצמאות ביום 14.5.1948 נאמר: "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות" ונשלחה קריאה "אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב היישוב בעלייה ובבניין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל". וההכרזה נפתחה במילים אלו:

> בארץ־ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי. לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע, שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית.
>
> מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים מעפילים ומגינים הפריחו נשמות, החלו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, הקימו יישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית.

אין חוק השבות מסוג חוקי ההגירה הקובעים באילו תנאים מקבלת המדינה מהגרים ואילו סוגים. חוק השבות אין לו דבר עם חוקי הגירה. זהו חוק ההתמדה של ההיסטוריה הישראלית. הוא קובע את העיקרון הגואל אשר בכוחו הוקמה מדינת ישראל.

חוק זה קובע שלא המדינה מקנה ליהודי חו"ל זכות להתיישב בה, אלא זכות זו טבועה בו באשר הוא יהודי, אם רק יש ברצונו להצטרף ליישובה של הארץ.

חוק החינוך הממלכתי קובע מהי הדמות החברתית והתרבותית שרוצה המדינה לעצב בישראל. דבר זה נקבע בסעיף השני של החוק האומר: "מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע; על אהבת המולדת ונאמנות למדינת ישראל ולעם ישראל; על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה; על הגשמה חלוצית; על שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות".

החוק לא הסתפק בקביעת הידיעות וסוגי ההשכלה שיש להקנות לנוער. הוא ראה צורך

להגיד למחנכים ולעם כולו, מהו מחוז חפצנו ההיסטורי שלקראתו אנו חותרים, מהי דמות החברה שאנו רוצים וחייבים לעצב בישראל. החוק קבע שאנו שואפים למשטר שאין בו אפליה, קיפוח, שעבוד, שלטון איש באיש; משאת נפשנו היא חברה חדשה מושתתת על חירות ושוויון, ללא תחרות וניצול, חברה שאהבת הבריות ועזרה הדדית הן הדבק הפנימי שלה. תורתנו מיצתה כל זה בפסוקים: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ", "וְכִי יָגוּר אִתְּךָ גֵּר בְּאַרְצְכֶם – לֹא תוֹנוּ אֹתוֹ. כְּאֶזְרָח מִכֶּם יִהְיֶה לָכֶם הַגֵּר הַגָּר אִתְּכֶם, וְאָהַבְתָּ לוֹ כָּמוֹךָ, כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא יט, 32–34).

חוק החינוך הממלכתי אינו מסתפק באימון לעבודה ולחקלאות. הוא תובע הגשמה **חלוצית**. בתביעה זו פועמת נשמת החוק. יתר על כן, נשמת המהפכה ההיסטורית שהתחוללה בתולדותינו בדור זה.

מה זאת חלוציות? זוהי הכרה בשליחות היסטורית והתייצבות ללא תנאי וללא רתיעה מכל קושי וסכנה, לרשות השליחות הזאת. חלוציות – היא עירוי כוחות היצירה הגנוזים בכל אדם, הגברתם והפעלתם והעמדתם לרשות הכול. חלוציות היא הכושר המוסרי וההכרח הנפשי לחיות יום יום לפי צו המצפון ולפי תביעת הייעוד. חלוציות – זוהי תביעת האדם מעצמו. זוהי הגשמה אישית של ייעודים וערכים שאדם מאמין בהם. זוהי הפניית יוזמת המדינה והעם לקראת יצירת חברה חדשה, עצמאות, חירות, שותפות ואחווה אנושית.

המכוון בשני החוקים – חוק השבות וחוק החינוך – הוא קיבוץ גלויות ועיצוב בישראל עם סגולה לאור גויים. שניהם לא ייתכנו בלי התאזרות חלוצית, בלי התייצבות ויוזמה יוצרת גם של היחיד וגם של העם והמדינה.

*

במלאות שלוש־עשרה שנים למדינה נתרחש בישראל מאורע יחיד במינו בהיסטוריה היהודית, מאורע רב משמעות מדינית וחינוכית לגבי ישראל והעולם כולו. ביום 23.5.1960 הכריז ראש הממשלה בכנסת הדברים הבאים:

> עליי להודיע לכנסת, כי לפני זמן־מה נתגלה על ידי שירותי הביטחון הישראליים אחד מגדולי פושעי הנאצים, אדולף אייכמן, האחראי, יחד עם ראשי הנאצים, למה שהם קראו בשם 'הפתרון הסופי של בעיות היהודים', כלומר השמדת שישה מיליונים מיהודי אירופה. אדולף אייכמן כבר נמצא במעצר בארץ, ויעמוד בקרוב למשפט בישראל בהתאם לחוק עשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י־1950.

לאחר חקירתו המוקדמת של א' אייכמן על ידי המשטרה הישראלית הובא אייכמן לדין לפני שלושה שופטים, בהתאם לחוק מיוחד שחקקה הכנסת, והמשפט נפתח ביום 14.4.1961 ונסתיים (הטיעון משני הצדדים) ביום 14.8.1961.

דעת הקהל בעולם כולו הייתה מתוחה לקראת משפט זה, וכל העיתונים הגדולים בארצות התרבות מסרו דו"ח מפורט ממהלך המשפט. לפני פתיחת המשפט נשמעו בארצות שונות דעות ביקורתיות על זכותה של ישראל לשפוט את אייכמן, בחלקן מטעמים פורמליים: אייכמן לא ביצע כל פשע בשטח ישראל, וישראל לא הייתה קיימת כלל בשעת ביצוע הפשע המחריד על

ידי הנאצים והנרצחים לא היו אפוא נתיני ישראל. בחלקן מטעמים מוסריים: לא ייתכן משפט הוגן ואובייקטיבי בישראל, כשרבים החיים בה חשו על בשרם השואה האיומה, והוריהם, נשותיהם, אחיהם ואחיותיהם ובניהם נספו על ידי הנאצים; וכל יהודי, גם אם לא סבל בגופו או לא פגעו במשפחתו, – נוגע בדבר מבחינה אמוציונלית עמוקה, ואינו מסוגל למשפט צדק ואובייקטיבי. היו גם יהודים בחוץ־לארץ ששללו זכות ישראל או פקפקו בזכותה לשפוט פושעים נאצים.

במהלך המשפט שינו רוב השוללים והמפקפקים דעתם, כי נוכחו בהגינות המשפט הישראלי, למרות הסבך האמוציונלי העמוק הכרוך בטרגדיה הנוראה של השמדה אכזרית של מיליוני בני אדם, נשים, גברים, זקנים, וצעירים, ילדים ותינוקות, אך ורק באשר הם יהודים.

פסק הדין במשפט זה יינתן רק בסתיו 1962, אולם לא פסק הדין הפורמלי והעונש הצפוי, ויהא אשר יהיה, הוא העיקר. אין עונש בעולם שיכפר במשהו על עוצם הפשע המתועב והמחריד שאין לו דוגמה בהיסטוריה האנושית.

המאורע של הבאת הפושע הנאצי למשפט יהודי בישראל הריבונית הוא יחיד במינו – כל זוהי הפעם הראשונה בהיסטוריה שלנו שרוצח בני עמנו הובא למשפט יהודי. משפט זה העמיק בהכרת העם היהודי בתפוצות ובהכרת דעת הקהל ההוגנת בעולם – כי מדינת ישראל היא **מדינת העם היהודי**. קורבנות הנאצים לא היו ישראלים. בימי השואה לא הייתה מדינת ישראל קיימת כלל. ששת המיליונים של יהודי אירופה שנחנקו, נורו, נעקרו, נשחטו ונקברו חיים על ידי הנאצים היו נתיני מדינות אירופה: גרמניה, פולין, הונגריה, הולנד, יוון, צ׳כוסלובקיה, אוסטריה, רוסיה, ועוד. ואף על פי כן חש העם היהודי כולו, ואיתו דעת הקהל הנאורה וההגונה בעולם, כי ישראל היא התובעת החוקית היחידה של ששת המיליונים, באשר היא מדינה יהודית בפועל, ומדינתם של הנרצחים בכוח, שזוהי אומנם מדינה המוגבלת ככל מדינה בשטח ארצה, אבל מסגרתה ההיסטורית היא יחידה במינה, והיא מגלמת **הרציפות ההיסטורית** של העם היהודי, ומלבד שונאי יהודים מושבעים או יהודים משומדים שהם ״עבדים מוסריים״ גם כשהם חיים בארצות חופש, לפי הגדרתו הקולעת של אחד העם (״עבדות בתוך חירות״), אין איש נבון והוגן בעולם שאינו חש ומודה בכך, כי הבאת אחד מראשי תלייני הנאצים לפני משפט ישראל הוא אקט של צדק היסטורי כלפי העם היהודי כולו.

אולם מלבד משמעות מדינית זו – היה למשפט גם ערך חינוכי רב. לדור החדש בישראל, שנולד על אדמת המולדת וגדל בתוך אווירה חופשית של מדינה יהודית, ולא חש מעולם טעם גלות ואולי גם לא ידע כלל מה נעשה לעם היהודי לפני עשרים שנה, – גילה משפט זה כל העומק הטרגי של עם בנכר, התלוי בחסדי זרים ומופקר לשרירות ליבם הנעוֶה של עריצים שונאי ישראל.

משפט זה גם חשף לעיני כל העולם את הסכנה המוסרית של שנאת ישראל, לאן היא עלולה להגיע, וכי אין כל ערובה, שמה שקרה בשנות הארבעים בגרמניה – לא יקרה עוד פעם באיזו ארץ אחרת, אם שנאת ישראל תשתולל כאשר השתוללה בגרמניה הנאצית.

מבחינה עליונה עמדו במשפט זה שני צדדים למבחן: 1. ישראל – התפעל לפי צו הצדק והחוק או לפי רגש הכאב והנקמה? ממבחן זה יצאה ישראל זכאית לגמרי בדעת הקהל ההגונה בעולם. 2. שליטי עולם שנלחמו בנאצים ומיגרו שלטונם – רוזוולט, צ׳רצ׳יל וסטאלין – הושבו גם הם על כס הנאשמים, כי הם יכלו להושיע ולהציל, אולי לא את כל היהודים המובלים לטבח, אבל רבים

מהם, אולי מאות אלפים ויותר. העשו הם חובתם האנושית בשעה איומה וגורלית זו? אם יש להנות נאשמים מהספק – יוגד שבנקודה זו נסתיים המשפט בתיקו.

ג. משימות

"הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם יִוָּלֵד גּוֹי פַּעַם אֶחָת?" (ישעיה סו, 8) שאל הנביא. ההיסטוריה של מדינתנו המחודשת ענתה על שאלה זו בשלילה גמורה. לא רק ביום אחד, אלא גם בשלוש־עשרה שנה. בזמן קצר זה נעשו אומנם גדולות. העם גילה עוז רוחו בהכריזו על עצמאותו כשעצם קיומו היה נתון בסכנה. הנוער הלוחם בשורות צבא־הגנה לישראל התאזר בגבורה בהביסו אויביו המרובים. העם היהודי בתפוצות גילה בפעם הראשונה בתולדות גלותו אחדות גמורה ושלמה, והתלכד באהבה ובגאווה סביב המדינה. גלויות דוויות ועשוקות ושבורות נתכנסו במולדת והפכו לעם בונה, יוצר ולוחם. מדינה קטנה וצעירה, נצורה ומוקפת שכנים אויבים העומדים לבולעה, רכשה עמדת כבוד ותהילה בזירה הבין־לאומית בכל היבשות. ארץ מקוצצת, הרוסה ונשמה – התאוששה בשוב בניה, ותיף ותפרח ותעדה עדייה ותניב פריה. נבנו חרבות עולם, שממות ראשונים קוממו, חודשו ערי חורב שוממות דור ודור.

אבל האומר: הגענו אל המנוחה ואל הנחלה – טועה, מטעה ומתחייב בנפש האומה; בנפש היהדות כולה, ולא רק בנפש העם בישראל.

שני ניצחונותינו הצבאיים המפוארים לא הבטיחו עדיין שלומנו וקיומנו. רק מתעתעים ומלהגים מסוגלים להגיד שמקור השנאה ורצון ההשמדה של שכנינו הוא לא בארץ שחזרנו אליה, שהם תובעים אותה לעצמם, אלא באיזה קו מדיני כלפי המעמד הפנימי או החיצוני של ארצות המזרח התיכון. מדינות ערב פלשו לישראל בליל 15 במאי 1948 מפני שאינם משלימים עם מציאותנו בארץ ועם עצמאותנו היהודית, וגם המתעתעים והמלהגים בתוכנו אינם מעיזים לוותר על השתיים.

ייתכנו חילוקי דעות על קו מדיני על הגושים, ורשאי יהודי וגם ישראלי נאמן לדרוש יחס כזה או אחר לשני הגושים וארגון כזה או אחר במרחב המזרח התיכון. אולם ביטחוננו אינו תלוי ומותנה בקו זה או אחר, אלא ביכולתנו להרתיע את הזוממים לכלותנו, ואם לא נצליח להרתיעם – כי אז לנצחם. רק בהיווכח האויב כי לא יוכל לנו, כי אנו מתבצרים ומתעצמים ואנו רוכשים ידידים בכל היבשות – נשב לבטח ונגיע גם לידי שלום עם שכנינו ולברית אמת. בזירה הבין־לאומית אנחנו מסוגלים להוות גורם־מה, אם כי בשום אופן לא מכריע. גם יחסי העמים במזרח התיכון – לא אנו בלבד נקבע. באזור זה יש לא רק ערבים ויהודים – אלא גם תורכים ופרסים, שמספרם עולה על מספר הערבים במזרח התיכון. מדיניותם תיקבע מתוך מצבם הפנימי, משטרם, שיקולי ביטחונם, צורכי התפתחותם ויחסיהם הבין־לאומיים. גם עמדת עמי ערב במזרח התיכון לא אנו נעצב ונקבע. משטר רודני או דמוקרטי, מלכותי או צבאי, נבחר או כפוי בארצות אלה – אינו תלוי ברצוננו, בשאיפותינו ובמדיניותנו. העמים הערבים, ככל העמים, פועלים מתוך גורמים פנימיים לפי מסורת, צרכים, אמביציות, הרגלים, פחד, שאיפות חולפות, שרירות ועוד.

אנחנו מהווים גורם, וגורם חשוב במזרח התיכון. אנו מהווים גורם גם כלפי עמי ערב. פעולתנו המקדמת אי אפשר שלא תהא לה השפעה – אבל השפעה זו עשויה להיות גם שלילית במנטליות

השלטת בתקופה זו בקרב הגורמים המכריעים בתוך עמים אלה. והרצון לעקרנו הוא לוהט היום לא פחות מאשר לפני שלוש־עשרה שנה, ומקורו היחיד הוא עצם קיומנו ועצמאותנו פה וגידולנו המתמיד. ואם לא נדאג **בשורה הראשונה** לביטחוננו ונשעה לדברי ההבל על אוריינטציה זו או אחרת בשטח הבין־לאומי או האזורי – נתחייב בנפשנו, וצורכי הביטחון קובעים גם הקו הבין־לאומי שלנו – באשר קיומנו קודם לכל דאגה אחרת שלנו.

אין ביטחוננו מחייב אותנו להתייחס לאיזו מדינה שהיא באיבה. זה לא עניינו להתערב במשטרים השונים השליטים בארץ זו או אחרת, בגוש זה או אחר.

אנחנו רוצים ביחסי ידידות עם כל העמים, אבל אין העולם מתנהג ופועל לפי טעמנו, צרכינו ושאיפותינו אנו. יש מדינה אחת גדולה באסיה שבראשה עומד מדינאי דגול ואוהב שלום בכל ליבו, והוא גם כמעט השליט היחיד ביבשת גדולה זו המקיים דמוקרטיה אמיתית בארצו, וזהו נהרו. ישראל לא פגעה במשהו באינטרסים של הודו. היא לא לקחה ולא קרעה ממנה אף שעל אחד, אף איש אחד, אף פרוטה אחת, אף נוצת כבוד יחידה. נהרו דוגל בניטרליות, ואין ספק שזו אינה על דרך הצביעות והתככים כדרך הניטרליות של כמה רודנים בארצות אחרות, אלא היא אמיתית, כלומר רצון לכבד במידה שווה כל העמים וכל המדינות ולהתכוון אך ורק להגברת השלום והאחווה והצדק הבין־לאומי בעולם. אף על פי כן מפלה שליט ניטרלי זה את ישראל לרעה, ואם כי הכיר בה למעשה, הריהו מסרב לקשור איתה יחסים דיפלומטיים תקינים. ממשלת ישראל עשתה כל מה שאפשר במשך כל השנים לשנות, לתקן מצב תמוה זה, והדבר לא עלה בידה, ואין היא יכולה לתת צו לנהרו. לנהרו יש שיקולים משלו – נכונים או לא, צודקים או לא, מעשיים או לא, בעיניו הם נכונים, צודקים ומעשיים, והוא הקובע, ולא רצוננו אנו.

את ביטחוננו עלינו לקיים לא בעולם אידיאלי, כפי שהיינו רוצים שיהיה, אלא בעולם זה כפי שהנהו וכפי שיהיה. ואם ישתנה – לא יהא השינוי כפוף לדעתנו ומותנה ברצוננו. קיום ביטחוננו מחייב מאמצים גדולים שילכו ויכבדו. אנו מעטים והם רבים. במלחמת הקוממיות היינו אחד נגד ארבעים. עכשיו אנו אחד נגד עשרים, אם כי גדלנו מאז פי שלושה, כי גם הם רבו מאז. באחוזים גדלו פחות מאיתנו. מבחינה אבסולוטית התרבו הרבה יותר מאיתנו. לנו נוספו פחות ממיליון וחצי, להם שישה או שמונה מיליונים.

לא תמיד הכמות מכריעה, זה נכון. אבל גם זה נכון, כי לא תמיד המעטים מנצחים. היתרון האיכותי יש ביכולתו להתגבר על יתרון כמותי, אבל אסור לנו להשלות את עצמנו, **כי בקלות נקיים את יתרוננו האיכותי, וכי אויבינו אינם מסוגלים כלל להתקדם מבחינה איכותית.**

אם כי האדם הוא הגורם הראשי במבחן הכוחות – יש ערך קובע גם לכלים. אנו חיים בתקופה הדינמית ביותר בתולדות המין האנושי. המדע והטכניקה מתקדמים במהירות מפליאה, והכלים שהיו מהמשוכללים אתמול ושלשום – נעשו היום או ייעשו מחר מפגרים, עוברים ובטלים. הכלים החדשים נעשים מדי פעם בפעם יותר ויותר יקרים, ולא קל להשיגם, ולא הכסף בלבד קובע. כלי מלחמה אינם סחורה עוברת לסוחר, בכל אופן לא בימינו אלה, בעולם מסוכסך, מסובך, מבולבל ובלתי יציב. בלי ידידות מדינית ובלי אמון מדיני, כמעט שאין להשיג הכלים הדרושים; לפעמים גם הידידות אינה מועילה – כי לבעל הכלים יש כל מיני שיקולים משלו, נכונים או לא נכונים – מבחינתנו אנו; השוקל לפי שיקולים משלו. בעיית ביטחוננו היא לכן משולשת:

1. כיצד לקיים **ולקדם** יתרוננו האיכותי;
2. כיצד להבטיח נכונות ידידינו שיציידו אותנו בכלים שבלעדיהם לא נוכל לעמוד;

3. כיצד לגייס האמצעים הדרושים למען השגת הכלים, גם במקום שיש נכונות למכור אותם לנו; ואם דבר זה הוא בלתי אפשרי (כי השגת אמצעים גדֵלים ורבים, ייתכן, לא תהא אפשרית) – כיצד להשיג הכלים בלא מחיר, בהשאלה, או במחיר מוקטן. ורק מרמים עצמם אלה האומרים "נשק נקבל אף מהשטן". "השטן" ייתן נשק לשונאינו בלבד. בלי ידידות ואמוּן – לא נקבל נשק. הניתן לנו לסמוך לגבי ביטחוננו על כוח חיצון – על או"ם, על גוש איזשהו, על ידידים (בלי מירכאות כפולות)?

כדי שנעריך כראוי חומר בעיית ביטחוננו יש קודם לענות על כל השאלות האלה תשובה שקולה, אובייקטיבית, בלא הונאה עצמית, בלי בריחה למפלטי קל ומדומה.

אין עם כעם היהודי ואין מדינה כמדינת ישראל המעוניינים במשטר עולמי בנוי על חוק, צדק ושלום, ומצויד בסמכות רחבה ובמכשירים יעילים להטיל מרותו העליונה על כל מדינה, למען הבטחת שלומם של כל העמים ושלטון החוק והצדק על כולם. ומשלושה טעמים מעוניינים העם היהודי ומדינת ישראל במשטר בין־לאומי כזה:

א. מורשת הנבואה העברית היא, במשך שלושת אלפים שנה חונך העם היהודי להאמין בחזון אחרית הימים וממנו שאב כוחות נפשיים לעמוד בכל התלאות האיומות שמצאו אותו בדרכו הארוכה.

ב. האנרכיה הבין־לאומית בזמננו, המשטרים הטוטאליטריים והרודניים, ומכשירי ההרס שנתן המדע החדיש בידי המעצמות – עלולים להמיט שואה על כל המין האנושי, והעם המפוזר בגויים עלול להיות הקורבן הראשון.

ג. קיומו של העם היהודי וביטחונה של מדינת ישראל תלויים בשלטון החוק והצדק והשלום ביחסי עמים, יותר מקיומו של עם אחר ויותר מביטחונה של כל מדינה אחרת.

ודווקא מפני נחיצותו החיונית והגורלית של משטר בין־לאומי זה – אסור לנו לפרנס עצמנו באשליה מסוכנת ומטעה כאילו משטר זה כבר קיים, ושמו או"ם.

או"ם כפי שהוא קיים בימינו אין לו הסמכות, אין לו היכולת ואין לו המכשירים להטיל רצונו על מדינות ריבוניות. ריבוי החברות באו"ם לרגל תקומת מדינות חדשות באסיה ובאפריקה לא הגדיל סמכותו ואחדותו של האו"ם, אלא, להפך. לשני הגושים המתחרים נוספו גושים חדשים, קטנים וגדולים, ותככי הצירופים הולכים ורבים; ישראל אינה שייכת לשום גוש, לא מפני שאינה רוצה. ודאי היו מעטים גם בישראל ה"מבורכת" בריבוי פלגיה וסיעותיה, שלא היו מתנגדים להצטרפותנו לגוש האסיאתי־אפריקני, כי אנו שוכנים על יבשת אסיה ומשמשים גשר ליבשת אפריקה וגם יש לנו ידידים לא מעטים בשתי יבשות אלו. אבל לנו יש רק קול אחד, ולליגה הערבית יש עשרה קולות, יש להם זכות וטו (למעשה בגוש זה) ולא ייתנו לצרף אותנו. כי לא מספיק רצוננו "להשתלב", "המשולבים" צריכים להסכים לכך – ויש מי שמפריע.

מצרים מפירה לא רק מגילת האו"ם ועקרונותיה ביחס לישראל, אלא גם משפט בין־לאומי והוראות מפורשות של מועצת הביטחון, בחוסמה לפנינו תעלת סואץ – ואין או"ם אומרות לרודן המצרי: הרף – כי אינו שומע.

אך גם זו תהא טענה מכשילה, אם מי שהוא יאמר שאין ממש וערך לאו"ם. או"ם היא הבמה העליונה של דעת הקהל האנושית בימינו, ואין לזלזל בערכה של דעת הקהל העולמית.

הנוכל לסמוך בביטחוננו על אחד הגושים המתחרים עדיין ביניהם על הגמוניה עולמית – הגוש הדמוקרטי והגוש הקומוניסטי?

ברית המועצות הייתה בין אלה שהצביעו באו"ם על הקמת מדינה יהודית, וצ'כוסלובקיה בעודה דמוקרטית ועצמאית לגמרי, וגם בקבלה את המשטר הקומוניסטי בראשיתו, עזרה לנו רבות במלחמת הקוממיות. אחר כך בא משפט פראג בשנת 1952 שבו "הודה" מרדכי אורן מ"השומר הצעיר" על פשעיו ומעשי החבלה שלו נגד "הדמוקרטיה העממית", וכן "הודו" על בגידתם סלאנסקי, קלמנטיס ואחרים מראשי המפלגה הקומוניסטית שנאשמו כסוכני האימפריאליזם, כמרגלים וכדומה. לא נשכח חסד רוסיה וצ'כוסלובקיה בשנים 1947/8, אבל זה זיכרון העבר שחלף. ברית המועצות וצ'כוסלובקיה לא התייעצו איתנו כששינו עמדתן והחלו לשלוח נשק לרודן המצרי – ביודעם למה נועד הנשק הזה. והנשק מברית המועצות מוסיף לזרום למצרים – אם כי השליט המצרי רודף את הקומוניסטים בארצו.

הנישען על הגוש הדמוקרטי – על נאט"ו? אין אנו חברים לגוש זה והוא לא קיבל על עצמו כל אחריות לביטחוננו.

הנסמוך על ארצות הברית?

על צרפת?

איש לא יטיל ספק בידידות של שתי ארצות אלה. מאז קמה ישראל נתחלפו הממשלות בשתי ארצות אלה – והידידות קיימת ועומדת, ובצרפת בוודאי שלא רפתה. קיבלנו ואנו מקבלים עזרה רבה מארצות הברית. וכל אחד יודע מהי צרפת לנו. ייתכן ששתי מדינות אלה מוכנות לעמוד לימיננו ביום פקודה. אולם, הנוכל לסמוך עליהן?

כותב השורות הללו שמע מפי אישים מכריעים בשתי ארצות אלה שלא ייתנו להרוס את ישראל, ולא היה לו כל ספק בכנות הדוברים וביכולתם. אולם הוא שכנע אותם שישראל לא תוכל לסמוך על עזרתם – **ולא מפני שהיא מטילה ספק ברצונם ובכנותם. והם שוכנעו**. ואין צורך לחזור כאן על הנימוקים.

כל מי שמזלזל בידידות שתי ארצות אלה ומציע לוותר עליה לשם ניטרליות, כביכול, הוא בלא יודעים אויבה בנפש של ישראל. על העם בישראל לדאוג לקיום ידידות זו ולהגבירה, ולא לחשוב שהיא מונחת בקופסה; אבל ביטחונה של ישראל תלוי בראש וראשונה – **ביכולתה להגן על עצמה בכוחות עצמה** ולהרתיע אויביה, עד שאויבים אלה יחדלו להיות אויבים.

*

לפני שבע שנים אמר ביירוד, פקיד גבוה במחלקת חוץ של ארצות הברית, ואחר כך שנים אחדות שגריר אמריקני בקהיר, כי "על הערבים להכיר בעובדת קיומה של ישראל, ועל ישראל להשתלב בארצות המזרח התיכון, ולא לראות עצמה כמרכז לעמים שונים שיש להם אמונה משותפת".

הנטייה הרווחת בתוכנו, לראות בכל איש שמביע דעה שאינה מקובלת עלינו או לא נוחה לנו – שונא ישראל – היא גילוי של חוסר בגרות מדינית ופרי תסביך נחיתות. שני דברים אלה אינם הולמים את העם היהודי בארצו, החייב – ובוודאי רשאי – לראות עצמו כשווה זכויות ושווה ערך לכל עם אחר בעולם. לא־יהודי מסוגל להגיד דברים שאינם מתקבלים על דעתנו, מבלי שמקור דבריו הוא שנאת ישראל. עלינו לקבל העובדה הטבעית והמובנת מאליה, שאין אנו עומדים במרכז העולם, ומדינאים שונים בארצות שונות דנים על בעיותינו לאו דווקא מתוך אהבה או שנאה, אלא מתוך ראיית הצרכים המדיניים של ארצם – ראייה נכונה או מוטעית – בלא שנאה ובלא אהבה לזולת.

לא קשה להוכיח כי בדבריו של ביירוד על היהודים בעולם כ"עמים שונים שיש להם אמונה משותפת", יש בורות גמורה בענייני היהדות. תפיסה זו כאילו הועתקה מהאנציקלופדיה הסובייטית החדשה, שבה נאמרו דברים אלה על היהודים כמעט מילה במילה.

אולם העצה שניתנה על ידי מר ביירוד לישראל – להשתלב במזרח התיכון, לא הומצאה על ידו. היא נשמעה לפני כן על ידי עסקני הסוכנות היהודית בניו יורק.

אולם מר ביירוד הבין לפחות מה פירוש האמרה "השתלבות ישראל במזרח התיכון" – היא צריכה לא לראות עצמה עוד כחלק של העם היהודי ועליה להפסיק כל עלייה יהודית. היה עוד יתרון בפנייתו של מר ביירוד: הוא לא פנה רק לצד אחד. הוא פנה גם לערבים שיכירו בעובדת קיומה של ישראל. אולם פקיד גבוה זה נעשה אחר כך, כאמור, שגריר אמריקני בקהיר, ולא חזר עוד על תביעתו מהערבים להכיר בעובדת קיומה של ישראל. הוא הכיר היטב מה ששליטי מצרים רוצים וזוממים, ולא חזר עוד, לא על פנייתו לערבים ולא על פנייתו לישראל.

אולם תביעת ביירוד נעשתה לתוכניתה של כת בישראל: הכנענים ואנשי הפעולה השמית. אומנם כת לא חשובה ולא בעלת השפעה – אך אמיתה וחשיבותה של תוכנית מדינית אינה נשקלת במספר דוגליה; יש לבחנה לגופה.

אין ספק שהשכנות הגיאוגרפית קובעת במידה ידועה מעמדו, דמותו וזיקתו של כל עם. אומנם כוחה של הגיאוגרפיה בימינו אינו יפה ככוחה בימי קדם, או בימי הביניים או אפילו במאה התשע־עשרה. הטלגרף, הרדיו, מטוסי הסילון קירבו מרחקים. אנו חוצים היום את האוקיינוס האטלנטי בשתיים־שלוש שעות; אנו שומעים ברדיו מה שנאמר בקצה השני של כדור הארץ; אין עוד חטיבות גיאוגרפיות הקרועות משאר חלקי העולם ומהוות לעצמן עולם שלום ומופרד. אף על פי כן הגורם של שכנות גיאוגרפית כוחו גדול גם היום. אולם גבולנו אינו רק ביבשה – בצפון, במזרח, בדרום – גבולנו גם בים; ואין חוף הים שלנו גבול ארצנו, כי הים הוא בלתי מחולק, והוא פתוח לפנינו כמו לפני כל עם אחר השוכן על חופי הים התיכון; כל עמי הים התיכון הם שכנינו ואין אנו זקוקים לוויזה של מישהו בים התיכון. רק הים הטריטוריאלי של כל מדינה – בין שהוא 3 או 6 או 12 מיל – שייך לעם שיושב על חופו. ים התיכון אינו ים כנרת שכולו בתחום מדינת ישראל. שטחו של ים התיכון הוא כשני מיליון ושלוש מאות אלף קילומטר מרובע, והוא שייך לנו באותה מידה שהוא שייך לעמים אחרים השוכנים על חופו. זהו שטח חופשי שאין עליו כל בעלות פרטית. אנו זכאים להתהלך בכל רחבי הים התיכון (והוא הדין ברחבי האוקיינוס האטלנטי במערב, ואחרי מערכת סיני – גם בכל רחבי ים סוף בדרום), ליהנות מאוצרותיו הגנוזים בתחומו ובמימיו – והם רבים וחשובים. הדיג הוא חלק מחקלאות. בימי המנדט לא היה לנו חלק בדיג כנרת ולמעשה גם לא בים התיכון. עם היותנו ריבונים נשתנה המצב. ואם השכנות הגיאוגרפית היא חשובה – והיא חשובה – הרי שכנינו הם גם תורכיה, בולגריה, יוון, יוגוסלביה, איטליה, צרפת, ספרד, פורטוגל, ולא רק המדינות הערביות. וכשם שאנו חלק של אזור המזרח התיכון, כך אנו חלק של אזור ים התיכון. אנו גם חלק מאזור ים סוף – ודרכו – גם מהאוקיינוס ההודי.

ביירוד שישב בקהיר והכיר מקרוב את שליטי מצרים הבין שאין טעם להטיף לישראל שלום עם הערבים, כי לשלום דרושים שני צדדים, ולביירוד אין עניין בריב המפלגות בישראל, והוא הפסיק לדבר על "השתלבות" ישראל באזור. אולם בטלנים ישראליים – ולא רק ישראלים – אינם פוסקים מדבר על כך.

נניח לרגע שהוקם השלום בין ישראל ושכניה הערבים, ושני העמים השמיים משתפים פעולה

בתחומי המדיניות, הכלכלה והתרבות במידה מקסימלית, כפי שישראל רוצה כל הימים, והכריזה על כך לא פעם. כלום תהיה אז ישראל רק מדינה מזרח תיכונית? התנתק קשריה עם שכניה בים התיכון – עם תורכיה, בולגריה, איטליה, צרפת? פינלנד היא שכנה קרובה של ברית המועצות הענקית. האם ראתה צורך להשתלב בברית המועצות ?היא שומרת על עצמאותה המדינית, מסורתה התרבותית ומשטרה הדמוקרטי.

ישראל אף אינה מדינה ים תיכונית בלבד. היא קשורה **קשר בל יינתק** עם "העמים השונים שיש להם אמונה משותפת", כלומר עם יהדות התפוצות. זהו הקשר הראשוני והעיקרי של ישראל, והוא קודם לכול קשר ושילוב אחר, באשר קשר זה הוא בחייה, בנפשה, במהותה ובעתידה של ישראל, וקשר זה קודם לכל התקשרות והשתלבות אחרת; ורק שוטה גמור או מתעתע מחוסר כל מצפון יכול להניח שעמי ערב "ישלבו" בתוכם את ישראל, השומרת כעל בבת עינה על הקשר עם "העמים השונים שיש להם אמונה משותפת", ועל קיבוץ גלויות של "עמים" אלה.

ה"מדע'" של האנציקלופדיה הסובייטית וה"יהדות" של "המועצה למען היהדות" של מתבוללים ומתכחשים אמריקנים שוללים אחדות העם היהודי, בגלל פיזורו בגויים. אולם מדינת ישראל נוצרה ומתקיימת ותוסיף להתקיים אך ורק הודות לקיומה של אחדות העם היהודי למרות פזוריו. מדינה זו נוצרה על ידי העם היהודי **ולמען** העם היהודי. זו זכות קיומה וזה תנאי קיומה. והיות והעם היהודי עם עולם – עושה את מדינת ישראל למדינה של עם עולם **ולמען** עם עולם.

היהודים בכל ארץ וארץ הם אזרחי הארצות שבתוכן הם יושבים, ובזכויותיהם ובחובותיהם הם שווים לכל שאר האזרחים באותן הארצות. וריבונותה של מדינת ישראל מוגבלת לתחומיה היא ולתושביה בלבד. אולם יש משהו מעבר – ולא בניגוד – לאזרחות וריבונות. עדות לכך הברית הצפון־אטלנטית, הקהילייה הבריטית, הגוש הקומוניסטי, הכנסייה הקתולית, התנועות האנושיות המרובות המשותפות לבני עמים שונים. וקיימת עובדה היסטורית יחידה במינה של עם יהודי מפוזר, שאין דומה לו בגורלו, בעברו, ברצון ייחודו וגם בחזון עתידו. כל זה הוליד את המדינה היהודית – בכוח כל אלה היא קיימת וגדלה, ורק בכוחם תתקיים להבא ותגדל – ובכוח הגידול גם תגיע לשלום עם שכניה.

תנאי ראשון לביטחון ישראל – זיקת ישראל לעם היהודי וזיקת העם היהודי לישראל. הא בהא תליא.

תנאי שני לביטחוננו הוא קיום יתרוננו האיכותי והגברתו. לא די שנבטיח יתרון איכותי לצבאנו – אלא לעם כולו. אין צבאנו אלא עצם מעצמו ובשר מבשרו של עמנו; ודמות העם תקבע דמותו של הצבא. אין דבר זה שולל ההנחה, שמאז קום הצבא הונחה ביסוד ארגונו ואימונו, שעליו להיות גורם מחנך ומלכד באומה ובית יוצר של נוער חלוצי לוחם. צבא־הגנה לישראל לא הכזיב בשטח זה; הוא גילה כוחו לא רק בשדה הקטל, אלא גם בכושר היצירה בשדה ההתיישבות. הוא לא רק בנה בעצמו יישובי קבע והיאחזויות, אלא גם חיזק כמאה יישובים קיימים, השלים למעלה מחמישים ושיקם עשרה יישובים. הוא הנחיל הלשון העברית ויסודות השכלה יהודית ואנושית לאלפים ולרבבות ונטע אהבת המולדת בלבב מאות אלפים.

אבל כשם שהצבא מסוגל להיות גורם מחנך ומעלה רמת **העם**, כן גם **העם משפיע על הצבא**, לטובה או לרעה. ליכוד העם או פירודו, מצבו הכלכלי, החברתי והתרבותי, הווייתו היומיומית, התקינה או הקלוקלית, יניקתו ממקורות מרעננים או מעופשים, הלך הרוחות ברחוב, בעיתונות,

בציבוריות – כל אלה משפיעים על הצבא לשבט או לחסד. אולם בימינו, בדור זה, יש שתי בעיות יסוד העלולות להטות כף המאזניים ההיסטורית לגבי הדור הצעיר, שטרם הגיע לצבא, לעלייה או לירידה, לגובה מנַשא ומחַסן או לשפל מנַוון ומסַכן.

גוש העלייה הגדולה של 13 שנים אלה, המיליון החדש שנתכנס מארבע כנפות הארץ, ריכז בתחומי ארץ קטנה זו **קטעי אומה** שהיו רחוקים זה מזה מאות ואלפי שנים, לא רק מבחינה גיאוגרפית אלא גם מבחינה אנושית, שנבדלו בלשונם, במנהגיהם, בהווי חייהם, ברמת חינוכם, במסורתם, בשיחם ובשיגם; ועם כל השוני הרב שיש בין העדות המרובות של העלייה החדשה, לארצותיהן, העדות האירופיות, האסיאתיות והאפריקניות, קיים במידה רבה הבדל כולל בין רובּה הגדול של העלייה החדשה ובין היישוב הוותיק, שהוא עד היום המנהל והמדריך הראשי ברוב שטחי החיים של העם והמדינה. אולם יישוב ותיק זה הוא שסוע בתוכו, יותר מהעלייה החדשה, מבחינה מדינית ומפלגתית, וכל מה שחילוקי הדעות בתוכו הולכים ומתמעטים או מתרככים – הפירוד הנפשי הולך ומעמיק, וזה מחבל במיזוג הגלויות ובחינוכו הממלכתי של העם, ומן ההכרח שהוא נותן את אותותיו גם בצבא, באשר אין החיילים אלא בני העם, וכל הנעשה במדינה מטוב ועד רע מגיע לאוזנם ולרוחם ומשפיע עליהם.

ויש עוד בעיה לא פחות חמורה.

אנו עומדים בדור זה על פרשת דרכים היסטורית בחיי העם היושב בציון. הדור הקשיש, גם זה שנולד בארץ או חי בה הרבה עשרות שנים, ודאי זה שבא הנה מהגולה – ספג לתוכו הצער, הביזיון והסבל של עם משולל חירות, מולדת, עצמאות, תלוי בחסדי זרים, אבל גם ינק ממסורת גבורה מוסרית של עם הנאבק על נפשו, מסורתו, אמונתו, חזונו, עצמאותו, ויש בו מן החיוב של סבל יוצר, של מחאה מתקוממת, של מאבק מחסן, של סיפוק המגשים, של חדוות המנצח, של מחולל התמורה הגואלת.

הדור הצעיר שנולד שנים מעטות לפני קום המדינה או לאחריה, לא ידע כלל טעם הגולה, מרירותה, קשייה ומאבקיה המרוממים והמחסנים. הוא מקבל את המדינה העצמאית היהודית, המעמד החדש של עם שווה זכויות, המולדת הנבנית והמחוננת – כדבר טבעי, נתון מאליו, שאינו מצריך כאילו כל מאמץ מיוחד.

ואם העולה החדש מצא במניחי היסוד של ההתיישבות החדשה בעיר ובכפר, מחיי הלשון ויוצרי התרבות וכוח ההגנה והצבא, את מנהיגי האומה וקיבל ברצון מרותם המוסרית, הרי בדור החדש, בנוער שבעשור הבא ואחריו, שיהווה רוב העם בארץ – כולם יהיו בעלי "ייחוס" שווה; והשאלה היא מה תהא דמותו הרוחנית והתרבותית של דור זה?

שאלה זו מחמירה לרגל עובדה ביולוגית מצערת, ואולי מסוכנת: המיעוט התרבותי בעם, העומד בראשו – והמדובר לאו דווקא בחברי מוסדות מנהיגים: ממשלה, ראשי עיריות, מוסדות המשפט, ראשי מפלגות, עורכי עיתונים, מורים בבתי ספר תיכוניים וגבוהים, אלא בציבור הרחב יותר, שהוא אומנם מיעוט כמותי בעם, אבל משקלו הסגולי מכריע עכשיו בכל שטחי החיים המדיניים, הכלכליים והתרבותיים – **מיעוט זה הילודה בתוכו היא קטנה.** ורוב העם, שלא זכה בחינוך ובמסורת התרבותית של מיעוט זה, הילודה בתוכו היא גדולה פי שניים או שלושה, והדור הצעיר של רוב זה יהווה בעשור הבא או כמה שנים אחריו, רוב מניין ורוב בניין העם בישראל. והוא אשר יטביע חותמו על כל המדינה ויעצב דמות העם. והשאלה היא – וזוהי שאלה גורלית – מה תהיה דמותו של רוב חדש זה, של ילידי הארץ או חניכי הארץ?

אם אין אנו רוצים ליהפך לעם לבנטיני ולמדינה לבנטינית – ומדינה לבנטינית יהודית לא תתקיים, כי לא תוכל לעמוד בפני שכנותיה הלבנטיניות הזוממות להכחידה, והן עולות עליה בכמותה פי עשרים ויותר – עלינו לראות בהעלאת חינוכו של הדור הצעיר, של **כל** הדור הצעיר, לא רק ללא הבדל עדות, אלא גם ללא הבדל מעמד כלכלי, משימה חיונית שאינה פחותה בחשיבותה ממשימת הביטחון גופא, מפני שהיא באמת משימה **ביטחונית**. כי רק בשמירת האיכות העליונה שלנו ובהעלאתה המתמדת של איכות זו, נעמוד.

ברור מאליו שאיכות זו דרושה לנו לגופה, גם אילו היה מתקיים מחר חזון ישעיהו ומיכה, "כִּי לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיה ב, 4; מיכה ד, 3). אולם חזון זה, שאין כל ספק בקיומו המלא, ואולי בעתיד לא כל כך רחוק, רצוי שיתקיים בעוד עם ישראל חי וקיים, ולא לאחר שתקום מזימת שוטנינו להכחידנו מגוי ולא ייזכר שם ישראל עוד. והמזימה הזאת עלולה להתממש אם נאבד עליונותנו האיכותית.

מדינת ישראל חייבת להציג לעצמה למטרה להקנות לכל הדור הצעיר בלא יוצא מן הכלל, אם הוריו אמידים או עניים, יוצאי אירופה או יוצאי אסיה ואפריקה, חינוך יסודי, תיכון וגבוה, זאת אומרת לתת לכל נער ונערה בישראל **חינוך אקדמאי**.

היה זמן שנסיכים ומלכים וקיסרים לא ידעו קרוא וכתוב, ורק יחידי סגולה, כוהנים ובני כוהנים, ידעו מלאכת מחשבת סתרים זו, שהנחילה להם מעמד מיוחד בעם. היום יודע כל איש בארצות אירופה ואמריקה הצפונית ויפן קרוא וכתוב, וזה נחשב לדבר טבעי ומובן מאליו. אין כל מניעה טבעית, תורשתית, עדתית וכלכלית שכל צעיר וצעירה בישראל, פרט למטומטמים ולנחשלים, ירכשו השכלה אקדמאית – אם המדינה תראה במתן השכלה אקדמאית המינימום התרבותי שיש להנחיל לכל צעיר וצעירה בישראל, ותהיה למדינה היכולת הכספית להבטיח הדבר הזה חינם אין כסף.

ברור שהמדינה לא תוכל לעשות זאת ביום אחד או בשנה אחת, ואולי גם לא בעשור הבא. צורכי ישראל מרובים ויכולתה מוגבלת, ויש לקבוע עדיפות לצרכים המתחרים זה בזה. אולם המדינה חייבת לדעת מחוז חפצה בכל שטחי פעולתה ומשימותיה, ולחתור להגיע אליו במהירות האפשרית ביותר מתוך מאמץ דרוך, ויש שלבים בכל מטרה: השלב הקרוב ביותר חייב להיות הקניית **חינוך תיכון** לכל נער ונערה בישראל; לכל תלמיד שאין יד הוריו משגת לשלם שכר לימוד – המדינה חייבת להעמיס הוצאות חינוך תלמידים אלה על שכמה. כלומר על כלל האומה, כי הדבר הוא בנפש האומה. כל תלמיד מוכשר שיסיים חינוך תיכון חייבת המדינה להבטיח לו חינוך גבוה, במטרה להגיע שלב שלב **להנחלת חינוך אקדמאי לכל הדור הצעיר** בישראל, ויהיה כל פועל חרושת, כל עובד חקלאי, כל סנדלר, כל פקיד, כל מחלק מכתבים בישראל – **בעל חינוך אוניברסיטאי**. צורכי ביטחוננו עולים בקנה אחד עם ייעודו ההיסטורי של העם בישראל – להיות עם סגולה ואור לגויים.

*

אולם גם דור צעיר של אנשי מעלה לא יעמדו מעטים בפני מרובים, אם לא יינתנו בידיהם הכלים הדרושים, שאינם נופלים בטיבם מהכלים המצויים בידי שוטניהם, ולמען הבטח השגתם של כלים אלה בעתיד, כאשר הובטחה עד עכשיו – עלינו **לטפח ולהדרך** קשרינו עם העמים המייצרים כלים אלה ומוכנים לספק אותם לנו – חינם או במחיר מלא. גם לאחר שנים לא יהיו עמי אסיה ואפריקה

(פרט ליפן) בין מייצרי כלים אלה. וגם ביבשת אמריקה רק שני עמים שותפים לכמה מעמי אירופה במערב ובמזרח בייצור בלעדי זה.

ישראל עמלה כל השנים לטפח יחסי ידידות עם כל העמים, מבלי לבדוק במשטרם הפנימי, אבל היא אינה רשאית להזניח, להחליש ולהפסיד ידידותם של העמים העוזרים לה בציוד צבא־הגנה לישראל, למען תרכוש במקומה ידידות המדינות המתייחסות אליה באדישות או במשוא פנים שלילי; בקביעת יחסיה של ישראל עם העמים לא יכריעו חשבונות העבר, אלא צורכי העתיד.

משנת 1937 ואילך, יש לעם היהודי זיכרונות מרים מיחסי בריטניה כממשלת המנדט, וגם כמה שנים לאחר הסתלקותה מהארץ, אבל ישראל לא הזניחה כל הזדמנות לשפר יחסיה עם בריטניה, כשהיה לכך סיכוי כלשהו, וגם הצליחה בכך, וזיכרונות העבר לא הניאו אותה מתיקון היחסים.

באירופה יש שתי מדינות שבמשך יותר ממאה שנים היו אויבות בנפש – גרמניה וצרפת. שלוש פעמים במשך שבעים שנה פלשה גרמניה לאדמת צרפת, החריבה אותה וקיפדה חייהם של מיליוני צרפתים, וגנרל דה־גול, שאיש לא יפקפק ברגשותיו הצרפתיים העמוקים וגם לא בזיכרונו ההיסטורי, עושה מאמצים להעמיק קשרי ידידות ושיתוף פעולה בין צרפת וגרמניה.

במדיניות החוץ שלה, חייבת ישראל, לא פחות מצרפת, לראות צורכי העתיד, ולא זיכרונות העבר שחלף ולא ישוב. כל מדינה הנכונה ומסוגלת לחזק ביטחונה של ישראל – חייבת ישראל להדק קשריה איתה, כי ביטחונה זה קיומה. במעמד הנראה בעין באות בחשבון רק מדינות מערב אירופה, לרבות גרמניה המערבית.

באותו זמן יש לדאוג להגדיל בלי הרף את יכולתנו הפנימית לייצר בעצמנו מקסימום של הכלים שיידרשו לקיום ביטחוננו, והעם בישראל חייב לדעת, שבלי חיזוק יכולתה היצרנית והטכנולוגית והגברת יצואה וחיסון עצמאותה הכלכלית, לא יצליח לקיים ביטחונו לאורך ימים.

ביטחון ישראל תלוי לא רק ביכולתו של הצבא ובטיב כליו, אלא גם בעוצמתה היצרנית של ישראל מבחינת הכושר המדעי, המקצועי והטכנולוגי, וגם מבחינת הכושר הכספי והכלכלי. המדע וההתעצמות הכלכלית של ישראל – הם שני מקורות לא־אכזב להגברת הביטחון. העלאת פריון העבודה, הגדלת היצוא, אכלוס מרחבים שוממים, הגברת החיסכון, העלאת הרמה הטכנית והידע, – כשם שהם דרושים ומועילים לגופם – כן הם הכרחיים לקיום הביטחון בימים הבאים.

*

אם כי הביטחון, בתנאים שבהם אנו חיים, בעולם מסוכסך ובקרב שכנים המתנכלים לעצם קיומנו, הוא בראש דאגותינו, אין הוא, ממצה כמובן, כל צורכינו הראשיים, וגם הביטחון כשלעצמו אינו מתקיים על צבא בלבד, ואפילו הוא מעולה ומצויד כהלכה. הצבא הוא גורם ראשי, אבל לא יחיד בביטחוננו, וגם ביטחוננו הוא רק צורך ראשון אבל לא יחיד. בלי ביטחון לא נתקיים, אבל לא נתקיים על ביטחוננו בלבד.

אנו מצווים על גאולת עם ישראל, על הפרחת השממה, על תיקון המשטר, על עיצוב חברה למופת, על העלאת אדם, על שירות למין האנושי. כל אלה לא ייעשו מאליהם.

"שמירת הקיים" – ויש דוגלים בישראל בסיסמה זו, ויותר מהדוגלים בה להלכה יש מקיימים

אותה למעשה – אין כמוה התכחשות סוררת לצורכי עתידה וציווי ייעודה של ישראל. אנו עומדים עוד בראשית דרכנו, גם בקיבוץ גלויות, גם בבניין המשק ובביצור עצמאותנו, המדינית והכלכלית, גם בליכוד העם וחינוך הדור הצעיר וגם בשטח המדיני והתרבותי.

אומנם בתקופה הקצרה של שלוש־עשרה השנים היו לעם כיבושים והישגים גדולים, מהם גם מופלאים; חוסל כמעט לגמרי חוסר העבודה ומורגש יותר ויותר חוסר עובדים; המצב הפרטי של כמעט כל התושבים הוטב במידה רבה, וישנה הרגשה של רווחה וכאילו גם איתנות; ובחוגים מסוימים, לאו דווקא בחוגי תעשיינים, סוחרים, יבואנים שהונם גדל בישראל, אלא גם בקרב עובדי־רוח לא מעטים, שמעמדם התבצר בהוראה אוניברסיטאית ובפרנסות אקדמאיות – יש שביעות רצון גדושה וחשש מכל שינוי ואי־רצון מכל תביעה קשה, נועזת, הקשורה עם חזון העתיד, "נהיה ככל הגויים" – אומרים, כאילו כבר הגענו לדרגה זו שהיא עדיין מאיתנו והלאה, ונפעל כעם "נורמלי", ואַל נתהלך ב"דמיונות" וב"הזיות".

שוכחים או מנסים לשכוח, שאנו רק 16% מהעם המפוזר בעולם, ועוד הרבה מאות אלפים ואולי כמה מיליונים, מצפים ונפשם יוצאת לגאולה במולדת; שוכחים שרק קצת יותר מעשרים אחוזים של אדמת המדינה מעובדת ומיושבת. לא רק ביטחוננו מפוקפק – אלא ששני המיליונים המכונסים בארץ עדיין לא הפכו להיות עם אחד, מלוכד בתרבותו, בלשונו, בהרגשתו הפנימית. משטרנו שאומנם אין דומה לו לחירות ולדמוקרטיה בכל הארצות השכנות ובכל המזרח התיכון וברוב ארצות שתי היבשות, שאנו משמשים להן מעין גשר – אסיה ואפריקה – לקוי ופגום, ואין כל ערובה לחסינותו מפני התנוונות; ואנו עדיין רחוקים מרחק רב ועצום מייעודנו ההיסטורי להיות עם סגולה ולאור גויים, אם כי רכשנו לנו מקום מכובד ושם טוב ואהדה רבה בכמה וכמה ארצות בכל חלקי תבל.

"שמירת הקיים" במובן המצומצם, שמירה על היתרונות הכלכליים, החברתיים והתרבותיים, שרכשו לעצמם מעטים בתוכנו – אומנם אין בה סכנה שתהיה לנחלת העם. העם היהודי הוא עם חכם ונבון. מעולם לא התקיים בתוכו מעמד פיאודלי; להפך – בתוכנו רווחת המסורת שכל ישראל בני מלכים הם. זוהי מסורת מבורכת ומקדמת; ואין סכנה שהעם ישלים לאורך ימים עם הפערים החומריים והרוחניים, שנהפכו לאני מאמין פוליטי, לא רק של הימין, אלא לאני מאמין חברתי גם של חלק, אומנם לא גדול, מהאינטליגנציה הישראלית, אולם הקיפאון המחשבתי והתאבנות המסורת המפוארת של שניים־שלושה דורות בתוך חלקים חשובים של המחנה החלוצי של העם, טומנים בחובם סכנות ממשיות להתקדמות מפעלנו.

גדלותה של העלייה השנייה הייתה בכך, שאם כי ידעה להעריך מורים וסוללי דרכים חדשות בהיסטוריה החדשה שלנו – לא הייתה כבולה **לשגרה** מגובשת ומאובנת. רבים מאנשי העלייה השנייה היו בין מעריציו של חוזה המדינה היהודית ויוצר ההסתדרות הציונית, אבל כשנעשו לאַל כל ניסיונותיו של הרצל בתקופת פעולתו הקצרה להשגת צ׳רטר כתנאי קודם לעלייה ולהתיישבות, ומתוך חוסר מוצא קיבל הצעת אוגנדה, התמרדו נגד מסורת צעירה זו, ועלו לארץ בנושאם בליבם שליחות צנועה ומכרעת – לרכוש המולדת בזכות עבודה עברית. צעירים אלה פנו עורף למלל המדיני העקר, ושמו פניהם לעבודה פשוטה, איטית וקשה, לעבודה ממש, ליגיע כפיים על אדמת המולדת; ומפנה מהפכני זה הציל בשעתו את התנועה הציונית מהסתאבות וכיליון.

ובשעה שהגרינבוימים והז׳בוטינסקים הלכו להלסינגפורס והמציאו תחליף למדיניות הציונית שהגיעה לקיר אטום – "עבודת החווה" – הניחו אנשי העלייה השנייה יסודות בריאים ושורשיים

למשק יהודי עצמאי, לכוח יהודי ברשות עצמו, לערכי חברה גואלים, ובעבודתם וערכיהם סללו הדרך להקמת מדינה יהודית, עיצבו דמותה הקיימת עד היום, והצילו תנועת התקומה הלאומית מהתאבנות ומהתנוונות מוסרית.

הערכים הגדולים שנוצקו ונעשו לאבני יסוד בטיפוח תקומתנו הלאומית והאנושית היו: עבודה, שמירה, תרבות עברית, ועיצוב דמות יישוב יהודי עצמאי, שגם בהיותו עדיין מועט, אינו תלוי בחסדי הרוב, במשק הרוב, בשלטון הרוב, ובכוח הרוב – אלא סומך על עצמו בלבד.

אנשי העלייה השנייה הצליחו בשליחותם באשר עמדו על שכמי העלייה הראשונה, מייסדי פתח־תקווה, ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה, יסוד־המעלה, משמר הירדן, רחובות, מטולה, וגם עמדו על שגיאותיהם. וכשם שלמדו מיוזמתם החלוצית, הראשונית, הנועזת, כך למדו גם מכישלונותיהם. העלייה השנייה הבינה שאין להסתמך על זכות הקניין והרכוש ועל הגנת זרים. המטען הרוחני, התרבותי, הרעיוני והמהפכני שהביאו איתם אנשי העלייה השנייה נטע בהם אמונה כמעט בלתי מוגבלת ביכולתו היוצרת של האדם העובד ובכושרו לעצב הסביבה לפי צרכיו וערכיו, מבלי להסתגל למציאות הקיימת ולתנאי הסביבה.

ערכי היסוד של העלייה השנייה היו צנועים ומעטים; עבודה, שמירה, תרבות עברית, כבוד האדם, כאיש כאישה, עזרה הדדית – כדבק חברתי, אולם עושרם הנפשי ועוז רוחם סייעו בידם להביא ערכים אלה לשיאי העלאת אדם, ולצקת דפוסי חברה חדשים שלא הייתה כמותם בזמן ההוא דוגמה בשום ארץ אחרת.

וכך נוצרו ערכי היסוד של תנועת הפועלים הארצישראלית, שבמידה רבה נהפכו במשך הזמן לנכסי צאן ברזל של תנועת התקומה הלאומית כולה. ערך העבודה כיסוד מוסד בחיי החברה; הסתמכות בלעדית על כוח עצמי; טיפוח הלשון העברית המקשרת כל הדורות בישראל וכל השבטים בעם היהודי; חקלאות כמקור חיותה של אומה עצמאית ואכלוס כל פינות הארץ; מעמד שווה לגבר ולאישה בחברה, בעבודה, בשמירה ובתרבות; עזרה הדדית במקום תחרות ואפליה; דאגת הכלל ליחיד ודאגת היחיד לכלל; ובראש וראשונה – התמכרות בלא תנאי לשליחות ההיסטורית של האומה, שמחוז חפצה הוא לא רק גאולת העם, אלא אחת מאבני הפינה בגאולת המין האנושי.

העלייה השלישית הוסיפה תנופה רבת־אונים משלה ליצירת העלייה השנייה, חישלה אחדותו של מעמד העובדים כנושא הייעוד של האומה בהתחדשותה ובהתעצמותה, כגרעין של עם עובד מתהווה, המניח יסודות למדינה יהודית למופת.

העלייה השנייה לא הייתה עשויה מעור אחד. רבים ושונים היו המקורות שמהם ינקה, וסגנון דבריה לא היה אחיד, אבל רצון אחד פעם בתוכה, ומגמתה הייתה לקראת ליכוד ואיחוד. בעלייה השלישית היו שינויי נוסחאות מרובים יותר, אבל המכנה המשותף שלה היה ערכי היסוד של העלייה השנייה. תנופת האיחוד והליכוד גרפה בני מחנות שונים, אם כי נתקלה בהתנגדות חילופי גרסאות. בשנת 1919 הוקמה התאחדות ציונית סוציאלית של המעמד העובד בשם "אחדות העבודה", שרצתה לכלול במסגרת אחת הפעולה המקצועית, התרבותית, ההתיישבותית והמדינית של פועלי ארץ־ישראל, והואיל והרוב ב"הפועל הצעיר" לא הוכשר עדיין לאיחוד זה, קמה בסוף 1920 הסתדרות העובדים, שאף היא לא הייתה ארגון מקצועי בלבד – כאשר רצו בודדים מתוך העלייה השלישית, שהיו כבולים לדוגמאות הקיימות בארצות אחרות – אלא ארגון המקיף כל הפעולות של המעמד העובד – המקצועיות, התרבותיות, המשקיות – פרט לפעולה מדינית־מפלגתית. בשנת השלושים קם האיחוד של כל אנשי העלייה השנייה ורובה המכריע של העלייה

השלישית, שליבם היה שלם עם רוח האיחוד, הייעוד והעצמאות המחשבתית של העלייה השנייה ונוצרה מפלגת פועלי ארץ־ישראל; ואיחוד זה, שהוליד איחודים בדמותו ובצלמו גם בגולה, הביא בשנת 1933 להגמוניה חלוצית ביישוב ובתנועה הציונית.

נשארו קבוצות מתבדלות, שאומנם ירשו וטיפחו רוב הערכים של העלייה השנייה בשטח היהודי והישראלי והמשיכו בנאמנות במפעלה ההתיישבותי החלוצי, אבל לא נכבשו למאמצי אחדות העובדים והאחדות החלוצית שהתמידו בעלייה השנייה, גם בארץ וגם בתפוצות. הם ראו כל עולמם לא בכלל האומה, אלא במפעל המיוחד, החלוצי שלהם. תחילה נתבדל "השומר הצעיר", שעדיין פסל לחלוטין כל ניסוח ורעיון מעמדי, ודגל בתורת פרויד ובתואר העדה או הקהילה; התפצלו פועלי־ציון שמאל, שראו בהסתדרות הציונית ארגון מעמדי בורגני, ובקרנות הלאומיות – מכשיר לשעבודו של מעמד הפועלים. הם התנזרו מהקונגרס הציוני – באשר אינו אלא נציג המעמד המדכא והמשעבד. נתבדלו חלק מהפועלים הדתיים והקימו מפלגת פועלים דתית־לאומית. כן נתבדלו פועלים רביזיוניסטים והקימו הסתדרות פועלים "לאומית". התבדלו גם כמה פועלים של מפלגת הציונים הכלליים, שנחלקו בימים ההם לציוני א׳ ולציוני ב׳, כלומר לפרוגרסיבים ולימין מהמרכז. קמה גם תנועה נפרדת של פועלי אגודת־ישראל, שמעולם לא היו קשורים בתנועה הציונית. בשנות הארבעים קמה במפלגת פועלי ארץ־ ישראל סיעה ב׳, שנתפרדה בשנת 1944 והקימה "תנועה לאחדות העבודה", במטרה מוצהרת כאילו לאחד כל הפועלים, ולפני קום המדינה התאחדה עם "השומר הצעיר" והליגה הסוציאליסטית שזה הקים, ונקראו שניהם "מפלגת הפועלים המאוחדת", עד שנתפלגו שוב בשנת 1954.

שני פלגים אלה, גם בפירודם וגם באיחודם, דגלו בהשתלבות ב"עולם המהפכה שבראשו עומדת ברית המועצות", ובשאלות מדיניות חוץ סיגלו לעצמם הקו של "כוחות המחר", כלומר, של הקומוניזם הסובייטי, והם ראו בהמשכת הדרך של העלייה השנייה: בניין חברה חדשה בדרך דמוקרטית בלבד ובאמצעים קונסטרוקטיביים – סטייה "רפורמיסטית".

לכנסת הראשונה (25.1.1949) ולשנייה (30.7.1951) – הופיעה מפ"ם כיחידה מלוכדת, אולם לכנסת השלישית (26.7.1955) כבר הופיעו כמפולגים ומפורדים, "השומר הצעיר" ותומכיו החזיקו בשם מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם) גם לאחר הפילוג, ובבחירות לכנסת השלישית נבחרו מהם תשעה צירים. סיעה ב׳ שנתפלגה ממפ"ם, יחד עם רוב פועלי־ציון שמאל, קראה לעצמה בשם אחדות העבודה – פועלי־ציון, ומהם נבחרו עשרה צירים. במועצת מפ"ם בחיפה (17.9.1954) הטיל מנהיג "השומר הצעיר", מ׳ יערי, את כל אחריות הפילוג על המשטר הסיעתי, או החטיבתי, שלדבריו רצו אנשי הקיבוץ המאוחד להשליט במפ"ם. אנשי אחדות העבודה, טען, הותירו לעצמם בתוך המפלגה את הדאגה לאינטרסים חטיבתיים. החשבונות החטיבתיים גרמו לכך, שבקליטת העלייה מתוך המפלגות הגדולות שלנו בפולין בזבזנו מקורות לא־אכזב. בתקופה שקדמה לפרישה נתנו המגמות הפלגניות את אותותיהן במיוחד – בתחום הביטחון. בקרב החטיבה "לאחדות העבודה" התחילו מרימים ראש אלמנטים המדמים בנפשם, כי יכול אדם להיות שוביניסט בביתו, ואינטרנציונליסט ואפילו לניניסט בצאתו; אם האיש המסמל את אחדות העבודה אומר, ימים אחדים אחרי הפרישה, כי שש שנים היה בשבי, הרי הקורטוב היחיד של אמת בגילוי זה הוא, כי כל ישיבתו במפ"ם הייתה ישיבת ארעי.

לעומת זאת, פרסמה מזכירות הקיבוץ המאוחד הודעה, כי ב־15 באוגוסט, 1952, שמו 22 נציגי "השומר הצעיר" וה"חזית" בוועדה המדינית קץ למפ"ם, וזו לשונה:

הפילוג בתוך המחנה החלוצי המהפכני של תנועת הפועלים בארץ, אינו נובע כלל ועיקר מצרכיו ועניניו של מעמד הפועלים וגם לא מצורכיהן של התנועות ההתיישבותיות. להפך, הפילוג הוא מכה שהונחתה על תנועת הפועלים והתנועה הקיבוצית. והקיבוץ המאוחד מטיל את כל כובד האחריות של אסון הפילוג על "השומר הצעיר", שגם בימים כה חמוּרים לתנועת הפועלים, למדינה ולמפעל הציוני הסוציאליסטי, המיר את הברית הפוליטית המבוססת על שוויון הזכות בין שתי תנועות קיבוציות ובין שתי חטיבות, באולטימטום של השתלטות, שלא יכול להביא אלא לפילוג.

ייתכן שיש הגזמות בהאשמות של שני הצדדים זה כנגד זה, ואיש צדדי אינו רשאי לעשות עצמו שופט בין שני הפלגים. אולם שני קיבוצים אלה, שיש להם זכויות רבות בהתיישבות הקבוצתית, זנחו את דרך המלך של רוב מניין ורוב בניין של פועלי ארץ־ישראל לאיחוד הכוחות ולסלול בכוח עצמנו ולפי צורכנו אנו, בלי כל חיקוי של אחרים, ובלי כל השתעבדות לתורות שצמחו על קרקע זר ובתנאים שונים לגמרי מאלה שפועלים בחיי העם היהודי ובישראל – הדרך לחברה החדשה.

כשעדיין היו שני הפלגים מאוחדים קיבלה מועצת מפ"ם שנתכנסה ב־24–25 דצמבר, 1952 (אחרי משפטי פראג הידועים לשמצה) החלטה האומרת, כי "מפ"ם רואה עצמה חלק בלתי נפרד של המחנה בעולם, שברית המועצות עומדת בראשו. אנו נעמוד בלי רתיעה לימין ארצות הסוציאליזם והדמוקרטיות העממיות בהגנתם בפני אויבים מבית ומחוץ, הגנה שהיא הכרח חיים לארצות הסוציאליזם".

מכאן מובן מדוע חטיבות אלו לא גרסו את החתירה המתמדת של העלייה השנייה וממשיכיה הנאמנים העדיפו את צורכי הכלל – כלל הפועלים וכלל האומה – על אינטרסים "חטיבתיים" ושללו כסטייה "רפורמיסטית" מסוכנת את המגמה ממעמד – לעם, שביסודה הונחה ההשקפה כי ענייני מעמד הפועלים ועניני העם כולו עולים בקנה אחד.

גם לא כל אנשי העלייה השנייה וממשיכיה ראו התמורות שחלו בחיינו בארץ ובעולם, והסיקו מתמורות אלה המסקנות ההכרחיות.

היישוב נהפך בינתיים לעם ריבוני. הקשיים וההגבלות לרכישת אדמה להתיישבות בטלו ועברו מן העולם. כל אדמת המדינה הועמדה לרשותנו. השלטון הזר, העוין, הלך. במקום קילוח חלש של עלייה זרמו לארץ המונים, והמונים אלה היו שונים ברמתם התרבותית ובחינוכם בגולה, במנהגיהם השונים והרחוקים מהעליות הקודמות. נפתחו שדות פעולה חדשים, מתרחבים, מסועפים. עלינו הוטלו כל שירותי המדינה. יחסינו עם העמים סביבנו ועם העולם הגדול נשתנו תכלית שינוי: גם הוחמרו, גם נסתבכו וגם נתעלו.

אנשי העלייה השנייה לא היו נתבעים. הוריהם, גם אלה שהיו ציונים, לא ראו עלייתם בעין טובה. המנהיגים הציונים בתקופה ההיא בכל הארצות וגם ברוסיה לא העלו כלל על ליבם דבר העלייה וחשיבותה.

אנשי העלייה השנייה היו רק תובעים, ורק מעצמם. הם לא תבעו דבר מאיזה מוסד שהוא, לא היה אפילו ממי לתבוע. המוסדות שהיו קיימים בארץ – היו רחוקים מהלך רוחם של אנשי העלייה השנייה כרחוק מזרח ממערב, והיו גם כאלה שהתנגדו להם בכל תוקף וגם נלחמו נגדם.

שדה הפעולה של אנשי העלייה השנייה היה מצומצם: עבודה בשדה, עבודה כשכירים במשק

זר, קבוצת דגניה, שבשנת 1961 מלאו לה 50 שנה, הייתה לאם הקבוצות וזכתה להקים בנים ובנות, נכדים ונינים, שילשים וריבעים לעשרות בכל קצות הארץ – נוצרה מתוך מאבק לעבודה עברית, בלי מחשבה תחילה להקים יישוב שיתופי של קבע. בשנים הראשונות היו חברי דגניה מקבלים משכורת חודשית, ורק בהדרגה הגיעו לעיצוב דמות חברה עובדת עצמאית, שהשותפות המלאה בה היא עיקר קיומה, ובצלמה ובדמותה קמו עשרות קבוצות וקיבוצים.

העלייה השלישית הרחיבה תחום העשייה: נוסף על החקלאות עבדה בכבישים, בעבודות ציבוריות ובבניין. וגם בעבודה זו הקימה ארגונים שיתופיים וקואופרטיביים. שלוש שנים לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם בוא זרם העלייה השלישית, הוקמה התיישבות עובדת בדפוס חדש – בדפוס של מושב עובדים. ואם כי עד קום המדינה רבו הקיבוצים מהמושבים, כי הנוער החלוצי שממנו באו בעיקר בוני ההתיישבות העובדת, ביכרו הדפוס השיתופי המושלם – הקיבוץ – על דפוס של משק פרטי מושתת על עזרה הדדית וקואופרציה בקנייה ובמכירה, הרי אחרי הקמת המדינה, כשהחומר האנושי של העולים היה שונה בתכלית מהעלייה שקדמה למלחמת העולם השנייה, היו בוני ההתיישבות ברובם הגדול מעדיפים את צורת מושב העובדים.

עם תקומת המדינה נפתחו, גם מחוץ להתיישבות חקלאית, שדות פעולה חדשים ליוזמה ולכושר של העולים ושל הדור הצעיר הגדל בארץ. נתפתחה תעשייה שדרשה עבודה מקצועית וידע טכני. הוקמו שירותים ממלכתיים – משטרה, בריאות, חינוך, סעד ועזרה סוציאלית, שאף הם דרשו כוחות מעולים. נפתח לפנינו הים – והספנות העברית הולכת ומתרחבת. נדרשו לדיג – לא רק בבריכות – אלא גם בים כנרת, בים התיכון, בים סוף ובאוקיינוס האטלנטי, התרחבו מוסדות המדע – האוניברסיטה והטכניון – שהוקמו כמה שנים לפני המדינה, והמחקר המדעי וההוראה בבתי הספר הגבוהים והתיכוניים דרשו כוחות מומחים. הצבא אף הוא דרש גם ידע רב וגם מסירות חלוצית, בייחוד בצבא הקבע.

אם כל מקור החלוציות לא דלל, כפי שנדמה לרבים, והנוער בימינו אינו נופל במאומה מהנוער בדורות הקודמים (גם אז לא היה כל הנוער חלוצי, לא הקדיש עצמו לעבודה חקלאית ולא הלך רובו לחיות בקיבוץ) – הרי פתוחים לפניו שערים לא של קריירה בלבד, אלא שערי עבודות חיוניות, שאין המדינה יכולה להתקיים בלעדיהן; שוב אין ההתיישבות העובדת בשתי צורותיה – קבוצה ומושב – הכוח המושך היחיד והסדן האחד למרץ החלוצי.

לא נסתלקה השכינה החלוצית – שגם "בימים ההם" הייתה מאירה פנים רק למובחרים – אבל היא פרשה כנפיה על שטחים רבים. כשהממשלה הנבחרת הראשונה קבעה לעצמה תוכנית משולשת: ביטחון, עלייה גדולה ורמת חיים הוגנת, ידעה שזוהי מעמסה על־אנושית, אבל היא בטחה בין השאר גם בעוצמה החלוצית הגנוזה בנוער שלנו, שיש בו כוח להעתיק הרים ולהפריח שממה.

עוצמה חלוצית זו דרושה לנו במיוחד לארבע משימות המיועדות לישראל: עיצוב דמות חברה חדשה לעמנו, חברת עובדים הבנויה על יגיע כפיים ועבודת רוח, ללא ניצול, קיפוח ואפליה; קיום צבא העולה ביתרונו האיכותי על כל הצבאות שמסביבו ונגדו; הפרחת השממה ומיזוג הגלויות.

הקיבוץ הוא גולת הכותרת של יצירתנו ההתיישבותית, אם כי יש מקום בחברת עובדים גם ליצירות חיים אחרות שאינן פוגמות בכבוד העובד ובפרי עבודתו, אבל בקיבוץ מתגלם ערך השותפות והאחווה האנושית במלואה, לפי העיקרון: "מכל אחד לפי יכולתו, ולכל אחד לפי

צרכיו". הקומונה אינה מיוסדת על שכר שווה ועבודה שווה לכל חבריה. הדבר השני לא ייתכן, הדבר הראשון אינו צודק. לעובד שיש לו ארבעה ילדים מגיע יותר מאשר לעובד שיש לו שני ילדים או אף לא ילד אחד, אם כי האחרון עובד אולי יותר טוב מהראשון. חברי קיבוץ אינם חייבים לעבוד אותה העבודה. קיבוץ שאינו מאפשר לאחד החברים בתוכו, שיש לו כישרון מיוחד לפיסול, לציור או לספרות, לעסוק באומנתו או באמנותו, אינו נוהג כשורה. אם בקיבוץ ייוולד איינשטיין ויכריחו אותו ללכת תמיד אחרי המחרשה או להגיש אוכל לחברים במטבח – יחטאו חטא כבד לאיש ולאנושות. אין תנאים שווים לאם מיניקה ולצעירה לא נשואה, ואסור שיהיו תנאים שווים. שותפות, זיקה הדדית, מתוך התחשבות מיוחדת עם הסגולה והצורך וההוויה של כל פרט, הוא עיקרון קוסמי עליון השליט בכל הטבע, וחזון אחרית הימים של נביאינו יתקיים רק אם העמים יכירו בשותפות שבין מדינות, אומות, בני אדם. הצו העליון של תורתנו "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" היא פרי התחושה העמוקה של השותפות האנושית האמיתית, והיא חלה בתורתנו, גם על הגר הגר בתוכנו. והחזון ש"לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" יקום כשהעמים יכירו בשותפות האנושית שביניהם, בלי יוצא מן הכלל.

הקיבוץ הוא הגוף המגלם בתוכו עקרון השותפות יותר מכל צורת חיים אחרת.

אולם ברגע שהגופים הקיבוציים נתפלגו, והשותפות בעבודה, במשק, בסיפוק צורכי יום יום נהפכה ל"קולקטיביות רעיונית" המפרידה בין קיבוץ לקיבוץ, ובין חבר לחבר באותו קיבוץ עצמו – ניחתה מהלומה מוסרית קשה על רעיון הקיבוץ והשפעתו המחנכת.

גם בימי העלייה השנייה, שבעיני רבים בימינו מצטיירת כתור הזהב המוסרי או החלוצי בתולדות העבודה וההתיישבות, לא היו כולם חלוצים, ולא הלכו לחיות בקיבוץ. אולם הקיבוץ שנעשה לממשות ציבורית עם העלייה השלישית, עורר כבוד בכל הציבור והיה לגורם מוסרי בקרב הנוער. התבדלות כמה קיבוצים מרוב הציבור העובד הביאה גם להסתיידות עורקים בתוכם. ולא היה דבר תמוה יותר בתולדות ההתיישבות מההתנגדות החריפה של דוברי שני קיבוצים – הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד – להתיישבות חבל לכיש. קיבוץ שאינו פתוח לכל איש הרוצה בחיי שותפות וראוי להם, וגם למי שאינו משעבד מחשבתו לרבי, למנהיג, או לרוב – מסלף ומסרס רעיון הקיבוץ ביסודו. הוא נהפך למנזר או לכת או לקרדום פוליטי ומפלגתי, ולא לצורת חיים שצריכה לשמש דוגמה לעם ולאנושות.

הקיבוץ בטהרתו הוא כליל השותפות האנושית, אבל לא הצורה היחידה והבלעדית של שותפות. יש לקיים שותפות כל העובדים – בין ביגיע כפיים ובין בעבודת רוח; יש לקיים שותפות של העם בהשלמת גאולתו, בביצור ביטחונו ובהבטחת עצמאותו הכלכלית, התרבותית והרוחנית. יש לקיים שותפות העמים, שותפות המין האנושי.

שותפות אינה שוללת חילוקי דעות. שותפות שוללת אדנות, שעבוד, ניצול. שותפים הם רק בני חורין, שווי זכויות. אבל אין שותפות מחייבת שפה אחת ודברים אחדים. שותפות לא תיתכן כלל במשטר טוטליטרי, בין שהוא ממלכתי, מפלגתי או קיבוצי. חילוקי דעות בקרב שותפים מרצון, שותפים בתום־לב, מתוך הכרת הערך האנושי והקוסמי העליון של שותפות – אינם מולידים שנאה, קנאה, נרגנות, אלא מרחיבים הדעת ומעלים ערך האדם.

ואם אנו, משום מצבנו המיוחד באזור ובעולם, זקוקים לצבא בעל איכות עליונה, וזאת אומרת – גם לעם בעל איכות עליונה, כי כעם כצבאו, לא די באיכות אינטלקטואלית, אלא גם באיכות מוסרית.

אם גם נוכל בעוד עשר או עשרים שנה להבטיח לכל צעיר בישראל בריא ברוחו ובגופו השכלה

אקדמאית, כפי שדבר זה הכרחי לביטחוננו, למיזוג הגלויות ולהעלאת האדם בתוכנו, לא נשיג מבוקשנו אם לא נעלה באותו זמן גם רמתו המוסרית של הדור הצעיר ושל העם בכלל. ואחד התנאים המוקדמים – היא אַחדות, אחדות העובדים, אחדות העם. רק באחדות כפולה זו תתגלה העוצמה המוסרית הצפונה בטובים שבתוכנו, והשפעתה תתגבר ותשתלט, לא בכפייה, לא בצו, אלא בדוגמה, במופת אישי. האקלים הציבורי בתנועת הפועלים ובעם ישתנה תכלית שינוי, ישתנו גם פני העיתונות, אם ייעקרו מתוכנו הפילוגים הבלתי מוצדקים הזורעים שנאה, חשדות, עלילות, חתירות, התנשאות שווא, ומחללים בעיני הציבור הערכים היקרים ביותר.

אין דבר שהוריד בשלוש־עשרה שנים אלה הערכים החלוציים בעיני רבים מהדור הצעיר בישראל – כקרע במחנה החלוצי והתאבנות כמה גופים חלוציים, ששכחו הכלל הגדול – שאין חלוציות אמיתית, אלא בשירות הכול: כלל העובדים וכלל העם.

הצו העליון של מיזוג הגלויות ושמירת ביטחוננו – הוא קיומו וחיזוקו של יתרוננו האיכותי – היתרון האינטלקטואלי והמוסרי של האדם בישראל. העלאה מתמדת של הדור הצעיר, חינוכו והשתרשותו בערכי היסוד הגלומים במיטב יצירתנו בארץ תלויה בעקירת הפילוגים והקרעים וההתגודדויות, שהם נטע זר, ממאיר, במהפכה ההיסטורית שיצר תקומתנו חולל בדורות האחרונים. לשם כך, אנו נתבעים גם לתקן הפגימות במשטרנו הדמוקרטי.

*

מניחי היסוד של המדינה באו ברובם מאירופה המזרחית, מארצות הבלקן ומגרמניה. בארצות אלה לא נתקיימה מעולם דמוקרטיה תקינה, ושיטת הבחירות היחסיות שהונהגה בהן הביאו להתנוונות הדמוקרטיה ולהקמת משטרים פשיסטיים או טוטליטריים. בבחירות יחסיות אין הממשלה נבחרת במישרין על ידי רוב העם, אלא על ידי קנוניות של גבאי המפלגות, ואין בה אופוזיציה אחראית. העם מאבד אמונו בממשלה ובאופוזיציה גם יחד. הסיעות המרובות הפונות לעם בשעת הבחירות ממהרות לשכוח כל אשר היללו או חיללו, שיבחו או גינו, בבואן לבקש מנדטים; והממשלות הקואליציוניות התלויות בחסדי סיעות קטנות, אין ביכולתן לפעול לפי צורכי העם, לפי ההתחייבויות שנתנו בשעת הבחירות, אלא הן נאלצות להיכנע לסחיטות של מיעוטים שרוב העם הצביע נגדם, אבל שותפותם דרושה למען קיים רוב, וכבוד הדמוקרטיה מתבזה. בכמה מארצות אלה ראינו שמפלגות קיצוניות משמאל מסייעות בידי מפלגות קיצוניות מימין, באשר שתיהן אינן מאמינות בליבן בדמוקרטיה ובכושר ההבחנה של העם. הבחירות היחסיות מרבות פיצול בעם, והפיצול מקטין ומכביד על כושר ההבחנה. בכמה ארצות שמהן באו רוב העולים שלנו הוקמו אומנם משטרים פשיסטיים, לאחר שהעם, או חלק גדול מהעם, איבד אמונו במפלגות ובמשטר הבחירות, וראה שדעתו אינה נשמעת ונשקלת, והמפלגות שנבחרו על יסוד מצע מסוים עושות ההפך; ומה שפסלו אתמול הן מכשירות היום, ולהפך; משטר זה מסוכן פי כמה בישראל.

היינו מנותקים אלפי שנים מחיים ממלכתיים, בלי קרקע מוצקה תחת רגלינו; ריחפנו בחלל ריק והתווכחנו על דברים מופשטים שאין הכרעתם המעשית בידינו, ולא הבחנו בין קוצו של יוד ובין דברים ממשיים, בין הווה ובין עתיד, בין עיקר ותפל, בין קיים ובין חולף, בין מוקדם ובין מאוחר. נטולי מסגרת ממלכתית המלכדת מדעת ושלא מדעת, נתפוררנו והתגודדנו והקימונו מסגרות לפי כל עיקומי המחשבה, וכל אחת התיימרה לחבק עולם ומלואו, לקבוע דרכה של האומה ושל

האנושות, בלי התחשבות הדדית, בלי אחריות משותפת, בלי זיקה עמוקה לכלל ולאינטרס העליון של הכלל.

גם במדינה – על סיכוייה וקשייה הגדולים – המשכנו וממשיכים במשחק הנפסד, ולמפלגות שנתקיימו בהסתדרות הציונית נצטרפו מפלגות שצצו בארץ וברחבי היהדות, ורסיסי מפלגות שנתפרדו ונתפלגו. בשום שאלה לא מצאו לשון משותפת – אולם הן התאחדו בקביעת שיטת בחירות יחסיות שתנציח ותגביר משטר הסיעות המרובות. "רוב" של 55 בכנסת של 120 רצה להנציח משטר הבחירות היחסיות שאי אפשר יהיה לשנות אותו, אלא ברוב של 80 נגד 40, ורק במקרה – כשלאחת הסיעות, מתוך טעמיה הסיעתיים, נראתה סכנה בדבר – הועמד הרוב הדרוש לשינוי שיטת הבחירות על 61.

אישי הסיעות כשלעצמם יכולים להיות אזרחים נאמנים וחרדים לשלום המדינה וטובתה. אולם הסיעה הקטנה על פי טבע מהותה, מעמדה ויכולתה, דואגת קודם כול לאינטרס של הסיעה, ומניעת אובדן מנדט אחד או תוספת מנדט אחד עומדת במרכז דאגותיה כשבאים לבחירות. עיני סיעה קטנה כזו מופנות תמיד לחוג הצר של בוחריה האדוקים והנאמנים, והיא מבליטה בשעת הבחירות, לרוב באופן קיצוני, מה שנדמה לה יעשה רושם עמוק בחוג הצר של בוחריה, מבלי להתחשב באינטרסים האמיתיים ובמכלול הצרכים של המדינה. אם סיעה כזו היא באופוזיציה – התנגדותה לממשלה משוללת כל רסן ומידה ודאגה ממלכתית. ואם היא מצטרפת לקואליציה ממשלתית היא עושה זאת קודם למען הבטיח תביעות כיתתיות, שרוב הבוחרים בעם לא היה מצביע לטובתן בשום אופן. משטר זה מנפח באופן מלאכותי הניגודים הסיעתיים, ויש גם שהוא ממציא אותם, אם אינם קיימים במציאות, כי סיעה קטנה מתפרנסת רק מניגודים אלה, אמיתיים או מדומים. קובע לא האינטרס הממלכתי הגדול, אלא השיקול הסיעתי הפעוט, אם כי כל סיעה מצהירה, ואולי גם בתמימות, שהיא מעדיפה האינטרס הכללי. אנו עדים בכל הבחירות בארץ, בלי יוצא מן הכלל, להפרזה חולנית בוויכוח הסיעתי ולניפוח ניגודים שאינם קיימים כלל ברחבי העם. כי העם ברובו הגדול מאוחד בשאלות העיקריות של המדינה: ביטחון, קיבוץ גלויות ומיזוגן, פיתוח הארץ על ידי עידוד כל יוזמה יוצרת, שאיפה לעצמאות כלכלית, לשלום ולכבוד בין־לאומי.

דמוקרטיה יציבה ותקינה אנו מוצאים כמעט רק בארצות, שלפי שיטת הבחירות בוחר כל אזרח בעד ממשלה א׳ או ממשלה ב׳, וזאת אומרת, בעד דרך א׳ או ב׳ בהנהגת המדינה. כאשר הוא בוחר את נציגו – הוא בוחר גם במי שהוא רוצה שיעמוד בראש הממשלה. זה מובטח על ידי בחירות מחוזיות, שבהן אזרח בוחר רק באיש אחד, שהוא שומע ובוחן ויודע דעותיו, ושומע את המתחרה בו, בורר בין השניים, ובבחירות הוא מצביע בעד הממשלה שהנציג שלו רוצה בה. אם הוא ברוב – נבחרת הממשלה שהוא בחר בה ויודע מראש, כי זו תהיה הממשלה, ואם הוא במיעוט הוא בוחר באופוזיציה מלוכדת ואחראית, ויודע מראש באילו שאלות האופוזיציה תתנגד לממשלה ובאילו תתמוך בה. סוד היציבות הדמוקרטית בארצות האנגלו־סקסיות הוא במבנה הדו־מפלגתי (מבנה זה לא משתנה אם מופיעה סיעה שלישית, שאינה מעלה ואינה מורידה). יכול בוחר להצביע בעד דרך, ובעד ממשלה הנאמנה על דרך זו, ולא בעד אות או בעד מאה ועשרים אנשים, שלעולם אינם נבחרים, ואינם קובעים לגמרי הדרך במדינה.

במשטר דו־מפלגתי מן ההכרח שמתגברת האחריות הממלכתית, לא רק של מפלגת הרוב ושל הממשלה, אלא גם של מפלגת המיעוט והאופוזיציה, כי מיעוט זה משמש אלטרנטיבה ממשית אם העם מוצא דופי בממשלה הקיימת. אצלנו חמש, שש, שבע או גם יותר סיעות מתיימרות להיות

אלטרנטיבה – כשדבר זה לא ניתן להתגשם מבחינה מתמטית. במאה ייתכן רק רוב אחד – חמישים ואחד או יותר, אולם ייתכנו כמה וכמה מיעוטים, ואין שום מיעוט מהווה אלטרנטיבה. במשטר דו־מפלגתי אין האופוזיציה רשאית לגלות התנגדות לא־מרוסנת ולא־אחראית וזלזול בצורכי המדינה. אולם סיעות קטנות יכולות לדבר כעולה על רוחן, כי הן יודעות שלא יצטרכו לקיים את אשר הן דוברות.

יש מקום בישראל לשתי מפלגות: אחת שרוצה בעיקר לשמור על הקיים בתיקונים קלים פה ושם, ורואה בהון הפרטי וביוזמה הפרטית החופשית מביקורת המדינה את המניע העיקרי לפיתוח. ואחת – הרוצה לשנות את הקיים בהתאם לחזון על חברה של שותפות עובדים, ורואה באדם העובד והיוצר, ביגיע כפיים או בתבונת הרוח, את הכוח העיקרי הבונה ומעצב את העם והחברה.

יותר מכל מדינה אחרת זקוקה ישראל למשטר דו־מפלגתי שמבטיח הכרעת העם למישרין בבחירת הממשלה; מגביר כושר פעולתה של הממשלה, יציבותה ויעילותה, מגדיל האחריות של האופוזיציה, ומביא לידי ליכוד מקסימלי בעם בשאלות שאינן שנויות במחלוקת.

רק משטר זה מסוגל לטפח ערכי הדמוקרטיה האמיתיים ולמנוע פיצול הגופים החלוציים שהוא בעוכרי הנוער בארץ.

*

דמות העם תיקבע על ידי החינוך שיינתן לדור הצעיר, על ידי המשטר הדמוקרטי שיוענק למדינה, על ידי ליכוד הכוחות החלוציים המסוגלים לשמש דוגמה חיה לעם.

בימי העלייה השנייה והשלישית היה מקום לחלוציות **אישית** בלבד, וחלוציות זו נדרשת גם עכשיו לאחר הקמת המדינה, ואולי יותר מאשר לפני כן; כי המשימות גדלו, רחבו והוכבדו, ובלי עירוי הכוחות הנפשיים המעולים ביותר, הגנוזים בדור הצעיר, קשה יהיה לשאת בעול הכבד. אבל חלוציות אישית **בלבד** לא תעמוד לנו עכשיו, כי בתקופה זו היא מוגבלת לחוג צר, ולמפעל ההתיישבות במדינה ולהפרחת הנגב והגליל דרושים כוחות עממיים רחבים. למפעלים חלוציים יש להגיע עכשיו בשני דרכים:

א. מהרעיון החלוצי למעשה החלוצי, כפי שנעשה הדבר בימי העליות הראשונות שלפני המדינה, וחלק מהנוער יעשה זאת גם עכשיו;

ב. ממפעל חלוצי שיוזם והוקם בכוח המדינה יבואו בוני המפעל לרעיון חלוצי.

בתנאים שנוצרו לאחר השמדת רוב יהודי אירופה שומה עלינו ללכת בשני הדרכים האלה. בניין חבל לכיש, ייסוד כפר ירוחם והעיירה דימונה, ראשית ההתיישבות במצפה רמון, פיתוח העיר באר שבע – כל אלה הם מפעלים חלוציים מובהקים שנעשו בדרך השנייה. חבל לכיש לא היה קם בלי יוזמה חלוצית של יחידים ובלי הדרכת כוחות חלוציים כרענן וייץ, לובה אליאב, לוי ארגוב ושאר העובדים הנאמנים והמוכשרים של משרד החקלאות ומחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. דימונה לא הייתה נבנית בלי היוזמה החלוצית של משרד העבודה – אולם הבונים היו יהודים "פשוטים" שבנפשם חבוי כבכל איש, זיק חלוצי של כיסופים משיחיים, והם, היהודים הפשוטים, יעשו את המלאכה – לעצמם ולהפרחת הארץ. המציאות החדשה במדינה הוכיחה, כי בכוח חזון ויוזמה חלוצית, בתכנון ממלכתי ובהדרכה נאמנה, אפשר לבנות יישובים חלוציים בשממה על ידי יהודים פשוטים. בחגיגת חמש שנות חבל לכיש השתתפו יהודים מכורדיסטן, מפרס. מהונגריה, ממרוקו, מתימן, מטוניס, מהודו, מפולין, מגרמניה, מתורכיה, ממצרים, מלוב

ועוד; איש מהם אינו דוגל ביודעים בחלוציות, אבל הם ביצעו אחד המפעלים החלוציים המפוארים בתקופת המדינה, שישמש דוגמה למפעלים חדשים שייעשו בצלמו ובדמותו. בניין הארץ והאומה מחייבים עלייה נוספת של מאות אלפים מארצות שבהן אי אפשר בתנאים הקיימים לתת הכשרה חלוצית. ארצות העלייה ההמונית הצפויה לנו בשנים הבאות הן צפון אפריקה ומזרח אירופה, ובראשן ברית המועצות. הדוגמאות החלוציות, הקיימות והיוזמה החלוצית הממלכתית יכשירו עליות אלה להמשכת המפעל החלוצי של הראשונים. נוסף על חינוך הדור הצעיר יש במפעלים חלוציים יזומים על ידי הממשלה ומבוצעים בכוח יהודים "פשוטים" מכשיר יעיל ביותר למיזוג גלויות ולהתבגרותן הממלכתית.

היוזמה החלוצית האישית והממלכתית – תידָרש מאיתנו עוד הרבה שנים, כי רק 20% של האדמה שברשותנו מעובדת ומיושבת.

*

כאשר באו בני ישראל הקדומים מן המדבר אל הארץ ראו אותה כארץ זבת חלב ודבש, ואין פלא שכך נראתה הארץ לנודדי מדבר שהתפרנסו ארבעים שנה ממן ונזקקו לניסים להוציא מים מן הסלע. לפי מיטב הידיעות שיש בידינו עד עכשיו (ועדיין אין אנו יודעים די על ספוני אדמתנו) אין ארצנו עשירה ביותר באוצרות טבע. אפשר אפילו לומר שזוהי ארץ דלה. ה"אוצר" החיוני ביותר שבלעדיו אי אפשר כלל להתקיים, מים, נמצא בה בכמות מצערה ומדאיגה. ברוב חלקי הארץ בדרום הגשמים מועטים או אין גשמים כלל. אוצרות פחם לא נמצא להם עד עכשיו כל סימן. גם נפט, שהגיאולוגים מאמינים במציאותו בכמה מחלקי הארץ, נתגלה עד עכשיו רק במידה זעומה, ובפינה אחת בלבד. קידוחי הנפט שנעשו עד עכשיו, פרט לחלץ, העלו חרס. רק בראש זוהר, הנשקף על פני ים המלח, נמצא גז – ולא נפט – בכמות לא קטנה.

שפע המים שבארצות השכנות – סוריה, ארם־נהריים, מצרים – פסח על ארצנו, ומים הוא המצרך ההכרחי ביותר, גם לצורכי שתייה לאדם ולבהמה, גם לחקלאות וגם לתעשייה.

ומשום כך עלינו לנצל במלוא היכולת את היתרונות האחרים שבהם נתברכה ארצנו; מעמדה הגיאוגרפי, אוצרות ים המלח, שני הימים שלה, המכרות בנגב ובמרחביו הגדולים.

קודם כול – מעמדה הגיאוגרפי. ארצנו שוכנת בצומת שלוש היבשות של העולם הישן – אסיה, אירופה ואפריקה שבהן למעלה משמונים וחמישה אחוז של המין האנושי. אסיה, היבשת שאנו שוכנים על קצה גבולה המערבי, היא ערש התרבות האנושית מימי קדם. היא מולדת כל הדתות הגדולות שנפוצו בקרב עמי התבל במזרח ובמערב, ובה שוכן רוב המין האנושי. באירופה שגשג המדע המודרני בארבע מאות השנים האחרונות, ואם כי ההגמוניה העולמית של אירופה מתחסלת במאה זו, עדיין היא משמשת כמרכז התרבות החשוב ביותר בעולם. אפריקה היא יבשת של עמים פרימיטיביים שכמעט כולם היו כפופים לקיסרויות קולוניאליות אירופיות עשרות ומאות שנים, אבל עמיה מתעוררים עתה לחיים חדשים ויוצאים לרשות עצמם. נשארו רק פינות מעטות – לא קטנות – שעדיין לא נשתחררו. המדינות החדשות באפריקה תופסות מקום חשוב בזירה הבין־לאומית הודות למספרן הגדל והולך. הקרבה הגיאוגרפית של ארצנו לשלוש יבשות אלה ולעמיהן יש לה ערך מדיני כלכלי ותרבותי רב־משקל.

ארצנו, למרות שטחה המצומצם, תפסה מקום חשוב בהיסטוריה האנושית הודות ליצירות הרוחניות של העם היהודי במשך אלפיים שנות קיומו הראשונות. ואם כי עדיין אנו עומדים

בראשית דרכנו, הרי ישראל המחודשת, למרות גילה הצעיר, שטחה המעט ומספר תושביה הקטן, מתחילה לרכוש חשיבות בין־לאומית, שאינה עומדת בשום יחס לגודל שטחה ולמספר תושביה, ובנו תלוי הדבר אם חשיבות זו תעלה ותגדל, או להפך, תרד ותקטן.

ים המלח הוא אחד ממאגרי האוצרות הטבעיים הגדולים והחשובים בעולם, וניצולו המלא עדיין עומד בהתחלתו. גם מבלי שיתגלו על חופו אוצרות חדשים (נפט, מעיינות מרפא ועוד), אין ספק שהאוצרות הידועים הנמצאים בים המלח וכמותם העצומה הם מקור כלכלי חשוב ביותר בארץ לא עשירה זו. גם מעמדו של ים המלח – במקום הנמוך ביותר על פני כדור הארץ – ייתכן שהוא עלול להיות מקור כוח רב.

היתרון הרב שיש לישראל הוא אולי בשני הימים שנתברכה בהם ארצנו: ים התיכון במערב, וים סוף בדרום. בתורה נקרא ים התיכון בשם ים הפלשתים, כי שבטי היוונים, שהפלשתים באו מתוכם, שכנו באיי הים התיכון, ועל חופו המערבי והדרומי. "וְשַׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם־סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים", נאמר בתורה (שמות כג, 31), אולם הבטחה זו נתקיימה רק בימינו. הנמל היהודי היחיד בימי הבית הראשון היה (בסירוגין) רק במפרץ ים סוף (באילת). הנמל היהודי בימי הבית השני היה יפו, על חוף ים התיכון, אבל עיר זו הייתה ברשותנו רק מימי החשמונאים ועד חורבן בית שני. בתנ"ך נזכרת יפו ארבע פעמים, אבל ניכר שלא הייתה אז ברשותנו, אם כי ברור שהייתה עיר נמל, שממנה ברח יונה הנביא, ודרך יפו הביאו ארזים מן הלבנון לבניין המקדש "כרישיון כורש מלך פרס", כפי שעשה לפני כן חירם מלך צור לשלמה המלך ("רפסודות על ים יפו").

שני ימים אלה מאריכים גבולות ארצנו עד קצות תבל. דרך ים התיכון עד חופי תורכיה באסיה הקטנה וארצות אירופה הדרומית. דרך ים זה יש לנו האפשרות לקיים מגע עם כל ארצות אירופה, אפריקה המערבית ועם ארצות אמריקה דרך האוקיינוס האטלנטי. מפרץ אילת וים סוף מחבר אותנו עם אפריקה המזרחית – ארצות הנילוס, חבש וטנגניקה, האי מדגסקר ועוד, ועם כל יבשת אסיה: פרס, בורמה, הודו והמזרח הרחוק. אין אנו זקוקים לתעלת סואץ, כי יש לנו מוצא ימי גם למזרח וגם למערב. (אין זה כמובן גורע מזכותנו המלאה להשתמש בתעלת סואץ לפי משפט העמים והחלטת מועצת הביטחון של או"ם.

מכרות הפוספטים, הגבס, החרסה, החלמיש והנחושת (ואולי גם ברזל) הנמצאים בנגב – עדיין אין אנו יודעים היקפם המלא וכמותם, אבל חשיבותם הכלכלית אינה מוטלת עוד בספק.

ניצול כל היתרונות האלה מותנה בדבר אחד: באכלוסו ובפיתוחו של הנגב. הנגב תופס רוב שטחה של מדינתנו, למעלה משישים אחוז של אדמתה. שטח זה היה מאז ומעולם מדבר שומם, אם כי לרגל מצבו הגיאוגרפי שימש מעבר ממצרים לערב ולארם נהריים ונמצאו בו עשרות ומאות יישובים של נוודים שהתפרנסו ממסחר, ממרעה ומחקלאות. מפני מיעוט הגשמים התקינו אגמים – אוסף השיטפונות בעמקים ובנחלים.

אין זה מקרה שהתיישבותנו המחודשת בדורות האחרונים התרכזה בצפון הארץ, ובעיקר בשטחים המצומצמים של עמק החוף, עמק יזרעאל ועמק הירדן. מאות שנים היינו גמולים ומנותקים מהאדמה ומעבודתה, ואחד הפלאים של תקומתנו הוא – שיבת בני עיר לכפר והשתרשות חנוונים, רוכלים, בחורי ישיבה ותלמידי אוניברסיטה בעבודת האדמה. גם בצפון נדרשו המתיישבים לעשות מעשי בראשית: להפוך ביצות לגנים פורחים, ובחדרה שילמו עשרות משפחות בחייהן על עמידתן העקשנית בפני ביצות וקדחת. גם בפתח־תקווה נאלצו לעזוב תחילה המקום מפני הקדחת, ושוב חזרו אליה והתגברו על מארת הטבע. בקשיים אלה נתקלו

גם מתיישבי משמר הירדן ויסוד־המעלה. במקומות אחרים נפגעו המתיישבים מאיבת שכניהם, ושנים רבות היו חייהם תלויים להם מנגד, כגון במטולה. ביישובים אחרים היו צריכים להילחם בחולות (בראשון־לציון) ובטרשים (בזכרון־יעקב). אולם היה להם הדבר החיוני והמרכזי ביותר לחקלאות – מים. אם ממטר שמיים ואם ממי אגמים (חולה וכנרת) ואם ממעיינות. וגם האדמה בצפון, פרט למקומות בודדים, הייתה ראויה לעבודת אדמה. מציאת אדמה פורייה וכמויות מים מספיקות הקלו על בני עיר להיאחז בחקלאות.

לא כן הנגב. כאן אין כמעט גשם ולא מי תהום, אלא במקומות מועטים, ולא בכל הנגב יש אדמה. אין פלא אפוא שמרחב זה עמד בשיממונו עד היום, ורק נוודים מעטים התפרנסו בקושי בשטח רחב ידיים זה, וגם אלה היו נאלצים לנדוד מזמן לזמן צפונה או מזרחה, למען קיים עדריהם ובני ביתם.

הישובים המרובים (של הנבטים) שהיו קיימים בנגב לפני אלפיים שנה ויותר – יותר משהתפרנסו מחקלאות ומרעה עסקו במסחר ואולי גם בשוד, כי הנגב היה מעבר לשיירות ממצרים לערב ולארם נהריים. ד״ר י׳ בראנד העלה השערה מעניינת כי הנבטים היו כת נזירים יהודים מצאצאי יונדב בן רכב, שעסקו בעיקר במסחר, והחקלאות בנגב פיתחו פליטים יהודים שברחו מחרב הרומאים אחרי חורבן בית שני. עובדה היא שעד המאה השישית התקיים יישוב יהודי באילת, והיה שלטון יהודי באי יטבה במצָרי אילת שנקרא היום טיראן, כפי שמעיד פרוקופיוס, היסטוריון יווני מהמאה השישית, יליד קיסריה שבארץ־ישראל, בספרו על מלחמות הפרסים והביזנטים. גם אחרי הכיבוש הערבי גרו יהודים באילת, ועוד בימי נוסעי הצלב, במאה ה־11 וה־12 נמצאו שם יהודים.

הנגב המשתרע על 12,000 קילומטר מרובע, ממפרץ אילת ועד צפונה לעין גדי, הוא עכשיו כולו ברשות ריבונית של ישראל, והוא רכוש המדינה. בשטח זה יש לנו עכשיו חמישה קיבוצים חקלאיים (רביבים, משאבי שדה, שדה־בוקר, יטבתה, עינגדי); היאחזויות נח״ל בעין יהב, בארותיים וקציעות; חוות נוער בבאר אורה, וארבע עיירות: עיר הנמל אילת (במקום שהיה לפני השחרור אום־רשרש), כפר ירוחם, שנוסד על ידי עולי רומניה, דימונה שנוסדה על ידי עולי מרוקו, מצפה רמון – על ידי מתיישבים שבאו מן הצפון להתיישב כאן; ובירת הנגב, באר שבע, המונה כבר קרוב ל־50,000 נפש, והיא הולכת וגדלה מחודש לחודש.

צינור מביא מן הירקון מים ליישובים המעטים בצפון הנגב. מי תהום נמצאו ביטבתה, בעין יהב, ואין ספק שאפשר למצוא עוד בערבה, נוסף על הבארות העתיקות מימי הנבטים. ועם הזרמת מי הירדן לנגב – לא יהיה מעצור להתפתחות מהירה בנגב גם של חקלאות וגם של חרושת. יש סיכויים ואפשרויות להקים בעשור הבא לפחות 15 עיירות חדשות בקצוות שונים של הנגב, כל עיירה של 10,000 נפש לפחות, שיתפרנסו בעיקר מתעשייה ומכרות, כאשר עושים עכשיו בכפר ירוחם, דימונה ומצפה רמון. אפשר יהיה להקים מספר לא קטן של יישובים חקלאיים, בכל השטחים שיש בהם אדמה ראויה לעיבוד. בהר הנגב, בחבל ערד, בערבה ובשטחים אחרים של הנגב יש כר נרחב לחקלאות ולמרעה. כביש אילת–באר שבע, שהתנועה בו הולכת ורבה, טעון הרחבה. ואין ספק שהרכבת צריכה בעוד שנים לא־רבות להגיע לאילת. ניצול ים המלח הוא עדיין בראשיתו, ויש לבנות כאן תעשייה כימית בממדים גדולים, וכן שורה שלמה של ענפי תעשייה כבדה. החלמיש באילת ובמצפה רמון הוא יקר ערך, ואילת עתידה להיות עיר נמל בין־לאומית, שסחרה עם אסיה ואפריקה המזרחית ילך ויגדל לממדים שעכשיו קשה לראות היקפם העצום.

האקלים בנגב הוא הבריא ביותר בישראל. החום אינו גבוה מבשאר חלקי הארץ, פרט לעמק ים

המלח ואילת. רוב הפירות (פרט להדר) מצליחים בנגב יותר מאשר בצפון הארץ. הפורענות היחידה בנגב – היא סערות החול, שאין עכשיו מנוס מהן גם בבתים סגורים ומסוגרים, ותקנתה המעשית היא מטע או ייעור סביב היישובים. העצים בנגב זקוקים למעט מים אם הם ניטעים באדמה לא מלוחה, ויש נטיעות חשובות, כגון דקלים, שגדלים גם באדמה מלוחה.

התעשייה בנגב תהיה מכוונת בעיקר ליצוא – לארצות אסיה ואפריקה. החקלאות – בעיקר לאספקת מזון: ירקות, פירות, ביצים וחלב – לתושבי הנגב, ולא יהיה צורך בהוצאות תעבורה מופלגות להובלת מזון וחומרים מתל־אביב לאילת. אדמת הנגב יכולה לספק כל המזון הדרוש ליישוב גדול.

אכלוס הנגב ופיתוחו לפי הקווים המרומזים ידרשו השקעה של מיליארד או שני מיליארד דולר בעשר השנים הבאות. אין זה למעלה מאפשרותה של המדינה וסיכוייה הממשיים.

שלוש הבעיות העיקריות תהיינה: אנשים, מים וכוח. הנגב הוא שטח אידיאלי לניצול אנרגיית השמש, כמעט 360 יום בשנה זורחת השמש במלוא זוהרה, ואין עננים בולעים קרניה, ועל אנשי המדע שלנו לקדם הטכניקה של ניצול עוצמת השמש. התחלה חשובה נעשתה כבר על ידי ד״ר תבור ועוזריו. אולם ספק אם אנרגיה זו לבדה תספיק.

הגז שנמצא בראש זוהר משמש מקור כוח חשוב. אבל ניזקק לתחנות כוח חשמליות כאלו שבנינו בצפון. עוד לא נעשה ניסיון ממשי לנצל הרוחות בנגב לשם כוח. ובעתיד לא רחוק נצטרך לבנות תחנות כוח אטומיות.

חלק מהמים הדרושים יימצא לנו על ידי אגירת מי הגשמים בסכרים, דוגמת הסכר בכפר ירוחם. מי הגשם המעטים היורדים בנגב הולכים עכשיו לאיבוד על ידי זרימתם לים המלח ולים התיכון. חלק מהמים יימצא לנו על ידי זיקוק המים המלוחים הנמצאים בפינות שונות של הנגב, אולם יהיה הכרח להשתמש גם במי הירדן והירקון. אשר לאנשים – חלקם מן ההכרח שיבואו מהצפון. אנשי מצפה רמון הראו דוגמה מזהירה. הבאים לא היו ״חלוצים״ מקצועיים, וכמעט כולם היו מסודרים בעבודה, ובאו ממקומות שונים בצפון, וכמעט איש לא עזב את הנגב. קבוצה גדולה של צעירים וצעירות מתכוננת לעלות לנגב בימים הקרובים. הקיבוצים הגדולים בצפון – אפיקים, גבעת ברנר, יגור, עין חרוד ואחרים יחדשו נעורי החלוציות אם ישלחו עשרות מחבריהם בעלי הניסיון, מבני 30–35, להתיישב בנגב. ״עלייה שנייה״ מבני הקיבוצים הגדולים לא תחליש אותם, אלא תעלה אותם ותעורר כוחות חלוציים נרדמים. יבואו רבים מהעלייה החדשה. תידרש עלייה לנגב מבעלי המקצועות: רופאים, מורים, מהנדסים ואחרים. כפי שהוכח ביישובי כפר ירוחם, דימונה ומצפה רמון – יש בקרב יישובים ותיקים בעיר ובמושבה בצפון, משפחות מכל העדות, שאין תו חלוציות רשמית מודבק למצחן או לשמן. והן מוכשרות להקים יישובים בנגב. הנגב נזקק לחלוצים בעלי ניסיון, מיוצבים וחדורי שליחות, ואלה ימשכו אחרים ״סתם״ יהודים, אם המדינה תדאג להבטחת התנאים להתערותם במקום: שיכון נאות, עבודה קבועה, מרפאות ובתי ספר, לא רק יסודיים אלא גם על־יסודיים. הזיק החלוצי גנוז בנפשו של כל יהודי. יש לדעת לגלותו ולהפעילו.

רק אם הנגב יאוכלס ויוציא לחמו מאדמתו לכל תושביו, והיצוא התעשייתי יבוא מהחרושת והמכרות שבנגב גופו – ימלא נמל אילת תפקידו הגדול, הנועד לו כמוצא לאוקיינוס ההודי והגשר לאסיה ואפריקה.

בשנה הראשונה לאחר מערכת סיני, בשנת 1957, הגיעו לנמל אילת 30 אוניות שיבואן הגיע ל־23,680 טונות, והפליגו מאילת 28 אוניות ויצואן הגיע ל־19,810 טונות; נוסף על כך הגיעו 27

מכליות שהביאו 429,857 טונות דלק. בשנת 1958 הגיעו 35 אוניות (יבוא של 28,124 טונות) והפליגו 35 אוניות (יצוא של 28,012 טונות), ובאו 66 מכליות שהביאו 1,081,585 טונות דלק. בשנת 1960 הגיעו 56 אוניות (בשנת 1959 – 42) היבוא היה 46,274 טונות, והיצוא 113,786 טונות, כמעט פי חמישה מאשר בשנת 1957.

אכלוס הנגב ופיתוחו, ביוזמה חלוצית רבת־היקף ובניצול כושר המדע והטכנולוגיה, יהיה מפעל בראשית מהיחידים במינם בעולם, והוא יהווה אבן שואבת לטובי הנוער היהודי מאנשי המדע בארצות הרווחה. לא דחף המצוקה, אלא המאור והכוח המושך של מפעל חלוצים אדיר, בעל משמעות מדינית, כלכלית ואנושית גדולה, ידבר ללב האינטליגנציה היהודית בארצות הברית, במערב אירופה, באמריקה הלטינית, בדרום אפריקה. מפעלי התעשייה בנגב ופיתוח נמל בין־לאומי גדול באילת ימשכו גם הון יהודי מהתפוצות, ולא הון יהודי בלבד. בבניין הארץ יהיה אכלוס הנגב ופיתוחו המפעל רב־הסיכויים שיאדיר את ישראל ויעלה כבודו ביהדות ובעמים.

*

כבר צוין לעיל שגורל ישראל כרוך בגורל היהדות בתפוצות, ולהפך.

מדינת ישראל היא מטרה לעצמה, וברכת קיומה היא בהיותה ובקיומה, היא גם אמצעי ומכשיר למטרה גדולה ממנה, והיא – גאולה מלאה ושלמה, יהודית ואנושית, לעם היהודי כולו, ברוח חזון אחרית הימים של ישעיהו ומיכה.

בהקמת המדינה כבש עם ישראל מחדש עצמאותו וריבונותו הממלכתית, שמאז גלות בבל, לפני יותר מאלפיים וחמש מאות שנה, לא הייתה קיימת אלא שתי תקופות קצרות, מימי שמעון בן מתתיהו החשמונאי אשר "שבר עול הגויים מעל ישראל" (142 לפני הספירה) ועד מלחמת האחים של בני אלכסנדר ינאי ושלומציון, אריסטובולוס והורקנוס (בשנת 63 לפני הספירה), ושנים אחדות בימי בר־כוכבא ורבי עקיבא שנסתיימה בשנת 135 לאחר הספירה.

המדינה הנחילה ריבונות ממשית, ריבונות בפועל, לעם היושב בציון והמתכנס בציון; היא הקנתה גם עצמאות בכוח לכל יהודי באשר הוא, אם הוא בן־חורין ורוצה לעלות לארץ ולהצטרף לבוני המדינה ומגיניה. ישראל, שלא כרוב הגדול של שאר המדינות, אין לה קרובי דת, לשון, תרבות וגזע. היא לבדד תשכון. "בעל בריתה" היחיד הוא העם בתפוצות. מתוכו יצאה, ממנו שאבה כוחותיה עד היום, וממנו תשאב כוחותיה בעתיד. ממנו היא נבנית. השותפות שבינה ובין יהדות התפוצות – אין היא מנוסחת בהסכם כתוב וחתום, אלא טבועה בהיסטוריה היהודית וחרותה בלב העם, בלב כל יהודי שחיה בו הזיקה ליהדות.

אומנם יש הבדל בין זיקת היהודי בישראל למדינה היהודית ובין הזיקה ההדדית הקיימת בין מדינת ישראל ובין היהדות. במדינה קיימת זיקת חובה, זיקה כוללת. אין האדם היהודי בישראל קשור בחלקו ליהדות, ובחלקו לרשות המדינה. שתי הרשויות השונות הקיימות לגבי יהודים בתפוצות אינן קיימות בישראל. כאן יש רשות אחת, ואין מחיצה בין עניינים, צרכים, מאוויים יהודים ואנושיים.

הזיקה שבין ישראל והיהדות בתפוצות היא זיקת רשות, חופשית, נפשית, כי כל יהודי בתפוצות עומד ככל אזרח אחר במדינה שבה הוא גר – ברשות המדינה, בכל השטחים שהמדינה עוסקת בהם, ומרותה חלה עליהם. בנידון זה אין הבדל בין יהודי ולא־יהודי בארצות המקיימות הלכה למעשה שוויון זכויות וחובות לגבי כל אזרחיהן.

אין בתפוצה זיקת חובה ליהדות, כשם שלא קיימת זיקת חובה לישראל, ולישראל אין כל סמכות חוקית, ממלכתית ופורמלית לגבי היהודים בתפוצות. אולם בשום ארץ, אפילו לא בארצות טוטליטריות, אין הזיקה הממלכתית מקפת וממצה כל חיי האדם. לאדם יש הרבה זיקות החורגות מתחום הסמכות הממלכתית – והן מושרשות בנפשו וברוחו של האדם. מסוג זה היא הזיקה ההדדית שבין מדינת ישראל ובין יהדות התפוצות.

מבחינת המשפט הבין־לאומי ישראל היא מדינה ככל המדינות, וסמכותה וריבונותה חלות אך ורק על היושבים בתחומי המדינה. אבל אין מדינאי נבון בעולם, היודע משהו על היהדות, שיתעלם מהזיקה הנפשית העמוקה הקיימת בין ישראל ובין יהודי העולם; דעת הקהל הנאורה בעולם וארגון האו״ם יודעים היטב, כי מדינת ישראל לא נועדה אך ורק ליהודים היושבים בתוכה, וכי מדינת ישראל ויהדות העולם קשורות זו לזו קשר בל יינתק, אם כי לא משפטי וממלכתי. ידיעה זו היא נחלת ההכרה הבין־לאומית, והיא העובדה המרכזית בחיי העם היהודי בזמננו. אין כל ״אמנה״ בין העם היהודי ובין ישראל, ולא נחקק כל חוק ״מעמד״ מיוחד ליהדות בישראל ולישראל ביהדות. ה״מעמד״ הזה טבוע בהיסטוריה היהודית. העם היהודי הוא גורם מכריע בחיי המדינה, והמדינה היא גורם מכריע בחיי היהדות.

אין מספרים מדויקים על גודל היהדות בארצות שונות. לפי השנתון האמריקני היהודי משנת 1961 – היו בשנת 1960 בעולם 12,800,000 יהודים, מהם 6,450,000 באמריקה הצפונית והדרומית; 3,710,000 באירופה, כשני מיליונים (כולל ישראל) באסיה, 540,000 באפריקה, 68,000 באוסטרליה ובניו זילנד. מיהודי אירופה נמצאים, לפי השנתון, 2,268,000 בברית המועצות, ו־390,000 בשאר ארצות הגוש הקומוניסטי באירופה (ברומניה 225,000, בהונגריה 100,000, בפולין 40,000, בצ׳כוסלובקיה 18,000, בבולגריה 7,000 וביוגוסלביה 2,000).

לפי ידיעות ממקורות אחרים יש בברית המועצות כשלושה מיליונים יהודים.

במערב אירופה המרכזים הגדולים הם: באנגליה 450,000, בצרפת 350,000, בתורכיה (כולל גם תורכיה האסיאתית) 50,000, באיטליה 45,000, בבלגיה 35,000, בגרמניה 30,000, בהולנד 27,000, בשווייץ 19,000, בשבדיה 14,000. מחוץ לישראל המרכז הגדול ביותר באסיה הוא בפרס: 80,000 יהודים, בהודו 25,400, בכל שאר ארצות אסיה פחות משלושים אלף.

מחוץ לארצות הברית הקיבוצים הגדולים ביבשת אמריקה הם: בארגנטינה 400,000, בקנדה 250,000, בברזיל 125,000, בצ׳ילה 30,000, במקסיקו 26,000, בכל שאר ארצות אמריקה (פרט לארצות הברית) 46,950.

המרכז היהודי הגדול בעולם הוא בארצות הברית. לפי השנתון הוא מנה בשנת 1960 – 5,531,500 יהודים, זהו רוב מוחלט של כל יהודי התפוצות. והוא גדול לא רק בכמותו, אלא גם ביכולתו הכלכלית, התרבותית ובהשפעתו המדינית, שהן עולות במידה רבה על האחוז שלו מהאוכלוסין הכלליים שבארצות הברית. מעמדו של מרכז זה הוא כמעט יחיד במינו בתולדות התפוצה. באופיו הוא שונה בתכלית מיהדות אירופה, גם בתקופת גדולתה הכמותית והאיכותית לפני מלחמת העולם הראשונה.

באירופה היו במאה התשע־עשרה שני סוגי מדינות:

מדינות לאומים, כרוסיה או אוסטריה־הונגריה, שהכירו עקרונית בקיום אומות שונות בתוכן; אם כי נתינותן הייתה משותפת; והייתה הבחנה ברורה וחוקית בין נתינות ובין־לאומיות; וליהודים לא היה קשה לעמוד ביהדותם ככבני עם מיוחד עם לשון משלו.

מדינות חד־לאומיות, כאיטליה וצרפת, שלא ידעו כל הבדל והבחנה בין נתינות ובין־לאומיות.

כל נתין צרפתי או איטלקי היה גם צרפתי ואיטלקי, ומלה אחת סימנה את שתי התכונות Na-tionalité, שפירושה גם לאומיות וגם נתינות. לאחר האמנציפציה פשתה ההתבוללות בקרב היהודים בארצות אלה, כי היהודים רצו להיות בני העם שבתוכו ישבו, ונבדלו רק בדתם (אלה שרצו לשמור על הדת, או שלא רצו להמיר דתם).

והיה דרוש מאמץ רוחני ועיוני רב, – ומאמץ זה נעשה בעשרות השנים הראשונות להופעת הציוניות המדינית באירופה המערבית – שיהודי גרמני יעקור עצמו מהגרמניות, ויראה עצמו כבן העם היהודי, גם אם הוא הוסיף לחיות בגרמניה ודיבר בלשון הגרמנית. הוא נשאר רק נתין גרמני, אבל לא גרמני לפי לאומיותו. אולם אלה היו רק מיעוט בקרב יהודי מערב אירופה עד הופעתו של היטלר.

ארצות הברית שונה משני הסוגים של ארצות אירופיות אלו. אין ארצות הברית מדינת לאומים, ואינה מכירה בקיום **אומות** שונות בתוכה. כל אזרח אמריקני הוא אמריקני לפי לאומיותו, ולא רק לפי נתינותו. אין הבחנה בין נתינות ובין־לאומיות באמריקה. אבל אין אמריקה עדיין חד־לאומית כאיטליה וכצרפת. אמריקה מנתה בשעת מלחמת הקוממיות שלה (בשנת 1776) רק כשלושה מיליונים תושבים, עכשיו היא מונה 180 מיליון. הגידול הוא בחלקו מריבוי טבעי, אבל רובו הוא מהגירה, שהיא עדיין נמשכת (אם רק בממדים קטנים מאז מלחמת העולם השנייה). העם האמריקני, פרט לאינדיאנים, הוא בן מהגרים או צאצאי מהגרים, מכל ארצות אירופה (במקצת גם מאסיה) ומכושים שנמכרו כעבדים מארצות אפריקה, בעוד אמריקה הייתה נתונה תחת שלטון בריטי ועד 1860, כשמלחמת האזרחים הביאה לביטול העבדות בארצות הברית.

הלשון הממלכתית, שהיא חובה על כל בתי הספר היא – אנגלית, אבל כל **עדה** – אין עמים מוכרים, אבל קיימות עדות של רשות – רשאית ללמד בניה, נוסף על הלשון האנגלית, גם לשונה הלאומית, וגם להוציא עיתונים וספרים בלשון העדה. כל הילדים חייבים להתחנך בלשון האנגלית, אבל מותר לכל עדה לפתוח ולהחזיק בתי ספר של יום א׳ או גם בתי ספר **עדתיים** שלמים הפתוחים יום יום ומלמדים בלשון העדה, בתנאי שמכסת הלימודים שהיא חובה ממלכתית תילמד באנגלית.

מיליוני היהודים שזרמו לארצות הברית החל משנת 1880 ואילך – היו תחילה מדברים וקוראים בלשונם היידיש, שהייתה שפת הדיבור של תשעה מיליון יהודים לפני מלחמת העולם הראשונה, (יהודי תורכיה וחלק מיהודי הבלקן דיברו לאדינו). עיתונות וספרות יידיש הייתה אז נחלת רוב יהודי אמריקה. אולם הדור השני של המהגרים כבר התחיל לעבור לאנגלית כשפת הדיבור שלו, ויידיש הולכת ודועכת, ושני העיתונים היידים המופיעים עדיין (״פאר־וועראטס״ ו״טאג–מארגען־זשורנאל״) מספר קוראיהם הולך ומתמעט עם מות החותמים הוותיקים. ואם הדור השני עוד יודע לדבר יידיש עם הוריו ולפעמים גם בינו לבין עצמו, הרי הדור השלישי, שהוא עכשיו הרוב המכריע ביהדות ארצות הברית, אין לו כל זיקה ליידיש, ואינו שונה בהליכותיו, בלשונו, בהרגליו ובהווי שלו מכל שאר התושבים האמריקנים. אין ליהודי בארצות הברית צורך להסתיר יהדותו או להתבייש בה. כל תושבי אמריקה הם מהגרים, בני מהגרים או נכדי מהגרים ויניהם. סבא של נשיא אמריקה הצעיר קנדי היה מהגר מאירלנד. כמו בין כל תושבי אמריקה מתרופפת הדת גם בקרב היהודים, אם כי היהדות האדוקה נעשית יותר אדוקה מאשר בארצות אחרות. רוב היהודים, גם החופשים, משתייכים לבית כנסת או ל״היכל״, כפי שהרפורמים קוראים לבתי הכנסת שלהם. אבל ההתבוללות בפועל, שלא מדעת, מתקדמת בצעדי ענק, אם כי חיוניותה של **העדה** היהודית עולה אולי על זו של כל עדה נוצרית באמריקה (אירלנדית, איטלקית, פולנית, שבדית ואחרות).

תקומת המדינה היהודית נסכה רוח חדשה ביהדות אמריקה. היא איחדה אותה, הפיחה בה גאווה יהודית, זקפה קומתה והעניקה לה תוכן ופעולה המעשירים חיי היהדות.

התנועה הציונית בארצות הברית לפני קום המדינה תרמה תרומה חשובה בעזרה חומרית לבניין היישוב ובמאבק הרעיוני והמדיני לטובת הבית הלאומי, ומשנת הארבעים ואילך – לטובת הקמת המדינה. ציוני אמריקה הוציאו מתוכם שני חלוצים רמי מעלה: הנרייטה סאלד וד"ר י"ל מגנס. אולם התנועה בכללה לא נצמדה לרצון ולצורך של שיבת־ציון. הבית הלאומי והמדינה היהודית היו לפי השקפת ציוני אמריקה, לצורך היהדות שמחוץ לארצות הברית.

עם קום המדינה נתלכדה היהדות האמריקנית כולה (כיהדות בכל שאר הארצות) סביב המדינה, והגישה לה עזרה חומרית ומדינית, ולא נשאר כל הבדל בין ציוני ולא־ציוני, פרט לשני קצוות מימין ומשמאל (קומוניסטים והמועצה למען היהדות) ששללו הקשר בין היהדות ובין מדינת ישראל.

יהודי אמריקה, אלה שקוראים לעצמם בשם ציונים, ואלה שאינם נזקקים לשם זה, מחבבים את ישראל, אבל רואים עצמם כאמריקנים לכל דבר. ארצות הברית היא ארצם, והם חלק מהאומה האמריקנית.

האידיאולוגיה של ההתבוללות שנפוצה במאה התשע־עשרה באירופה המערבית ובקרב בודדים גם באירופה המזרחית, אינה נחלת יהודי אמריקה, אבל **ההתבוללות למעשה** חזקה בארצות הברית לא פחות משהייתה בארצות מערב אירופה. אין התבוללות זו מונעת עזרה כספית ומדינית מישראל. נוסף למגבית ולמלווה הפיתוח מתרחבת השקעת הון במפעלי תעשייה ומלונות בישראל. מתרבים הביקורים בישראל. ישראל הנאמנה לאחדות העם היהודי ומכירה בזיקה ההדדית שבינה ובין יהדות התפוצות, אינה רשאית להיות רק מקבלת, היא חייבת גם לתת. עצם תקומתה, ניצחונותיה הצבאיים המפוארים במלחמת הקוממיות ובמערכת סיני, מפעל הבראשית של פיתוח הארץ, קליטת מיליון עולים, הישגי המדע הישראלי, עליית כבודה של ישראל בזירה הבין־לאומית – כל אלה הם מַתת ברכה מצד ישראל ליהדות התפוצות. אבל בכך לא סגי.

ישראל חייבת לדאוג ולעזור להגברת החינוך העברי בדור הצעיר של יהודי אמריקה; להפיץ ידיעת ההיסטוריה היהודית ומקורות היהדות בקרבו, והיא צריכה לאמץ מגע מתמיד ומקרב לבבות בין אנשי רוח ישראלים ואנשי רוח של יהודי אמריקה. כן עליה להקים מפעלי תרבות משותפים בשטח המחקר של ההיסטוריה, הספרות, האמנות, ההגות היהודית; להחליף מורים ותלמידים ולעודד "עלייה לרגל" לישראל של תלמידי בתי ספר תיכוניים וגבוהים, נציגי עדות וחוגים שונים ביהדות. בעיקר עליה לעצב **דמות העם בישראל כעם סגולה**, שיהווה כוח מושך לעידית של יהודי ארצות הברית. כל מה שנאמר על יהדות אמריקה הולם פחות או יותר היהדות בכל ארצות הרווחה: בקנדה, באמריקה הלטינית, במערב אירופה, בדרום אפריקה ובאוסטרליה וניו זילנד. בארצות אלו אין דחף ממשי, מדיני או כלכלי, – בכל אופן, לא בתקופה זו, לעליית המונים. אך אין זאת אומרת שלא תיתכן עליית אנשי מעלה, עידית של נוער חלוצי, אנשי רוח ומדע. עלייה זו תלויה בישראל לא פחות מאשר במועמדים לעלייה.

עד היום פנתה ישראל כמעט אך ורק לעזרה חומרית ומדינית. היא לא נתנה דעתה על הדור הצעיר בארצות הברית, באנגליה ובארצות אחרות, המחפש לא רק שכר גבוה וחיי מותרות, אלא תוכן רוחני לחיים. התעמולה הנעשית למשיכת הון לא תמצא מסילות ללב הדור הצעיר, המוכשר לתת את עצמו למפעל היצירה בארץ־ישראל. רק אנשים שידעו להביא את המאור הבוקע מהמפעל הישראלי, והם אלה שהמאור הזה מאיר את חייהם הם בישראל, ימצאו שפה משותפת עם טובי

הנוער היהודי בארצות הרווחה, וכוח המושך של מפעל בראשית חלוצי ימשוך נוער זה לישראל בעבותות אהבה וחדוות יצירה.

החרדים בארצות הברית להשארת הנפש היהודית גם בתפוצות חייבים להקדיש מאמציהם לשניים: לחינוך צברי לנוער ולהגברת הזיקה האישית לישראל, על ידי ביקורים, לימוד של שנה לפחות בבית ספר תיכון וגבוה בישראל, שנת שירות בהתנדבות בישראל, בצבא־הגנה לישראל, או בבניין משקי סָפָר, ועלייה חלוצית.

*

עיצוב דמות העם בישראל כעם סגולה – אינו רק צורך היהדות בעולם. זהו צורך חיוני של ישראל, כמוקד היהדות העולמית וכאומה עצמאית.

"אנשי מעשה" בתוכנו המדברים בשם המדע, כביכול, מנסים לשכנע אותנו שעברו ימי ה"משיחיות", ועלינו לפעול מהיום והלאה כעם "נורמלי", ככל העמים. אין ספק שעלינו חלים כל חוקי הטבע כעל עם אחר, כי אנו כמותם בשר ודם ובני תמותה. וכל מי שיודע שה"נס" הגדול ביותר בטבע – הוא הטבע עצמו כפי שהוא, יודע שניסים בניגוד לטבע אינם מתרחשים. גם בתולדותינו לא נעשה שום דבר בניגוד לטבע. אין זאת אומרת שלא היה כל הבדל בין תולדות עמנו ובין תולדות עמים אחרים; בעצם, יש שוני בכל עם, בכל איש, שוני פחות או יותר ניכר, בולט, לטובה או לרעה. אין שני אנשים שווים, וודאי שאין שני עמים שווים. יוון בימי אייסכילוס וסוקרטס הייתה שונה מכל הארצות סביבה, והיא תרמה לאנושות יצירות פאר שתעמודנה לעד.

ישראל מימי משה ועד אחרוני הנביאים הייתה שונה מכל העמים סביבה. ושוני ישראל לא היה כשוני העם היווני. לא נכון לומר שתרבות יוון היו לה רק פרחים ולא פרי, כשם שלא נכון כי היצירה הישראלית הקדומה הייתה רק דתית־מוסרית. היו ביוון שוחרי צדק, כסוקרטס ואפלטון, והיו בישראל יצירות אמנותיות כשיר השירים, רות וסיפורי המקרא. אולם נכון הדבר שהגניוס היהודי הצטיין בלהט המוסרי שבו, ולהט זה קיים את העם היהודי, בשעה שכל שכניו נטמעו ונשמדו מגוי, ואין להם זכר אלא בזיכרונות קדומים או בשברי חרסים.

בניגוד לכל חכמי העמים בימי קדם ציפו גדולי ישראל לעתיד, לאחרית הימים; הם לא ראו תור הזהב, כיוונים וכאחרים, בעבר שחלף, אלא בימים יבואו, והם הנחילו לנו חזון הגאולה שקיים אותנו בגולה והביא אותנו עד הלום. חזון הגאולה היהודי היה בשנים אלה:

א. "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הֱפִיצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדַּחֲךָ בִּקְצֵה הַשָּׁמָיִם מִשָּׁם יְקַבֶּצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקָּחֶךָ, וֶהֱבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירִשְׁתָּהּ וְהֵיטִבְךָ וְהִרְבְּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ" (דברים ל, 3–5).

ב. "וְאָשִׁיבָה שֹׁפְטַיִךְ כְּבָרִאשֹׁנָה וְיֹעֲצַיִךְ כְּבַתְּחִלָּה, אַחֲרֵי כֵן יִקָּרֵא לָךְ עִיר הַצֶּדֶק, קִרְיָה, נֶאֱמָנָה. צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה וְשָׁבֶיהָ בִּצְדָקָה" (ישעיהו א, 26–27).

ונביאינו לא הסתפקו בחזון גאולה יהודית כפולה, גאולה מדינית ומוסרית, כלומר חירות וצדק. אלא חזונם כלל גם גאולה כלל־אנושית של צדק ושלום בין עמים:

א. "לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיהו ב, 4).

ב. "לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים" (שם יא, 9).

נביאינו לא היו מיסטיקנים – הם היו אנשי חזון. התבוננותם חדרה לעומקי ההוויה האנושית וצרכיה היסודיים. הם הכירו שאנו לא נתקיים אם לא נקיים "עיר הצדק" ולא נהיה עם סגולה; והאנושות לא תתקיים – אלא בשלוט השלום בין עמים והארץ תמלא דעה את ה'.

מקומנו בעולם יובטח כעם בן־חורין אם נסייע להקים עולם יותר טוב, יותר אנושי, יותר צודק; לא בעושר, לא בכוח, לא במספר, אלא בדוגמת חיינו נסייע להגביר הצדק, האחווה והשלום בין עמים, ורק על ידי כך נבטיח גם שלומנו.

*

הגורמים הקובעים מדיניות החוץ של ישראל הם: צורכי הביטחון, קיבוץ גלויות, טובת היהדות בעולם (בכלל זה פתיחת שערי **היציאה** ליהודים הרוצים לעלות), סיוע לעמים חדשים במידת היכולת, חיזוק שוחרי שלום בעולם.

שלושת הגורמים הראשונים אינם טעונים כל הסברה נוספת. אבל יש לעמוד על תרומת ישראל לעמים חדשים ולחיזוק השלום והאחווה בקרב המין האנושי. התמורה הגדולה שנתחוללה במפה העולמית – חיסול שלטון עם בעם ויציאת עמי אסיה ואפריקה משעבוד לחירות ועצמאות, פתרה בעיה אחת והולידה בעיה לא פחות חמורה.

כשהשתחררו כמה עמי אירופה במאה התשע־עשרה וברבע הראשון של המאה העשרים מכפיפות לקיסרויות גדולות, כגון איטליה, פינלנד, הונגריה, צ'כוסלובקיה, ליטא, לטביה ועוד – לא היה הבדל כלכלי ותרבותי בין השליטים ובין הנשלטים. העמים האירופיים שהיו כפופים לשלטון זר באירופה לא היו ירודים בחומר וברוח מהעמים השליטים. לא כן העמים המשתחררים באסיה ובאפריקה. העוני, התחלואה וחוסר החינוך של מאות מיליונים תושבי הודו לא חוסלו עם פירוק האימפריה הבריטית ויציאת הודו משעבוד לחירות ולעצמאות. הוא הדין ביבשת אפריקה. העמים המשתחררים ביבשת השחורה הם עמים פרימיטיביים, שעצמאותם אינה אלא ראשית תקומתם, והם זקוקים לפיתוח, לחינוך, לשירותים מסודרים.

ישראל הקטנה, הצעירה והעמוסה עול כבד של ביטחון, קליטת עולים ופיתוח ארץ נשמה, נעשתה בתקופה הקצרה של קיומה לגורם חשוב בסיוע שהארצות החדשות זקוקות לו. מבורמה ומהודו, מציילון ומקמבודיה, מגאנה ומחבש, מניגריה המערבית והמזרחית, מטנגניקה, מקניה ומאוגנדה, ממאלי ומסנגל, מוולטה העילית ומחוף השנהב, ממדגסקר ומקונגו (של ברזאוויל), מגיניאה ומקונגו (של ליאופולדוויל), מניגריה ומטוגו ועוד באים צעירים וצעירות לישראל ללמוד קואופרציה, חינוך נוער, דרכי נח"ל, התיישבות, שירותי מדינה; וישראל שולחת מומחים ומדריכים לארצות אלה ללמד טיס ושיט וארגון נוער, וסידור עבודות ציבוריות ושירותים ממלכתיים.

אין ישראל מסוגלת ואין היא מתיימרת להתחרות בשטח זה עם מדינות עצומות ועשירות, אולם אין זה מקרה שהרבה ארצות אסיה ואפריקה מבכרות את ישראל על פני ארצות בעלות יכולת הרבה יותר גדולה. דווקא מפני שישראל היא קטנה אין היא מעוררת פחד ודאגה. אבל יש באירופה עוד ארצות לא גדולות – ואין פונים אליהן אלא לישראל.

יש סיבות יסוד לנהירה לישראל. מדינה זו עומדת בפני מפעלי בראשית. כמעט בכל שטחי פעולתה – בהתיישבות, בספנות, בטיס, בארגון צבא, בחינוך נוער – היא לא ממשיכה את הקיים מזה עשרות ומאות שנים, אלא מתחילה הכול מחדש. אין היא תפוסה לשגרה ולמסורת, אם כי היא מביאה לפעולתה את הידע והכושר של מדינות עתיקות ובעלות ניסיון רב – היא חופשית

לכבוש לעצמה דרך חדשה. היא יוצקת דפוסים שיתופיים בחיי החברה, בהתיישבות החקלאית, בקואופרציה מכל המינים, בארגון תנועת הפועלים, והצורות החדשות אינן כפויות מלמעלה, אלא נוצרות מתוך חירות ויוזמה עצמאית. בישראל מתכנסים גם יוצאי יבשות שונות, מפולגים בלשונם ובהרגליהם וכאן הם מתמזגים ומעלים רמת חינוכם, בריאותם ואורח חייהם – דבר הנדרש במיוחד במדינות החדשות באפריקה, המיושבות שבטים פרימיטיביים המדברים כל אחד בניבו המיוחד, מבלי להבין לשון שכניו. הציפייה לסיוע ישראלי מצד המדינות החדשות הולכת וגדלה, וייתכן שיהא זה למעלה מיכולתה המוגבלת של ישראל להיענות לכל דורשיה. אויבי ישראל בארצות ערב, ובייחוד הרודן המצרי, משקיעים אמצעים וכספים רבים בארצות אפריקה כדי לערער מצבה ועמדתה של ישראל ביבשת זו. נאצר העמיד את ממשלת פרס בפני אולטימטום, שאם לא תפסיק שיתוף הפעולה עם ישראל תנתק מצרים יחסיה הדיפלומטיים איתה, אולם הממשלה הפרסית בחרה בהמשכת השותפות עם ישראל; וגמאל עבד אל נאצר ניתק כל קשריו עם מדינה זו. איומיו, שטנתו ושידוליו בכמה ארצות אחרות עלולות להצליח, וישראל צריכה להיות מוכנה פה ושם גם לאכזבות. אולם, בדרך כלל, יש שכר לפעולתה, פעולה הדרושה לעצמה וגם מביאה ברכה לאחרים.

בשנים מעטות רכשה ישראל לעצמה מעמד של כבוד ואמון בכמה ארצות אסיה ואפריקה, שלא זכו להם מדינות יותר עשירות ומפותחות. עם ידידי ישראל נמנות גם כמה מדינות מוסלמיות באסיה ובאפריקה (פרס ותורכיה, ומדינות מוסלמיות מדרום סהרה שהיו לפני שנים אחדות אחוזות צרפתיות). מי שטוען כי מדיניות החוץ של ישראל אין בה דינמיות – מגלה בערות גמורה ביחסי ישראל או יודע את האמת ומתכוון למרוד בה.

בשנים האחרונות ביקרו בארצנו נשיאי מדינות וראשי ממשלות מאפריקה ואסיה – וכולם יצאו מישראל ברגשי התפעלות והערצה לכושר היצירה והדינמיות המחדשת של עם קטן זה. פעולות נח"ל וגדנ"ע, צורות ההתיישבות העובדת, הדפוסים המקוריים של תנועת הפועלים הישראלית, הפרחת השממה בנגב, הישגי המדע הישראלי, קליטת העולים ומיזוגם, כל אלה מעוררים אהדה, כבוד ורצון לעשות כמוהם.

כל כיבושינו אלה לא נעשו לכתחילה למען סייע לזולת או למען רכוש אהדה במדינות זרות, אלא נעשו לגופם, מתוך צרכיה המיוחדים של תקומת ישראל, ומתוך החזון שהפעיל את היוזמים והמכוונים את הפעולה היישובית והממלכתית. פעולה זו עודנה בראשיתה, והמשכתה ללא שגרה, מתוך חתירה להעלאת האדם בתוכנו מבחינה מוסרית ואינטלקטואלית, ולעיצוב דמות עם סגולה, הוא צו גורלנו, ייחודנו וייעודנו ההיסטורי. זוהי חובתנו כלפי היהדות העולמית, זוהי חובתנו כלפי המין האנושי – ועל הכול זוהי חובתנו כלפי עצמנו. עלינו לעלות ולחתור להגיע לפסגה, ייתכן פסגה בלתי מושגת לעולם, אבל פסגה נכספת זו היא מצפן היסטורי, מכוונת הדרך הנכונה, דרך המעלה; הדרך שתהפוך את המדינה למדינה למופת, ואת עמנו לעם סגולה, כי רק בזאת נמשוך אלינו העידית של העם היהודי מארצות הרווחה, הדרושה לנו להפרחת השממה ולהעלאת הרמה התרבותית של העולים מארצות ירודות, ובזאת נכבוש מקום כבוד וידידים נאמנים בכל היבשות. לשלום עם שכנינו נגיע לא על ידי הצהרות של השתלבות – אלא בהיותנו מוקפים בכל היבשות ידידים, אוהדים ושותפים.

מתוך הרגל ושגרה אין אנו רואים או מרגישים כי בימינו מתקיימות נבואות קדומות, ייתכן גם שמתוך הרגל ושגרה בקריאת הנבואות הקדומות – חדלנו לחוש באמיתן העמוקה ובהכרחיות התקיימותן. כה נאמר: "וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הֶהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיֹרֵנוּ

מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר ה׳ מִירוּשָׁלָם״ (ישעיהו ב, 2–4). והם באים: ראשי ממשלת בורמה ונפאל, נשיא קונגו, נשיא וולטה עלית ונשיא מדגסקר, שרי ממשלה מסנגל, מחוף השנהב, מליבריה, מצ׳אד, מסיירה לאונה, מקמרון, מקניה, מטוגו, ממאלי, מגאנה, מאוגנדה, מטנגניקה, מפרס ועוד, ועולים אל בית אלוהי יעקב ואומרים: יֵרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה.

חזון הנביאים היה פרי הכרתם המוסרית, הכרת הצרכים העמוקים, העליונים של עמם ושל המין האנושי. ״כֹּה אָמַר ה׳: אַל יִתְהַלֵּל חָכָם בְּחָכְמָתוֹ וְאַל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בִּגְבוּרָתוֹ, אַל יִתְהַלֵּל עָשִׁיר בְּעָשְׁרוֹ, כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל: הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי, כִּי אֲנִי ה׳ עֹשֶׂה חֶסֶד, מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בָּאָרֶץ, כִּי בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי, נְאֻם ה׳״ (ירמיהו ט, 22).

מיכה המורשתי החוזר על נבואתו הגדולה של ישעיהו על אחרית הימים שבה לא יישא גוי אל גוי חרב, מיצה את כל תורת הנבואה העברית בפסוק נשגב אחד: ״הִגִּיד לְךָ אָדָם מַה טּוֹב וּמָה ה׳ דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ? כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ״ (מיכה ו, 8). ומשורר התהלים (איתן האזרחי) צמצם האמת המוסרית העליונה לשלוש מילים: ״עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה״ (תהלים פט, 3).

ספק אם נביאים אלה היו יכולים לקום בתוך עם חזק, עצום, החולש על גויים רבים. המחוננים בתוך עם כזה היו שרים על חוסן עמם וגדולתם – כי הקיים היה מספק אותם ולא היו מעלים על דעתם, כי ייתכן עם חזק יותר אשר ישבור גאון עמם. אין גם הכרח שבתוך כל עם קטן, מוקע לסכנות, יקומו חוזים מסוג זה. הסבל מסוגל לדכא, להשפיל ולנוון – כשם שהוא מסוגל לעורר הכוחות המופלאים ביותר הגנוזים באדם ולהפעיל אותם. האנשים אינם שווים זה לזה ועמים אינם דומים זה לזה. כשם שפועלת הסביבה – פועלת גם התורשה, ותורשה שונה מולידה באותה הסביבה תוצאות שונות ורחוקות זו מזו בתכלית הריחוק. גדלות הרוח המוסרית בעם היהודי לא הייתה ילידת תקופתם של עוזיה, יותם, אחז ויחזקיה, שבימיהם התנבאו נביאי הכתב הגדולים: הושע, עמוס, ישעיהו, מיכה ועוד. הייתה קיימת שלשלת נביאים מימי משה, אלדד ומידד, דבורה, שמואל הרואה, נתן הנביא, גד החוזה, אליהו ואלישע ויורשיהם. הנבואה הייתה פרי מורשה היסטורית של העם היהודי, אולי מראשית ימיו. והמאבק של השכנים האדירים מדרום, מצפון וממזרח – מצרים, אשור ואכד, הזעזועים המרובים הגדולים בסביבה, המצב הרעוע הפנימי ביהודה וישראל, והסכנות החמורות שרחפו על עם ישראל בסביבה המסוכסכת – כל אלה הביאו את גדולי הרוח שבעם להעמיק חקר במקור הרעות שאיימו על עמם ופגעו גם בשכניהם, ובתמורות שחלו במצב העמים האחרים – כי לא לעולם חוסן. הם לא היו ידעונים ואובות. להטי חרטומים ומכשפים היו זרים לנפשם. ועם היותם פקוחי עיניים לא אהבו לטוח טיח על הֶרֶשע והכיעור והשחיתות אשר מסביבם, ואולי במר רוחם הפריזו בתיאור השלילה שבחיי עמם והתאכזרו בתיאוריהם המייסרים על ״גּוֹי חֹטֵא עַם כֶּבֶד עָוֹן זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים״ (ישעיהו א, 4) וכדומה, אבל הם האמינו אמונה עמוקה בניצחון הצדק והאמת, ולא באו לידי ייאוש גם ברגעים המרים ביותר בחיי עמם, ונשאו חזונם לאחרית הימים, כי ידעו שאין תיקון **לעמם ולמין האנושי** אלא בשלטון הצדק והחסד והשלום – בישראל ובעמים. האמונה העמוקה בייעוד עמם לא הפחיתה במאומה מהתפיסה האוניברסלית של נביאי ישראל.

מיזוג זה של אהבת ישראל ואהבת **המין האנושי** אף הוא לא היה חדש עם נביאי הכתב הגדולים. מיזוג זה בוקע מתפילת שלמה, שבלי ספק קדמה לישעיהו ולמיכה, אשר התפלל: ״וְגַם אֶל הַנָּכְרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הוּא, וּבָא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה לְמַעַן שְׁמֶךָ, כִּי יִשְׁמְעוּן אֶת שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה וּזְרֹעֲךָ הַנְּטוּיָה, וּבָא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה. אַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שִׁבְתֶּךָ, וְעָשִׂיתָ כְּכֹל

אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנָּכְרִי, לְמַעַן יֵדְעוּן כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֶת שְׁמֶךָ, לְיִרְאָה אֹתְךָ כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל, וְלָדַעַת כִּי שִׁמְךָ נִקְרָא עַל הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי" (מלכים א ח, 41–43).

הד דברים אלה נשמע בחזון ישעיהו ומיכה על אחרית הימים.

*

נביאי ישראל האמינו בחזון, באפשרותו, בנחיצותו, בהכרחיותו, והורישו אמונה זו לעמם. אלפים ורבבות מבני העם מסרו נפשם על אמונה זו. הזכה דורנו לראות בקום חזון אחרית הימים?

רק העזה בלתי מוגבלת או תמימות שתומת עין תרהיב לענות כן או לא ודאי על שאלה זו.

אולם בדורנו זה נפל דבר שלא היה מעולם. שוב אין המין האנושי מחולק לחוגים סגורים בתוכם ונפרדים אחד מהשני, כאשר היה בימי המקרא, או בימי התקופה ההלניסטית, או בימי הקיסרות הרומאית ועד המאה התשע־עשרה.

הוסרו כל המחיצות – ואנו חיים בעולם משולב. יתר על כן, אנו הולכים ומתקרבים בצעדי ענק ליום, שבו לא יהיו עוד עמים שליטים ועמים משועבדים. כל עמי עולם יהיו בני חורין ושווי זכויות. שווי זכויות אין זאת אומרת עדיין שותפים שווים. אולם לכל עם כבר יש כמעט קול במקהלה האנושית. אבל המקהלה עדיין רחוקה מהיות הרמונית.

שני הגושים שהיו ראשי הדוברים בזירה הבין־לאומית אחרי מלחמת העולם השנייה, שוב אינם הכוחות המכריעים היחידים בעולם. באסיה ישנם שני ענקים – סין והודו, המונים למעלה מביליון נפש. הם עדיין לא תפסו מקומם המתאים בזירה הבין־לאומית: ואין איש יודע – אולי גם לא ברית המועצות – לאן פני סין מועדות. אבל גם העמים הקטנים אינם עוד כמויות מבוטלות. לא כולם מדברים בשפה אחת, ולא מעטים הניגודים והתככים ביניהם. ישראל כאילו מבודדת לגמרי. אין היא חברה בשום גוש, בשום ברית, בשום צירוף קבוע או זמני. לפי מספר תושביה אין היא אלא קצת יותר מ־0.06% של המין האנושי. באזור המקיף אותה כל שכניה הקרובים זוממים לכלותה. בזירה הבין־לאומית – אחת המעצמות האדירות ביותר מתייחסת אליה בחוסר כל אהדה, אם לדבר בלשון נקייה.

אין אנו יודעים בדיוק מה היה מספר תושבי תבל בימי נביאי הכתב, ומה היה אחוז בני ישראל אז **במין האנושי**. ייתכן שלא גדול בהרבה מהאחוז של ישראל עכשיו. נקפח את האמת אם נגיד שהמורשה היחידה מהתקופה ההיא למין האנושי היא מורשת נביאי ישראל. מורשת סין, הודו, יוון – מתקופה קצת יותר מאוחרת – היא גדולה וחשובה. אולם לא תהא כל הגזמה של אהבה עצמית אם ייאמר שאין כל פרופורציה בין גודלה הכמותי של ישראל בימים ההם – ובין ערכי האלמוות שהורישה ישראל בתקופה ההיא למרבית המין האנושי. מבחינת המוסר האנושי – אין דומה לה. ואם יש תקווה למין האנושי בתקופת הפצצה האטומית, ואם המחיצות שהוסרו בין חלקי תבל והשתחררות העמים לא תגדיל המבוכה ואוזלת הים והסכנות הצפויות לדורנו, הרי אין זאת אלא בהשלטת חזון אחרית הימים של ישעיהו ומיכה, לא רק ביחסי העמים, אלא גם בקרב כל עם ועם.

וזהו הייעוד ההיסטורי של ישראל בתקופה גורלית זו לעם היהודי **ולמין האנושי** כולו:

אנו מצווים על מאמצים דרוכים ללא לאות וללא רתיעה להמשכת קיבוץ גלויות מארצות הדיכוי החומרי והמחנק הרוחני וגם מארצות הרווחה והחירות, עד שיכונסו במולדת כל צמאי הגאולה; אנו מצווים על המרצת בניין חרבות עולם, קימום שממות ראשונים וחידוש ערי חורב שוממות דור ודור – עד שהארץ כולה, מאילת ועד מטולה, תפרח ותניב במלוא יכולתה, והעם

בישראל יבטיח עצמאותו הכלכלית כאשר הבטיח ריבונותו המדינית; אנו מצווים על דבקות משנה בחזון הנביאים, להיות לעם סגולה ולאור גויים, ולשם כך ניצוק דפוסי חברה חדשים מושתתים על אחווה, שותפות ועזרה הדדית, ונעשה מלאכתנו זו מתוך כיסופים משיחיים, מתוך עירויי כל הכוחות הגנוזים בעם, בכל פלגות העם, שעמדו לנו בימי נדודינו ובראשית מפעלנו הגואל. **לא הקיים בשעה זו אלא חזון העתיד** – ידריך את פעולתנו בימים יבואו. החזון בגאולה שלמה ומלאה, החזון בגאולת העם היהודי, החזון בגאולת המין האנושי.

יש לאל ידינו לעצב במולדת אומה עברית שתהא דוגמה ומופת לעמים חדשים ועתיקים, עם שחייו, משקו, חברתו, תרבותו, יחסיו הפנימיים והחיצוניים יתבססו על תורת הנביאים, תורת הצדק והחסד והשלום. זהו צו מוסרי של מורשתנו ההיסטורית, זהו צו זיקתנו ליהדות בתפוצות, זהו צו מדיני של מעמדנו בעולם. החזון הוא סוד קיומנו, סוד תקומתנו. באין חזון ייפרע עם.

שדה־בוקר 3.9.1961

ראשונים

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן – הִנֵּה הִנָּם,
וִלִירוּשָׁלַם מְבַשֵּׂר אֶתֵּן.

(ישעיהו מא, 27)

וְזִכְרָם לֹא יָסוּף מִזַּרְעָם.

(אסתר ט, 28)

ראשיתן של תנועות מהפכניות, והוא הדין ראשיתם של מאורעות ומפעלים מחדשים, המשנים גורל עמים – גנוזות ונעלמות לרוב בחביון ההיסטוריה.

מדינת ישראל הוקמה ב־14 במאי, 1948. אולם אין זה אלא תאריך הכרזת המדינה. הכרזה זו לא הייתה באה לעולם אלמלא קדמו לה עשרות שנות פעולה ויצירה חלוצית נאזרת גבורה בבניין כפרים וערים יהודיים, בתחיית לשון ותרבות, בפיתוח חקלאות, תעשייה ותחבורה ביבשה, בים ובאוויר, בגילוי רצון ותושייה לעצמאות לאומית, בארגון כוח התגוננות מזוין יהודי.

באוגוסט, 1897, נתכנס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, שניסה לארגן המוני העם לפעילות מדינית למען הקמת "מקלט בטוח" בארץ־ישראל. אבל תאריך זה אינו התחלה, כי לקונגרס זה קדמה תנועת "חיבת־ציון" שצמחה כמעט בכל ארצות אירופה. "מדינת היהודים" של הרצל עשתה רושם כביר על דעת הקהל היהודית באירופה ובאמריקה, אבל קדמה לה החוברת של פינסקר "אוטואמנציפציה", והרצל בעצמו העיד שאילו קרא אותה מקודם לא היה כותב "מדינת היהודים"; ולשני הקונטרסים הדגולים קדם ספרו של משה הס "רומא וירושלים", שבו נוסח לראשונה על ידי יהודי גרמני, חברו ותלמידו של קרל מרקס, רעיון מדינת יהודים **בארץ־ישראל** – דבר שלא פורש לא במחברתו של פינסקר ולא בקונטרסו של הרצל.

אבל כיסופי הגאולה וניסיונות התקומה הלאומית במולדת הקדומים של העם היהודי קדמו גם להרצל ופינסקר ומשה הס. שלושת הוגי תחייה אלה רק הביעו רצון הגאולה שפעם בעם בכל הדורות. מתי נולדו לראשונה הכיסופים היהודיים לגאולה, להתכנסות במולדת, לחידוש עצמאות יהודית? כיסופים אלה חיו ופעמו בלב העם היהודי מאז נותק בכוח זר ממולדתו, ושיבת־ציון לא פסקה מעולם.

ירמיהו, נביא החורבן, בישר לגולי בבל בשורת השָבת השבות, ואף הוא לא היה ראשון. "וְאֵלֶּה דִּבְרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר שָׁלַח יִרְמְיָה הַנָּבִיא מִירוּשָׁלַם אֶל יֶתֶר זִקְנֵי הַגּוֹלָה וְאֶל הַכֹּהֲנִים וְאֶל הַנְּבִיאִים וְאֶל כָּל הָעָם אֲשֶׁר הֶגְלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מִירוּשָׁלַם בָּבֶלָה: – – – כִּי כֹה אָמַר ה', כִּי לְפִי מְלֹאת לְבָבֶל שִׁבְעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם וַהֲקִמֹתִי עֲלֵיכֶם אֶת דְּבָרִי הַטּוֹב לְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. – וְשַׁבְתִּי אֶת שְׁבוּתְכֶם, וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל הַגּוֹיִם וּמִכָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּי אֶתְכֶם שָׁם נְאֻם ה' וַהֲשִׁבֹתִי אֶתְכֶם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִגְלֵיתִי אֶתְכֶם מִשָּׁם" (ירמיהו כט, 1–14).

ואז שר המשורר: "עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ, גַּם בָּכִינוּ, בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן. עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ

תָּלִינוּ כִּנֹּרוֹתֵינוּ. כִּי שָׁם שְׁאֵלוּנוּ שׁוֹבֵינוּ – דִּבְרֵי שִׁיר, וְתוֹלָלֵינוּ – שִׂמְחָה: שִׁירוּ לָנוּ מִשִּׁיר צִיּוֹן! אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר ה' עַל אַדְמַת נֵכָר? אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי" (תהלים קלז, 1-6).

העלייה לארץ קדמה למדינה וקדמה ל"ציונות". ול"חיבת־ציון" והיא היא שבנתה את הבית השלישי.

המונחים השגורים עכשיו בפינו על עלייה ראשונה, שנייה ושלישית – הם מוטעים ומטעים. קדמה להן עלייה תימנית, ספרדית ואשכנזית של "חסידים" ו"פרושים", שבנו את היישוב "הישן".

העלייה המופלאה ורבת הסבל ביותר הייתה עליית יהודי תימן. הידיעות הראשונות של עלייה זו יש לנו במכתבו של ר' עובדיה מברטנורא, שנכתב בירושלים בשנת רמ"ט (1489), לאחיו: "ובימים האלה באו הנה יהודים מארץ תימן, – וסיפרו ההם שבמדינה ההיא היום קהילות גדולות ורבות בישראל". זכריה, המכונה יחיא בן־סעדיה אלצ'אהרי, מגדולי משוררי תימן, שהה בארץ־ישראל לפני שנת שכ"ח (1568); הוא כתב "ספר המוסר" – מליצה חרוזה בשירים שקולים על דרך "התחכמוני" ליהודה אלחריזי, ובו הוא מתאר את צפת שבה קהל יהודי של ארבעה־עשר אלף איש ושמונה־עשרה ישיבות. הוא מספר על ביקורו בירושלים בהשתפכות נפש רבה, ומזכיר ביקורו בטבריה שבה מצא "בעלי מקרא ומשנה", ומהם בעלי תלמוד וסברא הגונה, ומהם בעלי "קבלה עיונית". מ"ספר המוסר" ידוע לנו, שלתימן הגיע בשנים ההן שליח מארץ־ישראל, ושמו אברהם בן־יצחק אשכנזי, והביא לשם מהארץ ספרים עברים. במחברת השישית של הספר הוא כותב: "נסעתי מסוריה המדינה, דרך גליל העליון אשר בה אבנר חנה, ארץ כנען בן אחי יפת, היא ארץ צָפֵת".[1] ועל נסיעתו לירושלים הוא כותב:

> נשאני ליבי ללכת לירושלים עיר הקודש, ואלך דרך ים ואגיע עד יפו, ואלך תחילה לחברון, ומשמה לנחל קדרון, ומשם עליתי אל הר ציון – מקום ההיכל והאפיריון. ואלך בחוצות העיר, ליבי בקרבי הבעיר, על עיר אבותיי וחרבותיה, ותוקף שממותיה. והייתי מהלך בהר הבית, ואסב שבתי תחת עצי זית, ואני מתבונן באורך הגלוּת, והשפלות והדלות כֶּרֶם זָלֻת, ואומר: ה' אלהים: עד מתי תהיה עירך לשַׁמה, ונחלתך שכנה דוּמה, ואיך לא תלבש נקם, יבושו הבוגדים ריקם, יתן להם שבעתים אל חיקם.

סמוך לאותו זמן, בשנת של"א (1571) עלה לארץ־ישראל ר' ישועה עדני, אביו של ר' שלמה עדני, עם כל בני ביתו, והתיישבו בצפת. הבן שלמה עדני, מתאר עלייה זו:

> וברוך ה' אשר העיר את רוח אדוני אבי לעמוד עם כל בני ביתו לעקור דירתו ולעלות לארץ מרחקים, אף על פי שמכל טוב ריקים, והוא היה מטופל בי ובאחי ובאחותי, ואני הבינותי שבהם בן ד' שנים הייתי, מלבד צער עינויי הדרך וגידול בנים בעניו, פדה ה' את נפשו ואת נפש בניו ונשיו, דהיינו אימו נ"ע שמתה עליו בדרך. לא השלמנוּ שמיטה אחת בארץ הצבי צפת תובב"א, עד שמתו לאדוני אבי אחותי ושני בניה אשר ילדה שם, גם אחי הקטן ממני ואמלטה רק אני לבדי.

---

1 "מסעות ארץ־ישראל" לאברהם יערי, עמ' 199–260. יערי מעיר בצדק, שהמשורר קרא לעיר בגליל העליון צָפֵת, כמו בערבית, ולא צְפַת, כי צפת במקרא היא עיר בנגב (שופטים א, 17).

להידוק הקשרים בין יהודי תימן וארץ־ישראל סייעו במידה רבה שליחי ארץ־ישראל, שהראשון בהם היה המדפיס הצפתי ר׳ אברהם בן יצחק אשכנזי, שהיה בתימן בשנת של״ט (1579), ואגב שליחותו עסק במכירת ספרים שהביא איתו מארץ־ישראל. באמצע המאה השמונה־עשרה, בשנת ת״צ (1730) לערך, היה בתימן שליח ארץ־ישראל ר׳ יהודה ב״ר עמרם דיוואן. סמוך לאותו זמן, בשנת תצ״ה (1735) שהה בתימן שליח חברון, ר׳ יעקב בונשיניור, שלקח איתו אף הוא ספרים לשם הפצה. עולה חשוב מתימן מהימים ההם הוא ר׳ שלום שרעבי (מעיר שרעב) – ראש המקובלים בירושלים במאה השמונה־עשרה. בשנות תקצ״ג–תקצ״ד (1833–1834) הלך לתימן ונהרג שם ר׳ ברוך בן שמואל מצפת. יליד פינסק, ״שלוח לעשרת השבטים״, שהשאיר רושם רב בתימן. הוא יצא מצפת בראש חודש חשון תקצ״א (1830), והלך דרך דמשק, ארם צובא, כורדיסטן, מוסול, בגדד, בצרה, בושירה, מוסקאט ומשם דרך הים לעדן, ומשם לצנעא בירת תימן, שאליה הגיע בראשית אב, אחרי שנתיים ותשעה חודשים. בתימן ניסה ללכת למדבר חיידאן, לבקש שם עשרת השבטים, חזר לצנעא, וסופו שנהרג על ידי אימאם תימן ביום ח׳ שבט תקצ״ד (1834).

סמוך לאותו זמן, בשנת תקצ״ו (1836), פגש המיסיונר יוסף וולף בסואץ שני עולים מצנעא, שלום בן זכריה וברוך בן זכריה, שהגיעו בספינה מג׳דה. וולף מספר עליהם: ״בגדיהם היו קרועים ובלויים, שאלתי אותם: היש בדעתכם לחזור לתימן? ענו ואמרו: חלילה לנו לעזוב את העיר הקדושה לאחר שנזכה להגיע אליה. שם נישאר עד יום מותנו״.

שלוח ארץ־ישראל החשוב ביותר במאה התשע־עשרה היה יעקב ספיר, שעלה לארץ מעיר אושמיאנו שבמחוז וילנה בשנת תקפ״ב (1822), בהיותו בן עשר, עם הוריו שנמנו עם העולים ה״פרושים״ תלמידי הגר״א. בתמוז תרי״ח (1858) יצא כשלוח עדת ה״פרושים״ בירושלים לארצות המזרח, ובמשך ארבע שנים ותשעה חודשים עבר את מצרים, חופי ים סוף, תימן, הודו, איי האוקיינוס השקט ואוסטרליה. ספיר נמשך בייחוד לתימן, כי קיווה למצוא בה עקבות עשרת השבטים, ו״גילה״ את יהודי תימן. הוא הביא בשורת יהודי תימן לשאר יישובי היהודים, ובספרו ״אבן ספיר״ סיפר על תולדותיהם ומעמדם, הליכותיהם ומנהגיהם, ספרותם ומלאכתם.

לאחר כיבוש תימן על ידי התורכים בשנת 1872 הוקל הקשר שבין תימן וארץ־ישראל ועליית יהודי תימן גדלה משנת תרמ״ב – שנת עליית אנשי ביל״ו – עד שנת תרמ״ד (1884). באמצע שנת תרמ״ד כבר הגיע מספר עולי תימן בירושלים לארבע מאות נפש. י״ד פרומקין, עורך ״החבצלת״, שסייע לעולים אלה להשתכן בבתים מיוחדים בכפר השילוח, תיאר קצת מסבלותיהם:

> וישימו אל לבם לעזוב הארץ, אשר תושביה ברגליהם ירמסו כל חופש וזכויות אדם, היהודי יצעק בה חמס ולא יֵעָנה, וכבודו מעליו יפשיטו, ולהאָחז בארץ הקדושה, וימכרו את בתיהם ושדותיהם במחיר קל מאד ויעברו במדבר ימים ושבועות, עלו הרים וירדו בקעות; הנשים והטף על גמלים וחמורים, והגברים ברגליהם, עדי באו לחודיידה, חוף הים, ויבואו באניות ליפו ומשם ירושלימה, מוכי דרך ועוני כל עוד נפשם בהם.

העולים סבלו תחילה מחסור ודלות, ומקצתם שכנו במערות אשר מחוץ לירושלים. אולם לאט לאט מצאו את מקומם, בייחוד בעזרת פרומקין וחברת ״עזרת נדחים״ אשר ייסד, ובחנוכה תרמ״ה השתכנו המשפחות הראשונות בבתים אשר בנו בידיהם בכפר השילוח, ולבסוף התארגנו לעדה מיוחדת, שהתחילה משפיעה גם על אחיהם שבתימן על ידי הדפסת ספרים כמנהג יהודי תימן

ושליחת שליחים לארצם. עולים חדשים הגיעו כמעט בכל שנה ושנה, רובם נספחו אל עדת התימנים בירושלים, ומיעוטם התיישבו ביפו.

בשנת תרס"ז (1907) התעוררו היהודים היושבים בצפון תימן, בני מחוזות חיידאן וצעדה, לעלות לארץ, ויצאו בשיירה גדולה בת מאתיים ועשרים נפש. בניגוד לעולים הקודמים, שהיו רובם בני צנעא ורגילים לחיי עיר, היו עולי חיידאן יושבי כפר, מנוסים בעבודה, והלכו לעבוד במושבות יהודה: רחובות, ראשון־לציון ופתח־תקווה. הם היוו כבר, בדיעבד, חלק של העלייה השנייה שהרימו דגל העבודה.[2]

בשנת תרע"א יצא שליח העלייה השנייה לתימן בעזרת המשרד הארצישראלי שבראשו עמד ד"ר א' רופין. השליח היה – שמואל יבנאלי. הוא יצא מיפו ביום ט"ו כסלו תרע"א (סוף 1910) ועשה בתימן עד אמצע שנת תרע"ב. הוא הביא ליהודי תימן בשורת התקומה הלאומית בכוח העבודה העברית וההתיישבות החקלאית, וזרם העלייה מתימן, שהצטרפה מאז לתנועת הפועלים הארצישראלית, גדל. ראש עולי תימן אלה, אברהם טביב, שהשתתף בפתח־תקווה בוועידת האיחוד של פועלי ארץ־ישראל בחודש אדר שנת תרע"ט (1919), שבה נוסדה "ההתאחדות הציונית־סוציאלית של פועלי ארץ־ ישראל אחדות העבודה" – שלח בשנת תרפ"א (1921) איגרת התעוררות ליהודי תימן; באיגרת זו סיפר על התרחבות היישוב בארבעים השנים האחרונות ועל גורל העלייה התימנית אחר כיבוש צנעא על ידי התורכים. המכתב פותח במילים אלה:

> עורי צפון **ובואי תימן** הפיחו גני, יזלו בשמיו, יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו – לכל אחינו בני ישראל הנמצאים בגלות תימן. ראינו לנחוץ לכתוב לכם קצת ממצב הארץ וטבעה ומצב תושביה, ומצב היהודים בכלל, ומצב התימנים בכלל ובפרט. כי ראינו שכל אחינו בני ישראל מכל ארצות גלותם זכרו את ציון אמם, מדלגים על ההרים, האפיקים והגיאיות ומטפסים כנשרים על הררי ציון. חיבה יתרה נודעת לישראל סבא על ארץ הנוער בימי קדם קדמתה, בחורים ובתולות עזבו את ארצות גלותם אשר חיו בהם חיי אושר וכבוד במשך אלפי שנים בארמונות נשגבים, ובנות עדינות געלו במנוחותיהן השאננות ומיטותיהן הרעננות במשכנות מבטחים, ויבחרו יחד לנוד מעיר לעיר וממדינה למדינה, לעבור נהרות ומדברות, עד שהגיעו מדברה לעדן, וישכחו נוויהם היפים, יסתפקו לשבת באהלים, יען כי ראו כי רבה העזובה בקרב הארץ הקדושה, ומתוך הכרה קדושה ראו כי אסור לשבת בבתיהם ספונים ואדמת בית ישראל חרבה ושממה". אחר כך הוא מספר על מעשי התימנים בארץ והעלה על הנס שגם "הדור הצעיר מבין התימנים שבערים ובמושבות שלח ידו בכל המלאכות המועילות לישוב, והם עובדים במושבות יהודה, שומרון והגליל; ביהודה: ברחובות, בראשון־לציון ופתח־תקוה. בשומרון: בזכרון־יעקב ובחדרה. בגליל: ביבנאל ובכנרת; וגם עוסקים בכל מלאכה, מהם בנאים, טייחים, סתתים, נגרים, מכוננים, מסגרים, נפחים, פחחים, כספים, זהבים, חייטים, סנדלרים, רצענים, אורגים, טבחים, סוחרים וכל המלאכות חוץ מרופאים ורוקחים...

עם קום המדינה זכתה העדה היהודית בתימן להיגאל כולה מגלותה המרודה ועלתה לישראל העצמאית "על כנפי נשרים".

---

2 א' יערי, "איגרות ארץ־ישראל", עמ' 524–525.

מאז החלה תנועת חיבת־ציון המאורגנת, ואחריה התנועה הציונית, אנו רגילים לדבר בביטול על "היישוב הישן" שהתקיים בארץ לפני טביעת המונחים "חיבת־ציון" ו"ציונות". יחס ביטול זה יותר משיש בו יהירות בלתי מוצדקת יש בו התעלמות מרגשותיו ההיסטוריים של העם ומתולדות העם. "היישוב הישן" היה פרי עליות של היהדות התימנית, הספרדית והאשכנזית מאות שנים לפני המצאת המונחים החדשים. ועליות אלה של בודדים ושל קבוצות שלמות, מונעות בדחף רעיוני ובכיסופים משיחיים, היו כרוכות בתלאות ובסכנות יותר גדולות וחמורות מאלה של העליות האחרונות. בימי הביניים ובמאות שלפני הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה, הייתה הנסיעה לארץ כרוכה בקשיים, שאין בן דורנו מסוגל כלל לשערם, וחיי יהודים בארץ היו נתונים בסכנת חיים מתמדת ובלחץ בלתי פוסק, ונדרשה אז גבורה ומסירות עליונה לעלות לארץ ולחיות בה. והדורות הקודמים, שבנו את "היישוב הישן" – על כל מגרעותיו, וקיימו אותו לפני "בראשית" של ארבעת הדורות האחרונים, ראויים להוקרה ולהערצה מצידנו, גם אם אנו רחוקים מהלך רוחם ומאורח חייהם ת"ק פרסה. הם קיימו בגופם ובנפשם קשר בל יינתק בין העם ובין הארץ, ובהקמת המדינה בימינו יש להם זכות לא קטנה, וזכות שאין להשכיחה.

*

ואף על פי כן יש "חידושים" בהיסטוריה. הכיסופים והעלייה לארץ שותפים להם כל הדורות בישראל. אולם הדבר הגדול שנתחדש בדורותינו האחרונים היה המפנה החדש בביצוע כיסופי הגאולה – **הפנייה לאדמה ולעבודה**. בלי מפנה זה לא היינו מגיעים לעולם לעצמאות ממלכתית. העליות הקודמות היו מופנות בעיקרן לארבע הערים הקדושות: ירושלים, צפת, טבריה וחברון. שרידי היישובים החקלאיים שהיו קיימים עוד בראשית כיבוש הארץ על ידי העות'מאנים בימי השולטן סלים (בשנת 1516), ולפניה כגון מעון ליד טבריה, כפר חקוק, פקיעין, כפר יאסיף, כפר עלמא, כפר חנניה, כפר ג'ולס (שהיה מיושב רובו דרוזים) כפר כנא ועוד – לא משכו אליהם את העולים, וכמעט לא הייתה להם כל השפעה על מגמות העלייה. גם המפעל הממלכתי של דון יוסף נשיא, במחצית השנייה של המאה השש־עשרה, אשר קיבל רשות מהסולטן סולימן המחוקק, הנקרא בלשונות אירופה סולימן "המפואר", ליישב את טבריה וסביבותיה, לא נתקיים זמן רב. דון יוסף נשיא היה נצר ממשפחה יהודית ספרדית צאצילה ועשירה, שהתיישבה אחרי גירוש ספרד בתורכיה. הוא רכש אמונו וידידותו של השולטן התורכי (אם כי היו לו אויבים בחצר השולטן וגם בקרב שגרירי ארצות אירופה בקושטא) וקיבל ממנו פירמן, מעין צ'רטר בלעז, על טבריה ומספר כפרים סביבה, ושלח לארץ סוכנו יוסף אבן ארדיט (או ארדיטו), וזה הקים חומה סביב טבריה והושיב בה יהודים. הוא תכנן גם פיתוח חקלאות, דיג ותעשייה בטבריה ובסביבתה. פעולה זו נתקלה בהתנגדות ראשי השבטים והיישובים הערבים, אשר הפיצו בקרב בני עמם את האמרה, כי ביום שתקום טבריה היהודית – ירד האיסלאם. תוכניתו של יוסף לא מצאה הד ואהדה גם בקרב העולים היהודים מגורשי ספרד ופליטי איטליה שהגיעו אז לארץ ואחרי מותו (1579) החריבו הערבים כל מפעלי ההתיישבות, ורק שריד יהודי קטן בטבריה נשאר לפליטה. כישלון התחלה ממלכתית ראשונה זו להתיישבות יהודית היה נעוץ גם בהלך רוחם של תושבי ארץ־ישראל היהודים ויהודי הגולה, שלא תפסו עדיין את רעיון הגאולה על ידי התיישבות בכוחות עצמם, כי היו נתונים לשלטון התפיסה המיסטית – גאולה למעלה מדרך הטבע.

היישוב העירוני החשוב, שהתקיים בצפת והיה נתון גם למלאכה ותעשייה וגם לעיון בקבלה,

התחיל להידלדל בסוף המאה השש־עשרה ובתחילת המאה השבע־עשרה. "אחרי תקופת הזוהר של צפת, שנמשכה קרוב לשלושה דורות, פסק זרם העלייה שהיה משתפך לארץ־ישראל מארצות תורכיה, מצפון אפריקה ומארצות אשכנז. בעקבות זעזועים במרכזה של תורכיה חלה ירידה כלכלית גדולה: המסחר, המלאכה והחקלאות לא עוד תפסו מקום חשוב שהיה להם פעם בתורכיה. מצב הביטחון אף הוא לא היה משביע רצון, ותורכיה חדלה להיות אבן שואבת לגולת ישראל כאשר הייתה בדורות הקודמים.

> בפרובינציות המרוחקות מן הבירה, הורע מצב הביטחון לחלוטין. הלחץ מצד הפקידים גבר על התושבים ובמיוחד על ה'רעיא', הנתינים הלא־מוסלמים. לזה נוספו התנפלויות השכנים, הבדווים והפלחים והכנופיות המזוינות של ה'קייסים' וה'ימינים' (שני שבטים ערבים עוינים זה לזה), שלא חדלו מריב ומלחמה ביניהם במשך כל הדורות, ובתוך כך הייתה פגיעתם רעה גם ביהודים. כפעם בפעם הוכרחו התושבים היהודים לברוח בהמוניהם ממקומות מושבם, מלחץ העריצים ומשוד הפראים – והזעזועים גרמו תמיד לחורבן החיים הכלכליים, ושימשו אזהרה ליהודי חו"ל לעכבם מעלות ארצה. כל האסונות שבאו כתומם על יהודי הגליל גרמו להתמעטות היישוב היהודי במרכז החשוב ביותר, בצפת, המצב הכלכלי הורע. דרכי המסחר נשמו, האריגה, הטווייה ותעשיית הבגדים המפורסמת ירדו פלאים. גם המצב הרוחני הלך ונעשה ירוד. מוסדות התורה התמוטטו, הישיבות התרוקנו ובית הדפוס שנוסד בצפת (בית הדפוס הראשון בארץ־ישראל) נסגר בשנת שמ"ז (1587). חכמי התורה ותלמידי הישיבות ברחו מחמת המצוק, וחדשים לא באו במקומם.[3]

משבר קשה עבר גם על יהודי ירושלים. המושלים העריצים הטילו מיסים כבדים על היהודים. בשנת 1586 גזלו מהיהודים בית הכנסת היחיד שנבנה עוד על ידי הרמב"ן.

רובם הגדול של יהודי ירושלים ברחו ונתפזרו מאימת הרדיפות. הבורחים הלכו לחברון, לטבריה, לעזה ולמקומות אחרים. בשנת 1663 הגיע שבתאי צבי לירושלים והטיף לסיגופים ולתענית. רק בראשית המאה השמונה־עשרה (בשנים 1700–1701) הגיעה לירושלים קבוצה גדולה של כמה מאות יהודים פולנים ובראשם ר' יהודה החסיד ור' חיים מלאך. גם בגליל הוטב המצב בעקבות השתלטותו של שייח' דאהר בצפת ובטבריה. הוא הזמין בשנת 1742 את ר' חיים אבולעפיה מאיזמיר "לבוא ולרשת ארץ אבותיו" (סבו של ר' חיים אבולעפיה היה רב בטבריה במאה הקודמת). ר' חיים השיב לתחייה את טבריה שהייתה ריקה מיהודים זה כשבעים שנה. הוא המשיך גם במסורת של דון יוסף נשיא לייסד כפרים. כן ייסד יישוב חקלאי יהודי בשפרעם.

ברבע האחרון של המאה השמונה־עשרה, בשנת 1777, עלו לארץ תלמידי הבעש"ט ובראשם ר' מנחם מנדל מוויטבסק, ר' אברהם הכהן מקאליסק ור' ישראל פוליצקר. בירושלים נמצא אז רק יישוב אשכנזי קטן, של 50 נפש, אבל הם היו פרושים (לא חסידים), וחסידי ר' מ"מ מוויטבסק, תלמידי הבעש"ט התיישבו בצפת ובטבריה. יישוב הפרושים בירושלים גדל על ידי עליית תלמידי הגאון מווילנא בראשותם של ר' מנחם מנדל משקלוב ור' ישראל משקלוב בשנת 1805.

אחרי חיסול שלטונו של שייח' דאהר בגליל – החל השליטים החדשים להציק ליהודים

---

3 י' בן־צבי: "ארץ־ישראל וישובה בימי השלטון העותמני", עמ' 205–206.

המתגוררים בצפת ובטבריה ובכפרי הגליל. גם מרד הדרוזים בשנת 1834 המיט שואה על יהודי צפת והגליל. לכך נוספה פורענות הטבע: רעש האדמה בצפת וסביבתה בשנת 1837 שפגע קשה גם ביהודים וגם בערבים. חלק גדול מיהודי צפת וטבריה ברחו לירושלים ולחברון.

בשנת 1840 נזדעזע כל העם היהודי בעולם על ידי עלילת הדם בדמשק, ועל בימת הציבוריות היהודית הופיע השוע היהודי הראשון בבריטניה ממוצא איטלקי, סר משה מונטיפיורי. הוא יחד עם יצחק כרמיה מצרפת ואחרים הצליחו למחות כתם עלילת הדם, והממשלה העות׳מאנית הוציאה פקודה מיוחדת האוסרת על עלילת דם על היהודים.

בשנת 1856 רכש סר משה מונטיפיורי את הפרדס הראשון קרוב ליפו, כדי להעביר יהודים לעבודת אדמה.

זה היה הניסיון החדש הראשון לקרב יהודים לעבודת אדמה בארץ. דבר יותר יעיל, חשוב וקיים עשה קרל נטר, יהודי אלזאסי, שנולד בשנת 1826 (י״ב אלול, תקפ״ו). הוא יחד עם כרמיה היה בין הוגי רעיון איחוד העם היהודי בעולם, ובהשתתפותו נוסדה בשנת 1860 חברת ״כל ישראל חברים״ (כי״ח), בצרפתית ״Alliance Israélite Universelle״ שהציגה לעצמה שתי מטרות עיקריות: א. לפעול בכל הארצות לשיווי־זכויות היהודים ולקדמתם המוסרית; ב. לעזור עזרה ממשית לכל הסובלים בגלל יהדותם. נטר נבחר להיות מזכירה של החברה. לחברה התחילו לבוא מכתבי בקשה לעזרה מכל הגלויות המרודות: פרס, רוסיה, רומניה.

בשנת 1868 הלך נטר בשליחות הכי״ח להתבונן למצב היהודים בארץ־ ישראל ולבדוק אמצעים להיטיבו. בדו״ח שהגיש אחר כך לאספת החברה אמר בין השאר:

> הרעבים מבקשים לחם לאכול ובגד ללבוש בשכר עבודתם ולא במתנה. בכל עת שבתי בירושלים לא בא אף עני אחד מהאנשים הבריאים לבקש ממני מתנת חינם. כל אלה אשר הרבו לדפוק על דלתותיי יום יום ביקשו אך מלאכת עבודה.

נטר הציע להקים בארץ בית ספר לחקלאות באומרו:

> אני נותן לפניכם היום תוכנית מוסד חדש אשר תוכלו לחנך את הדור החדש לעבודת אדמה, על ידיו תכינו מקום מחסה ומקלט לאחינו אשר היום או מחר יברחו עם רב ממקומות מושבותיהם משנאת הגויים שכניהם אליהם. תיישבו לאט לאט את הארץ הקדושה אשר עיני כל ישראל נשואות אליה תמיד – אם תתרבה באמת עבודת האדמה בארץ ורבו אחינו לבוא אליה מכל ארצות פזוריהם והתיישבו בה, ואז נראה בעינינו ירושלים חדשה.

בשלושה בדצמבר, 1868, החליטה הכי״ח בנשיאותו של כרמיה לייסד בית הספר, כפי שהציע קרל נטר, והטילה עליו ביצוע המעשה. נטר נסע מיד לקושטא והצליח להשיג מהשולטן פירמן לתת להכי״ח בחכירה שטח של 2,600 דונם לתשעים ותשע שנים, על יד יפו, להקמת בית ספר חקלאי.

נטר נסע לארץ, ובשנת 1870 בנה בית הספר מקווה־ישראל, ובמשך ארבע שנים היה בעצמו מנהלו ומדריכו. הוא חזר עוד שלוש פעמים לארץ: בשנת 1877, בשנת 1881, ובפעם האחרונה בחמישה־עשרה באלול תרמ״ב (30.8.1882). בביקורו זה חלה ונפטר בי״ט תשרי, תרמ,ג (2.10.1882), ונקבר במקווה־ישראל. הוא עוד זכה לראות ההתחלות הראשונות של ההתיישבות

החקלאית החדשה: בפתח־תקווה ובראשון־לציון. הוא התאכזב אז, כפי שנראה להלן, מהתקוות הגדולות שתלו בפיתוח חקלאות יהודית בארץ, אבל חיבתו לארץ לא רפתה, וכשמצא בביקורו האחרון אנשי ביל"ו עובדים במקווה־ישראל נתמלא אליהם אהבה והערצה.

לא תקופת זכותם הגדולה של שני אישים דגולים ביהדות מערב אירופה, משה מונטיפיורי וקרל נטר, שעשו התחלות ראשונות במאה התשע־עשרה לחקלאות יהודית, אבל הם היו רק מסייעים בידי אחרים. המפנה ההיסטורי שזכה להמשך בלתי נפסק ושהביא להקמת המדינה היה בפניית יהודים להתיישבות על הקרקע מתוך יוזמה עצמית חלוצית. לא יישוב הזולת על הקרקע, אלא הפיכת החקלאות לאורח חיים **לעצמם** – זה היה החידוש המהפכני והיוצר החשוב ביותר שנעשה בארץ, ועטרת המייסדים **הראשונים** של החקלאות העברית **בגופם** נתונה על ראשם של מייסדי פתח־תקווה, ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה ואנשי ביל"ו במקווה־ישראל שיסדו אחר כך את גדרה – וממשיכיהם עד הכרזת המדינה.

*

זכתה ירושלים ואחד מבניה היה ראשון לראשונים: היה זה יואל משה סלומון, דור שלישי בארץ, נכדו של אברהם שלמה זלמן צורף שהגיע ארצה בהושענה רבה תקע"ב (1811) והיה מראשוני בוני היישוב האשכנזי בירושלים יחד עם תלמידיו של הגאון מווילנא – היישוב "הפרושי" (בניגוד ליישוב החסידי), ונרצח על ידי ערבים ביום י"ט באלול תרי"א (1851). בנו, מרדכי צורף, כבר נשא נפשו לעבודת אדמה, ובמכתב ששלח למ' מונטיפיורי בבקרו בירושלים בשנת תקצ"ט (1839) נאמר: "כאשר שמתי את ליבי ואראה את סחרה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, אמרתי: הארץ הקדושה שבעת לחם היא, אם תיעבד ביד חרוצים, על כן אביתי לעבוד את האדמה לבדי". מכתב זה היה בלי ספק אחד המניעים שעוררו בלב מונטיפיורי הרעיון לקרב היהודים בארץ לעבודת האדמה, אם כי מרדכי צורף לא זכה בעצמו להגשים שאיפתו לעבודת האדמה, הרי נמצא גואל לשאיפתו – בנו, יואל משה סלומון.

סלומון (נולד בשנת 1838), שהיה ממייסדי פתח־תקווה, היה, מצעירותו, פורץ גדר במובן החיובי של מילה זו. יחד עם עוד שישה חברים (ביניהם ר' יוסף ריבלין ור' יהושע ילין – אביו של דוד ילין) יצאו מחומות ירושלים העתיקה וייסדו "נחלת שבעה". סלומון היה גם ממייסדי העיתון הירושלמי "הלבנון", שהחל להופיע בשנת תרכ"ג (1863), והמוטו שלו היה "מבשר שלום ירושלים, משמיע חדשות מארץ הקדושה בכללה, מודיע נעלמות מארץ סוריה, ארץ תימן ומדינת הודו, כל דבר אשר ישתוקק איש ישראל לדעתו".

חבריו של סלומון בעריכת העיתון היו יחיאל בריל ומיכל כהן. ירחון זה לא האריך ימים. הגיליון הראשון הופיע בראש חודש אדר תרכ"ג, והאחרון בח' טבת תרכ"ד (1864). לאחר שלוש־עשרה שנה הוציא סלומון עיתון בשם "יהודה וירושלים", ובמאמרו הראשי בגיליון הראשון פתח במוטו: "וּבָנוּ בָּתִּים וְיָשָׁבוּ וְנָטָעוּ כְרָמִים וְאָכְלוּ פִּרְיָם" (ישעיהו סה, 21). בשתי מצוות אלה – בניין בתים ונטיעת כרמים, ראה סלומון את ייעוד דורו.

כשראה בפעם הראשונה המושבה הגרמנית, שרונה שעל יד יפו, הוא כתב:

> המראה הנעים הזה גורם ללבב הישראלי צער ויגון, עונג ונחת גם יחד. ליבנו ישמח בראותנו, כי ארצנו הקדושה מוכשרת ליהפך כגן אלוהים, אם תיעבד ביד חרוצים, עד כי

לא יקוּו לאיש ולא יצפו למתנת בשר ודם – ולעומת זאת כלימה תכסה את פנינו בזכרנו כי העמים אשר לא מבני עמנו יהיו הראשונים לחונן ארצנו הקדושה, ואנחנו עם בני ישראל נעמוד מרחוק, ולא נמהר לנחם את האם הצמאה לבניה.

יותר משנה הטיף י״מ סלומון בעיתונו לבני ירושלים, כי ייחלצו לעבודת אדמה. משאלתו נתמלאה סוף סוף בעזרת שני יהודים הונגרים שהגיעו לארץ: דוד גוטמן ויהושע שטאמפר. על שלושה אלה אמר יחיאל מיכל פינס: ״אלו שלושה דברים שפתח־תקווה נוצרה בהם: רעיון – יואל משה סלומון, כסף – דוד מאיר גוטמן, מרץ – יהושע שטאמפר. זהו החוט המשולש״.

יהושע שטאמפר, הצעיר שבחבורה זו, נולד ביום ח׳ מנחם אב בשנת תרי״ב (1852) בעיירה הונגרית לאביו, דיין העיירה. הוא קיבל תחילה חינוך יהודי מסורתי בחדר, אחר כך למד בגימנסיה, כי בימים ההם היו תורה והשכלה ויראת שמיים מתהלכות שלובות זרוע בקרב יהודי הונגריה. לאחר שגמר הגימנסיה הלך ללמוד בישיבתו של ר׳ עזריאל הילדסהיימר בברלין. אביו של יהושע, שלא ראה בעין יפה ״המשכילות״ של בנו, חדל לתמוך בו, ושטאמפר הצעיר, שלא רצה לשוב לבית אבא, נסע לדודו, אליעזר ראב (וגם הוא אחר כך מראשוני המתיישבים בפתח־תקווה) שגר בכפר. דוד זה עמד בקשרי מכתבים עם ראשוני חובבי־ציון: רבי צבי קלישר, ור׳ אליהו גוטמכר. בהשפעת מכתבים אלה שדודו נתן לו לקריאה, נתלקח בליבו של שטאמפר הרעיון של שיבת־ציון. רושם עז עשו עליו גם הבחירות הראשונות לפרלמנט ההונגרי – כששמע שירי המולדת הנלהבים ששרים הפטריוטים ההונגרים, גברה בליבו הקנאה לתקומת עמו והוא החליט לעלות לארץ. באדר א׳ תרכ״ט (1869) שם בכיסו מפת ארץ־ישראל ומפת אירופה ואסיה, ויצא **ברגל** לארץ – דרך סרביה ובולגריה עד סלוניקי. הרב הסלוניקאי העניק לעולה ברגל הצעיר כרטיס חינם לנסיעה באונייה המפליגה לאיזמיר (סמירנה). מאיזמיר שוב המשיך שטאמפר דרכו ברגל, ולאחר הליכה מייגעת הגיע לביירות, ומשם לצפת. אף על פי שצפת הייתה מרכז לחכמי קבלה – לא רצה להישאר שם ועלה לירושלים. ארבעה חודשים ושישה ימים נמשכה עליית־רגל זו (מי״ד אדר א׳ עד כ׳ בסיוון, תרכ״ט). בירושלים למד שטאמפר זמן־מה בישיבה, אבל המציאות היהודית בירושלים לא סיפקה אותו. הוא ערג לעבודת אדמה בארץ הקדושה, וכשפגש את י״מ סלומון ודוד גוטמן, שהיו גדולים ממנו בשנים – בשלה בשלושתם התוכנית לרכוש אדמה ולהקים כפר עברי בארץ־ישראל.

דוד גוטמן היה העשיר שבחבורה. גם הוא היה יליד הונגריה (נולד בשנת תקפ״ז – 1827) ועלה ארצה בשנת תרל״ו (1876) כשבכיסו סכומי כסף הגונים. גבאי ״כולל הונגריה״ ניסו למשוך את ד׳ גוטמן, שהיה יהודי אדוק, לחברתם, אבל גם בליבו של גוטמן נתרקם חלום תקומת ישראל על ידי עבודת אדמה; חלום זה היה אז נחלתם של כמה מתושבי ירושלים. נוסף על שלושת מייסדי פתח־תקווה היו עוד כארבעים וחמישה איש ביניהם, יהושע ילין,[4] יוסף ריבלין, בנימין סלנט ועוד, שהחליטו עוד בשנת 1872 לרכוש קרקע בסביבת יריחו ולקרוא לה בשם פתח־תקווה, אולם בגלל **הנתינות** הזרה של הקונים לא יצאה הקנייה לפועל. נעשה ניסיון שני לרכוש אדמות דוראן (היום – רחובות) שעל יד רמלה, וגם ניסיון זה לא הצליח. אחרי חיפוש של שנה שלמה הוגד לסלומון וחבריו שעל גדות הירקון יש אדמה למכירה, האדמה שייכת לכפר אמלאבס, והמוכר הוא

4 יהושע ילין, אביו של דוד ילין, רכש עוד לפני כך נחלה בכפר מוצא שעל יד ירושלים (מוצה שבספר יהושע) אבל לא לשם התיישבות. הוא החכיר את נחלתו לפלח ערבי, אחר כך בנה על נחלה זו מלון, וגם את המלון השכיר לנוצרי (ראה ״זכרונות לבן ירושלים״ של יהושע ילין; עמ׳ 56).

אפנדי נוצרי ושמו טיאן מתושבי יפו. באמלאבס הייתה אדמה גם לסוחר נוצרי אחר ביפו ושמו קאסאר. השלישייה יחד עם ר׳ זרח ברנט ועוד מספר אנשים יצאו מירושלים לתור אדמת אמלאבס שבסביבת יפו. הם סקרו תחילה אדמת טיאַן אשר על גדות הירקון עד שהגיעו אל מבצר עתיק והרוס, הוא מבצר אנטיפטרוס. שם מצאו מעיינות המשתפכים לנחל ירקון, אולם כשבאו לכפר הערבי נבהלו ממראה הפלחים החולניים, נגועי הקדחת. י״מ סלומון נשאר עוד יומיים במקום לברר סיבת הפנים הדוויים של תושבי המקום. משיחות איתם למד, כי מי הירקון מוזנחים ללא כל השגחה וטיפול מטעם השלטונות, מסביב לנהר משליכים רועי העדרים נבלות צאן ובקר, ובסביבה יש ביצות ממאירות משופעות יתושי קדחת. המקום הנגוע ביותר הוא שטחו של טיאן הגובל עם הירקון, אולם אדמתו של קאסאר גובלת עם כפר יהודיה (״יְהֻד״, שבספר יהושע יט, 45).

סלומון מסר לחבריו על נגע הקדחת, והם פנו לרופא יווני, ד״ר מזוריקה, שיחקור מצב הבריאות בסביבות אמלאבס. הרופא סקר את המקום ומצא שזוהי סביבה משַכלת תושביה, כי האוויר מורעל מאדי הביצה ואינו מתאים למשכן אנשים, ואפילו לא לבעלי חיים.

״השלישיה״ נדהמה. אבל סלומון הפליט: ״ובכל זאת!״, ושטאמפר ענה לו: ״ננסה״. ואף גוטמן התעודד והסכים להם, והחליטו לקנות לפי שעה חלקו של קאסאר, המרוחק מהביצות: 3,375 דונם במחיר — 21,500 פרנק. רוב הכסף נתן גוטמן, אבל בקנייה השתתפו גם י״מ סלומון, י׳ שטאמפר, יעקב בלומנטל, מיכל לייב כ״ץ, אליעזר ראב, דוד רגנר, נתן גרינגרט וזרח ברנט. בראש חודש אב תרל״ח (1878) נחתם החוזה במעמד הקונסול האוסטרי (בימי התורכים היו לקונסולים הזרים סמכויות רחבות ומעמד קובע, לפי משטר הקפיטולציות) וקראו למקום בשם פתח־תקווה, שם שנועד חמש שנים לפני כן לאדמת יריחו, שעמדו לקנות — וממשלה העות׳מאנית הפריעה בדבר.

לפי יומנו של יהושע שטאמפר יצאו ביום ז׳ בטבת (דצמבר 1878), לעבוד בפתח־תקווה: אליעזר ראב ובנו יהודה, יהושע שטאמפר, דוד גוטמן וי״מ סלומון. ״עבודתם הראשונה הייתה עבודה משותפת, בשנים־עשר צמד בקר, בחמישה סוסים ובחמורים אחדים התחילו לעבוד את הקרקע״. חפרו באר, ואחרי עיכובים ומכשולים ראשונים מצאו מים בעומק של למעלה מעשרים מטר. ״ביום א׳ כסלו, שנת תרל״ט, מצאנו מים״ — נרשם בספר הזיכרון.

הבניינים הראשונים נבנו בלא בקשת רישיון מהממשלה, מתוך ידיעה כי רישיון זה תלוי במושל (מותצרף) ירושלים — והלז מתנגד לכך. המתיישבים סמכו על כך שהבניינים רחוקים מן העיר ומסביבה מיושבת, והדבר לא ייוודע לממשלה. כשנצטרף למתיישבים דוד רגנר, הונגרי אף הוא, ומומחה לחקלאות בארץ מולדתו, לימד את המתיישבים להשתמש במחרשות אירופיות, במקום המחרשה הערבית הפרימיטיבית.

בשנת תר״ם (1880) רכשו המייסדים גם חלקתו של טיאַן בת 10,975 דונם במחיר של 60,000 פרנק ונצטרפו קונים חדשים במספר ניכר, והם: ר׳ אברהם אבא סלאנט, ר׳ אברהם יעקב עם חתנו ר׳ שמואל, ר׳ אברהם פייגיל, ר׳ אהרון לייב קויפמן, ר׳ אהרון הלפרין, ר׳ אלטער ווינקלער ובנו, ר׳ אליהו קלמן, ר׳ אשר זליג בלום, ר׳ אשר לעמיל ושותפו ר׳ שמואל זאוועל, ר׳ ביניש גאלדשמיד, ר׳ גדליה ב״ר אהרון שמש, אחיו ר׳ אליהו, ר׳ גדליה בעקער, ר׳ דוד מאיר אייזנשטיין, ר׳ דוד ראדיטשער, ר׳ דוד יוליס, ר׳ זלמן יוליס, ר׳ זרח ברנט, ר׳ זרח מראקאוויי ושותפו ר׳ דוד כהן, ר׳ יואל משה מדפיס, ר׳ יהודה לייב נעלקין, ר׳ יהודה פייגיל, ר׳ יהושע העשיל בראז, ר׳ יוחנן בר״י יעקב פוטערמאנן, ר׳ יוסף בנימין ושותפו ר׳ יוסף זונדל סלאנט, ר׳ יוסף ריבלין, ר׳ יוסף שמואל הערשלער, ר׳ יחזקאל מאנדילזאהן, ר׳ יחזקאל צווועבנער, ר׳ יעקב בלומנטאהל, ר׳ יעקב דאנציג, ר׳ יעקב זעלצער, ר׳ יעקב יהודה ב״ר נתן, ר׳ יצחק יעקב מלופנא, ר׳ יצחק לעדערבערג, ר׳ ליב

ב״ר יונה, ר׳ ליב בר״י מפינסק, ר׳ ליב צייטלין, ר׳ ליב צוועבנער, ר׳ אברהם גרינבערג מסלאנים, ר׳ אברהם קאפעלמאן, ר׳ שמחה ב״ר משה מונטאגו שמואל, ר׳ מיכל ליב כהן, ר׳ מאניש שו״ב מאונגרין, ר׳ מרדכי נגר, ר׳ משה זיסערמאנן, ר׳ משה צבי לעווינזאהן, ר׳ משה ריינארד, ר׳ נתן גרינגארד, ר׳ מרדכי הויזדארף, ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר, ר׳ פנחס שוכמאכן, ר׳ צבי לייב אריה לעדערבערג, ר׳ צבי ליב גולדמאנן, ר׳ צמח כהן, ר׳ שלמה רופא, ר׳ שמואל אייזיק פישמאנן.

רבים מן המתנחלים החדשים הביעו את רצונם לרדת אל גדות הירקון ולהתנחל שם, ולא על הגבעה שעליה התיישבו הראשנים, ומיאנו לשמוע בקול המייסדים שהזהירום מעשות כן. לעומתם טענו אלה, שמימי הירקון ישקו את גינותיהם ואת בקרם. הם ידוגו דגים בנהר, וכל זה חינם אין כסף; כמו כן כשהאדמה ליד הירקון היא כולה עידית. אי־אפשר היה להשפיע עליהם, והם ירדו אל הירקון, הקימו שלושה בתי־אבן, שישה בתי־חמר וצריפים, ויזרעו ירקות וישקום ממי הירקון, וישתו מן המים האלה גם הם. ואכן במשך חודשים אחדים נהפך המקום למראה מרהיב־עין, טובל בים של ירק רענן ומרנין נפש, וגם דגים דגו לרוב.

אך הנה בא קיץ שנת תר״ם והקדחת פשטה בירקונים ותחל להפיל מהם חללים. לא היה בית שלא היה בו חלל, אחר כך הגיעו ימי החורף ואיתם גשמי עוז וזעם שניתכו ארצה. מי הירקון גאו ועלו על גדותיו, וכל הנקודה הוצפה ועמדה במים. המים גברו וישטפו את כל המשקים ואת בתי־החמר, שהתמוטטו כבתי־קלפים, האנשים נשארו כלואים בבתיהם, ביקשו לצאת ולא יכלו, כי המים והבוץ סגרו עליהם. רק ביום הרביעי לגשמים ירדו המים, והאנשים שבאו מעל הגבעה (פתח־תקווה כיום) הצילום; זקן אחד נמצא מת. אז נחלקו הדעות בין המתיישבים: חלק אמר: 'נשוב ירושלימה, למה נמות בביצה זו'. ואחרים אמרו בתוקף: 'לא כי פה נמות'. אך לאחר שבדקו את בתיהם כעבור הסערה, נמצאו כולם נוטים לנפול. ויקומו ויברחו על נפשם ירושלימה. רק אחדים עברו אל הגבעה. היישוב נמחה כולו בידי שמיים, והשאר השלימו השודדים הערבים. מכל עמלם לא נשאר שריד.

בשנת תרמ״א פשטה הקדחת גם על הגבעה (פתח־תקווה כיום), וירבו החללים. בירושלים זעקו להציל את המתיישבים שנדונו לכליה. ובהשתדלות קרוביהם משם חזרו אחד אחד לירושלים.

מקץ חודשים מספר ירד ר׳ יהודה ראב לבקר את המושבה. לא מצא בה כבר נפש חיה, לא בפתח־תקווה ולא בכפר הערבי אמלאבס, שאנשיו מתו עד אחד ממגיפת הקדחת של שנה זו. ערבי יהודיה באו וחרשו את אדמת פתח־תקווה הטובה, כיוון שחשבו כי היהודים לא ישובו והפקירו את אדמתם.

שנתיים עמדה המושבה ואדמתה עזובות ומופקרות. בשנת תרמ״ב נזכרו בה מייסדי פתח־תקווה, תחילה שלחו לפניהם את יהודה ראָב. הבתים היו קרועי גגות ושימשו קן לתנים, חזירי בר וצבועים. ראב שב אל שולחיו מדוכא וימריצם לשוב ולהחיות את שממת פתח־תקווה. הפעם בא לעזרתם ר׳ יחיאל מיכל פינס. לפי עצתו נשלח ציר לגולה, היה זה אברהם קופלמן, למכור שם חלקות אדמה.[5]

5 ״ראשית – למלאות שבעים שנה לפתח־תקוה״ מאת אלעזר טרופה, 1948, עמ׳ 28.

קופלמן היה יהודי מסלונים שעסק בסחר יערות והיה חובב־ציון מנעוריו. בשנת תר״ם (1880) כבר רכש חלקת אדמה בפתח־תקווה ולבסוף אותה שנה עלה ארצה. כשנשלח בחורף תרמ״ב לעורר יהודים אמידים לעלות ארצה ולרכוש לעצמם חלקות אדמה – חזר לסביבתו הקודמת והצליח לרכז קבוצה לא גדולה של יהודים מביאליסטוק ועירים אחרות אשר רכשו חלקות בפתח־תקווה, וגם עלו ארצה.

היישוב בפתח־תקווה נתחדש עם התחדשות העלייה החלוצית מרוסיה בשנים 1882–1883, ובייחוד על ידי קבוצת החלוצים מביאליסטוק. אנשי ביאליסטוק שהגיעו ארצה בשנת תרמ״ג (1883) היו הראשונים שקבעו העיקרון של ״עבודה עצמית״ בסעיף ראשון של תקנון אגודת ״אחווה ועבודה״ שייסדו בזמן ההוא. בסעיף זה נאמר:

> העבודה מוכרחת להיות בידי עצמנו דווקא. וכל עוד שיש היכולת לאיזו עבודה להיעשות על ידי הבעלים, אינם רשאים לשכור פועלים בגללה, וזהו אחד מחוקי האקונומיה והדרכת ההרגל המוחלט אצלנו. הנשים והבנים בזמן שהם פנויים מבית הספר, והכוח בידם לעבודת ידיים או השגחה, מחויבים לעזרנו ולחנכם בעבודה. מכלל זה מחויב כל יחיד לשמור סוסו ובקריו וללון איתם יחד ברעותו באחו, בנאות דשא.

עיקרון זה לא נשתמר למעשה הרבה זמן, אבל אין לקפח שכר רעיון ורצון ראשון.

שלושת מייסדי פתח־תקווה נפטרו: דוד גוטמן בשנת תרנ״ד (1894) בן 67; י׳ שטאמפר – בשנת 1908 בן 56, וי״מ סלומון בשנת תרע״ג (1913) בן 75.

*

ההתחלה הראשונה להתיישבות חלוצית באה מהארץ, מבני היישוב הישן – ובראשם י״מ סלומון. באותו זמן נעשה ניסיון גם על ידי יהודי צפת לרכוש חלק מאדמת ג׳עוני – 2,400 דונם וקראו למקום גיא־אוני. על מפעל זה אין ידיעות ברורות. מ׳ סמילנסקי מספר:

> באחד הימים בא לארץ הגליל איש נפלא, שמעון שמו, אשר עבר רכוב על חמור ועל פרד בכל הסביבה (של הר כנען). הוא הוקסם מיפי הטבע ומלחש קודשם של זיכרונות קדם העולה מכל סלע, מכל גיא ומכל גבעה נישאה, ויכתוב קונטרס ויקרא לו ״מסעות שמעון״, והקונטרס ספוג חיבה עזה לארץ הקודש ואהבת אדמתה ועבודתה בידיים עבריות. דבריו עשו רושם כביר על איש יהודי, פרידמן שמו, אשר עסקו היה לקנות אתרוגים מתושבי הארץ. פעם הלך לבין הרי נפתלי לחכור גן אתרוגים מאת אחד הערבים, ובדרכו עבר בכפר ג׳עוני ויראה את המקום – וייקח את ליבו ביופיו. וייקן מאת הערבים חלק מאדמתם במחיר מג׳ידי אחת לכל דונם, ותוכנית נולדה במוחו: לייסד מושבה עברית במקום הזה. ואולם מחשבתו עלתה בתוהו כי לא מצאה הד בלבבות. מכתבים שלח אל הגולה ויציע את תוכניתו לראשיה, ויהי קולו קול קורא במדבר. אבל בצפת עיר הקודש התעוררו אחדים מבניה, בראשותו של אליעזר רוקח, למפעל התיישבותי חקלאי, ובכוחות עצמם רכשו להם חלקות אדמה בכפר ג׳עוני, ואחדים אף ירדו מצפת לכפר הערבי, הקימו להם בתי חמר אחדים וישבו בהם ויתחילו לעבוד את אדמתם. אבל הם הצליחו עוד

> פחות מפלחי ג'עוני. רוקח יצא שוב לחוץ־לארץ לעורר לב הנדיבים כי יתמכו בחלוציהם, שיצאו להחזיר את עטרת העבר ליושנה, אבל ידיו לא עשו חיל. האוזניים בגולה חירשות משמוע. אחדים מחלוצי ג'עוני חזרו על עקבותיהם, ומעטים נשארו להמשיך במפעלם, ולאט לאט התפזרו.

בבוא דוד שוב (יהודי רומני, מייסד ראש־פינה) בשנת תרמ"ב (1882) עוד מצא בכפר שלושה בתי חמר שהיו שייכים לערבים, "ורק בשניים מהם ישבו שני יהודים אחים אשר התפרנסו בדוחק רק מן הלקט שהיו לוקטים בשדות הפלחים; כי לחרוש את אדמתם לא יכלו מחוסר בהמות עבודה וכלי עבודה וזריעה".[6]

בשבועון "החבצלת", שנוסד בירושלים בשנת תרל"א (1871) על ידי ישראל ב"ק, מיכל כהן וישראל דוב פרומקין, בגיליון 5 מיום כ"א חשוון תר"ם (1879) נתפרסם מכתב מעשרים ותשעה תושבי גיא־אוני שבו הם מתארים מצבם:

> לא למותר ייחשב לתאר פה מקום מושבנו, בבית קטן מד' על ד' אמות יושבים עשרים נפש אדם, בבית איכר אשר אין בו לא חלון ולא דלת כי אם חור. הקירות עשויים מכבול ועבטיט מצרורות אבן אשר בין בקיעיהם שוכנים נחשים ועקרבים, אשר לא פעם ושתיים כרכה אותנו הסכנה, כל נשכנו הנחש ועקצנו העקרב. ומי מהעשרים נפש אשר הצלחתו עמדה לו לקנות גם שור לחרישה לקח גם שורו וחמורו לשכן קרוב בביתו. ימי החרישה והזריעה באו ובידינו אין מאום. מאין ניקח שוורים לחרישה? ותבואה לזריעה? ועל כולם גדלה קושיית רש"י 'ואם תאמר מה נאכל?' לא נאריך בדברים.
>
> קנינו אילו שוורים ומעט תבואה לזריעה לחרוש ולזרוע כחלק עשירי מהאדמה אשר קנינו, וגם עת צרה הלזאת חלפה עברה. ותבוא תחתיה עת רעה ונוראה מאין כמוה. החורף בא במשכנותיו, מעט הגשם אשר ירד ארצה בא אל בתינו ונשכב אחד על אחד בגורל: מי ינוח שעה למטה על הארץ ראשו ורובו במים, ומי יזכה לשכב למעלה. בבוקר השכם ונפשנו יבשה אין כל, אף לא לחם דוחן (דוררע) להשיב נפש, ואין גחלת לחמם את גוויותינו וגוויות בנינו ועוללינו הנקפאים מני קרה. על ההרים דלקנו ללקוט גללי סוסים וגללי בקר, לחמם בהם את נשמותינו, ואחרי הביא כל אחד מביזת הגללים, ונבער אותם בא העשן וייעור עינינו, גם שם מחנק לצווארינו. והרעב מציק אכפו, קולות נשמות מתינוקות שלא חטאו יצאו והשתפכו אל חיקנן, מבקשים פיתת לחם יבש, ומאין ניקח?
>
> ועתה נבוכים אנו מפחד ההווה והעתיד, אחרי אשר שנת תרל"ט הייתה שנת רעה, רעב, שנה אשר בה שרר הדבר ויכה בעים רוחו את הבהמות אשר קנינו לחרישה, ואין לנו עתה אפילו בלויי סחבות למוכרם, ומה נעשה; ועל כל אלה גדל אסוננו, כי אין לנו איש אשר יודיע צערנו ברבים, ומכל עבר ופינה רבו השוטנים הרודפים אותנו בעבור חפצנו בעבודה ומלאכה...

ובגיליון 8 של אותו שבועון "החבצלת", מיום י"ג כסלו תר"ם (1880) נדפסה רשימה שנייה על גיא־אוני.

---

6 "ספר הגליל", עמ' 123.

מעיר בירת גליל העליון ישמיעונו שמועה טובה: מצפת אשר כל קוראי מכתבי־עיתים עבריים ללשונותם בארצותם לומדו לשמוע ממנה אך שמועות מבהילות לב, שוד עניים, אנקת אביונים, קנאת דת, חרמות ורדיפות, ישמע עתה קול נחמה, קול מבשר ואומר כי עניים ואביונים נתנו יד איש לרעהו להושיע את עצמם ובראותם כי אין עוזר ותומך, התנערו מעפר העצלות והבטלה, ויחגרו שארית אונם לרפאות ביגיע כפיהם את שברם הנורא והגדול מים. את כל הנמצא בבתיהם מכרו או נתנו בעירבון להשיג כסף מעט ויקנו להם איש כברת ארץ בכפר גיא־אוני הסמוך לצפת, ויצאו השדה לחרוש ולזרוע. הם העמיסו העבודה על שכמם, בידיהם ועמלו, וכל עבודה ועמל לא יכבידו אוכפם עליהם, ואם אוזנינו תשמענה כי אנשים עוזבים עיר והמונה, בטלתה, מחלקותיה ורדיפותיה, ויוצאים השדה לעבדה ולשמרה, לא נוכל לכחד כי תקווה גדולה נשקפת להם כי יקצרו ברינה את אשר יזרעו בבכי. אבל מה אנוש כי ידע לחשוב דרכיו ולדעת אחרית דבר מראשיתו? ה׳ אלוהים לא השקיף בעין חמלתו על עמל האומללים האלה, זה שנה רביעית אשר קרא ה׳ לרעב בארץ, שונו סדרי הטבע, ארובות השמיים סוגרו ויעצרו מטרם, ולכן אבלו כל האיכרים, ואיתם ירדו פלאים גם הקאלאניסטען העברים[7], מוכי אי־אושר האלה. מלחמתם גברה ותעל מעלה ראש, כי מי יילחם את צבא השמיים ויוכל? ובכל זאת לא אמרו נואש, ידיהם נטויות לעבוד עבודתם גם בימים הבאים, אך הפעם עזרת זרים דרושה להם למאוד, בלעדיה לא יעשו חיל, ואך את חובתם למפעלם ימלאו אם יעוררו עתה ליבות הנדיבים בעם להושיט למו עזרה לתמכם ולסעדם כי יעצרו כוח ללכת הלאה במסילה אשר סללן למו, ולהגיע למטרתם הנשגבה להיות במצב אשר יוכלו להושיע את עצמם ודרישת עזרה לא תידרש להם.

העזרה הנדרשת כנראה לא באה וכפר גיא־אוני נידלדל ונהרס עד שבאו חלוצי רומניה בשנת 1882 ובראשם דוד שוב – והקימו באותו מקום את המושבה ראש־פינה.

היישוב הישן בארץ במאה התשע־עשרה היה קטן ועני למדי וגם דבוק ברובו הגדול באמונה משיחית פסיבית, באמונה שהגאולה תבוא שלא כדרך הטבע, על ידי ״עני ורוכב על חמור״ ולא היה ביכולתו לחולל בכוחות עצמו את המהפכה הרוחנית שיצרה ביהדות אירופה תנועת ״חיבת־ציון״ והעלייה החלוצית.

*

ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה היה מרכז העם היהודי בגולה ברוסיה הצארית. בשנת 1880 מנה העם היהודי בעולם כולו כ־7,750,000 נפש, מהם ישבו באירופה בלבד 6,858,000 (היינו 88.6%), רובם הגדול ברוסיה, שכללה אז את פולין, ליטא, לטביה, אסטוניה, ופינלנד. האמנציפציה שבאה בעקבות המהפכה הצרפתית הולידה בקרב יהדות אירופה שני זרמים מתנגדים זה לזה: התבוללות והתנערות לאומית. הזרם הראשון גבר בקרב יהדות מערב אירופה, והזרם השני ביהדות מזרח אירופה, אולם חלוקה גיאוגרפית זו לא הייתה מוחלטת. מטיפים להתבוללות קמו גם ביהדות רוסיה, ומבשרי התקופה הלאומית קמו גם ביהדות מערב אירופה. הגדול והעמוק ביניהם

7 הערת עורכת: הכוונה לאנשי המושבות.

היה משה הס, שהטיף למדינה יהודית בארץ־ישראל, וכמוהו לא עשו אפילו שני החוזים הגדולים שבאו אחריו – י״ל פינסקר במחברתו ״אוטומאנציפציה״ וד״ר הרצל ב״מדינת היהודים״. שני אלה חזו מדינה יהודית כפתרון היחיד לשאלת היהודים, אבל לאו דווקא בארץ־ישראל. במערב קמו גם שלושה אנשי מעשה גדולים: משה מונטיפיורי באנגליה, קרל נטר והברון אדמונד די־רוטשילד בצרפת. שני הראשונים ניסו להעסיק בני הארץ בעבודה חקלאית והשלישי הקים מפעל התיישבותי רב־תנופה וזכה, בצדק, לכינוי ״אבי היישוב״. אולם העלייה החלוצית שהניחה יסודותיה של המדינה היהודית באה בעיקר מיהודי מזרח אירופה, ובראשם יהדות רוסיה.

בעלייה חלוצית זו היה משום מרד בכניעה לגורל עם בנכר, שבה היה שרוי העם היהודי מאות בשנים. בעלייה זו באה לידי גילוי התעוררות האמונה ביכולתו ובכוחו של האדם היהודי להשתלט על גורלו ועל גורל עמו ולשנות סדרי ההיסטוריה של ארץ מולדתו הקדומה. התפרצויות בודדות של מרד זה נתגלו לזמן כמעט בכל תקופת גלותנו הארוכה. אבל רק מהרבע האחרון של המאה התשע־עשרה היינו עדים לתהליך ממושך ומתגבר של זרם העלייה החלוצית שהפכה עם גלותי מפוזר בנכר לעם עצמאי בארצו.

אמונה בכוח האדם היהודי ובעם היהודי, ביכולתו היוצרת והלוחמת שיש לאל ידה לקרב הגאולה הלאומית, ינקה משני מקורות: מהשפעתו המחודשת של התנ״ך לאור ההשכלה של המאה התשע־עשרה, ומהמהפכות הלאומיות והחברתיות באירופה בדורות האחרונים.

ההשכלה וחיבת־ציון השיבו לנוער היהודי את התנ״ך בזוהרו הקדום. מַשַׁק נעורי האומה בקע מחדש בלב הנוער העברי צמא האור והישע; נעורה בכל קסמיה ״אהבת ציון״, ולפני עיני רוחם של צעירי ישראל נגלו מראות קדומים מקסימים ומרעננים: נדודי שבטי ישראל במדבר, חבלי התאחזותם בארץ היעודה, נפתוליהם ומאבקיהם עם שכניהם ועם עצמם, עלילות הגבורה של שופטיהם ומלכיהם, הופעתה הכבירה של הנבואה העברית על להטה המוסרי, חזונה לאחרית הימים, אמונתה בייעוד העליון של העם היהודי להיות אור לגויים ועם סגולה, משאותיה הגדולים ובני האלמוות על משטר של שלום וצדק בין עמים ובני אדם.

ליבם של טובי הנוער העברי נצמד מחדש למכורת האומה, ונתגבר הרצון וצמחה היכולת לחדש ימינו כקדם.

המהפכות הלאומיות והחברתיות באירופה הדביקו את הנוער היהודי בהכרת ערך האדם והעם הלוחם על שחרורו, הדגימו עלילות גבורה של נדכאים ומשועבדים, הציתו בלבבות אש המרד ותוחלת התקומה, גילו כוחם של העובדים ואנשי האדמה וסימנו הדרך לגאולה הנכספת: שיבה לעבודה ולאדמה במולדת הקדומים וגיבוש דפוסי חברה חדשים בנויים על שותפות.

הארגון החלוצי הראשון, שקם בראשית שנות השמונים של המאה התשע־עשרה, ידוע בשם בי״ל. כברוב ההתעוררויות לשיבת־ציון פעל גם הפעם גורם חיצון: הפרעות ברוסיה בשנת 1881 לאחר רצח אלכסנדר השני. רוב האדוקים בעם שמו מבטחם באלוהים וקיוו לעזרתו. האמידים והעשירים שלא מהאדוקים – באלה לא נגעה הרעה כל כך. רק מועטים שבמועטים הציגו לעצמם שאלת עתידו של העם והתפתחותו החופשית, וכאן נתפלגו: חלק קטן קרא לשוב לארץ אבות.

מ״ל לילינבלום כתב אז:

> מדוע נהיה זרים בארצות נוכריות בעת אשר ארץ אבותינו עוד לא נשכחה מעל כדור־הארץ, והיא עודנה שוממה ויכולה, בצירוף סביבותיה, להכיל את בני עמנו? עלינו אך לקנות שם קרקעות הרבה ואחוזות אין מספר ולהתיישב מעט מעט ולהשתקע בארץ

> אבותינו, כמו שיושבים כל העמים בארצות אבותיהם, אם כי רבים מהם נכבשים תחת ממשלות אחרות. כי לא הממשלה העיקר, אך האזרחות ההיסטורית, הישיבה על ארץ המולדת להעם כולו – הלא העם בורח, נודד, גולה, ולמה ינוע לאמעריקא להיות גם שם בן עם זר, ולא לארץ אבותינו?

באה גם קריאה נלהבת מארץ־ישראל, כתובה על ידי י״ד פרומקין בשם ״קול מעיר״ שנכתב בשנת תרמ״א (1881) ונתפרסם ב״ספר הברית והזיכרון״ לחברת ״אגודת מייסדי הישוב״ אשר ראשית מעשיה בחברת פתח־תקווה אשר נוסדה ביום השמיני לחודש תמוז שנת התרל״ט לפ״ק והמוטו של הכרוז: ״וְשַׁבְתִּי אֶת שְׁבוּת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וּבָנוּ עָרִים נְשַׁמּוֹת וְיָשָׁבוּ, וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ אֶת יֵינָם, וְעָשׂוּ גַּנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיהֶם, וּנְטַעְתִּים עַל אַדְמָתָם וְלֹא יִנָּתְשׁוּ עוֹד מֵעַל אַדְמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם, אָמַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ״ (עמוס טו, 14–15).

באב תרמ״א (1881) יצא גם פרץ סמולנסקין בחוברת ה׳ של ״השחר״ בקריאה נלהבת בשם ״נחפשה דרכנו כי אין ארץ אחרת אשר תקבל באהבה את הגולים מארצותיהם מבלעדי ארץ־ישראל, כי אך בה יוכלו להיוושע באמת ולאורך ימים״.

אולם המטיפים לציון ברוסיה היו ברובם רחוקים ממעשה הביצוע. הדוגלים ברעיון היו מרובים מיחידי הסגולה המעטים, שהרגישו בצורך הנפשי לחיות לפי הרעיון שלקח ליבם. בחלק הראשון של ספרו ״תקופת חיבת־ציון״ כותב ש׳ יבנאלי (עמ׳ 36):

> שום איש בעל עמדה ציבורית מרוסיה לא עלה אפילו לבקר את הארץ, ובאותה שעה שחבורה גדולה של סופרים הרעישה את חומותיה של חברת 'כי״ח' במלחמה למען ארץ־ישראל, לא ראינו את מי שהוא ממש עולה לארץ. והסופר שקרא 'קומו ונעלה מן הארץ' הסביר לז״ד לבונטין אשר התעורר לעלות, במכתב מינואר 1882: 'בפה מלא הנני אומר לך, כי לכל אלה אשר יש היכולת בידם למצוא לחם ומזון בארץ הקדושה, אך טוב להם למהר וללכת שמה בעוד יש מתום בבשרם וטרם נעשו לגל של עצמות, אם כי בזה עוד לא אגזור אומר, כי אתה **בעצמך** נאלץ הנך לעזוב את מקומך וללכת לנוע על הרי ישראל בארץ הצבי. אולם בנוגע לחברתנו ״אחוות ציון״ שגית בחושבך, כי בניה ירעו לחברה עמדך ועם חבריך בעיר מושבך. כל בני החברה המה צעירים לימים, תלמידי בתי־המדרש אשר בפה, ולעת־עתה מפעלות החברים אך טהעאריות[8] ולא פרקטיות, ובאמת מה היא הפרקטיק אשר יוכלו לקוות מאת חברים צעירים שלא שימשו עוד כל צורכם ולא כילו עוד את חוקם בלימודים ודרך החיים עוד נכון לפניהם. ומה ייתן ומה יוסיף לנו אף אם יצלח בידנו כי ילכו עשרה או עשרים תלמידים ויעזבו את ספסליהם וספריהם, יניחו את רובי תורתם בקרן זווית, וישרכו את רגליהם אחורי המחרשה בשדות בית־לחם.[9]

(למען האמת יש לציין כי סופר זה עצמו עלה אחרי כמה שנים לארץ).

*

8 הערת עורכת: הכוונה כאן, וגם בהמשך, היא לתיאוריות.

9 כרך ג׳ של ״כתבים לתולדות חיבת־ציון ויישוב ארץ־ישראל״ מאת דרויאנוב, עמ׳ 344–345.

לאושרנו לא כן חשבו כל התלמידים אשר עוד לא כילו את חוק לימודיהם. גם ז״ד לבונטין שהיה כבר נושא משרה באחד הבנקים בעיר קרמנצ׳וג והיה בן עשרים ושש בעלותו לארץ, ענה לסופר ההוא מאודסה בדרך לארץ־ישראל, בשלושים לינואר 1882.

הנני מסכים לדעתך כי עבודותיך בטהעאריע בשאלת יישוב ארץ־ישראל אומנם טובות מאד, ובדרך הזאת אומנם רבות תפעל להשיב לב בנים אל אבותם, אבל כשאני לעצמי מצאתי לנחוץ לצאת מארצנו וללכת לארץ הקודש, או במילים אחרות **לצאת מכלל דיבור לכלל עשייה** – מפני שאנוכי לא אמרתי מעולם ״לכו״, כי אם ״קומה ונלכה!״. אנוכי מראש לא בסתר דיברתי, כי אנשים כאלה, אשר רק יש ביכולתם ללכת – מחובתם ללכת **ולהיות מופת לרבים**, וכעת אומנם נוכחתי כי צדקתי במשפטי. מחר אסע אי״ה על אוניית קיטור מפה אדעססע ליפו.[10]

ישראל בלקינד, מראשוני ביל״ו, מספר:

יחסי אני לארץ־ישראל לא סיבה חיצונית חוללה אותה. התנ״ך שקראתי ושניתי בו מילדותי, ספרי אברהם מאפו: ״אהבת ציון״ ו״אשמת שומרון״ הם שהשפיעו עליי השפעה עזה. ובהיכנסי בשנת השתים־עשרה לחיי אל הגימנסיה לקנות השכלה כללית הלך ליבי שבי אחרי דברי ימי העולם, ובייחוד ליבבוני תולדות אנשי שם, אשר פעלו גדולות לעמם בדורותיהם. וכך גמלה החלטתי להתמכר לעבודת התחייה של העם העברי בארצו, אולם הימים – ימי שנות השבעים, ועיני משכילי ישראל צופות ונשואות אל ה׳כּרה׳ הכללית ברוסיה. כל חבריי לגימנסיה היהודים היו שקועים בחוגים חשאיים ובקריאת ספרים אסורים. לדבר עימם על משאת נפשי שלי ושל עמי היה מסוכן. רק חבר אחד היה לי בגימנסיה, בן העם הפולני, אשר איתו הייתי משוחח על כל אשר בליבי. יחד היינו ממתיקים סוד – על עתידותינו. ואחת הייתה החלטתנו לעבוד, כשנגדל, איש איש לטובת עמו וארצו. אני אסע לארץ־ישראל לעבוד בה לתקומתה, והוא – לתקומת פולין מולדתו. במוהילב עירי לא היה מקום לתעמולה רחבה, ובייחוד בשבילי, משום שכאן הכירוני מילדותי, ופניתי לחרקוב. שלושת־ארבעת הירחים הראשונים לבואי לעיר הייתי ׳ירוק׳ בה וגם בחוגי הסטודנטים. אולם לא עברו ימים רבים ונפתח לפני כר לפעולה. תענית הציבור של עשירי בשבט (כמחאה נגד ה׳פרעות׳) אשר הוכרזה בכל רוסיה, הייתה נקודת המוצא לעבודתי. בו ביום הזמנתי אל דירתי קבוצת סטודנטים, למען היוועץ על מצב היהודים ברוסיה. כמעט רוב הנאספים היו רחוקים מיהודים ומיהדות: רבים מהם שאלו: למה לנו להיבדל מכל העם הרוסי וממלחמתו לשחרור? לא במעט עלה הדבר להוכיח כי שחרור העם הרוסי אינו משחרר ממילא את העם היהודי, כשבשחרור גרמניה וצרפת מכבלי עריציהם שלהם לא הביא פתרון השאלה היהודית. וכשהגיעו לכלל הכרה בהכרח ההגירה היהודית מרוסיה שאלו וחזרו ושאלו: אם כן – למה ארץ־ישראל? למה לא אמריקה, אוסטרליה ושאר הארצות? התנהל ויכוח כמה לילות עד אשר ניצחה ארץ־ישראל.

10 כרך ג׳ של ״כתבים לתולדות חיבת־ציון ויישוב ארץ־ישראל״ מאת דרויאנוב, עמ׳ 347–348.

בו בזמן שנוסדה בקיוב האגודה 'עם עולם' לסידור ההגירה לאמריקה נוסדה אגודתנו 'ביל"ו'[11] לשם עבודת החלוץ בארץ־ישראל. ההתעוררות הלאומית קמה גם בין הסטודנטים של המכון הטכנולוגי בפטרבורג. מן החוג הזה יצאו – יוסף יאנושפולסקי וזאב טיומקין. הסטודנטים המוסקבאים, אשר מתוכם יצאו אחר כך שני עסקנים חשובים – ד"ר צ'לינוב ומ' אוסישקין, לא השמיעו עדיין את קולם.

כעבור חודשים מספר נצטרפה קבוצה מתוכם ל"ביל"ו" ואוסישקין מספר (בספר "יחיאל צ'לנוב", עמ' 9, תרצ"ז):

היה הדבר בשנת 1881 בעיר הבירה מוסקבה, ואני בן 18, תלמיד הכיתה האחרונה בבית ספר ריאלי. בבית שב'סמטת הזפת', דירה מול דירה, גרו שתי משפחות יהודיות: צ'לנוב ואוסישקין. – מתוך כך נתקרבנו גם אנחנו, הבנים, יחיאל ואנוכי, איש לרעהו, ונתקשרנו זה לזה קשרי ידידות. עוד לא הספיקה לנו השעה לגמור את שיחותינו וויכוחינו שבינינו על כמה פרובלמות כלליות, והנה פרצו הפרעות של שנות 1881-1882 ונולדה התנועה הלאומית שלנו: חיבת־ציון. כמעט באותו זמן נצטרפנו שנינו לתנועה זו.

האספה הראשונה שאנו השתתפנו בה התקיימה באחד בינואר 1882, הייתה זו אספת סטודנטים יהודים ממוסקבה, ועל סדר היום עמדה שאלת ההגירה מרוסיה וקביעת המקום בשביל הגירה זו: ארץ־ישראל או אמריקה, ובאיזו מהן לבחור לשם ייסוד מדינה עברית, עצמאית. האספה התקיימה בחשאי, כמובן, ובמסתרים מפני המשטרה. הוויכוחים היו סוערים מאוד ונמשכו ארבע־חמש שעות, השתתפו בהם סטודנטים של כמה בתי ספר גבוהים וכן גם סטודנטיות אחדות. כל הוויכוחים התנהלו, כמובן, בלשון הרוסית. בשעת יציאתנו מהאולם היינו כבר שנינו חובבי־ ציון נלהבים, וכבר הייתה בליבנו החלטה גמורה: לייסד אגודה של צעירים שיעלו לארץ־ישראל להתיישב בה. במשך שלושה חודשים גדל מספר חברינו עד ל־25. האספה המייסדת הראשונה נתקיימה בחול־ המועד פסח שנת תרמ"ב (1882) בבית נידח בקצה העיר. האספה נמשכה כמעט שבוע ימים, יומם ולילה, כמובן, בחשאי. הוויכוחים העיקריים לא נסבו על שאלות מעשיות: כיצד לאסוף אמצעים לצורכי הנסיעה, לקניית קרקע, להתיישבות וכו', השאלה היסודית שהעסיקה אותנו ביותר הייתה... צורת המשטר של המדינה העברית העתידה: 25 חברים באגודתנו נתפלגו לשלושה מחנות עם שלוש מגמות: המחנה הראשון דרש משטר של מלך בעל שלטון אבסולוטי; בראש המחנה הזה עמדתי אנוכי. המגמה השנייה הייתה בעד רפובליקה חופשית עם נשיא, שייבחר אחת לשבע שנים, בשנת השמיטה; בראש המפלגה הזאת עמד חיסין. המגמה השלישית דרשה משטר של מונרכיה קונסטיטוציונית; בא־כוח מגמה זו היה צ'לנוב.

משלושת האנשים הנזכרים כאן – רק חיסין עלה בעלייה הראשונה. אוסישקין עלה לארץ רק

11 בתחילה היה שמה: "דאבי"ו" – ראשי תיבות של "דבר אל בני ישראל ויסעו" אך משעמדו על משמעותו של פסוק זה כי כוונתו להניע אחרים לנסוע – שינו שמה לביל"ו, ראשי תיבות של "בית יעקב לכו **ונלכה**" (ישעיהו ב', 5).

לאחר המהפכה הבולשביסטית, אם כי ביקר בארץ מקודם, וצ׳לנוב, מראשי ההסתדרות הציונית, מת בנכר.

אוסישקין מוסיף לספר:

לא עברו הימים והנה נודע לנו, שבעיר חרקוב נוסדה גם כן אגודה של צעירים המתעתדים לעלות ארצה. בקושי רב עלה בידינו למצוא את כתובתם ולבוא איתם בקשרי מכתבים. קיבלנו תשובה שהם שולחים למוסקבה ציר מיוחד – היה זה צעיר אחד ושמו פליאוש – הוא קיבל מאיתנו דו״ח על פעולות אגודתנו ועל מצב קופתנו ולבסוף, אחרי דיון והתעמקות, הוציא את גזר־דינו: א. האגודה שלנו תשמש סניף של התנועה בחרקוב ותיקרא בשם אגודת ביל״ו. כסף קופתנו צריך לעבור למרכז בחרקוב. אין האמצעים מספיקים כדי כיסוי ההוצאות בשביל כל 25 החברים מאגודת מוסקבה, ועל כן יש לבחור מתוכם 7 חברים בלבד. כעבור שבוע התקיימה אצלנו אספה לשם בחירת 7 המועמדים המאושרים. שנינו, צ׳לנוב ואנוכי, נכשלנו. שבעת החברים שנבחרו היו: חיסין, הצעירה פריזר שהייתה ארוסתו של חיסין, דרובין, לפי מקצועו פנקסן, צלליכין, בעל מלאכה, אוגוסטובסקי, פנקסן, רוזובסקי ועוד אחד שאת שמו איני זוכר. בחודש תמוז, תרמ״ב (1882) יצאו שבעה אלה לארץ. אחרי חודשים אחדים עזבו את הארץ לבלי שוב אליה אליהו אוגוסטובסקי, רוזובסקי ואותו בחור שאת שמו שכחתי. מאלה שנשארו הרי ידוע חיסין מראשוני האיכרים של גדרה – דרובין התיישב בראשון־לציון וכל ימי חייו לא עזב את מקום עבודתו, הוא היה מן האיכרים המשובחים ביותר, מת לפני שנתיים בראשון־לציון. היחידי שנשאר לחיים ארוכים הוא צלליכין, אחד האיכרים החשובים שבראשון־לציון עד היום הזה (דברים אלה נתפרסמו בשנת תרצ״ז 1937).

מרשימותיו של ד״ר חיסין במוסקבה לפני עלותו ארצה אפשר לעמוד על הפקפוקים וההרהורים המדיניים שהיו בלי ספק לכמה מאנשי ביל״ו. ביום 2.3.1882 רושם חיסין ביומנו (ברוסית):

חסידי ההתיישבות בארץ־ישראל סבורים שהגיע הזמן שהיהודים יחדלו מנדודיהם, ועליהם לרכוש כברת אדמה **משלהם**, מדינה **משלהם**, למען יתחילו לכבד גם אותם ולא יהיו תלויים בחסדי זרים. אני מסכים כי תקומת מדינה יהודית הייתה טובה ורבת השפעה. אולם השאלה היא אם יסכים השולטן לוותר ליהודים על פלשתינה, בעד איזה תגמול שהוא על מנת שתיקרא על שמם או על מנת שתהיה קניינם המדיני (וזהו העיקר) גם אם נניח שזה לא יעורר התנגדותן של מעצמות גדולות – מה שמוטל מאוד בספק. ואם גם נניח שזה ייתכן – מאין יימצא הכסף שיידרש לכך, ובלי ספק, בכמות לא קטנה? הלא גבירינו שומרים בקנאה על שקי הכסף שלהם, ולעיתים רחוקות הם מוכנים לנדיבות לב. ומהי העזרה של יהודי המערב – כלום אין אנו רואים עכשיו? מכל זה ברור שאי אפשר כלל לרכוש את פלשתינא, ולכן הבעיה לאן להגר מובילה פשוט לברירה: היכן טוב יותר: בפלשתינא או באמריקה. בשים לב לחוקי תורכיה וארצות הברית, לגובה שכר העבודה ומידת הביטחון נקל מאוד להכריע איזו ארץ יש לבכר, ולכן אני נוסע לאמריקה, ורק לאמריקה.

כעבור תשעה ימים, 11.2.1882, רושם אותו חיסין ביומנו:

היום, כשניסיתי לשכנע מכרה אחת לנסוע איתנו לאמריקה נודע לי, שהיא חברה לאגודה אחת המתכוננת לנסוע לפלשתינא.

וב־12.4.1882 הוא כותב ביומנו:

בתוכניותיי חלה הפיכה יסודית. סעדתי פעם אחת עם חובש אשר התוודעתי אליו. הוא סיפר שדיבר עליי עם איזה צ'לנוב, שביקש ממני לבוא אליו. למחרת הלכתי לצ'לנוב. נתברר שהוא חבר של אגודת פלשתינאים. נימוקי צ'לנוב ערערו אותי. נתחולל בי קרע. בהחליטי לנסוע לאמריקה חשבתי שבמשך 6-10 שנים אעסוק בחקלאות ואחר כך אסיים לימודיי באוניברסיטה, אולם בעלותי לארץ עליי להתמכר כולי למטרה זו. במשך שבוע פקפקתי ולבסוף הכרעתי לטובת פלשתינא. נדרש ממני מאמץ רב לשכנע את חברי והסכמנו סוף־סוף לנסוע לארץ־ישראל – בשלושה לאפריל נכנסתי לאגודת הארצישראליים.

ביום 17.4.1882 הוא רושם:

בימים אלה בא מחרקוב מישהו בוריס פליאוש (הנזכר אצל אוסישקין בזיכרונותיו), חבר אגודת דאבי"ו שלאחר זמן מה שינו שמם לביל"ו. היות שבישיבת 10 באפריל החליטה אגודתנו לרגל חוסר אמצעים להתאחד עם אגודה אחרת יותר עשירה, שיש לה אותה המטרה, שיש לנו, וברצונה לבנות מושבה על יסודות סוציאליים, הציע לנו פליאוש הנזכר להתאחד עם אגודתו. פליאוש סיפר לנו על חוגו. הוא מורכב כולו מאינטליגנטים כדי למנוע חילוקי דעות. מחרקוב עצמה עולים כחמישים איש. חוג זה שלח שליחים לערים רבות לגייס אנשים מתאימים, ואם אפשר – בעלי אמצעים. כתבנו לחוג בחרקוב, שאנו רוצים להתאחד איתו ומבקשים שיכתוב על מטרתו, האמצעים והעזרה שהוא סומך עליה ומה הם התנאים להצטרפותנו.

מחרקוב נתקבלה תשובה זו:

חרקוב, 23.4.1882.
אחים, ברצון ובשמחה אנו מקבלים הצטרפות כל שותפים לדעה ישרים כדי לפעול בכוחות מאוחדים למען ביצוע משימתנו הגדולה: איחודו ואשרו של עמנו רב־הסבל, ואשר לשאלותיכם: כל האנשים הרוצים לעלות בקבוצה הראשונה, **אשר בהקימה מושבה למופת תשמש דוגמא מידבקת לכל העם**, צריכים להצטרף אלינו מיד. כל המצטרפים צריכים להיות מוכנים לצאת לדרך לפי ההוראה הראשונה של המשרד המרכזי. מקום האוסף – אודסה.

ביום 16.5.1882 רושם חיסין:

בקבלנו מכתב זה כתבנו להם כמה מחברינו יכולים לנסוע במהרה, אולם לפתע פתאום פגעה בנו כרעם הידיעה, כי בשערי הקונסול התורכי באודסה נתלתה הודעה כי השולטן אסר כניסת יהודים לפלשתינה. ידיעה זר אושרה בכל העיתונים. נשלחו הרבה מברקים לאישים רבי־השפעה בחו"ל להבהרת המצב. מאוליפנט[12] נתקבל מברק תשובה: 'נוסע מיד לקושטא. במברק אי אפשר לספר האמת'. מהמשרד המרכזי של בי"ו באודסה נתקבל מכתב מיום 13.5.1882: 'השולטן אינו מתנגד לעלות יהודים לארץ־ישראל – ואשר להודעה של הקונסול התורכי באודסה הרי היא באה מפני חשש השלטונות התורכים שיהודים עניים יציפו את קושטא ועל ידי כך יגדילו המון הפרוליטרי, דבר לא רצוי לשלטון התורכי. אבל בהשתכנעם שהעלייה היהודית תסודר בהקפדה – נתבטלה ההוראה הקודמת.

שליחי הלשכה המרכזית של בי"ו שנמצאו בקושטא כתבו לאגודת בי"ו בניקולאיב ביום 29 ביוני 1882:

אוליפנט קיבל אותנו בידידות, הציג אותנו בפני השגריר האמריקני, המשתתף בחמימות בגורל היהודים העולים. אוליפנט הבטיח שבמשך שבועיים יסדר אותנו, וביקש לראותו כעבור ימים אחדים. אולם כשבאנו אליו בימים אלה הודיע לנו במרירות שבזמן זה אינו יכול להגיש לנו לא עזרה מוסרית ולא חומרית. הסיבה היא, כי בעקבות הסתבכות פוליטית אחרונה במצרים הורעו היחסים בין תורכיה ובין בריטניה הגדולה, והממשלה התורכית תתייחס בחשדנות לכל עזרה שתוגש עכשיו על ידי אנגלי.
אין אנו רשאים לחכות עוד יותר, יציאתנו לארץ עכשיו דרושה עוד יותר מאשר מקודם, עלינו להראות שאין אנו מאמינים בקיום מכובד ברוסיה גם בימי ממשלת טולסטוי,[13] ואנו מוכנים עכשיו כמו מקודם להקריב עצמנו למען הרעיון הקדוש והנעלה – תקומת עמנו. היום יוצאת מקושטא חבורה ליפו. בחבורה זו נכללו ארבעה חברים של החוג בניקולאיב: פוקס, בורוכוביץ, גברת סירנטה וקושנרוב. את החבורה מלווים שני שליחים של המשרד המרכזי.

חבורה זו של אנשי בי"ו הגיעה לארץ לפני חיסין וחבורתו, והם הלכו לעבוד במקווה־ישראל.
ביום 29.5.1882 רושם חיסין:

יציאתנו לא רחוקה, כמה קבוצות כבר מפליגות, ברם – אין כל חברה מאורגנת לעזור לעולים.

12 אנגלי חובבי־ציון שהציע בספרו "ארץ הגלעד" תוכנית להתיישבות יהודית בעבר־הירדן ועורר בראשית שנות השמונים במאה התשע־עשרה תקוות מופרזות בקרב יהודי מזרח אירופה, בייחוד ברוסיה וברומניה.
13 שבאה במקום ממשלת איגנטייב, צורר ישראל.

ביום 27.6.1882 רושם חיסין באודסה:

> ובכן אנו באודסה. הצעד נעשה. מקודם היו רק מילים, עכשיו – מעשה. יצאתי ממוסקבה ביום ג', ב־22 בחודש יוני.

בשמונה ביולי הגיע גם רוזובסקי, בתשעה ביולי דרובין ובאחד־עשר ביולי ארוסתו של חיסין – פאניא פריזר. בעשרים ואחד הגיע אוגוסטובסקי, חיכו עוד להנקין וצלליכין. כל אלה מלבד הנקין נזכרו ברשימה הנ"ל של אוסישקין.[14]

בתשעה באוגוסט, 1882 (כ"ו אלול, תרמ"ב), רושם חיסין:

> הבוקר בחמש התקרבנו ליפו. כמו כל ערי החוף, לרוב, היא יפה מאוד מצד הים, גמל אין, יש בה רחבה לא גדולה עשויה אבנים, למעמד הסירות, והאוניות עומדות בריחוק מקום קצת.

עברו יומיים עד שהתגברו על קשיי הכניסה מצד השלטונות התורכיים, וביום אחד־עשר באוגוסט עלו על החוף בלי מעצור.

> פקידי בית המכס, הוא רושם ביומנו, התחילו כביכול לבדוק את חפצינו. 'כביכול', כי פרנקים אחדים הוכיחו אותם למדי שאין איתנו שום דבר הטעון מס המכס. – ב (י' בלקינד) הוליך אותנו לדירת אגודתנו.

חיסין וחבריו פגשו באותו יום קבוצת אנשי ביל"ו, שלושה־עשר גברים וצעירה אחת שבאו כחודש וחצי לפניהם ועובדים במקווה־ישראל. ביום בואם עבדו רק תשעה, שלושה שכבו בבית חולים, ובא־כוחם, ב. יושב בבית. כל אחד קיבל בשכר עבודתו פרנק אחד ליום. לפנות ערב נפגשו עם הבילויים שחזרו מהעבודה במקווה־ישראל.

גם חיסין וחבריו יצאו לאחר שלושה ימים לעבוד במקווה־ישראל.

*

מקווה־ישראל, כאמור לעיל, הוקמה על ידי קרל נטר לפי יוזמתו בעזרת "כל ישראל חברים" בשנת 1870 בשביל לחנך את תושבי ארץ־ישראל היהודים לעבודת אדמה. במשך השנים נתערערה אמונתו של קרל נטר בכושר היהודים לחקלאות, וכשהחלה עליית יהודי רוסיה ורומניה לארץ לשם התיישבות, כמה חודשים לפני בוא אנשי ביל"ו לארץ לעבוד במקווה־ישראל, פרסם קרל נטר, בחמישה־עשר במרס, 1882 מכתב גלוי בעיתונות היהודית, להוכיח שהיהודים וארץ־ישראל לא יצלחו לחקלאות. אַכזבת קרל נטר נתחזקה לנוכח הקשיים שנתגלו בשנים הראשונות לייסוד פתח־תקווה.

---

14 שבאה במקום ממשלת איגנטייב, צורר ישראל.

"האם רצוי הוא יישובה של ארץ־ישראל על ידי יהודים מרוסיה ומרומניה?" כתב נטר במכתבו.

> בטרם נוציא משפט על הדבר ראוי להתבונן מה היה גורל המושבות שנוצרו בארץ זו במשך השנים האחרונות. המושבה הראשונה נוסדה על ידי אמריקנים לפני חמש־עשרה שנה בשערי יפו.[15] במשך פחות משמונה־עשר חודש הוכרח הקונסול הראשי של ארצות הברית להשיב את שרידי המושבה לאמריקה. השנייה נוסדה לפני שתים־עשרה שנה על ידי הטמפלרים.[16] קצתם התיישבו בצפון־יפו וקצתם – בקרבת חיפה. בני שתי העדות האלה, לאחר שאבדו להם האמצעים, אשר לקחו איתם מארצם, ממשיכים עתה לחיות חיים בלתי בטוחים בעזרת מתנות צדקה, הנאספות בגרמניה ובאמריקה, השלישית (הכוונה – לפתח־תקווה) נוסדה לפני שנתיים על ידי יהודים מהונגריה במרחק שני מילים בערך מיפו. היא נחרבה בסוף העונה הראשונה.

סיבות אי־הצלחתם של הניסיונות האלה הן:
האיכות הגרועה של האדמה, שנרכשה באזורים הבריאים.
כל האדמה הפורייה במחוזות הבריאים תפוסה בידי הערבים, ומידם אין לגזול אותה.
ניסיונם הקשה של בני ארץ צפונית לעבוד בשמש לוהטת.
מתוך שצורכיהם של הערבים מועטים, והם מסתפקים בתנובתם הדלה, אין האירופים יכולים לראות שכר בעמלם.
חוסר החסות כלפי הערבים, המזיקים אם באופן ישיר או על ידי בהמתם את יבול האדמה.
אופני הגבייה של המיסים, המשעבדים את החקלאים לגובה העשיר; וכשהדבר בא לידי ויכוחים נמצאים החקלאים תלויים ברחמיהם של מקבלי השוחד הרשמיים. לסיבות האמורות של אי־הצלחה יש לצרף גם אלה, העלולות להשפיע בייחוד על בני אמונתנו.
המצוות הדתיות על אודות החקלאות בארץ־ישראל, אלה של מעשר ושמיטה, שאומנם טובות הן אם כל הארץ נכנעת להן, אבל הן רעות ומזיקות לפי מצב הדברים בפועל.
העובדה שאין בקרב בני אמונתנו עובדי אדמה; ואם ישנם מעטים שהיו סוחרים או אומנים ונעשו חקלאים בהיותם עוד בארצם שלהם, אין בהם איש אשר יוכל להצליח באקלים השונה כל כך מזה שלהם.
ההון המועט של האמיגרנטים, שאינו מספיק לקניית קרקע, לחפירת בארות, לבניין בתים, לרכישת כלי עבודה לחקלאות, לקניית בהמה וזרע ולפרנסה במשך שנתיים הראשונות, עד אשר יסודר קיומם. מושבה יהודית תצטרך, חוץ מזה, להכין לה גם מקום לתפילה, לבית ספר, למרחץ ציבורי, לבית חולים וגם את הפקידים הנחוצים למוסדות אלה.

– הקולוניסטים בארץ־ישראל, אם לא יצליחו במפעלם, כפי מה שאפשר לשער, יתוספו גם הם על בעלי 'החלוקה' ויגדילו עוד יותר את העוני הקשה, השורר מאז ומעולם בקרב יהודי הארץ הזאת.

---

15 זו הייתה מושבה שנוסדה על ידי כת דתית אמריקנית בשנת 1866 שמנתה בבואה ארצה 170 איש, ובראשם מטיף דתי בשם אדמס. המתיישבים לא הצליחו וחזרו לאמריקה.

16 כת דתית גרמנית בווירטמברג שבאו בשנות השבעים ובנו כמה מושבות בארץ – על יד יפו, חיפה וירושלים וגם בעמק יזרעאל. הקריה בתל־אביב עומדת עכשיו במקום המושבה ה"טמפלרית".

"ומנקודת השקפה של יהודי אירופה יכולה להיות כרוכה גם סכנה מיוחדת בניסיון אחראי זה של יישוב ארץ־ישראל, והיא – שבדעת הציבור יבוא שינוי בנוגע לתנועה זו, כדי לייחס לה כוונות אחרות. שונאינו לא יימנעו מראות בה לא רק ההכרח לברוח מהארץ, שנעשתה אם חורגת רעה לבניה, אלא את הכוח המושך את השמיים לארץ הקודש. תחת לעצור בעד תנועה זו אולי נהיה מוכרחים להחיש ולמהר אותה, וכעבור זמן־מה נהיה עדי ראייה לקטסטרופה, שדוגמתה לא ידע ישראל באלפיים השנים האחרונות.

בן־ימינו שיקרא דברים אלה, שנכתבו לפני יותר משמונים שנה, לא יאמין למראה עיניו. החקלאות היהודית בישראל בימינו אלה היא המפותחת והמתקדמת ביותר בכל יבשת אסיה, פרט ליפן, ואינה נופלת מזו של הארצות העשירות והוותיקות ביותר באירופה. אולם בתנאי המציאות בימים ההם היה משקל **מעשי רב** בטענות נטר, שבעצמו היה במידה מסוימת חלוץ החקלאות בישראל בבנותו את בית הספר החקלאי הראשון בדורותינו, ושאנו בצדק מוקירים את זכרו ופעלו, אף על פי שנתאכזב ואיבד את אמונתו, כי נעדר היה כושר חזון התמורה, הכישרון לראות האפשרויות החבויות בחיק העתיד והכוחות היוצרים הגנוזים באדם, כשהצורך החיוני מזדווג עם כושר חלוצי ורצון מהפכני שאינו נרתע מכל קושי, וחוט משולש זה יש ביכולתו לשנות פני המציאות ולהפוך חזון שנראה כדמיוני ואוטופי למציאות חיה ומחדשת, אם החזון הולם צרכיו ושאיפותיו ההיסטוריים של העם.

למרות אכזבתו של נטר מסיכויי החקלאות בארץ־ישראל נשאר קרל נטר **בליבו** חובב ציון וידיד החלוצים הצעירים שבאו לעבוד את אדמת ישראל, כפי שנראה להלן מזיכרונות הבילויים.

ומפליא הדבר שבאותה שנה שנשמעה חזות שחורה זו מפי בעל ניסיון חקלאי ובעל זכויות ראשוניות בייסוד מקווה־ישראל, ובעצם ימי הכישלון הזמני של פתח־תקווה, הוקמו על ידי עולי רוסיה ורומניה מושבות חדשות – ראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פינה, ואחריהן באו אחרות לעשרות ולמאות.

*

אולם בבוא אנשי ביל"ו הראשונים לארץ ובאו לעבוד במקווה־ישראל כבר נסתלקה שכינת הראשוניות מבית ספר זה, שמייסדיו ראו בו משתלה להתיישבות היהודית בארץ, ובראש מקווה־ישראל כבר עמד מנהל (שמואל הירש) שהיה זר לרעיון שהונח ביסוד המפעל שנתמנה לנהלו; ויחיאל מיכל פינס, באחד ממכתביו, כתב עליו: "לא לחינם אמר שלמה בחוכמתו: תחת שלוש רגזה הארץ: תחת עבד כי ימלוך וכו', והאיש הירש נפש עבדים לו. ברגל גאווה ידרוך על כל העולים הנתונים תחת ידו – כולם כריקים ופוחזים בעיניו, חבר נודדים ומחזרים על הפתחים" (הכוונה לאנשי ביל"ו שעבדו במקווה־ישראל).

ביום ט' באלול, תרמ"ב (12.8.1882) יצא חיסין לעבוד בפעם הראשונה במקווה־ישראל יחד עם חבריו הבילויים, וביומנו מיום כ"א אוגוסט, 1882 (י"ח אלול, תרמ"ב) הוא רושם:

> זה עשרה ימים לא כתבתי. אין כל אפשרות פיסית. על הידיים אבעבועות, הצטברות דם. איני יכול לישר האצבעות; וברוסיה חלמתי שאוכל לעבוד שמונה שעות ביום ולהקדיש את הזמן הנותר לענייני רוח. איך יקלוט כאן המוח עניני רוח אלה בשעה שהגב מתפקק

כל־כך, העייפות נוראה, ובבואך מהעבודה, רצונך רק לאכול מהר את ארוחת הערב ולהטיל את עצמך לישון. אגב, זה בוודאי מחוסר רגילות.

בי"ב לחודש זה (ט' באלול) יצאתי בפעם הראשונה לעבודה. קמנו בשעה חמש, עם עלות השמש, כי בשש כבר מתחילה העבודה. תה איננו שותים בבוקר. סידרנו את כלי המיטה, חטפנו כל אחד כיכר לחם במשקל 1½ פונט רוסי – ונלך. אף כי הרוב מאיתנו אינו יכול לאכול בשעה מוקדמת כזאת בכל זאת נשאר אצל אחדים עד בואם למקום רק ¼ הכיכר. כעבור עשרים רגע כבר עמדו רגלינו על אדמת מקווה־ישראל. את החווה, הוא הצליח בהשתדלותו להשיג דבר השולטן, שעל פיו נמסרו לרשותו במרחק 2½ קילומטר מיפו, בדרך לירושלים, 1600 דונם אדמה משובחה לתשעים ותשע שנים בשביל סידור בית־ספר חקלאי לילדים. לכתחילה הייתה הכוָנה ללמד ילדי ישראל עבודת אדמה ולתת אחר־כך לכל אחד נחלה וכל צרכי המשק, לעשות אותם לאיכרים טובים. **אך הכוָנה הזאת נשתכחה**, ועתה אין זו אלא חוָה פשוטה עם 'בית־ספר' שהחניכים גומרים אותו בלי ידיעת כל מקצוע שהוא ומוכשרים רק לעבודה פשוטה. בעיקר מרבים כאן לנטוע בייארות (פרדסים) וכרמי גפן. יש גם מרעה וגידול עופות. אחוזה עשירה. יום יום עובדים כאן כארבעים ערבים ויותר, חוץ משישים איש פקידים קבועים ותלמידים. בימות הקיץ מתחילה העבודה בשעה 6 בבוקר ונגמרת ב־6½ בערב; מ־12 בצהרים עד אחת – שעת מנוחה. על התחלת העבודה וכלותה מודיע הפעמון. קבוצתנו התנתה עם הירש, מנהל בית־הספר, לעבוד לא יותר מ־8 שעות ביום: מ־6 עד 10, ואחרי־הצהרים מ־2½ עד 6½. לקחנו את המעדרים, מילאנו את הג'רה מים (הג'רה הוא כד של חרס גדול שבית־קיבולו כמידת הדלי), ובלווית המשגיח, אחד התלמידים הגדולים, שמנו פנינו לגן, פשטנו בגדינו העליונים, הפשלנו השרוּולים, והתחלנו לחפור את האדמה בעומק 3 דצ"מ בערך ולבער היטב את העשבים הרעים והשורשים. כולנו עמדנו בשורה. לי לא היה שום מושג מה לעשות, לשם מה, היכן וכיצד; בכל זאת התחלתי להניף את המעדר ולהכות בו אלכסון ועקלתון, לכל צד. כעבור שעה קלה עלו בידי אבעבועות, נבקעו, נראה דם, והכאב גדל כל־כך, שהוכרחתי להניח את המעדר. אך מיד נקוטותי בפניי על קטנות נפשי: 'ובכך אתה רוצה להוכיח שהיהודים מסוגלים לעבודה פיסית?' – קרא בי קול פנימי. 'האומנם לא תעמוד בניסיון מכריע זה?' באימוץ הלב חטפתי שוב את המעדר, ולמרות הכאב החודר שבידים, עדרתי כמעט מתוך 'רציחה' שתי שעות רצופות, ואחר־כך ישבתי באין אונים לנוח. אחרי זה לא יכולתי לעשות כלום במשך יום שלם, הגב כאב עד לבלי נשוא, הידיים מלאו פצעים. ארבע שעות הבוקר היו לי כנצח. ב־10 חטפנו את החפצים ונלך להתרחץ – התורן הביא לנו סל ענבים. אכלנו בתיאבון ונרדמנו מיד כ'הרוגים'. בחצי שלוש העירונו. לא יכולתי לזוז ממקומי, כל איברי גופי כבדו. כל הון שבעולם הייתי נותן בעד שעות שינה אחדות. אבל – 'המתחיל במצוָה אומרים לו: גמור'. קמתי ונגררתי אחרי חברי. בימים הראשונים נפלתי מאד ברוחי, העבודה גרמה לי עינויים גדולים. הידיים התרגלו אחר־כך מעט, אך מכאב הגב אני סובל ייסורים קשים. עתה אינני מתעייף כבר כל־כך, אך לא אוכל לשאת את כאב התפקקות הגב, כי כל העת צריך לעבוד במצב כפוף. מעודד אותי בהרבה המופת החי של החברים. הם עובדים במרץ ורוחם לא ייפול בקרבם כלל. ביותר מפליאני א. זהו אדם בעל נפש טהורה ולב ישר עד מאד, אם כי לא שנון ביותר. הוא עובד מתוך

אהבה, מתוך שכרון חושים, מבלי הישיר כל הזמן את הגב. בכל יום הוא מביא כתונת מילואים. נרטבה האחת כולה מן הזיעה, הריהו סוחט אותה, תולה כלפי השמש ולובש את היבשה. רק כשהתעיף כבר הריהו שוכב על הארץ ופניו למטה, ומבקש את מי שהוא ללחוץ לו ברגל את הגב. הוא קם בבוקר ראשון, אוכל כארבעה. **בית־ספר קשה עלינו לעבור כאן.** עבודה קלה, כגון: סידור ערוגות, שתילה, קטיף, השקייה וכו' – לא יתנו לנו. שולחים רק לעדור ולעדור. המשגיח דוחק, אינו נותן רגע לנוח, כי כן ציוָה עליו. **הירש עושה זאת בכוָנה, להוציא מליבנו את 'רוח השטות' ולהכריחנו לנסוע מכאן.** אין הוא יכול בשום אופן להאמין, כי יהודים רוסים (שדעת אחיהם הצרפתים רעה ביותר עליהם) ומכל שכן אינטליגנטים יוכלו ברצינות, פשוטו כמשמעו, לעבוד.

יפו, כ״ה באוגוסט (כ״ב אלול):

פעם הציע הירש בהלצה לנקות את בתי הכבוד. אנחנו לא הסתלקנו גם מזה, ויום שלם עסקנו בעבודת הגועל.

יפו, 26 באוגוסט, 1882:

כמה מיעטתי עד עתה לספר על חיינו. ברם, אני עושה התאמצות שאין לשער גם בכתבי את המעט הזה. מתשעה־עשר הגברים לא יעבדו אצלנו אף פעם יותר משנים־עשר, ולפעמים רק שמונה. ראשנו ורובנו בחובות. אלמלא אמונת החנוָנים הערביים בעשרנו המופלג היינו מתים ברעב. המזון דל: לחם, ענבים, ובערב מרק של שעועית. תה אנו שותים רק בערב. בשר – לא יעלה על הדעת. אחרי בואנו ליפו הייתה מועצת חברים, ומסרנו את 200 הרובלים שהיו אתנו (50 רובלים הוצאנו ביום הראשון לבואנו) לידי ב,[17] הוא בא־הכוח והגזבר שלנו. אז גם הוצעה שאלה אם צריכה ההוצאה להיות לא גדולה מההכנסה. שאלה זו המוזרה לכאורה חשובה לנו עד מאד. וזה הדבר: אנחנו מרוויחים בחודש כ־90 רובלים. לחם לבד עולה לנו כ־50 רובל. גם בחיותנו כך, כמו עכשיו, אנו מוציאים יותר מ־150 רובל. נמצא, שאם נאמר להתאים את ההוצאה לפי ההכנסה, נצטרך להסתפק רק בלחם בלבד, לבלי להוציא כסף על חילופי מכתבים, שונות, על עניני שתדלנות, נסיעות – וזה לא יתכן.[18] השאלה נפתרה בשלילה. נתגלגלה שיחה על כך שצריך להתנזר מן הטבק ומן התה, ובאו לידי מסקנה שהיות ושני הדברים הם צורך הכרחי לרבים, אין האגודה רשאית להכריח את חבריה שיעזבו את הרגליהם. – –
באחד הימים הקרובים קרא פ. למועצה ופנה אלינו בזו הלשון: עליכם לדעת שאין עוד לתלות תקוות בלשכה המרכזית (שנמצאה בקושטא), כל השתדלויותיה עלו בתוהו. עתה אנו צריכים לדאוג לגורלנו **אנחנו**, לפעול על דעת עצמנו. חשוב היה לנו עד מאד, אלמלא יכולנו לקנות בראשון־לציון לכל הפחות 500 דונם אדמה, כדי שתהיה לנו הזכות להודיע

17 הוא ישראל בלקינד.
18 אנשי בי״ל במקווה־ישראל חיו בקומונה, ו־90 רובל לחודש היה שכר של העובדים, שנכנס לקופה משותפת. גם ההוצאות היו משותפות.

ברוסית שאדמה כבר יש לנו, וחסר לנו רק לסידור המשק. אז היינו יכולים לקוות לעזרה מן החוץ. 500 הדונמים יעלו לנו כ־3000 רובלים. בהיותי בירושלים לקחתי דברים עם אחד הבנקירים[19], שהסכים להלוות לנו 2000 רובל ב־12% על מנת לסלק את כל הכסף במשך שנה אחת בשלושה שיעורים. לפיכך אני מציע למצוא דרך להשגת 1600 רובל הנשארים". מכיוון שגם רכישת חלקה קטנה חשובה לנו עד מאד החלטנו לקנות כמה שאפשר בסכום של 2000 רובל.

3 בספטמבר

בעשרים ושבעה באוגוסט חזר הבנקיר מהבטחתו – בצאתנו למחר לעבודה לא יכול איש להרים את המעדר, במצב רוח שכזה לא היינו יכולים להישאר עוד ביפו אפילו שעה אחת. אך הנה עודדה אותנו תקוה חדשה.

בשלושים לאוגוסט (1882) בא למקווה־ישראל מייסדה, קרל נטר. פ. עומד אומנם בכל תוקף על דעתו, שהיות ואליאנס מתנגדת להתיישבות אנו צריכים לראות את נטר כאויב לנו, אך לנו השקפה אחרת על הדבר. לפי שעה כל תקוָתנו באיש הזה. במושבה עובד פקיד ושמו אוסובצקי, אחד מעולי ברודי, שנטר שלח אותו בתור מורה לילדי מקווה־ישראל. בבואנו ביום השלושים ואחד לעבודה אמר לנו, שנטר שוחח אתו אמש ארוכות, שאל הרבה על קבוצתנו, אם היא עובדת יפה, אם מזמן, כמה אנשים היא מונה. הוא גילה לנו שנטר יבוא מחר לראות בעיניו את עבודתנו והזהירנו שנשתדל להצטיין, כי נוכל לתלות בו תקוות גדולות. גם הכורם הגרמני סיפר לנו, שנטר הרבה לשאול אותו על אודותינו, חקר ודרש על עבודתנו, על פרטים שונים, הגרמני דיבר טובות עלינו וביקש אותנו גם הוא, כי אם יתעניין נטר לדעת – אם מדריך הוא אותנו בעבודה שנשיב בחיוב. קרוב לשעה התשיעית נשמע קול: "נטר!" ואנחנו עוררנו מיד את מעדרינו כאיש אחד. יפה, בודאי, הייתה זו עבודתנו. נטר הופיע בלווית כל חברי המושבה – הירש עתה בפריס – הוא ניגש, אמר שלום ושאל מתוך השתתפות את ס. שעמד ראשון בשורה: איך עולה לנו העבודה, איפה ואיך הסתדרנו.

'עבדו, רבותיי, ואל נא ייפול רוחכם גם אני הייתי רואה אושר לנפש לתת את כוחי לעבודת אדמה בארץ הקדושה, ארץ אבותינו, אך לא אלה הם השנים כבר' – אמר נטר והלך לו הלאה.

בבואנו למחר לעבודה כבר מצאנו את נטר על רגליו. עומד עם הגנן הצרפתי דיגור, שהובא לכאן ממצרים, ועוסק במדידת מקום ליד הכביש. הוא ציוָה אותנו לקחת את המעדרים ולבער את הקוצים מהריבוע המדוד. אוסובצקי ודיגור לחשו לנו שכאן יבנו בשבילנו בית. המקום נוקה בזריזות. התחלנו בחפירת היסוד. מחום השמש הבוער ומהחורב, הנמשך כאן שישה חדשים רצופים, קשה האדמה כאבן; אחרי עשר הקשות עולה בידינו להפריד רגב קטן מהאדמה. בבוא הנער, כמנהגו, לזרז אותנו, גרש אותו נטר וציווה עליו שלא יוסיף עוד לבוא. פעם עבר נטר על ידינו ואמר: 'הנה אבנה בית, והייתה לכם פה דירה לחורף'. תקוותינו באיש הזה הולכות וחזקות מיום ליום.

19 הערת עורכת: הבנקאים.

7 בספטמבר (1882)

עוד בשלושים לאוגוסט, יום בואו של נטר, הייתה אצלנו מועצת חברים. כשבאנו למחר לעבודה נודע לנו שבאו אחיו ואחותו של ב. ועוד צעיר אחד אתם, ולא נתנו להם לרדת מהאונייה. בזמן האחרון חדלו לתת ליהודי רוסיה להיכנס לארץ, אפילו אם יש בידם 'תזכרה'. קודם היו הסרסורים עולים על האונייה ומחלקים לנוסעים היהודים תעודות אנגליות או אחרות. אך עתה נעשה הדבר חמור מאד, אין נותנים לשום סרסור לעלות על האונייה. חומרות אלו נהוגות גם בבירות, והמשפחות האומללות אחרי אשר הרסו מעמד עסקיהם, מכרו את כלי ביתם, הוציאו את הכסף האחרון על הוצאות הדרך, אחרי שנתערערו כבר עד היסוד – ניתן להן רק לשלוח מבט מרחוק על יפו והן מושבות חזרה לרוסיה.

10 בספטמבר

ימים אחדים אחרי המסופר הרגיש נטר, כי אנחנו עצובי רוח ועובדים מתוך רשלנות. קרא אליו אחד מאיתנו והתחיל מנחמו: 'אף כי אינכם עובדים עוד כערבים, בכל־זאת אני מרוצה מכם. אל תתעצבו ואל ייפול רוחכם. בארץ לא תסבלו עוד כל־כך. כשיגמר בנין הבית, אקח אתכם לכאן, אגדיל את משכורתכם, שלא תחיו בדחקות, ולאביב תקוותי שתהיה לכם אדמה'. עוד אמר, שבהיגמר הנחת היסוד נחצוב בעצמנו אבנים ונעשה, עד כמה שאפשר, בידינו את כל עבודת הבניין. הוא כבר כתב על אודותינו שני מכתבים לפריס – כך סיפר לנו אוסובצקי הכרוך אחריו.
אני כשלעצמי לא נפלה רוחי בשל השבת הפנים הרשמית של נטר. כאיש מעשה טבעי הוא לא יבטיח לנו דבר בטרם יעמוד על טיבנו ובטרם יבוא בדברים עם חברת אליאנס. תמימי דעה עמי בזה היו עוד חברים אחדים. אך לפי שעה אין לנו תקוה משום מקום. כל ההבטחות שהעניקו לנו ביד רחבה כל כך לפני צאתנו מרוסיה נשאה הרוח".

18 בספטמבר

בשלושה־עשר לחודש הייתה מועצת חברים, ואחרי ויכוחים סוערים הוחלט: אל שתה עוד תה ואל עשן טבק. אך למעשה מקיימים את זה, כמובן, רק החברים העובדים – – היום לא אכלנו ארוחת הבוקר – לא היה לחם. כבר עבר חודש מזמן שאספו אצלנו הלבנים הנקיים. צריך לשכור שתי ערביות לימים אחדים לכביסה, לקנות עצים, סבון – וכסף אין. – –

22 בספטמבר (1882)

מזל רע רודף אחרינו. כבר קיווינו שבחורף תינתן לנו דירה חינם, משכורת יותר גדולה, ופתאום נפלו כל המגדלים שבנינו. לפני עשרה ימים, בשעת העבודה, נודע לנו שנטר חולה קצת. יומים אחרי זה ציוו להפסיק את עבודת היסוד, ומאז לא הונח עוד. נטר סבל

ממחלת כבד כרונית, שהייתה תוקפת אותו לעיתים קרובות. בכל ימי המחלה לא נתן להביא אליו רופא, וביום השני 20 בספטמבר – גווע.[20]
אתמול, בעת הצהרים, הייתה הלוויה בבואנו למקווה־ישראל. ישבו שם על הארץ ספרדים בתרבושים, בסודרים ובסנדלים. נכחו גם צירי ממשלות וכל גדולי יפו. נושאי הארון התחלפו כפעם בפעם. גם בידינו עלה לשאת את גווית האדם היחידי אשר בו תלינו את כל תקוותינו. על הגבול הדרומי של אדמת מקווה־ישראל, בין כרמים, ראינו קבר חפור עמוק בתוך החול. והנה הורידו את הארון – אל קצה הקבר ניגש זקן נשוא פנים – זה היה הציר[21] האמריקני – ובדברים הנובעים מלב ידיד משנים התחיל מונה בשבחיו של המנוח. הוא תיאר אותו כאדם מסור למולדתו, כאב ואח ליהודים וכחובב כל האנושות. לפי דבריו חלם נטר כל ימיו על תחיית עם ישראל על־ידי עבודה גופנית בכלל ועל־ידי עבודת אדמה בפרט, ולתכלית זו גם יסד את מקווה־ישראל. אחרי הציר יצא 'החכם'. אף כי דיבר עברית לא הבינותי דבר מפני המבטא הספרדי, הנעימה המאוחדת וקול הגרון המקוטע.

מותו של נטר הייתה אבדה קשה לאנשי בילו"ו במקווה־ישראל. אחדים מהם נתייאשו ושבו לרוסיה. חיסין רשם אז ביומנו:

קשה להגיד מי מראה אומץ רוח יותר: אנחנו – בהישארנו כאן, או הם – בנסעם. במה בעצם אנו תולים את תקוותנו? אך מאידך גיסא, הרי חרפה היא לצאת מנוצח אחרי מלחמה של שלושה חדשים ולברוח מהמערכה.

נמצא לאנשי בילו"ו ידיד חדש, יעיל ונאמן, אף הוא אחד מ"הראשונים" – יחיאל מיכל פינס.

*

יחיאל מיכל פינס נולד בכ"ג בתשרי תר"ד (1843) ברוז'ינו, עיירה בפלך גרודנו. אביו, נוח פינס, היה עשיר וברֹ־אוריין, יהודי מסורתי ושומר מצוות, שהיה נותן לבניו גם חינוך תורני וגם השכלה כללית. מורו של יחיאל פינס בלימודי חול היה אחיו של ממציא לשון אספרנטו, זמנהוף, שהצטיין בידיעת שתי הלשונות האירופיות – גרמנית וצרפתית. פינס למד גרמנית ונמשך אחרי הספרות והשירה הגרמנית. הוא קרא גם ספרי השכלה עבריים.
בגיל צעיר התחתן פינס עם בתו של שמריה לוריה, שעלה לארץ עוד בשנת תקצ"ג (1833) וחזר מכאן לאחר שאיבד כל ממונו. חותנו שהיה ספק לצבא התורכי העניק לפינס מטבעות זהב תורכיות, שפינס שמר עליהן, "כאילו הגיד לי ליבי" – כתב פינס – "שעתיד אני לקבוע דירתי בארץ־ישראל, שהתורכי רודה שמה".
בעודו צעיר נעשה פינס לאחד מראשי המדברים בספרות העברית הפובליציסטית. הוא כתב צחות בלשון המקרא ובלשון המשנה. והיה איש ריב ומדון לזרמים השונים שבלטו בימיו. הוא נלחם

20 חיסין השתמש בלוח הרוסי הישן. לפי הלוח האירופי היה זה ב־2 באוקטובר 1882.
21 בעצם היה זה הקונסול האמריקני.

נגד הדורשים תיקונים בדת והתווכח בהתלהבות ובעוז עם י״ל גורדון ומ״ל ליליינבלום, אולם הוא גינה גם את האדוקים בנושנות שאינם מכירים בצרכים המשתנים של התקופה החדשה; הוא תקף בחריפות את המתבוללים המפרידים את הדת מהלאומיות היהודית, אבל רב גם עם הלאומיים שאינם מכירים בדת כסימן הלאומיות היהודית; התנגד לתיקונים בדת, אבל דרש תיקונים בסדרי חייהם החברתיים והכלליים והטיף לעבודת האדמה ומלאכה. הוא הצטיין בהטפתו לסבלנות, ואומנם נהג בעצמו במידת הסבלנות ואירח לחופשים בדעות כמו אליעזר בן־יהודה, והיה ידיד נאמן לאנשי ביל״ו, שהיו חופשים ו״פטורים״ ממצוות.

בשנת 1874 מלאו למשה מונטיפיורי תשעים שנה, והוא התפטר אז מראשות ״ועד שליחי הקהילות״ באנגליה, לאחר שעמד בראש הוועד כשלושים ושלוש שנים. ראשי הוועד רצו לכבד את המנהיג הדגול, שעשה לעצמו שם בכל העולם היהודי וגם במידה רבה בעולם הבלתי־יהודי, בהקמת מפעל חשוב ששם מונטיפיורי ייקרא עליו. מונטיפיורי הציע להקים קרן לתיקון היישוב בארץ־ישראל על ידי עבודת אדמה ומלאכה, והוקמה קרן בשם ״מזכרת משה״ במטרה, כפי שקבע הקול הקורא שהוצא ביסודה: ״הטבת מצב אחינו בני ישראל יושבי ארץ הקדושה על ידי עבודת אדמה, לימוד מלאכה וחרושת המעשה, ושליחת יד במסחר וקנין ועל־ידי בנין בתי מעון לאחינו בני ישראל בארץ הקודש, החפצים להחיות נפשם מיגיע כפיהם ומואסים בלחם עצלות וכלכלה על ידי אחרים״.

לשם הכרת תנאי החיים ומצב היישוב העברי בארץ וצרכיו נשלחו לארץ־ישראל שני עסקנים חשובים: שמואל מונטגיו וד״ר אשר. בדו״ח שמסרו שניים אלה בשובם משליחותם בארץ מתחו ביקורת קשה על מוסדות ה״חלוקה״ והציעו הצעות שונות לתיקון המצב.

ביקורת זו עוררה חמתם של גבאי החלוקה, וכשביקר מונטיפיורי בשנת תרל״ה (1875) בארץ הגישו לו הרבנים אוירבך ושמואל סַלַנט מכתב גלוי המכחיש כל דברי מונטגיו ואשר. מונטיפיורי נטה לדעת שיש לשתף ראשי החלוקה בהנהלת ״מזכרת משה״, אבל הוועד של מוסד זה לא קיבל טענות ממוני החלוקה ופרסם בשנת 1876 מודעה בעיתונות, כי הוא מבקש איש שיעמוד בראש ״מזכרת משה״ ו״ישים עין תחת פקודת החברה על כל הדברים שיש ברצונה לייסד ולכונן בארץ הקדושה, וזה הוא: לקנות קרקעות לעבודת אדמה או לעשות מסחר וקנין או ענייניים אחרים אשר תראה החברה היותם דרושים לחפץ הטבת מצב אחינו שם״.

מודעה זו עוררה עניין רב בין כל חובבי יישוב הארץ ותלו תקוות רבות ב״מזכרת משה״. בישיבת הוועד בא׳ חשוון, תרל״ז, נבחר יחיאל מיכל פינס להיות המנהל של ״מזכרת משה״ בירושלים, והעיתונים של חובבי־ציון (״המגיד״ של דויד גורדון ו״הלבנון״ של בריל, שתחילה יצא בירושלים, בהשתתפות י״מ סלומון, ואחר כך הועבר על ידי בריל למגנצה) נתקבל המינוי הזה בשמחה, וי״מ פינס צוין כ״איש דגול מרבבה, אשר בו תלכנה התורה והחכמה, האמונה והדעת יחד שלובי יד באהבה ובשלום, וידיו רב לו בעולם העיון ובעולם המעשה״.

בי״ג באב תרל״ח בא פינס ללונדון, ביקר אצל ראשי הוועד של ״מזכרת משה״ והשתדל לראות את משה מונטיפיורי עצמו. לא כל ראשי היהדות באנגליה היו מרוצים מבחירתו של פינס, ובין הבלתי־מרוצים היה מונטיפיורי בעצמו. ואלה הדברים שמספר פינס על פגישתו עם מונטיפיורי בראמסגייט:

> באותו רגע שנתקרבתי אל ביתו ראיתי מרכבתו נוסעת ואבהל, כי אמרתי אין זו אלא שהוא משמיט עצמו מלראות אותי. אבל טעיתי, כי אומנם נסע אך מעט לרוח היום

ושב מיד עם הד"ר לוי ועם ה' גודנס שיהיו המליצים בינינו. אנכי כבר חיכיתי לו בחדר האורחים והנה הוא בא, ואחרי דברי דרך ארץ הראשונים שאלני מה חפצי. אמרתי לו: אחרי כי הולך אנכי ירושלימה לעשות דבר בשמו על כן חשבתי לחובה לעצמי לראות תחילה את פניו וגם לשאול עצתו. ויעננני בכעס, כי אין לו רשות להגיד לי שום עצה, אחרי כי כבר יש לי הוראות מהוועד. אמרתי לו: אחרי כי הועד פקד עלי להתחקות היטב על דבר מעמד ומצב אחינו בני ישראל שמה, אדמה כי אין לי מקור יותר לשאוב ממנו ידיעות נחוצות מזה אשר אשמע מסר משה. רוב שניו וניסיונותיו לימדוהו למדי לדעת את הארץ ואת העם אשר עליה. ויעננני: 'אבל אין הוועד רוצה לשמוע לעצותיו. הן המה אומרים כי בני הארץ מושחתים ועצלים המה. ואני אמרתי להם כי כל הנותר בציון קדוש יֵאָמר לו, מלבד מעטים הבאים שמה לרגל את הארץ כולם צדיקים גמורים המה אשר אין חפצים אלא לעבוד את ה' בוראם. אין צורך להם בעשירות, אין ירושלים עתידה להיות כלונדון או פריס. כל חפצי ומגמתי שיהיה ליושבי הארץ במה להחיות את נפשם כדי שיוכלו לעבוד את ה'. אם היו חביר הוַעד שומעים בקולי כי עתה כבר קנו אדמה למכביר בשעת המלחמה"[22] שהיו קרקעות בזול מאד, ועתה ישלמו פי ארבעה בשוויים, ולא היה להם כלל לשלוח איש לקנות קרקעות, כי על־ידי מכתבים ואנשים ידועים היו קונים קרקעות ככל חפץ לבם ובזול מאד. מיום שנוסד הועד לא גרמו לי אלא צער, וכפלים הייתי נותן מכיסי אילו הייתי יודע כי כך עלתה להם. אילו לא היו מייסדים המזכרת לגמרי כי עתה לא הייתה לי עגמת נפש מחילול ה' שנתרבה על־ידם. דמי נקפא בקרבי בדבר הענין ההוא. אנכי יודע אנשי ירושלים היטב, מה שראו עיני שבעתים,[23] ואין לי צורך לשאול את פי גויים ומשומדים. אנכי יודע כי כולם אהובים, כולם ברורים וכולם חפצים במלאכה באמת, והנה בני הועד אומרים עם הוראותיהם שתשאל את פי הקונסולים. מה לך אצל הגויים הללו אשר אין חפצם אלא להסיע את אחינו בני ישראל מעל אביהם שבשמים?'

עניתי לו, כל אין כוונת הוועד לשאול מפי הקונסולים עצה כי אם לפנות לעזרתם בדבר מכירה וקנין. ויען ויאמר לי: אם כן אין לך לפנות אלא אל קונסול בריטניה ואל הממשלה התורכית ולא יותר. וכאשר אמרתי לו, כי אקווה שאמצא בירושלים כפי מה שהוא אומר, ענה לי בכעס: אבל אין לך להסתפק כלל כי כן הוא. וכאשר אמרתי לו כי ידעתי מאד כי אנשי ירושלים חפצים בעבודה, על כן אין לנו אלא לתת להם ידים לכך, ענה ואמר לי גם כן בכעס: לא אך חפצים המה בעבודה, כי אם גם עובדים ועושים כבר. הלא שמעת מהבניינים אשר ציוויתי זה כחצי שנה לבנות בירושלים בתים ובורות, ונתעסקו במלאכה זו חמש מאות איש.

ואחר־כך שאלני למלאכתי, אמרתי לו כי הייתי פאבריקאנט. הידעת מעבודת אדמה מאומה? אמרתי לו: לא, ומה תעשה שמה? האם לבנות פאבריקען בירושלים אתה אומר? והיא לא תצליח. אנכי זה כשלושים שנה ניסיתי והכינותי שמה כסאות לאריגה ולא צלחה המלאכה. שלחתי מלונדון כל המטויה ראשונה ושנית, וכן הוכרחתי לשלוח תמיד עד אשר נלאיתי ותשבות המלאכה.

סוף דבר – כל דבריו היו בכעס. אך לאחרונה נפטר ממני באמרו, כי נלאה, ועליו לנוח

22 בין רוסיה ותורכיה בשנת 1877–1878.

23 לפני כן ביקר משה מונטיפיורי שבע פעמים בארץ־ישראל.

> קצת ושיחר פני לאכול אתו סעודת הצהרים. בשעת האוכל היה רוחו טוב עליו. וישתה איזה פעמים לחיי ירושלים וחכמיה, וסיפר לי מכל מפעלותיו אשר פעל ועשה זה חמישים שנה. והכפיל דבריו, כי הוא מצדו מאמין הוא בישרת לב אנשי ירושלים, ונתן לי עצתו לשאול אך את פיהם ולא אפנה לי על ימין ושמאל אל הקונסולים והמומרים, ואחר־כך נפטרתי ממנו – ולמחר נסעתי לונדונה.

בסוף אב, תרל"ח (1878) יצא פינס מלונדון והגיע ליפו בי"ח באלול. מיד הלך למקווה־ישראל בלוויית יעקב ספיר שבא לקבל פניו מירושלים. מנהל מקווה־ישראל היה אז ד"ר הרצברג, שהתאונן על אי־הצלחת בית הספר, מפני ש"הנערים הלומדים שמה עבודת האדמה לא תדאג החברה (כי"ח) לאחריתם להכין להם קרקע ובית אשר יעבדוה ככלות שנות לימודם". פינס מוסיף: "כי גם בשביל כך לא הצליחו, יען מעטו בלימוד המעשי והרבו בלימוד התיאורטי על לשון צרפת אשר לא תועיל להם מאומה לעבודתם". נמצאו אז במקווה־ישראל שלושים תלמידים: שישה־עשר ספרדים וארבעה־עשר אשכנזים.

> האמזעליג (אמזלג – סגן הקונסול הבריטי ביפו) אמר לי – כי הגנן הצרפתי שיש להם עכשיו אינו רוצה ללמד את הנערים את המלאכה על בוריה. ובאמת אין צורך כלל בגנן צרפתי. אילו חפצה חברת כי"ח להקים הבית על תלו יש לה לגרש את הגנן הזה ולקחת תחתיו גנן ערבי טוב, ועל הנערים תקבע לחובה להתעסק בעבודה הזו בדרך קבע.[24]

פינס בא לארץ זמן קצר (חודשיים) לאחר ייסוד פתח־תקווה, ובקרב טובי החרדים בירושלים הייתה התעוררות להתיישבות, כשבראשה עומד י"מ סלומון, המו"ל והעורך של "יהודה וירושלים". אולם קנאי ירושלים, שבראשם עמדה הרבנית מבריסק (אשת הרב יהושע ליב דיסקין, שבגלל אשתו הנרגנת הוכרח לעזוב רבנותו בשקלוב, לומזה ובריסק, והתיישב בירושלים) הכריזו מלחמה על פינס והטילו עליו חרם. החרם עורר סערה חזקה בחו"ל ופולמוס חריף בעיתונות. גם המשורר י"ל גורדון יצא במאמר שנון ב"המליץ" וסיים מאמרו בפסוק זה: "הביד אשה ימכור ה' את ירושלים ואת תקוַת עמו יושב בציון?" אבל נמצא גם רב ירושלמי שיצא להגן על פינס – ר' שמואל סלנט, שהעיד על פינס כי "מאז בואו לפה התחבר ברוב עניניו לאנשים יראי ה' חכמים ונבונים ומהם תלמידי חכמים מצוינים". עם בואו ארצה החל פינס בעצמו לבדוק מצב ההתיישבות.

ב־17 בספטמבר 1878 ביקר במושבה הגרמנית שרונה שעל יד יפו, ולפי דבריו במכתב ללואיס עמנואל, מראשי "מזכרת משה" באנגליה, "שמח למצוא בקרב ארצנו השוממה כפר נאוה כזה הראוי וההגון להידמות עם הכפרים היותר יפים אשר בסביבות לונדון". מהסתכלותו הגיע למסקנה:

> כי אין טוב לפנינו לקחת קרקעות בהרים ואפילו מן המובחרים, כי ארץ הרים צריכה עבודה ומלאכה רבה, ובקיאות ורגילות גדולה וסבלנות רבה, וכל אלה אין לנו תקוה לעת־עתה למצוא בין היהודים אשר לא נתגדלו על עבודה זו מנעוריהם"[25] והוא מספר בשמחה, כי "בעמק השרון כבר קנתה חברה אחת של יהודים חובבי הארץ וחרוצים

24 מיומנו של י"מ פינס, בכרך ב' של כתביו, עמ' 24.
25 כתבי פינס, כרך ב, עמ' 43.

במלאכתם כברת ארץ גדולה מאד בכספם, ואי"ה בשנה הזאת ינסו לזרעה בפעם הראשונה – אך האויר שמה מקולקל ומסב קדחת. הרבה אומרים, כי קלקול האויר בא מנחל גדול, אבל בנקל מאד אפשר לתקן את החסרון הזה אם יחפרו תעלות בנחל הרטוב ליבשהו".

הכוונה לאדמת פתח־תקווה שנרכשה באותו הקיץ. במכתב מאוחר יותר, מיום 9 בדצמבר, 1878, הוא כותב ללואיס עמנואל, כי:

ביום 19 לנובמבר הרימותי פעמי לסובב בארץ הקודש לראות בעיני כמה מקומות אשר הציעו לפני לקנותם. אחזתי דרכי סביבות חברון והלכתי ראשונה למקום אחד הנקרא 'תל ספייה', רחוק מחברון כשלוש שעות ורמלה כחמש שעות, ושם יש לקנות כ־3,200. דונם = 288 הקטר. האדמה טובה ופורייה, אבל רחוקה היא מן היישוב הבטוח מרחק חמש שעות, אף על פי שלא נחשב למאומה בעיני בן אירופה, אבל לא כן הוא לבן הארץ הזאת אשר כל דרכיה מלאים חתחתים ומכשולים. אחר כך הלכתי אל סענאברא, המקום הזה נמצא בין שני הרים צר ברוחבו וארוך. מידתו גם כן בערך 288 הקטר, ארץ מישור מלבד שיפועם של ההרים השייכים גם כן לנחלה ההיא, מים טובים בה ממעיינות ומבארות, מרעה טוב מאין כמוהו לבקר ולצאן, מערות הרבה חצובות בתוך ההרים משנים קדמוניות – מחיר הנחלה ההיא עם כל ההוצאות ערך 800 לירות טורקיות = 738 לירות אנגליות, רחוק הוא מחברון כשתי שעות וחצי, ומיפו כתשע שעות, והנה כל כמה שמצא המקום חן בעיני מצד טיבו וכן מצד היופי הטבעי אשר לו, בכל זאת לא אוכל להחליט כי טוב המקום ההוא ליישוב, באשר הוא תקוע בין ההרים ורחוק מעיר שיש בה קונסולים, ויש בו חשש סכנת הערבים השודדים והגונבים"... אחר כך הוא מספר על פתח־תקווה: "הנחלה ההיא טובה ודשנה מאד והאנשים יעמלו בזיעת אפם, כי אנשים יקרים הם וחיבת ארץ הקודש מטרתם, ואינם חסים על יגיעם ועמלם וכספם. על יד הנחלה הזאת יש נחלאות הרבה למכירה בזול מאד. בתוך הנחלאות האלה יש אגם מים גדול מאד אשר עתה הוא מקור משחת לאוויר שמה. המקום הזה יימכר בזול באשר האויר אשר בו מקולקל הוא, אך כבר אמרתי לכם כי מקור מושחת של האויר הוא האגם ואפשר לייבשו בנקל מאוד.

הוא מסביר התנאים הקשים של קניית קרקע בארץ:

פה אין לך אדם שיהיה בטוח בנחלתו, כי כל בעלי הנכסים כמעט יש עליהם ערעורים מצד הממשלה ומצד אחרים, ואי אפשר לגמור פה שום קנין בלתי אם יקבלו שרי בית המשפט שוחד; כן רוב המוכרים פה בעלי ערמה ומרמה המה, מלאים שקר וכזב.

במכתב שלאחר זה, מיום 11 בדצמבר, 1878, יש עדות חשובה על יהודי משפרעם (בערבית שפר־עמר). במכתב הזה הוא מתווכח עם חוקר הארץ הבריטי, קונדר, שבהסתמכו על מה שראה בכפר הזה, הוא שולל הכישרון של היהודים לעבודת האדמה.

הראיה שהוא מביא מבני שפר־עמר (שפרעם) איננה מיוסדה על אדני האמת. היהודים אשר בשפר־עמר לא נתיישבו שמה לפני שלושים שנה כאשר הוא אומר, כי אם אדרבה המה ישבו על האדמה מימים קדמונים מיום גלות ישראל מעל אדמתם. והמה ילידי הארץ ההיא, והסיבה אשר נדדו מעל נחלתם היא מפני שכבדה עליהם יד הממשלה במעשרותיה. וסיבה זו מעשים בכל יום היא, אשר גם הפלחים הערביים מניחים שדותיהם כשהם זרועים ויברחו להם. וכמה וכמה כפרים חרבו באופן זה, ועוד יתרה הייתה לבני שפר־עמר, כי השכנים הרעים מן הנוצרים אשר שמה נגעו בנחלתם והציקו להם עד כי הוכרחו למכור להם את נחלותיהם – – אם יצליח ה' חפצנו בידינו לקחת את האנשים הללו תחת צל מחסה הקונסול הבריטי ולהושיבם אל הנחלה אשר אנחנו נקנה בעצמנו, אז אין ספק בידי כי יצליחו אי"ה ויעלו מעלה.[26]

כשבאו צעירי בי"ל לארץ מצאו בי"מ פינס תומך וידיד מסור, אם כי היו רחוקים זה מזה בענייני אמונה ומצוות כרחוק מזרח ממערב.

כשעסקנים בארץ־ישראל וסופרים יהודים ברוסיה ניסו להוציא שם רע על אנשי בי"ל – התייצב פינס לימינם והגן עליהם בפני כל מקטרגיהם.

במכתב לסופר ולחובב־ציון רש"י פין מט"ו בשבט, תרמ"ד, כשנה וחצי לאחר בוא אנשי בי"ל, כתב י"מ פינס:

טרם יצאתי ידי חובת תשובה למע"כ על השאלה הגדולה לבאר לו מהות חברת בי"ל ויים, ראויה החברה הזאת לעזרה – בני חברת בי"ל הראשונים היו אשר **התנועעו** ובתנועתם **הדפו** אלה אשר עמדו מאחריהם. בני חברת בי"ל עשו מעשה נחרצה. מבלי מחשבות רבות השליכו ארצם ומולדתם ובית אביהם ובית תלמודיהם ויָאָשו ממנוחה ויָאָשו מעתידות טובות ויצאו חוצץ כולם לארץ אבותיהם. והנה הם בארץ מוזרה להם, בין אנשים מוזרים להם וסביבם מנהגי חיים אשר לא הסכינו בם ובכיסם אין פרוטה, ובליבם הטיפה המרה שזרקו בו הבגידה אשר בגדו אדירינו, ובכל זאת לא נפל לבם ולא הלך רוחם. התדעו אתם האדונים בחו"ל מה העבודה אשר להם? עבודה במקווה־ישראל העומדת תחת פקודתו של הירש? אדונים נכבדים! אילו הייתם בארץ־ישראל וידעתם את כל הנעשה בה, כי אז דיה הייתה התשובה הקצרה ההיא להבינכם לדעת את כל העמל והתלאה, את כל העוני והלחץ אשר סבלו בני בי"ל בגוף ובנפש, ודיה הייתה הידיעה ההיא למלא כל חללי לבבכם השתוממות של שמחה וכבוד אל האנשים כבירי כוח הללו, אשר לא יחתו מפני כל ואל מטרתם ישאפו בלי הרף. אך עכשיו שאינכם בארץ־ישראל ואינכם יודעים מאומה, עלי להגיד לכם, כי העבודה הזאת בד בבד תישא עם עבודת הכושים בארצות דרום־אמריקה כפי שציירה אותה לנו המספרת ב"אוהל תם". עבודה המפרכת את הגוף ואת הנפש יחד – – ברגל גאוה ידרוך (המנהל הירש) על כל העולים הנתונים תחת ידו – כולם כריקים ופוחזים בעיניו, חבר נודדים ומחזירים על פתחים. עבודה נתן להם, כי לא יכול לעמוד לפני הלחץ המוסרי אשר לחצוהו, אך בכל מאמצי כוחו ראה להכביד העבודה עליהם למען יקוצו בה וילכו ממנו, אבל בני בי"ל לא נלאו ולא רפו ידם וגם לא

26 כתבי פינס, כרך ב, עמ' 52–53.

> הודחו למדחפות, אך הוסיפו לעבוד עבודתם מבלי תרעומות ותלונה; חרשו, חפרו, עדרו, ניכשו עשבים רעים, נטעו כרמים, ניקו בתי מחראות, ולעת ערב באו על שכרם: חרופים וגידופים מפי הירש לאמור: עצלים אתם, גוזלי דמי חברת כי"ח, עבדים אשר לחם כריסם אינם שווים וכיו"ב, ואחרי היותי עד ראיה ועד שמיעה לכל הדברים האלה – היכולתי אפוא לצערם ולהוכיחם על פניהם כי יתהוללו מעט וישיאו בחלומות נפשם? החלומות וההזיות קנין בני הנעורים הם מאז, ואך לזאת תגיל נפשנו, אם ישגו בחלומות אשר רוח צדק ואהבת הלאום שפוכה עליהם – – – אך זה מעט אשר נלוו אליהם שלושה חברים חדשים ממינסק, ה' קאנטאר, ליעס וצוקקערמאן, ואין להם במה להחיות נפשם. לעת־עתה תרתי להם עבודה ומצאתיה בפתח־תקווה, אך שמה העבודה לפי שעה היא; ובכלל הן גם מעמד הישנים אינו בטוח. כי מלבד שלא יהיה להם בשום אופן להספיק צרכיהם בשכר הפרנק אשר ייתן להם, הנה לא על־מנת כך באו להיות שכירי יום כל ימיהם.[27]

פינס היה בכלל איש מעשי ומפוכח ושוקל הדברים על מאזני המציאות, אבל יחד עם זאת היה גם איש חזון ולא נרתע מרעיונות נועזים, והוא כתב: "אין לך אידיאה גדולה בעולם אשר לא תֵרָאה בתחילה כחלום, ובכל־זאת עשויה היא להתלבש בבשר וגידים ועצמות, אם אך לא נתחכם הרבה". בשנת תרמ"ב (1882) ייסד יחד עם אליעזר בן־יהודה חברה בשם "תחיית ישראל". תכלית החברה להחיה את אומת ישראל, להרימה משפלותה ולבצר רוחה ולהשיב לה כבודה כבראשונה", ובכדי למנוע חשדות מצד המושלים התורכים הוסיפו מלים: "וכל זה ברוח אמונים לשלטון הארץ". ואחד הסעיפים המרכזיים בתקנות הוא "החברים היושבים בארץ־ישראל ידברו איש את רעהו עברית בסוד החברה, בבית מועצה ואף בשׂוָקים וברחובות ולא יתבוששו, גם ישימו לבם ללמד את בניהם ובנותיהם וכל מרבית ביתם את השפה הזאת, אף תעמול החברה לצרפנה מסיגיה ובדיליה ולעשותה מדוברת בבתי־ התלמוד". במכתב שכתבו השנים לרש"י פין ביום "שבעה עשר יום לחודש השמיני שנת התרמ"ג" הם מסבירים כי בתקנות שניתנו לפרסום בפומבי לא יכלו להגיד כל אשר בליבם "פן תשלוט בה עין רעה ועל כן שמנו לנו לחוק לבלתי הרבות בדברים, כי אם באזני האנשים אשר נתנו ידם לנו ואשר בתום ליבם אתנו אנחנו בטוחים – – – "התכלית אשר שמה החברה לפעולתה היא 'תחיית ישראל', לאמור: להחיה את אומת ישראל על האדמה אשר עליה גדלה מיום היותה ועד היום הנורא אשר רצחתה רומא אויבתה בעצם כוחה, כי האמין תאמין החברה אמונת אמון אשר רק על האדמה הזאת המדושנה בדמי אלפי מבחר בנינו תוכל אומתנו **לחיות אם רק נצליח להרבות מספרנו בארץ הזאת עד אשר נהיה אנחנו הרבים**, והדבר הזה לא יבצר ממנו לעשותו אם רק חפצנו באמת ובלב תמים, כי עוד הארץ כמעט שממה מאין יושב, עוד לא נושבה כאשר הייתה לפנים בימי שבתנו אנחנו בה".

ברור שבדברים אלה התכוונו השניים למדינה יהודית בארץ. לא ברור אם היו גם חברים נוספים בחברה זו, או זו הייתה רק תוכנית השניים – י"מ פינס ואליעזר בן־יהודה. שניים אלה הדגישו במכתבם גם את **הצורך** בתחיית הלשון. לאחר שהם מציינים הצורך בחברת סתרים "אשר תהי לאל ידה לקנות אדמה בכל עת ובכל מקום אשר תמצא, **אם טובה האדמה ואם רעה היא** (ההדגשה במקור) אם תוכל להיות לתועלת עתה או אחרי־כן, כי רק בזה נהיה אנחנו אדוני הארץ אם רוב אדמתה תהיה בידינו. זאת היא גאולת הארץ", הם מוסיפים: "אך בדבר הזה בלבדו, אם כי גדול

27 "כתבים לתולדות חיבת־ציון ויישוב ארץ־ישראל", מאת דרויאנוב, חלק ראשון, עמ' 138–140.

מאד הוא לנו, עוד לא תהיה **תחיית ישראל**. – שפתנו וספרותנו מה היא? – אלה הם הדברים אשר תעמול החברה להחיותם – להחיה את שפתנו בעזרת השפה הערבית רבת המלים והיפה אשר לא יחסר כל בה, לקחת ממנה כל החסר לנו בשפתנו ולתת להמלות השאולות האלה תמונה עברית עד כי לא יָדע מאין באו, ולהחיותה **בפי העם** (ההדגשה במקור) היושב בארץ־ישראל ואשר יבואו להיאחז באדמתה והייתה לכולנו שפה אחת, שפה עברית״.[28]

הדיבור העברי התפשט רק לאט בארץ לפני מלחמת העולם הראשונה, אולם אנשי בילו״ו הושפעו מפינס ובן־יהודה עוד בימים ההם ובמכתב ששלח הבילויי דוד יודעלוביץ (כך חתם אז) באסרו חג הפסח תרמ״ד לבילויי זאב דובנוב שעבד אז בראשון־לציון, הוא מספר:

> שמחים וטובי לב עברנו את ימי החג, והשתעשענו יחד את בני ביל״ו מיפו: גורביץ, רוזנוב, צוקערמאן וליפשיץ. מה גדולה הייתה שמחתנו לראות כולנו כעשרה צעירים לימים ובן־יהודה בראשנו הולכים לשוח. והשפה העברית כשפה חיה מדוברת בינינו – מספרים, מדברים ומתפלסמים בענינים מעניינים שונים, ועברית הייתה שפתנו! ומשכנו **בזה** עיני העוברים לפנינו, ולפעלנו צדק אמרו. הרבה רוינו בשבתנו בערב על מיחם הטה – בבית בן־יהודה או לפעמים בבית פינס.[29]

למען העריך חשיבות הדיבור העברי בקרב אנשי בילו״ו בשנת 1884, יש לציין כי עשרים־ושתיים שנה אחר־כך, בוועידת ״הפועל הצעיר״ ביפו בשנת 1906, ניסה היו״ר, י׳ אהרונוביץ ז״ל, לנהל הוועידה בעברית, וקם חבר, החי איתנו היום, ודרש שינהל ביידיש, וכשיוסף אהרונוביץ סירב, הוצע לבחור יו״ר אחר, והרוב החליט ככה. בין חברי ״הפועל הצעיר״ לא היו יידישיסטים אבל פשוט לא ידעו עברית.

הבילויי זאב (ברוסית ולדימיר) דובנוב היה מחליף מכתבים עם אחיו, ההיסטוריון שמעון דובנוב, ברוסית. באחד ממכתביו מיום ב׳ באדר שני תרמ״ג (מרס, 1883) הוא כותב לאחיו ההיסטוריון: ״כמה מוזר הדבר שיהודי מארץ־ישראל כותב בלשון הרוסית – האם מתנוון העם היהודי? לא, איני יכול להאמין בכך. העם היהודי עודו מלא כוחות מוסריים, יש לו לא מעט אנשים נלהבים החיים רק ברעיון אחד ״תחיית היהודים״. שכחתי להודיעך, שאני נקרא פה בן־יעקב, וכך תקרא לי אתה במקום ולדימיר. התלמוד אומר שהיהודים נגאלו ממצרים מפני שלא שינו את לשונם – ואומנם, עכשיו, לפחות, הכול צריך להיות שלנו, לא של זרים״.

אין ספק, שזו הייתה השפעתו של פינס.

*

לאחר שנפטר קרל נטר במקווה־ישראל בתשרי תרמ״ג, ואנשי בילו״ו החלו להתייאש מהקמת מושבה בילו״ויית בא אצלם י״מ פינס ואמר להם: ״התחייה אינה תלויה בעבודת האדמה בלבד אלא גם במלאכה וחרושת, ואין אתם רשאים לבוא לידי ייאוש, והריני מציע שחלק מכם יישָאר פה לעבוד במקווה־ישראל ובראשון־לציון, עד אשר תיוָצר היכולת בשבילכם להתיישב על קרקע

28 מהארכיון הציוני בירושלים.

29 ״כתבים לתולדות חיבת־ציון״, של דרויאנוב, חלק ראשון, עמ׳ 94–96.

שלכם, וחלק יעבור לירושלים ללמוד מלאכת יד ולהתקיים בה". דברים אלה נאמרו בהתאם לזכרון הדברים של החברה "תחיית ישראל, מיסודם של פינס ובן־יהודה:

> באדמתנו לבדה לא יחיה העם כאשר לא יחיה גם בלתה, והדבר הראשון אשר עלינו לעשות בארץ הזאת הוא לעמול להשיב לעבודה ולמלאכה את כבודן אשר היה להן לפנים בתוך היהודים ואשר ירדו פלאים באלפי שנות גלותנו בארצות זרות. ועל כן החליטה החברה לתמוך בידי נערים נבונים אשר קנו להם תורה ודעת, אשר יחפצו ללמוד בארץ הזאת כל מלאכה וחרושת וכל מעשה.

תשעה מאנשי ביל"ו נשמעו ועלו לירושלים: שמעון בלקינד, זאב דובנוב, יעקב טשרתוק (אביהם של משה ויהודה שרת), דוד יודיליביץ, עוזר דוב ליפשיץ, יעקב מוהילנסקי, הלל מינץ, דבורה סירוט ונחמן רוזובסקי. בלקינד ודובנוב למדו נגרות בבית המלאכה של מרקל הנגר; טשרתוק ורוזובסקי למדו חרטות בבית המלאכה של יחיאל הרש חרט; יודיליביץ למד חרשות־סכינים בבית מלאכה של גרמני טמפלר בשם גוטליב דאה; מינץ למד חרושת ברזל בבית המלאכה של הרש אלנהורן הנפח במזכרת משה; וליפשיץ נכנס לבית־הספר של נסים בכר מיסודה של חברת כי"ח. דבורה סירוט הייתה עוזרת על יד דבורה בן־יהודה לפקח על משק חבריה (ארוחת צהריים, תיקון לבנים ובגדים, כביסה ועוד). ולמוהילנסקי ייעד בן־יהודה דווקא תפקיד להיות רב גדול בישראל. בן־יהודה אמר:

> נחוץ הדבר שנדאג להכין לנו נציגות מדינית הגונה גם כלפי פנים וגם כלפי חוץ. נציגנו עכשיו הוא הרב הראשי, החכם־באשי. כמה עלובה נציגות זו של אומתנו! רבנינו הראשיים בטלנים הם, אנו צריכים אפוא לחנך רב גדול באמת: גדול בתורה, גדול בחכמה, גדול בהוָיות עולם וגדול בתבונה מדינית. קיצורו של דבר: יהודי גדול שהתואר רב יהיה הולם אותו כל דרכו כלפי פנים וכלפי חוץ.

מוהילנסקי היה מקודם בן ישיבה ועילוי, והוא קיבל על עצמו הדין: פשט בגדי החול, גידל פאות ונכנס לישיבה של רבי יצחק ליב דיסקין, הרב מבריסק, והכול לשם המטרה העליונה: "לשאת ברמה דגל תחיית ישראל".

הקבוצה הזאת נקראה בשם שה"ו, כלומר "שיבת החרש והמסגר" – חברת ביל"ו אשר תכליתה להביא המלאכה וחרושת המעשה בארץ הקודש בידי בני מדע המכוונים פעולותיהם אל המטרה הכללית – כפי שנאמר ב"המליץ" משנת 1883... בכל מוצר של קבוצה זו היה חקוק השם "שה"ו – ירושלים".

יודיליביץ, אחד מתשעת חברי שה"ו, מתאר סדר חייהם:

> דירתנו הראשונה – חדר אחד לחמישתנו בבית ליב לומזר; לחמישתנו, ולא לכולנו: מינץ התאכסן תחילה בביתו של פינס, ליפשיץ – באליאנס, סירוט – בביתו של בן־יהודה, מוהילנסקי – בישיבה.
> רהיטינו – ארבעה קירות ערומים, חלל מרובע בקיר הצפוני הוא ארון גם לבגדינו וגם לספרינו. שולחן מרובע לבן. שני ספסלים ארוכים. על הרצפה מחצלת.

כלי־שינה – במקום מיטה, כרים וכסתות, סדינים ושמיכות ו'שאר ירקות' – המחצלת אשר על הרצפה, כר אחד ומעילו של כל איש ואיש מאיתנו.
"האדרת של טשרתוק – מעיל חורף רפוד בטנה של פרוָה. מאודסה הביא אותו, וכולנו התקנאנו בו. שמשון בלקינד לא היה לו ממין זה כלל. נמלך טשרתוק והקנה לו זכות ב'האדרת', והיו שניהם מתחממין לחצאין, בשעה שיתר החברים היו רועדים מקור בלילות החורף, כשהם מכונסים אל תחת מעיליהם הצנועים. – – יותר משנתיים נאבקנו עם המחסור, עם הקדחת, עם תקוה וירידה, עם עליה וירידה, לבסוף נוצחנו, מפעלנו נולד קודם שהגיעה שעתו. חרושת המעשה עדיין לא תפסה מקום בארץ.

לאחר שנוסדה ראשון־לציון (ט"ו באב, תרמ"ב) קיבל הירש (מנהל מקווה־ישראל) בחודש נובמבר הצעה להעביר את אנשי בי"ל לראשון, ובשנת תרמ"ה הוקמה, בעזרת פינס, מושבת הבילויים – גדרה.

*

"הרעמים" או ה"סופות בנגב", כפי שקראו אז לפרעות ביהודים שפרצו והתפשטו ברוסיה בראשית שנות השמונים של המאה התשע־עשרה, מקובלים כגורם הראשי לתנועת העלייה וההתיישבות שפשטה ברוסיה וברומניה באותן שנים והביאה לייסוד המושבות הראשונות לאחר פתח־תקווה: ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה, יסוד־המעלה, עקרון, גדרה ועוד. אין ספק, שהפרעות וגילויי האנטישמיות המתגברת שימשו דחף רב־אונים, ואולי גם ראשי לנדודי היהודים בגולה בכל הדורות, אולם הם לא קבעו **מחוז** הנדודים וכיוונם, ופחות מכול הפנו את הגולים והמגורשים לעלייה והתיישבות בארץ־ישראל. היה אז ידוע לכול בית ישראל מצב הכלכלה והביטחון הירוד של הארץ. רמת החיים בארץ־ישראל הייתה נמוכה מבכל ארץ באירופה שישבו בה היהודים; הארץ הייתה שרויה למעשה במצב של אנרכיה. השלטון התורכי דאג בעיקר לגביית המיסים, ולא היה לו הכוח והכישרון להבטיח חוק ומשטר. משלוחי היד הנקוטים בידי היהודים בארצות מושבותיהם באירופה לא היה כל צורך בהם בארץ־ישראל הפרימיטיבית, העזובה והנשמה. ובאותו זמן היה כמעט כל העולם הליברלי והחופשי, בייחוד ביבשת אמריקה ובראשה ארצות הברית, פתוחה וחופשית לגמרי להגירה יהודית. ובלי מניע חיובי, הפועם עמוק עמוק בלב, בלי כוח משיחי רגשי ורעיוני, בלי חזון של תקומה וגאולה, בלי געגועים לארץ אבות – וחלום מדינה יהודית, לא היה כל טעם וסיבה מדוע ינועו אפילו יהודים מדוכאים ומשוללי זכויות או אזרחים ממדרגה שנייה בארצות לידתם באירופה – דווקא לארץ־ישראל, שהייתה בימים ההם **ארץ של יציאה** גם לנוצרים ובמידה לא מעטה – גם ליהודים.

ואכן, כשהחלה ההגירה היהודית הגדולה בשנות השמונים, נהרה בהמוניה לארצות הברית של אמריקה הצפונית. משנת 1880 ועד 1930 יצאו מארצות מזרח אירופה לארצות הברית קרוב לשלושה מיליון יהודים, ועוד כמיליון אחד לארצות אחרות באמריקה, לדרום אפריקה, לאנגליה ועוד.

את העלייה לארץ שזרמה ארצה אחרי "הרעמים" בראשית שנות השמונים הפעיל הכיסוף המשיחי, אשר במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה פשט צורתו המיסטית, ובהשפעת

ההשכלה והמאבקים המדיניים והסוציאליים באירופה לבש צורה רציונלית בעלת אופי חלוצי, כלומר אופי המחייב למאמצי ביצוע מבלי להירתע מקושי ומכישלון. העולים לארץ נתפסו לחזון גאולה ישן נושן שנהפך למניע העיקרי בחייהם. חזון זה הוגדר בבהירות, בשלמות ובקיצור על ידי אחד מחברי ביל"ו, זאב דובנוב, אחיו של ההיסטוריון שמעון דובנוב, שהגיע ארצה בחבורה השנייה של אנשי ביל"ו ביום 21.9.1882, והלך לעבוד במקווה־ישראל. במכתב מיום 1.11.1882 מיפו הוא כותב לאחיו:

> כלום אתה סבור שמטרת בואי הנה היא לסדר עצמי ומכאן יוצא, שאם אסתדר – השגתי מטרתי, ואם לא – אני ראוי לרחמים, – לא! המטרה הסופית שלי וגם של רבים אחרים היא גדולה, רחבה, נשגבה, אך לא בלתי מושגת. המטרה הסופית היא לכבוש במש הזמן את ארץ־ישראל ולהחזיר ליהודים עצמאות לאומית, שנשללה מהם זה כאלפיים שנה. אל תצחק. אין זה הזיה. האמצעים להשגת מטרה זו, ייתכנו בדרכים אלה: ייסוד יישובי חקלאות ומלאכה, הקמת כל מיני בתי־חרושת ותעשיה והרחבתם המתמידה, בקיצור – לעשות מאמץ שכל האדמה וכל המשק יהיה בידי היהודים. מלבד זאת יש לאמן אנשים צעירים והדור הצעיר הבא לשלוט בנשק (בתורכיה החפשית־הפראית אפשר לעשות הכול), ואז – כאן אני שוקע בחלומות. אז יבוא היום המפואר, שעל בואו בישר ישעיהו במשאות הנחמה הנלהבים שלו. אז יכריזו היהודים עצמם, בנשק ביד (אם יהיה צורך בכך) ובקול רם כאדוני ארצם העתיקה.

קשה למצוא בכל הספרות של חובבי־ציון והציונים הגדרה קולעת, קצרה וממצה של חזון התקומה, כזו שנתן חלוץ צעיר במכתב פרטי לאחיו לפני שמונים שנה, כשבארץ נמצאו פחות מרבע אחוז של יהודי העולם, והמושבה היחידה שנוסדה לפני ארבע שנים עדיין הייתה עזובה ממייסדיה בגלל מחלות הקדחת וסירחון הביצות. במכתב זה נתקפלו כל השאיפות והמעשים שהביאו לאחר שישים ושש שנה. וכמעט בדיוק נמרץ שסומן במכתב – להקמת מדינת ישראל. זה היה החזון שהעלה והפעיל את הראשונים המעטים שקמו מתוך הארץ גופא כי"מ סלומון וחבריו, ואלה שבאו מגולת רוסיה ורומניה.

כבר צוינה לעיל תשובת ז"ד לבונטין לאחד הסופרים מחובבי־ציון שכתב "מה ייתן ומה יוסיף – כי ילכו עשרה או עשרים תלמידים – וישרכו את רגליהם אחרי המחרשה בשדות בית־לחם". לבונטין ענה על כך: "אנכי לא אמרתי מעולם 'לכו!' כי אם 'קומו ונלכה'. אני כשאני לעצמי מצאתי לנחוץ לצאת מארצנו וללכת לארץ הקודש, או במלים אחרות לצאת מכלל דיבור לכלל עשיה". בזכות זו היה למייסדה של ראשון־לציון.

כפי שהוא מספר בעצמו נתעורר בו רעיון שיבת־ציון עוד בנערותו כשלמד בגיאוגרפיה, כי את הרפובליקה ליבריה ייסדו הכושים מאמריקה שחזרו לאפריקה, ושאל את עצמו: "אם הנגרים יכלו לייסד רפובליקה חופשית לעצמם, מדוע זה לא נלך אנחנו לייסד לנו ממלכה בארץ אבותינו?" וכשהתעוררה תנועת היציאה בשנות השמונים ארגן בעירו, קרמנצ'וג, חמש־עשרה משפחות שהחליטו לצאת ולהתיישב בארץ, והם הטילו עליו "לתור את הארץ ולהתבונן בעיקר העניין הזה ידיעה פנימית: ידיעה ברורה מאקלים הארץ, מעבודת האדמה, פריה, צאנה ובקרה. מביטחון החיים והקניה מצד הממשלה והתושבים, ומכל פרטי העניינים הנחוצים לדעת לכל איש ואיש מאיתנו לחפץ העתקת משכננו מפה לשם. וכאשר ימצא השליח, רזד"ל, הנזכר, באפשרות להוציא את

העניין הזה אל הפועל, אזי יודיע לשולחיו לקרמנצ׳וג והמה יתנו לו כוח והרשאה לקנות האדמה ולבנותה. והננו מבקשים מאת שלוחי קהילות ישראל ואחינו בארץ הקודש להיות לשלוחנו לעזר וסעד וכו׳. וה׳ ישלח מלאכו לפניו להביאנו אל המנוחה ואל הנחלה לארץ אבותינו – מוצאי שבת קודש פרשת בשלח תרמ״ב. פה קרמנצ׳וג״. ועל החתום חמישה־עשר חברים – ראשון החותמים היה – יהודה ליב חנקין, אביו של יהושע חנקין, ״גואל האדמה״ בארץ־ישראל.

לבונטין הוזמן גם לחרקוב, ונתארגנה גם שם קבוצה של עשרים ושישה איש שמילאו ידיו ״להתוַדע היש כברת ארץ אשר יהיה באפשר לקנותה ולכונן בה ברישיון הממשלה מושב לאחינו הנרדפים ולתת להם יד לעבוד את הארץ ולמצוא מחיית נפשם מעמל כפיהם״. בין החותמים על מכתב זה היה גם מרדכי לובמן, שהיה אחר כך מפקח על בתי הספר שבמושבות הברון רוטשילד, וישראל בלקינד ממייסדי דאבי״ו, שהפך אחר כך לביל״ו. לבונטין בא ליפו בי״ז אדר, תרמ״ב. למחרת עלה לירושלים בעגלה וכשהגיע ל״קולוניא״ (מוצא) ביקשו העגלונים מחילה מהנוסעים, כי ״ירדו מעל העגלה ויעלו ברגל על ראש ההר למען הקל ממשא הסוסים, וגם אנכי – מספר לבונטין – אף־על־פי שהייתי עיף מעמל הדרך ירדתי מעל העגלה ועליתי ברגל על ראש ההר אשר עליו תתנוסס העיר הקדושה. חרדת קודש אחזתני – בראותי את ירושלים״. בירושלים הוזמן אל פינס, ונפגש עם פרומקין – מו״ל ״החבצלת״, ועם א׳ בן־יהודה. ״מאת מכירי החדשים – מספר לבונטין – נודע לעצבי ויגוני, כי אין שלום בעיר הקדושה. כי המריבות והקטטות עולות עד השמים על־ידי תרועת השופר בפי המושלים בחזקת החרב, וכי רבו מאד הכיתות והאגודות בין אחי בני עמי. על כן, גמרתי אומר לשוב ליפו ולקבוע שם דירתי, הרחק משדה מלחמת הקנאים״. ביפו נפגש עם דוד גוטמן ויואל משה סלומון, והם עשו לו חשבון מפורט מההוצאות הדרושות ל״הקולוניסט״ העברי. בחודש אדר בא לארץ יוסף פיינברג, שעליו מספר מ׳ סמילנסקי: ״איש הדרום, בן קרים, גחלים להטה נפשו. למד באחד מבתי־המדרש הגבוהים לטכניקה במערב־אירופה, והתחיל בעבודה מעשית בבית־חרושת גדול בקיוב. קפץ עם ״הנחשונים״ הראשונים לימה של ארץ אבות. בחודש אדר תרמ״ב דרכו רגליו ראשונה על חוף ארץ־ישראל״.

פיינברג הביא איתו מכתב המלצה לז״ד לבונטין מאת מ״ל ליליינבלום, ולבונטין מצא בפיינברג איש כלבבו, מסור בכל לב ונפש ליישוב ארץ־ישראל. שניהם נפגשו בארץ עם שליחים מרוסיה ורומניה שבאו לארץ בשם חברות שונות וייסדו בכ״ח אדר את ״ועד חלוצי יסוד־המעלה״, ובספר התקנות הסביר תפקידו בזו הלשון: ״אנחנו כולנו פה היום, אחרי התודה והברכה לאלהי אבותינו שהחיינו וקיימנו לזמן הזה, והראה לנו אדמת קדשנו, צבי תפארתנו מימי קדם, כי שולחנו הנה מטעם כמה קהילות ישראל בארצות רוסיא ורומניא לתור לנו אחוזה בארץ אשר יאחזו לעבדה ולשמרה, ראה ראינו כי נאה לנו הקיבוץ וההתאחדות לבל יסוכסכו דרכינו, במפעלינו, ולא יעבטו אורחותינו ולא תכזב תקוָתנו, ועל כן עלה בהסכמתנו לחבר האוהל להיות אחד ונהיה באגודה אחת העוזרת בלא לב ולב בתור ׳ועד חלוצי יסוד־המעלה׳״. חברי הוועד היו: חיים אמזלג, סגן קונסול בריטי ביפו, ז״ד לבונטין, יוסף פיינברג, נפתלי הלל, יוסף ירובסקי; י״מ פינס סירב להשתתף בוועד באשר לא נתקבלה הצעתו שמושב הוועד יהיה בירושלים.

בי״ג ניסן, תרמ״ב, נתכנס הוועד לישיבה שלישית ו״נמנו וגמרו לכונן בארץ הקודש מושב עבור אחינו בני ישראל לעבודת האדמה בשם ׳ראשון־לציון׳. כאשר יבואו לחברתנו עשרים אנשים בעלי משפחות אז יקנה הוַעד הקרקע לפי ראות עיניו ויתחיל להתעסק בהתיסדות המושב בעז״ה.

השם ראשון־לציון נקבע, אפוא, חודשים אחדים לפני רכישת הקרקע. בי״ב תמוז תרמ״ב נקנתה אדמת ״עין הקורא״ (בערבית עיון־קרא) מאת האחים מוצטפה ומוסה אלדג׳ני, שטח של

3,340 דונם, על־שם סגן הקונסול הבריטי חיים אמזלג בשביל עשרת המייסדים הראשונים: זאב אברמוביץ מפטרבורג, לוי הכהן איזנבאנד מניקולאיב, שרגא פייוול הייסמן מניקלואיב, יהודה ליב חנקין מקרמנצ׳וג (אביו של יהושע חנקין ״גואל האדמה״ בארץ), ראובן יודילביץ מקרמנצ׳וג, זלמן דוד הכהן לבונטין מקרמנצ׳וג, צבי הכהן לבונטין (דודו של ז״ד לבונטין), צבי פיינברג מסימפרופול, אהרון מרדכי פרימן מוורשה, יעקב פרץ פרימן מוורשה. קנייה זו בוצעה אחרי כמה ניסיונות לרכוש קרקע במקומות אחרים שלא הצליחו. בהתאם להחלטה קודמת כנ״ל קראו למקום ״ראשון־לציון״. צבי לבונטין, קרובו של ז״ד לבונטין, יהודי אמיד חשוך ילדים, רכש לעצמו מחצית השטח (1,650 דונם) והסכים לתת 360 דונם מאדמתו לשש משפחות עניות, 60 דונם לכל משפחה, בתנאי שישלמו מחירם בשיעורים במשך חמש שנים ובכסף ייבנה במושבה בית כנסת על שמו. בט״ו באב תרמ״ב עלו 17 המתיישבים הראשונים על אדמתם. נוסף על עשרת הקונים הראשונים באו גם: ישעיהו הורוביץ, נח בוטושנסקי, אליעזר שליט, נפתלי הילל, משה כהן, מנדל רוזאנובסקי, יצחק גרברג. כולם היו טירונים בעבודת האדמה, פרט ליהודה ליב חנקין, שהתגורר בקרב מושבות גרמניות ברוסיה והיה חוכר מהם אחוזות. הוא גם הביא חקלאים אחדים מתלמידי מקווה־ישראל: וולף ליב גרינשטיין, שאול הילזנר ויהודה ראב.

א׳ פריימן ב״ספר היובל״ מדגיש, כי ״חיברו תקנות העדה על פי שיטת השותפות (קומונה) כי לא תֶחָלק האדמה רק תֵעָבד יחד״, וז״ד לבונטין בספרו ״לארץ אבותינו״[30] מספר, כי ״לפי התקנות שסידרתי לפני בני המושב, הייתה האדמה צריכה להיות נעבדת בשותפות וכל אחד מהחברים היה צריך להביא אל קופת העדה סכום כסף לפי מספר דונמי הקרקע שיש לו באחוזתו, וכל היוצא לעבוד במלאכת הקיבוץ יש לו לקבל פרנק אחד וחצי ליום שכר עבודתו״.

תקנות אלה לא נתקיימו הרבה זמן.

עוד בשנה הראשונה נוספו למייסדים יצחק ליב טופורובסקי מיקטרינוסלב, משה כהן מפולטבה, ובנימין פין מאוקראינה שנתחנך באודסה.

> השטח של המושבה היה מדבר שממה. אף סוכה, אף מלונה לא התנוססה במקום. כל עץ או אדם לא נראה. רק חולות ודרדרים למכביר הצמיחה האדמה על כל צעד ושעל. השועלים התרוצצו, בישימון זה השמיעו את קולות יללותיהם.

כך מתאר את המקום דוד יודילביץ, או כמו שהוא חתם אחר כך יודה־לב־איש, בספר ״ראשון־לציון 1882–1941״. במקום לא היו מים ומי המעיין ״עיון״ שעל שמו נקרא המקום מקודם היו מלאים בוץ, תולעים שרצים ועלוקות. תחילה הביאו מים ממקווה־ישראל – והדרך לא הייתה בטוחה. האיכרים הגרמנים יעצו לחפור באר בגבעה. הגיעו עד עומק של 25 מטר ועדיין לא מצאו מים.

מנשה מאירוביץ שעלה בשנת תרמ״ג כתב על ימיה הראשונים של ראשון־לציון:

> הייסורים הגופניים, השינה על פני האדמה שבה שרצו כל מיני נחשים ורמשים, חוסר מים, דירה, מזון הגון, ולבסוף ימי הגשמים שהתקרבו ובאו – כל אלה התחילו מפחידים ברצינות את האיכרים; איש מהם לא העז לגשת להקמת בית או להעלות את משפחתו הואיל ואיש לא היה בטוח, כי המושבה תתקיים לאורך ימים. איכר אחד בלבד, גרברג

30 עמ׳ 62, של המהדורה השנייה משנת תרפ״ד.

החליט הראשון להתיישב באוהל עם אשתו ובתו; בעקבותיו הלכה גם משפחת הייסמן, נחוץ היה מאמין אחד כדי לעורר את לב הנשארים, ובעל אמונה כזה היה חנקין, אשר ניגש הראשון לבנות בית".

הממשלה אסרה בניין הבתים, אך כאן הציל את המצב חסותו של סגן הקונסול הבריטי חיים אמזלג, אשר אדמת ראשון נרשמה על שמו, והשתדלותו של יוסף קריגר המתורגמן הראשי אצל המותצרף הירושלמי – והמכשול הזה הוסר.

בינתיים נמלכו לעזוב את הבאר על הגבעה, כי לא נמצאו מים, וניגשו לחפור באר שנייה למטה. הגיעו לארבעים ושישה מטר בעומק ונתקלו בסלע, שנים־עשר יום קדחו בסלע, ופתאום הרגישו החופרים כי המקדח טובע במצולה. פרצה זעקה: מים, וואסער, ... (ברוסית), מיא בערבית, וכל אנשי המושבה מכל הפינות רצו לבאר בקריאת חדווה: מים! קפצו, רקדו, התחבקו, התיפחו כילדים קטנים, ובאוויר צללו קריאות מחרישות: "הידד! מים!"

באמצע אוקטובר 1882 (בראשית חשון תרמ"ג) נתבקש ש' הירש ממקווה־ישראל על ידי חברת כי"ח לבקר בראשון. בדו"ח ששלח לחברה ב־18 באוקטובר, 1882 (ה' חשון, תרמ"ג) הוא כותב:

חזרתי משם משוכנע יותר משהייתי תמיד כי המתיישבים אשר רובם הוציאו כבר את כל אמצעי הקיום שלהם ועדיין לא הרבו לעשות, לא ישיגו שום תוצאות משביעות רצון. שטח הקרקע הוא כ־300 הקטר. כל יודעי דבר דעתם אחת היא שנחלה זו נמצאת בתנאים לקויים מאד, הן מבחינת הפוריות והן מבחינת הבריאות.

זה חָדשִים ויותר התחילו המתיישבים לקדוח שתי בארות. אבל מהיותם מחוסרי ניסיון ומוטעים על־ידי בני המקום לא השיגו תוצאות יפות, הוציאו כסף רב, ובשעה זו עוד אין להם מים. בכל זאת סבור אני, כי אם ימשיכו את העבודה במרץ ויכלכלוה ביתר תבונה, כדי למנוע התמוטטויות אפשר יהיה למצוא מים תוך שנים או שלושה שבועות. המתיישבים היו 18 במספר, מהם שני רוָקים ו־16 בעלי משפחה. שנים מאלה האחרונים, שלא היו להם כל אמצעי קיום חזרו לרוסיה.

קשה לדעת אל נכון באיזו מידה למוד אותם. אחת אני יודע שבין כל המתיישבים הללו שאני מכיר איני רואה אף עובד אחד רציני, ואין ביניהם אלא מר חנקין הנראה לי כיודע פרק בחקלאות. "שנים או שלושה מן הבתים גמורים למחצה; היתר עומדים עדיין בראשיתם, וכבר יש מחסור בכסף. מה יהיו פני הדברים כשיהא צורך להכין גני־ירקות, לנטוע כרמים ונטיעות אחרות, לעבד כל שטחי הקרקע, לקנות כלי עבודה, להשביח את הקרקעות, להבריאן על ידי, תיעול? האם יש לקוות כי המושבה תצליח? אהה, אני מפקפק בזאת וחוששני מאד שמא, כעבור מספר שנים ייטשו האנשים את הבניינים והמטעים. מי ייתן והעתיד יטפח על־פני נבואתי – אך בכל זאת כיוון שהניסיון נעשה, יש להמשיכו, לתמוך בו ולבוא לעזרת אותם המתיישבים.

עוד בסוף אב תרמ"ב, שבועיים אחרי היווסד ראשון־לציון, נשלח יוסף פיינברג לחפש עזרה למתיישבים. אחרי ביקורו באוסטריה ובגרמניה ללא הצלחה בא לפאריס ובא בדברים עם הרב

צדוק כהן ועם מיכאל ארלנגר ובעזרתם הגיע לאדמונד רוטשילד. באחד הימים בספטמבר 1882, כפי שמספר ז"ד לבונטין "לקח פיינברג את לבב הנדיב הזה, והוא קצב את עזרתו בפעם הראשונה שלושים אלף פרנק לטובת המושב, והבטיח להוסיף עוד לימים יבואו אם תהיה דרושה העזרה, בתנאי כי יקבלו עוד כעשר–חמש־עשרה משפחות אל המושב הזה, כי לא יבקשו עזרה מאחרים **וכי לא יגלו את שמם ברבים**; מלבד הכסף הנזכר הבטיח להתקין באר ארטיזית, המעלה את המים מהמקורות אשר מתחת לארץ וגם גנן אחד מינה אשר יזרע וישתול אילנות ונטיעות שונות וישגיח על אלה שלא הורגלו עוד בעבודת האדמה. את הדירקטור הירש ממקווה־ישראל הפקיד הנדיב הזה למנהל ומשגיח על מעשי העזרה שלו לישוב היהודי – ופה מקום יותר להדגיש, כי העזרה הזו שהנדיב הגדול הזה אומר לתת להישוב, לא מעשה של צדקה, בלתי אם מעשה **יהודי גדול החושב לבנות** ארץ אבותינו (ההדגשה במקור) על־ידי ישוב יהודי רחב".[31] בדברים אלה קלע לבונטין לאמת היסטורית חשובה. רוטשילד שנקרא, בצדק, "אבי היישוב" לא היה סתם נדיב, פילנטרופ, אם כי הוא הוציא מכספו על יישוב הארץ יותר מכל איש אחר בעם היהודי, ואולי יותר מכל עם ישראל יחד לפני הקמת המדינה, אבל ארץ־ישראל וההתיישבות לא היו לרוטשילד רק אובייקט לפעולה פילנטרופית, כי בנצר צרפתי זה של שלשלת הרוטשילדים, אדירי ההון באירופה בשעתם, פעם חזון תקומת מולדת הקדומים של עמו, ועד יומו האחרון – הוא מת זקן ושבע ימים – היה חזון זה עומד במרכז הגיגיו ומאווייו. הוא לא היה, כמובן, היחיד ואף לא הראשון, שחזון זה פיעם בליבו. אולם הוא היה הראשון והיחיד – עד היום – אשר עשה מעשה אדיר, ממושך ורב־תוצאות – אם כי לא בלי טעויות וכישלונות מרובים – להגשים חזון זה בכוח עושרו הרב ובמסירות המתמדת, ללא הטפה פומבית ומבלי לפנות לעזרת אחרים, מעטים או מרובים. התחיל בקטנות והגיע לגדולות. מתמיכה ביישובים צעירים ומעטים עבר לייסוד יישובים חדשים ולרכישת קרקעות בכל רחבי הארץ, במערב הירדן ובמזרחו, מתוך מגמה מדינית אסטרטגית מרחיקה ראות ובתנופה ממלכתית ומראשית דרכו ידע היטב מהי התכלית הנכספת, עוד בביקורו הראשון בארץ בשנת 1887 הביע את אמונתו "כי עוד נזכה לראות בקיבוץ גלויות וכל ישראל ישבו לבטח בארצם". והוא הבין מה שלא הבינו או שכחו כמה מתיישבים ראשונים: – חשיבותה המכרעת של העבודה העצמית והעבודה העברית במפעל ההתיישבותי, ולפני כמה מנהיגים ציונים דרש חינוך עברי ודיבור עברי, והתנגד לבני המושבות שטיפחו את הלשון הצרפתית והדיבור הצרפתי. ככל אדם לא נמלט גם הברון רוטשילד משגיאות וטעויות, והפגם החמור ביותר במפעלו כמה שנים היה שלטון הפקידות, שהשפיל בכמה מקרים את כבוד היישוב וניסה לשעבד את המתיישבים. בקרב טובי המתיישבים קמה התנגדות חזקה למשטר משפיל זה והיו כמה "מרידות" נגד שלטון הפקידים.

"המרד" הראשון היה נגד פקיד הברון יהושע אוסובצקי, יהודי רוסי, מאנשי העלייה הראשונה, שהיה מקודם מורה במקווה־ישראל וידידם של אנשי בילו"ו שעבדו שם, אולם התמנותו לפקיד כל־יכול כבא־כוח רוטשילד העבירה אותו על דעתו. מיכאל הלפרין, אז פועל בראשון־לציון, עמד לפרסם מאמר בגנות הפקידות. כשנודע הדבר לאוסובצקי צִיָּה על בעל דירתו לזרוק חפציו החוצה. הפקודה הוצאה לפועל: מיטתו ומיטלטליו של מ"ה הושלכו החוצה. בשוב הפועלים, שגרו יחד עם הלפרין, מעבודתם וראו מה שנעשה לחברם – דרשו מבעל־הבית שיכניס מיד חפצי הלפרין חזרה. האיכר, מ' אברמוביץ, הצטדק ואמר שנאנס לעשות זאת על פי פקודת

31 "לארץ אבותינו" של לבונטין, עמ' 66–67.

אוסובצקי. כעשרים פועלים מיד שמו פניהם לבית אוסובצקי שיבטל את הגזירה. לפועלים נצטרפו גם איכרים – כי מיכאל הלפרין היה מכובד ואהוב על כולם. אוסובצקי בראותו המון צועד לקראת ביתו הוציא אקדוח וירה. איש לא נפצע – אבל ההתרגזות בכל המושבה גדלה. אוסובצקי הזמין מיד חיילים תורכים מיפו לאסור את המתמרדים. מעשה זה קומם את כל המושבה; הוזעק הירש ממקווה־ישראל שהצליח למנוע את מאסר הפועלים. "כל בני המושבה, מאיש ועד אשה, מקטן ועד גדול, מנער ועד זקן, מכורם ועד פועל, באו אל בית־הכנסת, שנמצא אז בדירה שכורה, הוציאו את ספר התורה ונשבעו שבועה דאורייתא לגרש את אוסובצקי מן המושבה ולבלי לתת לו עד עולם מדרך רגל בראשון־לציון".[32] אוסובצקי הורחק מהמושבה.

*

מצב היהודים ברומניה לא היה שונה בהרבה ממצב היהודים ברוסיה. והתנועה לעלייה לארץ שנתעוררה ברוסיה בראשית שנות השמונים – לא פסחה גם על ארץ זו. עוד בשנת תרל"ט (1879) הופיע ברומניה האנגלי לורנס אוליפנט, מחבר הספר "ארץ הגלעד", שבו הציע ליישב יהודים בעבר־הירדן, והופעתו עוררה התרגשות רבה בקרב יהדות רומניה. אוליפנט גם עשה זמן רב בקושטא בניסיון לקנות לב השולטן התורכי לרעיונו – ללא הצלחה, אבל קשריו עם יהודי רומניה נמשכו. והיהודים ברומניה קראו לו "כורש השני", "המלאך הגואל". בשנת תר"ם (1880) הגיע לרומניה אליעזר רוקח מארץ־ישראל ועבר מעיר לעיר וקרא את העם לעלות לארץ־ישראל ולהתפרנס שם מעבודת האדמה. הוא גם ייסד שבועון ביאסי בשם "יזרעאל" שהטיף לרעיון זה. רוקח הגיע ליאסי, שבה ישב ד"ר ק' ליפא, חובב־ציון ותיק, ושניהם ייסדו את החברה הראשונה ליישוב ארץ־ישראל. גם בבוקרשט נוסדה אגודה ליישוב ארץ־ישראל ובראשה עמד רב העדה, יצחק אייזיק שור. מטרת החברה הייתה לקבץ כסף לקניית קרקעות בארץ ולהתיישב בה. אגודות כאלה נוסדו גם בערים אחרות. ביום כ' בטבת, תרמ"ב (30.12.1881) נתכנסה בעיר פוקשאן ועידה של כל אגודות חובבי־ציון ברומניה. השתתפו בה חמישים ואחד צירים – באי־כוח שלושים ושתיים אגודות. הוועידה נפתחה באולם בית הספר היהודי, והרב משה אהרון גאלדרינג הלוי אמר, כי שלוש מטרות גדולות לאספה הזאת: א. לעזור לאלה מאחינו אשר כשל כוחם בסבלותם ולתת להם אפשרות לעלות לציון לעבודה בשדה ובכרם; ב. לגול מעלינו חרפת הגויים האומרים: "נרפים הם בני ישראל ואין לבם כי אם לבצעם"; ג. להשיב את כבוד הלאום ולהחיות רגשי קודש בלב בני ישראל שנרדמו בקרבם מרוב צרות, מחסור ורדיפות זה אלפי שנים".

נבחר ועד שבין חבריו היו שמואל פינלס, יוסף אבלס מגאלאץ, ד"ר ק' ליפא מיאסי ואחרים.

על הוועידה בפוקשאן כתב צ"א טלר ב"האור" (חוברת א', תרמ"ב):

"ועתה התאספו שנית קרואים מעיירות רבות ויגמרו אומר כי בירח האביב שנה זו ברצות ה' תשולחנה מאה משפחות **אומללות** מן הארץ הזאת. מאוצר האגודות ינָתן להם כסף די צרכם שמה, לבנות בתים ולקנות צמדי בקר, כלי מחרשה וכל הדרוש לחיי איש, לכל משפחה ומשפחה, ואחוזת אדמה לעבדה ולשמרה".

היוזמה לפעולה באה מאגודת חובבי־ציון בעיר מוינֶשט. מה שכתב ש' יבנאלי בספרו "תקופת חיבת־ציון" חלה גם על העלייה הרומנית: "זו הייתה **העליה הציונית הראשונה**, כלומר עלייה

32 מזיכרונות י' ברזילי (איזנשטאט).

שציונים **עוררו** אותה אבל לא ציונים היו **נושאיה**. הציונים רק קראו לעלייה, אבל לא התייצבו בראש היוצאים לצאת יחד עימהם מרוסיה ולעלות יחד עימהם לארץ לסעוד אותם בחומר וברוח".[33]

חברי אגודת חובבי־ציון בעיר מוינשט החליטו לשלוח לארץ־ישראל ציר לקנות אדמה למושבה. ציר זה היה משה דוד שוב, מייסדה של ראש־פינה. בספרו "זכרונות לבית דוד" מספר שוב כי דודו יוסף אריה הכהן, הרב של מוינשט, עזב את משרתו בעוד שוב ילד (שוב נולד בשנת תרי"ד, 1854), והוא אז כבן ארבעים וחמש שנה, ונסע עם משפחתו בת שש נפשות לארץ־ ישראל, ולקח עימו גם את בנו עם משפחתו בת חמש נפשות, ולא הלך לירושלים, או לצפת, טבריה וחברון – ארבע הערים הקדושות, אלא לחיפה, וייסד שם בית חרושת לאלכוהול.

> רב זה שב לפרקים לרומניה לנהל תעמולה לרעיונו שהיהודים יעלו ארצה ויעסקו בעבודה, ובדבריו הנלהבים עלה בידו למשוך אחריו כמה משפחות בערך בשנת 1865. בני המשפחות, היו כולם אנשי עבודה ומסחר עם צרור כספם בידיהם. ביניהם היו גם שני בעלי־מלאכות, חייטים. אך בבואם לארץ בקיץ ההוא הייתה שנת בצורת ורעבון, והיוקר היה גדול מאד, מחיר הרוטל קמח היה 18 גרוש ויותר (בשנים כתיקונן קנו במחיר זה 12 רוטלים קמח); ולזה הצטרף גם החום הגדול ששרר אז בארץ, ותקפה אותם מחלת הקדחת. כל זה השפיע עליהם לרעה, והרוב מהם שבו על עקבם לרומניה, ורק אחדים נשארו ונתפזרו בערים ירושלים, צפת וטבריה וכו'. דודי הרב לא אמר נואש, ועוד פעם, בא לחו"ל והלהיב את הלבבות לייסד ישובים בכפרים מסביב לערים, ובפרט תיאר בצבעים מרהיבי־עין את הכפרים בגליל העליון, מסביב לעיר צפת. אני הייתי אז נער בן שלוש־עשרה – הוא סיפר על השדות והכרמים, על הגנות והפרדסים, על המעיינות הרבים הנמצאים מסביב לעיר צפת. דבריו הנלהבים השפיעו עלי כל־כך, שקיבלתי עלי, כי בכל אופן יהיה עלי לעזוב את ארץ רומניה ולעלות לארץ־ישראל.
>
> בשנת תרל"ד, לאחר שנוסד בית־הספר מקווה־ישראל, יסדנו חברה מאנשים מספר, כי הרעיון היה עוד זר לרוחם של רבים. אחד החברים הפעילים היה הרב המנוח ר' חיים פולוק ז"ל, שהיה אחר־כך איכר בראש־פינה, ואחר־כך שימש בתור רב במושבה זכרון־יעקב. אני ועוד שנים מאגודתנו, **ר' דוד בוקששטר** שהיה אחר־כך איכר בראש־פינה, וזיידל ארדוני שמנו לדרך פעמינו בשם החברה לנסוע לארץ־ישראל על־מנת לתור את הארץ ולמצוא אדמה מוכשרה ליסוד מושבה לבני חברתנו. זה היה בקיץ תרל"ה (1875)". אבל בינתיים פרצה מלחמת רוסיה־תורכיה, ונסיעתם לא יצאה לפועל, והעניין נשתקע עד שנת תרמ"ב. באותה שנה בחרה האגודה במוינשט בשוב להיות שלוחה ולנסוע לארץ־ישראל ולבחור אדמה להתיישב עליה, וביום י"א כסלו תרמ"ב (1882) יצא לדרך. בבואו לקושטא פנה אל החכם באשי ר' משה הלוי וביאר לו מטרת נסיעתו. הרב קרא בביתו לאספה מנכבדי הקהילה, ביניהם היה גם אליאס פחה אפנדי, רופא השולטן. לאחר ששוב הסביר מטרת נסיעתו ואמר שברצונו לבקש מהשולטן אדמה חינם אמר אליאס פחה: "לפי דעתי לא טוב הדבר שנבקש מהשולטן לתת לכם אדמה חינם. בטוח אני שהשולטן ימלא בקשתנו, וייתן נחלת שדה מאדמתו, אדמת ג'יפטליק, אך בשבילכם לא טוב הדבר מטעמים אלה: א. אם תקבלו מאדמת השולטן ולא תצליחו ח"ו, אז יהיה בזה חילול שם

33 "תקופת 'חובבי־ציון'", חלק א, עמ' 46.

ישראל וסרה מעלינו אמונת השולטן; ב. נניח שהשולטן ימלא בקשתנו וייתן לכם אדמה, הלוא אז מוכרחים תהיו לקחת את האדמה שהממשלה תבחר בשבילכם – ומי יודע באיזה מקום תהיה האדמה? אולי קשה יהיה לכם להתיישב עליה? ג. אם תהיו מוכרחים לתת חומש מהתבואה, כי רק בתנאי זה יתנו לכם אדמה, ועלה לכם הדבר הרבה יותר מאשר אם תקנו אדמה בכספכם אתם, כי לפי מחיר האדמה בארץ־ישראל יכולים אתם לקנות אדמה טובה בזול, בקרבת הישוב.

שוב קיבל עצת רופא השולטן.

בקושטא נפגש שוב עם משה יוסף רוזנצווייג, יליד צפת, שהיה אחר כך מזכיר המושבה ראש־פינה, וזה נתן לו מכתב לשאול ציפריס בצפת, צעיר בקי בארץ ובמנהגיה; מקושטא נסע שוב באונייה רוסית לביירות והנסיעה נמשכה שבועיים. היה איתו באונייה רק עוד יהודי זקן אחד ששב מחו״ל לצפת. בביירות שכרו השניים ביום כ״ה טבת שתי פרדות מחמרים ערביים לנסוע לצפת. בעוברם את נהר קסימיה הראה לו הזקן גבול ארץ־ישראל. שוב ירד מעל הפרדה, נפל על האדמה בנשיקות ובדמעות גיל בירך ברכת שהחיינו. אחרי רכיבה של ארבעה ימים הגיע לצפת. בצפת לא היה מלון, לא היה כביש, ועגלות לנסיעה לא היו בנמצא. בבית דודו, הרב בצפת, ישן שוב על ״מיטת״ אבנים – כי בני צפת לא הרשו לעצמם מותרות כמו מיטת עץ או ברזל.

בעודו ברומניה שמע מפי יהודי צפתי על האדמה שקנו יהודי צפת בג׳עוני וקראו לה גיא־אוני. שוב הלך שמה ומצא במקום שלושה בתים כבתי הפלחים הערבים. בשניים מהם ישבו שתי משפחות של שני אחים עניים שלא עבדו אדמתם, ובבית השלישי גר ערבי שעיבד חלק מהאדמה.

שוב ראה אדמת הכפר ושלושת המעיינות העוברים בה, והמקום מצא חן בעיניו והודיע על כך לחברה שלו. הדואר בימים ההם לא היה מסודר, משרד לטלגרמות לא היה כלל, ועברו יותר מחודשיים עד שקיבל תשובה.

בינתיים שלח מרכז האגודות שנוסד בוועידת פוקשאן שלושה צירים לארץ: אלתר קלפר מגאלאץ, שלמה בריל, בקי בטיב האדמה, ואברהם עזרא פרידמן, יודע ערבית, כי היה יליד צפת. גם האגודה במוינשט, עיר מולדתו של שוב, שלחה ציר – דוד בוקששטר להצטרף לשוב. אחרי חיפושים מרובים במשך שמונה חודשים ומשא־ומתן ממושך עם האגודה ברומניה הוחלט לקנות את אדמת הכפר ג׳עוני. אומנם המקום סבל מחוסר דרכים המקשרים אותו עם ערי החוף (חיפה ויפו), אבל הכריע האוויר הטוב וטיב המים בסביבה. בסוף חודש אב, תרמ״ב, יצאו מעיר מוינשט שלושים משפחות – כמאה ושלושים נפש, ובתוכם גם משפחת שוב – אימו הזקנה, אשתו, בנו בן שלוש, ובתו בת תשעה חודשים, שנולדה ארבעה ימים אחרי צאתו מרומניה לארץ. לשלושים משפחות אלה נוספו עשרים משפחות מטעם הוועד המרכזי בגאלאץ, שבאו מערים שונות ברומניה. האדמה בג׳עוני לא הספיקה לחמישים המשפחות, ובא־כוח המרכז מגאלאץ הציע לקנות בשביל 20 המשפחות הנוספות את אדמת סמרין (עכשיו – זכרון־יעקב).

עשרים המשפחות נשארו לעת־עתה בחיפה – עד עלותן על האדמה בשומרון, ושלושים משפחות המוינשטים באו לצפת ימים אחדים לפני ראש־השנה תרמ״ג.

כשהחלו לברר מה הם האמצעים שיש לכל אחד נתגלה שלרובם אין כסף מספיק וכמה מהם עניים חסרי־כול. שוב יעץ שלכל הפחות בשנה הראשונה יעבדו כולם האדמה בשותפות, וכל אחד כאמיד וכעני, ימסור מה שיש לו לגזבר אשר יבחר מתוך המתיישבים, והוועד אשר יבחר

יעסוק בבניין הבתים, בסידור העבודה ובכלכלת המשפחות, וכולם, כעני וכעשיר, ייקחו חלק בעבודה בשדה, בשכר, וכן תתחלק האדמה במידה שווה לכולם. כולם הסכימו להצעה זו, מלבד שש משפחות. לאלה הושב כספן והן שבו לרומניה.

נבחר ועד של שישה:

> מאטיל כץ – ראש הוַעד וגזבר, מ. ד. שוב – סופר ומזכיר הוַעד, חברים: העניך בערגמאן, דוד בוקשעשטיר, ישראל גאלדינבערג, דניאל בענדיל. לאלה הוסיפו נשיא כבוד ('עהרין פרעזידענט') את החכם הספרדי יעקב חי ואחיו יצחק מרדכי כחבר כבוד ('עהרין מיטגליד'), שעזרו בשעת רכישת הקרקע.

אחת התקנות, שנתקבלו בתחילת שנת תרמ"ג, קבעה כי:

> כל אחד מחויב לעבוד עבודתו אשר ישימו עליו הועד מהמושבה, ואם אחד יעבור על פקודת הועד בעניין העבודה אז הכוח בידי הועד להעניש אותו על־פי רוב דעות מהוועד. בכל יום בבוקר בשעה שישית פראנקי או שנים־עשר טורקי מחויב כל אחד לצאת לפעלו ולעבודתו עדי ערב שעה הנ"ל. בכל יום בחצות היום יש לכל אחד ואחד שתי שעות להינפש מעבודתו.

כפי שמעיד מ"ד שוב בזיכרונותיו לא הצליח המשטר "החברתי שיתופי", "כי הרעיון עוד לא חדר ללבב האנשים, ועוד סיבות רבות, הידועות לאלה הבקיאים בתולדות היישוב, גרמו לאי־הצלחת הרעיון".

על התקנות חתמו: שלום בן דוד ליפא חלפן, ליב בן יצחק בלום, זאב וואלף בלום, שמעון קענדליר, מרדכי בערינשטיין, יעקב בלום, שמואל ב"ר מרדכי כ"ץ, גרשון בן שבח, צבי בענדיל, יחיאל פישר רובינשטיין, בעריל בן מאנלי, אברהם רוטנברג, ברוך גאלדרינג, מענדיל בערגמאן, בנימין כ"ץ, יוסף ווידענפעלד, חיים פאליק, משה רוזנפילד, חיים יונה בן שמעון סת"ם ושו"ב סגל. אחר כך באו חתימות חברי הועד: ראש הנכבד יעקב עבו ס"ט (קונסול צרפתי בצפת), ראש הועד מרדכי מוטיל כ"ץ, חבר נכבד יצחק עבו (אחי הקונסול), נבחרי הועד: חנוך העניך בערגמאן, ישראל גולדענבערג, דניאל בענדיל, דוד בוקששטיר, סופר ומזכיר הועד הק' משה דוד שוב".

ביום ב' בטבת, תרמ"ג, יצאו האיכרים לחרוש אדמתם, כי בשנה זו נתאחר גשם היורה והחליטו לקבוע יום זה, ב' בטבת, לחג יום התייסדות המושבה. ביום ההוא גם הוחגה חתונה של זוג צעירים במושבה; כשהובאה הכלה מצפת יצא אחד האיכרים לקראתה וירה ברובה לאות שמחה; אחד מצעירי המושבה שעמד על יד הפועלים הערבים שבנו את הבתים הוציא אקדוח מכיסו ובטעות פגע בראשו של אחד הפועלים הערבים שנפל מתבוסס בדמו ומת. שמעון ציפריס, המשגיח על הבניינים, בן הארץ, הסביר לאיכרים מנהג גאולת הדם הנהוג אצל הערבים, וכי לא רק ההורג, אלא כל המשפחה הם בסכנה. כשנודע הדבר למשפחת ההרוג "באו כמאתיים איש ואשה וילדים ערבים מבני־המשפחה, מקלות ואבנים בידיהם, ויתנפלו על המושבה בצעקות וביללות, וישליכו אבנים בחלונות הבתים וינפצו את השמשות; האיכרים התחבאו בתוך הבתים וסגרו את הדלתות".[34]

---

34 "זכרונות לבית דוד", עמ' צז.

בינתיים הגיעו חיילים ששלחה הממשלה מצפת, וגם הקונסול הצרפתי ושני אחיו, החכם אברהם עבו ויצחק עבו, באו עם הקוואסים, החיילים לקחו את ההרוג ואת הצעיר שירה בו, לצפת. גם גואלי הדם הלכו אחריהם ובדרך זרקו אבנים ביורה עד שהתעלף, והמתנפלים חשבוהו למת וירפו ממנו, והחיילים הביאוהו לבית המאסר. זמן רב לא יכלו אנשי ראש־פינה ללכת לצפת, כי התנפלו עליהם משפחת ההרוג. והדבר עלה למושבה בסכום גדולים עד שההתנפלויות פסקו, כי במשפט התברר כי ההרג נעשה בשגגה ובני משפחת ההרוג הסכימו אז לכרות ברית־שלום עם המושבה. מצב המושבה היה בכל רע מבחינה כלכלית, עד שבא אליהו שייד בחשוון תרמ"ד למושבה ובישר כי "הנדיב הידוע" (בימים ההם לא רצו לגלות שמו של הברון רוטשילד) פורש את חסותו על המושבה. זה היה לאחר ש"הנדיב" הושיט את עזרתו לראשון־לציון בעקבות הפנייה אליו מצד יוסף פיינברג.

כפקיד "הנדיב" נשלח למושבה צעיר יליד ליטא, יצחק אשרי, שיחד עם אוסוצבקי נשלח על ידי האליאנס ללמוד במקווה־ישראל, ומה שכתב י' פינס על הירש במקווה־ישראל כתב שוב על אשרי: "עבד כי ימלוך" – כי נהג בעריצות כלפי האיכרים.

אולם פרק זה לא היה מיוחד לראש־פינה בלבד, אלא צרת כל המושבות החדשות בימים ההם, אם כי בדרך כלל הגזימו אז המבקרים בקטרוגיהם על הפקידות.

*

הפעולה הנחשונית של אנשי מוינשט היכתה גלים ברומניה. אוניית הללויד האוסטרי הסיעה מחוף גאלאץ שיירה של 228 נפש. זה היה בימים שהממשלה התורכית אסרה על יהודים עלייה לארץ, הנוסעים לא הורשו לעלות ושטו כשלושה חודשים בים ועברו מאונייה לאונייה. בחיפה לא הורשו לרדת וגם לא ביפו. נסעו למצרים ומשם לביירות. שלוש אורחות הפליגו. באורחה הראשונה ששלח הוועד המרכזי מגאלאץ הגיעו: יצחק אהרון אפלבוים ובניו אביגדור, מאיר ושמואל; ישראל שכטר מפוקשאן; מאיר ליב הירשקו ומאיר פאנטשר, מרדכי צבי ואחיו שמואל זאב ברונשטיין, מנדל רודער – מאיוועשטי; שלמה ווילדר, אליעזר ווילדר ומשה אריזון מקאלאראש; משה העכטר מנמולואסה; ברוך בלום ובנו ליבוש – מבראילה; שמואל שטרנברג והוריו דוד וסימה, אלתר ליטנר, ליב שוורץ, משה הירש הרשקוביץ, ישראל בעל־מצר, ליב זוסמן, וליאופולד הורן מגאַלאץ; משה רבניקר ובניו יצחק ובנימין, יעקב כ"ץ מרמניק־סראט.

באורחה השנייה באו: אריה ליב נידרמן ובנו ישראל יהודה, פישל שטרנברג, שמעון שווארצמן מבראילא; מאיר צבי הייפלר, זאב שפירא, משה יהודה גרופר, אליעזר קופרמן ופיבוש יוריסט מגאלאץ. צבי שצמן, דוד קרסקר, זאב קליימן, ליב אבדיק, מרדכי אבדיק, האחים יוסף ויעקב אפשטיין ואביהם אברהם שרגא, יוסף פויזנר מטולטשא.

באורחה השלישית: אפרים פישל אהרונסון, קלמן אהרונסון, הרמן פסקל, יעקב רוזנשטיין, צבי בריל, יוסף גראף, משה רוזנצווייג, זאב (לופו) נימן, מנדל אידלזון ואביו דוד ליב, יצחק גרינברג, יעקב גראד, רובינשטיין, שווארץ, סגל, שלמה בריל מבאקאו, מתתיהו תמשיס, ו' קנטור, הינוך קופמן, יעקב קופמן, צבי גראף, יעקב כהן־קיטרר, דוד אברמוביץ, זאב ברקוביץ מיאסי. שמעון לאזארוביץ מרומאן, זלמן ליבוביץ ובנו מגאלאץ, יוסף גבאי מקונסטנצה. סטנובר מטירגוניאמץ; לוי דורסט, שמעון גילברג, הלל כ"ץ מאדז'ור.

ואלה נתלקטו ובאו הראשונים לחיפה: נחמן רפפורט ועימו האחים זלמן וירחמיאל הלפרין, משה קורלנד, יחזקאל הורנשטיין, יששכר שפעטיר, אפרים אשכנזי, מרדכי קליסטר, אליהו איטיוביץ,

אלתר אידלשטיין, אייזיק הרשקוביץ ובנו אביגדור, יצחק קלינוף, כולם מגאלאץ. אלתר וינשטוק מפוקשאן. שמואל קירז׳שר, משה קירז׳שר, יעקב אורבוך ושמואל פינקלשטיין מקירז׳שא. מרדכי קרניאל, זידע גולדשטיין, זלמן פומרנץ וחיים בר שוואַרץ מברלד. יצחק גולדשטיין מבאקאו.[35]

ייסורי גוף ונפש – כותב סמסונוב – עלו בחלקם של המעפילים, שנשלחו כאמור בשלוש קבוצות על־ידי הוַעד המרכזי, מלבד הקבוצה שנצטרפה למולנשטים. אך סוף כל סוף, אם בכוח הערמה, אם בכוח 'מתן בסתר' ואם בכוחם של המתווכים מחיפה ויפו, הצליחו כולם לעלות בחופי חיפה, יפו ובירות ולהגיע לארץ. רובם של אנשי מוינשט התכנסו בצפת בחפצם לכונן להם מושב באדמת ג'עוני. אשר נקנתה זה כבר. וקצת מן המשפחות ישבו בחיפה, ובדעתם היה לקנות נחלה בסביבתה וליסד להם מושב. והצעות רבות הובאו לפניהם, נחלות מכל המינים, אבל מכל אלה נראתה להם נחלה אחת, **ששמה** בלבד לקח את לבם שבי כי על כן נמצאת היא בשומרון. ובטרם ראו את הנחלה דבקו בה לאהבה.

חיפה בשנת 1882 – כמוה ככפר לא גדול, מרכזה שוק ורחוב חנויות שרוי באפלולית. לא נמל ולא שובר גלים, האניות עוגנות הרחק במפרץ, וסירות משוטים מוליכות ומביאות. בין חיפה והמושבה הגרמנית שדות שממה, ודרך לא סלולה עוברת בתוכם. – משפחות העולים, אחרי שעברו כל מדורי גהינום בבתי־ המלון של אברהם יוסיל מורגנשטרן – מתגוררות עכשיו בחדרים ששכרו ב'חאן זחלן', חצר בנינים של אבן, ללא טיח; ומאין מיטות הם מציעים להם משכבם על רצפת האבן.

באותו חודש נובמבר, 1882, באה לפני משפחות העולים הגרות בחיפה, הצעה חשובה – לקנות את הנחלה הנמצאת בשומרון, זו הנקראת בפי יושבי הארץ בשם "זמארין". נמצא להם לעולים יהודי אחד, אף הוא מבני העיר באקאו, שבא לשבת בחיפה כמה שנים לפני־כן, שמואל איגנר שמו, והעולים קוראים לו איגנר זייגער־מאכער, כי שען היה לפי מקצועו: אדם זה – טרח במשא ומתן של הקניה שלא־על־מנת לקבל פרס. השם זמארין בלשון יושבי הארץ פירושו מעין יפה־נוף, אך מקורו, בלי ספק, 'שומרון'. שנים מספר קראו למקום גם בעיתונות העברית והיהודית בשם שמרון. נחלה זו השתרעה על רומו של הר אחד, הפורץ ויוצא מתוך שרשרת הרי הכרמל, – רובה אדמת טרשים ומיעוטה בית־זרע, ועוד חלקה אחת בשפלה, באדמת טנטורה, אף היא רכושו של בעל הנחלה, ג'רמן שמו, ציר צרפת בחיפה. מלבד זמארין כוללת אדמת המקנה גם את "דרכומה", ואף חלקה זו על הנחלה תחשב, ומקומה במזרחו של ההר, ובטבורה שתי חושות בנויות עפר וטיט. למעלה ממנה נמצא הכפר זמארין ובו כעשר חושות, עפר וטיט, מטות לנפול. כל האדמה – 5000 דונם, ומהם רק החלק החמישי ראוי למזרע. בין חיפה והנחלה רק שמונה שעות בעגלה או בסוסים, וגם זו מעלה יתרה בעיני העולים. מחליטים לשלוח שנים מחבריהם לתור את הנחלה; הטילו שליחות זו על משה גורלנד ומרדכי קליסטר. באחד הימים יצאו השנַים רכובים על סוסים ומורה הדרך לפניהם. למחרת היום שבו. כל הקהל נתאסף באחד מחדרי החאן. בחדר השלך הס. כל אוזן נטויה. 'מה נאמר ומה נדבר,' מסיים דבריו מרדכי קליסטר – 'עצי זית לאלפים בנחלה, בעיני ראיתים.' 'ואני ראיתי באדמת הנחלה עץ זב דבש' – ממלא אחריו משה גורלנד.

35 "זכרון־יעקב, פרשת דברי ימיה, תרמ"ב–תש"ב", מאת א' סמסונוב, עמ' 55–56.

נפעם לב השומעים: שווא אפוא הוציאו דיבת הארץ רעה, כי חרבה היא ועזובה. משה אמת ותורתו אמת: 'ארץ זבת חלב ודבש'. כלה ונחרצה, על־פי שנים עדים יקום דבר. זו תהיה לכם לנחלה, זו ולא אחרת. עד מהרה נשתוּ בדבר מחירה של הנחלה עם החלקים הנספחים לה: 47,000 פרנק, מלבד ההוצאות, אשר תעלינה לסך 5,000 פרנק הפרטים נשלחו טלגרפית לוועד המרכזי בגאלאץ. הועד אשר הקניה והעביר את הכסף – לא היו ימים מועטים והקניה נגמרה כדת וכדין, ושטרי המקנה נרשמו על שמו של ראש הועד המרכזי יצחק ליבל.[36]

אחד המתיישבים, ירחמיאל הלפרין, רושם ביומנו:

ביום ב' 6 בדצמבר 1882, עלינו למושב זמארין – התיישבנו בארבעה בתים ערביים. מצאנו את אדמת זמאַרין זרועה אבנים עד שאי־אפשר היה למחרשה לעבור בה. מוכרחים היינו לסלק ראשית כל את האבנים ולפנות את האדמה למען נוכל לחרוש אותה. רבות טרחנו למצוא את העץ שעליו נשבע משה גורלנד בפיאותיו, כי ראהו בעיניו 'זב דבש'. לצערנו לא מצאנוהו, וכן לא זכינו למצוא גם אלפי עצי הזית שקליסטר העיר עליהם. רק גידולי פרא אחדים מצאנו ביער.

יצחק גולדשטיין מספר:

בראשון לחנוכה עלינו קצת מן האיכרים לנחלתנו בלוויית מורה דרך ערבי. בהגיענו אל ההר הזקוף – חשכו עינינו. רק שביל צר מתפתל בין שיחים וסלעים זקופים – ישבנו לנוח ולסעוד את לבנו מן הפת שהבאנו עמנו. – נפל נחש בינינו. – אך זה נסתלק והנה לעינינו מסביב עקרבים ועכברים ושאר מיני שרצים. אימה אחזתנו ושיקוץ נפש.

בתיה לייבמן מספרת:

ישבנו אנשים, נשים וטף יחד בעגלה ויצאנו לדרך. הנסיעה נמשכה כל היום. בערב הגענו לרגלי הר השומרון. בימים ההם דרכים אין בארץ. אף את שפת הארץ לא ידענו, וכי צמאנו למים לא יכלנו להביע את משאלתנו לאלה שבאו לקראתנו. אנו עומדים לרגל ההר והחושך מכסה את הארץ. השוָרים ממאנים לחתור הלאה. שני גברים וגרזנים בידיהם התחילו מקצצים בשיחים העבותים. – את השוָרים שלחו לפניהם כמורי דרך, ואחריהם צעדו הנשים והתינוקות בזרועותיהם. ככה העפלנו כמה שעות. מסביב חושך ואפלה ודממת מוות. רק יללת תנים פולחת לעיתים את הדממה. בזכותה של הבהמה הגענו בשלום אל טבור ההר. שם קיבלונו בשמחה כמה מחברינו שהקדימו להעפיל אל הנחלה. הם ישבו מסביב למדורת אש. ישבנו על־ידם אף אנחנו להחם את גופנו הקפוא, לשבור את צמאוננו ורעבוננו.

36 "זכרון־יעקב, פרשת דברי ימיה, תרמ"ב–תש"ב", מאת א' סמסונוב, עמ' 56–58.

כעבור זמן מה ראו המתנחלים שהשד אינו נורא כל כך. באביב 1883 כותב מאיר הירש היפלר לאחד מידידיו:

> זה שלושה שבועות אשר אנחנו עובדים ותודה לאל כי כבר רואים אנחנו ברכה במעשי ידינו. החיטה אשר זרענו צמחה ועלתה כדי גובה אצבע. בגשת איש אל הקולוניה וראה לפניו הר אשר ישתאה עליו, אך בעלותו עליו ישמח לבו למראה השדות היפים אשר מסביב, האויר צח ונקי ומבריא, אין טוב ממנו – וגם מים לשתות יש לנו, טובים עוד הרבה מן המים אשר בחיפה. לעומת מימיה המלוחים של חיפה – המים בזמארין גם מתוקים. וכי מה אנו חסרים? עצים יש הרבה עד מאד, כמו־כן אבנים לבנות בתים וכן עצים לכל מלאכה. כבר חרשנו שדות הרבה לזרוע שם תפוחי־אדמה, ובשבוע אשר יבוא נשתול גן ירק בטנטורה.

הסרן גולדשמידט מלונדון שביקר במקום בשנה הראשונה כותב ב"ג'ואיש כרוניקל" הלונדוני:

> מצאה חן בעיני הקולוניה שומרון, אשר שהיתי בה שני ימים. חלקים רבים מן הקולוניה הזאת שעליהם חשבו בתחילה כי לא יצלחו למאום, יצמיחו כיום חיטה ושעורה וכל מיני מגדים. וגם מסילה טובה נסללה – הנשים והטף יושבים בחיפה, עד אשר יבנו שישים הבתים החדשים.

בסוף שנת תרמ"ג פרש "הנדיב הידוע" חסותו על זמארין, ובחודש ניסן תרמ"ה בא פקידו של רוטשילד והציע לאיכרי זמארין לקרוא למושבה בשם זכרון־יעקב, על שם אבי הנדיב. הצעתו נתקבלה.

לזכרון־יעקב, אולי יותר מלכל שאר המושבות היו עליות וירידות, וידוע המשפט הקשה אשר הוציא על מושבה זו אחד־העם במאמרו "היישוב ואפוטרופסיו" שנתפרסם ב"השלוח" בשנת תרס"ב.[37] אולם המציאות שהצדיקה אולי בימים ההם משפט זה – נשתנתה תכלית שינוי, כשינויים שחלו בכל המושבות ובכל הארץ. ותעמוד לזכרון־יעקב זכות ראשונים כליתר המושבות הראשונות בארץ – פתח־תקווה, ראשון־לציון, ראש־פינה ואלה שבאו אחריהן: יסוד־המעלה, עקרון, גדרה ועוד.

*

קשים ורבים היו חבלי ההתיישבות החקלאית בראשיתה ובהמשכה עד היום הזה. פגעי הטבע, עזובת הארץ, איבת השכנים, שחיתות המשטר העות'מאני; התנגדות חשוכי היישוב הישן וקנאיו; חוסר כל עבר חקלאי לרוב המכריע של המתיישבים, היעדר מסורת של עבודה גופנית; השליחים והפקידים הבלתי־מוצלחים של "אבי היישוב"; הסכסוכים הפנימיים וההתנגשויות בין המתיישבים ובין הפקידים, שלא תמיד היה הצדק על צד המתיישבים – כל אלה, וגורמים

37 כל כתבי אחד־העם, עמ' רכ"ב. ראה גם דברי חיסין על איכרי זכרון בכרך שני של ספר "כתבים לתולדות חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל", עמ' 510–513.

נוספים, כמעט שעשו לאל את היוזמה החלוצית הנועזת והמהפכנית של ראשוני המתיישבים, שבן זמננו אינו יכול כלל לשער המאמצים, המעוף, החזון והמסירות שנדרשו מראשונים אלה, שבאו לשנות אורחות חייהם וסדרי הטבע בארץ ולעשות מעשי בראשית. רבים נכשלו, ולא מעטים – ולאו דווקא הגרועים שבתוכם, גם חזרו לגולה, אולם התנופה החלוצית פתחה פרק חדש בתולדות העם היהודי.

היוזמים והמתיישבים הראשונים נשאו נפשם לא רק להתנחלות, אלא **לעבודת האדמה**. רעיון העבודה העברית היא לא המצאתה של העלייה השנייה, שהחלה בשנת 1904, עשרים ושתיים שנה אחרי בוא הבילויים. חלוצי פתח־תקווה, כחלוצי ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה, ויותר מכולם אנשי ביל"ו, – שאפו להתפרנס מיגיע כפם. השאיפה לעבודת האדמה הייתה כפולה: שאיפה **לאדמה ולעבודה**. "לעבדה ולשמרה", היה הנוסח החוזר בכל דברי הראשונים. באו גם כמה עולים בלי כל אמצעים, שהתפרנסו, בתחילה בכל אופן, אך ורק מעבודתם במושבות כפועלים שכירים. כמה מאנשי ביל"ו (חברי "שה"ו") הלכו גם לעסוק במלאכה וחרושת בירושלים, כאשר ראינו לעיל. מרחיקי ראות – כבילויי זאב דובנוב ואחרים, הבינו שיחד עם טיפוח החקלאות יש לפתח גם המלאכה והחרושת וגם שירות הצבא. גם רעיון השיתוף והקומונה לא היה זר להם, אם כי הניסיונות הראשונים בשטח זה לא הצליחו; התמיד יותר רעיון העבודה העצמית, שבני ביאליסטוק שבאו לפתח־תקווה דגלו בה.

אולם לא עבר זמן רב ורעיון עבודת האדמה התפצל: אדמה לחוד ועבודה לחוד. גדלה העבודה השכירה במושבות, בייחוד לאחר התרחבות הנטיעות, ואם כי "הנדיב הידוע" הכיר בחשיבותה של עבודה עברית ודרש מהאיכרים להעסיק פועלים יהודים – נתרבו במושבות פועלים ערבים. הפועלים הערבים היו יותר זולים, יותר צייתנים, ולרוב גם יותר מנוסים בעבודה, אם כי רבים עשו את מלאכתם רמייה.

והמאבק על עבודה עברית, כיסוד מוסד של התיישבות ובניין הארץ, היה קשה יותר מן המאבק על התיישבות חקלאית, כי גם לא מעטים מטובי הוגי חיבת־ציון ועסקני היישוב בארץ גופא לא העריכו כראוי את חשיבות העבודה – **כערך היסודי** בקיום חברה בריאה ועם נורמלי.

> בשנה הזאת – כותב א' רוקח למ"ל ליליינבלום ביום ו' ניסן, תרמ"ז (1887) – באו לארץ הקודש הרבה צעירים לימים מאחינו, צעירים בעלי כשרון ובתוכם יודעי תורה וחכמה וכל מזימתם לעבוד בה את האדמה, לעת עתה בתור שכירי־יום, ויתחברו לאחד בשם 'אגודת פועלים'. מטרתם: א. כי הועד שלהם יחפש תמיד אחרי עבודה, למען לא ייאלצו ללכת בטל; ב. מי שאין לו עבודה יעזרוהו מעט; ג. לחיות בצוותא חדא, לבשל מאכלם במקום אחד אשר בזה ירויחו הרבה. כידוע – צעירים אלה לא באו לארץ הקודש רק לעבוד על פת לחם, כי אם רוח רעיון וחיים.[38]

וד"ר חיסין רשם ביומנו ביום 21 במארס 1887: "מתוך הכרה מלאה בתפקידו הרב של הפועל העברי במפעל ההתיישבות ומתוך הבנת התעודה הנשגבה החלה האגודה לסדר במרץ את ענייניה". אגודה זו ובראשה מיכאל הלפרין נסתבכו במרד של איכרי ראשון־לציון נגד אוסובצקי כמסופר לעיל.

---

38 "כתבים לתולדות חיבת־ציון", חלק שני, עמ' 132–133.

רחובות – שנוסדה בשנת 1890 ולא נזקקה לעזרת "הנדיב הידוע", נעשתה למרכז הפועלים העברים.

א"ז לוין־אפשטיין, שהיה הרוח החיה בייסוד רחובות מספר על היחס לפועלים יהודים וערבים:

> במושבות הברון רוטשילד (ואלה היו כמעט כל המושבות שהתקיימו אז), העבידו פועלים רבים. לא רק הפקידות הייתה מסתייעת בעבודה מן החוץ, גם הקולוניסטים היו זקוקים לעבודת עזר. הקולוניסטים, שהיו נתמכים על־ידי הברון, צריכים היו לקמץ בהוצאות, לכן היו שוכרים פועלים ערביים, זולים. אבל פקידות הברון, שהייתה בונה ונוטעת לעצמה, הייתה מעבידה גם פועלים יהודים במקצת, משום שכך היה רצון הברון. הפקידים, ברובם יהודים צרפתים, לא הביאו אתם לארץ־ישראל שום אידיאלים, ואת הברון לא הבינו ולא חדרו לרוחו. על כל עבודתו היו מביטים – ולא בושו להגיד זאת גם בפומבי – כמו על 'הזיות הברון' גרידא. הם בהשגותיהם המצומצמות לא יכלו להשיג, כי יכול הברון לשאת נפשו להגשמת אידיאל נשגב: לבנות את ארץ־ישראל בשביל היהודים, על ידי יהודים ובידי יהודים. אם חפץ הברון דווקא בפועלים יהודים יש לציית לו במקצת. הפקידים היו בטוחים שנקל לשאת ולתת עם ערבים מאשר עם יהודים. הובן, כי לפקידי הברון קשה היה לטפל בפועלים יהודים, אבל מה יכלו לעשות, והברון דרש שיעסיקו פועלים יהודים דווקא.[39]
>
> ואנחנו – מוסיף לוין־אפשטיין – בני 'מנוחה ונחלה' אשר אחת מכוָנותינו ביסוד רחובות הייתה להראות לברון איך לבנות מושבה יהודית, החלטנו להעביד במושבתנו פועלים יהודים במספר האפשרי. קודם כל הזמנתי לעבודה במושבתנו ממושבות אחרות כל אותם הפועלים אשר ביקשו עבודה. הם היו נכונים גם לישון בחוץ, תחת כיפת השמים, ובלבד שיעבדו ברחובות. וכן עשו. הם היו שבעים רצון לעבוד בין אנשים היודעים להעריך את עבודתם ואת מסירותם, הרבה יותר ממה שאפשר לשער.
>
> עד שבקיץ תרנ"א (1891) הגיע מספרם ברחובות לחמש מאות בכל יום. בקיץ ההוא עברו דרך רחובות קרוב לחמשת אלפים פועלים יהודים. יש שהיו באים והולכים כלעומת שבאו, ויש שהיו עובדים ימים אחדים ועוזבים את המושבה. ואף על פי כן, נמצאו תמיד חמש מאות פועלים במושבה.[40]

עם התגברות העלייה באותה תקופה נעשה ניסיון מצד פועלי רחובות וכמה עסקנים יישוביים לאחד את כל פועלי הארץ לאגודה אחת בשם "הארץ והעבודה". בין המייסדים היו מאיר דיזנגוף ואהרון אייזנברג. בהקדמה לתקנות ניתן ביטוי בהיר וקולע לכמה מהרעיונות שהדריכו את העלייה השנייה וממשיכיה, ואשר ריחם לא פג עד היום.

> המתיישבים הראשונים באו הנה בכסף או בידיים ריקות, אך כולם באו לשם עבודה בגוף – אפס הניסיונות הראשונים, כמחויב לפי הטבע, לא הצליחו בידם, ויכל בתוהו ויגיעתם לריק, ויהיו נזקקים לתמיכה, והחובבים בחו"ל סמכתם רוח נדיבה ויהיו נותנים וחוזרים

39 זכרונות מאת א"ז הלוי־אפשטיין, עמ' 158–160.

40 שם, עמ' 160–162.

ונותנים לתמוך בידי החלוצים למען יבואו אל מטרתם, ואף עלה בידי הנותנים חלק גדול מחפצם, אפס אל תכלית חפצם לא באו, ואדרבא, בבחינת מה הביאו גם קללה לעולים, כי בסיבתם פרצה השחתת המידות בין הנתמכים ותטע בקרבם הנטיה לקבצנות...

– – השנה האחרונה חדשה נהייתה בעולם הישוב. בני רכוש היושבים בחו"ל התעוררו לקנות אדמה בארץ ולנטעה. **אך לא בעמל כפיהם, כי אם בכוח ממונם.** – – בגלל השיטה הזאת בא ענין הישוב לכלל סחורה. יגיע כפים וזיעת אפים מקשרים את היצירה ליוצרה בעבותות של גידים ועצבים אשר לא ינתקו בלי סכנת נפש. אך קשר הממון אל הסחורה אינו אלא עניבה הנשלפת על נקלה – – לכן אין אנו רואים בכל בעלי רכוש האלה מיישבים קבועים, מיישבים באמת – – ורעה גדולה מזו: כי על־ידי בעלי הרכוש לא נבוא לעולם להתכלית שאנו מבקשים: לתכלית הרבות יושבים מבני ישראל על אדמת הקודש.

– – בלי פועלים עברים אין תקומה להמושבות. הפועלים הערבים אינם אלא משענת קנה רצוץ להמושבות. – ולא זו בלבד, אלא יש כאן בית־מיחוש פן כמקרה הכסיל, אשר החיה את האריה המת גם אנו יקרנו... הפועלים העברים המה להישוב, מה שהדם הוא לגוף אדם בריא: המה יתנו לו חיים, והמה ישמרוהו מריקבון וכיליון – – ומייסדי האגודה הצביעו על הצורך 'להעמיד שבט מיישבים בארץ, מיישבים נאמנים הקשורים אל אדמתם כאדני־השדה – אשר לא בפזרון כספם, אך בעמל כפם ובזיעת אפם יבואו לתכליתם.

אולם רעיונות אלה לא היכו שורשים ביישוב, לא בקרב האיכרים ולא בקרב רבים מהפועלים עצמם, שנהפכו לאיכרים והחרימו פועלים יהודים.

בראשית הקיץ 1892 בטלה האגודה, והפועלים היהודים התפזרו איש לעברו. מעטים התנחלו במשך הזמן – והפכו עורף לרעיון העבודה, ורובם עזבו את הארץ.

ממאתיים הפועלים אשר עבדו עד קיץ תרנ"ב בראשון – נשארו רק מעטים. "אם כי המלאכה לא הייתה כבדה, עזבוה מרבית הפועלים, כי לא יכלו נשוא הגזרות והסייגים שנתחדשו עליהם חדשים לבקרים".[41] בשנת תרנ"ח היו בראשון רק 97 פועלים, ורק שלושה מהם עבדו בחקלאות, השאר היו עסוקים ביקב ובבתי מלאכה שונים. העבודה החקלאית נעשתה כולה רק על ידי פועלים ערבים, כך היה המצב גם בזכרון־יעקב.

המושבה הגדולה זכרון־יעקב – בה יעבדו זה כעשר שנים כאלפים פועלים ערבים, רבים ישאלו בצדק: מדוע ימצאו בזכרון־יעקב כאלפים פועלים ערבים, ומדוע לא תינתן העבודה לעניים המרודים מאחינו בארץ הקודש, אשר בטח גם הם היו מסתפקים במועט.[42]

כשביקר הברון רוטשילד בחורף תרנ"ט בארץ דרש מאת האיכרים להעסיק בכרמיהם פועלים עברים, "כי תושיעו איש את אחיו, וזכרתם כי גם אתם עניים הייתם, ואל תעזבו את אחיכם ואל תתנו רק לאחרים". אולם הדברים לא הועילו. כשהעביר הברון בשנת תר"ס את המושבות הנתמכות על ידיו – ואלה היו כמעט כולן, מלבד רחובות – לרשות יק"א, נמצאו במושבות 532

41 י' גולדמן, ב"פרי הארץ" של זאב יעבץ, יפו, תרנ"ב.

42 חיים שו"ב משפייה, בלוח ארץ־ישראל, תרנ"ח.

משפחות פועלים. מאותה שנה נשאר לנו המִפקד הראשון של פועלי המושבות היהודים, אשר נערך על ידי עסקן הסתדרות הפועלים (שקדמה לעלייה השנייה), א׳ קומרוב מנס־ציונה. בשתים־עשרה מושבות נמצאו 473 פועלים: בזכרון־יעקב – 161 (מהם 81 פועלי יקב); בראשון־לציון 103 (מהם 80 פועלי יקב – ביקב היה הכרח, מטעמי כשרות היין, להשתמש בפועלים יהודים בלבד), בפתח־תקווה – 52, בראש־פינה – 40, בעקרון – 25, ברחובות – 22, בחדרה – 20, בנס־ציונה – 16, ביסוד־המעלה – 14, במתולה – 12, במחניים – 4, במשמר הירדן – 4.

הסופר א״ש הרשברג שביקר בארץ בשנת 1901 מספר:

> יחס הקולוניסטים אל הפועלים העברים אינו נותן כבוד לראשונים. כמעט כולם מבכרים את הפועל הערבי על העברי בעבודות היכולות להיעשות ביד הראשון, בשביל שלבב הפועל העברי גס בבעליו מבני עמו, והאיכר העברי גם הוא אינו יכול להשתמש באחיו הפועל בתשמישים גסים שאינם נכנסים בגבול עבודתו החקלאית. בראשונה היו אנוסים להשתמש בפועלים עברים לעבודות מיוחדות, כמו הזמירה, ההרכבה, הצריכות איזה כשרון וידיעה קודמת, אבל לאט סיגלו לעצמם גם הערבים את העבודות האלה, ושוב אין להם צורך בפועל עברי. גם מסתפקים הפועלים הערבים, אשר צרכי פרנסתם מעטים, בשכר מצער משכר הפועלים העברים, וממתינים המה לבעליהם בקבלת שכרם עד הבציר, דבר שאי־אפשר לפועל יהודי.

בתיאור קצר זה נתמצו כמעט כל הקשיים הכלכליים, החברתיים והמוסריים שנתקלה בהם העבודה העברית.

כשבא לארץ בפעם השלישית (בשנת 1912) אחד־העם, – המוח הצלול והעמוק ביותר בקרב הוגי חיבת־ציון – הסתכל למצב ההתיישבות והעבודה במושבות שהוקמו במשך שלושים שנה ויותר, ופירסם מאמר בשם ״סך הכול״ – ״לא של מספרים מדויקים, לא של מעשים מפורטים, אלא של רשמים פנימיים, שנאספו בתוך נפשי במשך שישים יום שהייתי מוקף אוירה של עבודתנו הלאומית וחייתי והגיתי רק בה לבדה: עשרה ימים בבזיליא, בעת הקונגרס הציוני העשירי, ואחרי־כן – חמישים יום בארץ־ישראל״.

> – אומנם הלב שמח למראה ההתקדמות הגדולה ברוב המושבות. לפני שתים־עשרה שנה, כשהייתי נכנס למושבה יהודית בארץ־ישראל, יודע הייתי מראש מה שעתיד אתה לשמוע שם: מצד ה׳איכרים׳ – תאניה ואניה על המצב הרע, שאי־אפשר לסבלו עוד, טענות ותביעות לאפוטרופסים האכזרים, וסוף דבר, רשימה ארוכה של סכומים גדולים הנדרשים עוד לכל ׳איכר׳ כדי שיהיה ׳משוכלל׳ כראוי; ומצד האפוטרופסים – דברי חירוף וגידוף כלפי האיכרים, שהם עצלים כולם, הצועקים תמיד ׳הב, הב׳, בעוד שמצבם אינו רע כלל, וחשבון ׳השכלול׳ הוא מזויף כולו. עתה אין זכר עוד לכל זה ברוב המושבות. וכשאתה בא עכשיו לאחת מן המושבות האלה, שומע אתה שירה אחרת לגמרי: ׳אנו עומדים ברשות עצמנו!׳ זה מה שיבשרו לך קודם כל בגאוַת אנשים המכירים בערכה של חירות.
>
> אבל כל זה יפה ונעים כל זמן שאתה מסתכל בישוב זה כדבר החביב עליך **מצד עצמו**, ואולם די שתזכיר את ׳המטרה המדינית׳, את הסעיף הראשון של הפרוגרמה הבזילאית,

ומיד מסתלק האופטימיסמוס, והכל נראה לך דל וריק ומדכא את הנפש, מה בצע בכל זה לבניין 'המקלט הבטוח'?[43]

מפלגה 'עליונה' של איכרים כאלה, התלויה בעבודת אחרים אינה יכולה לשמש **יסוד** לבניין כזה. היסוד בחיי מדינה הוא **ההמון** הכפרי, הפועלים והאיכרים העניים, המתפרנסים בדוחק מעבודת **ידיהם** בשדה, אם בחלקה קטנה שלהם או בשדות המפלגה 'העליונה', וההמון הכפרי בארץ־ישראל לא לנו הוא בהווה, וקשה לצייר לעצמנו, איך יִבּרא לנו בעתיד, אף אם ירבה מספר מושבותינו בכל פינות הארץ. **בהווה** הלא ידוע, כי העבודה במושבותינו נעשית ברובה על־ידי בני־ הכפרים הערביים שמסביב, מהם שכירי יום, ומהם פועלים תמידיים, היושבים במושבה עם נשיהם וטפם, וכולם יחד עובדים בשבילנו עבודת 'המקלט הבטוח'. ובעתיד – אם ירבה מספר המושבות, ירבה על־ידי בעלי הון, אשר ייסדו גם הם מושבות 'עשירות' מן הטופס הנזכר. מושבות לעניים יוכלו להיוָסד רק על־ידי מוסדות הציבור, ובמספר מוגבל מאד, שאינו נחשב למאומה ביחס אל הצורך לברוא המון כפרי, אשר ימלא את הארץ ויכבשנה בעבודת ידיו.

ועלינו, אפוא, להשלים עם הרעיון, שהישוב **הכפרי** שלנו בארץ־ישראל, אף אם יתרחב ברבות הימים עד קצה גבול האפשרות, יישאר תמיד יישוב 'עליון' של מועט קולטורי מפותח שכוחו במוחו והונו, אבל ההמון הכפרי, **המרובה**, שכוחו בעבודות ידיו, לא לנו יהיה גם אז. ודבר זה הלא משנה לגמרי את מהותה ומטרתה של הציוניות.[44]

אחד־העם צדק בהנחתו, שבלי עם עובד עברי שיעשה כל המלאכה בארץ, הגסה והדקה, לא תיתכן מדינה יהודית, או כפי שקראו לה בז'רגון הבזלאי "המקלט הבטוח". אבל הוא לא הבין, שהנחה זו סותרת גם את הציונות הרוחנית שלו, כי לא ייתכן "מרכז לאומי רוחני ליהדות, מרכז של תורה וחכמה, של לשון וספר, של עבודת גוף וטהרת נפש, מיניאטורה אמיתית של עם ישראל כמו שצריך להיות" כפי שהגדיר באותו "סך הכול" את המרכז הרוחני שבו האמין, ביישוב "עליון" של מיעוט קולטורי התלוי בעבודתו של רוב עובד של עם אחר. לא ייתכן שמושבה תהא "טבועה בחותם עברי ומוקפת אויר לאומי", אם מלאכתה נעשית לא בידי יהודים, ורוב עובדיה אינם יהודים. היש תוכן וערך מוסרי ותרבותי, לאומי ואנושי ל"מפלגה עליונה של איכרים" המתפרנסת מעמל נכרים? האין מיעוט קולטורי כזה נדון להתנוונות מוסרית ותרבותית, וצפוי אפילו לכיליון גופני ומדיני?

"עד היכן שמגיע כוחו של השכל לראות את הנולד על יסוד המציאות שבהווה, מוכרח הוא להחליט, שהעבודה המעשית בארץ־ישראל אינה מסוגלת להביא את הגאולה" – כתב אחד־העם בהוספה למאמר "סך הכול"; "ואם בכל זאת אנו רואים שהעבודה המעשית בארץ־ישראל מושכת את הלבבות כל־כך, הרי זה מוכיח כי באמת קשורה עבודה זו, באיזו מטרה אחרת, אשר אליה שואפים הלבבות מדעת ושלא מדעת – והמטרה הזאת היא: 'לא מקלט בטוח **לעם** ישראל, אלא מרכז קבוע **לרוח** ישראל'".[45]

אילו נתאמתה מסקנתו העיקרית של אחד־העם, אשר נתבססה על ראייתו את **המציאות** שנתקיימה בארץ במשך של שלושים שנה, שכוח היהודים הוא רק במוחם ובהונם, הייתה נעשית

43 במונח זה חיפו מימי הקונגרס הציוני הראשון על המטרה של מדינה יהודית.
44 "כל כתבי אחד־העם", עמ' תכ"א–תכ"ח.
45 שם, עמ' תכ"ט.

לאל גם השאיפה המדינית (הקמת מדינה יהודית) וגם השאיפה הרוחנית (הקמת מרכז רוחני). לאושרנו נתבדתה מסקנה זו.

זו לא הייתה טעותו היחידה של אחד־העם. ההוגה העמוק ביותר של חיבת־ציון היה נחון בחוש אנליטי חריף של **המציאות הקיימת**, אבל היה נטול מעוף וחזון, ולא ראה ולא הבין האפשרויות המהפכניות החבויות באדם והגנוזות ברצונות חלוציים העושים בשליחות של צרכים היסטוריים של עם, ושיש ביכולתן לשנות באופן יסודי המציאות הקיימת.

גם בני דורם של מייסדי פתח־תקווה לא האמינו ברובם הגדול שיש לשנות ושאפשר לשנות את המציאות הקיימת בארץ, ולא העלו על דעתם, שרצוי ואפשר להקים חקלאות עברית. אבל י״מ סלומון מירושלים, יהושע שטאמפר, אליעזר ראב ודוד גוטמן מהונגריה היו אנשי חזון ומהפכה, וחזו מעבר למציאות הקיימת וייסדו את פתח־תקווה. הם נתקלו במכשולים, נרתעו, וחזרו והמשיכו. גם אנשי בית״ו היו אנשי חזון ומהפכה, ולא נרתעו מהניתוח המעשי שעשה קרל נטר, ניתוח שהיו לו יסודות במציאות הקיימת, אבל הם ראו מעבר למציאות זו, וזאב דובנוב נתן לחזון המרחיק לראות, במכתב לאחיו שמעון דובנוב, ביטוי קלאסי – שהמציאות במשך 66 השנים אימתה במלואה לכל פרטיה. המציאות בארץ־ישראל, מראשית ייסוד פתח־תקווה ועד השנים האחרונות שלפני הקמת המדינה, הייתה נגד עבודה עברית, ואנשי העלייה השנייה – שהעמידו כיבוש כל ענפי העבודה בידי הפועל הצברי בראש שאיפותיהם לא נכנעו למציאות הקיימת, אלא נדבקו בחזון, שראו בו הדרך האמיתית והיחידה לגאולת העם, לגאולתו הרוחנית והמדינית; והחזון החלוצי ניצח את המציאות הקיימת ושינה אותה.

מלאכתם לא הייתה קלה, לא עם עצמם ולא עם אחרים, לא עם היישוב בארץ ולא עם העם בגולה, גם לא עם תנועת הפועלים היהודית והבין־לאומית. הם נאבקו עם עצמם, עם הרגלי חייהם הקודמים, עם עסקני היישוב והציונות ועם בעלי המשק בארץ, עם איבת השכנים, עם השלטון הזר בימי התורכים ובימי המנדט הבריטי – ויוכלו, כי עשו בשליחות ההיסטוריה היהודית, ואין ההיסטוריה קופאת על שמריה, אלא משתנה ומתחלפת, פושטת צורה ולובשת צורה, והיא כחומר בידי היוצר האנושי, המפנה עיניו לעתיד, רואה צרכיו ואפשרויותיו ומתמכר לו.

אנשי העלייה הראשונה – מייסדי פתח־תקווה, אנשי בית״ו, בוני ראשון־לציון, ראש־פינה, זכרון־יעקב, יסוד־המעלה, עקרון (מזכרת בתיה), נס־ציונה, גדרה, רחובות, חדרה, מוצא, מטולה, וממשיכיהם – היו שונים בחינוכם, בעולמם הרוחני, במקורות יניקתם התרבותית מאלה של אנשי העלייה, שהרימו את דגל העבודה ונלחמו לו עד הניצחון המלא. לא פעם התנגשו ועמדו זה מול זה כשני מחנות אויבים. אולם בשורשי נפשם ובשליחות חייהם היו זהים: שניהם קורצו מחומר של אנשי חזון, מהפכה וחלוצי המעשה שאינם נכנעים למציאות, אינם נרתעים מקשיים, אינם בזים לקטנות ונפשם נתונה ופתוחה לגדולות ולבאות. מפעלם לא עלה בתוהו – אבל **לא תם ולא נשלם** – גם אחרי חמש־עשרה שנה של קיום מדינת ישראל המחודשת.

*

עם חידוש מדינת ישראל בשנת 1948 חלה בארץ לא רק תמורה מדינית, שהעם היהודי נעשה עצמאי וריבוני בארצו וצבאו מגן על ביטחונו ושלומו, ולא רק תמורה תרבותית, שהלשון העברית נעשתה הלשון הרשמית של המדינה והלשון המדוברת של תושבי ישראל, אלא התחוללה תמורה

כלכלית־חברתית באורח החיים של העם היהודי בארץ, שאין דומה לו בשום קיבוץ יהודי בכל רחבי התפוצה: נוצר עם עובד העושה בעצמו את עבודתו בשדה ובגן, בבית החרושת והמלאכה, בבניית בתים ובסלילת כבישים, במחצבים ובמכרות, בתחבורה ביבשה, בספנות, בתעופה, במחקר מדעי ובטיפוח תורה וחוכמה, ככל עם מפותח ומתקדם היושב בארצו. בשמונים השנים שעברו מאז ייסוד המושבות הראשונות בשנת 1882 נשתנה נוף הארץ לבלי הכר, גם על ידי צמיחת מאות יישובים חקלאיים ועשרות עיירות פיתוח במרחבים שוממים ועזובים בצפון ובדרום, גם על ידי ייבוש ביצות ואגם החולה והובלת מי הירקון למרחבי הנגב, גם על ידי נטיעת מאות אלפים דונם עצי יער, וגם על ידי גידול הערים הקיימות ובניין ערים חדשות וטיפוח חרושת ענפה ומסועפת וסלילת רשת כבישים העוברים מקצה הצפון עד קצה הדרום בנגב. נשתנה שינוי גמור קלסתר הפנים החברתי והרוחני של העם היהודי בארץ ומעמדו בגויים.

סמוך לייסוד פתח־תקווה בשנת 1878 מנה היישוב היהודי בארץ קצת יותר משנים־עשר אלף איש. בשלושים ושש השנים עד מלחמת העולם הראשונה (1914) עלו ארצה כשישים אלף יהודים. בשלושים שנות שלטון אנגליה, – משנת 1918 ועד 1948 – עלו 482,000 יהודים. מיום קום המדינה ביום 15.5.1948 עד 31.7.1961 עלו 1,002,513 יהודים. בשנה החמש־עשרה לקיום ישראל המחודשת ישבו בתוכה כשני מיליון ורבע תושבים, מהם קצת למעלה משני מיליונים. יהודים. במפקד האוכלוסין שנערך בשנה השלוש־עשרה למדינה (ביום 22.5.1961) נרשמו 2,179,491, מהם 1,932,357 יהודים (89.04%), ו־247,134 לא־יהודים (10.93%). מאז נוספו על ידי עלייה וריבוי טבעי עוד כמאה אלף יהודים.

מספר המפרנסים באוכלוסייה היהודית הגיע בשנה החולפת ל־746,500 איש, מהם בתעשייה ובמלאכה – 177,400, בחקלאות ודיג – 127,000, בבנייה ובעבודות ציבוריות – 67,900, בתחבורה – 47,700.

השטח המעובד במדינה באותה שנה הגיע ל־4,110,000 דונם, מזה בהשקייה 1,440,000 דונם. שטח המטעים בלבד הגיע ל־785,000 דונם.

המושבה הראשונה שנוסדה על ידי עשרה יהודים בשנת 1878 – פתח־תקווה, מנתה בשנת 1961, 55,000 תושבים, ותקציבה השנתי הגיע למעלה מתשעה מיליונים ל״י.

המושבה השנייה שנוסדה בשנת 1882 – ראשון־לציון – שטחה מגיע עכשיו ל־44,048 דונם, מספר תושביה 28,500 ותקציבה השנתי 3,470,000 ל״י.

בשנת 1961 נמצאו בישראל 705 יישובים חקלאיים יהודיים, ומאה ואחד יישובים לא־יהודים. מהיישובים היהודים 594 הם מושבים וקיבוצים, ו־111 יישובים, חוות ובתי לימוד שלא במסגרת ההתיישבות העובדת. לפני קום המדינה נוסדו 223 קיבוצים ומושבים, לאחר קום המדינה 371. מחוץ למסגרת ההתיישבות העובדת נוסדו לפני קום המדינה 39 יישובים חקלאיים, לאחר קום במדינה – 72.

הסימן הבולט של התמורה החברתית הכלכלית שהתחוללה בחיי היישוב היהודי בארץ – הוא גידולה המתמיד, גם הגידול המוחלט וגם הגידול היחסי, של הסתדרות העובדים. מה שהייתה שנת 1882 להתיישבות חקלאית יהודית בארץ – הייתה שנת 1920 לתנועת הפועלים הארצישראלית.

מזמן היווסדה בסוף 1920 עד תום מלחמת הקוממיות גדל היישוב העברי פי עשרה וחצי. ההסתדרות גדלה פי ארבעים וחמישה. תהליך הפיכת היישוב ליישוב עובד הוסיף להתקדם בכמות ובאיכות. בסוף 1961 הגיע מספר חברי ההסתדרות, נשיהם וילדיהם (רק יהודים) ל־1,190,962

נפש – למעלה מהחצי של כל היישוב היהודי בישראל (האוכלוסייה הלא־יהודית בהסתדרות בסוף 1961 הגיעה ל־55,573 נפש).

בארבע־עשרה השנים של קיומה עלה משקלה המדיני של מדינת ישראל בזירה הבין־לאומית במידה יותר רבה מאשר משקלה הכמותי והכלכלי. אם כי יש לפחות 20 מדינות בעולם הקטנות באוכלוסיהן ממדינת ישראל (9 מדינות באפריקה, 4 מדינות באסיה וכמספר הזה באמריקה ו־3 מדינות באירופה) הרי ישראל היא עדיין מהמדינות הקטנות ביותר בעולם, ולא רק ענקים בסין וכהודו, כברית המועצות וכארצות הברית, אף לא מדינות "בינוניות" כגרמניה, בריטניה וצרפת ואחרות המונות כמה עשרות מיליונים, אלא אפילו מדינות כבלגיה והולנד גדולות ממנה פי חמישה בערך. אולם מעט מדינות בעולם, וגם אלה שגדולות ממנה פי עשרה ועשרים, רכשו לעצמן כבוד ואהדה וגם הערצה במספר כה גדול של ארצות בכל היבשות – כישראל הקטנה והצעירה. גם משני מבחנים צבאיים חמורים – מלחמת הקוממיות ומערכת סיני – יצאה ישראל בכבוד ובתהילה שלא רבים כמותם בימינו. ודאי שקשה למצוא בכל ההיסטוריה דוגמה שנייה של תמורת גורל גיאוגרפית, מדינית, חברתית, כלכלית ותרבותית כזו שהתחוללה בחיי היהודים, שעלו ארצה בשמונים השנים האחרונות, ובייחוד בשנים הספורות שלאחר קום המדינה.

עולים חדשים הבאים ארצה בשנים האחרונות וכן הנוער שנתחנך מילדותו במדינת ישראל רואים קיום מדינה יהודית ועם יהודי עצמאי, מושרש בקרקע, בעבודה, בלשונו הלאומית, חבר שווה זכויות במשפחת העמים וגורם לא מבוטל בזירה הבין־לאומית, כדבר טבעי, פשוט, נתון כאילו משׁשת ימי בראשית – מדינה ככל המדינות ועם ככל העמים; כל אלה אינם מעלים אולי על דעתם ההתחלות המצערות, התמוהות והנועזות מלפני שלושה וארבעה דורות, ואינם יודעים כל הקשיים, המאמצים, הקורבנות, העקשנות, ההתמדה, המסירות, כושר ראיית הנולד, מיזוג חזון ומעשה, העפלה חלוצית, יוזמה נועזת שנדרשו מהראשונים שרקמו חלום התקומה במעשיהם ולא נרתעו מלגלוגי אנשי המעשה, הפיקחים, המיושבים בדעתם, המומחים, ובעלי הניסיון אשר טענו – לא בלי יסוד – כי הארץ דלה וענייה, והיהודים אינם מוכשרים לעבדה ולשמרה, והשכנים יפריעו, והממשלות לא ירשו, וכל הניסיונות יעלו בתוהו. וגם רבים מאלה שידעו הקורות, מקצתן או כולן, עלולים לחשוב שכבר הגענו אל המנוחה והנחלה, התגברנו על כל המכשולים, הדפנו כל הסכנות, והרי המדינה קיימת ואנו עכשיו ככל הגויים. אומנם ההתחלה הייתה קשה ונדרשה גבורה רוחנית וגופנית לביצוע התמורה ולהתגברות על המכשולים, וייזכרו לטובה החלוצים הראשונים אשר הביאו אותנו בעוז רוחם ובגודל חזונם עד הלום, אבל עכשיו **הגענו** וחלפה התקופה החלוצית ומעתה והלאה עלינו לפעול ככל העמים, לשמור על הקיים, ואולי במקצת גם לתקן אותו ולהגן על "זכויות הפרט".

אין טעות חמורה ומסוכנת מזו!

לא הגענו למטרה העיקרית שלנו, אם כי עברנו כברת ארץ זרועה חתחתים וביצענו מעשים מופלאים שאין רבים כמותם בתולדות ימינו, ואולי לא בתולדות המין האנושי, – אולם עוד מפעלי בראשית רבים נדרשים מאיתנו עד שנגיע למחוז חפצנו, **כי הקשיים והסכנות שלפנינו גדולים מאלה שמאחורינו.**

ביצענו תמורת גורל בתולדות העם היהודי, אבל תמורה התחוללה לא רק בקרבנו אלא גם **סביבנו**, אם כי תמורה מסוג אחר ושונה. בימי ייסוד פתח־תקווה וראשון־לציון וחברותיהן בשומרון ובגליל – הייתה ארץ זו **וכל הארצות סביבה** נחלת הקיסרות העות׳מאנית. כרגע כל השטחים מצפון, ממזרח, ומדרום, מגבולות תורכיה ופרס ועד האוקיינוס האטלנטי שמעבר לצפון אפריקה;

שטח גדול מזה של ארצות הברית, המונה למעלה מתשעים מיליון איש, הם מדינות עצמאיות, שתים־עשרה במספר, כולן מוסלמיות, כולן מדברות ערבית, כולן מאוגדות בליגה הערבית האכולה תככים, תחרות וחתירה הדדית, והדבר היחיד המאחד אותה – הוא הרצון המוצהר להכחיד את ישראל.

ישראל היא המדינה היחידה בעולם שכל שכנותיה מכריזות בפומבי ובהתמדה, שאינן מכירות בקיומה ויום יבוא – וימחו אותה מעל פני האדמה.

ואין זה "הייחוד" האחד של ישראל.

כל המדינות שקמו בימינו, בזמן אחד עם ישראל ואחרי קום ישראל – ומספרן הולך וגדל – הן מדינות שעמיהן ישבו בארצם, ונעשו עצמאיים לאחר שהשליט הזר נסתלק או סולק. לא כן מדינת ישראל. היא יצירת שיבת־ציון, ולעת עתה רק שישה־עשר אחוז של העם היהודי חזר לארצו, ועוד כהנה וכהנה משתוקקים ונזקקים לשוב, וקרה דבר שגם השטן לא יכול היה לחזות מראש. משנות השמונים במאה התשע־עשרה ועד הקמת המדינה לפני גמר המחצית הראשונה של המאה העשרים – היו יהודים מעפילים לעלות – ומצאו שערי הארץ סגורים לפניהם, על ידי השלטון העות׳מאני ועל ידי השלטון הבריטי. ובימי ייסוד פתח־תקווה וראשון־לציון לא היה איש מסוגל להעלות על דעתו – כי תקום מדינה יהודית, ומאות אלפים או אולי גם מיליונים ישתוקקו לעלות אליה – ולא יוכלו, כי לא יתנו להם **לצאת**. דבר איום ונורא זה קרה בימינו. מי שאינו רואה מיליוני היהודים הכלואים שנפשם יוצאת לישראל, ואינו חותר לפתיחת שערי היציאה במוקדם או במאוחר, ואינו מכשיר הארץ לקליטת הסגורים והמסוגרים בבוא המועד – מתכחש לתקוות עמו ולזכות הקיום של מדינת ישראל.

חלה עוד תמורה אחת – תמורת זוועה ושואה – שבימי ייסוד פתח־תקווה לא היה איש מסוגל להעלות על דעתו: יהדות אירופה נשמדה ברובה הגדול. היה זה לא רק אובדן שליש עמנו, אלא גם חורבן המעיינות שפרנסו את כל יהדות התפוצה במאתיים השנים האחרונות; ובעלייה שבאה לארץ אחרי קום המדינה קיים פער מסוכן בין חלקי האומה בארץ, ואם לא נחסל פער זה בעשר–שתים־עשרה השנים הקרובות עלול הפער לחסל אותנו. אם לא נעלה הרמה התרבותית של כל הדור הצעיר בארץ לכל עדותיו לשיא הדרוש כדי לשמור על עליונותנו המוסרית והתרבותית – לא תהיה תקומה למדינת ישראל.

רוב העם בישראל יושב במרכז הארץ שאינו אלא רצועה צרה של 15–20 קילומטר, ואינו חש ומרגיש שרוב המדינה בצפון ובדרום שומם וריק, והשממה הזאת אם לא תופרח ותאוכלס במהירות מקסימלית ובמאמץ חלוצי עליון – עלול המרכז הצר והמנופח להתפוצץ בן רגע בתקופה זו של נשק אטומי וטילים, שבה אנו חיים. וביום הגדול שבו ייפתחו שערי היציאה, והמוני ישראל יורשו לנהור למולדת הקוסמת ימצאו את הארץ בידי זרים, חלילה.

אף על פי שעשינו רבות וגדולות בארבע־עשרה, חמש־עשרה השנים האחרונות בהרחבת החקלאות, החרושת, הבנייה, הספנות וקשרי התחבורה, שכללנו המחקר המדעי והעלינו רמת החיים, הרי עדיין היבוא שלנו גדול פי שניים בקירוב מהיצוא, הייצור שלנו מפגר בכושר ההתחרות הבין־לאומית, ותלותנו הכלכלית פוגמת בעצמאותנו המדינית ומחלישה אותה.

ראשונות אינה מזלו הטוב של האדם שהקדים לבוא. ראשונות היא הכושר להסתכל מעֵבר למציאות הקיימת ולחזות האפשרויות הגואלות והסכנות החבויות בחיק העתיד. ראשונות היא העוצמה המוסרית המוכשרה לגייס מלוא הכוחות הגנוזים באדם ולהפעילם בלי מורך ורתיעה למניעת החורבן ולהחשת הגאולה על ידי הקמת מפעלי בראשית והתעלות מתמדת.

ראשונות זו דרושה בימינו לא פחות מאשר נדרשה לחלוצים הראשונים שהניחו לפני שמונים, ושישים, וחמישים שנה אבני הפינה הראשונות להתחלת תקומתנו.

רק בכוח ראשונות חלוצית, אם זו תוסיף לפעם בתוכנו ותדריך כל מעשינו יום־יום עוד שנים רבות, נצליח לקיים ביטחוננו ולהקים השלום בינינו ובין שכנינו; נכשיר ארצנו לקליטת רבבות ומאות אלפים הצמאים לגאולה ועודם כלואים; נחנך את הדור הצעיר כולו לעבודה ותרבות נישאה ויעילה ונסתום כל פער רוחני ותרבותי, חברתי וכלכלי בין שבטי ישראל; נגדיל הידע והכושר הטכני, נייעל משקנו ונעלה פריון עבודתנו עד שיאי הרמה הבין־לאומית; נאכלס ונפריח השממה בגליל הצפוני ובנגב המזרחי והמערבי והדרומי; נגבש דפוסי חברה של שותפות, עזרה הדדית ואחווה ונהיה לעם סגולה ולאור גויים.

שדה־בוקר, 7.10.1962